This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

3/1.10

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ: **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кънчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (Велиновъ), П. П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Януарий — Книжка I.

СОФИЯ
Печатница и книжарница «Св. София»
1900

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 14 1970

HF [illegible]
6 M5
v.10
1900

Калиопа

Лирическа поема отъ **П. К. Яворовъ**

◆

I.

— „Дѣ, момче, умътъ ти хвърка?
Все навънъ ти сж очитѣ!
Дяволъ нѣкой тукъ се бърка . . .
Пакъ изпортихме ушитѣ . . .
Палешникъ ли туй ще става,
Или за носа ти брънка?
Кошъ кюмюрь се вечъ стопява. —
Ти пъкъ . . . гледай още вънка! . .“ —
Като лека перушина, —
Шесть окици прѣброени —
Чукъ извива юначина,
Бий метала разкалени.
— „Тракъ-чукъ, жанъ-жинъ, трака-чука!“
Наковалнята възгласе
И духалото се пука:
Пъшка, пъшка и пригласе.
Гледай йскри катъ звѣздици
Отъ желѣзо нажежено,
Гледай огненни езици
Отъ огнище разжарено.
Хей, момче! . . -“ —
— „Жжинъ! чука-трака . . .“ —
Нека стария нарежда! —
Юначина нѣщо чака, —
Често-често вънъ поглежда . . .

Като лека перушина —
Шесть окици прѣброени —
Чукъ извива юначина,
Бий метала разкалени.
—„Тамъ-самъ! зънъ-вънъ! . . бива-бива . . .
Кали-кали-калиопа!“ —
Наковалнята звънлива —
Присмѣхулка върла — хлопа . . .
— „Зънъ-вънъ, тракъ-мракъ!..“—Боже мили .
Още нѣма я зората! . . .
Удря момъкъ, удря, сили —
На гжрди навелъ главата.
Вече съмва, — тъмнинитѣ
Слънцето ще разпилѣе; —
Ахъ, на младо прѣдъ очитѣ
Още повече тъмнѣе.
За гидия отъ небето
Слънце сутринъ не изгрѣва: —
Срѣща--тамъ . . . изъ-задъ пердето
То за него се вѣстява! . .

II.

Богъ знай вече дѣ далече,
Въ диви пущинаци —
Зълъ магесникъ — прокобесникъ
Ималъ си конаци.

Свѣтлолица, хубавица
Казватъ, тамъ живѣе
И — запряна — тя — горкана —
Тжжи и линѣе.

Зълъ магесникъ — прокобесникъ
Толкозъ я завижда,
Че не дава, не остава
Слънце да я вижда!

Но въ твърдь синя надъ пустиня
Грѣйне ли луната —
Бѣсъ умира, — не се спира —
Яхналъ на метлата . . .

Че ще ходи и ще броди
    По гори мъгливи —
Да сборува и пирува
    Съ бухалитѣ диви . . .

А клетица хубавица
    При прозорецъ сѣдне —
На звѣздитѣ въ синевитѣ
    Рада да погледне.

Птичка мила пъстрокрила
    Тихо прилѣтява, —
Хубавица съ пѣсенчица
    Сладко утѣшава.

*

Старъ боляринъ — зълъ лихваринъ
    Между насъ се слави:
Той палати най-богати
    Срѣдъ града направи.

Пази старо — грозно харо —
    Въ тѣхъ Калйопа красна.
Като въ клѣтка задъ рѣшетка
    Птичка сладкогласна . . .

Старъ боляринъ — зълъ лихваринъ
    Варди я ревниво,
Отъ свѣтовенъ взоръ грѣховенъ
    Крий я завистливо.

Но зората въ небесата
    Заранъ щомъ се пукне,
Старъ нехаря — къмъ пазаря
    Гледашъ го че хукне.

Ще прѣброди, ще обходи
    Градскитѣ мегдани,
Ще се лута да набута
    Кожи недодрани . . .

Болияркиня сиротиня —
    Трепетна — тогава.
Като въ трѣска, тамъ завѣска
    Бърже отвалява

И отрѣща я посрѣща
Съ погледъ буйнопламенъ.
Младъ момчина — юначина,
Хубавелекъ хваленъ . . .

III.

Ахъ, Калйопа хубавица —
Боляркиня милолица,
Лудо-младо, не люби!
Младостьта си,
Радостьта си
Не губи!

Не за чужди зрѣй въ градина.
Сладка алена малина,
Лудо-младо разбери —
И човѣшки
Умъ лудешки
Събери!

Старъ ступанъ лехитѣ гази
И малина зорко пази.
Лудо-младо, харно знай!
Страстъ безумна
Неразумна
Обюздай!

*

Огъньтъ е пакость жива
Съ огъня игра не бива.
Мила млада проумѣй:
Съ него — знай си! —
Не играй си,
Не, недѣй!

На лукавий кѫтъ едничекъ —
Пусти огънь, Богъ самичекъ,
Мила млада, отреди:
Дяволъ черенъ —
Злонамѣренъ —
Въ огънь бди.

Момково сърдце немирно
Пещь е сжща, дѣ безспирно
Мила млада, страсть пламти:
Умна бивай,
Въ пещь не вливай
Масло ти! . . .

IV.

Млади, млади, умъ не може
Вамъ сърдцата да смири!
Охъ, защо съ крилца ти, Боже,
Пеперудкитѣ дари?

Пеперудката съ крилцата
Обикаля цѣлий свѣтъ
И цѣлува по листцата
Всѣки хубавъ, нѣженъ цвѣтъ.

Младо — съ огънь на сърдцето —
Лудо ходи по свѣта:
Що ли пакость подъ небето
То не прави съ любовьта?

Млади, млади, умъ не може
Вамъ сърдцата да смири!
Охъ, защо съ крилца ти, Боже,
Пеперудкитѣ дари?

V.

Кждравъ, лихъ потокъ се пѣни
Блъска се отъ брѣгъ на брѣгъ;
Плахо папрати зелени
Гледатъ лудия му бѣгъ.

Тамъ тополчица висока
На едина брѣгъ расте,
А на другий — надъ потока
Злакъ-бръшлянъ навелъ листе.

За другарка мила, драга
День и нощь бръшлянъ купнѣй: —
Надъ потока да присяга
Къмъ топола често смѣй. . .

И топола се навежда.
Щомка вѣтрецъ полъхти. —
Мило къмъ бръшлянъ поглежда
И привѣтно му шепти . . .

День и нощь бръшлянъ посяга
Къмъ тополина снага,
Вѣйки страстно той протяга
Съ умолителна тѫга;

Но потокътъ съ ядъ го тласка,
Докогато го отбий . . .
И бръшлянъ не може съ ласка
Гиздосия да обвий . . .

*

Двѣ сърдца се страстно любѭтъ. —
Старо харо ги дѣли!
Дали врѣмето си губѭтъ . . .
Или Богъ ще ги смили? . . .

VI.

Кръстъ прѣвива юначина.
Чукъ извива
И — замисленъ, и — унесенъ —
Тихомъ пѣе сладка пѣсень:

— Хубава си, мила моя.
Гиздава си:
Гъвъкъ станъ — фиданка сѫща. —
Кой, кажи ми, го прегрѫща?

А коситѣ — грѣйно злато.
И очитѣ —
Двѣ звѣзди подъ вѣжди вити. —
Кой цѣлува ги — честити?

Бузки али — рози, мила,
Нацъвтяли,
Устни — захарь, шийка млѣчна, —
Но кому сѫ радость вѣчна?

А грѫдь бѣла — слънце нивга
Не видѣла! . . .
Ахъ, надъ нея кой почива
И — блаженъ — нощѣ заспива?

*

Ший грижовно хубувица
И любовно
Прѣзъ прозореца поглежда,
Па си шепне и нарежда:

— Воленъ, хубавъ, мой соколе,
Младъ и любавъ,
Братъ бѫди ми — врагъ не бивай! —
Огънь-погледъ въ менъ не впивай . . .

Че гори ме твоя погледъ,
Че мори ме: —
Що е слънце на лозица —
Жадна, болна за росица?

На лозата, мой соколе;
Дай росата! —
Слънцето тогазъ да грѣе —
И лоза ще зеленѣе.

А милувки дай на млада —
И цѣлувки: —
Тѣ сѫ — тѣ за хубавица
Като за лоза росица . . .

VII.

Топла, весела година,
Равна хубава градина;

А въ градина китенъ цвѣтъ
Цъвнали цвѣтя безчетъ.

Тамъ и роза срамежлива,
Млада, кротка, треперлива,

Понавела злакъ — листе
Срѣдъ цвѣтята си расте.

Слънце я денѣ цѣлува,
Вѣтрецъ я нощѣ милува,
А бисерена роса
Отъ всеблаги небеса
Всѣка зарань си я кѫпи . . .
Роза пѫпчици напѫпи
И осъмна единъ день —
День и хубавъ и засмѣнъ —
Дивна, чутна хубавица,
Прѣмѣнена катъ царица . . .
Трепна цѣлъ градински свѣтъ . . .
Завистливо всѣки цвѣтъ
Къмто роза се обърна . . .
Слънцето — и то я зърна
И засмѣ се . . . като пламъ
Бѣ червена тя отъ срамъ.
Гостъ — задѣйникъ отъ далеко —
Лихъ зефиръ — прифръкна леко,
Рози нѣщо пошъптѣ ; —
Трепна розино листе, —
Трепна плаха гиздосия,
Че съ хвалби зефиръ смути я . . .
Ахъ, но кой тъй сладко пѣй
Татъкъ нѣгдѣ ? — Младъ славей !
Пѣй гидия какъ купнѣе
За любовь и какъ милѣе
За другарка въ тоя часъ . . .
Слуша розата въ захласъ.
И наведе хубавица
Въ сладостни мечти главица . . .
Зайдѣ слънце, нощь доде,
Роза спа и сънь видѣ :
Рано утро — и зората
Леко багри небесата ;
А въ градина — тишина,
Полумракъ и хладина . . .
Пъкъ на люлеката бѣла —
Тамъ отсрѣща нацъвтѣла —
Кацналъ хубавъ младъ славей,
Нея гледа, пѣсень пѣй :

— Розо хубава. червена,
Розо, за любовь родена.
Ахъ, главица подигни.
Менъ въ очитѣ погледни —
И кажи ми, не мѫчи ме,
Мила розо — сладко име,
Розо, любишъ ли ме ти?
Видишъ моитѣ мечти!
Какъ честитъ бихъ билъ тогази!
И въ пригрѫдкитѣ ти ази
Мирничко глава заврѣлъ —
Вѣчно, вѣчно бихъ ти пѣлъ, —
Вечерь — за да те приспивамъ,
Сутренъ пъкъ — да те разбуждамъ.
Ахъ, купнѣѭтъ младини
За любовь и свѣтли дни! . . . —
Роза повече не чува
Страстенъ трепетъ я вълнува.
И — усмихната — съ привѣтъ
Гледа къмъ пѣвеца клетъ.
Ей го . . . Той крила разпери
И надъ нея вечъ трепери.
Вече я цѣлува той —
И . . . О Боже, Боже мой! —
Тя пробужда се тогава;
Въ страсть сърдце ѝ прималява,
Че надъ нея паекъ черъ —
Грозенъ, мръсенъ муходеръ —
Гѫста мрѣжа си разстелилъ . . .
Въ нея погледъ страшенъ вперилъ —
Гледа пакостникътъ дивъ,
Гледа жаденъ и ревнивъ
Исто — слуша и славейка,
Че — на люлекина вѣйка
Кацналъ тамо недалечъ —
Пѣе пѣсень, дума рѣчь
И оплаква нажалено
Либе хубаво, плѣнено
Отъ нечистъ, свирѣпъ кръвникъ,
Братъ на дявола по ликъ . .

Заредуваха се днитѣ,
Днитѣ още и нощитѣ
    Въ безпросвѣтна тъмнина . . .
    Чезне́ млада младина.
Тжжи плѣнна хубавица.
Вѣхне горестна горчица.
    Че неволя я терзай,
    Че скръбьта ѝ гробъ копай . . .
И — дъждецъ ли заромóни —
Тя горчиви сълзи рони
    И оплаква своя дѣлъ,
    Въ скърби тъменъ потъмнѣлъ;
А щомъ вѣтрецъ тихъ полъхне,
Безутѣшно тя въздъхне
    И прошепне си въ тжга:
    — „Боже, Боже, до кога . . .?“.

Анхиело, 99 г.

ЧЕСТИТЪ ПОЕТЪ*

Очеркъ отъ **Пенчо Славейковъ**

Въ едно отъ своитѣ дивни по форма стихотворения—**Палатътъ на искуството**—поетътъ изповѣдва, че за своята душа е съградилъ царственъ палатъ, гдѣто тя може за винаги да живѣе въ наслада. Отъ височината на която тоя палатъ е съграденъ, се отварятъ далечни изгледи; богато зидани сѫ неговитѣ многоколонни коридори и дивно украсени чертозитѣ му. Радостна и въ омая отъ красотата живѣе душата въ тоя палатъ, горда въ своята божествена самотность, отдалечена отъ свѣтовнитѣ недѫзи, възвисена надъ распритѣ и врѣвитѣ на разни секти, като Богъ бдяща надъ всички форми на вѣрата, безъ да прѣдпочита коя и да е отъ тѣхъ. — До тукъ аллегорията напомня дѣйствителностьта. **Палатътъ на Искуството** не се различа твърдѣ много отъ виллата на поета, построена на една отъ западнитѣ височини на островъ Уайтъ. Срѣдъ гѫстъ паркъ, въ тая обгѫрната въ бршлянъ вилла, е прѣкаралъ въ самотность половината отъ своя земенъ животъ единъ отъ виднитѣ поети на столѣтието, на което ний скоро ще кажемъ сбогомъ. Този поетъ е **Алфредъ Теннисонъ**, по родъ бѣденъ пасторски синъ, — на младини, при още ненакърнени духовни сили, съ опрѣдѣлена свободолюбива политическа мисъль, а на старини съ още по-строго опрѣдѣлени охранителни възгледи, чийто коренъ се крие, може би, въ благоволението къмъ него на царица Виктория и харизаното му отъ нея звание **увѣнчанъ поетъ**. Струва ми се, че си спомнямъ стихъ отъ единъ грѫцки трагикъ: това що ни ядосва на младость — то ни радва на старини.

Художницитѣ сѫ обични, но не и галени дѣца на сѫдбата; тѣмъ е дадено много радости, искупвани съ още по-много мѫки, —

---

* Рефератъ, четенъ въ тържественното събрание на Българското Книжовно Дружество, за 1899 г.

първитѣ сѫ privatissime, сами поетитѣ си ги знаѭтъ, вторитѣ сѫ прѣдъ очи на свѣта, защото самъ той ги причинява. Обиденитѣ отъ сѫдбата си отмъстяватъ — понѣкога много злѣ — на оногова, който е прѣдпочетенъ отъ нея. Но и тукъ, както всѫдѣ, има исключения, макаръ твърдѣ малко. Тенисонъ е едно отъ тѣхъ. Може би за това, че той, макаръ и поетъ, не спада между ненормалнитѣ хора, както обикновеннитѣ смъртни, за отлика отъ себе си, наричатъ поетитѣ. Нищо ирационално нѣма въ неговата натура. Дори блѣноветѣ му сѫ спокойни. Нагледъ, негова животъ е блаженна филистерия. Той е твърдѣ благоразуменъ, прѣсмѣтливъ, добъръ кѫщовникъ, примѣренъ гражданинъ; бури на сърдцето за него сѫ незнайни, кипежъ на мисъльта чуждъ. Буйствата на Байрона, душевниятъ трепетъ и високитѣ полети на Шелли, — той би ги нарѣкълъ безумни; той би натякналъ дори и на Исуса, че неговитѣ проповѣди не сѫ до тамъ практични, че борбата му противъ фарисеитѣ е безразсѫдство, още повече, че като ясновидецъ, той е знаялъ какво ще го постигне за това. Тѣ и тѣхнитѣ постѫпки би му доставяли удоволствие, само ако засѣгнѣха въображението му като теми за поетически възсъздания, въ които той би показалъ незгодитѣ и неволитѣ на онѣзи, които не вървѭтъ подиръ кервана, а пробиватъ пъртина. Него не сѫ сполитали никакви сѫдбоносни изпитни въ живота, душевното му спокойствие не сѫ засѣняли никакви съмнения, никакви страсти. Тенисонъ като че и на младость не е билъ младъ. Поне тъй изглежда, по фактитѣ за живота му, съобщени отъ негова синъ. Той всѣкога е пазилъ въ всичко да държи равновѣсие, и само едно не е упазилъ — да не пуши извънъ мѣрка. Чибучката не е падала отъ устата му и, като че ли на пукъ на тютюногонцитѣ, нервитѣ му сѫ останали непокварени, никотинътъ не му е попрѣчилъ да живѣе свърхъ осемдесеть години — отъ 1809 до 1892. Съ чибучкя въ уста, той е обмислялъ своитѣ творения, и споредъ увѣренията на неговия синъ, Халамъ Тенисонъ, само прѣзъ тютюневия димъ той е можалъ да вижда ясно образитѣ, възникнали въ неговото въображение, отпослѣ тъй конкретно възсъздадени. За неговата студена кръвь и дебели нерви най-характеренъ примѣръ дава женидбата му: той се залибва, и тъкмо десеть години наредъ пастри и кѫта, накупва по-напрѣдъ покѫщнина, тенджери и паници за въ кухнята, та чакъ тогава вовожда въ кѫщи и пригрѫща до сърдце своята избранница, чакъ тогава се рѣшава да изпита висшето свѣтовно щастие — да дѣли сѫдба съ желанна другарка.

Теннисонъ е обичалъ самотностьта, тая велика възпитателка на талантитѣ, и ней той дължи всичко; въ живота му едва ли не само тя го отлича отъ обикновеннитѣ филистери, тъй ламтящи за шумътъ на улицитѣ и за врѣвата на голѣмитѣ градове. Необзепокояванъ отъ никого, въ тишината на своя удобенъ, задименъ отъ тютюнъ кабинетъ, той нищо друго не е работилъ освѣнъ стихове; той може би е единственниятъ поетъ на свѣта, който не е написалъ нито единъ редъ въ проза. Карлейлъ твърди, че само за да може да пише стихове, Теннисонъ дири и обича уединението. Животътъ на тоя художникъ е добъръ коментаръ на знаменититѣ Гетеви думи: Въ самотностьта талантътъ крѣпне, характерътъ — въ свѣтовни бури.

Не всѣкиго ще привлече характерътъ, не всѣкиму ще хареса животътъ на Теннисона, оставили тъй явни слѣди и въ творенията му. Намъ, особенно на младини, пó допадатъ ония поети, чийто духъ е каленъ въ бури, чиято кръвь не бие тъй спокойно, чийто свѣтовенъ пѫть не е тъй равенъ. Симпатиитѣ ни тегнѫтъ повече къмъ оногова, когото разѣдатъ нашитѣ сѫмнения, мѫчѫтъ нашитѣ мѫки, когото виждаме да дѣли съ другари и приятели своитѣ душевни богатства, а не, както Теннисонъ е правилъ съ другаритѣ си — да се качва и слиза едно подиръ друго двадесеть пѫти на нѣкой столъ, за испитванье кому мускулитѣ на нозетѣ сѫ по-силни. Байронъ и Шелли, Хайне и Петйофи, нашиятъ Ботевъ, — тѣ ни пò привличатъ, тѣ ни сѫ по-драги, че ни вълнуватъ съ своитѣ свѣтовни злочестини, че ни човръкатъ и дразнѫтъ съ творенията на своя безпокоенъ духъ. Ний като че ли сме наклонни да цѣнимъ поета по тежестьта на неговитѣ злочестини, а на щастливитѣ поети да гледаме нѣкакъ съ недовѣрие. Заедно съ единъ отъ знаменититѣ нѣмски поети, ний сме готови да кажемъ: бисерътъ е тъй хубавъ, защото е рожба на болки. Но едно не трѣбва да се забравя, че не само болкитѣ и неволитѣ, — често и щастието възпитава героитѣ на живота. — Душевниятъ миръ на Теннисона ми се прѣдставя като усамотено планинско езерце, въ чиито спокойни глѫбини се оглеждатъ околнитѣ брѣгове, и само когато нѣкой отроненъ листъ капне на повръхностьта му, то безшумно раздвижва кръглив҃тѣ си дълги. Въ спокойни глѫбини всичко се отразява спокойно.

Обикновенно слѣдъ работа, Теннисонъ. загърнатъ въ своя кѫсъ синь мантелъ, нахлупилъ широката си шапка, се впуща на дълги разходки, безъ да го е грижа да ли грѣе слънце или вали дъждъ, пазейки само едно — да избѣгва срѣща съ хората. Това бѣганье отъ хората го докарва понѣкога до истински донкихотщини; така веднѫжъ кѫсогледиятъ поетъ ударя на бѣгъ—прѣдъ едно стадо овци, мислейки че това е тълпа умразни нему туристи. И въ разходкитѣ той не забравя своитѣ стихове, като ги рецитира високо на гласъ; когато нѣма свои на умъ, той рецитира чужди, каквито безчетъ сѫ се пазили въ съкровището на неговата прѣвъзходна паметь. Той не обича да върви полека, а послѣднитѣ двадесеть минути отъ разходкитѣ си, на връщанье къмъ дома, прѣминава тичешкомъ. като малко дѣте. Най-голѣмия му интересъ въ тия разходки е да наблюдава природата, да се заглежда подиръ облацитѣ, да се радва на своитѣ обични билки и цвѣтя; ако обаче случайно той не е самъ, то характерътъ на разходката се мѣнява. Тъй, пѫтувайки веднѫжъ прѣзъ Швейцария съ единъ приятель, тѣ и двамината, като добри англичани, прѣзъ всичкото врѣме на разходката си разправятъ за религия, философия и поезия, а за природата на около имъ неостава редъ за дума. Въ пѫтнишкия дневникъ на поета, дневникъ воденъ грижливо и редовно, не е поменато, дали двамата туристи сѫ забѣлѣзали Монбланъ! А той обича и съ любовь наблюдава природата, — My love for Nature is as old as I —, за което свидѣтелствуватъ неговитѣ произведения. У Теннисона се срѣщатъ цѣли страници само описания на природа, нерѣдко въ врѣда за цѣлостното впечатление отъ даденитѣ произведения. Да не сѫ тѣзи описания, отдѣлно взети, сами за себе образци на художественно испълнение, то би искарвали изъ търпение читателитѣ. Теннисонъ гледа и възсъздава природата съ безстрастния погледъ и спокойната четка на пейзажистъ. Въ картинитѣ. които той ни рисува, нѣма никаква слѣда отъ символъ, задъ формитѣ на нѣщата нему не се усмихва никаква божественна идея, не му шепне нищо отъ таинственното, отъ поезията въ природата, за което тъй копнѣй нашата душа. Онова ясновидство, което ни омайва въ природнитѣ картини у Тургенева, оная мистична символизация на природата, която ни зашеметява у Шелли, тѣхъ у Теннисона нѣма ни на поменъ. Природнитѣ картини въ неговитѣ творения, поне повечето отъ тѣхъ, сѫ неподвижни, безжизненни, прилични на хубави фотографически снимки. На цвѣтята въ тия картини не трепти роса, тѣхниятъ дъхъ подоганя на книга. Че не вдъхновението е водило рѫката на поета при рисуваньето на тѣзи картини, а разчетътъ на опитенъ литераторъ. Така е поне въ повечето случаи. При все това, надъ много отъ природнитѣ картини у Теннисона е разлѣна нѣкаква омая, несъмненно отъ дивната музика на стиха.

Но затова пъкъ картинитѣ на душевния миръ на дѣйствующитѣ въ творенията му лица сѫ поръсени съ живата вода на животъ и поезия. Вслушайте се въ воплитѣ на Оепопе или Титона, въ екстазнитѣ възгиви на Св Симеонъ Стилита, въ стоноветѣ на Маудъ, или се взрете въ дѣйствията на мълчаливитѣ Енохъ Арденъ, Дора и всички онѣзи безчетни лица, които съ покъртни думи или въ безмълвие откровяватъ трагизма на своя животъ, и вамъ ще стане ясно гдѣ е силата на тоя поетъ, тъй високо цѣненъ отъ своитѣ сѫотечественници, нѣкои отъ които не мислятъ че е дързость да споменуватъ името му при името на Шекспира.

* * *

Между отборнитѣ Теннисонови творения спадатъ много отъ лирическитѣ му пѣсни, баллади и монолози. Струва ми се обаче, че цѣната на балладитѣ му е подигната повече отколкото би трѣбвало. Ако не всички, то повечето отъ тѣхъ сѫ май проточени, отрупани съ лишни повторения и игри на думи. Въ тѣхъ нѣма оная сгѫстеность на слога и чеврьстина на прѣходитѣ, тъй характерни изобщо за стила на Теннисона. Типична, както за добритѣ тъй и за лошитѣ страни въ неговитѣ баллади, е Майската Царица. Езикътъ и хармонията на стиха сѫ отъ рѣдка хубость, и, за тѣзи си качества, нея ще намѣрите помѣстена почти въ всички английски читанки.* Но по вѫтрѣшна форма, тя е крайно слаба, поетически недобрѣ мотивирана; при това, за да се дочете до края прѣчи нейната извънмѣрна проточеность Теннисоновитѣ баллади по външна форма се отличаватъ отъ обикновенния типъ баллади, отъ краткитѣ епически поеми, въ които извѣстно събитие се разказва, безъ свойственитѣ на чисто епическия разказъ подробности. Теннисоновитѣ баллади сж въ сжщность монолози, въ които не се изтъква на лице нѣкакво дѣйствие, не се разправя за чувства и настроения, а за дѣйствие само отдалечъ-отдалечъ се загатва. Само за себе разправянието на Теннисона, въ балладитѣ му, е хубаво, до толкова хубаво, че поетътъ сѣкашъ самъ се увлича и забравя въ него — за ужасъ на „запаснитѣ“ цѣнители на художеството, които искатъ и хубавото да е съ мѣрка, за да не става прѣсищанье. Който е слушалъ краснорѣчиви оратори, кога тѣ се заплѣснжтъ въ своята словоохотливость, лесно ще проумѣе какво искамъ да кажж съ това. — Инакви, съвсѣмъ инакви сж истинскитѣ Теннисонови монолози — Оеноне, Одисей, Титонъ, и пр. — които блѣстжтъ като елмази въ огърлицата отъ неговитѣ творения. Всѣка фраза, дори всѣка една дума въ тѣхъ открива таквизъ характерни перспективи отъ душевната картина на героя, прави ни свидѣтели на такива душевни движения, каквито може да извади на явѣ само единъ чародѣецъ. Тукъ той ни прѣдава тжгата на Одисея, завърнатъ вече на островъ Итака, но на когото домашното щастие и покой сж втръснали: той се рве навънъ изъ тая тишина, пакъ къмъ морето, пакъ къмъ бури и борби, въ елемента, отъ който самъ той е частица — I am a part of all that I have met. Може би нему пакъ да се усмихне честьта; ако пъкъ го погълнжтъ вълнитѣ, ако отиде на острова на блаженнитѣ, висша наслада ще му е още веднжжъ да види Ахилеса, най-великия мжжъ когото въ живота си е видялъ . . . Въ панданъ на тоя монологъ, въ който кипи зноенъ жадъ за животъ, стои другъ единъ, който ни посвѣтява въ жаждата за смърть на обезсмъртения любовникъ на Аврора. Богинята е дала безсмъртие на Титона, като е отсждила той да живѣе само въ съзерцание на нейната хубость. Но той гледа сега съ завистъ на хората, на тѣхния честитъ дѣлъ — че тѣ могжтъ да умржтъ, да се успокожтъ въ прѣгрждкитѣ на майката земя. Надъ Титона, както надъ Мойсея отъ Алфредъ де Вини, лѣжи проклятието на избраницитѣ — откжснати отъ сждбата присжща на обикновеннитѣ човѣци. — Кой отъ насъ не би далъ мило и драго само да се домогне до безсмъртие Но тежко на онзи когото постигне това проклятие на Боговетѣ! Мѫката на безсмъртието — мѫка на избранитѣ натури — е най-грозна отъ всички. И Титонъ, както всѣкому не остава нищо друго освѣнъ да въззива напусто, като Моисея: O Seigneur, j'ai vécu puissant et solitaire, Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre! Прѣзъ словото на художника, прѣзъ което геният̆ъ открива своитѣ радости, тозъ пѫтъ той е изказалъ най-завѣтната си скърбь.

---

* На български Майска Царица е прѣведена два пѫти: отъ Ив. Вазова (не цѣла) и Ив. Славейкова.

Не много прѣди смъртьта си, Теннисонъ изпѣва своята лебедна пѣсень — Crossing the Bar, — една отъ тѣзи пѣсни, които се запечатва въ сърдцето на народа. Както Лонгфеловия Псалмъ на живота, милиони уста я пѣѭтъ въ църква и прѣзъ вѣкове тя ще се прѣдава на други милиони. Въ нея пѣсень поетътъ си взема сбогомъ отъ живота, съ надѣжда, слѣдъ уреченото врѣме, да се срѣщне лице съ лице съ оногова, въ чиято власть е неговата сѫдба. Тя е изпѣна и при погребението на поета. — Въ друга една пѣсень, въ която сѫ прѣдадени най-интимни негови мисли, Теннисонъ изповѣдва, че на драго сърдце би живѣлъ още единъ пѫть, стига Богъ да пожелай това.* Защо не? Той не е отъ легиона на нещастницитѣ, които ги е страхъ отъ второ пришедствие — да не би отново да ги сполетѭтъ неволитѣ на живота. — Както тѣзи, тъй изобщо и чисто лирическитѣ стихотворения отъ Теннисона се отличаватъ по сериозностьта на основнитѣ си идеи и религиозно-нравственнитѣ настроения съ които сѫ просмукани. Този общъ характеръ прави лириката на Теннисона еднообразна и комахай скучна, но за възнаграда на читателя има доста и такива плодове въ нея, които би допаднали и на по изисканъ вкусъ. чуждъ на всѣкаква протестантщина. Такъвъ читатель ще остава спокойно на страна прѣсловутитѣ „упражнения въ гѫга“,—In Memoriam, за да исчерпи висша наслада отъ Лотофаги, Златното врѣме, The Charge of the Light Brigade, Дроздъ, Островъ, Сълзи и шепа други подобни стихотворения, въ които поета ни е завѣщалъ своитѣ най-драгоцѣнни чувства и настроения.

---

* Have I not found a happy earth?
I least should breathe a thought of pain.
Would God renew me from my birth
I'd almost live my live again.

The Miller's Daughter.

Обаче Тенисоновитѣ най-драгоцѣнни завѣти сѫ епическитѣ му поеми; а най-дивната отъ тѣхъ е Енохъ Арденъ. Въ тази поема е разказана сѫдбата на единъ английски морякъ. отъ дѣтинство до смъртъ. Дългъ животъ, още подълги и тежки неволи, но разказътъ за тѣхъ е кѫсъ. Поетътъ ни въвожда прѣко въ сѫщностьта на работата. слѣдъ нѣколко реда, въ които майсторски е нарисувана картината, служаща за основенъ фонъ на дѣйствието. Той ни прѣдставя три дѣца — Енохъ Арденъ, сираче на загиналъ въ бури морякъ, Филипъ Рей, едничкиятъ синъ на воденичаря, и Анни Ли, най-хубавкото отъ малкитѣ момичета въ рибарското английско селце – прѣдставя ни ги на морския брѣгъ въ дѣтинската имъ игра „на мѫжъ и жена“. Момчетата често се скарватъ за първенство и Анни Ли, за да ги умири, прѣзъ сълзи имъ се врича да бѫде жана и на двамината. Въ тоя мотивъ е спотаенъ зародишътъ на по-нататъкъ развитата драма. Слѣдъ врѣме, вече на възрасть, двамата момци задирятъ момата, но на Еноха се пада честь да я вземе за своя другарка. Филипъ Рей остава само съ спотаена въ сърдце тѫга по своята изгора. Минаватъ се седемь години, и Енохъ, дирящъ своята прѣхрана, се впуща по море, но кораба на който той се е наелъ работникъ сполита крушение и той се намира изхвърленъ на непознатъ пустъ островъ, всрѣдъ далечния океанъ. Вѣрната му жена го чака тъкмо десеть години, губяща отъ день на день надѣжда че ще го види пакъ. Гледайки нейнитѣ неволи и сиромашия, Филипъ Рей, таящъ още въ сърдце младежката си любовь къмъ нея, ѝ прѣдлага женидба, на което, слѣдъ дълги размисли, тя склаия. Думитѣ на Анни Ли, наивнитѣ думи на малкото момиче, че тя желае да бѫде жена и на двамината, се изпълнятъ. Съ дѣцата си тя се прибира при втория си мѫжъ и почва новъ животъ. Слѣдъ десеть години отъ корабокрушението, случайно минава корабъ край онзи пустъ островъ гдѣто Енохъ още живѣе, взема го отъ тамъ, и старъ и изнуренъ, го изнася на родния брѣгъ. Въ село никой го не познава. Той вижда своята порутена кѫща, съ залепено обявление на нея, че тя се продава. Късна вечерь се примъква той въ градината на воденицата и чрѣзъ освѣтления прозорецъ вижда Филипъ Рея, жена си и дѣцата охолно насѣдали около камината. Мощьта, поддържала толкова неволни години духътъ му, го напуща. Неговитѣ земни дни сѫ прѣчетени вече: скоро той пада на лѣгло, исказва се прѣдъ ступанката у която се е прибралъ да живѣе, съ клетва, че само подиръ смъртьта му тя ще обади всичко на Анни, и слѣдъ тридневно боренье съ смъртьта, въ блѣноветѣ си все още на пустия островъ, съ викътъ „Корабъ, корабъ! Азъ съмъ спасенъ!“ изпуска духъ. Никога малкото селце не е виждало по тържественно погребение, — завършва разказа си поетътъ. — Както виждате, това е цѣла история на новъ Робинзонъ, но нейнитѣ подробности, сериозенъ замисълъ и трагически край я възвишаватъ високо надъ наивната и забавителна за дѣцата история на Робинзона. Въ разказанитѣ случки нѣма нищо особенно, извънредно, — особенното е въ начина на разказваньето. Както изобщо въ художественнитѣ творения, тъй и тука не важи толкова какво, а какъ се разказва. Отъ край до край на поемата нашиятъ интересъ не упада, а расте все по-вече и по-вече, заедно съ развитието на събитията; нѣма дълги разправии и диалози, прѣтрупани описания и сантименталности, за каквито на гледъ сюжетътъ тъй дава сгода. Дѣйствующитѣ лица сѫ и въ думитѣ и въ дѣлата си прости, естественни, а при все това отъ тѣзи думи и дѣла дъха патосътъ на хероизъмъ, не отъ обикновеннитѣ, хероизъмъ на търпение и отречение, — още по-вече мощенъ, че бѣдитѣ що сполитатъ хероитѣ не сѫ изкупление за нѣкаква вина. Искусно обмислениятъ планъ на Енохъ Ардена, както въ никоя друга отъ поемитѣ на Теннисона, — освѣнъ може би на Дора — е изпълненъ съ истинско непосрѣдственно вдъхновение. Езикътъ е сдържанъ, и отъ ландшафтитѣ — мъгливиятъ хладъ на английското приморие и, и въ контрасть нему, зноятъ и разкошната природа на тропическия островъ — лъхти такова настроение, каквото кажи че нѣма въ никой другъ отъ многобройнитѣ ландшафти у Теннисона. Не рѣдко въ езика и ритма читательтъ сѣкашъ долавя дъхътъ и шумътъ на морето, въ които особенно се вдава и вслушва англичанина; може би, покрай другитѣ достоинства, най-вече за това въ Англия таза поема е тъй популярна. Съ Енохъ Ардена главно е свързана извѣстностьта на Теннисона и въ цѣла Европа. До колкото ми е извѣстно, Енохъ Арденъ е прѣведенъ на всички европейски езици, освѣнъ на български.

Художественнитѣ качества на Енохъ Ардена сѫ присѫщи изобщо и на всичкитѣ Английски Идиллии на Теннисона, сюжети на които сж картини изъ английския селски животъ, едноврѣмешни легенди и разни фамилни сцени. Едни отъ тѣхъ, като Дора,* ни посвѣтяватъ въ движенията на сърдцето на единъ упоритъ баща, чиято любовь къмъ внучето го примирява съ паметьта на не по-малко упоритии му синъ; друга ни прѣдава веселия разговоръ на два другаря изъ пжтя къмъ пощата; вътретя, Година,** сжщо ни се разказва старата легенда за жената на владетеля въ Ковентри, какъ тя избавя отъ тежка неволя народа; четвърта ни прави свидѣтели на пикника на двама приятели, избѣгали въ гората отъ праздничната врѣва въ приморския градецъ. И пр. — Какво е било впечатлението при първото появяванье на Английскитѣ Идиллии, може да се сжди отъ писмото на знаменития поетъ Водсворта до тѣхния авторъ: „Прѣзъ цѣлъ животъ ми лѣжеше на сърдце да напишж една идиллия, като вашата Дора, но менъ не ми дойде отржки". — Нѣкои отъ тѣзи идиллии, между тѣхъ и Енохъ Арденъ, сж по-вече или по-малко прѣработка на сюжети извѣстни вече въ литературната история; това обаче не накърнява никакъ тѣхната художественна оригиналность. За Теннисона, както за много велики поети, е цѣнно Аристотеловото правило, поддържано и отъ Гете: поетътъ може да се ползува отъ наслѣдството оставено отъ други, стига той къмъ него да прибави и нѣщо свое. Оригиналностьта на единъ художникъ не зависи отъ сюжетитѣ на неговитѣ произведения; тѣ могжтъ да бждктъ негови, оригинални и пакъ той да не бжде оригиналенъ, и напротивъ — както у Шекспира — ни единъ отъ сюжетитѣ да не е неговъ, да е заетъ отъ други, и пакъ той да е оригиналенъ като Бога. Духътъ на художника — въ него е оригиналностьта на неговитѣ творения; оригиналниятъ духъ придава и на чуждитѣ нѣща своята физиономия, вдъхва свой животъ. Както слънцето, — на каквото и да паднжтъ неговитѣ лучи — бликва животъ, възстава нѣщо ново, все едно че подъ стара форма, знайна вече за насъ.

Къмъ Английскитѣ Идиллии спада, по име, ако не по друго, и тъй нареченото главно, отборно художественно творение на Теннисона — цикълътъ Царски Идиллии. За тѣхъ е похарчено твърдѣ много душевна енергия, твърдѣ много трудъ, обаче непросвѣтленъ отъ усмивката на гения. Тѣ сж хладни, проточени разправии за живота и похожденията на едноврѣмешнитѣ британски рицари на кржглата маса, рицари, които само тѣхното поклонение на женската красота ги отличава отъ нашитѣ Крали Марко, Дѣте Голомѣше и др. На поета сж натяквали и натякватъ, че историческата основа на тѣзи идиллии не отговаря на дѣйствителностьта, който фактъ самъ по себе още не значи бозна що, тъй като художникътъ е свободенъ да се разпорежда съ историческата дѣйствителность, споредъ художественнитѣ цѣли, които има прѣдъ видъ. По важно е натякваньето, че не само фактичностьта, но и дъхътъ на историческата дѣйствителность не е до тамъ вѣрно прѣдаденъ въ Царскитѣ Идиллии. Това е твърдѣ за вѣрванье, тъй като поетътъ си е турилъ цѣль — въ образитѣ и постжпкитѣ на множина отъ дѣйствующитѣ лица да аллегоризира абстрактни общечовѣшки идеи, като си помага въ тая, отъ художественна гледна точка, неблагодарна работа съ разни мистични замъглявания. Въ царь Артура, главното дѣйствующе лице, който въ едни отъ идиллиитѣ се явява да дѣйствува прѣко, а въ други се съзира само въ перспектива, ний трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че поетътъ иска да ни прѣдстази душата, която се стреми къмъ идеала, къмъ възвишеното; а въ неговата хубавица жена, Жинерва — тѣлото, оковано съ веригитѣ на чувственностьта. И въ цѣлость, и по отдѣлно, на дѣйствията на повечето лица въ Царскитѣ Идиллии е подложена тая абстрактна идея, като изтъркана кожа на нѣкоя шуба отъ раскошна материя. Въ борбата на тия двѣ сили, душата и тѣлото, послѣдната, безъ много усилия, взема връхъ; високитѣ помисли и домогвания на благородния рицарь и достойнитѣ негови сподвижници отъ компанията на кржглата маса, заедно съ тѣхъ самитѣ, исфирясватъ отъ тоя свѣтъ, гдѣто тѣ аслж не сж сжществували, такива каквито Тенинсонъ иска да ни ги прѣдстави. Само при прощаванье отъ живота, думитѣ на Артура ни трогватъ, че въ тѣхъ чуваме въздишка на живъ човѣкъ. Въ минути на съмнѣние, когато вижда безплодностьта на своитѣ усилия, Артуръ се обръща къмъ напусто диренія отъ него Богъ: азъ го виждахъ въ сиянието на звѣздитѣ, азъ го познахъ въ разцвѣта на полята, но не го виждамъ въ онова което той прави за човѣцитѣ.

---

* Вижъ прѣвода ѝ въ Мисъль, год. II.

**) Гл. въ Мисъль, год I.

Отъ външна, формална страна, Царскитѣ Идиллии сж достойни за името на своя майсторъ. Но само отъ външна страна. Отдѣлни мѣста сѫ образци на художественно изпълнение; ала развитието на дѣйствията върви тъй мудно, хероитѣ сѫ тъй безжизненни, като че ли страдатъ отъ блѣдна немощь, и рѣдко, само на лирическитѣ мѣста, като на оазиси въ пустиня, читательтъ съ наслада се спира да се отмори, да прокуди налетелата го (въ врѣме на четенье) дрѣмка. Думитѣ на Хорация, казани за Омира, прилѣгатъ до нѣмай-кждѣ върху твореца на Царскитѣ Идиллии: По нѣкога добриятъ поетъ докарва дрѣмка.

Отъ художественна гледна точка, цѣнни сѫ само онѣзи произведения въ които читательтъ може да почувствува непосрѣдственно творческото вдъхновение. Отъ творения подобни на Царскитѣ Идиллии ний можемъ да научимъ много умни и интересни нѣща; но интереснитѣ и умнитѣ нѣща, тъй цѣнни въ произведения отъ другъ родъ, въ поезията губятъ значение, защото въ нея дири храна не нашиятъ хладенъ разсѫдъкъ, а жаднитѣ за омая чувства. Въ техническо отношение, такива произведения могѫтъ да бѫдѫтъ прѣвъзходни; но тежко на онзи поетъ, който може да се хвали само съ техническото съвършенство на творенията си, съ това, което може да бѫде резултатъ и само на трудолюбива търпеливость. Въ художеството сѫ губи-врѣме усилията на добъръ техникъ, ако неговата работа не е обжегната отъ пламъка на вдъхновението, ако тая работа не е вършена въ свещенния трепетъ на самозабрава. — Ентузиязмътъ съ който на свое врѣме Царскитѣ Идиллии сѫ били посрѣщнати въ Англия е доста поизстиналъ днесъ, както, за примѣръ, изстина у насъ ентузиязмътъ отъ единъ извѣстенъ романъ, на сюжетъ отъ високо национално значение; ако англичанитѣ смѣтатъ легендитѣ за Артура и рицаритѣ отъ компанията на крѫглата маса сюжетъ достоенъ за поетическо възсъздаванье, както ний българитѣ смѣтаме сюжета на извѣстния романъ, тѣ ще трѣбва да очакватъ отъ бѫдѫщитѣ си поети отново друго, по-художественно нейно възсъздаванье. Защото Тенисоновитѣ Царски Идиллии сѫ чисто литераторство, съчинителство, а не поезия.

Популярностьта както на Английскитѣ тъй на Царскитѣ Идиллии се дължи главно на женскитѣ типове въ тѣхъ; тукъ поетътъ показва своята творческа мощь. Въ нашето столѣтие само два поетътъ сѫ смогнали да създадѫтъ цѣли галерии грациозни женски типове, тъй конкретно реални, при това тъй очарователни, тъй осияни отъ блѣсъка на поезията. Тѣзи двамина сѫ Тургеневъ и Теннисонъ. При сравнение съ Тургеневитѣ, Теннисоновитѣ женски типове губѭтъ твърдѣ много отъ своята очарователность. Тургеневитѣ сѫ картини написани съ живи маслени краски. — Теннисоновитѣ приличатъ повече на прѣлестни, но едноцвѣтни гравюри. Различно е и отношението на двамата поети къмъ нѣжнитѣ създания на своята фантазия — Тургеневъ е живъ съврѣмененъ човѣкъ, у когото отъ всѣкой нервъ трепти съчувствие къмъ живота, къмъ интереситѣ на неговитѣ създания; той се радва, тѫжи и страда наедно съ тѣхъ. Теннисонъ е рицаръ отъ минали врѣмена, тѣхенъ обожатель, готовъ съ мечъ и копие да се бори за тѣхъ —въ име само на тѣхната красота*. Нѣжно и симпатично сѫ възсъздадени у Теннисона не пълнитѣ образи, не Жинерва, Еленъ, Енидъ, Анни. а онѣзи на които тукъ-тамѣ пѫтемъ се съзиратъ само русокѫдритѣ силуети: Алиса, Марияна, Орияна, Елза. Ако въобще може да става сравнение между Тургеневитѣ и Теннисоновитѣ женски типове, то е само относително дѣвойкитѣ; защото омѫженитѣ жени у Тургенева, колкото майсторски и да сѫ възсъздадени, въ противоположность на Теннисоновитѣ, тѣ сѫ крайно несимпатични.

Както вече казахъ, извънредната популярность на Теннисона въ Англия се дължи, покрай друго, главно на неговитѣ женски типове. Съ тѣхъ той е спечелилъ симпатиитѣ на английскитѣ дѣвойки и жени, които и до днесь ревностно поддържатъ тази му популярность. Женитѣ обичатъ Теннисона, както обичатъ изобщо своитѣ услужливи поклонници, които деликатно се обнасятъ съ тѣхъ, които се пазѭтъ да имъ говорѭтъ нехубави нѣща, или ако имъ говорѭтъ, умѣѭтъ хубаво да ги казватъ; най-сетнѣ които много-много не се интересуватъ какво се върши дълбоко въ душата имъ. Като съ конки по ледъ прѣфучава той надъ повърхнината на тѣхната душа, спре се ловко прѣдъ сами тѣхъ: поздравъ — поклонъ — сладка дума . . . и на сънь и на явѣ тѣ го иматъ вече на сърдце. Но той е обичанъ не само отъ англичанкитѣ, а и отъ англичанитѣ, съвсѣмъ по други причини. Едноврѣменно съ Теннисона сѫ пѣли и други двама пѣвци, Броунингъ и Свинбърнъ, не по-малко даровити отъ овѣнчания пѣвецъ на царица Виктория; обаче английското общество страни отъ тѣхъ, както отъ Байрона и отъ Шелли. Броунингъ се губи въ мъглата на общечовѣшкитѣ абстрактни идеи и всесвѣтовни скърби, а Свинбърнъ е революционеръ, политически утопистъ; тѣ сѫ неуравновѣсени, отрицатели, разрушители, тѣ безпокоятъ и измѫчватъ. Теннисонъ съ своя културъ на семейния животъ, съ своя общественъ консерватизъмъ, съ уравновѣсеностьта на своя душевенъ миръ, съ своята любовь къмъ хубостьта на формата, съ една дума, съ своята порядъчность не може да се не хареса на благоразумни хора, които въ поезията диригатъ само успокоение и наслада. Само такива хора могѫтъ да създадѫтъ популярность на единъ поетъ. Творенията на по-прѣди поменатитѣ поети приличатъ на диви гори, гдѣто дърветата растѫтъ на свобода, гдѣто пѫтекитѣ се виѭтъ и губѭтъ ту прѣзъ каменисти, ту прѣзъ мочорливи мѣста, гдѣто цъвтѭтъ хубави и нехубави цвѣтя, гдѣто въздухътъ е свѣжъ. Благоразумнитѣ хора не обичатъ разходки по такива несигурни мѣста. Тѣмъ сѫ драги общественнитѣ градини, гдѣто нѣма стръмни пѫтеки, а прави угладени алеи, гдѣто дърветата сѫ подстригани, гдѣто не цъвтѭтъ току тъй какви-да е цвѣтя, гдѣто отъ проходящитѣ натруфени госпожи и господа лъхтѭтъ разнообразни парфюми. Послѣднята категория любители на поезията създаватъ популярностьта на поета. Тѣ съставляватъ голѣмата часть отъ тълпата, която придружава неговитѣ бренни останки къмъ гроба. Къмъ тѣхъ се присъединяватъ и онѣзи дѣйствителни цѣнители на искуството, които знаѭтъ да цѣнѭтъ произведенията на художника, не защото виждатъ изказано въ тѣхъ своето credo, а отъ благоговѣние прѣдъ гения.

---

* No marvel, sovereign lady: in fair field.
Myself for such a face had boldly died'.
J answer'd free . . .

A dream of fair women.

Единъ отъ тия цѣнители е и великиятъ старецъ Гладстонъ. Прѣзъ 1882 г., нему и на Теннисона, населението на Кирквалъ устроява блѣскаво посрѣщанье, и въ отговоръ на привѣтственнитѣ рѣчи, Гладстонъ, като вѣщь ораторъ, поема думата. Неговата рѣчь е апотеозъ на Теннисона, както и въобще на поета. Той завършва съ слѣднитѣ думи: „Теннисоновата дѣятелность съвпада, по врѣме, тъкмо съ моята; но тя спада въ по-виситѣ сфери на човѣшката дѣятелность. Неговата работа е по-трайна. Наша длъжность — длъжность на политическитѣ дѣйци е да говоримъ; по думитѣ които изговаряме ний сѫ крилати: тѣ отхвръкватъ — и изчезватъ. Дѣлото на Теннисона е отъ по-висша природа. Нему се пада безсмъртность. До нѣкога, при упоменние името на президентъ министъра, не единъ ще попита: Какъвъ е билъ той? Какво е направилъ той? Ний не знаемъ нищо за него! Поетътъ обаче е написалъ своитѣ пѣсни въ сърдцето на народа. Тѣ никога нѣма да изчезнѫтъ. Врѣмето нѣма власть надъ поета. И азъ съмъ убѣденъ, че и въ найдалечни врѣмена, при поменванье името на поета всѣкой ще може да каже кой е билъ той, какво е той направилъ за облагородяванье помислитѣ и чувствата на своитѣ братя и какъ чрѣзъ това е добилъ безсмъртна слава“.

Планинецъ

Скица отъ **Н. Г. Данчовъ**

Николу Атанасову

Многолюдниятъ други пѫть площадъ е сега пустъ. Гѫста мѫгла го е обгърнала и хиляди повилнѣли демони тършуватъ изъ нея. Едни бързо сриватъ прѣспи отъ снѣжния прахъ — сѣкашъ гробове нареждатъ, а други съ бѣсенъ вой се спущатъ прѣз-глава и бързо съ юмруци ги пилѣѭтъ по четиритѣ страни . . . Или пъкъ грабнѫтъ нѣкоя цѣла прѣспа и, като се кискатъ злорадно подъ своитѣ нахлупени калпаци, струпатъ се въ нѣкоя стая прѣзъ счупения ѝ прозорецъ — па викнѫтъ колко могѫтъ, да заглушѫтъ охтежа на бѣдния ступанинъ . . .

Срѣдъ тази демонска шетня, крещенье и охтежъ, чуватъ се размѣсени и утреннитѣ кукуригания на пѣтли. Слънцето трѣбва да се е покачило на небето, но неговитѣ лѫчи сѫ безсилни да проникнѫтъ въ това царство на демонитѣ. Тукъ-тамѣ само семѣркатъ редки минувачи.

А тамъ на край площада отдавна се мѣркатъ нѣкакви три черни фигури, които се помръдватъ сегись-тогись. — Това е Бай Димитранъ съ своитѣ двѣ муленца. Докаралъ е дърва за продань. Стои той наредъ съ добичетата си, закѫтанъ въ ямурлука си, зъзне и подскача ту на единъ, ту на другъ кракъ — да се пораскърши, да се постопли. Напусто! — вихритѣ се виѭтъ наоколо му и прѣзъ дупчестия му парцаливъ яморлукъ го щипѭтъ съ своитѣ ноктясали пръсти. Сѣкашъ ноктитѣ имъ потѫватъ въ месото му и достигатъ дори до коститѣ. А понѣкога задигнѫтъ му яморлука и прѣзъ съдраната антерия и риза напълнѭтъ му гърба съ ледения прахъ, та дори си примре Бай Димитранъ . . .

Двѣтѣ му муленца, тежко натоварени, сѫ свили кокалести криви крака и отпустнали глави. До колѣнѣ ги е затрупалъ снѣгътъ, и едвамъ се крѣпѭтъ дървата на гърбоветѣ имъ, подъ бѣлата плащь. Ноздритѣ и гѫрдитѣ имъ сѫ нависнали съ ледени шушулки. Отъ врѣме-на-врѣме муленцата се поистърсватъ и, като привеждатъ повече глави къмъ земята, пръхтѭтъ. Дупки сѫ се стопили въ снѣга отпрѣдѣ тѣхъ, отъ дѫха имъ.

Чака Бай Димитранъ, чака отдавна купувачи, ала никой не иде.... Колчемъ се зададе нѣкой, приглътне си той плюнката и си помисли—а-ха... да го приближи за дървата... Но всички бързо-бързо отминуватъ и нито погледватъ бѣдния дървопродавецъ. Колко ли още ще зъзне!... Нимà не стига, дѣто цѣла нощь е мръзналъ... — Докаралъ е дървата чакъ отъ другия край на балкана... Ихъ колко, колко прѣтегли тази нощь съ своитѣ послушни муленца по бѣлитѣ обвити съ дебелъ снѣгъ хълми на балкана! Едвамъ прѣмѣташе вкочененитѣ си крака. А муленцата съ мѫка измъкваха тънкитѣ си мотовилки изъ насипитѣ и бързо-бързо поимаха. Пъкъ проклетото врѣме, все такова: фъртуна бѣсно вие, та не спира... Вървѣше той, хрупаше снѣгътъ подъ рошавитѣ му царвули, пѫтьтъ се все не свършваше. И какъвъ пѫть — бѣло само, и това! И едва не се побърка Бай Димитранъ, макарь че знаеше мѣстата тъй добрѣ. Хиляди пѫти е минувалъ прѣзъ тѣхъ... — Божичко... когато пъкъ счу вълчи вой... И не бѣше единъ, а цѣла дружина... Примрѣ му нему сърдцето, и помисли си — свърши се вече... Та какво — самъ-саминъ, срѣдъ балкана, срѣдъ нощь, срѣдъ такава мѫгла!... За нищо си не помисли Бай Димитранъ, а за дѣчицата си, за жена си... И се прѣкръсти, и се помоли Богу... Е, чу го, очува го Той... Колко, колко мѫка и страхъ си прѣтегли Бай Димитранъ, доклѣ искара пустия балканъ!... Та пъкъ въ полето — доклѣ искара и него...

Нѣщо тъй силно трѣснѫ задъ гърба на Бай Димитранъ, че, както се бѣше замислилъ, цѣлъ си подскочи. И муленцата му — едното се дръпна насамъ, другото — нататъкъ. Нему се стори: нѣщо голѣмо се провали надолу, като въ кладенецъ...

Обръща се той и що да види — циганче едно, черно като дяволъ, нахлупило фесъ, стиснало двѣ кофи за вода въ рѫцѣ и хили се, та се прѣвива... — Хласнѫло, върлото, кофитѣ една о друга...

— Уплаши ли се, а, чичо-о-о? — вика то.

Бай Димитранъ климва глава, а послушнитѣ муленца съ наперени уши зачудено гледатъ немирника.

— Трепна ти сърцето, а?...

— Хмъ...

— Щѣше да замръзнешъ, чичо-о-о... — за това — да се събудишъ... — и хуква та се не вижда изъ мъглата.

— Слободия!... — заключава Бай Димитранъ и климва пакъ глава,..

И пакъ заподскачва той ту на единъ, ту на другъ кракъ.

Намножиха се хората, и коля заскърцаха тукъ-тамѣ... Не ще е вече тъй рано. Но него никой не поглежда... Уфъ, до кога ли ще се чака!... Та нема̀ никому не трѣбватъ дърва!... А, на̀, ето — минува, край него една госпожа... дано... дано...

— Байо, колко дървата? — пита тя и нито го поглежда, нито се запира.

— Е, че — два лева, двата товара, на̀!...

— Много искашъ... — пакъ не го поглежда: все си върви...

— Та вижъ ги, хубави сж...

А тя е вече далече-далече... не го и чува...

— Слободна — заключава пакъ Бай Димитранъ. — Нѣма работа — намира си... Като не ще да купи дървата — да си върви мирно изъ пжтя — не може... Ехъ!...

Та докога, докога ще чака той... докога ще зъзне!... Мислѣше, ранко да пристигне тукъ, да продаде дървата, да си накупи това-онова, па да потегли и си се върне въ село прѣди мръкнало... А то, май ще се ходи пакъ нощемъ. А муленцата му, добритѣ му, търпеливи муленца, не сж ѣли толкова врѣме... че и той...

Вади Бай Димитранъ единъ коматъ сухъ черъ хлѣбъ и една глава суванъ отъ торбичката. Чупи корички отъ хлѣба — дава ги на муленцата. Смирено дъвчжтъ тѣ. А той кърши къшеи, лапа ги и хрупа по малко отъ сувана.

Не, не! — да остане да спи тукъ — не може! За ханъ ще трѣбва да плати, че и за сѣно. Какво ще купи тогава, какво ще занесе вкжщи? Не може, не! Да бжде и довечера да си тръгне, ще си тръгне пакъ — рѣшава се той, но като си спомва за снощнитѣ тегла, мжчно-мжчно му става... А пустото врѣме минува се, минува...

Ето иде една госпожа — право къмъ него... наближава го... Хайде-де...

— Колко искашъ за дървата, дѣдо? — пита го тя високо.

Тая пъкъ дѣдо го направи... Той до сега не е чувалъ да го наричатъ тъй — дѣдо. Нито дѣцата — а тази!... Чунки тя е млада: не види сбръчканото си като печена пиперка лице, ами...

— Е, два лева — двата товара...

— Съ мулетата ли ги продавашъ?

— Ка'щяло съ мулетата!

— Че дѣ се е чуло и видѣло два лева да се плаща за такива товари! — каза тя високо и послѣ смънка съ насмѣшка — бари мулетата ти да струватъ нѣщо — кокалани такива. — А, казвай!

Жално-жално става на Бай Димитранъ, като чува да говорѭтъ така за неговитѣ муленца. И тѣ сѣкашъ разбиратъ думитѣ на строгата госпожа: съ поизправени уши и отпустната долна бърна я гледатъ нѣкакъ-си накриво, прѣзъ клѣпки.

Но неотвърна й нищо Бай Димитранъ — прѣглътна мѫката.

— Два лева — двата товара, нà! — повтаря умолително.

— Левъ и половина ти давамъ!

— Недѣй ме кърши!... Само съ тѣзи дръвца съмъ дошълъ, а много отдалече съмъ. Знайшъ, и менъ трѣбватъ... Е, па два лева не сѫ много... Я, дръвцата сѫ хубави вижъ — бръска снѣга отъ тѣхъ. — Не сѫ и малко да кажешъ...

— Толкова! Казахъ! Не давамъ повече! Ако искашъ!

— Много пѫть съмъ билъ, госпожо....

— Не ми трѣбва!

— Хубави сѫ дръвцата, госпожо... Мълчание.

— Бѣденъ съмъ много, госпожо... Имамъ и жена, дѣца...

Госпожата отминува.

Обръща погледъ Бай Димитранъ къмъ муленцата си: милно го гледатъ тѣ съ голѣмитѣ си очи, мислишь — молѭтъ му се, по скоро да ги разтоваря. Понамѣства той кожения си калпакъ, махва съ рѫка, на онва замръзналитѣ юзди — тръгва къмъ госпожата...

— Чакай, госпожо!... На твой късметъ сѫ биле...

— Тѣ не струватъ и толкова, ама... Съжалихъ те — да не мръзнешъ!...

— Ка'щяло да не струватъ: такива дърва за два и половина лева не можъ ги зе другожъ ... — мешови сѫ, наредени като риби . . . нà . . .

Госпожата не слуша, а върви напрѣдъ.

Тегли Бай Димитранъ своитѣ мулета подирѣ ѝ и гледа какъ се е наоблѣкла тя съ десеть рокли; дигнала е тя полата си, та се виждатъ: една синя, друга жълта, друга бѣла — и толкова още рокли . . . И всички отдолу съ тантели обшити — да обиратъ кальта! . . . Хмъ, краката ѝ въ два чифта обуща: едни въ други. А рѫцѣтѣ ѝ въ нѣщо, като свито на кѫлбо коте. По нѣкога духне вѣтъръ, та ѝ подигне повече полата — види ѝ се кракътъ до подколѣното, но Бай Димитранъ не е такъвъ човѣкъ: наведе очи, или извий глава . . . .

Отдавна го вòди госпожата изъ улици, дори никакъ непознати на Бай Димитрана. Купи си месо — даде го нему да го носи. Е, какво ще прави той — взе го. И други нѣща купи и натоваря го и съ тѣхъ.

Носи Бай Димитранъ . . .

Госпожата се спира пакъ прѣдъ единъ голѣмъ дюкянъ. Спира се и Бай Димитранъ съ муленцата си. Влиза тя вѫтрѣ, иска пудра. Бай Димитранъ чува. Той знае, що е пуддра — бѣлило демекъ, за боядисванье лицето, хѫ? — до толкова, молимъ, разбира. Продавачътъ ѝ подава една кутия. Хвали ѝ пудрата: казва, че правила лицето . . . — „бозово“ ли, „козово“ ли — такова нѣщо . . . .

— Колко струва? — пита госпожата.

— Четири лева! Трепискъ—такова смънка продавачътъ.

Изважда тя паритѣ, дава му ги . . .

А па бѣдния Бай Димитранъ му става жално-жално като гледа четиритѣ левчета.

Той се обърна къмъ муленцата си, сѣкашъ да имъ каже нѣщо, но нищо не имъ каза, самъ мълкомъ и нѣкакъ съжалително ги изгледа.

ПО НОВА ГОДИНА

Очеркъ отъ **Карима**

Петровъ цѣлъ день бѣ навъсенъ. На връщанье отъ служба той изподъ вѣжди изгледваше минувачитѣ изъ улицитѣ.

— Сѣкашъ сѫ побѣснѣли! процѣди той прѣзъ зѫби, минавайки прѣзъ главната улица, гдѣто рискуваше на всѣка стѫпка да се сблъска съ нѣкого. Отъ далечъ той съзрѣ една дебела госпожа, която идеше на срѣща му и носѣше въ рѫцѣ голѣми вързопи, види се подаръци, както си помисли Петровъ. Обаче госпожата бѣ отъ ония, които сѫ твърдо убѣдени, че не женитѣ трѣбва да се отбиватъ при срѣщи съ мѫжъ, и отиваше срѣщу Петрова така рѣшително, щото той бѣ принуденъ да отстѫпи, още повече, че госпожата, както казахме, бѣ съ твърдѣ внушителни размѣри.

— Диванета! Разшавали сѫ се, като че ли Богъ знае какво станало! — продължаваше да размишлява Петровъ, като влизаше въ уличката, гдѣто бѣше квартирата му. — И какви сѫ глупави хората! Има ли нѣщо по-глупаво отъ човѣка на тоя свѣтъ? Гледашъ лицата на всички — и на мало и на голѣмо разплули сѫ се като млинове, засмѣли се до уши, като че ли кой знае, какво ги чака прѣзъ новата година. Сѣкашъ за първъ пѫть ще ги излъже тя . . . Ехъ глупаци съ глупаци! И съ това въсклицание Петровъ влѣзе въ квартирата си. Ядосано той тръшна калпака си връхъ масата, съблече се и извика бабата, — и скара ѝ се, че било студено въ стаята.

— Ще я гледамъ нея! Имала да готви за утрѣ, баници да точи, пъкъ азъ да мръзнѫ, ядно мислѣше той слѣдъ отдръпваньето на старата женица, която бѣ се подала изъ вратата оцапана съ брашно.

Въ сѫщность Петровъ не бѣ съ лошо сърдце; старата знаеше това и затуй бѣ отрано приготвила дърва и трѣски, бѣ ги натуряла въ собата, та стигаше Петровъ да се понаведе, да драсне кибритя и собата весело да забумти. Това го и правеше Петровъ, кога му се случеше да закъснѣе, особенно у дѣдо Добреви. Това бѣ другъ пѫть, обаче не и сега. Той сега даже съ злорадство гледаше старата бабичка пакъ да се връща съ измити рѫцѣ, да се навежда до собата и да драска кибритя. Само когато тя си излѣзе, безъ да го погледне съ укоръ, нѣщо като гризенье на съвѣстьта шавна въ сърдцето му — но той веднага още по-силно се намръщи.

— Е, по дяволитѣ най-сетнѣ! Всѣкиму ще люлѣѭ! Мене иска ли нѣкой да знае?

А, наистина, никой не искаше въ тая минута да знае Петрова. И не че никой: другаритѣ му още отъ вчера му обадиха, гдѣ тъкмѣли да се съберѫтъ срѣщу новата година, за да попиѭтъ, да попѣѭтъ, да си опитатъ късметя на карти — изобщо, както трѣбва, да срѣщнѫтъ новата година. Но уви, това бѣха другаритѣ му, а не бѣха дѣдо Добреви и не самиятъ дѣдо Добри, а неговата едничка, хубавичка осемнадесеть годишна дъщеря Еленка. Това положение бѣше несносно за Петрова, трѣбваше какъ-какъ да му се тури край . . .

⁂

Еленка и Петровъ се любѣха отъ една година, отпърво незнайно за Еленкинитѣ родители, а по-сетнѣ, слѣдъ като Петровъ започна да ходи у дѣдо Добреви, съ когото винѫги имаше нескончаеми разговори върху любимата на дѣда политика. любовьта имъ се развиваше вечъ подъ благосклонното око на родителитѣ. Дѣдо Добри не диреше по-добъръ зетъ за Еленка отъ Петрова, човѣкъ тихъ, добъръ, на добра служба, отъ богатъ родъ. Запознавайки по-отблизо Еленка въ домашниятъ и патриархаленъ животъ, между добритѣ старци, Петровъ още по-силно я обикна, а знайно е, че колкото е по-силна любовьта, толкова тя е по-взискателна. Еленка бѣ весела свободна птичка. обичаше да се върти между хора. да се кичи. Дойде зимата съ свойтѣ вечеринки, балове и любовьта на Петрова биде отровена . . . Еленка имаше братовчедъ, офицеринъ. и тоя офицеринъ почна да води

Еленка въ офицерското събрание. на танцувални вечеринки. Тия отивания въ клуба отпърво само безпокояха Петрова, а сетнѣ почнаха и да го мѫчѫтъ. Той клуба не посѣщаваше — не обичаше военнитѣ, тѣхнитѣ самодоволни пъчения, а и не умѣеше да танцува, което пъкъ, напротивъ, Еленка страстно обичаше. Напразно се надѣваше Петровъ, любовьта да подскаже на Еленка, че най-сетнѣ не бива така да го измѫчва, да го оставя на-самѣ съ неговитѣ мѫчения, до като тя сияйна се върти въ балната зала. Обаче той съ горчивина трѣбваше да съзнае, че любовьта именно това не подсказваше на Еленка и когато той еднѫжъ ѝ даде да почувствува, че го измѫчва съ това дѣто ходи на бала да танцува, тя даже очудено го изгледа.

— Че какво ще те измѫчва? — че съмъ щѣла малко да поскачамъ. Искамъ до като съмъ млада, до като не съмъ сгодена да се наиграѭ! При това Еленка го гледаше съ такъвъ невиненъ погледъ, щото той замлъкна: „нека си поиграе! Като стане моя — нѣма да играе, тя го знае“ . . . разумно разсѫждаваше Петровъ. Обаче сърдцето му бѣ съвсѣмъ неразумно и пакъ болѣзненно се засви при първия балъ въ клуба. Еленка съ свѣтнало лице му сочеше (и старитѣ бѣха въ стаята) новата си бална рокля; Петровъ гледаше и пипаше съ треперящи отъ вълнение рѫцѣ копринения платъ (тъканъ отъ баба Добревица на млади години). Той не се помнеше отъ мѫки и едвамъ изтрая още нѣколко минути въ стаята. На прощаванье Еленка излѣзе да го изпрати до пѫтнитѣ врата.

— Еленке. молѭ ти се, недѣй отива вече на бала, каза и ѝ стисна рѫката Петровъ.

— Защо? послѣдва пакъ наивенъ въпросъ.

— Разбери, това ме измѫчва. Направи го за мене.

— Само тоя пѫть, съ новата рокля! замоли Еленка. Та и дума съмъ дала вече на братовчеда.

— Нѣма да отидешъ! съ свѣтналъ погледъ и рѣшително издума Петровъ.

— Какъ? изгледа го нѣкакъ упорито Еленка, защото ми заповѣдашъ, азъ ще отидѫ, проточи тя гласа си на подбивъ.

— Иди тогава, прѣгръщай се съ . . . отъ ядъ не доврши Петровъ. Тия думи бѣха сѫдбоносни.

— Та вий още ме оскърбявате! Можете да си отидете, издума Еленка и обърна гърбъ да си върви.

Нея вечерь тя отиде и бѣ [illegible] весела. За Коледа тѣ се гласѣха да се годятъ, а излѣзе ето що . . . За да придружи майка си тя отиде още два пъти на бала, обаче всички забѣлѣзаха, че Еленка не бѣ прѣжната — нѣщо което само Петровъ не знаеше. Отъ послѣдната срѣща бѣ се изминалъ мѣсецъ, а Петровъ не бѣ стѫпилъ вече у тѣхъ Добреви. Еленка се преструваше, че не знае причината на неидването му. Търсѣше случай да види неочаквано Петрова и за обсерватория бѣ избрала единъ прозорецъ у своя приятелка, съ която отдавна бѣ скарана и съ която сама се сдобри. Отъ тоя прозорецъ тя виждаше какъ лицето на нейния любимъ все повече посърваше и побуждана отъ най-нѣжно чувство, тя едвамъ се сдържаше да се не хвърли отъ прозореца въ неговитѣ прѣгръдки. Тя отдавна бѣ се рѣшила, че, ако се яви Петровъ и поиска отъ нея прошка за оскърблението, тя ще да отстѫпи, не ще да ходи вечь на балове, още по вече, че сега тѣ вече бѣха изгубили за нея всичката си прѣлесть. [illegible] не и се [illegible], когато сърдцето ѝ все човъркаше въпросътъ: ами ако я разлюби?

Обаче Петровъ не идѣше. Дойде Коледа, замина, а той не дойде. Еленка — за голѣмъ неинъ срамъ — едвамъ се не разплака при думитѣ на тѣта Добри: „Петровъ и по Коледа не дойде!“ Старецътъ искренно тѫжеше, че нѣмаше съ кого да разисква политика, когато особенно по тая Коледа имаше да се говори за прогласяването на България.

Идѣше и новата година.

„Нова година! Ами ако я срѣщнемъ пакъ тъй? Сърдити!“ мислѣше почти съ ужасъ Еленка. И до като на свършването на старата година Петровъ ходѣше навъсенъ, като тъмна нощь, въ тоя день Еленка посърнала едвамъ разбираше заповѣдитѣ на майка си срѣдъ приготовленията за новата година.

— Само да не посрѣщнемъ новата година сърдити! се въртѣше постоянно въ ума на Еленка.

— Еленке, що правишъ? каза единъ день майка ѝ. Съ устременъ погледъ въ една точка, Еленка, за голѣмъ ужасъ на баба Добревица, бъркаше [illegible] въ тенджерата, не съ лъжицата, а съ [illegible].

Въ това именно врѣме навъсенъ седѣше Петровъ въ стаята и философствуваше върху глупостьта на хората. И както винаги най-накрай мисъльта му се завъртѣ за Еленка.

— Тая вечерь има балъ, разбира се, тя щѐ отиде. Ако бѣ ми писала поне едно редче, азъ бихъ ѝ простилъ всичко, бихъ захваналъ да ходѭ съ нея на бала. Ама нà, инатъ!.. Ами ако ме разлюби?..

Цѣлъ мѣсецъ той не бѣ си задавалъ подобенъ въпросъ. Той даже не можеше да допустне, че нѣкога Еленка, която той бѣ се научилъ мисленно да нарича „моя“, може да го разлюби. И ето че съ настѫпающия вечеренъ мракъ—мракъ. тъма обгърна и сърдцето му. Сръдня! Добра сърдня ако го заведе до тоя край, ако го раздѣли съвсѣмъ!

Не, това е невъзможно! Това не може да бѫде! скокна рѣшително отъ мѣстото си Петровъ и се заразхожда изъ стаята. — Трѣбва да му се тури край! Но какъ? Да направи първата стѫпка, разбира се, трѣбва той, като мѫжъ (тука му дойде на умъ дебелата жена). И ще направи ..“ Ехъ мѫжье, мѫжье! Нещастни мѫжье!“ въздъхна издълбоко той и слѣдъ мигъ усмивка заигра на устнитѣ му.

— Това е до дѣто стане тя моя, а сетнѣ... И сърдцето му затупа отъ радость, че Еленка пакъ ще бѫде негова и ще го слуша — и още какъ! Ама и той какъ ще я обича!

Кога бабата донесе въ стаята запалена свѣщь, мислитѣ на Петрова имаха съвсѣмъ розова боя.

„Нека отива на бала, а азъ ще пишѫ на баща ѝ. Знаѭ, че отдавна стариятъ чака да я поискамъ официялно и тогава всичко за Еленка ще бѫде свършено. Сериозно тя не ми е сърдита, инъкъ не би идвала да ме гледа изъ прозореца на приятелката си...

И повеселѣлъ, съ развѣдрено чело, той седна до масата и написа писмо на дѣда Добря. Безъ да развива много политика, той искаше Еленка „която обича, и която вѣрва че обича и него“. И все въ това радостно настроение, той запечата писмото и го даде на бабата за да го занесе „още ей сега“ на пощата. „Утрѣ рано ще го получѫтъ!“ помисли той.

Нѣколко врѣме той се разхождà изъ стаята все съ весело лице, но ето че хвърли погледъ на часовника, за да види дали не е дошло врѣме да отиде да се нахрани въ гостилницата (която бѣха опрѣдѣлили другаритѣ му за гуляй) и лицето му отново потъмнѣ.

Часътъ наближаваше осемь. Вечеринкитѣ и баловетѣ обикновенно започватъ въ осемь или въ осемь и половина часа.

— Еленка сега се готви. Кой знае колко се е накичила! Ще се весели — а азъ? Азъ, глупакъ, мислѭ за нея, мечтая, пишѫ писмо на баща ѝ... Той прѫпна отъ силно вълнение и извика бабата, за да върне писмото. Бабата се яви, но писмото бѣ вече спуснато въ ближната пощенска кутия.

Страшенъ ядъ закипѣ въ гѫрдитѣ на Петрова. Той се наричаше „диване“ и „магаре“ — изобщо нададе си всевъзможни приятни епитети. Най-накрай се облече, ядно нахлупи калпака си и излѣзе.

— Ще пѣѭ и азъ, ще играѭ, ще се напиѭ най-сетнѣ! мислѣше той съ нѣкакво ожесточение по пѫтя за кафенето. Минавайви край пощенската кутия, въ която знаеше, че въ това врѣме лежеше писмото му, той едвамъ се удържа отъ желанието да я счупи и да извади злощастното писмо. Обаче бѣ принуденъ да се задоволи само съ едно пъхванье на тритѣ пръста отъ дѣсната рѫка въ разтвора на кутията. Минаваха хора.

— Проклети! Глупаци! ругаеше Петровъ всички и всичко на свѣта.

Въ кафенето той свари другаритѣ си насѣдали до една маса. Всички съ радость го посрѣщпаха, обаче видѣха, че тая вечерь радостьта имъ мѫчно се прѣдаваше на другаря имъ. Петровъ все навъсенъ поиска да яде, слѣдъ яденьето все така навъсенъ запуши цигара.

— Глупаци! мислѣше той гледайки веселитѣ лица на другаритѣ си, които порѫчваха вино. — Засмѣли се и тѣ до уши! И тѣ чакатъ новата година!

— Хайде, стига си се чумерилъ,—налѣ му една чаша единъ отъ дружината. — Старата година ще отвлече всичкитѣ кахъри. Пий!

Петровъ изпи чашата, изпи и друга и гулянтъ се започна.

Гуляха, както трѣбва. Петровъ, който изобщо не пиеше, почна да усѣща кѫдѣ новата година леко замъгляванье въ главата. Щомъ гръмнаха топоветѣ, които възвѣстяваха настѫпваньето на новата година, приятелитѣ, слѣдъ като раздѣлиха едно шише шампанско и се разцѣлуваха, удариха на карти за да опитатъ „късметя“ си.

Петрову никакъ не вървѣше на карти и той едвамъ ги различаваше всрѣдъ утѣшенията на другаритѣ.

— Нѣма нищо! Комуто не върви на книги, ще му повърви на любовь.

. . . .

Раздѣлиха се другаритѣ чакъ на разсъмванье, на първия день отъ новата година.

Петровъ се връщаше особенно злѣ настроенъ. Макаръ че бѣ пилъ не много, но. не наученъ да пие, той се усѣщаше злѣ, — лошо бѣ и въ джеба му. Отъ толкова си пари (той не бѣ ги броилъ, само бѣ напъхалъ левоветѣ въ джеба на излизанье изъ кѫщи), отъ толкова пари не бѣ остало ни стотинка и въ заключение пъкъ тая мисъль за Еленка.

— Ей така човѣкъ отъ тѫга се пропива! Нека! Нека, тя ще ме вкара въ тоя пѫть и сама ще си тегли сетнѣ.., рѣши той.

Прѣдпазливо, за да не събуди старата хазайка, влѣзе той въ стаята, дълго врѣме се лута до като напипа приготвения на обикновенното си мѣсто кибритъ и запали свѣщьта. Слагайки отново кибрита на масата,хвърли му се въ очи единъ бѣлъ пликъ, а на плика надписъ. който накара веднага да се махнѫтъ облацитѣ отъ челото му, да се избистри умътъ . . .

— Отъ Еленка! извика той радостно и прѣди да разпечата, страстно пристисна пликътъ къмъ устнитѣ. И чакъ кога повтори това още два пѫти, тогава разтвори плика.

Вѫтрѣ бѣ една записка, която гласѣше:

„Милий, скѫпоцѣнний мой! Честита новата година! На балъ не ходихъ и никога нѣма да отидѫ вече. Твоя Еленка“.

* * *

— Ахъ, колко, колко е прѣкрасенъ свѣтътъ, колко сѫ добри, умни всичкитѣ хора, мислѣше Петровъ на другия день, гледайки веселитѣ лица на минувачитѣ. Облеченъ съ черни, официялни дрѣхи, той весело даваше на всички пѫть, отивайки у дѣдо Добреви да чуе отговора на писмото, който съ увѣренность знаеше, какъвъ ще бѫде сега . . .

Януарий 1900 г.

ТЕОРИЯТА НА ЖАНЪ ЖАКЪ РУССО

върху

СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВИТЕЛСТВОТО.

Студия отъ Р. Косевъ

Прѣдговоръ.

Настоящиятъ мемуаръ е назначенъ за конкурса за заеманье катедрата по Държавно Право въ Висшето Училище. Наша длъжность, мислимъ, е да обърнемъ просвѣтеното внимание на почитаемия Академически Съвѣтъ върху мотивитѣ, които ни заставиха да изберемъ горния сюжетъ, както и върху обстоятелствата, при които е писанъ, като се надѣемъ, че ще бѫдѫтъ взети въ съображение при научната оцѣнка на този трудъ, който въ настоящата си форма неизбѣжно съдържа повече отъ единъ недостатъкъ.

Ний научихме, че катедрата по Държавно право била вакантна, едвамъ прѣзъ мѣсецъ Януарий тази (1899) г., така щото оставаха ни на разположение само двадесеть дни до опрѣдѣления срокъ. Въ толкозъ малко врѣме не можеше да се прѣдприеме нищо по-обемисто. За това се спрѣхме върху този сюжетъ. Тоя изборъ ни се налагаше и отъ други съображения. Публичното право на западно-европейскитѣ народи е прѣтърпѣло силни прѣобразования подъ влиянието на Руссовитѣ възгледи за суверенитета. Изложена въ цѣлостьта си, съ необходимитѣ исторически обяснения, теорията на Руссо обхваща или докосва почти всички проблеми на съврѣменното конституционно право; подобна работа би поискала цѣли томове и по-вече врѣме, отколкото ни оставаше на разположение. Ето защо ний се ограничихме да прѣдставимъ единъ точенъ, макаръ и на мѣста повърхностенъ, анализъ на възгледитѣ на Руссо върху два отъ най-важнитѣ въпроси на държавното право; къмъ този анализъ ний прибавихме само ония исторически обяснения, които смѣтахме за строго необходими при опрѣдѣлянье мѣстото на Руссовата теория въ историята на политическитѣ доктрини. Недостатъчното врѣме ни принуди да бѫдемъ съвършенно кратки и повърхни въ критическата часть на изложението; но при все това ние се смѣтаме за задлъжени да посочимъ на източницитѣ, които при по-вече врѣме бихме оползотворили. та за това и отправяме къмъ бѣлѣжкитѣ, които указватъ на по-важнитѣ автори, които сѫ се занимавали съ изучване на извѣстни страни отъ теорията на Руссо.

Едно нѣщо, което всѣки би могълъ да забѣлѣжи въ нашия етюдъ, е, игнорирането на огромната французска литература върху Руссо. Не ще сънмѣние, че ний всичко не можихме да прочетемъ върху Жанъ Жакъ Руссо даже на френски езикъ; но би било голѣма несправедливость, ако ни се натекнеше за непознаванье на по-извѣстнитѣ и най-важни изслѣдвания върху единъ авторъ, чиито политически доктрини сме прѣдприели да изучимъ въ тѣзи страници. И ако не ги цитираме като библиорафически източници, то е защото всички иматъ общообразователенъ литературенъ характеръ и като такива не могѫтъ прямо да ни интересуватъ въ тази студия.[1] Ний се задоволихме прочее съ консултиранье на самия Руссо и особенно на слѣдующитѣ негови съчинения.

1) Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes, — съчинение прѣдставено на конкурса на Дижонската Академия въ 1754 год., но не короновано;

2) Emile on de l'Education, специялно петата книга, въ която Руссо съобщава въ резюме съдържанието на готовящия се за печатъ Contrat Social; въ края на тази книга отъ Emile е резюмиранъ почти цѣлиятъ Contrat social въ форма на пропозиции и въпроси, които трѣбва да се сравняватъ съ текста на първия; тѣхното прѣимущество се състои често въ ясностьта и краткостьта, та позволяватъ разбирането на тъмнитѣ пасажи въ Contrat social.

3) Contrat social, 1762. — прѣдставенъ отъ Руссо като извлечение отъ друго по-голѣмо съчинение „Institutions Politiques“, което е останало неиздадено.

4) Lettres ecrites de la Montagne — плодъ на полемиката, която изниква слѣдъ публикуването на Contrat social между Руссо и анонимния авторъ на брошурата „Lettes ecrites de la Campagne, издадена въ Женева. Въ тия писма, особенно въ шестото, Руссо анализира много по ясно изложенитѣ въ Contrat social идеи; седмото и осмото допълнятъ шестото и поясняватъ нѣкои възгледи на Руссо върху извѣстни точки отъ неговата теория и съдържатъ извѣстни коментарии върху конституцията на Женевската република.

5) Considérations sur le gouvernement de la Pologne et la réforme projetée en 1772. — Това съчинение е написано по молбата на полското правителство, което

---

[1] Тази забѣлѣжка се отнася къмъ извѣстнитѣ намъ:

St. Marc de Girardin: I. I. Rousseau, sa vie et son œuvre, Paris, 2 v in 8°.

H. Beaudoin: La vie et les œuvres de J. J. Rousseau, Paris, 1891. 2 v. in 8°;

Villemin: Tableau de la littérature fr. au XVIII siécle, отдѣла за J. J. Rousseau;

Merlet et Lintilhac: Etude littér. sur les classiques français: Rousseau въ II-ий томъ;

Faguet E: Le XVIII siècle; Chuquet: J. J Rousseau. 1893 in 16° u, F. Brunetière: Etude critique, t. III et IV.

искаше мнѣнието на Mably и Руссо върху проектираното тогазъ измѣнение на Конституцията. Въ него Руссо се опитва да приложи изказанитѣ въ C. Social идеи къмъ единъ конкретенъ случай. — Най-послѣ интересни за консултиранье сѫ и двѣ малки статийки подъ заглавие: Extrait du projet de paix perpetuelle de M-r l'Abbéde St. Pièrre и Polysynodie на сѫщий абатъ, които третиратъ общи въпроси.

Всичкитѣ цитати въ този етюдъ сѫ извлечени отъ пълното събрание на съчиненията на Руссо, издание Hachette in 12; тази бѣлѣжка е нуждна особенно по отношение заетитѣ отъ Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes, оригиналътъ на което съчинение не съдържа никакво подраздѣление на глави; нумерацията на страницитѣ отъ това съчинение сѫ ония на първия томъ отъ изданието Hachette. За останалитѣ ний ще указваме само главитѣ и книгитѣ, отъ дѣто сѫ заети, като си служимъ съ слѣдующитѣ съкращения: прим. C. S. I, 1 за Contrat social, книга I. глава I и т. н.; Lettres ecrites de la Montagne ще означаваме по слѣдующий начинъ: Lettres de la Montagne, а Discours sur l'origine и пр. само съ думитѣ „Discours sur l'inégalité".

Отъ нѣколко години насамъ се разисква въ литературата другъ единъ въпросъ, върху който ний не счетохме за нуждно да се спремъ. Мѫчѫтъ се ученитѣ да обяснѭтъ изобилнитѣ противорѣчия които се срѣщатъ въ „системата" на Руссо: нѣкои даже искатъ да докажѫтъ какво Руссо се е инспириралъ въ своя Contrat Social отъ срѣдневѣковнитѣ женевски и др. швейцарски градски харти на свободата. И при всичко че сѫществува вече по този въпросъ цѣла библиография[1] критиката още не е казала послѣдната си дума. Поводъ за тия разисквания дадоха изнамирането и публикуването на нѣкои отъ неизданенитѣ при живѣ на Руссо съчинения и откѫслеци, а именно: Въ 1861 г. Streckeisen-Moultou обнародва извѣстния отъ тогазъ насамъ въ науката подъ името Невшателски рѫкописъ, състоящъ отъ нѣколко фрагменти изъ унищоженото ужъ, споредъ исповѣдьта, на Руссо „Institutions Politiques", намѣрени въ Невшателската библиотека. Подиръ него руссинътъ Алексѣевъ е публикувалъ като приложение къмъ втория томъ отъ съчинението си върху Руссо на руски езикъ първобитния текстъ на Contrat Social въ Москва 1887[2], извѣстенъ сега като Женевски рѫкописъ. Най-послѣ Jansen публикува тъй наречения Берлински рѫкописъ, който се съхранява въ Берлинската библиотека като единъ видъ литературно завѣщание на Руссо, автентичностьта на което е още спорна.

---

[1] S. Vuy: Les origines des idées politiques de J. J. Rousseau, Genève въ Bulletin de l'Institut т. 23, 24 и 25 за 1878—1881 и рецензията на Nourrisson въ Correspondant, априлъ — май, 1882. Vuy се старае да докаже, че C. Social не е чисто теоретическо съчинение, а съчинение прѣдизвикано отъ политическитѣ събития въ Женева по онова врѣме и единъ видъ тълкувание на полит. история на родния градъ на Руссо.

Espinas: Le système politique de J. J. Rousseau, въ 30-й томъ на Revue internationale de l'Enseignement. Paris, 1895.

A. Bertrand: Le texte primitif du Contrat Social, въ 135-и томъ отъ Comptes rendus de l'Academie des Sciences politiques et morales. Paris, 1891.

[2] Ed. Dreyfus — Brisac го издаде на французски прѣзъ 1895 Paris, Alcan in 8° grand

Всички тия документи, не ще съмнѣние, сѫ твърдѣ важни като материяли, които ни обясняватъ генезиса на Руссовитѣ идеи и могѫтъ да интересуватъ особенно литературния критикъ. Но за насъ тѣ сѫ излишни, както справедливо забѣлѣзва Paul Janet[1], понеже нищо не ни увѣрява, че Невшателския рѫкописъ не е една скица на полемическо съчинение, призовающе въ подкрѣпление на Руссовитѣ политически идеи документи станали нему извѣстни послѣ печатанисто на Contrat Social. Независимо отъ това, друго по-сериозно съображение ни накара да се рѣшимъ да изоставимъ на страна тѣзи издирвания. Руссо е упражнилъ влиянието си непосрѣдственно чрѣзъ своитѣ съчинения; посмъртнитѣ открития не сѫ могли да бѫдѫтъ извѣстни на съврѣменницитѣ му отъ 18-ия вѣкъ; неговата доктрина е позната на науката споредъ както е изложена въ цитиранитѣ по-горѣ съчинения, а тѣ всички сѫ печатани при живѣ на самия Руссо. Въ тѣхъ именно се съсрѣдоточава научния интересъ, за това и ний ще се ограничимъ изключително съ тѣхниятъ анализъ.

За по-голѣма систематичность ний ще раздѣлимъ прѣдмета на тази студия на три параграфа:

Първиятъ отъ тѣхъ ще съдържа кратъкъ очеркъ на философско-политическитѣ възгледи на Руссо върху развитието на човѣчеството и сформиранието на народитѣ и държавата, въ втория параграфъ ний ще се занимаемъ съ теорията на Руссо върху суверенитета, а третиятъ ще бѫде посвѣтенъ на неговитѣ възгледи за управлението изобщо и различнитѣ форми на управление.

I. Философско-политическитѣ възгледи на Руссо върху развитието на човѣка и обществения договоръ.

Обществено-политическата философия на J. J. Rousseau е основана на двѣ хипотези: хипотезата по природно състояние, (което той нарича état de nature) и общественниятъ договоръ (Contrat Social). Послѣдователното изучванье на тѣзи двѣ хипотези е необходимо, за да можемъ да си съставимъ понятие за общитѣ философски възгледи на Руссо върху развитието на човѣка и произхождението на „обществото“. Този параграфъ отъ само себе се подраздѣля на двѣ части: въ първата ний ще изложимъ колкото е възможно по на подробно хипотезата на природното състояние, тъй като Discours sur l'inégalité parmi les hommes още не е прѣведенъ на български, а въ общитѣ съчинения върху Руссо той обикновенно се излага съвсѣмъ кратко и твърдѣ рѣдко вѣрно се анализира; въ втората часть ний ще разгледаме на кратко самия Contrat Social, като се спремъ по-вече върху юридическия характеръ на този договоръ.

---

[1] Paul Janet: Histoire de la Science politique dans ses rapports avec la morale, трето издание, Paris, т. втори, стр. 424.

А) Хипотеза за природното състояние.

Подъ това произвище означаватъ обикновено въ философията на публичното право оная стадия въ развитето на човѣка, която е прѣдшествувала сформируваньето на отдѣлнитѣ индивидууми въ „общества“ и държави. Дѣтската фантазия на народитѣ и философската спекулация на миналото ни рисуватъ въ това състояние примитивния човѣкъ щастливъ, безгриженъ, добъръ по натура, съ една дума не такъвъ, какъвто го показва историята въ най-отдалеченитѣ отъ насъ врѣмена. Въ наше врѣме често забравятъ че Руссо не е първиятъ изобрѣтатель на това възрѣние и укоритѣ, които му правятъ за това сѫ незаслужени. Дѣйствително, това вѣрване е толкозъ старо колкото и човѣшкиятъ родъ: старитѣ народи си прѣдставляли туй природно състояние като златна епоха на човѣчеството, срѣдневѣковнитѣ теолози се го въобразявали като периодъ на невинность, а извѣстната школа на философи и юристи на природното право ни го русуватъ въ 17-и 18-и вѣкове като епоха, когато човѣшкиятъ родъ не е познавалъ несгодитѣ на обществения редъ, нито неравенството между хората и несправедливостьта на човѣшкитѣ закони — споредъ тази школа човѣчеството е живѣло въ това природно състояние изкючително подъ рѫководството на разума и природнитѣ закони. Нито тази хитотеза, нито оная на обществения договоръ, върху които е съградено цѣлото мировъзрѣние на Руссо, не сѫ негова измислица. Той просто е развилъ и обработилъ една общеприета въ негово врѣме теория, като ѝ е придалъ отпечатъка на своя мечтателенъ умъ. Прями предшественници негови, както и на другитѣ французски философи (ний употрѣбяваме послѣдната дума въ смисъльта на 18-ия вѣкъ) отъ 18-и вѣкъ сѫ двама английски мислители, които сѫ живѣли въ края на 17-и вѣкъ, но идеитѣ на които бѣха особно на почитъ въ Франция въ началото на миналото столѣтие. Може смѣло да се каже, че даже прѣзъ втората половина на вѣкътъ влиянието на тия двама философа не бѣ още ослабнало: почти всички публицисти ги цитиратъ. Волтеръ говори за тѣхнитѣ теории по начинъ, отъ който може да се заключи, че ученията на Hobbes'а и Locke'а сѫ били извѣстни на голѣмата французска публика дори кѫдѣ 1768.[1]) Това се вижда и

---

[1] B. L. A. B. C. ou dialogue entre A. B C. отъ 1768 въ 28-и томъ отъ Oeuvres Comрlets de Voltaire, édition Hachette, 1894 in 12. Разговоръ първи подъ заглавие Hobbes, Grotius et Montesquieu. Въ тѣзи разговори Волтеръ се крие подъ буквитѣ А и В.

„— А. Е, добрѣ, вий сте чели Hobbes'а, Grotius'а“ Montesquieu. Какво е вашето мнѣние за тѣзи знаменити хора?

— В. Гроциусъ често ме отегчава; но той е много ученъ; той изглежда да обича разума и добродѣтельта; обаче разумътъ и добродѣтельта сѫ малко трогателни, когато отегчаватъ; освѣнъ това, струва ми се, че той понѣкога е доста лошъ raisoneur. Montesquieu притѣжава голѣмо въображение за единъ сюжетъ, който сѣкашъ изисква само разсѫдъкъ: той се лъже твърдѣ често върху фактитѣ, но струва ми се че се лъже така сѫщо понѣкога когато разсѫждава. Hobbes е много строгъ, както и негова стилъ; но отъ начина по който сами Руссо осмива Locke'а въ послѣдния пасажь отъ втората глава, книга първа на Contrar Social [1]. Въ този пасажъ Руссо иронизира първата часть отъ съчинението на Locke'а. „Essay of gouvernement Civil,“ 1690, въ която послѣдний подробно оборва възгледитѣ на Filimere'а въ неговото съчинение Pahiarca публикувано въ 1680 г.[2] Но така прѣдставена, тази критика на Руссо прѣдполага, че идеитѣ на Locke'а сѫ въ паметьта на съврѣменницитѣ.

Единъ спорень въпросъ сѫществува въ науката относително източницитѣ, отъ които Руссо се е ползувалъ за своята теория на природното състояние. Споредъ едни, Руссо подражава въ Discours sur l'inégalité Locke'а. Това мнѣние се опира на слѣдующитѣ факти. Споредъ Locke'а[3] природното състояние е състояние на миръть; Руссо, както ще видимъ, дохожда до сѫщото заключение; Locke признава на човѣка въ това състояние правото на собственость; подобенъ възгледъ се срѣща и въ тората часть на Руссовия Discours sur l'inégalité; освѣнъ туй привождать и 8-то писмо отъ Lettres écrites de la Montagne, въ което сѣкашъ говори самъ Locke. Всичко туй говори, сѣкашъ, достатъчно въ полза на Locke'а и иде да потвърди туй мнѣние. Въпрѣки тѣзи доказателства обаче било би грѣшка да се приеме това мнѣние, защото въ съчиненията на Руссо се срѣщатъ други пасажи, които сѫ въ явно противорѣчие съ теорията на Locke'а и съвсѣмъ необясними въ оная на самия Руссо. Така напр. гл. 8, кн. I C. S. би била въ такъвъ случай въ несъгласие съ гл. 9 кн. I на сѫщата. Очевидно е, че въ първата Руссо възпроизвежда възгледитѣ на Hobbes'а, а не на Locke'а. Освѣнъ това тази версия би противорѣчала не само съ Руссовитѣ възгледи за образуванье на обществото, но и съ ония за произхождението на собственостьта, която споредъ него произтича отъ Обществения Договоръ; тогазъ когато споредъ Locke'а тя е естествено право на човѣка. Споредъ насъ Руссо се е инспириралъ въ теорията на природното състояние отъ съчинението на Hobbes'а—De Cive, като сѫщественно я е измѣнилъ.—Този споръ произлиза, струва ни се, отъ колебанията на Руссо въ дефиницията

азъ се боя да не би строгостьта му да се приближава до истината. Съ една дума Гроциусъ е откровенъ педантъ, Hobbes печаленъ философъ. Montesquieu пъкъ единъ човѣколюбивъ „bel esprirt“.

А въ края на сѫщия диалогъ Волтеръ приближава Локка съ Аристотеля:

А Да, ний вземаме всичко добро илѣзло отъ Аристотеля до Locke'а, а за останалото не щемъ и да знаеме. — Сравни така сѫщо Troisième entretien, въ който Волтеръ иронизира теорията на Hobbes'а.

[1] C. Social I, 2: Je n'ai rien dit du roi Adam ni de l'empereur Noé, père de trois grands monarques qui se partagèrent l' univers, comme firent les enfants du Saturne, qu'on a cru reconnaitre en eux. J'erpère qu'on me sera gré de cette modération и пр.

[2] В Paul Janet op. c t II стр. 187 и 199.

[3] Кратко но вѣрно изложение на теориитѣ на Locke и Hobbes е направено въ Paul Janet op. c t II стр. 143—185 и 198—220. Врѣмето не ни допустна да прѣгледаме самитѣ съчинения на англ. философи, които сѫ прѣведени почти едноврѣменно съ англ. имъ издания и на французски.

на природното право. Самъ той констатира разногласието между разнитѣ автори по този въпросъ и почти се съгласява съ дефиницията на Hobbes'a, но на други мѣста въ Discours'a си той е по-малко категориченъ[1]. Както и да е, главната заслуга на Руссо се състои въ опита да прѣдстави картината на живота на първобитния човѣкъ въ това му природно състояние, до като прѣдшественницитѣ му се задоволяваха само съ твърдението, че природното състояние е епохата на разума и естествения законъ, подъ чието господство човѣкъ е билъ свободенъ и независимъ и пр.

Въ Руссовата хипотеза за природното състояние могжтъ да се различатъ четири главни фазиси, прѣзъ които първобитниятъ човѣкъ е прѣминалъ въ послѣдователното си развитие.

Въ началото човѣкъ е живѣлъ въ уединено състояние, единственната му грижа се е състояла въ личното самосъхранение и удовлетворение на физическитѣ потрѣби. Руссо ни рисува първобитния човѣкъ като животно по-слабо отъ едни, по-малко пъргаво отъ други, но изобщо най-добрѣ организирано отъ всички. Той си го въобразява обѣдвающъ подъ нѣкой джбъ, утоляющъ жаждата си на първия случай, който се изпречи напрѣдѣ му, спящъ въ подножието на сжщото дърво, което му е доставило прѣзъ деня храната и съ това неговитѣ нужди, каже, сж задоволени (Discours. 85). Въ това състояние човѣкъ се ржководи въ отношенията си спрямо подобнитѣ нему отъ чувството на състрадание, — добродѣтель прѣдшествующа всяко проявление на разсждъка. Руссо намира подкрѣпление на това си твърдение въ факта, че даже животнитѣ проявяватъ по нѣкога признаци на състрадание. Безъ да указваме, казва той, на майчината нежность къмъ дѣцата и на опасностьта, на която тѣ се излагатъ само и само да упазжтъ чедата си, ежедневно ний наблюдаваме отвращението, което конетѣ изпитватъ при тъпчение на живи тѣла. Никое животно не минава безъ сътресение покрай мъртвия трупъ на друго подобно нему, а нѣкои даже имъ копажтъ единъ видъ гробища. Прочее, състраданието е вродено човѣку чувство, което въ тази стадия на развитие, помага за спазванье на цѣлия видъ. Защото именно това чувство на състрадание ни кара, безъ никакво размишление, да се притичаме на помощь на ония, които страдатъ. Съ една дума, състраданието замѣства въ този фазисъ отъ природното състояние законитѣ, правитѣ и останалитѣ добродѣтели (Discours, 90—100). Въ тази фази, както виждате, Руссо ни прѣдставлява първобитния человѣкъ въ животинско състояние, той даже го нарича животно. Допустимо ли е да се мисли че не сжществува никаква разлика между човѣка и животнитѣ? — Ни най-малко. Въпрѣки голѣмата прилика между човѣка и послѣднитѣ, все пакъ Руссо е принуденъ да признае, че даже въ тази фаза човѣка се различава отъ животнитѣ въ двѣ отношения: първо, природата слѣпо заповѣдва на животнитѣ, които сж принудени да ѝ се покорявать, когато човѣкътъ, макаръ и да чувствува нейния натискъ, е свободенъ да я слѣдва въ дѣйствията си или да ѝ се противи (Discours sur l'inégalité, стр. 90); втората разлика се състои въ способностьта на човѣка да се самоусъвършенствува (idem. 90 и 104). Само че тия качества не би могли да се развиѭтъ въ това състояние безъ случайното съдѣйствие на множество второстъпенни причини, въ отсѫтствие на които човѣкъ би оставалъ вѣчно въ своето първобитно състояние на човѣкъ-животно. Но подъ влиянието на разни фактори човѣкъ придобива извѣстни физически и морални качества, които Руссо смятря като стѫпка напрѣдъ, като втора стадия въ природното развитие на човѣка.

---

[1] Този споръ се върти около разсжжденията на Руссо въ Discours sur l'inégalité, стр 79—82, 83, 86, 97, 98, 109 и 110, t. I édition Hachette in 12, въ подробноститѣ на който не можемъ да влѣземъ тукъ.

Първобитниятъ человѣкъ не закъснева да срѣщне въ живота си извѣстни мѫчноти, които е трѣбвало да се научи да надвива. Така напр. височината на дърветата му пречи да бере плодоветѣ, животнитѣ му оспорявать правото на изключително ползуванье отъ тѣхъ, па даже и нему подобнитѣ; всичко това го принуждава да прави тѣлесни упражнения, благодарение на които той става по-ловъкъ, по-бързъ въ скачанье, по силенъ въ борбата. Нуждата го научва да надвива природнитѣ спѫнки, да прѣслѣдва въ случай на нужда другитѣ животни, да си отвоюва собственната храна отъ самитѣ хора и т. н. Различията въ почвата, климата, промѣнливостьта на годишнитѣ врѣмена го заставятъ да приспособи живота си къмъ тѣхъ, а туй го навежда на нѣкои прости открития: покрай брѣговетѣ на морето и рѣкитѣ, напр., той изнамира въдицата и се отдава на риболовство; въ горитѣ той си служи съ лъка и стрѣлитѣ и се занимава съ ловджийство и става по-воинственъ. Освѣнъ това, въ срѣщитѣ съ подобни нему той има случай да ги наблюдава и сравнява съ себе си, това сравнение го навежда на заключението, че между него и тѣхъ нѣма почти никаква разлика, а това го заставя да си изработи извѣстно поведение въ отношенията си къмъ тѣхъ. Личниятъ интересъ му указва, кога трѣбва да се съдружи съ други, кога трѣбва да се прѣдпазва отъ тѣхното съперничество; въ първия случай хората образуватъ врѣменни „стада“ или групи, които се растурвать веднага слѣдъ постиганье цѣльта, която ги е прѣдизвикала; въ втория случай всѣки се стреми да постигне цѣльта си било силомъ, било чрезъ хитрость и ловкость. По този начинъ хората сѫ могли да придобиѭтъ нѣкои груби идеи за взаимни задължения и ползата отъ изпълнението имъ, но всичко туй само колкото се отнася до исканията на момента (Discours sur l'inégalité, стр. 105—107).

Веднѫжъ достигналъ до тази стъпень на развитие човѣкъ е способенъ на други усъвършенствувания, които влѣкать слѣдъ себе си нови промѣни въ досегашния му животъ. Той вече не се задоволява съ прѣдишното си легло подъ открито небе, а си построява колиба, на туку вижъ че привлѣкълъ въ нея другарка. Хората, които по прѣди водѣха скитнишки животъ изъ горитѣ, почвать по-осѣдналъ животъ, групиратъ се въ малки общества de facto, лишени отъ санкция и публична власть. Ний сме вече въ третий фазисъ на природното състояние. Интересно за отбѣлѣзванье въ този периодъ е пораждание нуждата отъ взаимно почитанье и учтивость (devoirs de civilité), нарушението на които влече като санкция частното отмъщение. Тукъ ний чувствуваме вече влиянието на Locke'a, когото впрочемъ Руссо и цитира. Но трѣбва да забѣлѣжимъ, че появяването на личното отмъщение въ тази стадия Руссо ни прѣдставлява като деградация на природното състояние у съврѣменнитѣ диваци, защото споредъ него état de nature е състояние на мирътъ, и въ това отношение той се отличава отъ Locke'a. Ето по какъвъ начинъ Руссо ни обяснява зараждането на тия чувства у първобитнитѣ хора. Живота въ групи и ассоциации отъ групи поражда нуждата отъ съсѣдство; а колкото повече и по-често става размѣна на идеи и чувства, колкото повече духътъ и сърдцето се упражняватъ въ тѣзи събрания и срѣщи съсѣдски, толкозъ повече човѣшкиятъ родъ се опитомява, сношенията между хората се разширяватъ и врѫзкитѣ помежду имъ заягчаватъ. Хората привикватъ да се събиратъ прѣдъ колибитѣ или около нѣкое голѣмо дърво и тукъ пѣснитѣ и танцътъ, истински чада на любовьта и охолностьта, ставатъ обичното занятие или забавление на бездѣлнитѣ и събрани мѫже и жени. Всѣкой почва да огледва другитѣ и да желае да бѫде гледанъ и така общественната почить придоби своята цѣна. Тозъ, който пѣе или танцува най-добрѣ, най-красивиятъ, най-силниятъ, най-искусниятъ или най-краснорѣчивиятъ е и най уважаваниятъ; тази е първата крачка къмъ неравенство, а сѫщеврѣменно и къмъ порока: отъ това първо прѣимущество сѫ произлѣзли отъ една страна надмѣнностьта и прѣзрѣнието, отъ друга — срамътъ и завистьта, а броженнето причинено отъ тия нови страсти е произвело смѣсь отъ други пагуби за щастието и невинностьта. „Щомъ хората почнаха взаимно да се прѣцѣняватъ, щомъ се загнѣзди въ главата имъ идеята на почитание и уважение, всѣкой стана придирчивъ и взискателенъ къмъ другитѣ и отъ тогазъ насамъ никой вече не смѣеше безнаказано да наруши длъжностьта на почитъ и уважение къмъ ближния. Всѣко доброволно опущение се обърна въ насилие, понеже въ злото причинено отъ оскърблението оскърбения видѣ прѣзрѣние къмъ личностьта си, нѣщо по-непоносимо отъ самото зло. Така щото, еднъжъ всѣкой започналъ да наказва причиненото нему прѣзрѣние споредъ цѣната на личното си самолюбие, отмъщенията взеха ужасенъ размѣръ и хората станаха жестоки и кървожадни. Таквозъ е състоянието на *достигналитѣ до насъ диваци*". (Discours sur l'inégalité, стр. 108—109).

Четвъртиятъ фазисъ въ природното състояние се характеризира въ изнамирането на земледѣлието и металургията. Желѣзото и оралото именно сѫ цивилизовали, споредъ Руссо, хората и погубилъ човѣшкия родъ. И дѣйствително, до като хората сѫ се занимавали съ работа, която всѣки самичъкъ е могълъ да върши, до като тѣ се занимаваха съ занаяти, които не изискватъ много работни рѫцѣ, до тогазъ тѣ сѫ били свободни, здрави, добродушни, щастливи, до колкото допуща човѣшката натура. Но отъ момента, въ който човѣкъ почувствува нужда отъ помощьта на подобнитѣ нему, отъ какъ потрѣба да произвожда за двама, отъ тогазъ равенството изчезна, собственностьта се вмъкна между хората, трудътъ стана необходимъ и пространнитѣ гори се обърнаха въ весели полета, които сега трѣбваше да се оросяватъ съ човѣшки потъ и робството и нищетата почнаха да растѫтъ и да се размножаватъ посрѣдъ посѣвитѣ. (Discours sur l'inégalité, стр. 110). Такива сѫ, споредъ Руссо, послѣдствията отъ появилото се въ тази стадия разпрѣдѣление на труда. Отъ какъ едни трѣбваше да работѭтъ желѣзото, други трѣбваше да ги хранѭтъ. Колкото повече нарастваше числото на работницитѣ, толкозъ повече се намаляваше числото на ония, които произвеждатъ общепотрѣбната на всички храна, безъ обаче да се намали онова на потрѣбителитѣ; и понеже едни чувствуваха нужда отъ жито въ замѣна на произведеното отъ тѣхъ желѣзо. производителитѣ на храна намѣриха най-послѣ лесницата да уголѣмѭтъ, посрѣдствомъ желѣзото, производството на жито. Така сѫ били създадени отъ една страна земледѣлието и хлѣбопашеството, отъ друга — искуството да се работѭтъ металитѣ и умножи употрѣблението имъ. Обработването на земята е причинило раздѣлението на почвата, а това раздѣление влече подирѣ си собственностьта (въ смисъль на окупация); отъ собственностьта пъкъ произтичатъ първитѣ правила на справедливостьта, защото, за да отдадешъ всѣкиму своето, нуждно е прѣди всичко, щото всѣки да притѣжава по нѣщо си. Освѣнъ това, разпрѣдѣлението на труда и специялизацията въ занятията изостриха неравенството въ личното положение и способности. Най-силниятъ изработваше най много; най искусниятъ истегляше най голѣма полза отъ своя трудъ; по-способнитѣ намѣриха срѣдство да съкратѭтъ работата си; орачътъ се нуждаеше повече отъ желѣзо или ковачътъ повече отъ жито; и при еднаква работа единъ печелеше много, когато другиятъ едвамъ можеше да живѣе. Естественното неравенство се усилваше по този начинъ заедно съ туй на способноститѣ и разликата между хората, развита отъ разликата въ обстоятелствата, става пò чуствителна, пò-постоянна въ ефекта си и почва да влияе въ сѫщата пропорция върху сѫдбата на всѣки субйектъ. Отъ свободенъ и независимъ, вслѣдствие на множество нови нужди, човѣкъ се обръща на подчиненъ, така да се рече, на цѣлата природа и на подобнитѣ нему; сега той е робъ, даже и въ качеството на господаръ: богатъ — той се нуждае отъ услугитѣ на себе подобнитѣ; сиромахъ — той се нуждае отъ тѣхната помощь и заможностьта даже не го освобождава отъ тѣхнитѣ услуги . . . . . Равенството изчезнало, послѣдваха други безредици; разюзданитѣ страсти на всички направиха хората скѫперници, амбициозни и зли, слѣдъ като задушиха естественното сътрадание и още слабия гласъ на справедливостьта. Между правото на по-силния и правото на първия сатрапъ се повдигна вѣчно стълкновение, което се свършваше съ сражения и убийства. Зараждающето се общество тури край на най-ужасното военно положение . . . . (Discours sur l'inégalité, стр. 112—114). Hobbes'ово състояние на вѣчна война!

И тъй споредъ Руссо военното положение въ природното състояние се появява чакъ въ надвечерието на гражданското общество. Hobbes проповѣдва пъкъ, че войната на всички противъ едного и единъ противъ всички е нормалниятъ животъ въ природното състояние. Споредъ него човѣкъ е природно зълъ: homo. homomini lupus добрѣ резумира неговата теория на état de nature Напротивъ, споредъ Руссо човѣкъ е природно добродушенъ; въ природното състояние той е миролюбивъ и тихъ; само случайното откритие на нѣкои искуства, цивилизацията, го е развратила до такава степень, щото живота въ état de nature е станалъ нетърпимъ. Но за тази еволюция сѫ били потрѣбни кой знае колко хиляди години!

ПѢСЕНЬ.

Слънце зайде,
Мракъ по поле падна;
Лудо младо
Съ либе се прощава;
„Сбогомъ, либе,
Сбогомъ първо либе, —
Младъ солдатинъ
Азе ще отидѫ . . .
Мило ми е
Зарадъ хилъ бащица. —
Че съмъ тейку
Помощь и отмѣна;
Мило ми е
Зарадъ стара майка,
Мило свидно —
Кръвь отъ сърдце капе;
Мили ми сѫ
Рало и волове
Мили ми сѫ
Ниви и ливади;
Най ми мили
Тлаки и седѣнки,
Кѫсни нощи,
Твойтѣ сладки пѣсни . . .
Три години
Какъ ли ще прѣхвръкнѫтъ,
Клето сърдце
Салъ само ще знае“ . . .
Срѣбренъ мѣсецъ
Надъ гора изкочи
Росна китка
Либе войну дава.
Китка дава,
Дребни сълзи рони:
Не е три дни —
Пусто, три години!

Куновъ.

Слѣпецътъ

Очеркъ отъ **Гюи де Мопассанъ***

Прѣвелъ отъ французски **Д. Р.**

Защо се толкова радваме, когато видимъ първитѣ лучи на слънцето? Защо тая свѣтлина, озаряюща земята, пълни сърдцата ни съ жизнерадостни чувства? Защо яркитѣ цвѣтове на синьото небе, на зеленото поле, на бѣлитѣ кѫщя, опояватъ нашитѣ очи и омайватъ нашитѣ души? И защо, при тая гледка, намъ се иска да играемъ, да тичаме, да пѣемъ, и насъ обзема нѣкаква радостна лекость на мисъльта, една безпрѣдѣлна нѣжность, едно желание да прѣгърнемъ слънцето?..

Само нещастнитѣ слѣпци, потънали въ своя вѣченъ мракъ, сѣднали прѣдъ вратата, оставатъ спокойни срѣдъ тая жизнерадость, и, безъ да я съзнаватъ, ежеминутно се мѫчатъ да усмиряватъ своитѣ весели и шалави кучета. А надвечеръ, когато се завръщатъ по домоветѣ си, водени отъ нѣкой свой братецъ или сестричка, когато дѣтето рѣче: „Какъвъ хубавъ день бѣше днесь!“ слѣпецътъ само се обади: „Да, и азъ забѣлѣжихъ, че бѣ хубаво днесь, защото кучето ми Лулу не се свърташе на едно мѣсто“.

Азъ познавахъ единъ такъвъ слѣпецъ, чийто животъ бѣ едно отъ най-жестокитѣ изтезания, каквито човѣшкиятъ умъ може да си прѣдстави.

Той бѣ селенинъ, синъ на единъ нормански чифликчия. Докато родителитѣ му бѣха живи, тѣ какъ да е се грижеха за него и той страдаше само отъ своето страшно нещастие:

---

* Неотдавна се появи въ Парижъ нова една сбирка отъ посмъртни произведени на Гюи де Мопассана. Наредъ съ нѣкои ескизи, влѣзли отпослѣ въ осва на неговитѣ разкази, тая сбирка съдържа и нѣколко разкази и очерки, нигдѣ непечатени до сега. Единъ отъ тия очерки — най-хубавиятъ — поднасяме ний днесъ на читателитѣ.

но слѣдъ като тѣ умрѣха, за него настана ужасенъ животъ. Прибранъ отъ една своя сестра, всички въ чифлика се обръщаха съ него като съ нѣкой дармоѣдъ, който яде на халось чуждия хкѣбъ. Не минаваше обѣдъ и вечеря, да му не натекнѫтъ за всѣки изѣденъ залъкъ хлѣбъ, като го прѣкоросваха тунеядецъ и готованъ. И макаръ че зетъ му бѣ заграбилъ неговото наслѣдство, нему неохотно се даваше и толкова храна, колкото да не умре отъ гладъ.

Лицето на слѣпеца бѣ съвсѣмъ блѣдно, а двѣтѣ му голѣми бѣли очи приличаха на вулинки. Той прѣнасяше обидитѣ тъй невъзмутимо, че никой не можеше отгатна, дали ги чувствуваше. Никога и отъ никого той не бѣ погаленъ. Дори собственната му майка не го обичаше, и често го нагрубяваше. Защото въ селата безполезнитѣ хора сѫ врѣдни, и селенитѣ на драго сърдце би направили като щъркелитѣ, които убиватъ недѫгавитѣ изпомежду си.

Щомъ изсърбаше супата си, той огиваше да седне или прѣдъ пѫтнитѣ врата — лѣтно врѣме, или прѣдъ комина — зимѣ. И до вечерьта той вече не мръдваше отъ мѣстото си, нито пъкъ правеше нѣкакъвъ жесть или нѣкакво движение. Само клѣпкитѣ му, раздвижвани отъ единъ видъ нервно страдание, падаха сегис тогись върху бѣлитѣ петна на очитѣ му. Имаше ли у него умъ, способность да мисли. ясно съзнание за своя животъ — за това никой не питаше.

Нѣколко години на редъ, неговото положение бѣ все такова. Но неспособностьта му за работа и неговото безучастие доведоха най-послѣ родниитѣ му до изстѫпление. и той стана за тѣхъ прѣдметъ за подигравки. — единъ видъ неволенъ сойтария. плячка на вродената суровость и дивата веселость на окрѫжающитѣ го скотове.

Тѣ измисляха всичкитѣ жестоки шеги, що неговата слѣпота можеше да имъ внуши. И за да се възнаградѭтъ за туй, дѣто го хранѣха даромъ, обърнаха обѣдитѣ му въ развлѣчения за съсѣдитѣ и въ изтезания за него.

На тѣзи развлѣчения се събираха и селенитѣ отъ близкитѣ кѫщи. отъ врата на врата се прѣдаваше вѣстьта за тѣхъ и готварницата на чифлика всѣки день се пълнеше съ хора.

Но нѣкога. на трапезата, тъкмо прѣдъ паницата, отъ която ѣдеше слѣпецътъ, туряха котка или куче. Животното. инстинктивно досѣщано за недѫгавостьта на нещастника, се приближаваше тихо до паницата му и започваше деликатно да лочи отъ нея; а щомъ езикътъ на животното издадеше нѣкакъвъ шумъ, който привличаше вниманието на слѣпеца, животното се отстраняваше полегичка отъ паницата, за да избѣгне удара на лъжицата, съ която клетиятъ слѣпецъ замахваше насвосъ. Тогава започваха смѣхове, бутания и тропания съ крака у всички събрани на това жестоко зрѣлище. А слѣпецътъ, безъ да продума дума, започваше да яде изново съ дѣсната си рѫка, като протѣгаше лѣвата, за да брани своята паница.

По нѣкога пакъ го заставяха да дъвче запушалки, парчета дърво, листа и даже мърсотии, които той не можеше да различи.

Но най-сетнѣ и шегитѣ имъ омръзнаха. Тогазъ зетъ му, бѣсенъ отъ ядъ че го храни туку-тъй, започна да го бие, да му удря плѣсници едно прѣзъ друго, смѣящецъ се надъ немощьта на слѣпеца да отрази ударитѣ или да ги отвърне. Отъ него день започна една нова игра: играта съ плѣсници. Момци, слуги, слугини, ежеминутно го налагахѫ съ плѣсници, които прѣдизвикваха едно ускорено движение на клѣпкитѣ му. Злочестиятъ слѣпецъ не знаеше вече кѫдѣ да се дѣне и само напусто простираше рѫцѣ, за да отрази ударитѣ.

Но и тѣзи мѫчения не стигаха на бездушнитѣ хора и тѣ го принудиха да проси. Въ пазарни дни тѣ го караха да седне на кръстопѫтя, и щомъ зачуеше стѫпки или конски тропотъ, той протѣгаше шапката си: „За бога, смилете се надъ менъ!..“ Но селенитѣ не сѫ твърдѣ щедри на милостиня и бѣдниятъ слѣпецъ по цѣли седмици нищо не донасяше дома.

Тогазъ вече надъ него се обруши яростна злоба. И ето какъ умрѣ той.

Зимата бѣ покрила земята съ дълбокъ снѣгъ и страшенъ мразъ. Въ едно таквозъ утро зетьтъ замъкна слѣпеца далечъ отъ селото на единъ кръстопѫтъ и го накара да седне да проси. Той го остави тамъ прѣзъ цѣлия день, а, когато настана нощьта, обади на своитѣ домашни, че отишълъ да го търси, но не го намѣрилъ на мѣстото, гдѣто го билъ оставилъ зараньта. „Впрочемъ, прибави той, нѣма защо да мислимъ за него; нѣкой ще да го е видѣлъ, че му е студено, и го е прибралъ у дома си; кой-кой, но нашиятъ слѣпецъ нѣма да пропадне; утрѣ рано-рано ще се завърне за супата си! . . .“

Ала на утрѣшния день слѣпецътъ не се върна.

Слѣдъ дълго чаканье да го приберѫтъ, клѣтиятъ слѣпецъ, вкочenясалъ отъ студъ, започна да върви, за да не замръзне. Но не можащъ да се оправи въ покрития отъ снѣжнитѣ пластове пѫть, той вървеше безъ да знае на кѫдѣ и падаше въ трапищата. Той търсеше подслонъ, но не можеше да намѣри.

Така той вървѣ извѣстно врѣме. Но, най-послѣ, валящиятъ снѣгъ взе да го покрива, а страшниятъ студъ да го вкочenясва. Слабитѣ му нозе не можеха вече да го носѭтъ и той клюхна срѣдъ полето и . . . вече не стана отъ тамъ.

Бѣлитѣ хлопки снѣгъ, които валѣха, все повече и повече го засипваха. Неговото вкоченено тѣло отъ минута на минута изчезваше подъ снѣжнитѣ пластове, и по едно врѣме не можеше вече да се познае мѣстото, дѣто се намираше тѣлото.

Неговитѣ роднини се прѣсториха че го търсѭтъ и цѣли осемъ дена разпитваха за него. Тѣ дори плакаха . . .

Зимата бѣ сурова нея година, та разтопяването закѫснѣ

Една заранъ, отивайки въ черква, селенитѣ съгледаха цѣлъ орлекъ гарвани, които се вияха надъ полето, и като черпъ дъждъ капяха на едно и сѫщо мѣсто, отлитаха и пакъ да завръщаха.

И на слѣдующата недѣля тѣзи мрачни птици бѣха все тамъ. Тѣ летѣха по небето като облаци, събрани отъ всичкитѣ крайща на хоризонта, и съ силенъ гракъ се спускаха на орлеци на орляци въ ослѣпителния снѣгъ, образуваха причудливи петна по него и го ровѣха съ остервенение.

Едно дѣте отиде да види, какво правѣха гарванитѣ и намѣри тамъ трупа на слѣпеца, на половина оръфанъ. Блѣднитѣ му очи бѣха вече изчезнали, изкълвани отъ дългитѣ и стръвни клюнове на гарванитѣ.

Отъ тогава насамъ азъ не могѫ да се наслаждавамъ отъ жизнерадостностьта на слънчевитѣ лѫчи, безъ да си спомнѭ, съ тѫга и горѣсть на душата, за нещастния слѣпецъ, чиято ужасна смърть бѣ едно облегчение за всички ония, които го познаваха. . .

Нашитѣ селски училища

Бѣлѣжки отъ Д-ръ Д. Страшимировъ

Всѣкиму е извѣстно, че селската масса съставлява у насъ едва ли не повече отъ тритѣ четвърти на цѣлото наше население. Отъ друга страна, селското училище е прѣди всичко основно училище. Ето защо въпросътъ за него е въпросъ токо-речи за основнитѣ ни училища въобще, а заедно съ това, въпросъ отъ първостепенна важность.

И още, тъй като най-сѫществената задача на едно основно училище е разпространение на грамотность между населението, а грамотностьта е мѣрило за умствената будность на сѫщото, то повече отъ очевидно е, че въпросътъ за състоянието на селскитѣ ни училища е въпросъ отъ голѣмо културно значение, и, слѣдователно, въпросъ, който засѣга непосрѣдственно основитѣ на нашето бѫдѫще.

Ето защо ние сме убѣдени, че слеското училище заслужва най-голѣмитѣ грижи — и вниманието — на всички интеллигентни сили въ страната.

Ще забѣлѣжимъ обаче отъ самото начало, и не безъ особенно съжаление, че състоянието на селскитѣ ни училища е далечъ отъ да бѫде удовлетворително; такова поне то се прѣдставлява намъ, а това ще се постараемъ и да обяснимъ.

Естественно е, че едно всестранно и обстоятелственно изложение за вървежа на селскитѣ ни училища не влиза въ рамкитѣ на една журнална статия; подобна една работа би била достойна тема за една обширна и сериозна студия, която е належаща нужда у насъ, която си търси майстора и, вѣрваме, ще да го намѣри въ близко едно бѫдѫще. Както сме означили и въ заглавието на статията си, нашата задача е да дадемъ само нѣкои бѣлѣжки върху състоянието на селскитѣ ни училища. Заключенията, които правимъ, сѫ резултатъ отъ непосрѣдственно наблюдение.

Онова, което на първъ погледъ най-неприятно ни поразява въ живота на нашитѣ селски училища е, прѣди всичко, лошото материялно положение на учителя и, сетнѣ, крайно оскѫдната или — речи — съвършенно мизерната издръжка на самитѣ училища

Но нека ни бжде позволено тука да направимъ една малка оговорка за причинитѣ, които ни каратъ да захващаме бѣлѣжкитѣ си именно съ материялнитѣ условия, въ които е поставено селското ни училище, слѣдъ като едва-що направихме аллюзия върху великото за насъ културно значение на сжщото; нека обяснимъ на кратко, каква свръзка прѣдполагаме да има между великитѣ културни задачи на селското училище и неговото материялно положение.

Ние сподѣляме напълно мнѣнието, изповѣдано днесъ отъ мнозина, че учительтъ е душата на училището; че за да имашъ добро училище съ напълно гарантиранъ успѣхъ, трѣбва прѣди всичко да създадешъ добри и надѣждни учители. Ние сподѣляме това мнѣние; увѣрени сме обаче сжщо, че въпросътъ само съ това далечъ още не се изчерпва. Особенно не се изчерпва той по отношение на нашитѣ селски училища и при ония условия, въ които сж тѣ поставени по настоящемъ, условия до голѣма степень несгодни, както ще се постараемъ да освѣтлимъ постепенно.

Който е запознатъ по-отблизо съ живота на селскитѣ ни училища, ще да се съгласи, вѣрваме, съ насъ, ако кажемъ, че за сега педагогическата подготовка на селския ни учитель, при строгия цензъ, който е поставенъ за негова изборъ, е повече отъ успокоителна. Но въпросъ е, дали педагогически подготвениятъ учитель ние сме поставили въ селското училище при такива условия, гдѣто неговата подготовка да даде добри плодове. А освѣнъ съ подготовката на учителя, нашето селско училище може да се похвали съ много още други грижи, съ които то е обкржжено, за да развива по-съвършенна и по-идеална дѣятелность между селската масса. Надзорътъ надъ учителя вжтрѣ въ училището и вънъ отъ него е всестраненъ: методитѣ, които употрѣбява въ прѣподаваньето, неговата педагогическа похватность, самодѣятелностьта му за усъвършенствуванье, прѣданностьта му къмъ призванието и пр. — всичко това се изслѣдва и наблюдава строго отъ неговото ближно началство. Той нѣма физически недостатъци, за да не възбужда неестетически чувства въ възпитаницитѣ си, не е носитель на никакви неприлични за обществото идеи. Той е не само учитель вжтрѣ въ училището, но и вънъ отъ него: задлъженъ е да отваря и ржководи вечерни и недѣлни училища, да държи сказки въ черкова, да приготвя дѣтски забавления и вечеринки, да води образцова градина, да образува, съвършенствува нѣкой клонъ отъ земледѣлческото производство и пр. - въобще той е задлъженъ да прѣдставлява всичко, което може да отличи селския учитель. И всичко това е твърдѣ добро и похвално, но е само задлъжение и идеалъ, и съпоставено съ ядката на работата, съ сжщностьта, съ живота на училището прѣставлява само испански кули и не дава никакви практически резултати.

Въпросътъ е тукъ, че идеално (да прѣдположимъ) подготвениятъ въ педагогическото училище учитель, като застане лице съ лице срѣщу още „по-идеалнитѣ“ изисквания на училищното началство, отъ една страна, и срѣщу грубата дѣйствителность, т. е.

селското училище — отъ друга страна: като не му заплатятъ напр. и остане гладенъ и безъ кредитъ и безъ съчувствие отъ никого въ чуждо село, като не намѣри нужднитѣ учебни пособия за да прѣподава успѣшно, както се е научилъ въ своето училище, като стане студено и въ училището нѣма соба; като влѣзе въ училищната стая и не намѣри ученици и се обърне къмъ кмета и училищното настоятелство за съдѣйствие и срѣщне не само пълна апатия, но даже и враждебность и пр., нѣща твърдѣ обикновенни въ живота на селското ни училище: като застане, казвамъ, лице съ лице срѣщу всичко това, той се вижда изправенъ прѣдъ чудовищна една зелена маса на жестокъ изпитъ, отъ който слѣдъ нѣколко годишна борба излиза ожесточенъ и издребнялъ, полуунищоженъ и изтърканъ и на десеть стъпала по-малко годенъ за умственъ трудъ, отколкото кога е пристѫпилъ къмъ работа. Ние сме, разбира се, далечъ отъ мисъльта, че това е общъ законъ у насъ, и не искаме да кажемъ повече отъ това, което сме наблюдавали, но увѣрени сме и смѣло твърдимъ, че и при най-идеалния учитель, не бѫде ли училището поставено въ изискуемитѣ се добри условия, то не дава нито десетата часть отъ ония добри резултати, които сме наклонни да очакваме отъ него, а това, както и намекнахме по-прѣди, ще се постараемъ да разкриемъ постепенно.

По тая причина ние ще почнемъ бѣлѣжкитѣ си не съ разглежданье учителскитѣ сили, на методитѣ, успѣхитѣ и пр. въ селското ни училище, колкото и да би било това достойно за най-внимателно разслѣдванье, но — съ разглежданье формата и упражнението на училищния бюджеть.

Извѣстно е, че издръжката на селскитѣ училища е възложена на особни училищни настоятелства, или — което е все едно — на общинитѣ; рѣдки училища иматъ свои имоти и приходи, и почти всички се издържатъ отъ общинскитѣ приходи. Отъ цѣлия учил. бюджетъ Държавата е поела за сега само $^2/_3$ отъ заплатата на учителя, та все пакъ параграфътъ за сѫщата заплата е застѫпенъ въ училищния бюдшетъ, та, значи, разходътъ по това тежи на общината, па макаръ и само за $^1/_3$ отъ годината или за 4 мѣсеци, нарѣчени справедливо въ учителски езикъ гладни мѣсеци.

Сега, тъй като еднѫжъ се зачекна особната важность на материялната страна въ училищния животъ паралелно съ идеалнитѣ изисквания, то нека ни бѫде позволено да дадемъ една малка иллюстрация за значението на бюджета по отношение на добрия вървежъ на едно училище. Читательтъ, който желае да си обясни по-нагледно, какво значи бюджетътъ за прѣуспѣването на едно училище, нека сравни живота на послѣдното съ живота на една фиданка. Фиданката носи живителния сокъ въ себе си, за да вирѣе и цъвти, обаче ни едното ни другото нѣма да бѫде безъ земя и то плодовита земя, отъ която фиданката да се храни. Безъ земя фиданката и да е жива ще умре. По сѫщия начинъ, ако на едно училище дадете и добъръ учитель и добри ученици, но го оставите безъ дърва или съ счупенъ прозорецъ срѣдъ зименъ день, то ще прѣстане отъ само себе си да е училище: дѣцата ще избѣгатъ у дома при огнището, а учительтъ ще помръзне и ще се скрие въ стаята си.

Тъкмо подобни, макаръ и дребни, но не по-малко сѫдбоносни нужди за училището сѫ застѫпени въ училищния бюджетъ. За по-голѣма ясность нека се запознаемъ по-отблизо съ съдържанието на тоя бюджетъ изцѣло. Ето типичната му форма, съ всичкитѣ му параграфи, кѫдѣ по отдѣлно, кѫдѣ групирани наедно:

1. Заплатата на учителския персоналъ;
2. Прислуга и поправка на училищното здание;
3. Отопление и освѣтление;
4. Учебни пособия;
5. Покѫщнина и учил градина;
6. Библиотека и канцеларски.

За да видимъ до колко упражнението на бюджета по всички тия параграфи е правилно и помага на колко-годѣ удовлетворителния вървежъ на селското ни училище, трѣбва да спремъ по-отдѣлно на всѣкой параграфъ. За да упростимъ изложението, ще запазимъ горния редъ на параграфитѣ заедно съ цифритѣ имъ.

1. **Заплатитѣ на учителския персоналъ.** Изплащанье възнаграждението на селския учитель за първитѣ четири мѣсеци отъ учебната година не става редовно почти никѫдѣ, колкото и да е важно това като за начало, особно за нови учители, които току-що сѫ излѣзли отъ училище безъ никакви срѣдства и влизатъ безпомощни въ живота. Първото изплащанье става обикновенно къмъ Коледа, а често се отлага и до Великъ-день, като въ тѣзи срокове се изплаща за първия мѣсецъ Септемврий или отчасти и за Октомврий, а за Ноемврий и Декемврий смѣткитѣ се прѣчистватъ едвамъ до началото на новата уч година и то пакъ при по-щастливи случаи, защото нерѣдко общинитѣ оставатъ длъжни на учителитѣ си въ продължение на цѣли дълги години.

Като говоримъ за нередовното изплащанье на учителя, ние-не мислимъ просто за материялната загуба, която той прѣтърпява: тая загуба не е тъй голѣма, защото е незначително и възнаграждението на учителя. Обаче моралнитѣ послѣдствия отъ нередовното изплащанье сѫ, както за него лично, така и за вървежа на училището въобще, отъ най-мѫчително и печално естество. Младиятъ учитель, захвърленъ безъ никакви срѣдства въ непознато село, посрѣдъ съвършено чужди нему хора, се вижда принуденъ още при първитѣ крачки, които прави въ живота, да се унижи до стѫпалото на единъ храненикъ по милость на селския бакалинъ, който обикновенно умѣе да го експлоатира така, че учительтъ дълго врѣме не може да се освободи отъ неговата зла опека. А съ това учительтъ е вече на половина изчуканъ и разбитъ душевно. Положението му става несносно, щомъ като изминѫтъ мѣсецитѣ и той не получава никакво възнаграждение; нищожниятъ кредитъ, съ който е разполагалъ, прѣстава и той трѣбва да стои гладенъ. Пишущиятъ тия редове е виждалъ не единъ и не двама селски учители буквално гладующи, които по цѣли недѣли, затворени въ своята стаичка — обикновено въ училището, далечь отъ всичко живо въ селото — гризжтъ клисавата селска пита, изпросена отъ съсѣдката милосърдна бабичка — на вѣра! А освѣнъ насжщния, учительтъ има и други нужди, които често му причиняватъ не по-малки затруднения. Имало е случаи, дѣто учители сж се принуждавали да влизатъ по чехли или чорапи въ классъ, или по цѣли недѣли не сж могли да напустнжтъ стаята си и да се поразходжтъ, защото общината не могла да имъ изплати, или е отказвала да стори това, та да могжтъ да си закърпжтъ обущата. По долу ний ще обяснимъ и безсилието на началството да помогне въ подобни случаи на учителя, защото освѣнъ че съобщенията сж обикновенно твърдѣ бавни, но и при всички намѣси отъ страна на административнитѣ власти и инспекцията кметътъ все пакъ, по една или по друга причина, не може да намѣри пари.

Още по-мжчително е положението на сѣмейнитѣ учители, каквито сж мнозина по селата; тѣхнитѣ нужди сж по-голѣми, поради което нередовното изплащанье имъ причинява по-голѣми затруднения.

Учитель, доведенъ до такова плачевно положение, е обикновено замисленъ, затжженъ, погледътъ му е моренъ, умътъ мжтенъ, и изобщо той е полугоденъ за съсрѣдоточена и сериозна педагогическа работа. А такива сж, за жалость, почти всички наши селски учители въ началнитѣ четири-петь мѣсеци — почти двѣтѣ трети отъ селската учебна година. Такова е впечатлението, което тѣ правжтъ даже и при ревизията въ классъ, когато нервитѣ сж обикновенно по-възбудени а възбуждението, притуля до нѣкждѣ общото настроение на учителя. Притиснатъ отъ нуждата, селскиятъ учитель заживѣва съ една нераздѣлна за душата му мечта за единъ по-другъ, по-щастливъ, животъ, далечъ отъ село, отъ селското училище. Рѣдко сж по-между нашитѣ селски учители такива, които да сж прѣдадени на своето призвание, които да мислжтъ за дълготрайна дѣятелность на сжщото поле, за по-голѣмо съвършенство въ специялностьта и за цѣнни успѣхи и заслуги въ потомството. Всѣкой обикновенно замечтава още отъ самото начало на своето поприще, какъ по-скоро да прѣмине въ града или какъ да отиде да слѣдва, за да се оттърве отъ учителството. Къмъ такива учители ние можемъ да отнесемъ споменатата по-горѣ философска мисъль, че учительтъ е душата на едно училище, обаче въ обратна смисъль, — че тѣ сж слабата, а може би и най-слабата страна на селскитѣ ни училища.

Нередовното изплащанье стои въ тѣсна връзка, не само съ лошото душевно и нравственно състояние на селския ни учитель, но обуславя — кждѣ косвено, кждѣ прѣко — неуспѣха на прѣподаванието и неуспѣха въ педагогическитѣ конференции, въ недѣлнитѣ и вечернитѣ училища, — неуспѣхъ толкова очевиденъ въ нашитѣ училища. Прѣуспѣванието на едно недѣлно или вечерно училище изисква прѣди всичко една прѣданно и вѣща ржководителска ржка и единъ твърдъ и независимъ характеръ, почитанъ и уважаванъ отъ цѣлото село — нѣща несъвмѣстими съ описаната нищета на селския ни учитель. А извѣстно е, че вечерното училище значи за едно село почти толкова, колкото и основното, то заякчава веднѫжъ придобитото въ послѣдното или като не дава да се разсѣе и досущъ да се изгуби спечеленото, както май че става сега обикновенно.

2. **Прислуга и поправка на училищното здание.** Ако има нѣщо, което досущъ да липсва на нашитѣ селски училища, то е редовната прислуга. Училището трѣба да си има слуга, който да го прѣмита на день два пѫти, да го чисти и провѣтря, да го отваря и затваря, да пали собата, да носи вода за пиенье, да стои за минутни нужди на разположение на ученици и учитель. Съ всичко това при селскитѣ ни училища е натоваренъ селскиятъ кехая. Сѫщиятъ е обаче едноврѣменно и разсиленъ на общинското управление и слуга на цѣлото село, поради което по цѣли дни не се вѣстява въ училището. Слѣдствието отъ това е, че училището се сплува въ прахъ и тиня, утоплението е крайно нередовно и прѣчи систематически на редовнитѣ занимания; вода за пиенье липсва и ученицитѣ сѫ принудени да напускатъ урокитѣ си и да тичатъ до дома и т. н. Самъ учительтъ е безсиленъ, като е безъ слуга, и при най-малки случайности вѫтрѣ въ училището: прозорецъ се отворилъ, или дъска се откъртила, — самъ трѣбва да се катери, за да поправи злото, тъй като ученицитѣ му сѫ малки и не могѫтъ да му помогнѫтъ. Всичко това причинява безредие въ училището.

Поправката на училищното здание — нѣщо необходимо въ началото на всѣка учебна година — бива обикновенно или занемарено, съ което началото на урокитѣ се закѫснява на мѣсецъ и повече, или се извършва само чрѣзъ принудителни срѣдства, което сѫщо костува и врѣме и безплодни, неблагодарни усилия. Съгласно „Инструкцията за управлението и уредбата на основнитѣ училища“ и въ духа на цѣлъ редъ окрѫжни, подновявани ежегодно, училищното настоятелство въ село е длъжно да измаже и пристѣгне училището си още прѣзъ ваканцията, каквото въ началото на м. Септемврий сѫщото да бѫде чисто и пригодено за редовна училищна работа. Обаче това почти никога не се извършва. Учительтъ е принуденъ да пише множество поканителни и извѣстителни писма, ту до общината, ту до учил. инспекция, докато види работници и измазвачи въ училището. Работата нерѣдко се протака и до края на м. Октомврий, догдѣто не бѫде командированъ специяленъ стражаръ на срѣдства на общината, който съ лично присѫтствие да настои за извършванье на необходимитѣ поправки.

Важностьта на всичко това за спокойния вървежъ на училищната работа е толкова очевидна, че едва ли се нуждае отъ какви да е разяснения. Слѣдъ дългитѣ лѣтни ваканции, които за селското училище обикновенно траѭтъ петь мѣсеци, а често и повече, началото на учебната година заварва училищното здание въ съвършенно запустение: прозорцитѣ изпотрошени, покривътъ и керемидитѣ разсипани, стаитѣ олющени и пр. — всичко това трѣбва да се поправи, иначе жива душа не може да се застои въ классната стая, кадѣто е по-лошо, отколкото подъ открито небе. Нужницитѣ сѫ обикновенно тъй разградени и въ такова неприлично състояние, че много почтенни сѣмейства по селата упорито отказватъ да пращатъ дъщеритѣ си на училище; а непосѣщението на селскитѣ ни училища отъ ученички е фактъ толкова положителенъ, колкото и печаленъ. Несъмнѣнно е, че туй явление се дължи у насъ прѣди всичко на примитивностьта на обичаитѣ и на консервативнитѣ възгледи, които господствуватъ въ селското население. Обаче явно е сѫщо, че условията, въ които е поставено селското училище, много малко спомагатъ или досущъ нищо не правѭтъ за прѣмахванье на тия възгледи.

3. **Отопление и освѣтление**. Отоплението е врѣменна и на видъ незначителна нужда на училището, но тя е сѫществена за редовния ходъ на уроцитѣ посрѣдъ студения зименъ день. Една соба не турена и една кола дърва не купени затварятъ училището прѣзъ цѣли недѣли на фъртуни и снѣгове и оставатъ учителя въ бездѣйствие. А това, по-злощастие, се случва най-често. Общинскитѣ села отоплятъ училищата си по-добрѣ отъ намѣстническитѣ, които, като отдалечени отъ центра на общината, оставатъ повече занемарени. Човѣкъ би трѣбвало само да отвори архивата на коя и да е отъ нашитѣ учил. инспекции, за да се убѣди, колко разправии костува снабдяваньето на училищата съ топливо, колко това върви нередовно и колко пѫти прѣзъ годината причинява врѣменно закриванье на цѣли училища. А тъй като и тука злото се корени въ безпаричието на кметствата, а често и въ други нехайства на сѫщото, за което ще спомененъ на своето мѣсто, не остава освѣнъ да заключимъ, че и въ това отношение свободното развитие на селското ни училище съ нищо не е гарантирано.

Освѣтлението дотрѣбва само за вечернитѣ училища и както много пѫти голѣмитѣ кораби се разбиватъ въ малки камъни, така сѫщо и доброто дѣло на вечернитѣ училища се осуетява твърдѣ често по сѫщитѣ — бюджетни — причини. Въ всички учителски рапорти по неуспѣха на вечернитѣ училища като една отъ причинитѣ за това личи и нежеланието на кметоветѣ да се ангажиратъ за каквито и да било отъ тоя родъ разходи.

4. **Учебни пособия**. Подъ учебни пособия въ училищния езикъ се означаватъ всички ония помагала, които служѫтъ на учителя, за да илюстрира и направи нагледно прѣподаваемото, както сѫ напримѣръ картинитѣ на законъ божи, географическитѣ карти, картинитѣ по естествовѣдение, подвижнитѣ букви, смѣтаньето, разнитѣ геометрически фигури отъ картонъ, разни рисунки чертежи, глобуси и пр. Всѣкой знае, че ако за прѣподаваньето на единъ прѣдметъ липсватъ най-необходимитѣ нагледни срѣдства — най-нужднитѣ пособия — то резултатътъ отъ това, при най-добри останали условия, напр. при най-добъръ и ревностенъ учитель, при най удобно обставено училище, ще бѫде незавиденъ; науката ще се усвои тъмно и въ скоро врѣме ще се заличи безслѣдно изъ душата на дѣтето, безъ да ѝ е принесла нѣкаква полза. Като е

така най-лесно ще се оцѣни състоянието на селскитѣ ни училища. като се каже, че въ повече отъ половината отъ тѣхъ смѣтаньето се прѣподава безъ смѣтало, че България се учи безъ карта, че животнитѣ се учѫтъ безъ да се видѭтъ и знаѭтъ тѣ и пр. Обаче липсата въ тоя случай не е най-голѣмото зло, което вълнува неприятно наблюдателя; липсата е въ всѣки случай врѣменно зло, което — може да си мислимъ — е лесно да се поправи. Но тъкмо въ надѣждата за поправление лежи злото, защото условията. въ които сѫ поставени за сега селскитѣ ни училиша сѫ въобще безнадѣждни. Нужднитѣ парични суми за купуванье учебни пособия се вписватъ въ училищния бюджетъ редовно всѣка година, както редовно се вписватъ такива и за заплатата на учителя, за поправката на училището и пр., но вписанитѣ сумми, било не постѫпватъ, било не се събиратъ, изобщо не се разходватъ за цѣльта и бюджетътъ вовсе не се упражнява. Отъ много учил. инспекции е правенъ опитъ да се събиратъ прѣдвиденитѣ въ селскитѣ учил. бюджети сумми за пособия по административенъ редъ и да се внасятъ въ каситѣ на окрѫжнитѣ постоянни комисии; но при всичкитѣ старания на комиситѣ, административнитѣ и училищнитѣ власти, суммитѣ се събиратъ твърдѣ бавно и резултатътъ е бивалъ досущъ неудовлетворителенъ.

5. **Училищна покѫщнина и училищни градини**. Както липсата на учебни пособия, така и недостатъкътъ въ добра училищна покѫщнина е най-обикновенната и дребнава нужда, съ която селскиятъ учитель е принуденъ на често да се бори прѣзъ цѣлата учебна година. Черна дъска не вапцана, и съвършено избѣлѣла, на която нищо не може да се пише, или съвършено изхабена, изпочупена. или вовсе недоставена, чинъ строшенъ и ученици стоящи прави, които бъркатъ на дисциплината въ класса, шкафъ безъ ключалка или безъ стъкло, безъ да има кѫдѣ другадѣ да се притулѭтъ училищнитѣ книжа, сѫдътъ за вода продупченъ и пр. ситни нужди които, когато сѫ на мѣстото си нито се забѣлѣзватъ, но кога липсватъ, даватъ да се чувствува осязателно нуждата отъ тѣхъ, увеличаватъ числото на многото прѣчки, съ които селското училище има да се бори катадневно и покрусяватъ душевно и така утрошения селски учитель. Нужднитѣ за покѫщнина разходи сѫщо се прѣдвиждатъ редовно въ бюджета. но на практика срѣдства обикновено липсватъ или се не даватъ, просто по нехайство на кметствата, спрямо които училищнитѣ власти не сѫ облечени въ сила да зематъ при подобни случаи нѣкакви наложителни мѣрки, които впрочемъ ако даже бѣха възможни, ще сѫ свързани съ дълга процедура.

Училищнитѣ градини сѫ били дълги години прѣдмѣтъ на най-деликатни грижи отъ страна на Министерството на Нар. Просвѣщение и на всички посрѣдственни и непосрѣдственни училищни власти, но, както напослѣдъкъ се призна отъ нѣколко Министерски окрѫжни подредъ, резултатътъ е билъ съвършенно нищоженъ или почти никакъвъ. Той фактъ, колкото и нежелателенъ да е той, не изненадва ни най-малко непосрѣдственния наблюдатель на селскитѣ ни училища, не изненадва никакъ оногова, който ги добрѣ познава. Училищната градина е едно учебно помагало, нуждата отъ което познаватъ само по-просвѣтенитѣ приятели на дѣтската наука; свързката между училищната градина и дѣтското развитие съзнава не всѣкой лесно, а най-трудно я схваща, разбира се, селскиятъ училищенъ настоятель. Отъ друга страна мисъльта за училищна градина е тѣсно свързана съ двѣ много трудни за селското училище необходимости: значителни (сравнително) срѣдства и непрѣстаненъ грижливъ надзоръ. Градината иска нарочно пространно мѣсто, иска ограда, прѣкопаванье, поенье, иска орѫдия за рѫченъ трудъ отъ страна на ученицитѣ и вънъ отъ всичко това, щомъ като въ продължение на единъ мѣсецъ, напр. прѣзъ ваканцията, се остави безъ специяленъ грижливъ пазачъ (градинарь) тя се прѣвръща въ пустиня. Селскитѣ училища се градѭтъ обикновенно на видни мѣста, но тѣ сѫ далечъ отъ вода; а изкопаваньето на специяленъ кладенецъ за градина изисква срѣдства. По-раннитѣ наставления отъ Министерството на Просвѣщението гласяха, че при всѣко селско училище ще е нуждно да се основѫтъ училищни градини; но при трудностьта да се осѫществи това или за улеснение въобще, нареди се за напрѣдъ, щото въ всѣкой околийски центъръ да се основе централна околийска училищна градина, около която, въ свободно врѣме, да се събиратъ селскитѣ учители въ околията на образцови уроци. Неуспѣхътъ съ училищнитѣ градини е единъ пробенъ камъкъ за нуждитѣ, отъ които страда нашето селско училище. За прѣуспѣването на една училищна градина сѫ нуждни 1) парични срѣдства и 2) грижливъ надзоръ, а тъкмо това липсва на селското ни училище.

(Край въ II-та книжка)

Какво да се прави

Статия първа.

Всичко мислящо е съгласно, че България прѣкарва днесъ една тежка криза, която трѣбва да се разрѣши часъ по-скоро, ако не искаме отечеството ни да влѣзе въ пѫтя, който доведе Гърция до финансово и морално банкрутство, а Сърбия — до хроническа агония. Не само „нечестната“ опозиция, но и вѣрноподанническитѣ правителства, па и носительтъ на короната признаватъ сѫществуваньето на кризата у насъ. Не само рѫководящата интеллигенция, но и широката масса чувствува, че тъй не може да върви за напрѣдъ. Най-сетнѣ чуждестранниятъ печатъ иде да потвърди сѫщия фактъ: неотдавна и нѣмски и френски вѣстници писаха, че европейскитѣ банкери, които сключиха съ насъ прочутитѣ договори. настояватъ за нѣкакви монополи, контролъ и др. под. искания, които доганятъ на гръцки работи.

Нашата криза не е една моментална конвулзия, а една тежка, хроническа болесть. Всички съзнаваме, че подобрението не зависи отъ нѣкоя личность; ний изгубихме вѣра въ всички водачи и очакваме нѣщо съвършенно ново. Това е напълно понятно — че кризата не е отъ вчера. За всѣки мислящъ човѣкъ тя захваща най-малко отъ бурнитѣ събития въ 1885—1886 година. Причината на кризата ний ще видимъ по-подиръ, а сега ще стига да констатираме. че дългото траянье на кризата обуславя и нейното бавно, постепенно разрѣшаванье, което не може да стане отведнѫжъ, по волята на единъ човѣкъ, който и да е той, а изисква голѣми усилия отъ страна на всички, които милѣѭтъ за доброто и правилно развитие на многострадалната страна. Но най-важното е, че разрѣшението на кризата трѣбва да се очаква отъ принципа, а не отъ личности. Ний страдаме въ висока степень отъ слабостьта на всички недоразвити общества: ний сме наклонни да диримъ причинитѣ на злинитѣ само въ злата воля на отдѣлни личности, и не искаме да вникнемъ въ онѣзи условия, които изтъкватъ тѣзи, а не други личности. Като дивацитѣ, ний си създаваме фетиши, които ту възнасяме до небеса, ту проклинаме.

Съ това обаче ний не оправдаваме и не защищаваме онѣзи личности, които, призовани да ръководятъ нашитѣ обществени работи, още по-вече влошаватъ кризата. Ний не мислимъ, че чрѣзъ ругатни и безсъвѣстни клѣвети по адреса на тия личности не е възможно да се постигне главната и единственна цѣль: разрѣшаванье на кризата, която прѣкарва днесъ България.

Ето защо читательтъ нѣма да намѣри въ тая статия никакви лични нападки, макаръ че ний ще поговоримъ въ нея върху нашитѣ общественни работи. Ний ще констатираме, ще анализираме и заключаваме, но нѣма нито да инсинуираме, нито да сквернословимъ, нито да клѣветимъ.

I.

Въ какво състои днешната криза?

Въ послѣдно врѣме нейниятъ характеръ е расталъ толкова ясенъ, щото всички сѫ съгласни въ нейното оцѣняванье: всички признаватъ, че сѫщностьта на днешната криза е економическа. България е злѣ економически и финансиялно.

На пръвъ погледъ читательтъ ще се зачуди, че ний различаваме економическа и финансиялна страна. Че това различие е основателно, доказва обстоятелството, че има държави, които сѫ економически злѣ, а при все това сѫ финансиялно добрѣ; като, напримѣръ Руссия, а до скоро и Ромѫния. Въ двѣтѣ тѣзи държави осиромашаваньето на грамадната часть на населението е тъй очевидно, щото официялнитѣ органи открито го признаватъ. Хроническиятъ гладъ въ разни крайща на Руссия, хроническитѣ бунтове на селенитѣ въ Ромѫния сѫ доста красноречиви факти. При все това и Руссия и Ромѫния сѫ сравнително добрѣ: държавнитѣ имъ бюджети сѫ безъ дефицитъ, държавнитѣ цѣнни книжа охотно се купуватъ на чуждестраннитѣ бурси. Разбира се, че тъй не може да трае дълго врѣме: економическата криза непрѣменно ще прѣдизвика и финансовата; въ Ромѫния тя се проявява вече, и въ доста голѣми размѣри. И въ Руссия финансовиятъ крахъ е налѣжащъ.

Както и да е, но ний въ България стоимъ злѣ и економически и финансиялно. Нашиятъ данъкоплатецъ задлъжава все повече и повече, селенинътъ е принуденъ да ограничава своитѣ потрѣбности, а въ градоветѣ фалиментитѣ ставатъ все по-чести, търговията спира, занаятчиитѣ се разкапватъ, а фабричната промишленность не се развива; съ една дума всѫдѣ економически застой. А отъ друга страна бюджетитѣ за послѣднитѣ 14 — 15 години се сключватъ фактически съ грамадни дефицити; нашитѣ държавни цѣнни книжа изгубватъ довѣрието на чуждестраннитѣ купувачи и затуй падатъ въ цѣна.

Собственно финансовата страна на кризата е тъй остра, тъй очевидна, че едно и сѫщото министерство, слѣдъ като прѣди 5 мѣсеца твърдѣше, че кризата ужъ била най сполучливо разрѣшена, дойде най-послѣ само да я признае. Ето защо това министерство е принудено да дири незабавно разрѣшение на кризата. Само че то не иска да разбере онова, което е ясно даже за повърхности наблюдатели, а именно, че финансовата криза е само слѣдствие на економическата, че тя е само единъ симптомъ на органическа болѣсть.

Който иска да вниква въ сѫщностьта на работитѣ трѣбва да си даде ясенъ отчетъ върху туй: отъ кѫдѣ произтича злото, което ни доведе до тежката криза.

Има различни економически кризи: едни се коренѭтъ въ естественно фаталното развитие на общественнитѣ сили, други сѫ искуственни, прѣдизвикани отъ съзнателна човѣшка дѣятелность.

Какъ стои работата у насъ?

България е прѣимуществено земледѣлческа страна, нейното економическо благосъстояние зависи прѣди всичко отъ нейнитѣ земледѣлчески продукти. Ясно е, че земледѣлческата криза, която владѣе отъ 15—20 години насамъ въ всички европейски държави, се отзовава злѣ и върху насъ: ето фаталната, обиективната причина на владѣющата сега у насъ економическа криза. И всѣкѫдѣ, дѣто фабричната промишленость е съвършенно неразвита, дѣто земледѣлието е главниятъ поминъкъ на населението, владѣе сега економическа криза. Това не трѣбва да забравяме: нека не приписваме на злата воля на хоратà онова, което съвсѣмъ не зависи отъ тѣхъ, още повече че тѣхнитѣ грѣхове и безъ туй сѫ многобройни. Нека не се приспиваме съ високи, но праздни фрази, които, вѣроятно, произвеждатъ еффектъ въ едно избирателно събрание, но нѣматъ никакво значение за единъ сериозенъ дѣецъ, който прѣди всичко дири правдата Ний признаваме, че основата на владѣющата у насъ криза е слѣдствие на всемирната земледѣлческа криза.

Но изчерпва ли се съ това въпросътъ? Обяснява ли се цѣлото зло, което царува сега у насъ? Нѣма ли още други причини, които да уголѣмяватъ злото, които именно да го правѭтъ тъй нетърпимо?

Да не забравяме едно важно обстоятелство: всемирната земледѣлческа криза сѫществува отъ 20 години насамъ и при все това економическото положение на България е било много добро до 1886 година, а сносно до края на цѣлото послѣдно десетилѣтие. Значи, и при всемирната криза България е могла да запази относително благосъстояние; а това се дължи на обстоятелството, че у насъ царува и до сега натуралното стопанство.

Това е съвършенно естественно: даже въ западно-европейскитѣ държави всемирната криза е оказала своето гибелно влияние почти изключително върху едрото земевладѣние и земледѣлие: дребнитѣ земледѣлци не викатъ за мита върху вноснитѣ жита, не викатъ за държавна помощь, а искатъ само едно: леки данъци. Тъй щото дребниятъ земледѣлецъ, който произвежда самъ почти всичко, което му е потрѣбно, много малко страда отъ кризата. Той не зависи отъ всемирния пазаръ, понеже той продава много малка часть отъ продуктитѣ си. Това е доказано както за Франция, тъй и за Германия. България, като страна изключително на дребното земледѣлие, и като твърдѣ далечъ още паричното стопанство, би била въ най-малка зависимость отъ всемирната криза, ако нашиятъ земледѣлецъ не би билъ обремененъ съ данъци, които го каратъ да изкарва прѣждеврѣменно своитѣ продукти на пазаръ. Каквото и да се казва, но ний сме още далечь отъ парично стопанство: $^4/_5$ отъ своитѣ нужди селенинътъ удовлетворява съ собственно производство. И до когато нашиятъ селенинъ не е билъ така обремененъ съ данъци, характерътъ на които ще разгледаме по-подиръ, той се е ползувалъ отъ едно относително благосъстояние.

Тъй щото чисто лицемѣрие или голѣмо невѣжество би било да се казва, както правжтъ нашитѣ финансови министри отъ всички партии, че сиромашията на българина зависѣла *изключително* отъ всемирната криза. Не ще и дума, че би било по-добрѣ, ако селенинътъ би могълъ да заплати своя данъкъ чрѣзъ продажба на 5, а не на 10 кола жито. Но, и при това, ако данъкътъ би билъ *нормаленъ*, селенинътъ все пакъ би могълъ да запази своето благосъстояние и при сегашнитѣ цѣни на житото. Злото е, прочее, тамъ, че данъкътъ съвсѣмъ не е нормаленъ.

Ний дохождаме до заключение, че нашата криза, макаръ и да има за основа всемирната земледѣлческа криза, но въ тоя свой остъръ характеръ, който се проявява напослѣдъкъ, тя е главно искуственна, прѣдизвикана отъ съзнателната дѣятелность на нашитѣ правителства.

Да попитаме, сега какво става у насъ отъ петнайсетъ години насамъ?

Съ малко думи казано, ето какво: въ едно много кжсо врѣме, държавнитѣ разходи порастоха до неимовѣрни размѣри, а още по-важно е, че тѣзи разходи иматъ прѣимуществено непроизводителенъ характеръ: бюрокрацията и милитаризмътъ поглъщатъ най-голѣмата часть на държавнитѣ приходи. Нашиятъ разходенъ бюджетъ не е прогрессиралъ въ зависимость отъ ръста на населението и отъ развитието на народното благосъстояние, а въ зависимость отъ интереситѣ на управляющитѣ котерии. Че разходниятъ бюджетъ въобще се е уголѣмилъ, това още не е тъй страшно; страшното е, че непроизводителнитѣ разходи сж се уголѣмили — разноскитѣ на короната, на войската и на администрацията; за проблематическитѣ услуги, които тѣзи фактори принасятъ на страната, се плаща твърдѣ скжпо. При това, благодарение на обстоятелството, че управляющитѣ вършжтъ обикновенно всичко безконтролно, ставатъ и безбройни злоупотрѣбления — прѣки и косвени, — които още повече уголѣмяватъ непроизводителнитѣ разноски, сир. още повече обременяватъ народния бюджетъ.

Не трѣба така сжщо да се забравя и другъ единъ источникъ на кризата — заемитѣ.

Официялно заемитѣ се правжтъ за производителни цѣли: за построяванье на желѣзници, портове и др. За жалость, това е само официялно. Въ дѣйствителность обаче грамадна часть отъ заемитѣ е била употрѣбена или за покриванье на бюджетни дефицити или за други непроизводителни цѣли. Не бихме споменували това тукъ, ако нашитѣ държавни мѫжье, щомъ се озовѣха въ оппозиция, не бѣха го разгласили urbi et orbi, тъй щото едно нѣмско списание напечата дори цѣла статия върху това.

Но нека погледнемъ на въпроса и отъ друга една точка. Да ли България имаше нужда отъ всички онѣзи желѣзници, които сѫ захванати и то именно сега? Извѣстно е, че голѣмата централна желѣзница е захваната главно вслѣдствие чисто стратегически съображения: ний не искаме да кажемъ, че не е имало економически съображения, но първата подбудителна причина е била Стамболовата политика относително Руссия. Послѣ, каква налѣжаща нужда караше правителството на д-ръ Стоилова да захваща параллелната желѣзница или онази Руссе—Търново?

Да допустнемъ най-сетнѣ, че е имало належаща потрѣба отъ желѣзници, все пакъ, кое разумно правителство ще захване да строи една желѣзница, прѣди да си осигури срѣдствата, нуждни за нейното построяванье, прѣди да прѣсмѣтне, да ли тегобитѣ на заема не ще надминѫтъ ползитѣ отъ желѣзницитѣ? Дѣйствително: желѣзници се правѫтъ главно за повдиганье производителнитѣ сили на народа; но ако построяваньето на една желѣзница може да стане само чрѣзъ единъ заемъ, който ще притисне народа съ нови непоносими данъци, които ще го разорѭтъ и съ туй ще намалѭтъ неговитѣ производителни сили, тогава желѣзницитѣ нѣматъ никакъвъ raison d'être. Едно правителство, което прави желѣзници при подобни условия е или много неразумно, или — това е повѣрно — гешефтарско: подъ гешефтарство ние разбираме и това, ако едно правителство прави извѣстни разноски само за да задоволи аппетититѣ на нѣкои влиятелни депутати, които крѣпѭтъ министерството. Тъй щото, даже ако направенитѣ до сега отъ насъ голѣми заеми дѣйствително бѣха употрѣбени само за желѣзници и портове, тѣ все пакъ си оставатъ безполезни, дори врѣдителни, щомъ врѣдитѣ и загубитѣ отъ заемитѣ надминаватъ ползата отъ желѣзницитѣ.

Това сѫ, на кѫсо казани, източницитѣ на нашата економическа криза. Обаче туй сѫ само положителнитѣ причини, сир. онѣзи, които сѫ създадени чрѣзъ неразбраната дѣятелность на нашитѣ правителства. Но има и отрицателни причини, създадени чрѣзъ бездѣйствието на нашитѣ правителства. Прѣди малко ни се падна случай да прѣгледаме една френска география и въ отдѣла за България намѣрихме слѣдующата фраза: „макаръ че землеобработваньето става по най-примитивенъ начинъ, все пакъ България изкарва доста продукти благодарение на голѣмото плодородие на земята“ Да, при голѣмото плодородие на земята, обработваньето ѝ става по-най-примитивенъ начинъ. А какво сж направили нашитѣ правителства за да подобрьжтъ нашето земледѣлие? Настанявали сж многобройни чиновници — и нищо повече! Какъвъ прогресъ е направило нашето земледѣлие прѣзъ послѣднитѣ 20 години? Много незначителнъ или просто никакъвъ. Все по-често и по-често — ту тукъ, ту тамъ — захванаха да се явяватъ грозни неурожаи които сж първъ признакъ на изтощенье на земята, на обезлѣсяванье, на всеобщо и дълбоко разстройство въ земледѣлието. Какво сж направили нашитѣ правителства, да се развие народътъ умственно до таквазъ степень, щото да може той самъ да подобри своето положение? Дѣ сж онѣзи съюзи за взаименъ кредитъ, за взаимно усигуряванье противъ неурожаи и други стихийни нещастия, на които почива благоденствието на френския, английския и германския селенинъ?

Просто стидно е и да си признаемъ, че толкова наши правителства, които едно отъ друго повече се кичжтъ съ своя патриотизъмъ, сж направили толкова много злини и толкова малко добрини на своя народъ. Непроизводителни разходи, голѣми данъци, безполезни и тежки заеми, ненуждни или ненаврѣмни желѣзници, отъ една страна, а отъ друга — отсжтствие на всѣка сериозна и плодотворна културна дѣятелность — ето това сж причинитѣ на економическата и финансиялна криза въ България!

Но и съ това още не се изчерпва въпросътъ за сжщностьта на кризата у насъ. Ний прѣкарваме не само една економическа, но и една политическа криза, която обяснява и обуславя до извѣстна степень и економическата. За мнозина даже първата е по-важна отъ послѣдната. Поправете политиката, повикайте на властъ друго министерство, и нашето економическо положение ще се оправи, викатъ повечето отъ нашитѣ политици.

Вникне ли човѣкъ въ характера и причинитѣ на економическата ни криза, неволно ще се попита: какъ е възможно, щото народнитѣ ни правителства да стопанствуватъ по такъвъ съсипателенъ начинъ? Какъ е възможно да се разорѭтъ финансиитѣ на страната до таквазъ степень, че най-сетнѣ едно правителство да бѫде принудено да прави насилственни вѫтрѣшни заеми, безъ да сѫ се случили нѣкои извънредни обстоятелства, като нещастна война и др. п.?

Отговаряме: Това е възможно благодарение на нашата политическа система.

Формално България е една конституционна държава, гдѣто народната воля трѣбва да има рѣшающе значение. „Божията милость“ има значение само при урежданье различни формалности, а въ всички сѫщественни въпроси тя трѣбва да се подчинява на „народната воля“. Тъй е въ теория.

Но още стариятъ Офенбахъ пѣеше: „въ теория моногамия, а на практика полигамия“. И нашата политическа практика е тъй далечъ отъ теорията.

Въ дѣйствителность у насъ е тъй: главниятъ и сѫщественниятъ факторъ въ нашия политически животъ е надарениятъ — неизвѣстно отъ кого — съ „Божия милость“ носитель на короната и неговитѣ непосрѣдственни слуги — министритѣ. „Народната воля“ служи само за украшение, за сцена. Министритѣ не сѫ избрани изъ срѣдата на народното прѣдставителство а наопаки: министритѣ си избиратъ таквизъ народни прѣдставители, каквито имъ се щѫтъ, каквито имъ уйдисватъ. Така бѣше прѣзъ врѣмето на Стамболова, който заплашваше околийскитѣ началници съ екстерниранье, ако не изкаратъ отъ урнитѣ назначенитѣ отъ него депутати, така правѣше Стоиловъ, който употрѣбяваше прочутото морално влияние и свещогасение, така правѣха Грековъ и Радославовъ, които дадоха пълна свобода на прѣстѫпни шайкаджии и на диви цигани да позорѭтъ изборното мѣсто. Всѣкога у насъ не министерството е зависѣло отъ народното прѣдставителство, а наопаки, депутатитѣ сѫ се избирали съобразно съ волята на правителството.

Отъ тази аномалия произлизатъ цѣлъ редъ послѣдствия, които дѣйствуватъ гибелно и разрушително върху цѣлия нашъ общественъ строй: 1) цѣлата политика — вѫтрѣшна и външна — се води съобразно съ интереситѣ на рѣшающия у насъ факторъ — на княза. Ний ту се караме, ту се помиряваме съ тази или съ онази държава, и това правимъ не защото интереситѣ на народа го изискватъ, но защото го изискватъ интереситѣ на короната. Ний кръщаваме и прѣкръщаваме своитѣ височайши дѣца не за удовлетворение на нѣкакви народни идеали, а за закрѣпяванье трона. У насъ се качватъ и падатъ министритѣ не спорѣдъ волята и интереситѣ на народа. Кой е толкозъ наивенъ да мисли днесъ, например́ъ, че Стамболовъ е падналъ подъ влияние на народния гнѣвъ? Кой вѣрва, че Стоиловъ падна вслѣдствие изгубванье народното довѣрие? Ний не можемъ да правимъ економии, понеже не го искатъ отгорѣ; ний правимъ заеми у онѣзи банки, които ни се прѣпоръчватъ отгорѣ: съ една дума, въ всичко, на всѣка крачка ний усѣщаме силната рѫка. Впрочемъ, и дѣцата у насъ знаѭтъ, че цѣлата политика се води отъ княза.

2) За да може князътъ да си осигури вѣрностьта и прѣданностьта на министритѣ, той имъ дава пълна свобода на дѣйствия, даже когато тя е врѣдна за народа. Това е общеизвѣстенъ фактъ, който получи най-рѣзка иллюстрация при оставката на Грекова. Единъ министеръ-прѣдсѣдатель иде въ единъ официяленъ документъ, който послѣ се и публикува, да утвърди, че единъ отъ неговитѣ коллеги върши беззаконни работи, прави нечувани насилия при изборитѣ, назначава за чиновници недостойни хора. И при все това князътъ остава сѫщия министъръ и слѣдъ туй да министерствува и даже санкционира неговитѣ дѣйствия като една „законна свобода“! Едно отъ двѣтѣ: или Грековъ е излъгалъ княза въ единъ държавенъ документъ и тогава трѣбва да се прѣдаде въ сѫдъ, или какъ той е говорилъ истината и тогава трѣбва да се прѣдаде въ сѫдъ Радославовъ. Впрочемъ, нескромностьта на нѣкои бивши и сегашни министри ни е разкрила много, още по-важни фактове, а именно: — че нѣкои лица не сѫ били избирани за депутати или пъкъ сѫ били кассирани слѣдъ тѣхното избиранье само зарадъ туй, че не харесвали на високото мѣсто. Надѣваме се, че хората, отъ които черпимъ тѣзи свѣдения, нѣма да отрѣкѫтъ тѣхната достовѣрность.

3) За да иматъ министритѣ прѣданни депутати, тѣ даватъ на послѣднитѣ пълна възможность да удовлетворяватъ своитѣ егоистични интереси: по този начинъ се развива най-отвратително гешефтарство и най-убийственъ непотизъмъ. Не е ли извѣстно, че построяваньето на паралел-

ната и Руссе—Търновската желѣзници е било рѣшено благодарение на различни сдѣлки между депутатитѣ? А малко ли сж провинциялнитѣ деребеевци, които злоупотрѣбяватъ съ касситѣ на кметствата и на окржжнитѣ комисии, които назначататъ и смѣняватъ чиновницитѣ? Та отъ що и нашето общинско самоуправление се е прѣвърнало въ пародия, ако не отъ туй, че нашитѣ кметства сж служили само на интереситѣ на вѣрнитѣ поддържатели на разнитѣ правителства?

4) Най-сетнѣ министритѣ и депутатитѣ, за да си осигурятъ вѣрни партизани, развращаватъ цѣлата администрация, па даже — това е най-грозното — и магистратурата. Малко искатъ да знаятъ тѣ, че съ това се отварятъ най-ужасни и неизцѣрими рани, че въ обществото се унищожава самото чувство на законность. Когато единъ хладнешки убиецъ, осжденъ на 5—10 години тежки окови, се помилва нѣколко мѣсеци слѣдъ влизаньето му въ затворъ само зарадъ туй, че неговиятъ братъ е единъ отъ виднитѣ членове на правителствена партия; когато за чиновници се назначаватъ хора, осждени за позорни прѣстжпления, когато единъ опозиционеръ се прѣслѣдва по измислени обвинения — може ли тукъ да става дума за законность?

По този начинъ се отравя цѣлиятъ нашъ политически животъ. И всичката енергия на нашитѣ политически мжжье отива за вербуванье партизани, за вѣчни интриги прѣдъ княза и между депутатитѣ.

Прочее, ако отъ една страна най-голѣмата часть отъ приходитѣ се изразходва непроизводително, а отъ друга страна ржководящитѣ сфери иматъ прѣдъ видъ лични интереси и само за тѣхъ харчятъ своята енергия — трѣбва ли тогава да се очудваме, че страната ни прѣкарва сега една тежка криза, която има едноврѣменно економически и политически характеръ? Ако има нѣщо за чуденье, то е туй, че тази криза не е достигнла още по-голѣми размѣри, че все още не е изгубена вѣрата за едно по-свѣтло бждяще, че все още има надѣжда, че най-сетнѣ ще дойде единъ день, когато нашиятъ народъ ще се събуди отъ своя дълбокъ сънь и ще се оттърси отъ злото.

Нека не се лъжемъ! Всички сантименталности на страна! Ний трѣбва смѣло да признаемъ, че главната причина на всичкитѣ народни бѣдствия, изобщо и частно на днешнята тежка криза, се крие у самия народъ. Народътъ

е, който позволява да му смучатъ кръвьта, той е, който мълчеливо търпи да се подигравать жестоко съ неговитѣ интереси. Съ това ние не искаме да обвиняваме нашия народъ, главно онзи народъ, който робува прѣзъ цѣлия си животъ и нѣма нито врѣме, нито възможность да разбере своитѣ интереси. Но ний искаме да кажемъ на онѣзи, която знаѭтъ само да ругаѭтъ, че не е прѣмахваньето на това или онова министерство, което ще поправи нашето положение, а само едно радикално реформираньe на самитѣ основи на нашия политикоекономически животъ.

КРИТИКА

Мирчо. — Бѣжанци. Разказъ изъ учителския животъ. (Учитель, год. VII, кн. I—III).

Бѣжанци — това е прозвището, дадено отъ Мирча на ония учители, които напущатъ училището, които бѣгатъ отъ учителството и отиватъ та се залавятъ за други работи.

А какво е това, което кара учителитѣ да бѣгатъ отъ свещенното и благородно педагогическо поприще?

Миналата година въ разказа „Подъ тежкия кръстъ“, напечатанъ пакъ въ Учитель (г. VI, кн. I—III), Мирчо ни прѣдстави типъ на „бѣжанецъ“, когото не друго, а „тежкиятъ учителски кръстъ“, сир многочисленнитѣ гонения, прѣслѣдвания, разочарования, материялни незгоди и морални изтезания, сѫ накарали да напустне любимото му по-напрѣдъ учителство и да стане — търговецъ, па макаръ и лошъ търговецъ[1].

Сега въ разказа, съ който е озаглавена тази ни бѣлѣжка, Мирчо ни очъртава новъ типъ „бѣжанци“. Нека се запознаемъ съ него.

Драгой Постниковъ и Захарий Трайковъ сѫ учители въ с. Оголѣлово. Като всички селски учители и тѣ сѫ изложени на крайна мизерия, особено прѣзъ първитѣ мѣсеци на учебната година, Разказътъ ги сварва въ срѣдата на януарий, а тѣ не сѫ получили ни стотинка отъ заплатата си за цѣли четири мѣсеци. Трайковъ, който изпълнява и длъжностьта главенъ учитель, заминува за града да моли околийския началникъ, дано подѣйствува прѣдъ кмета да имъ изплати поне за единъ мѣсецъ. Но въ града Трайковъ узнава, че правителството е паднало и че „неговата“ партия е дошла на власть. А Трайковъ, както се вижда, е билъ до тогава върлъ партизанинъ: той е прѣтърпѣлъ въ послѣднитѣ години редъ „патила“ зарадъ своитѣ „партизански“ убѣждения; даже прѣди 2—3 мѣсеци инспекторътъ му челъ потации да не партизанствува, а да си гледа работата въ училището. Ето защо щомъ узнава важната политическа новина, Трайковъ, сѣкашъ, се прѣражда: учительтъ, съ дребнавитѣ грижи за неполучената заплата, се изгубва въ него и на мѣстото му изпъква партизанинътъ, съ неговата безгранична радость за възтържествуванье на партията, за дохажданьето на „тѣхното царство“, съ гордата наслада отъ мисъльта, че „сега ще имъ покажемъ на ония“ . . . спр. на тѣхнитѣ противници—и съ сериозната загриженость за закрѣпваньето на партията,—зарадъ което трѣбватъ бързи мѣрки, за което е нуждно да се махне този, да се уволни други, да се бламира кметството и пр. Прѣмѣненъ съ този партизански накитъ, Трайковъ се връща въ Оголѣлово — едно, за да се прости съ своя другарь, а повече, за да направи потрѣбното за бламиранье на Оголѣловското кметство. Постниковъ се мѫчи да разубѣди своя „заблуденъ“ другарь, да подѣйствува на неговата съвѣсть, на неговото чувство, ала напраздно: Трайковъ е рѣшенъ безвъзвратно да напустне учителството.—защото „другъ пѫть надали ще намѣри такива згодни обстоятелства“ . . . И още сѫщиятъ день, слѣдъ като нарежда работата за бламиранье на кмета и като се събира съ другаря си по партизанство — съсѣдниятъ учитель Недѣлко Здравковъ—Трайковъ заминува за града — за да се не върне вече никога въ селото и въ училището. Слѣдъ два мѣсеца и нѣщо Трайкова го виждаме облѣченъ въ форма на околийски началникъ, че получава отъ партийния голѣмецъ Д-ръ Сладкодумовъ наставления, какъ да надвие опозицията въ нейната крѣпость С , дѣто той е назначенъ за началникъ. Послѣ узнаваме, че въ близкитѣ избори за народни прѣдставители Трайковъ дѣйствително изпълнява съвѣтитѣ на своя патронъ: той прави изборитѣ така, както ги правѭтъ и всички околийски началници по нашенско.

---

[1] Гл. нашитѣ бѣлѣжки за тоя разказъ въ „Мисъль“ г. IX, кн. 2.

Такъвъ е новиятъ типъ „бѣжанци“, скициранъ отъ г. Мирча.

Учителитѣ отъ този типъ, отъ типа на Трайкова бѣгатъ отъ училището както видѣхме, не поради мизерията и материялнитѣ незгоди на учителството, отъ които бѣга Бѫдниковъ изподъ „тежкия кръсть“. Наистина, и въ прѣдметния разказъ на Мирча бѣжанецътъ Трайковъ е поставенъ въ „материялна мизерия и морална нищета“ и самъ той като че съ тази именно мизерия и нищета иска да обясни и оправдае своето бѣгство; обаче това обяснение не е вѣрно: „мизерията и нищетата“ тукъ сѫ случайно явление; тѣхъ може да ги има, па може и да ги нѣма—ние познаваме много Трайковци, които сѫ били сравнително доста добрѣ материялно—тѣ не сѫ важниятъ и сѫщественъ стимулъ. Причината, поради която Трайковци бѣгатъ отъ учителството, се крие не въ характера и положението на учителството, а вънъ отъ самото учителство: — причината за бѣгството на Трайковци лежи въ партизанството, въ нашенското партизанство. Трайковъ напуща училището и ученицитѣ си — и напуща ги посрѣдъ учебната година, първо, защото, щомъ е дошла на власть партията, за която той се е борилъ, щомъ е дошло тѣхното „царство“ за спечелванье на което и той е работилъ, трѣбва, споредъ неговото разбиране, и той, като активна часть отъ тая партия, да сподѣли властьта съ цѣлата партия, трѣбва и той да захване да управлява; а това не може, разбира се, да прави той като учитель и при туй като селски учитель. Това едно. Второ. Трайковъ, като се е борилъ за партията, като е страдалъ и патилъ за нея, борилъ се е, страдалъ е, патилъ е не за нѣщо абстрактно, не за нѣкакви принципи — такива нѣма въ борящитѣ се до сега наши партии — а за личноститѣ, които стоѭтъ на чело на партията; и сега, когато тѣзи личности сѫ зели въ рѫцѣтѣ си властьта, сирѣчъ облагитѣ отъ властьта, Трайковъ, съ право очаква, и даже иска, щото властвующитѣ да се погрижѫтъ да бѫде и той „възнаграденъ“ — разбира се, споредъ заслугитѣ, които е принесълъ и споредъ патилата, които е прѣтърпѣлъ, и за това именно напуща учителството, за да иде да получи заслуженото „възнаграждение“.

Това сѫ, споредъ нашето разбиранье, главнитѣ побуждения и причини за бѣгството на учителитѣ отъ типа на Трайкова, — причини и побуждения, които се коренѭтъ въ партизанството на Трайковци. И додѣто нашенското *лично* партизанство намира послѣдователи и срѣдъ учителството ни, „бѣжанцитѣ“ отъ типа на Трайкова ще бѫдѫтъ обикновенно явление у насъ, особенно при промѣната на политическитѣ режими. . .

Два важни недостатъка има Мирчовиятъ разказъ.

Първиятъ е идеенъ недостатъкъ. Той се състои въ това, че на бѣжанеца Трайковъ е противопоставенъ за освѣтление, като антиподъ, прѣдадения отъ душа и сърдце на учителството Постниковъ, който съ подвижническо търпѣние прѣнася всичкитѣ мизерии и незгоди и остава вѣчно привързанъ къмъ трънливото, но свещенно за него учителско звание. Постниковъ, който е типъ на учитель-труженникъ, който въ учителството намира своето истинско призвание, не е антиподъ на учителя-партизанинъ, какъвто е Трайковъ; той е антиподъ на учителя „начничарь“, — па ако щете и на сломения отъ „тежкия кръстъ“ Бѫдниковъ. На „партизанина“ Трайковъ нѣмаше нужда да се противопоставя такъвъ труженникъ като Постникова: съ това противопоставянье авторътъ като да иска да ни каже, че, за да нѣма Трайковци, трѣбва всичкитѣ учители да бѫдѫтъ Постниковци; а туй е прѣкалено исканье: нѣма нужда всичкитѣ учители да бѫдѫтъ подвижници и страдалци като Постникова, за да не испаднѫтъ въ пропастьта на Трайковци; доста е само да не бѫдѫтъ тѣ слѣпи нашенски партизани. Ето защо на Трайкова, за по-голѣмо освѣтление, трѣбваше да се противопостави единъ по-обикновенъ нашъ учитель, стига само да не бѫде заразенъ отъ нашенското, лично партизанство.

Вториятъ недостатъкъ на разказа е отъ вънщенъ или технически характеръ; той се състои въ липса на хармония между двѣтѣ части на произведението. Додѣто второстепенното лице въ разказа

Постниковъ, който, както видѣхме, служи само за по-добро отсѣнение на главния герой, е изрисувано твърдѣ детално, съ подробно повѣствование за неговото минало, за неговото домашно и школно въспитание и съ доста подробенъ анализъ на неговото душевно състояние, главниятъ герой Трайковъ е очъртанъ твърдѣ бѣгло и кѫсо: така напр., нищо не е казано за ония фактори и условия, които сѫ направили Трайкова партизанинъ, което е найважното, както не е казано нищо почти и за интимното негово душевно състояние при раздѣлата му съ учителството. Въобще авторътъ е обърналъ внимание главно върху крайния резултатъ отъ партизанството на Трайкова — бѣгството му отъ учителството — когато то не е толкозъ важно и цѣнно за изслѣдванье и изучванье, колкото е важно самото партизанство на учителя, неговото зараждание, неговата природа и пр.

Впрочемъ споменатиятъ недостатъкъ на разказа се обяснява съ тежкитѣ журнални условия, при които е поставенъ да работи авторътъ му. И ний му благодаримъ и за това дѣто той съ своитѣ топло написани разкази тъй своеврѣменно подига и поставя на масата такива жизненни общественни въпроси, като този за „бѣжанцитѣ“, прѣдставляющъ една болна страна на нашето учителство.

Т. Г. Вл.

Чирашко литераторство (Свѣтлина, год. IX, кн. XII).

Послѣдната нощь азъ страдахъ отъ безсъница и, за да успокоѭ повилнѣлитѣ си нерви, взехъ да прѣметамъ каквото намѣрихъ. — Честьта се падна на послѣдния номеръ на иллюстрованото списание Свѣтлина. И не съжалихъ, — макаръ че това не успокои ни нервитѣ, ни мислитѣ ми.

Отдавна не бѣхъ надничалъ въ „лубочнитѣ“ български издания и почти бѣхъ забравилъ, какви свѣтотатства съ българския езикъ се вършѫтъ въ тѣхъ — ежемѣсечно, ежедневно, ежечасно! И българскиятъ читатель, потъналъ въ дневнитѣ си трудове, въ дребнитѣ си грижи или въ смѣтчицитѣ си и политиката си, едва ли има що-годѣ приблизително понятие за тѣзи литературни прѣстѫпления. Но ако тѣ го тревожѫтъ, нека прочете долнитѣ цитати.

„Моя седемъ-струненъ саазъ ще бѫде сѫщо така строенъ, както въ този день, когато...“ ... „и струнитѣ съгласно заговорили...“ 4, 3, — чети: кн. XI и XII, стр. 4, колона 3.

„Старата, като похванала сумата (това е, види се, прѣводъ на русската дума сумка!) и узнала, че е пари, отпустила го. Като го съпроводила до богатата кѫща, дѣто шумѣлъ свадбенъ пиръ, сестрата останала при вратата . . .“ Ibid.

„Когато майка ми била съ мене трудна и се мѫчила да ме роди, то много съсѣди дохождали до вратата и питали: синъ или дъщеря Богъ ѝ е подарилъ? Отговаряли ѝ: шинди гейрурсезъ, (сега ще узнаете) — 5, 1.

„Което е написано на челото на човѣка при рождението. то той не може го избѣгна“. — 5. 2.

„Императорската кѫща (вм. домъ) на Lorraine, толкова пѫти свързана съ кѫщата на Франция и която като нея е пролѣла толкозъ често своята кръвь за службата на черквата и нашето отечество“ .... 6, 3.

„Тази хубава рѣчь е произвела не напраздно, както се вижда. едно дълбоко впечатление върху знаменитото събрание, къмъ което се отнасяше“. — 7, 1.

„Вие, госпожо, днесъ пакъ сте за не наглежданье“. — 6, 2.

„Ти си свѣтска госпожица, въспитана въ вихъра на удоволствията, считающа искуството да зашие едно копче за явление на ...“ 8, 2.

„И азъ ще сложа край на тая глупава суетня“ — Ibid.

„Меня, ... тебя ... памятенъ ...“

„Тичамъ въ кѫщи, за да се върна обратно въ нуждния видъ“. — 9. 1.

„Орисническа грѣшка“ — 10, 1, — види се, то ще рѣче фатална (роковая) грѣшка. — 10. 1.

„Прочетената отъ нея, лекция не даваше да иска човѣкъ нѣщо по-научно ...“ 12, 3.

„Може би врѣмето и измѣнившитѣ се обстоятелства да извършатъ това, което ...“ — 13, 1.

„Синъ Божий щѣше да влѣзе на скоро и Отецътъ му готвеше за изненада едно ново жилище“. — 18, 1.

„Но, една вечерь, на Отецътъ се стори, че тѣ пѣяха не толкозъ весело, както пѣяха по обикновенно“. — 18, 3.

„А въ послѣдното аллилуя имаше нѣщо на неопрѣдѣленна скърбъ“. Ibid.

— „Отъ гдѣ си ти? — Отъ Англия мъглява.
Създатель бѫдѫщи на Краля Лира“.
— А ти? — Отъ къмъ Рейнъ, Шварцвалдъ бѣлоглава.
Сюжетъ за „Фауста“ дойдохъ да диря.
— »Изъ полша ида, О! Италио, дай ми,
Високи мисли, чувства, вдъхновенье,
— Градино на Европа, хубость, тайни
Откри ти пѣвецу на сърцата менѣ»
„Не пита той за ваший прахъ, величье
Разпитва за художника, артиста“
Афрескитѣ кои рисува;
И съ почитанье нему шапка“ смича — 19, 2.

Нека прости читательтъ за тая коллекция и нека ѝ се полюбува. Тя е много назидателна. Тя доказва, че у насъ и днесъ още е възможно, чирацитѣ на перото да намиратъ достѫпъ въ разни списания; тя доказва, че у насъ и днесъ още могѫтъ да вирѣѭтъ чирашки списания. Защото, за да поднесе една редакция на читателитѣ си подобни семковщини, трѣбва да бѫде или крайно снизходителна, или съвършенно малограмотна.

Ж. П.

Д-ръ Били. Живота и дѣятелностьта на славянскитѣ просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий. Съ 14 образа въ текста. Прѣвели И. Ц. и В. И. Сливенъ. Печатн. „Трудъ“. 1899. Стр. 88 in 4-о. Ц. 2·50.

Въ программата на Мисълъ никакъ не влиза, да слѣди и нашата религиозна литература, освѣнъ когато тя се докосва до по-общи, религиозно-философски въпроси. При все туй, не можемъ да не отбѣлѣжимъ появяваньето на горното съчинение върху св. братя Кирила и Методия, защото тѣхното значение въ историята на българския народъ не е само конфессионално, а е общокултурно. При това, на нашия езикъ е било тъй малко писано върху тѣхъ, щото почти е невъзможно да се даде въ ржката на единъ юноша една подходяща книга. А за тая цѣль книгата на Д-ръ Били е прѣвъзходна. Тя е написана съ топло съчувствие, доста популярно и отъ строго религиозна гледна точка. Отбѣлѣзваме послѣдното, не за да похвалимъ или да укоримъ книгата, а само за да я охарактеризираме.

Прѣводътъ е извършенъ, види се, твърдѣ грижливо; поне той е доста задоволителенъ, ако и да не е лишенъ отъ грапавини, които е могло, при малко повечко внимание, да се прѣмахнжтъ: „Кирилъ се наслади отъ сжщото учение“, о . . . или „неговата уста . . , . . не закъснѣха да кусатъ сжщевръменно и отъ чашата на самоотрѣчението“.

В. М.

Густавъ Лебонъ. Психологическитѣ закони на развитието на народитѣ. Прѣвели отъ II-то френско издание С. Дженгозовъ и Д-ръ К. Тончевъ, учители у (?) ломското пед. училище. Изд. на А. Димитровъ, Ломь. Ц. 1.40, стр. 170.

Горнята книга, ако и малко лекичка и не достатъчно основателна, заслужва да се прочете, и нашето намѣрение бѣше да я прѣпоржчаме на читателя. Обаче българскиятъ прѣводъ на книгата се оказа толкова лошъ, че наша длъжность е да посъвѣтваме читателя да не я чете на български. Впрочемъ тоя съвѣтъ е май излишенъ, тъй като не е възможно да се дочете до край Достатъчно е да прѣгледа човѣкъ 10—20 страници, за да захвърли книгата съ негодование. И могжтъ ли да се четжтъ — и да се разбиратъ — фрази подобни на тия, които цитираме, безъ да си ги прѣвежда човѣкъ обратно на французски и безъ да знае самъ отлично въпроситѣ, които се третиратъ въ книгата! Впрочемъ и въ тоя случай не сте гарантирани, че не сте си изгубили напраздно врѣмето.

Четете: „Естественницитѣ основаватъ класифик. на видоветѣ върху твърдѣнието на извѣстни анатомически характери, които и т. н. Ние знаемъ днесь, че тѣзи характери се промѣняватъ чрѣзъ наслѣдственното натрупване съ несъгледающи промѣнения; нъ ако се наблюдавате само кжсотата на историческитѣ врѣмена, можете да се каже, че видоветѣ сж не измѣняеми“.

„Ако идеитѣ иматъ влияние само слѣдъ бавното имъ слазяне отъ областитѣ на съзнателния въ онѣзи на несъзнатилния (?) ние разбараме съ каква бавность . . .“

„Че първата е въ зависимость отъ . . .. не е за съмняване“.

„Умразата на тълпитѣ къмъ умственнитѣ възвишенности, като е твърдѣ явна, вѣроятно е, че всичката умственна аристокрация е прѣдназначена да бѫде грубо оничтожена съ периодически революци, постепенно при образуванието на тълпитѣ, както прѣди единъ вѣкъ биде оничтожено старото благородство“ По долу, стр. 38: . . . да оничтожи до послѣденъ всичкитѣ личности, които притежаватъ една възвишенность, способна да ги издигне, колкото и слабо, повечо отъ простата срѣда“.

Вмѣсто „зоолози“ г-да прѣводачи пишѫтъ „зоологисти“, вмѣсто Нютонъ и Лукреций — Невтонъ и Люкресъ, вмѣсто Карлъ Велики — Шарлеманъ (тѣ не умѣли даже да транскрибиратъ както трѣбва французското Charlemagne)! Ако тѣзи г-да учители не сѫ видѣли писани и печатани на български или на русски тѣзи имена, поне не сѫ ли ги чували нѣкога — когато сѫ били ученици — отъ устата на учителитѣ си!!

Ний още разбираме да пропустне единъ прѣводачъ частични грѣшки, било по невнимание, било дори и отъ незнание — errare humanum est; но да нѣма понятие отъ своя езикъ, — да драще безъ да се пита, разбираемо ли е това що драще, — да прѣвежда думитѣ така, както тѣ може би фигуриратъ въ словаритѣ, безъ да го е еня, ще излѣзе ли нѣщо отъ това или не, — ето кое не можемъ разбра, ето кое не можемъ прости даже на единъ простъ смъртенъ, камо ли на единъ учитель!

С. В.

ПРИЕМА СЕ ПОДПИСКА

за 1900 год. на

ЖЕЛѢЗНОПѪТЕНЪ СБОРНИКЪ

ежемѣсечно списание, издаваемо отъ Министерството на Общественитѣ Сгради, Пѫтищата и Съобщенията, въ размѣръ на 4 коли in 8-о. Цѣната му е 6 лева на годината за въ България и 7 лева 50 ст. за въ странство.

Подписката става у счетоводителя при Министерството и при всичкитѣ желѣзнопѫтни станции на държавнитѣ желѣзници, като се прѣдплаща винаги стойностьта на списанието. Бѣзъ прѣдплата за цѣлото годишно течение, подписката не се приема. Отъ сѫщитѣ лица и учреждения се приематъ и обявления, за които со плаща по 30 стот. на редъ.

ПОКАНА
за записванье абонати
за
ДЕСЕТАТА ГОДИШНИНА
НА
МИСЪЛЬ

Прѣзъ **десетата** си годишнина списанието „Мисъль“ ще се пише и редактира въ сѫщия духъ, както прѣзъ послѣднитѣ четири години отъ своето сѫществуване. Покрай оригинална и прѣводна поезия и беллетристика и покрай студии върху наши и чужди автори, ще се даватъ както научни студии, повече отъ социологически характеръ, така и политико-икономически статии върху въпроси изъ нашия и чуждия животъ. Както и досега, общественнитѣ статии на списанието ще се пишѫтъ отъ хора, стоещи на страна отъ всѣка активна политика и слѣд. чужди на всѣко партизанско пристрастие за или противъ коя и да било отъ нашитѣ партии. Теоретическо освѣтляване и уясняване на въпроситѣ, отъ една страна, отечественнитѣ интереси и идеята на справедливость, — отъ друга, ще останѫтъ и за въ бѫдѫще рѫководещитѣ начала на тоя отдѣлъ, а не диктувано отъ сектантски и партийни смѣтки, въздигане или унищожаване на отдѣлни партии или дѣятели.

Прѣзъ десетата си годишнина „Мисъль“ ще излиза подъ главната редакция на г. д-ръ К. Кръстевъ, при постоянното сътрудничество на сѫщитѣ писатели, които сѫ земали живо участие прѣзъ послѣднитѣ, и особено послѣднята годишнина, именно г. г. Ив. Ст. Андрейчинъ. Т. Г. Влайковъ. (Веселинъ), Г. Т. Данаиловъ. В. Кѫнчовъ, д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), Г. Стаматовъ, П. П. Славейковъ и др.

Общата финансова криза, която прѣкарва България и която се отразява еднакво злѣ върху всички области на нашия животъ, принуждава редакцията да намали прѣзъ десетата годишнина обема на списанието, за да може да направи съотвѣтственно намаление и въ цѣната му.

Вслѣдствие на това десетата годишнина на „Мисъль“ ще състои отъ 10 кн., които ще излизатъ всѣки мѣсецъ (освѣнь юлий и августъ) въ 4—5 печатни коли, и ще струва 8 лева годишно (всѣкога прѣдплатени) за България и 9 л. за чужбина.

Полугодишни абонаменти нѣма да се приематъ.

Отстѫпки се правѭтъ само при задружно абониране, — именно на 12 абон. скупомъ — по 10%, на 25 абон. скупомъ—по 20%. При тоя случай настоятелитѣ ще се ползуватъ само съ едно безплатно год. течение и сѫ длъжни да изпращатъ цѣлата стойность направо въ редакцията (не чрѣзъ агенти).

Въ първитѣ книжки на десетата годишнина ще бѫдѫтъ помѣстени, между друго, слѣдв нѣща

Програмна статия: Какво да се прави Освѣнъ туй:

Хенрикъ Ибсенъ: Кога ний мъртвитѣ възкръснемъ. Драматич. епилогъ (на неговитѣ собств. творения) въ три акта.

Герхардъ Хауптманъ: Самотни людье. Драма въ петь акта. (Придружена съ статия за автора).

П П. Славейковъ: Алфредъ Теннисонъ

Д-ръ К. Кръстевъ: Психология на партизанството; Алековиятъ Бай Ганю Балкански.

Г. Т. Данаиловъ. Нашата финансова политика.

Д. Ризовъ. На гости у графа Л. Н. Толстой.

Кирилъ Христовъ. Dies irae. Лирическа поема.

П. П. Славейковъ. Хайнрихъ Хайне.

Ив. Ст. Андрейчинъ. Литературни студии върху Бйорнсонъ, Флоберъ, Лотти, Хейденстамъ, У. Морисъ, Р. Броунингъ и др.

Т. Г. Влайковъ. Погледъ върху причинитѣ на днешното политическо зло.

Белетристика: отъ И. Ст. Андрейчинъ, Г. Стаматовъ, П. Ю. Тодоровъ, Н. Г. Данчовъ и др.

№ по редъ	**Име и прѣзиме** (Да се пише ясно)	**Мѣстожителство**

№ по редъ	**Име и прѣзиме** (Да се пише ясно)	**Мѣстожителство**

№ по редъ	Име и прѣзиме (Да се пише ясно)	Мѣстожителств

ПРѢГЛЕДЪ

на

ДЕВЕТЪ ГОДИШНИНИ

на

Мисъль

Абонатитѣ на **десетата** годишнина се ползуватъ отъ голѣми отстѫпки на досегашнитѣ годишнини на списанието, нѣкои отъ които (I, II, III, VI) сѫ изчерпани и въ редакцията се намиратъ само по 20—30 цѣли тѣла.

Год. I, II, III, VI — по 15 л.

Год. IV, V — по 6 лева 50 ст. (вм. 10 л.)

Год. VII — по 7 лева 50 ст. „ „

Год. — IX 9 л. (вм. 12 л.). (VIII год. на отдѣлно се намира за продань само въ книжарн. на Ив. Игнатовъ. въ Пловдивъ и струва 10 л.)

Всичкитѣ **деветь** годишнини се отстѫпятъ за 95 л. вмѣсто 112 л. За подвързия се прибавя по 1 л. или 1.60 ст. (споредъ подвързията).

Ето по-важнитѣ нѣща въ всѣка отъ деветьтѣхъ годишнини:

Година I:

Поезия: Ст. Михайловски, Ив. Вазовъ, П. П. Славейковъ, Д. Ш., Ф. Шиллеръ (Пиллигримъ), А. Теннисонъ (Година), Надсонъ (Животътъ), Х. Хайне, В. Гете (Горски царь) Ф. Боденщедтъ (Мирза Шаффй), В. Халекъ Яр. Върхлицки, Н. Висковски, А. Колцовъ, П. Б. Шелли.

Беллетристика: М. Георгиевъ: Пенчо Чатмаковъ, Шаренъ свѣтъ; П. П. Славейковъ: Прѣзъ Клисура; В. Халекъ: Подъ кухото дърво; К. Величковъ: Призраци, Златанъ; Веселинъ: Ратай; Н. Начовъ: Найденъ, Изъ размир. врѣмена въ Пловдивъ; Лукиянъ: Пѫтуванье надъ облацитѣ.

Литературни статии: Д-ръ Кръстевъ: Съврѣм. бълг. повѣсть (Въ царството на легионитѣ); В. Дружининъ; Характеристика на царь Лира; Лессингъ: Разборъ на трагедията „Родогуна“; Г. Гервинусъ Разборъ на „Макбета“.

Исторически и научни статии: Д-ръ И. Шишмановъ: Най-новитѣ посоки въ педагогиката, Нашето Висше Училище; D-r A. Odin.

Влиянието на Германия търху Франция; Д-ръ Кръстевъ: Сокрасъ и Платоновата апология на Сократа, Психологически етюди, Боденщедтъ; Д. С. Мережковски: Маркъ Аврелий; С. Преображенски: Какъ трѣбва да се водѭтъ ученич. съчинения; П. П. К. Българската църква въ Цариградъ; Полъ Бурже: Женитѣ въ романитѣ на Тургенева.

Година II:

Поезия: А. Тенисонъ (Дора), П. П. Славейковъ (Чумави, Коледари, Орисия. Етъръ се назадъ повръща); Ст. Михайловски (Книга безъ заглавие, Amoroso, Благой Памфиловичъ, Орисия); П. Н. Даскаловъ: Х. Хайне; Ферхадъ Меддахи.

Баллетристика: Н. Н.: Единъ братъ; Д. Страшимировъ: Единъ празникъ въ Швейцария; В. Кѫнчовъ: Попъ Аврамъ отъ Айватово; Н. Начовъ: Изъ Родопитѣ; К. Баранцевичъ: Елегия въ проза; Pierre Lotti: А. Иширковъ: Задуха: Владимиръ Короленко: Сѣнки; Гюй де Мопасанъ: Лунната нощь; Черновѣждъ: Търновский митрополитъ Иларионъ; П. П. Славейковъ: Искъръ (пѫтни бѣлѣжки).

Литературни студии: И. П. П. Единъ чужденецъ за нашата литература; Величковъ: Писма отъ Римъ; Д. Страшимировъ: Реакционний духъ на най-новата българска литература; Волфгангъ Гете и Хайнрихъ Хайне; Унпърсънъ: Българитѣ спрямо своя езикъ; Габриелъ Саразенъ: А. Тенисонъ; Ириолитъ Тенъ: Заидеала въ искуството; Джонъ Саймъндсъ: Ахилесъ (Естетич. очеркъ); В. Дружининъ: Характеристика на Корделия въ трагедията „Царь Лирь“. Д-ръ Кръстевъ: Шекспиръ и неговата драма „The Marchand of Venice“; Поетътъ и обществото; П. Морозовъ: Задачитѣ на искуството.

Популярно-научни и педагогически статии. П. Кригеръ: Въспитателното значение на историята; Т. Влайковъ: Бесѣди по нашето народно образование; Д-ръ Н. Бобчевъ: Задачата и прѣдмѣта на психологията; Ернестъ Ренанъ: Смъртьта на Нерона; Рачо П. Косевъ: Единъ приносъ къмъ биографията на отца Неофитъ Рилски; Л. И. Доросиевъ: Противодѣятели на успѣха въ народното училище; Ив. Ев. Гешовъ: Богатствата на България; Н. Станевъ Характеристика на иезуитизма.

Година III.

Поезия: Ст. Михаиловски: (Сатирически басни; Нашитѣ писачи и газетари; Филос. сонети); П. П. Славейковъ (Слѣдъ старозагорския бой, Ралица); Ферхадъ Меддахи (Шарки). Н. Начовъ, П. Н. Даскаловъ: прѣводи изъ Х. Хайне, А. Пушкинъ, Роб. Бѫрнсъ, Змай, Я. Минский, Н. Язиковъ.

Беллетристика: Полъ Луи Курие: Памфлетъ на памфлетитѣ; Н. Начовъ: Стефанъ Караджа въ Пловдивъ; А. Иширковъ: Стефанчо Хаджи Петровъ, Планинче; Жанъ Ришпенъ: Какъ отплаща свѣта за доброто; Страховски (В. Кѫнчевъ): Изъ нашето неотдавнашно минало; Софоклъ: Антигона, трагедия; Лукианъ: Разговори на мъртвитѣ: Д-ръ Д. Страшимировъ: Единъ праздникъ въ Швейцария; К. Величковъ: Писма отъ Римъ; Ив. Вазовъ: Пилатъ: П. П. Славейковъ: Рила; Д-ръ Елисѣевъ: Прѣдъ портитѣ на великата пустиня.

Литературно-научни статии: Д-ръ Кръстевъ: М. Георгиевъ и Веселинъ; Единъ портретъ на нашето общество; Спиноза; Въ нашитѣ училища. Д-ръ Д. Страшимировъ: Хайнрихъ Хайне: Джонъ Саймѫндсъ. Софоклъ. Люисъ: характеристика на Гете; на Джордано Бруно: И П. П: Уйпърсънъ за бъл. интелигенция; Dr A. Odin: Геният и лудостьта; М. Гюйо: Бѫдѫщето на искуството и на поезията; Д-ръ Д. Пасманикъ: Що е хипнотизъмъ? А. Тйерсъ: Наполеонъ на Св. Елена: Т. Г. Влайковъ; Нашата интелигенция по отношение към нар. образование; Ст. Костурковъ: Всеобщата история въ нашитѣ народни училища; Щабъ-офицеръ: Щабъ-офицер. курсове въ София; Л. И. Доросиевъ: Учебницитѣ въ нашитѣ училища; Годишнитѣ испити въ нашитѣ училища.

Правописни расправии: Ара д'Абулъ: Единъ букетъ противорѣчия: М. Дриновъ: Отговоръ на правописнитѣ въпроси, прѣдложени отъ „Мисълъ“: М. Ивановъ: По въпроса за нашето правописание — Общественното мнѣние и правописната комисия; правоп. комисия оклѣветена!

Година IV

(**Намалена цѣна**: 6 л. 50 ст.—**вм.** 10 **л.**)

Поезия: Данте Алигиери: Божественна комедия; П. П. Славейковъ (Коняръ, Царь Самуилъ, Момини сълзи, Моя роденъ край); И. Ф.; Ст. Михайловски: Словоиграчи, словоборци, словопродавачи: Н. Висковски: Конст. Фотиновъ; Воиславъ Иличъ; и др.

Беллетристика: Алеко Константиновъ: Бай Ганю тръгна по Европа, Бай Ганю въ Вѣна; Бай Ганю въ Прага, — у Иречека: Бай Ганю се върналъ отъ Европа; Бай Ганю политически дѣецъ).; Н. Начовъ: Жертвитѣ (въспоминания за 1876 година); Н. В. Гоголь: Невский проспектъ, Шинелъ; Н. Висковски: Божий духъ на земята, богомилско сказание; Д-к-въ: Пропаднала младость; Д. Столѣтовъ: Една злочеста царица (Мария Стюартъ),

Литературни статии: Д-ръ К. Кръстевъ: Джонатанъ Свифтъ и неговата сатира противъ человѣчеетвото: Задачата на бълг. беллетристика; Томасъ Бабингтонъ Маколей: Милтонъ; Д-ръ Д Страшимировъ; Народнитѣ пѣсни на братия Миладинови; П Н. Даскаловъ: Нашата журналистика; И. П Плачковъ: Мѣсечни литературни бѣлѣжки·

Научни, исторически и обществени статии Ст. Заимовъ: Извънрѣдния сѫдъ и неговото засѣдание на 11 Авг. 1876 г. Н. Станевъ: Хуманизмътъ и неговото значение за умств. рузвитие на Европа; И. Калина: Тиндалъ и неговото мѣсто въ науката; ***: Писма изъ Швейцария; Я. Д. Буршиеръ: За помацитѣ; Д-ръ А. Оденъ: Политическия животъ на Швейцария; М. Пундевъ: Мисли върху нашитѣ училища; Л. И. Доросиевъ; Учительтъ и неговото звание; Отъ кого да зависѭтъ народнитѣ училища; ***: За педог. подготовка на учителитѣ *въ срѣднитѣ уч.* заведения.

Година V

(Намалена цѣна: 6 л. и 50 ст.—вм. 10 л.)

Поезия: Данте Алигиери: Божественна комедия: Стихове отъ П. П. Славейковъ (Микелъ Анджело, Нераздѣлни): Н. Висковски, Ив. Ст. Андрейчинъ, Кирилъ Христовъ, Ст. Михайловски (Сатирич. сонети). П. Даскаловъ; Трайчо Китанчевъ (Дѣдо Недѣлко, балада).

Беллетристика: Алеко Константиновъ; Бай Ганю прави избори; Аутодафиранъ расказъ; Н. Висковски: Вселенната (богомилско сказание), Въ лоното на природата, Рубинщаинъ, Министеръ Митковъ. Веселинъ: Каменовъ; Маркъ Твенъ: Живъ или умрѣлъ; И. П. Плачковъ: Въ Египетъ за цѣръ; Г. Нѣжинъ: Классната дама; Д-ръ К. Кръстевъ: По чужбина; Ст. Михайловски: Идеалисть и отрицатель. Н. Начевъ: Князь Александръ въ Цариградъ.

Литерат. студии: Тр. Китанчевъ: Сервантесъ и негова Д. Кихотъ; Р. Косевъ; Франсуа Копле и неговата драма „Pour la Couronne“; Д-ръ Кръстевъ: Вълнитѣ на морето и на любовьта; К. Балмонтъ: Сърдце на сърдцата (Шелли). Д-ръ К. Кръстевъ: Нашитѣ литературни списания (Дѣло. Българска Сбирка, День); И. П. Плачковъ: мѣсечни литературни бѣлѣжки.

Исторически, научни и философ. статии: Д. Ризовъ: Князъ Батембергъ и съединението; Н Станевъ: Споменъ за Тр. Китанчевъ: Миролюбовъ (D-r A. Odin): Има ли у насъ общ. мнѣние? Д. Илковъ; Атонската калугерска република; D-r Aveling: Значението на Дарвиновата теория; Т. Рибо: Формитѣ на характера, психолог. етюдъ.

Обществении статии: Мѣсечни прѣгледи отъ Ненашъ (Г. Баламезовъ) Cognitus (Пакъ малко политика — първата политич. статия) и Н. Калина: Политическото положение въ Англия; Франция, — третята република, нейното минѫло, настояще и бѫдѫще; и пр. и пр.

Некролози: Трайчо Китанчевъ. П. Р. Славейковъ.

Година VI.

Поезия: — Кирилъ Христовъ, П. П. Славейковъ, Уго Фосколо. Х Хайне. Ст. Михайловски, Лор. Стеккетти, Леопарди. Лонгфелло. П. Н. Даскаловъ, Н. Начовъ.

Беллетристика: Веселинъ: Вѣстовой; А. Чеховъ: Сни й се; Педагогически скандалъ. М. Twain: Една визита у руския царь; Цареобажанието въ Европа: Ив. Ст. Андрейчинъ: Чужди грѣхове; Матилда Серао: Него день!: Ерн. Доде: Единъ Велики петъкъ въ врѣме на терора; П. Н. Даскаловъ: Главния секретарь П. Голѣмановъ; Д-ръ Кръстевъ: Между народа.

Литературни и научни статии: Брюнетиеръ: Възраждането на идеализма; Д-ръ Кръстевъ: Естетиката като наука: М. Гюйо: Поезията и научно-философскитѣ идеи. Д. Илковъ: Нашата Дунавска равнина; А. Драндаръ; Паданието на князъ Александръ; Уида: Злочеститнитѣ на Италия; Д. Столѣтовъ: Народния учитель и нар. образование; Д-ръ А. Оденъ: За прѣподавание на новитѣ езици.

Обществено-политически статии: Cognitus: Външнот помирение и вѫтрѣшнитѣ безредици; Вълнение и затишие; Епохата на тържествата и единъ признакъ на вѣстяванье; Турция и Българи въ Македония; Думи и дѣла на нашитѣ партии; Една психология на изборитѣ; Incognitus: „Принципитѣ“ на нашитѣ правителства; Cognitus-Incognitus: Какво да се прави.

Година VII

(Намалена цѣна: 7 л. 50 ст.—вм. 10 л.)

Поезия: П. П. Славейковъ (Сѣнката на свръхчовѣка, Ал. Константинову, Прелюдия, Бойко), Кирилъ Христовъ (Пѣсни за отчаянието, Обсадата на Солунъ), Х Хайне, Ив. Ст. Андрейчинъ (Щастливецъ, Скръбьта на Матарева), А, de Vigny, A. de Musset, P. Vorlain, М. Ю. Лермонтовъ, А Бѣлковски, Р Бжрнсъ

Беллетристика: Д Т Страшимировъ: по Филипово поле; Къмъ гробницитѣ; Гюи де Мопасанъ: Пияницата; Карима: Въ тайнитѣ на душата; Той бѣше самъ, клѣтникътъ; Страховски: Едно видение; Willy Pastor: Смъртьта на Юда Искариотски; Д-ръ Кръстевъ: Прѣдъ кървавия трупъ на Алека; В. Кѫнчевъ: Вдовица; И. Потапенко: Жертва; Една тайна; Алеко Константиновъ: Нѣщо шумолѣше, ама какво бѣше!; П. Н. Даскаловъ: Първата цалувка.

Литературно-научни статии: Д-ръ Кръстевъ: Нашата университ. младежъ и нейнитѣ социални задачи; Д. Столѣтовъ: Бълг. жени и м-вото на Просвѣщението, Учителското движение; Фридрихъ Паулсенъ: Раскапването на стария свѣтъ и тържеството на християнството; Викторъ Хюго: Къмъ Луи Бонапартъ; Т. Г Влайковъ: Едно противоконституционно распореждавие; Миролюбовъ: Програмата на Висшето училище; Louis Proal: Маккиявелизмътъ въ политиката; М. Харденъ; Достоевски; Д-ръ Кръстевъ: Свѣтославъ Миларовъ и неговия политически дневникъ; Великитѣ хора и тѣхното развитие; Една трагедия на общественната лъжа. Пенчо Славейковъ. П. Велиновъ: Марксизъмътъ и неговото научно значение; Нови теории за наслѣдственностьта; Alfred Odin: Основнитѣ принципи на историята; Д Т. Страшимировъ: Свадата между Ботева и Каравелова: Ст. Михайловски: Животъ и литература.

Обществено-политически статии: Incognitus: Единъ погледъ пазадъ; Вжтрѣшната неволя и хаосътъ въ нашитѣ външни отношения; Cognitus-Incognitus: Ентусиязмъ и униние; Spectator: Законитѣ и духътъ на държавитѣ; Страхътъ отъ вътрѣшни революции — пазитель на европейския миръ; Руско-френската дружба; Cognitus: Размишления за една държава, въ която убийствата сж обикновенно нѣщо; Княжеския юбилей и стихийнитѣ бѣдствия. Министритѣ на Нар. Просвѣшения; Емигрантитѣ и тѣхнитѣ другари.

Некролози: Алеко Константиновъ. Г. Баламезовъ.

Година VIII.

Поезия: — M-me Ackemann (Бунтътъ на мъртвитѣ), В. С-ва, Д. П. Страшимировъ, П. П. Славейковъ, Ст. Михайловски, Х. Хайне, П. П. Славейковъ, Кирилъ Христовъ, А. Бѣлковски, Н. Г. Д.

Беллетрестика: Ед. де Амичисъ: Кармела; В. Шумаковъ. Какъ щѣхъ да станж учил. инспекторъ; Д-ръ Кръстевъ: На пжть за Парижъ; Алфонсъ Доде: Първата пиеса; Н. Г. Данчовъ: Въ пожарната кула; Началникъ; Н. Савовъ: Гена съ чудото; Г. П. Домусчиевъ,: Стихот. въ проза; Н. В. Гоголь: Староврѣмски хорица; Стаматовъ: Касинови; Карима: Озлобена.

Литературно-научни статии: А. Albalat: Ернесть Ренанъ; Д-ръ Кръстевъ: Противъ материализма; Бълг. интелигенция; Нашето м-во на Нар. Просвѣщение и неговата дѣятелность; Ив. Ст. Андрѣйчинъ; Д. Д: За сюжетитѣ на бълг. белетристика; П. В-въ: Хайнрихъ Хайне; П. Велиновъ: Религия и социология; В. Осталдъ: Оборванье на научния материялизъмъ; Алфредъ Фуйе: За метода на историята на философията; Сикорски: Психология на славянина; Louis Proal: Развалата на законитѣ отъ политиката; Развалата на правосѫдието; Д. Иоцевъ: Освобождението на България; М. Р. Z.: Турскиятъ воененъ палатъ.

Година IX

(Намалена цѣна: 9 лева — вм. 12 л.)

Поезия: П. П. Славейковъ („Самотенъ"); Ив. Ст. Андрейчинъ (Пѣсни); Кирилъ Христовъ (Бѣжанци. Вечерни сѣнки); Свѣтославъ Миларовъ („Сълзи"), А. С. Пушкинъ (Деветь лирич. стихот.). Ад. Мицкевичъ; П. Кр. Яворовъ; Волфгангъ Гете (лирически пѣсни); Ст. Михайловски (Стражари), А. Бѣлковски, Ц. Церковски и др.

Белетристика: Кандидатъ за лакей отъ Веселинъ: Вечеринка у m-me Шумева отъ Н. Висковски; Лариновъ, Въ прѣмеждие, Вѣстовой Димо отъ Г. Стаматовъ; История на майката, неиздад. расказъ отъ Л. Толстой; На пазарището, Чернитѣ очи, Квартирантъ отъ Н Г. Данчовъ: Мишка отъ П. Ю. Тодоровъ: Дневникъ на една мома отъ ⁂; Спомени за Алеко Константиновъ отъ Кир. Христовъ.

Драми. М. Метерлинкъ: Вѫтрѣ, едноактна драма; Ив. Ст. Андрейчинъ: Расказъ въ двѣ сцени; Херм. Зудерманъ: Фрицхенъ. А. Стриндбергъ: Игра съ огъня.

Литературни студии. П. Славейковъ: Адамъ Мицкевичъ; Една пѣсень (Петьофи Шандоръ), Волфгангъ Гете, Змай, Пушкинъ въ България. Скръбьта на поета (А. С. Пушкинъ): Ив. Ст. Андрейчинъ: Стриндбергъ, Метерлинкъ; Д-ръ К. Кръстевъ: Българската книга.

Политико-социялни студии: П. Велиновъ: Социялизъмъ и демокрация. Историческия материялизмъ, Сѫдбата на либерализма на западъ; Парламентаризмътъ; Реакционни вѣяния на западъ; Т. Г. Влайковъ: Послѣдната криза и новиятъ кабинетъ; Г. Данаиловъ: Страница изъ нашата финансова политика; А. Ляпчевъ: Самозащитата на И. Е. Гешовъ.

Философия: Т. Липпсъ: Егоистъ ли е човѣкъ; Дѣлата и помислитѣ (Популярни публични лекции); П. Д. Една помирителна философия (Алфредъ Фуйе): Рене Декартъ: Философски размишления (Въ приложение).

Листъ за поржчки на I—IX[1]:

№ по редъ	**Име и прѣзиме** (Да се пише ясно)	Коя година	Мѣстожителство

---

[1] На 10 т. скупомъ се прави отстжпка 10 %, на 16 т. — 20 % Цѣната на *Донъ Кихотъ* се намалява отъ 6 — на 3 л. и при поржчванье на повече екз. се прави сжщата отстжпка „Книга за Българския Народъ“ се дава безплатно Тѣзи отстжпки не се отнасятъ до IX год.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ: **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кжнчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (Велиновъ), П. П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Февруарий — Книжка II.

СОФИЯ
Печатница и книжарница «Св. София»
1900.

МОИТѢ ПѢСНИ НЕДОПѢТИ

Станси отъ **Кирилъ Христовъ**

I.

Когато първи пѫть ми моя богъ пошъпна:
— Пѣвецъ си ти, за пѣсни само призованъ! —
Нима показа ми той пѫть, съ цвѣтя постланъ,
Та отъ прѣдчувствье зло сърдце ми не изтръпна?
Или безрадостно дѣтинство може би
Не бѣше ме научило да не налитамъ
По всѣки блѣнъ — че пѣсеньта да похаби
До край жавота ми?... О Боже! да изпитамъ
Най-висше щастие: свой миръ да сътворѭ, —
Когато може би тъй рано ще умрѫ —
На дѣлничний животъ изъ кривинитѣ тѣсни
Съсъ рояци въ сърдцето недопѣти пѣсни!

II.

Но азъ тогава мислѣхъ тъй: Какво донесе
За толкозъ вѣка тоя мъничъкъ народъ
Прѣдъ жертвенника на разумния животъ?
Азъ мислѣхъ тъй: Съ какво ще той да се намѣси
Въвъ тихитѣ на гордий разумъ тържества?
Дали прѣдъ него вече подвигъ славенъ свѣти,
Или въ бѣди безъ брой мильони сѫщества
Ще завѣщава йощъ за... прахъ на вѣтроветѣ?
Историята наша пълна е съ вражди,
Съ прѣдателства, съ кръвопролития, съ бѣди, —
Но покажете ми една народна слава,
Що вѣкове животъ свободенъ оправдава! —

III.

Съ такива мисли и съ безумно горда вѣра
Въвъ святото искуство, азъ прострѣхъ рѫка
Да вземѫ лирата и посоха. Така
Понесохъ на призваньето си азъ товара
Въ едно съсъ радостьта, че съмъ и азъ единъ
Отъ божитѣ избранници — че ще да кичѫ
Съсъ слава тозъ народъ, дѣ всѣки неговъ синъ
Катъ родно чедо ще ме пази и обича:
Пѣвцитѣ — мислѣхъ азъ — най-лесно би могле
Да дигнѫтъ робътъ днесь на своитѣ крилѣ —
Чрѣзъ тѣхъ най-скоро днесь свѣтътъ ще да прѣстане
Да дири варвари по гордитѣ Балкани!

IV.

О, свята вѣра във доброто! азъ не знаехъ,
Че твоя блѣсъкъ е скелетна грозота
За този, който робъ роденъ е на свѣта! —
Затуй по тебе, о величье, азъ мечтаехъ!
Затуй — сиракъ отъ люлка, смазанъ отъ тегла
Сирашки — азъ намѣрихъ доста сили млади
Съсъ пѣсень да спроводѭ орисия зла!
И ако робътъ само съ пушки на засади
Заложенъ бѣ по тебъ, величие, ти пакъ
Би пръснало кога да е вѣковний мракъ...
Ала единъ ли видъ засади само вардѭтъ
Днесь въ нашия животъ и ученний, и бардътъ?

V.

Поглежте само тия роби озвѣрени
Наоколо си ... Тука детрониранъ царь
Е всѣки днесь: днесь нѣма вече господарь —
А затова — очитѣ сѫ съсъ кръвь налѣни
И въ пѣна давѭтъ се нечиститѣ уста...,
Послушайте ги: — „Долу! хей! Непозволявамъ :..
„Величьето е врагъ на равноправностьта
„И свободата! Долу всички! Не признавамъ
„Държавникъ харенъ азъ, ни ученъ, ни поетъ!
„Наравно всички! Низко! Низко! Низко! — врѣдъ!“...,
Е, дѣка — отъ такава глутница сподиренъ —
Въвъ тазъ земя да спре поне пѣвецътъ миренъ?

VI.

А и кому ще пѣйшъ? Кой ще ти слуша пѣсень
За майски нощи, за море и за вълни,
За волность, за любовь, за луди младини . . .?
А и да слушатъ — тебѣ еднѫжъ ли даръ небесенъ
Не те е уморилъ дори отъ гладъ до днесъ?
Или — на всѣки часъ въ борба съсъ нужди черни —
Дори да пѣешъ, ти успѣлъ би: благовѣсть —
Отъ всѣки роякъ откровенья, що се мѣрне
Въ душата ти — като пророкъ да възвѣстишъ?
Нима не е по-харно ти да замълчишъ,
Да онѣмѣйшъ, додѣ дори насѫщний залъкъ
Заробова отъ край до край живота малъкъ? . . .

VII.

О, мили мои пѣсни, пѣсни недопѣти!
Какъ мѫчите ме вий! . . . Какво ще стане съ васъ,
Кога безрадостний животъ напустнѫ азъ?
Какво ще станете вий, тайнствени завѣти
На щастие? Дали възкръсна-щете вий
Във друго нѣкое сърдце, катъ мойто болно?
Или и васъ забвението ще да свий
Въ гнѣздото тихо на смъртьта? Или пъкъ волно
Ще полетите вий въ ефиръть ясни — тамъ,
Отъ дѣто нѣвга долетѣли сте? — Незнамъ
Каква е участь отрѣдило вамъ небето! —
— Азъ знаѭ само че ми кѫсате сърдцето.

Бйорнстйерне Бйорнсонъ

Литературенъ портретъ

отъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

I.

На 8-и декемврий 1832 година въ норвежкото село Квикне е роденъ Бйорнсонъ, чието име се споменува наредъ съ името на други сѣверенъ великанъ въ литературата — Ибсена. Това село се намира въ планинска мѣстность, бѣдна, сурова и пустинна, обиколена съ голи скали, по които тукъ тамѣ се виждатъ дребни елхи и брѣзи. Въ рѣдко населена долина, далечъ една отъ друга се гушжтъ селскитѣ хижи, въ които обитава сиромашьта. Зимѣ планини и долове сж затрупани съ дебелъ снѣгъ, бащински обгърналъ всѣка кжща и всичко скрилъ подъ себе си. Въ това мѣсто Бйорнсонъ е отворилъ очи първи пжть и до шестата си година е събиралъ впечатления отъ неговата сурова еднообразность. Слѣдъ това — по волята на сждбата — той отива да живѣе въ най-хубавата шведска провинция — Ромсдаленъ. Баща му, пасторъ, е билъ прѣмѣстенъ отъ Квикне въ Несетъ, кацналъ въ една долина, отъ двѣтѣ страни на която се издигатъ могжщи, чудно хубави скали, съ оригинално назжбени върхове. Колкото отиватъ къмъ залива, що дълбоко се е врѣзалъ въ сушата, скалитѣ ставатъ все по-низки и по-низки. Земята е плодородна, добрѣ населена съ мълчеливъ, но топлосърдеченъ народъ, настаненъ въ хубави двуетажни кжщи. Поразителното различие между неговата родина и онова омайно кжтче е първото училище за Бйорнсона.

Като ученикъ въ градеца Молде, той заставалъ винаги начело на младежкитѣ дружби и ги ржководѣлъ въ ония дѣтински прѣдприятия, дѣто се изхарчва излишната жизненна сила. Отъ много ранна възрасть Бйорнсонъ е започналъ да чете и то безъ разборъ. Ала най-много е челъ исторически и поетически произведения, народни приказки и пѣсни, стари норвежки саги, романи и поеми изъ народния животъ, а най-главно съчиненията на Вергеланда, който е ималъ силно влияние върху него и като поетъ и като политически мислитель.

На седемнайсеть години Бйорнсонъ е отишълъ въ Християния, да се готви за студентски изпитъ. Тамъ той се зачита въ данската литература и редовно започва да посѣщава данския театъръ, който му повлиява особенно силно. Въ Христиания Бйорнсонъ е живѣлъ разсѣянъ, буренъ и шуменъ животъ. Слѣдъ три години той се завръща дома си, и околниятъ животъ му се показалъ въ въ ново освѣтление.

Слѣдъ една година той се завръща изново въ Християния и тамъ се залавя за литературна критика, а особенно за театрални рецензии, и си спечелва сумма врагове, поради своитѣ страстни и често пѫти несправедливи отзиви. По това врѣме той продължава да чете данскитѣ писатели—Хейберга, Зиберна, Киркегаарда — а по-послѣ се запознава съ философията на Грундтвига, чието учение е имало най-силно влияние върху му и е оставило незаличими слѣди въ цѣлата му литературна дѣятелностъ.

Двѣ години слѣдъ това Бйорнсонъ отблизо се запознава съ съсѣднитѣ страни. Най-напрѣдъ той отива на студентския конгресъ въ Упсала, а послѣ дълго врѣме прѣстоява въ Копенхагенъ. Това е повлияло твърдѣ благотворно за неговото поетическо развитие и за разширение на негова умственъ крѫгозоръ.

II.

Като човѣкъ и като писатель Бйорнсонъ е олицетворение на своя народъ. Като човѣкъ той е смѣлъ, наивенъ и чистосърдеченъ. Като художникъ той е скѫпъ на думи. Въ неговата грамадна фигура, дишаща съ здраве и сила, се въплъщава суровата хубость на неговото отечество. Измежду своитѣ съврѣменници той е най-силенъ прѣдставитель на оная любовь, съ която норвежкиятъ народъ се стреми къмъ свободата и която питае за своето отечество. Въ всичкитѣ си достоинства и недостатъци, въ всичкитѣ си слаби и силни страни той е сѫщински норвежецъ. Неговитѣ стремления се сливатъ съ стремленията на срѣдната масса отъ норвежкия народъ, и той служи на тѣзи стремления съ всичкитѣ си сили. Да поменешъ името му е все едно да развѣешъ знамето на Норвегия. Подобно на древнитѣ норвежки герои той е и вождъ и пѣвецъ. Въ едно и сѫщо врѣме той пише и проповѣдва. Колкото е популяренъ като писатель, толкова е обичанъ като народенъ вития. Когато излиза да говори, всички се надпрѣдварватъ да чуѭтъ неговото могѫщо слово. Тълпата е неговата стихия. Той се чувствува най-добрѣ, когато съзнава, че е срѣдоточие на симпатии. За него е непонятна философията на Ибсеновия „народенъ неприятель“, който твърди, че е най-силенъ оня, който е самъ.

Той дълбоко вѣрва въ добрата страна на човѣшката природа и е прѣиспълненъ съ несъкрушимъ оптимизъмъ на единъ гениаленъ сангвиникъ. Подобно на Ибсена, на Стриндберга и на много други съврѣменни писатели той описва недостатъцитѣ на своя народъ и изобщо на днешния човѣкъ, но неговата критика е дотолкова топла и любяща, щото не може да се нарече бичуванье. Той не е безпощаденъ като Стриндберга, нито пъкъ е невъзмутимо равнодушенъ като французскитѣ натуралисти и реалисти. Той показва само на ония пороци, за които твърдо вѣрва, че ще се прѣмахнѫтъ и на ония недостатъци, които ще се изгладѭтъ. Когато се намѣси въ разрѣшаваньето на нѣкой новоподигнатъ въпросъ, той се намиса за да посочи какъ трѣбва да се разрѣши. Той не е отъ ония пессимистични натури, които седѫтъ на страна и на всичко гледатъ съ прѣнебрѣжение и които говорѭтъ само когато осмиватъ слабоститѣ и душевнитѣ недѫзи.

Излѣзълъ отъ селската масса, той познава нейния животъ най-добрѣ. Увлеченъ въ народнитѣ творения и омаянъ отъ старитѣ саги, той започва съ сѫщия езикъ да пѣе за тѫгитѣ и неволитѣ на тая масса. Отъ день на день, въ началото на своето писателство, той все повече и повече се убѣждава, че неговото призвание на земята е да пише повѣсти изъ селския животъ. Започналъ съ пѣсни и дребни разкази, той наскоро написва първата си по-голѣма работа — повѣстьта Synnoeve Solbakken — и изведнѫжъ спечелва читающия свѣтъ на своя страна. Слѣдъ този успѣхъ той написва цѣлъ редъ селски повѣсти.

И други чуждестранни писатели прѣди Бйорнсона сѫ писали разкази и романи изъ сѫщата срѣда. Но той не познава тѣзи писатели, и неговитѣ творения сѫ нѣщо самобитно и оригинално. Додѣто едни се явяватъ като философи, а други ни даватъ селенина не какъвто е, а — гражданинъ прѣобleченъ въ селски дрѣхи, героитѣ и героинитѣ на Бйорнсона сѫ живи обитатели на затънтенитѣ хижи и колиби. Въ тѣзи си произведения Бйорнсонъ е драматическо-епически поетъ. Всичко у него е кѫсо и стегнато. Той описва външностьта само дотолкова, доколкото е необходимо за да стане историята на сърдцето по-испъкнала и по-ясна. Езикътъ и слогътъ на тѣзи му творения сѫ такива, каквито сѫ въ исландскитѣ народни сказания, въ които спокойно и епически се описватъ крамоли, убийства, грабежи, кървави отмъщения, скитания по далечни страни и велики подвизи. Тоя слогъ прѣдава особенъ цвѣтъ на идиллично описания животъ на селскитѣ юноши и дѣвойки. Бйорнсонъ е миналъ своя животъ въ природа досущъ една съ отечеството на ония юнаци, за които разправятъ сагитѣ. Дори и неговитѣ герои по душа и сърдце приличатъ на своитѣ измрѣли прѣди вѣкове прадѣди. Ето защо неговитѣ селски повѣсти сѫ едно хармонично цѣло, което обайва.

По формата, въ която облича своитѣ произведения, Бйорнсонъ се явява съвършенъ отъ самото начало на своето писателство. Той не е отъ ония, които дълго врѣме се лутатъ, додѣто намѣрѭтъ прилично облекло за рожбитѣ на своя умъ. Писателскитѣ пѫтища повечето пѫти криволичѫтъ по ребрата на стръмни урви, и додѣто пѫтникътъ по тѣхъ стигне върха, за да го огрѣе слънцето, косата му побѣлѣва и очитѣ изгубватъ младежкия си блѣсъкъ. Но пѫтьтъ на Бйорнсона е досущъ правъ. Още първата крачка го довежда до успѣхъ. Като художникъ той изведнѫжъ се явява майсторъ. Отпослѣ неговътъ умственъ крѫгозоръ се разширява, идеитѣ и стремленията му ставатъ по-съврѣменни и по-велики, но облеклото остава все тъй гиздаво.

Писателската дѣятелность на Бйорнсона е многостранна и разнообразна. Разкази, повѣсти, романи, драми, критически статии, вѣстникарство . . . Той съ всичко си служи за да опише хорскитѣ радости и страдания или да услужи на истината и да поучи.

Пѣсни е написалъ сравнително малко. И макаръ да не е добъръ версификаторъ, неговитѣ лирически стихове сѫ пълни съ непосрѣдственни чувства. Тѣ съдържатъ дивни кар-

Бйорнстйерне Бйорнсонъ

Литературенъ портретъ

отъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

I.

На 8-и декемврий 1832 година въ норвежкото село Квикне е роденъ Бйорнсонъ, чието име се споменува наредъ съ името на други сѣверенъ великанъ въ литературата — Ибсена. Това село се намира въ планинска мѣстность, бѣдна, сурова и пустинна, обиколена съ голи скали, по които тукъ тамѣ се виждатъ дребни елхи и брѣзи. Въ рѣдко населена долина, далечъ една отъ друга се гушѫтъ селскитѣ хижи, въ които обитава сиромашьта. Зимѣ планини и долове сѫ затрупани съ дебелъ снѣгъ, бащински обгърналъ всѣка кѫща и всичко скрилъ подъ себе си. Въ това мѣсто Бйорнсонъ е отворилъ очи първи пѫть и до шестата си година е събиралъ впечатления отъ неговата сурова еднообразность. Слѣдъ това — по волята на сѫдбата — той отива да живѣе въ най-хубавата шведска провинция — Ромсдаленъ. Баща му, пасторъ, е билъ прѣмѣстенъ отъ Квикне въ Несетъ, кацналъ въ една долина, отъ двѣтѣ страни на която се издигатъ могѫщи, чудно хубави скали, съ оригинално назѫбени върхове. Колкото отиватъ къмъ залива, що дълбоко се е врѣзалъ въ сушата, скалитѣ ставатъ все по-низки и по-низки. Земята е плодородна, добрѣ населена съ мълчеливъ, но топлосърдеченъ народъ, настаненъ въ хубави двуетажни кѫщи. Поразителното различие между неговата родина и онова омайно кѫтче е първото училище за Бйорнсона.

Като ученикъ въ градеца Молде, той заставалъ винаги начело на младежкитѣ дружби и ги рѫководѣлъ въ ония дѣтински прѣдприятия, дѣто се изхарчва излишната жизнена

Само въ по-голѣмитѣ си романи Бйорнсонъ разглежда нѣкои въпроси, които сѫ вълнували умоветѣ на неговитѣ съврѣменници. Напримѣръ въ Куртовата кѫща той по единъ съвсѣмъ оригиналенъ начинъ разглежда въпроса за възпитанието, въ Pa Guds Veie (По Божия пѫть) все по сѫщия начинъ се занимава съ религиозния въпросъ. Само въ едно свое произведение той е пропѫдилъ оная меланхолия, която е присѫща на норвежкия народенъ характеръ — въ голѣмия разказъ Веселото момче. Отъ него вѣе животъ и бодрость, и между редоветѣ се дочува смѣхъ и веселие.

Много отъ неговитѣ дребни разкази сѫ алегории. Началото на Орлово гнѣздо е досущъ реално, но краятъ изведнѫжъ изненадва читателя и го кара да налучва скритъ смисълъ въ описаната случка. Понѣкога алегорията е съвсѣмъ тъмна и почти недостѫпна за оногова, който не познава норвежкия животъ, или по-право — старитѣ норвежки саги.

Съдържанието на тѣзи дребни произведения е черпено изключително изъ народния животъ. Тѣ сѫ истории на радоститѣ, на тѫгитѣ и страститѣ... Въ тѣхъ изложението върви тъй могѫщо, както буйно се мѣтатъ отъ скала на скала норвежкитѣ планински рѣки. И все пакъ тѣхното прочитанье прави странно впечатление, особенно на оногова, който познава живота на норвежкия селянинъ. Дѣйствията, постѫпкитѣ и думитѣ на описанитѣ лица сѣкашъ сѫ насила сдържани и прѣкѫснати. Авторътъ кара читателя да страда заедно съ неговитѣ герои — тѣ сѫ залюбени, а пъкъ чувствата имъ никога не избухватъ съ неудържима сила както планинскитѣ вѣтрове, а неволно замиратъ въ гѫрдитѣ имъ. И то не защото тъй се проявяватъ тѣ у тѣхъ, но по друга причина. По онова врѣме, когато Бйорнсонъ започва да пише своитѣ Селски повѣсти, въ Норвегия най-голѣмо влияние сѫ имали националъ-либералитѣ, които сѫ дирили подръжка въ селската масса. Тѣ сѫ основавали своитѣ искания въ името на нейнитѣ интереси. Но тѣ не сѫ познавали тая масса и навсѣкѫдѣ сѫ идеализирали нейния животъ. Тѣ не обичали истинския селенинъ, за когото сѫ имали лъжовно прѣдставление, а отвлечения, когото именно сѫ възпѣвали, описвали и коткали. Освѣнъ това образованитѣ крѫгове твърдѣ малко се интересували отъ любовьта и страстьта, каквито сѫ въ сѫщность, а вмѣсто това изучвали и описвасливатъ съ стремленията на срѣдната масса отъ норвежкия народъ, и той служи на тѣзи стремления съ всичкитѣ си сили. Да поменешъ името му е все едно да развѣешъ знамето на Норвегия. Подобно на древнитѣ норвежки герои той е и вождъ и пѣвецъ. Въ едно и сѫщо врѣме той пише и проповѣдва. Колкото е популяренъ като писатель, толкова е обичанъ като народенъ вития. Когато излиза да говори, всички се надпрѣдварватъ да чуѭтъ неговото могѫщо слово. Тълпата е неговата стихия. Той се чувствува най-добрѣ, когато съзнава, че е срѣдоточие на симпатии. За него е непонятна философията на Ибсеновия „народенъ неприятель“, който твърди, че е най-силенъ оня, който е самъ.

Той дълбоко вѣрва въ добрата страна на човѣшката природа и е прѣиспълненъ съ несъкрушимъ оптимизъмъ на единъ гениаленъ сангвиникъ. Подобно на Ибсена, на Стриндберга и на много други съврѣменни писатели той описва недостатъцитѣ на своя народъ и изобщо на днешния човѣкъ, но неговата критика е дотолкова топла и любяща, щото не може да се нарече бичуванье. Той не е безпощаденъ като Стриндберга, нито пъкъ е невъзмутимо равнодушенъ като французскитѣ натуралисти и реалисти. Той показва само на ония пороци, за които твърдо вѣрва, че ще се прѣмахнѫтъ и на ония недостатъци, които ще се изгладѭтъ. Когато се намѣси въ разрѣшаваньето на нѣкой новоподигнатъ въпросъ, той се намиса за да посочи какъ трѣбва да се разрѣши. Той не е отъ ония пессимистични натури, които седѫтъ на страна и на всичко гледатъ съ прѣнебрѣжение и които говорѭтъ само когато осмиватъ слабоститѣ и душевнитѣ недѫзи.

Излѣзълъ отъ селската масса, той познава нейния животъ най-добрѣ. Увлеченъ въ народнитѣ творения и омаянъ отъ старитѣ саги, той започва съ сѫщия езикъ да пѣе за тѫгитѣ и неволитѣ на тая масса. Отъ день на день, въ началото на своето писателство, той все повече и повече се убѣждава, че неговото призвание на земята е да пише повѣсти изъ селския животъ. Започналъ съ пѣсни и дребни разкази, той наскоро написва първата си по-голѣма работа — повѣстьта Synnoeve Solbakken — и изведнѫжъ спечелва читающия свѣтъ на своя страна. Слѣдъ този успѣхъ той написва цѣлъ редъ селски повѣсти.

И други чуждестранни писатели прѣди Бйорнсона сѫ писали разкази и романи изъ сѫщата срѣда. Но той не познава тѣзи писатели, и неговитѣ творения сѫ нѣщо самобитно и оригинално. Додѣто едни се явяватъ като философи, а други ни даватъ селенина не какъвто е, а — гражданинъ прѣоблеченъ въ селски дрѣхи, героитѣ и героинитѣ на Бйорнсона сѫ живи обитатели на затънтенитѣ хижи и колиби. Въ тѣзи си произведения Бйорнсонъ е драматическо-епически поетъ. Всичко у него е кѫсо и стегнато. Той описва външностьта само дотолкова, доколкото е необходимо за да стане историята на сърдцето по-испъкнала и по-ясна. Езикътъ и слогътъ на тѣзи му творения сѫ такива, каквито сѫ въ исландскитѣ народни сказания, въ които спокойно и епически се описватъ крамоли, убийства, грабежи, кървави отмъщения, скитания по далечни страни и велики подвизи. Тоя слогъ прѣдава особенъ цвѣтъ на идиллично описания животъ на селскитѣ юноши и дѣвойки. Бйорнсонъ е миналъ своя животъ въ природа досущъ една съ отечеството на ония юнаци, за които разправятъ сагитѣ. Дори и неговитѣ герои по душа и сърдце приличатъ на своитѣ измрѣли прѣди вѣкове прадѣди. Ето защо неговитѣ селски повѣсти сѫ едно хармонично цѣло, което обайва.

По формата, въ която облича своитѣ произведения, Бйорнсонъ се явява съвършенъ отъ самото начало на своето писателство. Той не е отъ ония, които дълго врѣме се лутатъ, додѣто намѣрятъ прилично облекло за рожбитѣ на своя умъ. Писателскитѣ пѫтища повечето пѫти криволичѫтъ по ребрата на стръмни урви, и додѣто пѫтникътъ по тѣхъ стигне върха, за да го огрѣе слънцето, косата му побѣлѣва и очитѣ изгубватъ младежкия си блѣсъкъ. Но пѫтьтъ на Бйорнсона е досущъ правъ. Още първата крачка го довежда до успѣхъ. Като художникъ той изведнѫжъ се явява майсторъ. Отпослѣ неговътъ умственъ кръгозоръ се разширява, идеитѣ и стремленията му ставатъ по-съврѣменни и по-велики, но облеклото остава все тъй гиздаво.

Писателската дѣятелность на Бйорнсона е многостранна и разнообразна. Разкази, повѣсти, романи, драми, критически статии, вѣстникарство . . . Той съ всичко си служи за да опише хорскитѣ радости и страдания или да услужи на истината и да поучи.

Пѣсни е написалъ сравнително малко. И макаръ да не е добъръ версификаторъ, неговитѣ лирически стихове сѫ пълни съ непосрѣдственни чувства. Тѣ съдържатъ дивни картини изъ норвежката природа и ни запознаватъ съ младежкитѣ стремления на тѣхния авторъ. Въ нѣкои отъ тѣхъ старонорвежкиятъ животъ е изобразенъ тъй, както никой други поетъ не го е изобразявалъ прѣди него. Често въ неговитѣ пѣсни се срѣщатъ изражения просто поразителни по своята дълбочина. Ще приведѫ за примѣръ стихотворния монологъ „Берглйотъ“. Сюжетътъ му е отъ староскандинавския животъ. Една жена оплаква своя мѫжъ-войвода и своя синъ, убити чрѣзъ измама. Тя откарва окървавенитѣ имъ трупове у дома си въ едни кола и често се обръща къмъ коларя съ такъвъ припѣвъ: „карай по-полека; моя Ейнаръ тъй обичаше да се вози; ний пакъ ще стигнемъ рано вкѫщи“. Нейната безпрѣдѣлна тѫга и безкрайно отчаяние надали ще могѫтъ да се изразѭтъ тъй силно съ други думи. Какво ще прави, като иде у дома си? Подиръ часъ стигнала, или подиръ два — не е ли все едно? Тя пакъ ще остане завинаги сама, та ако ще и година да употрѣби, додѣто отведе скѫпитѣ жертви въ потъмнѣлата си кѫща.

Все тъй е чудно поетична и „пѣсеньта на Гуннара“, помѣстена въ драмата „Гулда“. Въ тази пѣсень се разказва за едно момче, загубило обувкитѣ си въ снѣга и потънало въ дълбока прѣспа, въ която го въвличатъ невидими рѫцѣ. И най-послѣ, върху снѣга останали да се чернѣѭтъ само двѣтѣ обувки, и нищо друго не се виждало по снѣжната пелена. Мигаръ може съ по-малко думи да се нарисува такава поразителна картина?

Или тѣзи редове отъ негова народенъ химнъ: „да, ний обичаме тѣзи поля и долини такива, каквито сѫ излѣзли изъ морската дълбочина, и разпръснатитѣ по тѣхъ сиромашки хижи“.

Слѣдъ това всѣкиму ще бѫде ясно, защо много отъ Бйорнсоновитѣ стихотворения сѫ станали народни пѣсни и сѫ познати на мало и голѣмо.

Сѫщата извѣстность иматъ и неговитѣ разкази и романи. Много отъ дребнитѣ му разкази и поменатата повѣсть Синнйове Солбакенъ по форма сѫ повторение на старитѣ народни сказания. Въ това отношение Бйорнсонъ се явява досущъ оригиналенъ. Никой прѣди него не е писалъ тъй. Ето защо още първата му повѣсть е въоръжила срѣщу него тогавашниятъ официаленъ печатъ. Но широката масса, чийто животъ се описва въ тѣзи първи негови произведения, ги посрѣща въсторженно и съ страсть се зачитва въ тѣхъ.

Само въ по-голѣмитѣ си романи Бйорнсонъ разглежда нѣкои въпроси, които сж вълнували умоветѣ на неговитѣ съврѣменници. Напримѣръ въ Куртовата кжща той по единъ съвсѣмъ оригиналенъ начинъ разглежда въпроса за възпитанието, въ Pa Guds Veie (По Божия пжть) все по сжщия начинъ се занимава съ религиозния въпросъ. Само въ едно свое произведение той е пропждилъ оная меланхолия, която е присжща на норвежкия народенъ характеръ — въ голѣмия разказъ Веселото момче. Отъ него вѣе животъ и бодрость, и между редоветѣ се дочува смѣхъ и веселие.

Много отъ неговитѣ дребни разкази сж алегории. Началото на Орлово гнѣздо е досущъ реално, но краятъ изведнжжъ изненадва читателя и го кара да налучва скритъ смисълъ въ описаната случка. Понѣкога алегорията е съвсѣмъ тъмна и почти недостжпна за оногова, който не познава норвежкия животъ, или по-право — старитѣ норвежки саги.

Съдържанието на тѣзи дребни произведения е черпено изключително изъ народния животъ. Тѣ сж истории на радоститѣ, на тжгитѣ и страститѣ... Въ тѣхъ изложението върви тъй могжщо, както буйно се мѣтатъ отъ скала на скала норвежкитѣ планински рѣки. И все пакъ тѣхното прочитанье прави странно впечатление, особено на оногова, който познава живота на норвежкия селянинъ. Дѣйствията, постжпкитѣ и думитѣ на описанитѣ лица сѣкашъ сж насила сдържани и прѣкжснати. Авторътъ кара читателя да страда заедно съ неговитѣ герои — тѣ сж залюбени, а пъкъ чувствата имъ никога не избухватъ съ неудържима сила както планинскитѣ вѣтрове, а неволно замиратъ въ гжрдитѣ имъ. И то не защото тъй се проявяватъ тѣ у тѣхъ, по по друга причина. По онова врѣме, когато Бйорнсонъ започва да пише своитѣ Селски повѣсти, въ Норвегия най-голѣмо влияние сж имали националъ-либералитѣ, които сж дирили подръжка въ селската масса. Тѣ сж основавали своитѣ искания въ имело на нейнитѣ интереси. Но тѣ не сж познавали тая масса и навсѣкждѣ сж идеализирали нейния животъ. Тѣ не обичали истинския селенинъ, за когото сж имали лъжовно прѣдставление, а отвлечения, когото именно сж възпѣвали, описвали и коткали. Освѣнъ това образованитѣ крждове твърдѣ малко се интересували отъ любовьта и страстьта, каквито сж въ сжщность, а вмѣсто това изучвали и описвали чувствата само дотолкова, доколкото сѫ се отнасяли къмъ нравственностьта и религията. Да се описва любовьта вънъ отъ брака е било неумѣстно и неприлично, и писателитѣ възпѣвали само брачната любовь. Ето защо разказитѣ и повѣститѣ на Бйорнсона, при всичката си реалность, изглеждатъ много идеализирани и носѭтъ силно романтически отпечатъкъ. Вий чувствувате, че въ гѫрдитѣ на неговитѣ герои клокочи силна страсть, но напразно очаквате да я проявѭтъ въ дѣйствията си буйно и неудържимо. Тѣ сѣкашъ нарочно се сдържатъ, и сѣкашъ мѫкитѣ и страданията имъ произтичатъ именно отъ тая сдържаность. Това прилича на буйна планинска рѣка, скована въ ледни окови. Подъ тѣхъ вълнитѣ се разбиватъ въ скалитѣ, и нѣщо бумти отдолу, но отгорѣ е всичко тихо и невъзмутимо спокойно.

Ала все по сѫщитѣ причини Бйорнсонъ е добилъ извѣстность още слѣдъ първото си творение. Националъ-либералитѣ го взели веднага подъ своя закрила, и успѣхътъ му билъ осигуренъ.

Странно впечатление правѭтъ Селскитѣ повѣсти на Бйорнсона още и по своя тѣсенъ крѫгозоръ. Въ тѣхъ той се явява досущъ ограниченъ, изпълненъ съ дѣтинска, самодоволна наивность, която именно придава най-характеренъ отпечатъкъ на неговото творчество отъ първия периодъ. Бйорнсонъ наистина четѣлъ много, но изключително скандинавската литература. По онова врѣме скандинавската младежь се чувствувала като изключена отъ културния животъ на Европа. Норвегия черпѣла духовна мощь отъ Дания, а тази послѣдната, по чисто политическа вражда, прѣкѫснала всѣкакви умствени врѫзки съ Германия и по този начинъ сама си затворила пѫтя, по който ѝ идѣли европейскитѣ идеи. Когато Норвегия обрѫщала погледи къмъ Дания, като страна съ по-стара култура, Дания пъкъ започнала да гледа на Норвегия като на страна, която се възражда литературно. По тоя начинъ и едната и другата тѫпчели на едно мѣсто. Умственниятъ животъ увѣхвалъ, а образованитѣ крѫгове мислѣли себе си за соль на Европа. Скандинавцитѣ искали да подновѭтъ свѣта съ своя идеализъмъ и своята вѣра, безъ да знаѭтъ доколко другитѣ сѫ отишли далечъ и въ литературно и въ всѣко друго отношение. По онова врѣме въ Дания едвамъ сѫ знаяли по име свѣтила като Милля, Дарвина, Спенсера . . . Чудно ли е тогава, че Бйорнсонъ се явява съ такъвъ тѣсенъ умственъ крѫгозоръ!

Едноврѣменно съ разказитѣ Бйорнсонъ е започналъ да пише и драми. Първото му произведение отъ този родъ е едноактна драма Между двѣ сражения, чийто сюжетъ е единъ епизодъ изъ норвежкитѣ междуособни войни въ началото на срѣднитѣ вѣкове. За сегашния читатель тази драма е идиллическа и не прѣдставлява нищо особенно. Но тогава тя е извършила една революционна работа. Въ тогавашно врѣме сѫ били на мода данскитѣ драми отъ Еленшлегеровата школа; тѣ сѫ се писали съ дълги разтегнати ямби. И изведнѫжъ Бйорнсонъ излиза съ една драма, написана съ стегната и силна проза и съ съвсѣмъ новъ сюжетъ. Въ Копенхагенъ директорътъ на театра Хейбергъ не искалъ да я прѣдстави, но въ Христиания тя е била прѣдставена и по-послѣ напечатана. Разбира се, че впечатлението отъ нея е било съвсѣмъ ново и поразително, — а прѣобразованията именно тъй се започватъ.

При всичко, че Бйорнсонъ е билъ два пѫти театраленъ директоръ, което му е помогнало да изучи техниката на драмата, но пакъ техническо съвършенство той достига едвамъ въ втория периодъ на своята литературна дѣятелность и то само въ нѣколко свои произведения. Въ неговитѣ драми има повече поезия, отколкото сценичность. Много отъ тѣхъ не сѫ и прѣдназначени за прѣдставянье. Такава е, напримѣръ, голѣмата му трилогия Сигурдъ. Макаръ тя да е истинско създание на староскандинавски духъ и да произвежда силно впечатление, никога не е била прѣдставена. Дори силната му и страстна драма Гулда, писана въ младини, нищо не печели отъ изпълнението на сцена — впечатлението отъ прочита си остава все толкова силно. Обаче, двѣ отъ неговитѣ драматически произведения прѣзъ първия периодъ сѫ прѣдставлявани съ голѣмъ и рѣшителенъ успѣхъ. Тѣ сѫ Мария Стюартъ въ Шотландия и Младоженци. Послѣдната е замислена още прѣди да бѫде написана Между двѣ сражения, но е свършена много по-късно. Обаче, тази комедия има двоенъ недостатъкъ. Впечатлението отъ нея ослабва много, поради оная сдържаность въ изблика на чувствата, за която се помена по-горѣ. А отъ това произтичатъ и нѣкои психологически странности.

Не е безъ недостатъци и Мария Стюартъ. Но нейнитѣ недостатъци се явяватъ като прѣимущества. Прѣди всичко главнитѣ характери въ тая драма сѫ дълбоко оригинални, а диалогътъ е поетиченъ, като въ драмитѣ на Шекспира. Въ нея героитѣ говорѭтъ на картиненъ и възвишенъ езикъ и единъ спрѣмо другъ се явяватъ като психолози, които взаимно изучаватъ своя душевенъ миръ. Главното лице, чието име носи драмата, е много пассивно и много малко чувственно, за да бѫде героиня на драма. Ний не можемъ да я узнаемъ по нейнитѣ думи и дѣйствия, а по описанията на другитѣ дѣйствующи лица. Обаче, всичкитѣ тѣзи недостатъци ставатъ прѣимущества, понеже изобразяванитѣ лица сѫ отъ епохата на възраждането, чийто езикъ е именно надутъ, фигураленъ и чудно поетиченъ.

Бйорнсонъ не прѣстава да описва природнитѣ хубости и въ драмитѣ си. Най-главно по това той се отличава отъ Ибсена, който е по прѣимущество драматически писатель. Въ неговитѣ драми идеята е главното нѣщо, и дѣйствующитѣ лица сѫ нейни носители. Той не ви дава природни картини, и ако нѣкѫдѣ природата взема участие, то е само за да се символизира нѣщо. У Бйорнсона това е наопаки. Той съ особенна любовь се спира върху родната си природа, и въ неговитѣ драми тя се явява като сѫщинско дѣйствующе лице.

III.

Съ оня умственъ товаръ, който Бйорнсонъ е ималъ отъ изучвание само на скандинавската литература, не е било възможно да се върви постоянно напрѣдъ. Трийсеть и нѣколко годишенъ той стигва върха на литературното си творчество отъ първия периодъ, [illegible] дълго врѣме стои на едно мѣсто. По-кѫснитѣ му произведения сѫ все тъй съвършенни по форма, както и първитѣ, но въ идейно отношение сѫ на сѫщата степень, а нѣкои дори сѫ по-долни. Послѣднитѣ му повѣсти Желѣзния пѫть и гробищата и Жизненна гатанка, сѫщо и драмата му Сигурдъ Гробокопачъ не издържатъ сравнение съ първитѣ му произведения. Бйорнсонъ нѣкакъ си страхливо се държи далечъ отъ съврѣменния животъ, когото не разбира, защото го гледа прѣзъ очилата на старонорвежкия. Мнозина отъ неговитѣ почитатели започватъ да се плашѫтъ, да не би поетътъ да се е е изписалъ вече и да не е способенъ да тръгне наредъ съ своето врѣме. Този страхъ се усилва отъ това обстоятелство, дѣто мнозина отъ по-първитѣ норвежки писатели сѫ свършили така печално. Изглежда, че Бйорнсонъ е изхарчилъ своя душевенъ капиталъ и нѣма вече какво да даде на свѣта. Мнозина се запитватъ неволно: „Мигаръ той не е способенъ да разбере новото врѣме, да схване новитѣ стрѣмления и да продължи своитѣ творения на нови теми?“ Да, — поне тъй изглежда. Вмѣсто да тъпче на едно мѣсто и да се прѣдъвква, като почива на минали успѣхи, Бйорнсонъ сторва по-разумното: той замлъква за нѣколко години.

IV.

Бйорнсонъ прѣстава да пише, за да се подготви за втория периодъ на своята литературна дѣятелность. Той се залавя за четенье на всичко забѣлѣжително изъ чуждитѣ литератури. При това не се задоволява само съ беллетристиката, а слѣди всичко, което ще му помогне да разшири своя умственъ крѫгозоръ, да вникне въ язвитѣ на своя вѣкъ, за да може успѣшно да продължава своята служба на истината. Той се запознава основателно съ Милля, съ Дарвина, съ Тена, съ М. Мюллера . . . и съ много други, които откриватъ нови хоризонти и прокарватъ нови пѫтища.

Тогава неговото творчество добива нова сила и новъ замахъ. Прѣдъ негова умъ се разкрива новъ свѣтъ. Съврѣменнитѣ идеи го обхващатъ цѣлъ, и той сѣкашъ се прѣродява. Четирсетгодишенъ вече той усѣща, че го завладѣва ново вдъхновение и че новитѣ жизнени въпроси чакатъ и неговата намѣса, за да бѫдѫтъ разрѣшени правилно за щастието на човѣчеството.

И той започва изново своята работа. Първото му произведение, съ което излиза слѣдъ своето мълчание, е драмата Фалиментъ. Слѣдъ нея наскоро едно слѣдъ друго послѣдватъ цѣлъ редъ забѣлѣжителни творения: комедията Редакторъ, голѣмо драматическо стихотворение Царь, повѣсть Магнгилдъ, драми Рѫкавица, Нова система и Леонарда, нови стихотворения, брошури и много др.

Прѣди всичко вториятъ периодъ на Бйорнсоновото писателство се отличава съ съврѣменностьта на неговитѣ сюжети. Той оставя на спокойствие старитѣ скандинавски юнаци и скитници и се залавя съ разрѣшаване на ония въпроси, които вълнуватъ умоветѣ. Новитѣ му творения се отличаватъ съ пламенна любовь къмъ истината, на която той служи съ нечувана твърдость. Въ своята борба той пакъ си остава топълъ и любящъ. Той не критикува лицата, а отправя стрѣлитѣ си срѣщу господарственнитѣ и обществении закони. Въ своята прѣобразователна работа той се явява винаги като примиритель и се бори безъ ожесточение. Къмъ ония направления въ живота и литературата, които сѫ противни на негова мирогледъ, той е хуманенъ и търпеливъ. Той уважава и личностьта и убѣжденията, и въ сѫщото врѣме неговата борба е и твърда и упорита.

Той главно отсега нататъкъ става проповѣдникъ. Служи си съ всички родове на словесностьта за да учи и отстоява правдата. Отношенията между мѫжа и жената, религиозни заблуждения, държавни домогвания, нравственни недѫзи... всичко той слѣди съ най-голѣмо внимание и издига гласъ най-напрѣдъ отъ всички. Комедията *Рѫкавица* и брошурата *Еднобрачие и многобрачие* написва за да изкаже единъ съвсѣмъ новъ погледъ за брачнитѣ отношения. Испоконъ вѣка е установено да се иска отъ жената абсолютно въздържание до нейното омѫжванье, а слѣдъ това да бѫде завинаги вѣрна на оногова, съ когото сѫдбата я свързва много пѫти безъ взаимно влечение. Бйорнсонъ не иска разюзданость и прѣлюбодѣяние. И при всичко че тѣ се срѣщатъ на всѣка крачка и мълчеливо се търпѭтъ, той дори не се заема да ги описва. Студеното прѣзрѣние на френскитѣ писатели не е по неговата натура, и напразно ще търсите въ неговитѣ творения описания на брачни пороци. Той иска друго и за него ратува. Да бѫде жената цѣломѫдренна и чиста е щастие за човѣчеството. Но защо сѫщото да не се изисква и отъ мѫжа? Защо той безнаказанно и съ спокойна съвѣсть да изпитва и узнава всичкитѣ кюшета на брачното таинство прѣди да бѫде оженен? Когато нѣкоя дѣвойка даде своето моминство по любовь и бѫде измамена, защо обществото я счита за паднала и се отвръща отъ нея? Когато нѣкоя жена, омѫжена по смѣтка, се залюби и отдаде беззавѣтно, защо върху главата ѝ се посипватъ всичкитѣ проклятия и гонения на обществото? Ако мѫжътъ направи това, считатъ го за герой и се чудѭтъ на неговитѣ искуства да примамва. А пъкъ главно поради тази мѫжка разюзданость много бракове ставатъ нещастни и сумма невинни сѫщества прѣкарватъ тъменъ животъ и изпитватъ само горчевини и страдания. Искатъ отъ женитѣ цѣломѫдренность и въздържание — много добрѣ, но нека и мѫжетѣ да останатъ чисти и да не познаватъ друга жена, освѣнъ оная, съ която ще дѣлѭтъ скърби и радости въ живота. Това е и справедливо и възвишенно; въ сѫщото врѣме то е необходимо нужно за щастието на двамата бракосъчетани. Еднобрачието е необходимо и за физическата и за нравственната здравина на хората И макаръ ний да не сме мохамедови послѣдователи, но многобрачието цъфти свободно въ днешното общество. Ето защо Бйорнсонъ възстава срѣщу него съ всичката сила на своя художественъ талантъ. Въ поменатата комедия героинята Свава се годява за Алфа, когото люби истински и горещо. Той сѫщо я люби. Но тя е чиста и дѣвственна. а той вече прѣкаралъ нѣколко „романа“. Когато ѝ откриватъ неговитѣ похождения, тя едвамъ може да ги разбере — дотолкова е незапозната съ опакото на живота. Но веднѫжъ разбрала, че нейниятъ годеникъ е „прегрѫщалъ сто други“, тя му хвърля рѫкавицата си въ лицето и се отвръща отъ него безвъзвратно. Нищо не я поколебава: нито настояванията на баща ѝ, който смѣталъ да си поправи паричнитѣ работи чрѣзъ тази женидба, нито ужасното признание на майка ѝ, че нейниятъ добродушенъ и милъ мѫжъ ѝ измѣнилъ съ една актриса, и тя прѣтърпѣла всичко безропотно и продължавала да живѣе съ него подъ единъ покривъ.

Тѣзи идеи на мнозина ще се видѭтъ чудовищни. Когато жената измѣни е прѣстѫпление, а измѣната на мѫжа е само едно лекомислие. При такъвъ погледъ на отношенията между мѫжа и жената е повече отъ дързостно исканьето отъ страна на една дѣвойка да бѫде и момъкътъ чистъ и непокваренъ. Заслужава да се отбѣлѣжи това обстоятелство, че самъ Бйорнсонъ не се е рѣшилъ изведнѫжъ да постави въпроса възло. Въ първото издание на сѫщата комедия той оставя героинята въ нерѣшителность и почти разколебана и чакъ въ второто издание я накарва да хвърли рѫкавицата.

Драмата **Фалиментъ** разглежда единъ отъ важнитѣ недѫзи на днешния капиталистически строй — рухваньето на единъ финансовъ тузъ, който изведнѫжъ обръща на прахъ хиляди дребни спестявания и съсипва сумма челяди. **Редакторъ** е остра сатира на норвежкитѣ литературни нрави. Въ тая комедия Бйорнсонъ е достигналъ такова тънко индивидуализиранье на харктеритѣ, каквото нѣма въ никое друго негово произведение. Въ драмата Леонарда се изваждатъ на сцената цѣлъ редъ поколѣния на норвежкото общество и се показватъ недостатъцитѣ и добродѣтелитѣ на всѣко отъ тѣхъ. Основната идея на тази пиеса е идеята за нравственна и религиозна търпимость. Леонарда е едно отъ найпоетичнитѣ творения на Бйорнсона.

И въ втория периодъ на своята литературна дѣятелность Бйорнсонъ си остава великъ художникъ. Консервативнитѣ кръгове се мъчатъ да намалятъ значението му въ това отношение. Тѣ го наричатъ тенденциозенъ, а споредъ тѣхното твърдѣние това е въ ущърбъ на искуството. Тѣ не искатъ да разбератъ, че нѣма нетенденциозна литература, и не искатъ да признаятъ, че не имъ се харесва не защото е тенденциозенъ, но защото е противникъ на тѣхнитѣ тенденции. И въпрѣки тѣхното твърдѣнье Бйорнсонъ създава въ художественно отношение много прѣвъзходни нѣща прѣзъ този периодъ. Напримѣръ Фалиментъ въ техническо отношение е безукоризненна пиеса. По форма тя е едно отъ най-съвършеннитѣ произведения не само въ норвежката литература, но изобщо въ съврѣменната литература. Дѣйствието върви извънредно живо, езикътъ е кратъкъ и стегнатъ, и сѐ пакъ всичко е изказано, и нищо не се крие задъ редовете. Рѣдко се срѣща по-жизненъ сюжетъ отъ сюжета на тази драма. Ето защо тя е имала грамаданъ успѣхъ не само въ Норвегия, но и въ Германия и навсѣкждѣ, кждѣто е била прѣдставяна.

V.

Бйорнсонъ е и политически дѣятель. Още отъ ранни младини той води политическа борба все въ едно направление.

Цѣли четири вѣка Норвегия бѣше поробена провинция на Дания. Обаче въ 1814 година тя се съедини съ Швеция и получи почти републиканска конституция. Оттогава Бернадотовата династия се опитва често пжти да ограничи самостоятелностьта на Норвегия и да намали нейнитѣ права, като се мжчеше да я слѣе съ Швеция. И до сега другитѣ европейски държави смѣтатъ Норвегия за шведска провинция. Като редакторъ на вѣстницитѣ Bergensposten, Aftonbladet и Norsk Folkeblad Бйорнсонъ се бори противъ домоги собствената му сестра и приятно ми бѣ, че нѣмамъ причина да й завиждамъ за хубостьта. Право да си рекѫ, било би ми още по-мѫчно да бѣше хубава, да ми харесваше. Това е глупаво утѣшение, но все пакъ е утѣшение.

Чакъ като изучихъ внимателно всѣка гѫнка на модната й блуза, начинътъ какъ си рѣши косата (сѫщо като мене!) сѣтихъ се за писмото. Не се рѣшавахъ . . . виждаше ми се цѣло прѣстѫпление, по-лошо отъ кражба и никога не помисляхъ, че може да дойде единъ день, когато ще испаднѫ въ искушение да четѫ, безъ покана, чуждо писмо. . . Колко ми се искаше да надвиѭ туй желание, но безуспѣшно. То не бѣ просто любопитство; друго, неизпитано до сега чувство ме караше да прочетѫ писмото. Цѣла треперѣхъ. Въ мене се борѣха двѣ чувства: едното ме караше да видѭ часъ по-скоро въ какво отношение стои тая чужда мома къмъ него, а другото бѣ страхътъ, че ще узнаѭ нѣщо, което ще ми отрови живота . . . Но първото надви и азъ отворихъ писмото. Гълтахъ редоветѣ. Нийдѣ не се спрѣхъ, ако и да гледахъ като прѣзъ було. То бѣше дълго, цѣли 6 страници, гѫсто исписано по нѣмски. По-голѣмата половина бѣ възхищение отъ скоро пратения неговъ портретъ. Нѣжни думи въ изобилие и увѣрения въ неизмѣнна любовь. Търсѣхъ внимателно да намѣрѭ нѣкоя грѣшка, но всичко бѣше гладко и приятно за четенье, може би и прѣгладко за да бѫде истински прочувствувано. Спомнихъ си, че и той обича хубави фрази . . . и горчиво се засмѣхъ. Да, тя е българка, но за да дадѫтъ по-голѣма сила на думитѣ си, за да си кажѫтъ, че се обичатъ, тѣ прибѣгватъ къмъ чуждъ езикъ.

Още се вглеждахъ безсъзнателно въ красиво исписанитѣ редовце, когато чухъ гласътъ на сестричето си. Скрихъ писмото въ джеба. Нашитѣ си дойдоха весели, само мама угрижено ме питаше какъ се чувствувамъ. Нѣмаше повече нужда да се прѣструвамъ на болна: главата ми се пръскаше, но азъ се смѣехъ и тъй разсѣяхъ безпокойствата на мама.

Едвамъ чакахъ да легнѫтъ другитѣ — за да дамъ малко воля на отчаянието си. Струваше ми се, че ще трѣбва да викамъ съ гласъ за да ми отлекне. Ето сега съмъ самичка, но чудно нѣщо — не ми се плаче. Постоянно гледамъ ту портрета, ту писмото, искамъ да черпѭ изъ тѣхъ нуждния куражъ, за да могѫ, като го видѭ, да му изкажѫ всичко дѣто заслужва. Не могѫ да си обяснѭ какъ е могълъ да носи

ОБИКНОВЕННА ИСТОРИЯ.

Боже мой, Боже мой! . . . Ходѭ изъ стаята, кършѫ си рѫцѣтѣ и само повтарямъ „Боже, Боже мой!“ Главата ми е стегната, като съ желѣзни обрѫчи. Търкахъ си челото, дано ме озари нѣкоя свѣстна мисъль, но нищо не помага. Усѣщамъ, че ако това състояние потрае, ако не му се противѭ, ще си изгубѭ ума.

Трѣбва да се помѫчѫ да си докарамъ всичко ясно прѣдъ очи, за да се посъвземѫ малко и да се освободѭ отъ тая болка въ слѣпитѣ очи.

. . . .

Той сѣдеше въ креслото до мене, държеше рѫката ми въ своитѣ рѫцѣ, гледаше ме нѣжно, весело въ очитѣ..., говорѣхме малко, нѣщо неинтересно за други, но ний не скучаехме. Той ми натякваше, дѣто бѣхъ излѣзла вчера на разходка съ г-жа Р. — тамъ, дѣто съмъ знаяла, че не могѫ да го срѣщнѫ. Той винаги когато рѣшавалъ дѣ да излѣзе, най-напрѣдъ помислялъ дали тамъ ще бѫдѫ и азъ, и ако не бѫдѫ, отказвалъ се отъ разходката.

Когато ревнува, азъ се възхищавамъ, нали туй е още едно доказателство, че ме обича? Смѣхъ се на думитѣ му.

Припомняхъ му случаи, когато се е разхождалъ и безъ да ме срѣщне . . . Това не му понасяше и той промѣни разговора, като захвана да ме разпитва: „да бѫде боленъ въ болницата, да ли съмъ щѣла да го посѣщавамъ, да се излагамъ на критики като знаѭ, че у насъ навѣрно до сега не се е случвало да отиде нѣкоя мома въ болницата за да посѣти нѣкой младъ човѣкъ? Той знае много добрѣ, какво бихъ сторила, познато му е вече, че дѣто ми е ангажирано сърдцето, азъ не се спирамъ много при разни „не бива“ и „не е прието у насъ“. — За което могѫ да отговарямъ прѣдъ съвѣстьта си—могѫ смѣло и прѣдъ цѣлия свѣтъ да извадѭ. Като му казахъ, че нà часа бихъ се затекла при него, той ме изгледа цѣлъ сияющъ и ми каза толкова хубави нѣща, щото почнахъ сама да вѣрвамъ, че не съмъ въ сѫщность „нѣщо толкозъ обикновенно“ за каквото се мислѭ, че безъ друго притежавамъ нѣкое и друго добро качество, щомъ той, взискателниятъ, ме намира достойна за скѫпата си похвала.

Хубаво нѣщо — азъ въобще усѣщамъ близко до него една особенна приятность. Когато биваме наедно въ голѣмо общество — всички изчезватъ, остава само той прѣдъ очитѣ ми, но все пакъ прѣдпочитамъ малка компания: отъ двамина — той и азъ.

Обичамъ го и могѫ всѣкога да слушамъ, че му съмъ мила; всѣка нѣжна дума, всѣки погледъ чувствувамъ въ дъното на сърдцето си, а той не пести ни най-малко ласкитѣ си . . .

Това блаженство изпитвахъ днесь тайно. Бѣхъ се прѣсторила, че ме боли глава и не придружихъ нашитѣ на разходка. Каква разходка изъ глупавата градина . . . Дѣйствително, въ друго врѣме музиката можеше да ме привлече, но днесь знаехъ, че къмъ 6 часа ще намине да ми донесе „една книга“ (сега се сѣщамъ — той донесе нѣщо сгънато въ вѣстникъ, но даже не погледнахъ що бѣше.

Да бѣхъ послушала нашитѣ, не щѣха тия тежки съмнѣния да ме безпокоѭтъ. Що ми трѣбваше до го чакамъ, да прибѣгвамъ къмъ лъжа. Заслужила съмъ си наказанието.

Когато той — слѣдъ единъ часъ, който ми се стори единъ мигъ — взе сбогомъ, още дълго врѣме сѣдяхъ на мѣстото си. Бѣхъ упоена отъ ласкавитѣ му, нѣжни думи. Мъмрахъ се, гдѣто безпричинно бивахъ понѣкога непризнателна, недоволна отъ участьта си и се считахъ за онеправдана. Бѣ почнало дори нѣщо като зависть да се вмъква тайно въ душата ми, когато виждахъ други по-щастливи отъ мене, но сега вече се заричахъ да изкоренѭ тоя зачатъкъ на злото, да станѫ добра и внимателна къмъ всички, да бѫдѫ полезна за всички бѣдни и страждущи.

Чувствувахъ, че ставамъ друга. На душата ми бѣше и тѫжно и весело и отъ все сърдце пожелахъ да изпратѭ една гореща молитва къмъ милостивия Богъ. Паднахъ на колѣнѣ, но азъ не знаѭ много да се молѭ: устнитѣ ми сѫ нѣми, тъкмо когато душата ми е прѣпълнена. Всѣко вълнение, било то радостно или тжжно, еднакво дѣйствува на мене: прави ме мълчелива: — искамъ да се молж, но не могж.

Сетнѣ ми стана много чудно: очитѣ ми се пълнѣхж съ сълзи, а сърдцето радостно тупкаше . . . За да се успокоjж почнахъ да ходж изъ стаята и да редж машинално портретитѣ по етажеркитѣ, когато случайно спрѣхъ погледа си върху крѣслото, на което той по-рано седѣше. Азъ съмъ кжсогледа и въ полутъмната стая едвамъ забѣлѣзахъ въ свѣтлия фонъ на материята нѣщо бѣло. Посѣгнахъ да го вземж, помислихъ, че е кърпичка, но като ужилена дръпнахъ ржка. То бѣше писмо въ хубавъ четвъртитъ пликъ, съ българска пощенска марка, ала написанъ по нѣмски: „Herrn...“ Да. неговото име! Бѣше отъ жена. Струва ми се, да бѣхъ слѣпа, пакъ не щѣхъ да се съмнѣвамъ: сърдцето го налучи — не очитѣ. Не можехъ да прѣдполагамъ, че е отъ нѣкоя негова роднина, азъ познавахъ вече почерка на сестритѣ му, чиито писма ми носѣше да четж (той ме увѣряваше, че нѣмалъ отъ мене тайна!).

Гледахъ съ ужасъ писмото и не можехъ да се рѣшж да го взема въ ржка. Не помнж колко врѣме прѣкарахъ въ туй оцѣпение. Всичко бѣше тихо на около ми, толкова тихо, щото се сепнахъ отъ собственото си тежко дишанье. „Пъкъ защо не, имамъ право“, — мина прѣзъ ума ми и геройски простр̂ѣхъ ржка да вземж плика. И втора изненада: изпадна единъ портретъ! Като нарочно лежеше съ лице обърнато надолу. Отново трѣбваше да се колебаж до като го вдигнж и погледнж.

Първото нѣщо, което помислихъ щомъ го погледнахъ бѣ: Слава Богу, не е хубава! Гледахъ, гледахъ, като че искахъ да узнаж отъ нѣмата фотография цѣлата история, миналото и бждящето на тая непозната. Признавамъ, че нѣмамъ способностьта да познавамъ сърдцето на човѣка по чертитѣ на лицето, но тая мома ми се видѣ неискренна, фалшива. Забравихъ, че има и писмо въ плика, толкова бѣхъ погълната въ съзерцанието. Всѣка чертица запомнихъ. Образътъ ѝ остана за винаги запечатанъ въ паметьта ми: очитѣ ѝ сж дългнести, погледътъ имъ котешки-нѣженъ. Тия очи не сж никога огледало на благородна душа, а пъкъ устата! — Тѣ сж тъй неприятни, широки, съ чувственни дебели устни. Не, Господь нека ми прости, ако грѣшж, но къмъ туй лице нѣмамъ нито капка симпатия, а не бихъ я чувствувала, да бѣше и собственната му сестра и приятно ми бѣ, че нѣмамъ причина да ѝ завиждамъ за хубостьта. Право да си рекѫ, било би ми още по-мѫчно да бѣше хубава, да ми харесваше. Това е глупаво утѣшение, но все пакъ е утѣшение.

Чакъ като изучихъ внимателно всѣка гѫнка на модната ѝ блуза, начинътъ какъ си рѣши косата (сѫщо като мене!) сѣтихъ се за писмото. Не се рѣшавахъ . . . виждаше ми се цѣло прѣстѫпление, по-лошо отъ кражба и никога не помисляхъ, че може да дойде единъ день, когато ще испаднѫ въ искушение да четѫ, безъ покана, чуждо писмо. . . Колко ми се искаше да надвиѭ туй желание, но безуспѣшно. То не бѣ просто любопитство; друго, неизпитано до сега чувство ме караше да прочетѫ писмото. Цѣла треперѣхъ. Въ мене се борѣха двѣ чувства: едното ме караше да видѭ часъ по-скоро въ какво отношение стои тая чужда мома къмъ него, а другото бѣ страхътъ, че ще узнаѭ нѣщо, което ще ми отрови живота . . . Но първото надви и азъ отворихъ писмото. Гълтахъ редоветѣ. Нийдѣ не се спрѣхъ, ако и да гледахъ като прѣзъ було. То бѣше дълго, цѣли 6 страници, гѫсто исписано по нѣмски. По-голѣмата половина бѣ възхищение отъ скоро пратения неговъ портретъ. Нѣжни думи въ изобилие и увѣрения въ неизмѣнна любовь. Търсѣхъ внимателно да намѣрѭ нѣкоя грѣшка, но всичко бѣше гладко и приятно за четенье, може би и прѣгладко за да бѫде истински прочувствувано. Спомнихъ си, че и той обича хубави фрази . . . и горчиво се засмѣхъ. Да, тя е българка, но за да дадѫтъ по-голѣма сила на думитѣ си, за да си кажѫтъ, че се обичатъ, тѣ прибѣгватъ къмъ чуждъ езикъ.

Още се вглеждахъ безсъзнателно въ красиво исписанитѣ редовце, когато чухъ гласътъ на сестричето си. Скрихъ писмото въ джеба. Нашитѣ си дойдоха весели, само мама угрижено ме питаше какъ се чувствувамъ. Нѣмаше повече нужда да се прѣструвамъ на болна: главата ми се пръскаше, но азъ се смѣехъ и тъй разсѣяхъ безпокойствата на мама.

Едвамъ чакахъ да легнѫтъ другитѣ — за да дамъ малко воля на отчаянието си. Струваше ми се, че ще трѣбва да викамъ съ гласъ за да ми отлекне. Ето сега съмъ самичка, но чудно нѣщо — не ми се плаче. Постоянно гледамъ ту портрета, ту писмото, искамъ да черпѭ изъ тѣхъ нуждния куражъ, за да могѫ, като го видѭ, да му изкажѫ всичко дѣто заслужава. Не могѫ да си обяснѭ какъ е могълъ да носи въ джоба си писмото и лика на мома, която го нарича „свой милъ и любезенъ годеникъ“ и да повтаря на мене, че само мене обичалъ, че съмъ била ангелъ, че откато познавалъ мене образътъ на всѣка друга жена изчезналъ изъ ума му и много, много други.

Съ каква услада слушахъ тия му думи! Очитѣ му говорѣха при това още по-нѣжно — но какъ е възможно, какъ?

Запомнихъ писмото наизустъ, при това то лежи сега прѣдъ мене, ето виждамъ ясно слѣдпитѣ редове: „... и не искамъ по-дълго да хранѭ едно мълчение, което ще те измѫчи, толкозъ повече, че не го заслужвашъ, понеже си тъй милъ въ послѣдното си писмо. Въ него се виждатъ добрѣ чувствата на обичния ми Ваня. (Не знаѭ защо русски умалява името му!) Вѣрвамъ въ тѣхната искренность (щастливата!) и да бѣше близо при мене, щѣхъ да ти благодарѭ съ много сладки цѣлувки...“

Защо ли прѣписахъ тия рѣдове? Не бѣше ли по-умно да се постараѭ да заличѫ и тѣхъ, и него изъ паметьта си?

Тъй съмъ смаяна, щото не могѫ още да си дамъ смѣтка, мразѭ ли я, или не. Не ми е приятно нито лицето, нито писмото й. Послѣдното ме повече безпокои. Мѫчно ми става като четѫ нѣжнитѣ думи, искала бихъ да турѭ себе си като прѣграда — за да не го стигнѫтъ... Радватъ ли го тѣ?... Сигурно, не чувствувамъ тъй силно болката, понеже всичко е още много прѣсно, ненадѣйно, та главата ми е зашеметена, въ слѣпитѣ очи усѣщамъ едно неприятно чуканье, а рѫцѣтѣ ми сѫ ледени, но утрѣ? — Утрѣ ще я мразѭ ли?

Два дена вече не съмъ дома. Устроихъ, щото Тинка да ме покани у тѣхъ, понеже прѣдполагахъ, че той по обичая си ще продължава да ни посѣщава. Не искамъ, не могѫ още да го видѭ. Той навѣрно се безпокои, да ли у дома е намѣрено писмото и усѣщамъ удовлетворение при мисъльта, че и той се мѫчи. (Ди си признаѭ правичката, „удовлетворението“ не е голѣмо — то сѫществува само въ въображението ми)... Какъ тежко прѣкарахъ това врѣме само Господъ знае! Тинка е доволна отъ компанията ми, защото постоянно дрънкамъ и се шегувамъ, — не може никой да подозре мѫкитѣ ми.

Тия двѣ нощи сравнително добрѣ прѣкарахъ. Взехъ отъ Тинкината майка хлорала и когато видѭ, че сънътъ никакъ не дохожда, глътнѫ една, а снощи и двѣ лъжици, та се унисамъ въ другия свѣтъ.

Писмото оставихъ дома, скрихъ го въ кутийката си и взехъ ключа съ мене. Понѣкога желаѭ да се прѣдумамъ, че всичкото е само лошъ сънь. Какво ли не измислювамъ за негово оправдание? Прѣдпочитамъ себе си да обвинѭ, салъ да намалѭ вината му. Стараѭ се да повѣрвамъ, че има натури, които могѫтъ сѫщеврѣменно двѣ лица да обичатъ — и двѣтѣ искренно и дълбоко. Може би това да не е порокъ за осѫжданье, а по-скоро за съжаление. Да ли той самичъкъ не желае да надвие туй двойственно влечение на сърдцето си?

Но не, това не е възможно. Той е на първо мѣсто християнинъ и то отъ вѣрующитѣ и колко пѫти, въ мое присѫтствие, е изказвалъ отвращение къмъ турцитѣ. Да ли туркинитѣ сѫ по-добри отъ насъ, че търпѭтъ това? Чувала съмъ, че имало турски жени, които живѣли по между си като сѫщи сестри. — Това не разбирамъ; азъ не съмъ далече да намразя даже невинния портретъ, при всичко че не прѣставамъ да си повтарямъ, че тя нѣма никаква вина въ случая. Обича го и тя, както и азъ, понеже и двѣтѣ го мислимъ „за честенъ, благороденъ и, което е главно, всѣка отъ насъ вѣрва, че той „само нея обича“ . . . Да не бѣше тъй обидно — щѣше дору да е смѣшно!

Спомнямъ си, че още недавно мислѣхъ за невъзможно да обикнѫ нѣкого и той да не бѫде толкова погълнатъ отъ щастието си, та да е въ състояние да мисли за друга, да ѝ пише! —

Колко бѣхъ глупава, та вѣрвахъ, че само единъ лошъ, изхвърленъ изъ обществото, съ клеймо на челото човѣкъ може да върши подобно „прѣстѫпление“! А то всѣки, и най-честния между межьетѣ си има разни историйки. — Отъ насъ само тѣ търсѭтъ чисти души, а какво ни даватъ въ замѣна? . . Защо ли пазихъ сърдцето си за „голѣмото щастие“, както винаги си мечтаяхъ? Трѣбваше и азъ да се влюбвамъ на всѣка стѫпка. При такъвъ животъ безъ друго се озхлузва сърдцето, изхабяватъ се чувствата — както краската отъ крилцата на пеперудитѣ — та ставатъ тѫпи и докаченията не се врѣзватъ толкозъ дълбоко. — Тогазъ вече не боли, че давашъ най-скѫпото, най-свѣтото, и ти връщатъ само печални остатъци . . .

Не би трѣбвало да пишѫ, до като не се успокоѭ колко годѣ, понеже въ такъвъ моментъ всичко излиза на повърхнината, дору и онова, което обикновенно лежи нѣйдѣ на дъното, забравено. но затова пъкъ само тогазъ могѫ да слѣдѭ за всичкитѣ вълнения на душата си — тогазь само могѫ отчасти да познаѭ каква съмъ. Въ тихи, спокойни часове повечето хора си приличатъ: всички сѫ учтиви и засмѣни, но когато дойдѫтъ тежки дни, всѣки прѣдставлява отдѣлно „азъ“.

Това съзнание ме настроява меланхолично. Защо не могѫ да знаѭ какво става въ „неговата“ душа! По думитѣ може ли да се сѫди за чувствата на човѣка? Тѣ не само ги тълкуватъ, но понѣкога ги и криѭтъ: Малко ли пѫти и сама азъ едно помислѭ и съвършенно друго рекѫ? Но какъ ще да познавамъ други, като не могѫ себе си да познаѭ! Ето, до днесъ се мислѣхъ за добра — но криво съмъ сѫдила. Не е достоинство да си добра, когато всички около ти сѫ нѣжни и те обичатъ. Всѣки на мое мѣсто би билъ добъръ, но сега да видимъ ще успѣѭ ли да забравѭ себе си за друга, да потъпчѫ гласътъ, който ме съвѣтва да не отстѫпвамъ, но да се борѭ съ „другата“. тъй като имамъ шанси, че съмъ близо, а тя е далече . . .

Кога бивамъ добра? Когато виждамъ, че отъ мене зависи да се обърнѫтъ сълзи въ усмивка. Видѭ ли, че нѣкой плаче, забравямъ и сръдня и отмъщение и могѫ ли да прѣмахнѫ чуждата скърбь, забравямъ своята . . . Ако ли пъкъ имамъ достатъчно врѣме да размислѭ върху постѫпката си, почвамъ да се мъмрѫ, да наричамъ първия си добъръ импулсъ „глупость“, — значи добра съмъ само безсъзнателно, а това сѫщинска добрина ли е?

* * *

При все това се случва, щото и подиръ зрѣло размишление да прибѣгнѫ повторно къмъ глупостьта. но затова, числото на разочарования по собственна вина расте ли расте. . .

Пишѫ туй за да не мислѭ за другото. Мѫчно ми е... да искаше нѣкой да ме чукне силно въ слѣпитѣ очи — колко голѣма услуга би ми сторилъ!

Прѣкѫсвамъ. Тинка ме вика да излѣземъ. Защо ли свѣтътъ е тъй устроенъ, че и при най-голѣми душевни вълнения трѣбва да се занимаваме съ дребнитѣ житейски грижи, или това е само за да се прѣкрати поне врѣменно теглото?...

* * *

⁂

Пакъ съмъ дома. Слѣдъ завръщанье вчера отъ пазаря намѣрихъ записчица — викатъ ме. Първата ми работа бѣше да се увѣрѭ писмото все тамъ ли е. Щомъ го зърнахъ, нѣкой като че излѣ отгорѣ ми пълна чаша студена вода. Въ сѫщата минута чухъ въ коридора дълбокия неговъ гласъ и замръзнахъ на мѣстото си. Дойде часътъ да му нанесѫ удара, да го узнаѭ... Той е гордъ. Какъ ще прѣтърпи да му рекѫ, че отвратително низко постѫпва, че не желаѭ вече да го видѭ, че го мразѭ колкото до сега го обичахъ?

Взехъ писмото и влѣзохъ въ салона. Мама бѣше при него, но скоро стана, съ извинѣние, че имала малко работа и ни остави сами. Погледнахъ го, сочеше блѣденъ и неспокоенъ. Усѣщахъ, че захваща свѣтъ да ми се вие и да забрявамъ каквото се готвѣхъ да му кажѫ. Бѣхме си размѣнили ролитѣ, защото азъ пò-приличахъ на виновница, не смѣехъ да срѣщнѫ погледа му и се конфузѣхъ ужасно, а той ми улови рѫката и чувствувахъ, че ме гледа като да желае да проникне погледътъ му въ душата ми.

Мълчахъ. Той пръвъ продума съ тихъ и печаленъ гласъ: „азъ дохождахъ и вчера и онзи день, но нѣмаше те. Да знаешъ, колко желаехъ да те видѭ!“

„Само това ти желание те е карало да дохождашъ отвърнахъ азъ и се стрѣснахъ отъ собственния си гласъ, който звучеше като чуждъ, прѣсипналъ и задавенъ.

— Защо ме питашъ тъй, мила, на ли знаешъ колко ми си скѫпа и колко страдамъ като не те виждамъ . . . Ти си угрижена. Какво ти е? Кажи ми . . . какво ти стана — докачи ли те нѣкой? Чули нѣщо лошо? . . .“ Той все държеше рѫката ми и я досѣгаше ту до челото, ту до очитѣ и устнитѣ си . . .

Съ голѣмо усилие извадихъ писмото и му го подадохъ. Отрадна мисъль ми мина прѣзъ ума: да не му рѣкѫ нищо, да го оставѭ въ заблуждението, че нейдѣ по пѫтя е загубилъ писмото; що да развалямъ хубавата дѣйствителность... може би той самъ скоро всичко да ми разясни.

Кѫсно бѣше. Той го имаше вече.

— Искахъ да скриѭ отъ тебе, продумахъ низко . . . но не могѫ . . . Азъ всичко четохъ . . . Безполезно би било да желаѭ да измѣнявамъ миналото съ прѣрекания . . . Едно нѣщо те молѭ да ми кажешъ: защо не си ми казалъ по-рано, че имашъ задължения къмъ друга, та да не се разкайвамъ сега, гдѣто съмъ обичала единъ годенъ мѫжъ?... Макаръ и тайно, но ти все пакъ ѝ си далъ думата си, щомъ те нарича „годеникъ“. Но защо го кри отъ мене и вмѣсто още въ началото да ми бѣше открилъ истината, ти се стараеше все по-дълбока обичь да ми вдъхнешъ?...

Той мълчеше, употрѣбляваше видимо усилие да съсрѣдоточи понѣ малко мислитѣ си. Бѣше силно растревоженъ: „Всичко ще ти разправѭ, мила, и ако можешъ прости ми. Азъ съмъ много, много нещастенъ!“... Тукъ гласътъ му се прѣкѫснѫ, той падна прѣдъ нозѣтѣ ми и двамата заплакахме съ гласъ.

Азъ първата се посъвзехъ и се опитахъ да го успокоѭ. Увѣрявахъ го, че никога нѣма да поискамъ да станѫ причина, да измѣни той на друга, нито ще го намразѭ, ако той обича нея повече, и да искамъ не могѫ го направи, напротивъ зарадъ него ще се помѫчѫ и нея да обикнѫ... Така приблизително му говорѣхъ и при всичко че сега, когато съмъ по-спокойна, и да ми се струва невъзможно да обикна оная, която, макаръ и безсъзнателно, все пакъ е едничката прѣчка, на моето щастие, но тогазъ като бѣхъ свидѣтелка на отчаянието му, бѣхъ готова за всѣка жертва и съ радость щѣхъ да се прѣмахнѫ отъ този свѣтъ, стига чрѣзъ това той да постигне пълно щастие.

„Защо ми говоришъ тъй, да знаешъ колко ми е мѫчно, каза той съ дълбока въздишка; обичалъ съмъ нея повече отъ тебе!... Ето какъ бѣше: прѣди 3 год. азъ мислѣхъ, че тя е идеалната жена, за каквато си мечтаяхъ винаги, обикнахме се. Дадохъ ѝ честната си дума и да не бѣ се поминалъ баща ми, още на сѫщата година щѣхме да се оженимъ, но така се породиха разни спѫнки, слѣдъ година срѣщнахъ тебе и сега нито могѫ да си искамъ думата назадъ — нито пъкъ съмъ въ състояние да се откажѫ отъ тебе.

— Може би ти се струва така, отвърнахъ азъ само за да кажѭ нѣщо, опитай се и сигурно ще можешъ пака да я обикнешъ, защото не е хубаво да се надѣва тя цѣли три год. да отказва, по всѣка вѣроятность, на други... Ако ли пъкъ дѣйствително не можешъ да испълнишъ обѣщанието си, — продължихъ азъ, тъй като той все мълчеше — длъженъ си да ѝ откриешъ сърдцето си и да оставишъ тя да рѣши, иска ли слѣдъ туй да те вземе, или не...“ Той все въздишаше: „ахъ, не знаѭ и азъ какво да правѭ.

* * *

Какъ да ѝ кажѫ слѣдъ толкова години, че искамъ дà ми върне думата? — То ще бѫде грубо и жестоко.“ — „А това не е ли жестоко, прѣкѫснахъ го, да чака и дѫ не дочака. Не могѫ да разберѫ каква е тая „честна“ дума, която нѣма да се изпълни. По моему тя вече прѣстава да бѫде „честна“ дума . . . Да не мислишъ, че говорѭ въ своя полза, азъ тукъ само тебе имамъ прѣдвидъ и мѫчно ми е, гдѣто тъй спокойно можешъ да хранишъ надѣждитѣ на една мома, да ѝ пишешъ, да изнамирашъ постоянно новъ прѣдлогъ за отлаганье вѣнчанието, понеже искашъ да избѣгнешъ натяквания отъ нейна страна — и при все туй да увѣрявашъ мене, че дадената ней честна дума никога нѣма да удържишъ. Не намирамъ нищо необикновенно въ възможностьта да срѣщне единъ годеникъ, па даже и жененъ човѣкъ, друга и да я обикне до толкова, щото да пожелае да скѫса старитѣ връзки. Всѣки — и найчестниятъ, може да изпадне въ такова положение, но тогазъ, споредъ мене, едничкия изходъ е искренното признание, понеже само на сърдцето никой безнаказанно не може да заповѣдва“. Да бѣхъ сторила азъ нѣщо подобно, азъ щѣхъ да се обсипамъ съ укори и нито една нощь не щѣхъ спокойно да заспѭ, до като не изравнѭ тоя конфликтъ съ едно откровенно признание. Вѣрвамъ, че всѣка мома би постѫпила тъй, но мѫжьетѣ иначе разбиратъ „честьта“ нежели ние. Днесь се гордѣѭ, че съмъ жена, при все че ни наричатъ „слаби и глупави“. Не щѣхъ да треперѭ прѣдъ заслуженитѣ упрѣкания, прѣдпочела бихъ ги отъ такова малодушно отлаганье и очакванье отъ бѫдѫщето непрѣдвидена помощь . . . Не бихъ ли пъкъ могла по никакъвъ начинъ да се откажѫ отъ думата си, бихъ я държала, каквото и да стане съ сърдцето ми, но мѫжьетѣ, види се, сѫ по-егоистични и цѣнѭтъ скѫпо свободата си. И той да билъ както другитѣ? Не, не могѫ да го защищавамъ сама противъ себе си . . .

Ако се случи нѣвга въ стотѣхъ моми една да харижe вниманието си на двама сѫщеврѣменно, цѣлиятъ свѣтъ ще вдигне глъчка, че била лоша, безсърдечна кокетка и безъ друго и двамата съперници ще се отвърнѫтъ отъ такава чудовищна жена, нейната „кариера“ ще бѫде свършена, а на мѫжъ всичко се прощава, — или може би и нему не би простила друга?

Отъ любовь до умраза имало само крачка. Това е навѣрно испитана истина, но вижда ми се неосѫществима. Да обичаха всички като мене, нѣмаше да могѫтъ никога да намразѭтъ. Колкото повече обичамъ, толкозъ по-лесно прощавамъ и забравямъ обидата. Въ моето чувство има часть себеотрицание, въ него не прѣобладава личниятъ интересъ, но тая черта не е много прѣпорѫчителна и колко желаѭ да бѫдѫ по-твърда и непоколебима, да не се обезличавамъ толкова, а да мислѭ най-много за себе си.

Но гдѣ се залисахъ, та не исказахъ свършека на разговора ни.

Още много му говорихъ и го прѣдумвахъ да не мисли само за своето щастие, но и за обѣщанието си. Рѣкохъ му, че отъ сега вече нѣма да смѣѭ да го обичамъ, както прѣди, че ще трѣбва да промѣнимъ характера на нашето чувство и пакъ се разплакахме.

За щастие, дойде при мама една глуха бабичка и високото имъ говоренье въ задната стая достигаше чакъ до ушитѣ ни, та нѣмаше опасность, че ще влѣзнѫтъ при насъ. Сестритѣ ми бѣха по гости, а азъ бѣхъ тъй отчаяна, щото и не помисляхъ, че нѣкой може да дойде.

Той ми се обѣща, че нѣмало вече нищо никога да крие отъ мене; нѣмало да поддържа надѣждитѣ ѝ, напротивъ щѣлъ, както въ послѣдно врѣме, да ѝ дава да разбере, че нея обича, та може би да му откаже тя по собственна инициатива.

Казвамъ „не съмъ егоистка“, а каква радость изпълни при тия му думи сърдцето ми; макаръ и да знаехъ, че само за мое успокоение така говори, или пъкъ защото счита за нуждно съ нѣколко мили думи да ми отплати за благополучния изходъ изъ неприятната история.

Той е очаквалъ нѣкоя сцена, лоши думи, а намѣри една по-мека отъ восъкъ душа, която още при първитѣ му думи всичко прости.

Че сцени съ упрѣкания, съ лоши думи, водѭтъ ли къмъ нѣщо добро? Да му бѣхъ рѣкла, че постѫпката му е подла, низка, недостойна — какво щѣхъ да спечелѭ, а него щѣхъ да обидѭ. Азъ съмъ увѣрена, че той самъ вѫтрѣшно се силно разкайва и укорява, защото не е безъ съвѣсть, та да му бѫде индиферентно. А сетнѣ могѫ ли, смѣѭ ли тъй строго да го осѫждамъ, знаѭ ли не бихъ ли и азъ на негово мѣсто сѫщо сторила? Имамъ ли право да проклинямъ проявленията на една чужда душа, когато сама не съмъ господарка на своята . . .?

* * *

Най-таинственното нѣщо е човѣшката душа и по нѣвга си мислѭ, че всичко на свѣта зависи отъ случая, че той едничкия кара човѣка да върши добро или зло, тъй щото нито е винаги заслуга, че е нѣкой добъръ, както не е собственна вина ако другъ извърши нѣщо лошо, което никакъ не е въ хармония съ дѣлата на миналия му животъ. Случаятъ го е накаралъ . . .

Колко бѣхъ доволна кога ми каза, че отъ както мене познавалъ, знаялъ ней какво липсва! . . Кой знае дали въ сѫщность тя не е по-добра отъ мене? Може би е горда, да не търпи чужда воля да ѝ се налага, но това още не значи, че е лоша.

Така и така азъ съмъ вече разочарована, — не може съ никакъвъ клей да се залепи пукнатото довѣрие. Съмнѣние е влѣзло въ душата ми, а тя е още честита, — тя нѣма понятие даже, че сѫществувамъ, защо ли тогазъ и нейния миръ да се нарушава? Отъ друга страна си казвамъ, че тя — да знаеше всичко — щѣше може би да му върне думата, и ние двама щѣхме да сме честити. А кой знае да ли и за нея на друго мѣсто не цъвти още щастие. Кой гарантира най-сетнѣ, че тя го обича толкова както си въобразявамъ? . . .

Днесь слънцето свѣти необикновенно. Очитѣ ме заболѣватъ като поглеждамъ вънка. Другъ пѫть ми ставаше весело при толкова хубаво ясно небе, при такъвъ нѣженъ въздухъ, но днесь всичко ми бърка. Струва ми се сѣкашъ слънчевата свѣтлина придава една лъжлива хубость на всички прѣдмѣти, че тѣ сѫ въ сѫщность сиви и грозни и само на това блѣстяще освѣтление дължѫтъ привлѣкателния си веселъ изгледъ.

Охъ, Боже мой и самата природа си служи съ фалшивъ блѣсъкъ, ами ние, дребнитѣ, можемъ ли всѣкога да се отвръщаме съ прѣзрѣние отъ всичко фалшиво, да вървимъ само по правия пѫть? И гдѣ е той? Кой може да ми го посочи? . . .

АЛБУМЪ ОТЪ ЛИРИЧЕСКИ ПѢСНИ

1. П. Церковски

1.

Пламна пожаръ, отъ пожара
Отлетѣха
Двѣ искрици, на сърдце ми
Тѣ се спрѣха.

Отъ тогава миръ не знаѭ.
Ни почивка, —
И се чудѭ що ме гледашъ
Ти съ усмивка.

2.

Падна слана, пожълтѣха
Цвѣтоветѣ:
Духна вѣтъръ, отлетѣха
Листоветѣ.

Стихна пролѣть, мразъ повѣя,
Снѣгъ хвърчеше.
Свърнахъ погледъ, ахъ, у нея
Май цъвтѣше.

3.

У черкова кръстъ не сторихъ
Прѣдъ свѣщитѣ:
Образитѣ не цѣлувахъ
На свѣтцитѣ.

Зарадъ мене туй е лишно:
Богъ нал' види
Всѣка вечерь че цѣлувамъ
Мойто люби.

4.

Подъ розитѣ тя стоеше
Съ дѣте на ржцѣ, —
Нѣщо шепне, то цѣлува
Красно ѝ лице.

Цѣлуни я дѣте мило, —
Шепнж азъ смутенъ;
Цѣлуни я, моля ти се,
И заради мень.

---

2. Н. Василиевъ

1. Откжслекъ

И скоро мойта воля ще отпадне,
Унилъ — ще склонж азъ глава:
На чий гърди, гърди ми страдни
Ще кажжтъ горкитѣ слова?

Сърдце ще чезне и страдае —
Кому ще се оплаче то,
Кой болкитѣ му ще познае
Безъ тебъ, съкровище свето? —

Не ще намѣрж погледъ вѣренъ,
Гърди, сърдце ми да сгрѣй . . .
А день и нощь свѣтътъ е черенъ
За тоя, що саминъ живѣй!

2.

* * *

Тъй мразовито! Нѣма снѣгъ да падне, —
Земята — цѣла вледенена . . .
Прѣзъ тѣзи дни сѣидбата въ полето
Дано не бжде поврѣдена!

Спаси я Ти, о Боже милостиви,
Сгрѣй я съ чудната покривка:
Та и селяшкитѣ уста да светнжтъ
Отъ благодарственна усмивка . . .

3. Ив. Арнаудовъ

1. Нощна мелодия

Съ въздѫхъ послѣденъ, славеятъ запрѣ
Да буди съ свойта пѣсень самотата
И нѣкѫдѣ далече изъ гората
Срѣдъ вѣйкитѣ шумящи се заврѣ.

Но сѣкашъ още всичко пѣсеньта
На вдъхновенния пѣвецъ небесна
Повтаряше . . . Но въ сладостьта чудесна
Не бликаше жарьтъ на любовьта.

И скоро пакъ замрѣ туй подражанье . . .
Азъ рѣкохъ си: тъй истинский поетъ
Пѣй за любовь, за хорското страданье.

А млъкне ли — бездарний ритмоплетъ
Чаровната му пѣсень пакъ прѣпява,
Безъ сладость въвъ душата ни да всѣва.

2. Хегзаметри

Млъкнаха весели пѣсни... завлада надъ всичко мъртвило,
Нѣма животъ вечъ, — замлъкнаха милитѣ птички игриви
И срѣдъ полетата, нѣкога съ радости пълни и живи,
Днеска се нищо не чува, въ мракъ тежъкъ се всичко стаило.

Вече не плува срѣдъ облаци мѣсецъ съ лучи трепетливи
И не искрѭтъ се въ небето звѣздици безчетни свѣтливи.

Мраченъ е сводътъ; той днеска сърдито земята поглежда
И оголелитѣ клонье вихрушката съ ярость навежда.

Но ще прѣминѫтъ пакъ мрачнитѣ, зимни дни — вѣтроветѣ
Пролѣтни съ топълъ и буенъ лѫхъ ще разтопѭтъ снѣговетѣ.

И на засмѣния веселъ сводъ слънцето пакъ ще изгрѣе
Нова нощь, новъ животъ то въвъ гѫрди ни свѣстени да влѣе.

Тъй и за клѣтника, рано отъ тежки неволи попаренъ,
Пакъ ще изгрѣе надѣжда, — водителка въ свѣтскитѣ бури
И въвъ засмѣнитѣ свѣтли, кристални и мили лазури,
Той ще съзре на живота честити лика лучезаренъ . . .

4. Гр. Лютаковъ

1.

На тоя кѫтъ азъ често съмъ се спиралъ,
Вълнуванъ отъ плѣнителни мечти;
Възторожено и чудно съмъ се взиралъ
Въ вълшебнитѣ и блѣскави звѣзди.

Гледалъ съмъ какъ природата заспива
Огрѣяна отъ кротката луна;
И околъ мене всичко какъ почива,
Потънало въ дълбока тишина.

Азъ тукъ съмъ пакъ . . . но моренъ и убитъ
Тревоженъ отъ по-други блѣнове:
Прѣдъ моя взоръ простиратъ се мъглитѣ —
Есѐннитѣ мъгли и мракове! . . .

2.

Кроткий мѣсечко изгрѣ
Надъ повѣхналитѣ листи
И шумакътъ посребрѣ
Отъ лучитѣ му сребристи.

Вѣтъръ тихичъкъ повѣ
Клонье виснали разклати.
А повѣхли листове
Шепнѫтъ жалби менъ познати.

3.

Листецъ единъ откѫсна се, паднà
И наруши срѣднощна тишина;
Но никой се не сепна, не погледна
Листеца клетъ въ минутата послѣдня!
Салъ мѣсецътъ, недавна що изгрѣ.
Падналий листъ прѣзъ клоньетѣ съзрѣ! . . .

Нашитѣ селски училища[1]

Бѣлѣжки отъ **Д-ръ Д. Страшимировъ**

6. **Библиотека и канцеларски.** Библиотекитѣ сѫ най-занемарената и най безконтролно оставената страна на нашитѣ селски училища. Колкото и да е очевидно и грамадно тѣхното значение за умственния животъ въ училището, тѣ почти не сѫществуватъ въ селата. За всѣко селско училище безусловно необходими сѫ двѣ групи книги: всички по-видни педагогически съчинения въ литературата, ни на първъ редъ, и, сетнѣ, всички най-сполучливи и извѣстни дѣтски книги и издания. При селскитѣ ни училища нѣма достатъчно или никакъ застѫпени ни едната, ни другата група. При това нѣма лице, ангажирано около училището, комуто да възлежи доставянього на книги и дотъкмяването на библиотека: училищната инспекция не може да стори това, защото не разполага съ срѣдства, селскиятъ учитель — още повече, а общинскиятъ кметъ или настоятельтъ нито помислятъ, нито желаѭтъ да го сторѭтъ. Днесь за днесь годишното течение на „Училищенъ Прѣгледъ“ е единственниятъ придобивъ за цѣли години на повече отъ $^2/_3$ отъ всички селски учил. библиотеки у насъ. Само поради това, безъ да споменуваме вѫтрѣшнитѣ му достоинства, „Учил. Прѣгледъ“ заслужва да се нарече най-плодотворно явление у насъ; благодарение на авторитета си, като правителствено издание, и благодарение на евтинията си, той прониква въ всичкитѣ ни селски училища.[2] Мнозина сѫ на мнѣние у насъ, че подобни правителственни прѣдприятия не бивало да се насърдчаватъ, защото убивали частната инициатива; обаче нашето скромно мнѣние е, че всѣкакви разсѫждения отъ тоя родъ сѫ излишни

---

[1] Гледай книжка I, стр. 55.

[2] Единъ общински кметъ желаеше да спести на общинския бюджетъ и малкия разходъ за „Уч. Пр.“ — 6 лева годишно, и повърща въ продължение на нѣколко мѣсеци полученитѣ нумера. На запитванието на инспекцията отговори, че общината не се е абонирвала за това списание и не желае да го получава. Слѣдъ трикратно напомнянье той продължи и категорически да отказва, докато най-послѣ се намѣси и околийското управление, на прѣдписанието на което кметътъ се видѣ принуденъ да се подчини. Въ резолюцията на началника личеше: „Да му се яви, че е по разпоредба н[illegible] на правителството“…

прѣдъ фактическата полза отъ прѣдприятието. Ние сме убѣдени още, че не конкуренцията на правителственни прѣдприятия е най-голѣмиятъ врагъ, съ който има да се бори прѣди всичко частната инциятива у насъ. При даденитѣ условия, въ които е поставено селското ни училище, ние не би очаквали освѣнъ полза за сѫщото, ако се туреше начало и на по-крупни правителствени издания отъ „Училищенъ Прѣгледъ“; тия условия ни заставятъ даже да мислимъ, че наложителното до извѣстна степень снабдяванье селскитѣ училища съ необходимитѣ библиотеки е единственното възможно разрѣшение на въпроса. — Едно обстоятелство има още, което е твърдѣ печално и дѣйствува разрушително на и така нищожнитѣ учил. библиотеки въ селата, а то е именно: книгитѣ, които сѫ на лице, не се запазватъ, но се губѭтъ, по нѣкога безслѣдно. Причината на това се крие въ честото промѣняванье на учителитѣ. Учительтъ, който си отива дома прѣзъ ваканцията, прѣдава училищнитѣ вещи съ актъ на общинския кметъ, обаче като фактически владѣтель на училищната библиотека остава общинскиятъ писаръ, защото най-често той е все и вся въ общината; случи ли се, учительтъ да не се върне съвсемъ (като напустне или бѫде прѣмѣстенъ другѫдѣ) писарьтъ прѣдава на новия учитель само ония книги, които намѣри за добрѣ, а всички други, които иска да си присвои, записва като изгубени.[1]

Канцеларскитѣ потрѣби на едно селско училище сѫ много нищожни, но и тѣ най-често не се посрѣщатъ: перо, мастило, хартия за официална прѣписка, тебеширъ, регистри, дневници, ревизионна книга, главна книга, инвентаръ и пр. — нѣща належащи да бѫдѫтъ всѣкой часъ подъ рѫка, но които рѣдко селско училище е щастливо да притежава въ пълнота. Имало е случаи, че сама учителка въ село, отдалечено отъ общината, се е принуждавала да купи съ свои собственни пари хартия отъ селския бакалинъ, за да си напише обикновенния рапортъ до инспекцията; другъ учитель, за сѫщитѣ цѣли, е adрaлъ случайно запазени чисти листове отъ ученическитѣ си тетрадки. Не ще съмнѣние, че подобни дробни нужди на училището, неудовлетворени ó врѣме, не съставляватъ смъртенъ грѣхъ за ревностьта на общинскитѣ управления; но кога това се случва по-често, както фактически се и случва, то на наблюдателя не остава освѣнъ да го констатира като врѣдно явление.

* * *

Дѣйствующиятъ по настоящемъ у насъ Законъ за народното просвѣщение съдържа двѣ точки, които даватъ особенъ характеръ на селскитѣ ни училища като учреждения, и хвърлятъ свѣтлина върху отношението на селското население къмъ своитѣ училища; тия точки сж: 1) че степеньта и заплатитѣ на селския учитель сж неизмѣнчно фиксирани отъ държавата и 2) че основното обучение е задлъжително. Ако се埋 вземъ само въ първата точка, безъ да засѣгаме втората, смисъльта на която е ясна, и се попитаме: дали селското училище е устроено и сжществува по волята на селенина, или му е наложено, трѣбва да потвърдимъ послѣдното. Ние нарекохме смисъльта на втората точка ясна, защото задължителното основно обучение се диктува отъ държавата и е въведено подъ диктовка на особна държавна мждрость. Сжщо и степенитѣ и годишнитѣ заплати на учителитѣ сж опрѣдѣлени отъ държавата и срѣщатъ живо противодѣйствие отъ страна на общинитѣ и селското население, каквото противодѣйствие се оказва и на задължителното обучение.

---

[1] За разграбването на училищнитѣ книги особно помага, струва ни се, обстоятелството, че селскитѣ учители сѫ задължени въ края на всѣка уч. година да прѣдаватъ училището и учил. вещи съ актъ на прѣдсѣдателя, на учил. настоятелство, па макаръ и да се отлъчватъ отъ селото само за нѣколко дни; като сѫ сигурни, че ще останѫтъ въ сѫщото село, и тъй като актътъ за прѣдаванье се повторя всѣка година, то тѣ го правѭтъ на кратко което и дава отсетнѣ възможность на общ. писарь да прокара своитѣ сдѣлки безъ да има възможность нѣкой да го обвини.

Сега, ако има нѣщо, което да говори най-осезателно за слабитѣ страни на нашето селско училище, то е несъмнѣнно фактътъ, че послѣдното не е още успѣло да събере въ себе си повече отъ 50—60 $^{0}_{0}$ отъ всички ония дѣца, които подлежжтъ на задължително обучение: това може да провѣри любопитниятъ читатель и чрѣзъ официалнитѣ статистически данни, обнародвани до сега. Обаче цифритѣ говорятъ твърдѣ отвлечено и не се разбиратъ тъй лесно, а дѣйствителностьта е твърдѣ неутѣшителна. Много отъ записанитѣ 50—60 $^{0}_{0}$ ученици, оставатъ такива само на книга: отсжтствията, които въ дневницитѣ на селскитѣ училища се смѣтатъ на цѣли дни, показватъ цифри търдѣ огромни за кратката селска учебна година — отъ 20 и 30 до 100 и повече дни годишно: числото на напустналитѣ съставлява сжщо огромна цифра. Въ резултатъ на всичко това, едно село, което брои не по-малко отъ 80 дѣца подлежащи на задължително обучение, дава за годишнитѣ испити на своето училище не рѣдко 10 до 20 ученика.

Законътъ за народното просвѣщение е прѣдвидѣлъ значителни глоби за нехайни родители и кметове, но обстоятелствата се слагатъ така, че или законътъ се обхожда искусно, или глобата се прѣтърпѣва безъ видими послѣдствия. Едно характерно явление за духътъ на селскитѣ родители е обстоятелството, че списъкътъ на подлежащитѣ на задължително обучение дѣца се съкращава неусѣтно отъ година на година, като много отъ тия дѣца биватъ намѣренно отписани отъ списъка. Многобройни примѣри сж потвърждавали, че авторътъ на сдѣлката е прѣди всичко прѣдсѣдательтъ на училищното настоятелство — общинскиятъ кметъ, когото законътъ за задължителното обучение е поставилъ помежду два огъня — държавата и населението: държавата изисква да постжпватъ въ училището всички дѣца, а населението желае да укрие колкото се може повече отъ тѣхъ: кметътъ гледа да угоди на държавата за да не бжде глобенъ, а желае сжщо да угоди на съселенитѣ си — во избѣженіе всякихъ напастей. Така се избира срѣдниятъ пжть съ искусното съкращение на списъцитѣ. Или, поради малкото число постжпили въ училището ученици, родителитѣ се глобяватъ съ приказъ отъ кмета, но глобата се събира твърдѣ трудно и бавно, защото селянинътъ нѣма пари, а учебното врѣме е кратко и не чака. Или, кметътъ се глобява съ 20 или повече лева за нехайство, но докато се утвърди рѣшението на окрѫжния училищенъ съвѣтъ отъ министерството и се съобщи сѫщото на кмета, и докато се съберѫтъ паритѣ, за да се почувствува наказанието, учебната година изтича и послѣдствията сѫ никакви. За да се постигнѫтъ по-добри резултати, трѣбва, може би, глобата да се наложи и събира по-скоро и слѣдъ това да се повтори и потрети. Обаче обикновенно и до глоба иде рѣдко. Въ началото на учебната година, най-вече кѫдѣ срѣдата на м. ноемврий, когато селенинътъ има най-малко полска работа и, слѣдователно, най-малко се нуждае отъ помощьта на синоветѣ и дъщеритѣ си, кметътъ прави най голѣмитѣ усилия и събира въ училището колкото се може повече дѣца; съ това той отклонява отъ себе си глобата, а скоро слѣдъ коледнитѣ праздници и нова година събранитѣ ученици се распръсватъ; тѣй като мнозина се извиняватъ съ домашна работа или болести и обѣщаватъ пакъ да се върнѫтъ, това се протяка до Великъ-день, а тука настѫпва внезапно и краятъ на селската учебна година.

Когато прѣзъ ноемврий се съберѫтъ най-много ученици, тогава настѫпва единъ твърдѣ интересенъ моментъ въ живота на селскитѣ ни училища Классната стая се прѣпълва изведнѫжъ и чиноветѣ недостигатъ; при това цифрата на списъка за подлежащи на задължително обучение е далечъ още незапълнена. Моментътъ е твърдѣ удобенъ, за да се забѣлѣжи изведнѫжъ, че ако се съберѣха всички дѣца, то освѣнъ че классната стая ще се окаже тѣсна, но и учителитѣ ще бѫдѫтъ малко. Село, което има днесъ двама учители, прѣдставя обикновено списъкъ за подлежащи да постѫпнѫтъ въ училище дѣца отъ 150 нагорѣ, а брой ученици помежду 80 и 100; а село което има само 1 учитель притежава списъкъ за 80—100 дѣца, а прѣдставя въ дѣйствителность триесетина ученика или най-много до 60. Селенинътъ, който е самъ твърдѣ смѣтливъ, оцѣнява съвършенно вѣрно положението, като вижда несъобразность въ пълното приложение на закона за задължителното обучение съ размѣра на неговитѣ материални срѣдства: съ най-голѣми затруднения той изплаща на единъ или двама учители, а какъ ще изплати на двама и трима, ако се съберѫтъ всички селски дѣца на учение и стане необходимо да се увеличи числото на учителитѣ! Ясно е че тука изпъква една несъобразность между закона за задължителното основно обучение и материалнитѣ сили на селската маса, или же несъобразностьта пада изцѣло върху системата за степенуванье и възнаграждение на учителитѣ. Тѣзи условия естественно пораждатъ дилемата: или, като задлъжаваме селенина непрѣменно да учи дѣцата си, и то всички до едно трѣбва да го оставимъ на воля да извърши това както намѣри по-евтено, или, като му налагаме и скѫпи учители, трѣбва да се погрижимъ какъ ние сами да обезпечимъ тия учители.

Практиката прѣдставя безчисленни примѣри, гдѣто селенитѣ безъ всѣко двуемислие се домогватъ да се възползуватъ отъ случая, за да се сдобиѫтъ съ най-евтиния учитель. Тритѣ четвърти отъ всички постановления на училищнитѣ настоятелства за уволнение на учители въ края на учебната година иматъ за таенъ или явенъ мотивъ обстоятелството, да се назначи на мѣстото на уволнения нѣкой по-евтинъ учитель. Най-голѣмитѣ любимци на селянитѣ сѫ учителкитѣ съ IV класно образование и съ 420 лева годишно възнаграждение; най-много постановления се държѫтъ за назначението на подобни, най-горещи и възможни отъ селенинъ застѫпвания за учитель сѫ въ полза на сѫщитѣ. Въ двѣ села на една и сѫща община бидоха назначени учители: въ едното V-классникъ — съ 540 лева годишно, а въ другото VI-классникъ — съ 660 лева: веднага послѣдва постановление, че общината е твърдѣ благодарна отъ назначението на първия учитель съ 540 лева годишна заплата, но моли и втория учитель да получава сѫщото, защото — се казваше въ постановлението — и второто село е бѣдно като първото, и нѣма възможность да плаща 660 лева. Отговорило се, естественно, че училищнитѣ власти не опрѣдѣлятъ размѣра на учителскитѣ заплати, които сѫ отсѣчени отъ Закона, и че и двѣтѣ села сѫ щастливи, гдѣто иматъ волнонаемни учители съ малки заплати, а това ще да трае кратко врѣме, защото Законътъ не търпи волнонаемнитѣ учители и ще ги замѣни съ редовни — степенувани и двойно и тройно по-скѫпи учители. — Тѣзи затруднения се срѣщатъ при назначението на учители още отъ сега, когато болшинството на учителитѣ сѫ млади хора, едвамъ степенувани, съ 840—960 лева годишна заплата; послѣ десетина години сѫщитѣ ще трѣба да станѫтъ първостепенни — споредъ духа на училищнитѣ закони — и да получаватъ по 1600 и повече лева годишно, а тогава затруднението ще бѫде още по-голѣмо.

Мнозина подигатъ у насъ въпросъ за възнаграждението на основнитѣ учители и, ако се не лъжемъ, болшинството е на мнѣние, да се оставятъ основнитѣ учители да си имъ плаща общината както намѣри за добрѣ. Тази идея, несъмнѣнно, има въ основата си най-свободолюбиви и благородни побуждения; ние сами не може освѣнъ да изповѣдаме, че идеялния типъ на единъ народенъ (основенъ) учитель е — да бѫде назначаванъ и обезпеченъ отъ самитѣ родители на възпитанницитѣ си; но въпрѣки това, при условията, въ които е поставено по настоящемъ селското ни училище, и които условия се помѫчихме да скицираме до сега, и при господствующата правителственна система въобще на училищата ни, която система не можа да се промѣни за сега, ние не намираме достатъчно основание да си правимъ скрупули отъ това, че ако учительтъ се изплаща изцѣло отъ държавата, то съ туй се накърнява гражданскиятъ идеалъ за свободни училища. Както е извѣстно, и така нашиятъ общественъ животъ е далечъ отъ всѣкой граждански идеалъ; а до като той е далечъ, да изискваме щото училищата да бѫдѫтъ идеялно поставени — ще бѫде несъобразность. Независимо отъ това, отъ казаното до сега ще да е станало явно, че държавнитѣ и общественнитѣ нужди сѫ прѣвърнали общинскитѣ ни училища въ правителственни учрѣждения.

съществуванието на които е малко или много наложително, а като е така, исплащането и на останалата $^1/_3$ ч. отъ учителската заплата отъ държавата намѣсто отъ общината, нѣма, поне споредъ нашето мнѣние, да измѣни характера на сѫщитѣ.

Недостатъцитѣ на селскитѣ ни училища поради лошо упражнение на училищния бюджетъ, недостатъци, съ които се запознахме до сега, сѫ още по-неутѣшителни и заради това, че, при даденитѣ условия, нѣма срѣдства какъ да се поправѭтъ. Даже ако държавата приемеше да изплаща изцѣло заплатитѣ на учителитѣ — което ние вѣрваме, че скоро ще стане — и въ тоя случай селскитѣ ни училища ще останѫтъ пакъ въ недѣятелнитѣ и недоброжелателнитѣ рѫцѣ на кметствата, което ще рѣче, че тѣ ще останѫтъ пакъ съ досегашнитѣ си недостатъци, безъ надѣжда за подобрѣние. Да мислимъ, че държавата ще се рѣши нѣкога да поеме изцѣло издържката на основнитѣ училища, за да тури край на безредицата — да мислимъ това ние не смѣемъ, защото въ такъвъ случай бюджетътъ на нашето министерство на просвѣщението ще трѣбва да се удвои и друго, защото, издържани изцѣло отъ държавата, нашитѣ основни училища ще костуватъ на страната два пѫти повече отъ колкото ѝ костуватъ сега. Обаче има едно обстоятелство, което ни дава надѣжда да вѣрваме, че и при днешнитѣ условия нашитѣ селски училища биха могли да бѫдѫтъ поставени по-добрѣ. Касситѣ на училищнитѣ ни настоятелства сѫ за сега най-неуредената страна на селскитѣ народни училища; а уредени и усигурени веднажъ прямо нехайното разсипничество на кметствата, тия касси ще спасѭтъ до значителна степень селскитѣ ни училища отъ оная нищета, която днесь за днесь ги разяда. По настоящемъ учил. ни настоятелства нѣматъ отдѣлна касса, и всичкитѣ приходи и разходи на училищата сѫ съсрѣдоточени въ рѫцѣтѣ на кмета. И тъй като приходитѣ на училищата сѫ — почти безъ изключение — общи съ ония на общината т. е. произлизатъ отъ данъчната връхнина, то тѣ постѫпватъ заедно съ общинскитѣ и разходватъ се безразборно отъ кмета за каквото се попадне. Финансовътъ бирникъ напр. не е минавалъ отъ единъ или повече мѣсеци насамъ, и за това кметътъ нѣма никакви общински пари на разположение, нѣма, разбира се, пари и за нуждитѣ на училището. Но ето че бирникътъ пристига и записва въ приходната книга на общината 300 лева общински приходъ. Кметътъ прибира сумата и запушва съ нея всички дупки, които заблагоразсѫди, а често туря голѣмата часть отъ нея въ собственния си джобъ, за лични свои нужди, а кога се яви учительтъ да поиска пари срѣщу заплатата си, или заяви, че училището нѣма дърва, или че класския прозорецъ е строшенъ, то кметътъ отговаря, че училищни пари нѣма. Той е убѣденъ при това, че и най-строгата ревизия не е въ състояние да докаже, че сѫ постѫпили училищни пари. Той има въ рѫка законнитѣ оправдателни документи, че е похарчилъ постѫпилитѣ 300 лева за найнеотлагателни общински нужди, а за училищнитѣ нужди дава надѣжда, че ще се погрижи при слѣдующето появяванье на бирника. Така минаватъ единъ и два и повече мѣсеци и само въ крайни случаи кметътъ отдѣля една незначителна часть отъ постѫпилитѣ суми за училищни потрѣби. Така изтича и годината, и ония суми, които сѫ били прѣдназначени за издържка на училището, остава да се покриѭтъ съ недобора на данъцитѣ, тъй като недоборъ се явява всѣка година. Но веднѫжъ останали въ недоборъ, тѣ прѣминаватъ въ архивата на вѣчно забвение, съ изключение на учителската заплата, която рано или кѫсно трѣбва да се изплати. За настѫпилата нова година съставя се новъ училищенъ бюджетъ, когото, при упражнението, очаква сѫщата сѫдба на стария бюджетъ.

Разбира се, че при този редъ на работитѣ, всѣка училищна власть е безсилна да се бори съ хитритѣ извъртвания на кметството и е принудена да се оляпя единствено на убѣдителното слово — което обикновенно остава безъ резултатъ — или да потърси посрѣдството на административнитѣ власти, които сѫщо сѫ безсилни въ паричната разправа.

Сега, ако процентътъ на училищнитѣ приходи бѣше отъ рано опрѣдѣленъ, т. е. ако отъ рано се знаеше, че отъ постѫпилитѣ 300 лева 25 $^0/_0$ сѫ училищни; ако бирникътъ бѣ задълженъ да запише тия 25 $^0/_0$ въ приходната книга не на общината, но въ оная на училищното настоятелство и да брои припадающата се сума на особенъ касиеръ на училищното настоятелство; тогава контрольтъ за изразходване на постѫпилата сума щѣше да е даденъ отъ само себе си.

Процентътъ на училищнитѣ приходи може да бѫде найлесно опрѣдѣленъ по разходния бюджетъ на общината, кѫдѣто прѣдвиденитѣ за училището суми съставляватъ отдѣленъ параграфъ. Зема се сумата на тоя параграфъ и се прѣсмѣта, какъвъ процентъ съставлява тя отъ общата разходна сума на общината. Фиксираниятъ по тоя начинъ процентъ се вмѣнява въ обязанность на финансовия бирникъ да отдѣля отъ всички постѫпили данъчни приходи на общината и да врѫчва на особенъ касиерь на училищното настоятелство. Кога въ кассата на училищното настоятелство се съберѫтъ достатъчни суми за пълното упражнение на всички прѣдвидени въ учил. бюджетъ разходи, училищнитѣ власти вcovered зематъ мѣрки, щото разходътъ да стане по най-цѣлесъобразенъ начинъ.

При настоящата неуреденость на училищно-настоятелственитѣ касси и при неразборията, която сѫществува въ упражнението на училищния бюджетъ въобще, всѣка мисъль за по-правиленъ вървежъ на селскитѣ ни училища е безнадѣждна. Единъ кметъ, който не обичаше главния учитель въ селото си, остави училището безъ мастило, перо, книги за писанье и други дневни потрѣби и не заплати на всички десетина учители въ селото цѣли 6 мѣсеци; други единъ кметъ, когото учителското тѣло бѣше оскърбило съ нѣкои несъгласия въ чисто селски работи, заяви велегласно въ очи па всички, че той ще ги загладува до тогасъ, додѣто се дисциплиниратъ: трети не достави дърва на училището — което се затвори на цѣла недѣля — за да докаже, че главниятъ учитель е врѣденъ за училището като не разпорѣдилъ да съобщи отъ по-рано, че сѫ били нуждни дърва; тоя кметъ отъ добъръ приятель на главния учитель, внезапно бѣ му сталалъ черенъ врагъ и желаеше — става-щото-ще — безотлагателно да го пропѫди посрѣдъ учебната година отъ селото и т. н. Подобни примѣри отъ крайно неутѣшително естество пълнѭтъ катадневния животъ на селското ни училище.

За да туримъ край на бѣлѣжкитѣ си, нека означимъ въ кратки нѣколко точки всички ония мѣрки, които намъ се виждатъ като неотложни и необходими, за да се прѣдпази селското ни училище колко-годѣ отъ нищетнитѣ ония условия, съ които безмилостно е осѫдено за сега да се бори. Тия срѣдства сѫ:

1. Правителството да поеме върху си изплащанието на цѣлата годишна заплата на основнитѣ учители;

2. Да се задлъжи всѣко училищно настоятелство да си има свой отдѣленъ касиеръ, като касиерството се отнеме за винаги отъ общинския кметъ и

3. Да се задължѫтъ финансовитѣ бирници при събиранье на данъцитѣ сами да отдѣлятъ общинскитѣ връхнини отъ училищнитѣ или, както казахме, да отдѣлятъ процентно училищнитѣ приходи и като ги впишѫтъ въ приходната книга на учил. настоятелство, да ги прѣдаватъ направо въ рѫцѣтѣ на училищния касиеръ. —

† П. Лавровъ.

На 25-и мин. януарий, въ Парижъ е умрѣлъ отъ апоплексически ударъ единъ отъ най-дълбокитѣ съврѣменни руски мислители — Петъръ Лавровичъ Лавровъ. Погребанъ е билъ той извънредно тържественно: повече отъ 6000 души сж взели участие въ погребалното шествие, между които е имало и нѣколко депутации отъ Белгия, Швейцария и др. страни. Не се е минало и безъ инцидентъ: развѣто е било червеното знаме, полицията се спуснала да го отнима и е станало сблъскванье. Едва ли има нужда да се прибавя, че Лавровъ е билъ съпроводенъ до гроба по граждански: съ пѣянье на социалистическата марсельеза.

Покойниятъ Лавровъ е роденъ въ 1823 год. Той бѣ свършилъ Михаиловското артилерийско училище, въ което отпослѣ е билъ прѣподаватель по математика. Въ първитѣ години на своята писателска дѣятелность той е билъ помощникъ-редактора на руския „Артилерійски Журналъ“; а въ 1861—64 г. г. — редакторъ на издавания тогазъ русски „Энциклопедическій Словарь“ и на хубавото русско списание „Задграничній Вѣстникъ“. Прѣзъ последния тоя периодъ Лавровъ се прѣдаде всецѣло на философията. Цѣлъ редъ философски етюди и статии, написани по онова врѣме, му спечелиха името на най-талантливъ прѣдставитель на позитивизма въ Руссия. Достатъчно е да се упоменжтъ тука само слѣднитѣ му трудове: „Очерки вопросовъ практической философіи“ (1860 г.), „Три бесѣды о современномъ значеніи философіи“ (1861 г.) и „Очеркъ исторіи физико-математическихъ наукъ“ (1866 г.). Но книгата, която го обезсмърти и прѣломи живота му, е знаменитото негово съчинение: „Историческія Письма“, напечатано испърво въ списанието „Недѣля“, а послѣ излѣзло и въ особенно издание (1870 г.)[1]. Безъ прѣувеличение може се каза, че тия „Исторически писма“ съставиха цѣла епоха въ русския общественъ животъ. Мнозина ги даже считатъ за евангелие на русския нихилизъмъ. Азъ ги прочетохъ едва прѣзъ 1886 г. и нѣма защо да не признаж, че никоя друга книга не ми е правила таквозь силно впечатление. Менѣ се и днесь още чини, че тая книга тури край на моитѣ колебания: да се отдѣлѭ отъ Стамболова и се опълчѫ противъ него. Азъ бѣхъ тогава толкозъ обаянъ отъ тѣзи дѣйствително исторически писма, щото бѣхъ взелъ да ги прѣвеждамъ на български и само затворътъ и интернирането ми попрѣчиха да свършѫ прѣвода. На тая книга, главно, Лавровъ длъжи и своето административно заточение. Полковническиятъ му чинъ не го спаси отъ ноктетѣ на русската полиция, която наложи рѫка на него като на опасенъ за държавата човѣкъ. Въ заточение Лавровъ не остана дълго: нему скоро се удаде да избѣга отъ тамъ и да дойде въ Швейцария. Веднѫжъ стѫпилъ на свободна земя, той се посвѣти изключително на революционна дѣятелность. Ала тихъ и спокоенъ по натура, той не можеше да вземе друго участие въ революционната борба, освѣнъ съ мощното си перо. Едно по друго той бѣ редакторъ на русскитѣ задгранични списания: „Впередъ“ и „Вѣстникъ Народной Воли“. Въ първото отъ тия списания заслужва особенно внимание неговия политико-философски етюдъ: „Государственный елементъ въ будущемъ обществѣ“, а въ второто — магистрална една негова критика върху Тургенева. Интересна е и излѣзлата по това врѣме негова книжка върху Парижката Комуна, озаглавена: „18 Мартъ 1871 г.“ Прѣзъ втората половина на 70-тѣ години, Лавровъ се засели въ Парижъ, гдѣто и прѣкара останалата часть отъ живота си изключително посвѣтена на любимитѣ му литературно-философски занятия. Четвърть почти вѣкъ той работи върху капиталното свое съчинение: „Опытъ исторіи мысли“, отъ което се появиха само 2—3 тома въ Женева. По собственнитѣ негови думи, това съчинение трѣбваше да състави най-малко отъ 10 обемисти тома (отъ по 50—60 печатни коли всѣки). Голѣма загуба за науката ще бѫде, ако Лавровъ не е успѣлъ да довърши туй си съчинение въ рѫкописъ.

---

[1] Първото издание на тая цѣнна книга излѣзе въ Петербургъ съ Лавровия псевдонимъ П. Миртовъ. Второ едно издание отъ нея трѣба да е излѣзло въ Женева прѣди 7—8 години. Азъ не съмъ видѣлъ туй ново издание; но, когато още то бѣ подъ печатъ, самъ Лавровъ ми говори, че го билъ прѣработилъ и допълнилъ. Голѣмъ грѣхъ е, че тая книга още не е прѣведена на български.

* * *

Попадналъ въ Парижъ прѣзъ 1891 г., азъ счетохъ за своя първа обязанность да посѣтѭ автора на ония „Исторически Писма“, които бѣха оставили такъва дълбока слѣда въ моитѣ убѣждения и въ моя животъ.

Въ Парижъ Лавровъ живѣеше въ малка една квартира на тѣсната улица Saint-Jacques, № 328. Квартирата му състоеше отъ три малки стаички, отъ които двѣ бѣха вѣчно затрупани съ книги и изпълняха длъжноститѣ на кабинетъ и трапезария, а третата му служеше за приемна. Малката тая кѫщица бѣ единъ видъ манастиръ за учащата се русска младежъ въ Парижъ: тука тя идваше да си поотдъхне като въ русска земя и да научи нѣщо отъ своя скѫпъ учитель.

Лавровъ бѣ извънредно прѣдставителенъ и красивъ старецъ. Високъ и снаженъ, съ дълга брада и мустаци отъ ослѣпително-срѣбъренъ цвѣтъ, съ нѣжни до женственность сини очи, той правеше впечатление на блѣстящъ гвардейски генералъ. Само страшната меланхолия, която бѣ разлѣта по бѣлото му лице, ви да-

Какво да се прави

Статия втора.

I.

Прочее, какво да се прави?

Но прѣди всичко, кой ще го прави? Кой е този общественъ елементъ, който може да земе върху себе си изпълнението на грамадната задача, каквато несъмнѣнно е реформирането на обществения ни животъ? Най-добри программи сѫ за вѣтъра, щомъ нѣма кой да ги изпълнява.

И трѣбва да си признаемъ, че този въпросъ е най-мѫчно разрѣшимъ.

Ний изгубихме всѣка вѣра въ нашитѣ политически партии; тѣ не само доказаха, че не могѫтъ управлява страната конституционно, но се оказаха и неспособни да принесѫтъ каквато и да е полза на народа. Но всички ний знаемъ, че въ нашата масса отъ нѣкое врѣме насамъ захваща да прониква съзнание, че трѣбва нѣщо ново. Нашата интелигенция, колкото и да е тя лишена отъ инициятива, дири нови пѫтища. Фактъ е, че отъ послѣднитѣ двѣ години демократическото движение зима все по-голѣми размѣри; по-добритѣ и по-честни елементи не сѫ въ редоветѣ на правителственитѣ партии, а въ редоветѣ на демократическата и социялистическата партии. Само че е необходимо, щото тѣзи елементи да се организиратъ, — да се изработи и една практическа программа, около която да се групиратъ всички съзнателни людье отъ нашето общество. Ний сме дълбоко убѣдени, че само една демократическа партия — но, разумѣва се, поставена на широки, чисто принципиялни основи, съ една строго-опрѣдѣлена программа и несвързана съ никоя отдѣлна личность — може дѣйствително да помогне на страната. Таквазъ партия ще получи сигурно поддържката и на социялиститѣ, понеже тѣ сѫ прѣди всичко демократи. А отъ друга страна пъкъ общественнитѣ основи на нашия животъ, особенно слѣдъ направенитѣ опити съ досегашнитѣ партии, сѫ най-згодни за развитие на една демократическа партия. Страна съ дребно земледѣлие е най-згодна за демокрация. Това можемъ да наблюдаваме въ Норвегия, Швейцария, а до нѣйдѣ и въ Южна Германия.

Съ една дума: самиятъ животъ ще създаде, ще прѣдизвика онѣзи елементи, които ще се завземѫтъ съ уздравяванье на нашия социялно-политически животъ. Това е въпросъ на врѣме, на тактика и организация. Ако вѣрваме въ едно по-добро бѫдѫще на България, трѣбва да вѣрваме, че ще се явѭтъ и създателитѣ на това бѫдѫще. Ако ли българскиятъ народъ не бѫде въ състояние да даде тѣзи елементи, съ това би се доказало, че той е неспособенъ за никакъвъ прогрессъ.

Ний пакъ се повръщаме къмъ основния въпросъ, какво да се прави.

II.

Спорѣдъ характера на кризата, и разрѣшението ѝ се разпада на двѣ части: ний ще говоримъ прѣди всичко върху економическата криза.

Ний вече говорихме върху обстоятелството, че трѣбва да правимъ разлика между дълбоката, хроническата економическа криза и острата финансиялна криза. Ако бихме писали программа за една партия, която има намѣрение утрѣ да завземе властьта, ний би говорили прѣди всичко за финансиялната криза. Но ний имаме прѣдъ видъ една партия, която иска прѣди всичко да подготви народа къмъ съзнателенъ политически животъ, която ще дойде на власть не по волята на князя, а по волята на народа. Тази партия трѣбва прѣди всичко да знае, какъ може въобще да се реформира економическото положение на нашия народъ.

Тукъ изпъква единъ фактъ: България е страна на дребното земледѣлие. Селенинътъ осиромашава, по нѣкой пѫть даже изгубва земята си, но не вслѣдствие на нѣкакъвъ грозенъ економически факторъ, а просто вслѣдствие лошото управление, тежкитѣ данъци, отсѫтствието на ефтинъ кредитъ, нерационалното стопанство. У насъ концентрацията на земледѣлческото стопанство не може да стане, именно благодарение на всемирната криза. Но затова у насъ може да стане и става концентрация на земелната собственость, благодарение на сиромашията и на лихваритѣ.

Тъй щото е напълно по силитѣ на едно умно държавно управление да запази нашето дребното земледѣлие; и не само да го запази, но и да го подобри. Ний нѣмаме нужда да развиваме искуственно дребното земледѣлие, както го правѭтъ сега въ Англия, а само да освободимъ нашето земледѣлие отъ онѣзи тегоби, които тежѫтъ върху му. Но може да се попита, трѣбва ли да се запази дребното земледѣлие? Не ще ли бѫде по-добрѣ, ако по-голѣмата часть отъ нашитѣ селени се прѣвърнѫтъ въ пролетарии? Ний нѣма да се впущаме тукъ въ дълги теоретически разсѫждения, но ще укажемъ само на едно: у насъ липсва едрата, па и срѣдната фабрична промишленность, която да поглъща новообразуванитѣ пролетарии. Ако единъ нашъ земледѣлецъ изгуби земята си, той нѣма да стане фабриченъ пролетарий, а просто единъ сиромахъ, гладникъ, просекъ. Тъй щото и споръ не може да става върху туй, да ли трѣбва да запазимъ нашето дребно земледѣлие. Въпросътъ е само: какъ?

Прѣди всичко чрѣзъ намаляванье на дънъцитѣ, което може да се постигне двояко: отъ една страна чрѣзъ намаляванье на общедържавнитѣ разноски — за което ще говоримъ по-подиръ, — отъ друга страна чрѣзъ едно по-справедливо разпрѣдѣление на данъцитѣ.

Тукъ ни се прѣдставя случаятъ да поговоримъ върху данъцитѣ.

Нашиятъ идеалъ е въвежданьето на единъ прѣкъ подоходенъ и прогресивенъ данъкъ, който обаче до сега нийдѣ не е осѫщественъ. Ний мислимъ, че е полѣзно да запазимъ единъ косвенъ данъкъ: това сѫ митата на чуждитѣ стоки. Нека не забравяме, че даже демократическа Швейцария има тѣзи мита. Тѣ сѫ необходими за насъ не само като приходъ, но и като спомагателно срѣдство за създаванье на една отечественна индустрия. Веднѫжъ за винаги трѣбва да се унищожѫтъ данъцитѣ на нѣща отъ първа необходимость, като соль и др. По този начинъ ний можемъ да достигнемъ таквозъ състояние, когато всѣки да плаща данъкъ съобразно съ своитѣ срѣдства. Тогава данъцитѣ нѣма да бѫдѫтъ разорителни за селенина.

Обаче нашиятъ селенинъ вече е задлъжнѣлъ, главно на лихвари; необходимо е да се освободи той и отъ тази бѣда. Ний мислимъ, че никакви закони противъ лихварството нѣма тукъ да помогнѫтъ, а е необходимо едно радикално срѣдство: споредъ нази едничкото срѣдство е: прѣобрѫщанье на всички борчове, които тежѫтъ върху земята, въ държавни. Ний намираме въ държавно ипотекирание на земята едно радикално срѣдство за подобрение положението на нашия селенинъ. Сега селенинътъ плаща на лихваринъ 12-24-30 %. Това сѫ факти, които никой не може да отрѣче. Държавата, като прѣсмѣтне всички борчове, които тежѫтъ върху земята, ще направи единъ заемъ съотвѣтственно тѣзи борчове. Държавата може да направи тоя заемъ по 5-6 % и да го смѣта на селенитѣ по 6-7 %. Слѣдъ като всички досегашни борчове бѫдѫтъ изплатени, да не се признаватъ никакви нови заеми, направени у частни хора, поне да не могѫтъ се прави нови частни заеми върху земята. По този начинъ нашиятъ селенинъ ще се отърве отъ лихварина, ще плаща много по-малко лихва и при това държавата нѣма нищо да изгуби. Тя може не само да покрие лихвитѣ на заемътъ, но и да го амортизира въ извѣстенъ срокъ. Разбира се, че държавата освѣнъ туй трѣбва не само да запази сегашнитѣ земледѣлчески касси, но и да ги разширочи, да ги реформира въ тази смисъль могѫтъ въ дѣйствителность да помагатъ на нуждающия се селенинъ, а не на деребеевци.

Още веднѫжъ повтаряме: въ държавното ипотекиранье на земята ний виждаме едно могѫщественно срѣдство за подобрѣние положението на нашия земледѣлецъ. Тази реформа ще има и други многобройни благотворни послѣдствия. Прѣди всичко, когато лихваритѣ нѣма да има кому да даватъ своитѣ пари съ висока лихва, ще се захване конкуренция на освободенитѣ капитали: частната лихва ще се намали, volens-nolens ще се развиѭтъ частнитѣ прѣдприятия. Сега единъ капиталистъ прѣдпочита да раздаде своитѣ пари на селенитѣ по 12 % и повече. Но когато тоя изворъ прѣсъхне, лихваринътъ ще се ограничи съ 6-8 % и тогава той ще се рѣши да употрѣби своитѣ пари въ нѣкое прѣдприятие.

Друго слѣдствие ще бѫде „порядочното“ стопанство.

Щомъ държавата земе върху себе си всичкитѣ земелни борчове, тя ще бѫде принудена да обрѫща повече внимание

9*

и върху качеството на земледобработваньето. Тя ще се грижи, щото земята дѣйствително да принася нуждвитѣ приходи. Тукъ има широко поле за държавна дѣятелность: устройство на земледѣлчески курсове, образцови ферми, даванье земледѣлчески машини подъ наемъ или на изплащание, уреждание на житната търговия чрѣзъ устройство на елеватори и т. н.

Ето въ изобщо казано, онѣзи мѣрки, които могжтъ да повдигнжтъ економическото положение на нашия народъ: съ подобрѣние материялното състояние на селенина ще се подобри и положение на една грамадна часть на градското население, което живѣе отъ селенитѣ.

Възниква въпросъ за нашитѣ занаятчии и за фабричната ни промишленность. Ний не принадлежимъ къмъ онѣзи пессимисти, които осжждатъ нашитѣ занаятчии на пълно измиранье. Тѣ още сжществуватъ даже въ онѣзи държави, гдѣто сжществува и много развита едра промишленость; какво остава за у насъ гдѣто послѣдната липсва. Пакъ ще кажемъ: занаятчийство загинва, защото селенинътъ осиромашава. Но освѣнъ туй какво е направила държавата, за да помогне на занаятчийството у насъ? Въ една подобна статия ний не можемъ да разгледаме подробно този въпросъ: това е работа на специялни статии и на практически программи. Ний само указваме на главнитѣ пунктове. Ако държавата си доставя всичко що ѝ е нуждно непосрѣдственно отъ занаятчиитѣ, ако тя имъ помогне въ тѣхнитѣ сдружавания, ако способствува за развитие специялни знания помежду тѣхъ чрѣзъ курсове, образцови изложения и т. н., ако имъ отвори единъ ефтинъ кредитъ, ако имъ помага въ доставянье специялни машини, все вѣрваме, че положението на нашето занаятчийство ще се повдигне. И тукъ има широко поле за културна дѣятелность.

Най-сетнѣ, едрата промишленность. Едничката жертва, която държавата трѣбва да прѣнесе зарадъ нея, сж митата на чуждитѣ стоки. Но даванье нѣкакви особенни привилегии и въобще всѣкакви други жертви сж излишни Ако има условия за изникванье на една фабрична промишленность у насъ, тя ще се появи и безъ всѣкакви привилегии. Въ всѣки случай може още да се правжтъ изключения за онѣзи фабрики, които интересуватъ много хора, — които могжтъ да принесжтъ полза на по-голѣмата масса отъ населението.

Едничката грижа на държавата за повдигнье на фабричната промишленость трѣбва да състои само въ една енергична търговска и митническа политика.

Но за да станѫтъ всички горѣизброени реформи възможни, прѣди всичко е необходимо едно реформиранье на нашия бюджетъ въ тази смисъль: първо да се намали съобразно съ платежнитѣ сили на народътъ, второ да се отдѣля възможно по-голѣма часть за производителни разходи. Особенно сега, въ най критическата епоха, той трѣбва да се намали до 65—70 миллиона. Това е възможно безъ да се нанесе каква да е врѣда на държавната машина. Намъ не ни трѣбватъ 22 управители, а само 10, не ни трѣбватъ 81 околийски началници, които главно иматъ партизанска цѣль, — да правѭтъ избори, а ни стигатъ 25—30. А най-главно не ни трѣбва таквазъ голѣма армия съ толкозъ скѫпо плащани офицери. При толкозъ разстроени финансии никаква армия не може ни помогна не само за достиганье нѣкакви задачи, но даже за отблъсванье на неприятели. Намъ ни стига една постоянна армия отъ 10—12 хиляди души войници. По-добрѣ да имаме добри топове и добри пушки и една малка, но добрѣ приготвена армия при добри финансии, отколкото една голѣма армия недобрѣ въоржжена и при лоши финанси. Найсетнѣ и князътъ, въ своята голѣма обичь къмъ народа, ще се съгласи да намали своята цивилна листа, а особенно своитѣ извънредни разноски.

Най-сетнѣ държавниягъ дългъ. Него ний не можемъ да намалимъ: ний сме свързани. Могли бихме да го намалимъ само чрѣзъ едно сгодно конвертиранье. Но за това сега не може и да се говори. Въ всѣки случай, слѣдъ извѣстно врѣме ний ще имаме право да конвертираме досегашнитѣ заеми. Но за да може да се направи една сполучлива конверсия, ний трѣбва да стоимъ финансиялно добрѣ, нашиятъ народъ трѣбва да се съвземе економически. Тогава ний ще имаме довѣрието на чуждестраннитѣ капиталисти, тогава ще ни дадѫтъ охотно пари.

Току що изложената программа на економически реформи не е работа за нѣколко мѣсеци, а изисква за своето реализиранье дългогодишенъ трудъ на едно истинско народно правителство. Въобще економически реформи сѫ възможни само при една реорганизация на нашия политически животъ.

III.

Ний по-горѣ прѣдставихме истинската картина на нашия политически животъ. За да реформираме тоя животъ, трѣбва прѣди всичко да се повърнемъ къмъ нашата демократическа конституция и нищо друго. Ний съ това искаме да кажемъ, че основниятъ характеръ на нашата конституция, който опрѣдѣля България като една ограничена монархия трѣбва да си остане. Сигурни сме, че ще прѣдизвикаме съ туй недоволството на мнозина наши приятели, които мислѭтъ, че монархизмътъ ни е нанесълъ много врѣди. Ний сме съгласни съ това мнѣние, но ний мислимъ, че републиканско управление ще бѫде още по-опасно за нашето отечество. Ний въобще не смѣтаме за важно, каква е формата на управлението, а каква е сѫщностьта. Ако имаме единъ съзнателенъ народъ съ едно честно, избрано прѣдставителство, което ще даде своето довѣрие само на едно строго конституционно министерство, князътъ нищо зло не може да направи. Републиканското управление до сега е доказало своята сила само въ Швейцария и отчасти въ Сѣв. Американскитѣ щати, никѫдѣ другѫдѣ. Ний не вѣрваме, че то ще може да вирѣе у насъ. Нека си остане князътъ, само нека не му даваме възможность да управява неконституционно. Нека оставимъ на онѣзи лакеи, които ту му цалуватъ рѫка, ту го ругаѭтъ, да се занимаватъ съ княжеския въпросъ. Ний казваме че такъвъ въпросъ за насъ не сѫществува. Ний само искаме, щото конституцията, която имаме сега само на книга, да бѫде оживотворена, дѣйствителна. Тъй щото, струва ни се че реорганизацията на нашия политически животъ ще се осѫществи, щомъ въ управлението на страната наченѫтъ да се придържатъ строго о конституцията. Но кой не е обѣщавалъ да постѫпва тъй? Само Стамболовъ имà храбрость да признае, че се рѫководи по вѫтрѣшното си убѣждение, а не споредъ законитѣ. Като захванете отъ самия князъ, който тържествено се е обѣщалъ, че въ страната ще владѣѭтъ законность и свобода — а по-вече отъ това сега ний не искаме — и свършите съ послѣдния околийски началникъ, който не допуща избирателитѣ до урнитѣ, всички пазѭтъ все клетата конституция. Греково-Радославовото министерство бѣ счело за нуждно даже специално да обади, че ще пази конституцията, — за да може подиръ още по-лесно да потъпче всичкитѣ закони.

Прочее, не учрежденията трѣбва да се измѣнѭтъ, а нравитѣ. Трѣбва да се създадѫтъ пазители на конституцията. Дѣйствително най-добъръ пазитель е самиятъ народъ. Но тоя народъ трѣбва да се възпитава, трѣбва да се събуди въ него съзнание на неговитѣ права и да се научи да брани тия права: тогава и князътъ ще бѫде конституционенъ и министритѣ ще управляватъ споредъ законитѣ. Ето най-свещенната обязаность на всички онѣзи, които милѣѭтъ за доброто на страната ни.

Веднѫжъ за винѫги трѣбва да се откажемъ отъ милости отгорѣ; нека не се надѣваме на народни спасители. Нека откажемъ отъ всѣкакви компромисси съ всички партии, които вече доказаха, че сѫ лакеи и народни притѣснители. Стигатъ проповѣди за концентрация на всички оппозиционни елементи, — които не се рѫководѭтъ отъ никакви идеали, а само отъ желанието да седнѫтъ на министерската скамейка. Всѣкакви подобни компромисси сѫ безправственни въ самата си основа, безплодни по резултатитѣ си и врѣдни за гражданското възпитание на народа. Нека не се надѣваме, да завземемъ утрѣ властьта: при дадени условия тя би била само една княжеска милость и слѣдователно недемократическа, нетрайна. Отъ самото начало трѣбва да съзнаемъ, че прѣдстои една грамадна работа, която ще постигне цѣльта си подиръ дълги години.

Ето прочее какво трѣбра да се прави:

Трѣбва да се организира една широка агитация въ цѣлата страна, въ най-голѣмитѣ градове и въ най-затънтенитѣ паланки, която да има за основата дневнитѣ, сир. най-близкитѣ интереси и нужди на народътъ. Не ни трѣбватъ программи копирани отъ държави съ съвършенно друга общественна организация: нека създадемъ прѣди всичко елементарнитѣ условия за една правилна и законна общественна дѣятелность. За кой дяволъ ни е хубавата программа на нашитѣ социалисти, когато едни диви шайки, подпомогнати отъ една разсвирѣпѣла полиция могѫтъ да растурѭтъ и най-законни избори, когато една кървава камара можа да изгони противозаконно всѣкиго който има дързостьта да се отнася критически къмъ правителсвото? Нека прѣди всичко научимъ нашия народъ да формулира ясно своитѣ искания, да умѣе съзнателно да избере прѣдставителитѣ си, да има мѫжество да се бори противъ собственнитѣ свои башибузуци. Да не се лъжемъ: досегашнитѣ правителства сѫ побѣждавали не благодарение на своята сила, а само благодарение на безсилието на своитѣ противници. Нашиятъ избиратель не знае още какво да иска и какъ да го иска. Това се приобрѣтава не отведнѫжъ, а чрѣзъ дълго политическо възпитание.

Не стига да се привърже населението къмъ една популярна личность, а да умѣе само да си избира водачитѣ. Това може да се постигне чрѣзъ една неуморна, безспирна, настойчива агитация. Не стига въ еди кое село да се основе демократическо бюро — съставено обикновено отъ аспиранти за служба — а трѣбва свѣстни агитатори да кръстосватъ цѣла България и да събуждатъ масситѣ.

Разбира се, за тази цѣль сѫ потрѣбни срѣдства и хора, а най-главно една добра организация. Периодически събрания, единъ добрѣ редигиранъ печатъ, агитациони брошури, пѫтующи агитатори, редовни конгреси, ето срѣдствата, съ които може да се възпита народътъ.

Ний сме дълбоко убѣдени, че по този начинъ ний ще стигнемъ до тамъ, щото България да се управлява законно: тогава ще могѫтъ да се прокаратъ онѣзи економически реформи, които ще повдигнѫтъ благосъстоянието на нашия народъ.

Тогава ще можемъ пристѫпи къмъ изработванье на една подробна программа. Тогава ще може да се подигне въпросътъ за пропорционални избори, за реорганизация на нашето самоуправление, за демократизиранье на нашитѣ училища, за безплатна медицинска помощь, за уреждане отношенията между работници и господари и т. н. Прѣди всичко конституционо управление, законность и свобода. Слѣдъ туй най-належащи економически реформи и уреждане на нашитѣ финанси. А тогава самиятъ животъ ще тури на дневенъ редъ нови въпроси. Тогава ще има пакъ борба, но тя ще бѫде принципиялна, а не между шайки.

Още една забѣлѣжка: досегашнитѣ правителства сѫ довели България до таквозъ отчаянно положение, щото трѣбва веднага да се заловимъ за борба. Дезорганизацията на нашия държавенъ строй е вече захваналъ. Да, това което ний сега виждаме да става въ България, е начало на разлаганье. Безъ скѫпи, прѣскѫпи жертви ний нѣма да излѣземъ отъ тази бъркотия. Но колкото повече това състояние трае, толкова по-мѫчно ще бѫде да се вкара страната въ правиленъ пѫть.

Нека не ни се отговаря, че полицията, която знае да убива избиратели, ще знае да убива и агитатори. Всѣка борба иска жертви, но всѣка жертва приближава борбата къмъ края Тукъ може да се каже: колкото на-злѣ, толкова по-добрѣ. Нека правителствата бѫдѫтъ принудени да манифестиратъ своитѣ противозакония по-често: и това е една агитация.

Нека не ни се отговаря, че нашата интеллигенция е неспособна на самопожертвуванье, че нашиятъ народъ още дълбоко спи. И едното и другото е невѣрно. Впрочемъ, опитайте по-напрѣдъ, че тогава говорете. И ако се окаже дѣйствително, че е мечта, че е праздна фантазия да се надѣваме на нашата интеллигенция и на нашия народъ..., тогава ний... не заслужваме по-добра участь отъ онази, която сега имаме.

Тогава и България ще постигне участьта на Гърция, Сърбия и Испания: тогава България е осѫдена да загине.

Ний вѣрваме въ едно свѣтло бѫдѫще на България!

Единъ поздравителенъ адрессъ до Прѣдсѣдателя на Трансваалската Република.

Тия дни нѣколцина столични граждани сж отправили до Прѣдсѣдателя на Трансваалската Република слѣдния адрессъ, написанъ едноврѣменно на български и френски езици:

„До Прѣдсѣдателя на малката, но храбра Трансваалска Република.

Гражданино.

„Обикновенни събития сж въ историята, малкитѣ народи, макаръ и слѣдъ хероическа борба, да сж ставали жъртва на хищническитѣ стремежи на своитѣ велики и силни съсѣди. Но рѣдки сж ония щастливи случаи въ живота на тия народи, когато тѣ побѣдоносно сж отстоявали своето право на свободенъ животъ противъ посѣгателствата на могжщи и ненаситни врагове.

„Такъвъ е великиятъ примѣръ съ вишия храбъръ народъ.

„И днесь свѣтътъ заслужено се удивлява на неговитѣ славни подвизи, които съкрушиха силата и смириха гордостьта на алчния Албиянъ.

„Ний, синове на една селска, като вашата, държава, не можемъ да останемъ хладнокръвни и да не се поклонимъ прѣдъ войнишкитѣ и християнски добродѣтели на единъ народъ — толкозъ сроденъ съ нашия по своя битъ и нрави

„Прочее, като привѣтствуваме въ вашето лице юначния трансваалски народъ, желаемъ побѣдоносно започната борба да се свърши съ пълно поражение на неговитѣ врагове.

„Нека свѣтътъ разбере, че и малкитѣ народи иматъ божественното право на свободно и самостоятелно сжществувание, и че „Всемогжщия държи мечъ“, — мечътъ на вѣчната правда!

„Да живѣе Трансваалската Република!

„Да живѣе нейния достоенъ Прѣдсѣдатель-Баща!

Струва ни се, че нѣма да сгрѣшимъ, ако кажемъ, че този адрессъ ни най-малко не е диктуванъ отъ нѣкакви ненавистни чувства къмъ английския народъ като такъвъ. Подобни чувства на неприязненность къмъ който и да било народъ сѫ чужди за българското сърдце. Доказателство на това ний виждаме не само въ обстоятелството, че ний днесь дружелюбно живуваме съ нашитѣ довчерашни мѫчители и днешни угнетители на голѣма часть отъ народа ни; но още и въ факта, че ний на всѣка минута сме готови да подадемъ братска рѫка на единъ другъ нашъ, за жалость еднокръвенъ, врагъ, и то даже прѣзъ оная бездна, която събитията отъ 1885 год. и неговитѣ днешни вѣроломства въ Македония сѫ поставили между насъ. Тоя адрессъ е изразъ на едни напълно заслужени симпатии къмъ единъ народъ, малъкъ по численность, но великъ по душа, който побѣдоносно се бори за своето право дѣло, за своята независимость; той сѫщеврѣменно е и изразъ на слабъ протестъ противъ оная чудовищна английска политика, която въ своитѣ егоистични и завоевателни стремления не се спира прѣдъ нищо, нито даже прѣдъ рискътъ да бѫде поразена. А тая политика, която докара разгрома на английското могѫщество въ Южна-Африка и потресе до самитѣ основи грамадната Велико-Британска Империя, днесь жестоко се осѫжда и проклина отъ всѣкой англичанинъ, който искренно милѣе за своето отечество и за неговото застрашено величие. На тая сѫщата политика ний, българитѣ дължимъ едно велико и, уви!. непоправимо зло,— разкъсваньето и разхищеньето на хубавото ни отечество. Тая егоистична политика е вдѫхнала на българскитѣ граждани и горния адрессъ.

КРИТИКА

Всеобща история на литературата. Учебникъ за срѣдни училища и нарѫчно помагало за любители на литературата. Съставили К. Карагюлевъ, Пор. Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. Пловдивъ. Дановъ. 1900.

Много е деликатна задачата на литературния историкъ, защото той има да се бори съ много неустановени нѣща въ своята наука. Освѣнъ това литературата, като отражение на най-вишата душевна култура, изискава естественно отъ своя историкъ не само особно тънко чувство и проникванье въ сърдцето на поетическитѣ творения, но тъй сѫщо и наученъ, критически регулирующъ духъ. Двата тия фактора трѣбва да вървѭтъ рѫка за рѫка въ неговитѣ изслѣдвания. Не трѣбва да се дава прѣднина нито на единия, нито на другия елементъ, защото въ първия случай литературното изслѣдванье би се прѣобърнало на чисто субйективни схващания, въ втория то би придобило педантиченъ отпечатъкъ, който е тъй противенъ на истинско-поетичното. Ако въ първия елементъ се крие способностьта да се прониква и схваща истинското величие и значение на всѣко поетическо творчество, въ втория се корени методътъ който ще се употрѣби при изслѣдванье произведенията на поетическото искуство. Въорѫженъ съ такива качества, литер. историкъ трѣбва да проникне, прѣди всичко, индивидуалния животъ на нацията, на чиято литература пише история, та да може да се издигне до схващанье и на нейния поетически животъ. Всѣка нация има въ себе си нѣщо характерно, специфично ней свойственно и нейната литература носи нейния културенъ отпечатъкъ. Въ съгласие съ това, всѣки поетъ си има както своя физическа, тъй сѫщо и своя умственна, нравственна и поетическа физиономия; въ тия послѣднитѣ се отражаватъ особноститѣ на неговата нация. На литературния историкъ прѣдстои слѣдов. трудната задача, като изучва отдѣлнитѣ поети и тѣхнитѣ поетически образи, да може да овладѣе съ своя проницателенъ духъ цѣлата поетическа литератера на нацията и да я изложи съ майсторството на художникъ; като схване индивидуалнитѣ особности на отдѣлнитѣ поети, да ги обясни въ връзка съ почвата и врѣмето, гдѣто и когато сѫ се появили, да може да ни прѣдстави възъ основа на такива фактори цѣлостното развитие на националната литература въ пъленъ. завършенъ образъ, въ който отдѣлнитѣ поетически личности да сѫ обяснени въ връзка съ това цѣло. По такъвъ начинъ само можемъ да прѣдставимъ вървежа на националната литература тъй ясно прѣдъ читателя, щото той да почуствува както особното, характерното въ отдѣлния поетъ, тъй сѫщо и специфичния духъ на цѣлата литература.

Цитираната книга прѣдставлява една хубава идея въ своя замисълъ и е на всѣки случай огроменъ трудъ, който прѣпоръчва авторитѣ му и вѣрвамъ всѣкиго ще зарадва. Той има повече компилативенъ характеръ, както това изрично се казва отъ прѣдговора. Нашитѣ бѣлѣжки за нея въ тая кратка рецензия се отнасятъ изключително за нѣмската литература, написана отъ г. Барутчийски. Въ послѣдната книжка на „Б. Прѣгледъ“ сѫ отбѣлѣжени външнитѣ добри страни на съчинението“, та слѣднитѣ редове ще се касаѭтъ само до вѫтрѣшнитѣ му страни.

При описванье на старата и срѣдната епоха на нѣмската литература г. Б приема дѣлението, което дава Дж. Саймъ на нѣмската литература, та затова, види се, не изтъква ясно първата классическа епоха на нѣмската литература (1100—1300), искаме да кажемъ, г. Б. не е означилъ тази епоха съ общоприетото отъ нѣмскитѣ литер. историци название първа классическа епоха. На леко сѫ минати тъй нареченитѣ придворни епици („rie höfischen Epiker“), не сѫ характеризирани и сюжетитѣ Парсивалъ, Тристанъ и Изолда, Лоенгринъ и пр., които сѫ разработени и въ модерната нѣмска оперна драма отъ Вагнера. Не сѫ изтъкнати слѣдов. ясно поетическитѣ личности на първитѣ нѣмски классици Хартманъ фонъ Ауе, Волфрамъ фонъ Ешенбахъ, — аналфабетния творецъ на Парсивала — и неговия противникъ Готфридъ фонъ Страсбургъ. Въ искуственната епическа поезия („Kunstepos“) на тия поети трѣбваше да се спомене, че сѫ разработени прѣимуществено чужди сюжети (французски: К. Велики, Роландъ; послѣ, прѣдание за св. Чаша (hl. Gal): Парсивалъ, Титуелъ и Лоенгринъ; келтийски: Артуръ и героитѣ на неговата крѫгла софра (Tafelrunde): Тристанъ и Изолда, Ерекъ и Ивайнъ; антични: троянската война, Ал. Велики и пр.)[1] Пѣсеньта за Нибелунгитѣ е изложена инакъ доста добрѣ, но истинскиятъ смисълъ на трагичната ѝ завръзка не е твърдѣ ясно посоченъ. Повърхна е и характеристиката на Миннезенгеритѣ, поезията на които се състои въ сърдечно, задушевно, дори мистично болезненно обожание на жената; минизенгерството е единственното поетическо явление, което се явява като резултатъ отъ чистото, идеалното, поетическото въздѣйствие, което може да упражни нѣкога жената върху живота. Frauenkultus! — Опитцъ, прѣдставителитѣ на херойчно-галантния романъ (Casper von Lohenstein и пр.), влиянието на Пиетизма, Тамасиусъ, Годшедъ — диктаторъ на нѣмската лиература прѣзъ първата половина на 18 в., сѫ прѣминати тоже бѣгло и на бърза рѫка, — нѣщо което се е налагало може би отъ мѣстото и назначението на учебника. Клопщокъ, Виландъ, Лессингъ, Гете и Шиллеръ сѫ разгледани доволно всестранно, но все пакъ липсва дълбочина и ясна характеристика[1] Г. Б. не се допитва вече до Сайма, а навѣрно до Шерра, когото често споменува. Съдържанието на повечето отъ творенията на вторитѣ нѣмски классици е прѣдадено. Другояче и не може. За Клопщока е посочено дѣйствително че той е повече лирически, нежели епически поетъ, но трѣбваше да се наблѣгне повече върху тоя фактъ. Истинскиятъ классицитетъ на Клопщока състои собственно въ неговата лирика: слѣдъ Валтера ф. д. Фогелвайде и прѣди Гете той е най-великиятъ нѣмски лирикъ, той е създатель на модерния химнъ. Въ всичкитѣ му произведения личи дълбоко религиозно чувство. За Лаокоона е писано доволно много. Но резултатитѣ, които е достигналъ Лессингъ въ него, трѣбваше да се формулиратъ въ отдѣлни точки. Лессингъ възстана противъ възрѣнието „Ut pictura poesis“. Отъ тоя пунктъ по двѣтѣ посоки — къмъ поезията и пласт. искуства — трѣбваше да се посочѫтъ главнитѣ моменти. Така по-леко би се схванало значението на Лаокоона. Смисълътъ на изражението „Живописьта може да подражава така сѫщо и дѣйствия, ала непосрѣдно (?) съ помощьта на тѣла“ (стр. 457) е просто непонятенъ за ония, за които се назначава книгата. Блѣдо е прѣдадена заслугата на Хердера по отношение на народ. пѣсень и пр. — Върху Гете и Шиллера авторътъ се е спрѣлъ повечко, както е и трѣбвало. Но г. Б. не характеризира достатъчно личностьта на Гете, неговото творчество, характера му; единъ важенъ елементъ отъ неговия животъ — любовьта — е почти изпустнатъ, за Гретхенъ се споменува само въ „Фауста“, а изпустнатъ е и житейскиятъ принципъ на Гете (безспирно, неуморно стременье „rastloses Streben“), въплътенъ, въ характера на Фауста. Когато авторътъ говори за Гете, той не споменува нищо за Шиллера. Взаимниятъ моментъ въ тѣхния животъ е споменатъ при разглежданьето на Шиллера; а повечето нѣмски литер. историци постѫпватъ обратно: тѣ отнасятъ Шиллера къмъ Гете. Изложението на „Фауста“ е погрѣшено въ основата си и се нуждае отъ поправки. Въ старата легенда за Фауста иска да се каже, какво стремежътъ къмъ познание може да доведе човѣка до отпаданье отъ Бога, до съюзъ съ дявола и вѣчно проклятие. Лессингъ се опиталъ да обработи тоя сюжетъ въ смисълъ, че висшиятъ стремежъ не може да заведе човѣка до вѣчно проклятие. Гете обр ботва стария фаустовски сюжетъ въ сѫщия тоя смисълъ. За тази цѣль въ условието между Фауста и Мефистофеля лежи мисъльта, че ако на Мефистофеля се удаде да задоволи Фауста вѫтрѣшно, т. е. да убие въ него всѣкакво висшо стремение, или съ други думи неговия идеализъмъ чрѣзъ земни наслади, тогава казва Фаустъ Мефистофелю: —

---

[1] Опрѣдѣлението, което авторътъ дава на стр. 416 (заб. I) за алитерацията, не е твърдѣ ясно, макаръ и да се потвърдява отъ примѣритѣ.

---

[1] Може би почитаемитѣ автори не сѫ прави като казватъ, че хар теристикитѣ на непознати съчинения сѫ безполезни. За това тѣ сѫ се раничили повече върху анализа на съдържанието. Но много често както правени тия анализи, не изпъкватъ основнитѣ замисли на нѣкои творе Не всѣки, който прочете извѣстно творение може да схване и основния д на фабулата му. А нѣма смисълъ, ако ученикътъ научи съдържаниетс „Фауста“ и не знае въ що състои неговия трагизмъ. Ето защо харак стикитѣ сѫ необходми, зависи само какъ се разбиратъ тѣ. Откѫслеци, к не стоѭтъ въ връзка съ разказа, нѣматъ значение.

„Werd' ich zum Augenblicke sagen:
Verweile doch! du bist so schön!
Dann magst du mich in Fesseln schlagen,
Dann will ich gern zu Grunde gehn!
Dann mag die Todtenglocke schallen,
Dann bist du deines Dienstes frei,
Die Uhr mag stehen, der Zeiger fallen
Es sei die Zeit für mich vorbei".

Тоя пасажъ е прѣведенъ отъ г. Б. на стр. 472 тъй: „Ако нѣкога за мигъ кажѫ: **стига, ти си тъй хубава!** тогава само ти можешъ да ме оковешъ въ вериги, тогава смъртната (като че ли има и бесмъртна!) камбана може да забие. Нека часътъ спре, нека стрѣлката да падне, нека и азъ загинѫ". Въ тоя прѣводъ Фаустъ се обръща слѣдов. къмъ нѣкое женско сѫщество, а не както е въ оригинала: „Ако на единъ мигъ отъ живота си кажѫ: почакай, ти си тъй хубавъ" и т. н. Несъзнателна грѣшка не е това, защото изражението „Стига, ти си тъй хубава!" се повтаря и на страница 483. Тоя моментъ отъ условието стои въ връзка съ спасението на Фауста. Именно: и до самата смърть на Фауста (II ч. края) на Мефисто не се удало да убие фаустовия идеализъмъ и да го задоволи съ земни наслаждения. Фаустъ умира безъ да успѣва Мефистофель да създаде за него такъвъ мигъ, къмъ който той би могълъ да каже: „Почакай! Ти си тъй прѣкрасенъ!" За това споредъ условието Фаустъ слѣдъ смъртьта си не пада въ ада, а бива взетъ отъ ангелитѣ:

Gerettet ist das edle Glied
Der Geisterwelt vom Bösen:
Wer immer strebend sich bemüht
Den können wir erlösen;
Und hat an ihm die Liebe gar
Von oben Theil genommen
Begegent ihm die sel'ge Schar
Mit herzlichem Willkommen".

Но че авторътъ не е вникналъ добрѣ въ фабулата на Фауста, това се вижда и отъ казаното на страница 483, гдѣто се говори, че Ф. „като намѣрилъ за първъ пѫть отдавна търсеното задоволство, съ възторгъ между другото извиква: Стига, ти си тъй хубава!" Съ такова тълкование, което е възможно само при пълно непознаванье великата трагедия на Гете, г. Б. унищожава не само мотивировката на Фаустовото спасение, но и въобще смисъла и идеята на цѣлото творение“. Напротивъ, Фаустъ умира прѣди да дойде до това вжтрѣшно задоволство. Само надѣвайки се да достигне своята висша цѣль, Фаустъ се наслаждава въ прѣдсмъртнитѣ си минути („vorempfindend“ — „въ прѣдчувствие“) отъ най-висшия моментъ („den höchsten Augenblick“).

„Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Geniess ich jetzt den höchsten Augenblick“

(„Прѣдчувствайки такова велико щастие,
Азъ се наслаждавамъ сега отъ най-висшия моментъ“).

Слѣдъ тия думи Фаустъ издъхва, та изумително е, гдѣто г. Б. му влага въ устата, като прѣтсмъртни, думитѣ „Стига, ти си тъй хубава!“ (стр. 483). Освѣнъ всичко това г. Б. не ни е посочилъ въ що състои трагизма на Фауста, което е твърдѣ необходимо. — И Шиллеръ е разгледанъ доста обширно и на нѣкои мѣста доволно добрѣ. Думитѣ на стр. 487: Шиллеръ живѣлъ въ „Лайпцигъ, Дрезденъ и селцето Голисъ“ може да заведжтъ читат ля до заблуждение. Голисъ е прѣградие на Лайпцигъ, въ него (Schillerhäuschen) Ш. е живѣлъ прѣзъ лѣтото, когато е прѣкарвалъ въ Лайпцигъ (1785). Затова обикновенно се казва: Ш. живѣлъ въ Лайпцигъ-Голисъ, Дрезденъ-Лошвицъ. Прѣдадено е и съдържанието на повечето отъ Шиллеровитѣ трагедии. Паралелътъ между Гете и Шиллера е изобщо сполучливъ и се чете съ увлечение. Ще прибавимъ само, че макарь Гете и да е почитанъ отъ всички като най-великъ поетъ слѣдъ Шекспира, но той не е обичанъ тъй, както Шиллеръ, може би затуй, че Гете не е можилъ да се подчини съвършенно и изключително на висшитѣ нравственни закони [1], когато Шиллеръ е въплъщение на възвишенъ нравственъ идеализъмъ. — „Периода на буринтѣ устреми“ (Sturm und Drangperiode), а особно „Романтизма“ и „Млада Германия“ като литературни вѣяния и „насоки“(?), трѣбваше да се анализиратъ и иллюстриратъ по-обширно, защото възбуждатъ интересъ като съврѣменни течения, отколкото мотивитѣ отъ старня и срѣдния периодъ на нѣм. литература. Г. Б. пише, по подражание на русскитѣ ржководства, Томазий вм. Томасиусъ, Жанъ-Поль вм. Жанъ Паулъ. Първата часть отъ Шиллеровата трилогия се казва обикновенно „Валенщайновъ лагерь“, а не само „Лагерь“, на 487 стр. е казано „Заговоръ на Фиеско“ вм. „Заговорътъ и пр.“, а на стр. 464 е оставена непрѣведена думата Aufklärung.

Изобщо взето обаче, като първъ опитъ и като се има прѣдъ видъ цѣльта, съчинението на г. Б., съ изключение разказа за Фауста, е задоволително. Нашитѣ бѣлѣжки сж разултатъ на искренни впечатлѣния, добити отъ четенье работата на г. Б., та се надѣемъ, че не ще имъ се даде другъ смисълъ.

В. И.

---

[1] Ralph Waldo Emerson Repräsentanten des Menschengeschtechts, p. 220.

Трепети. Лирически стихове отъ Кирилъ Христовъ. Премия на „Животъ“. Сливенъ. Печатница на „Българско Знаме“.

Слѣдъ политическитѣ борби, въ България настѫпиха дни на спокойно развитие, което се отразява и въ литературата. Сега се пишѫтъ, проявяватъ много повече лични субйективни мисли и настроения нежели прѣди. Кървавиятъ мечъ се остава на страна и рози почватъ да се заплитатъ въ коситѣ. Единъ възвѣститель на това „само за себе си живѣящо“ направление е младиятъ лирикъ Кирилъ Христовъ. Неговата малка книжка стихове „Трепети“ възбуди особно внимание въ България. И то съ пълно право. Дори и въ една отъ европейскитѣ литератури то би било едно видно явление. Тѣзи деветдесеть малки странички сѫ едно истинско дѣло.

Христовъ е сѫщински застѫпникъ на една вихренна младежска безпечность (Jugendlust). Страстна необуздана жажда за животъ, само животъ — това е цѣлата негова философия. Неговото малко отечество съ простото си примитивно битие е за него твърдѣ тѣсно; него е страхъ „че младость ще мине прѣди да е живѣлъ“. Безъ сълзи обрѫща той гръбъ на своето тихо отечество и се впуща навънъ въ широкия свѣтъ, защото „той морето и вълнитѣ не можеше да гледа отъ брѣгътъ“.

Животъ, вълненья искамъ азъ, вълненья!
Летете буйни дни,
Летете, катъ на сънѣ вий прѣдъ мене!
Лудѣйте младини!

Негова пѫть води къмъ Италия. Тамъ той живѣе споредъ девиза, който нему е откровенъ: „Моми и вино, вино и моми“. Тамъ намира той демоническата хубость на Розалия, поради чиито черни очи бурниятъ чужденецъ забравя камата на нейния завистливъ съпругъ; тамъ се унася той, прѣдъ изгледа на огнения Везувий, въ любовьта на страстното южно чедо. И въ ритмически, свободенъ и страстно поривистъ, езикъ, богатъ съ ярки картини, той ни рисува своя миръ. Обаче онзи миръ, въ който духоветѣ се стремѭтъ да се възвисѭтъ чрѣзъ вѣчно мѫчнитѣ борби въ царството на идеала, мирътъ на работата е за него чуждъ, незгоденъ нему. По дяволитѣ! „Животъ разуменъ, слава, идеали? — Тазъ стара пѣсень вече се не пѣй, — защото днесь се съ нея само хвали, който не умѣе да живѣй!

Vo' angare ubbriaco
Nel regno dei più!

Естественно, такава една „свѣта дивиза“ за животъ прѣдизвиква силна опозиция отъ страна на сериозни мислители и борци за висшия идеалъ. Поетътъ чувствува по нѣкога самъ, види се, въ свѣтли часове, посрѣдъ своя младежки кипежъ, празнотата и

---

[1] Изъ журнала Die Gesellschaft, отъ 15 ян. т. г. — Въ сѫщата книжка е помѣстенъ и единъ прѣкрасенъ прѣводъ на стихотворението „Скитникъ“.

безпочвенностьта на своя животъ, и на много отдѣлни мѣста той дава изразъ на това. При все туй негова страстенъ жаръ всѣки пѫть заразява, както и неговата вихренна младость, която обжегва читателя на всѣки редъ и го кара да забравя извѣстната бруталность (не намирамъ тоя мигъ по-мека дума), която се хвърля въ очи въ много отъ неговитѣ еротики. Тукъ тамъ, макаръ и рѣдко, прѣдъ насъ прѣдставатъ и чисти нѣжни творения на негова кипящъ духъ, образи пълни съ настроения отъ дѣйствителния и блѣнувания миръ („eus Tag und Traum“). И това ни позволява да се надѣваме на едно развитие къмъ по-висши цѣли. Обикновенно за критицитѣ е ефтино удоволствие да се впущатъ въ прѣдричания и да даватъ добри съвѣти, едно обаче е за мене ясно: както единъ актьоръ, който играе своята роля отъ начало до край съ най-високъ гласъ, скоро уморява и оттласква зрителитѣ, сѫщото може да се случи и съ нашия поетъ (въпрѣки всичко добро що би могло да се каже за онова, което е създалъ до сега) — ако не му се удаде слѣдъ тѣзи бурливи пѣсни да намѣри по-нѣжни и по-благородни звукове.

Georg Adam.

Судьбы періодической печати въ Болгаріи. Историко-критическій очеркъ К-ва. (Вѣстникъ Евроны, 1900, книга 2).

Февруарскиятъ номеръ на „Вѣстникъ Европы“ съдържа една обширна и, въ главнитѣ си черти, напълно справедлива характеристиката и оцѣнка на нашия политически печатъ. Послѣднитѣ 7—8 стр. отъ статията сѫ посвѣтени на нашитѣ списания и бѣлѣжкитѣ, направени по тѣхенъ адресъ, не могѫтъ да се нарекѫтъ неумѣстни, но тѣ далечъ не даватъ такова пълно прѣдставление за литературно-научния животъ, съсрѣдоточенъ въ списанията, както бѣлѣжкитѣ му за вѣстницитѣ — за нашия полит. животъ, така щото сѫщинското значение на статията лежи въ характеристиката на нашето вѣстникарство. Трѣбва да признаемъ, че рѣдко сме чувствували такъвъ националенъ срамъ, — рѣдко сме имали случай да почуствуваме всичкия националенъ позоръ, който съдържатъ, който въплъщаватъ ония въплъщения на безграмотность, „крѫгло“ невѣжество, умственна босота, духовна нищета и етическа тѫпость, които носѭтъ името „българска политическа пресса“. Нека ни простѭтъ ония два-три политически органа, които нѣматъ нищо общо съ своитѣ „събратия“ за тѣзи жестоки думи, но ний не знаемъ какъ другояче да охарактеризираме тия духовни помии, които ежедневно и ежечасно се изливатъ надъ България, — нито какъ инакъ да изкажемъ всичката сила на своето чувство на възмущение и отвращение, което сѫ ни вдъхвали всѣкога нашитѣ фабрики за духовна каль и което, при четеньето на тая инакъ доста трома и непретенциозна статия, възникна наново и сѣкашъ доби нѣкакъвъ вещественъ, конкретенъ видъ. При това авторътъ съвсѣмъ не си служи съ никакви силни изрази, нито пъкъ е нарисувалъ нѣкаква жива, художествена картина, а съвсѣмъ просто и безискуствено е наредилъ фактитѣ, далъ е само 5—6 цитата, които даже не могѫтъ да се нарекѫтъ „върхове“ на нашитѣ вѣстникарски бандитства и политически безчинства. Достатъчно е било да се посочѫтъ съ пръстъ и да се освѣтлѭтъ съ най-слаба дневна свѣтлина, за да блѣснѫтъ тѣ съ ослѣпителенъ блѣсъкъ. А каква ли грозна, каква ли ужасающа картина ще прѣдставя нашиятъ печатъ, ако ни бѫде очертанъ не отъ индиференти чужди уста, а отъ едно пълно съ участие, треперящо отъ негодование, вълнувано отъ възмущение сърдце. — ако една душа, способна да почуствува всичката болка на язвата, съ пламенни слова ни обрисуваше физиономията на българския политически печатъ! Впрочемъ, за това не само не е късно подиръ тая статия, а, напротивъ, именно отъ нея наложително се изисква. Доста е било мълчано отъ ония, които трѣбва да говорѭтъ, доста е билъ търпѣнъ позорътъ. Врѣме е да се обяви единъ истински кръстоносенъ походъ противъ сегашната бълг. политическа пресса; че той ще бѫде и походъ противъ днешната българска политика, не врѣди, — толкозъ по-добрѣ.

Въ слѣд. книжка на Мисъль ний ще дадемъ въ извадки по-голѣмата часть отъ статията.

П. Л.

НОВИ КНИГИ.

Д-ръ К. Раковски. Прѣстѫпностьта, нейнитѣ причини и срѣдствата за изкореняванието й. Ц. 1 л. 20 ст., стр. 140.

Ив. И. Ивановъ. Учителка на възрастнитѣ и другарка на дѣцата (Бичере-Стоу) Домашна библиотека кн. II. прѣв. отъ руски Ц. Калчевъ. Стр. 100. Цѣна 70 ст. Търново 1900 г.

Г. Н. Бошняковъ. Училищна практика за учители и учителки. Стр. 234. Цѣна 2·50 л. Ломъ 1900 г.

Нюма Дро. Гражданствено учение. Прѣв. отъ френски. Стр. 248. Цѣна 2 л. Шуменъ 1900 г.

Цанко Церковски Двѣ-три нови народни пѣсни. (Слушани изъ народа). Стр. 32. Цѣна 25 ст. Плѣвенъ 1900 г.

И. Сѣченовъ. Физиологически очерки. Часть II. Прѣв. отъ оригинала Д. Димитровъ. Образователна библиотека № 8. Стр. 333. Цѣна 2·70 л. Варна 1900 г.

В. Либкнехтъ. Карлъ Марксъ, биография и спомѣни. Прѣв. отъ нѣмски Г. Георгиевъ. Стр. 158. Цѣна 1·40 л. Варна 1900 г.

Д-ръ Арнолдъ Доделъ. Моисей или Дарвинъ? (Единъ училищенъ въпросъ). Прѣв. отъ нѣмски И. Цоневъ. Стр. 95 Цѣна 80 ст. Варна 1900 г.

Н. И Тимковски. Борба за животъ, драма въ 5 дѣйствия. Прѣв. отъ руски Г. Б. Библиотека „Свободни часове“ № 5. Стр. 120. Цѣна 1 л. Варна 1900 г.

Адалбертъ Шамиссо. Чудесната история на Петра Шлемиля. Прѣводъ отъ френски. София, печатн. „Св. София“. Стр. 60. Цѣна 50 ст.

Г. В. Плехановъ. Задачитѣ на социялиститѣ въ борбата съ гладътъ въ Руссия. Прѣв. отъ русски. Стр. 98. Цѣна 70 ст. София 1899 г.

Глѣбъ Ив. Успѣнски. Селенинътъ и земледѣлческия трудъ. Съ литературенъ очеркъ за автора отъ Г. Плехановъ. Прѣв. Г. Бакаловъ. Стр. 220. Цѣна 1·60 л. Балчикъ 1900 г.

Д-ръ Пинкусъ (професоръ въ Берл. Университетъ). Хигиена на коситѣ и пр. Стр. 57. Цѣна 60 ст. Руссе 1900 г.

А. И. П. За отечеството и господаря. Стр. 131. Цѣна 1·25 ст. София 1900 г.

Н. Бъчваровъ. Трѣбва ли да се закриятъ земледѣлскитѣ училища. Стр. 23. Руссе.

Ив. Яневъ. Сбирка. Волни стихове. Стр. 32. Цѣна 20 ст. Ст. Загора 1899 г.

Д-ръ Алфредъ Рудолфъ. Мария Луиза, първа българска княгиня, графиня свищовска. Биографически очеркъ. Стр. 96. Цѣна 1·80 ст. Пловдивъ 1900 г.

НИКОЛА ВИСКОВСКИ.

(9 Окт. 1864 — 5 Мартъ 1900).

> „Прѣхвърлямъ днесъ прѣзъ ума си всичкитѣ наши другари и тѫжни мисли ме обзематъ: всѣки се вече настанилъ — кой има жена, кой дѣца, кой родители, домъ, свои хора, — само азъ, бездоменъ, немилъ-недрагъ, се скитамъ по курортитѣ“.
>
> *Изъ едно писмо отъ 25-авг. 1899.*

На 5-и Мартъ, въ ранни зори, въ една тѣсна и душна стаичка на „Климентинума“, угасна — съ жажда за животъ въ гръдитѣ и съ надѣжда за тоя животъ — нашиятъ скѫпъ другарь и сътрудникъ Никола Висковски. Тихо и безшумно, какъвто бѣше самъ той въ живота си и въ цѣлото си сѫщество, се извърши на слѣдующия день неговото погребение. Коллегитѣ му учители, ученицитѣ отъ горнитѣ классове на гимназията и нѣколцина близки приятели, съпроводиха неговитѣ тлѣнни останки до ранния му гробъ.

Въ лицето на Висковски гине, въ цвѣта на младинитѣ си, единъ талантливъ беллетристъ, една благородна душа и единъ идеално честенъ човѣкъ и гражданинъ. Но на това рѣдко съчетание на високи духовни качества злата орисница бѣ прибавила двѣ основни, бихме рѣкли органически особности на натюреля, които бѣха ги обезплодили, които бѣха ги лишили отъ тѣхната жизнетворна мощь: една скромность, „умърлушеность“, доходящи до себеотрицание, и едно прѣзрение, отвращение отъ свѣтовния шумъ и глъчъ, въобще отъ комедията на живота, доходящи до пълна апатия, до всеотрицание.

Отрасълъ въ скърби за рано загинали братя и сестри, осталъ самичъкъ въ свѣта, въ една възрасть, когато душата копнѣе за родна душа, той се чувствуваше самотенъ и нещастенъ. И колкото по-болезненно бѣ това чувство, толкова по-дълбоко го заравяше въ гжрдитѣ си. Но именно това таенье на една остра болка, тая самопричиненна невъзможность да я сподѣли — съ перото или съ една близка душа — бѣше неговата зла орисия, и тя подядаше — бавно, но сигурно, — негова организъмъ. Но духътъ бѣ изнемогналъ, бѣ се сломилъ, много по-рано отъ крѣхката плъть. Себеотрицанието, отъ една страна, прѣзрението къмъ „формитѣ“, къмъ маскарада на живота, свързани съ самата сжщность въ нашия несъвършенъ свѣтъ, — отъ друга, бѣха го довели рано до пълна апатия: всичко що е активно, бихме рѣкли, аггресивно въ човѣшкия духъ, бѣше умъртвено въ него прѣди години. Волята, дѣятелната воля, която твори и завладива свѣтове, бѣше парализирана, а заедно съ това всѣка жизнерадость, всѣка любовь, всѣка охота къмъ и за животъ бѣха отдавна изгаснали... Душа свѣтла и експанзивна, болезненно чувствующа всѣка неправда и неразумность въ живота, той никога не се издигна до протестъ,—до борба съ злото, никога не се възвиси до социяленъ актъ и, въпрѣки своето писателство, остана едно почти тъмно и безизвѣстно име. Не че не бѣше способенъ да реагира на злото, — но той го правеше само въ непосрѣдственно съприкосновение съ него, въ своя непростимо тѣсенъ, училищенъ кржгъ. Едва ли би било възможно духъ тъй обширенъ да бжде осжденъ и затворенъ отъ самата природа на своя носитель въ кржгъ по-тѣсенъ, по-ограниченъ. Крилатитѣ устрѣми, шеметитѣ полети на духа за него бѣха незнайни и почти непонятни.

Редомъ съ най-модеренъ критицизъмъ, който не признава граници на човѣшката мисъль, въ него живѣеше нѣкакъвъ старо християнски аскетизъмъ на духа, нѣкакво патриахално чувство за задължително самоограничаванье на индивидуума, които не му позволяваха да излѣзе вънъ отъ своитѣ прѣки задължения. Той не се чувствуваше гражданинъ на свободна държава: за него сжществуваха само длъжности, но не и права. Идеята за право, което е сжщеврѣменно върховенъ граждански дългъ, той не възприе, ни отъ живота, ни отъ науката: тая идея противорѣчеше на самата негова природа. Тамъ бѣше изворътъ на ограниченостьта и на възвишенната и импонирующа всѣкиму простота на неговото мировъзрѣнея и характеръ.

Това основно свойство на човѣка бѣше основната черта и на писателя.

Талантъ безспоренъ, — както ясно показватъ тритѣ негови разказа, поржсени съ единъ благъ и безобиденъ юморъ (Министеръ Митковъ, Рубинщайнъ, Вечеринка у мадамъ Шумова) — той не направи нито една десета отъ онова, което можеше да направи, — не направи нищо, което да остави незаличима слѣда отъ негова земенъ пжть. Затова му липсуваше всичко освѣнъ таланта;—не само амбицията, но и онова безименно нѣщо, което прѣвръща най-тихата, най-скромната натура, въ нѣкакъвъ стихиенъ, вѣчно клокочущъ вулканъ. Първитѣ стимули за всѣка критическа натура — недоволството и способностьта да отрицава—не му липсуваха; напротивъ, той ги притежаваше въ твърдѣ голѣма, почти анормална степень. Но сломената воля бѣше сломила и желанието да замѣсти отрицаваното съ живи положителности, носящи печата на негова индивидуалитетъ. Творческиятъ напънъ, ламтящъ да се обйективира въ създаванье на собственъ миръ, у него не сжществуваше, — защото въобще за тая натура нѣмаше нищо по-невъзможно и по-противно отъ това, да „излѣзе изъ себе си", да „наложи ржка на свѣта", да създаде „нови цѣнности", както би рѣкълъ Нитче. Той утоляваше творческия си жадъ въ вѣчни блѣнове и въ безбройни, захващани и недосвършени, планове... Нуждни бѣха всѣки пжть най-настойчиви приятелски залѣгания, за да излѣзе изъ своето глухо, пасивно, бихме рѣкли сомнабулно живѣнье, да оттърси за мигъ своята разкжсаность, да прѣвъзмогне своя индиферентизъмъ, да откжрти нѣщо отъ своето сжщество, своята душа и да му даде закржглено, органическо, обйективно битие. Вѣра въ собственитѣ сили не му липсуваше; нея той — въпрѣки своето бездѣйствие — нея едничка — той никога изгуби, — нито тогава, когато всичко бѣ изгубилъ, когато бѣ станалъ една сѣнка на себе си. Никога обаче, нито въ минути на най-интимни излияния, той не говорѣше за себе си, за таланта си. Нѣщо по вече: както спрѣмо външния миръ не се издигна до идеята за право-дългъ, така спрѣмо своя талантъ, спрѣмо своя вжтрѣшенъ миръ, той не се възвиси до идеята за дългъ-право, дългъ, изпълнението на който е едно право. Пръвъ и послѣденъ пжть проговори той — два-три мѣсеца прѣди смъртьта си, — че е моглъ да направи нѣщо: въ едно свое писмо отъ 19-и декемврий миналата година, въ отговоръ на единъ прѣкъ въпросъ. „Какво ще бжде за напрѣдъ, Богъ знае, пишеше тжжно той. Мжчи ме мисъльта, че може да умрж безъ да направьж нѣщо, а азъ можехъ много да направьж.“ И кой знае, може би, въ онѣзи безконечни дни, въ ония безсънни нощи, прѣкарвани отъ мѣсеци въ негова гробъ-легло, го е огрѣла и замжчила и мисъльта, че е трѣбвало да направи. Бѣденъ, измжченъ Висковски! Трѣбвало да повѣе къмъ тебъ студениятъ лъхъ на гроба, за да пожелаешъ да живѣешъ; — за да обикнешъ живота — съ една колкото жарка, толкова и безумна любовь — трѣбвало да почувствувашъ леднитѣ приграждки на смъртьта. — За да съзнаешъ, че си моглъ много да направишъ, трѣбвало да не можешъ вече нищо да направишъ!

Да, ти не бѣше създаденъ за живота; нито твоятъ духъ, нито твоето тѣло не бѣха отъ онова вещество, което ти бѣ потрѣбно, за да се сродишъ съ тоя грубъ и суровъ свѣтъ и да заживѣешъ въ него. Ти ще живѣешъ само въ сърдцата на ония малцина, които познаваха нѣжностьта и чистотата на твоето, и на твоитѣ „мили малки приятели“, които ти тъй обичаше и които съ такава жежка дѣтска любовь ламтѣха за тебе... И може би единъ отъ тѣхъ ще намѣри вълшебното слово за твоята завѣтна мисъль, която ти не изрѣче, която само трептѣше на твоитѣ блѣдни устни. . . .

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ: **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кънчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (Велиновъ), П. П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Мартъ и Априлъ — Книжка III и IV.

СОФИЯ
Печатница и книжарница «Св. София»
1900.

На гости у графа Л. Н. Толстой.

Отъ Д. Ризовъ.

Миналата зима азъ намислихъ да прѣкарамъ отпуска си въ Руссия. Копнѣехъ да видѭ Матушката по нѣколко причини: искаше ми се да споходѭ брата си и старитѣ свои приятели, съ които бѣхъ дѣлилъ нѣкога горкия залъкъ на изгнанието; ревнеше ми се и да завържѫ нѣкои нови познанства, които считахъ много цѣнни за дѣлото, на което всецѣло бѣхъ се отдалъ тогава; па силно ме блазнѣше и да узнаѭ, какво се мисли въ Руссия за насъ слѣдъ помирението ни и какъ гледатъ тамъ на македонския въпросъ. Не бѣхъ далечъ отъ мисъльта и да поговорѭ тукъ-тамѣ за македонскитѣ патила, и, ако се може, да възбудѭ въ любвеобилната русска душа малко повече съчувствие и състрадание къмъ своята окаянна родина.

Но надъ всички тия причини витаеше едно старо мое желание: да видѭ великия Толстой. Това мое желание растѣше успоредно съ всемирното значение, което свѣтлата личность на Толстоя добиваше прѣзъ послѣднитѣ десеть години. Никой не спореше вече за неговия художнически гений и едва ли нѣкой би посмѣлъ да го не признава за патриархъ на съврѣменната общесвѣтска беллетристика. Но неговата аскетическа философия, неговитѣ апостолски проповѣди, неговото учение, всичко онова, което той самъ наричаше и нарича „своя вѣра“, бѣха и още сѫ прѣдметъ на горещи и нескончаеми прѣпирни. Моятъ любимъ русски критикъ, Н. К. Михайловский, въ чийто гласъ най-много се прислушвамъ азъ, намираше силни противорѣчия въ „учението“ на Толстоя, и, съ своята неотразима логика, бѣ ги прѣдалъ и менъ. Самиятъ Толстой, съ своето притичанье въ помощь на гладующитѣ русски селени прѣзъ 1891, 1892 и 1893 г. г., като да се туряше въ противорѣчие съ собственната своя проповѣдь: „Не противи се на злото!“ Или най-малко, като да даваше по-широко и по-друго значение на основната тази своя идея отъ онуй значение, което неговитѣ критици ѝ даваха. Въобще, Толстой като мислитель бѣше за мене не съвсѣмъ ясенъ. И колкото повече се запознавахъ съ писаното отъ него и за него, толкозъ повече той ставаше за мене една загадка. Знаменитата му епопея, Война и Миръ, ме поразяваше съ своитѣ художественни образи и картини; но разсѣянитѣ въ нея философски мисли не можехъ да прѣдъвчѫ. Мисъльта за стихийностьта на войнитѣ ми изглеждаше доста справедлива; но не така справедлива ми изглеждаше и допълняющата я мисъль за нищожната роль въ войнитѣ на такива даже гениални полководци, какъвто бѣ Наполеонъ. Въ това отношение, азъ клонѣхъ повече къмъ мнѣнието на извѣстния русски генералъ Драгомировъ, който, въ магистралната си критика на Война и Миръ, твърдѣ остроумно и твърдѣ сполучливо уподобяваше ро̀лята на полководеца въ войнитѣ съ малозначителната на гледъ, но многозначителна въ сѫщность роль на капелмайстора въ оркестритѣ. Другиятъ классически романъ на Толстоя, Анна Каренина, ме обайваше съ своята неподражаема художественность; но суровитѣ житейски възгледи на Левина никакъ не се сглаждаха въ умътъ ми съ свободната и всепоядающа любовь на Каренина, на която Толстой видимо съчувствуваше. По-послѣшнитѣ произведения на Толстоя: Смъртьта на Ивана Илича, Крайцеровата соната, Стопанина и работника, Властьта на мракътъ, Плодоветѣ на просвѣщението и най-новитѣ му философски писания още повече забъркаха понятията ми за Толстоя като мислитель. И колчимъ се опитвахъ да съпоставямъ разхвърленитѣ мисли въ великитѣ му произведения, все се натъквахъ на противорѣчия и все ми се прѣдставяше той като двойственна натура — онова, което Михайловский нарича „Дѣсница и шуйца Толстого“. Естественно бѣ, послѣ тѣзи мои недоумѣния, да се зароди у менъ желанието да видѭ великия човѣкъ. Менъ се чинеше, че, само чрѣзъ едно лично свиждание съ него, азъ ще могѫ си уясни всичко онуй, което ми изглеждаше не съвсѣмъ ясно въ неговитѣ писания. Цѣлостьта на тая толкова сложна и богато-одарена личность, мислѣхъ си азъ, ще може най-лесно да се узнае, когато се види самата личность. Па най-послѣ, мисленно си добавяхъ, ако не ми се удаде да се домогнѫ до това просвѣтление, рѣдкото щастие да се види единъ гений заслужва да се направи не едно само пѫтуванье до Москва. Било би грѣшно да не признаѭ тука, че къмъ всички тия отдавнашни съображения да видѭ Толстоя, сега се прибавяше и една слаба моя надѣжда: че ще могѫ измоли съврѣменния тоя апостолъ да издигне своя мощенъ гласъ въ полза на недобититѣ мои братя въ Македония. . .

Съ такива благи намѣрения, азъ тръгнахъ за Руссия миналата зима, снабденъ съ нѣколко цѣнни прѣпорѫки отъ тогавашния нашъ профессоръ г. П. Милюкова. Най-скѫпата между тия прѣпорѫки бѣ оная за графа Л. Н. Толстой.

* * *

Първиятъ русски градъ, въ който се спрѣхъ, бѣ Петербургъ. Въ русската столица азъ имахъ нѣколко интересни срѣщи съ видни политически и литературни дѣятели; но не тукъ му е мѣстото да разправямъ за тѣхъ. На нѣкои отъ тѣзи дѣятели, обаче, азъ разкрихъ намѣрението си да видѭ Толстоя и получихъ нѣколко указания, които отпослѣ ми бѣха твърдѣ полезни. Най-важното между тия указания бѣше, че Толстой никакъ не обичалъ да се ровѭтъ въ душата му и надали би пристаналъ да се мѣси въ политически въпроси, какъвто е и македонския. Това сѫщото ми казваше и добриятъ г. Милюковъ, още когато ми даваше прѣпорѫка за Толстоя. Но, и тогава, и сега, неприятното туй съобщение не ме обезнадежди ни най-малко. Все едно. иронично отговаряхъ азъ: ако Хенрихъ IV е намиралъ, че „Парижъ заслужва една литургия“, колко повече Толстой, въ моитѣ очи, заслужва едно пѫтуванье до Москва . . .

Изпърво азъ смѣтахъ да прѣстоѭ въ Петербургъ двѣ седмици и послѣ да заминѫ за Москва. Така бѣхъ разпрѣдѣлилъ и врѣмето си. Но туку-що бѣха истекли нѣколко дена и вѣстницитѣ разгласиха, че, въ края на сѫщата седмица, въ Москва ще станѫтъ два литературни праздника: диспута на г. М. И. Туганъ-Барановский за получаванье степеньта „докторъ на политическата икономия“ и една литературно-музикална вечеринка въ честь на Толстоя. Тия два литературни праздника толкозъ силно ме заинтересуваха, щото азъ се принудихъ да съкратѭ прѣстояваньето си въ Петербургъ и да побързамъ за Москва. Диспутътъ бѣ интересенъ за мене, защото г. Туганъ-Барановский минаваше за единъ отъ главатаритѣ на онуй марксистко течение въ Руссия, което отъ 6—7 години насамъ бѣ обзело голѣма часть отъ учащата се русска младежь и даже нѣколцина отъ младитѣ русски писатели. Интересенъ бѣ за мене тоя диспутъ, и самъ по себе си, и защото ми се искаше да се възползувамъ отъ него, за` да чуѭ мнѣнието на Толстоя по марксизма, въобще, и марксисткото течение въ Руссия, въ особенность. Вечеринката пъкъ ме интересуваше, защото желаяхъ да видѭ, какъ русското общество цѣни оня великъ свой съотечественникъ, който съставлява днесь гордостьта и славата на мисляща Руссия. Читательтъ, вѣрвамъ, схваща, както интереса, така и връзката, която сѫществува между двата тия праздника и моето свиждание съ Толстоя, та не ще ми вмѣни въ грѣхъ, ако се поспрѫ малко на тѣхъ.

И диспутътъ, и вечеринката, бѣхѫ назначени въ единъ день — 19-и декемврий 1898 г.: диспутътъ трѣбваше да започне въ единъ часътъ слѣдъ пладнѣ, а вечеринката — въ осъмь часътъ вечерьта.

Сѫщиятъ день, прѣди пладнѣ, азъ бѣхъ вече въ Москва.

Първата ми грижа, щомъ слѣзохъ въ гостинницата, бѣ: да се снабдѭ съ входенъ билетъ за диспута. Съ такъва молба азъ се обърнахъ къмъ г-жа А. Давидова, издателката на хубавото русско списание „Міръ Божій“, която бѣ дошла въ Москва специално за тоя диспутъ на зетя си (г-жа Давидова е тъща на г. Туганъ-Барановский). Любезната русскиня, съ чисто московска услужливость, ми прати веднага искания билетъ.

Нѣколко минути по-рано отъ опрѣдѣления часъ, азъ се запѫтихъ къмъ стария Московски университетъ, въ чиято актова зала щѣше да става диспутътъ. Но, прѣди да проникнѫ въ залата, натъкнахъ се на единъ малъкъ инцидентъ, който струва да се отбѣлѣжи. Понеже диспутътъ щѣше да носи характеръ на една косвенна защита на марксизма, университетскитѣ власти бѣха се изплашили отъ нѣкаква възможна манифестация и бѣха взели мѣрки да не пропуснѫтъ въ залата по-буйнитѣ студенти измежду марксиститѣ. Неподозрѣвайки нищо подобно, азъ влѣзохъ въ университета. Още при самия входъ забѣлѣзахъ сумма събрани студенти, които кипѣха и се вълнуваха, като пчели около нѣкой прѣобърнатъ улей. Досѣтихъ, че нѣщо ги караше да бѫдѫтъ недоволни; но помислихъ си, че недоволството имъ произлиза отъ нѣкакъвъ споръ около прѣдстоящия диспутъ. Ала щомъ започнахъ да се изкачвамъ горѣ, разбрахъ, каква била работата. На всѣки ѫгълъ по университетскитѣ стълби стояха по двама-трима души, за да търсѭтъ билети отъ посѣтителитѣ. Догдѣто се изкачихъ горѣ, нѣколко души провѣриха моя билетъ. Това ме страшно възмути, но сдържахъ се. Когато, обаче, съгледахъ, че нѣколко студенти бидоха почти насиломъ върнати назадъ, взеха ме дяволитѣ . . .

— Съгласете се, че е неприлично това, що вършите! — обърнахъ се азъ къмъ единъ доста интеллигентенъ господинъ, който изглеждаше да командува на университетскитѣ стражари.

— А вий кой сте? сопнато ме запита той.

— Азъ съмъ българинъ, дошълъ да присѫтствувамъ на единъ наученъ диспутъ, на който студентитѣ иматъ най-много право да присѫтствуватъ, — бѣ моятъ отговоръ.

— Влизайте въ залата и не се бъркайте въ работи, които не се касаѭтъ до васъ! отвърна ми той сърдито, но сдържано.

Послѣднитѣ му думи ме сѣпнаха. Истина бѣ, че азъ бѣхъ чужденецъ тука и нѣмахъ право да протестирамъ. Па и що ми трѣбва, рѣкохъ си въ ума, да изправямъ на камилата гърбицата. Могѫ да налетѭ на нѣкоя бѣда, която да ми отнеме възможностьта да видѭ Толстоя. Помислихъ това и си отминахъ.

Полукрѫглата актова зала на Московския университетъ бѣ наполовина пълна, когато влѣзохъ въ нея. Повечето отъ присѫтствующитѣ бѣха студенти. Имаше между тѣхъ моми и жени, но стриженитѣ коси бѣха рѣдкость. Кѫдѣ 1 $^1/_2$ часътъ залата бѣ вече пълна, и официалнитѣ опоненти, извѣстниятъ професоръ г. А. И. Чупровъ и приватъ-доцентътъ г. Н. А. Каблуковъ, заеха мѣстата си. Наскоро слѣдъ туй се появи на трибуната и самъ диспутантътъ г. Туганъ-Барановский, младъ още човѣкъ, на около 40 години, брюнетъ, съ подстригана à la Гамбета брада и въ златно пенсне. Неговата диссертация („Русская фабрика въ прошломъ и настоящемъ“) бѣ напечатана, та той произнесе рѣчь, само за да укаже мотивитѣ, които сѫ го подбудили да избере тази тема, и да обясни заключенията, до които бѣ дошълъ и които бѣ ималъ грижата да резюмира въ 11 тезиса и да ги отпечата. Първъ отъ опонентитѣ говори проф. Чупровъ. Той посочи на нѣкои сѫществении недостатъци на диссертацията; но не пропусна да добави, че тия недостатъци не намаляватъ особенно цѣнностьта на самата книга. Г-нъ Чупровъ сключи своята рѣчь съ похвала къмъ докторанта, комуто счете за важна заслуга обработването на темата по неизвѣстенъ до тогава архивенъ материялъ. Втория̀тъ опонентъ, г. Каблуковъ, раздърпа дисертацията немилостиво. Той намѣри: че приемитѣ и методитѣ на докторанта не внушаватъ никаква надѣжда за правилното разрѣшение на третируемия въпросъ; че прилаганьето на английския масщабъ къмъ русската дѣйствителность е погрѣшно; че авторътъ се е опиралъ само на ония факти, които сѫ идвали въ прилогъ на темата му, безъ да е държалъ смѣтка за противоположнитѣ факти; и, най-послѣ, че ползуваньето съ чуждия литературенъ материялъ е ставало въ непълнъ видъ и даже въ невѣрно освѣтление, както билъ случаятъ съ цитатитѣ изъ статиитѣ на Н. К. Михайловский. Суровиятъ опонентъ заключи, че, за да се извлѣкѫтъ безпристрастни заключения отъ третирания въ диссертацията въпросъ, необходимо ще бѫде да се прѣгледа и прѣработи цѣлия материялъ, събранъ въ нея — а това обстоятелство я лишава отъ научно значение. Опонираха и нѣколцина измежду публиката, но безъ видимъ успѣхъ. Послѣденъ говори г. П. Струве, другъ единъ отъ главатаритѣ на марксисткото течение въ Руссия. Г-нъ Струве призна, че въ книгата има нѣкои праздноти („пробѣли" — както ги нарѣче той), които и сѫ отворили вратата на възраженията. Той даже указа на тия праздноти. Но, при все туй, той намѣри, че трудътъ на г. Туганъ-Барановский е извънредно цѣненъ вкладъ въ русската икономическа литература и ядовито-иронически пожела на Московския университетъ да бѫде толкозъ щастливъ, щото по-често да се чуватъ въ неговата ограда диспути по такива капитални съчинения . . . По заведения при диспутитѣ редъ, докторантътъ стоя всичкото врѣме на трибуната, и, като парламентарнитѣ докладчици, репликираше на всѣки опонентъ, щомъ той послѣдниятъ завършваше възраженията си. Както рѣчьта на докторанта, така и онѣзи на поименно упоменатитѣ опоненти, бидоха посрѣщнати съ рѫкоплѣскания. Публиката и една часть отъ студентитѣ рѫкоплѣскаха най-много на г. Каблукова: а по-голѣмата часть отъ студентитѣ рѫкоплѣска на г. Туганъ-Барановский, и, особенно, на г. Струве. Отъ рѫкоплѣсканията можеше да се заключи, че болшинството отъ присѫтствующитѣ студенти бѣха марксисти; така щото на университетскитѣ власти не се удаде да имъ прѣпрѣчѫтъ съвсѣмъ пѫтя въ залата. Диспутътъ свърши съ прогласяванье г. Туганъ-Барановский за „докторъ на политическата икономия“.

Далечъ би ме завело, ако бихъ седналъ да прѣдавамъ всичкитѣ впечатления, които изнесохъ отъ тоя диспутъ. Не могѫ, обаче, да не отбѣлѣжѫ пѫтьомъ неприятнитѣ слѣди, що остави въ душата ми надменниятъ тонъ, съ който говореше г. Струве. Собственно той не говореше, а догматизираше. И догматизираше така натъртено, щото, ако да бѣ билъ човѣкъ лишенъ отъ малко-много талантецъ, вамъ би се сторило, че слушате нѣкой отъ нашитѣ социалисти: сѫщата самоувѣренность въ своята непогрѣшимость, сѫщото прѣнебрѣжение къмъ чуждитѣ мнѣния и сѫщото самоприсвоено призвание на „спасители рода человѣческаго“ . . . Каква разлика между тоя снобитски тонъ и философскитѣ рѣчи на френския социалистически главатаръ Жореса! . . .

Диспутътъ се завърши около 5 часътъ вечерьта, и азъ трѣбваше да прибързамъ съ купуванье билетъ за вечеринката. Но когато отидохъ за билетъ, отговори ми се, че „всичкитѣ билети сѫ разпродадени“. Добрѣ, че бѣхъ се догадалъ още въ Петербургъ да взема една прѣпорѫка отъ г. Н. К. Михаиловский до разпоредителката на вечеринката, а то инакъ не щѣхъ да попаднѫ на нея. Учтивата разпоредителка (съжелявамъ, че не запомнихъ името ѝ) ми прѣдложи своя билетъ. Тази рѣдка любезность толкозъ ме трогна, щото азъ се опитахъ да се откажѫ отъ честьта; но благородната русскиня настоя и азъ взехъ билета.

Доста просторниятъ театъръ на Корша, въ който се даваше вечеринката, бѣ буквално прѣпълненъ съ отбрана публика и отъ двата пола. Точно въ 8 часътъ завѣсата се вдигна. Программата бѣ раздѣлена на двѣ части, въ които музиката и литературата вървѣха алтернативно. Азъ съмъ страстенъ любитель на музиката, ала сега тя не ме интересуваше особенно. Литературната часть състоеше изъ откѫслеци отъ самитѣ съчинения на Толстоя. Но нѣщо невидѣно до тогазь, тия откѫслеци щѣха да бѫдѫтъ прочетени отъ знаменити русски писатели и артисти. Доволно е да се упомене, че се явиха като четци: Н. К. Михаиловский, Н. Н. Златовратский, П. И. Вайнбергъ, А. И. Ертель, К. С. Баранцевичъ, Вл. И. Немировичъ-Данченко, М. П. Садовский, П. Н. Грековъ и безподобниятъ русски артистъ-декламаторъ О. А. Правдинъ. Нѣкои отъ тѣзи писатели даже нарочно бѣха дошли отъ Петербургъ, за да вземѫтъ участие въ вечеринката. Азъ не знаѭ по-голѣма честь за единъ великъ писатель отъ тая: знаменити писатели публично да четѫтъ произведенията му. Чини ми се, че тая честь е по-голѣма отъ театралното увѣнчаванье на Волтера. Само скромната и дълбоко-чувствующа русска душа можеше да изобрѣти тоя възвишенъ начинъ на чествуванье и само вироглавата русска цензура можеше да го внуши (защото цензурата бѣ забранила на участвующитѣ въ вечеринката писатели да кажѫтъ нѣщо **свое** за Толстоя!...). Събраната въ театра публика разбра значението на тая манифестация и даде воля на задушвающитѣ я чувства. Всичкитѣ четци бидоха посрѣщнати и изпратени съ бурни и непрѣкѫснати рѫкоплѣскания. Най-горещо и най-одушевенно бѣ посрѣщнатъ и изпратенъ г. Михаиловский: на нѣколко пѫти той бѣ принуденъ да се явява на сцената и да благодари за рѫкоплѣсканията. Съ тия свои рѫкоплѣскания публиката като да искаше да каже на любимия си критикъ, че нему тя най-много рѫкоплѣска, защото се сѣща, че цензурата най-много се е бояла отъ неговата рѣчь за Толстоя, когато е рѣшила да забрани произнасяньето на рѣчи въ вечеринката. . . . Прочетенитѣ откѫслеци бѣха взети изъ Толстоевитѣ произведения: „Война и Миръ“, „Анна Каренина“, „Плодоветѣ на просвѣщението“ и „Дѣтство и Отрочество“. Ново нѣщо бѣ само встѫплението къмъ недовършената още повѣсть на Толстоя: „История на майката“, което встѫпление „Мисъль“ даде въ прѣводъ лани въ своята IV книжка. Освѣнъ музиката и четеньето, въ программата на вечеринката имаше и нѣколко живи картини, все на теми изъ съчиненията на Толстоя. Вечеринката се свърши съ една импозантна манифестация въ честь на гениалния писатель. Публиката, като единъ човѣкъ, поиска да се поздрави Толстой. Г-нъ Немировичъ-Данченко набързо написа и прочете една поздравителна телеграмма до Толстоя, въ която се казваше, че събраната въ театра публика, развълнувана до дълбочинитѣ на душата си отъ четеньето на гениалнитѣ негови произведения, праща своя привѣтъ и своята признателность на „великия писатель на русската земя“[1]. Когато свърши прочитаньето на депешата случи се нѣщо невъобразимо: единъ неописуемъ ентусиазъмъ обхвана публиката, цѣлата галерия скокна на крака и оглушителенъ единъ грътъ отъ ржкоплѣскания затрѣсе залата. Сумма хора плачеха отъ радость въ партера и ложитѣ. За пръвъ пжть въ живота си азъ изпитвахъ страшния напоръ на тая бѣсна вълна отъ свещенъ народенъ ентусиазмъ, и още се чудж какъ я прѣживѣхъ: срѣдъ адския шумъ отъ ржкоплѣскания и викове „браво“, които траяха нѣколко минути, азъ чувахъ биеньето на сърдцето си и отъ секунда на секунда чакахъ то да се пръсне . . . Шумътъ още не бѣ прѣсталалъ, когато единъ гласъ извика: да се прибавжтъ въ края на депешата думитѣ: „и на цѣлия свѣтъ!“ (за да стане: „великия писатель на русската земя и на цѣлия свѣтъ“). Новъ грътъ отъ ржкоплѣскания одобри това прѣдложение. Но и тѣзи ржкоплѣскания още не бѣха прѣстанали, когато другъ единъ гласъ прѣдложи да се прибавжтъ и думитѣ: „и учитель на живота“!.. Пакъ нови ржкоплѣскания и пакъ нови викове „браво“. Завѣсата падна, но ржкоплѣсканията и виковетѣ продължаваха. Нѣколко минути публиката стоя права, като да чакаше нѣщо. Въ сжщность, тя нищо не чакаше. Или по-право: — тя чакаше да дойде въ себе си, да се съвземе, да се успокои отъ прѣживѣното вълнение . . . Когато се посъвзе и започна да испраздва залата, за повръхностния даже наблюдатель не бѣ мжчно да забѣлѣжи, че тя вървеше като полупияна отъ своитѣ още неуталожени емоции . . . Тогава само азъ си дадохъ смѣтка за виденото и чутото тая вечерь и разбрахъ, колко искренно люби и колко високо цѣни русската интеллигенция своя дѣйствително великъ писатель. Разбрахъ азъ тогазь и причинитѣ, които бѣха заставили Толстоя да избѣга отъ Москва, за да не се намѣри дома нея вечерь. Скроменъ въ своето величие, Толстой би заплатилъ съ здравьето си — ако не съ живота си — трогателната тая манифестация...

---

[1] Думи, съ които безсмъртниятъ Тургеневъ е характеризиралъ Толстоя.

На вечеринката азъ узнахъ, че Толстой не бѣ въ Москва и че ми прѣдстоеше да отидж въ имѣнието му Ясная Поляна, ако искамъ да го видж. Разумѣва се, че азъ се рѣшихъ и на туй пжтуванье. Но, прѣди да замина за тамъ, трѣбваше да се снабдж съ нѣкои необходими свѣдения за разположението на Толстоя. Като знаехъ, че Толстой прѣкарва зимата въ Москва, за менъ не бѣ трудно да се догадж, че той бѣ отпжтувалъ самичъкъ и врѣменно за имѣнието си; но азъ искахъ да се освѣдомѭ, да ли Толстой не бѣ боленъ и да ли той би ме приелъ. За тѣзи свѣдения азъ и намислихъ да се обърнѫ къмъ семѣйството му.

На другия день, привечерь, азъ се запѫтихъ за домътъ на Толстоя. Въ Москва, Толстой живѣе въ Хамовническия Переулокъ, въ собственна своя кѫща: едно дървено двуетажно здание съ свѣтло-кафянъ цвѣтъ, съ малъкъ дворъ отпрѣдѣ и съ голѣма градина отзади. Влѣзълъ въ кѫщи, азъ запитахъ за графинята. Лакеятъ ме покани да седнѫ и отиде да докладва за идването ми. Слѣдъ малко въ стаята влѣзе възрастна една мома съ твърдѣ интеллигентно лице, която се оказа Татьяна Львовна, голѣмата дъщеря на Толстоя, една отъ най-прѣданнитѣ послѣдователки на неговото учение и неговъ частенъ секретарь.

— Майка ми сега ще дойде, каза ми тя; жално само, че тя бърза да иде на една музикална вечеринка въ честь на Рубинщайна, та не ще може да поговори съ васъ по-надлъжко. Но азъ стоѭ на разположението ви за всичко, що би ви интересувало относително моя баща.

Азъ ѝ разказахъ намѣрението си.

— Че ще ви приеме, ни най-малко не се съмнѣвамъ, отговори ми тя, защото баща ми не обича да затваря вратата си никому, и още по-малко на хора, които сѫ направиле цѣло пѫтешествие, за да го видѭтъ. Само . . . едва ли той ще пристане да се вмѣси въ вашия македонски въпросъ...

— Моето главно желание, възразихъ азъ, е: да видѭ великия ви баща. Доберѫ ли се до него, азъ ще бѫдѫ благодаренъ на сѫдбата, даже да не успѣѭ въ миссията си . . .

— Тогава смѣло тръгвайте.

Послѣ минутно размишление, тя добави:

— А кога тъкмите да заминете за въ Ясная Поляна?

— Утрѣ.

— Тъй?! . . . Знаете какво: ако тръгнете съ бързия тренъ, ний ще пѫтуваме заедно, защото и азъ утрѣ отивамъ при баща си.

— Щастливо прѣдзнаменование! — весело се обадихъ азъ. Ако тъй щастливо върви работата и въ Ясная Поляна, може би, менъ ще се удаде да убѣдѭ баща ви да се застѫпи за едно свѣто дѣло.

— Тамъ не ви се бъркамъ . . ., усмихна се тя.

Въ това врѣме вратата се отвори и графинята се зададе отъ съсѣдната стая. Жената на Толстоя е височка на ръсть, съ бодро лице и изглежда много по-млада отколкото е въ сѫщность. Твърдѣ свободно и мило тя пристѫпи къмъ мене, подаде ми рѫка и взе да се извинява, че трѣбва веднага да ме остави, защото бърза да иде на една вечеринка въ честь на Рубинщайна, на когото била голѣма поклонница.

Азъ прибързахъ и ней да разкажѫ намѣрението си.

— Можете да бѫдете увѣрени, набързо проговори тя, че графа ще ви приеме съ удоволствие. Той замина още завчера, та трѣбва вече да се е отморилъ. Не ми се вѣрва само, че ще ви се удаде да го убѣдите по вашата политическа миссия. Впрочемъ, опитайте се . . .

Азъ ѝ поблагодарихъ за обнадежваньето и взехъ да се приготвямъ, за да си вземѫ сбогомъ. Но любезната Татьяна Львовна прибърза да ми заяви, че тя е свободна и ме покани да останѫ да си поприказваме.

Отъ по-нататъшния ни разговоръ, азъ дойдохъ до убѣждение, че дъщерята просто обожаваше великия си баща и усѣщаше особенно удоволствие да говори за него. Цѣлия ни почти разговоръ се въртеше около оригиналната му личность. Разказа ми тя много работи, и, между друго, съдържанието на тогава още ненапечатания Толстоевъ романъ: „Воскресеніе“. Като истинска аристократка, тя не забрави да ме разпита и за България, па непропусна да ми поиска нѣкои свѣдения и за Македония, които свѣдения искренно я разтѫжиха. Боейки се да не я отегчѫ, азъ ѝ спомнихъ за сутрѣшното наше пѫтуванье и се простихъ съ нея.

* * *

Имѣнието на графа Л. Н. Толстой, както казахъ, се намира въ знаменитото село Ясная Поляна, близо до градътъ Тула. За да се отиде отъ Москва въ имѣнието, трѣбва да се вземе трена на Московско-Курската желѣзно-пѫтна линия и да се излѣзе, или въ първата станция слѣдъ града Тула, Козлова-Засѣка, или пъкъ въ втората станция Ясенка. Отъ Козлова-Засѣка е само 3 версти до Ясная Поляна; но понеже бързиятъ тренъ не спира въ тая малка станция, азъ трѣбваше да излѣзѫ на ст. Ясенка, отъ гдѣто има цѣли 10—12 версти пѫть до имѣнието на Толстоя.

Тренътъ, съ който щѣхъ да отпѫтувамъ, тръгваше слѣдъ пладнѣ. Попаднахъ азъ въ него назрѣме. Татьяна Львовна бѣ се вече настанила въ едно купе и бѣ излѣзла на вагонната площадка да се разпрощава съ една своя приятелка дошла да я изпраща. Азъ нѣмахъ толкова храбрость да заемѫ мѣсто въ нейното купе; но, като желаехъ да поговорѭ съ нея изъ пѫтя, влѣзохъ въ единъ отъ съсѣднитѣ вагони. И наистина, менъ се удаде да заговорѭ съ нея на нѣколко пѫти и да присъберѫ нѣкои нови свѣдения за баща ѝ. Главно, искаше ми се да провѣрѫ биографическитѣ данни за Толстоя, събрани въ туку-що излѣзлата тогазь книга на П. Сергѣенко: „Какъ живетъ и работаетъ гр. Л. Н. Толстой“[1]. Както и трѣбваше да се очаква, оказа се, че тия данни били безусловно вѣрни.

Пристигнахме ний въ станцията Ясенка надвечерь, въ мрачината. На гарата бѣ излѣзълъ да посрѣщне сестра си най-стариятъ Толстоевъ синъ, Левъ Львовичъ Толстой. По тоя случай, азъ се запознахъ и съ него. Той е още много младъ човѣкъ, доста слабо сложенъ, съ червена брадица и мустаки и нѣма никаква почти физическа прилика съ славния си баща. Смѣло би било да се прави заключение за неговата интеллектуална стойность отъ размѣненитѣ само нѣколко думи съ него; но азъ бѣхъ вече челъ нѣкои негови разкази, та литературната му физиономия ми бѣше позната. Сега, когато го видѣхъ, менъ неволно налетѣ мисъльта за крайно щастливата и крайно нещастната сѫдба да бѫде човѣкъ рожба на единъ гений. Крайно щастлива е сѫдбата на тия рожби, защото хорското уважение и широката извѣстность тѣмъ сѫ обезпечени, даже когато тѣ би били пълни нищожества. А крайно нещастна е тѣхната сѫдба, защото и тѣ, като богатитѣ моми, никога не ще могѫтъ да разграничѫтъ любовьта и уважението, които лично сѫ завоевали, отъ любовьта и уважението, които сѫ получили въ наслѣдство. Нѣщо по-оскърбително. Понеже гениитѣ сѫ извънредна рѣдкость, то повече отъ ясно е, че тѣхнитѣ чеда не могѫтъ ги достигна; а пъкъ свѣтътъ е наклоненъ всѣкога да сравнява чедата съ оня, който имъ е далъ живота, и, като ги намѣри по-неспособни отъ него, обявява ги за „дегенерирани“ („изродени“). Ако ли, паче чаяния, тѣ сѫ талантливи хора, то счита това не за лична тѣхна заслуга, а за заслуга на онзи, който имъ е прѣдалъ частица отъ своя гений по „закона за наслѣдственостьта“. . . Да, тежка, много тежка, е участьта на чедата на единъ гений, особенно когато тѣ сами сѫ малко-много способни хорица! . . .

---

[1] Интересующитѣ се за живота на гениалния русски писатель ще намѣрѭтъ въ тая книга доста цѣнни биографически данни

Братътъ и сестрата почнаха да се готвѭтъ за пѫть. За да прѣдварѭ възможна една тѣхна покана да влѣзѫ въ тѣсната имъ шайна, азъ имъ заявихъ, че ще закѫснѣѭ нѣколко минути, догдѣто турѭ въ безопасность рѫчния си багажъ. Тѣ като да бѣха изненадани отъ тая моя нрѣдупрѣдителность, защото братътъ се опита да ми търси шайна. Разбира се, азъ го не оставихъ да си прави тоя трудъ, а самъ си условихъ шайна и тръгнахъ нѣколко минути слѣдъ тѣхъ.

Русскитѣ „извощици“ (колари) сѫ много оригиналенъ народецъ: тѣ сѫ по-бъбриви дори и отъ френскитѣ си събратия. Азъ съмъ ималъ всѣкога слабостьта да си поприказвамъ съ тѣхъ. Въ случая пъкъ ме интересуваше да узнаѭ мнѣнието на проститѣ хора за великия човѣкъ. И азъ запитахъ своя извощикъ:

— Кажи, за Бога, що за човѣкъ е графъ Левъ Николаевичъ Толстой?

— Ехъ . . . да бѣха всички господа като него, отзова се добродушниятъ извощикъ, нашиятъ халъ би билъ много добъръ. Графътъ е просто свѣтецъ: често се срѣща съ насъ, ходи облѣченъ като насъ, говори на нашия селски езикъ, па и помага „нашему брату“ кому съ каквото може. На селенитѣ, които иматъ разправии съ „началството“ (съ тая дума русскитѣ селени обозначаватъ всичкитѣ власти), графътъ имъ пише прошенията. На немощнитѣ селени самъ отива да имъ оре и жъне. Неотдавна на една бѣдна вдовица той ѝ поправя печката цѣли три дена. Сегись-тогись, туку видишъ, далъ и нѣкоя пара нѣкому. А познава хората, като да ги е родилъ: щомъ те види, той вече знае, говоришъ ли истината или лъжешъ, въ неволя ли си или искашъ да отскубнешъ нѣщо отъ него . . . Казвамъ ви: просто свѣтецъ, и туй то . . . И графинята, и дѣцата му сѫ добри хора . . .

Разпитвахъ азъ още дълго своя извощикъ; ала освенъ еднообразни и горещи хвалби за Толстоя, нищо друго не изкопчихъ отъ него. Русскитѣ извощици сѫ доста хитри хора; но азъ останахъ убѣденъ, че моя извощикъ не хитреше, а изказваше и своето, и общото — на съселенитѣ си — мнѣние за Толстоя.

Послѣ единъ часъ пѫтуванье ний доближихме до Ясная Поляна. Нощьта бѣ тъмна, та извощикътъ сбърка пѫтя, по който се отиваше у Толстоя; но скоро той се оправи и въ мрака азъ съзрѣхъ очъртанията нъ два бѣли стълба, исправени като часовии прѣдъ входътъ въ Толстоевия домъ и напоминающи стѣнитѣ на нѣкоя огромна порта лишена отъ горната си часть.

— Ето и домътъ на графа! радостно извика извощика и вкара шайната си въ една широка шоссирана алея, оградена отъ страни съ високи дървета, които се мѣркаха въ тъмнината като исполински сѣнки. Скоро се показа и самия домъ: едно доста голѣмо двуетажно здание, чийто бѣлъ цвѣтъ ми напомняше срѣдне-вѣковни рицарски дворци.

Азъ слѣзохъ отъ шайната и позвънихъ. Маловъзрастно и миловидно едно слугинче ми отвори и указа гдѣ да идѫ. Графа бѣ прѣдупрѣденъ за идванього ми отъ дъщеря си и сина си, та бѣ се прибралъ въ трапезарията, гдѣто го и заварихъ.

Когато влѣзнахъ въ стаята, прѣдъ менъ се изправи старъ единъ човѣкъ на около 70 години, срѣдна рѫсть, съ сияюще лице, съ дълга бѣла брада и мустаки, съ доста едъръ и подплюснатъ носъ, съ неособенно голѣми сиви очи, съ необикновенно широко чело, съ възчерни косми по главата, облѣченъ въ черна шаечна блуза и сѫщо такива панталони, прѣпасанъ съ черпъ ремиченъ коланъ и обутъ съ прѣгънати пантофи на краката си, по-прости и отъ моитѣ арестантски чехли.

Тоя човѣкъ бѣ великия Толстой.

Азъ бѣхъ видѣлъ до тогазъ много портрети на Толстоя, та лесно ми бѣ сега да констатирамъ, че тѣхното външно сходство съ оригинала бѣ поразително. Но, при все туй, нито единъ отъ тия портрети не бѣ схваналъ у Толстоя онова неуловимо нѣщо, което и носи у него печатътъ на гения. Не е схваналъ това и знаменитиятъ русски живописецъ Рѣпинъ, който е нарисувалъ отъ натура най-сполучливия портретъ на Толстоя. А това неуловимо нѣщо е: погледътъ на великия писатель. Нищо подобно на Толстоевитѣ очи азъ не съмъ видѣлъ прѣзъ живота си. Въ тѣхъ нѣма оние пламенни искри, съ които (по разказитѣ на очевидци) Наполеонъ е поробощавалъ събесѣдницитѣ си. Но, когато се вгледате въ очитѣ на Толстоя, вамъ се чини, че тѣ нѣматъ нито дъно, нито край — като перспективата въ прочутата картина на Детайля „Бивуакъ". А когато Толстой ви погледне, вий не можете се оттърва отъ странното чувство, че сте прозраченъ за тоя погледъ, и че тия сиви очи, които толкозъ добродушно ви наблюдаватъ, пронизватъ черепа ви, проникватъ въ душата ви и гледатъ тамъ всичко, като въ огледало. Погледнете ли или ви погледнѫтъ тия очи, вий вече разбирате, че е напрасно да криете нѣкоя своя мисъль отъ тѣхъ. И вамъ става ясно, защо даже такъвъ първоклассенъ портретистъ като Рѣпина не е могълъ да схване и прѣдаде тоя всевидящъ и всепроникающъ погледъ.

Слѣдъ обикновеннитѣ прѣдставления Толстой ме покани да сѣднѫ на най-близкия до него столъ, а самъ той сѣдна на едно просто староврѣмско канапе, което съвсѣмъ хармонираше съ неговото селско облѣкло. Щомъ сѣдна, азъ му подадохъ прѣпорѫката отъ проф. Милюкова, и като не желаехъ да придавамъ на разговора ни характеръ на вѣстникарско интервю, рѣшихъ да мълчѫ и да оставѭ Толстоя самъ да говори. Като сѫщински аристократъ, Толстой не разтвори веднага писмото, ами прибърза да почне разговора.

— Отъ вашата България, обърна се къмъ мене Толстой, ми е останало едно странно възпоминание. Това бѣ прѣзъ Кримската война. Азъ бѣхъ тогава офицеръ въ армията, която обсаждаше градътъ Силистра. Единъ день бѣхъ получилъ заповѣдь да идѫ въ единъ отъ отрядитѣ, за да прѣдамъ нѣкакво съобщение тамъ. Взехъ единъ казакъ съ себе си и тръгнахъ. Не помнѭ, дали бѣ на отиванье или на връщанье; но добрѣ помнѭ, че бидохме принудени да прѣнощуваме въ единъ български ханъ. Легнахме. Мѫчѫ се да заспѭ, ала нѣщо ме сърби и не ми дава да склопѭ очи. Принудихъ се да станѫ и да запалѭ свѣщьта. И що мислите — надъ леглото ми бѣха се образували малки шадраванчета . . . не отъ вода, а . . . отъ бълхи. И още какви бълхи! . . . Никога въ живота си не бѣхъ виждалъ подобно нѣщо: толкова много бълхи събрани на едно мѣсто и тъй високо да скачатъ . . . Нѣмаше що да се прави: трѣбваше да се бѣга. Разбудихъ казака и ний заминахме. Но тия бълхи така сѫ се врѣзали въ паметьта ми, щото и сега още не могѫ си прѣдстави вашата България безъ вашитѣ воинствующи бълхи . . .

Тоя епизодъ изъ живота на Толстоя разсмѣши всинца ни (освѣнъ насъ, въ стаята бѣха тогазъ двѣтѣ дъщери на Толстоя и неговия най-младъ синъ). Толстой се само усмихна твърдѣ благодушно. Види се, че усмивката у него замѣнява смѣха, защото азъ не го видѣхъ да се смѣе така, както хората се смѣжтъ.

Слѣдъ тоя характеренъ епизодъ, Толстой продължи още нѣкое врѣме да плаща дань на старитѣ си аристократически привички: да приказва за работи, които близко засѣгаха сърдцето ми. Сега той заговори за княза ни.

— Вашиятъ князь, подзе Толстой, никакъ не ми се харесва. Неговата постжпка съ покръщаваньето на прѣстолонаслѣдника дълбоко ме възмущава. Да се мѣнява вѣрата на едно малко дѣте за… е актъ крайно безнравственъ и крайно осждителенъ. Въобще, вашия князь ми изглежда да е — както би казали французитѣ — un homme . . . .[1] (тия три думи бѣха единственнитѣ, които Толстой произнесе на френски).

Азъ не се опитахъ да защитж княза, защото и самъ сподѣляхъ до нѣгдѣ рѣзката, но справедлива присжда на Толстоя. Но и да не бихъ я сподѣлялъ, напрасенъ трудъ би билъ да седнж и разубѣждавамъ Толстоя: всичкитѣ убѣждения у него, като убѣждения добити вслѣдствие на единъ дълъгъ и мжчителенъ процессъ на неговитѣ мисли, сж толкозъ срасли съ цѣлото му сжщество, щото по-скоро бихте откжснали часть отъ тѣлото му, нежели часть отъ убѣжденията му.

Съ своя отзивъ за нашия князъ Толстой като да завърши всичко, що имаше да каже за България, та веднага разтвори писмото на г. Милюкова и взе да го чете. Когато изчете писмото, той ме запита съ особенъ интересъ:

— Какъ се е поставилъ г. Милюковъ у васъ?

Азъ му разказахъ почти всичко, що знаяхъ за г. Милюкова: че той е любимецъ у насъ на всинца, които го познаватъ, било като профессоръ, било като човѣкъ (освенъ, може би, на нашитѣ профессори, които той затъмнява съ своя талантъ и съ своето мировъззрѣние); че неговитѣ лекции най-много се посѣщаватъ и отъ най разнообразна публика; че, съ своитѣ писма изъ Македония, той спечели и сърдцата на македонцитѣ; но че… по настояваньето на русския дипломатически агентъ въ София, той е вече уволненъ отъ профессорската длъжность и се кани наскоро да се завърне въ Руссия.

---

[1] Читательтъ ще извини, че не написвамъ третята, крайно рѣзка дума на Толстоя, която би скарала Редакцията на Мисъль съ нашия Наказателенъ законъ. По сжщата причина е пропустната и по-горѣ цѣла една фраза. Направихъ тия пропуски по молба на самата Редакция.

Д. Р.

— Неужели?! . . стреснато извика Толстой. Впрочемъ, прибърза да добави той, що съмъ сѣдналъ да се чудѭ за тая безтактность на нашитѣ прѣдставители, когато ми е добрѣ извѣстно, че никой въ свѣта не умѣе толкова безсмисленно и толкова безцѣлно да вървжава хората противъ себе си, както русския чиновникъ . . . Сѣкашь само нашитѣ чиновници знаѭтъ тоя секретъ . . . А жаль . . , тѫжно продължи Толстой, защото г. Милюковъ е единъ отъ рѣдкитѣ и у насъ талантливи и порядъчни хора[1]. . .

Въ разговора за г. Милюкова се вмѣси и старата дъщеря на Толстоя, познатата намъ вече Татьяна Львовна. Тя не можеше да се нахвали съ г. Милюкова и единъ-два пѫти изказа сѫжаленията си, че България се е лишила отъ неговитѣ услуги . . . Менъ бѣше особенно драго да слушамъ толкова искренни и авторитетни хвалби за човѣка, когото бѣхъ страшно обикналъ; но, като българинъ, бояхъ се да не ме притиснѫтъ до стѣната за осѫдителната отстѫпчивость на нашето правителство въ тоя въпросъ, и азъ взехъ да мислѭ, какъ да измѣнѭ темата на разговора. За щастие, въ стаята влѣзе слугинчето и обяви, че вечерята е готова. Толстой стана отъ канапето, за да заеме мѣстото си на трапезата, па покани и мене да вечерямъ. Разумѣва се, азъ не мислѣхъ да се отказвамъ.

По русския обичай, въ отсѫтствието на графинята, на трапезата домакинствуваше Татьяна Львовна, като найстара дама въ кѫщи. Всички заехме мѣстата си на една четвъртита дѫбова масса, постлана съ чисто бѣло покривало. Изгледътъ на трапезата бѣ скроменъ, но внушителенъ: сѫдоветѣ бѣха отъ чистъ порцеланъ, а сервизътъ бѣ цѣлъ срѣбъренъ. Читателитѣ, вѣроятно, знаѭтъ, че Толстой е фанатикъ вегетариянецъ, та всичкитѣ ястия бѣха растителни; водата же и русския квасъ замѣстяха водката и виното. Не знаѭ, дали случайно, или поради коледнитѣ пости (азъ бѣхъ у Толстоя вечерьта на 21-и декемврий), но ястията бѣха все постни. Най-първо подадоха една отъ русскитѣ супи, наричани

---

[1] Тукъ му е мѣстото да отбѣлѣжѫ, че мнѣнието на Толстоя за г. Милюкова е общо въ Русcия. Въ всичкитѣ русски литературни и политически лагери, гдѣто стана дума за него, азъ не чухъ, освѣнъ твърдѣ симпатични отзиви по неговъ адрессъ. Даже въ редакцията на „Новое Время“ се произнесоха за г. Милюкова лестно. Такова единодушие въ оцѣнката на единъ общественъ дѣятель е голѣма рѣдкость въ Руссия, и, безсъмненно, показва, колко високо стои човѣкътъ, когото ний испустнахме изъ България съ такава прѣстѫпна легкость . . .

„щи“, приготвена съ зеле. Второ ядение бѣ любимата на Толстоя „овсянка“ — единъ видъ каша приготвена отъ овесъ и незнамъ друго що. Азъ хапнахъ твърдѣ малко отъ нея, защото не ми се хареса вкусътъ й. Татьяна Львовна съгледа това и взе да се извинява, че тая вечерь овсянката не била сполучена. Толстой я тоже намѣри за несполучена; но не се отказа да яде отъ нея. (Любопитното бѣ, че Толстой ядеше съ такъвъ добъръ апетитъ, щото азъ не посмѣхъ да заговорѫ първъ на трапезата). Третото ядение бѣ нѣщо размѣсено съ варено зеле, което азъ и тъй не обичамъ. Вмѣсто четвърто ядение, или вмѣсто десертъ, подадоха варени картофи. Голѣмъ любитель на картофитѣ и малко разочарованъ отъ другитѣ ястия, азъ се нахвърлихъ на тѣхъ, като на якоръ спасения. Наблюдателния Толстой съзрѣ това, та щомъ изѣдохъ първия картофъ, самъ ми подаде втори, а когато и него унищожихъ, той ми прѣдложи трети картофъ съ думитѣ:

— Вий, виждамъ, обичате картофитѣ. И азъ съмъ голѣмъ тѣхенъ любитель. А заслужватъ тѣ тая обичь. Азъ често се чудѫ, какъ хората ядѫтъ месото на нещастнитѣ животни, когато растителната храна е по-вкусна и не по малко хранителна.

— Въ туй само едва ли нѣкога ще станѫ вашъ ученикъ, насмѣшливо възразихъ азъ, защото съмъ страстенъ поклонникъ на месото.

— Напраздно, репликира Толстой. Растителната храна е прѣдпочтителна и въ друго едно отношение: тя прави хората по-добри и по-общителни. Вий погледнете само на животнитѣ: добри и полезни отъ тѣхъ сѫ ония, които ядѫтъ растителна храна.

Азъ не се и опитахъ да възразявамъ повече, но останахъ при своето. А за да не дамъ да се разбере туй, веднага заприказахъ за литературно-музикалната вечеринка, дадена въ Толстоева честь. Оказа се, че семейството на Толстоя присѫтствувало на вечеринката, та и Татьяна Львовна взе участие въ нейното описванье. Това бѣ добрѣ-дошло за мене, защото самъ азъ се бояхъ да влѣзѫ въ подробности по тая вечеринка, да не би Толстой да счете за ласкателни и прѣкалени изнесенитѣ отъ нея възхитителни впечатления. Толстой изслуша разказаното за вечеринката приятно смутенъ и безъ да се произнесе за нея. Само когато Татьяна Львовна каза, че на г. Н. К. Михайловский най-много сѫ рѫкоплѣскали, Толстой се обади:

— Това трѣбваше и да се очаква, защото младежьта много обича Михайловский.

Слѣдъ тия думи настана длъжка една пауза, която можеше да се обясни съ неловкостьта, въ която туриха Толстоя разказитѣ за вечеринката. Скоро се свърши и вечерята, та паузата стана още по-дълга. Не бѣ вече мѫчно да се досѣти човѣкъ, че, за да се разприкаже изново, Толстой трѣбваше да се изведе изъ своята неловкость. Азъ хвърлихъ моста, като заговорихъ за диспута на г. Туганъ-Барановский, и се възползувахъ отъ тоя диспутъ, за да запитамъ Толстоя: какъ той гледа на марксисткото течение въ Руссия?

— Какъ гледамъ на това течение? — въпросително ме изгледа Толстой. Азъ го считамъ просто за една обществена епидемия. Именно епидемия. И мислѭ, че, като всѣка епидемия, то е осѫдено на вѣрно и близко изчезванье. За туй и не се борѭ противъ него. Било би горестно да се допустне, възвълнувано продължи Толстой, че даже часть отъ нашата интеллигенция може дълго врѣме да се заблуждава върху една толкозъ очевидна нелѣпость, каквато е марксисткото течение у насъ. Само най-голѣмия врагъ на русския селенинъ може да желае неговото обезземелванье и неговото прѣтварянье въ фабриченъ работникъ. Човѣшкото достоинство у простия народъ почива, главно, върху чувството за собственность; лиши ли се народътъ отъ земята си, той се прѣобръща въ безпомощенъ рабъ. И дѣйствително, рабството вирѣе свободно тамъ, гдѣто народътъ е лишенъ отъ собственность. На дълговрѣменното лишение отъ собственность се длъжи, най-много, и рабския духъ у нашата народна масса, която още не може да дойде въ себе си. Ако марксизмътъ е пустналъ извѣстни корени у насъ, то причината на туй трѣбва да се търси въ оная сектантска общественна атмосфера, която нашия държавенъ строй е създалъ и поддържа. Тази сектантска атмосфера е и нашето слабо мѣсто... Единъ неглупъ нѣмецъ, на име Карлъ Марксъ, написалъ неглупава една книга подъ насловъ „Капиталътъ“. Слѣдва ли отъ туй, че тази книга трѣбва да се прогласи за Евангелие и ний трѣбва да се носимъ съ нея, като съ писано яйце?...

Върху марксизма и Маркса Толстой каза още нѣщо; но не ми е останало добрѣ въ паметьта, та се боѭ да го прѣдамъ, да не би да осакатѭ нѣкоя Толстоева мисъль.

Марксизма разтвори устата на Толстоя. Отъ него той мина направо къмъ Евангелието.

— Да . . . въздъхна Толстой, Евангелието много право казва: „Ищите Царства Божія и правды его, а осталное приложится вамъ“ . . . Само правдата и нейното висше изражение, любовьта, могѫтъ да бѫдѫтъ основитѣ, върху които трѣбва да се зидатъ човѣшкитѣ и общественнитѣ отношения; само когато правдата и любовьта прѣобладаѭтъ въ свѣтътъ, ще настане пълна свобода и пъленъ миръ за хората; и само съ правдата и съ любовьта ще може да се установи на земята онова „Царство Божие“, което съставлява висшето благо, достѫпно на човѣчеството . . .

Тѣзи идеалистически мисли Толстой произнесе съ такова оживление, щото бѣше съвсѣмъ ясно, че тѣ лежѫтъ много близко до сърдцето му. И така сияющето негово лице съвършенно просия. Бѣ минута, когато той ми изглеждаше на вдъхновенъ пророкъ. Азъ бѣхъ поразенъ отъ тая вълшебна гледка и неволно си спомнихъ знаменитата „Исповѣдь“ на Толстоя, гдѣто той разказва за душевнитѣ мѫки и терзания, които е прѣтеглилъ, догдѣ дойде до днешнитѣ си убѣждения. Охъ, тия свещенни мѫки, колко сѫ тѣ жестоки и . . . сладостни! Истински родилни мѫки: непоносимо-тежки, догдѣто траѭтъ, и неизразимо-радостни, когато свършѫтъ. Само който не ги е испиталъ, не може разбра интенсивностьта и величието на майчината любовь . . .

Веднага послѣ туй Толстой си спомни нѣщо, усмихна се и каза:

— Неотдавна единъ отъ нашитѣ консерватори прѣнаивно ме запита: „Кажете, за Бога, графъ: съ какво си обяснявате странното явление, че въ нашия консервативенъ лагеръ не попадатъ талантливи хора? Ето вече десетки години, какъ нашата партия брои въ редоветѣ си само единъ талантливъ човѣкъ, покойния Катковъ; а отъ когато той е умрѣлъ, никой още не се е появилъ да заеме оставеното отъ него праздно мѣсто. Съгласете се, че това явление е чудновато, толкозъ повече, че и царя, и правителството, и войската сѫ на наша страна“ . . . При тоя наивенъ въпросъ, продължи Толстой, азъ не можихъ да се удържѫ да се не изсмѣѭ — както не можахъ да се не усмихнѫ и сега, когато си спомнихъ за него. Събесѣдника ми консерваторъ се готвеше, вѣроятно, да се обиди отъ моя смѣхъ, но азъ го прѣдварихъ съ отговора си: „Видите ли, рѣкохъ му азъ, ако има нѣщо „странно“ и „чудновато“ въ тая работа, то е, че вий се чудите на таквозъ твърдѣ обикновенно и лесно-обяснимо явление. Талантливи хора, които да не сѫ раби на своя низъкъ егоизмъ, не може и да има въ вашия лагеръ. И то по съвсѣмъ простата причина, че вий, консерваторитѣ, сте си турили за задача да запазите оня жестокъ и несправедливъ общественъ редъ, който ни е осталъ въ наслѣдство отъ най-мрачнитѣ исторически епохи; а на тоя общественъ редъ липсува „правдата Божия“ . . . И понеже всѣки талантливъ човѣкъ разбира туй много добрѣ, то ясно е, че никога нѣма да попадне въ вашия лагеръ, безъ да сѫ угаснали у него ония благородни човѣшки пориви, които Богъ е вложилъ въ неговата душа . . . Защото чувството на справедливость е вродено у човѣка, и колкото жестокия общественъ строй и да осакатява това чувство, все пакъ то лежи въ дъното на човѣшката душа и не може да не заговаря у повечето хора... Ето защо единъ общественъ строй, който се опира върху туй чувство, е не само най-нравственъ, но и най-солиденъ. И ето защо никой талантливъ човѣкъ, у когото съвѣстьта не е заглъхнала подъ давлението на личнитѣ облаги, не може да бѫде консерваторъ . . . Азъ се чудѭ, какъ има царье и правителства, които не могѫтъ разбра тая толкова проста истина. Чудѭ се, какъ не я разбирате и вий. А тя е одавна прогласена въ свѣтътъ: „Ищите Царства Божія и правды его, а останое приложится вамъ“ — казалъ е още Иисусъ Христосъ прѣди цѣли 19 вѣка“. . . .

Нова малка пауза, която азъ прѣкарахъ въ силно и радостно вълнение, защото никога и никѫдѣ не бѣхъ срѣщналъ тази дълбоко-оригинална и крайно-симпатична мисъль толкова убѣдително и толкова нагледно обяснена. Когато се поуспокоихъ, менъ се стори, че е настѫпилъ вече психологическия моментъ, за да отворѭ дума върху Македония.

— Всичко това е безусловно вѣрно, подзехъ азъ; но силнитѣ міра сего още не искатъ да разберѫтъ тая проста истина и грамадната часть отъ свѣта продължава да тлѣе подъ гнетътъ на държавната и общественна несправедливость. Ето напр. моята родна земя: Македония. Прѣкрасна страна: и богата, и плодородна, и съ чуденъ климатъ, и съ трезво и работно население; а пакъ цѣли петь вѣка се терзае и изтощава отъ турцитѣ. Никой християнинъ въ нея не е стопанинъ нито на имота си, нито на живота си, нито на жената си, нито на дѣцата си. Обиритѣ и убийствата, затварянията и прѣслѣдванията, обезчестяванията и потурчванията, се вършѫтъ тамъ съ една безсърдечна правилность, която граничи съ систематичность. Християнитѣ сѫ доведени до такъво отчаяние отъ несносния си животъ, щото сѫ започнали вече да разсѫждаватъ съвсѣмъ нехристиянски: „Трѣбва да се възстане противъ мѫчителитѣ, говорѭтъ мнозина отъ тѣхъ, па който умре да умре, а който остане да види бѣлъ день; все едно, и така и така, турцитѣ ни изтребяватъ ежедневно, нека поне наведнѫжъ се свърши всичко това, па да се усмири и нашата злочеста земя“ . . . И не е далечъ деньтъ, заключихъ азъ, когато тѣзи съврѣменни мѫченици ще се хвърлѭтъ въ кървавата и неравна борба . . .

— Малко срамно е, обади се Толстой, но длъженъ съмъ да ви се признаѭ, че имамъ твърдѣ смѫтни понятия за вашата родина. Знаѭ само, че тя е нѣкѫдѣ около Архипелага, че я владѣѭтъ турцитѣ и че на християнитѣ тамъ животътъ не е отъ най-добритѣ. Ала отъ вашитѣ разкази се вижда, че тя е дълбоко нещастна страна.

— И още какъ нещастна! . . обадихъ се азъ. А между туй, никой не ѝ се притича на помощь. Като идѣхъ тукъ, азъ мислѣхъ да помолѭ васъ, Левъ Николаевичъ, да се застѫпите за нея. Вашиятъ гласъ сега е толкова авторитетенъ и вашата личность се ползува съ такъво обаяние срѣди културния свѣтъ, щото единъ вашъ апелъ за Македония не би билъ безъ значение . . .

— Искренно съжалявамъ, отвърна Толстой, че не могѫ изпълни това толкозъ хрисимо ваше желание. А не могѫ го изпълни, защото моята задача е чисто етическа, но никакъ не и политическа.

— Менъ се чини, изпрѣварихъ азъ по-нататъшнитѣ Толстоеви разсѫждения по въпроса, че вашия апель за Македония ще бѫде именно единъ актъ високо-етически и напълно съобразенъ съ вашата проповѣдь за „непротивение на злото“. Касае се собственно да се прѣдупреди едно зло, за да не става нужда да се противи човѣкъ на него . . .

— Това е така на гледъ, възрази Толстой, но не е така и въ сѫщность. Единъ апель въ полза на християнитѣ въ Македония, каквато нравственна подкладка и да има, е все пакъ единъ актъ политически. Цѣльта на тоя апелъ не може да бѫде друга, освѣнъ да се поиска замѣняването на турската власть съ християнска; а менъ всѣка човѣшка власть ми е противна и азъ не могѫ да издигнѫ гласътъ си за властвуването на едни хора надъ други . . .

— Но ако би се разразило нѣкое кървопролитие тамъ, неужели вий пакъ бихте останали равнодушни? — запитахъ азъ.

— Тогазь работата се малко мѣнява и може да се помисли . . . Но, право да ви кажѫ, неохотно бихъ се въвлѣкълъ азъ въ такива истории . . .

Суровия тоя отговоръ ме зашемеди. Наистина, азъ бѣхъ прѣдупреденъ, че ще се натъкнѫ на такъвъ Толстоевъ отговоръ; но все надѣждата за малко по-другъ резултатъ не бѣ ме съвсѣмъ оставила. Ала, когато съ собственнитѣ си уши чухъ този категориченъ отказъ, менъ налегна такава тѫга, щото нѣколко минути останахъ като вцѣпенъ и не можехъ дума да продумамъ. Толстоевото проницателно око съзрѣ моята тѫга, и тя, видимо, го трогна, защото той прибърза да заговори съ единъ чисто-отечески тонъ:

— Азъ ви гледамъ. какъ се замислихте. и менъ се чини, че си казвате въ умътъ: „Що ли е сѣднало това старче да дрънка дивотии, а не говори както Господь далъ!“ . . .

— Пази Боже, прѣкъснахъ азъ Толстоя, никога нѣма да мине прѣзъ главата ми подобна мисъль. Истина е, че азъ се замислихъ и даже разтѫжихъ; но не за туй, че вий говорите „дивотии“. Менъ стана страшно тежко за сиротинската сѫдба на моята родна земя, когато чухъ отъ собственнитѣ ваши уста, че и вий не искате да ѝ се притечете на помощь. . .

(Азъ недоизказахъ цѣлата си мисъль на Толстоя. А помислихъ азъ и това, че единъ Викторъ Юго, единъ Емилъ Зола, даже единъ Хербертъ Спенсеръ, едва ли би се отказали да издигнѫтъ гласътъ си въ полза на Македония, ако биха били помолени за туй. Защо интиллигентната русска душа, питахъ се азъ, е по-малко достѫпна за чуждитѣ молби и по-малко отзивчива къмъ чуждитѣ страдания? И единъ вѫтрѣшенъ гласъ ми отговаряше: защото страданията около нея не ѝ даватъ да мисли за страданията далечь отъ нея...)

Сега вече и Толстой се поразтѫжи.

— Вѣрвайте, глухо проговори той, че ми е твърдѣ мѫчно, гдѣто не могѫ стори нищо за вашата родина. Азъ се турямъ въ вашето положение и разбирамъ тѫгата ви; но трудно ми е да измѣнѭ на себе си. Азъ съмъ всѣкога готовъ да направѭ каквото могѫ за облегчение горката участь на хората; но само на хора, които живѣѭтъ по бога, или поне на такива, на които може да се помогне безъ участието на политиката. Напр. нашитѣ духоборци. Ето хора, които живѣѭтъ по божески: тѣ не признаватъ никаква човѣшка власть надъ себе си, не даватъ солдати, не мѫчѫтъ и не изтезяватъ единъ другиго . . . [1] А работата съ вашата Македония е друга: тамъ се касае да се замѣнѭтъ турскитѣ власти съ християнски или, което е по-вѣрно, съ български. Тая промѣна, по моему, ще измѣни само външната страна на положението, но не и неговото вѫтрѣшно съдържание. Властьта ще си бѫде пакъ власть, само, може би, по-интеллигентна; данъцитѣ ще си бѫдѫтъ пакъ данъци, а може и да се увеличѫтъ; една нова бѣда даже ще сполети македонскитѣ християни, че ще взиматъ синоветѣ имъ солдати и ще ги учѫтъ да убиватъ хората. . . Вий сами се запитайте: какви особенни добрини видѣ вашата България слѣдъ освобождението си? Разумѣва се, вий имате сега български князь вмѣсто турски султанъ, българска конституция вмѣсто турска монархия, български чиновници и офицери вмѣсто турски, свободенъ печатъ вмѣсто цензура и пр.; но народа, работния народъ, ония попукани рѫцѣ, които ви хранѭтъ, какви особенни облаги сѫ видѣли тѣ отъ всичко туй?... Не забравяйте, че азъ гледамъ малко по-инакъ на свѣтътъ: вий стрѣляте на близу, и за това не дигате прицѣла на пушката си; а азъ се мѫчѫ да мѣрѭ по-надалечъ и съмъ принуденъ да дигамъ цѣлия прицѣлъ на своята пушка. . .

Пакъ настана една малка пауза. Прѣзъ това врѣме Толстой като да диреше други още аргументи, за да оправдае своя отказъ и да заглади неприятното впечатление отъ него. Защото, непосрѣдственно слѣдъ отказа си, той се нахвърли на политиката, и азъ за първъ пѫть чухъ въ толкозъ малко думи изказана най-слабата и най-несимпатичната страна на политиката. Сѫдете сами:

---

[1] Още като бѣхъ въ Петербургъ узнахъ, че хонорара за новия си романъ „Воскресеніе“ (около 50 хиляди рубли) Толстой го е далъ на духоборцитѣ за прѣселванието имъ въ Канада. А въ Москва научихъ, че Толстой издѣйствувалъ отъ правителството въ Канада земя за духоборцитѣ и изпратилъ единъ отъ синоветѣ си да ги настанява тамъ.

— Изобщо казано, азъ не обичамъ политиката, промълви Толстой. Често пѫти тя съединява хора, между които нѣма никаква вѫтрѣшна връзка, но които вървѭтъ наедно подъ знамето на общата ненависть. А има ли съюзъ пожалъкъ отъ тоя? Необходимия елементъ на всѣки съюзъ трѣбва да бѫде любовьта, а не омразата. Само любовьта може да цементира хората и да имъ даде истинска сила и значение. . .

И по извѣстна ассоциация на идеи, Толстой добави:

— Не обичамъ азъ и вѣстницитѣ. Когато съмъ въ Москва прѣгледвамъ сегисъ-тогисъ „Русскія Вѣдомости“; но и тѣхъ редовно не четѫ. А знаете защо? — Не търпѭ азъ началническия тонъ на вѣстникаритѣ. Вземешъ, напр., нѣкой вѣстникъ и срѣщашъ въ него статия, която излага извѣстни възгледи по извѣстенъ въпросъ, но съ такава самоувѣренность въ своята непогрѣшимость, като че ли само тѣзи възгледи сѫ най-правитѣ. По сѫщия въпросъ срѣщнешъ въ другъ вѣстникъ статия, която изказва съвсѣмъ противоположни възгледи, но все пакъ съ сѫща самоувѣренность въ своята непогрѣшимость. Вземешъ трети вѣстникъ, тамъ пъкъ срѣщнешъ трети възгледи и т. н. А пъкъ, въ сѫщность, единъ отъ тия вѣстници е правия: а, може би, нито единъ отъ тѣхъ да не е правъ, а да е правъ нѣкой господинъ, който още не е изказалъ въ печата мнѣнието си по въпроса. Защо е тогазъ тоя началнически тонъ, който всѣва само омраза между хората? . . .

Менъ наду смѣхъ при тая „головомойка“ на вѣстникаритѣ и азъ прибързахъ да признаѭ, че, макаръ и да съмъ чиновникъ сега, но постоянната ми профессия е вѣстникарството. Толстой много мило се изсмѣ и каза:

— Тогазъ помнете, когато пакъ се заловите съ вѣстникарство, че не трѣбва да се говори съ папска непогрѣшимость върху въпроси, каквито сѫ социалнитѣ и политическитѣ. Единъ Богъ знае, кой ще бѫде правия по тия въпроси нѣкога. Нѣма, слѣдователно, защо да се „ломѭтъ копия“. . . Разбира се, трѣбва да говорите и пишете онова, въ което сте искренно убѣдени; но никога недѣйте прави туй съ началнически тонъ. А главно старайте се да внасяте колкото можете повече любовь и справедливость между хората. Въ това само отношение, не се бойте, че ще сбъркате, даже ако прѣкалите съ своя тонъ. . .

Врѣмето бѣше вече понапрѣднало и менъ оставаше още ½ часъ за сѣденье. (На тръгванье отъ станцията, азъ бѣхъ рѣшилъ да не прѣнощувамъ въ Ясная Поляна, а да се завърнѫ и застигнѫ пощенския тренъ, който щѣше да мине слѣдъ 4—5 часа. Така бѣхъ условилъ и извощика си. Трѣбваше, прочее, да прибързамъ съ завръщаньето си, за да не испуснѫ трена). Туй ме задължаваше да завършѫ по-скоро беседата си съ Толстоя и азъ си позволихъ да му задамъ на прощаванье нѣколко въпроса.

Първия отъ тѣзи въпроси се отнасяше до прочутата Драйфусова афера, която тогазъ бѣ въ разгара си и въ която френскиятъ Генераленъ Щабъ бѣ се скомпрометиралъ по единъ скандалйозенъ начинъ. Азъ запитахъ Толстоя:

— Не намирате ли за нуждно, Левъ Николаевичъ, да се изкажете по тая скандална афера, която вълнува днесь цѣлия свѣтъ?

— Ни най-малко, отговори Толстой. Невинно затворени хора у насъ има много повече, отколкото въ Франция. Неодавна, затворническия священникъ ме увѣряваше, че само жъртви на сѫдебни погрѣшки има 7% между нашитѣ арестанти; а истинно-невинни сѫ почти всичкитѣ... Струва ли си тогазь трудътъ да се протестира въ полза на единъ невинно-затворенъ въ Франция, когато въ нашата Руссия ги има несмѣтно число? Франция поне може да се гордѣе, че има възможность да изкара на явѣ тия неправди и да ги бичува; а я погледнете, какво става около насъ. . .

Втория ми въпросъ бѣ по скоро-излѣзлия тогава циркуляръ на Графа Муравьева за разорѫжваньето.

— Недѣйте вѣрва, малко раздразненно заговори Толстой, че е възможно нѣкакво разорѫжванье при днешния обществень строй. Муравьевия циркуляръ е проста една комедия. Да не би билъ комедия тоя циркуляръ, автора му би заслужвало да се изпрати въ Сибиръ. И наистина, какъ е възможно разорѫжваньето, когато не могѫтъ се избѣгна конфликтитѣ между държавитѣ? Увѣряватъ ни, че тия конфликти щѣли били да се рѣшаватъ отъ третейски сѫдъ; но кой ще привежда въ изпълнение рѣшенията на тоя сѫдъ? — Войската. — Чия войска? — На всичкитѣ държави. — Но силата на държавитѣ не е равна. Кой напр. би изпълнилъ едно третейско рѣшение неизгодно за Руссия и Франция?... Въ всѣки случай, рѣшенията на третейския сѫдъ ще трѣбва да се изпълняватъ чрѣзъ военни насилия. А това значи, че самото онуй нѣщо, което трѣбва да се ограничи, ще служи за срѣдство на ограничението. То е все едно, като да се каже: искашъ ли да уловишъ птицата, посипи ѝ соль на опашката. . .

Третия въпросъ, който зададохъ на Толстоя, бѣ за испанско-американската война. Искаше ми се да разберж, какъ гледа Толстой на тая война.

— Всичкитѣ войни ми сж противни, отвърна Толстой. Азъ питаж къмъ тѣхъ едно неодолимо чувство на органическо отвращение. А пъкъ тази война ме възмущава и по това, че ми напомнюва тжпченьето на една стара и истощена баба отъ единъ младъ и здравенякъ момъкъ. Просто гнжсно!. . .

Азъ погледнахъ часовника си: оставаха ми само десетина минути до тръгваньето. Рѣкохъ да се възползувамъ отъ тѣхъ, за да свършж и съ послѣдния си въпросъ:

— Не мислите ли, Левъ Николаевичъ, да завършите нѣкога своя одавна начена̀тъ романъ: „Декабриститѣ“?

— Не. Азъ се отказахъ за винаги отъ него, както и отъ другъ единъ недовършенъ свой романъ: „Петъръ Великий“. И въ двѣтѣ тия работи не намѣрихъ онова, което търсѣхъ — общечовѣшкия интересъ.

— Вашитѣ почитатели ще има много да скърбжтъ за изоставяньето на тия два ваши романа, особенно на първия, прибързахъ да забѣлѣжя азъ.

— Едва ли . . . И послѣ, азъ се силно увлѣкохъ отъ новия свой романъ: „Възкресение“, който още не съмъ довършилъ, а пакъ трѣбва скоро да се довърши.

Слѣдъ тия думи на великия човѣкъ, азъ станахъ и взехъ да се прощавамъ. Толстой бѣ толкозъ деликатенъ, щото излѣзе да ме изпроводи до стълбитѣ. Отказътъ му да стори нѣщо за Македония трѣбва силно да го глождѐше, защото послѣднитѣ му думи къмъ мене бѣха:

— А много ми е жално, че не могж стори нищо за вашата бѣдна родина . . .

Азъ му поблагодарихъ за доставеното ми щастие да го видж и си взехъ сбогомъ отъ него.

Когато се качихъ на шайната, за да се върнж назадъ, менъ вече не мина прѣзъ ума да заговорж съ извощика си. Цѣлъ роякъ нови мисли бѣха засѣднали въ главата ми и азъ се мѫчехъ сега да ги приведѫ въ редъ. Чуеното нея вечерь въ Ясная Поляна бѣ произвело цѣлъ прѣвратъ въ моитѣ понятия за Толстоя и въ много мои лични убѣждения. И азъ горко съжалихъ, че единъ фонографъ, или единъ стенографъ, не стои винаги до Толстоя, за да записва оригиналнитѣ мисли на тоя дълбокъ и самобитенъ умъ. Съжалихъ азъ и за гдѣто не бѣхъ въ състояние да запишѫ казаното отъ Толстоя тъй, както самъ той го произнесе. Тогазъ читательтъ щеше да има отпрѣдѣ си не само смисъла на казаното, но и прѣкрасната литературна форма, въ която то бѣ облѣчено. Защото: — Толстой говори по-добрѣ, отколкото пише. Въ нѣкои негови произведения (напр. въ „Война и Миръ“), вий ще срѣщнете грапавъ езикъ не на едно мѣсто; но когато Толстой говори, неговата рѣчь се лѣе и нѣма що да се ретушира въ нея. А говори Толстой на единъ образенъ и картиненъ езикъ, всѣкога почти прошаренъ съ сравнения и примѣри, които иллюстриратъ и конкретиратъ даже най-абстрактнитѣ му мисли, и твърдѣ често украсенъ съ перли отъ най-блѣстящъ английски юморъ. Азъ се силно боѭ, че Толстоевитѣ мисли въ тая статия на мнозина ще се видѭтъ поосакатени въ литературно отношение; но ако таквозъ бѫде общото впечатление, азъ ще молѭ българската читающа публика само менъ да държи отговоренъ за тоя тежъкъ грѣхъ.

* * *

Нека сега подведѫ подъ общъ знаменатель своитѣ впечатления отъ свиждането ми съ Толстоя.

Казахъ още въ началото: за художническия гений на Толстоя никой вече не спори днесь. Единъ страхъ само владѣеше у сумма хора, че Толстой трѣбва да е упадналъ като художникъ, отъ като е взелъ да служи на своята нова „вѣра“. За щастие на човѣчеството, този страхъ биде окончателно разпръснатъ отъ послѣдния Толстоевъ романъ Възкресение: нищо по-грандиозно по своята концепция, нищо по-художествено по своето изпълнение и нищо по-хуманно по своята тенденция — Толстой не е написалъ до днесь. Нѣма, слѣдователно, защо да се спирамъ върху Толстоя, като гениаленъ художникъ.

Като мислитель Толстой се е считалъ отъ мнозина до сега за складъ на парадокси и противорѣчия, които произтичатъ отъ единъ крайно печаленъ и мѫчно-проницаемъ религиозенъ мистицизмъ. Така гледахъ на Толстоя и азъ до отиваньето въ Ясная Поляна. Ала слѣдъ като се видѣхъ и разговорихъ съ него, азъ си позволявамъ да мислѭ, че този възгледъ е погрѣшенъ. На менъ поне Толстой произведе съвършенно обратното впечатление: азъ се просто затруднявамъ да си прѣдставѭ умъ по-систематиченъ, по-оригиналенъ и по-смѣлъ отъ Толстоевия. Незнамъ защо ми се чини даже, че Толстой като мислитель едва ли би craналъ прѣдметъ на дълги и нескончаеми прѣпирни, ако русската цензура да не бѣ забранявала и осакатявала новитѣ му произведения, и ако самъ той да бѣше прибързалъ да изложи своитѣ житейски мисли така пълно и така релефно, както е сторилъ това въ послѣдния си романъ „Възкресение“. Разбира се, че Толстоевитѣ проповѣди и сега могѫтъ да подлѣжѫтъ на критика и да се виждатъ нѣкому странни и парадоксални. Но двѣ нѣща сѫ вънъ отъ всѣко съмнѣние: а) че неговитѣ възгледи прѣдставляватъ едно строго-опрѣдѣленно и цѣлостно мировъззрѣние, и б) че никакъвъ религиозенъ мистицизъмъ не тревожи неговия свободенъ духъ. Напротивъ. На религиознитѣ въпроси Толстой гледа толкова критически, щото човѣкъ е принуденъ да го счита за единъ отъ най-произнесенитѣ свободомислящи. Ако би било позволено турянъето въ рамки на гениитѣ, Толстой би могълъ да се помѣсти само въ рамкитѣ на най-широкия, най-чистия и най-хуманния анархизъмъ. Да би дошълъ сега Иисусъ Христосъ на земята, за да воюва съ сѫществующето зло, едва ли не би избралъ Толстоя за свой „началникъ на щаба“ . . .

Сегисъ-тогисъ се чуватъ укори, че между думитѣ и дѣлата на Толстоя имало нѣкакво разногласие. Нѣкои дори считатъ селскитѣ занятия на Толстоя за извѣстенъ спортъ, за извѣстна физическа гимнастика. Азъ не съмъ въ състояние да подтвърдѭ или опровергнѫ тия укори, защото нѣма нищо по-трудно отъ това, да се рови човѣкъ въ Толстоевата душа. Но и ако тѣзи укори не би били далечъ отъ истината, свѣтлата личность на Толстоя нищо не би изгубила въ моитѣ очи. Защото: пълна уравновѣсенность може да се търси само у хора посрѣдственни или мало-талантливи; гениитѣ же, по самата своя природа, съставляватъ изключение отъ нормалния човѣшки типъ и за тѣхъ никакви обще-житейски правила не могѫтъ да бѫдѫтъ задължителни. Вѣрно е, че единъ етически апостолъ е длъженъ да съобразява проповѣдитѣ си съ дѣлата си; но ако не става туй напълно, самитѣ проповѣди не губѭтъ много отъ своята вѫтрѣшна цѣна и отъ своето дълбоко значение. Азъ обичамъ и се прѣкланямъ прѣдъ чуднитѣ стихове на Некрасова, макаръ и да знаѭ нѣкои не съвсѣмъ симпатични страни отъ неговия частенъ животъ. А високо-талантливия Некрасовъ не е още гений. На сѫщата гледна точка азъ стоѭ и спрѣмо нашия великъ Ботйовъ. И сѫщо такива чувства на благоговѣние азъ изпитахъ, когато, за прьвъ пѫть, видѣхъ Наполеоновия гробъ въ Парижъ: тиранинъ, кръвожаденъ гений, демонъ-разрушитель на великата френска революция; но все пакъ . . . великъ човѣкъ и гениаленъ полководецъ . . . Нито бива, нито може, нито е разумно да се дири смѣтка отъ гениитѣ: доста е и това, което тѣ даватъ, както и да го даватъ . . .

Лично на мене Толстой остави дълбоки и незаличими слѣди отъ своето влияние. Послѣ свижданьето ми съ него рѣдко минава день да не изпитвамъ малко-много тяжестьта на това влияние. Сега вече азъ съмъ извънредно толерантенъ къмъ чуждитѣ мнѣния — колкото противорѣчиви и да сѫ тѣ на моитѣ (стига само въ дъното имъ да не лежи личния интересъ), и, чини ми се, че, посемъ сега, едва ли бихъ могълъ да се черкувамъ въ нѣкой сектантски или партиенъ параклисъ... Но за то пъкъ нахвърлилъ бихъ се съ яростьта на единъ фанатикъ всѣкога и върху всѣкиго, който би затърнялъ пѫтя на човѣшката любовь и на обществената справедливость . . .

Въ едно отъ своитѣ писма Толстой пише: „Радостно е да узнавашъ за влиянието си надъ другитѣ хора, защото само тогава се убѣждавашъ, че огъньтъ, който гори въ тебе, е истински — истински е той, ако запалва“ . . . Неволно си спомнямъ тия Толстоеви думи винаги, когато помислѭ за неговото влияние надъ мене. Собствено въ тоя „огънь“ се и заключава силата и особенностьта на гения. Като самосвѣтящитѣ планети, и гениитѣ иматъ своя собственна свѣтлина. И кой знае, дали не бихме прѣстанали да блѣщукаме ний, проститѣ смъртни, ако не бихме заемали частици отъ тая свѣтлина. . . .

Да. Неизпитано щастие и неоцѣнима благодать е личното съприкосновение съ гения. Още повече пакъ, когато туй съприкосновение бѫде послѣдвано отъ такъвъ грамаденъ запасъ на свѣтлина, която свѣти и грѣе, какъвто е новия Толстоевъ романъ „Възкресение“.

Post Scriptum. — Азъ прочетохъ романа Възкресение и въ двѣтѣ му издания: онова на русското списание „Нива“ и задграничното. При сравнението на тѣзи двѣ издания, азъ констатирахъ, че русската цензура е изхвърлила повече отъ 40 страници in 8-о (двѣ глави — въ I-та часть, двѣ глави — въ II-та часть, една глава — въ III-та часть и купъ думи и пасажи изъ цѣлия романъ). И разумѣва се . . . изхвърлила е най-цѣннитѣ мѣста. Не съмъ видѣлъ още излѣзлия бълг. прѣводъ на романа; но, по врѣмето на появяването му, трѣбва да се заключи, че той е прѣведенъ отъ „Нива“. Голѣмъ грѣхъ е сторенъ съ тоя прѣводъ. Тяжестьта на този грѣхъ толкова ми тежи, щото азъ рѣшихъ да прѣведѫ романа отъ задграничното му издание, като го провѣрѭ прѣдварително у самия Толстой и го снабдѭ съ прѣлестнитѣ иллюстрации на Пастернака.

ПѢСНИ

Отъ Ив. Ст. Андрейчинъ

1.

* * *

Сънувахъ те — при менъ седѣше,
И азъ безкрайно бѣхъ щастливъ...
Събудихъ се и самъ останахъ
Въ борба съ живота си горчивъ.

*

Изново легнахъ азъ, дано те видѭ
На сънь и пакъ за мигъ да бѫдѫ тъй щастливъ, —
Но вмѣсто тебъ, азъ твоята смърть сънувахъ,
И стана ми живота двойно по-горчивъ...

2.

* * *

Раскошната богиня снѣжна
Събуди се, разтърси рамѣнѣ,
Протегна си рѫката нѣжна,
И всичко по земята побѣлѣ.

*

Прозѣвна се, разклати дивна си снага —
Фъртуната запѣ за студъ и за тѫга...
Огледа се въвъ тихитѣ води,
И лъскавъ ледъ веднага ги покри.

*

Тя тръгна вредъ, зачука по вратитѣ
И каза: „Зимний студъ суровъ
Донесохъ азъ. Настѫпиха нощитѣ
За дивни веселби и за любовь“.

*

При тоя зовъ усмивка заигра
По устнитѣ на всичкитѣ доволни,
И често сутрина студената зора
Заварва ги всъвъ оргии разгулни.

*

А беднитѣ окѫсани, съдрани, —
Натѫпкани въ сламенитѣ хижи —
Сънуватъ гладъ и сутринь рано
Събуждатъ се за нови, тежки грижи.

3.

* * *

И ти тѫгувашъ, да — и въ твоята душа
Скръбьта е трайно гнѣздо свила, —
Тогазъ подай си грубата рѫка,
Да сторимъ двама дружба мила.

*

Работникъ си, а азъ съмъ ученъ,
Ти чукъ въртишъ, а азъ четѫ;
Ти съ други погледъ си наученъ
Да гледашъ случкитѣ въ свѣта.

*

Но що отъ туй? И ти катъ мене
Страдаешъ, мѫчишъ се, не спишъ, —
Неволята и въ тебе стене.
Катъ свѣщь и ти се вечъ топишъ!

*

Подай рѫка! Ний дружба мила
Ще сторимъ двама ей сега.
Че въ менъ и въ тебъ е гнѣздо свила
Убийственна и зла тѫга

4.

* * *

О не — не щѫ да спрѫ правдива рѣчь:
Не първи пѫть се влюбвамъ азъ —
Прѣди да срѣщнѫ тебъ, къмъ други вечъ
Горѣлъ съмъ отъ ужасна страсть.

*

Но първата любовь е първа младость!
Съ божественъ трепетъ азъ тогазъ пламтѣхъ.
И въ мѫката любовна дивна сладость
Тогава само сѣтихъ и узнахъ.

*

И тебъ съсъ страсть и съ огънь любѭ,
Но вечъ минавамъ по утъпканъ пѫть, —
Ни воля днесь, ни разумъ ази губѭ,
И дни еднакви мудно се влекѫтъ...

5.

* * *

Съмнѣнье зло когато ме връхлети,
И скръбь мечтитѣ ми пилѣй,
На твоитѣ гърди припадамъ ази клетий,
И сладъкъ миръ въ сърдцето ми се лѣй.

*

Дотегнѫтъ ли ми пъкъ домашнитѣ несгоди,
За тебъ забравямъ въ сѫщий часъ
И въ публични мѣста, кѫдѣто всѣкой ходи,
Утѣха дирѭ азъ...

*

За всички тяжести въ живота
Ти диришъ миръ на моитѣ гѫрди;
Но за домашний кѫтъ изгубишъ ли охота,
Кѫдѣ ще бѣгашъ ти?

6.

* * *

Цалувашъ ме, пригръщашъ ме любовно,
Но ти си паднала жена,
И твойто галенье е двойно по-отровно
Отъ най-фалшивитѣ вина.

*

Усѣщамъ вечъ въ сърдцето си, че пламва
Любовь, що разума гори . . .
О не, запри — недѣй съ цалувки ме примамва,
Съсъ погледи ме не мори!

*

Азъ слабъ съмъ много, много сладострастенъ —
Въ развратъ безумно ще се вдамъ,
И тъй ще станѫ азъ завинаги нещастенъ,
Потъналъ въ каль, покрить съсъ срамъ...

*

За тѫжни зрѣлища свѣтътъ е жаденъ —
Макаръ да плува самъ всъвъ грѣхъ —
Къмъ паднали жени е грубъ и безпощаденъ
И нѣма милость заради тѣхъ.

*

Да съмъ богатъ, свѣтътъ би лесно млъкналъ,
И между „честно“ общество
Безъ много шумъ азъ скоро, скоро бихъ те вмъкналъ,
Отъ грѣхъ омита съсъ злато.

*

Но... бѣденъ съмъ и слабъ съмъ... Нѣмамъ сила
Да смажѫ свѣтската мълва...
Напусто искашъ ти съ усмивката си мила
Да тикнешъ слабия въ борба!

7.

⁂

Когато имахъ ясенъ умъ
И погледъ вѣренъ за свѣта,
За правдата подигнахъ шумъ,
На всички будѣхъ съвѣстьта.

*

Посочвахъ смѣло свѣтлината,
Тълпата викахъ на борба,
Но мойта пѣсень гръмовита
Злочеста доживѣ сѫдба.

*

„На халосъ пѣй“, се отзоваха,
И никой погледъ връхъ менъ не спрѣ.
Завинаги пѣснитѣ ми умрѣха,
И мойта слава не изгрѣ.

*

Прѣломъ ми чувствата събуди,
Душевноболенъ станахъ азъ —
Запѣхъ пѣсни несвѣсни, луди,
Запѣхъ за мѫки и за страсть.

*

Не будѣхъ вечъ, а охкахъ само...
Въ ума ми хаосъ завладѣ, —
Тогава мало и голѣмо
За мойтѣ пѣсни полудѣ.

*

„Какъвъ пѣвецъ!.. Какъвъ омаенъ гласъ!..
За всичко пѣе той добрѣ!“
Казаха всички — въ сѫщий часъ
За мене славата изгрѣ!

За правда

Разказъ отъ **П. Ю. Тодоровъ**

I.

Настà пладнѣ. Слънцето се спрѣ срѣдъ хоризонта, животътъ, сѣкашъ, се изпари. Зàдуха нависна въ атмосферата. Пустошъ е вредомъ . . .

Не се мѣрка нищо изъ окрѫжния затворъ. Нагорещения пѣсъкъ, съ който е покритъ тюрмениятъ дворъ, като жарава вече грѣй отъ жега и грѣйката му лѣниво трепти въ въздуха. На срѣдата монотонно шурти чешма, а срѣщу нея е откритъ прозорецъ, прѣмрѣженъ съ желѣзна решетка. Прѣзъ прозореца нахълтватъ снопове слънчеви лѫчи, удрятъ се въ срѣщната изпокъртена, надраскана стѣна и се разсипватъ въ широката ниска стая, изъ която сѫ се разпилѣли затворницитѣ. Дневната пустота е обзела и тѣхъ. Безчувственно — мършаво, едни силѭтъ куки — плѣтѫтъ чорапъ въ дремката си; на други, сѣкашъ, сѫ се схванали пръститѣ въ недоизкараната примка, която работѭтъ, а трети се поизлеврили, зажумѣли — мѫчѫтъ се да заспѭтъ. Мозъкътъ като да се е спарилъ, замрѣло е всѣко чувство въ сърдцата имъ. Всички мълчѫтъ — никой не намира що да заговори; а и не може. Сѣкашъ сѫ се заслушали въ бръмченьето на мухата, заплѣтена въ паяжината до почернѣлата греда . . .

Но полека-лека тая глушина оживява. Прѣзъ двора се понасятъ отчетливи мѣрни стѫпки — трима стражари прѣкарватъ едъръ левентъ момъкъ, съ рѣдка руса брада и огненъ проницателенъ погледъ, който нервно стрѣля насамъ нататъкъ. Слѣдъ тѣхъ иде и тюрменниятъ надзиратель съ два голѣми ключа въ рѫка, които тѫпо се чукатъ единъ о другъ.

Зачува се прѣгракналото обръщанье на езика на ключелницата; скрибуцватъ тежкитѣ врати — отварятъ се — всички, сѣкашъ, се пробуждатъ — влиза младежътъ; а слѣдъ него, се дрanватъ пакъ вратата и се обръща ключа.

„И тъй . . . азъ съмъ . . . съмъ вече тукъ . . .“ — минава почти машинално прѣзъ ума му. Петрановъ пристѫпва морно и се облѣга о стѣната, като праща мѫтенъ погледъ наоколо. Той е отпадналъ; душевнитѣ мѫки отъ мѫжественната му рѣчь прѣдъ сѫда едвамъ утихваха . . . Но той все още се усѣща тукъ чуждъ . . . Разбуденитѣ арестанти не отдѣлятъ очи отъ него. Тѣ лукаво се усмихватъ, поглаждатъ мустаци и като да искатъ да му кажѫтъ съ очи: „макаръ да си тъй прѣмѣненъ, и ти си направилъ нѣщо лошо — убилъ си, открадналъ си, прѣмамилъ си нѣкого . . . и сега съ насъ наредъ си . . .“ И самодоволно нѣкакъ го гледа тая блѣда тълпа, отрѣзана отъ живота чрѣзъ високитѣ стѣни на нрави и закони.

Петрановъ полека-лека като че се опомня, дохожда на себе си, мислитѣ му се проясняватъ и той обръща очи къмъ насѣдалитѣ, по прашния подъ, затворници. Тѣ му се показватъ като привидения, и единъ потаенъ страхъ го завладѣва. Като че ли случайно нѣкакъ той е попадналъ тукъ и иска по-скоро да се махне. Поглежда къмъ вратитѣ: тѣ сѫ дебели и здраво затворени. И младиятъ арестантъ пада въ отчаяние. Той вече сѣща, че нѣщо се стовари върху него; че е падналъ подъ врага, съ когото се бори отчаяно, юнашки, до изнемощенье. И сега трѣбва да прѣвие вратъ, да търпи... Неопрѣдѣлено чувство пълни неговата душа. Толкова пѫти той е билъ тъй близко до туй си положение и никога не си го е прѣдставялъ тъй ясно, както го вижда сега. Той си е въображавалъ нѣщо величественно, което изнася на плещитѣ си, а — сега трѣбва да се прѣвие, да се сравнѝ съ земята. И сѣкашъ нѣкакъвъ фалшивъ звукъ сѣчува Петрановъ въ собственнитѣ си слова. А той говорѣше тъй искренно! — Нѣма три часа, откакъ изъ устата му се лѣеха мѫжественнитѣ слова. И сега, сега сѣкашъ той се отдѣля отъ свойтѣ думи — тѣ сѫ чужди за него, като единъ блѣнъ, сънь . . . отдѣля се той отъ идеалитѣ си, отъ борбата, отъ народа си, комуто той е посвѣтилъ живота си. Въ гѫрдитѣ му се повдига злоба и гнѣвъ, които като че се разширяватъ, разливатъ и обемать цѣлъ свѣтъ . . .

И той пакъ вижда прѣдъ себе си турци, одърпани, блѣди, които се излежаватъ, сѣкашъ доволни въ своя гробъ. Свети образи, като да блѣднѣѭтъ; мъглата на размѣсенитѣ чувства сѣкашъ здрача крилати мечти и свѣтли мисли. Остава, той самъ, съ всички свои дребнавости и слабости, които никога по-прѣди не е забѣлѣзвалъ у себе си: сега почватъ да го снишаватъ — той усѣща, като да пада ...

Слънчевитѣ лѫчи се помѫтиха, прѣблѣднѣха и незабѣлѣзано се стѫписаха. Една прохлада нахлу прѣзъ прозореца и сѣкашъ отрадно се повдигнаха гърдитѣ на всички. Арестантитѣ се надигатъ и заобикалятъ прозореца. Всички вече сѫ прѣстанали да работѭтъ и въртѭтъ глави въ нѣкакво очакванье.

Ето най-послѣ се затраква на вратитѣ, обръща се тежкиятъ езикъ на ключелницата и на прага строго се провиква тюрмениятъ надзиратель.

— Нареждайте се двама по двама и навънъ ...

Всички се заблъскватъ къмъ вратитѣ, — излиза найподиръ и Петрановъ. Исправя се прѣдъ надзиратели, срѣщатъ погледи: но той сѣкашъ забравя, какво искаше да му каже. Минутно мълчание.

— Молѭ Ви — започва съ сила и заекванье Петрановъ — азъ... азъ дѣ ще спѭ... гдѣ ще стоѭ?...

Надзирательтъ се усмихва надменно подъ мустакъ.

— Ще спите, дѣто всички ... тукъ, — му показва той съ рѫка къмъ стаята.

— Какъ, съ четиридесеть души въ тая тѣсна стая? — Безъ никакъвъ креватъ, покривка? Азъ ще се задушѫ. На едно съ четиридесеть души! ...

— Че какъ мислишъ ти? ... Като додешъ тукъ на меки дюшеци ли ще те курдисаме?... Както всички, на общо основание. Тукъ е социялизъмъ—равенство, — додаде важно и съ съзнание на собственно достойнство надзирательтъ.

— Азъ ... съ всички тукъ? — Какъ е възможно? Дайте закона! Азъ протестирамъ — наказателниятъ законъ изрично казва: политическитѣ прѣстѫпници иматъ особенна стая. Могѫтъ да се разхождатъ кога искатъ — тѣ се ползуватъ съ особенни права. Азъ искамъ да се занимавамъ: дайте ми удобства да живѣѭ ...

Надзирательтъ сви раменѣ.

— Нѣма тукъ никаква стая. Азъ не знамъ закона какво пише. Всички сѫ на общо основание и вий ще бѫдете така, завърши той и нехайно отмина нататъкъ.

Петрановъ се огледа: той бѣ останалъ самъ. Краката му го понесоха прѣзъ тъмния дългъ-тѣсенъ коридоръ и той се видѣ между множество арестанти, които лѣниво крачеха насамъ-нататъкъ изъ двора.

Той се изправи на една страна, отпусна глава и се замисли. Злоба и възмущение кипна въ душата му. Петрановъ стискаше зѫби, забиваше ногти въ длань, като да се заканяше на цѣлия свѣтъ. Мисли, бързи и разкѫсани, като свѣткавици порѣха пламналия му мозъкъ и при тѣхния свѣтликъ той, сѣкашъ, съзира образа на единъ нищоженъ, фалшивъ свѣтъ, който се е сговорилъ да го мѫчи и прѣслѣдва на всѣка крачка . . .

Повѣва хладенъ вечерникъ, — ясното небе се сдрача, показва се на истокъ блѣдниятъ ликъ на луната и надъ младата пролѣтна природа се спуща лекиятъ вуалъ на нощьта.

Всички защъкватъ нагорѣ-надолу, само Петрановъ е неподвиженъ: вдаденъ въ себе си, той пакъ отново се е забравилъ.

— Какво си се окумилъ, байно? — чу като въ сънь Петрановъ единъ убитъ гласъ, дигна погледъ и видѣ прѣдъ себе си нисъкъ селенинъ, небръснатъ, съ дълги разчорлени мустаци и хлътналъ носъ, който като да подпираше сплесканото му чело, изподъ което се откриваха двѣ безжизненни блѣдносини очи. Той бѣ облѣченъ въ сарабозяви кѫси потури и червена антерия, памукътъ на която бѣше се подалъ тукъ-тамѣ прѣзъ съдранитѣ дупки.

— За какво те доведоха тукъ — рѣкохъ, сапкимъ, да попитамъ, — съ простодушие повтори селенинътъ.

— За правда! — отсѣче съ прѣзрителенъ гласъ Петрановъ, съ който като че искаше да каже: „махвай се, остави ме! . . .“

— За правда, а? . . . — Абе и азъ за правда стоѭ при тия агачовци, — додаде плахо той, отстѫпи на страна двѣ крачки, погледна съ страхопочитание Петранова и лѣниво повлече крака — да се отдалечи.

Петрановъ хвърли прѣзрителенъ погледъ къмъ него и, забравилъ какво каза и чу, безъ сърдце се заклати къмъ дъното на двора.

И слѣдъ малко, кога изплѣска нѣкой съ рѫцѣ и гласътъ на надзирателя екна изъ двора, той заедно съ всички машинално влѣзе въ стаята, гдѣто вече бѣ тъмно.

II

Петрановъ, клюмналъ въ едно кюше, дигна ржка да се протегне, прозѣвна се и сънливо откри подпухнали очи. Изпърво наизтѣгалитѣ се арестанти му се сториха привидения; той се повтренчи, но се опомни. Сега всичко у него вече утихна, — той чувстваше само отпадналость и . . . равнодушие. Главата му тежи, сѣкашъ е пиянъ, въ гжрдитѣ му се разтварятъ нѣкакви кухини, — слаба болка усѣща отпрѣдъ, по ребрата си.

Цѣла нощь, свитъ въ жгъла, той гледà натъркалялитѣ се затворници и чакъ кога и мозъкъ и нерви отпаднаха, Петрановъ склони глава до стѣната и неусѣтно заспа.

По едно врѣме се чу дрънканье и шумъ. Петрановъ скочи трàпенъ на подкосенитѣ си крака. Вратитѣ бѣха отворени и затворницитѣ излизаха вънъ да се мижтъ.

Излѣзе слѣдъ тѣхъ и Петрановъ съ слаби, нерѣшителни крачки. Той се наведе до чешмата, хвърли двѣ-три шепи вода на загорѣлото си лице, обърса се и закрачи назадъ-напрѣдъ изъ двора. Прѣсната вода го поразбуди, — той се почуствува ободренъ, — гжрдитѣ му широко се разтваряха да гълтатъ утрѣнния прѣсенъ въздухъ.

Бѣше топло пролѣтно утро. Слънцето бързо се издигаше по ясното небе, изъ което се гонѣха нѣколко свѣтли перясти облаци. Изъ въздуха се стрѣлкаха лекокрили лѣстовици; носѣше се бръмченьето на пчели, кърканьето на квачки и нѣкакви бодри недоловими шумоления се подемаха отвредъ.

Никога Петрановъ не е виждалъ такова хубаво небе, никога той не е дъхалъ тъй жадно, никога не е бързалъ да се наслади отъ природата тъй, както сега. Той сѣкашъ се възроди. Новиятъ затворникъ усѣти, че има нѣщо, което никой никога не може да му отнеме. Той гледаше бодро всичко наоколо, и като че ли нѣщо се повдигаше въ гржditѣ му. Поиска му се да се сприкаже съ нѣкого. Но наоколо почти всички бѣха турци. И кога случайно край него мина вчерашниятъ селенинъ, Петрановъ машинало тръгна наспоредъ съ него.

— Хубаво врѣме . . . какво топло слънце — поде той.

Селенинътъ издигна очи, погледна го; — уважение и почитъ му вдъхваше личниятъ образъ на младежа. Той сѣти братска задушевность къмъ Петранова и сѣкашъ нѣщо го завладѣ и свърза съ него.

— Слънцето топло... врѣме тамамъ за работа... Ехъ, ама не е за насъ — въздъхна селенинътъ — намъ се пише да се поразтъпримъ, малко да се погрѣйнемъ на припекъ, па хайде пакъ въ дупката...

— Ехъ, какво ще го правишъ: ще се търпи...

— Че ще се търпи — ще се търпи: нѣма какво... Азъ хичъ не искамъ и да мислѫ биля... който ме е запрѣлъ тукъ, нему нека тегне на душата... Азъ ще стоѫ, — за правда нали е? Ще стоѫ и ще търпѫ, па ако ще би и да се скапѫ... — се увличаше затворникътъ, простирайки рѫка напрѣдъ.

— За правда, а? — погледна го любопитно Петрановъ, — та за каква правда те затвориха тукъ?...

— Ехъ, дълга работа е... — каза сериозно — замислено той. — Други трѣбваше тукъ да е, ама кой ти слуша? — ония очилати-брадати хлапетии, дѣто оправятъ сѫдбитѣ на хората, я ги попитай, гледатъ ли тѣ въ сърдцето на човѣка?... Знаѫтъ тѣ, — въздъхна селенинътъ махайки лѣниво рѫка — знаѫтъ да кажѫтъ: виновенъ е, тикнете го въ дранголника за петь години, па му и не мислѫтъ понататъкъ... Зеръ, що ги е еня тѣхъ... Пъкъ ний... и той се замисли, като да довърши въ себе си.

Петрановъ дигна очи съчувствено къмъ мършавия образъ и като да се огледа въ дълбочинитѣ на наболѣлата му душа. Нѣщо сродно, сѣкашъ, го приближи къмъ него.

Нима ти си осѫденъ за петъ години? — го запита Петрановъ.

Селенинътъ дигна очи и лѣниво кимна съ глава утвърдително.

Петъ години... Ама менъ не ма е страхъ... Нека му мисли този, който ма е прѣсѫдилъ... Той да ми тегли грѣха...

Че що стори бе, бай... — той се прѣсѣче — какъ ти бѣше името?...

Иванъ Габровеца ме зовѫтъ...

Бе, бай Иване — продължи съчувствено Петрановъ защо те осѫдиха?

Габровецътъ наведе тежко глава, помисли-помисли, па додаде знаменателно:

Да ти кажѫ, байно, — азъ съмъ отъ полянскитѣ села... живѣлъ съмъ тамъ и всички ме знаѫтъ. — не ме гледай, че съмъ сега тъй... хората ме почитатъ и иматъ ме: зеръ никому петъ пари не съмъ изѣлъ... Туй което си имамъ, изработилъ съмъ си го — трудилъ съмъ се, печелилъ съмъ... И хвала Богу, даде ми отъ чуждо нужда да нѣмамъ . . . Ама се намѣри една нищо и никаква — гола като тояга руспия да ме зачерни и да разпилѣе това, дѣто съмъ събиралъ по зърно... Че азъ нито съмъ си доспивалъ, нито съмъ си доядалъ — денемъ и нощемъ по работата съмъ тичалъ... Станахъ на трийсетъ години, въ механа не се запихъ...

Надзирательтъ изплѣска съ рѫцѣ и всички, като безропотно стадо, тръгнаха къмъ стаитѣ си. Габровеца и Петранова затвориха пакъ наедно.

— Е та що стана?... — подсѣти Петрановъ, който съ напрѣгнато внимание слѣдѣше разказа.

— Та — продължи съ сѫщия тонъ той — бѣхъ ти заказалъ: поумнѣхъ, харесахъ мома: здрава, млада, хубава — безъ кусуръ, гдѣто го рѣкли, тамамъ кѫща да върти; ама, пущината не си въ сърдцето ѝ ки! .. И отивамъ при баща ѝ — какво ще се лигавѭ съ нея? — питамъ го: „ще ми дадешъ ли дѫщеря си? — Не съмъ нѣкой развѣй-прахъ, голакъ — отъ всичко си имамъ: и нива и лозе... Гола, гладна нѣма да остане въ моята кѫща... И той — радъ. Пъкъ и кой ли аслѫ щѣше да ме върне, само да похлопахъ на портата му — добави гордо бай Иванъ. — Е, и казано — свършено... Вѣнчахме се; сватба стана, гдѣто се рѣкло, за поменъ — до Бога!... Истина, булката похленцала малко... — тя... си имала любовникъ... Ама дѣтинска работа... Той, лудо-младо хлапе, гдѣто се рѣкло: самичекъ още царвули си не купилъ... Ехъ, па вѣнчахме се, като всички хора — стана моя жена. Пъкъ нали съмъ ѝ мѫжъ — трѣбва да ме има... Ама тя? — какъ да ти кажѫ? — Като да се забърка тъй — сѣкашъ отъ първия день още, като стѫпи въ кѫщи... тъй безъ сърдце... Ама гдѣ пъкъ да я знаешъ? — не си въ нея да я проумѣешъ ки! — Ехъ, постояхъ — би що би зима, запролѣти се, рѣкохъ: сега има кого да оставѭ въ кѫщи, гдѣто ще се рѣѭ нарапетъ изъ село, да идѫ въ Влашко... Тръгвамъ, нареждамъ я всичко що да стори, дѣто не може и по-добрѣ. Оставихъ ѝ и храна и всичко... Тя само да варди кѫщата и да работи... Тя мълчи, мислѭ — разбира. И азъ заминахъ...

Цѣло лѣто работихме изъ Влашко, па случи се оста̀ стока — трѣбаше нѣкой отъ насъ да зимува тамъ... Останахъ азъ въ Турно-Северинъ... Ехъ, тежки да съмъ знаялъ, тамъ да съмъ стоялъ — хичъ да не съмъ се връщалъ! — Че защо си и дойдохъ? — питай ме, не могѫ ти каза... Какви — какви влахкини ме обикаляха, като ябълки... Ама — кимна знаменателно глава Габровеца — хайде тамъ ми е стоката, тамъ съмъ се вѣнчалъ, тамъ ми е хвърленъ пъпа. Какъ да е, мина зима, додоха пакъ нашитѣ: носѭтъ ми много здраве. Питамъ ги, що прави тя: — живо-здраво, казватъ — много-здрави ти провожда... Май повѣхнала, — сѣкашъ чамава... — разправятъ. Погълчали баща ѝ, майка ѝ, че не съмъ се върналъ, млада булка съмъ оставилъ по двѣ години да ме не вижда... Ама, зеръ, кому минува зла мисъль прѣзъ ума? — Какъ да е, изтъркахме и втората година. Тръгнахме си. Вървѭ и азъ къмъ кѫщи, като всички хора: носѭ пари, накупилъ съмъ ѝ армагани. И къмъ димитровъ-день дотътряме се въ село — гледамъ всичкитѣ ми другари ги посрѣщатъ, радватъ имъ се; отивамъ си азъ вкѫщи — тя забравя и рѫка да ми цалуне... ей тъй гледа намъ-какъ, мълчи, като пънъ, показвамъ ѝ армаганитѣ — радва имъ се, като крава на мъртво теле... И докривѣ ми, ей тъй сѣкашъ сърдце ми ритна, ама... прѣглътнахъ — прѣмълчахъ... Пъкъ, като я гледамъ тъй поблѣднѣла-позеленѣла, сѣкашъ нѣщо ме жегва... Разпитвамъ я, обикалямъ кѫщата, — всичко като че ли наопаки: кравата се отелила — телето умрѣло; купа сѣно се запалило въ двора: единъ моръ, като залюлѣлъ кокошкитѣ: гледамъ въ градината, по двора изтръшкали се пиле до пиле... Ехъ, домѫчнѣ ми, като погледнахъ на такъвзи халъ кѫщата си, че ей тъй, сѣкашъ, като малко дѣте ще заплачѫ... На нея нищо пакъ не рѣкохъ, ама тя, като се нацупила, смръщила, сѣкашъ баща съмъ убилъ... Пъкъ въ кѫщи намъ-каква поразия, — никой не прѣстѫпва да ми каже баримъ едно добрѣ дошълъ...

Още повече ми докривѣ.

— Хайди, викамъ ѝ на другия день, стѣгни се, да отидемъ до бащини ти...

Тя... смънка, помѣри да чупи жегала, ама тръгна съ менъ.

Срѣщатъ ме баща ѝ, майка ѝ, ама тъй, какъ да ти кажѫ? — безъ сърдце, едно нѣщо... ей тъй, — не можеше да се доизкаже Габровеца.

Вечерьта, седѫ около камината и тя седи и мълчи. Па като ми притъмнѣ на очитѣ, като ми домѫчнѣ, че... разплакахъ се и я питамъ: — Защо си се намусила, — какво съмъ ти сторилъ? Гладна ли остана, гола ли измръзна . . . И азъ, като всички хора съмъ си дошълъ на кѫщата, защо не ми продумашъ човѣшки?...

Габровецътъ се посмълча, погледна тѫжно Петранова и съ поуспокоенъ гласъ продължи:

Но нейсе, мина що мина, азъ ходихъ за вършина въ гората. затрънявъ плетищата, ама съ нея... — и друга мисъль сѣкашъ го прѣвари.

Еднѫжъ сме сѣднали въ механата около мангала, разправяме туй-унуй — азъ не знаѭ какво бѣхъ се запъналъ: гледамъ изъ кюшето, двама туку ме погледнѫтъ и се спогледатъ като котове и киръ-киръ-киръ: прѣмиратъ отъ смѣхъ — смѣѭтъ ми се, мислѭ си... Други пъкъ ужъ не ме поглеждатъ — заразправяли, ама високо, че механата кънти: азъ да имамъ таквази жена — вика единъ...

— И прѣзъ дене си видѣли пакъ Арнаутчето, като прѣскачало плета, — Иванъ безъ-малко не го сварилъ...

Азъ цѣлъ пламнахъ. Пъкъ напукъ отъ другата страна единъ надига шише съ вино и ми кима: — наздрави, Иванчо, хаерлия да е . . . Да си живъ, да кръщавашъ . . .

Не го понесохъ. Като скокнахъ, че право вкѫщи.

— Какво е туй? — я питамъ.

Сѣкашъ устата ѝ се схванаха.

Какво е туй?—ревнахъ азъ—защо ме зачерни прѣдъ свѣта?

Па като въ сънь, замахнахъ — единъ юмрукъ въ тила, още единъ и тя се повали на земята... разхленца се...

— Да не си ме вземалъ... да не си ме оставялъ...

А менъ още повече кипна, забравихъ се: удряхъ, скачахъ, ритахъ . . . И жива нѣмаше да я ставѭ, ами комшии чули — притекоха се, та я отърваха... Измъкнаха я ни жива, ни мъртва; а менъ ми тъмнѣй, незнаѭ какво направвахъ . . .

Бай Иванъ запъхтѣнъ замълча. Той цѣлъ трепери, стиска юмруци, като че ли иска ей сега да се хвърли връхъ жена си.

Туй хлапе — нервно заговори той — и тя... Зеръ тѣ се либили, — сама го е повикала . . . Ами сега тя на ли е вече моя жена — какъ ще го понесѫ?...

— Е, та що стори? . . . Уби я, а? — запита нетърпеливо Петрановъ.

— Щѣхъ да я убиѭ, ама я отърваха... — продължи разлютенъ Габровеца. И до сутриньта неможахъ да мигнѫ... Разсъмна се, ставамъ ама нали ме е срамъ: какъ да се подамъ навънъ? — съ кои очи да погледнѫ хората?... Стоѭ азъ вкѫщи, стѣга ми се душата — Ехъ, Господи — ще полудѣѭ... По едно врѣме къмъ пладнѣ влиза майка ѝ; разревала се, кълне; бре да не станѫ, бре да не харосамъ... Дъщеря ѝ родила мъртво дѣте.

Габровецътъ се замисли. Сѣкашъ ядътъ що бѣ развълнувалъ душата му, затихваше и той изтежко, недовѣрчиво, съ заекванье продължи: натирихъ старата изъ кѫщи, — затворихъ се, седнахъ срѣдъ одаята: пусто, мѫчно, — ехъ, да си дойдешъ на кѫщата подиръ двѣ години и тъй да те срѣщнѫтъ: и то не е лесно... Да си жененъ и да стоишъ безъ жена... Идеше ми да махнѫ рѫка на всичко и да се завлѣкѫ пакъ въ Влашко...

Ама... нали пусто-укапало... — и безъ да се доисказже той додаде — ставамъ на другата сутринь и до гдѣ се огледамъ, до гдѣ видѭ на кѫдѣ съмъ — иде кехаята съ двама жандари: подкараха ме, като нѣкой хайдутинъ — каратъ ме въ канцеларията.. Гледамъ дошли началникъ, докторъ: кой ги е викалъ, — незнамъ. Разпитватъ ме, изслѣдватъ ме — азъ имъ разправямъ както си бѣше, по право — защо ще си кривѭ душата за нея?... Тѣ приказватъ, сговорватъ се и туку ме подбиратъ напрѣдѣ си...

— Гдѣ ще ме карате?... Чакайте... — викамъ.

— Хайде, убилъ си, тръгвай и не разправяй много-много...

— Бе, кой е кабахатлия! — не виждате ли? — викамъ азъ — защо ме подбрахте, сега туку що съмъ си дошълъ?... Двѣ години въ Влашко съмъ билъ, — не съмъ си видѣлъ още работитѣ на кѫдѣ сѫ...

— Върви!... — ме подкарватъ стражаритѣ.

— Бе, защо не разберете? — крѣскамъ азъ — защо не подберете нея, — оногози прокопсаника, гдѣто ми зачерни лицето, ами менъ?... Какво съмъ сторилъ азъ?...

Ама разбиратъ ли ти тѣ отъ приказка? — Подкараха ме, и азъ що да сторѭ? — Рита ли се срѣщу рѫженъ?... Дойдохме, затвориха ме — отиде работата до сѫдъ... Изправятъ ме прѣдъ сѫда, — щръкнаха съ онѣзи щикове наоколо ми солдатитѣ, сѫщо като хайдутинъ... Хората ме гледатъ отъ страни, подсмиватъ се, като да не съмъ човѣкъ . . . Разправямъ азъ — нѣмамъ тукъ вина... Че азъ не хранѭ за хората жена . . . Взелъ съмъ я отъ боклука, гдѣто се рѣкло — гола, като тояга; човѣкъ съмъ я направилъ... На кѫщата си и на стоката си сайбия съмъ я сторилъ — да ми бѫде жена... Ако съмъ я билъ — билъ съмъ я защото ме боли, защото ми посрами лицето... Разправямъ азъ, ама слуша ли ти нѣкой?... Като отвориха онѣзъ уста, като зинаха срѣщу ми: бре убиецъ, бре побойникъ — че какъвъ не ме направиха... убилъ съмъ ѝ дѣтето; билъ съмъ я — на умиранье сега лежала... Хаменъ на вѫжето да ме покачѫтъ искатъ... Излѣзе майка ѝ, излѣзе баща ѝ. — хванали си адвокати; — забравиха, че азъ взехъ дъщеря имъ ей тъй... че азъ можахъ да взема е-е-жена и отъ родъ и съ стока, ама взехъ нея съ двѣ ризи, гдѣто се е рекло... Пъкъ като захортува и прокурорътъ: ще ме разсипѭтъ!... Разправямъ имъ азъ, разправя имъ и моя адвокатинъ хубаво: бе хора, я ако вашитѣ жени ви осрамѭтъ така, какво ще ги правите? — Хичъ тя да е моя жена, пъкъ азъ да не съмъ ѝ господарь! — Другиго да приема, отъ другиго да ражда — че кой умъ го побира туй?... И разправихъ — анатисвахъ имъ тъй отъ сърдце, ама кой те слуша? — Като рекли, билъ я до умиранье, убилъ дѣтето. Ами че туку тъй ли хаменъ замахнахъ да я бия? — И ако тя да не бѣше таквазъ, щѣхъ ли азъ съ пръстъ да я бутнѫ?... Бихъ я — кой, ако не мѫжъ ѝ ще я бие?...

Отидоха сѫдиитѣ въ другата одая, стояха-стояха и туку по едно врѣме излѣзоха: — Осѫждатъ ме на петь години затворъ! Причернѣ ми на очитѣ, сърдцето ми се обърна — безъ малко що не се повалихъ да паднѫ.

. . . На петь години — поклати отчаяно глава бай Иванъ — че за туй ли съмъ азъ спалъ по сухитѣ буци, за туй ли съмъ тичалъ и прибиралъ, за туй ли съмъ търпѣлъ какво не? — тъй да ми отиде живота!... Трѣбвало да я вземѫ, да я качѫ на главата си, — чункимъ отъ много личенъ сой бѣше? — да търпѭ и да мукамъ, — да я държѫ за хората, — да се мѫчѫ да хранѭ чужди дѣца . . . Че кой ще ми оплави лозето сега, — кой ще ми натори нивята!... Ама сайдисва ли те нѣкой? — Кой иска и да та знае! — Гниѭ азъ тука, стоѭтъ ми нивитѣ непоорани, кѫща запустѣла, а тя си гледа кефа при баща си; срѣща си любовника и не иска и да чуй! — Всички я крѣпѭтъ.... Нивитѣ мй продадоха нея да лѣчѫтъ. Ако имъ трѣбватъ таквизи — много ще ги намѣрѭтъ и подъ пѫть и надъ пѫть... А азъ, който съмъ я хранилъ и я хранѭ йоще, се казва, — толкозъ пари съмъ далъ на държавата и цѣли двѣ години солдатлѫкъ съмъ каралъ — нека си оплаквамъ днитѣ въ тюрмата... Ама на ли е за правда? нали е за правда? — ще стоѭ, не ме е страхъ и Господь има отгорѣ!... Ей тъй да ме убиѭтъ пакъ не ме е страхъ — нали е за правда! И Габровецътъ, като да се стискаше о това спасително слово, което случайно му допадна отъ Петранова. Ще умрѫ за правда! — мѫжественно спущаше рѫка той. — Азъ видѣхъ, че нѣма управа въ този свѣтъ... нали? — Нея сега на петнайсеть години трѣбва да тикнатъ тукъ, че ме зачерни, че ме изгори, че ми разори стоката... Че ако да не бѣше сторила туй чудо — всичко щѣше да си е на мѣстото, и азъ не щѣхъ да съмъ тукъ... Ама вижъ ти, че не я и бутатъ, пъкъ и Арнаутчето си криви калпака — не ще да знае, пъкъ азъ?... Ама нали е за правда? — съ увлѣчение подхващаше отново бай Иванъ — за правда ще стоѭ...

Петрановъ го погледна сурово и изпитателно — въ взора на Габровеца свѣти нѣкаква мѫжественность, увѣреность, но Петрановъ го гледа съ възмущение и мръщи недоволно вѣжди.

— За правда, а? — дума той.

— За правда! — увѣрено отсѣче бай Иванъ.

„Правда ... И ти за правда се запъвашъ — несъзнателно, като въ сънь, шепне на себе си Петрановъ. — Ахъ, тъзи правда ...“ въздъхна той.

Но тия несвързани тихи думи селенинътъ, сѣкашъ, не дочу. Той се огледа наоколо, па като се пробуди, прѣскочи изтегналия се задрѣмалъ турчинъ и отиде да плете мрѣжата си нататъкъ.

Петрановъ, облегнатъ о стѣната, остана като вцѣпененъ, въ главата му нахлуха роякъ мисли, които, сѣкашъ, го упоиха.

III.

Слънчевитѣ лѫчи се подхлъзнаха отъ високитѣ желѣзни порти. Духна студенъ сѣверенъ вѣтъръ, който прѣмрѣжи въздуха съ прахъ. Мрачна дрезгавина прѣбули синето небе.

Отъ всичкитѣ кѫтове на затвора като да се провлѣче и разлѣ унилость и сънь. Дългата наклонена стрѣха, като да прѣхлупи злокобно всичко. Мълчеливо, като сѣнки, блуждаѭтъ затворницитѣ изъ двора. Откѫслечно сухо пробъбре нѣщо нѣкой, други пустне шега — невеселъ смѣхъ се разлѣе по лицата имъ, но скоро изчезва.

Петрановъ е самъ. Навелъ глава, разхожда се той назадъ-напрѣдъ край стрѣхата, ту завие енергично мустаци, ту нервно заглади брада. Той е по-бодъръ — посвикналъ съ всичко. И като да живѣе само въ себе си.

— Какъ е... умрързва... нали?.. чу отстрана той, изви глава и — наспоредъ съ него тръгна Габровеца.

Петрановъ сѣкашъ не обръща внимание на него. Той му не отвърна, а бай Ивана нѣщо още по-силно зачопля — и той търси нѣкакъ да го заприкаже... Усѣща се роденъ съ Петранова и иска още прѣдъ него да си излѣе сърдцето — да му поотлекне.

— Ехъ, тука ще ти дотегне и животъ и всичко... ще станешъ пишманъ защо си се родилъ... Стоѭ-стоѭ и си мислѭ: кой е измудрилъ и туй мѫчило — здравъ човѣкъ, тикни го въ дупката, — да умре празенъ! Чункимъ не стигатъ други мѫчила, ами и хората да измислѭтъ още...

— Потрѣбватъ — съ скрита злоба, разсѣяно каза Петрановъ, като захапа нервно устни. — И тюрми сѫ нуждни... Потрѣбватъ...

Габровецътъ разбра, че Петрановъ се подбива.

— Да запиратъ хората за правда ли? — Чункимъ, аслѫ то само кривдата на този свѣтъ може безгрижно да мине я...

— Тъй... тъй — гледайки земята натърти сурово Петрановъ — да запиратъ хората за правда, — за хората, които убиватъ и насилватъ, трѣбватъ затвори...

Габровецътъ неразбрано опули очи. Нѣкакво зло прѣдчувствие го облада, той като да изтръпна и смънка.

Мълчание.

— Та санкимъ — съ заекванье каза селенинътъ — тъй а-а? — трѣбатъ, ще рѣчешъ ти... Ама за онѣзи... за тѣзи жени и тия хлапетии, дѣто тичатъ по хорскитѣ жени, — за тѣхъ — оживено додаде той — трѣбва да изкопаѭтъ такива зандани, че никога лице божие да не видѭтъ...

Петрановъ се усмихна злобно.

— Ами тѣзи, дѣто изнасилватъ, биѭтъ и убиватъ, — какво да ги правѭтъ тѣхъ? — Гдѣ да ги пъхнѫтъ тѣхъ?...

Габровецътъ опули очи и неволно продума: — Дѣто биѭтъ... За менъ ли разправяшъ? — Кого съмъ азъ убилъ?... Нека каже — кого съмъ насилилъ?...

— Ама жена си — го прѣсѣче Петрановъ — прѣби... че и дѣтето ѝ уби...

— Ба, ами тя... Азъ стоѭ тука нейнитѣ грѣхове да изплащамъ... И защо — защото съмъ я взелъ отъ боклука, гола — човѣкъ съмъ я направилъ. А тя да отиде съ другиго... а? И сега тукъ съ тѣзи хайдути и азъ да гниѭ... Никого не съмъ насилилъ! Попъ ме е вѣнчавалъ... Не съмъ я убилъ! Билъ съмъ я, защото ме боли, защото станахъ за смѣхъ на хората — чужда жена не съмъ отишълъ да биѭ я! — я твойта жена... — Ти жененъ ли си?

— Не съмъ.

— Е, да имашъ жена, че тъй тя да те разсипе — ще я оставишъ ли, а?

— Първо и първо, тя не ти е измѣнила...

— Какъ да не ми е измѣнила? — че туй дѣте да не е мое?... Азъ двѣ години не бѣхъ я виждалъ...

— Тя не ти е измѣнила — дигна успокоително рѫка Петрановъ — за туй, защото никога тя не те е обичала и никога не е могла да ти бѫде вѣрна. Ти знаешъ, че тя си е обичала другиго, него е искала, а си отишълъ при баща ѝ да я искашъ. Той за богатството ти продалъ дъщеря си. Ти си купилъ силомъ една стока и вмѣсто да я пазишъ, оставилъ си я — взелъ я този, чиято си е била... Ти си отишълъ при други, чужди влахкини, които не сѫ били твои жени, а тя отишла при тогози, когото обича и отъ рѫцѣтѣ на когото ти си я изскубналъ...

На Габровеца притъмнѣ прѣдъ очитѣ. Той не можа да разбере думитѣ му, но, сѣкашъ, мѣстото дѣто стоеше се поклати подъ краката му. Нѣколко пѫти зина да продума, но нѣщо като да го задавяше.

Петрановъ го погледна сурово, безучастно и кимна утвърдително съ глава.

Селенинътъ, като да се поопомни, посъвзе и погледна плахо и съ недоумение: Е, та какъ излиза тъй, по твойта смѣтка?

— Не насилвайте момичетата, знайте, че и тѣ сѫ хора, ако искате да имате вѣрни жени, — заключи Петрановъ.

— Бе баща ѝ ми я е далъ на рѫка! — Хичъ, ако баща ѝ не ѝ заповѣда, че кой?... Като е обичала другиго, него да е взела... Ама...— (тука Габровецътъ си спомни, какъ на зломъ на Арнаутчето, той ходѣше и приказваше изъ село и като че нему на пукъ наблѣгна прѣдъ баща ѝ да му я даде —)... ама азъ съмъ се вѣнчалъ съ нея... Попътъ ѝ е казалъ да ми е вѣрна и да ми се покорява...

Той не можеше да говори повече... Петрановъ зави на страна, а Габровецътъ остана самъ. Умътъ му отъ дъно като да се потърси; нѣщо запъпла въ гѫрдитѣ, му, — той не проумѣва, що става съ него. „Добъръ е — не е лошъ човѣкъ, — мислѣше той — правъ е, правъ е като Бога — ама защо хортува тъй? — Ученъ е: не е да не отбира... Ама защо ми приказва, че съмъ я насилилъ, че съмъ убилъ?... Нали тя всичко стори? — Тя повикала оногози... хората на менъ се смѣеха... Насилилъ си, билъ си,— ами че нали тя ме посрами, — не отидохъ да я бия безъ вина я?... Замахнахъ, когато вече ми причернѣ на очитѣ. Та друга тъй да стори, мѫжъ ѝ ще го понесе ли?... Обичала го, — че тя може да обича колко ще хора, ако тръгне подиръ всѣкиго, какво ще стане?... На ли за туй се жени човѣкъ, да му е вѣрна жена му, да го слуша — кѫщата му да върти“.

Дълго се виха тия мисли въ ума му. Той се оправдава прѣдъ себе си, усѣща, че е невиненъ, че сѫ го осѫдили за правда, но все като че ли нѣщо се изхлузва изъ рѫцѣтѣ му — той не може хубаво да разбере, само чувствува че тука има нѣщо грозно, страшно. Нигдѣ го не свърта. Обърне се насамъ-нататъкъ, сѣкашъ си търси мѣсто!!...

Въ двора изплѣска съ рѫцѣ пакъ надзирательтъ и всички мълчаливо се заблъскаха къмъ жилищата си. Габровецътъ машинално влѣзе въ стаята. Бѣ вече тъмно. Той приклекна въ горния кѫтъ и заспа и засънува нѣкакъвъ мѫчителенъ сънь...

Арменци

От **П. К. Яворовъ**

Изгнанници клети... Отломка нищожна
Отъ храбъръ и славенъ народъ-мѫченикъ,
Дѣчица на майка, робиня тревожна
И жертви на подвигъ чутовенъ, великъ —
Далекъ отъ родина, въ край чужди събрани,
Изпити и блѣдни, въ порутенъ бордей
Тѣ пиѭтъ, а тънѫтъ сърдцата имъ въ рáни,
И пѣѭтъ... тъй както прѣзъ сълзи се пѣй...

Тѣ пиѭтъ, — въ пиянство щѫтъ всичко забрави.
Забрави-щѫтъ бѣдность, неволя, бѣди,
Въ кипящето вино щѫтъ паметь удави.
Приспа-щѫтъ духъ боленъ въ разбити гѫрди; —
Глава ще натегне, — отъ паметь тогава
Изчезна-ще майчинъ страдалчески ликъ,
И нѣма да чуватъ — въ пияна забрава —
За помощь послѣдня молящий ѝ кликъ.

Катъ пръснато стадо отъ нѣкой вълкъ гладенъ,
Разпръснати тѣ сѫ на всѣкѫдѣ вечъ.
Че бѣсенъ тиранинъ — жестокъ, кръвожаденъ —
Върху имъ издигна безмилостно мечъ;
Оставили въ кърви нещастна родина,
Оставили въ пламъкъ и бащинъ си кѫтъ,
Прокудени, голи, въ далека чужбина —
Единъ — въ механата! — откритъ имъ е пѫть.

И пѣѭтъ тѣ... Дива е тѣхната пѣсень.
Че въ ра́ни изгниватъ ранени сърдца.
Че злоба ги дави, подобно звѣрь бѣсенъ,
И сълзи изстисква на блѣдни лица,
Че злъчка прѣпълня гѫрди угнетени,
Че огънь въ главитѣ разсѫдъкъ суши,
Че бѣсъ вспламеняви очи накървени,
Че мъсть — мъсть кръвнишка — жадуватъ души.

А зимната буря катъ че имъ приглася,
Бучи и завива страхотно въ нощьта
И — сѣкашъ — подема, издига, разнася
Бунтовната пѣсень широко въ свѣта.
И все по-зловѣщо небото тъмнѣе,
И все по́ се мръщи студената нощь
И все по-горещо дружината пѣе
И буря приглася съ нечувана мощь...

Тѣ пиѭтъ и пѣѭтъ... отломка нищожна
Отъ храбъръ и славенъ народъ-мѫченикъ,
Дѣчица на майка, робиня тревожна
И жертва на подвигъ чутовенъ, великъ —
Далекъ отъ родина — и боси, и голи
Въ край чужди събрани, въ порутенъ бордей
Тѣ пиѭтъ, — пиянство забравя неволи,
И пѣѭтъ, тъй както прѣзъ сълзи се пѣй...

Арменци

Отъ П. К. Явсровъ

Изгнанници клети... Отломка нищожна
Отъ храбъръ и славенъ народъ-мѫченикъ,
Дѣчица на майка, робиня тревожна
И жертви на подвигъ чутовенъ, великъ —
Далекъ отъ родина, въ край чужди събрани,
Изпити и блѣдни, въ порутенъ бордей
Тѣ пиѭтъ, а тънѫтъ сърдцата имъ въ рани,
И пѣѭтъ... тъй както прѣзъ сълзи се пѣй...

Тѣ пиѭтъ, — въ пиянство щѫтъ всичко забрави.
Забрави-щѫтъ бѣдность, неволя, бѣди,
Въ кипящето вино щѫтъ паметь удави.
Приспа-щѫтъ духъ боленъ въ разбити гѫрди; —
Глава ще натегне, — отъ паметь тогава
Изчезна-ще майчинъ страдалчески ликъ,
И нѣма да чуватъ — въ пияна забрава —
За помощь послѣдня молящий ѝ кликъ.

Катъ пръснато стадо отъ нѣкой вълкъ гладенъ,
Разпръснати тѣ сѫ на всѣкѫдѣ вечъ.
Че бѣсенъ тиранинъ — жестокъ, кръвожаденъ —
Върху имъ издигна безмилостно мечъ;
Оставили въ кърви нещастна родина,
Оставили въ пламъкъ и бащинъ си кѫтъ,
Прокудени, голи, въ далека чужбина —
Единъ — въ механата! — откритъ имъ е пѫть.

И пѣѭтъ тѣ... Дива е тѣхната пѣсень.
Че въ ра́ни изгниватъ ранени сърдца,
Че злоба ги дави, подобно звѣрь бѣсенъ,
И сълзи изстисква на блѣдни лица,
Че злъчка прѣпълня гѫрди угнетени,
Че огънь въ главитѣ разсѫдъкъ суши,
Че бѣсъ вспламеняви очи накървени,
Че мъсть — мъсть кръвнишка — жадуватъ души.

А зимната буря катъ че имъ приглася,
Бучи и завива страхотно въ нощьта
И — сѣкашъ — подема, издига, разнася
Бунтовната пѣсень широко въ свѣта.
И все по-зловѣщо небото тъмнѣе,
И все по́ се мръщи студената нощь
И все по-горещо дружината пѣе
И буря приглася съ нечувана мощь...

Тѣ пиѭтъ и пѣѭтъ... отломка нищожна
Отъ храбъръ и славенъ народъ-мѫченикъ,
Дѣчица на майка, робиня тревожна
И жертва на подвигъ чутовенъ, великъ —
Далекъ отъ родина — и боси, и голи
Въ край чужди събрани, въ порутенъ бордей
Тѣ пиѭтъ, — пиянство забравя неволи,
И пѣѭть, тъй както прѣзъ сълзи се пѣй...

Сѫдбинитѣ на периодическия печатъ въ България.

Историко-критически очеркъ отъ **К-въ.**

I[1].

Новоосвободената страна биде обявена независима и изведнѫжъ ѝ бѣха дадени свободни конституционни учреждения. Разликата въ политическитѣ убѣждения и темпераменти едвамъ сега доби възможность да се прояви въ реални, осезателни факти и дѣйствия и, разумѣва се, не закъснѣ да прѣдизвика разни, повече или по-малко враждебни едно къмъ друго идейни направления. Отъ друга страна и младиятъ народъ биде изведнѫжъ обявенъ пълнолѣтенъ; той самъ сега безапелационно владѣеше и разполагаше съ своитѣ сѫдбини. На неговитѣ щастливи водители борбата сега не обѣщаваше само платонически блага — като напр. репутация на великъ „родолюбецъ“, или нравствено самоудовлетворение, но много по-сѫществени перспективи: участие въ управлението, власть, заеманье на топли мѣста, добиванье високи обществени положения и материялни блага. Спечелванье на народнитѣ симпатии стана при тия условия най-главна цѣль, непосрѣдствена и напълно реална задача за всички, които претендиратъ да прѣдставяватъ народа. Отъ вчерашни безкористни учители, тѣ ставаха малко по малко съперници, устремени къмъ изключителната честь да бѫдѫтъ народни прѣдставители, съвѣтници-министри и пр. и пр. Такова съперничество за първенство въ срѣдата на водителитѣ и на интеллигенцията, която ги обикаляше, не можеше, разбира се, да се не отрази и върху населението, като го раздѣли — споредъ разнитѣ малко-много опрѣдѣленни симпатии и стари връзки — на разнитѣ сѫщо малко-много опрѣдѣлени политически групи, които очакваха само близкитѣ събития, за да се обърнѫтъ на сѫщински политически партии. А тия събития, разбира се, не се забавиха много. Новоосвободената страна още отъ най-напрѣдъ — още отъ търновското велико народно събрание — влѣзе въ водовъртежа на крайно напрегната борба между консервативното течение, прѣдставлявано отъ една малка група най-близки съвѣтници на младия князъ, и радикалното, което отговаряше на инстинктивния демократизъмъ на българския народъ, та за това се смѣташе като чисто народно. Отначало побѣдата бѣше на страната на послѣдното течение и като слѣдствие отъ това се яви крайно демократическата Търновска Конституция. Побѣденитѣ на конституционна почва консерватори прѣнесоха борбата на почвата на придворнитѣ интриги, кѫдѣто и сполучиха да си отвърнѫтъ. Народното събрание биде разпустнато; радикалното министерство на Каравелова свалено; конституцията суспандирана — и се почна тогава оная ера на „извънреднитѣ пълномощия“, която постави короната съ нейната придворно-консервативна клика въ хронически и опасенъ конфликтъ съ демократическото болшинство на страната. По такъвъ начинъ нормалниятъ ходъ на политическото развитие на България биде спрѣнъ още отъ самото начало и естественно зараждающитѣ се принципиялни различия въ разнитѣ социялно-политически течения изведнѫжъ се прѣвърнаха на чисто политически (или по скоро политикански) организации, между които не закъснѣха да излѣзѫтъ на явѣ крайно остри, враждебни отношения. Всѣка отъ такивато организации, отъ каквито теоретически принципи и да се вдъхновяваше и на каквато сила и да се опираше, трѣбваше да се грижи съ всички срѣдства да привлече къмъ себе си симпатиитѣ и поддръжката на върховния сѫдия — народа; бѣ длъжна постоянно да напомня за себе си, да се защищава отъ разни враждебни нападения, а така сѫщо и сама да напада своитѣ врагове. Тая задача мóжаха до нѣгдѣ да удовлетворѭтъ само специялнитѣ партийни органи — и по такъвъ начинъ именно на почвата на новитѣ политически борби за пръвъ пѫть се появи въ България политическа пресса И колкото борбата ставаше по-остра и обхващаше по-широки слоеве на населението, толкова по господствующъ ставаше новиятъ типъ „политически вѣстникъ“, толкова по-рѣшително той изтикваше вѣстника на доброто старо врѣме до освобождението. Създаденъ отъ новитѣ условия и за да отговаря на новитѣ нужди на врѣмето, той си постави съвсѣмъ други цѣли и тръгна къмъ тѣхъ по съвсѣмъ други пѫтища. Той нѣмаше врѣме да сантименталничи, да се дига въ надоблачнитѣ висоти на чиститѣ идеи и високитѣ принципи; патриархално-поучителния тонъ за него би билъ неумѣстенъ и смѣшенъ. Той е — партиенъ органъ, и въ качеството си на такъвъ знае само едно: всѣкога и за всичко да защащава и хвали своитѣ, а да напада и хули чуждитѣ. Той е — боева машина, която не избира срѣдства за да нанесе удара; достатъчно е ударътъ да бѫде силенъ и на мѣсто. Той нѣма защо да се пази отъ полемика, да избѣгва разправии съ личности, защото това именно е неговата стихия. Партизанинъ отъ главата до краката, той не се спира нито прѣдъ лъжата, нито прѣдъ клѣветата. За него е позволено всичко, което обѣщава да поврѣди на враговетѣ и, значи, да принесе услуга на „нашитѣ“.

---

[1] Пропускаме първата половина отъ статията, дѣто се говори за нашия печатъ до освобождението.

Не малко се отдалечи новиятъ вѣстникъ отъ стария типъ и въ информационно отношение. Прѣжниятъ вѣстникаръ не бързаше, не дирѣше прѣсни новини, не търсѣше сензационни материяли; той се отнасяше съ величаво прѣзрѣние къмъ дреболиитѣ на дѣйствителния животъ и ако дадеше по нѣкога нѣщо ново, то бѣ най-много — закъснѣли извѣстия изъ европейския политически животъ. Общия турски девизъ „явашъ-явашъ!“ въ повечето случаи бѣше и неговъ девизъ. Подиръ освобождението темпътъ на живота се страшно ускори и едноврѣменнитѣ учители станаха вѣстникари. Възникнаха масса нови нужди и интереси, които искаха удовлетворение. Вѫтрѣ въ страната се водеше постоянна, непрѣривна партийна борба, която интересуваше всѣкого не само принципиялно, но и материялно. Навънъ въ чуждия свѣтъ, още продължаваше брожението, извикано отъ освободителната война, и цѣлъ редъ въпроси отъ първостепенна важность — въ очитѣ на всѣки български патриотъ — оставаха нерѣшени и полурѣшени. Санъ-Стефанскиятъ договоръ бѣ осакатенъ; Источна-Румелия откѫсната отъ княжеството; Македония оставена пакъ подъ турска власть. И всичко, що се вършеше тамъ, се смѣташе свое, родно, та най-сериозно интересуваше всѣки българинъ, — а значи всѣки български журналистъ и политиканъ. Не по-малко значение имаше въ тѣхни очи и това, що се касаеше до дипломацията и политиката на великитѣ държави — особенно на Руссия. Всичко трѣбваше да се слѣди, да се знае, — и за туй българскиятъ вѣстникъ по необходимость трѣбваше все повече да разширява своя информационенъ отдѣлъ. Тоя отдѣлъ и партийната полемика (която ставаше все по-рѣзка и по-безцеремонна) станаха именно главниятъ нервъ на всѣки новъ български вѣстникъ, който претендира на популярность и значение.

Разбира се отъ само себе си, че такава промѣна въ характера и съдържанието на българския периодически печатъ не се извърши изведнѫжъ. Дори най-почтеннитѣ традиции не отстѫпиха безъ борба; даже крайната политическа борба не стана изведнѫжъ безпощадна. Пъкъ най-послѣ, колкото и рѣзко да се отдѣлиха помежду си възникналитѣ въ страната партии, между всичкитѣ тѣхъ имаше още нѣщо, което ги обединява, нѣщо безконечно по-важно отъ врѣменнитѣ распри и дреболии на всѣкидневната партизанска борба, а то бѣ: патриотическото съзнание, че освободителното дѣло още съвсѣмъ не е както трѣбва завършено, че подъ владичеството на полумѣсеца сѫ оставени и Южна-България, и Македония, че за достигането на националния идеалъ сѫ нуждни още дълги безпартийни борби и много общи усилия и жертви. Именно тая патриотическа неудовлетвореность, тая общность на задачата, що стоеше прѣдъ всички българи безъ разлика на партии и направления, сдържаше между тѣхъ враждата и ги пазеше отъ окончателно разцѣпление.

По такъвъ начинъ българскиятъ периодически печатъ отъ това врѣме — отъ освобождението до съединението — изработваше своя новъ типъ твърдѣ постепенно; даже въ най-рѣзкитѣ свои проявления, особенно откъмъ ругателства, лъжливи обвинения и други полемически похвати — той не може и да се сравни съ туй, на което се прѣвърна по-кѫсно, въ втората половина на 80-тѣхъ години. Въ първитѣ негови прѣдставители новитѣ чърти още не се хвърляха въ очи и се проявяваха не толкова въ тона, колкото въ по-живия изборъ и нарѣжданье на вѣстникарския материялъ. Една отъ първитѣ газети слѣдъ освобождението бѣ „Марица“, почнала да излиза въ Пловдивъ къмъ срѣдата на 1878 година — подъ редакцията на Гешева, Начевича, Бенева, Стоилова, по-кѫсно Маджарова и Бобчева, — бѫдѫщи български министри и изобщо водители на консерваторската и „съединистическа“ партия, но тогава още нови и малко извѣстни хора. Тоя вѣстникъ се държà до съединението, като остана прѣзъ всичкото това врѣме официозъ на „Румелийската Дирекция“. По него не е мѫчно да се прослѣди еволюцията, която ний се опитахме да охарактеризираме по-горѣ Информационниятъ отдѣлъ на в. „Марица“ бѣше почти още отъ самото начало поставенъ несравненно по-добрѣ и въ качественно и въ количественно отношение, отъ колкото въ вѣстницитѣ отъ стария типъ. Той внимателно слѣдѣше за всичко, що става въ политическия животъ на съсѣдното княжество, чиито дѣла му бѣха така при-сърдце, както и дѣлата на самата Румелия, — и се стараеше да не пропустне нищо важно отъ това, що се върши въ Европа и, разбира се, най-вече въ Руссия. Той пропагандираше идеята на съединението, отъ начало горещо и искренно, но колкото отиваше по-нататъкъ, толкова тази пропаганда ставаше по-спокойна и по-теоретична, така да се каже вънъ отъ пространството и врѣмето; главната задача на този вѣстникъ ставаше постепенно защитата на партията, що прѣдставляваше — „съединиститѣ“, които бѣха на власть, та се чувствуваха твърдѣ добрѣ и безъ съединението, — и борбата съ така нариченитѣ „казйонни“, — радикалитѣ отъ пасмината на Каравелова, З. Стоянова и Стамболова, които се отнасяха къмъ идеята за съединението напълно сериозно и готови бѣха да я осѫществѭтъ дори прѣзъ революция. Въ тоя вѣстникъ вземаха участие всички повече или по-малко видни „съединисти“, но все пакъ той винаги оставаше безцвѣтенъ, вѣчно въ колебания, подобно на самитѣ „съединисти“, между либерализма и консерватизма — като се мѫчеше и въ каль да гази и чистъ да остане, — и, въобще, бѣше твърдѣ приличенъ на другитѣ органи на южно-българскитѣ „съединисти,“ — на „Народенъ Гласъ“, „Съединение“ и пр., — върху които ний поради това съвсѣмъ нѣма и да се спираме.

На слѣдующата 1879 година, се появяватъ вече цѣлъ редъ нови вѣстници и вѣстничета, — наизкачатъ въ шумна и безредна тълпа връхъ неразчистената още почва на току-що освободеното княжество. Слаби и безцвѣтни, — прѣди всичко за това, че въ страната имаше още твърдѣ малко интеллигентни хора, подготвени що-годѣ за литературна дѣятелность, а и тѣ бѣха заети главно съ „урѣжданье на новата държава“, — единъ по-ефемеренъ отъ другъ, — всички тия „органи на общественното мнѣние“, които носѣха гръмкитѣ имена: „Български левъ“, „Знаме“, „Народъ“, „Славянинъ“, „Селенинъ“, „Софиянецъ“ и пр. едва ли заслужватъ повече отъ—да имъ се споменѫтъ имената. Само много малко отъ тѣхъ сполучиха да съберѫтъ около си достатъчно литературни сили и, като станѫтъ обществении партийни органи, да окажѫтъ извѣстно влияние върху събитията. На тѣзи именно ний ще се поспремъ малко по-подробно.

„Цѣлокупна България“ бѣ основана на 1879 г. въ Търново. отъ нѣколко видни радикали и излиза около една година подъ редакцията на едного отъ най добритѣ български журналисти — Славейкова. „Нашата първа и главна задача. — казва се въ программната статия на вѣстника. — ще бѫде поддържанье стремлението у нашия народъ къмъ съединение . . . Ний се стремимъ къмъ съединение и ще се боримъ за него, защото да се откажемъ отъ това, значи да се откажемъ отъ сами себе си.“ Наистина, вѣстникътъ не е за — „бурното достиганье на тази цѣль, — само отъ уважение къмъ великитѣ държави“, които, впрочемъ, тутакси си прѣдупрѣждава, че това уважение ще сѫществува само додѣто сѫществува „довѣрие“ . . . Втората, не по-малко важна задача на този вѣстникъ ще бѫде, споредъ неговитѣ думи, „поддържанье и укрѣпяванье на благата, дарувани намъ отъ конституцията грижата да се развиѫтъ вложенитѣ въ нея начала и да се въплътѫтъ въ народния духъ“ . . . Основанъ отъ радикали, този вѣстникъ се явява, разбира се, като носитель на прогрессивно-демократически принципи; но това не му бърка да държи до нѣкое врѣме благородно-оптимистически тонъ и умѣренъ езикъ. Той намира възможность да каже добра дума даже по адрессъ на такъвъ твърдъ консерваторъ, като Бурмова, който, съюзенъ съ Начевича и Грекова, въ скоро врѣме положи начало на политическот грѣхопадение на България, като разпустна безъ никакви законни основания първото народно събрание. Но когато политическата борба, — слѣдствие отъ първитѣ злоупотрѣбления на консервативното министерство — почна да се разгаря, „Цѣлокупна България“ стѫпи на земята и се спустна на бой съ всичкия жаръ на единъ фанатически-убѣденъ неофитъ. Тя въ скоро врѣме стана боевъ органъ на народно-радикалната партия, официяленъ стражъ на „Търновската конституция“, ужасъ за министритѣ и за самия князъ. Всѣко отстѫпванье отъ конституцията се изобличаваше отъ нея съ безпощадна суровость. При все туй, въ най-голѣмия разгаръ на борбата, този вѣстникъ запази извѣстно приличие, — не се занимава съ частни разправии, не прибѣгва къмъ лъжи; той нападаше не толкова противнитѣ принципи, колкото безпринципностьта, беззаконията, нарушенията на конституцията. Вѣстникътъ се списваше доста добрѣ и напълно литературно. Той подробно запознаваше читателитѣ си съ вървежа на работитѣ както въ княжеството, така и въ Източна Румелия; имаше корреспонденти въ Македония и Руссия, слѣдѣше за европейския животъ, не се ровеше изключително въ политиката, а понѣкога се занимаваше дори съ наука и литература. Въобще, този вѣстникъ е единъ отъ най добритѣ прѣдставители на прѣходниятъ типъ вѣстници, що бѣха оставили скучно-назидателния проповѣднически тонъ на прѣдишния периодически печатъ, а н бѣха успѣли още да се обърнѫтъ въ чисто партизански органи, както по-послѣ.

Като се крѣпи около една година, „Цѣлокупна Българи“ биде прѣкратена и, вмѣсто нея, органъ на българскитѣ либерали — или, както често ги наричатъ, радикали — стана „Независимость“, която врѣменно се редактирà въ София отъ Сукнарова, а въ 1881 година — подиръ прѣврата и избѣгването въ Източна-Румелия на главнитѣ корифеи на партията — Каравелова и Славейкова — пое да я редактира въ Пловдивъ Славейковъ. Тукъ „Независимость“ излизà повече отъ година врѣме и изигра твърдѣ важна роля въ историята на своята партия, като поддържа нейната разклатена организация и не й даде окончателно да се разсипе прѣзъ тая година на тежки изпитни и въ непосилна борба съ тържествуващата по цѣлата линия реакция. Като емигрантски органъ, „Независимость“ естественно страдаше отъ склонность да прѣувеличава, отъ крайна нетърпимость, и отъ други нѣкои недостатъци съ които се отличаватъ изключително партизанскитѣ, пъкъ още и прѣслѣдвани органи. Въ това отношение тя стои значително по долу отъ „Цѣлокупна България“. Редакторътъ и сътрудницитѣ бѣха сѫщитѣ, но врѣмето и срѣдата — съвсѣмъ други.

Едноврѣменно съ „Цѣлокупна България“ — и въ противовѣсъ на нея — новоизкалѫпенитѣ български консерватори, Начевичъ, Бурмовъ и Балабановъ, основаха въ София (къмъ срѣдата на 1879 г.) в. „Витоша“, който излизà около 1 година дважъ въ седмицата. Нито программата, нито редакционнитѣ уводни статии на този вѣстникъ не оставаха (особенно въ първитѣ номери) никакво опрѣдѣленно впечатление: все сѫщитѣ патриотически тиради за благото на родния край, за служение нему, за справедливость, за защита на „истинскитѣ, правилно-разбрани“ народни интереси и пр. Ала между редоветѣ на „Витоша“ още тогава можеше да се улови оня особенъ ехиденъ тонъ, съ който се отличаваха почти всички български консервативни вѣстници и баща на който е талантливиятъ и срѫченъ, ала не особенно добросъвѣстенъ журналистъ и политикъ Начевичъ. Разбити още при първото вчепкванье съ „демагозитѣ“ на „Великото Народно Събрание“ дѣто бѣ отхвърленъ съ грамадно болшинство правителственния проектъ на конституцията, „изработенъ въ рационално-консервативенъ духъ“, но сумѣли да вземѫтъ въ рѫцѣ неопитния Князъ Александра, тѣ не се отказаха отъ по-нататашната борба, а само я прѣнесоха възъ почвата на придворнитѣ и задкулисни интриги. „Витоша“ е била създадена да подготви — чрѣзъ лъжи и инсинуации — страната и общественното мнѣние въ Европа за прѣврата, съ който консерваторитѣ се надѣваха да унищожѫтъ всичкитѣ български либерали заедно съ ненавистната „Търновска Конституция“.

Като поживѣ около година-врѣме, „Витоша“ отстѫпи своето мѣсто на „Български гласъ“, който и остана главенъ органъ на консерваторитѣ до самото съединение. Бурмовъ и Балабановъ, като твърдѣ умѣрени — и за това подозрителни — бидоха отстранени отъ него и на тѣхни мѣста влѣзоха Грековъ, Стоиловъ, Киснмовъ и др., които взеха да урѣждатъ вѣстника подъ върховното рѫководство на „Велзевула“ — Начевича[1]. Този вѣстникъ малко се отличаваше отъ „Витоша“,—ако не се обръща внимание на това, че той разполагаше още по-откровечно, още по-безцеремонно съ срѣдствата да дескредитира въ очитѣ на читателитѣ си ненавистнитѣ либерали, че още по охотно и свободно прибѣгваше въ своитѣ полемики къмъ клѣвета, лъжливи доноси и голословни обвинения. Та и до церемонии ли му бѣше нему, когато неговитѣ вдъхновители тъкмо въ това врѣме правѣха послѣдни приготовления за своя coup d'état, който въ скоро врѣме и извършиха, като суспандираха конституцията и изтръгнаха отъ терроризираната страна съгласие за княжескитѣ „извънредни пълномощия“. Безъ поддръжка отъ населението, силни изключително чрѣзъ милостьта на заслѣпения князь, тѣ не можаха да се надѣватъ, че ще оправдаѭтъ своето поведение въ очитѣ на читателитѣ другояче, освѣнъ като прѣдставятъ своитѣ врагове — либералитѣ — изчадия на ада, нихилисти и анархисти, които сѫ успѣли само за нѣлолко мѣсеца да доведѫтъ страната до края на пропастьта. Това тѣ и вършѣха съ всички достѫпни тѣмъ срѣдства; а съ таквато срѣдства най-вече си служеше „Български гласъ“, — толкова повече, че той не защищаваше консерватизма само въ България, ала и навредъ въ Европа.

А между това тѣзи либерали, гонени и прѣслѣдвани, прѣживѣваха ужасна криза. Най-виднитѣ отъ тѣхъ или биваха интернирвани, или емигрираха въ съсѣдната Румелия. Тѣхната организация се поразклати. Въ срѣдата имъ възникна деморализацията. Помежду имъ се явиха опасни за единството на партията разногласия. Крайнитѣ елементи, недоволни отъ „умѣренностьта“ на партийната политика, се обявявахѫ независими и захващаха да издаватъ свои собственни органи. Такива бѣха напр. „Поборникъ“, — на З. Стоянова (1885), „Самозащита“ — на З. Стоянова и Ризова и пр. Всичкитѣ тия вѣстничета се отличаваха съ необикновенна острота, но разпространение въ широката публика тѣ нѣмаха и умираха прѣди да се изправѭтъ на краката си. Отъ друга страна умѣренитѣ елементи на партията — Цанковъ и неговитѣ другари — все съ по-голѣмо нетърпение прѣнасяха чуждия за тѣхъ режимъ на прѣслѣдвания, все повече се възмущаваха отъ принципиялния ригоризъмъ на Каравелова и все по рѣшително се приближаваха къмъ компромисъ и примирение съ консерваторитѣ — толкова повече, че тия послѣднитѣ, почувствували себе си като въ пустиня, бѣха готови да се съгласятъ на отстѫпки и първи простираха рѫка. Тѣ прѣдлагахѫ да забравятъ миналото, обѣщаваха да възстановятъ въ сѫщественнитѣ ѝ черти конституцията и даже съгласяваха се да се състави смѣсенъ консервативно-либераленъ кабинетъ, съ прѣдсѣдатель Цанковъ. Каравеловъ — а подъ негово влияние и Славейковъ — не искаха нито да чуятъ за такъвъ компромисъ. Цанковъ, уморенъ отъ изгнанието, при туй по темпераментъ опортюнистъ-консерваторъ, най-подирѣ се съгласи на компромисъ, върна се тържественно отъ изгнание и влѣзе въ „министерството на примирието". Старитѣ приятели станаха врагове. Отъ народно либералната партия се отцѣпи значителна група умѣрени либерали-цанковисти, които почувствуваха нужда отъ свой собственъ органъ. Тая роль испълнявà до нѣкое врѣме „Свѣтлина" (основана още въ 1882 г. отъ архи-умѣренния Балабановъ), а послѣ официялниятъ органъ на партията, „Срѣдецъ", който въ 1885 г. отстѫпи мѣстото си на „Зора". Всичкитѣ тия цанковистки вѣстници се отличаваха съ присѫщитѣ на самитѣ цанковисти особенности: тѣ държаха примирителенъ тонъ къмъ консерваторитѣ и водѣха — за самозащита — постоянна полемика съ радикалитѣ, отъ които най-накрай се отцѣпиха рѣзко и за винаги.

---

[1] Характерни сѫ неговитѣ отношения къмъ Руссия. Той е голѣмъ руссофилъ, но по особенъ — Катковско-Аксаковски — маперъ. Катковъ и Аксаковъ за него сѫ не само α и ω, но вънъ отъ тѣхъ той никого не знае и не иска да знае; въ тѣхъ за него като че се събира цѣла Руссия. Любопитна въ това отношение е една статия за партиитѣ въ Руссия. Споредъ думитѣ на автора, въ Руссия имало само двѣ партии. Едната — русска, прѣдводителствувана отъ Каткова и Аксакова. Къмъ нея се числѣли всички порядъчни и колко-годѣ образовани русски хора. Другата — не-русска, нарѣчена либерална. Тя се състояла почти изключително отъ поляци, нѣмци и евреи.

Приблизително къмъ това врѣме се отнася и отцѣпването на Радославова отъ партията. Радославовъ почна 1883 година да издава свой вѣстникъ — „Съзнание". Това вѣстниче не се отличаваше съ оригиналность нито въ принципиялно отношение, нито по практичностьта на политическата си программа; всичката смисъль на неговото сѫществувание се свеждаше къмъ това — да бѫде личенъ органъ на своя изобрѣтателенъ инициаторъ. Туй бѣ едва ли не първи случай въ историята на българския периодически печатъ, когато възниква вѣстникъ не за да бѫде органъ на една сѫществующа партия или да защищава извѣстни идеи и извѣстна программа, а изключително за да направи своятъ собственникъ извѣстенъ и, като му създаде читатели, да положи основа за стъкмѣвание на своя собственна партия. По насетнѣ този способъ за устройванье на кариера става обикновенъ посрѣдъ политиканствующитѣ авантюристи, но честьта на неговото изобрѣтение се пада Радославову.

Най-послѣ къмъ 1885 г. се отнася и появяваньето на първия български социалъ-демократически органъ. Той бѣ „Съврѣмененъ Показалецъ", издаванъ въ Пловдивъ отъ Благоева и замѣненъ по-послѣ отъ „Социялъ-Демократъ" — подъ сѫщата редакция.

При все туй, безъ да се гледа появяваньето на всички тѣзи разногласни течения, либералната партия дори до съединението и войната можà да запази извѣстно единство и, ако не бѣше се случилъ по-послѣ познатия coup d'état — 9-и августъ 1885 г. — тя, може да се каже, че щѣше най-накрай да стане за България палладиумъ на нормаленъ конституционенъ животъ. Съ изключение на цанковиститѣ, всичкитѣ тия „free lances" на радикализма оставаха още въ лоното на общата партия и толкова охотно признаваха официялното рѫководство на Каравелова, — че тоя не бѣше вече изгнанникъ, а министъръ-президентъ на разкаялия и върналия се по истинския пѫть князь Александъръ. Това, разбира се, не бъркаше, щото наредъ съ „Търновската Конституция“ — (така се наричаше сега официалниятъ органъ на Каравелова. 1884—88) да излизатъ цѣлъ купъ малко-много независими вѣстници, които си позволяваха често повече или по-малко рѣзко да критикуватъ министерството. Изобщо, почти всички тия — като се захване съ личнитѣ органи на Стамболовци и Радославовци и се свърши съ десеткитѣ малки вѣстничета, що почнаха по това врѣме да се явяватъ тукъ тамѣ изъ провинциялнитѣ градове на България[1] — исповѣдваха либерални принципи, и разногласицата между тѣхъ въ частности, въ оцѣнка на личности и пр. бѣ признакъ по-скоро за жизненностьта на либералната партия и нейниятъ печатъ, отколкото на деморализация и упадъкъ.

Срѣдъ консерваторитѣ не се забѣлѣзваха нито такива разногласици, нито такава борба между личнитѣ апетити, а още по-малко такова разнообразие въ партийната пресса. Между тѣхъ царуваше видимо спокойствие, но то не бѣ спокойствието на силата, а на безсилието и смъртьта. Въ тѣхната партия нѣмаше разногласия, ала то бѣше само защото тѣ затѫ нѣмаха никаква партия. Българскитѣ консерватори бѣха (па и до сега си сѫ) шепа крупни политикани, щабъ, който никога не е ималъ и неможе да има постоянна армия. Когато тѣ сѫ на власть, около тѣхъ се увиватъ разни лъстци и храненици, пѣѭтъ имъ хвалби субсидиранитѣ официози, сдобиватъ купъ заинтересовани приятели, които неопитния наблюдатель изведнѫжъ ще вземе за партия. Но паднѫтъ ли — при тѣхъ оставатъ само ония окончателно компромитирани личности, за които не се намира мѣсто въ никой другъ лагеръ. Като нѣмаха партия, тѣ, въ сѫщность нѣмаха и своя пресса, — ако не се считатъ оффициозитѣ, които изчезваха въ тежкитѣ врѣмена на опозиция: тѣ бѣха принудени обикновенно да се задоволяватъ съ едно-двѣ мършави вѣстничета, що играеха ролята на партийни органи. Така и сега: разбити вторично въ 1884 г., когато бѣ възстановена конституцията и повиканъ на власть Каравеловъ, тѣ отидоха на страна и, като се задоволиха съ своя старъ „Български Гласъ“, комуто скромно канеркаше умѣрено-консервативното „Отечество“, почнаха търпеливо да чакатъ, щото сдавилитѣ се радикали да имъ доставѭтъ пакъ случай да се явѭтъ на сцената.

---

[1] Ще споменемъ нѣкои и други отъ тия вѣстници, любопитни главно до толкова, до колкото тѣхното появяванье показва бързото растенье на мѣстния периодически печатъ и на усиленитѣ интереси, съ които населението почна да се отнася къмъ политическия животъ на страната. Въ 1884—85 година излизаха въ Свищовъ—„Избиратель“ и неговото продължение „Свищовъ“; въ Габрово — „Габровски Листъ“; въ Видинъ — „Възраждание“ и „Вѣнецъ“; въ Силистра — „Врѣме“ (само 19 броя); въ Русе — „Руссенски Куриеръ“ (излизалъ е повече отъ година), „Руссе“ (около половинъ година): „Рашето“ и „Комаръ“ (хумористически): въ Ст.-Загора — „Знаме“ и пр.

ТЕОРИЯТА НА ЖАНЪ ЖАКЪ РУССО

ВЪРХУ

СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВИТЕЛСТВОТО.

Студия отъ **Р. Косевъ**

В) Хипотезата за Обществения Договоръ.

Постоянно заплашвани единъ отъ други, въ това положение на непрѣкъсната война, хората сигурно сѫ били, най-послѣ, принудени да се замислѭтъ за изходътъ отъ такова несносно положение. Особенно богатитѣ ще да сѫ почувствували скоро, колко погубна е за тѣхъ постоянната война, която вѣчно ги заплашва съ изгубваньето на животъ и имущества. Каквото оправдание и да даватъ за направенитѣ отъ тѣхъ завладения, тѣ сѫ чувствували, че почиватъ на едно врѣменно и присвоено право и че, придобити силомъ, силата може да имъ ги отнеме, безъ да иматъ основание да се оплачѫтъ отъ подобна постѫпка. Даже ония, които сѫ се обогатили чрѣзъ труда и искуството си, не сѫ могли въ туй състояние да посочѫтъ солидно на собственностьта си. Напраздно тѣ би викали: „Азъ построихъ тази стѣна; азъ спечелихъ тази земя чрѣзъ трудътъ си!“ — „Кой ви е далъ потрѣбнитѣ планове, могли сѫ други да имъ отговорѭтъ, и на какво основание претендирате да ви бѫде платено на наша смѣтка за трудъ, който не сме ви наложили? Забравяте ли, че множество ваши братя гинѫтъ и се трудѭтъ въ нужда, когато вий располагате съ повече отъ колкото ви трѣбва и че трѣбваше да вземете изричното и еднодушно съгласие на човѣшкия родъ за да може да си присвоите отъ общата храна всичко що надминава потрѣбитѣ ви?“ Лишени отъ доказателства и основания, за да могѫтъ да се оправдаѭтъ; лишени отъ сила, за да се защищаватъ; едни противъ всички и не можайки, по причина на взаимна зависть, да се съединѭтъ съ равнитѣ тѣмъ противъ сдружени неприятели, богатитѣ, подъ натиска на нуждата, се опитали да уговорѭтъ останалитѣ да се съединѭтъ въ едно общо тѣло съ намѣрение да запазѭтъ слабитѣ отъ притѣснения, да обуздаѭтъ амбициознитѣ и да осигурѭтъ всѣкиму владѣнието на имуществата, които му принадлежѫтъ, да установѭтъ правилници за правда и миръ, съ които всички трѣбва да се съобразяватъ и т. н.. Съ една дума, вмѣсто да насочваме силитѣ си противъ самитѣ насъ, нека се съединимъ въ една върховна власть, която да ни управлява споредъ мждри закони, която да закриля и защищава всички членове на асоциацията, да отблъсква общитѣ неприятели и да ни държи въ вѣчно съгласие!“ (Discours sur l'inégalité стр. 114—115). — По всѣка вѣроятность такива ще да сж били съображенията на хората въ послѣдната фаза на природното състояние, които сж ги накарали да се организиратъ въ граждански общества. Актътъ, който е интервениранъ тогазъ по между имъ, Руссо нарича Общественъ договоръ, теорията за който е подробно изложена въ Contrat Social, съчинение което има претенция да положи основитѣ на политическото право, което, по мнѣнието на Руссо, още не се е родило[1].

Прѣди да пристжпимъ къмъ юридическия анализъ на този актъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че Руссо ни прѣдставлява хипотезата на Contrat Social не като исторически фактъ, а като абсолютна необходимость. „Таквозъ ще да е било или трѣбва да е било, каже, произхождението на гражданското общество“[2]. Безъ съмнѣние, той не отрича възможностьта за сжществуваньето на формаленъ актъ, който отпослѣ урегулира общественитѣ отношения по единъ позитивенъ начинъ; но, споредъ него, клаузитѣ на първия контрактъ, който е далъ животъ на гражданското общество, може би никога не сж били формално изказани, но сжщностьта имъ е таквазъ, че тѣ сж навредъ сжщитѣ и на всѣкждѣ тацитно приети и припознати. (C. s. I. 6). Този договоръ е renouvelable съ всѣко послѣдующе поколение тацитно.

Оригиналното въ теорията на Обществения Договоръ у Руссо се състои въ опитътъ да опрѣдѣли клаузитѣ, които го съставятъ. Тѣзи клаузи не сж никакъ произволни; напротивъ, нѣкои отъ тѣхъ сж толкова сжществени и необходими, щото и най-малкото измѣнение би ги унищожило и лишило отъ всѣки юридически ефектъ[3]. Освенъ това, общественниятъ договоръ не може да съдържа клаузи противни на природнитѣ закони[4]. Самъ Руссо ни дава формулата, по която всѣкой се задължава чрѣзъ него: „Всѣкой отъ насъ туря личностьта и всичката си мощь подъ върховното ржководство на общата воля и ний приемаме всѣки членъ като нераздѣлна часть отъ цѣлото[3]“. Тази формула съдържа двѣ сжщественни клаузи отъ договорътъ:

1. Задължение отъ страна на всѣки контрахентъ да се подчинява на върховнитѣ наредби на общата воля, или, както ще видимъ по-нататъкъ, суверенитета.

2. Встжпванье на всѣкой членъ като нераздѣлна часть отъ политическото цѣло, безъ никаква резерва или условие. Споредъ Руссо, разнитѣ клаузи на общ. договоръ се свождатъ къмъ една само, а именно: пълно отчуждение на всѣкой associé и имуще-

---

[1] B. Emile, livre 5, стр. 430, edition Hachette in 12.

[2] B. Discours sur l'inégalité стр. 115.

[3] C. S. I, 6.

[4] Lettre de la Montagne, VI.

твата му въ полза на обществото; обаче, това е резултатъ отъ орнитѣ двѣ сѫществени клаузи, но не и самостоятелно условие а контракта. Така поне излиза отъ самата формула на Руссо. Изаженнието „отчуждение“ е юридическа безсмислица: човѣшата личность е неотчуждаема и позитивното публично право на ивилизованитѣ народи запрѣщава даже наемътъ на лични услуги а повече отъ опрѣдѣленъ срокъ, прѣвишението на който би било авнозначущо съ отдаванье въ крепостничество, което тоже е нищожено и запрѣтено. Отчуждаватъ се само вещи и правата, оито може да има човѣкъ на тѣхъ. Освенъ това, странно е какъ уссо, който енергически утвърждаваше въ първитѣ петь глави на ървата книга отъ Contrat Social, противъ Гроциуса, че нито единъ овѣкъ или народъ не могѫтъ да се отчуждѫтъ и откажѫтъ тъ свободата си, сега ни говори че сѫщностьта на обществения оговоръ се състои въ алиенацията на всѣкого въ полза на всички. стина е, че Руссо претендира, какво тази алиенация е безопасна о двѣ причини: 1. тъй като всѣкой се отдава изцѣло, условието е днакво за всички, никой нѣма интересъ да го направи по-тежко за ругитѣ и 2. всѣкой, като се отдава на всички, не се дава никому понеже всѣкой associé придобива надъ другитѣ сѫщото право, оето той отстѫпва, по този начинъ всѣкой печели еквивалента а изгубеното и повече сила за съхранение на туй, що му остава[1]. сичко това не е достатъчно убѣдително и твърдѣ отвлечено каано. Първата компенсация е достатъчно понятна: жертвата е днаква за всички. Не е ли, обаче, мизерно утѣшение да бѫдешъ объ както всички; пълното отчуждение на всѣки associé поалко несправедливо ли е и по-малко противно на правото, па акаръ било то и общо за всички? Руссо прибавя още, че всѣкой ечели еквивалентно на туй що губи, понеже всѣкой контрахентъ олучава, като съставляющъ часть отъ цѣлото, личностьта, имуествата и правата на всѣкой associé. Но що ми важи менъ, че олучавамъ личностьта на другиго, ако изгубвамъ моята? Личостьта на останалитѣ хора не може да ми принадлежи, както моята не би могла да принадлежи тѣмъ, тѣ сами не могѫтъ а располагатъ съ правото да ми я отстѫпѭтъ. Тази размѣна е гранна и непонятна[1]! Въ сѫщность, въпросътъ остава неразрѣенъ и Руссо напраздно мисли че е разрѣшилъ една проблема, ято, сама по себе си, изглежда неразрѣшима. Ний се срѣщаме укъ съ едно противорѣчие въ общ. договоръ, което не е нито ървото, нито послѣдното и което ще имаме случай да констатиаме въ по-нататъшното изучванье теорията на Руссо.

До тукъ, ний намѣрихме двѣ сѫществени клаузи въ оговора на Руссо. Нека се попитаме да ли не сѫществуватъ други, макаръ и тацитни. Отъ прѣдшественницитѣ на Руссо ь теорията на обществения договоръ, Locke признава сѫществуваньето на третя, но тацитна клауза — оная на болинството на гласоветѣ, като рѣшающе държавнитѣ работи.

---

[1] В. върху това Paul Janet, op. sit., II, стр. 429—430.

Като сѫдимъ отъ начина, по който Руссо се произнася върху този въпросъ, ние се осмѣляваме да кажемъ, че Руссо е на сѫщото мнѣние като Locke: „Гласътъ на болшинството, увѣрява той, задължава винаги останалитѣ — това е слѣдствие отъ самия контрактъ"[1].

И тъй, общественниятъ договоръ съдържа непрѣменно изброенитѣ по-горѣ клаузи, отсѫтствието на една отъ които би развалила цѣлиятъ контрактъ и причинила повръщаньето къмъ първоначалното природно състояние. Сѫщиятъ резултатъ би се получилъ, както споменахме по-горѣ, въ случая, когато договорътъ би съдържалъ клаузи противни на естественното право, или условно отчуждение личностьта и имуществата на договарящитѣ се страни.

Друго. Общественниятъ договоръ е по натура consensuel, т. е. за валидностьта му е потрѣбно непрѣменното съгласие на странитѣ; при това той е синалагматически или двустраненъ, тъй като всички се задължаватъ къмъ всѣкого и всѣкой се задължава къмъ всички[2].

Сключваньето на първоначалния общественъ договоръ изисква единодушното съгласие на всички контрахенти. Общественниятъ договоръ е единственниятъ законъ, който по природата си изисква единодушно съгласие, защото гражданската ассоциация е най-доброволниятъ на свѣта актъ; понеже всѣкой човѣкъ се ражда свободенъ и господарь на себе си, то никой не може да го подчини, подъ какъвто и да било претекстъ, безъ неговото съгласие[3]. — Отсѫтствието на единодушность въ съгласието не възпира сключваньето на договора. Руссо го казва изрично: Ако при сформираньето на социалния актъ се явѭтъ противници, тѣхното несъгласие не инвалидира договора, то само прѣчи на тѣхното причисление къмъ останалитѣ контрактанти — тѣ се считатъ чужденци между гражданитѣ[4]. — Но веднѫжъ обществото създадено, първичниятъ договоръ се подновява въ послѣдующитѣ поколения по тацитенъ начинъ, така щото изричното имъ съгласие не е необходимо. Когато държавата е вече основана съгласието се презюмира отъ факта на мѣстопрѣбиваньето. Да обитавашъ въ територията на държавата, значи да се подчинишъ на суверенитета. Тази презумция на тацитно съгласие е вѣрна по отношение къмъ една свободна държава и Руссо, вѣроятно, подразбира сѫщо по отношение дѣцата на нейнитѣ граждани, защото, казва той, семейството, имуществата, отсѫтствието на друго убѣжище, необходимостьта, натискътъ, могѫтъ да задържѫтъ обитательтъ въ една страна въпрѣки неговата воля; въ такъвъ случай неговото прѣбиванье не прѣдполага съгласието му въ договора, нито пъкъ — онова за нарушението му[5]. Но това сѫ изключителни случаи. Въ повечето случаи само изричното заявление, че еди-кой си не иска да влѣзе въ контракта, оборва легалната презумция на тацитно приетия договоръ.

Отъ минутата, въ която общественниятъ договоръ е сключенъ, той произвежда слѣдующитѣ ефекти:

---

[1] C. S. IV. 2. — [2] C. S. I. 7. — [3] C. S. IV. 2. — [4] C. S. IV, 2.

[5] Idem и забѣлѣжката къмъ тази глава.

1. Всички контрахенти образуватъ изцѣло едно морално, коллективно тѣло, което черпи единството, животътъ и волята си отъ самия договоръ; прѣдишното множество става юридическа личность Тази юридическа личность придобива, като пассивенъ органъ, името Държава; като активенъ органъ тя съставлява суверенътъ, а по отношение къмъ подобнитѣ ней, — Сила.

2. Взети вкупомъ, контрахентитѣ получаватъ нарицателното име народъ; разгледанъ като участвующъ въ суверенната власть, всѣкой отдѣлно се нарича гражданинъ и подданникъ, — като подчиненъ на държавнитѣ закони.[1]

3. Човѣкъ се лишава, вслѣдствие встѫпването му въ държавата, отъ естественната си свобода и неограниченото право надъ всичко, което е ималъ въ природното си състояние; въ замѣна на това той придобива гражданската свобода и правото на собственность надъ всичко, което по́-напрѣдъ е притѣжавалъ jure possessione.[2]

4. Общественниятъ договоръ установява равенството между хората прѣдъ закона,[3] безъ да изглади инвидуалнитѣ различия по между имъ.

Съ една дума общественниятъ договоръ е базата на държавата и народа, чиито отношения той регламентира споредъ общата воля или суверенътъ. Тия понятия ще бѫдѫтъ разяснени по-нататъкъ.

Продуктъ отъ взаимното съгласие на участвующитѣ въ него, общественниятъ договоръ може да бѫде унищоженъ или измѣненъ пакъ по взаимното съгласие на всички контрактанти.[4] Това произлиза отъ самия синалагматически характеръ на договора. Руссо е по́-малко логиченъ, когато допуща правото на личностьта самоволно да се откаже отъ него, безъ да има нужда отъ съгласието на другитѣ; при все това той осѫжда дезертьорството.

Такива сѫ въ резюме́ общитѣ философско-политически възгледи на Руссо върху природното състояние и произхождението на Държавата. Блѣскавата диалектика, увлѣкателниятъ езикъ и голѣмата популярность на автора и́ въ салонитѣ на знаменититѣ, въ XVIII вѣкъ, французски дами сѫ направили не малко за по-широкото имъ разпространение въ литературата и политиката. Тѣхниятъ авторитетъ достигна до ужасни размѣри прѣзъ врѣмето на Французската Революция. Политическитѣ идеи на Руссо, възприети и развити до тѣхната логическа крайность отъ неговитѣ безбройни ученици и послѣдователи въ политическитѣ събрания на Франция, въ края на вѣкътъ, послужиха като лостъ за разрушение на монархията, като база на първитѣ опити — да се съгради върху развалинитѣ на стария режимъ ново политическо здание отговаряще на желанията на всички. Но трѣбва още да прибавимъ, че съ тѣхъ сѫ си служили начесто и защитницитѣ на абсолютната власть. Всѣкой пѫть, когато се е касаяло до ограничение личнитѣ права на човѣка, когато е трѣбвало да се оправдае натискътъ, тиранията на болшинствата надъ меншествата, съ една дума всѣка реакционна политическа мѣрка се е осланяла на Contrat Social, най-ужасниятъ помощникъ, споредъ думитѣ на Бенжаменъ Констанъ, на всички видове деспотизмъ. „Ний не сме видѣли по настоящемъ и свѣтьтъ не е видѣлъ, освенъ единъ или два пѫти въ цѣлата история, щото съчинения да упражняватъ толкозъ огромно влияние върху умътъ на хора отъ разни характери, както книгитѣ на Русео отъ 1749—1762“, казва Maine.

---

[1] C. S. I, 6, сравни сѫщо Emile, кн. V.

[2] C. S. I, 8 in fine;

[3] C. S. I, 9 in fine;

[4] C. S. III, 18 и 12.

Погледнати отъ научна гледна точка, хипотезитѣ на природното състояние и общественниятъ договоръ, обаче, сѫ едно заблуждение. Твърдѣ малко сѫ сега ученитѣ, които сподѣлятъ или допущатъ истинностьта имъ[1]. Съ рѣдки изключения, почти всички правовѣдци се съгласяватъ, че тѣзи двѣ хипотези сѫ опровергнати отъ историята и изслѣдванията на съврѣменната Социология. Човѣкъ не се срѣща нигдѣ въ чисто природно състояние, както твърди Ж. Ж. Русео, напротивъ, на всѣкѫдѣ ний констатираме извѣстна социална организация, колкото рудиментарна и да била тя. Теорията на общественния договоръ претендира на всеобщо приложение: образуванього на държавитѣ и, въ извѣстно отношение тѣхната трайность, споредъ нея, почиватъ върху договорьтъ. „Но историята, която е видѣла появлението на толкозъ държави, забѣлѣзва Блунчли, не познава нито единъ примѣръ отъ този родъ, нито една държава контрактирана отъ индивидуитѣ; нито една държава не е била основана чрѣзъ договоръ отъ [illegible] между [illegible] граждани, както нѣкое търговско или осигурително дружество. [illegible] че личностьта се [illegible] на държавата [illegible] да може да изкаже [illegible] чрѣзъ [illegible] отличаватъ [illegible] Това учение не из- [illegible] Изходната точка на [illegible] равенството [illegible] които обще- [illegible] свобода, а [illegible] въ държавата. [illegible] свобода, както [illegible] нуждата отъ [illegible] чрѣзъ органи- [illegible] държава [illegible] равно, защото [illegible] равенство; [illegible] упражняване.

---

[1] [illegible]

Основната грѣшка на това учение се състои въ туй, че кара отдѣлнитѣ личности да трактуватъ. Договоритѣ, които личноститѣ сключватъ, безспорно, могѫтъ да създадѫтъ частното право, но не и публичното. Личностьта притежава имущества, които могѫтъ да съставляватъ прѣдметъ на сключенъ отъ нея контрактъ. Но договоритѣ не могѫтъ да иматъ политически обйектъ, освенъ ако вече сѫществува нѣкое по-високостояще отъ личностьта обществено устройство; защото този политически прѣдметъ не е собственность на личностьта, но общо достояние на обществото Частнитѣ договори не произвеждатъ, прочее, нито нацията, нито държавата [1]. Освенъ това, тази доктрина е опасна. Като ни прѣдставя държавата като произволенъ продуктъ, измѣнчивъ като волята на всички въ даденъ моментъ, тя унищожава понятието за държавно право и излага обществото на смущения и непостоянство [2]. Тя е по-скоро теория на анархията, отколкото теория за управление. Къмъ всичко туй може да се прибави, че теорията на обществення договоръ изключва всѣко индивидуално право, понеже, както видѣхме, тя води къмъ „отчуждението“ — да си послужимъ съ самото изражение на Руссо — на личностьта и нейнитѣ права въ полза на обществото“ [3].

III.

§ II. Теорията на Ж. Ж. Руссо върху Суверенитета.

Трудно е да се даде една обща юридическа дефиниция на понятието „суверенитетъ“. Разнитѣ авторитети по публичното право не сѫ даже съгласни по между си върху самото съдържание на това понятие. Споредъ едни, суверенитетътъ се заключава въ абсолютната и вѣчна власть на Републиката (Bodin). Споредъ други, суверенитетътъ е „могѫществото на народа издигнато до най-висшата степень на достойнство и сила“ (Bluntschli), „единството на държавнитѣ сили“ (Grotius, Hobbes, и др.) или „единството на държавнитѣ власти“ споредъ Zorn'a. Други автори намиратъ, че тѣзи дефиниции смѣсватъ малко или много суверенитета съ правителственнитѣ органи и опрѣдѣлятъ суверенитетътъ като „правото на държавата да установи свободно своята компетентность“, или по кратко казано „компетентностьта на компетентностьта!“ На това мнѣние сѫ Вайцъ, Моль и особенно Хенель; тази теория е особенно разпространена въ Германия и Австрия, гдѣто е добила особенъ авторитетъ, благодарение на професора Елинекъ. [4] Въ крайнитѣ си резултати тази теория би ни довела до заключението, че въ която и да било държава суверенитетътъ е олицетворенъ въ онзи или ония, които иматъ юридическото право да измѣнятъ конституцията, да видоизмѣнѭтъ компетентността на държавата спрямо гражданитѣ и разнитѣ власти и социални групи (провинции, окрѫжия и пр.) по между имъ. Като не се съгласява нито съ една отъ тѣзи дефиниции, които, споредъ него, сѫ само игра на думи, Roguin, Женевски профессоръ, прѣдлага слѣдующата дефиниция: споредъ него суверенитетътъ е „правото на послѣдната дума върху дадена материя“, било по прѣглежданье и измѣнение конституцията, било по нѣкой законодателенъ или сѫдебенъ въпросъ, съ други думи суверенитетътъ се заключава въ *сборътъ на властитѣ въ една държава рѣшающи въ послѣдня инстанция*[1] и истинскиятъ суверенъ въ държавата би билъ личността или политическото тѣло, които би обхванали изцѣло тия върховни власти. Тази теория би била приложима къмъ абсолютната монархия, но тя не е съгласима съ другитѣ форми на управление. Въ сѫщность, тази логомахия произлиза, струва ни се, отъ стремлението на цитиранитѣ по-горѣ автори да нагодѭтъ теориитѣ си спрямо извѣстни политически режими, като смѣсватъ, особенно Roguin и помѣнатитѣ нѣмски автори, съ изключение на Блунчли, правото на упражнение съ правото на собственность надъ суверенитета. Тѣзи два въпроса, споредъ насъ, не трѣбва да се смѣсватъ. Отъ приведеното до тукъ се вижда, че понятието суверенитетъ е сложно и не се поддава на кратка дефиниция. Етимологическиятъ разборъ на самата дума е, мислимъ, най-удобниятъ начинъ за опрѣдѣление понятието *суверенитетъ*; юридическиятъ анализъ ще ни даде *съдържанието* му.

---

[1] Bluntschli: Théorie générale de l'Etat, стр. 268—270, Paris 1899, 3-о издание; сравни сѫщо: Vareills-Sommieres: Les principes fondamentaux du droit, Paris, 1889, стр. 79- 97; Boistel: traité de philosophie du droit, Paris, 1899, t. II, отдѣлътъ: La société civil и пр.

[2] Bluntschli: op. c. стр. 270 in fine

[3] В. казаното по-горѣ на стр. 22—23 и Esmein: Elements de droit Constitutionnel, 2-me edit 1899, часть първа, стр. 156;

[4] В. Ernest Roguin: La regle de Droit, Lausanne—Paris, 1889. стр. 131 и слѣд. и критиката на тѣзи дефиниции.

Думата „суверенитетъ“ произхожда отъ срѣдневѣковното развалено латинско изражение superamus, super, supermitas или supremitas, прѣвърнато въ италиянското *souverano*, отдѣто произхожда французското souverain, souveraineté, терминъ който е влѣзълъ въ употрѣбление въ всички модерни езици; етимологически думата означава *да бѫдемъ надъ всички* и импликира идеята на сила, регулирующа се чрѣзъ собственнитѣ си закони, възможността на дѣйствуванье безъ никакво външно прѣпятствие или намѣса. Въ юридическия смисълъ и отъ гледна точка на публичното право, понятието суверенитетъ импликира: *независимостьта* на една държава отъ друга (souveraineté exterieure), която независимость, впрочемъ, не е абсолютна; една *върховна власть* стояща по-високо отъ отдѣлнитѣ личности въ страната, *единството* на тази власть въ страната. Така схванато, понятието „суверенитетъ“ е сложно и всичката мѫчнотия се състои въ въпросътъ кой отъ държавнитѣ органи прѣдставлява или съсрѣдоточава тая върховна власть. Разрѣшението на тоя въпросъ трѣбва да се дири въ позитивното законодателство на всѣка държава. Всѣка философска теория à priori би била едностранчива. Ний ще видимъ по-долу, че и теорията на Руссо, като априорна философска концепция има еднострančивъ характеръ.

---

[1] Roguin, op. c. 133, 134 и 135.

Споредъ Руссо, суверенитетътъ се състои въ общата воля[1]; но не която и да било воля на болшинството, а волята изказана въ форма на законъ; съ други думи, суверенитетътъ се състои въ законодателната власть[2], която се манифестира чрѣзъ закони. У Руссо суверенъ, обща воля, законъ, законодателна власть сѫ синоними. Цѣлата теория на Руссо е въ зависимость отъ идеята, която той си съставлява за законъ. Неговата дефиниция на закона се различава дълбоко, отъ ония на Аристотеля и Montesqieu, които той прѣдварително критикува и отблъсква като незаслужващи внимание[3]. Споредъ него, законътъ е „една публична и тържественна декларация на общата воля върху единъ прѣдметъ отъ общъ интересъ[4]. Двѣ условия сѫ необходими за да може рѣшението на общата воля да се нарѣче законъ:

1. Всички членове на политическото тѣло да бѫдѫтъ консултирани. За да може волята да бѫде обща (законъ) не е нуждно тя да бѫде единодушна, но необходимо е щото всички гласове да бѫдѫтъ прочетени[5];

2. Взетото рѣшение да съдържа едно отвлечено правило, приложимо на всички граждани, безъ разлика. Всѣко друго рѣшение отъ частенъ характеръ би било актъ правителственъ, но не актъ на суверенитетъ. Туй излиза отъ цѣлата шеста глава на кн. втора отъ Contrat Social. Общата воля, изразена въ общо и олицетворено правило, съставлява суверенътъ[6]. Отъ тази дефиниция на закона произлиза и различието между суверенитета и изпълнителната власть или правителството, двѣ нѣща, които Руссо на всѣкждѣ различава[7].

Второто условие, споредъ Руссо, е необходимо по слѣдующитѣ съображения: когато народътъ сматря въ частности единъ или повече отъ своитѣ членове, той се раздѣля въ такива случаи на болшинство и меншество и взетото рѣшение не може да съставлява общата воля, или както той се изразява математически: „между цѣлото и неговата часть се образува едно отношение, което съставлява отъ тѣхъ двѣ сѫщества отдѣлни, отъ които частьта е едното, цѣлото минусъ тази часть е другото. Но цѣлото минусъ една часть не е никакъ цѣло; до като това отношение продължава да сѫществува, цѣлото отсѫтствува и е замѣстено отъ двѣ неравни части". Другото обяснение е по-понятно; Руссо си спомнюва за противорѣчието, което произлиза отъ пълното отчуждение на личностьта, и за да оправдае това отчуждение и докаже че то не е опасно, той настоява щото народа да статуира върху самия народъ, защото прѣдметътъ, върху който той законодателствува въ такъвъ случай е общъ и изразената воля е сжщо обща. Изработениятъ, по този начинъ, законъ не може да бжде несправедливъ, защото никой не е несправедливъ спрямо самъ себе си; законътъ не е тогазъ нищо друго, освенъ регистръ на нашитѣ желания, пояснява той, а туй обяснява, какъ човѣкъ може сжщеврѣменно да бжде свободенъ и да се подчинява на законитѣ[1].

---

[1] C. S. II, 1. 4; ср. Emile V.

[2] Lettres de la Montagne, VI: Le pouvoir législatif qui est le souveraineté.

[3] Emile, V: „La définition de la loi est encore à faire; ср. C. S. II, 6.

[4] Lettres de la Montagne, VI ср. C. S. II. 6.

[5] C. S., 2 en note.

[6] Lettres de la Montagne, VI.

[7] C. S. III, 1, 2; Emile V; Lettres de la Montagne V и VI.

Суверенътъ, прочее, дѣйствува и се управлява чрѣзъ закони, а не чрѣзъ отдѣлни актове, съдържащи разпореждания по опрѣдѣлени, конкретни случаи. Руссо пояснява още по-добрѣ мисъльта си чрѣзъ примѣри. „Когато казвамъ че прѣдметътъ за законитѣ е винаги общъ, азъ подразбирамъ, казва той[2], че законътъ счита подайницитѣ изцѣло и дѣйствията като абстрактни, но никога човѣка като личность, дѣйствието като дадено, извѣстно дѣйствие. Така, законътъ може да постанови, че ще има привилегии, но той не може да ги раздава, поименно, никому; законътъ може да установи классови различия между гражданитѣ, даже да опрѣдѣли качествата, които ще даватъ право на гласъ, но той не може да укаже поименно този или онзи въ кой классъ ще влѣзатъ; той, законътъ, може да учрѣди кралско правителство и наслѣдственното прѣдаванье на короната, но той не може да избере единъ краль, нито да назначи една кралевска фамилия — съ една дума всѣка функция, която се отнася къмъ частенъ прѣдметъ не принадлежи на законодателната власть". — Все по сжщитѣ съображения суверенътъ не може да осжжда или наказва този или онзи но той може да установи наказания изобщо[3]. Руссо отива още по далечъ, когато казва, че суверенътъ не може да прокламира войн или миръ, понеже това сж части, специални актове, приложени на закона[4]. Той грижливо установява разликата въ качествата старитѣ народи, които сж вършили подобни актове — тѣ постановяваха въ такъвъ случай, казва той, въ качеството на магистрати, но не въ онуй на суверенъ[5].

При все това, и тукъ Руссо не е могълъ да се освободи от противорѣчията съ самаго себе. Суверенитетътъ, казва той, се състо въ закона и се проявлява чрѣзъ закона, постановление отъ общъ интересъ. Даже така разбранъ, суверенитетътъ не изключва отъ атрибутитѣ на суверенътъ правото на помилванье и контрол надъ изпълнителната власть. Споредъ принциипитѣ на общото прав помилваньето принадлежи на онзи, който стои надъ законит и сѫдебнитѣ власти, които сѫ произнесли углавната присѫда, т. е. суверенътъ или държавниятъ глава. Споредъ терминологията на Руссо помилваньето е специаленъ актъ, издаденъ, извършенъ по случай на дадена частна личность. Излиза че правото на помилванье не принадлежи на суверена. При все това Руссо твърдѝ, че то принадлежи на суверена[1]. Какъ да се обясни това явно противорѣчие? Руссо се задоволява да каже, че по отношение къмъ помилваньето, правото на суверена не е твърдѣ ясно. Въ сѫщность, ний не виждаме друго обяснение на този анахронизмъ въ неговата теория, освенъ онуй, което историята на френското право ни внушава. Споредъ старото френското криминално право, помилваньето (le droit de grace) се е смѣтало като едно отъ приложенията на jus dispendis или право на диспенсиранье при испълнението закона. А това jus dispendis по принципъ е принадлежалò на оня, който е създалъ закона; така щото юриститѣ сѫ го смѣтали като единъ видъ допълнение на законодателната власть; по тия съображения, вѣроятно, Руссо признава правото на помилванье на суверена. Въ този пунктъ той, значи, сподѣля общеприетото мнѣние въ негово врѣме. Но строго казано, правото на помилванье е пятно въ неговата теория на суверенитетътъ. — Така сѫщо, логически, правото на контролъ надъ изпълнителната власть не би трѣбвало да принадлежи на суверена, защото контролиранье приложението на единъ законъ е специаленъ актъ. При все това Руссо ни говори, че това право съставлява едната отъ сѫщественнитѣ прерогативи на законодателната власть надъ изпълнителната[2]. Обаче въ полза на Руссо би могло да се поддържа, че въ този случай суверенътъ, народътъ, дѣйствува въ качеството на магистратъ. Руссо, дѣйствително, споменува, че на периодическитѣ народни събрания народътъ е призованъ да рѣши, дали трѣбва да се остави администрацията въ рѫцѣтѣ на сѫщитѣ, или не[3]. Така щото по този въпросъ съмнѣнието е допустимо. Но остава не по-малко вѣрно, че правото на помилванье не се съгласява съ теорията на Руссова суверенитетъ.

---

[1] Emile V, C. S. II, 6, Lettres de la Montagne VI.

[2] C. S., II 6.

[3] C. S. II 5.

[4] C. S II 2 и особенно Lettres de la Montagne VII: тукъ Руссо е по утвърдителенъ и по-ясенъ.

[5] C. S. II 4.

Отличителнитѣ качества на суверенитета, споредъ Руссо, сѫ недѣлимостьта, неотчуждаемостьта и че тя почива главно върху всичкитѣ членове на държавното тѣло.[4]. Неговата теория е теория на народния суверенитетъ. Ний ще разискваме този въпросъ по-кѫсно. Нека кажемъ, че тия не сѫ единственнитѣ качества на суверенитета. Руссо изброява други въ своя Contrat Social: освенъ недѣлимъ и неотчуждаемъ, суверенитетътъ е още неограниченъ, не може да бѫде прѣдставляванъ, той е почти непогрѣшимъ и териториаленъ.

---

[1] C. S II, 5

[2] Lettres de la Montagne VII.

[3] C. S. III, 18.

[4] Lettres de la Montagne VI.

ЗАБРАВЕНИ РѢШЕНИЯ
НА
УЧРЕДИТЕЛНОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ.

Отъ **Д-ръ С. Кировъ**

Търновското Велико Народно Събрание, което е гласувало и Конституцията на Българското Княжество, е взело нѣколко рѣшения, които е помѣстило само въ протоколитѣ си, но е разбирало, че тѣ ще иматъ сѫщата задължителна сила, както постановленията на Конституцията. Но понеже тѣзи рѣшения не сѫ постоянно прѣдъ очитѣ нито на гражданитѣ, нито на управляющитѣ, нито на законодателитѣ, то често сѫ ставали и продължаватъ да ставатъ волни или неволни прѣгрѣшения противъ тѣхъ. За това, мислимъ, че не ще бѫде излишно да припомнимъ за сѫществуването на тия рѣшения, остарѣли вече съ повече отъ 20 години, но които сѫ като една притурка на нашата Конституция, и иматъ такава сила до тогазъ, до когато друго Велико Народно Събрание не ги отмѣни.

Прѣди да изброимъ тия рѣшения, нека видимъ какъ е гледало на тѣхъ самото Учредително Народно Събрание.

То е считало своитѣ рѣшения — както и трѣбва да бѫде — като задължителни за всички други събрания. Това е поменато изрично на много мѣста въ „Дневницитѣ“. Напр., при гласуваньето на чл. 33 отъ проекта за устава (сега чл. 35) се е прѣдлагало да не се туря въ Конституцията опрѣдѣлена сума за обдържанье на Княза, а първото Об. Нар. Събрание, или онова което избере Княза, да му опрѣдѣли и цивилната листа за до животъ. По тоя случай срѣщаме въ протоколитѣ тия думи на г. Балабанова: „Обикновенното Нар. Събрание е друго, а нашето друго. Което това рѣши, то е задължително за другитѣ“.

Наистина, тукъ думата е още за рѣшения, които да останѫтъ като членове на Конституцията. Но при много други случаи — които специялно ни интересуватъ тукъ — Събранието, когато е рѣшавало нѣщо, рѣшавало е сѫщеврѣменно (или пъкъ отдѣлно, съ особенъ вотъ) и въпроса: кѫдѣ да се запише взетото рѣшение — въ Конституцията ли, или само въ протоколитѣ. — Можемъ ли отъ това да заключимъ, че рѣшенията, които сѫ се записвали само въ протоколитѣ, сѫ се считали като по маловажни? Никакъ не. Противното е изрично повторено много пѫти. И до толкозъ и двѣтѣ тия нѣща сѫ се считали като равносилни, щото на тоя сѫщия аргументъ — именно, че сѫ равносилни — сѫ се основавали и тия, които сѫ прѣдлагали да остане нѣщо само въ протоколитѣ, и ония, които сѫ настоявали да се впише въ Конституцията. Една алинея, именно 6-а на чл. 105, се е даже помѣстила, при окончателното прѣписванье на Конституцията, въ текста на Конституцията, когато рѣшението е било, както ще видимъ подолу, да остане само въ протоколитѣ. Мислимъ, че това не е станало съвсѣмъ случайно.

Ето по кои случаи е станало въпросъ за това равносилие:

Подиръ извѣстната агитация, която станала по поводъ на гласувания въ засѣданието отъ 27 Мартъ, 79 г., чл. 83 на Конституцията (за свободата на съставянье дружества), агитация, която отишла до тамъ, щото „злонамѣрени хора“ взели да подозиратъ учредителното събрание, като сбирщина отъ комунисти и нихилисти, които гласували опасни закони, — сѫщиятъ г. Д-ръ Молловъ, авторъ на казания чл. 83, като отблъсналъ най-енергично тия подозрѣния, въ засѣданието на 12 априлъ, прѣдложилъ — за да се избѣгне всѣко недоразумѣние — да се прибави къмъ тоя членъ и оная добавка, както тя сега стои въ чл. 83, отъ думитѣ „стига само“ и до края. — Това обаче се е прѣдлагало, когато вече Конституцията е била завършена (освенъ една единственна точка, още не рѣшена окончателно), а Събранието поправяло при общо четенье само малки редакционни грѣшки[1]. По тази причина и повечето отъ ораторитѣ сѫ настоявали, че това „обяснение“, — както самъ прѣдложительтъ го нарича — а не „поправка“, е достатъчно да се забѣлѣжи само въ протокола, за да се не повръщатъ върху нѣща окончателно рѣшени; тъй като — както се изразилъ Ст. Беронъ — „Конституцията за насъ е вече нѣщо свято и което не може да се промѣнява“. — „Ако искате прибавлението[2] да мине въ Конституцията — казва г. Цанковъ -- а не въ протокола; то значи, че протокола нѣма сила; а то не е тъй. Ний много рѣшения, напр. за столицата и пр., минахме въ протокола тия рѣшения ще съставятъ прибавка на Конституцията. Рѣшение минато въ протокола има сѫщата сила като рѣшение минато въ Конституцията. — Както поменахме погорѣ, именно на сѫщото това основание и г. Молловъ сега пита: Понеже е все едно да се мине едно рѣшение въ протокола или въ Конституцията, защо това пояснение да се не тури въ тая послѣдната? — Нека прибавимъ и мнѣнието на г. Поменова. Той, като различава между вещество и форма, и като поменува, че „гдѣ да се тури едно рѣшение, е форма“, казва: „Азъ, като юристъ, тържествено заявявамъ, че ако прѣнесемъ пояснението отъ протокола въ Конституцията, не постѫпваме никакъ незаконно, и това не унищожава рѣшенията помѣстени въ протоколитѣ“ (т. е. оставенитѣ въ протокола рѣшения, които не би се помѣстили въ самата Конституция). — Слѣдов. върху тая точка всички сѫ били съгласни. И ако прибавката е била, при все това, турена въ Конституцията, то е станало, едно защото княж. комисарь г. Лукьяновъ е прѣдлагалъ тъй; друго, защото сѫ искали „да запушатъ устата на клѣветницитѣ и злитѣ езици“, — а клѣветитѣ били за единъ *членъ* на Конституцията, — и най-послѣ, по това вѣрно и пророческо съображение на прѣдложителя, Д-ръ Моллова: „Работата е, казалъ той, че мнозина ще иматъ на рѫцѣ Конституцията, а малцина — протоколитѣ. Сто души ще прочетѫтъ Конституцията, а само 25 — протоколитѣ“. При това и г. Поменовъ пакъ притуря, че „различието между рѣшения записани въ Конституцията, или само въ протоколитѣ, е все едно като далѝ пишемъ едно сѫдебно рѣшение на пергаментъ, или на зелена или бѣла книга“. Тия аргументи убѣждаватъ Събранието и то рѣшило да се прѣнесе това пояснение — но освенъ него, нищо друго не е прѣнасяно — отъ протокола въ Конституцията. — И като е станало тъй, както и ако да си бѣ останало рѣшението записано само въ протокола. и въ двата случая се доказва все сѫщото че Учр. Събрание е считало рѣшенията, оставени само въ протоколитѣ, като равносилни съ тия помѣстени въ Конституцията.

---

[1] Една отъ тия поправки („си“, подиръ думата „себе“, въ чл. 18) и до сега стои не внесена!

[2] Ний мислимъ че тъй трѣбя да се чете тая дума въ протокола, а не „поправление“, тъй като и самъ г. Цанковъ е билъ съгласенъ, че „поправление“ не може да има.

Тогазъ, защо сѫ вземани подобни рѣшения, които да се не помѣстватъ въ Конституцията?

Това зависи отъ самото естество на тия рѣшения. Едни отъ тѣхъ иматъ чисто прѣходенъ характеръ, — както напр. рѣшението взето въ засѣданието на 26 мартъ, за състава и начина на избираньето на Народното Събрание, което да избере първия Князъ (стр. 153); както и рѣшението, взето слѣдъ гласуваньето на чл. 86, именно: изборитѣ за I Об. Нар. Събрание да станатъ споредъ „Врѣменнитѣ правила“, тъй като врѣме не оставало за да се изработи избирателенъ законъ, — което тъй сѫщо влизало въ задачата на Учредителното Събрание. — Това послѣдно рѣшение не е имало никакво слѣдствие, тъй като при все това Събранието е намѣрило врѣме да гласува на бърза рѫка, въ послѣдното си засѣдание, на 16 апр., изработенитѣ отъ Хр. Стояновъ „Врѣм правила“ за избиранье народни прѣдставители за I Обикн. Нар. Събрание.

Други отъ рѣшенията се отнасятъ до единични случаи, и то такива, които се не докосватъ до никакъвъ конституционенъ принципъ. Такова е напр. рѣшението за столицата. Въ засѣданието на 22 мартъ, при гласуваньето на чл. 19 отъ Конституцията, се постановило, че за столица на Княжеството трѣбва да си остане София, а коронацията да става въ Търново. — Нищо не би прѣчило да се е поставило това нѣщо въ Конституцията. Но понеже [illegible]чието се отказало да помѣсти въ нея — и то по добри причини — подробното указванье на територията на Княжеството, то какво оставало за една столица?

Трети отъ рѣшенията иматъ общъ нормативенъ характеръ. Било че съ тѣхъ се постановяватъ положителни правила, било че се отхвърлятъ прѣдлагани наредби, тия рѣшения оставатъ като задължителни за бѫдѫщитѣ и законодателни, и управителни уредби, сѫщо както и коя да е точка отъ Конституцията. Мѫчно може да се опрѣдѣли, кое е накарало Учр. Събрание да не помѣсти въ Конституцията нѣкои отъ точкитѣ, които сѫ останали въ протоколитѣ. Причинитѣ трѣбва да сѫ, първо, голѣмата бързина, съ която Конституцията е била гласувана; послѣ, това, че не всички помѣстени въ нея точки (особенно въ отдѣла за правдинитѣ) сѫ били и въ проекта. Когато е имало нѣкой да настои за нѣщо да се впише въ Конституцията, то се е почти винаги приемало. Онова, което се е виждало, — нѣма да кажѫ, като пó-маловажно, но като такова, за което би било достатъчна гаранция само това, че бѫдѫщиятъ законодатель ще го има прѣдъ видъ, Събранието се е задоволявало да го прѣпорѫча само въ протоколитѣ, безъ да го изтъква прѣдъ очитѣ на гражданитѣ въ самата Конституция. Бѫдѫщето показа, че въ това отношение Събранието е погрѣшило. Но на всѣки случай то е желало да останѫтъ въ Конституцията само основнитѣ начала, върху които да се съгради бѫдѫщата Българска държава. По думитѣ на г. Цанкова, Конституцията е трѣбвало не да устрои Княжеството, а само да установи условията на „контракта“, който се сключва между Главата на държавата и Народа. — Ние нѣма да разискваме тукъ, права ли е тая теория или не; но Събранието, вижда се, така е гледало на работата си; то сключвало контрактъ, и тоя контрактъ е — Конституцията (стр. 100). Сега, като добавъчни клаузи на тоя „контрактъ“, — като притурка на Конституцията — по думитѣ на сѫщия г. Цанковъ — сѫ и ония рѣшения, които сѫ записани само въ дневницитѣ, и които Събранието е постановило да се зачитатъ за въ бѫдѫще сѫщо както самата Конституция.

Нека видимъ сега, кои сѫ тия рѣшения на Учр. Нар. Събрание, записани само въ протоколитѣ му. Ний ще ги изброимъ всичкитѣ подъ редъ, като цитираме страницитѣ на 2-о издание (отъ 1890) на Дневницитѣ на това Събрание, а членоветѣ на Конституцията — споредъ сегашната имъ нумерация.

1. На стр. 617 срѣщаме разискваньето за столицата. — Прѣдлагало се е да се помѣсти за това новъ членъ, подиръ чл. 19. Г. Цанковъ намира за добрѣ да се опрѣдѣли столицата само въ протокола, а не въ Конституцията. Г. Джабаровъ[1] прѣдложилъ, София да бѫде столицата на Княжеството. Г-нъ Цанковъ добавилъ, че отъ двѣтѣ столици: Търново — историческата, и София — правителствената, първата да си остане и за напрѣдъ резиденция

---

[1] Мин. год., при празднуваньето юбилея на г. Дриновъ, тогавашниятъ министъръ-прѣдсѣдатель г. Грековъ съобщи, че Проф. Дриновъ пръвъ е посочилъ София за столица на България. (Пер. Спис., кн. 59, стр. 817).

на Княза, а въ Търново да става коронацията. — Това прѣдложение се приело съ вишегласие, за да се мине въ протокола.

Това рѣшение се и слѣдва до сега. София си остава столица и постоянна резиденция, а въ Търново сѫ станали и двѣтѣ княжески възшествия, които до сега сѫ се случили въ Княжеството (на 26 Юний 1879 и 2 Августъ 1887), и които ставатъ, както всѣки знае, чрѣзъ даванье прѣдписаната въ чл. 34 клѣтва прѣдъ Великото Нар. Събрание.

2. Учр. Събрание е вмѣстило въ Конституцията много членове, които не сѫ фигурирали въ проекта за органич. уставъ; а обратно, нѣкои членове, които сѫ фигурирали въ него, сѫ отхвърлени. Не ще съмнѣние, че едно нѣщо, еднѫжъ отхвърлено, не може вече да се помѣсти въ Конституцията, освенъ пакъ отъ едно Учредително Събрание; не могѫтъ и специялни закони и рѣшения, гласувани отъ едно Об. Нар. Събрание да възобновѭтъ сѫщото нѣщо, подъ претекстъ, че то не е изрично забранено отъ Конституцията. Единъ отрицателенъ вотъ отъ Вел. Нар. Събрание е равносиленъ съ запрѣщение, и то има сила до ново Вел. Нар. Събрание[1]. Да не е ставало за извѣстни нѣща никакво гласуванье, все би могло още да се настоява, че тѣ не сѫ забранени въ Княжеството; но щомъ тѣ сѫ били въ проекта, или сѫ просто прѣдлагани, разисквани сѫ и отхвърлени чрѣзъ формаленъ вотъ, не може вече да се каже, че могатъ да бѫдѫтъ позволени.

Такъвъ единъ случай на запрѣщение чрѣзъ отрицателенъ вотъ, или отхвърлянье, имаме по въпроса за даванье на Княза дарове отъ държавнитѣ имоти. — Слѣдъ чл. 34 на проекта (сега чл. 36) е слѣдвало въ проекта чл. 35, съ такова съдържание: „На Народното Събрание се дава право да опрѣдѣлява дарове (дотация) на Княза изъ държавнитѣ имоти на Княжеството“. — Извѣстно е, че въ други страни, напр. въ Франция, отъ 1832 год., освенъ цивилната листа, сѫ се считали като „дотация“ всички движими и недвижими имоти, отстѫпени на ползуванье отъ короната (подробноститѣ сѫ уредени въ Франция съ Сенатусъ-Консултъ отъ 12 Авг. 1852). Такова нѣщо е ималъ прѣдъ видъ и чл. 35 на проекта. Учред. Събрание отхвърлило единогласно този членъ (стр. 122) и съ това отнело на всѣко бѫдѫще Нар. Събрание правото да отстѫпва държавни имоти на ползуванье отъ Короната.

3. Сѫщо така би било недопустимо да се законополага у насъ каквото и да е прѣпятствуванье на прозелитизъма.

Не само че Берлинскиятъ Договоръ е наложилъ на Княжеството свободата на вѣроисповѣданието; не само че тази свобода е освѣтена въ чл. 40 на нашата Конституция; но и изрично, пакъ чрѣзъ отрицателенъ вотъ, Учредителното Събрание е запрѣтило за винаги подобна възможность, като се е отказало да вмѣсти въ

---

[1] Ср. случая: прѣдложение отхвърлено отъ едно Об. Нар. Събрание (чл. 113 Конст.).

Конституцията прѣдлаганиятъ отъ 6 души депутати новъ членъ, който да се помѣсти слѣдъ горѣказания чл. 40, и който гласялъ: „Прозелитизъмътъ се запрѣщава". Противъ този членъ възсталалъ Славейковъ, като нарѣкълъ такова нѣщо „анахронизъмъ", „неприлично за вѣрата ни", „унижение за нея".

Събранието отхвърлило прѣдложението[1] (стр. 140)

4. Много по-важно за нашето законодателство е разискваньето, станало по поводъ на слѣдующия 41 (сега чл. 42) на Конст. Този членъ, както е знайно, гласи: „Църковнитѣ работи, на християни отъ неправославно изповѣданье и на друговѣрци, управляватъ се отъ тѣхнитѣ духовни власти, но подъ върховния надзоръ на надлежния министъръ".

Н. Михаиловски е настоявалъ силно да се замѣнѫтъ думитѣ: „отъ неправославно вѣроизповѣданье" съ: „отъ всѣко вѣроисповѣданье"; защото инакъ ще се разбира, че работитѣ на православнитѣ не ще бѫдѫтъ подъ надзора на надлежния министъръ. — Блаженнопоч. Митрополитъ Григорий отговаря на това, че ако се приеме такова нѣщо, то ще противорѣчи на гласувания вече 38 (сега 39) членъ — като подкрѣпя съ това съмнѣнието на Михаиловски. — Мнѣнието на Михаиловски поддържалъ и г. Цанковъ; а г. Грековъ, поддържалъ мнѣнието на Григория (т. е. да остане члена както си е), но дава ясно да се разбере, че въ прѣдложения членъ е било нуждно да се опрѣдѣлѫтъ изрично отношенията на инославното и иновѣрно духовенство спрямо правителството, а не да се освободи отъ надзоръ Православното Духовенство. Колкото за нашето духовенство, казва ораторътъ, за него не можемъ да се съмняваме, че ще избѣгва отъ сѫщия надзоръ. И такова очевидно нѣщо нѣма защо да се опрѣдѣля въ Конституцията; то ще се опрѣдѣли въ устава, който ще се изработи за отношенията на църквата. — г. Поменовъ подкрѣпилъ и той мнѣнието на Михаиловски: „Всичкитѣ работи на духовенството трѣбва да минуватъ прѣзъ надлежния министъръ съ едничката цѣль, за да има той надзоръ надъ духовенството; това право ако не се даде сега на министра, той, принуденъ отъ обстоятелствата, ще го иска слѣдъ 2—3 години, и тогава ще му се даде". г. Цанковъ туря край на разискваньето като заявява, че желанието „да се постави българското духовенство подъ надзора на министра на духовнитѣ работи, се испълнява, защото даденото отъ г. Грекова тълкуванье ще се замине въ протоколитѣ. Подъ това условие членътъ се приелъ както си е (стр. 141).

Ний настояваме на това обяснение въ протокола толкозъ повече, че както работата е изложена въ Конституцията, дѣйствително би могло да се мисли, че Княжеството „се подчинява" на Св. Синодъ, а не обратно (чл. 39), и че единствениятъ надзоръ прѣдвиденъ въ Конституцията, е само за друговѣрци и инославни, но не и за православнитѣ (чл. 42), — отъ каквото тълкуванье именно се е и боялъ покойния Михаиловски. Да не бѣха протоколитѣ, това тълкуванье би било необоримо.

---

[1] Ср. чл. чл. 100 (14) и 115 (17) отъ Екз. Уставъ приспособенъ въ Княжеството.

5. Слѣдъ гласуваньето на чл. 53 отъ устава (сега чл. 54), г. Стоиловъ, по чиято формула е билъ приетъ 54 членъ, прѣпоржчалъ да се вмѣсти въ протоколитѣ, че законътъ, който ще опрѣдѣли начина за приеманье хора въ българско поданство, трѣбва да показва улеснения на ония българи отъ Тракия и Македония, които биха пожелали да станатъ бълг. поданици.

Г. Балабановъ прѣдлага да се внесе като новъ членъ въ Конституцията, — но се приело, по прѣдложение на г. Каравеловъ, да се забѣлѣжи само въ протокола, — и това, че „Всички родомъ българи („и чужденци, добавено отъ г. Стоиловъ), които сж спомогнали за освобождението, било въ военна, било въ гражданска служба, сж по право граждани на бълг. Княжество, ако заявятъ това въ опрѣдѣленъ срокъ слѣдъ като влѣзе въ дѣйствие Конституцията." — За такъвъ срокъ се опрѣдѣлило три години.

Слѣдъ приеманьето на горното прѣдложение, г. Балабановъ прѣдложилъ да се забѣлѣжи въ протоколитѣ и това: „Правителството е длъжно, подиръ състава на първото министерство отъ туряньe въ дѣйствие Конституцията, да вземе всички мѣрки за да направи извѣстно съ най публичния начинъ приетото прѣдложение".

Това се приело отъ събранието (стр. 144).

Самъ г. Балабановъ, който подпадалъ подъ това рѣшение, като роденъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на тогавашното Княжество, е влѣзвалъ въ състава на първото Българско Министерство. Дали, вънъ отъ обнародваньето на самитѣ дневници, се е употрѣбило и друго срѣдство, и какво именно, за да се направи извѣстно това рѣшение, ний не можемъ да кажемъ. Но важното е да отбѣлѣжимъ тукъ, отъ каква важность рѣшения сж записвани само въ протокола, и сж се прилагали, разбира се.

6. Шесто едно рѣшение, записано сжщо въ протоколитѣ, е взето по поводъ на декорации получвани отъ чужди държави.

Г. Балабановъ който е внесълъ чл. 58, дѣто се казва, че „сжщо и ордени не могжтъ да сжществуватъ въ бълг. Княжество", прѣдложилъ, като изключение отъ общото правило, да се приеме единъ знакъ за дѣйствително отличие въ война, и то само за военни лица (чл. 59).

Това послѣдното прѣдложение, Славейковъ е прѣдлагалъ да се забѣлѣжи въ прокола, за да нѣма противорѣчие между двата члена: съ това се е съгласявалъ и г. Цанковъ но като се добави, че военнитѣ не могжтъ да приематъ декорации отъ вънъ.

Че граждански лица не могжтъ да приематъ, и, главно, да носжтъ нито български, нито чужди декорации, това се обяснило по-рано. Сега се прѣдлага да се позволи за военнитѣ да носятъ бълг. декорации, но не и чужди. Г. Грековъ формулира така: Да се позволи да има бълг. декорации за воени лица, и това да се запише въ Конституцията; а за чуждитѣ — да се запише въ протоколитѣ и то така: че на военитѣ се позволява да носятъ и чужди декорации, но само когато сѫ ги добили за участие въ войни на тия чужди държави.

Това се и приело (стр. 145).

Както е извѣстно, пакъ едно Вел. Нар. Събрание (IV-о) измѣни чл. чл. 58 и 59 на Конституцията; слѣдов. това записано въ протоколитѣ рѣшение за чуждитѣ декорации си изгубва значението.

7. Като едно прѣходно разспорежданье досѣжно ония чужди поданици, които сѫ вече служили на княжеството, г. Каравеловъ прѣдложилъ, и се приело да се запише въ протокола като притурка на чл. 66 отъ Констит., слѣдующето: „Всички чужденци, които сѫ служили до сега на българското княжество и желаѭтъ за напрѣдъ да останатъ на служба, могѫтъ да сторятъ това, като дадѫтъ клѣтва за вѣрность на службата, безъ да мѣнуватъ подданството си“. (стр. 153/4).

8. Подиръ гласуваньето на чл. 69 (приетъ по формулата на г. Балабановъ), г. Грековъ прѣдложилъ да се прибави слѣдъ тоя членъ и слѣдующия: „I. Никой данъкъ не може да се взема въ натура. II. Правителството не може да дава въ откупъ събираньето на данъцитѣ“.

Второто е ясно. Какво значи първото? Славейковъ го пояснява: „че отъ житото не може да се вземе пакъ жито данъкъ“.

Г. Каравеловъ прѣдлага да се тури този членъ въ протокола, а г. Грековъ настоява да се тури въ Конституцията; защото, казва той, „прѣдишното правителство (т. е. турското) имаше такива врѣдителни обичаи, които сега Конституцията трѣбва да унищожи“. Но е обаче противенъ да се вмѣсти прѣдложението му въ протокола, стига само това рѣшение да се обяви и докара до общото знание отъ бѫдѫщето правителство. Събранието съ вишегласие приело да се тури въ протокола прѣдложението на г. Грекова, съ условието което той прѣдложилъ [1] (стр. 156).

9. Това рѣшение се отнася до чиноветѣ на чужди поданници, приети у насъ на служба и до годинитѣ, прѣкаранн вече отъ тѣхъ на чужда служба.

---

[1] Прѣпорѫчаната мѣрка е била въведена още отъ привръм. русско управление въ България. Въ „записката“, която е прочелъ въ Събранието г. проф Дриновъ, се казва по тоя въпросъ: „още въ самото начало на войната се отмѣни и събираньето десятъкътъ въ натура заедно съ даваньето му на откупъ и, намѣсто него, бѣше казано, че ще се тури новъ земленъ данъкъ.

Като нѣма събрани потрѣбнитѣ за опрѣдѣлението на тоя земленъ данъкъ въ българското княжество свѣдения, управлението се принуди да приеме едно срѣдство, което не е яко сгодно нито за населението, нито за администрацията. Но съ това срѣдство може да се отстрани прѣжнята система, която даваше поводъ къмъ различни злоупотрѣбления и бѣше много тежка за населението, като му прѣпятствуваше да прибира uврѣме сеидбитѣ си отъ нивята“.

Не се е гласувало и тукъ нарочно да се запише това въ протокола, понеже това е ставало само за положителни вотове, за приети прѣдложения, а тукъ имаме работа пакъ съ отхвърлено прѣдложение, и е записано, че е отхвърлено.

Но какво е отхвърлено?

Прѣдлагалъ е Д-ръ Юрдановъ да се вмѣсти подиръ чл. 68 (сега 72) единъ новъ членъ: „Както на българитѣ, тъй и на иностраннитѣ чиновници, които влѣзватъ на българска служба, да се припознаѭтъ както чиноветѣ, тъй и годинитѣ, които тѣ сѫ служили въ странство“ и това прѣдъ видъ на нуждата отъ офицери за нашата войска, които мѫчно би се намѣрили безъ такъвъ членъ.

Единъ заявилъ, че чл. 66 е достатъченъ; другъ (К. Цанковъ) се изразилъ, че всичко това ще се уреди отъ бѫдѫщия воененъ законъ. Но именно за да се приготвяло за този бѫдѫщъ законъ една основа за това нѣщо, Д-ръ Юрдановъ настоявалъ да се вмѣсти въ Конституцията прѣдложениятъ отъ него новъ членъ. Обаче Събранието отхвърлило това прѣдложение на Д-ръ Юрданова (стр. 157).

Сега, пита се: кое е отхвърлено? Прѣдложението „да се впише този членъ въ Конституцията“ ли, — и слѣдователно като се оставя на бѫдѫщитѣ Събрания правото да рѣшѫтъ както намѣрѭтъ за добрѣ, или се отхвърля прѣдложението въобще и по начало? Ний мислимъ, послѣдното; защото, ако бѣ се рабирало първото, Сърбанието щѣше да рѣши, че се отхвърля прѣдложението на Д-ръ Юрдановъ, а се приема това на г. К. Цанкова, и, още по-вѣроятно, щѣше да рѣши, да се запише приетото въ протокола; това щѣше да бѫде достатъчно за да се даде една основа, върху която да строи бѫдѫщия законодатель, — както е станало съ много други прѣдложения. Но именно отъ факта, че Събранието не е рѣшило тъй, а е отхвърлило прѣдложението purement et simplement, ний заключаваме, че Събранието е гонило тъкмо противното: да не се даде основание за бѫдѫщи закони или рѣшения въ смисълъ на прѣдлагания членъ. — Че това заключение е вѣрното, се доказва, най-послѣ, и отъ самото разискванье. г. Начовичъ, върху чието мнѣние протокола се е разпрострялъ най-много, мотивира това си мнѣние твърдѣ ясно. Въобще да се признаватъ чиноветѣ, той е съгласенъ; но „колкото за годинитѣ (прѣкарани) на служба въ друго мѣсто, ние не можемъ да ги припознаемъ, казва г. Начовичъ, едно, защото е неправедно да считаме годинитѣ, които сѫ служили другадѣ, а друго, защото е неудобно да ни дойдѫтъ стари хора, на които трѣбва слѣдъ една-двѣ години да плащаме пълна пенсия“.

Както казахме, Събранието е просто отхвърлило прѣдложението, безусловно (стр. 157).

10 и 11.— Пакъ така чрѣзъ отхвърлянье сѫ взети и двѣтѣ важни постановления на Учредителното Събрание, че въ нашето Княжество не може да има ни Сенатъ, ни Държавенъ Съвѣтъ. И двѣтѣ тия сѫ такива важни учреждения, които не

могжтъ да бждатъ учредени отъ никое Обикновено Нар. Събрание. Тия два отрицателни вота (стр. 185 и 208) подкрѣпятъ нашата аргументация и по отношение на рѣшения 9, 3 и 2. Сенатъ или Държ. Съвѣтъ не може да се въведе, освенъ пакъ отъ едно учр събрание, което да измѣни чл. 85 и 148 на Конституцията, въ които се изброява ограничително въ какво се състои Народното Прѣдставителство и кои сж Върх. Правителствени Уредби. Че това е тъй се доказва и отъ факта, че за да се учреди „Държавенъ Съвѣтъ“, трѣбваше пакъ отъ едно Вел. Нар. Събрание да се спре силата на Конституцията; трѣбваше да се гласува, отъ сжщото Вел. Нар. Събрание, и специално пълномощие за създаваньето на такъвъ Съвѣтъ.

Прѣдложението за Сенатъ е било внесено като прѣдложение (подписано отъ 13 души) за измѣнение на чл. 78 (сега 85) отъ проекта, като се притуря и Сенатъ. — Въпроса за приеманьето на Сенатъ се отхвърлилъ по вишегласие (стр. 185; разисквания стр. 171 до 185).

Рѣшението за Държ. Съвѣтъ е взето при гласуваньето на чл. 141 (сега 148) отъ проекта, дѣто между Върх. Прав. Уредби е стоялъ на първо мѣсто „Държавенъ Съвѣтъ“. Повечето оратори се произнесли за отхвърлянето на Дър. Съвѣтъ. Ст. Беронъ е настоявалъ за единъ избираемъ Държ. Съвѣтъ. При гласуваньето, което станало явно и поименно, се произнесли 22 гласа за приеманьето, а 99 за отхвърлянето на Държ. Съвѣтъ (стр. 208).

Ний слѣхме тия двѣ рѣшения въ едно, защото и при разискванията ораторитѣ говорятъ изедно противъ „сенати-менати“, „държ. съвѣти“ и тѣмъ подобни. — Съзира се въ дневницитѣ даже, че Събранието е било и противъ всѣкакви комисии, комитети или съвѣти, учредени при Министерствата. При разискваньето на въпроса за устройството на Министерствата (чл. 162), Н. Михаиловски пита: ще ли има съвѣти при министерствата? Подпрѣдсѣдательтъ, г. Каравеловъ, му отговаря: „самитѣ министерства сж съвѣти“ (стр. 214). Въпросътъ не е по-нататъкъ разискванъ. Но на нѣколко мѣста се заявява, че нѣма нужда отъ никакви съвѣщателни тѣла, подготвит. комитети за проекти, и пр., тъй като работата на Министерствата е да приготвятъ проектитѣ, (г. Цанковъ, стр. 207), а Нар. Събрание само́ ще си назначава комисии за изучваньето имъ (стр. 208). — Никакво рѣшение не е взето по тия въпроси, за това и ний ги оставяме на страна. —

Слѣдъ като се отхвърлилъ Държ. Съвѣтъ, естественно е, че и цѣлиятъ първи дѣлъ отъ глава XXI на проекта (за състава на Държ. Съвѣтъ) станалъ излишенъ, слѣдов. чл. чл. 142—147 на проекта падатъ. Отъ тукъ нататъкъ слѣдватъ въ нѣколко алинеи атрибуциитѣ на прѣдполагаемия Дър. Съвѣтъ. Отъ тѣхъ едни (именно алинеи 1, 2, 7, 8 и 13) се отхвърлятъ; останалитѣ се распрѣдѣлятъ така: едни се възлагатъ на Върх. Касационенъ Сждъ, други — на Министерския Съвѣтъ, а трети — на Народното Събрание, и то чрѣзъ вписванье или въ Конституцията, или само въ протоколитѣ.

Ний излагаме това распрѣдѣление въ слѣднитѣ три отдѣла.

12—15. Алинея 3-а отъ атрибуциитѣ на Държ. Съвѣтъ гласяла: „Ще разглежда въ послѣдня инстанция рѣшенията на губернскитѣ управителни сѫдилища, кога има тѫжби отъ частни лица срѣщу хазната или отъ хазната срѣщу частни лица“.

Ал. 4 а: „Ще рѣшава въ послѣдня инстанция прѣпирнитѣ за подсѫдность помежду всички правителствени мѣста и дължностни лица“.

Ал. 5-а: „Ще тегли на сѫдъ (обяснено: ще рѣшава за даваньето имъ подъ сѫдъ) лица отъ сѫдебното вѣдомство“.

Ал. 6-а: Ще разгледва въ послѣдня инстанция работи и тѫжби по отстѫпванье частенъ имотъ за държавни или общински потрѣби“.

Всички тия атрибуции е рѣшено да се прѣдоставятъ на Касац. Сѫдъ и тѣзи рѣшения да се запишѫтъ въ протоколитѣ (стр. 209 и 210).

Интересно е, какъ тия атрибуции сѫ се прѣхвърляли отъ едно учреждение на друго, въпрѣки това постановление на Учред. Събрание.

Едноврѣмешнитѣ губернски административни сѫдилища сѫ упразднени още въ 1880 г. (указъ № 279, отъ 21 Юний) а съ тѣхнитѣ „права и обязаности“ сѫ натоварени апелативнитѣ сѫдилища; слѣдов. жалбитѣ срѣщу тѣхнитѣ рѣшения остава да се разглеждатъ въ В. Кас. Сѫдъ.

Но прѣпирнитѣ за подсѫдность далечъ не сѫ всички отъ компетентностьта на В. Кас. Сѫдъ. И по-долни сѫдилища могѫтъ да рѣшаватъ тия прѣрѣкания окончателно. (Въобще рѣшава надлежния по́ горенъ сѫдъ, въ общо засѣдание, като изслуша заключението на прокурора).

Що се касае до алинея 6-а, нея виждаме запазена въ чл. чл. 23 и 39 отъ закона за отчуждаванье недв. имоти за държ. и обществ. полза.

16 и 17. — Алинея 9-а: „Ще разрѣшава займове за Губерниитѣ, Окрѫжията, Общинитѣ и Градоветѣ“.

За тази алинея се прѣдлагало (отъ г. Цанкова), — като се каже: займове за „Окрѫжия, Околии, Общини и Градове“ — да се забѣлѣжи алинеята въ Дневника, а правото, изложено въ нея, да се прѣдостави на Народното Събрание. — г. Каравеловъ съ право възразилъ, че Нар. Събрание не може да се занимава съ разрѣшаванье заеми на Окрѫжията, Околиитѣ, Общинитѣ и Градоветѣ. Тогава г. Касабовъ прѣдложилъ да се прѣдостави това право на Министерския Съвѣтъ.

Това се и приело отъ Събранието (стр. 210).

Сѫщо и за ал. 10-а: „Ще разгледва работитѣ за отстѫпванье на недвижими имоти, които принадлежѫтъ на Губерниитѣ, Окрѫжията, Общинитѣ и Градоветѣ, а такожде ще разрѣшава или запрѣщава тия отстѫпвания“, — Нар. Събрание приело да се забѣлѣжи въ Дневника (пакъ съ горнята поправка, разбира се), и да се прѣдостави на Минист. Съвѣтъ.

Това е и просто, и ясно; А нашето законодателство, като забравя тия рѣшения на Учр. Нар. Събрание, се лута и видоизмѣнява работата въ всѣко ново законоположение.

Съ послѣдното видоизмѣнение на закона за окр. съвѣти (измѣн. отъ 26 Юний 99 г.) се въвожда още по-голѣмо разнообразие. Едни отъ рѣшенията на Окр. Съвѣтъ влѣзватъ въ сила, ако до единъ мѣсецъ отъ получваньето имъ не се отмѣнятъ отъ надлежния министъръ; други изискватъ прѣдварително утвърждение отъ надлежния министръ; трети — прѣдвар. утвърждение и то съ указъ, по прѣдставление на м-стра на Вжтр. Работи; а четвърти, най-послѣ, трѣбва да бждатъ утвърдени по законодателенъ редъ. Рѣшения за отчуждавание имоти се утвърдяватъ съ кн. указъ, по прѣдставление само на м-ра на Вжтр. Работи, а рѣшения за заеми се утвърдяватъ, както още въ 94 г. бѣ въведено — отъ Народното Събрание.

Сжщото разнообразие срѣщаме и въ законитѣ за Градскитѣ и Селскитѣ Общини. Съ подробноститѣ по тѣхъ нѣма да утегчаваме читателя. Ще поменемъ само, че едно единствено прилаганье на рѣшението на Учр. Събрание, и то непълно, срѣщаме само въ закона за Селскитѣ Общини, отъ 11 юлий 1886. Купуванье недвижимъ имотъ за малка сума може да стане по неотмѣнено рѣшение на общ. съвѣтъ. Но за размѣняванье (трампа) или отчуждаванье недвиж. имотъ, както и за заеми (чл. 61) — рѣшенията трѣбва да се утвърдяватъ прѣдварително съ Кн. указъ по постановление отъ „министерски съвѣтъ.“ — Едвамъ тука се явява въ длъжностьта си минист. съвѣтъ, но и то пакъ не за да утвърди окончателно; трѣбва още съгласието и на Княза.

18 и 19. — Алинея 11-а гласяла: „Да опрощава изостанали даждия и всѣкакви недосъбрани берии, на които прибираньето се вижда невъзможно“.— г. Касабовъ прѣдложилъ да се възложи това право на Нар. Събрание и да се внесе тая алинея въ Конституцията, като нова алинея (3), слѣдъ (2) на чл. 98 (сега чл. 105). — Така се и приело (стр. 211).

Сжщо и за ал. 12-а: „Ще прѣглежда смѣткитѣ на Върх. Смѣтна Палата, която е длъжна да му прѣдставя подробни изложения за испълнението на бюджета“, се приело да се възложи пакъ на Народното Събрание, но това „да се забѣлѣжи само въ протокола“ (стр. 211).

Дали тия послѣднитѣ думи сж погрѣшка въ протокола — не знаемъ. (И двѣтѣ издания на Дневницитѣ сж съгласни). Понеже всички работи, които има да върши Нар. Събрание, сж изложени въ Конституцията, вѣроятно при послѣдното прѣписванье на Конституцията, прѣписвачитѣ сж вмѣстили и това рѣшение пакъ въ Конституцията, като особна алинея (6) на сжщия чл. 105.

20. — Въ прѣдпослѣдното редовно засѣдание на Събранието, на 14 априлъ, прѣдсѣдательтъ, Н. Блаженство бившиий Екзархъ Антимъ, прѣдложилъ слѣдующето: „Има иностранни лица, които сж заслужили за нашето освобождение; прѣдлагамъ да ги запишемъ като почетни граждани на Княжеството“.

Подпрѣдсѣдательтъ г. Каравеловъ добавилъ: да се приеме, че „Князя, по указание на Народното Събрание, ще да рѣши на кои лица ще да се направи тази честь и ще да имъ испрати и дипломитѣ за туй“.

Това прѣдложение се приело единодушно и съ ръкоплѣскание (стр. 245).

По причина на голѣмата краткость и непълнота на протоколитѣ, мъчно може да се установи, дали това рѣшение се касае само за лица, които това Народно Събрание, т. е. учредителното, е имало тогазъ да „укаже“, та тѣмъ бъдящия Князъ да испрати дипломитѣ, или трѣбва да се разбира, че това ще направи, и ще прави и за напрѣдъ Обикн. Нар. Събрание, и то въобще за лица, които сѫ помогнали, или които биха помогнали на България. — На всѣки случай, Учред. Събрание, ако не е искало да прѣпоръчва на бъдящитѣ власти една норма за приеманье и за въ бъдяще като „почетни граждани“ благодѣтелитѣ на българския народъ, то поне имъ е дало, съ своето рѣшение за дотогавашнитѣ такива благодѣтели—въ случай че така трѣбва да се разбира рѣшението, — единъ хубавъ примѣръ за подражание: единъ благороденъ начинъ за отплата и признателность къмъ заслужили на отечеството ни чужденци. Този примѣръ се е и донѣйдѣ послѣдвалъ. За съжаление е само, че листата ча българскитѣ „почетни граждани“, както и на тия, на които Учредителното и Обикновенитѣ Нар. Събрания сѫ изразили благодарность, не се дава на по-голѣма гласность, отъ една страна; а отъ друга — че тя е непълна.

21 и 22. — За пълнота нека притуримъ и слѣднитѣ двѣ рѣшения на Учредителното Нар. Събрание, забѣлѣжени на стр. 229.

Въ засѣданието на 13 апр. 79, се прочела телеграммата на Кн. Горчакова, въ отговоръ на поздравлението отправено отъ прѣдсѣдателя на Събранието, бившия Екзархъ Антимъ Видинский, по случай на чудесното избавление на Царя-Освободителя Събранието я изслушало на крака и съ викове „да живѣй!“ и рѣшило да прати нова поздравителна телеграмма до Царя Освободителя, тъй като сега Събранието е въ пълния си съставъ. При това прѣдсѣдателствующиятъ г. Каравеловъ приложилъ: „Имаме още една длъжность да извършимъ. Тъй като нѣмаме никакъвъ паметникъ за освобождението си, то азъ прѣдлагамъ да задължимъ народа нравственно да построи храмъ въ Търново, на Чанъ-тепе, който храмъ да се посвѣти на Александра Невски, русскиятъ Святецъ и Герой“.

Това прѣдложение се приело единогласно и съ въсхищение (стр. 229)[1].

---

[1] По той въпросъ се е разисквало и въ засѣданието на II Об. Н. Събр., отъ 17 дек. 80, когато се съобщило желанието на покойния князъ Александръ Батембергъ, да се съгради храмъ Св. Александъръ Невски въ София. Отъ разискваньето се вижда, че Събранието не е могло да се откаже отъ завѣщанието на първото Велико Нар. Събрание, и че ако се направи храмътъ въ София, трѣбва да се направи и другъ въ Търново — на Хисаря. (Стеногр. Дневн. CIV,стр. 264).

Подиръ това и Ст. Беронъ прѣдложилъ, че е „длъжность на цѣлия български народъ да въздигне храмъ на най-високото мѣсто на Св. Никола, гдѣто толкова герои паднаха за нашата свобода. Този храмъ да бжде вѣченъ паметникъ на признателностьта ни къмъ братственния намъ руски народъ“.

Потвърдява това прѣдложение дѣдо Славейковъ, като казва, че сме длъжни да изкажемъ признателностьта си не само словомъ, но и дѣломъ. Той завършва рѣчьта си съ тия думи:

„Много близу до мѣстото, въ което толкова жертви паднаха за свободата ни, лежжтъ развалинитѣ на паметния за народа ни Звѣни-градъ, гдѣто е станало първото условие, за да се подчини българския народъ на Турцитѣ. Нѣмамъ съмнѣние, че освободителитѣ ни ще въздигнжтъ паметникъ на ѓората Св. Никола, но то не е доста за насъ. Намъ прѣдлежи да въздигнемъ тоя паметникъ на това мѣсто, дѣто въ святия подвигъ за освобождението ни се слѣ кръвьта на ратницитѣ-освободители съ тази на освобождаемитѣ, тамъ дѣто въ основанията на този паметникъ ще лежжтъ коститѣ на героитѣ отъ двата братски народа, паднали въ ожесточена борба съ нашитѣ тирани. Тѣзи мѣста сж били свидѣтели на постидното ни порабощение прѣди петстотинъ и толкова години, и тамъ пакъ, въ наши дни се оми срамътъ на това постидно робство. Прѣдлагамъ, при въздиганьето на тоя паметникъ да приеме участие цѣлия български народъ, защото тоя паметникъ ще послужи въ бждяще като пжтеводна звѣзда за съединението ни; той ще привлича и съсрѣдоточава погледитѣ на всички българи отъ всичкитѣ страни на България“.

Сжщо тъй единогласно се приело и това прѣдложение (стр. 229)[1].

И двѣтѣ тия рѣшения чакатъ осжществението си.

---

[1] Паметникътъ на Царя-Освободителя, който сега се планира, да се издигне въ столицата, сжщо тъй не може, мислимъ, да замѣни паметника, за който е рѣшило Учр. Събрание. Софийския паметникъ ще изразява признателностьта ни къмъ покойния великъ благодѣтель, а Св. Николския храмъ — признателностьта ни къмъ цѣлия русски народъ.

КРИТИКА

Адалбертъ Шамиссо. Чудесната история на Петра Шлемиля. Прѣводъ отъ френски (?) София, 1900.

Почти едноврѣменно съ мощното господство на класическия духъ въ нѣмската литература, къмъ края на 18 и началото на 19 в. настѫпва епохата на критико-поетическитѣ общества, извѣстни подъ характерното име романтически. Нѣмскиятъ поетически гений бѣ вече прѣситенъ отъ антично-класическия идеализъмъ, въ когото ваймарскитѣ диоскури тъй майсторски го култивираха, та затова потърси поетическия идеалъ въ народно-реалистичнитѣ стремежи на „епохата на генинтѣ“ (Geniezeit). Въ противоположность на класицизма, който бѣ придобилъ староеллински характеръ и който въ чисто гръцко облекло принасяше жертва въ храма на Аполлона, романтизма си създаде особенъ срѣдневѣковно-фантастиченъ свѣтъ. Облѣченъ въ рицарски одѣжди, той възнасяше своитѣ молитви въ готическа църква, украсена съ свѣти образи [1]. Романтическиятъ духъ чийто начала се коренятъ въ философията на Фихте, теософията на Шлайермахера и поетическитѣ разсѫждения на Шелинга, счете за необходимо да се освободи прѣди всичко отъ дотогавашната традиционна условность въ поетическото искуство и потърси задоволство въ тъй наречения романтически произволъ: гениалната личность се поставяше вънъ отъ всѣкаква конвенционалность, моралъ и обичаи, и като се прѣнасяше въ мирътъ на своята необуздана фантазия нейното съзнание се терзаеше отъ творения къмъ непостижимото. Характеристичната особность на романт. духъ слѣдователно е безграничното господство на фантазията и унищожение ограниченията, наложени отъ природния ясенъ разумъ; фантазията се оттръсва отъ разума, прѣзира всичко рационално и еманципира субйекта отъ подчинението му на „закона за необходимостьта“. Тоя духъ се устреми въ сферитѣ на легендарния, таинствения свѣтъ на фантазията, както това най-ясно се изказва въ стиховетѣ на Тика:

„Mondbeglänzte Zaubernacht,
Die den Sinn gefangen hält,
Wundervolle Märchenwelt —
Steigt auf in der alten Pracht!“

---

[1] Julius Hart, Weltliteratur II, 809.

Той се устрѣми въ срѣдневѣковния католически романтизъмъ: италиянската, френската, испанската и английската поезия отъ епохата на ренессанса бѣха разкрити и се погълнаха отъ новия духъ. Романтизма прѣброди тъй сѫщо и таинственния истокъ и се унесе въ неговитѣ причудливи и загадочни образи; съ особна тѫга той се вглеждаше къмъ отдалечената небесна синина и въздигна въ символъ синето цвѣте (die blaue Blume der Romantik); той се впустна и въ таинственната бездна на човѣшката душа и се изостри въ тъй нарѣчената романтическа ирония (romantische Jronie) [1]. Романтизма си тури за задача да слѣе поезията съ живота, но въ сѫщность той самъ си затвори вратитѣ къмъ дѣйствителния животъ: вмѣсто реалистиченъ, той си остана фантастиченъ; той искаше да се прѣдстави наивенъ и вѣренъ на сърдцето, въ сѫщность обаче той си остана дѣтински, нелѣпъ, безъ вкусъ и вмѣсто общечовѣшки, той имаше чисто индивидуаленъ характеръ. Главния смисълъ на романтическия естетически идеалъ бѣ слѣдователно сливаньето на познанието, вѣрата, философията, митологията, природата, искуството, поезията, живота въ сферата на християнското поетическото схващанье. Но помирението на тия фактори бѣ невъзможно, а и романтизма не притежаваше прѣди всичко необходимата за това композиционна сила, съ каквато се отличаваше классицизма. Както тоя послѣдниятъ си постави за свой култъ древния миръ, тъй и романтизма си постави за такъвъ първобитното народно поетическо творчество въ свързка съ идеитѣ на Хердера. Отъ тогава, собственно слѣдъ издаванье на „Des Knaben Wunderhorn“ и сборницитѣ на Гриммовци, датира туй, което се нарича фолклористика. Но като заслуга на романтизма се брои още и мощното влияние, което той упражни върху развитието на наукитѣ; той спомогна за новото процъвтяванье на пластическитѣ искуства, истор. изучванье на езицитѣ и пр. и създаде новата наука за литературната история.

Характерното свойство на романтическата поезия бѣ обработката на чисто индивидуални чувства; лиризма е главния факторъ въ тая поезия, той е господствующия елементъ. Епикодраматическата сила бѣ останала на заденъ планъ. Външната форма е безредна, но има повече музикаленъ характеръ. Яснитѣ контури изчезватъ и всичко добива мъглява природа. Чувствата и фантазиитѣ се кръстосватъ и безпорядъчно прѣплитатъ. Романтизма, като не притежаваше особенъ творчески оригиналенъ духъ, прѣдизвика подражателството; той пропѫди поезията отъ природата въ книгата, отъ личностьта въ авторитета.

Истинскитѣ или старитѣ романтици, които създадоха романтическата школа, сѫ: Лудвигъ Тикъ (1773—1853), Августъ Вилхелмъ Шлегелъ (1767—1845), Фридрихъ Шлегелъ (1772—1829) и Фридрихъ фонъ Харденбергъ (Новалисъ 1772—1801), а другитѣ сѫ младитѣ или послѣшни романтици. Къмъ едно отъ обществата на тия послѣднитѣ принадлежеше и нѣмецъ-французинътъ Шамиссо. Романтически общества имаше по това врѣме въ Берлинъ, Дрезденъ и Вѣна. Къмъ първото се числѣха А. В. Арнимъ, Брентано, Айхендорфъ, Клайстъ, Ламотъ Фуке и пр. Къмъ него принадлежеше и Шамиссо. Роденъ прѣзъ 1781 год. въ фамилния замъкъ Бонкуръ въ Кампания, той, заедно съ цѣлата фамилия, е билъ прогоненъ отъ революцията прѣзъ 1790 г. и слѣдъ дълги странствувания се установява въ Берлинъ. Тукъ той става пажъ на кралицата и посѣщава французската гимназия. Слѣдъ нѣкоя година и друга той достига чинъ офицеринъ и макаръ че е можилъ да се върне заедно съ своитѣ въ отечеството си (по врѣмето на първия консулъ), той останалъ въ Берлинъ и съ жаръ се прѣдалъ на литературата, и писалъ нѣмски и френски стихове. Любовьта му къмъ неговото първо отечество расла все повече и повече. Обаче едва прѣзъ 1802 година той посѣтилъ Франция, но съ горесть на душата забѣлѣжилъ, колко се е отдалечилъ отъ духа на своитѣ хора. Прѣзъ 1806 г. посѣщава отново Франция, но като не сварилъ живи своитѣ родители, връща се въ Германия прѣломенъ духомъ, безъ занятие и положение. По това врѣме му прѣдложили професорска катедра въ Наполеонвилъ, но прѣди да я заеме, тя била закрита. Прѣзъ 1809 г. той се присъединилъ къмъ своитѣ приятели отъ романтическата школа въ Берлинъ; прѣживѣва извѣстно врѣме въ кржга на madame de Staël, а слѣдъ това, вече на 32 г. възрасть, той се прѣдава на естест. науки. Като естествоизпитатель, Шамиссо билъ повиканъ да участвува въ околосвѣтската експедция на Романцова, съ чийто параходъ „Рюрикъ“ пропжтувалъ свѣта. Прѣзъ 1819 г. се оженва, слѣдъ нѣколко години обаче жена му умира, а отъ жалъ по нея умира и той наскоро, прѣзъ 1838 год.

---

[1] Т. е. свойството, да умѣешъ остро да се шегувашъ по единъ игривъ начинъ съ свѣта и себе си.

Шамиссо прѣдставлява рѣдко явление въ поетическата литература; въ неговия духъ сж съединенни особеноститѣ на двѣ различни нации: по форма и езикъ той се приближава до французитѣ, а по чувства и характеръ той е сжщински нѣмецъ. Неговитѣ лирически произведения иматъ французска грация и елегантность, отъ една страна, и нѣмска глжбина на чувствата, отъ друга. Той е разумно сложена натура, която всичко обмисля и умѣе да обйективира своитѣ чувства. Той не е мечталъ, както другитѣ романтици, само за срѣднитѣ вѣкове, а е истински синъ на своята епоха, той е отражение на нейнитѣ болки и радость. Много негови стихотворения могжтъ да се нарекжтъ смѣсь на Уланда съ Беранже. Глжбина и нѣжность въ настроението, благородни замисли и здравъ мирогледъ проникватъ неговитѣ творения. Извѣстенъ става той едва прѣзъ 1831 г., когато за първъ пжть събралъ наедно своитѣ „Стихотворения“, а прѣзъ 1832 г. издалъ „Алманахъ на музитѣ“ (Des A. Wendt' schen Musenalmanachs). Въодушевенъ отъ щастливия си семѣенъ животъ той написалъ „Frauenliebe und Leben“ и при вида на своитѣ подрастващи дѣца— чудесния циклусъ „Lebenslheder und Bilder“. Както въ първитѣ, тъй и въ вторитѣ, той намира истинския сърдеченъ тонъ и настроение; младенческия дързъкъ духъ и моминската тиха мечтателность намѣриха у него своя най-даровитъ пѣвецъ. Прогонения отъ своето отечество аристократъ се прѣнася мисленно въ бащиния си замъкъ „Boncurt“, върху основитѣ на когото революцията прѣкара плуга. Но нѣжниятъ пѣвецъ благославя орачътъ, въ когото той съзира създаденото отъ революцията ново врѣме. Въ стихотворенията „Послѣдната Байронова любовь“ (Lord Byrons letzte Liebe) и „Chios“ той изказва своитѣ симпатии къмъ гръцкото национално движение. Той е написалъ освѣнъ това и единъ драматически опитъ, „Фаустъ“. Съзнанието на Фауста се прояда отъ съмнѣнието въ неговитѣ познания;

„Съмнѣнието е граница на човѣшкото познание; тая граница може, само слѣпата вѣра да прѣкрачи“;

—за това, той, въ отчаяние, забива ножа въ грѫдитѣ си. Но най-важнитѣ негови епически произведения, написани въ проза, сѫ пѫтнитѣ му бѣлѣжки около свѣта, които се считатъ за класически и горѣцитираната Чудесна история на Петра Шлемиля. Казватъ, че идеята за това творение се появила у поета слѣдъ едно негово пѫтешествие, прѣзъ което той изгубилъ едно по друго шапката си, мантела си, кърпата си и пр. Когато разказвалъ това, Fouqué запиталъ, да ли не е загубилъ нѣкѫдѣ и своята сѣнка. И дѣйствително, героя на горното творение Шлемиль (еврейска дума — нещастникъ) си изгубва сѣнката, т. е. той собственно я продава. Въ нея навѣрно авторътъ символизира гражданската честь, която, когато я притежаваме, не я цѣнимъ, но изгубимъ ли я веднѫжъ, както и здравьето, ний сме неизказано нещастни. Да се разкаже на кратко съдържанието на П. Шлемиля е почти невъзможно. Главниятъ нервъ на дѣйствието обаче се състои въ това, че П. Шлемиль прави фаустово условие съ злото; споредъ това условие П. Шлемиль, въ замѣна на сѣнката си получава неизказани богатства. Но отъ тоя моментъ нататъкъ Шлемиль е ужасно нещастенъ и измѫчванъ въ своето съзнание; макаръ и да се намира въ разкошни земни удобства, той не намира никакво удоволствие въ тѣхъ; на всѣкѫдѣ му се смѣѭтъ и го прѣзиратъ, че е безъ сѣнка. Слѣдъ врѣме дявола му прѣдлага наново да му повърне сѣнката, ако Шл. му даде душата си. Послѣдния не се съгласява на това условие, защото прѣдпочита земното нещастие прѣдъ вѣчното. Подиръ всичко това Шл. захвърля неизчерпаемото си съкровище, като се надѣе, че дявола ще му повърне сѣнката. Въ замѣна на това той получава едни голѣми ботуши (7 мили дълги), обува ги и тръгва да се скита по свѣта и като съзерцава природата, той намира въ нея удоволствие. Че Шамиссо е ималъ себе си прѣдвидъ въ изображението на Шлемиля се вижда отъ много нѣща: интересътъ на послѣдния къмъ природата, страстьта му къмъ тютюня, слугата му Бенделъ, кучето му Figaro и пр. Но изцѣло образа и характера на Шл. не съотвѣтствува на Шамиссо; въ живота на послѣдния нѣма онази вина и ужасна нравствена борба. Но сѣнката на Шл. сочи и къмъ мѫчителната мисъль у Шамиссо, че той е безъ отечество.

Нѣмцитѣ считатъ Шлемиля за едно отъ най-хубавитѣ си поетически произведения. За жалость обаче побългарения Шлемилъ не може да има тази претенция. Прѣди всичко прѣводача не трѣбваше да го прѣвежда отъ френски прѣводъ, колкото майсторски и да е направенъ той, до като може да се прѣведе отъ оригинала. Отъ единъ прѣводачъ се изисква да владѣе конгениално езика, отъ който прѣвожда и оня, на който прѣвежда. До колко прѣводача владѣе френски и до колко той вѣрно е прѣвелъ Шлемиль, намъ е неизвѣстно. Но неговиятъ български езикъ не само че нѣма изразителность и художественость, но много често е излѣзълъ некоректенъ подъ влиянието по чуждия езикъ. Слѣднитѣ цитати ще потвърджтъ това: „Съ пъленъ страхъ втренчено го гледахъ“ стр. 9. „моля ви, ако бихте били така добъръ.“ стр. 10; „Богъ е отегленъ отъ мене“ 21; „тѣ всички усилия употрѣбиха и пр.“ 25, „Истина ли е, господине графе, че нѣкой си Петъръ Шлемиль не е ви неизвѣстно лице“ 32; „нѣмъ отъ очудване“ 34; „опрѣдѣлителни мотиви за извинение“ 38; „Часоветѣ, обаче изтекли и утренната заря бѣше почнала да червенѣе небето на истокъ“ 46, „расточително въображение“ 48 и пр. Изобщо Шлемиль ни се показа вялъ и безжизненъ; той не обайва читателя съ чаровната сила на едно високохудожественно произведение, — разбира се, ний говоримъ за тоя Шлемиль, който е облеченъ въ тая българска прѣмѣна.

В. И.

Д-ръ Кр. Г. Раковски. Прѣстжпностьта. Нейнитѣ причини и срѣдствата за изкоренението ѝ. Варна, издание на Ст. Георгиевъ, 1900.

Идете и въ най-малкия градецъ, и ще забѣлѣжите, че дамитѣ искатъ непрѣменно да се обличатъ като парижскитѣ дами. И дѣйствително, тѣ слѣпо подражаватъ парижскитѣ моди, само съ една разлика: провинциялнитѣ дами зиматъ за послѣдня мода онова, което е вече изоставено отъ парижскитѣ. Провинциялкитѣ винаги закъсняватъ на нѣколко години.

Таквозъ впечатление ми произведе и книгата на г-нъ Д-ръ Раковски върху прѣстжпностьта. Да се доказва сега, че прѣстжпностьта е обусловена изключително отъ социялни причини, е анахронизъмъ. Това бѣше на мода между социялиститѣ прѣди 8—10 години, но не сега. Прѣди малко Енрико Ферри, който е едноврѣменно и социялистъ и криминалистъ, държа публични сказки въ Женева върху прѣстжпностьта, въ които той съ удоволствие констатираше, че сега за сега и най-доктринарнитѣ европейски социялисти признаватъ, какво прѣстжпностьта не може да се обясни само съ социялни причини, а е резултатъ на три фактора: климато-теллурическия, антропологическия и социялния. А отъ друга страна, който е слѣдилъ за отчетитѣ на 4-ия конгресъ на криминалната антропология въ Женева (въ 1896) и за послѣднитѣ изявления въ литературата отъ страна на Ломброзо и на неговитѣ ученици, знае, че и изключително антропологичната гледна точка е сѫщо изоставена. И тукъ, както и всѣкѫдѣ въ науката, истината е въ синтеза, а не въ монизма, който осакатява истината. Нѣкои прѣстѫпления сѫ продуктъ на социялни условия, нѣкои сѫ продуктъ на чисто антропологически причини (напримѣръ, прѣстѫпления вслѣдствие на вродено прѣвратно полово чувство (Conträre Sexualempfindung)[1] не могѫтъ се обясни съ никакви социялни причини), а нѣкои — прочее, сртвнително малко — зависѧтъ отъ климато-теллурически причини. Не може да се отрече, напримѣръ, че прстѫпността на италиянеца или испанеца се отличава отъ онъзи на германеца или славянина. Въ самата България може да се констатиратъ подобни различия, независящи отъ социялни причини.

Много добрѣ забѣлѣзва Ферри, че социялнитѣ причини сами не могѫтъ ни обясни нито едно прѣстѫпление и ето по-кои причини: ако земете 100 или 1000 индивидууми, които живѣѭтъ при абсолютно еднакво лоши социялни условия, вий ще констатирате, че тѣ не еднакво реагиратъ противъ тѣхъ: едни съвсѣмъ не правѭтъ никакви прѣстѫпления, други правѭтъ малки простѫпки, а трети правѭтъ грозни прѣстѫпления. Тѣзи различия въ реагирането се обуславятъ само отъ антропологически (физиологически и психологически) различия, които сѫществуватъ между индивидуумитѣ. Напримѣръ: въ нѣкоя мѣстность има гладъ: едни фаталистично очакватъ спасение отъ нѣкѫдѣ, други отиватъ да просѭтъ милостиня, трети захващатъ да крадѫтъ, колкото да удовлетворѭтъ своя гладъ, а четвърти излизатъ нощно врѣме да грабѭтъ и да убиватъ. Но всички тѣзи различия зависѭтъ само отъ различията въ вроденитѣ антропологически качества. Ако искаме да бѫдемъ по точни, трѣбва да кажемъ, че въ единъ случай социялнитѣ условия сѫ били причината, а въ други — само освобождающата сила (Auslösungskraft или по добрѣ Veranlassungsmoment). Сѫщо явление можемъ да забѣлѣжимъ и другѫдѣ. Ето ви трима аристократи (еднакви социялни условия), които сѫ се убѣдили въ измѣната на тѣхнитѣ жени; единъ обаче дири утѣшение въ обятията на една матресса, други тича въ сѫдилището да иска разводъ, а трети убива невѣрната сѫпруга.

Сѫщо ненаучно е да се твърди, че алкохолизмътъ е слѣдствие само на социялни причини. Първо, извѣстно е, че хронически алкохолици се срѣщатъ не само между сиромаситѣ, но и между богатитѣ; не само между работницитѣ, но и между капиталиститѣ. Въ всички цивилизовани държави ще намѣрите разкошни, прѣскѫпо платени лечебни заведения за богати алкохолици. Но друго е важно: ако земете, напримѣръ, работницитѣ отъ различни страни, които живѣѭтъ при абсолютно еднакви социялни условия, ще забѣлѣжите, че има грамадна разлика въ тѣхната наклонность къмъ алкохолизъмъ. Най-наклоненъ къмъ хронически алкохолизмъ е френскиятъ работникъ, който особенно охотно пие най-опасното питие: абсента. Ето едно интересно наблюдение, което може да се направи въ Женева: въ $^{4}/_{5}$ отъ всички слуаи на хроническия алкохолизъмъ между работницитѣ имате работа съ френци, а не съ женевци, при все че тѣзи френски работници живѣѭтъ при сѫщи социялни условия, както и женевцитѣ-работници. Ний имаме и друго доказателство, че алкохолизмътъ не зависи изключително отъ социялни причини: извѣстно е, че, изобщо зето, социялното положение на френскитѣ работници значително се е подобрило за последнитѣ 50—60 години. Това никой не може да отрече. Обаче алкохолизмътъ въ Франция, именно за послѣднитѣ години, се е уголѣмилъ въ ужасающи размѣри, тъй щото въ Франция отъ нѣколко години насамъ държавнитѣ мѫже сѫ заети съ издирванье на таквизь мѣрки, които би могли да противодѣйствуватъ на разпространението на алкохолизма.

---

[1] Гл. освѣнъ Kraft-Ebing, много хубавата книга на Schrenk-Nobzing: Ein Beitrag zur Aetiologie der contrāreu Sexualempfiudnng

Отъ друга страна ний констатираме, че въ много държави — Швейцария, Норвегия, Финландия, а особено въ нѣкои отъ Сѣверо-Американскитѣ Съединени-Щати — се е намалилъ значително алкохолизмътъ подъ влияние на една интензивна пропаганда и на дребни административни мѣрки, които ни най-малко не сѫ измѣнили социялнитѣ условия.

Съ една дума, прѣстѫпностьта, както и прѣстѫпникътъ, не сѫ слѣдствие само на социялни причини. Това има не само теоретическо, но и практическо значение. Трѣбва да признаемъ, че и при сегашнитѣ социялни условия можемъ и трѣбва да се боримъ противъ прѣстѫпностьта, но не чрѣзъ полиция и сѫдилища, а чрѣзъ обществена хигиена. Ферри привежда слѣдующия фактъ: нѣкои парижски затънтени улици бѣха прочути като опасни; всѣка нощь ставаха тамъ прѣстѫпления. Уголѣмиха броя на полицейски постове въ тѣзи улици — нищо не помогна. Обаче щомъ като направиха въ тѣзи улици достатъчно фенери, прѣстѫпностьта веднага се намали. Може и да ми се отговори, че и това доказва, какво прѣстѫпностьта е слѣдствие на социялни условия, къмъ които принадлежѫтъ и нощнитѣ финери. Азъ това не отричамъ. Но важно е да се знаѭтъ двѣ нѣща: прѣстѫпностьта може значително да се намали и при сегашния общественъ строй, а отъ друга страна, че прѣстѫпници ще има и при най-идеалния общественъ строй. Поне най-авторитетни учени въ тази область, като Ферри, сѫ на това мнѣние.

Книгата на г. Раковски, макаръ че не отражава нито „послѣдната дума на науката“, нито въобще всичкитѣ течения въ криминалната антропология, заслужва да бѫде прочетена. До колкото знаемъ, българската литература [1] съдържа тъй малко върху този въпросъ, щото трѣбва съ удоволствие да посрѣщаме всѣко ново съчинение върху него!

Д-ръ Д. Пасманикъ.

---

[1] Глед. моята „Сѫдебна психология“ I глава въ Юридич. **Прѣгледъ** 1899 год.

Старопланински полуостровъ по най-нови източници, отъ Н. Данковъ и Д. Илковъ. Мѣрка 1:200000. Ц. 1 л. 50 ст.

Господа Данковъ и Илковъ сѫ приготвили и печатали въ картографическия институтъ, подъ горния насловъ, една карта, въ която влиза и цѣлата дѣсна Ромѫния. Съ четири краски сѫ прѣдставени височинитѣ на мѣстата, съ двѣ — дълбочинитѣ на езерата и моретата. Рѣкитѣ сѫ направени съразмѣрно съ доста дебели чърти, за да бѫде теренътъ нагледенъ. Шосетата сѫ прѣдставени съ червени линии. Освѣнъ днешнитѣ политически граници, отбѣлѣзани сѫ и границитѣ на Санъ-Стефанска България. Това не е било излишно, защото между нашето образовано общество малцина знаѭтъ С.-Стефанскитѣ граници, а отъ нашитѣ сегашни гимназисти много рѣдко сѫ ония, които въ главни чърти знаѭтъ до кѫдѣ бѣха отбѣлѣзани прѣдѣлитѣ на българската земя слѣдъ освободителната война. Освѣнъ градоветѣ и паланкитѣ отбѣлѣзани сѫ доста внимателно нѣкои голѣми села и населени мѣста, които иматъ особенно значение било въ историческо, било въ културно отношение, или сѫ извѣстни поради минералнитѣ си извори.

Ний искаме тукъ, освенъ това, да обърнемъ внимание на нѣкои второстѫпенни недостатъци, които би трѣбвало да се иматъ прѣдъ видъ при едно друго издание. Най-първо трѣбва да стане малко измѣнение при разпрѣдѣление на краскитѣ, които означаватъ височинитѣ. Блѣдо-зелената краска, съ която сѫ покрити мѣста отъ 100 до 200 метра надъ морското равнище, трѣбва да обзема и мѣста високи до 250 метра: кафяната краска, която прѣдставлява бърдисти и хълмисти мѣста, трѣбва да покрива височини до 1000 метра, а тъмно-кафяната краска да покрива височинитѣ надъ 1000 метра. Ако стане така разпрѣдѣлението на краскитѣ, теренътъ ще бѫде много по-ясенъ: Дунавската равнина ще излѣзе по-нагледна, сѫщо и тракийската; Стара Планина ще изпъкне по-вече съ цѣлия си гребенъ; още по-отчетливо ще се явѭтъ планинскитѣ вериги въ западния дѣлъ на Балканския полуостровъ. Като говоримъ за краскитѣ, нека споменемъ, че покрай коритата на нѣкои рѣки прѣзъ планински тѣснини сѫ пустнати доста дебели зелени ленти, — та изглежда, че има широки долини. По такъвъ начинъ е загубенъ на Струма Руменския проходъ и на Вардара Ченгене Дервентъ.

И за означението на пѫтнитѣ съобщения имаме да направимъ малки бѣлѣжки. Както сѫ прѣдставени сега, желѣзнитѣ линии се губѭтъ отъ очитѣ на дѣцата. По-добрѣ щѣше да е, ако желѣзнитѣ пѫтища бѣха означени съ такива червени линии, съ каквито сега сѫ начертани шоссетата, а пъкъ шоссетата да бѣха прѣдставени пакъ съ червени, но много тъненки линии. Шоссейната мрѣжа за Турция не е пълна. Между Одринъ и Цариградъ има цѣло шоссе, и не е на откъсляци, както е прѣдставено на картата. То е наистина поврѣдено на много мѣста, понеже турцитѣ занемарватъ шоссетата покрай желѣзницитѣ, както правимъ и ний, но все е шоссе, по което може да се пѫтува съ талиги.

Въ Македония нѣма шосетата: Драма-Неврокопъ. Сѣра-Демиръ-Хисаръ-Джумая. Солунъ-Кукушъ-Дайранъ, Велесъ-Щипъ, Скопье-Тетово, Берь-Кограни. Така сѫщо щѣше да бѫде добрѣ, ако бѣха означени като колници пѫтищата Горни-Джумая-Щипъ и Солунъ-Щипъ-Скопье и Одринъ-Лозенъ, градъ-Малко Търново-Ямболъ.

При означаванье бѣлѣзи на градоветѣ, лишни сѫ особенни звѣздовидни точки за крѣпости. Съ тѣзи бѣлѣзи по-напрѣдъ се означаваха на картитѣ градове, обградени съ стѣни; сега такива обградени градове нѣма и тия бѣлѣзи ще побъркватъ ученицитѣ. Варна е прѣдставена напр. като крѣпостъ, а Видинъ не. Ако бѣлѣгътъ опрѣдѣляше староитѣ крѣпости, то Видинъ има по-голѣмо право да се отбѣлѣжи като крѣпость, нежели Варна. Ако ли съ тоя бѣлѣгъ е трѣбвало да се опрѣдѣлятъ модерно укрѣпенитѣ градове, то трѣбваше по-напрѣдъ той да се тури на Силистра, още повече на Одринъ.

Съглеждатъ се нѣкѫдѣ грѣшки и при другитѣ бѣлѣзи, съ които сѫ означавани населенитѣ мѣста, напр. Кешанъ трѣбва да има бѣлѣгъ на околийски градъ, Макри при Деде Агачъ трѣбва да има бѣлѣгътъ на село, Лозенъ градъ — на окрѫженъ градъ, сѫщо и Селфидже, Сараево трѣбва да има бѣлѣгъ на столиченъ градъ.

Общо казано, картата на Данкова и на Илкова е добра и много пригодна за долнитѣ гимназиални классове, а за първоначалнитѣ училища тя е необходима. Тамъ до сега дѣцата се мѫчеха да учѫтъ или на много голѣми, или на много неточни карти. Съ тая карта се остраняватъ тия недостатъци. И по евтинията си тя може да бѫде достѫпна и за най-бѣдното селско училище. Прочее ние я прѣпорѫчваме като добро учебно помагало не само за училището, а и за въ канцеларинтѣ.

В. К.

Антоновичъ. Чарлзъ Дарвинъ и неговата теория. Прѣвелъ Г. Бакаловъ. Варна. Издание на Стефанъ Георгиевъ и С-ие. 1899.

Една не само интересна, но и извънредно поучителна книга ни е далъ г. Бакаловъ. Който иска да се запознае съ еволюцията на оногова, който справедливо се счита за баща на еволюционната теория; който иска да се научи, какъ се създаватъ истинно-научни теории и да се запознае съ тѫпостьта на тълпата, която често сътои и отъ така наречени най-образовании хора, най-сетнѣ който би желалъ на единъ конкретенъ примѣръ да види, каква енергия е необходима, за да се прокара въ науката една нова мисъль — той нека прочете книгата на Антоновича.

Тази книга освѣнъ че ни дава една пълна биография на Дарвина, който е великъ не само като ученъ, но и като човѣкъ (явление доста рѣдко), но тя лека по-лека запознава читателя съ цѣлата теория на Дарвина, тъй щото и неспециялиститѣ, въобще всѣки образованъ човѣкъ може чрѣзъ нея да се запознае съ основитѣ на дарвинизма. Не вреди, че Антоновичъ се явява въ ролята на Дарвиновъ апологетъ и никакъ не запознава читателя съ онѣзи критически изслѣдвания, които съставятъ прогресса на биологията прѣзъ послѣднитѣ 25 години, въобще слѣдъ Дарвина.

Ний смѣтаме, че книгата на Антоновича ще стане настолна книга на всѣки образованъ българинъ. Между многото книги, които прѣведе г. Бакаловъ, книгата на Антоновича е, може би, най-цѣнната и най-полезната книга за широката масса на българската публика.

Д. В.

НОВИ КНИГИ.

Професоръ Челпановъ. Мѣстата на различнитѣ умствени способности въ мозъка. Прѣв. М. Генчевъ. Стр. 80. Цна 50 ст. Руссе 1900 г.

Х. Зудерманъ. Родина. Драма въ IV дѣйствия. Прѣв. отъ оригинала Д-ръ В. Николчевъ и П. Миневъ. Евтина драматическа библиотека № 3. Стр. 132. Цѣна 1 л. Казанлжкъ 1900 г.

М. Велиновъ. Джебенъ френско-български и бълг.-френски рѣчникъ. Стр. 717. Цѣна 4 50 ст. (подвързанъ). Търново.

Ю. М. Лермонтовъ. Двама братия. Драма въ V дѣйствия. Прѣв. Д. П-овъ. Евтина драматическа библиотека № 4. Стр. 66. Цѣна 1 л. Казанлжкъ 1900 г.

Дан. С. Руевски. Хавайскитѣ (Сандивическитѣ) острови. Съ илюстрации. Стр. 90. Цѣна 1·50 София 1900 г.

Фридрихъ Шиллеръ. Театърътъ като нравственно учрѣждение. Прѣв. отъ руски Н. Ив. Курдовъ. Стр. 16. Казанлжкъ 1899 година.

Антонъ Чеховъ. Дамата съ кученцето. Разказъ. Прѣв. Г. Б. Стр. 27. Цѣна 20 ст. Варна 1900 г.

Sacher-Masoch. Марцела. Разказъ за щастието. Прѣв. отъ русски Стефания Мирска. Стр. 84. Цѣна 60 ст. Варна. 1900 г.

Г. Н. Кратко ржководство за събирание растенния и съставяне наученъ хербарий. Стр. 50. Цѣна 50. Пловдивъ 1900 г.

Д. Григоревъ. Претендентитѣ за Македония. Стр. 31. Цѣна 15 ст. Варна 1900 г.

Ал. Поповъ. Учебно възпитателенъ планъ за III и IV отдѣление. Стр. 37. Цѣна 60 ст. Ломъ 1900 г.

Професоръ К. Тимирязевъ. Научни бѣседи. Прѣв. отъ русски Г. Б. Популярно-научна библиотека № 14. Стр. 115. Цѣна 90 ст. Варна 1900 г.

По инцидента между полковникъ Андреевъ и учителското тѣло въ гр. Варна.

Людвигъ Кржививцки. Миналото и сегашното. (Изъ общ. психология). Прѣв. Г. Б. Популярно-научна библиотека № 15. Стр. 28. Цѣна 20 ст. Варна 1900 год.

Г. Плехановъ. Прѣди десеть години. Прѣв. Г. Б. Библ. „Народно четиво № 4. Стр. 27 Цѣна 20 ст.

Georges Kalinkoff. Etude sur les sociétés par actions (anonymes) en Bulgarie. Стр. 92. 1899 г.

Ст. Ив. Поповъ. Народни приказки. Дѣтска библиотека № XVIII (18). Стр. 67. Цѣна 50 ст. София 1900 г.

Четвърто годишно изложение на Пловд. пѣвческо дружество за 1899—1900 г. Пловдивъ.

Годишенъ отчетъ на Пловд. Държ. Дѣвич. Гимназия за учебната 1898—99 год.

ОТВОРЕНО ПИСМО

До господина Д. Благоевъ, редакторъ на „Ново Време".

Прѣди нѣколко дена получихъ февруарска книжка на „Ново Време", въ която намѣрихъ една... статия, която специялно се занимава съ мене. Тази статия, както сами се признавате, е една „псувня". Само това обстоятелство би било достатъчно, да ме освободи отъ всѣка морална обязанность да Ви отговарямъ. При все това азъ намирамъ за нуждно да Ви отговоря, — по тия двѣ причини: първо, за туй, че Вий сте се осмѣлили, поради менъ, да нападате онова списание, което прави честь на България: Вий сте се осмѣлили да кажете за „Мисъль", че „допускането на Пасманика да шарлатанува въ страницитѣ му показва, на какво низко умствено стѫпало стои редакцията на Мисъль". Моя морална обязанность е, макаръ и да знамъ колко нищожно е Вашето влияние върху българското общество, да не оставя да падне ни сѣнка отъ подозрението върху редакцията на „Мисъль". Второ обстоятелство, което ме кара да Ви отговоря, е — да прѣдставя прѣдъ българското общество портрета на оногози, който се кичи съ името водачъ на една партия.

Но прѣди всичко, малко история.

Прѣзъ априлий мѣсецъ миналата година азъ Ви написахъ едно писмо, съ което молѣхъ да ме съгласите на единъ „сѫдъ честьта", който да се занимае съ нашия споръ, сир. да опрѣдѣли, до колко Вашитѣ нападки върху менъ сѫ основателни. Вий дълго врѣме не отговаряхте, даже и слѣдъ като моятъ защитникъ, г-нъ Петръ Танчевъ, адвокатъ въ [illegible] настояваше прѣдъ Васъ да отговорите нѣщо. Най-сетнѣ, [illegible] се срѣщнахме, слѣдъ моя [illegible] „[illegible] Сбирка". Тогава Вий ми казахте, че [illegible] и никакви лични нападки [illegible] съжаление, че не сме се обяснили по-рано. Ний се разпростихме най-приятелски, като си казахме, че ще се боримъ, но принципиялно, безъ лични нападки. Въ това Ваше изявление азъ виждахъ едно доказателство, че Вий може би сте фанатикъ, но въ всѣки случай честенъ човѣкъ. Но подиръ всичко, писано отъ Васъ слѣдъ това обяснение, азъ, колкото и да бихъ желалъ, не могѫ вече да мислѭ така за Васъ, особенно пъкъ подиръ тая статия-псувня противъ менъ. и то зарадъ една моя литературна студия, въ която нѣмаше нито даже една лична закачка. Нека за минута допустнемъ, че азъ въ тая студия не съмъ цитиралъ вѣрно: тогава Вашата цѣль бѣ постигната, щомъ докажехте това. Вмѣсто да направите това, Вий сте излѣзли да ме сквернословите и да се ровите въ моя частенъ животъ! И още какъ? Съ лъжи, съ улични ругателства и съ подли клѣвети. И това слѣдъ Вашето тържественно обѣщание да се боримъ принципиялно! Не, г. Благоевъ. Вий не сте фанатикъ, а единъ низъкъ клѣветникъ. Ето доказателствата:

1. „Отъ лѣкарь въ затънтено градче съмъ успѣлъ да станѫ градски лѣкарь въ Пловдивъ“ — казвате Вий. Първа лъжа. Първата ми служба въ България бѣше ординаторъ при I-во класната болница въ Варна, и само зарадъ туй, че описахъ недостатъцитѣ на болницата, бѣхъ за наказание изпратенъ въ Хвойна. Азъ се гордѣѭ съ това наказание. Градски лѣкарь въ Пловдивъ станахъ азъ слѣдъ близу едно-годишно отсѫтствие отъ България, посвѣтено на специялизиранье по болѣститѣ на очитѣ и ушитѣ, и бидохъ уволненъ въ края на 1898 г., безъ всѣкакви уважителни причини, по исканьето на г-на Д-ръ Янкуловъ. Въ всѣки случай когато сте писали Вашата „псувня“, Вий сте знаяли много добрѣ, че азъ нито съмъ градски лѣкарь, нито въобще заемамъ каквото да е положение въ България, понеже вече става 6 мѣсеца какъ съмъ я напустналъ.

2. „Дошелъ въ България, азъ въ първо врѣме съмъ се обявилъ за свободомислящъ. Но, глобенъ еднѫжъ съ 25 лева отъ едно сѫдилище въ Пловдивъ за отказваньето ми да дамъ клѣтва, като свободомислящъ... азъ съмъ наченалъ да се казвамъ прѣдъ сѫдилищата православенъ малорусъ“. Колкото думи, толкова лъжи, г. Благоевъ. И каква социялистическа послѣдователность! Какъвъ съмъ се казвалъ първо врѣме, когато додохъ въ България, можете да видите отъ моя послуженъ списъкъ. А сега ще Ви молѭ, г. Благоевъ, да узнаете въ Пловдивския паркетъ, кога съмъ билъ глобенъ отъ когото и да е. Истината е, че никога не съмъ се отказвалъ отъ даванье клѣтва и никога не съмъ билъ глобяванъ, така щото туй е просто лъжа отъ Ваша страна, г. Благоевъ. Азъ съмъ се казвалъ такъвъ, какъвто съмъ ималъ юридическото право да се казвамъ, макаръ че би ми било по-приятно, ако българскитѣ закони позволяваха да се кажѫ, което съмъ по убѣждение, сир. свободомислящъ. И ето Вий — социялистъ, който отричате вѣрата и националностьта — ме укорявате за туй, че ужъ съмъ се казвалъ свободомислящъ. А сега кажете ми, дѣйствително ли би било голѣмъ грѣхъ, ако

би скрилъ, че съмъ евреинъ, — въ една държава, гдѣто даже социялиститѣ, когато имъ потрѣбва, ставатъ антисемити, макаръ че и Марксъ, и Ласалъ, и Ферри, и Лория, и Адлеръ, и Зингеръ сѫ евреи? Колко дребнава злоба и въ тази ваша лъжлива фраза: „Пасманикъ е сѫщо русски евреинъ отъ Бердичевъ или Могилевъ — не помнѭ добрѣ.“ Г. Благоевъ, пакъ лъжете: нито Бердичевъ, нито Могилевъ въ живота си не съмъ видѣлъ, а съмъ роденъ въ центра на Малоруссия — въ Полтавската губерния. Обаче характерна е тази антисемитическа замашка на единъ социялистъ!

3. Третя и не вече дребнава, а коварна лъжа е, г. Благоевъ, че съмъ билъ изключенъ отъ медицинското дружество въ Пловдивъ. Вий живѣете въ Пловдивъ; нима не можехте да попитате нѣкого отъ тамошнитѣ лѣкари, дали съмъ билъ изключванъ отъ Пловдивското или кое и да е медицинско дружество? Но кажете ми, г. Благоевъ, за какво ви сѫ били потрѣбни толкова и такива лъжи?

4. Четвърта лъжа е, г. Благоевъ, че г. Раковски ме билъ уловилъ въ нѣкакъвъ плагиятъ отъ Кэрѣева. Това никога не е казвалъ и самъ г. К. Р. Той казваше само, че съмъ билъ зелъ тъкмо три фрази отъ нѣкой другъ авторъ, но азъ доказахъ и могѫ пакъ да докажѫ, че тѣзи мисли азъ съмъ изказвалъ въ публични реферати още прѣди тѣзи статии да сѫ били напечатани. Отъ друга страна азъ уловихъ г. К. Р. въ сѫщинско плагиранье, но и до сега не съмъ видѣлъ никакъвъ отговоръ на туй. — Най-сетнѣ, три мисли не съставляватъ съдържанието на нѣколкото десетки печатни коли, които съмъ написалъ въ българската литература върху социялизма.

5. Пета лъжа и сѫщеврѣменно най-низка отъ клѣветитѣ Ви, е, че съмъ сътрудничалъ въ „Българска Сбирка“, когато Редакторътъ билъ отъ силнитѣ на деня. Моето сътрудничество въ Б. С. датира отъ годината на основаваньето ѝ (94 г.), когато Редакторътъ ѝ нѣмаше нищо общо съ властьта; обаче прѣзъ годинитѣ 96—7—8, когато той „бѣше на власть“, главното мѣсто на моето сътрудничество бѣше прѣслѣдваната тогава, вѣчно опозиционната „Мисъль“.

И, така г. Благоевъ, петь капитални лъжи и гнусни клѣвети сѫ Ви били потрѣбни, за да унищожите „унищожителя“ на Марксизма, Пасманика! Колко сте жалки! Ако Марксъ би могълъ да види, какви срѣдства се употрѣбяватъ отъ неговитѣ „ученици“ въ България въ защита на неговото учение, той сигурно би пратилъ по дяволитѣ подобни ученици. Жалко става за марксизма, като гледашъ какъ той дѣйствува деморализирующе на божемъ честни хора. И нима Вий, г. Благоевъ, дѣйствително сте тъй долень въ нравствено и тъй ограниченъ въ умствено отношение, да мислите, че всички които критикуватъ марксизма, правѭтъ това отъ користолюбиви цѣли и че азъ ратувамъ противъ марксистката доктрина за нѣкакви лични облаги, а не отъ искренно убѣждение? — Сега прочее, можете да се успокоите: макаръ че напуснахъ България за винаги и не ще могѫ вече да „прѣслѣдвамъ користолюбиви цѣли“, пакъ ще продължавамъ да критикувамъ марксизма изобщо и българския социялизъмъ въ частность, който въ сегашната му форма смѣтамъ просто вреденъ за България. Азъ ще продължавамъ даже въ твърденьето си, че само една добрѣ организирана демократическа цартия, съ широка политическа, а особенно економическа программа ще може да извади България изъ сегашното ѝ критическо положение.

Още една бѣлѣжка, г. Благоевъ. Вий тъй сте злобни, че не забѣлѣзвате какви противорѣчия пишете. Отъ една страна Вий говорите за „низкото умственно стѫпало“ на редакцията на „Мисъль“, а отъ друга страна пишете, че „чрѣзъ „Мисъль“ Пасманикъ успѣлъ да се прѣдстави за необходимъ въ България авторитетъ по науката и сътрудникъ на български и даже чуждестранни списания“. Значи „Мисъль“ е тъй влиятелна, щото може да създаде не само авторитети по науката въ България, но даже да прѣпорѫчва за сътрудници на чуждестранни списания! Толкозъ подобрѣ, още повече, че „Мисъль“ е достигнала това въпрѣки Вашитѣ злобни инсинуации противъ менъ, съ които ето вече 4—5 години откакъ пълните Вашето списание! Но бѫдете спокойни: Пасманикъ е билъ сътрудникъ на чуждестранни списания още прѣди да е дошълъ въ България. Съ Вашата „псувня“ и съ Вашитѣ неволни признания Вий доказвате само Вашето умственно и нравственно убожество.

Тази ми е послѣдня дума къмъ Васъ.

Женева 12/25 Мартъ, 1900.

Д-ръ Д. Пасманикъ.

P. S Колкото се касае до обйективнитѣ ужъ бѣлѣжки въ статията на г. Благоевъ, на тѣхъ ще отговорѭ другъ пѫть.

ЕДНО ПОЯСНЕНИЕ

Отъ автора на **„Какво да се прави“**

В. „Нар. Права“, въ броя си отъ 14 мартъ, — между другото, съ което не считаме за достолѣпно да се занимаваме — ни натяква, че не сме знаяли за сѫществуването на прогрессивния налогъ въ множество европейски държави. Допускаме, че една неясность въ нашата статия може, поне отчасти, да е причина на това твърденье и се ползуваме отъ случая да дадемъ едно кѫсо пояснение.

Ний казваме: „Нашиятъ идеалъ е въвежданьето на единъ прѣкъ подоходенъ и прогрессивенъ данъкъ, който обаче до сега нийдѣ не е осѫщественъ“. Струва ни се, че за интеллигентния читатель нашата мисъль е ясна, а именно: нашиятъ идеалъ е, щото всичкитѣ разноски на една държава да се покриватъ изключително отъ единъ приходъ: чрѣзъ единъ прѣкъ подоходенъ и прогрессивенъ данъкъ, спр. да се унищожжтъ всичкитѣ косвенни данъци. Само въ този случай всѣки гражданинъ ще участвува въ държавнитѣ разноски съразмѣрно съ своитѣ срѣдства. А този идеалъ именно никждѣ не е осжщественъ. Нито Англия, нито Пруссия, нито Швейцария не покриватъ своитѣ държавни разноски изключително чрѣзъ подоходния налогъ. Въ Пруссия, напримѣръ, подоходния налогъ покрива само $^1/_3$ отъ всичкитѣ държавни разноски, въ Англия — само $^1/_2$, а Швейцарскиятъ съюзъ покрива всичкитѣ свои разнозки само съ косвени данъци. Прѣкиятъ подоходенъ налогъ сжществува въ кантонитѣ и е особенно развитъ въ демократическитѣ кантони, като Цюрихъ, Сентъ Галленъ, Бернъ, Ваадтъ, Женева, но и въ тѣзи кантони, освѣнъ подоходниятъ налогъ, сжществува още и налогъ на собственностьта и цѣла масса косвени данъци, напр. на сольта. (Нетдавна въ Бернъ дори сж уголѣмили налога на сольта отъ 15 на 18 ст. върху единъ килограммъ). Забѣлѣжете: разноскитѣ на общо-швейварското управление се покриватъ само отъ косвенитѣ налози, главно отъ мита на чуждитѣ стоки (близо 40 милиони лева годишно). Слѣдователно, ний имахме пълно право да кажемъ, че нашиятъ идеалъ, да се замѣстжтъ всички видове налози изключително съ подоходния налогъ, още никждѣ не е осжщественъ.

Струва ни се, че отъ нашата статия се разбира тъй сжщо, какъ гледаме ний на възможностьта, да се осжществи този идеалъ въ България.

Ний считаме това при сегашнитѣ условия за невъзможно, затова и казваме (стр. 130): „Ний мислимъ, че е полезно да запазимъ единъ косвенъ данъкъ: това сж митата на чуждитѣ стоки“. Но въвежданьето у насъ на единъ прѣкъ подоходенъ прогрессивенъ данькъ, както е въведенъ той въ европейскитѣ държави, особенно въ Швейцарскитѣ кантони, ний смѣтаме не само за възможно, но даже и за необходимо, като запазимъ при туй налога на собственностьта. Въ всѣки случай, даже и единъ ограниченъ подоходенъ налогъ по-скоро ще помогне за уравновѣсванье на нашитѣ финансии, отколкото всѣко възобновяванье на срѣдневѣковния десятъкъ, единъ крайно разорителенъ за населението данъкъ.

ИЗЪ ПАПКАТА НА РЕДАКЦИЯТА.

Нѣма да бждатъ печатани:

1. **Студентка**. ескизъ.
2. **Монологъ** изъ драмата **Чавдаръ.**
3. **Страница изъ теорията на познанието**.
4. **Пессимизмътъ и поезията**
5. **Знаменито събитие**. Разказъ
6 **Сълзи вмѣсто радость**

7. **Конкуренти**. Скица.
8. **Неприятели**. Етюдъ.
9. **Срѣщу Коледа**. Разказъ.
10. **Новороденото**.
11. **Бащата на Симона** (Монасанъ).
12. **Ахасферъ**.
13. Рефератътъ за **Probekandidat**.
14. **Умрѣла въ морето**, отъ Ф. Коппе.

Ржкописитѣ ще бждмтъ унищожени единъ мѣсецъ слѣдъ излизанье на тая книжка.

При това Редакцията припомня, че не се счита длъжна да дава никакви обяснения и че за дребни ржкописи (по малки отъ $1/2$ печатна кола) не се задължава въобще да дава никакви отговори, нито да ги повръща.

Ржкописи, назначени за Редакцията, трѣбва да бждмтъ писани ясно и по правописанието на Мисъль.

ОБЯВЛЕНИЯ.

НАЙ-ПОЛѢЗЕНЪ И ЕВТИНЪ ПОДАРЪКЪ. За да има възможность всѣки да си набави I, II, III, IV, V и IX-та годишнина съ 6 [illegible] отъ списанието **„Природа"** и ги подписе като подаръкъ за настѫпающата 1900 година. Администрацията му е рѣшила да ги отстѫпи за съвсѣмъ намалена [illegible] Адресъ: Редакция „Природа", София.

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКА

за [illegible] годишнина на селско-стопанското списание

„САДОВО"

[illegible]

[illegible]

Отъ Редакцията.

„ЗВѢЗДА“

МѢСЕЧНО ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ

Излиза всѣки мѣсецъ, отъ по 4 коли всѣка книжка.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА:

Ив. Кириловъ, Стоянъ Н. Коледаровъ, В. И. Сребровъ
и М. Ив. Ханджиевъ.

Абонаментъ: за година 6 лева, които се изплащатъ наеднъжъ или, за улеснение, на два пѫти: 3 лева на 1-й Мартъ и 3 лева на 1-й Юни. За странство — 8 лева годишно.

Който прѣдплати цѣлия абонаментъ до срѣдата на м-цъ Мартъ ще получи една изящно изработена корица (папка) за подвързване списанието.

Всичко се адресира до: **Иванъ С. Вителовъ, стопанъ на сп. „Звѣзда“, г. В.-Търново.**

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКА

ЗА VI ГОДИШНИНА НА

„МЕДИЦИНСКА БЕСѢДА“

МѢСЕЧНО ПОПУЛЯРНО СПИСАНИЕ

Редакторъ: **Д-ръ Витановъ**

„Медицинска Бесѣда“ излиза въ началото на всѣки мѣсецъ въ книжки отъ по 4 коли голѣма осмина и съдържа популярни статии по медицината, хигиената и др. науки, досѣжни до здравието на човѣка. Първата книжка отъ VI год., излѣзла въ началото на януарий т. г., има слѣдното съдържание: I. Къмъ читателитѣ. II. Народното здравие и народното богатство. III. За чувствата и тѣхното възпитание, отъ Д-ръ А. Шеталова. IV. Луетицитѣ, тѣхното нещастие за обществото и прѣдупрѣдителнитѣ мѣрки, социално-медицински очеркъ отъ проф. П. И. Ковалевски. V. Значението на апетита, отъ Д-ръ Б. Шехтеръ. VI. Искуственитѣ зѫби отъ Д-ръ Ф. Аничкинъ. VII. Произхождението на най-главнитѣ дѣтски болести и борбата съ тѣхъ, отъ Прив.-доцента В. Н. Жуковски. VIII. Гимнастика на дишането въ учи-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Отъ Дружеството.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ: **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кжнчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. Славейковъ, Г. Стаматовъ,
Д. Т. Страшимировъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Май — Книжка V.

СОФИЯ
Печатница и книжарница «Св. София»
1900

Тръпнѫтъ тѣ и къмъ земята
Втрѣнчатъ погледи съ тѫга:
Ахъ, едвамка я познаватъ
Кална, дрипава сега...

4. Минзухаръ.

Току-що пролѣтното слънце
Изпрати първа си цѣлувка
На полето —
И ти прибърза, минзухарче,
Да вирнешъ хубава главица
Къмъ небето.

На млада пролѣть първа рожбо,
Кому е твоята усмивка
Росна, блага?
О, нивга младенецъ невиненъ
Катъ тебъ засмѣнъ не е поглеждалъ
Майка драга!

А никаква ли черна мисъль
Подъ грѣйнало челце не криешъ,
Цвѣте мило?
Че може утрѣ — замразено —
Да клюмнешъ мъртво, щомъ си толкозъ
Подранило?

Напраздно питамъ. Ти безгрижно
И радостно чело подлагашъ
На лѫчитѣ,
Надъ тебе щедро що разлива
Засмѣно-блѣсналото слънце
Въ синевитѣ.

Цъвти, безгрижно! Тъй сърдцето,
Когато щастието грѣйне
И го стопли,
Не ще да знай бѣдитѣ бѫдни,—
Че въ него мѣсто не намиратъ
Горки вопли.

II. Х. Хайне

1.

Рѣчната лилия дигна главица
И въ небесата се взрѣ.
Влюбений мѣсецъ унило и тихо
Въ мигъ я съ лѫчи си огрѣ.

Трепетна йзново сведе главица
Тя къмъ водитѣ отъ срамъ.
Но, като призракъ, тѫженъ и блѣденъ
Мѣсечко свѣти и тамъ...

А. Д. Ихчиевъ.

2.

О, нека всичко да затихне
И мразъ навредъ да зацарѝ:
Съсъ мене скѫпъ азъ споменъ носѭ —
На Мая златнитѣ зари.

О, нека всичко да затихне
И като гробъ да занѣмѣй!
Нали сърдцето си ще чувамъ,
Че бие силно и лудѣй?!

Г. Лютаковъ.

III. Н. Василиевъ

Сѣвга неволенъ въ сѫдбата си лиха, —
Скърби голѣми чело ми покриха

Въ мрачната сѣнка на свойтѣ крила:
Нийдѣ утѣха — все нужда, тегла...

Вечъ младостьта ми сюрмашка минава,
Щастие мойто сърдце не познава:

Само неволята въ моитѣ дни
Ще ми е вѣрна и до старини. —

Тя е отъ люлка за мене вѣнчана
И ще ме люби до смъртна камбана, —

До като отъ изпитнитѣ безъ брой
Въ гроба намѣрѭ най-сетнѣ покой...

Щомъ е цвѣтецътъ веднѫжки попаренъ,
Него не радва деньтъ лучезаренъ!

IV. Н. Огаревъ

(Отъ цикла „**Монолози**“)

О бързай, потопи въ вълнитѣ на разврата
Ти чувства, съвѣсть, мисъль и лжчи,
И светотатствувай съ усмивка на устата
Въ гуляй, въ развратъ живота изхарчи!
Налѣйте чашитѣ! Вакханке сладкогласна
Ела, запѣй, слухътъ ми ти омай,
Отъ тебе искамъ пѣсень луда, сладострастна,
За злато ми целувка дай!...
Лудѣй виното въ менъ, гори ме туй лобзанье...
Красива си, божественна си ти!...
Защо ли пъкъ душа се кжса отъ страданье,
Защо сърдцето ми съ тжга тупти?...
Защо си хубава? Забравеното чувство,
Що будишъ ти, забравения блѣнъ?
На тѣзъ милувки твои безсрамното искуство
Нима любовь и страсть запали въ менъ?...
Любовь! Любовь!... О не, а само съжаленье,
Погиналъ ангелъ, чувствувамъ къмъ тебъ,
Ела, ти кална си! Азъ чувствувамъ прѣзрѣнье
Къмъ тебе, робъ продаженъ, жалъкъ, клетъ.
Ти плачешъ? Не, недѣй. Нима съмъ те обидѣлъ, —
Надъ менъ ти имашъ непобѣдна власть.
Не ще чуйшъ вечъ отъ мене думи ти укорни,
Живота си прѣднишенъ забрави,
Порочний каленъ пжть, дѣлата си позорни,
На мойта грждь ела глава склони.
Ти жертва си на страсти диви, ядни
Ела, скърбьта ти ще заглушж,
И съ мойта обичь силна, блѣнове отрадни
Ще цъвнжтъ пакъ във твоята душа.
Защо мълчишъ, дѣте, и гледашъ съ удивленье
А чашата прѣдъ менъ е пълна йощъ?...
Проклятие! Обзе ме пакъ ужасното мжченье
И дави ми гжрдитѣ съ страшна мощь...
А тя на рамото ми падна и задрѣма.
Що става въ менъ е непонятно ней:
И мълкомъ гледамъ азъ дъха си катъ подема
И младость, жаръ безъ смисълъ се пилѣй.

К. Саввовъ.

КРАТКА БИОГРАФИЯ

Скица изъ романа «**Душевноболни**»

Отъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

Лампитѣ бѣха все сѫщитѣ, ала сега мѫтножълтата имъ свѣтлина изглеждаше приятна и не навѣваше мѫчителни усѣщания въ душата на Милкова. Той влѣзе послѣденъ слѣдъ своитѣ другари и гледаше да остане незабѣлѣзанъ. Всичкитѣ маси бѣха пълни, и цѣлото заведение дъхаше топлина и веселость. Това се случваше често срѣщу праздникъ, а сега още повече, защото народното прѣдставителство бѣше свикано да разрѣши паричната криза. Милковитѣ другари влѣзоха въ отдѣлна стая и се разположиха около една маса. Милковъ въздъхна съ облекчение. Безпокойството му прѣмина, той се успокои и усѣти неуловима приятность. Отвънъ пияното акомпанираше фриволната пѣсень на една отъ пѣвачкитѣ. Слѣдъ нѣколко минути тя влѣзе засмѣна и поднесе ченийка за подаяние. Мавровъ впи очи въ полуотголенитѣ гѫрди, и погледътъ му се замрѣжи отъ сладострасни чувствува. Когато ѝ хвърли единъ гологанъ въ ченийката, той я щипна за гушката, а тя го цапна по рѫката и отмина нататъкъ.

— Е, Мавровъ, това има ли го изъ провинцията?

— Нѣма го пущината . . . Рахатъ сте вий тука откъмъ тѣзи работи. Знаѭ азъ: въ столицата да живѣешъ, па макаръ просякъ да си . . . Ехъ, да знаете какъ съмъ загорѣлъ!

На Милкова стана неприятно отъ тѣзи думи. Той си помисли, както и първиятъ пѫть когато прѣскочи прага на това заведение, че напусто се влачи по тия вертепи, които само смущаватъ душевното му спокойствие и нарушаватъ обикновенния вървежъ на живота му. Едно слабо желание се породи у него — да стане и да си отиде. Но той не помръдна отъ мѣстото си и не продума нищо.

Другаритѣ му си зарѫчаха кой кафе, кой чай, а Мавровъ поиска една чаша вино.

— Ний изъ провинцията кръвь пиемъ, — обясняваше той — а вий я проливате тука. Ами нѣма ли да додѫтъ при насъ нѣкои пиленца . . . А, я ела тука гълѫбче... — и той протегна рѫка за поздравъ къмъ влѣзлата пѣвачка. Тя подаде своята, изгледа го добрѣ, друсна си рѫката въ неговата, а другата сложи фамилиярно на рамото му. „Пила е вино“ мина прѣзъ ума на Милкова — „тамамъ е сега между небето и земята“. Мавровъ я прѣхвана прѣзъ кръста и я потегли да седне. Тя се изви кокетливо и му прѣдложи да я почерпи, иначе ще си отиде. Той се съгласи — разбира се, ще се почерпѭтъ и ще си поприказватъ. Сега сѫ вече познати, нали?

Когато донесоха виното, Мавровъ налѣ двѣ чаши, подаде ѝ едната и я подкани да се чукнѫтъ. Тя отпи отъ своята, намѣсти се до Маврова добрѣ, опрѣ двата си лакѫта върху масата и си кръстоса рѫцѣтѣ. Мавровъ налѣ изново чашитѣ. Тя понечи да вземе своята, но той задържа рѫцѣтѣ ѝ.

— Пст!.. Не мърдай! Тъй си хубава. . . На́, пий ако си жедна! — И той поднесе чашата до устнитѣ ѝ. Чашата се разлѣ по брадата и гушата ѝ, и тя се прѣстори на сърдита.

— Де, де — азъ не искахъ. Засмѣй се пакъ.

— Добрѣ, но зарѫчай още вино и чаши. . . Тѣзи хубавци нѣма ли да пиѭтъ?

Защо да не зарѫча — сега е разположенъ. Не винаги ще бѫде народенъ прѣдставитель, и кога ще му се падне пакъ да си погуляе. . . Въ дълбоката провинция той познава само жена си, а тука — колкото искашъ жени. . . Само не зѣпай, че врѣмето бѣга. Пъкъ всичкитѣ сѫ наши и нѣма да му вържѫтъ кусуръ.

Донесоха още вино и чаши за всичкитѣ. Налѣха, чукнаха се и пиха.

— Ти въ Дѫбово ли си живѣешъ, господинъ Пантелей Мавровъ? — попита пѣвачката.

— Ба! И името ми вече знае! Кой ѝ го каза?

— Никой. Азъ го знамъ отдавна — и името ви, и вази, и Дѫбово, и всичко. . .

— Че откѫдѣ?

Тя опрѣ глава на дѣсната си рѫка и го погледна въ очитѣ.

— Откждѣ. . . че и азъ съмъ джбовчанка. . .

— Ба, ба. . . Ти не си българка.

— Защо?

— Не те ли видѣх че не можешъ да приказвашъ хубаво български.

Тя помълча малко. Това я докачи. Облегна се на стола и прѣдизвикателно изгледа Маврова.

— Вашата кжща не е ли на черковния мегданъ? Не се ли влиза прѣзъ голѣми двойни врати въ двора? Отдѣсно нѣма ли градина? А налѣво по една каменна стълба се излиза въ стаитѣ. Три стжпала, че широчко, па седемь и чердака. Насрѣща гостната стая, на-дѣсно една стая, налѣво двѣ. . .

И тя продължаваше да описва кжщата съ такива подробности, щото Мавровъ зина отъ очудванье.

— Че ти отдѣ знашъ всичко туй? . .

Слѣдъ кжсо колебание тя отвърна:

— Азъ съмъ стояла у васъ. . .

— У насъ? . , Той турна два пръста отъ дѣсната си ржка на челото, посви очи и втренчено я погледна. — Чакай. . . чакай. . . Иде ми на ума. . .

И той изведнѫжъ извика:

— Мари Елено, ти ли си?

— Азъ съмъ зеръ. . . Убѣди ли се сега, че съмъ отъ Джбово. . .

Гледай сега ти случай! Нѣкогашната Елена, що се е борилъ и билъ съ нея като дѣте, сега тука пѣвачка, и той да бжде при нея. . . Интересно! Да, и другитѣ мислѭтъ сжщото. Отъ Джбово сж още троица и тѣ я познаватъ — досѣтиха се за всичко. Само Милковъ не е, но и той се интересува. Особенно Мавровъ познава и зжбитѣ ѝ. Въ Джбово тѣ сж отъ една махала, дори кжщитѣ имъ сж една срѣщу друга. Еленивата пада малко навжтрѣ, въ малката уличка, но все едно. . . И сега тя не е тѣхна вече. . . ала това не е важно.

— Че що щешъ тука, мари Елено? Какъ стана пѣвачка?

Да разкаже ли? Тѣ сж дълги работи. Тя се колебае. Но всички настояватъ, молѭтъ я. . . И тя нѣма защо да имъ откаже. Че туку речи малко е таквозъ за нея. . . Но нѣма нищо.

Поисква да запуши. Даватъ ѝ папироса, тя запалва и почва. Наскоро се забъбрува, и разказътъ ѝ се лѣе плавно и мелодично.

Майорътъ знае всичко за нея. Горката е била у тѣхъ. Когато са живѣли. . . умрѣли майка и бащата и [illegible] отъ тѣхъ. . . по-добрѣ било да е умрѣла, та да не е правила това. но. . . сега всичко е минало и прѣживѣно. Тѣ имали роднина — сестра на майка и, която била женена за вишневенецъ и живѣела въ Вишнево. Та при нея я пратила майка и — нѣщо не струва на чужди хора, нека струва на свои. Стояла тамъ нѣкое врѣме, па дели и отива въ Търново и отвела и Елена съ себе си. Какво е правила, какво е струвала тамъ, Елена не помни — знае само, че дели и се отишла въ Вишнево, и тя останала слугиня у единъ търговецъ. Търговецътъ често отсѫтствувалъ — по цѣли седмици — по своитѣ търговски работи, а жена му. . . не пропущала врѣмето да [illegible]. Всѣки день по гости и всѣки день веселба и [illegible]. Особено често идвалъ единъ хубавецъ офицеръ — тогава още поручикъ. Той си ималъ нѣщо съ господарката. . . Па и Елена често закачалъ — ще и се засмѣе, ще я погали по главата, ще я щипне по бузата. . . и по цѣли всѣки день и давалъ сладкиши и разни залъгалки. По едно врѣме настанало тревога въ живота на госпожата: тя нѣщо усѣтила — играта и съ поручика хванала мѣсто, и тя се видѣла въ трудно положение. Легнала на креватъ, и Елена тукъ тичала по чаршията за поручика и по аптеката. А поручикътъ често се обиралъ и на нея приказвалъ съ [illegible]. Една вечеръ той прибиралъ Елена у дома си. Какъ е [illegible] цѣлата нощь у дома му и какво е станало съ нея, тя не помни. Сутриньта като дошла на себе си, тя се видѣла въ [illegible] му и не можела да мръдне отъ болки. Зерь, [illegible] тя е била само дванайсеть годишна! Усѣщала остри, [illegible] болки и [illegible] плакала. Поручикътъ не пущалъ никого у дома си — само докторътъ дохождалъ. Слѣдъ двѣ седмици лѣкуванье тя станала отъ леглото, но заприличала на мрътвецъ. Да се върне пакъ да слугува — у търговеца — нито на поручика се искало, нито тя желаела. „Ще си ида у дома“. Да, това е най-добрѣ — и той това щѣлъ да и каже. Нека си отиде дома, да оздравѣе добрѣ, да напълнѣе. . . хемъ, да гледа безъ друго да напълнѣе и се разхубави, че послѣ е лесно — послѣ той знае. . . Далъ и пари и я испраща въ Дѫбово.

— Кой бѣше той поручикъ?

— Той е тука сега. . . сега е вече полковникъ.

— Какъ го викатъ?

Не имъ трѣбва да знаѭтъ това . . . Не е ли е все едно? Тя го е срѣщала често пѫти и го срѣща. Той се прави че не я познава. Па може и наистина да не я познава — толкова години оттогава — тя се е измѣнила много. Ето и Мавровъ не можа да я познае изведнѫжъ.

Слѣдъ това, какво е станало съ нея?

Какво ще стане! — Въ Дѫбово хората подочули за случката съ нея въ Търново. Пъкъ каквито сѫ . . . пази Боже . . . Да ти не стане нѣщо — ще се нахвърлятъ върху ти като мухи на сладко . . . Започнали да ѝ се смѣѭтъ, да я закачатъ — не можала да излѣзе изъ прага навънъ. Видѣла че нѣма животъ въ Дѫбово, па става и отива въ Русе. Тамъ станала държанка у единъ докторъ, послѣ минала у единъ офицеръ и . . . единъ день се озовала въ шантана. По едно врѣме щѣла да мине въ Влашко, но съ една приятелка дошла тука въ София. Съ други пѣвачки се научила да бъбри нѣколко езика и да пѣе чужди пѣсни.

Тя свърши разказа и поиска да се зарѫча още вино. Нейната история не направи особенно впечатление никому, освенъ на Милкова. Дѫбовчани се интересуваха само отъ онова, което можеше да имъ послужи за реални закачки и залъгалки. А Мавровъ си мечтаеше, колко хубаво е щѣло да бѫде, ако е билъ съ този умъ, когато Елена е стояла у тѣхъ. Но понеже миналото не може да се върне — той бѣше постигналъ тази философия — той започна да крои планове, какъ да извлече полза отъ настоящето.

— Ай гиди, Елено, ай гиди. . . Че ти си станала великомученица — бъбрѣше той и я поглъщаше съ очи.

Милковъ си мислѣше, че може би всичкитѣ жени отъ това заведение сѫ дошли по сѫщия пѫть тука. . . Ще рѣче и онова момиче — българче, което изглежда толкова младо и което изведнѫжъ го плѣни. . . Да, да. . . другояче не може да бѫде. . . А пъкъ той се застѫпи за него — и прѣдъ кого? прѣдъ единъ пиянъ вѣстникарь. . . Съмнѣнието вече се промъкна въ сърдцето му. Той знаеше, че кѫдѣ полунощь, когато заведението се поизпразни, тя ще дойде при него. Но той трѣбва да си отиде и да не стѫпва вече въ такива мѣста. Отъ какъ вдъхна отъ тоя въздухъ, въ който се разлива тая мѫчителна газова свѣтлина, той изгуби спокойствие и редъ. . . Нѣкакъвъ душевенъ недѫгъ го заглозда като червей, и той е сега неспособенъ за никаква работа. . . Да, да... трѣбва да си отиде. . . Но той не мръдна отъ мѣстото си.

Другитѣ разпитваха Елена, дали ѝ харесва този животъ. Разбира се, че не ѝ харесва. Трѣбва да търпи унижения отъ всѣки простакъ, който дойде въ заведението. Да дохаждатъ все такива, като Мавровъ и другаритѣ му, то ще бѫде рай. Но има разни хора. Пъкъ главното е това, че тя е изморена вече. Често я тегли нѣщо да се прибере въ родното си мѣсто и да заживѣе като хората. Благодарна е да слугува като робиня, само да не е тука. Отъ всичко може да се откаже — всичко ѝ е умрѫзнало, но само отъ еднонѣщо не може да се отдѣли. И това нѣщо я задържа най-много тука.

Какво е това нѣщо? Всички се интересуватъ да го узнаѭтъ. Мавровъ прѣдполага, че е нѣкой любовникъ, който е запалилъ Елениното сърдце. Любовникъ? Тя се изсмива отъ все сърдце. Колкото мющерии, то̀лкова и любовници. Това нѣщо сѫ дрѣхитѣ. Да, дрѣхитѣ, облеклото, на̀китътъ. Навикнала е да се носи хубаво, не може да облече какво да е. А съ това трѣбва да се прости, ако тръгне да измита чуждитѣ прагове. Може да яде сухъ хлѣбъ, дори може и да гладува, но трѣбва непрѣмѣнно да е облечена чисто и хубаво. Ето на̀, кое най-много я кара да седи тука и да търпи всѣки посѣтитель. Пъкъ и навикнала е съ другаркитѣ си.

Разговорътъ вече не интересуваше никого. Единъ си извади часовника и подкани другитѣ да си идѫтъ.

— Почакайте малко, бе... Рано е още — заяви Мавровъ.

— Да идемъ пъкъ на друго мѣсто — нали искашъ да обиколимъ всичкитѣ шантани, възрази Славковъ, който минаваше за добъръ познавачъ на тѣзи заведения. Той бѣше водачъ тази вечерь.

— Я слушайте. . . Ако не искате да седите, оставете ме мене. Други пѫть ще ходимъ пакъ. Сега си имамъ малко работа тука — ще си поприказваме съ Еленка за минали кахъри — и Мавровъ подмигна дяволито.

— Добрѣ, добрѣ, ама Елена много лъже — пази се, че ще те надхитри.

Мавровъ пакъ подмигна и се прѣмѣсти по-близо до Елена, па ѝ зашъпна нѣщо. Другаритѣ му си тръгнаха и Славковъ побутна Милкова, па му каза ниско:

— Мавровъ налапа вѫдицата.

„Ами азъ?“ — помисли си Милковъ и затърси съ очи оная, която бѣше смутила душевния му покой.

За правда

Разказъ отъ **П. Ю. Тодоровъ**

(Продължение)

◆

IV.

Наблегна нощьта и подъ нея се прѣви и замрѣ животътъ. Въ стаята непрогледна тъма е слѣла всичко въ едно и се чува само прѣгракналото лѣниво хърканье на нѣкой заспалъ. Отъ вънъ долитатъ равномѣрнитѣ стѫпки на часовоя.

Не хваща сънь само Габровеца. Главата му гори, мислитѣ му сѫ разбъркани; той като да върви нѣгдѣ, да се лута и на нигдѣ не може да излѣзе. Обърне сѐ възъ тая страна, възъ оная, прѣвие глава съ наболѣли вратни жили —мѫчи се да заспи. Ала нѣщо, сѣкашъ, го задушава, нѣщо го гризе, човърка и не му дава покой.

Понадигне прѣкосенъ кръстъ, отвори плахо очи—огледа се и отъ непонятенъ страхъ тръпки го побиѭтъ... Всичко като да е замрѣло наоколо. Той се разтреперва нечаяно — бои се да го не сбъхте нѣщо... Да го не налегне да изтръгне отъ него. Що — Габровецътъ самъ не знае...

Той пакъ закрива очи, прѣвива се и се застоява. Вижда бай Иванъ своята кѫща и широкия дворъ, постланъ съ зеленина..., разклонилитѣ се дървеса, подъ които, полулегнала, прѣживя укумилата се крава... Спомня си, какъ излѣзе вечерь, прѣстегна поясъ прѣдъ врати, видѣ Цона нарамила кобилица,—отива съ дружки къмъ извора. Па щурна му нѣщо на умъ и ей тъй, сѣкашъ краката му сами го понесоха — отиде право при баща ѝ на дюгена, че му нахортува и покурдисва се... И той:

— Че то разбира се... Твоя да е. Ще ѝ кажѫ... То оногози, хичъ не ни е работа да го чакаме... Върне се, та вземе, че се изплѣсне — иди му подиръ свири съ габровска свирка. . .

Па сръбнаха му тѣ отъ прѣсния пелинь и завързаха работата. . . А подирѣ?. . . — Ехъ, хорски уста не сѫ чувалъ да ги запушешъ ки! . . .

— Тя арнаутчето либи — викатъ момитѣ — хичъ бива ли да ги раздѣлятъ. . . Жива раздѣла. . . какъ ще ги раздѣлѭтъ. . .

— Ами белкимъ Габровеца — този калугеринъ, ще вземе . . . , шушнѫтъ други.

— Че какво му е щурнало сега да се жени! — разправятъ трети.

И хаменъ-хаменъ ще развалѭтъ ума на баща ѝ да се отметне отъ приказката си. Мѣната щѣше да стане — закѫснѣха я. Разсърди се той още по-много. . . — „Белкимъ азъ не струвамъ колкото арнаутчето? . . Белкимъ и таквизи голаци съ менъ ще се мѣрѭтъ?. . . Азъ, съ богатството си, единъ съмъ въ цѣло село и да се молѭ? . .“ Па на пукъ на всички, мѣни се, вѣнча се — запуши имъ устата. . .

И всичко това, той сѣкашъ бѣ забравилъ и сега се редѣше день по день прѣдъ него — той вижда всичко тъй ясно, като на длань. . . Габровецътъ усѣти, че е сторилъ нѣщо — силата му, мѫжеството му, сѣкашъ, го оставятъ.

„. . . Тя ме съсипа — като да заговори нерѣшителенъ гласъ въ него — тя ме посрами. . .“

Той се обърна на другата си страна, изпъшка, но мислитѣ го гонѣха. Прѣдъ него на ново се проточи врѣмето, като се завърна отъ Влашко. И стана му . . . той не знае, що. Вижда я залутана, замаяна, като щурава овца щѫка нагорѣ-надолу изъ кѫщи, ни жива, ни мъртва и, сѣкашъ, я жалѣй, но нѣщо пъкъ като да повдига, да напъва мишцитѣ му, налита го да я докопа за гърлото. . . И ходи изъ село той — хората го гледатъ тъй. . . Приказватъ му нѣкакъ, сѣкашъ, не тъй. . . Съкруши го нѣщо, захвана да се пуши Габровеца и, като му се изкискаха прѣдъ лице въ кръчмата — не го прѣтърпѣ. . .

„. . . . Да ми опропасти кѫщата—начева да се оправдава той — да ми зачерни честьта. . . да ме накара да я биѭ. . . И азъ пакъ да съмъ виноватия — пакъ азъ да теглѭ. . .“

Той е въ недоумѣние.

Прѣзъ прозореца надникна пълната луна и нѣколко меки и срѣбристи лѫчи се отрониха и застлаха натрышкалитѣ се безредно затворници. И луннитѣ лѫчи, сѣкашъ, се разлѣха съ съжаление надъ тѣзи живи трупове. Свѣтликътъ блуждаеше изъ спящия мракъ, като нѣкое неясно съновидение.

Габровецътъ излека се надигна, стана, прѣскочи двама турци, които, изтегнати, бѣха ударили гърбъ до гръбъ и надникна къмъ прозореца. Навънъ, по трепналия подъ луннитѣ лѫчи дворъ, се гонѭтъ нѣкакви вълшебни сѣнки и усойно, таинствено шурти чешмата, прѣзъ коритото на която нерѣшително прѣливатъ леки сребристи вълни. Прѣдъ селяка, сѣкашъ, внезапно се открехна новъ миръ, нѣщо, като да скепца душата му, — той се дръпна, сепнатъ, на другата страна. Съзрѣ заспалия до него Петрановъ.

„. . . Добъръ човѣкъ — мина прѣзъ главата му—пъкъ тъй хортува . . . „Убиецъ, насилилъ си, черкезинъ . . . — И той пакъ разтършува изъ ума си, да се оправдава. — Че тя ми е измѣнила — кой й е кривъ? Ако да не бѣ тя. . . Като ми е жена, да отиде съ другиго. . . Че кой й дава хлѣбъ? . . Той усѣща, че е правъ, но не му достига нѣщо, да се изкаже, да го чуѭтъ. . . да се разбере самъ.

„А защо ми викатъ „убилъ си, насилилъ си я — черкезинъ си станалъ“ — наведе той глава надъ Петранова, който бѣ склопилъ очи и широкото му чело бѣ засѣнено отъ разчорлени коси, които даваха нѣжность, почти женственность на лицето му.

И нѣкаква боязливость, сѣкашъ, го привожда въ умиление. Стори му се, че ако му разправи както той си знай, тъй — да излѣе душата си прѣдъ него, Петрановъ ще го проумѣй, ще . . . му помогне.

Габровецътъ като да се забрави, съ затаенъ дъхъ той се наведе надъ спящия и взе да го бута по рамото съ рѫка. Петрановъ протегна мършава рѫка, откри очи сънливо и въ недоумѣние погледна на затворника.

— Ами тя всичко стори — подзе нерѣшително Габровеца — тя всичко тука стори, — азъ нѣмамъ пръстъ въ тая работа. . . Не ми ли стига, гдѣто сега тукъ теглѭ, ами азъ пакъ виновенъ. . . .

Петрановъ не може още да се упомни.

И двамата мълчѫтъ.

— А, какъ ще кажешъ? — зашепна отново той. — Всички хора ми се смѣеха, че съмъ я държалъ за другиго... Тя ме посрами, разсипа ме, лицето ми зачерни, азъ ли съмъ пакъ кривъ? . . — Той искаше да каже „азъ съмъ тукъ за правда“, но нѣкой изпъхтѣ изъ другия кжтъ, той се сепна и като да нѣма сила да доизкаже.

Петрановъ слуша и не чува; гледа го плахо, неувѣренно. Той самъ не знае, сънува ли или гледа прѣдъ себе си бай Ивана.

— Какво искашъ? — каза най-подиръ строго той.

— Искамъ да те питамъ, — виновно отвърна той — защото тя е крива тука, взехъ я отъ бащината ѝ кжща гола, като тояга, пъкъ тя ме посрами, разсипа ме, станахъ за присмѣхъ на хората...

Петрановъ се посъвзе, потри очи, опомни се и съ още по-голѣмо удивление изгледа удивеното лице на затворника. Но и самъ не знае, що да му отвърне.

— Разсипа ме, продължи бай Иванъ, — като се наведе къмъ него — я вижъ до кой редъ ме докара! . . Какъ ще влѣзж между хора сега? . . Нея трѣбваше тукъ да тикнжтъ . . .

— Е, че какво искашъ? . .

— А бе искамъ — смути се и се замисли селякътъ — да ти кажж. . ., да ти кажж, че хората па менъ се смѣеха — нея трѣбваше тукъ да тикнжтъ. . .

— Ами ти си я билъ! — отвръща Петрановъ.

— Билъ съмъ я, защото ми е жена, защото. . .

— Ама другиго либила — го прѣсѣче той.

— Е, другиго либила, — кимна глава Габровеца — ама нали за менъ се е вѣнчала. . .

— Тя не се е вѣнчала за тебъ, а баща ѝ я продалъ за богатство ти. . . Хора вече не се продаватъ. . . И не ти стига че си я изнасилилъ, че си ѝ затрилъ живота, ами си отишълъ още да я биешъ, да убиешъ дѣтенцето въ утробата ѝ. . . Хмъ! що ти е сторило тебъ дѣтенцето? Още бѣлъ свѣтъ не видѣло.

И небрѣжно обърна гърбъ къмъ него.

Габровецътъ остана слисанъ.

„. . . Убилъ си дѣтето ѝ — мислеше той, клюмайки отново на мѣстото си — убилъ си го, още бѣлъ свѣтъ не видѣло. Че нейно ли е туй дѣте? . . . Че трѣбва ли ми менъ: моята жена да ражда чужди дѣца! . . .“

Бай Иванъ унило закрива очи, но сънътъ не пада на морнитѣ клепки. Той е слабъ, отпадналъ, само прѣзъ ума му се редятъ, една подиръ друга, мисли безъ край.

„. . . Какво ми е сторило дѣтето ѝ — пропълзява прѣзъ ума му — че какво ми е сторило? — какъ, какво да ми е сторило, кога за него ми се смѣѭтъ хората, — за туй чуждо дѣте. Нали за него стана всичко. . .“

Но задъ тия мисли, сѣкашъ, нѣщо страшно расте. Подъ тѣхното було той съзира едно малко невинно сѫщество и въ душата му се повдига умилително чувство, размѣсено съ дива злоба.

„. . . Дѣтето ѝ. . . Какво да ѝ правѭ дѣтето? Да го хранѭ? — Да го гледамъ? . . . Да търпѭ да ми се смѣѭтъ всички хора за него . . . за нея. . .“

И Габровецътъ, сѣкашъ, пакъ опира до нѣкоя стѣна и не може да отиде по-нататъкъ. Той усѣща, — има нѣщо тукъ, . . . ама не е негова вината. Всичкото село го знае... Ама той не може да се наддума съ Петранова ки! . . . Да речеше той да надзърне въ душата му, ще види, че не е кривъ и ще. . . го оправдае. . .

Пѣтлитѣ зачестиха; тукъ-тамѣ птичетата разтърсиха чеврѫсто крилѣ и зачуруликаха; въ небето се пропукваше зората. Селенинътъ, умалѣлъ, изнемощѣлъ, се унесе полека-лека, забрави се въ мислитѣ си и заклюма. . .

V.

Рѫмѣше дъждъ. Натегналото небе се бѣ надвѣсило като да искаше да прѣхлупи подъ себе си унило заклюмалата земя. Въ въздуха повѣва нѣкаква мъртва хладнина, по вадолицитѣ тичаха мѫтнитѣ порои, а рѫмоленьето на дъжда като да шептѣше нѣщо и замайваше душата. . .

Затворницитѣ, разредени подъ стрѣхата, едни унило навеждаха глави, други, съ сънливи очи, гледаха разсѣяно, а трети, ударили гърбъ о стѣната, като да бѣха се унесли. . . Петрановъ се провира между арестантитѣ и крачи назадъ-напрѣдъ, сѣкашъ всичко му е дотегнало. . .

Той се въспрѣ съ рѫцѣ хванати назадъ.

— На ли ти казахъ, че пакъ ще ми додешъ... — зачу отзадѣ си той гласъ. Обърна се: двама затворници, ниско остригани, се смѣеха. Единътъ съ дълго, черно, изтрито палто бѣ скрилъ рѫцѣ въ джобове, а другиятъ, съ вързанъ вратъ, когото едвамъ обръщаше, бѣ облѣкълъ жилетка безъ копчета.

— Азъ си знаехъ стоката—продължаваше затворникътъ съ вързания вратъ — остро желѣзо въ торба не стои. . .

— Ама да видишъ само — завъртѣ гордо глава затворникътъ въ черното палто — завихъ и замаяхъ на всичкитѣ главата. . .

— Бре! Аманъ бе Куте . . . — се изсмѣ той, като повдигна рѫка да поправи връзалката на врата си, и една силна миризма на карболова вода и йодоформъ удари Петранова въ носа.

— Заприщиха ме — начена съ докачено самолюбие затворника въ черното палто — тамамъ щѣхъ да прѣцапамъ голѣмата локва. . ., Дунава де, — намигна знаменателно той — щѣхъ да се шибнѫ въ Влашко, ама . . . пипнаха ме . . . Събиратъ селенията, разпитватъ ги . . . И единъ разправя, че му съмъ далъ буренъ за ревматизъмъ, други — за трѣска, че съмъ го обѣлилъ петь лева, — ама онъзъ. . . най-много крѣскаше, че съмъ ѝ взелъ единъ пуякъ да ѝ гледамъ. . .

— Е, на какво умѣешъ да гледашъ?. . .

— Ахъ. . . на бобъ, на зърно — на каквото. . . стига туй да дадѫтъ — и той потри знаменателно палецъ о показалецъ, като да чете пари.

— И гледачъ, и докторъ стана ти демекъ. . .

— Ехъ, ами едного го проводихъ да си изгуби ума по имане, — се усмихна съ гордо съзнание на своето достоинство той.

— Хмъ. . . И на малджилѫкъ го удари — поклати глава другиятъ.

— Ами, Пѣтлето — начена оживено затворникътъ въ черното палто — да го видишъ само, какво се е умѫдрило — цѣлъ въргобѫщникъ. . . Прибрало жена си и всяка сѫбота по пазаря, — чалащисва нагорѣ-надолу. . . Свѣтецъ, ти казвамъ. . . Вечерь, още не мръкнало, то се прибрало въ кѫщи, сутринь задига кошницата! Ходи по гѫби, по риба, да не повѣрвашъ, цѣлъ търговецъ станало. . . Отивамъ при него, смигвамъ му — то като че ни лукъ яло—ни лукъ мерисало. „Тъй, вика, азъ сега си гледамъ работата“... Ха-ха-ха!..

— Остави го — махна рѫка другиятъ важно — и отъ него адамъ олмаджакъ. . .

Петрановъ кимна глава и ги отмина.

„Народъ . . . разправяй и бори се за такъвъ народъ — говорѣше на себе си той. — Той го счита за гордость да напакости... И съ своитѣ прѣстѫпления се гордѣе... Мисли, че принася жертва, като го затворятъ, накажѫтъ... А този, който работи мирно, той го нарича глупецъ, присмива му се... Народъ, — само крещимъ ний, — послушай го, разбери го и тогасъ“...

Въ туй врѣме, край него случайно мина Габровецътъ и нѣщо като да го потегли къмъ него.

— Какво ти бѣ скимнало нощесь? — подхвана той, като се изстѫпи прѣдъ него.

Габровецътъ го погледна тѫпо и рабски начена: абе ти си добъръ човѣкъ, виждамъ те, дипъ уменъ човѣкъ си, ама защо не можемъ да си срѣщнемъ приказката съ тебе? Защо ме гълчишъ?... Защо изкарвашъ все мене кривъ?

Петрановъ го погледна.

— Ти все жена си укорявашъ — додаде слѣдъ малко той. — Какво ти е сторила тя, когато ти си я взелъ съ зломъ, гдѣто се казва: изнасилилъ си я; жива си я уморилъ и не ти стигало още туй, ами билъ си я, осакатилъ си я, та и дѣтенцето ѝ си убилъ... Какво ти е сторило то?...

Тия думи нахълтватъ въ душата на Габровеца, побѣждаватъ го и той се усѣща нѣкакъ чуждъ на себе си. Смисля се — Петрановъ е правъ, ама и той е правъ... И двамата сѫ прави... И затворникътъ умеква, умилява се нечаяно...

— Че какъ да съмъ я уморилъ — подема замислено, виновато Габровецътъ. — Гладна ли, жедна ли остана?

— Ехъ, ти пакъ твойта си знаешъ... Не храни хлѣба, казватъ хората, ами сладкитѣ приказки. — А ти какво си сторилъ? — Вѣнчалъ си се и хайде въ Влашко — тичашъ подиръ влахкинитѣ, ама зеръ, кой ще те види? — кой те знае тамъ?... Пъкъ тя тукъ да те чака. Ама баремъ да те е обичала!... Пъкъ ти, като черкезинъ, си я извлѣкълъ отъ бащината ѝ кѫща... И искашъ да те чака... А прѣдъ нея е любовникътъ ѝ — тя го люби... Та само ти ли си човѣкъ бе? Тя не е ли млада,—тя безъ сърдце ли е?...

Съ врѣла вода като да го попарятъ. Очитѣ му се размѫщатъ, колѣнѣтѣ му се подсичатъ, завива му се свѣтъ.

Тъй да говорятъ за него... и въ очитѣ му, когато той тегли за една нищо и никаква... Когато той е правъ, правъ е... И пакъ да го укривяватъ? — Че що е сторилъ той? — ударилъ я: кой мѫжъ не бие жена си?... Ами тя — тя... Опозори го, зачерни го, разсипа го... И току-тъй не я удари той я!... На ли му се прѣсмѣха хората... И пакъ той кривиятъ...

Габровецътъ нерѣшително погледна Петранова.

И двамата мълчатъ.

— Ама не хортувай тъй бе — дигна очи Габровеца, като да просѣше милость. — Азъ не съмъ кабахатлия... Разбери ме — не могж да приказвамъ... не ме... не ме върти да ме мъчишъ... Млада, викашъ—ами на ли ми е жена? То по-напрѣдъ кого е любила, не се хваща: за менъ се е вѣнчала — моя е. Мене сега трѣбва да има... Видишъ хората, сега не се смѣятъ на него, ами пакъ на менъ... Защото съ менъ се е вѣнчала, защото азъ съмъ я взелъ отъ баща ѝ — довелъ съмъ я на моята кѫща... Пъкъ ти защо хортувашъ тъй, а? — не разбирашъ ли?... Дѣтето ѝ мѣсишъ, че ще ѝ хранѫ ли азъ дѣтето?... То мое ли е дѣтето?

— Твое ли е дѣтето? — повтори сърдито, като го прѣсѣче Петрановъ — ами то сторило ли ти е нѣщо?

— Сторило ли ми е нѣщо? — Че на ли за него всичко стана. Ако да не бѣ то...

— Ама то разбира ли? — То направило ли ти е нѣщо, кога Божи свѣтъ още не бѣ видѣло?...

— А бе, замислено повдигна рѫка бай Иванъ — то... азъ... Ама чуждо дѣте... Ти да си, търпѣвашъ ли го?... Какъ тъй — разбери ме, най-сетнѣ, се обърна умолително той, безъ да може да завърши мисъльта си — разбери ме! та всичко разбираша тукъ, азъ ти хортувамъ...

Дъждътъ се усилваше.

Бай Иванъ стоя замаянъ. Въ душата му запъплаха странни чувства. — нѣщо като да зина въ самия него: той се боя отъ себе си. Наоколо му мъгла и изъ тази мъгла сѣкашъ се вдигатъ нѣкакви тайнствени сѣнки, които го плашатъ, [illegible] го... Той е самъ, немощенъ. Нѣма ни единъ край него, да го и вдигне, да го подкрепе... И тъй, той ще се удави въ тѣзи мѫчения...

[illegible] другото — [illegible] той и бавно се разклатуша тежката мисъль въ главата му. — Ами на ли азъ я взехъ! И колко моми имаше въ нашето село? — Белкимъ дѣвойката Тотьова [illegible] и по-имотна? — Коя да бѣхъ поискалъ, нѣмаше ли да ми я дадатъ? — И коя нѣмаше да ми се [illegible] и да ме [illegible]. А азъ нея взехъ? — Вѣнчахъ се за нея... [illegible] мома да е любила колкото си иска, ама веднѫжъ умѫжи ли се... Кѫща на рѫка ѝ дадѫтъ да върти... Тогава трѣбва де бѫде вѣрна... Ама млада била и мѫжъ ѝ по влахкини отишълъ... Тя да... да не гледа мѫжа... Мѫжътъ... нищо не му е... Вижъ, хората нищо не казватъ: азъ ходилъ ли съмъ, не съмъ ли — никой ме не дири... Ама за нея не е тъй... Веднѫжъ като тръгне съ други, никой вече не я зачита: всички се смѣѭтъ, че и азъ се зачернямъ... Ама млада, има си мѫжъ. Азъ съмъ глава на кѫщата, казва писанието, тя трѣбва да ме слуша и да ми се покорява въ всичко. Ама оставилъ съмъ я, менъ не обичала, пъкъ другиго обичала... И тя е човѣкъ... Човѣкъ, ама жена...“

И Габровецътъ пакъ се забърка и замая. Нищо не може да разбере. Нѣщо ново като да нахълтва въ душата му... Той усѣща, че има тукъ нѣкакво зло, нѣщо го човърка и нему се иска тъй да срѣщне нѣкого да му наговори, както... отъ баща и майка знай...

„... Убилъ си вика... Убилъ съмъ дѣтето ѝ. Е, право е — то нищо не ми е сторило. Въ лице, дѣто се казва, не съмъ го виждалъ... Ама — то... то не е мое, пъкъ въ моята кѫща, отъ моята жена... Е, какъ излиза тъй?... Ако да не бѣ то, и азъ не щѣхъ да съмъ тукъ... Ама то нищо не ми сторило, пъкъ съмъ го убилъ. Ами какво да сторѭ?... Всѣки знае въ село, че то е отъ другиго... Ама само̀ то не било виновно... Е, кой е кривъ? — Убилъ съмъ го... Ама азъ не съмъ го хичъ биля съ пръстъ бутвалъ, — на ли нея, жена си бихъ?...“

И той излиза все правъ, невиненъ, но сѣкашъ нѣщо постоянно го бута и не оставя на мира—Габровецътъ сѣща: все не е стигналъ още до тамъ.

Той смѫтно съзнава, нѣщо е сторилъ въ съня си, нѣщо грозно, зло, за което той трѣбва да тегли, но... не е право...

Той усѣти, че е смазанъ, побѣденъ. Сѣкашъ се сниши, — нѣщо като да го гони и той постоянно се крие отъ него, единъ непонятенъ страхъ го обладава. Всичко му се вижда наопаки. И Габровецътъ умекна, сърдце му се разтвори и той немощно сѣкашъ молѣше... За какво, и самъ не знае.

Въ нѣколко дена той, сѣкашъ, изгуби всичко старо, мило и заживѣ въ единъ новъ, коравъ, чуждъ свѣтъ...

(Край въ VI-та книжка).

РУССКАТА ЛИТЕРАТУРА У НАСЪ

Отъ **Д. Т. Страшимировъ**

Обрѫщамъ се и днесъ къмъ моята домашна библиотека и виждамъ, че тя е русска, макаръ азъ и да съмъ западенъ възпитанникъ: това сѫ книгитѣ, на които съмъ се училъ въ гимназията, които съмъ челъ, кога съмъ се готвилъ да слѣдвамъ и които, най-послѣ, сѫ дали първата лакома храна на въображението и ума ми. А сѫщото е било тогава съ цѣлия нашъ свѣтъ; библиотеката на приятеля ми, когото често посѣщавамъ, е сѫщо русска, и той твърди, че въ всѣка българска кѫща, дѣто има библиотека, било сѫщото; нашитѣ народни библиотеки въ София сѫ не по-малко народни русски библиотеки. Азъ имахъ нѣкога си щастливия случай, да се поровѭ и въ книгитѣ на Хилендарската библиотека, и тамъ бѣха старитѣ русски книги, въ които, навѣрно, се бѣ взиралъ приснопамятния нашъ Паисий; библиотекитѣ на Зографъ и Рила, които сѫ давали душевна пища на толкова знатни дѣйци отъ доброто старо врѣме до освобождението, сѫ изцѣло русски; маситѣ на нашитѣ читалища — най-послѣ — сѫ покрити и днесъ съ русски списания, което си е било пакъ така отъ край врѣме, и прочая и прочая.

И защо ли да го криемъ? Ние сме се срастнали отдавна съ русската литература, като сѫщински русси, и нашето възпитание, нашето образование е немислимо безъ нея. И азъ не намирамъ въ това нищо унизително за народното ни честолюбие, и ако щете нищо опасно за нашата духовна и политическа независимость: това е неизбѣжниятъ пѫть за нашето възмѫжаванье.

Ние сме младъ народъ, безъ литература, или съ бѣдна още литература, която не може да ни даде всичката оная разнообразна храна, отъ която се нуждае духътъ ни въ своитѣ нови устреми. А като такива ние се нуждаемъ отъ учители.

Та кой въ свѣта се ражда готово ученъ?

Народитѣ сѫ били единъ у другъ на училище: така сѫ свързани литературитѣ на Гърция и Римъ съ ония на Италия, Испания, Франция, Англия, Германия и Руссия. Всѣкой народъ е země твърдѣ сроденъ, и, съ малко трудъ, богатствата на неговата литература ставатъ наши богатства.

Тукъ може да се говори, поне споредъ менъ, само за помощьта, която добиваме, но за никаква народна опасность нито дума, разбира се, не може да става; ние имаме необходимость и ползуваме се.

При това, забѣлѣжете, нашето първоначално сближаванье съ русската литература не е било плодъ на искуственни агитации, а е станало отъ само себе си или поне зародишътъ му се губи въ мъглата на вѣковетѣ и въ тъмнината на робското ни минало, поради което и не можемъ нито да го прецизираме съ изискваната въ случая точность. Само може да се рече, че черковата ни, толкова самостоятелна и славна по своитѣ традиции, е турила, навѣрно, основата на това сближение, като е захванала да се ползува за своитѣ служби съ русски издания.

Послѣ това иде, разбира се, нашето народно възраждáнье; то е плодъ на въздѣйствието на русската литература, колкото и да е трудно въобще да се говори за въздѣйствие на каква и да е литература по онова врѣме у насъ.

Венелиновци и Априловци сѫ зорници, които ни свѣтѭтъ съ свѣтлината на русския умъ. Килиитѣ ни отъ ония врѣмена, съ своитѣ полурусски наустници и псалтири, нашитѣ училища отъ триесетьтѣ години на настоящия вѣкъ, съ своитѣ разнообразни пъстри буквари, сѫ немислими безъ русската литература.

Първитѣ наши литературни паметници отъ прѣди половина вѣкъ и повече сѫ писани на полурусски езикъ, защото грамматиката ни отъ онова врѣме е послушно копие на русската грамматика.

По-сетнѣшнитѣ ни писатели, по-вѣщи и по-самонадѣянни въ езика, изоставятъ кое-що русско, безъ което могѫтъ, но задържатъ всичко, безъ което не могѫтъ, и което въ сѫщность никакъ не е малко. Задържаното е, разбира се, русско, но тѣ почти че го знаѭтъ вече за българско, а и ние сега сме увѣрени, че е българско, а не русско.

Сетнѣ, нашитѣ литературни свѣтила отъ доосвободителния периодъ, Жинзифовъ, Каравеловъ, Дриновъ, Гинчевъ, Друмевъ, Ботевъ и др. сѫ отъ петитѣ до главата руссобългари или българорусси, както ги тамъ кажете.

И нашитѣ по-нови и днешни писатели: покойниятъ Алеко, Влайковъ, Славейковъ и др. сѫ добри ученици на русската литература.

Даже „историческиятъ овчарь“, Захария Стояновъ, сѫщо покойникъ, който на свое врѣме бѣше жилото или пионера на нашитѣ руссофоби, и прѣкоросваше своитѣ политически противници не друго освѣнъ „рубладжии“, „русски боршъ“, „камбани“, „нагайки“ и пр., та даже и той, казвамъ, длъжеше всичкия свой не толкова широкъ умственъ багажъ на Женевскитѣ русски издания.

Само единъ Вазовъ днесъ за днесъ, ведно съ своето нераздѣлно съзвѣздие, Величковъ, и двамата отлични руссофили въ политиката, емигранти въ Стамболово врѣме и великани въ литературата, оставатъ особняци въ писателското поле.

Г. Вазовъ послѣдва още отъ рано щастливата за негова талантъ идея, да подражава въ стила французскитѣ романисти. Французкиятъ расказъ, както е извѣстно, има това прѣимущество, че не се твърдѣ мае на психологическия анализъ, както русския, а чрѣзъ живо изображаванье на драматични моменти възбужда лесно ефектъ; това съвършенно съотвѣтствува и на французката фраза, отривиста и блѣскава, и прилѣга и на таланта на г. Вазова, недостигнатъ у насъ жанристъ.

Обаче г. Вазовъ има и своята полемика противъ русската литература, полемика, която азъ не мога да не скицирамъ тукъ, макаръ на кратко, защото тя е единствената у насъ.

Опозицията на г. Вазова е характерна и се заключава едва ли не въ двѣ или три точки, ясно опрѣдѣлени: той е естественно чуждъ на крайнитѣ идеи, на пессимистичното и нежизнерадостно мировъззрение, и вѣрва, че тия, колкото ги е имало или ги има у насъ, сѫ ни присадени чрѣзъ русската латература — това едно.

И послѣ, г. Вазовъ има политически врагове, носители на по-крайни идеи отъ неговитѣ и отъ идеитѣ на неговата партия и бивши герои, отчасти на съединението прѣзъ 1885, въ които г. Вазовъ всѣкога е виждалъ ревностни ученици на Ботева и Каравелова; а послѣднитѣ, разбира се, сѫ русски ученици...

Но, за по-добрѣ, нека видимъ, какъ се изразява самъ г. Вазовъ. Ето, за примѣръ, нѣкои негови думи — случайно земени — подобни той е изказалъ на много мѣста въ своитѣ съчинения:

„У насъ нѣма работа още философията на отрицанието... Тамъ, въ Руссия, има смисълъ поезията на сълзитѣ, на отрицанието, на пессимизма. Широката вълна на русския пессимизмъ залѣ умоветѣ у насъ; той възпита и отрасти талантитѣ на Любена и Ботева, той отрови първия и замая втория, и слѣдъ тѣхъ цѣла школа иде. Просвѣтителното влияние у насъ на русската литература има и своята сѣнка: този духъ именно, растение логическо и природно на почвата, що го е родила, но диво и непонятно у насъ, дѣто крилата иматъ всичкия просторъ, устремитѣ всичката свобода, трудътъ безгранично поле, мисъльта задачи съвсѣмъ други...“

Тѣзи думи земамъ изъ романа на г. Вазова, „Нова Земя“, дѣто, както е извѣстно, се излѣгатъ събитията отъ 1885 г. Въ статията си за Ботева той бѣ ни описалъ още и прѣгракналитѣ гласове, които по онова врѣме пѣяли въ Пловдивъ „Молитвата“ на тоя поетъ, молитва, която, разбира се, г. Вазовъ не може да търпи; по тоя поводъ азъ полемизирахъ съ него на друго мѣсто, като истъкнахъ, че трѣба да се прави разлика между самия Ботевъ, падналъ на Балкана въ 1876 г. съ черкезски куршумъ въ челото, и между ония що сѫ пѣяли „Молитвата“ му въ 1885 г. И, наистина, „отрицателно“ направление имаше до освобождението и съотвѣтствуваше на нуждитѣ на оная тегловита робска епоха.

а подражатели на сѫщото се чуваха и послѣ, до 1885 г. и покѫсно, но хората вече бѣха други . . . оставаше само да се разпознае фалша.

Въ 1885 г. г. Вазовъ бѣше съ другаритѣ си на власть въ тогавашна Румелия и биде сваленъ твърдѣ интересно: той бѣше съединистъ и като такъвъ дойде на власть, но неговитѣ противници, противници на съединението, направиха съединение и свалиха го. Скоро послѣ това послѣдва и прѣвратътъ въ София: Батембергъ биде прогоненъ. Г. Вазовъ и другаритѣ му емигрираха, изложени на гонения отъ руссофобитѣ. . . Не бѣха ли низкопробни гонителитѣ на г. Вазова? И отъ кѫдѣ имъ бѣше това пятно, ако не отъ „отрицателнитѣ“ идеи и отъ русския пессимизъмъ, това растение „диво и непонятно у насъ“?

Но че политическитѣ противници на г. Вазова се издаваха по онуй врѣме за подражатели на Любена и Ботева, това още не бѣ доказателство, че тѣ сѫ прѣдставители и на русската литература у насъ. Нека се обяснимъ още.

Г. Вазовъ бѣше, както казахъ, съединистъ прѣди прѣврата въ 1885 г., но щомъ дойде на власть, зарѣза съединението; тогава неговитѣ противници, добри политически акробати, които сѫщо бѣха противъ всѣко съединение, додѣто бѣха на власть, заловиха се за неговото знаме — съединението — и свалиха, и него, и другаритѣ му отъ власть, както сами бѣха по-напрѣдъ свалени отъ тѣхъ — чрѣзъ съединението!

Тука азъ виждамъ само едно фокусничество и въ двѣтѣ борящи се политически партии, фокусничество, което и до днесъ се повтаря у насъ отъ гладнитѣ за власть политикани и не се срами да си служи съ пѣянье на „Молитвата“, съ писателски писма и литературно лустро; виждамъ единъ откѫслекъ отъ нашата найнова история, въ която изпъкватъ само диви страсти и фалши, но никакво врѣдно влияние на русската литература не виждамъ. Освобождението разбуди нашитѣ нови инстинкти, които сѫ дрѣмали цѣли вѣкове у насъ подъ страха на робството, подигна алчни апетити за кариера, власть и лесно забогатяванье — апетити, които е нѣмало какъ да се проявѭтъ по-рано и които сега се криѭтъ подъ разни политически и литературни знамена . . . Та защо ли да винимъ тогава бѣдната русска литература? Tenere lupum auribus.

Но независимо отъ това г. Вазовъ е единъ народенъ нашъ поетъ; той умѣ да изобрази въ своитѣ произведения много отъ типичнитѣ наши племенни чърти, което качество придава на съчиненията му особенна възпитателна цѣна.

Отъ друга страна азъ охотно вѣрвамъ, че въ своя „Митрофанъ“, както самъ се обяснява въ една скица, г. Вазовъ не се е влиялъ отъ великия Гоголь, а е билъ независимъ творецъ; въ тоя случай трѣба да прѣдположимъ, че г. Вазовъ, като отличенъ поетически талантъ, е рисувалъ вѣрно типичнитѣ проявления на своето племе, а то, като сродно съ русското, дало му е типове сѫщо сродни съ ония, които е създалъ русскиятъ геній въ „Ревизоръ“.

Русската литература е вече една всесвѣтска литература: тя е отразила въ себе си вѣрно и всестранно духа на великото племе, което я е създало, и ако днесъ чуждитѣ народи познаватъ и уважаватъ това племе, то се длъжи единственно ней, а не на нѣщо друго.

Азъ забѣлѣзвамъ, че френско-българскиятъ стилъ на г. Вазова не остая безъ въздѣйствие: на литературното наше поле личѫтъ вече роякъ сателити, които вървѫтъ по неговитѣ стѫпки.

На тие млади сили азъ не бихъ желалъ друго, освенъ да останѫтъ вѣрни на духа и на нуждитѣ на своя народъ.

Нашата младежь въ училищата има нужда отъ най широко литературно образование, защото до сега е била досущъ лишена отъ това: ала за да се достигне такова образование, най-необходимо е една достатъчно развита национална литература, а такава, както се спомена и по прѣди, намъ липсва още.

Прочее не е освѣнъ голѣмо щастие за насъ, че въ свѣта сѫществува една русска литература, литература съ високи качества, която, при това, е леснодостѫпна намъ по езика си, и остава само да я въведемъ широко въ училищата си, да я прѣпорѫчаме горещо на нашитѣ млади сили, за да се ползуватъ отъ великитѣ й образователни идеи, плодъ на вѣковенъ трудъ на една многомилионна велика нация, безъ да се боимъ отъ „отрицателни“ идеи и пессимизъмъ . . .

Сторимъ ли това, ние ще имаме на своя страна, като прѣимущество, освенъ голѣмото улеснение въ училищата и въ дѣлото на литературното образование у насъ въобще, но още и чудесната идея на великия Лессингъ, който, на свое врѣме, като отклоняваше своитѣ германци отъ подражание на френската литература и имъ сочеше Англия за учитель, бѣше казалъ крилатитѣ думи, че само сродниятъ английски гений ще разбуди гения на германския народъ. Нашиятъ сроденъ гений не може да бѫде другъ освенъ русскиятъ гений.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПИСМА.

Отъ **Д-ръ Д. Пасманикъ**

I. Италиянски работи.

Сѣверна и Южна Италия. Различия помежду тѣхъ. Италиянскитѣ правителства и социялистическата партия. Характеристика на послѣдната. Нейниятъ оппортюнизъмъ. Изборътъ на „буржуа“ Панталеони. Неговата политическа программа. Освобождение на невинноосѫдения Батаки. Декрети-закони и касационенъ сѫдъ. Исходътъ на борбата за декрети-закони. Събужданьето на италиянския народъ. Борба и оппортюнизъмъ. Италия и България.

Отъ нѣколко години насамъ хубавата Италия, земята на поезията, искуството и красотата, е станала сцена на съвсѣмъ прозаически борби. Обаче, като се вгледате въ тѣзи борби, забѣлѣзвате една трагична, жестока поезия, проникната отъ дълбока, силна страсть, готовность на самопожертвуванье отъ една страна, безразборность въ срѣдствата на борбата, отъ друга. Врѣмената на Маккиявели и Данте, сѣкашъ, се възобновяватъ.

Но вгледайте се и ще констатирате, че подъ старитѣ форми се крие ново съдържание.

Италия прѣкарва една тежка вѫтрѣшна криза, която заслужва да се изучи и която прѣдставява особенъ интересъ за българитѣ. И ето защо: въ много отношения политическиятъ или, ако искате, парламентарниятъ животъ на Италия е сходенъ съ тоя на България, както ще покажемъ ей сега.

За да се разбере политическиятъ животъ на Италия, трѣбва прѣди всичко да се знае, че тя не прѣдставлява нѣщо хомогенно, еднородно, а се раздѣля съвършенно естественно на двѣ части: Сѣверна и Южна Италия, които се различаватъ помежду си въ всичко. Сѣверна Италия е индустриялна съ една економически независима и политически развита буржуазия, съ една добрѣ организирана работническа армия, съ една напълно европейска култура. Миланъ е не само економическиятъ, но, главно, и умствениятъ центръ на Сѣверна Италия; почти всички радикални, республикански и социялистически депутати сѫ избранници главно на Сѣв. Италия. Миланъ бѣ центрътъ на революционното движение въ 1898 година, което взе такъвъ печаленъ край. — Друго нѣщо прѣдставлява Южна Италия: тукъ имаме една съвсѣмъ примитивна индустрия, която нѣма никакво економическо, нито политическо значение. Тукъ господаруватъ голѣмитѣ землевладѣлци, които впрочемъ отъ 10—12 години насамъ захванаха да банкрутиратъ въ економическо отношение, по причини, които нѣма да обясняваме тукъ. Отъ друга страна, грамадната маса на малоземелни и беземелни селени, които вѣчно гладуватъ. Естественни условия, страшно невѣжество и традиционенъ сервилизъмъ правѭтъ тази масса недостѫпна за каквато и да е напрѣдничава пропаганда; тая масса е безмълвно орѫдие въ рѫцѣтѣ на едритѣ землевладѣлци, които пъкъ съставляватъ душата на правителството и — което е по-важно; на дворцовата клика. И понеже всѣко правителство изхожда отъ волята на краля, то Южна Италия е винаги съ правителството. Всѣко италиянско правителство располага съ гласоветѣ на 7 милионното население на Южна Италия, както всѣко българско правителство располага съ гласоветѣ на циганитѣ. А за да не може да проникне въ тази масса какъвто и да е лѫчъ свѣтлина, сѫществува една особенна полутайна организация, наречена мафия, която брои въ своитѣ редове прѣдставители на администрацията и на магистрацията. Читательтъ, вѣроятно, знае за неотдавнашнитѣ разкрития относително прѣстѫпната дѣятелность на мафията; при това е станало ясно за всѣкиго, че правителството е „безсилно“ да се бори съ тази язва, понеже мафията е най-важната опора на всѣко правителство при депутатскитѣ избори.

Сега читательтъ може да разбере думитѣ на единъ виденъ италиянски политически дѣецъ, който ни казваше: „Южна Италия е единъ тежъкъ камъкъ на краката ни; за да можемъ да напрѣдваме, трѣбва да се отдѣлимъ отъ нея“. Впрочемъ, и въ Сѣверна Италия правителството има извѣстно количество поддържатели, които заедно съ прѣдставителитѣ на цѣлата Южна Италия винаги гарантиратъ на правителството едно болшинство въ парламента. Това болшинство прѣдставлява една аморфна масса, която не прѣслѣдва никакви други цѣли, освенъ лично обогатяванье чрѣзъ държавни служби или участие въ държавни прѣдприятия. Отъ чисто личнитѣ цѣли на това болшинство се разви милитаризмътъ, който отъ една страна дава работа на фабрикитѣ, а отъ друга, създава масса държавни служби за синоветѣ на господствующитѣ класси. Правѭтъ се нови желѣзници, които държавата по-прѣди гарантираше съ 3000 лева, а сега съ 5000 лева за километъръ. Създава се флота, само и само да печелѭтъ владѣлцитѣ на докитѣ. Най-сетнѣ се въведе отъ 1882 година насамъ протекционната система, чрѣзъ която сѫ поскѫпнѣли не само фабричнитѣ, но и земледѣлческитѣ продукти. До кѫдѣ отива егоизмътъ на управляющитѣ класси, се вижда отъ слѣдния фактъ: Въ Берлинъ захванаха да правѭтъ хлѣбъ отъ брашно, съставено отъ рѫжъ и бѣлъ кукурузъ; послѣдниятъ се развъжда много малко въ Италия. И ето, веднага парламентското болшинство издава законъ за облаганье на кукуруза съ голѣмо мито.

Парето [1] е съвършенно правъ, когато пише: „протекционната система и милитаризмътъ сѫ главнитѣ причини на нещастията на Италия". Забѣлѣжете, че Парето не само не е социялистъ, а единъ отъ главнитѣ теоретически противници на социялизма. А за да се заблуди народътъ, правѭтъ се войни, които се свършватъ твърдѣ печално. Разбира се, това прѣдизвиква протести. Тогава „господствующата партия, като се бои, че не ще намѣри достатъчно угодничество (complaisance) въ обикновенитѣ сѫдилища, довѣрява своитѣ интереси на военнитѣ сѫдилища. Прѣзрѣние към най-елементарнитѣ принципи на правото, отива до крайни прѣдѣли. Даватъ ретроактивно влияние на закони и правителствени документи" [2]. Министри съ единъ циркуляръ отмѣняватъ важни членове въ углавния и граждански закони. И всичко това се прави, за да се угоди на тази хищна банда отъ политически афериcти, които крадѭтъ отъ държавната хазна, отъ банкитѣ, отъ прѣдприятията и т. н. Съвършенно естественно е, че много честни хора захващатъ да се убѣждаватъ, че стариятъ режимъ е билъ много по-добъръ отъ сегашния, че обединяванието на Италия е принесло полза само на нѣколко хиляди плячкаджии, а не — народу.

Можеше да се помисли, че всѣко италиянско правителство трѣбва да се усѣща при тѣзи условия добрѣ. Обаче, въ дѣйствителность, леглата на всички италиянски правителства прѣзъ послѣднитѣ десеть години не сѫ постлани съ трандафили. Пита се, кой смѣе да нарушава спокойствието на разни Криспи, Рудини, Пеллу и т. н.? Кой смѣе да бърка плановетѣ на галантния краль, който иска само двѣ нѣща: спокойно да пълни широкитѣ си джебове съ пари и да се любува на хубавитѣ римлянки?

Прѣди всичко и главно . . . проститѣ работници и въобще социялистическата партия. Тукъ му е мѣстото да кажемъ нѣколко думи за тази партия.

Тя се отличава въ много отношения отъ германската социялъ-демокрация. Въ Италия социялистическото знаме обединява не само работницитѣ, но цѣлата честна интеллигенция. Никѫдѣ нѣма да намѣрите толкова профессори и прѣдставители на науката въ редоветѣ на социялистическата партия, както въ Италия. Ферри, Ферреро, Лориа, Лабриола сѫ само най-виднитѣ прѣдставители на социялистическото учение въ Италия. Студентството на всичкитѣ сѣверо-италиянски университети, въ грамадното си болшинство, е социялистическо. Дѣйствително, може да се каже, че всичко що е чисто, честно и благородно, е въ редоветѣ на социялистическата партия.

Отъ друга страна може да се каже, че почти никѫдѣ, освенъ въ Англия, социялистическата партия не е тъй практична, както въ Италия. Съ туй се обяснява нейното грамадно влияние въ политическия животъ на Италия, при всичко че броятъ на социялистическитѣ депутати въ италиянския парламентъ е нищоженъ.

---

[1] V. Pareto: La liberté économique et les événements d'Italie. Lausanne 1898.

[2] Ibid.

Тѣ водѭтъ подиръ себе си и републиканцитѣ. и радикалитѣ. Принципътъ на италиянскитѣ социялисти е простъ: тѣ поддържатъ всичкитѣ опозиционни елементи въ страната. Неотдавна, на конгреса въ Ломбардия, единъ отъ шефоветѣ на социялиститѣ, Турати, е прѣдложилъ да се поддържа бившия министръ-прѣдсѣдатель Джиолити и цѣлата лѣвица. Това прѣдложение е било отхвърлено само заради туй, че този държавенъ дѣецъ. при всичката си лична честность, си е позволилъ да прави избори съ подкупи, а най-главно заради туй, че той не прѣдставлява отъ себе си една личность, която да поведе Италия къмъ напрѣдъкъ. Ето защо тактиката на италиянскитѣ социялисти не се одобрява отъ правовѣрнитѣ марксисти, които прѣди всичко сѫ пазители на принципи. За да охарактеризирамъ по-добрѣ италиянскитѣ социялисти, ще приведѫ за примѣръ единъ много поучителенъ изборъ, станалъ тѣзи дни (18-и Мартъ) въ Мачерата, единъ неголѣмъ италиянски градецъ. Прѣдставете си таквозъ чудо: социялиститѣ поставиха кандидатурата на единъ отъ тѣхнитѣ най-рѣзки теоретически противници,—прѣдставительтъ на математическата посока въ политическата економия и най-горещъ защитникъ на свободната конкуренция, а именно: професорътъ по политическа економия при Женевския университетъ, М. Панталеони. При всичкитѣ безчестни машинации на правителството, този професоръ е билъ избранъ за депутатъ. И прѣдставете си: той не е криялъ своитѣ убѣждения, а открито е заявилъ на социялиститѣ въ какво той е съгласенъ съ тѣхъ, и въ какво не. Тѣ знаѭтъ много добрѣ, че той не само не е марксистъ, но е въобще противникъ на колективизма. „Азъ съмъ противъ туй: буржуазията да краде отъ работника, но съмъ и противъ туй, работникътъ да краде отъ работодавача“, казваше ми той тѣзи дни въ единъ частенъ разговоръ. А принадена стойность не е кражба, а е напълно законна печалба. Азъ съмъ противъ всѣкакви стѣснителни закони, понеже съмъ за пълна свобода. Ето защо азъ ще гласувамъ за единъ законъ, който позволява на иезуититѣ да отварятъ училища и ще бѫдѫ противъ единъ комуналенъ законъ, който иска да прави безплатни трапезарии за бѣдни ученици на общинска смѣтка. Не чрѣзъ закони, а чрѣзъ пълно развитие на всѣко индивидуално съзнание може да се достигне едно трайно и сигурно подобрение на положението на работницитѣ. Това ни доказва най-добрѣ историята на английскитѣ занаятчийски съюзи (Trade-Unions). Едно само е нуждно: свободата на словото, на печата, на сдружаванията трѣбва да бѫде гарантирана.“ Ето въ кѫси думи общата программа на този новъ италиянски депутатъ. И при все това, той е избранъ отъ социялиститѣ. Защо? Първо затуй, че той е единъ идеялно-честенъ човѣкъ съ твърдъ, независимъ характеръ, който се е осмѣлилъ прѣди нѣколко години да разкрие прочутитѣ банкови злоупотрѣбления, да протестира високо противъ звѣрствата на правителството въ миланското възстание. Второ за туй, че той громко провъзгласи въ своето писмо до избирателитѣ необходимостьта на борбата противъ сегашния режимъ въ Италия.

„Нашата обща программа, казва той, е: да унищожимъ тълпата на грабителитѣ; да ограничимъ функциитѣ на правителството; да се направи магистратурата абсолютно независима отъ правителството; да възстановимъ и защищаваме упражняваньето на конституционнитѣ права“. Ето всичко. Съ тази программа той се избра благодарение само на социялиститѣ, безъ да се страхуватъ отъ дребно или едро буржуазнитѣ възгледи на кандидата.

Ето въ туй, въ тази здрава практичность лежи силата на италиянскитѣ социялисти.

И ето защо тѣ иматъ подиръ себе си всички честни, даже и несоциялистически елементи на италиянския народъ. Тѣ събуждатъ общественното съзнание, тѣ сѫ носители на общественната съвѣсть. Ето защо тѣ се явяватъ въ ролята на защитници на всѣки онеправданъ. Какво значи това, показва фактътъ съ Батаки. Цѣлата тази история е тъй характерна за Италия, щото смѣтаме за неизлишно да я разправимъ тукъ.

Прѣди 20 години, а именно въ 1879 г. станалъ единъ аттентатъ противъ краля. Въ разни градове станаха вѣрноподаннически демонстрации. Таквазъ стана и въ Флоренция, а въ туй врѣме падна една бомба; виновникътъ не се намѣри. Полицията обаче, безъ да му мисли дълго, откри единъ виновникъ въ лицето на единъ анархистъ-работникъ, който бѣ този прочутъ Батаки (Batacchi), по единъ много простъ начинъ: тя принуди, чрѣзъ угрози и подкупи, нѣколцина да свидѣтелствуватъ подъ клѣтва, какво дѣйствително този Батаки е извършилъ аттентатътъ противъ краля. Батаки е билъ осѫденъ на вѣчни окови. Но ето, нѣколко отъ свидѣтелитѣ прѣди смъртьта си изповѣдали истината; захвана се едно ново разслѣдванье, което доказа грозното прѣстѫпление на полицията. Раздаде се викъ на възмущение; народътъ подъ водителството на социялиститѣ захвана да иска освобождението на невинно осѫдения Батаки. Правителството, което охотно прикриваше прѣстѫпленията на мафията, отначало не искаше и да чува за помилванье. Въ такьизъ случаи италиянцитѣ иматъ особна тактика: тѣ избиратъ жертвитѣ на правителството за депутати. Батаки е билъ избранъ за депутатъ въ една коллегия и само съ нѣколко гласове е пропадналъ въ Туринъ, центрътъ на италиянския монархизъмъ. Да не се забравя, че самъ Батаки, единъ простъ малограмотенъ работникъ, който вече 20 години е билъ въ затвора, не може да прѣдставлява самъ по себе си нѣщо привлекателно като депутатъ. Очевидно, че туй е борба не за личность, а за принципъ. Храброто правителство на Пеллу се уплаши прѣдъ това народно движение и... отстѫпи: Батаки е билъ освободенъ прѣди нѣколко дни. Моралната побѣда на социялистическата партия не само въ очитѣ на массата, но и между интеллигенцията е грамадна. Още по-голѣмо става значението на социялистическата партия, като виждаме нейната роля въ борбата противъ прочутитѣ декрети-закони.

Въ една отъ миналитѣ хроники ний вече говорихме върху тѣхъ. Въ Юний мѣсецъ, миналата година, правителството на Пеллу, подъ влияние на краля, издаде декрети, съ които се ограничаваше свободата на печата, на словото, на сдружаваньето,—съ една рѣчь разрушаваха се основитѣ на конституционния животъ. Още повече, че слѣдъ тѣхъ ще послѣдва ограничение на избирателното право. Тѣзи декрети не сѫ били приети отъ парламента тогава, благодарение на обструкцията отъ страна на цѣлата лѣвица, особенно на социялиститѣ. Правителството продължаваше да прилага декретитѣ, безъ да се грижи за парламентарната санкция. Но тукъ се случи нѣщо нечувано: касационниятъ сѫдъ, който до сега винаги е одобрявалъ всички незаконни мѣрки на правителството, е обявилъ тѣзи декрети за незаконни, незадължителни за сѫдилищата. Тукъ правителството се видѣ на тѣсно: то бѣ принудено да внесе декретитѣ като законопроектъ въ парламента. Крайната лѣвица захвана тогава отново старата борба. Когато попитахъ Ферри, който бѣ дошълъ въ Женева, миналия мѣсецъ, да държи една научна сказка, какъвъ ще бѫде изходътъ на тази борба, той ми отговори: това зависи отъ нашитѣ бѣли дробове. Захванаха се 10—12 часови рѣчи; самъ Ферри подаде примѣръ, като говори цѣли двѣ засѣдания. Ето вече два мѣсеци обсѫждатъ тоя законъ, безъ да е приетъ даже първиятъ членъ. Кѫдѣ ще му излѣзе краятъ, никой не знае. Правителството не може да се надѣва на нови избори, които въ всѣкой случай ще изкаратъ още повече опозиционни депутати. Единичката тайна надежда на краля е избухваньето на откритъ бунтъ, който би далъ възможность да се употрѣби войската. Обаче социялиститѣ и республиканцитѣ нѣма да удовлетворятъ тайното желание на краля.

Единичката надежда, която остава е събужданьето на народа. „Ако нашиятъ народъ, казваше ми Панталеони, разбере най-сетнѣ пагубното влияние на сегашния режимъ и изпрати при нови избори честни депутати, тогава можемъ се надѣва на едно по-добро бѫдѫще: ако ли не—Италия отива къмъ пълно опропастяванье." Невесели надежди! Но това е естественно въ всичкитѣ страни, гдѣто народътъ е още невѣжественъ и неразвитъ, за да разбере своитѣ истински интереси и своитѣ вѣрни защитници, гдѣто народътъ прѣдставлява едно безмълвно орѫдие въ рѫцѣтѣ на политически авантюристи. Италия сега се управлява не отъ едно законно правителство, а отъ дворцови лакеи, които, прѣди всичко, испълняватъ волята на краля. Но виновенъ ли е самиятъ народъ, който търпи подобни правителства? Разбира се, ако кажемъ „народътъ е виновенъ" не трѣбва да забравяме онѣзи исторически и социялни условия, които сѫ го докарали до едно подобно състояние. Нашата мисъль е само тази: спасението въ народа. Това разбраха италиянскитѣ социялисти и безъ да се грижатъ за [illegible] чисти, но безплодни принципи, се съединяватъ съ всички други честно-опозиционни елементи въ интелигенцията, за да събудятъ съ общи сили заспалиятъ италиянски народъ: радикали, републиканци, социялисти — всички работятъ единодушно противъ общия врагъ, представляванъ отъ „Le parole di predoni", както се изразява проф. Панталеони въ своя [illegible] манифестъ. И може да се прѣдполага, че най-сетнѣ коалицията на всички тѣзи опозиционни елементи ще събуди народътъ: тогазъ Италия ще тръгне по пѫтя на истинския напрѣдъкъ.

Възможно, даже сигурно е, че тогава сегашнитѣ съюзници ще се раздѣлѭтъ отново и ще се борѭтъ помежду си: по социялнитѣ си възрѣния радикалитѣ се отличаватъ рѣзко отъ социялиститѣ, Панталеони отъ Ферри; нищо не значи: Животътъ е борба. Но всѣка борба е успѣшна, когато тя включава въ себе си другъ единъ принципъ: приспособяванье или оппортюнизъмъ. Биологическиятъ законъ на приспособяването приема въ обществената борба формата на оппортюнизма. Въпросъ е само, до кѫдѣ трѣбва да отива този оппортюнизъмъ: както нѣкои подземни животни (къртицата) отиватъ до тамъ въ приспособяването си, че изгубватъ органа на зрѣнието, тъй и цѣли обществени групи могѫтъ да отидѫтъ въ своя оппортюнизъмъ до изражданье. Степеньта на рационалния оппортюнизъмъ се опрѣдѣля въ всѣки отдѣленъ случай съгласно съ даденото съотношение на общественнитѣ сили. Но да отхвърлимъ оппортюнизма въ политиката принципиялно, като нѣщо безнравствено, би било равносилно да отричаме закона за приспособяването въ биологията.

Всичко въ живота е резултатъ на борба и на оппортюнизъмъ.

Това добрѣ сѫ разбрали италиянскитѣ, английскитѣ, а донѣйдѣ френскитѣ и германски социялисти. Ето защо Турати прѣдложи да се поддържа Джиолити, ето защо италиянскитѣ социялисти избиратъ „буржуата“ Панталеони за депутатъ.

Както вижда читательтъ, Италия прѣживѣва една тежка политическа криза, която прѣдставлява грамаденъ интересъ за българитѣ: въ много нѣща тѣзи двѣ страни си приличатъ. Ето защо би било крайно желателно, щото нашитѣ демократи и социялисти да слѣдватъ въ своята тактика примѣра на италиянскитѣ радикали и социялисти: дордѣто иматъ общи цѣли, да се борѭтъ заедно противъ общия врагъ.

Въ момента когато довършвахъ статията, получихъ извѣстието, че единъ депутатъ отъ болшинството е прѣдложилъ, щото парламентската комисия, която се занимава съ въпроситѣ, касающи се до вѫтрѣшния редъ въ парламента, да изработи единъ новъ вѫтрѣшенъ правилникъ, чрѣзъ който да се даде на прѣдсѣдателя на камарата една абсолютна властъ и по този начинъ да се убие всѣка обструкция. Най-важното въ това прѣдложение е, да се даде на комисията право, сама да приеме новия правилникъ, безъ да го внися на обсѫжданье въ парламента. Крайната лѣвица се готви сега да прави най-отчаяна обструкция при обсѫжданьето на това абсурдно прѣдложение. Съ какво ще се свърши тази борба, сега не може се каза. Едно е сигурно: въ Италия прѣдстоѭтъ крайно трагични събития.

P. S. Когато това писмо бѣ вече наредено, изходътъ на тая криза стана извѣстенъ. Новиятъ вѫтрѣшенъ правилникъ е приетъ по единъ възмутителенъ начинъ, безъ всѣко обсѫжданье и безъ редовно гласуванье. При все това крайната лѣвица се отказа отъ крайни мѣрки, и ето защо: станало извѣстно, че Пеллу заедно съ неговата парламентска тайфа очаквалъ съ нетърпение нѣкакви скандали отъ страна па крайната лѣвица, за да може да употрѣби грубата сила, сир. да въведе войска въ парламента и да арестува всичкитѣ опозиционни депутати. Този планъ не се удаде. Крайната лѣвица, поддържана отъ цѣлата лѣвица, рѣши да напустне парламента. Изненадваньето на Пеллу и на неговитѣ сателити е било неописуемо, когато 156 депутати отъ опозицията сѫ напустнали парламентската зала, слѣдъ като шефоветѣ на разнитѣ опозиционни групи дадоха своитѣ декларации. Тогава вече Пеллу се уплаши: той разбра, че сега борбата ще се прѣнесе отвънъ парламента и побързва да отмѣни спорнитѣ декрети-закони, които повдигнаха цѣлата криза. Сега въ Италия царува тишина; до кога ще трае тя? Въ всѣки случай не много. Къмъ 15-и Май парламентътъ отново се отваря. Борбата отново ще захване и ще трае додѣто събудениятъ народъ съзнае своитѣ права.

Женева.

РАЗКАЯНИЕ

Стихотворепие отъ **Дим. Подвързачевъ**

Всрѣдъ вихъра шеметенъ на оргии безумни,
Въ разгара дивъ — но сладъкъ — на луда веселба,
Всрѣдъ пѣснитѣ пиянски и виковетѣ шумни
На дружний пиръ — далече отъ общата борба! —
Нечакано слети ме тревожно разкаянье:
Притиснѫтъ се катъ съ камъкъ надгробенъ тѣзъ гѫрди,
Съзнанье на прѣстѫпникъ въ главата се вгнѣзди —
И този пиръ тъй хубавъ — противенъ въ мигъ ми стане.

Азъ виждамъ го — Народътъ, що всички нази храни
Съсъ кървавия потъ, съ убийствений си трудъ,
Безмилостно потиснатъ отъ диви, зли тирани,
Стенящъ за помощь малка — отъ никого не чутъ!...
Азъ чувамъ какъ нашепватъ страдалецу устата
Проклятие невнятно къмъ подли синове,
Азъ чувамъ още какъ нази отчаянъ той зове
Тирани да съборимъ, да махнеме теглата!...

А що съмъ сторилъ ази? — Влѣзнахъ ли въвъ борбата,
Подадохъ ли ржка си на клетий мжченикъ?
Сгрѣвàхъ ли съ слово жежко душитѣ и сърдцата,
Та съ радость да полѐтжтъ на неговия викъ?
Насърдчахъ ли борцитѣ за неговото дѣло,
Казахъ ли рѣчь утѣшна на нѣкого отъ тѣхъ,
Та всѣкога безъ капка съмнѣние и страхъ
Тирану да нанасятъ ударитѣ по-смѣло?

Уви!... Позорътъ вѣчно черви-ще мойто чело:
Азъ нищо не направихъ — о, вѣченъ, тежъкъ срамъ! —
Съмнѣние горчиво въ мечти ми бѣ се вплело.
И азъ го не изгонихъ — а хвърлихъ всичко въ мрака
На грозната забрава... И впуснахъ се тогасъ
Въ наслади животински, съсъ свойта млада страсть,
Та всичко да забравя!... А робътъ нека чака!...
. . . .

О, Господи, върни ми ти прѣжната ми вѣра,
Наново сила, бодрость въ гждитѣ ми вдъхни,
Върни ми ти пакъ днеска на младинитѣ жара
И всички ми надежди и блѣнове върни —
Та пакъ да литнж ази въ неравний бой на роба,
Съ трептяще въ непобѣдна мощь пламнало сърдце,
И пакъ да просияе повѣхнало лице
И сетнѣ съ чиста съвѣсть да срѣщнж азъ и гроба!...

НАШАТА СЛЪНЧЕВА СИСТЕМА[1]

Отъ Н. Стояновъ

Почитаемо събрание! Азъ си позволихъ да отнемѫ тая вечерь една часть отъ вашето врѣме за да изложѫ какъ съ постепенното развитие на человѣчеството се е дошло до познание истинската форма на слънчевата система, къмъ която принадлежи и нашата малка земя.

Всѣка ясна нощь ние виждаме небесния сводъ украсенъ съ безбройно множество свѣтли точки, едни отъ които блѣщѫтъ по-силно, други по-слабо. Като наблюдаваме съ просто око тия свѣтли точки или, по-право казано, тия небесни свѣтила, тѣ ни се показватъ като да сѫ прикрѣпени о небесния сводъ, като да се намиратъ на еднакво растояние отъ насъ и като да иматъ почти еднаква голѣмина. Обаче ако наблюдаваме небесния сводъ прѣзъ телескопъ, тая еднаквость изчезва. Тогава по голѣмата часть отъ небеснитѣ свѣтила ни се показватъ пакъ като блѣстящи точки, но нѣкои ни се показватъ като свѣтли крѫгове, които свѣтѭтъ съ равна спокойна свѣтлина. Първитѣ отъ тия небесни свѣтила се наричатъ звѣзди, а вторитѣ — планети.

Колкото съ по-силенъ телескопъ наблюдаваме планетитѣ, толкова по-голѣма става разликата между тѣхъ и звѣздитѣ. Съ растенье степеньта на увѣличението ние виждаме планетния дискъ да добива все по-голѣмъ и по-голѣмъ диаметъръ и върху повърхнината му забѣлѣзваме тъмни ивици и тъмни петна. Подобна картина, но по-блѣда, ни прѣдставлява заварения отъ изгрѣва на слънцето пъленъ мѣсецъ.

Планетитѣ и мѣсецътъ сѫ тъмни тѣла, каквато е и нашата земя. Тѣ се освѣтляватъ и отоплявать отъ лѫчистото огнище — слънцето. Слънчевата свѣтлина, като пада върху планетитѣ, отразява се отъ тѣхната повърхнина и вслѣдствие на тая отразена свѣтлина ние ги виждаме.

Древнитѣ наблюдатели на звѣздното небе, макарь и да не сѫ разполагали съ никакви телескопи, могли сѫ по другъ начинъ да различѫтъ малкото число видими съ просто око планети отъ безбройнитѣ звѣзди. Като забѣлѣзали постоянство въ относителното положение на звѣздитѣ, за да иматъ по-ясно прѣдставление за картината на звѣздното небе, тѣ ги раздѣлили на отдѣлни групи, които нарекли съзвѣздия. Въображението на древнитѣ съзирало на небесния сводъ образитѣ на нѣкои свои герои, на разни животни или домашни оръдия и затова нарекли съзвѣздията съ тѣхнитѣ имена. Така напримѣръ ние различаваме съзвѣздията Херкулесъ, Орионъ, Левъ, Голѣма мечка или Кола и т. н. Въ днешно врѣме самитѣ фигури сѫ изгубили всѣко научно значение и сѫ запазени само имената имъ. По-нататъкъ древнитѣ астрономи, като се вдълбочили въ наблюдение обширнитѣ небесни простори, забѣлѣзали, какво нѣкои небесни свѣтила постоянно си мѣнѭтъ положението на небесния сводъ, като излизатъ отъ едно съзвѣздие и влизатъ въ друго. Това тѣхно скитанье по небесния сводъ е накарало именно древнитѣ наблюдатели да имъ дадѫтъ името планети (скитници). По тоя начинъ още отъ незапамтени врѣмена е било открито сѫществуваньето на петь планети, имената на които сѫ: Меркурий, Венера, Марсъ, Юпитеръ, Сатурнъ. Както виждате, древнитѣ астрономи не сѫ считали нашата земя за планета.

---

[1] Публична сказка, четена въ салона на Славянската Бесѣда на 22-и декемврий 1899 год.

Откритието на първитѣ петь планети е насърдчило древнитѣ наблюдатели на звѣздното небе и тѣ търсили да открийѫтъ и други планети. Но понеже силата на човѣшкото око не могла по-нататъкъ да проникне въ глѫбинитѣ на звѣздния миръ, тѣ къмъ извѣстнитѣ петь планети притурили слънцето и мѣсеца; по тоя начинъ общото число на планетитѣ достигнало числото седемь и тѣ прѣдположили, че това трѣбва да е максималното число на планетитѣ. Слѣдъ това древнитѣ астрономи се заели да изслѣдватъ видимото движение на извѣстнитѣ планети по небесния сводъ. Намѣрени били видимитѣ орбити (пѫтища), по които планетитѣ се движѫтъ и изчислени врѣмената, за които всѣка планета изходва единъ пѫть своята орбита.

Ревностниятъ изслѣдователь и неуморимиятъ наблюдатель на звѣздното небе гръцкиятъ астрономъ Птолемей като събралъ всичкитѣ до тогава астрономически открития и като се ползувалъ главно отъ наблюденията на най-великия древенъ астрономъ Хипархъ обнародвалъ около 130 год. прѣди Р. Хр. една планетна система съ която обяснилъ видимитѣ планетни движения. Тая планетна система носи неговото име и макаръ невѣрна е господствувала 14 вѣка.

Птолемей приелъ земята за неподвиженъ центъръ на вселенната, около който се върти цѣлото звѣздно небе заедно съ седемьтѣ планети, разположени въ слѣдния редъ споредъ растоянието имъ отъ слънцето: Мѣсецъ, Меркурий, Венера, Слънце, Марсъ, Юпитеръ, Сатурнъ. Споредъ птолемеевата система мѣсецътъ и слънцето заобикалятъ около земята по слабо екцентрични окрѫжности (окрѫжности, чиито центри не се съвпадатъ точно съ центъра на земята), а другитѣ планети по едни второстепенни окрѫжности, които иматъ за центъръ центъра на земята. Кривитѣ линии, описани при подобно движение се наричатъ епициклоиди. Второстепенната окржжность, по която се движи планетата се нарича епицикълъ, и отъ тука произлиза знаменитата теория на епицикличнитѣ планетни движения. изложена въ знаменитото птолемеево съчинение — Мегали синтаксисъ или Алмагестъ.

Знаменитиятъ полски астрономъ отъ XV вѣкъ Коперникъ като захваналъ по-точно да изслѣдва движението на планетитѣ по небесния сводъ и да изслѣдва прѣдварително тѣхнитѣ положения на небесната сфера на основание птолемеевата система, забѣлѣжилъ, че изчисленитѣ резултати не се съгласяватъ съ наблюденията. Разликата между прѣдварителнитѣ изчисления и сѣтнѣшнитѣ наблюдения накарали Коперника да се усъмни въ вѣрностьта на птолемеевата система. Той вникналъ по-добрѣ въ планетнитѣ движения и непрѣкжснатитѣ му тридесетгодишни наблюдения го довели до вѣрното заключение, че не земята е центъра, около който се въртжтъ слънцето и планетитѣ, а обратно слънцето е този центъръ. около който забикалятъ всичкитѣ планети, по кржгови орбити, въ числото на които влиза и нашата земя. Коперникъ намѣрилъ, че планетитѣ сж разположени въ слѣдния редъ споредъ растоянията имъ отъ слънцето: Меркурий, Венера, Земя, Марсъ, Юпитеръ, Сатурнъ. Той доказалъ истината, какво видимото денонощно въртение на небесния сводъ отъ истокъ къмъ западъ е мнимо и че то произтича отъ въртението на земята около нейната ось отъ западъ къмъ истокъ.

И тъй Коперникъ лишилъ земята отъ нейното царственно положение като центъръ на вселенната, развалилъ до тогавашния ѝ мнимъ покой, като я накаралъ да се върти едноврѣменно около осьта си и около слънцето, като общъ центъръ на всичкитѣ планети.

Слѣдъ това Коперникъ обърналъ своя погледъ къмъ мѣсеца и кратковрѣменнитѣ му наблюдения го убѣдили, че мѣсецътъ не се върти около слънцето, слѣдователно той не влиза въ числото на главнитѣ планети, а е една второстепенна планета, която се върти около земята и заедно съ нея около слънцето. Т. е. че мѣсецътъ е спжтникъ на земята.

Прѣобразуваната по тоя начинъ птолемеева система се нарича коперникова или слънчева система, защото има за центъръ Слънцето, което дава свѣтлина и топлина на всичкитѣ небесни тѣла що се въртжтъ около него.

Коперниковата система, макаръ и вѣрна, не е била обаче съвършенна. Трѣбвало е да се роди славниятъ нѣмски астрономъ Кеплеръ, който като се е ползувалъ отъ драгоцѣннитѣ за астрономията наблюдения на своя забѣлѣжителенъ учитель, данския астрономъ Тихо де Брахе, открилъ истинската форма на кривитѣ линии, по които обикалятъ планетитѣ около Слънцето и законитѣ, които управляватъ тѣхнитѣ движения. Кеплеръ за да потвърди своето съмнѣние върху кржговитѣ пжтища на планетитѣ, установени отъ Птолемея и Коперника, прѣгледалъ внимателно всичкитѣ наблюдения, направени отъ Тихо де Брахе върху планетата Марсъ и продължилъ по-нататъкъ да изчислява прѣдварително положенията на Марса върху небесната сфера за различни врѣмена. Точнитѣ изчисления и наблюдения показали Кеплеру, че Марсовата орбита не е окрѫжность, а друга нѣкоя крива линия. Кеплеръ като прѣдположилъ, че Марсъ се движи по елипса, въ центъра на която се намира слънцето, намѣрилъ по-голѣмо сходство мѣжду изчисленията и наблюденията. Той прѣнесълъ слънцето отъ центъра на елипсата въ единъ отъ нейнитѣ фокуси и захваналъ на ново да върви мисленно по стѫпкитѣ на Марса, като наблюдавалъ въртеньето му около Слънцето. Планетата продължавала да върви по изчислената орбита и най-послѣ обиколила единъ пѫть около Слънцето по нея, безъ да се отклони. Слѣдъ това Кеплеръ намѣрилъ, че и другитѣ планети обикалятъ около слънцето по елиптични орбити, а така сѫщо орбитата на мѣсеца е елипса, въ единия фокусъ на която се намира земята. Тъй Кеплеръ сполучилъ да открие първия отъ своитѣ три закона на слънчевата система, който гласи: Планетитѣ заобикалятъ около Слънцето по елиптични орбити, въ общия фокусъ на които се намира Слънцето.

„Тоя законъ, казва американскиятъ астрономъ Митчель, за винаги е помѣлъ отъ небето и Астрономията всичкитѣ заплетени теории, които упорно сѫществували цѣли столѣтия, даже и хилядолѣтия. Тѣхната таинственна сила била парализирана отъ едно само допиранье на вълшебния жезълъ на тоя гениялен човѣкъ и тѣ изчезнали за винаги отъ небето".

Още Коперникъ по особенни астрономически методи е сполучилъ да опрѣдѣли доста точно растоянията, на които се намиратъ извѣстнитѣ до тогава планети отъ Слънцето. Обаче прѣзъ това врѣме астрономическитѣ уреди далече не сѫ имали това съвършенство каквото днесъ и за това азъ ще приведѫ тука срѣднитѣ растояния, на които се намиратъ споменатитѣ до сега планети отъ Слънцето, опрѣдѣлени въ днешно врѣме. Срѣднитѣ, казвамъ, защото вие знаете че радиуситѣ вектори на елипсата не сѫ равни по между си.

Меркурий се намира на едно растояние отъ Слънцето равно на 58 милиона километри. Венера — на растояние 108 мил. кил., а нашето жилище — земята е отдалечена отъ Слънцето на 149 мил. кил. На растояние 227 мил. кил. отъ Слънцето се намира нашиятъ съсѣдъ Марсъ, по-нататъкъ на растояние 775 мил. кил., т. е. петь пѫти по далече отъ Земята, се намира най-колосалната планета на слънчевата система — Юпитеръ, а на огромното растояние 1421 мил. кил. се намира величественниятъ Сатурнъ.

Още по-нагледна ще стане цѣлостьта на извѣстната до тогава слънчева система като приведѫ дѣйствителнитѣ диаметри на всѣка планета и врѣмената, за които всѣка отъ тѣхъ обикаля веднѫжъ около Слънцето. Диаметъра на Меркурий е 4652 кил., той изходва единъ пѫть своята орбита за 88 наши денонощия. Диаметъра на Венера е 12729 кил. и заобикаля единъ пѫтъ около Слънцето за 225 денонощия. Нашата земя има диаметъръ 12742 кил.; тя заобикаля единъ пѫть около Слънцето за 365·42217 денонощия, като изминава всѣка секунда по 29·6 километри. Марсовиятъ диаметъръ е 6728 кил., почти два пѫти по-малъкъ отъ земния; той изходва единъ пѫть елиптичната си орбита за 687 денонощия. Диаметъра на колосалния Юпитеръ е 140939 кил., или 11 пѫти по-голѣмъ отъ земния, той заобикаля единъ пѫть около слънцето приблизително за 12 наши години. Сатурновиятъ диаметъръ е 9·5 пѫти по-голѣмъ отъ земния; той изходва единъ пѫть своята огромна орбита за 29 наши години и 177 денонощия.

До половината на XVI вѣкъ Земята се е считала за привилегирована планета, понеже има свой спѫтникъ — мѣсеца, който се върти около нея на срѣдно разстояние около 30 земни диаметра или 384454 километра. Диаметърътъ на мѣсеца е 3482 кил.; той заобикаля веднѫжъ около земята за 29·5 денонощия. Обаче, съ построяванье на първата астрономическа трѫба отъ безсмъртния флорентийски философъ Галилей човѣшкото око значително се усилило и захванало полека-лека да прониква въ безпрѣдѣлнитѣ глѫбини на небесното пространство. Прѣзъ 1610 год. Галилей за пръвъ пѫть насочилъ своята астрономическа трѫба къмъ Юпитеръ. Планетата му се показала като единъ чистъ, бѣлъ като сребро крѫгъ, прѣсеченъ прѣзъ срѣдата отъ редъ тъмни ивици. Близу до юпитеровия дискъ Галилей забѣлѣжилъ три свѣтли звѣздички, които съ просто око не се виждатъ. Като наблюдавалъ планетата нѣколко нощи наредъ, той забѣлѣжилъ, че поменатитѣ три звѣздички постоянно си мѣнѭтъ положението и всѣка отъ тѣхъ се движи и описва около центъра на юпитеровия дискъ дѫги. Тия наблюдения накарали Галилея да заключи, че тритѣ звѣздички сѫ юпитерови спѫтници, които обикалятъ около него, както Мѣсецътъ около Земята. Нѣколко нощи слѣдъ откритието на първитѣ три спѫтници Галилей открилъ и четвъртия юпитеровъ спѫтникъ и прѣзъ 1892 год. Барнаръ (Barnard) откри петия съ помощьта на гигантската астрономическа трѫба на ликовата обсерватория въ сѣверна Америка. Юпитеръ заедно съ петьтѣ си спѫтници, които правилно заобикалятъ около него по елиптични орбити, въ общия фокусъ на които се намира той, ни прѣдставятъ една малка слънчева система, обаче тъмна.

Още Галилей, на скоро слѣдъ откриваньето на юпитеровитѣ спѫтници, като наблюдавалъ планетата Сатурнъ, забѣлѣжилъ отъ двѣтѣ страни на диска ѝ двѣ свѣтли бѣли крѫгчета. Планетата, споредъ както той се изразилъ, му се показала тройна. Слѣдъ една-двѣ години наблюдения той останалъ смаянъ, като видѣлъ, че двѣтѣ свѣтли крѫгчета съвършенно изчезнали, и Сатурнъ се показалъ пакъ като свѣтълъ крѫгъ, както и другитѣ планети. Понеже прѣзъ това врѣме телескопътъ туку що билъ изнамѣренъ и не билъ никакъ усъвършенствуванъ, Галилей не смѣялъ да заключи, че това е нѣкоя особенность въ устройството на Сатурна, а прѣдположилъ, че явлението е произлѣзло отъ нѣкой оптически недостатъкъ на неговата трѫба. Съ течение на врѣмето обаче телескопътъ значително се усъвършенствувалъ и по-сетнѣшнитѣ астрономи, като обърнали своя погледъ къмъ Сатурна, намѣрили, че дѣйствително устройството на Сатурна е малко по-другояче отъ това на другитѣ планети. Излѣзло, че Сатурнъ е заобиколенъ отъ единъ тъменъ вещественъ пръстенъ, който нийдѣ не се допира до самия него и който го придружава при заобикалянието му около Слънцето. Сатурновиятъ пръстенъ се движи винаги успоредно самъ на себе си, ала ние не можемъ да го наблюдаваме винаги въ една и сѫща форма, понеже той заедно съ Сатурна постоянно си мѣни положението спрѣмо земята. Благодарение на силнитѣ астрономически трѫби, съ които астрономитѣ разполагатъ днесъ, констатирано е, че чудниятъ сатурновъ пръстенъ е двоенъ, съставенъ е отъ два концентрични пръстена, растоянието между които е 3650 километра. По-нататъкъ математическиятъ анализъ показа, че за да сѫществува равновѣсие въ сатурновата система, тия пръстени не могѫтъ да бѫдѫтъ цѣли, а трѣбва да сѫ съставени отъ безбройно много отдѣлни малки тѣла.

Прѣзъ втората половина на XVII вѣкъ сѫ били открити петь сатурнови спѫтници; прѣзъ втората половина на XVIII вѣкъ сѫ били открити още два, числото имъ станало седемь; прѣзъ 1848 год. е билъ откритъ осмия сатурновъ спѫтникъ и прѣзъ 1899 год. забѣлѣжителниятъ американски астрономъ Пикерингъ откри деветия по фотогафически пѫть.

Такова е чудното устройство на сатурновата система, състоеща се отъ една голѣма планета, заобиколена отъ единъ великолепенъ двоенъ пръстенъ, широкъ 49,950 километра и отъ деветь спѫтници, които се намиратъ на различни растояния отъ централното тѣло — планетата, извънъ нейния пръстенъ. Ние не можемъ си прѣдстави отъ какво величественно зрѣлище би се насладилъ единъ земенъ житель, който би могълъ за минута да стѫпи върху Сатурна прѣзъ една отъ неговитѣ ясни нощи. Прѣдъ него на небесния сводъ би блѣстѣлъ съ отразена слънчева свѣтлина чудниятъ сатурновъ пръстенъ въ видъ на една гигантска арка и той би видѣлъ какъ неговитѣ спѫтници се гонѭтъ по синето небе.

До 1781 год. числото на планетитѣ все си оставало шесть. Наистина въ сатурновото движение се забѣлѣзвали нѣкои неправилности, които на основание на закона за всемирното привличане... притеглянье, откритъ отъ гения на безсмъртния Нютонъ, най-великиятъ математикъ, нѣкои астрономи обяснявали така, като прѣдполагали, че задъ сатурновата орбита трѣбва да се намира друга още неизвѣстна планета, която притегля Сатурна и усложнява неговото движение; но това прѣдположение не довело до никакви резултати, догдѣто щастливия случай не помогналъ на знаменития английски астрономъ Вилиамъ Хершель да открие прѣзъ 1781 год. новата планета, която се намирала далече задъ сатурновата орбита. На новата планета било дадено името Уранъ. Урановиятъ диаметъръ е четири пѫти по голѣмъ отъ земния, (53940 кил.). Той е 19 пѫти по-далече отъ слънцето, отъ колкото земята и обикаля единъ пѫть около слънцето за 84 наши години. Уранъ притежава четири спѫтници, разположени на различни растояния отъ него.

Привилегированиятъ Сатурнъ съ своя великолепенъ пръстенъ и деветь спѫтници, който още въ старо врѣме се е считалъ за послѣдна и най-отдалечена планета отъ слънчевата система, чиято огромна орбита се считала за прѣдѣлъ, който обгръщалъ въ себе си семейството на слънчевата система, изгубилъ за винаги това първенство въ полза на Урана. Уранъ почти удвоилъ прѣдѣлитѣ на слънчевата система, той разбилъ прѣдишната вѣра на астрономитѣ, че сѫ открити всичкитѣ планети, които влизатъ въ състава на слънчевата система.

До тука ние разгледахме планетитѣ отъ слънчевата система, които сѫ били извѣстни до началото на сегашния вѣкъ. Достатъчно е да сравнимъ растоянията, на които се намиратъ извѣстнитѣ до тогава седемь планети отъ слънцето, за да забѣлѣжимъ една праздннна между Марсъ и Юпитеръ. Ако считаме тая праздннна, то растоянията на седемьтѣ планети образуватъ единъ правиленъ редъ, изнамѣренъ отъ професора Боде. Правилниятъ редъ на Боде не се нарушава ако прибавимъ още една планета между орбититѣ на Марса и Юпитера, на растояние отъ Слънцето два пѫти по-голѣмо отъ марсовото. Мисъльта, че трѣбва въ това пространство да се намира нѣкоя неизвѣстна планета, се появила още въ врѣмето на Кеплера, но едвамъ въ послѣднитѣ години на миналия вѣкъ астрономитѣ съставили планъ за систематически наблюдения и издирвания на неизвѣстната планета.

Щастието за откритието на неизвѣстната планета се паднало на италиянския астрономъ Пиаци. Първиятъ день на нашия вѣкъ се ознаменовалъ съ откритие на новата планета отъ Пиаци, която има извънредно малки размѣри въ сравнение съ размѣритѣ на другитѣ планети. Новата планета била наименувана Церера. Прѣзъ м. Мартъ 1802 год. нѣмскиятъ астрономъ Олберсъ открилъ втора малка планета, която обикаляла около Слънцето така сѫщо между Марсъ и Юпитеръ. Като се изслѣдвали орбититѣ на двѣтѣ малки планети, излѣзло, че тѣ се движѫтъ въ единъ доста тѣсенъ поясъ между марсовата и юпитеровата орбити и че тѣхнитѣ орбити се прѣсичатъ. Рѫководимъ отъ тия факти, Олберсъ съставилъ една хипотеза, споредъ която малкитѣ планети трѣбва да сѫ кѫсове отъ една голѣма планета, която нѣкога е обикаляла около Слънцето на растояние два пѫти по-голѣмо отъ марсовото. Тая планета въ отдалечени отъ насъ врѣмена и по неизвѣстни намъ причини е разбита на части. Отъ олберсовата хипотеза прѣко слѣдва, че числото на малкитѣ планети не трѣбва да е само двѣ, а много по-голѣмо. И дѣйствително, прѣзъ 1804 год. Олберсъ сполучилъ да открие трета малка планета и прѣзъ 1807 год. — четвърта. Дълго врѣме числото на малкитѣ планети оставало четири, до гдѣто прѣзъ 1845 год. била открита пета малка планета, а днесъ тѣхното число е около 430.

Малкитѣ планети или, както се наричатъ още, астероиди, сѫ толкова малки, щото най-голѣмитѣ отъ тѣхъ въ телескопа се показватъ като малки точки, подобни на звѣздитѣ. Астрономическитѣ измѣрвания сѫ показали, че диаметъра на най-голѣмата отъ тѣхъ — Церера е голѣмъ около 900—1000 кил. За да си съставимъ по-точно понятие за голѣмината на тия небесни тѣлца, достатъчно е да забѣлѣжѫ, че 1000 астероиди земени наедно едва би съставили едно кълбо, голѣмо колкото нашата земя.

Прѣзъ 1849 год. мощниятъ математически анализъ въ ржцѣтѣ на знаменития френски астрономъ Леверье сполучи да прѣдскаже сѫществуваньето на най-отдалечената за сега планета на слънчевата система. Леверье, като взелъ прѣдъ видъ малкитѣ неправилности, които се забѣлѣзвали въ движението на Урана, по чисто математически пѫть дошелъ до заключение, че трѣбва въ глѫбинитѣ на неизмѣримото небесно пространство, далече задъ урановата орбита, да се намира друга нѣкоя планета, принадлежаща къмъ слънчевата система; тя, като притегля къмъ себе си съ извѣстна сила Урана, кара го да отстѫпва отъ изчисленага своя елиптична орбита. Леверье, безъ да обърне погледа си къмъ небесния сводъ, изчислилъ формата и орбитата, голѣмината, массата на още невидената планета и нейното положение въ небесното пространство прѣзъ това врѣме. Резултатитѣ на своитѣ изчисления, Леверье съобщилъ на нѣмския астрономъ Хале въ Берлинъ, който още прѣзъ първата нощь, слѣдъ като получилъ извѣстието, насочилъ телескопа къмъ указаната отъ Леверье точка на небесния сводъ и новата планета била намѣрена. Най-отдалечената планета на слънчевата система била наименувана Нептунъ.

Откритието на Нептуна е било едно блѣскаво доказателство за вѣрностьта на чисто математическия пѫть, по който слѣдвалъ Леверье. Нептунъ още единъ пѫть потвърдилъ строгата точность на закона за всемирното притеглянье.

Нептунъ се намира 1·5 пѫти по-далече отъ Слънцето нежели Уранъ, или 30 пѫти по-далечъ — отъ колкото земята; неговия диаметъръ е около четири пѫти по-голѣмъ отъ земния (48393 кил.). Нептунъ, — тоя леденъ миръ, или както справедливо го наричатъ нѣкои астрономи, небесна костенурка, — се движи найбавно по своята огромна елиптична орбита, като изминава около 5·5 кил. въ секундата, а цѣлата си забиколка около Слънцето извършва за 165 наши години. Тъй щото единъ нептунецъ трѣбва да проживѣе най-малко 165 наши години за да може да види всичкитѣ промѣнения на климата: пролѣтьта, лѣтото, есеньта и зимата.

На растояние почти равно на това, на което се намира мѣсецътъ отъ земята, се намира единствения за сега нептуновъ спѫтникъ, който извършва едната си заобиколка около планетата за 5 денонощия и 21 часъ.

Редъ е, почитаемо събрание, да споменѫ откритието на найновата планета на слънчевата система, която заобикаля около слънцето между земята и Марсъ. Новата планета, наименувана Еросъ, е открита по фотографически пѫть прѣзъ м. Декември 1898 год. едноврѣменно отъ нѣмския астрономъ Витъ въ Берлинъ и отъ френския астрономъ Шарлоа въ Ница. Размѣритѣ на Ероса не сѫ още точно опрѣдѣлени, но той е много по-малъкъ и отъ най-малката планета на слънчевата система — Меркурий: едната си заобиколка около Слънцето извършва за 643 денонощия. Еросъ се числи къмъ астероидитѣ.

За сега Нептунъ завършва нашата слънчева система, ала не може да се каже, че Нептунъ е дѣйствителната граница на слънчевото владение; може би задъ огромната нептунова орбита да сжществува още нѣкоя планета, която орловиятъ погледъ на астронома не може да схване и силата на настоящия математически анализъ не може да открие, защото Нептунъ е скоро откритъ и пертурбациитѣ, които би произвела тая планета върху нептуновото движение, сж още нечувствителни. Слънчевото притеглянье е толкова голѣмо, щото то може да удържи планети, ако такива сжществуватъ, на растояния много по-голѣми отъ това, на което се намира Нептунъ. Изслѣдванията на нѣкои комети кара да се подозира сжществуваньето на планети извънъ нептуновата орбита, и скоро може би ще се пристжпи къмъ тѣхното търсенье съ помощьта на фотографията.

Остава сега да разгледаме грамаднитѣ размѣри на лжчистото огнище — нашето Слънце — извора на свѣтлината, топлината и живота. Слънчевиятъ диаметъръ е 108·56 пжти по-голѣмъ отъ земния, а обемътъ му е 1,283,720 пжти по голѣмъ отъ обема на земята. Слънчевиятъ обемъ е около 600 пжти по-голѣмъ отъ обема на всичкитѣ планети, малки и голѣми, взети заедно. Това сърдце на планетния миръ, туптенията на което се чувствуватъ далече задъ нептуновата орбита, се завърта единъ пжть около осьта си отъ истокъ къмъ западъ за 25 денонощия и 4 часа.

За да завършж извѣстния въ днешно врѣме съставъ на слънчевата система трѣбва да споменж още кометитѣ или опашатитѣ звѣзди и метеоритѣ или надающитѣ звѣзди, които по произхожденье не принадлежжтъ къмъ слънчевата система.

Кометитѣ по своята особенность и необикновенъ видъ сж привличали всѣкога вниманието на човѣчеството. До скоро тѣхното появяванье е задавало страхъ на човѣчеството. Кометитѣ обикалятъ около Слънцето по съвършенно длъгнести елипси, по пароболи или хиперболи, въ общия факусъ на които се намира Слънцето. Периодитѣ на тѣхнитѣ заобикаляния сж доста дълги; тѣ се виждатъ само тогава, когато дойджтъ най-близо до Слънцето, понеже тогава, отъ силната топлина тѣхната тъмна материя се нажежава и свѣти.

Между кометитѣ които сж се появили прѣзъ сегашния вѣкъ за забѣлѣзванье е голѣмата блѣстяща комета, която се е явила въ края на м. августъ 1811 год. Русситѣ считатъ появяваньето на тая комета за прѣдвѣстникъ на нещастния наполеоновъ походъ въ Руссия прѣзъ 1812 година.

Слънчевата система, на която принадлежимъ и ние, отстои на неизмѣримо голѣми растояния отъ безбройнитѣ небесни тѣла, тъй щото тя е почти независима отъ тѣхъ. Слънчевата система може да се разглежда като една група небесни тѣла, изолирана въ небесното пространство. Въ центъра на тая група се намира грамадното огнище — лжчистото Слънце. Около него по̀ една и сжща посока се въртжтъ най-напрѣдъ двѣтѣ планети Меркурий и Венера, трето мѣсто заема Земята, съпровождана отъ своя спжтникъ — Мѣсеца, послѣ слѣдва новата планета — Еросъ, слѣдъ нея Марсъ съ двата си спжтници и задъ него се движи роякътъ на малкитѣ планети. По-нататъкъ на много по-голѣмо растояние въ обширното небесно пространство величественно и бавно слѣдватъ своя пѫть четиритѣ голѣми планети: Юпитеръ, Сатурнъ, Уранъ и Нептунъ, съпровождани отъ своитѣ спѫтници. Най-послѣ цѣлото това пространство се прѣсича отъ комети и метеори.

Ето какъ ни учи знаменитиятъ френски астрономъ Камилъ Фламарионъ да си прѣдставимъ още по-нагледно цѣлостьта на слънчевата система: „Прѣдставете си, че прѣдъ васъ се намира една широка равнина, въ срѣдата на която се намира едно голѣмо кълбо съ диаметъръ единъ метъръ, което да ни прѣдставлява Слънцето. За да изобразимъ съотвѣтственнитѣ растояния на планетитѣ отъ Слънцето и голѣминитѣ имъ въ сравнение съ въобразаемото Слънце трѣбва да се отдалечимъ отъ него на 48 метра (80 крачки) и да положимъ тамъ едно зрънце отъ конопено семе; то ще ни прѣдставлява планетата Меркурий. Една вишня, положена на 84 метра (140 крачки) отъ голѣмото кълбо ще ни прѣдставлява Венера. Друга вишня положена на растояние 120 метра (200 крачки) ще ни прѣдставлява Земята, която е малко по-голѣма отъ Венера. Мѣстото и голѣмината на Марсъ ще изобразимъ като положимъ на растояние 192 метра (320 крачки) отъ голѣмото кълбо (Слънцето) едно грахово зърно. Колкото за малкитѣ планети, то за тѣхъ не може даже и да се говори; тѣхната голѣмина въ тоя случай може да се сравни съ голѣмината на съвсѣмъ малкитѣ пѣсъчни зрънца. Единъ голѣмъ портокалъ положенъ на растояние 624 метра ще ни прѣдставлява колоссалния Юпитеръ. Сатурнъ ще бѫде изобразенъ съ една малка ябълка положена на растояние 1200 метра отъ голѣмото кълбо. Ако се отдалечимъ отъ голѣмото кълбо на растояние 2000 метра и тамъ поставимъ една срѣдня зарзала, тя ще ни изобразява Уранъ. На-послѣ ако изминемъ 3·5 километра пѫть отъ голѣмото кълбо и поставимъ една праскова, ще изобразимъ положението и голѣмината на Нептунъ. Ако освѣнъ това положимъ едно просено зърно близо до вишнята, която прѣдставлява Земята, двѣ — близо до граховото зърно (Марсъ), петь до портокала (Юпитеръ), деветь близо до ябълката (Сатурнъ), четири близо до зарзалата (Уранъ) и едно близо до прасковата (Нептунъ), ще изобразимъ спѫтницитѣ на планетитѣ. Сега прѣдставете си, че всичко това почне да се движи: Слънцето окото осьта си, всичкитѣ планети около своитѣ оси и съ доста голѣма бързина около слънцето, и спѫтницитѣ около своитѣ оси, около съотвѣтственнитѣ планети и заедно съ тѣхъ около Слънцето. Такъвъ единъ фантастиченъ хороводъ ще ни прѣдставя слънчевата система въ малъкъ видъ“.

Най-послѣ, почитаемо събрание, нашето Слънце, тоя огроменъ огненъ колосъ, придруженъ отъ осемь голѣми планети и Еросъ — деветь съ 22 спѫтници, отъ едно голѣмо число астероиди и отъ едно неопрѣдѣленно число комети и метеори, се движи въ безпрѣдѣлнитѣ небесни простори по посока къмъ една точка, която се намира въ съзвѣздието Херкулесъ.

Сждбинитѣ на периодическия печатъ въ България.

Отъ **К-въ**

Прѣводъ отъ русски [1].

II.

Ний дойдохме до оня моментъ въ историята на младото българско княжество, когато то рѣзко кривна отъ своя нормаленъ пжть, пагубнитѣ слѣди на което нѣма тъй скоро да се изгладжтъ. Като се начена съ революционното — макаръ и безкръвопролитно — присъединение на Източна-Румелия къмъ Княжеството, та послѣ братоубийственната — макаръ и побѣдоносна — война съ Сърбия, този „сждбоносенъ“ периодъ достойно се завърши съ военното „пронунциаменто“, свалянието отъ прѣстола на князъ Александра и най-послѣ съ Стамболовата диктатура. Тая фатална верига отъ събития имà неизчерпаеми послѣдствия и най-пагубно влияние по всички направления отъ социално-политическия животъ на още неуредената както трѣбва страна и на нейната по-нататъшна сждба. Като разкжса връзката, която съединяваше България съ нейната естественна покровителка Руссия и като я хвърли въ своекористнитѣ обятия на Австро-Унгария, тя я направи за дълги години играчка въ ржцѣтѣ на международната дипломация и — което е още по-лошо — раздвои вжтрѣ въ самата страна населението на двѣ враждебни течения, които не сжществуваха до това врѣме, но които отъ тогава насамъ излизатъ на явѣ въ всѣко дѣло на нейното политическо и държавно сжществувание. Въ народа — естественно и исторически „руссофилски“ — тия събития породиха яростно „руссофобско“ течение и, като го нагиздихж съ ореола на истински патриотизъмъ, като го обърнаха сѣкашъ въ палладиумъ на нициоНалната независимость, тѣ за дълги години го направиха това количественно слабо и принципиално-незащитимо течение господарствующо въ вжтрѣшната и външната политика на България. Но това е малко: като въведоха въ младата войска политически тенденции, привичка да се правжтъ бунтове и „пронунцаменти“ — които ту сполучваха, ту се потопяваха въ потоци кърви, тѣ убиха току-що зародилото се чувство на законность и на негово мѣсто поставиха принципа на голата сила, къмъ който се стремеше и изъ който произхождаше всѣко право. Най-послѣ, като отдадоха страната въ ржцѣтѣ на Стамболова, тѣ поведоха къмъ осемгодишния диктаторски режимъ, който изврати политическитѣ принципи, внесе въ страната развратъ и деморализация и създаде въ нея, — както въ управницитѣ й, така и въ народната масса — нрави, привички и вкусове, що прилѣгаха на източния деспотизъмъ, но по никой начинъ не и на една европейска конституционна държава, — нрави, отъ които България страда дори до днесь и отъ които ще страда още за дълги години.

---

[1] Продължение отъ кн. III—IV.

Най-пагубното въ тая верига отъ събития бѣше, разбира се, свалянието на князъ Александра отъ прѣстола. Съединението — макаръ да се извърши по насилственъ начинъ — не успѣ още да доведе до открито скжсванье връзкитѣ съ Руссия. Не особенно опасно бѣше даже и това, дѣто по неговитѣ слѣди въ обединена България трѣбваше да прѣмине — като придавка къмъ отъ порано сжществующата партийна борба — и мѣстната распря на чисто румелийскитѣ партии, „съединиститѣ“ и „казйоннитѣ“. Всичката тая партизанска вражда потъна врѣменно въ прѣдизвиканото отъ войната патриотическо-духовно подиганье и, дори може да се каже, че би съвсѣмъ заглъхнала въ него, ако не бѣше се случилъ прѣврата на 9-и августъ. Въ този нещастенъ день излѣзоха на явѣ всичкитѣ бѣди, на които бѣ сждено да се струпатъ върху България. Всичко направено противъ княза — чиято популярность, като Сливнишки герой, възстановитель на конституцията и приятель на радикалитѣ, нѣмаше граница — сполучи само благодарение на внезапностьта си; то не можеше да се надѣва на пъленъ успѣхъ. Щомъ само хората се опомниха, неизбѣжната реакция настжпи и се извърши — почти безъ борба и усилия — контра-прѣвратътъ, на чело на който стоеше Стамболовъ. Наистина князъ Александъръ бѣше принуденъ почти тутакси да се отрече отъ прѣстола, но злото, причинено отъ неговото детрониранье, бѣше вече извършено. Станало ужъ съ съгласието и съ насърдчението на Руссия, то завърши скжсваньето на сношенията, начало на което даде съединението — и окончателно раздѣли българската интеллигенция на два лагера, при което патриотитѣ и защитницитѣ на народната независимость — по странно и много печално недоразумение — се показаха въ това врѣме руссофоби, а руссофили бѣха наречени всичкитѣ бунтовници, ренегати и измѣнници. Само това qui pro quo позволи на Стамболова — който се яви сѣкашъ като въплощение на патриотизма — да извърши контра-прѣврата, да заеме първенствующо мѣсто въ регентството и най-послѣ да стане, въ продължение на цѣли осемь години, пъленъ господарь на положението. Само великия девизъ „Независима България“, — чиито рицарь той, по волята на сждбата, изстжпи, — му позволи да закрѣпи властьта си да държи въ ржцѣтѣ си полицията и войската, да застрѣля най добритѣ български офицери, които подигаха въ името на Руссия знамето на възстанията ту въ Силистра, ту въ Русчукъ, ту въ

[illegible]

[illegible]

И колкото по-срѫченъ бѣ той въ тази своеобразна борба, толкова по-голѣма бѣ неговата цѣна, толкова по-вѣрно и по-скоро той нагласяваше своята кариера. И съответственно съ туй, въ всѣка газета отъ него врѣме отдѣлътъ на „антрефилетата“ придобива все по-голѣма важность, промъква се дори въ другитѣ отдѣли и става главенъ нервъ на газетата — която естественно захваща да става изобщо разводнена и по скучна. Статитѣ съ принципияленъ характеръ, отдѣлътъ за справки, даже отдѣлътъ на телеграммитѣ почти съвършенно се губѣха, или се напояваха съ сѫщия ядъ отъ ругателства, клѣвети и шарлатанства. И тъй като за издаванье на *такъвъ* вѣстникъ не се иска нито знания, нито доста умъ, а само здраво гърло за дранье и виртуозность въ попържнологията, то по нѣкога за него се олаявха хора толкова безграмотни, колкото и безсрамни[1]. И, Боже, до какво безгранично слѣпо партизанство не е дохождала вѣстникарската полемика въ рѫцѣтѣ на подобни публицисти; съ какво дълбоко и откровенно прѣзрение къмъ принципитѣ на общественната мораль, къмъ изискванията на елементарната честность, къмъ законитѣ на логиката и разумътъ не се отличаваха тѣзи „органи на общественното мнение“, които се обърнаха въ истински гнѣзда на свади — на партийни и лични ненавистничества; съ какви клѣвети по адрессъ на враговетѣ, съ какви умишленни лъжи и улични ругателства противъ тѣхъ, противъ тѣхнитѣ роднини и приятели, противъ тѣхнитѣ жени и дѣца, не се пълнѣше отдѣлътъ на „антрефилетата“! . . .

Съ особенна майстория отъ този родъ се отличаваше извѣстната „Свобода“ — официялния Стамболовъ органъ, който — именно защото бѣше официяленъ — можеше отъ нищо да се не бои и стѣснява. И този вѣстникъ наистина се не стѣсняваше, — толкова повече че на чело на неговитѣ сътрудници стояха двама такива забѣлѣжителни „стилисти“, като З. Стояновъ и Д. Петковъ . . .

Слѣдъ избирането на князъ Фердинанда и снѣманье военното положение, „Свобода“ (№ 79 отъ 1887 г.) счита за нуждно да напомни на българския народъ имената на нѣколко отъ неговитѣ врагове, които „може би ще поискатъ да излѣзѫтъ отново на общественната арена“, — и ето съ какви кратки, но енергични характеристики ги придружава: „Радко Димитровъ — русски академикъ; подла и низка тварь, която си въобразява, че като „изпѫди князъ Александра, може да стане български Наполеонъ. — „Майоръ Груевъ, — бессарабецъ; русски академикъ; добродушенъ „като овца; глупавъ като сто свини. Майоръ Стояновъ — командиръ на измѣнническия струмски полкъ — злобно и отмъстително „животно, което не може да прости, че не сѫ го произвели подполковникъ. Косяковъ — русски възпитанникъ — българо-москово-„византиецъ; развратникъ до мозъкътъ на коститѣ си; разбойникъ,

---

[1] Ако читательтъ е запознатъ съ знаменитата сатира на безврѣменно починалия — убития — български писатель А. Константиновъ — „Бай Ганю“, — то той навѣрно не ще е забравилъ последнята глава, дѣто Бай Ганю се явява въ качество на журналистъ. „Голѣма работа, — убѣждава той своитѣ достойни сътрудници, да се издава вѣстникъ“.

„кралъ отъ залъка на войницитѣ. Др. Цанковъ — най-подлия, „най-отчаяния и пр. врагъ на българската свобода. Ставалъ едно подиръ „друго католикъ, православенъ, руссофилъ, либералъ, а въ „сѫщность — шпионъ и просякъ. Бобчевъ — олицетворение на „подлостьта; Балабановъ — фанариотско изчадие; хитъръ и лукавъ „византиецъ, лицемѣренъ и коваренъ“, и пр. и пр.

Нѣколко номера по-напрѣдъ (№ 72) като наругава въ цѣла колона митрополита Климента за рѣчьта, що държалъ по случай пристиганьето на новоизбрания князъ, авторътъ завършва своята филипика съ тия енергични редове: „Махнете отъ сцената „подлеца на подлецитѣ Каравелова съ другаритѣ му министри, „и възможностьта за позорния 9-и Августъ наведнѫжъ се изгубва; „а извадете отъ сцената безчестието и продажностьта на горния „черноризецъ, на Цанкова и на Климента съ другаритѣ имъ, то „ще видите, че не щѣхме да имаме нито реставрацията, нито „Каулбарсовитѣ хамалски псувни, нито бунтоветѣ въ Сливенъ, „Перущица, Бургасъ, Силистра и Руссе. — Проклятие прочее на „главитѣ на тѣзи черни души! Сѫдъ и строго наказание прочее „на тѣзи мизерни креатури, които съ своитѣ подлости поискаха да „направѭтъ робъ единъ народъ отъ три милиона души!..“

А нѣколко номера по-късно (№ 80), като отговаря на рѣзката статия върху положението на работитѣ въ България, напечатана въ „Търновска Конституция“, „Свобода“ дава воля на своето патриотическо негодование въ такива изражения: „Кому „минуваше прѣзъ ума, кой можеше да си въобрази даже, че човѣкътъ, „който въ единъ мѣсецъ биваше: нихилистъ, либералъ, „радикалъ, позитивистъ, бентамистъ, консерваторъ, беклекчия и пр.; „човѣкътъ, който опозори гдѣ щото бѣше по-авторитетно и по-умно „отъ него; човѣкътъ, който създаде чекмеджета съ документи, „който измисли и подло съчини, че Начевичъ и Стоиловъ крали, „за което ще ги обѣси, че Цанковъ щѣлъ да измѣни Констинтуцията „и опропасти либералната партия; човѣкътъ, който като змия усойница „прѣпълзя отъ Пловдивъ и сатанински облиза рѫката на „князъ Александра, па го увѣри че той му е най-вѣрниятъ; човѣкътъ, „който въ пловдивската „Независимость“ пишеше, че Аксаковъ „е пияница, а въ София подиръ 6 мѣсеца правѣше митингъ „за тоя Аксаковъ. Най-послѣ подлиятъ този човѣкъ, който се казва „Петко Каравеловъ отъ Копривщица, който въ качеството си на „прьвъ министъръ продаде една нощь българската корона на сѫщитѣ „тия фарисеи, които по-напрѣдъ мразѣше и прѣслѣдваше; „който е причината на всичкитѣ до сега злини въ България; „който бѣше craналъ секретарь на генералъ Каулбарса и за неговия „кефъ прибърза да си даде оставката отъ регентството, „само и само да угоди на своитѣ господари; тоя човѣкъ, който „подиръ всичкитѣ тия прѣстѫпления и злини, трѣбваше да бѣга „отъ България прѣзъ деветь земи въ десета, да се не чуе и види, — „името си и народностьта си да не обажда, като човѣкъ безчестенъ, „безсъвѣстенъ и шарлатанинъ, ималъ тенекяното чело да излѣзе „втори пѫть и заговори за България, за нейната корона и свобода!“

Въобще Каравеловъ — заедно съ другитѣ дѣйци на 9-и Августъ — остава за нѣколко години истинска bête noire за „Свобода“, която го обсипва едва ли не въ всѣки номеръ съ проклятия и съ най-груби ругатни. Ето напримѣръ, още едно отъ стотинитѣ писани противъ него „антрефилета“: „Право казватъ хората, че по „злобенъ, подълъ, фаталенъ и слѣпъ човѣкъ отъ Каравелова нѣма „и не може да има на свѣта. Прочетете неговата „Търновска „Конституция“ и вие ще се увѣрите съ какво адско злорадство е „прѣпълнена подлата душица на тоя фаталенъ субйектъ. Той ликува „и се радва, че принцъ Валдемаръ ударилъ шамаръ на българския „народъ, като се отказалъ отъ прѣдложената му корона... Въ „своята безсилна ярость той пакъ обмислюва и подготвя новъ бунтъ: „той отново иска да вземе властьта въ рѫцѣтѣ си, която е изтървалъ поради своята неспособность и прѣдателства... Несполукитѣ го доведоха до отчаяние, до границата, отъ дѣто се захваща безумието. Ето напр., една сцена, чиито подробности ни „сѫ извѣстни отъ устата на единъ близъкъ неговъ приятель. На „едно партийно събрание той до толкова се забравилъ, че скочилъ „отъ стола си съ кървави очи и взелъ да вика съ сипкавъ „гласъ: „Ще прѣдамъ отечеството! Ще си продамъ душата на „дявола, но ще отмъстѭ!.. Азъ ще имъ покажѫ!.. Стамболова „ще обѣсѭ, а на Муткурова и Николаева ще скъсамъ погонитѣ!.. „Всички ще унищожѫ и ще избѣсѭ!..“ и като крѣскалъ тия несвързани заплашвания, той уловилъ въ бѣсътъ си стоящата до „него на единъ столъ табла съ приборъ за чай и джасъ въ земята!.. „Другъ пѫть, когато Тома Георгиевъ дохажда при него съ едно „парче отъ сопата, съ която билъ строшилъ главата на Икономова (единъ отъ политическитѣ противници на Каравелова), Каравеловъ дошълъ въ такъвъ възторгъ, че не можалъ да намѣри „думи да си изкаже възхищението отъ подвига на Георгиева: „Катя! „— завиква той най-подиръ къмъ жена си, — почерпи го една ракия!“ „и прибавя: „Удри, Тома! удри ги тия подлеци!

А ето какъ се пише обикновенно за емигрантитѣ-офицери: „Прѣстѫпницитѣ отъ 9-и Августъ сѫ паднали толкова низко, щото „днесь за тѣхъ е непознато всѣко благородно и възвишено човѣшко чувство... тѣ приканватъ и други офицери да станѫтъ „прѣдатели и измѣнници на отечеството си... Измѣнници и прѣдатели! Клѣтвопрѣстѫпници и отцеубийци! Вие никога нѣма да „постигнете онова блѣскаво величие и божественно наслаждение, „което чувствува патриота, когато се бори за свободата и правдата на земята си... Но и какъ вий ще можете да постигнете „подобно нѣщо, когато вашитѣ страхливи душици и вашитѣ идиотски главици сѫ направени да бѫдѫтъ гнѣзда на подлостьта и „безумието, на измѣната и прѣдателството... Като извършихте „прѣстѫплението на 9-и Августъ, защо не удържахте въ рѫцѣтѣ „си властьта, а избѣгахте като жени и оставихте другаритѣ си „на произвола на сѫдбата? Напуснахте вие властьта и избѣгахте „за да спасите главитѣ си, защото народътъ и войската, възмутени „отъ вашето гнѫсно дѣло, въ първия поривъ на своя справедливъ „гнѣвъ, щѣше да ви направи на парчета. Избѣгахте вие, за да

„отидете при вашитѣ доброжелатели и да вземете отъ тѣхъ „тридесетьтѣ сребърници, цѣната на продадената отъ васъ майка. „И днеска вие, страхливи и подли душици, сте взели да се перите, като ракъ на бързей и да клатите глави и се заканвате „отъ Влашко, гдѣто се излежавате въ непотрѣбнитѣ домове, че „щѣли сте скоро да се разправите съ вашитѣ противници. Защитницитѣ на народа и свободата му ви чакатъ и, бждете увѣрени, „че ще се намѣрнжтъ въ България доста дървета за бѣсилки...“ (№ 23).

(Слѣдва краятъ).

ВЪПРОСЪТЪ ЗА НАШИТѢ ИКОНОМИИ

(По поводъ студията на г. *Б. Боевъ*, „Нашитѣ икономии“, въ „Списание на българското икономическо дружество“ кн. 11—12, 1899).

Лошото положение на нашето народно и държавно стопанство занимава днесъ всички мислящи хора у насъ. Въ частни разговори, въ вѣстникарски разправии, темата е все една и сжща: икономически застой, забъркани финансии, безпаричие. И не е чудно: ние сме дошли до тамъ, щото трѣбва да се боимъ за нашето национално самоопрѣдѣление, нашата самостоятелность, по въпроси, които засѣгатъ най-сжщественнитѣ страни на нашето сжществуванье като държава. Болестьта, която едва сега избухна въ най-зловѣщи симптоми, но зародишътъ на която се вмъкна въ държавния организъмъ при самото му създаванье, ни кара настоятелно да диримъ лѣкъ. Лѣкари се явиха много; отъ 1894 до сега главната работа както на правителствата ни, така и на нашитѣ компетентни и некомпетентни икономисти и финансисти е била да прѣдписватъ цѣрове на злочестия болникъ; до сега обаче цѣроветѣ не прѣсѣкоха болестьта. Причината лежи въ това, че се лѣкуватъ симптомитѣ на болестьта, а не основнитѣ ѝ причини. Относително послѣднитѣ ние, мислжх, сме направили една важна стжпка напрѣдъ; въпрѣки разногласието за подробноститѣ, въ нашето общество си е пробило вече пжть съзнанието, че държавната ни машина не отговаря на нашитѣ икономически сили, че народното ни производство не може да отдѣля толкова за потрѣбитѣ на държавата. Освенъ това съзнава се вече, че тия потрѣби не сж възникнали по естественна необходимость, подъ натиска на вжтрѣшни, самопроизволни народни импулси, но по-вече искуственно, отъ безсистемно подражание и отъ частни егоизми, значи въ извѣстенъ смисълъ случайно. Два начина може да има главно за прѣкращаванье причината на злото: Или да се направи по-евтино държавното управление, било като се реорганизува технически така, че удовлетворението на сегашнитѣ държавни потрѣби да бжде свързано съ по малко разноски, било като се ограничжтъ или спржтъ нѣкои отъ сегашнитѣ функции на държавата, съ една дума като се направжтъ икономии. — Или пъкъ вмѣсто да се облегчи товарътъ, да се даде по-голѣма здравина и якость на плещитѣ, като се гледа главно да се подигне народното производство. Не ще съмнѣние, че първиятъ начинъ може да се комбинира съ втория и това е, което трѣбва да се направи. Г. Faith въ „Лѣтописи“ наблѣга главно върху втория начинъ, като счита нарастването на нашитѣ бюджети причинено отъ естественното развитие на държавнитѣ функции. Първиятъ начинъ прѣдлага Г-нъ Б. Боевъ въ статията си: „Нашитѣ Икономии“. Авторътъ указва прѣди всичко на причината, поради която до сега не сж били направени такива икономии въ бюджета, които да прѣмахнжтъ постояннитѣ дефицити. Тази причина се крие, споредъ него, въ безсистемностьта на нашата административна машина, въ безразсждното отнасянье къмъ необходимото и ненеобходимото, въ отсжтствието на едно по-сериозно познаванье сжщностьта на техническата страна на държавното стопанство. Икономиитѣ трѣбва да се състоятъ не въ заличаванье на тия или ония параграфи отъ бюджета, а въ едно систематично, основано на една разумна программа, реорганизиранье на сжществующето държавно стопанство въ всичкитѣ му области. Тази реорганизация ще трѣба да засѣгне не само техническата страна на държ. стопанство, но и самата негова сжщность, държавната политика (Стр. 465). Това ще може да стане само когато ясно се съзнае, че икономиитѣ сж необходими. Споредъ автора, голѣма часть отъ нашата интеллигенция искренно вѣрва, че финансовата криза е резултатъ на лошитѣ жътви прѣзъ послѣднитѣ двѣ-три години и на допустнатитѣ неправилности въ бюджетитѣ и, именно, въ дефицититѣ. Това мнѣние се приписва и на „едно ново списание“ въ столицата, на което се натяква, че не казвало отъ що произлизатъ дефицититѣ. Ако се не лъжемъ, думата е за статиитѣ на Faith върху причинитѣ на финансовата криза. Справедливостьта изисква да установимъ, че това натякванье не е умѣстно, защото въ казанитѣ статии Faith разглежда причинитѣ на дефицититѣ, които счита само за симптоми. Г. Faith и г. Боевъ въ едно сж съгласни,—че „нашитѣ общественни разходи не съотвѣтствуватъ на бѣдното българско стопанство“ (стр. 466).

Споредъ Г-нъ Б. това несъотвѣтствие трѣбва да се прѣмахне чрѣзъ намаляванье общественнитѣ разходи.

За изходенъ пунктъ при ориентиранье въ въпроса за икономиитѣ авторътъ взема крайната величина, до която трѣбва да достига бюджетътъ ни, — поне още за нѣколко години, до дѣто се реформиратъ държавнитѣ приходи по начинъ щото да станжтъ по-подвижни и слѣдователно по-доходни. Споредъ това „изходната цифра за урегулиранье баланса на държавния бюджетъ трѣбва да стои по-долу отъ 80 милиона, и колкото повече тя се приближава къмъ 75 милиона, толкова по-близу ще стоимъ до истинскитѣ приходи, които още за много години нашето народно стопанство ще бжде въ състояние да отдѣля за удовлетворение на коллективнитѣ си потрѣбн". (Стр. 467). Отъ бюджета за 1900 год. който възлиза на $83^{1}/_{2}$ мил. лева (безъ бюджетитѣ на желѣзницитѣ, мината въ Перникъ и държ. печатница) трѣбва да се направѭтъ икономии отъ около $8^{1}/_{2}$ мил. лева. За да опрѣдѣли какво участие ще трѣбва да вземе всѣко вѣдомство въ тия икономии, авторътъ сравнява относителното нарастванье расходитѣ по всѣко вѣдомство прѣзъ послѣднитѣ 12 години (1888 –1900). Къмъ добититѣ цифри авторътъ бѣлѣжи, че отъ тѣхъ става явно, какво нѣкои учреждения сѫ развити несъобразно съ нуждитѣ на страната, макаръ и да не може да се отрѣче, че съ врѣме това развитие би трѣбвало да достигне не само тия граници (Стр. 469). Освенъ това, авторътъ дава слѣдната таблица:

По отдѣлно расходитѣ въ всѣко вѣдомство отъ 1888 до 1900 год. сѫ се увеличили съ:

Вѫтрѣшни дѣла	Военно м-во	Смѣтна палата	Правосѫдие	Върховно правител.	Финан., търговия и земледѣлие	Пѫтища и съобщения	Просвѣщен.	Външни дѣла и испов.	Държавни дългове	Цѣлия бюджетъ
Проценти										
—8	–6	0	9	16	23	72	146	161	285	48

Отъ тия цифри авторътъ заключава, че разходитѣ въ разнитѣ отрасли на управлението сѫ се развивали съвсѣмъ неравномѣрно и че увеличенията въ отдѣлнитѣ бюджети на всѣко вѣдомство не отговарятъ на естественото развитие на отдѣлнитѣ страни отъ държавния ни животъ. Това заключение може и да е вѣрно, но само отъ приведенитѣ цифри то не може да се извади: тѣ ни показватъ едно нееднакво увеличение на разходитѣ по разнитѣ вѣдомства — и повече нищо. Да ли обаче това увеличение наистина не съотвѣтствува на еднакво порастнали потрѣби, и дали тия потрѣби сѫ естественно нарастнали или не, това именно трѣбваше да се изслѣдва. И догдѣто то не се направи, всички прѣдложения за икономии ще си останѫтъ въ областьта на „общности" и не ще почиватъ върху ясното съзнание на това, що е необходимо и това, безъ което може да се мине.

Наистина, и Г-нъ Боевъ, като говори за отдѣлнитѣ вѣдомства и за икономиитѣ, които счита за възможни, докосва се до този въпросъ, но намъ се чини, че въ туй отношение ще трѣба още много да се работи. — Да видимъ сега какви съкращения и прѣобразования прѣдлага Г-нъ Боевъ по отдѣлнитѣ вѣдомства. Къмъ края на статията авторътъ указва на редъ прѣобразования, които се отнасятъ до техниката на държавното стопанство и до набавянье нуждния персоналъ, и които иматъ за цѣль да противодѣйствуватъ на извънмѣрното развитие на „канцеларщината" и да увеличѫтъ производителностьта на чиновническия трудъ.

Въ бюджета на Минист. на Външ. Работи и Изповѣданията авторътъ мисли, че не е невъзможно да се направи поне единъ милионъ лева икономии отъ закриванье агентства, намаление персонала и унищожение държавнитѣ заплати на свещеницитѣ. Авторътъ не посочва, кои агентства могжтъ да се закриѭтъ. Колкото за свещеницитѣ, ние мислимъ, че ако искаме нашето духовенство да стои по-високо отъ невѣжественната и суевѣрна срѣда, трѣбва материялното му положение да се подобри и обезпечи, та да могжтъ и по-образованни елементи да се стрѣмѭтъ къмъ духовното звание Ние мислимъ, че и за това поприще трѣбва да се приложи общото начало: да се възнаграждава човѣшкия трудъ; на геройство и самопожъртвованье не можемъ се осланя; и би било много наивно да искаме отъ свещеницитѣ, чрѣзъ лишенията си да доказватъ, че сж „служители на по-възвишенни отъ земнитѣ идеи и стрѣмления", както иска авторътъ. [1]

По М-во на Нар. Просвѣщение авторътъ намира, че ще трѣбва да „поохладимъ просвѣтителния огънь, който като есенна трѣска ни подяда отъ нѣколко години насамъ", „защотото народътъ е прѣтоваренъ съ обществении тегоби, които му продаватъ воловетѣ и земята." „Ний желаемъ да се запази народа, а да чете — той и самъ ще се научи." (Стр. 471). Отъ тия извадки, особенно отъ послѣдната излиза, като че ли авт. е на мнѣние, и първоначалното образование да не бжде задължително и да не бжде прѣдметъ на държавна грижа. Но отъ това, което слѣдва по-нататъкъ се вижда, че той не отива до тамъ, да счита държавата длъжна, до колкото това ѝ позволяватъ условията на врѣмето и мѣстото, да даде първоначално образование еднакво на всичкитѣ граждани. (Стр. 471). Относително срѣдното и висше образование авторътъ се поставя на гледището, че държавата трѣбва да се грижи за тѣхъ до толкова, до колкото ѝ е нуждно, като на самостоятеленъ организъмъ, за прѣслѣдванье задачитѣ си. (Стр. 472). Тя може и трѣбва да харчи за срѣдното образование само толкова, колкото ѝ е потрѣбно за да си приготви нужднитѣ специялисти. Колко такива лица ѝ сж потрѣбни, не е трудно да се опрѣдѣли споредъ статистиката на профессиитѣ и смъртностьта въ тѣхъ. Всички други лица, които би пожелали да постигнжтъ гимназиялното, а чрѣзъ него и висшето образование, трѣбва сами да се погрижжтъ за това, па било то и при съдѣйствие на държавата и даже подъ неинъ контролъ. (Стр. 472). Държавата трѣбва да открива гимназии само тогава и толкова, когато и до колкото тѣ могжтъ да се издържатъ за смѣтка на самитѣ ученици. Защото ще бжде несправедливо съ данъцитѣ, събрани отъ всѣкиго по равно, да се дава по горно образование само на една, и то много малка часть отъ населението въ ущърбъ на другитѣ. Споредъ това, авторътъ прѣдлага да се намали числото на гимназиитѣ до толкова, до колкото е необходимо за цѣлитѣ на

---

[1] Впрочемъ и самъ авт. казва по-надолу, кога говори за чрѣзмѣрното нарастванье на бюджета на Мин. на Нар. Просвѣщение, че на празенъ стомахъ никакви велики идеи коренъ не хващатъ. (Стр. 471).

[illegible]

[illegible]

По-добрѣ да ги нѣма, та да нѣма и поводъ за лоши чувства и злословия. (Стр. 474).

За народнитѣ училища авторътъ е на мнѣние, че по-икономично ще бжде ако се отнемжтъ отъ държавата и се повърнжтъ пакъ на общинитѣ, защото, „гдѣто сега има трима учители. сигурно ще може работата да се води и съ двама". Той мисли, че може учителскитѣ заплати да се намалжтъ, защото не била важна голѣмината на заплатитѣ, а тѣхната сигурность. (Стр. 475). Не ще и дума, че при липсата на послѣднята и най-голѣмитѣ заплати сж по-малки отъ най-малкитѣ. Но да се иска намаление на заплатитѣ на основнитѣ учители у насъ, значи да се иска онеправдаваньето на цѣла класса труженници, които буквално си изгубватъ здравьето при изпълнение на една отъ най-труднитѣ задачи въ живота.

Липсата отъ единъ законъ за щата на всѣка гимназия или друго училище, или поне за нормалното число ученици и учители е направила възможенъ единъ редъ, приетъ за сега въ гимназиитѣ, особенно столичната: назначаватъ се произволно число учители, безъ да се държи смѣтка за дѣйствителнитѣ нужди на училището; много отъ тия „учители" въ столицата се числжтъ въ гимназията, а сж командировани да работжтъ въ Статистиката, въ Висшето училище, Библиотеката и т. н. Това обикалянье на законитѣ и незачитанье прѣкитѣ нужди на училищата е не само въ врѣда на дѣлото, ами обременява и бюджета. (Стр. 475).

Отъ Минист. на Пжтищата и Съобщенията повече ще бжде на мѣсто да се иска не толкова намаляванье на разходитѣ, колкото увеличаванье на приходитѣ. Защото никждѣ увеличаваньето на разходитѣ не е тъй наложително, както въ това вѣдомство, вслѣдствие на бързото разширяванье мрѣжата на нашитѣ желѣзници. По този поводъ авт. забѣлѣзва, че трѣбва да се излѣкуваме отъ строителната трѣска, която той счита, въ противоположность на мнѣнието на Faith въ „Лѣтописи", за главна причина на финансовата ни криза.

Прѣди всичко, авт. прѣдлага да се спржтъ изобщо постройкитѣ. За напрѣдъ трѣбва да се строжтъ само такива линии, доходътъ отъ които ще покрива не само разноскитѣ по експлоатацията имъ, но и лихвитѣ и амортизациитѣ на капитала, вложенъ въ тѣхъ. Инакъ ние ще строимъ желѣзници не за насъ, но за германската имъ експлоатация, която единствено е заинтересувана въ нашето финансово и икономическо опропастяванье чрѣзъ заеми за непроизводителни постройки. (Стр. 476). Вмѣсто строеньето недоходни желѣзници, по-добрѣ е, казва авт., да се обърне внимание на нашитѣ пжтища. Срѣдствата трѣбва да се вематъ отъ пжтната повинность". Особно внимание да се обърне на междуселскитѣ пжтища.

По бюджета на М-вото на Финансиитѣ могжтъ се направи икономии като се прѣмахнжтъ нѣкои излишни служби, като ревизоритѣ на бирницитѣ, чиято работа биха могли да извършатъ ковчежницитѣ, ако се прилагаше систематически и напълно законътъ и правилникътъ за бирницитѣ. (Стр. 479).

За по-икономното функциониранье на бюджетното стопанство трѣбва да се направѭтъ нѣкои промѣни въ това министерство, между които на първо мѣсто стои, споредъ мнѣнието на автора, подновяванье на персонала. За да се привлекѫтъ сили съ висше образование въ това вѣдомство ще трѣбва да се плащатъ поне 2400 лева годишно. Като начинъ за изборъ на тия лица авторътъ прѣдлага държавенъ изпитъ по държавнитѣ и икономически науки: Държ. и Администр. право, Международно право, Полит. икономия, Финансова наука, Статистика като главни прѣдмети, и Гражданско право (обща часть) или Углавно (сѫщо обща часть), като второстепенни. „Безъ такъвъ изпитъ при Висшето училище не трѣбва да се приематъ на служба младежитѣ, които претендиратъ за по-важни служби, не само по м-вото на финанситѣ, но и по другитѣ вѣдомства (Търговия и Земледѣлие, Външни, Вѫтрѣшни Дѣла и пр.)“ (Стр. 481).

За реорганизиранье на държавния контролъ авт. е на мнѣние да се повѣри контролата върху нашия бюджетъ само на трима души: Прѣдсѣдатель и двама члена, които да съставятъ Смѣтната Палата. Тя ще има двѣ задачи: прѣдварителната (политическата) контрола и послѣдната (сѫдебната) контрола: провѣряването на приходитѣ да ѝ се отнеме. За всѣка една отъ тия задачи стига по едно лице. Прѣдсѣдательтъ ще съвмѣства и двѣтѣ задачи на контролата, и ще носи най-главната отговорность за нея. Въ случай на конфликтъ по политическата контрола, въпросътъ да се подлага на обсѫжданье въ едно особенно засѣдание съ съставъ отъ горнитѣ лица и трима сѫдии отъ Касационния Сѫдъ (Прѣдсѣдатель и двама Подпрѣдсѣдатели); слѣдъ това вече нека се прѣдоставя право на Министерския Съвѣтъ да избира между своето рѣшение и онова на поменатото смѣсено събрание. (Стр. 481)

По Минист. на Търг. и Земледѣлието, разбира се, не могѫтъ и не бива да се искатъ икономии. Но справедливо забѣлѣзва г-нъ Боевъ, че дѣятелностьта на туй Министерство не е почивала до сега на нѣкаква опрѣдѣлена программа. Нѣма не само общъ планъ на дѣйствие, ами даже често нѣма единство и еднообразие.

Като говори за икономиитѣ, ще могѫтъ се направи въ Министерството на Правосѫдието, авт. твърди, че дѣятелностьта на нашитѣ сѫдилища не е достатъчно „производителна“; че нашитѣ сѫдии не работѣли достатъчно; подкрѣпа на тази мисълъ той намира въ русската сѫдебна статистика отъ 1897 год. До колкото ни е извѣстно, нашитѣ сѫдилища изобщо не могѫтъ се обвини въ недостатъчно работенье: има наистина окрѫжни сѫдилища (като напр. Севлиевского), въ които сравнително много малко се работи, но не защото сѫдиитѣ не сѫ достатъчно работливи, ами защото има малко работа. Има окрѫжни сѫдилища, за които никой, по-отблизу запознатъ, не може да отрѣче, че сѫ буквално прѣтрупани съ дѣла. Причината на това се крие въ недоброто разпрѣдѣление на сѫдебнитѣ райони и участъци. Трѣбва непрѣменно да се създадѫтъ особни сѫдебни окрѫзи. Но не вѣрваме да може да стане това, безъ да се увеличи сѫдейския персоналъ въ отдѣлнитѣ сѫдебни окрѫзи. Г-нъ Боевъ е на мнѣние, че у насъ не би трѣбвало да има повече отъ десеть сѫдебни окрѫга.

За усилванье производителностьта на сѫдилищата авт. прѣпорѫчва специализиранье на сѫдиитѣ и застояваньето имъ на едно мѣсто. Не вѣрваме да се намѣрѭтъ основателни доводи противъ умѣстностьта на това прѣдложение. Произволното размѣстванье на сѫдии, прокурори, слѣдователи, както се практикува у насъ, не принася абсолютно никаква полза на сѫдебното дѣло; а по други съображения то не бива и да става.

Въ свръзка съ икономиитѣ по сѫдебното вѣдомство г. Боевъ поставя въпросътъ за разширенье компетенцията на селско-общинскитѣ сѫдилища и на мировитѣ сѫдии. Ние мислимъ, че правосѫдието не би извлѣкло никаква полза отъ такава реформа. За селско общинскитѣ сѫдилища авторътъ самъ признава, че въпросътъ е много деликатенъ. Опитътъ, добитъ до сега отъ практиката на тия „народни“ сѫдилища, при малката компетенция, която иматъ сега, не ни дава право да искаме нейното разширение. Нашитѣ кметства, и селски и градски, сѫ днесь за днесь чисто партизански учреждения: отъ такива не може се очаква безпристрастно правораздаванье. Другояче стои въпросътъ за разширение компетенцията на мировитѣ сѫдилища. Необходимо условие за това е, да бѫдѫтъ мировитѣ сѫдии опитни юристи, прѣкарали нѣколко години въ окр. сѫдилища. Но за сега това е немислимо. Това ни доказва измѣнението, прокарано въ новия законъ за сѫдоустройството. Освенъ това, компетенцията на мир. сѫд. и днесъ не е малка. Не е тайна, че много мир. сѫдии сѫ прѣтрупани съ работа. Па и да не се мисли, че процедурата прѣдъ мир. сѫдилища, е много по-проста, по-бърза отъ производството въ окр. сѫдилища.

Заслужва сериозно внимание това, което говори авт. за многото фискални дѣла у насъ — едно истезание за нашето селско население. Наказателнитѣ разпоредби на фискалнитѣ закони (Зак. за Тютюна, за Горитѣ, за Акциза и т. н.) трѣбва непрѣменно да се прѣгледатъ и поправѭтъ. Въ тѣхъ юристътъ често срѣща юридически чудовищности.

По бюджета на минист. на Вѫтр. Дѣла авторътъ признава, че значителни икономии сѫ били направени за текущата 1900 г. Желали бихме да се произнесе авт. върху характера на тия икономии, тъй като нѣкои отъ тѣхъ просто сѫ разстроили санитарното дѣло у насъ. Добрѣ е направилъ авт. като е изтъкналъ въпросътъ за намаление числото на околиитѣ. Особенно е обърналъ внимание върху лошитѣ сетнини, които има искуственното създаванье или поддържанье на градски центрове: тѣ само увеличаватъ непроизводителния елементъ на населението: бакали, кръчмари, дребни занаятчии безъ работа и т. н. „Колкото по-скоро върнемъ сегашнитѣ селски околийски центрове въ тѣхния естественъ, селско-земледѣлчески пѫть, толкова по-скоро ще поправимъ грѣшката си“ (стр. 486).

По бюджета на Военното Министерство, който отъ 1889 год. насамъ не се е увеличилъ, но който поглъща около $^1/_4$ отъ цѣлия бюджетъ, г-нъ Боевъ говори, ала не толкозъ за възможнитѣ икономии, колкото за нѣкои въпроси отъ техниката на бюджетното стопанство, които наистина се намиратъ въ извѣстна свръзка съ въпрсса за икономиитѣ. Ние считаме това за недостатъкъ на неговата статия: защото значителни икономии, отъ които наистина да поолекне на народа, безъ да пострадатъ културнитѣ функции на държавата, могѫтъ и трѣбва да се направятъ само по военното вѣдомство. Въ туй отношение пó ни се харесва смѣлостьта на Faith въ „Лѣтописи“, който прѣдлага да се прѣмахне отъ нашата армия скѫпото йерархично степенословие и да имаме войска и инструктори. Но, мислимъ, ние нѣма да доживѣемъ това: напротивъ, военниятъ ни бюджетъ още повече ще порастне, защото така ще иска нашата съюзница.

Относително луксозната йерархия и производството въ по-горенъ чинъ, авторътъ прѣдлага да се създаде съ законъ опрѣдѣленъ щатъ на службитѣ и чиноветѣ въ войската, който напълно би отговарялъ на нашитѣ икономически условия и на нашата пестеливость и скромность. Чрѣзъ такъвъ законъ авторътъ очаква да се избѣгне натрупваньето на генералски чинове, които да се даватъ само за заслуги въ военно врѣме. А въ мирно врѣме полковнишкиятъ чинъ да бѫде най-висока награда за заслугитѣ на офицерството.

Авторътъ по-нататъкъ осѫжда отчетностьта по военното вѣдомство, „която по видимому слѣдва общия за цѣлото държавно стопанство редъ, но която въ сѫщность не е освенъ една пародия на една истинска обществена, открита отчетность“ (стр. 488). Дума е за така нарѣченитѣ „съѣстни“ суми. За прѣмахванье на тази аномалия авторътъ прѣдлага оправдаването на похарченитѣ суми да става не съ приказитѣ, по частитѣ, за числото на войницитѣ, а съ ония разписки, които началницитѣ на частитѣ издаватъ на доставщицитѣ за полученото количество: хлѣбъ, месо, зеленчукъ и т. н. (стр. 489).

Освенъ изложенитѣ до тукъ специялни мѣрки за всѣко отдѣлно вѣдомство, авторътъ указва на редъ прѣобразования относително техниката на държавното стопанство, които твърдѣ много би помогнали на нашитѣ икономии. Тия прѣобразования гонѫтъ главно цѣльта да се спре чрѣзмѣрното развитие на канцелярщината, плодъ на нашия бюрократизмъ: многото писанье, сложно дѣлопроизводство и разкошеството въ помѣщенията.

Прѣди всичко трѣбва полека-лека да се прѣмине къмъ децентрализирана администрация, като се дадѫтъ все повече и по-голѣми права на всѣки началникъ на учрѣждение, а се остави на централнитѣ власти само общото рѫководство: издаванье правилници, инструкции, разяснения и пр. При сегашното крайно централизиранье на административната система, много вѣрно забѣлѣзва г-нъ Б., че никой почти у насъ не е отговоренъ.

Числото на отдѣленията въ министерствата трѣбва да се намали: много отъ тѣхъ не сѫ прѣдизвикани отъ дѣйствителна нужда. Съ това ще станѫтъ много служби излишни, като подначалници, архивари, регистратори, писари, разсилни и ще се икономисатъ много особни помѣщения. Сетнѣ, да се вематъ мѣрки, за да се уголѣми производителностьта на чиновнишкия трудъ. Между другото г-нъ Б. прѣпоржчва за тази цѣль да се въведе въ канцеляриитѣ редътъ, приетъ въ всичкитѣ почти търговски канцелярии, служащитѣ да работѭтъ отчасти прави, отчасти сѣднали на високи столове безъ гърбъ (стр. 490). Иматъ думата нашитѣ физиолози. Да не се отдѣлятъ чиновницитѣ въ повече и малки стаички — а да работѭтъ въ общи и по-голѣми помѣщения, открити и лесно достжпни за контролъ. Да не се командироватъ чиновници отъ една служба на друга. Допустимо е това само когато се прави съ икономическа цѣль или за изучванье нѣкои въпроси. Иначе то е едно обхожданье на закона, съ което се увеличава безъ нужда чиновнишкия персоналъ. — Но най-главно условие за производителностьта на чиновническия трудъ е добрата подготвенность на чиновника. Заради това автора прѣдлага да се изработи цензъ за всѣка служба. Всички кандидати за служби да минаватъ прѣзъ специяленъ държавенъ изпитъ, който да се произвежда много далече отъ учреждението, гдѣто има намѣрение да служи кандидатътъ.

По този поводъ авторътъ напомня, че трѣбва да се взематъ мѣрки противъ службогонството на нашата интеллигенция. Най-ефикасното срѣдство, мислимъ, ще бжде повдиганьето на народното стопанство и създаваньето на нови извори за поминъкъ. Авторътъ съвѣтва да се направѭтъ по-долнитѣ служби или мжчно достжпни или по-неизгодни, отколкото частнитѣ занятия. Тамъ е работата, че при нашето стопанско развитие много частни занятия сж невъзможни или толкозъ неизгодни, щото се прѣдпочитатъ прѣдъ тѣхъ служби съ 60, 80 л. мѣсечна заплата. Напълно сме съгласни съ г-нъ Б., че едно отъ най-добритѣ срѣдства е закрѣпваньето служебния персоналъ на мѣстото му. То ще има за резултатъ и отслабванье на партизанскитѣ боричкания. За това е необходимъ единъ справедливъ законъ за чиновницитѣ, задължителенъ —и за министритѣ. Щомъ уволнението на чиновницитѣ може да стане само въ случаи и по начинъ, уредени съ нуждната опрѣдѣленность въ закона, разбира се, че всѣки незаконно уволненъ чиновникъ трѣбва да има право да иска обезврежданье лично отъ началника, който го е уволнилъ. Редомъ съ осигуряванье несмѣняемостьта на чиновницитѣ трѣбва да върви и опрѣдѣление чрѣзъ законъ заплатитѣ на всѣка служба, редътъ на заеманьето имъ, повишението на чиновницитѣ на нови служби или увеличение на заплатитѣ слѣдъ извѣстно число години и т. н. (стр. 491).

Противъ „бумагизма“ въ нашитѣ учреждения авторътъ казва много вѣрни думи. Необходимостьта да се съкрати прѣписката изъ канцеляриитѣ се съзнава отъ всички. Вѣрно бѣлѣжи авторътъ, че до сега никой не се е заелъ съ проучванье мѣркитѣ, които могжтъ спрѣ безмилостното харченье на книга и мастило въ нашитѣ канцелярии. Автора осжжда системата на „черновки“ и „писарщина“.

Относително наемитѣ и вещественитѣ разходи, автора осжжда досегашната практика и е противъ свободата на дѣйствие на отдѣлнитѣ началници на канцеляриитѣ.

Не ще и дума, че съ казаното до тука не се изчерпва въпроса за икономиитѣ въ нашето държавно стопанство. Самъ г-нъ Боевъ казва, че цѣльта му е била да постави въпросътъ на истинската му почва, на възможния за разрѣшението му пѫть. Който се съгласи съ неговото изходно твърденье, че въ продължение на много години още не можемъ очаква приходи, по-голѣми отъ срѣднитѣ приходи, добити въ послѣдното десетилѣтие, не може да не счита, че той правилно е поставилъ въпроса за икономии въ разнитѣ отрасли на държавното управление. Въ подробноститѣ неговитѣ мнѣния и възгледи ще бѫдѫтъ сигурно оспорени. Но трѣбва да се признае, че той на всѣкѫдѣ се е старалъ да погледне на работитѣ непрѣдвзето и е избѣгвалъ всѣко доктринерство. Желали бихме да видимъ отъ г-нъ Боева едно по-обстоятелно разглежданье на въпроса за икономиитѣ и на свързания съ него въпросъ за реорганизацията на държавното стопанство. Той е едно отъ компетентнитѣ лица у насъ въ тая областъ, защото, покрай теоретическата си подготовка, е запознатъ и съ техниката и „машинерията“ на държавното стопанство.

И. Ф.

Англия и Трансваалъ

Отъ Spectator

Трансваалската война. Побѣдата на Англия—побѣда на цивилизацията. Невѣрностьта на този възгледъ. Поведението на английскитѣ работници. Мнѣнието на Хайне за Англичанитѣ. Ослабванье на Англия и слѣдъ евентуална побѣда. Англия и Руссия.

Международната политика е бѣдна въ послѣдно врѣме съ събития; това се обяснява много просто: отъ една страна парижското изложение кара всички държави да пазѭтъ миръ, понеже въ това изложение сѫ заинтересувани, освенъ Франция, и други държави, особенно Германия. Може да се каже, че ний ще присѫтствуваме въ Парижъ при една втора война между Франция и Германия, само че тази война не ще костува човѣшки жертви — при една индустриялна война. Отъ сега може да се каже, че въ нѣкои — много важни — отрасли на индустрията, Германия ще излѣзе побѣдителка, напр. въ областьта на химическото, машинното и тъкачно производства. Тъй щото, двѣ отъ най-могѫщественнитѣ континентални държави сѫ заинтересувани въ спазваньето на мира. Отъ друга страна всички очакватъ изхода на южно-африканската война. Кой ще побѣди: Англия или бееритѣ? Характерно за нашата епоха е, че този въпросъ се свързва съ други въпросъ: кой трѣбва да побѣди, кой защищава въ тази война правдата? Фактъ е, че всѣкѫдѣ въ Европа и въ Сѣверо-Американскитѣ Съединени

Щати симпатиитѣ на масситѣ, на народа сѫ за боеритѣ. Англия срѣща всѣкждѣ враждебни чувства. Отъ друга страна пъкъ, критически и прогрессивни умове сѫ за побѣдата на англичанитѣ — не отъ обичь къмъ тѣхъ, а по чисто обществении причини. Ето разсѫжденията на единъ мой приятель англофилъ: „Азъ съмъ за побѣдата на англичанитѣ зарадъ туй, че едно поражение на Англия ще прѣдизвика усилването на Русия, сир. на реакцията; Англия е до сега единичка истинска защитница на свободата, на економическия и умственния прогрессъ. Ако Англия побѣди въ Южна-Африка, не ще значи установяванье на едно реакционно управление, а напротивъ — повежданье къмъ по-бързото развитие на цѣлия черенъ материкъ въ всѣко отношение. Може би, боеритѣ ще изгубѭтъ своята независимость: какво значи това за общо-човѣшката цивилизация? Най-сетнѣ, ако Англия ги не завладѣе, единъ день ще направи това Германия или Франция. Тъй щото симпатиитѣ на тѣзи държави къмъ боеритѣ, сѫ чисто лицемѣрие. А пъкъ боеритѣ съвсѣмъ не прѣдставляватъ една народность, която да заслужва нашитѣ симпатии: тѣхниятъ идеалъ е назадъ, а не напрѣдъ. Прочее, Англия ще побѣди“. Не може да се отрѣче, че тѣзи разсѫждения не сѫ съвсѣмъ безосновни, но при все това тѣ прѣдизвикватъ силни възражения. Прѣди всичко, ний виждаме, че народитѣ завладѣни отъ Англия съвсѣмъ не се ползуватъ съ свобода и ни наймалко не сѫ щастливи: Индия гладува сега, както никога не е гладувала прѣзъ врѣмената на нейната самостоятелность. При все това, английскиятъ парламентъ се е отказалъ, прѣди нѣколко седмици, даже да разсѫждава върху причинитѣ на този хронически гладъ въ Индия, а се е ограничилъ съ изразяванье на своитѣ симпатии къмъ жертвитѣ на глада. Какво великодушие! Какво нагло лицемѣрие! Да не забравимъ, че Англия поддържа една грамадна армия въ самата Индия на смѣтка . . . на гладующитѣ индуси. Прѣди нѣколко дни ний узнахме, че друга една колония — Ямайка — тъй сѫщо се оплаква отъ английския режимъ. Ако цъвтѭтъ нѣкои английски колонии, то само онѣзи, които сѫ напълно независими отъ Англия, като Канада и Австралия. Отъ друга страна трѣбва да се откажемъ веднѫжъ за винаги отъ принципътъ, че цѣльта оправдава срѣдствата. Ако човѣшкиятъ напрѣдъкъ може да се осѫществява само съ пожертвуванье на десетки хиляди човѣшки жертви — южно-африканската война струва по-вече отъ 20 хиляди човѣци—съ исхарчванье на милиярди левове, събрани главно отъ небогатата народна масса, съ унищожаванье на независимостьта и свободата на малки народности, чрѣзъ възбужданье на расовата ненависть и вражда — съ една дума, съ срѣдства, които нѣматъ нищо общо съ напрѣдъка, ний сме готови да кажемъ: долу този прогрессъ! Не напраздно най-силниятъ английски мислитель, Херберть Спенсеръ, се произнесе противъ тази война и се тури на чело на единъ комитетъ, който работи противъ тази война. Забѣлѣжително е, че още побѣдата на англичанитѣ не е осигурена: генералъ Робертсъ дълго още ще защищава своята армия отъ ловкитѣ аттаки на боеритѣ. А английскитѣ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

пакъ прѣдъ видъ на свои интереси. Ето даннитѣ на миналото. Настоящето ни показва, че Англия съ нейното отказванье да даде на Ирландия национално самоуправление, поддържа и на континента всички онѣзи течения, които иматъ за цѣль унищожаваньето на дребнитѣ националности. Настоящето ни показва, че Англия навсѣкѫдѣ гледа да изкара полза, за себе си било въ източния, било въ крайно-източния въпросъ. Тъй щото намъ се вижда странно, когато ни казватъ, че побѣдата на Англия е и побѣда на цивилизацията. Но може да ни се отговори отъ извѣстна гледна точка, че побѣдата на Англия означава по-голѣмо развитие на капитализма, слѣдователно и на работническата класса, слѣдователно и на социализма. И това само пусти фрази.

Прѣди всичко буржуазията въ другитѣ държави е вече тъй развита, че не се нуждае отъ импулса отъ страна на Англия. Трансваалъ ще се развие економически и ако си остане независимъ. А подиръ, нека не се лъжемъ: въ сѫщность английската работническа класа е била винаги, и ще бѫде още дълго врѣме, една голѣма прѣчка за развитието на социализма. Само погледнете, какво е поведението на английския работникъ на всички интернационални конгресси. Особенностьта на английския работникъ е, че той никога не се дѣли отъ буржуазията. И сега, при тази война, която е прѣди всичко прѣдизвикана отъ английската едра буржуазия, английскитѣ работници въ голѣмо болшинство сѫ за войната. Характеренъ фактъ: прѣди малко се държа конгрессъ на английскитѣ фабиянци, които не сѫ нищо друго, освенъ умѣрени социялисти. Нѣкои отъ делегатитѣ сѫ прѣдложили една резолюция, която порицава войната. Веднага се повдига шумъ отъ страна на болшинството и не само прѣдложената резолюция не била приета, но и инициаторитѣ ѝ сѫ били бойкотирани при изборитѣ за управителния комитетъ. Освенъ едно малко количество социалисти, всички английски работници сѫ за войната. Таквизъ работници не могѫтъ да съдѣйствуватъ за развитието на социализма.

Съ една дума, ний не виждаме основание на твърденьето, че побѣдата на Англия е побѣда на цивилизацията. Побѣдата на Англия означава само създаванье на нови пазарища на експлоатация за английската буржуазия, уголѣмяванье на пазарищата и за английскитѣ работници. Но нищо повече.

Ето защо, ний отъ чисто демократическа гледна точка сме въобще противъ тази война и ето защо всички наши симпатии сѫ за боеритѣ. Впрочемъ, и сега може да се каже зарадъ англичанитѣ онова, което е писалъ върху тѣхъ прѣди 58 години Хенрихъ Хайне: „Отъ когато разбрахъ, какъвъ ужасенъ (schnöder) егоизъмъ царува въ тѣхната (английската) политика, тѣзи англичани пълнѫтъ душата ми съ единъ безграниченъ ужасъ. Азъ имамъ най-голѣмо уважение прѣдъ тѣхното материяло могѫщество: тѣ иматъ твърдѣ много отъ онъзи брутална енергия, съ която римлянитѣ сѫ подчинили цѣлия свѣтъ, но тѣ съединяватъ съ римската вълча жедность още и змийската хитрость на Картагенъ“. Строго, но справедливо мнѣние.

Разбира се, че много малко зависи отъ нашитѣ симпатии и антипатии. Войната може да продължава още дълги мѣсеци — и сигурно тъй ще бѫде — но нѣма съмнѣние, че Англия ще побѣди, и ще стане стопанинъ на Южна Африка. Не ще съмнѣние, че человѣчеството отъ туй нѣма да спечели нищо. Нѣщо повече: сама Англия, като нация, ще спечели малко; тя ще ослабне, понеже ще бѫде принудена да държи голѣма армия въ Трансваалъ, инакъ боеритѣ винаги ще бѫдѫтъ готови да правѭтъ смутове. Англия ще стане уязвима още въ единъ пунктъ. При една война съ Русия или Франция, тя ще бѫде принудена да пази, освенъ Индия и Египетъ, още и Южна Африка. И ще бѫде принудена още повече да дири мирътъ съ Сѣверната Мечка. Тъй щото много се лъжѫтъ онѣзи, които мислѭтъ че една побѣда на Англия означава ослабванье на Руссия. Ето защо тази държава стои мирно и не мисли даже да земе страната на боеритѣ.

Не е Англия, която може да заплаши Руссия, ако тази държава не би страдала отъ вѫтрѣшни болѣсти. Но за тѣхъ другъ пѫть.

КРИТИКА

Херманъ Судерманъ. Родина. Драма въ 4 дѣйствия. Прѣвели отъ оригинала Д-ръ В. Николчевъ и П. Миневъ. (Евтина драмат. библиотека. № 3). Издание на А. Д. Едревъ. Казанлѫкъ. Стр. 132. Ц. 1 левъ.

Голѣмъ въпросъ е, дали тая драма на Судермана може да бѫде понятна на широката наша публика. Поне въ нашия животъ нѣма още никакви дири отъ онзи конфликтъ, който образува нейната ядка. А този конфликтъ не е обикновенниятъ конфликтъ между старото и младото поколение, между баща и синъ или дъщеря за правото, да живѣе свой индивидуаленъ животъ. Наистина, въ трагедията на Магда, героинята, влиза и това, но то образува една твърдѣ маловажна часть отъ борбата на двѣтѣ мировъззрѣния, едното отъ които иска отъ жената абсолютна чистота и дѣвственность, а другото дава и ней сѫщото право да располага съ тѣлото и съ душата си, което право притежава фактически и юридически и мѫжътъ. Въ полза на първото възрѣние, прѣдставяно отъ бащата, говорѭтъ всички наши нрави, обичаи и привички, но то не може да се похвали съ логическа послѣдователность и слѣдователно не може да има санкцията на единъ мислящъ човѣкъ до тогава, до когато не се простре и върху мѫжа. До когато на мѫжа се позволява да се търкаля въ кальта безъ да губи въ очитѣ на свѣта честь и уважение, до тогава нѣмаме никакво право — макаръ фактически да имаме силата — да не позволяваме сѫщото и на жената. Ето защо ний сме рѣшително на раната на второто възрѣние, въплътено въ дъщерята Магда, очута пѣвица, — много по-рѣшително отъ самия авторъ, който на два пѫти кара Магда да отстѫпя (въ началото на 4-ия актъ и по-рано съ думитѣ: Скърбѭ отъ сърдце за всичко, защото ви огорчавамъ“). Съгласни сме, че да се признаѭтъ въ принципъ на жената сѫщитѣ права които има мѫжътъ, е равносилно съ това, да се обърне съ глава надолу днешниятъ общественъ редъ. Но при всичкото си желание да мислимъ инакъ, ний не можемъ, защото да мислишъ въобще ще рѣчешъ: да имашъ за всѣко твърденье разумно, логическо основание и изъ всѣко положение да вадишъ смѣло и безъ заобикалки всички послѣдствия Едно отъ двѣтѣ: — или ний си служимъ съ нашия разумъ — тогава ний не можемъ да не считаме жената за равно намъ човѣшко сѫщество и не можемъ да запрѣщаваме ней което позволяваме на себе си, безъ сами да изгубимъ правото да се зовемъ разумни човѣшки сѫщества; — или ний се рѫководимъ отъ традиция, отъ туй, какъ е било вършено до сега — тогава ний трѣбва да се простимъ съ всѣка наука и да се откажемъ отъ нашия собственъ умъ и отъ всѣки духовенъ прогрессъ. Да вѣрвашъ въ науката, която е дѣло само на ума, да я считашъ за гордость на човѣчеството, и да отричашъ сѫщеврѣменно правотона ума да опрѣдѣли доброто и злото въ живота, е въпиющо противорѣчие, достойно за най-варварска епоха. И това противорѣчие би било дори непонятно на прага 20-то столѣтие, ако не извираше изъ хорския — мѫжкия — егоизъмъ.

Но стига за туй; то не е въпросъ за случайна бѣлѣжка. Ако читательтъ на бълг. прѣводъ разбере конфликта, добрѣ, ако не, — още по-добрѣ. За самия прѣводъ има да забѣлѣжимъ, че е направенъ твърдѣ лошо и че за това отчасти, но само отчасти е виновенъ мѫчниятъ за прѣвежданье езикъ на оригинала.

В. М.

Училищенъ Алманахъ. Година първа. Нарежда и издава Хр. Д. Максимовъ. Стр. 810 + 60. Ц. 5 лева, подвързанъ.

Съ своя Училищенъ Алманахъ г-нъ Хр. Максимовъ принася една истинска заслуга на учебното дѣло и на всички, които стоѭтъ близко до него. Достатъчно е човѣкъ само да попрѣлисти напримѣръ първитѣ 150 страници, които образуватъ историческия дѣлъ на Алманаха и съдържатъ училищни статии изъ стари вѣстници и списания, программи на разни училища (въ Шуменъ, Плѣвенъ, Пловдивъ, Скопье и др.), дребни бѣлѣжки и др., за да почувствува отъ една страна, колко трудъ е костувало събираньето и пробираньето на тоя материялъ и, отъ друга, — колко живително дѣйствува на духа възкръсяваньето на това тъй близко и тъй далечно вече за насъ минало. Тая проста и искренна рѣчь, тая беззавѣтна вѣра въ дѣлото, която вѣе отъ нея, дѣйствуватъ върху насъ днешнитѣ — като едно свещено-дѣйствие. Ако въ слѣдующитѣ годишнини, въ които не ще има нужда да се публикува толкова съврѣменъ материялъ, съставительтъ може да ни даде повече исторически документи, ний можемъ да се надѣваме, че въ продължение на нѣколко години ще имаме очертанъ силуетътъ на неотдавнашното наше училищно минало.

Не по-малко цѣнненъ е съврѣменниятъ дѣлъ, който съдържа всички закони, правилници и окрѫжни на м-вото на нар. просвѣщение. Това прави Алманаха необходима настолна книга за всѣко училище и ний сме много любопитни, да ли м-вото на просвѣщението ще оцѣни важностьта му и ще се притече на помощь на съставителя — не за да го награждава, отъ това той нѣма нужда, а за да направи материялно възможна втората му годишнина.

К.

На помощь! Литературенъ Сборникъ. Издаденъ въ полза на гладующитѣ отъ Редакционния Комитетъ. Свищовъ. Стр. 166. Ц. 1 л. (Порѫчкитѣ у Ив. Кириловъ, Севлиево).

Не можемъ да не похвалимъ благородната идея на нѣколцина млади български писатели отъ Сѣверна България, да издадѫтъ единъ Сборникъ, та съ прихода отъ него да помогнѫтъ на многото гладующи селски семейства. Нека се надѣваме, че Сборникътъ ще намѣри достатъчно купувачи и че ще може съ това да се помогне що-годѣ. И било би повече отъ скръбно, — било би срамно, ако едно тъй добро начинание би останало неподкрѣпено, — даже да не би заслужвало това по своята литературна цѣна. А тоя Сборникъ заслужва; въ него сѫ събрани разказитѣ и стиховетѣ на десетина млади наши поети — les grands noms du demain: г. г. Венко. Н. Г. Данчовъ, Ив. Кириловъ, М. Теофиловъ, П. Тодоровъ, Ц. Церковски и др. Отъ по-старитѣ намираме: г-жа В. Благоева, А. Узунова и С. С. Бобчевъ — и за жалость, само тѣхъ.

Освѣнъ това има нѣколко цѣнни прѣводни нѣща: отъ Л. Якубовски, отъ Ш Летурно, отъ Марселъ Прево, отъ Г. де Мопасанъ, отъ А. Чеховъ и отъ Хюго — краткото стихотворение за Хуса на кладата, прѣкръстенъ обаче отъ прѣводача, кой знае защо, на Жанъ Хусъ.

С. С.

Евгений Ноелъ. Волтеръ и Руссо. Прѣвелъ отъ френски А. Героновъ. (Полезна библиотека № 2). Изд. С. Шалваровъ. Руссе. Цѣна 1·50 л., стр. 290.

Не можемъ да не изкажемъ своето съжаление, че тая крайно популярна книжка за двѣтѣ духовни свѣтила на миналото столѣтие е прѣведена така, щото не може да се чете. Особенно трѣбва да се скърби, че г. Героновъ, който види се, има доброто желание да бѫде полезенъ, не владѣе достатъчно езика, за да може добрата му воля да роди и добро дѣло. Между това, нѣма нищо по-лесно за единъ интелигентенъ човѣкъ отъ това, да изучи добрѣ единъ езикъ, билъ той даже китайски или санкритски. — Ще ни бѫде крайно приятно, ако видимъ отъ г. Геронова една книга, прѣведена на дѣйствителенъ български езикъ.

С. С.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кжнчовъ
Д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Юний — Книжка VI.

СОФИЯ
Печатница и книжарница «Св. София»
1900.

За правда

Разказъ отъ **П. Ю. Тодоровъ**

VI.

Пладнѣ. Животворно, топло слънце пакъ бѣ трепнало надъ окѫпаната отъ вчерашния дъждъ земя. Небето се вдигаше чисто, ясно. Всичко, ободрено, се пробуждаше за животъ. Само въ тюрмата е ненарушима тишина. Нищо, освенъ кърканьето на една квачка, кой знай отъ гдѣ дошла тукъ. Затворницитѣ сѫ захвърлили на страна своята тиха работа, огледватъ се, чакатъ. . . Нѣкои мѣтатъ страстно рѫка, като да искатъ да наченѫтъ нѣщо, — други се закачатъ, а трети, съ смѫтна надежда, не отдѣлятъ очи отъ прозореца.

Сѣкашъ въ отговоръ на чувствата имъ се тракватъ вратитѣ и на прага се изстѫпва енергично надзирательтъ: — Али Мехмедовъ — вика той — Амедъ Хюсеинъ, Неджибъ Джамбазъ, Иванъ Габровеца, елате. . .

Всички ставатъ, само Габровецътъ не мърда. Залисанъ, той го гледа тѫпо и сѣкашъ го нечува.

— Какво се помайвашъ та не мърдашъ още?—строго каза надзирательтъ. — Дигай се де, — нѣма само да те хрантутимъ тукъ я! . . .

Затворникътъ опули плахо очи, полузяпналъ, скокна сепнатъ подиръ другитѣ. Изведнѫжъ нѣколко войници ги оградиха. На Габровеца още повече му домѫчнѣ, докривѣ. Всички се хвърлятъ върху му, сѣкашъ кой знай що имъ е сторилъ! И съ наведена глава машинално той тръгна подиръ турцитѣ.

— Ще вземете двата чебура — каза надзирательтъ, като ги възпрѣ прѣдъ кухнята, и ще отидете да донесете вода.

Двама по двама, тѣ нарамиха нахлузенитѣ на дълги пъртове чебури, голѣмитѣ врати се отвориха и тѣ изведнѫжъ се видѣха всрѣдъ широката улица, отъ двѣтѣ страни на която се редѭтъ дюгени.

Животътъ, който бликаше отъ всѣкѫдѣ, като да ги повдига и подвлича къмъ работа и трудъ. Въ душитѣ имъ затрептѣ старо, отдавна заглъхнало чувство. Сѣкашъ се пробуждаха отъ нѣкакъвъ мѫчителенъ сънь и гледаха пакъ божия свѣтъ и всичко наоколъ.

Само Габровецътъ едвамъ прѣстѫпва унилъ. Тия изпитателни погледи на минувачитѣ като да го притискатъ, да го душѫтъ. Той усѣща срамъ и безсилие въ тоя новъ свѣтъ. Всички, сѣкашъ, нѣкакъ очудено го изгледватъ, като сѫщински затворникъ. Наистина, той като че ли бѣше изгубилъ всичко и бѣ се приравнилъ съ тѣзи хайдути, които сега вървѭтъ наспоредъ него.

Тѣ се спрѣха до чешмата, що течеше на срѣдъ мегданя, прѣдъ окрѫжното управление, снеха чебуритѣ и водата затече въ тѣхъ. Край тѣхъ минаватъ-заминаватъ хора; нѣкои се спиратъ, погледнѫтъ ги любопитно и нѣкаква злорада усмивка заиграе подъ мустацитѣ имъ.

„И менъ — минава прѣзъ главата на Габровеца — и мене държѫтъ наравно съ тѣзи агачовци... Съ тѣзи голи удърпани уруци, събрани отъ колъ – отъ вѫже... И азъ като тѣхъ и азъ съ тѣхъ... Никой не ще и да ме знае... Защото... защото... — и нѣкой гласъ отвѫтрѣ, сѣкашъ, додаде: защото я бихъ...“

Още по-тежко му стана. Притъмнѣ му на очитѣ. Прѣдъ него се забутаха затворницитѣ, но Габровеца не може да доде въ себе си, сѣкашъ, не ги види...

— Поемай де, какво се втелявашъ! — викна единъ войникъ.

Той се разтрепера и едвамъ сложи рѫка на прѫта.

— Дръжъ... — Хѫ дигай, бе кардашъ! — каза другарски турчинътъ.

Бай Иванъ издигна и едвамъ закрѣпи тежкия прѫтъ на рамото си, който сѣкашъ се врѣзваше въ тѣлото му. Тия думи на турчина като да го нараняватъ още повече. Този дрипавъ турчинъ се туря наредъ съ него. Вика му кардашъ... Кардашъ на крадцитѣ, на убийцитѣ на тѣзи турци... *Това той* не може да понесе. Прѣблѣднѣ, краката му се подкосиха, очитѣ размѫтиха; той прѣкрачи нѣколко стѫпки безсъзнателно, като да вървеше въ въздуха, полетѣ и падна на земята. Другиятъ край на прѫта мигновенно отскочи отъ рамото на турчина и чебурътъ се търколи на една страна и се продъни; водата се разлѣ и размѣси съ праха на площадьта. Всички се избърнаха сепнати.

— Ихъ — крѣсна ядосанъ войникътъ, като го стовари съ приклада на пушката си — спотикало н'едно... Хѫ ставай де! — Азъ ще ти дамъ да разберешъ слѣпокъ-съ-слѣпокъ...

Тѣзи думи Габровецътъ чу като на сънь, но той е безсиленъ да ги чувствува.

— Ставай бе! — изрева още веднѫжъ надъ главата му войникътъ и като видѣ, че той не мърда, въздържа гнѣва си, наведе се надъ него, погледна го и съ недоумение дигна очи къмъ околнитѣ.

— Какво му стана?

— Ей сега здравъ вървѣше—сви рамѣнѣ другъ войникъ.

— Трѣбва да му е припаднало — додаде трети.

Войницитѣ се спогледаха въ недоумение, а край тѣхъ се набраха купъ любопитни.

— Що му е станало? — пита единъ.

— Кой е този? — се обръщатъ неспокойно други, гледайки кръвьта, що се излива изъ носа, и облѣното въ кърви чело на Габровеца.

— Арестантинъ — разправя войникътъ — не знамъ що му стана. . . Тъй, карахме го съ чебура, падна—не мърда... Припаднало му и чебура се издъни... Пъкъ здравъ бѣше, до гдѣ го съпикасаме, търколи се на земята и чебура отскочи на страна. . .

Всички гледатъ съ удивление на лежащия, който силно поема.

Слѣдъ малко отгорѣ се приближиха двама войници съ надзирателя. Той го изгледа въ недоумѣние и порѫча да го вематъ.

Понесоха Габровеца къмъ затвора.

Надвечерь, гаснѣящитѣ слънчеви лѫчи се сбогуваха съ Габровеца, който седѣше връхъ голѣмия камъкъ, къмъ горния край на двора. Съ вързана глава, отпуснати между кракката рѫцѣ, той убито гледаше изъ здрача; той нищо не разбира и нищо не помни. Всичко му се струва като на сънь.

Той е умалѣлъ и немощно се е отпусналъ — да го тъпчѫтъ всички, да го прѣзиратъ, защото... нѣма днесь милость въ хорскитѣ сърдца....

VII.

— Нà, подаде лѣниво комать хлѣбъ Габровецътъ на затворника съ вързания вратъ — вземи го . . .

— Ами за тебъ? — пита той очудено.

— Не ми се яде — едвамъ разтвори закоравѣли устни селенинътъ, крайщата на които, сѣкашъ, сѫ бѣлосани отъ нѣщо.

— Ай холамъ . . . — Съчувственно каза затворникътъ — два-три дена вече троха не си турялъ . . . Не ставай такъвзи . . . Я си вземи паницата, че да идемъ да ни насипѭтъ гостба . . .

— Не щѫ — кимна отрицателно глава той, — върви ти. . .

И Габровеца, като да неможеше повече да търпи затворника, — го отмина.

— Ами какво ти е? го послѣдва и запита виновато затворника.

— Тежко ми е, остави ме на мира.

— Че какво ти съмъ сторилъ азъ, бе бай Иване, гледамъ те . . . другари сме, се казва, тукъ . . .

— Остави ме, върви си по пѫтя, — какъвъ другарь? . . .

Затворникътъ отмина.

Нищо не се запира въ морната паметь на Габровеца. Полумисли рѣжѫтъ ума му, сѣкашъ цѣлата му душа е настръхнала, той огъва насамъ-нататъкъ рѫцѣ, чупи конвулсивно пръсти. Отъ врѣме на врѣме стисне уши, оближе закоравѣлитѣ си устни; нѣкакви едвамъ уловими бо́лки тръпнѫтъ навредъ по снагата му. Очитѣ му сѫ подпухнали отъ безсъние, кръстьтъ му е прѣкосѣнъ, и той едвамъ може да се прѣгъва и да влачи вцѣпенени крака.

— Слушай, — се повърна при него затворникътъ, който сладко млѣскаше изпръхналия хлѣбъ — ей доктора дошълъ, ей надзирателя, кажи му да те извади: да те прѣгледа . . . Може да ти даде нѣщо, пъкъ и въ болницата може да каже да те закаратъ . . . Тамъ е добрѣ . . .

Но до като издума той, надзирательтъ викна:

— Габровецо, ела въ канцеларията!

Бай Иванъ покорно влѣзе подиръ надзирателя, изстѫпи се прѣдъ доктора и сне лѣниво калпакъ.

— Какво имашъ ти? Какво ти е? — каза и го изгледа отъ глава до пети лѣкарьтъ.

Затворникътъ се забърка надзирательтъ заговори:

— Онзи день ги накарахъ да донесѫтъ съ чебуритѣ вода. Той, както носѣлъ чебура, прѣкрило му и падналъ всрѣдъ мегданя... Обѣлилъ си главата, разбилъ си носа, — фелдшерътъ дохожда да го прѣвързва.

Докторътъ му похвана пулса.

— Е, какво ти е сега? — го погледна изпитателно доктора.

— Тъй... — разсѣяно отвръща селенинътъ — тежко ми е, — грозно ми е... Чамавъ съмъ...

— Отъ какво ти е тежко?

— Тъй, тежко ми е? — сви раменѣ той.

— Можешъ ли да спишъ, да ѣдешъ?...

— Тцъ — дигна отрицателно той глава — не могѫ.

— Колко врѣме отъ какъ лежишъ въ затвора?

— Осемь мѣсеци.

— Защо си осѫденъ?

— Защото... защото бихъ жена си — разтреперано отвърна бай Иванъ, като наведе глава виновно.

— Е, други пѫть не я бий! — каза усмихнатъ докторътъ — хай върви си сега... Давайте му, — се обърна къмъ надзирателя той — по-често да се разхожда: Не го оставайте все затворенъ...

Габоровецътъ нахлу калпакъ на глава, излѣзе и бавно повлече крака назадъ — напрѣдъ изъ двора.

„Други пѫть — повтори машинално той — не я бий... Всичко гълтай, нищо не ѝ казвай... хората да се смѣѭтъ — ти мѫлчи... Пъкъ тя да си прави каквото ѝ скимне...“

Той нѣма повече сила да я обвинява. Тя, сѣкашъ, го смачка подъ краката си и се издигна надъ него. А Габровеца стана съ земята равенъ, — всички минаватъ по гърба му.

Всичко изгуби той. И имотъ, и младость... и жена. Толкози се е трудилъ, събиралъ... Толкова хора го знаѭтъ, почитатъ... Той отъ чорбаджийскитѣ синове пари безъ записъ е вземалъ. И приказката му се е чувала, отъ какви-какви хора?... А сега тукъ съ тѣзи нехранимайковци —

турци, кой убилъ, кой обралъ... Да го равнѭтъ съ тѣхъ, да го чернѭтъ, — на честьта му да стѫпватъ!... Нали човѣкъ за честьта си живѣй? Единъ нищо и никакъвъ — (той самъ не знаеше кой е този човѣкъ) да му тъпче честьта? — Че нали той за тая честь би жена си; затвориха го, сѫдиха го и търпи, само и само да си омие лицето прѣдъ свѣта?... Че защо и тѣзи сѫ дигнали рѫка насрѣща му, — какво имъ е сторилъ баримъ на тѣхъ?...

„... Бихъ я... Дѣтето ѝ убихъ — като да си отвръща самъ той — него обичала, пъкъ азъ съмъ я насилилъ... Живота съмъ ѝ зачернилъ... Оставилъ съмъ я... Ама нали съ менѣ се е вѣнчала... Белкимъ азъ не съмъ все пó човѣкъ отъ нейното Арнаутче? Тя... Защо... Тя“...

VIII.

Неохотно, двама по двама, затворницитѣ се блъскатъ къмъ затвора. Отстрани се е изправилъ съ ключове въ рѫцѣ надзирательтъ.

— О, хайде много здраве!

— Чокъ селямъ на всички! — заизбръщаха глави, и една врѣва оживи влизащитѣ, които дигаха рѫцѣ. Всрѣдъ тѣхъ бърже се промъкна съ торбичка на рамо младо пъргаво турче.

Затворникътъ погледна смѣло въ очи надзирателя и окриленъ отъ нѣкакво чувство, чевръсто припна нататъкъ, като да искаше да каже на надзирателя: „не съмъ вече въ твоя власть!“ Той погледна вироглавника и сухо, едвамъчуто, подъ мустакъ промълви:

— Ти все съ този умъ ходи, че...

Затворникътъ, засмѣнъ до уши, прѣхвуча като хала край бай Ивана, който замислено бѣ склонилъ глава на гѫрди и гледаше земята.

— Е, хайде прощавай!... — живо каза то.

Габровецътъ бавно дигна очи и погледна сияющето отъ радость лице.

— Кѫдѣ? — едвамъ промълви безучастно той.

— Отлежахъ си... пущатъ ме вече — ще си вървѭ! — задъхано отъ вълнение додаде турчето и припна къмъ канцеларията.

Габровецътъ го погледна тѫпо. Затворникътъ съ своята радость, иска сѣкашъ, да го зарази, но... нищо непомръдва въ душата на селяка.

„... Ще излѣзе... — замисли той — че гдѣ ще отиде?... Какво ще прави, като си отиде у тѣхъ?... Ще го срѣщнатъ? — Кой ще го срѣщне, кога всичко е запустѣло?... Нищо нѣма“ — Той е заживѣлъ въ положението на Турчето, но всичко му се види тъй пусто, тъй тѫжно. — Нищо не желае Габровеца, сѣкашъ отъ всичко да му ритна сърдце. Забрави той и село, и кѫща, и нива, и лозе, и хората — замисли само за себе си. А въ душа му нѣщо се гърчеше болѣзненно, нѣщо се е смотало и кой го заплѣте, какво стана — той нищо не разбира. Само единъ гласъ като да се обажда, кой знай отъ гдѣ, шепне му нѣщо страшно, гони го и му не дава мира.

И въ нѣколко дена той се изгуби. Като че ли умътъ му се обърна, — той захвана да мисли нѣкакъ инакъ — опърничаво. Габровецътъ по нѣколко пѫти си повтаря туй, що бѣ чулъ отъ баща и дѣда. Тѣзи стари мѫдрости, на които, както казватъ, толкова години свѣтъ се е крѣпилъ, сега не ги чуватъ, па ако се водишъ дипъ-дипъ по тѣхъ, въ кози рогъ ще те натъпчѫтъ...

Прѣдъ Габровеца мигомъ мѣрнаха роднитѣ картини, той бавно прѣмигна, като да обърна очи къмъ паметьта си и се заклати назадъ-напрѣдъ изъ двора. Спомни си той селенитѣ и изведнѫжъ като да зачува присмѣхитѣ и кисканьето въ кръчмата. Ненависть и злоба се повдигатъ въ гѫрди му.

„... Ехъ, — махна рѫка, като да искаше да отпѫди всѣки споменъ изъ душата си за тѣхъ. — Знаѭтъ тѣ само да се кискатъ, да се прѣсмиватъ, ама дѣ ги... дѣ ги сега ... хмъ...“

Слънчевитѣ лѫчи треперливо се плъзгатъ по голѣмитѣ обковани съ желѣзо порти на затвора и невѣрно було мѣта вечерниятъ здрачъ наоколъ. Нощьта, сѣкашъ тегне, сѣкашъ го плаши.

Нѣщо го сѫди, нѣщо става да го окривява.

Габровецътъ като да се изстѫпя прѣдъ нѣкой страшенъ, таинственъ сѫдъ, който не отдѣля очи отъ него, гледа го вторачено и вижда чакъ въ душата му... мѫчи го... той дига рѫка постоянно да се забрани и нѣколко, като да връхлитатъ върху му, да го таламачкатъ...

Той си спомни, кога бѣ седналъ на онуй оградено съ баскийки мѣсто въ сѫда,—като да е на сънь... Никой тогасъ нищо не разбра: и сѫдиитѣ и Габровеца. Да му е сега да излѣзе, — тъй, безъ адвокатъ да имъ разправи всичко, както си знай...

„... Взехъ я отъ бащината ѝ кѫща — да имъ каже — баща ѝ силомъ ми я даде... бихъ я... Тя другиго обичала... Ама за мене се вѣнча, попъ ме е вѣнчавалъ, цѣлата си стока дадохъ на нейната рѫка... Хората ми се смѣеха... Да си омиѭ лицето прѣдъ хората — бихъ я... Убихъ дѣтето ѝ, още малко — слънце не виждало... Изгорихъ ѝ живота... и тукъ ме тикнаха; за нея ме тикнаха, приравниха ме съ турцитѣ... убиецъ... Черкезинъ ми викатъ... Право ли е...“ Нека тогава да рѣшаватъ по Бога.

„Ами какво трѣбваше да сторѭ? — се досѣти и прибърза да се оправдава той — какво да я правѭ съ чуздо дѣте?... Да не ѝ казвамъ нищо? — Ами хората, — като ми се смѣѭтъ? — Нѣмамъ ли и̓ азъ за̓ петь пари почить? Зачерни ми честьта... изневѣри ми — азъ нали отъ бащината ѝ кѫща я взехъ, вѣнчаха ме, жена да ми е?..“

И той пакъ размаха недоволно рѫцѣ.

— Хайде — каза на минуванье край него надзирательтъ — походи още малко, че като залѣзе слънце, прибери се да те затворѭ...

Габровецътъ се сепва.

„Пакъ въ затвора“, — помисли си той и причернѣ му на очитѣ. Какво искатъ всички отъ него, та го не оставятъ на мира?.. Какво имъ прави, та все връхъ него налитатъ?..

„Запрѣнъ цѣла нощь“ — мина наново прѣзъ ума му и той изтръпва. Той се мѫчи въ безсънната нощь, а около него... страхотия... нѣкакви сѣнки, хора налитатъ върху му, сбъхтватъ го — не може и да мигне... Омаломощяватъ го, като нѣкоя упоена риба...

„Ахъ“ — изпъшка той, джасна сърдито рѫка и хукна къмъ стрѣхата, като да се скрие отъ нѣщо.

Габровецътъ се неврѣ въ тъмния кѫтъ и дигна очи къмъ гредитѣ. Прѣзъ разтрогитѣ на керемидитѣ занича плахо вечерьта — наоколо тъмнѣе. И въ здрача, сѣкашъ, увисна нѣщо прѣдъ него...

„Тъй — заби почти въ длань той, като си мѣтна пояса въ гредитѣ и една примка на врата, — ще видѭтъ...

Ще ме познаѭтъ тогази кой съмъ... И тя ще чуе, и въ село, и хората, и всички дѣто сѫ се нагадили на менъ, като гарги на мърша... А то нѣма оправия...“

И като да стисна нѣщо въ рѫцѣ, запъхтянъ, Габровеца изскърца съ зѫби злобно и страстно свѣтнаха очитѣ му — прѣдъ него, като да се изпъчи нѣщо, на което той можеше за всичко да отмъсти.

Умътъ му пламна.

Той пъргаво се похвана за пояса и захвана бърже-бърже да го развива . . . .

. . . .

IX.

Слѣдъ като плисна двѣ-три шепи вода, Петрановъ се обърна и затри лице. Наоколъ затворницитѣ, съживени отъ свѣжия въздухъ и прѣсната вода се закачатъ и боричкатъ весело. Петрановъ се промъкна по между имъ, и зави къмъ стрѣхата. Нѣщо се затъмнѣ подъ гредитѣ. Той се повторачи, прѣстѫпи нѣколко крачки и остана втрѣщенъ на мѣстото си.

Габровецътъ висѣше на червения си поясъ на гредата. Край трупа му бръмчаха мухи.

Петрановъ затрепера въ недоумение.

Clarens, Мартъ 1899.

П. К. ЯВОРОВЪ

I. **Великъ-день.**

Единъ . . . и други ударъ въ безмълвието нощно . . .
По-често ! . . Заехтяватъ тържественно камбани. —
И блага вѣсть се носи . . . Повтаря я всемощно
Разбуденото ехо въ намръщени балкани
И тласка я нагорѣ къмъ висини бездънни.
Нощь тъмна оживява: — стонъ нѣкакъвъ я пълни
И говоръ я оглася, таинственъ и невнятенъ . . .
Катъ че души безгрѣшни, безчисленно воинство —
Невидими — извършватъ божественно таинство
И въ тоя часъ обхождатъ простора необятенъ.

Звънтѭтъ, ехтѭтъ камбани . . . На всѣки ударъ нови
Съ по нѣкой споменъ сладъкъ от'еква паметь будна;
Сърдце за мигъ забравя тѫгата, що го трови,
И — трепетно — внимава на приказката чудна
За минало дѣтинство, — за днитѣ невъзвратни
На младитѣ надежди и сънищата златни
И — вѣрата наивна . . ., кога тече животътъ
Безгрижно и щастливо подъ бащинъ покривъ мили,
Кога неволи още не сѫ ни поразили
И впримчили догробно на черенъ трудъ въ хомотътъ . .

Прѣдъ погледа възкръсватъ, минуватъ като живи
Редъ образи и скѫпи и близки на душата:
Ту милъ баща — унесенъ въ мечтания щастливи —
Ласкающъ мила рожба; ту майчица — благата —
Немирника галяща; ту братя и сестрици,

Ту весела дружина отъ палави връстници —
Бръмчащи рой пчелици, въ игритѣ, въ смѣховетѣ;
Ту — най-подиръ — главица и двѣ очи засмѣни
И двѣ странички нѣжни — божурчета червени, —
На млада, ранна пролѣть най-хубавото цвѣте . . .

Честито, свидно дѣтство . . . Цвѣтуща, рай долина,
Останала далеко задъ пѫтника отруденъ; —
Като отъ буря носенъ, той бърже я отмина
И днесь напраздно — горъкъ — избръща се очуденъ,
Напраздно . . . А прѣдъ него чернѣй се пѫть незнаенъ
И мръщи се надъ него небесний сводъ безкраенъ —
И страхъ неволенъ често смущава му душата . . .
Че слънце го изгаря, а сѣнка не съзира
Че хала го настига, а завѣтъ не намира,
Нито — душица родна, да си даде рѫката . . .

II. Мечта

1.

Заклѣлъ се бихъ — видѣхъ те! Ала на сънь ли бѣше,
На явѣ ли — не знаѭ; а бѣше нощь-година,
Че мѫка, като огънь, — самотенъ — ме горѣше.
И ти прѣдъ менъ се мѣрна. Така прѣдъ бедуина —
Въ пустинята изгубенъ — се мѣрне палма млада
И мисли той: — при нея кристалъ-вода извира, —
И бърза той къмъ нея на отдихъ и прохлада,
А то — миражъ, — отъ палма слѣда се не намира.
И ти миражъ ли бѣше? . . . Все пакъ видѣхъ те азъ.
И не по тебъ ли мислѭ и чезнѫ отъ тогазъ?

2.

По кротъкъ ликъ те имамъ сестрица на луната,
Зора прѣзъ май нарѣкохъ усмивката ти блага,
Да помнѭ твоя погледъ — азъ гледамъ небесата
Гласа ти за да чувамъ — запрѣхъ си птичка драга . . .
На розата обикнахъ мириза ароматенъ,
Че въ него има нѣщо отъ твоя дѫхъ небесенъ;
Плѣнява ме зефирътъ! И какъ е той приятенъ,
Какъ сладичко ми шепне за тебе митъ чудесенъ!
А питамъ ли кѫдѣ си — сърдечно гласъ ечи,
Но всѣкога и всичко на питанье мълчи.

3.

Рѣшѫ да те подирѭ. Залутанъ срѣдъ тълпата —
На страститѣ житейски азъ гледамъ маскарада;
А какъ ли да познаѭ подъ маскитѣ лицата?
И ти ли тамъ ще бѫдешъ? . . И мѫка ме напада,
Змия сърдце ми гризе, че пакъ те не намирамъ.
Срѣдъ весели другари, отъ чашата кипяща
Тогазъ забрава искамъ . . . Но, сѣкашъ, те съзирамъ,
Изправена край мене — замислена, скърбяща,
И бѣгамъ азъ — разкаянъ; а Богъ едничекъ знай,
Какво въ безсънни нощи, тогава ме терзай.

4.

Проклятие ми тегне на призракъ робъ да бѫдѫ;
А день слѣдь день отива, а жаръ младежки стине
И съвѣсть недоволна ми готви зла присѫда.
О, Боже, дай ми сила! — забравенъ братъ ме чака.
На свѣтлата надежда спасителнитѣ глътки
Жадува той — измѫченъ въ оковитѣ на мрака.
И чака ме, страдалецъ, съ отворени прегрѫдки . . .
Но чувамъ пакъ гласа ти въэторжно вдъхновенъ:
— Достоенъ си ти, милий, достоенъ би за менъ.

5.

Сърдечна ми, яви се! Заклинамъ те, желанна,
Яви се — азъ те чакамъ, яви се — азъ копнѣѭ!
Въ душата си тогава щѫ звуци да дохванѫ
Нечувани до днеска и тебе ще възпѣѭ.
И въ храмъ ще се прѣвърне за менъ свѣтътъ—тъмница,
Кѫдѣто тебъ ще служѫ и тебѣ ще се молѭ,
Че ти ще бѫдешъ въ него сияюща светица.
А азъ — жрецъ, и послушенъ на твойта свята воля.
Тогазъ и въ ада нека дългътъ ме призове,
Тогазъ на кръста нека Пилатъ ме прикове.

Пиеръ Лоти

Характеристика отъ **Жюль Леметръ**

Прѣвелъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

На полето, легналъ върху родната земя, подъ разкиснало и облачно небе, азъ изново прочетохъ почти на единъ духъ шестьтѣ тома на Пиеръ Лоти. Въ минутата, когато обрѫщамъ послѣдната страница, азъ се чувствувамъ досущъ опиянѣнъ. Изпълненъ съмъ отъ сладки и тѫжни спомени, породени отъ едно несмѣтно множество твърдѣ дълбоки чувствувания, а сърдцето ми се обхвана отъ всемирно и безкрайно умиление. Но нека се изкажѫ по-точно, ако могѫ: тѣзи двѣ хиляди страници ми вдъхнаха, накараха ме да постигнѫ много неочаквани познания; и тѣзи познания бѣха придружени отъ голѣмо наслаждение и въ сѫщото врѣме отъ много мѫка, отъ много жалость, отъ много неясни и непостижими желания... Душата ми е като инструментъ, който е трептѣлъ твърдѣ много и който ще свърши печално, ако се продължѫтъ безгласно миналитѣ му трептения. Азъ бихъ желалъ да се радвамъ и да страдаѭ съ цѣлия свѣтъ, съ всичко що живѣе, и като свѣти Антония къмъ края на неговото изкушение да пригѫрнѫ цѣлия свѣтъ . . .

Вий можете, ако ви е угодно, да смѣтате за неразумно впечатлението, което оставиха върху ми тѣзи романи. Азъ ви се признавамъ, че критическата ми съвѣсть е смутена. Най-великитѣ образци на литературата не сѫ ме смущавали тъй. Какво има, прочее, въ тѣзи истории на Лоти? Защото, прѣди всичко, тѣ сѫ съставени съ крайна нехайность, написани сѫ съ стегнатъ езикъ, отъ кѫси изречения съ съвсѣмъ особенно сглобяванье. Вий нѣма да намѣрите въ тѣхъ нито чудни и потресяющи драми, нито тънки анализи на характеритѣ, а всичко се върти около любовни случки, послѣдвани отъ раздѣла, и героитѣ на тѣзи случки сѫ лица съ твърдѣ прости души. Много други книги, стари или досущъ нови, сѫ построени досущъ иначе. Но романитѣ на Лоти ме плѣняватъ повече отъ драмитѣ на Шекспира, повече отъ трагедиитѣ на Расина, повече отъ романитѣ на Балзака . . . Ето защо азъ съмъ смутенъ. Да нѣматъ тѣ въ себе си нѣкаква омая, нѣкаква магия, които не могѫтъ да се обяснѭтъ, или пъкъ се обясняватъ съ други нѣща, а не съ литературна цѣнность?

Тъй е: тѣзи романи засѣгатъ най-чиститѣ и най-проститѣ проявления на душата. Тѣ закачатъ, ако могѫ тъй да кажѫ, двѣтѣ най-крайни клавиши на чувствующия инструментъ. Защото отъ една страна вий имате прѣдъ очитѣ си досущъ чудни нѣща, възприемате съвсѣмъ нови впечатлѣния, много рѣдки и твърдѣ изострени; а отъ друга страна вий прѣживѣвате досущъ естественни усѣщания, най-много всесвѣтни и за всички достѫпни. Вий гледате съ очитѣ на западенъ дилетантъ, обаянъ отъ хубавото, играта упа-упа въ Таити; вий гледате какъ летѭтъ като прилѣпи индийскитѣ танцувачки . . .; и плачете за старцитѣ и за дѣцата, които умиратъ, или за любовници, що се раздѣлятъ — и всичко това вършите съвсѣмъ чистосърдечно, досущъ наивно, все съ сѫщото сърдце, съ което обичате майка си или родната си земя. Вий узнавате смущенията на най-изтънченото и най-любопитното сластолюбие — и емоциитѣ на най-чистата симпатия и на най-възвишеното милосердие . . .

Така вий вкусявате чрѣзъ тѣзи книги чистото обаяние на простодушни поеми и разглезената примамливость на крайни издирвания въ областьта на съврѣменната естетика — това, съ което се започва литературата и съ което се свършва. Вий получавате отъ нѣкоя страница двѣ различни впечатлѣния, между които има хиляди години — и между които понѣкога лежи „страшниятъ мракъ на вѣковетѣ“. И поетътъ полека-лека въдворява въ вашата душа своята, която има това свойство, че е съврѣменна и за новороденото человѣчество и за устарѣлото вече, и която е обиколила цѣлото лице на земното кѫлбо; душа влюбена и тѫжовна, винаги безпокойна и винаги трептяща. И тая душа ражда безкрайнитѣ трептения, които бликатъ измежду кѫситѣ изречения на Лоти . . .

По съчиненията на Пиеръ Лоти може да се види нагледно по какви пѫтища старитѣ литератури се връщатъ понѣкога къмъ съвършенна простота. Една безмѣрна художественна чувствителность, упражнена върху най-обикновенни прѣдмети, и отдъхвающа най-послѣ въ досущъ първобитни чувствувания, — а това е „импрессионизъмъ“, който достига напълно естественна поезия: ето приблизително какво прѣдставлява авторътъ на Азияде и на Исландски рибарь. Но, като се вгледаме по-отблизо, струва ни се, че екзотичностьта (чуждеземностьта) на прѣдметитѣ, които той описва, е изострила неговата чувствителность, и че извѣстни чувства, породени отъ тази екзотичность, сѫ го довели до дивната простота на домашни идиллии или трагедии.

Да видимъ какъ е можла да се извърши такава еволюция.

I.

Изключителни обстоятелства сѫ спомогнали да се образува таланта на Пиеръ Лоти. Слѣдъ едно мечтателно и нѣжно дѣтинство той постѫпва за ученикъ въ Морско училище, послѣ тръгва на обиколка около свѣта. Тоя моряшки животъ, досущъ различенъ отъ нашия, ни подсѣща като какво влияние е упражнилъ върху душата му. Въ дългитѣ скитания по безкрайното усамотение на моретата, постоянната мисъль и чувството на вселенската необятность и фаталностьта на природнитѣ сили трѣбва капка по капка да те изпълнятъ съ незнайна тѫга. И ако това чувство у нѣкои се прѣобръща на сурово благочестие, у други пъкъ може да стане на мълчаливъ фатализъмъ. Послѣ, дълбоката разлика между човѣшкитѣ сѫщества отъ различнитѣ части на свѣта, многобройностьта на вѣритѣ, на нравитѣ и на обичаитѣ не могѫтъ да служѫтъ за усилванье на набожностьта. Най-сетнѣ дългитѣ уединения и въздържанието на моряка се смѣняватъ съ часове на заблуждение и отплата, когато дълго задържанитѣ чувства се стремятъ къмъ прѣсищание. Всичко това — обиколкитѣ около свѣта, нескончаемитѣ блѣнове и буйнитѣ оргии сѫ способни да подлудятъ чувствителностьта и да отнемѫтъ на душата всѣка положителна вѣра. На двайсеть и седемь години Пиеръ Лоти, който е мечталъ по всичкитѣ океани и е посѣтилъ всичкитѣ мѣста на всесвѣтовнитѣ веселби, пише спокойно, между другитѣ хубави нѣща, на своя приятель — Уилиямъ Броунъ — слѣдното:

„. . . Вѣрвай, бѣдний ми приятелйо, че врѣмето и развратътъ сѫ два велики лѣкове . . . Нѣма Богъ; нѣма нравственность; нищо не сѫществува отъ всичко онова, което ни учѫтъ да почитаме; има само животъ, който отлита, отъ ко-

Истина е, че всичко сѣкашъ спомагаше, щото екзотичностьта на Пиеръ Лоти да стане нѣщо силно и поразително.

Азъ не мислѭ, че има повече отъ сто години, откакъ екзотичностьта се вмъкна въ нашата литература. Тя има едно свойство, което се разви напълно твърдѣ късно въ слѣпото и неподвижно человѣчество: свойството да вижда и да обича физическата природа въ всичкитѣ й дреболии. Това свойство се появява твърдѣ слабо у хората отъ първобитнитѣ врѣмена и въ срѣднитѣ вѣкове на цивилизацията. Тѣ виждатъ нѣщата точно, но ограничено. Хората отъ срѣднитѣ вѣкове откриха Истокъ, сирѣчъ една природа, едно человѣчество и едно искуство досущъ различни отъ тѣхнитѣ, за които тѣ едвамъ се досѣщаха; почти нищо отъ тази чуждеземность нито отъ нейната хубость не е спазено въ пѣснитѣ на посетнѣшнитѣ кръстоносни движения, нито въ поетическитѣ приказки. Съвсѣмъ не е парадоксално, увѣрявамъ ви, ако се каже, че въ наше врѣме човѣкъ доби очи, можà да види напълно външния миръ. Ако не бѣха дошле нѣколко поети, надарени съ особенни способности, человѣчеството завинаги не би узнало своята планета. Бернарденъ де Сенъ-Пиеръ бѣше, както мислѭ азъ, тоя великъ скитникъ, тоя рѣшителенъ и нѣженъ гений, който пръвъ прогледа. Той пръвъ разбра и почувствува хубоститѣ на тропическитѣ растения. И новостьта на една непозната страна му отвори очитѣ и му помогна отпослѣ да може да види природата на своето отечество. И тъй, чуждеземностьта вмъкна рѣшително живописното въ нашата литература. Послѣ Шатобрианъ описа Америка, дѣвственнитѣ гори, пампаситѣ и великитѣ рѣки. И тогава се яви романтизмътъ, чиято главна роля е да описва това, което не сме навикнали да виждаме: Испания, Италия, Истокъ — и срѣднитѣ вѣкове — отдалечението по врѣме равно на отдалечението по пространство. Безъ съмнѣние, на романтизма често липсваше искренность: той изпада въ условность, въ дреболии, въ вѣхтошарство. Много нѣщо може да се говори за Истока на Хюговитѣ Orientales и за срѣднитѣ вѣкове на Notre-Dame de Paris. Но това не важи: способностьта да виждаме, да се наслаждаваме дълбоко отъ формитѣ и вида на нѣщата се пробужда и вече нѣма да засни. И оттогава, откакъ тази способность се приложи не само къмъ чуждеземнитѣ прѣдмети, но и къмъ всичко онова, което е прѣдъ нашитѣ очи, новата литература се роди: романтизмътъ създаде натурализма. Но колкото и да сѫ интересни описанията на миналата дѣйствителность, чуждеземностьта, когато е искренна, съдържа особенно обаяние, тѫжно, покъртително. За това нѣма нужда отъ други доказателства, освѣнъ нѣкои страници отъ Готйе, отъ Саламбо, отъ двата тома на Фромантена върху Сахелъ и Сахара и романитѣ на Пиеръ Лоти, царьтъ на екзотичностьта.

Всичко, както казахъ, сѣкашъ спомагаше да усигури това царство на автора на Азияде. За това трѣбваха поне три условия. Прѣди всичко, много добрѣ бѣше, дѣто писательтъ видѣ цѣлия свѣтъ, не само Великия океанъ, но и полярнитѣ морета, не само Америка, но и Китай, не само Таити, но и Сенегалъ. Защото, ако той бѣше обиколилъ само една или двѣ страни, рискуваше да изрежда тѣхното описание и вѣчно да рисува искуственно онова, което отначало е вършилъ съ искренность. Освѣнъ това, за да се изострюва и подмладява неговата чувствителность, тя трѣбваше да се упражнява върху прѣдмети, колкото е възможно по-различни. Но пълната обиколка по всѣко кѫтче на земята не е лесна и не е дадена другиму, освѣнъ на нѣкой човѣкъ отъ края на тоя вѣкъ. Пиеръ Лоти биде щастливъ да се роди такъвъ и да бѫде морски офицеръ, сирѣчъ осѫденъ бѣше поради своето занятие на вѣчно скиталчество. — Слѣдъ това, нуждно бѣше, щото писательтъ да умѣе да вижда. Това не е общо свойство на всички писатели, поне дотолкова, доколкото е необходимо за тази цѣль. Азъ казахъ, че висшето человѣчество започна само отпрѣди единъ вѣкъ да обхваща дивното разнообразие на своето земно жилище. И днесь още проститѣ хора и тритѣ четвърти отъ образованитѣ не умѣѭтъ да виждатъ. Азъ често съмъ разпитвалъ нѣкои селени, които сѫ били солдати на морска служба, живѣли сѫ въ Китай, Тонкинъ, Антилскитѣ острови, Сенегалъ — и ви увѣрявамъ, че нищо не сѫ видѣли. И добритѣ мисионери, заети само съ една мисъль, обхванати всецѣло отъ своя евангелически блѣнъ, не по-добрѣ отъ солдатитѣ сѫ видѣли „чуждитѣ земи“. При това, ако ги видѣха добрѣ, усѣтили биха и биха узнали толкова удоволствия, щото нѣмаше да иматъ сили за работа. Сетнѣ, тѣ биха разбрали бездната, която раздѣля раситѣ, и биха се отказали отъ своята невъзможна и непостижима задача. Но Пиеръ Лоти има най-голѣмата дарба да вижда и да чувствува. Той обяснява това въ Азияде съ малко усилие и съ нѣкаква педантность. Но дори това усилие да се изкаже ни открива ясно, че той разбира скѫпоцѣнната рѣдкость на своята дарба:

„... Вий сте получили впечатлѣние отъ цѣлъ редъ звукове; вий чувате едно мелодично изречение, което ви харесва. Защо ви харесва то? Защото музикалнитѣ интервали, отъ които е съставено, или съ други думи казано, отношенията на количеството трептения въ звънливитѣ тѣла е изразено по-скоро чрѣзъ извѣстни цифри, отколкото чрѣзъ други. Измѣнете тѣзи цифри, и вашата симпатия ще отслабне; тогава вий ще кажете, че това не е вече музикално, че то е само смѣсь отъ несвързани звукове; много едноврѣменни звуци възприемате изведнѫжъ, и вашето впечатление ще бѫде приятно или мѫчително: а това е дѣло на цифренни отношения, които сѫ симпатически отношения на единъ външенъ феноменъ съ васъ — чувственно сѫщество.

„Има сѫщинска прилика между васъ и извѣстенъ редъ звукове, между васъ и нѣкои свѣтли шарки, между васъ и нѣкои отражения на свѣтлината, между васъ и извѣстни черти, извѣстни форми. Макаръ подобни отношения между всичкитѣ тия различни нѣща и васъ да сѫ твърдѣ много заплетени, за да могѫтъ да се изразѭтъ, както въ случая съ музиката, вий чувствувате, обаче, че тѣ сѫществуватъ...

„Слѣдъ като установихме всичко това, сега нека минемъ къмъ васъ, Лоти. Между васъ и реда на нѣщата има сродство. Вий сте натура жедна за умственни и художественни наслаждения и вий се усѣщате щастливъ само тогава, когато всичко около васъ задоволява вашитѣ симпатически нужди, които нѣматъ брой...“

Най-послѣ, потрѣбно е, щото писательтъ да умѣе да изрази онова, което е видѣлъ и прѣживѣлъ. Колцина по свѣта сѫ добивали рѣдки впечатления и оригинални вдъхновения, безъ да узнаемъ ний нѣщо за тѣхъ, защото сѫ били безсилни да ги прѣдадѫтъ чрѣзъ думи! Пиеръ Лоти, наопаки, притежава тази възвишена дарба за изказванье. И понеже е израсълъ свободно, вънъ отъ всѣка литературна школа, тази дарба му послужи да бѫде едноврѣменно и възприемчивъ наравно съ най-проницателнитѣ си съврѣменници и да има нѣщо отъ простотата на формитѣ, както първобитнитѣ писатели. Тоя случай е, може би, единственъ. Какво бихте казали, ако се явѣше Омиръ, който да има чувствата на Едмондъ-де-Гонкуръ?

(Ще слѣдва).

ИЗЪ ПИЕРА ЛОТИ

Прѣвелъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

Безполезни съжаления

Два очерка

I.

Старъ конь.

Испания. Ослѣпително юлско слънце. Голѣмъ амфитеатъръ, изпълненъ отъ дванайсеть хиляди зрители. Тѣ всички съ стѣснено сърдце гледатъ смъртоносната борба.

Срѣщу ми е часть отъ цирка, заляна съ паляща слънчева свѣтлина. Въ грамадния амфитеатъръ хиляди глави. Отъ моето мѣсто се вижда, като че всѣка отъ тѣхъ е прилѣпена къмъ другитѣ. Азъ виждамъ и шапки съ широки крайща, и мантила, и бѣли развѣни кърпи, и вѣтрила отъ червена хартия; надъ цѣлата тази тълпа отъ долня рѫка хора, облечени въ дрѣхи съ ослѣпителни цвѣтове, се лѣе могѫщата свѣтлина на лѣтното испанско слънце.

Тука, кѫдѣто седѫ азъ подъ сѣнката, сѫ по-отбрани, но все тъй многобройни зрители. Тѣ, както и простия народъ, съ сѫщата жажда гледатъ народното зрѣлище. Задъ мене и надъ мене сѫ разположени ложи, въ които седѫтъ знатни госпожи; тамъ е изложение на разкошни нови дрѣхи, редъ отъ матови лица съ продълговати черни очи. Повечето отъ тѣзи лица сѫ прѣкрасни. Колко имъ приличатъ староврѣмскитѣ мантила и високо възчесанитѣ коси, съ живи цвѣтя изъ тѣхъ!

Въ въздуха е шумъ отъ разни звуци и подвиквания. Чува се ту трѫбна музика, ту удрянье на тѫпанъ и пищенье на гайда. Отъ врѣме на врѣме настава тревожна тишина. По зрителитѣ минава трепетъ, като че ги е трѣска залюлѣла, послѣ изведнѫжъ се разнася подсвиркванье или пъкъ страшниятъ ревъ на тълпата, който всичко раздрусва, като небесенъ гръмъ.

Продължителенъ сигналъ отъ трѫба. На арената излиза трети бикъ. Той високо държи рогатата си глава. Хубавото, искусното, бързо летящото животно прилича на нѣкаква разярена исполинска газела. Въ тълпата се зачува удобрителенъ ропотъ, породенъ отъ хубостьта на бореца. Тежки ездачи, съ златошити дрѣхи, седжтъ на пияни отъ овесъ мършави коне, които наскоро ще се гърчжтъ върху пѣсъка съ разпрани корема, а сега весело скачатъ слѣдъ сждбоноснитѣ стжпки на бика. Ето и блѣстящи отъ злато, сжщо великолѣпни toreros-и; тѣ ту се появяватъ на слънце, ту се изгубватъ въ сѣнка, като подскачатъ искусно и пъргаво. Съ леки гиздави движения тѣ разгъватъ прѣдъ страшната рогата глава своитѣ червени мантии, а послѣ се спасяватъ отъ смърть или като отскочжтъ леко настрана, или като пристжпватъ прѣзрително и само леко приклѣкватъ на стройнитѣ си крака. И на бика се вижда чудно и любопитно, дѣто чувствува, че прѣдъ него се рѣжтъ летящи мантии, що не прѣдставляватъ никакво съпротивление, и послѣ пустота, само пустота . . . Поради своето омайно начало, ужасната игра изглежда като нѣщо грациозно и досущъ лесно: всѣки би помислилъ, че между животнитѣ и хората се извършва най-невинно надпрѣварванье въ сржчность и бързина, ако да не сж кървавитѣ петна, що се виждатъ тукъ-тамѣ по пѣсъка, да напомнятъ какво е било прѣзъ станалитѣ вече боеве, да разказватъ за прѣдсмъртни мжки, разпрани корема и извадени навънъ черва . . .

Великолѣпниятъ бикъ нанася първия ударъ на единъ жалъкъ, старъ, измжченъ конь, навѣрно жестоко и начесто битъ. Бѣдниятъ старъ дръглашъ, слѣпъ съ едното око, пада на пѣсъка . . .

Ездачътъ, обутъ съ ботуши, подковани съ желѣзо, едвамъ става отъ земята. Коньтъ сжщо става, но на гжрдитѣ му дълбока кървава рана, зинала срѣщу слънчевитѣ лжчи.

Мършавитѣ хълбоци на нещастното животно трепержтъ отъ страхъ и болка . . . Кждѣ да намѣри спасение? Кждѣ да бѣга? Колебанието се продължава единъ мигъ само, послѣ коньтъ довѣрчиво съ кротъкъ погледъ се отправя къмъ оня човѣкъ, който стои наблизо до него, и протѣга ржка да го улови за юздата: той е единъ отъ отвратителнитѣ слуги, що изпълняватъ разни низки работи, единъ отъ онѣзи, които прѣзъ врѣме на почивката засипватъ съ трици ранитѣ на конетѣ, пострадали отъ рогата на биковетѣ, или пъкъ натъпкватъ червата въ разпранитѣ корема и зашиватъ съдраната кожа, за да могжтъ горкитѣ животни изново да излѣзжтъ на сцената и изново да тичатъ.

Разбира се, че стариятъ конь усѣща успокоение, като се прѣдава въ хорски ржцѣ; неговото злочесто око сѣкашъ иска да каже: „Наистина, вий — хората — често ме биете, но никога не сте кжсали тъй моето тѣло и не сте ми изваждали червата. Азъ мислж, че вий не искате да ме убиете. Да, азъ съмъ мирно животно: понѣкога бивахъ упоритъ и лѣнивъ, но азъ толкова врѣме съмъ работилъ за васъ съ моитѣ клети крака, които сега сж досущъ изморени!“

И той става все по-спокоенъ и по-спокоенъ, колкото по-дълго врѣме слугата поправя върху му седлото и гласи юздата, като се прѣструва че го милва, милва го съ нѣкакви лаладжийски движения. Когато конскиятъ накитъ се докара въ редъ, а конникътъ седне на своето мѣсто, негодникътъ слуга се усмихва съ плоска усмивка, обърнатъ къмъ най-близкитѣ до него зрители, и слага върху очитѣ на коня прѣвръзка, за да го отправи по-сигурно срѣщу смъртьта. Той му продумва нѣщо такова: „Почакай, приятелю, почакай... Ти ще видишъ какво ще ти се случи, не се кахъри...“ О, ако нѣма тамъ стражари, колко драго ще ми стане да смажѫ съ сопа тая усмивка и цѣлата глава на тоя нисъкъ лаладжия!

Боже-Господи, колко хубави госпожи се навеждатъ прѣзъ прѣградата на ложитѣ тамъ, задъ мене! Бѣли намѣтала, черни, високи гребени като на Карменъ, китки отъ жълти цвѣтя въ гѫститѣ, тъмни коси. Колко е жалко, че тѣзи стари носии се появяватъ само около аренитѣ, залѣни съ кръвь! Тѣ сѫ донѣмайкѫдѣ прилика на нѣжнитѣ, доста пълнички лица, на блѣднитѣ, покрити съ матова топла бѣлина бузи; на продълговатитѣ много черни кадифени очи, често уморени и полузатворени отъ тъмни клѣпки. Колко е жално, дѣто испанкитѣ не разбиратъ, че тоя накитъ прѣдава на тѣхнитѣ лица благородство и тайнственость...

Особенно хубава е една млада, двайсеть и петь годишна жена — хубостьта ѝ напълно разцъфнала — облечена въ несвѣтлосини дрѣхи съ рози, забодени въ намѣталото и пояса. Тя се облегнала лѣниво до прѣградата съ благородно очертаната си снага и се е навела къмъ арената. Поради тази стойка тънкитѣ ѝ дрѣхи възхитително показватъ нейното тѣло, и тя цѣла изглежда като идеално олицетворение на тъмнокоса, блѣднолика сенйора...

Слѣдъ минутка смѣшникътъ слуга довежда горкия нервно-треперящъ конь съ завързани очи при бика и безсъвѣстно го подлага на разяреното животно, което втиква цѣлия си рогъ въ гѫрдитѣ му.

Коньтъ пада почти прѣдъ моитѣ крака, тъкмо до прѣградата, върху която се облѣгамъ. Бѣлиятъ му дробъ промушенъ, кръвьта тече, като излиза съ прѣсекванье изъ раната, както вода излиза изъ църкалка. И все сѫщиятъ негодникъ съ бързина на жестоко животно смъква на коня юздата, като раздира умиращитѣ му уста; той бърза, навѣрно, да намѣсти юздата на друго нещастно животно, обречено на мѫки. Тълпата поисква да убиѭтъ рененото животно. Тоя слуга изново се връща при коня и започва да върти въ мозъка му единъ ръждивъ ножъ. Чува се, какъ скрибучи стоманеното острило, което се плъзга по коститѣ на черепа. Нито изпъшкванье, нито оплакванье. Конетѣ умиратъ мълчешкомъ. Едно конвулсивно движение на краката и — край. Измѫчената глава се отпуска върху пѣсъка и коньтъ изведнѫжъ потъва въ вѣченъ покой, въ вѣчна неподвижность. Изглежда дори, че смъртьта метва върху жалкитѣ му останки малко отъ своето спокойно величие.

О, той стигна до своя край! Той се освободи отъ всичко и стана трупъ, когото никой вече не може накара да страда...

* * *

И азъ, още не дошълъ до своя край, азъ, комуто въ послѣднитѣ минути на най-великия ужасъ никой лакей нѣма да завърже очитѣ, азъ започвамъ да се съжалявамъ самъ, и чувствувамъ, че съмъ още по-нещастенъ отъ умрѣлия конь.

Послѣ, като си спомвамъ, че само физическата хубость, омайностьта и наслаждението чрѣзъ очитѣ не сѫ лъжливи, азъ се отвръщамъ отъ арената и издигамъ очи къмъ хубавата жена съ синитѣ дрѣхи, съ бѣлото намѣтало и рози на главата...

II.

Стара жена.

Бѣдна бабичка вървѣше по планински пѫть, посрѣдъ великолѣпието на лѣтната вечерь. Тя се прѣвиваше подъ тежината на голѣмъ товаръ съчки, които я притискаха добрѣ.

Азъ я срѣщнахъ въ усамотено мѣсто, усамотено и прѣкрасно като рай, вижданъ на сънѣ. Това бѣше всрѣдъ голѣмитѣ испански Пиринеи и тѣхнитѣ зелени гори. Отвсѣкждѣ стърчаха великолѣпни върхове, спокойни и непристѫпни, облечени въ мълчеливъ дръвесенъ покривъ; тѣ се издигаха въ бездънното небе. Долу, въ долината, рѣката се разлѣла като огледало, и отражава само вѣйкитѣ на бръшлянъ, папрати, листа, прѣсна юнска зеленина. Имаше нѣщо извънредно празднично въ многото цвѣтя, що украсяваха тая топла страна, пълна съ сѣнки и живи извори. Изглеждаше, че земята е накичена за да срѣщне шествието на вили и самодиви.

Ала уморенитѣ очи на горката бабичка, що вървѣше прѣгърбена подъ тежината на своя товаръ, не забѣлѣжваха праздника на природата. Тя, навѣрно, бързаше къмъ нѣкое бѣдно жилище, кѫдѣто я очакваше срѣща безъ усмивка и безъ радость. Тя вървѣше полека съ наведена глава; двѣ страдалчески бръчки прѣрѣзваха челото ѝ. Тя имаше честно и добро лице и при това смирено и безвъзвратно покорно. Като ме видѣ, тя се отби отъ вѣжливость, сѣкашъ искаше почтително да уголѣми разстоянието помежду едно просто сѫщество, за каквото се считаше, и важенъ пѫтникъ, какъвто бѣхъ въ нейнитѣ очи.

Боже мой, съ какво да помогнѫ на смирената бабичка! Какво да сторіѫ за нея? Ненадѣйна жалость обхвана сърдцето ми, когато срѣщнахъ нейния добъръ, пъленъ съ страдание погледъ. Но какво да направіѫ, за да не я унизіѫ още повече? Какъ да почнѫ разговоръ съ нея? Товарътъ съчки, които носѣше съ такъвъ трудъ на стария си гръбъ, струваше, разбира се, донѣмай-кѫдѣ малко: много лесно ми бѣше да ѝ кажѫ: „хвърлете съчкитѣ, мила бабо, а вмѣсто тѣхъ вземете тѣзи пари“.

Обаче, азъ се бояхъ да не я оскърбѭ—зеръ, тя съ голѣмъ трудъ е събирала тѣзи съчки изъ гората. И колкото повече гледахъ азъ бабичката, толкова пó се не рѣшавахъ да ѝ дамъ милостиня. Нейното закърпено облѣкло изглеждаше още спретнато и прилично; навѣрно, тя не бѣше бѣдна, а по-скоро стара жена отъ нѣкой малъкъ чифликъ, неизвѣстна труженница на полето, остарѣла на работа; една отъ ония прѣнебрегнати баби, чиято смърть грубитѣ селени чакатъ като освобождение.

Мѣстото, по което вървѣше сама изморената жена, бѣше прѣлестно, спокойно, прилично на райска градина. Сѣкашъ наоколо се простираше благословена страна, сѣкашъ за земята бѣше настѫпила особенно щастлива минута. Като бѣше възхитена отъ своето сѫществувание и упита отъ живота, душата неволно изпитваше и омаята на прѣкраснитѣ, спокойни вечерни часове.

Наблизо и далечъ се издигаха букови гори, прѣсни и еднообразни. Въ тѣхъ царуваше хубость и прѣснота, като се започне отъ върховетѣ на дърветата, близки до небото, и се свърши съ дълбоката область на трѣвитѣ, цвѣтята и водитѣ. Свѣтлата рѣчица подъ насъ, отражающа дървеснитѣ върхове, образуваше островчета отъ цвѣтя, окичени като кошници съ голѣми низкорасли храсти отъ теменуги, розови гороцвѣти и още нѣкакви водни растения, цъфнали като бѣли чадъри. Наредъ съ водата се започваше възхитителна земна повърхнина, покрита съ лишеи и мъхове, които растѫтъ само тамъ, дѣто не е досѣгала човѣшка рѫка; тоя външенъ покривъ на почвата, който изглеждаше старъ колкото земята, се губѣше подъ тайнствения сводъ на буковетѣ, подъ гѫстината на дървеснитѣ вѣйки отъ могущи посивѣли клони. Усѣщаше се, че изпоконъ вѣка само овчари и тѣхнитѣ стада сѫ ходили по тия нѣжни килими, и спокойствието на минали врѣмена кротко царуваше надъ зелената область.

По една чудна аномалия селенитѣ, които живѣѭтъ въ такива райски мѣста, не умѣѭтъ нито да ги цѣнѭтъ, нито да ги виждатъ, и старата жена, която съ трудъ се влачеше подъ тежината на своя извънмѣрно тежъкъ товаръ, бѣше дотолкова жалка посрѣдъ всичкото туй обаяние, щото сѣкашъ вървѣше прѣзъ нѣкакви градски улички между начумерени стѣни.

Пѫтьтъ стана по-стръменъ. Дребнитѣ крачки на бабата станаха по-чести; тя вървѣше съ голѣмъ трудъ; до мене достигна тѫжна въздишка отъ умора — навѣрно, откѫсната изподъ товара отъ сухи съчки. Кѫдѣ отиваше тя? И какво да сторѭ, какво да измислѭ за да ѝ помогнѫ?

Слава Богу, най-послѣ се показа едно село. До него оставаше още малко, само едно извиванье на пѫтя. Личеше си, че това село бѣше цѣль на мѫчителното странствуванье на бабата. Селото бѣше много нависоко. Задъ него неочаквано се простираше разшироченъ фонъ отъ планини и гори. Очертанията на селото напомваха нѣщо старо. Черна кѫщичка, черна камбанария—всичко носѣше печатъ на старъ баски стилъ. Всичко туй не бѣше се промѣнило прѣзъ двѣ-три столѣтия, а само се състаряваше и се

⁂

И азъ, още не дошълъ до своя край, азъ, комуто въ послѣднитѣ минути на най-великия ужасъ никой лакей нѣма да завърже очитѣ, азъ започвамъ да се съжалявамъ самъ, и чувствувамъ, че съмъ още по-нещастенъ отъ умрѣлия конь.

Послѣ, като си спомвамъ, че само физическата хубость, омайностьта и наслажденнето чрѣзъ очитѣ не сѫ лъжливи, азъ се отвръщамъ отъ арената и издигамъ очи къмъ хубавата жена съ синитѣ дрѣхи, съ бѣлото намѣтало и рози на главата…

II.

Стара жена.

Бѣдна бабичка вървѣше по планински пѫть, посрѣдъ великолѣпието на лѣтната вечеръ. Тя се прѣвиваше подъ тежината на голѣмъ товаръ съчки, които я притискаха добрѣ.

Азъ я срѣщнахъ въ усамотено мѣсто, усамотено и прѣкрасно като рай, виждань на сънѣ. Това бѣше всрѣдъ голѣмитѣ испански Пиринеи и тѣхнитѣ зелени гори. Отвсѣкждѣ стърчаха великолѣпни върхове, спокойни и непристѫпни, облечени въ мълчаливъ дръвесенъ покривъ; тѣ се издигаха въ бездънното небе. Долу, въ долината, рѣката се разлѣла като огледало, и отражава само вѣйкитѣ на бръшлянъ, папрати, листа, прѣсна юнска зеленина. Имаше нѣщо извънредно празднично въ многото цвѣтя, що украсяваха тая топла страна, пълна съ сѣнки и живи извори. Изглеждаше, че земята е накичена за да срѣщне шествието на вили и самодиви.

Ала уморенитѣ очи на горката бабичка, що вървѣше прѣгърбена подъ тежината на своя товаръ, не забѣлѣжваха праздника на природата. Тя, навѣрно, бързаше къмъ нѣкое бѣдно жилище, кѫдѣто я очакваше срѣща безъ усмивка и безъ радость. Тя вървѣше полека съ наведена глава; двѣ страдалчески бръчки прѣрѣзваха челото ѝ. Тя имаше честно и добро лице и при това смирено и безвъзвратно покорно. Като ме видѣ, тя се отби отъ вѣжливость, сѣкашъ искаше почтително да уголѣми разстоянието помежду едно просто сѫщество, за каквото се считаше, и важенъ пѫтникъ, какъвто бѣхъ въ нейнитѣ очи.

Боже мой, съ какво да помогнѫ на смирената бабичка! Какво да сторѭ за нея? Ненадѣйна жалость обхвана сърдцето ми, когато срѣщнахъ нейния добъръ, пъленъ съ страдание погледъ. Но какво да направѭ, за да не я унизѭ още повече? Какъ да почнѫ разговоръ съ нея? Товарътъ съчки, които носѣше съ такъвъ трудъ на старния си гръбъ, струваше, разбира се, донѣмай-кѫдѣ малко: много лесно ми бѣше да ѝ кажѫ: „хвърлете съчкитѣ, мила бабо, а вмѣсто тѣхъ вземете тѣзи пари“.

се изтръгваха вече тежки въздишки; усмивка прѣобрази лицето на бабата. Очевидно, като забѣлѣжи моето съжаление, тя обърна очи къмъ мене, като че искаше да разбере, добрѣ ли съмъ разгледалъ това дѣтенце; тя сѣкашъ ми казваше: „Погледни де, не е ли хубаво то? Погледни, имамъ ли право да се гордѣѭ съ него. Повтори сега пакъ, че съмъ достойна за съжаление! Да ме съжаляватъ ли, когато имамъ такова внуче!..“

Азъ си тръгнахъ, като сдавихъ своето неумѣстно състрадание. Въ тая минута се раздаде вечерниятъ звънъ. Като го чу, бабата се спрѣ за да се прѣкръсти, и въ изгледа на нейното наведено къмъ земята лице се появи отражение отъ наивна и дълбока вѣра — такава вѣра, която не се разколебава нито отъ старость, нито отъ смърть.

И ето на̀, като стоѭ въ това глухо, отрѣзано отъ свѣта ѫгълче, започнало да заспива посрѣдъ лѣтната дрезгавина, азъ — вѣчниятъ скитникъ, дошълъ само за една вечерь при тия прости и неподвижни сѫщества — почувствувахъ желание да се смирѭ и да кажѫ:

— И ти отъ своя страна ме съжали, добра бабо, и прочети молитва за моя душевенъ покой: отъ насъ двамата азъ съмъ безкрайно по-жалъкъ . . .

Думи..., само думи.

Отъ **Плещеева**

Фразйорство насъ е завладѣло:
Ний знаемъ само да крѣщимъ,
Все думи, думи, а на дѣло —
Не вършимъ нищо — дрѣмемъ, спимъ.

За идеали свѣтли, нови,
Зарадъ народа си любимъ,
На думи ние сме готови
Въ вода и въ огънь да вървимъ.

Крѣщиме ний съ ожесточенье,
Че вредъ владѣе мракъ, злина
И че ни трѣбва за спасенье: —
Свобода, правда, свѣтлина;

Ний съ увлечение говоримъ,
Че е порочна лѣностьта,
Че салъ да спимъ и да дърдоримъ
Не сме родени на свѣта;

А между туй борба упорна,
Илъ тежъкъ трудъ да заловимъ,
Ние избѣгваме позорно —
И отъ това се не червимъ.

И кой онеправданъ ужасно
Намѣрилъ е защита въ насъ?
Ний отминаваме безстрастно
Скърбитѣ хорски всѣки часъ.

За насъ на думи всичко може,
На думи ний не се скѫпимъ...
Кога ще проумѣемъ, Боже,
Че все на вѣтъра крѣщимъ?

Прѣв. **Ив. Радославовъ**.

Защо у насъ не може да вирѣе едра индустрия?

Отъ **Г. Т. Данаиловъ**.

Покрай многото цѣнни „Рѣшения на Софийската Търговско-Индустриална Камара“, вземени прѣзъ есенната сессия на миналата година се срѣща и това — да се нареди една анкета, която да изучава нуждитѣ и условията за едра и дребна индустрия въ нашата страна, защото отъ свѣденията на камарата, въпрѣки протекционнитѣ условия, създадени отъ търговскитѣ ни договори, мѣстната индустрия била поставена въ условия „недостатъчни за нейното по-пълно и по-правилно развитие“, та много отъ нашитѣ прѣдприятия за едра индустрия винаги загиватъ или отъ самото начало, или пъкъ, ако се удържѫтъ за по-дълго врѣме, едва се крѣпѭтъ.

Отъ основнитѣ точки на въпросното „рѣшение“ личи, какво планътъ за изучванье трѣбва да почива на единъ видъ конкретни начала, т. е. да се изучѫтъ условията на всѣко едно прѣдприятие — работилница или фабрика — на всѣки единъ занаятъ отдѣлно и съ най-голѣми детайли, като се опрѣдѣлѭтъ разницитѣ въ цѣнитѣ на мѣстнитѣ сурови и обработени продукти въ сравнение съ чуждестраннитѣ; условията за едно по-добро тържище и по-издържлива отъ наша страна конкуренция и т. н. Разбира се, че цѣната на едно такова—анкетно—изучванье е голѣма и само по такъвъ начинъ ще можемъ да дойдемъ до реалното опознаванье на изучванитѣ факти, — та ще трѣбва да се желае день по-скоро да се пристѫпи къмъ проектираната анкета, но намъ ни се струва, че въ даденото рѣшение търговската камара, като е излизала повече отъ чисто търговската страна на въпроса, забравила е да се спре върху друга една, не по-малко важна въ случая — социялно-икономическата му страна. А като излизаме отъ гледището за голѣмото значение на едрата индустрия не само въ ступанския прогрессъ на една страна, но и въ нейното финансиялно и политическо могѫщество; като се придържаме о принципа, че само една едра индустрия ще може да помогне за по-всестранно утилизиране на народния трудъ и за една по-голѣма продуктивность въ народното производство, смѣтаме, че не ще бѫде безинтересно за българския читатель да чуе нашето мнѣние, защо едрата индустрия не може още да завирѣе въ нашата страна и дали изобщо нейното присажданье тукъ е възможно. Казахме вече, че ние имаме намѣрение да се запремъ само върху едната страна на въпроса — върху социялно-икономичната.

Едро-индустриялнитѣ прѣдприятия, типъ на които сѫ съврѣменнитѣ голѣми работилници и фабрики, прѣдставляватъ едно събрание отъ много работници, които да сѫ заняти съ извѣстна работа едноврѣменно, планомѣрно и вънъ отъ тѣхнитѣ жилища. Така погледната, фабриката не е заведение, създадено отъ едного или нѣколко лица — както това се прѣдставлява прѣдъ обикновенния търговецъ, — а е учреждение съ традиции. Нѣщо повече — тя е една „историческа категория“. Ще рѣче, тя не е изникнала туку така случайно, а се е появила при извѣстни социялно-икономически условия, растла е заедно съ тѣхъ, дордѣто достигне днешната си форма. Затова и „фабриката“, като прѣдставителка на едрата индустрия не може да се присажда отъ една страна въ друга, отъ една область въ друга, ако условията на социялно-икономическиятъ животъ не сѫ готови да ѝ отворѭтъ обятията си и да ѝ дадѫтъ мѣсто. Какво значи това изобщо? Практическиятъ животъ го разрѣшава и бърже и лесно — „фабриката не може да се прѣнесе въ дената область на страна, защото тукъ нѣма „благоприятни“ за нея условия. Науката не може да бѫде задоволена само отъ това обяснение и търси да опрѣдѣли, какво прѣдставляватъ тѣзи „неблагоприятни условия“. На наученъ язикъ това ще каже, че социялниятъ животъ на дадена страна не се е приравнилъ, по своитѣ форми, къмъ социялния животъ на ония страни и ония исторически моменти, при които изникна фабриката. Конкретно за нашата страна, кога се говори, че нѣма „благоприятни“ условия за развитие на едра индустрия и фабрики, трѣбва да разбираме, че формитѣ на нашия социялно-икономически животъ днесь не сѫ достигнали оная стадия на социялно-икономическия животъ изобщо, при която може да се зароди онуй учреждение, което наричатъ фабрика. Отъ тукъ изпъква голѣмия интересъ, да се опрѣдѣли прѣди всичко, какво нѣщо е фабриката въ Европа и при какви условия тя тамъ е изникнала, та отъ това да правимъ заключение за прѣсажданьето ѝ въ нашата страна.

Какво нѣщо е европейската фабрика, е цѣла история и ние нѣмаме намѣрение да се спираме върху нея подробно. Ще отбѣлѣжимъ само главнитѣ моменти отъ този обществено-икономически процессъ, връзъ основа на нѣкои автори, като K. Bücher, K. Marx, Toynbee, Gibbins, Янжулъ, Ковалевски и др.

Днешната икономическа структура на Европа съвсѣмъ не прилича на едноврѣмешната. Тия работилници и фабрики, тия села и градове, които днесь работѭтъ единъ за другъ, хранятъ се и обличатъ, безъ да се познаватъ, тия желѣзници и параходи, които днесь опасватъ на длъжъ и на ширъ земното кѫлбо и разнасятъ ступански продукти отъ единия край на земята на другия, въ началото на срѣднитѣ вѣкове съвсѣмъ не сѫ сѫществували. Тогава европейскитѣ народи сѫ живѣяли единъ затворенъ ступански животъ, при който всѣка ступанска единица или домакинство е сѫществувала само за себе си — отдѣлно и независимо отъ другитѣ домакинства. Тогава по широкитѣ и покрити съ гори пространства на Европа сж се скитали отдѣлни групи хора — родъ или племе, които, разпрѣдѣлени на общини или голѣми семейства, отъ една и сжща кръвь — „задруги“, сж ступанисвали подъ видъ на отдѣлни домакинства или кжщя, всѣка за себе си, като сж произвеждали съ силитѣ на семейството всичко, що имъ е било потрѣбно за живота. Това е тъй нарѣченото отъ проф. K. Bücher'а затворено ступанство, примѣренъ типъ отъ което може да послужи животътъ на нашия земледѣлецъ отъ началото на нашия вѣкъ насамъ до прѣди освобождението, па дори и до днесь — разбира се, не въ най-чиста форма — въ нѣкои затънтени крайща на нашата, въ дрѣмка унесена още страна. Съ врѣме обаче, когато тѣзи племена и родове захванаха да влизатъ въ сношения помежду си — като се срѣщаха или по манастиритѣ или другитѣ религиозни праздници или пъкъ въ военнитѣ стълкновения — бѣха постепенно докарани до нуждата да размѣняватъ у съсѣдитѣ си туй, що имъ липсуваше, което образува института на тъй нарѣчената ступанска размѣна, а тя пъкъ, отъ своя страна, създаде градоветѣ около манастиритѣ или крѣпоститѣ — бурговетѣ — на нѣкои епископи, феодални графове и барони. Вѣковетѣ течахж, срѣщитѣ и стълковенията ставаха по-чести и по-равномѣрни, докато най-подиръ еднообразното по занятие и положение население се раздѣли на двѣ съвсѣмъ противоположни групи — на градско и селско — или инъкъ — на занаятчии и земледѣлци. Сега ступанската структура вече строго се отличава отъ структурата на първитѣ врѣмена на срѣднитѣ вѣкове. Селенитѣ и гражданитѣ се срѣщаха правилно и периодично на градскитѣ тържища, въ опрѣдѣлени недѣлни и празднични дни — „на пазаря“ — да размѣняватъ продуктитѣ на своя трудъ: едина — своитѣ обувки, сѣчива, платна, икони и пр., другиятъ — своитѣ жита, кокошки, масло и пр.

Врѣмето научи тѣзи двѣ групи, че по-изгодно ще бжде ако всѣка отъ тѣхъ се прѣдаде само на своитѣ занятия — градскиятъ житель на занаятитѣ, селенинътъ — на земледѣлие и скотовъдство. И еднитѣ и другитѣ се организираха въ отдѣлни групи, по права и обществено положение, затворени една за друга. Така изникнаха занаятчийскитѣ здружавания на еснафитѣ въ града съ своитѣ строги и стѣснителни регламентации, които прѣзъ дълго врѣме налагаха особенъ печатъ на ступанския животъ на Европа. И това е епоха съвсѣмъ различна отъ по-прѣдишната. Но и тукъ още селенинътъ търсѣше градския занаятчия, за да му прѣдаде готово изработенитѣ вече продукти — въ повечето случаи тѣ си прѣдаваха туй, което съ врѣме си поржчваха единъ на други. Този периодъ е извѣстенъ въ ступанската наука съ названието — периодъ на прѣката градска размѣна. Казва се прѣка — така нарѣчена отъ поменатия K. Bücher — защото различнитѣ производители или ступански субйекти прѣдаваха лично или „непосрѣдственно“ единъ на другъ продуктитѣ на своя трудъ.

Но животътъ на срѣднитѣ вѣкове напрѣдваше, та скоро дойде да разклати и този типъ на ступански сношения. Докато изпърво селенинътъ-земледѣлецъ и гражданинътъ-занаятчия влизаха въ прѣки ступански сношения сега помежду имъ захващатъ да изпъкватъ трети лица — търговцитѣ. И занаятчията и селенинътъ сега захванаха да продаватъ изработеното на търговеца, а той се грижѣше да му намѣри купувачи. Значението на търговцитѣ, като посрѣдници, растѣше заедно съ новитѣ промѣни въ политическата организация на Европа, заедно съ развитието на широки търговски сношения, които извадиха размѣната отъ стѣнитѣ на града и я направиха вече териториална. До когато селенинътъ и градскиятъ занаятчия знаеха само едно градско тържище и градскитѣ пазари, тѣ можаха да влизатъ въ прѣки сношения и да управляватъ споредъ това производството въ своето домакинство; но щомъ като пазаря се разшири и се раснесе по територията на цѣло едно Княжество, цѣла една държава, нито занаятчията, нито земледѣлецътъ бѣха въ състояние да узнажтъ условията на този пазарь и затова появяването и ръстътъ на търговцитѣ-посрѣдници ставаше отъ день да день по-необходимо. Така че най-подиръ цѣлата размѣна на ступански блага, върху която почиваше изобщо цѣлиятъ тогавашенъ ступански строй на Европа, падна въ ржцѣтѣ на търговцитѣ и тѣхната роль сега се издигна на прървъ планъ. Това докара постжпенно една зависимость на занаятчията отъ търговеца: Само търговецътъ сега можеше да намѣри купувачи на занаятчийскитѣ продукти, затова и той правѣше поржчки и разнасяше по тържищата изработеното за да го продава. Занаятчията, ще каже, можеше да работи и да прилага своя трудъ, само ако търговецътъ му направѣше поржчки. Доста е напр. даденниятъ търговецъ на момента да се спрѣчка съ единъ занаятчия и да се обърне съ поръчкитѣ си къмъ други, за да остане първиятъ безъ работа и, ще рѣче, гладенъ. Зависимостьта тогава е явна. Да споменемъ отъ друга страна, че прѣзъ онова врѣме на много мѣста, особно въ Англия, дѣто описванитѣ промѣни ставаха бърже и съ классична пластичность, селенинътъ губѣше постѫпенно земята си и се виждаше най-подиръ принуденъ да остави селото и да се прѣсели въ града, за да търси прѣхрана, отъ което излиза, че въ града се намираше всѣкога единъ контингентъ отъ население работно, готово на всѣкакви условия за работа, стига да има кой да му я даде. Ние нѣма да се запираме на отдѣлни факти отъ живота, за да докажемъ отбѣлѣзанитѣ промѣни, защото, както казахме отъ самото начало, не ни е цѣльта да даваме една история на стопанския животъ въ Европа, а само ще отбѣлѣжимъ процесса на изникването и развитието на фабриката. Ще отбѣлѣжимъ, че сега сме вече въ момента на народното стопанство т. е. епохата, въ която стопанскитѣ сношения обхващатъ цѣла една территория, държава или народи, при еднакви държавни и правни наредби.

Така постѫпенно стопанската организация дойде до моментъ, когато занаятчията подпадна изцѣло подъ зависимостьта на търговеца, защото чакаше отъ него поръчки за работа и прѣхрана. Тая зависимость обаче отиде по-нататъкъ. Понеже пазаря не всѣкога бѣ благоприятенъ, занаятчията можеше да остане безъ поръчки по нѣкой пѫть доста врѣме, а понеже прѣзъ туй врѣме той трѣбаше пакъ да се храни, той прибѣгваше къмъ заеми отъ търговеца — заеми срѣщу бѫдѫщата си работа. И прѣдишниятъ богатъ и доволениятъ отъ положението си занаятчия-еснафинъ сега става бѣденъ, зависимъ икономически. Тукъ се прибавяха още два други фактора. Отъ една страна градскитѣ еснафи държаха вратитѣ за занаятитѣ затворени и не допущаха нахлуванье на нови работници, отъ друга пъкъ — селото изпъждаше се повече и повече останали безъ земя селени, а пъкъ тия, които още държѣше въ село, бѣха останали съ малко земя, толкова малко, щото не можеше да даде прѣхрана на цѣлото имъ семейство и чувствуваха нужда отъ второстѫпенни, странични занаяти, за да допълнятъ прѣхраната си. Търговецътъ дойде на помощь и на тия хора, като имъ даваше разни поръчки и съ това ги накара да учѫтъ занаяти. Съ туй се захваща епохата на тъканьето на килими въ Чипровецъ, работѣньето на желѣзарски инструменти въ Габрово и Шипка, тъканье на платове—памучни въ Вратца и Плѣвенъ, на вълнени въ срѣдногорскитѣ градове и т. н. А срѣдствата за това сѫ или разпространение на професионално образование — по практически начинъ — между селското население, или чрѣзъ заселванье между нашитѣ селски и градски работници на чужди занаятчии. Германската индустрия и занаяти получиха силенъ потикъ отъ прѣселваньето на французскитѣ бѣжанци — протестанти; Русската кустарна промишленность се длъжи на работницитѣ-занаятчии, които останаха отъ наполеоновитѣ войски прѣзъ 1812 година. Трѣбва тогава и ние да фаворизираме прѣселваньето на учени работници и занаятчии въ нашата страна. И много трѣбва да се съжелява, дѣто нашитѣ правителства не се възползуваха отъ силното емигриранье на арменскитѣ занаятчии прѣзъ цариградското клане. Тоя случай и днесь още може да се експлоатира. Нека не забравяме, че културата на рапицата, която стана обща на всички околии въ сѣверна България е едно благодѣяние за поминъка на селенитѣ тамъ, се прѣнесе най-напрѣдъ въ Свищовско отъ прѣселенитѣ въ Каравелово врѣме, ако се не лъжѫ, банатски българи въ село Драгомирово.

Трѣбва най-подиръ да споменемъ, че ползата отъ такава една политика е двойна:

1. Ще се образува истински контингентъ за нашитѣ фабрики и едра индустрия;

2. Ще се даде на нашето селско население странични поминъци, отъ които то има настоятелна ступанска нужда. Ако нашиятъ селенинъ е бѣденъ и не може да посрѣщне тежината на държавнитѣ нужди, то е, защото тоя селянинъ работи много малко. Ако вземе човѣкъ съ внимание да прѣсмѣтне всичкитѣ религиозни праздници, разнитѣ още езически остатъци, като миши, вълчи праздници, русалска недѣля, па да прибави къмъ туй и лошото врѣме и зимнитѣ мѣсеци, ще намѣри, че прѣзъ $^3/_4$ отъ годината селенинътъ по нашенско не работи. Но нали казватъ всички, че трудътъ е основата на частното и национално богатство! Накарайте тогава селенинътъ да бѫде заетъ прѣзъ цѣлата година, когато условията на организма му позволяватъ, — и той ще може да посрѣщне по-охолно нуждитѣ на своя животъ и по-неосѣтно да носи държавнитѣ тегоби. А това ще бѫде възможно, само

когато нашиятъ селенинъ, освѣнъ земледѣлието, научи и нѣкои и други занаяти — дърводѣлство, тъкачество, плетение на сламенни шапки и т. н. Този въпросъ отъ своя страна прѣдставлява голѣмъ интересъ и иска по-внимателно разработване, но въ тѣзи редове, ние нѣмаме намѣрение да се спираме върху него. Нашата главна мисъль бѣ да докажемъ прѣдъ читателя врѫзъ основание на науката, че едрата индустрия, фабриката не зависи само отъ капитала или изгодния пазарь, че тя е свързана съ редъ други социялно-икономически условия, тѣхно създание е и затуй безъ тѣхъ не може да вирѣе и да бѫде способна за конкуренция.

ИЗЪ БЪЛГАРИЯ

Пѫтни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково

Отъ **Василъ Кѫнчовъ**

Въ началото на мартъ пѫтувахъ съ желѣзницата за Пловдивъ. Въ купето, гдѣто се настанихъ, имаше единъ 30 годишенъ мѫжъ, гръкъ отъ Пловдивъ, който се връщаше дома си отъ учение изъ Нѣмско. Той се много интересуваше да знае, да ли ще се приложи законътъ за десятъка или не, и ме разпитваше внимателно за селскитѣ бунтувания срѣщу тоя данъкъ. Самъ той намираше десятъкътъ много по-добъръ данъкъ отъ земления. Това ми направи впечатление, понеже въ България е голѣма рѣдкость да се срѣщне човѣкъ, който да защищава несправедливия и ненавистенъ за земледѣлцитѣ „ошуръ“. По-късно си обяснихъ мотивитѣ на моя спѫтникъ. Той билъ ималъ голѣми земи около село Марково, които се работили отъ селени на исполица. Поземлениятъ данъкъ плащалъ той като господарь на земитѣ. Сега десятъкътъ ще се взима отъ цѣлия плодъ на земята, слѣдователно и отъ исполичаритѣ.

На Сарамбейската станция става размѣнка на желѣзничния персоналъ, затова тренътъ стои повечко. Отбихъ се на една близка механа да обѣдвамъ. До менъ седнаха трима селени, пѫтници отъ нѣкоя близка станция, вѣроятно отъ Бѣльово за Пазарджикъ. При тѣхъ дойде и единъ стражарь и се почна живъ разговоръ. Единъ отъ селенитѣ разправяше, че не можалъ вече да живѣе въ село. Всѣки день се заплашвалъ живота му отъ една шайка, която тероризирала селото. Прѣди нѣколко дена той билъ нападнатъ въ една механа и се спасилъ благодарение на единъ старши стражарь, който случайно се намѣрилъ тамъ. Виновницитѣ правили пакости съвсѣмъ безнаказано.

емигрираньето на занаятитѣ отъ града въ селото. Селата сега броеха много занаятчии, прѣдадени съ цѣлитѣ си семейства прѣзъ свободното отъ земледѣлието врѣме на извѣстни занаяти — обработванье на дърво, на вълна, на коприна, прѣденье, тъканье и т. н. Търговцитѣ даваха на тия занаятчии най-напрѣдъ поръчки и пари въ кредитъ, послѣ захванаха да имъ даватъ и суровитѣ материяли, най-подиръ и самитѣ инструменти, съ които си служаха, така щото дойде моментъ, когато занаятчиитѣ подпаднаха изцѣло подъ икономическата зависимость на търговеца. Тѣ работѣха въ своитѣ домове, но надъ чужди сурови продукти, съ чужди инструменти: оставаше имъ само единъ трудъ, за който и получаваха възнаграждение отъ търговеца. Еснафитѣ, макаръ да бѣха най-упорити по своята социялна конструкция, не можаха да устоѭтъ на ударитѣ на новитѣ ступански форми и трѣбваше да отстѫпѭтъ. Тая нова форма въ ступанския животъ, при която обикновенно цѣли села и области бѣха заети съ произвеждание на едни и сѫщи продукти, тия еднакви условия наричатъ форма на домашната индустрия.

Понеже при тая форма прѣдставителитѣ на занаятитѣ и индустрията бѣха изгубили всичката си самостоятелность и бѣха останали само съ своя трудъ и по своитѣ домове, кѫдѣто търговецътъ не можеше лесно да контролира, какво става съ неговитѣ сурови продукти и орѫдия, той захвана да събира по-много занаятчии въ своята кѫща — да работѭтъ заедно. Това изваждание на занаятчията отъ дома му и докарвание да работи подъ единъ покривъ е послѣдната стадия, подиръ която се явява на свѣтъ и самата фабрика. Едни наричатъ туй стадия на мануфактурата, като отнасятъ фабриката къмъ по-новитѣ врѣмена, когато стапаха откритията на много машини и прилаганието имъ, заедно съ нѣкои природни сили, въ индустрията; други смѣтатъ вече тая епоха за моментъ на едрата индустрия и на фабриката. Тоя споръ за насъ тукъ нѣма значение. Ние можемъ да слѣемъ и двѣтѣ мнѣния въ едно и да кажемъ, че фабриката — безъ да става дума за „капиталъ“, за „пазаръ“ и за „конкуренция“ — прѣдполага едно население, прѣдадено на еднакви занаяти и готово, при извѣстни социялно-икономични условия, да се събере да работи занаята си подъ единъ и сѫщъ покривъ. Така сѫ изниквали съ врѣме фабрикитѣ на Англия, Франция и Германия. И днесь ощевъ тия страни най-стабилната едра индустрия и най-прочутитѣ фабрики сѫществуватъ тамъ, дѣто отъ години населението е било прѣдадено на едни и сѫщи занаяти. така напр. Ланкаширската область за вълнена мануфактура, Манчестерската на памучна, Шефилдската область на желѣзарски стоки; или Лионската область на копринени издѣлия; или най-подиръ Solingen'ската область на желѣзария въ Германия и т. н. Безъ тия условия, безъ население въ цѣла една околность, прѣдадено на едно и сѫщо занятие, нѣма контингентъ за фабрични работници, нѣма естественнитѣ условия — социялно-икономически — за едра индустрия.

И безъ да говоримъ по въпроса абсолютно, трѣбва да признаемъ, че не е само протекционната политика, която създава индустрията на една страна. Би било заблуждение, ако се мисли, че странитѣ, които сѫ днесь индустриялни, т. е. иматъ фабрика и едра индустрия, дължѫтъ това си състояние само на високитѣ митни тарифи или само на капиталитѣ, които сѫ иммигрирали у тѣхъ, или, най-подиръ на доброто тържище. Примѣръ въ туй отношение може да ни даде Германия и Русия. Още днесь може да се види, че въ Руссия вирѣе едрата индустрия само въ тия области — Московската, Владимирската и т. н., кѫдѣто отдавна сѫ разпространени т. н. „кустарни промишленности“, които не сѫ друго, освѣнъ домашната индустрия. Разбира се, че условията на живота днесь сѫ измѣнени и прѣдвижението на работнитѣ сили въ най-отдалеченитѣ крайща е станало лесно и удобно, но сé пакъ старитѣ условия за създаванието на едрата индустрия иматъ пълна сила. Примѣрътъ съ извикванието и развитието на американската индустрия, дѣто не сѫ сѫществували европейскитѣ традиции не може да обори силата на направеното заключение. Безъ насилванье на фактитѣ и при изтикванието на американската едра индустрия, могѫтъ да се констатиратъ сѫщитѣ условия, както и на европейската.

Отъ изложението до тукъ става явно, кѫдѣ трѣбва да се дирѭтъ условията за едра индустрия, и какви трѣбва да бѫдѫтъ началата на нашата практическа политика. Прѣди да прибѣгваме къмъ привличанье на чужди капитали, къмъ търсенье на изгодни тържища, ние трѣбва да съсрѣдоточимъ вниманието си за създаванье на население съ еднообразни и еднакви занаяти. Начало отъ подобни условия ние вече имаме:

тъканьето на килими въ Чипровецъ, работѣньето на желѣзарски инструменти въ Габрово и Шипка, тъканье на платове—памучни въ Вратца и Плѣвенъ, на вълнени въ срѣдногорскитѣ градове и т. н. А срѣдствата за това сѫ или разпространение на професионално образование — по практически начинъ — между селското население, или чрѣзъ заселванье между нашитѣ селски и градски работници на чужди занаятчии. Германската индустрия и занаяти получиха силенъ потикъ отъ прѣселваньето на французскитѣ бѣжанци — протестанти; Русската кустарна промишленность се длъжи на работницитѣ-занаятчии, които останаха отъ наполеоновитѣ войски прѣзъ 1812 година. Трѣбва тогава и ние да фаворизираме прѣселваньето на учени работници и занаятчии въ нашата страна. И много трѣбва да се съжелява, дѣто нашитѣ правителства не се възползуваха отъ силното емигриранье на арменскитѣ занаятчии прѣзъ цариградското клане. Тоя случай и днесь още може да се експлоатира. Нека не забравяме, че културата на рапицата, която стана обща на всички околии въ сѣверна България е едно благодѣяние за поминъка на селенитѣ тамъ, се прѣнесе най-напрѣдъ въ Свищовско отъ прѣселенитѣ въ Каравелово врѣме, ако се не лъжа, банатски българи въ село Драгомирово.

Трѣбва най-подиръ да споменемъ, че ползата отъ такава една политика е двойна:

1. Ще се образува истински контингентъ за нашитѣ фабрики и едра индустрия;

2. Ще се даде на нашето селско население странични поминъци, отъ които то има настоятелна ступанска нужда. Ако нашиятъ селенинъ е бѣденъ и не може да посрѣщне тежината на държавнитѣ нужди, то е, защото тоя селянинъ работи много малко. Ако вземе човѣкъ съ внимание да прѣсмѣтне всичкитѣ религиозни праздници, разнитѣ още езически остатъци, като миши, вълчи праздници, русалска недѣля, па да прибави къмъ туй и лошото врѣме и зимнитѣ мѣсеци, ще намѣри, че прѣзъ $^3/_4$ отъ годината селенинътъ по нашенско не работи. Но нали казватъ всички, че трудътъ е основата на частното и национално богатство! Накарайте тогава селенинътъ да бѫде заетъ прѣзъ цѣлата година, когато условията на организма му позволяватъ, — и той ще може да посрѣщне по-охолно нуждитѣ на своя животъ и по-неосѣтно да носи държавнитѣ тегоби. А това ще бѫде възможно, само

когато нашиятъ селининъ, освѣнъ земледѣлието, научи и нѣкои и други занаяти — дърводѣлство, тъкачество, плетение на сламенни шапки и т. н. Този въпросъ отъ своя страна прѣдставлява голѣмъ интересъ и иска по-внимателно разработване, но въ тѣзи редове, ние нѣмаме намѣрение да се спираме върху него. Нашата главна мисъль бѣ да докажемъ прѣдъ читателя връзъ основание на науката, че едрата индустрия, фабриката не зависи само отъ капитала или изгодния пазарь, че тя е свързана съ редъ други социялно-икономически условия, тѣхно създание е и затуй безъ тѣхъ не може да вирѣе и да бѫде способна за конкуренция.

ИЗЪ БЪЛГАРИЯ

Пѫтни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково

Отъ **Василъ Кѫнчовъ**

Въ началото на мартъ пѫтувахъ съ желѣзницата за Пловдивъ. Въ купето, гдѣто се настанихъ, имаше единъ 30 годишенъ мѫжъ, гръкъ отъ Пловдивъ, който се връщаше дома си отъ учение изъ Нѣмско. Той се много интересуваше да знае, да ли ще се приложи законътъ за десятъка или не, и ме разпитваше внимателно за селскитѣ бунтувания срѣщу тоя данъкъ. Самъ той намираше десятъкътъ много по-добъръ данъкъ отъ земления. Това ми направи впечатление, понеже въ България е голѣма рѣдкость да се срѣщне човѣкъ, който да защищава несправедливия и ненавистенъ за земледѣлцитѣ „ошуръ“. По-късно си обяснихъ мотивитѣ на моя спѫтникъ. Той билъ ималъ голѣми земи около село Марково, които се работили отъ селени на исполица. Поземлениятъ данъкъ плащалъ той като господарь на земитѣ. Сега десятъкътъ ще се взима отъ цѣлия плодъ на земята, слѣдователно и отъ исполичаритѣ.

На Сарамбейската станция става размѣнка на желѣзничния персоналъ, затова тренътъ стои повечко. Отбихъ се на една близка механа да обѣдвамъ. До менъ седнаха трима селени, пѫтници отъ нѣкоя близка станция, вѣроятно отъ Бѣльово за Пазарджикъ. При тѣхъ дойде и единъ стражарь и се почна живъ разговоръ. Единъ отъ селенитѣ разправяше, че не можалъ вече да живѣе въ село. Всѣки день се заплашвалъ живота му отъ една шайка, която тероризирала селото. Прѣди нѣколко дена той билъ нападнатъ въ една механа и се спасилъ благодарение на единъ старши стражарь, който случайно се намѣрилъ тамъ. Виновницитѣ правили пакости съвсѣмъ безнаказано.

Макаръ и да знаѭ дивитѣ разправии, които се вършѫтъ на всѣкѫдѣ по насъ отъ партийни шайки, тоя разговоръ ми направи тѫжно впечатление. Въ Сѣверна България по селата ставатъ подобни злодѣяния по-рѣдко и главно при изборитѣ на кметоветѣ. Въ Южна България, особено въ Пазарджишката, Пловдивската и Чирпанската околии, тѣ сѫ обикновено явление. По тия мѣста селското общинско управление отъ години насамъ е паднало въ рѫцѣтѣ на най-лошави хора, които немилостиво грабѭтъ селскитѣ имоти и тероризиратъ всички ония, които издигатъ гласъ противъ тѣхъ. Грабежи на селскитѣ имоти въ Родопитѣ сѫ достигнали колоссални размѣри. Единъ лѣсничей, въ една Родопска околия, ми разправяше по-късно, че общинскитѣ гори се крадѣли немилостиво отъ кметствата съ помощьта на партийнитѣ водители отъ градоветѣ. Правителството знае всичко това подробно, но не взима никакви мѣрки за прѣкращение на злото. Лѣсничеи, които сѫ се опитвали да противостоѭтъ на грабажитѣ, сѫ били немилостиво изгонвани. А горскитѣ стражари или ставатъ съучастници въ грабежитѣ, или ги прогонватъ, а на нѣкои мѣста, дѣто сѫ се опитвали да запазѭтъ горитѣ отъ опустошение, сѫ плащали съ здравието си и даже съ живота си.

Пловдивскитѣ скалисти хълмове всѣкога сѫ ми правили впечатление, но въ Пловдивъ азъ се усѣщамъ недобрѣ. Нѣма нищо особенно, което да радва българския посѣтитель въ тоя градъ. Книжарницитѣ на Данова и на Манчова бѣха едно врѣме гордостьта на Пловдивъ; тамъ имаше вече и литературенъ крѫгъ съ видни прѣдставители, имаше напрѣдничавъ животъ. Сега двѣтѣ книжарници едвамъ се крѣпѭтъ. Вмѣсто литературенъ крѫгъ има граждански клубъ, въ който игралнитѣ карти иматъ по-голѣмо значение, нежели книгитѣ за четенье. Никакъвъ литературенъ интересъ. Има само нѣколко старци, които още се интетесуватъ по старъ навикъ съ книжнината. Учителската дружба само дава повече признаци на животъ. Музеятъ съ Народната библиотека сѫ занемарени. Тѣ сѫ оставени въ рѫцѣтѣ на единъ момъкъ, който малко общо има съ българскитѣ идеали и българския напрѣдъкъ.

Градскитѣ общински работи въ Пловдивъ не стоѭтъ по-добрѣ. Още не може да се поправи и постеле главната артерия на града — улицата отъ станцията до Марица. За изчистванье блатиститѣ мѣста между Бунарджика и Сахатъ-тепе и за канализиранье на Марица никой се не грижи. Вече прѣзъ мартъ до самитѣ градски кѫщи имаше зеленясали смрадливи локви. Старецътъ Дановъ, въ врѣме на кметуваньето си, се завзе за залѣсяванье на градскитѣ хълмове. Това добро начало се слѣдва и сега, но безъ прѣжната енергия. Успѣхъ е направилъ градътъ само съ новитѣ водопроводи. Когато биха се изчистили блатата и добрѣ залѣсили хълмоветѣ, Пловдивъ ще стане не само хубавъ, но и здравъ градъ.

Неприятно поразява на единъ българинъ отъ Сѣверна България да слуша, какъ българи употрѣбяватъ гръцкия разговоренъ езикъ вмѣсто бащиния си. Това въ Пловдивъ е много често явление. Въ гостилницитѣ официялниятъ езикъ е гръцкиятъ. Въ Пловдивъ има много чиновници и офицери, женени за гъркини или по-често за българки съ гръцко възпитание. Добрѣ би било такива семейства да се провождатъ въ Сѣверна България. Не е въ държавнитѣ български интереси да се крѣпи гръцизма въ български градъ. Не би трѣбвало да гонимъ гърцитѣ или гръцкото образование, но сѫществуваньето въ България на особна гръцка православна църква, наредъ съ българската, е неумѣстно въ всѣко отношение. Още повече е непростимо поведението на ония наши държавни мѫже, които поддържатъ гръцизма по едни или по други лични или партийни интереси. Такъвъ е случая сега съ енорийската църква Св. Троица въ Станимака. Голѣмо мнозинство отъ енорията ѝ е и българско и екзархийско, а църквата се управлява отъ гръцки свещеници. Енорията е избрала за църковни настоятели българи, а министерството на Външнитѣ Дѣла прѣчи на тия настоятели да вземѫтъ въ рѫцѣтѣ си управлението на църквата. Станимашкото гръцко и погърчено малцинство е открито неприятелско на българската държава. Прѣстѫпление е да се крѣпи то, било отъ министерскитѣ кресла, било отъ погорѣ. Въ едни по-прѣжни мои пѫтни бѣлѣжки азъ посочихъ, колко прѣстѫпно е поведението на станимашкитѣ гърци, които се осмѣлиха прѣдъ очитѣ на българскитѣ власти безнаказанно да унищожаватъ българскитѣ паметници.

Най за окайванье въ Пловдивъ е партийното положение. На чело на партийнитѣ борби сѫ излѣзли много второстепенни хора, които при единъ по-правиленъ политически животъ не биха могли да се покажѫтъ като партийни дѣятели. Между тѣхъ има пълни нищожества. Едноврѣмешнитѣ съединисти и казионни сѫ разпокѫсани на цѣла редица групи. Отъ съединиститѣ сѫ произлѣли народняцитѣ и прогрессивно-либералитѣ. Послѣднитѣ иматъ при себе и една по-стара група чисти цанковисти. Нѣкогашнитѣ „казионни“ сѫ раздѣлени на либерали и народно-либерали. Първитѣ, които сега иматъ властьта, се дѣлѫтъ на Радослависти и Тончевисти. Една часть отъ тѣхъ образуватъ прѣходъ къмъ стамболовиститѣ. Народно-либералната или стамболистска група сѫщо тъй е раздѣлена на модерни „примирими“ и стари „непримирими“ стамболисти. Послѣднитѣ възставатъ срѣщу стремежитѣ на първитѣ да станѫтъ дворцова партия. Демократитѣ се вербуватъ отъ малцина стари привърженници на Каравелова и нови млади хора. Социалиститѣ сѫщо тъй иматъ доста привърженници, които се вербуватъ около Благоева отъ работници и гимназисти. Ни една партия нѣма достатъчно сила да може да спечели първенство въ града, да се опира на едно множество и да управлява добрѣ градскитѣ работи. Ето защо въ Пловдивъ шайкитѣ сѫ необходими за ония, които сѫ на власть. Който би искалъ да остави на потомството едно хубаво очертание на шайкаджийския периодъ, който отъ години прижнвява България, може да намѣри добъръ материалъ въ Пловдивъ.

На 17 мартъ отпѫтувахъ за Хасково. Градътъ се намира около 15 килом. на западъ отъ желѣзната линия. Едно лошаво шосе, правено отъ турцитѣ и развалено отъ българитѣ, води отъ станцията Каяджикъ къмъ тоя градъ.

Хасково е простряно въ една дълга рѣчна долина, обиколена съ землисти хълмове. Околностьта на града е плодородна и богата, а самиятъ градъ е каленъ и нечистъ. За вѣрванье е, че Хасково е едничкиятъ градъ въ България, дѣто отъ освобождението насамъ нищо не е направено за благоустройството му. Нито една улица не е прокарана, нито единъ калдъръмъ не е направенъ. Старитѣ турски калдъръми сѫ разрушени. Въ дъждовно врѣме градътъ е непроходимъ. Прѣзъ Хасково тече малка рѣкичка, която лѣтѣ усмрадява града, а пролѣть и есень залива цѣли части отъ него съ вода. Общинскитѣ управления нищо не сѫ сторили за отмахванье на това зло. Градътъ има лошава и недостатъчна вода за пиенье, но и за това не се е погрижилъ никой до сега. Градскиятъ часовникъ бие на счупенъ звонъ, затова грозно хлопа, като на връшникъ. Образецъ на града е градското кметство. То е вѣхто здание съ изпочупени прозорци, съ олупени стѣни, съ нечисти врати и подове и още по-нечистъ дворъ. Единъ старъ турски надписъ стои на прѣдната стѣна на кметството, останалъ отъ румелийско врѣме, замазанъ съ варъ, която се олющила отдавна. Би помислилъ човѣкъ, че Хасково е крайно бѣденъ градъ, затова е и толкова пропадналъ. На дѣло не е така. Населението има добъръ поминъкъ — много по-добъръ отъ колкото въ цѣлъ редъ други градове на България. Хасковци иматъ добри ниви и още по-добри лозя. Градътъ е срѣдоточие на жива търговия съ тютюнъ, памукъ, сусамъ и едъръ добитъкъ. Наистина, когато околията Кърджали не е била отцѣпена отъ България, Хасково е имало още по-добра търговия, но и сега не е злѣ. Общинското управление е имало богати приходи, които сѫ прахосвани безмилостно отъ несъстоятелнитѣ кметства. И сега Хасковското кметство не е злѣ съ приходитѣ си. То притѣжава грамадни лѣсове, които унищожава немилостиво, а градскитѣ училища стоѭтъ зимѣ безъ топлило! Единъ кметъ е направилъ голѣми градски бани, при всичко че въ града има баня, която е могла да служи доста добрѣ. За градскитѣ бани сѫ похарчени повече отъ сто хиляди лева, а прихода е нищоженъ — 2—3 хиляди лева годишно! Другъ кметъ направилъ домове терпимости. За него хасковци разправятъ, че се обърналъ съ официална просба до Софийското кметство да търси обитатели за тия домове! Сегашниятъ кметъ е взетъ отъ единъ кундурджийски дюкянъ. Единъ офицеръ ми разправяше, че го видѣлъ какъ си готви кундури за продань за Великъ-день. Подобни кметове се турятъ само за очи. Около тѣхъ се навъртатъ цѣлъ роякъ хищници, които разпиляватъ градскитѣ имоти.

Едничкиятъ прѣустроитель на Хасково е хаджи Тодоръ. Той е оригиналенъ българинъ, за когото струва да се кажѫтъ двѣ думи. Хаджи Тодоръ е накупилъ много турски дворища въ града за нищожни цѣни и на тѣхъ построилъ множество здания, въ които се помѣщаватъ сега всички правителствени учреждения и всички почти чиновници. Окрѫжно управление, Околийско управление, Финансово управление, Мирови сѫдилища, Окрѫжно сѫдилище, Постоянна комисия, Поща и Телеграфи, Инспекция и пр. и пр. — всичко е въ негови здания. И адвокатскитѣ писалища сѫ въ негово здание. И голѣма часть отъ чаршията е негова. Всичкитѣ тия здания сѫ най-лека направа: дървенъ скелетъ, попълненъ съ биговавъ камъкъ, измазанъ сь калъ и варь. Хаджи Тодоръ прави още здания. Азъ го видѣхъ при едно недоправено. Той е възнисъкъ, 55—60 год. човѣкъ, съ мургаво лице, голѣми вѣжди. Облеченъ съ черни шаечени шалвари и дълго джубе. Има роднински и приятелски връзки съ много отъ по-виднитѣ партийни водители. Това му помага да задържи правителственнитѣ здания въ своитѣ кѫщи и при сегашния режимъ, макаръ че синъ му е водитель на стамболиститѣ. Даваньето здания подъ наемъ за правителствени учреждения има доста голѣмо значение при партийнитѣ борби на всѫдѣ по насъ, има значение и въ Хасково.

Освѣнъ хаджи Тодоровитѣ кѫщи срѣщатъ се доста на често хубавички частни кѫщички. Чаршията е вѣхта и грозна. Едно поминало кметство се било завзело да прави градска градина. Намѣрило добъръ градинарь, който почналъ успѣшно работа. Дошло обаче ново кметство и оставило градината на човѣкъ, който макаръ че билъ енергиченъ партизанинъ, но не отбиралъ нищо отъ градинарство и градината запустѣла.

Въ Хасково има мѫжко и дѣвическо 5 классни училища. Тѣ сѫ били окрѫжни. Сега оставатъ градски. Градската община не се грижи за тѣхъ. Прѣзъ зимата тя не имъ давала отопление. Мѫжкото училище се помѣщава въ ново здание, което би било много пригодно, да не е влажно. Около него нѣма посипанъ пѣсъкъ, затова въ дъждовно врѣме зданието се пълни съ каль. Има нужда отъ дренажъ, за да се изсуши помѣщението, но хасковскитѣ попечители съ такива работи не се занимаватъ. Дѣвическото училище се помѣщава въ старото градско училище, което е играло роля въ нашитѣ възстанически движения. То е било на врѣмето си едно отъ най-добритѣ български училищни помѣщения, което свидѣтелствува, че прѣди врѣме хасковци сѫ гледали много по-добрѣ на училищата си.

Въ Хасково азъ бѣхъ случаенъ зритель на земледѣлческия митингъ, който стана на 19 мартъ. Изглежда, че въ Южна България земледѣлческото движение противъ десятъка е по-слабо отъ колкото въ Сѣверна България. Земледѣлческата организация не си е пробила пѫть въ южнитѣ окрѫзи. Селенитѣ на всѫдѣ викатъ противъ десятъка. Въ Сѣверна България тѣ сами правѭтъ митинги, а партийнитѣ водители дохождатъ на тѣхъ като канени гости-оратори. Въ Южна България, обаче, още партийнитѣ водители сж организаторитѣ на митингитѣ. Въ Хасковско е станало тъй. По инициятивата на партийнитѣ водители, нѣколко видни земледѣлци бѣха поканили селенитѣ на митингъ. Селското население съ радость бѣ приело поканата. Менъ не се щѣше да присжтствувамъ на митинга, защото си имахъ друга работа и защото не желаехъ да гледамъ дивитѣ полицейски разправии, които на всѣкждѣ по насъ придружаватъ митингитѣ и които злѣ се отражаватъ на моитѣ нерви. Мислѣхъ да отидж до Узунджово. Оказа се, че това не може да стане, понеже полицията още прѣзъ нощьта била заловила пжтищата за да спира гоститѣ на митинга. Останахъ въ града, въ дома на единъ приятель. Излѣзохъ сутриньта на разходка покрай хълмоветѣ, които отъ югъ заобикалятъ града и скоро трѣбваше да бждж зритель на борбитѣ на селени съ стражари. Една група селени, на брой около 70—80 души, бѣха си пробили пжть откъмъ горната страна на града. Това произведе смущение въ стражарскитѣ лагери. Бързо се стѣкоха конни жандарми, прѣдвождани отъ пристави и нападнаха селенитѣ въ една градска уличка. Дигна се голѣмъ шумъ. Достигнаха нѣколко граждани на помощь на селенитѣ и полицията отстжпи. Въ това врѣме и отъ друга страна бѣха успѣли селени да се вмъкнжтъ въ града и митингътъ се осигури. Азъ отидохъ кждѣ него, когато вече се разпущаше. Имаше много селски народъ. Стражаритѣ бѣха наежили селенитѣ и, ако нѣмаше наблизо едно отдѣление войска, можеха да станжтъ по-голѣми неприятности. Хасковскиятъ митингъ се завърши пакъ съ доста жъртви. Имаше десетина души селени ранени и мнозина бити.

Поведението на полицията спрямо селскитѣ митинги е лошаво отъ всѣка страна. Полицейскитѣ служители излизатъ като открити неприятели на селенитѣ. Понеже властьта се идентифицира съ полицията, то селенитѣ гледатъ и на правителството като на свой явенъ неприятель. Това не е въ интереса на правителството. То не може да сломи селското движение съ полицията. Потрѣбна му е войска. Но употрѣблението на войската е печално. Нашитѣ войници заедно съ голѣма часть отъ офицерството сж на страната на селенитѣ въ тоя случай. Истина е, че тѣ ще изпълняватъ заповѣдитѣ, но не съ добра воля. Селенитѣ усѣщатъ доброто разположение на войската и я посрѣщатъ добрѣ. Пазжтъ се отъ буйства и не вършжтъ беззакония. Въ такива случаи войската е принудена да пасува, а може нѣкждѣ да се принуди да усмирява полицията, която прѣдизвиква селенитѣ. Тия работи би трѣбвало да се обмислжтъ по-сериозно отъ правителството. Въ извѣстни случаи войската може да бжде озлъчена срѣщу народа, както бѣ въ Варна, но отъ това никой не печели, а губи отечеството.

* * *

Въ Хасково до Съединението сж господствували съединиститѣ, извѣстни подъ името „русофили“ или „черни“, както се наричатъ често въ Южна България. Казионнитѣ („бѣли“ или „русофоби“) сж били слаби. Още слѣдъ Съединението съединиститѣ сѫ били изложени на гонение. Тѣхниятъ водитель Минчевъ е билъ принуденъ да живѣе въ Пловдивъ. На много мѣста въ Южна България е било сѫщото. Ето отъ дѣ произлиза голѣмата неприязненность на съединиститѣ срѣщу Каравелова, който тогава стоеше на чело на управлението. Между по-възрастнитѣ граждани, които сѫ взимали тогава прѣко участие въ политическитѣ борби, Каравеловъ има твърдѣ малко и твърдѣ слаби привърженници. Въ най-ново врѣме демократическата партия печели между младитѣ хора, които тепърва изпъкватъ на политическата арена. Отъ това се обяснява, дѣто нейнитѣ водители и въ Пловдивъ и въ Хасково сѫ нови хора. Прѣзъ стамболовия режимъ гонението срѣщу съединиститѣ се е продължавало. То е било особенно силно прѣзъ врѣмето, когато управитель на града е билъ Кировъ. Едноврѣмешнитѣ казиони сѫ станали стамболовисти и такива сѫ останали до днесь. Радославовата партия има тука незначително число послѣдователи и то като власть. Въ опозиция тя не може да има значение въ Хасково. Всѣка властвующа партия може да разполага въ Хасковската околия съ около 800—900 турски гласове при изборитѣ, което дава възможность и на по-слаба партия да печели мнозинство. При Стоиловия режимъ съединиститѣ сѫ влѣзли въ редоветѣ на Народната партия, но сѫ останали съчувственници на Цанковиститѣ, които сѫ имали и специални свои послѣдователи въ града. Сега тѣ сѫ раздѣлени не яко ясно между прогресивно-либералната и народната партия. Която отъ тѣхъ и да дойде на власть, всички ще я поддържатъ. Успѣхътъ на демократитѣ въ Хасково се възпира отъ Кѫрджалийския въпросъ. Градътъ много е изгубилъ икономически съ отстѫпването на тая околия на турцитѣ. Партизанитѣ отъ всички други партии въ бившата Румелия хвърлятъ вината за това лично върху Каравелова. За жалость въ насъ никой не се завзе да разгледа тоя въпросъ по-обективно и да опрѣдѣли можеше ли едно българско правителство, при тогавашнитѣ обстоятелства, по-добрѣ да разрѣши както Кѫрджалийския, така и Тъмрърския въпросъ.

Въ Хасково има и малка социялистическа група, която изглежда, че нѣма добра почва подъ нозетѣ си. Въ града и селата между учителското тѣло тя има слаба поддръжка.

Едно приятно явление въ Хасково е гимнастическото дружество, извѣстно подъ името „Родопски Юнакъ“. То съединява най-интелигентнитѣ граждани, има добро помѣщение, което е единственно мѣсто въ Хасково, дѣто може по-приятно да се прѣкара врѣмето между добри момци. Учителитѣ отъ класснитѣ училища сѫ душата на дружеството. Гимнастически упражнения ставатъ редовно. Въ тѣхъ взиматъ участие мнозина възрастни мѫже. Азъ посѣтихъ гимнастическитѣ упражнения на ученици, които ми оставиха приятенъ споменъ отъ тоя инакъ запустѣлъ градъ.

Въ крѫга на гимнастическото общество се забѣлѣзва по-ясно общото недоволство отъ досегашнитѣ партийни режими, настрояваны не отъ нѣкои строго опрѣдѣлени принципи, а отъ личнитѣ домогвания на партийнитѣ господари. И тукъ, както и на много други мѣста между по-новата интеллигенция се забѣлѣзва опрѣдѣлено желание да се видоизмѣни досегашния начинъ на борбата и да се извадятъ икономически и обществени въпроси на сцената. Селското земледѣлческо движение е много наврѣменно въ това отношение. Единъ партиенъ прѣвратъ е повече отъ належащъ и желателенъ.

ТЕОРИЯТА НА ЖАНЪ ЖАКЪ РУССО

ВЪРХУ

СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВИТЕЛСТВОТО.

Студия отъ **Р. Косевъ**

◆

Слѣдъ като видѣхме [1] въ какво се състои суверенитета, прѣдстои ни сега да изучимъ неговитѣ отличителни свойства.

I. *Суверенитетътъ е неотчуждаемъ.* — Тази формула е оржжие противъ монархията. Никой, прѣди Руссо, не бѣ формулиралъ тъй енергически неотчуждаемостьта на народния суверенитетъ. Напротивъ господствующето до Ж. Ж. Руссо учение е поддържало, че суверенитетътъ е отчуждаемъ. Разнитѣ публицисти и юристи поддържаха обикновенно, че притежатель на суверенитета въ началото, народътъ е можалъ отпослѣ законно и даже въ нѣкои случаи е билъ принуденъ да го отчужди въ полза на едного или повече души. Тази доктрина си води началото отъ римското право и единъ фрагментъ отъ Улпияна я формулира твърдѣ ясно: Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio ejus lata est populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. (Императорътъ притѣжава законодателната власть; защото народътъ, чрѣзъ закона regia, който го назначи на власть, му прѣдаде всичката си власть). Но тя взе особенни размѣри въ Срѣднитѣ вѣкове подъ влиянието на западнитѣ канонисти, отъ които схоластицитѣ Томасъ Аквински, кардиналъ Bellarminus, Suarez сж най-знаменититѣ ѝ проповѣдници. Почти сжщото мнѣние сподѣлятъ въ 16-й вѣкъ и протестантитѣ-*монархомаси* начело съ François Hotmann'a, Hubert Languet, Buchanan и др. Босюетъ въ 17-й вѣкъ авторитетно я защищава въ Франция. Въ течението на цѣлия 17-й вѣкъ и първата половина на 18-й тя се сподѣля отъ философитѣ изъ школата на природното право. [2] — Въ този пунктъ отъ теорията си Руссо е сжщински инноваторъ.

---

[1] Гл. кн. I, III и IV отъ тек. год.

[2] Вижъ Vareille—Sommière Principes fondamentaux du Droit; Paris 1889 § 38; цѣлата история на тази доктрина и принадлежащитѣ къмъ нея автори тр. 346—362.

Ето кои сѫ основанията на Руссо за неотчуждаемостьта на суверенитета.

Ний вече казахме по-горѣ, че споредъ Руссо, суверенитетъ и обща воля сѫ синоними. Слѣдователно, суверенитетътъ като е едно упражнение на общата воля не може да бѫде отчуждаемъ. Властьта се прѣдава, но не и волята... Суверенътъ може да каже: азъ желаѭ по настоящемъ туй, що желае еди-кой си или туй, що той иска; но той не може да каже: азъ желаѭ освѣнъ туй, сѫщото, което утрѣ би поискалъ този еди кой си, понеже е абсурдно щото волята да си налага вериги за въ бѫдѫще и защото никоя воля не може да се съгласи на каквото и да било, противно на благото на сѫществото, което желае[1]. Съ други думи, волята е неотчуждаема, а тъй като суверенитетътъ се състои въ общата воля, то послѣдната, както и личната воля на човѣка, не може да се отчуждава. Това е толкозъ вѣрно, щото споредъ Руссо, щомъ волята прѣстане да бѫде самостоятелна, щомъ народа се обѣщае да се подчини нѣкому, той прѣстава да сѫществува като такъвъ, а съ туй заедно и държавата се растурва — всѣки се повръща въ такъвъ случай къмъ природното състояние и отново придобива естественната си свобода и независимость.[2]

Понеже суверенитетътъ е неотчуждаемъ, отъ тукъ логически слѣдва, че законодателната власть принадлежи само и непосрѣдственно на народа. Руссо е привърженникъ на непосрѣдственното управление. Народа, който е длъженъ да се подчинява на законитѣ, трѣбва да бѫде тѣхенъ авторъ. Само онази държава е законно установена, въ която правото на декретиране законитѣ принадлежи на народа; а всѣка държава управлявана отъ законитѣ е републиканска. Въ този смисълъ Руссо утвърждава, че и монархията тогазъ е република[3]. По този начинъ Руссо примирява строго републиканско-демократический принципъ на народний суверенитетъ съ монархическата форма на управление. И въ това логиката, сигурно, не е на негова страна. Но непосрѣдственното участие на народа като законодатель практически е неудобно и даже нежелателно въ много случаи. Руссо сѣкашъ признава тѣзи неудобства и прави слѣдующитѣ отстѫпления отъ поставеното по-горѣ правило; той допуща, дѣйствително, право на нѣкои висши магистрати, собственно не да правѭтъ закони, но нѣщо подобно на тѣхъ; но тъй като тази отстѫпка подбива горний принципъ, то той мисли, че принципа е спасенъ, ако въ такъвъ случай тѣхното рѣшение се подложи на всеобщото народно одобрение[4]. Сигурно, той тълкува много широко принципътъ си, когато казва другадѣ, че съгласието, одобрението на народа се презюмира отъ мълчанието му и въ този случай личнитѣ распореждания на тия служители придобиватъ сила на законъ.[5]

---

[1] C. S. II, 1; Lettres de la Montagne VI.

[2] Id.

[3] C. S. II, 6.

[4] C. S. II, 7.

[5] C. S. II, 1.

II. *Суверенитета не може да бѫде прѣдставляванъ.* Второто логическо слѣдствие отъ дефиницията на Руссо за суверенитета е, че той не може да бѫде прѣдставляванъ. Ясно е, че волята да желаешъ нѣщо не може да бѫде делегирана; азъ не могѫ да опълномощѫ другиго да желае вмѣсто мене; съ по-голѣмо право народътъ не може да делегира волята си, желанието си, на едно малцинство, понеже частнитѣ хора сѫ наклонни да гледатъ прѣди всичко своитѣ лични интереси и прѣимущества, а пъкъ общата воля е длъжна да се стрѣми къмъ равенство на всички — тѣзи два елемента по сѫщество сѫ несъвмѣстими и противоположни, никакво трайно съгласие не може да сѫществува по между имъ. Съ една дума волята не се прѣдставлява, а тъй като суверенитета е обща воля, то той не може да бѫде прѣдставляванъ [1]. Нѣщо повече, тъй като законътъ е изражение на общата воля, ясно е, че въ законодателната власть народа не може да бѫде прѣдставляванъ [2]. Депутатитѣ на народа не сѫ, нито пъкъ могѫтъ да бѫдѫтъ негови прѣдставители.

Слѣдствието отъ казаното до тукъ е, че Руссовата теория изключава прѣдставителната форма на управление. Ний вече забѣлѣзахме, че тя прѣдполага само директното управление на демократията. Руссо е противникъ на прѣдставителното управление и по исторически съображения. Идеята на прѣдставители, казва той, е модерна: тя произхожда отъ феодалното управление, отъ този несправедливъ и абсурденъ режимъ, въ който човѣшкиятъ родъ е деградиранъ, а човѣшкото име е оскърбено. Въ древнитѣ республики и даже въ монархиитѣ никога народа не е ималъ прѣдставители; тази дума е била неизвѣстна на старитѣ народи [3]. (Да забѣлѣжимъ мимоходомъ че въ това отношение Руссо е повече историкъ, отколкото негова съвременникъ Montesquieu, който отдава происхождението на парламентарния режимъ на германскитѣ стари племена). Отъ момента, когато единъ народъ почне да върши работата си чрѣзъ прѣдставители, той прѣстава да бѫде свободенъ, той не сѫществува по-нататъкъ. Montesquieu бѣ прѣдставилъ на съотечественницитѣ си апологията на английския парламентаризъмъ [4]. Руссо се заканва да го разруши съ единъ замахъ. Английскиятъ народъ се мисли свободенъ; споредъ него, той се лъже крайно: той е свободенъ само прѣзъ врѣме на парламентскитѣ избори, но веднъжъ прѣдставителитѣ избрани, той се прѣвръща на робъ, прѣстава да бѫде нѣщо. Въ краткитѣ минути на своята свобода, начинътъ по който се ползува отъ нея, заслужва съвсѣмъ да я изгуби [5].

Руссо, впрочемъ, не си прави иллюзии; не безъ извѣстно прискърбие той признава, че е невъзможно суверенътъ да упражнява правата си директно освѣнъ въ съвсѣмъ малкитѣ държавици. И ако добрѣ сме го разбрали, той възстава само противъ законодателнитѣ събрания, съставени отъ народни прѣдставители съ атрибути да вотиратъ закони задължителни за народа, съ една дума отъ прѣдставители, които да желаѭтъ вмѣсто народа. Въ сѫщность той не е противенъ на събрания, миссията на които би била прѣдварително обсѫждание на законитѣ, при всичко че тия събрания иматъ повече лоши, отколкото добри страни. (Лошитѣ страни на тия събрания, спорѣдъ него, се състоѭтъ въ подкупничеството на прѣдставителитѣ — свидѣтель: подкупностьта, развратътъ, владѣющъ по онова врѣме въ Английския парламентъ). Само че Руссо не е съгласенъ, щото тия депутати да бѫдѫтъ истински прѣдставители, които да желаѭтъ вмѣсто народа; споредъ него депутатитѣ сѫ единъ видъ port-voix на народа, негови комисари, както самъ се изразява [1]. Всичко, което тѣ вотиратъ трѣбва направо да бѫде одобрено отъ самия народъ. Съ една дума, той е привърженникъ на системата на обязателния референдумъ, тъй както той се практикува по настоящемъ въ нѣкои Швейцарски кантони. Но самиятъ референдумъ не е винаги практиченъ, особенно въ държави съ голѣмо и разнообразно по занятия и нрави население, съ сложенъ економически и политически животъ. Въ такъвъ случай, като цѣръ противъ продажностьта на депутатитѣ, той прѣдлага императивния мандатъ, който „принуждава прѣдставителитѣ точно да слѣдватъ инструкциитѣ на избирателитѣ си и ги задължава да даватъ отчетъ прѣдъ тѣхъ за поведението, което сѫ държали въ камаритѣ“ [2]. — Все противъ продажностьта на депутатитѣ, истинска язва на врѣмето въ Англия, Руссо прѣдлага, щото често да се подновяватъ изборитѣ, защото „честото смѣнявание на законодателнитѣ сессии, като промѣнява прѣдставителитѣ, прави подкупването по-мѫчно и по-скѫпо“. Затова той осѫжда английската практика на седемгодишенъ законодателенъ мандатъ: „Сѫщий парламентъ трае толкозъ дълго врѣме, щото дворьтъ, който би се истощилъ чрѣзъ ежегодишни подкупи, намира по-добра смѣтка да го купи изцѣло за седемь години и дѣйствително никога не забравя да го направи“. Руссо не по-малко е противникъ и на подраздѣлението на парламента на двѣ или повече камари, тъй като старитѣ народи не сѫ познавали туй раздѣление, а това обстоятелство е достатъченъ аргументъ, споредъ него, за да го отхвърли [3]. — Както всѣки ще да е забѣлѣзалъ, голѣма часть отъ недостатъцитѣ на прѣдставителното правителство и мѣркитѣ за отстранението имъ, които съставляватъ прѣдметъ на разискване по настоящемъ въ прессата или законодателнитѣ събрания, се намиратъ въ зачатъкъ у Руссо; затова и често се осланятъ на него. Но повтаряме, прѣдставителното управление не подпада подъ дефинцията на Руссова суверенитетъ.

---

[1] C. S. II, 1 и III, 15
[2] C. S. III, 16
[3] C. S. III, 15;
[4] E. Esprit de Lois, XV, 9 La Constitution Anglaise
[5] C. S. III, 15;

---

[1] C. S. III, 15;

[2] Considérations sur le gouvernement de la Pologne, ch. VII; ed. Hachette, томъ V-ii, стр. 258.

[3] Ibidem, стр. 255—257; гл. VII.

Руссо, казахме го. е партизанинъ на непосрѣдственното упражнение отъ народа на законодателната власть, която съставлява и суверенитета, на директното управление. Това управление е неудобно и почти никакъ непрактично за голѣмитѣ държави. Ето защо неговитѣ прѣдпочтения сѫ за малкитѣ държавици. Безъ съмнѣние такива държавици рискуватъ много своята независимость, особенно въ съсѣдство на голѣми господарства. Но има срѣдство за тѣхъ да запазѭтъ независимостьта отъ външни заплашвания и въ сѫщото врѣме да се наслаждаватъ отъ прѣимуществата на директното управление. Това срѣдство, споредъ Руссо, е федерацията[1].

Народътъ упражнява суверенитета си въ директната форма на управление посрѣдствомъ народни събрания. Руссо различава два вида събрания: 1) Извънредни събрания и 2) редовни, периодически, които той нарича безразлично сѫдебни, легитимни и пр.

Извънреднитѣ народни събрания сѫ ония, които не сѫ прѣдвидени специално отъ Конституцията. Тѣхното свикване става по установенитѣ за това правила и отъ компетентнитѣ власти. Инициятивата за свикванье на извънреднитѣ събрания принадлѣжи на испълнителната власть или на публичнитѣ магистрати. На тия събрания въ сѫщность принадлѣжи законодателната власть; законодателната инициатива принадлѣжи на публичнитѣ магистрати: това се потвърждава, по смисъль, отъ правото, което Руссо признава на тия магистрати, въ края на гл. 1, кн. IV C. Social, а така сѫщо и отъ края на гл. 6, кн. II C. S., на разискване и обяснение въ тия събрания. Въ системата на Руссо първичнитѣ основи на законодателството се полагатъ отъ единъ мѫдрецъ, по примѣра на древнитѣ народни законодатели, който той нарича le legislateur[2] — човѣкъ извънреденъ въ всѣко отношение, съ особенно и по-възвишенно отъ всѣка човѣшка власть прѣдназначение въ държавата Защото, както споменахме, този който редактира законитѣ, не трѣбва, споредъ Руссо, да притежава особенно законодателно право и даже самиятъ народъ не може да се лиши отъ това неотемлемо право, понеже споредъ основния законъ само общата воля е задължителна за частнитѣ личности[3]. — Така щото напраздно нѣкои дирѭтъ въ C. Social основания за оправдание инициативата на народа да прѣдлага закони (iniciative populaire des lois). Впрочемъ, казаното до тукъ, струва ни се, е въ противорѣчие съ утвърждението на Руссо на друго мѣсто, че щомъ народа е законно свиканъ на събрание всѣка юрисдикция на изпълнителната власть прѣстава, тя е суспендирана въ продължение на законодателната сессия. Въ мисъльта на Руссо, обаче, туй противорѣчие не сѫществува, понеже споредъ него прѣдставительтъ на изпълнителната власть рѫководи въ качеството си на народенъ прѣдсѣдатель разискванията въ тия законодателни събрания и именно въ качеството на такъвъ той прѣдлага на народното удобрѣние проектиранитѣ закони[1]. Обяснението е твърдѣ духовито и субтилно, но малко убѣдително, чини ни се.

---

[1] C. S II, 9; III, 12 и 13;

[2] C. S II, 7;

[3] C. S II, 7;

Вториятъ видъ народни събрания сѫ тъй нареченитѣ отъ Руссо редовни, постоянни, периодически, законни или сѫдебни събрания — всичкитѣ тия епитети сѫ синоними[2]. На пръвъ погледъ тѣхната роля не е твърдѣ добрѣ опрѣдѣлена въ системата на Руссо. Въ сѫщность, въ отличие отъ извънреднитѣ или законодателни събрания, тѣхната миссия е да се произнесѫтъ върху прѣглежданьето, отмѣнението или потвърждението на дѣйствующий основенъ законъ. Съ една дума тѣ сѫ тъй нареченитѣ въ българската конституция Учредителни или Велики Нар. Събр. Слѣдъ отварянието на тѣзи събрания народу се поставятъ слѣдующитѣ два неминуеми въпроси, които той трѣбва да разрѣши по отдѣлно:

1) Съгласенъ ли е суверена (народа) да се остави и за напрѣдъ сѫщата форма на управление и

2) Съгласенъ ли е да остави администрацията въ рѫцѣтѣ на тия, които по настоящемъ изпълняватъ тази длъжность. — Никой законъ, значи, даже Конституцията (le pacte fondamental), не може да продължава да бѫде въ сила, щомъ народътъ се произнесе за отмѣнението му, стига само да сѫ съблюдени легалнитѣ условия за правилното конституиране на народа въ събранието, което е взело подобно рѣшение[3].

Извънъ тия събрания, свикваньето на които става, както погорѣ забѣлѣзахме, по опрѣдѣления редъ и въ установената форма, всѣко друго стечение на народътъ е незаконно и рѣшенията, взети въ такъвъ случай, не могѫтъ да иматъ обязателна сила за когото и да било, защото самата заповѣдь за събиране трѣбва да произтича отъ закона[4].

Колкото се отнася до въпроса кога и колко пѫти въ годината трѣбва да се свикватъ извънреднитѣ (законодателни) събрания, Руссо прѣдоставя неговото разрѣшение на изпълнителната власть, защото, каже, нуждата отъ тѣхната помощь зависи отъ толкова и различни съображения, щото невъзможно е почти да се положѫтъ точни правила за това. Може изобщо да се каже, продължава той, че колкото правителството е по-силно, толкозъ почесто става нужда народа да проявлява суверенитета си[5].

III. *Суверенитетътъ е недѣлимъ.* — Суверенитетътъ е недѣлимъ по сѫщитѣ причини, по които е и неотчуждаемъ. Ний видѣхме, че общата воля е неотчуждаема; при това тя е още недѣлима. защото, както казва Руссо, волята е обща или не е; тя е воля на цѣлия народъ или само на една часть отъ него. И тъй по принципъ суверенитетътъ е *недѣлимъ.*[1] По този въпросъ Руссо напълно е съгласенъ съ прѣдшественицитѣ си. Дѣйствително, никой до него не е оспорвалъ туй качество на суверенитета. Недѣлимостьта на суверенитета съставлява едно отъ общитѣ мѣста въ учението на философитѣ отъ школата на природното право; въ *принципъ*а си споредъ тѣхъ суверенитета е единъ и нераздѣлимъ; но разгледанъ въ *обекта* и начина на *упражнението* му суверенитета споредъ тѣхъ обнаружва извѣстни атрибути, които тѣ наричаха *partes potentiales imperii*. Въ своя анализъ на суверенитета Пуффендорфъ ни изброява седемь такива partes: законодателна, право на наказание като санкция на законитѣ, сѫдебна власть, право на война и миръ и сключванье договори, право за назначаванье и уволняванье министритѣ и тѣхнитѣ подчинени, право на исканье данъци и най-сетнѣ право на урежданье и контролиранье на просвѣщението. Само че, за да бѫде държавата силна и добрѣ организирана, всичкитѣ тѣзи атрибути на суверенитета, споредъ тѣхъ, трѣбва да бѫдѫтъ съсрѣдоточени въ едни и сѫщи рѫцѣ. Отистина, за пръвъ пѫть въ 16-й вѣкъ Bodin исказа мнѣнието, че царя поне би трѣбвало да се откаже отъ правото лично да раздава правосѫдие и да го повѣри на публични *сѫдии*, независими отъ изпълнител. власть.[2] Но туй мнѣние въобще се отхвърля отъ послѣдующитѣ публицисти. Пуффендорфъ даже изрично протестира противъ отдѣлянието на законодател. власть отъ изпълнителната, като врѣдно за правилното функциониранне на управлението. Тази концентрация на разнитѣ атрибути на суверенитета въ рѫцѣтѣ на монарха може да се обясни исторически: всички горѣпоменати публицисти разсѫждаватъ дѣйствително имайки прѣдъ видъ монархията à la Лудвигъ XIV. При все това тѣхний анализъ на атрибутитѣ на суверенитета послужи на модернитѣ философи като поводъ за по-нататъшни изслѣдвания на нови комбинации, способни да гарантиратъ личнитѣ права на гражданина, отъ които най-извѣстната е *теорията за раздѣлянието на властитѣ.*[3] Впрочемъ туй раздѣление прѣдполага по необходимость прѣдставителната форма на управление и това обяснява нейното английско произхождение.

---

[1] C. S. III, 14: „Римскитѣ консули въ този случай бѣха само прѣдсѣдатели на народа, трибуна на обикновеннитѣ оратори. Сената не прѣдставляваше нищо“;

[2] C. S. III, 13;

[3] C. S. III, 18;

[4] C. S. III, 18;

[5] C. S. idem.;

---

[1] C. S. II, 2;

[2] Bluntschli: op. c. 460

[3] В. Специално и подробно изложение на тази теория въ:

Fusier Hermann: De la séparation des pouvoirs d'après l'histoire et le droit Constitutionel comparé; Paris 1880 in 8;

St. Girons: Etude sur la séparation des pouvoirs dans l'ordre politique, administratif et judiciaire, Paris 1887 in 8;

Duguit: La séparation des pouvoirs et l'Assembblée Const. de 1791;

Auce.: Rapport sur le concours relatif à le séparation de pouv. (Compts rendus de l'Académie de Siences politiques et morales, 1879 m 112, стр. 198 и с.л.)

Hauriou: Traite de droit administratif avec l'exposé des prin. du droit publique général, Paris, 3 изд.

Ducroq: Cours de droit Adm. 1897, m. 1 стр. 11—43;

Esmein Elements de droit Constitutionel, Paris 1899, часть първа, стр 269—343

Отъ модернитѣ публицисти Locke пръвъ говори за раздѣлението на властитѣ въ конституц. смисълъ на думата. Като съврѣменникъ и теоретикъ на англ. революция отъ 1688, Locke търси срѣдство да осигури свободата и независимостьта на личностьта отъ натискътъ на властьта и го намира въ раздѣлението ѝ. Споредъ него разнитѣ атрибути на суверенната власть се свождатъ главно въ три: законодателна, изпълнителна и федеративна или правото на война и миръ и сключване договори. Но въ послѣденъ анализъ неговата теория се резюмира въ двѣ главни власти: законодателна и изпълнителна, повѣрени въ отдѣлни ржцѣ. Законодателната власть се упражнява отъ краля при съучастие на Парламента; изпълнителната — отъ короната и нейнитѣ министри. Послѣдната обаче теоретически е подчинена и отговорна прѣдъ първата. Но на практика, копирайки англ. позитивно право, той искарва изпълнителната власть de facto независима отъ законодателната, а федеративната, макаръ и отдѣлна по сжщество отъ другитѣ, той я присъединява къмъ изпълнителната по чисто практически съображения.[1] Тази теория биде развита въ Франция отъ Montesquieu и допълнена отъ него прѣмина почти въ всичкитѣ модерни писани конституции. Както и да е голѣмъ въпросъ е, дали подобно разцѣпление на суверенитета е допустимо отъ чисто философска гледна точка особенно въ смисъль какъвто французскитѣ модерни юристи придаватъ на туй раздѣление. Руссо приема недѣлимостьта на суверенитета въ абсолютний смисъль на думата и, споредъ насъ, онѣзи, които се опитватъ да приспособжтъ и съгласжтъ модернитѣ теории върху този въпросъ съ оная на Руссо, напраздно си губжтъ врѣмето въ прѣсилено тълкуване на ясний Руссовъ текстъ.[2] Той е категориченъ по този въпросъ и изрично отблъсква раздѣлението на властитѣ въ смисълътъ на Locke'а и Montesquieu, които почти явно осмива въ слѣдующитѣ редове: „Като не могжтъ да раздѣлжтъ суверенитета въ принципа му, политицитѣ го раздѣлятъ въ негова обйектъ; тѣ го раздѣлятъ на сила и воля, на законодателна и изпълнителна власть, на право на таксуване съ данъци, правосждие и война, на вжтрѣшна администрация и право на договаряние съ чуждитѣ сили — тѣ ту смѣсватъ всичкитѣ му части, ту ги отдѣлятъ. Тѣ прѣдставляватъ суверена като фантастическо сжщество, съставено отъ разни части... Шарлатанитѣ въ Япония разсъсватъ, горжтъ дѣтето прѣдъ очитѣ на зрителитѣ; послѣ подхвърлятъ отдѣлнитѣ части и припаданието имъ ги сглобяватъ въ живо дѣте. Такива сж приблизително магьосничествата на нашитѣ политици; слѣдъ като разкъсатъ социалното тѣло съ единъ престижъ достоенъ за панаиря, тѣ сглобяватъ парчетата му неизвѣстно по кой начинъ. Тази грѣшка произлиза отъ липсването точни понятия върху суверенитета и поради туй, че вематъ за части на тази власть онуй, що е само проста еманация отъ нея. Така напр. нѣкои считатъ декларирането на война или сключването миръ като актове на суверенитетъ; туй не е истина, понеже никой отъ тия актове не съставлява законъ, а само приложение на закона и пр. Ако прослѣдимъ другитѣ раздѣления, ний би намѣрили че всѣки пѫть, когато мислѭтъ, че суверенитета е раздѣленъ, се лъжѫтъ; че правата, които смѣтатъ за части отъ този суверенъ, сѫ нему подчинени и винаги прѣдполагатъ по-висши воли, които тѣ само испълняватъ“ [1] — Отъ този текстъ всѣки вижда колко опасно е понѣкога да се тълкуватъ идеитѣ на единъ авторъ съ модеренъ критериумъ. Всичкото недоразумѣние произлиза, струва ни се, отъ старанието да се прѣдстави въ теорията на Руссо изпълнителната власть като една отъ атрибутитѣ на суверенитета, тогазъ когато споредъ самий Руссо тя съставлява правителството, което споредъ него е отдѣлно отъ суверенитета.

---

[1] В подробния анализъ на тѣзи теории въ Esmein op. c. стр. 270--275.

[2] Ний правимъ тукъ аллюзия на твърдѣ интер. споръ между Esmein и Ковалевски върху една quasi séparation des pouvoirs у Rousseau, ср. Esmein op. c. стр. 276—278.

IV. *Суверенитета е неограниченъ.* — Този характеръ на суверенитета е едно слѣдствие отъ самий общественъ договоръ. Споредъ Руссо социалний договоръ придава на политический организъмъ абсолютна власть надъ съставляющитѣ го членове, която власть е и суверенитета. [2] На друго мѣсто Руссо е още по утвърдителенъ: „Въ всѣка държава е необходима една върховна власть, единъ центръ, въ който всичко да се стича, единъ принципъ, отъ който всичко да произлиза, единъ суверенъ който всичко може . . . . Сѫщностьта на суверенната власть е че тя не може да бѫде ограничена; тя може всичко или не е нищо. [3] И въ този пунктъ Руссо не е инноваторъ, а напротивъ, въ извѣстенъ размѣръ, той даже е реакционеръ. Неограниченностьта на суверенната власть е традиционната теория. Древнитѣ народи дѣйствително си прѣдставляваха държавата като всемогѫща; споредъ тѣхъ Държавата бѣ всичко, индивидуума е погълнатъ отъ първата. Този възгледъ за държавата се поддържа и въ срѣднитѣ вѣкове отъ теолозитѣ; доктрината на божественото право признаваше само ония спънки, които религията прѣдвижда; по-послѣ тази доктрина въвежда и друга спънка на всемогѫщието на царетѣ, а именно, че монарха е дълженъ да почита прѣдписанията на естественното право. Но тѣзи ограничения споредъ каннонницитѣ не съставляватъ лични права на поданницитѣ, а сѫ по-скоро нравственъ дългъ на монарха, който въ случай на нарушението имъ остава отговоренъ само прѣдъ Бога. По-късно, когато естественното право се лаицизира, неограничеността на суверена биде разклатена отъ логическитѣ послѣдствия на хипотезитѣ за природното състояние и общественний договоръ. Споредъ хипотезата на природното състояние човѣкъ се ражда свободенъ и абсолютно независимъ. Тази е, както видѣхме, изходната точка на школата на естественното право. А споредъ учението на общественний договоръ при съставянието на държавата и суверенната власть хората се отказватъ само отъ оная часть отъ вродената имъ независимость, която е абсолютно несъвмѣстима съ понятието за държавата: така щото тѣ жертвуватъ само една часть отъ прѣдишната си свобода и независимость. А останалата часть напротивъ отъ тази свобода и независимость съставлява тѣхно неотемлемо, индивидуално право, което държавата трѣбва да респектира катò пó възвишенно отъ нея и прѣдшествующе самата нея.[1] Такава е въ 17-й вѣкъ доктрината на Locke'а, който строго различава правата на човѣка отъ ония на гражданина. Правата на човѣка сѫ споредъ него ония, които той е притежавалъ още въ природното състояние и като такива се налагатъ на уважението на държавата, която не ги създава, а само санкционира: гражданскитѣ пъкъ права сѫ ония, които произтичатъ отъ общественний договоръ и зависѫтъ отъ усмотрението на суверенната власть. Безъ да прави тази разлика въ произхождението и природата на правата, при все това Montesquieu бѣ достигналъ до заключението, че сѫществуватъ индивидуални права, които суверена не може да не зачита и слѣдователно спъватъ като такива неограничената му власть.[2] На пръвъ погледъ би се сторило, че Руссо признава на човѣка нѣкои индивидуални права, но начина по който той ги защищава въ своя Contrat Social е толкова неискусенъ, щото логиката надвива личнитѣ му прѣдразположения. Всички сѫ съгласни, казва той, че чрѣзъ Обществ. договоръ всѣки се отказва само отъ оная часть на могѫществото, имуществата и свободата си, която е необходима на държавата; но трѣбва да признаемъ сѫщо, че суверена е единственний сѫдия за размѣра и важностьта на отчуждената часть.[3] Подчертаната фраза унищожава прѣдшествующитѣ редове. Дѣйствително, да оставишъ суверена сѫдия на необходимата часть, която има право да изисква отъ имуществата, свободата и личностьта на всѣкиго, е все едно да кажешъ, че суверена е неограниченъ господарь надъ всичко. Истина е, че другѫдѣ Руссо утвърждава, че колкото абсолютенъ, свещенъ и неприкосновенъ да е суверена, той все пакъ не надминава и не може да надмине границитѣ на общитѣ задължения и че всѣки човѣкъ може напълно да разполага съ онова, което му е оставено отъ конвенциитѣ.[4] Но той забравя че споредъ самий общественъ договоръ всѣки отчуждава личностьта си, имуществата си и свободата си въ полза на държавата безъ никаква резерва, защото всѣко отчуждение подъ резерва би послужило за поводъ на растуряние на самата държава. Отъ казаното до тукъ ясно става, че, въпрѣки желанието на самий Руссо, негова принципъ на неограничений суверенитетъ изключва всѣко индивидуално право; а това е едно логическо слѣдствие отъ неограниченностьта на суверенитета. Единъ бѣгълъ погледъ върху нѣкои отъ индивидуал. права, за които той говори въ Contrat Social, ще ни убѣди още по-вече, че той въ сжщность не признава никое отъ тѣхъ като неотемлемо право на човѣка.

---

[1] C. S. II, 2;

[2] C. S. II, 4;

[3] Lettres de la Montagne, VII.

---

[1] B. Esmein op. c. стр. 346 и сл.

[2] Esprit de Lois liv. 12, ch. 2, liv. 26 и пр.

[3] C. S. II, 4.

[4] C. S. idem.

Така напр., правото на собственность, което споредъ Locke е естественно право, споредъ Руссо е едно гражданско, държавно право, тъй като държавата отстжпва на индивидуума само владѣнието на земята, но тази концессия може да бжде отнета на всѣка минута чрѣзъ закона.[1] — Всички автори днесь признаватъ че държавата не създава правото на собственность, а само го признава и регламентира начинътъ на ползувание отъ него въ името на обществений порядъкъ и тишина.[2]

Руссо щади още по-малко свободата на вѣроисповѣданието и на съвѣстьта. Той сматря религията като една отъ основитѣ на Държавата; но неговата религия е единъ видъ граждански култъ на законитѣ и моралнитѣ задължения. Неговата гражданска религия е крайно нетолерантна.[3] Руссо изисква безпрѣкословното изпълнение на нейнитѣ догми отъ всѣки гражданинъ. Истина е, че държавата не може да застави никого да вѣрва въ тия догми, но тя може да изгони онзи, който не ги изповѣдва, нѣщо повече: държавата даже има право да накаже такъвзи непокорникъ съ смърть като най-голѣмъ прѣстжпникъ! Ето какъ третира той свободата на вѣроисподанието! Той изглѣдва по малко враждебенъ къмъ свободата на съвѣстьта, но по отношение къмъ това право никой въ 18-й вѣкъ въ Франция не е билъ на друго мнѣние.

(Ще слѣдва).

---

[1] C. S. I, 9;

[2] Paul Janet op. c II стр. 435—436; Bluntschli; Théorie de l'Etat, стр. 231 и слѣд;

Boistel: Cours de Philosophie de Droit стр. 270 и слѣд., 1899: Ahrens: Traité de droit naturel, II 119; Thiers: La proprieté, цѣлата II книга;

Cauwes: Traité d'Economie Politique, III, стр. 342, 344, 347.

[3] Ср. C. S. IV, 8 и Lettres de la Montagne, I.

Сѫдбинитѣ на периодическия печатъ въ България.

Отъ **К-въ.**

Ще бѫде грѣшка да се мисли, че така сѫ се третирали отъ „Свобода“ само ония политически дѣятели, които тя въ своето патриотическо негодование считаше не само врагове на Стамболова и на другаритѣ му, но и врагове на отечеството. Съвсѣмъ не! Съ приблизително такъвъ езикъ пишеха публициститѣ около „Свобода“ и за такива хора, които до вчера бѣха работили съ тѣхъ рамо до рамо и които сѫ се ползували съ репутацията на „патриоти“ и „доблѣстни граждани“. Така напримѣръ, стигаше Радославовъ да се отдѣли отъ Стамболова и да излѣзе отъ неговото министерство — и „Свобода“ изведнѫжъ захваща да го нарича „сойка“ и да го третира като послѣдна тварь. „Какво нѣщо е Радославовъ?“ — пита „Свобода“ — и тутакси отговаря: „Това е глупавата птица — сойка; нищожество, което Стамболовъ изтегли за ушитѣ — и повече нищо. Подъ рѫководството на Стамболова, въ качеството на послушно орѫдие, той можеше още криво-лѣво да изпълнява своитѣ обязанности. Но доста бѣше за единъ мигъ само да се освободи отъ рѫката, която го управляваше — и изведнѫжъ се показа въ всичкия блѣсъкъ на своята бездарность и потъна до уши въ каль. . .“ Още по безпощадно се отзоваваше „Свобода“ въ края на Стамболовската епоха (1894 г.) за Начевича, който отъ бившъ Стамболовъ другарь се бѣ обърналъ къмъ това врѣме въ неговъ заклетъ врагъ: „. . . Извѣстното нечисто животно „Начевичъ, като нѣма работа, цѣлъ день ходи като хрътъ, самъ, „по крайщата на градътъ, изъ боклуцитѣ и нечистотиитѣ. Завчера „го срѣщналъ единъ приятель задъ циганската махала, изъ не„чистотиитѣ. А ний сѣдимъ да се чудимъ, защо това животно е „станало толкова гнусниво и пише все за нечистотии, пъкъ не ни „дохождаше на умътъ, че на свинята мѣстото е въ нечистотиитѣ. „Като политическа свиня, Начевичъ е правъ въ своитѣ похожде„ния. Нека лочи отъ които-ще нечистотии, България е свободна „за подобни свини да газѭтъ гдѣто щѫтъ . . .“ (№ 1365).

А ето ви единъ мъничекъ образецъ отъ изумителната безцеремонность, съ която публициститѣ около „Свобода“ влизаха въ частния животъ на своитѣ противници, когато смѣтаха, че това имъ е нуждно, или просто когато искаха да си доставѭтъ малко удоволствие [1].

. . . .

Усвоили такъвъ безсраменъ тонъ въ „антрефилетата“ и въ полемическитѣ статии съ своитѣ лични или партийни врагове, сътрудницитѣ на „Свобода“ постъпенно го прѣнасятъ въ всичкитѣ отдѣли на вѣстника. Правни и конституционни въпроси ли обсѫждатъ, за международната политика ли говорѭтъ — особенно за Русския и русското правителство — тѣ оставатъ вѣрни на литературния си методъ, въ който вмѣсто аргументи се пущатъ въ ходъ ругателства, вмѣсто убѣдителность — грубости. По такъвъ упростенъ способъ се защищаваха тѣ отъ нападенията, що идѣха отъ страна на опозицията противъ Стамболова и особенно противъ князя. Разбира се, че когато не слѣдъ много врѣме падна Стамболовъ, сѫщия този князъ биде изведнѫжъ смъкнатъ отъ своя пиедесталъ — и противъ него се захвана дълга, безпощадна и дързко-неприлична война; но додѣто князътъ бѣше послушно орѫдие въ рѫцѣтѣ на своя министъръ, той за „Свобода“ бѣше свещенъ. Всѣка критика по неговъ адрессъ оскърбяваше нейнитѣ лоялни чувства и прѣдизвикваше гнѣвна филипика. Ето една характерна въ това отношение статийка, озаглавена: „И гнусно, и възмутително!“ — напечатана едва ли не въ надвечерието на Стамболовото паданье: „Князътъ не е извършилъ нищо велико откакъ е дошълъ въ България, а и нѣма да извърши . . . Това не е негова работа; ний ще се надѣваме на народа! . .“ Нека читателя угадае, ако може, дѣ могѫтъ да бѫдѫтъ напечатани такива оскърбителни за князя редове!?. . Тия редове сѫ написани отъ българина В. Юрдановъ и напечатани въ Шуменъ, въ в. „Защита“, въ печатницата „Искра“! . . Но не треперете, не плюйте въ лицата на тѣзи негодници! . . Това е резултатъ отъ „Свобода“; причината е: стѣснение на свободата въ България . . .

„И тѣ пишѫтъ такива мръсотии именно сега, когато се оплакватъ, че е стѣснена свободата на печата! Ами какъ биха писали тѣ, ако ние нѣмахме никакви закони за печата!

„Мръсници! Гнусни прѣдатели!

„Князя не билъ извършилъ нищо велико! Ахъ ти продажна душица! Ахъ ти негодяй!“ —

Ний се спрѣхме толкова дълго на „Свобода“, защото въ нея по-ясно и по-пълно сѫ се проявили всичкитѣ характерни за новия типъ на българската политическа газета особенности. Колкото се отнася до нейнитѣ литературни и политически похвати, тѣ бѣха бързо усвоени почти отъ всички други политически вѣстници, и толкова основно усвоени, че вий и сега навредъ се натъквате на такива chef d'œuvr'и, на които днесь би позавидѣлъ самъ З. Стояновъ. Какъ напримѣръ, ще ви се допадне този отговоръ на „Народни Права“ (отъ 14 и юлий 1899 г.) на писмото на Ризова, което впрочемъ сѫщо не е досущъ безгрѣшно въ остротата на нѣкои свои изражения, по адрессъ на княза и кабинета Грековъ-Радославовъ.

---

[1] Прѣводачътъ проси извинение отъ читателитѣ и за ония цитати, на които по необходимость трѣбваше да даде мѣсто, и се надѣва, че никой нѣма да го обвини за изоставяньето на тоя крайно циниченъ пасажъ.

„... Най-напрѣдъ нека кажемъ, че колкото и да е мерзко и отвратително писмото на Ризова, било по нападкитѣ, които отправя къмъ държавния глава, било по разкритията, които прави, то се явява като оправдателенъ документъ на човѣка, миналото и дѣятелностьта на когото е верига отъ безчинства, подлости, шпионства и гнъсни компромиси. Какъвто бащата, такава и рожбата. Отрасълъ въ срѣда, която е плувала въ тиня и мръсотии, Ризовъ не можеше да получи нито прилична отхрана, нито добро възпитание — за да се яви въ обществения животъ съ каква годѣ подготовка, която да му опрѣдѣля мѣсто между честнитѣ и порядъчни хора. Хъшъ въ пълната смисълъ на думата, той си остана такъвъ и тогава, когато деликатниятъ постъ, който заемаше въ послѣдньо врѣме, му налагаше куфаръ на устата. Бихме сторили незаслужена честь на невмѣняемия мошенникъ, ако се занимаехме повечко съ неговото скръбно минало. За нашия читатель ще бѫде достатъчно да знае, че Ризовъ никога не е билъ честенъ дѣятель, а винаги низъкъ шантажистъ и шарлатанинъ. Въ Македония търгува за пари съ служби и назначения; въ България търгува съ перо пакъ за пари; въ Руссия като емигрантъ — търгува на едро тоже за пари. Отъ самото начало като общественъ дѣятель, той си е турилъ за программа прочутото македонско изрѣчение: „Ке ми даешъ пари, ке се чинамъ бугаринъ“. За пари той се чини турчинъ, сърбинъ, българинъ, руссинъ. За пари отъ върлъ гонитель и конспираторъ противъ живота на нинѣ царствующия князъ, той стана вѣренъ подданникъ, гѫрдитѣ на когото се окичиха съ княжески ордени, и пакъ за пари, слѣдъ като го изпѫдиха — да се запомни добрѣ това — той зае старитѣ си позиции, като мисли, че ще се намѣри още единъ Стоиловъ, който да му даде важность и значение, което никога не може да има. Не говоримъ за шпионствата на Ризова, вършени все за пари, защото щадимъ честьта на народа си, която ни е мила и скѫпа... Историята съ ограбената на Наумова корреспонденция единъ день ще стане достояние на читающата публика и тя ще плюе отъ погнѫсяванье, като види каква безчестна роль е игралъ човѣка, който сега ѝ се прѣдставя като мѫченикъ за идея...“

Не сѫ ли чували тия улични драскачи, които ругаѭтъ този извѣстенъ публицистъ, депутатъ и до вчера още дипломатически агентъ въ Македония — нѣщо за епическитѣ послания, които си размѣнятъ понѣкога въ разказитѣ на Бретъ-Харта или Маркъ Твена въорѫженитѣ до зѫби редактори на нѣкои дребни вѣстничета на далечния Западъ? А ето още единъ политически chef d'oeuvre, съвършенно отъ други родъ, който случайно ни попадна въ шантажния и порнографически вѣстникъ „Новъ Отзивъ“ (сѫщо отъ 1899 г.).

„Съобщаватъ ни, че откакто тая муха (касае се за слухътъ.
„съобщенъ отъ вѣстника' на Каравеловъ, че нѣколко стамболо-
„висти ужъ готвели покушение на живота му) е влѣзала въ гла-
„вата на Каравелова, той така се билъ изплашилъ, че едва ли не
„всѣки часъ мѣнялъ гащитѣ си. Колко е страхливъ този човѣкъ
„се вижда отъ това, дѣто веднѫжъ — като министъръ — въ Ка-
„занлѫкъ, когато народа се възбунтувалъ противъ него, той въ единъ
„часъ промѣнилъ три чифта гащи, а въ Пазарджикъ, погнатъ
„на митинга и прѣслѣдванъ отъ възмутената тълпа, той въ бѣг-
„ството си изхабилъ всичкитѣ патрони, съ които се готвѣлъ да из-
„трепе опозицията . . . А въ врѣме на сражението при Сливница,
„той така билъ сплѣлъ концитѣ, че взелъ да си скуби коситѣ и
„да вика: „Пристигна ли Търновския полкъ?“ — додѣ жена му
„не се принудила да хукне да дири другитѣ министри да пазѭтъ
„обезумѣлия Петка. . . Нека П. Каравеловъ не се плаши и нека
„. . ., защото за всѣки порядъченъ човѣкъ неговата гнусна му-
„цуна, негова измѣннически животъ и неговото разбойническо
„управление сѫ еднакво отвратителни. Никой не се интересува
„отъ твоята гнѫсна фигура и ти си винаги такъвъ, какъвто се
„прѣдставлявашъ сега: изхвърленъ отъ обществото и окрѫженъ
„отъ тълпа поклонници съ патешки мозъци. Знай го това!“

VII.

Но стига толкова. Подобни цитати — все така енергични и краснорѣчиви — могѫтъ да се съберѫтъ цѣли томове, но и горѣприведенитѣ сѫ достатъчни, за да може читателя да си състави ясно понятие за тона и литературния характеръ, който е усвоила българската политическа преса отъ края на 80-тѣхъ години, и който въ значителна стъпень е съхранила дори до днесь. „Антрефилетата“ и изобщо полемиката — дѣто най-блѣскаво се проявява този тонъ, чието значение расте съразмѣрно съ ра̀стеньето на чисто партизанския елементъ въ политическия животъ, естественно заемаха все по-важно и по-важно мѣсто въ вѣстницитѣ, — разбира се, въ ущърбъ на другитѣ отдѣли, даже на справъчнитѣ. Вѣстницитѣ съсрѣдоточваха всичкото свое внимание на вѫтрѣшната политика, която ги занимаваше не като обектъ за изучване, а като материялъ за партийна политика и лични домогвания, и която, поради това, наврѣдъ имаше единъ и сѫщъ цвѣтъ. Четете ли какъвъ да е опозиционенъ вѣстникъ, у васъ остава впечатление, че цѣлото правителство — като почнете отъ стражаритѣ и свършите съ министритѣ, па даже и по-нагорѣ — сѫ нехранимайковци и злодѣи, които се занимаватъ само съ нарушение на законитѣ, съ кражби, и главно съ прѣслѣдване на опозицията, чиито прѣдставители денѣ и нощѣ се биѭтъ и даже убиватъ отъ правителственнитѣ шайки. Надникнете ли пъкъ въ нѣкой правителственъ органъ, вий въ всѣки редъ ще се научите, че всичкитѣ агенти на правителството, безъ изключение, сѫ ангели по доброта, Солони — по мѫдрость, и Цинцинатовци — по лоялность.

че въ страната царува „законность и свобода“, и че единственната причина на всички безредици, на всички бѣдствия — дори до наводненията и градобитнинитѣ — е развратената до мозъка на коститѣ си, алчуцата за власть и парѝ опозиция. Специализирани въ това направление, българскитѣ вѣстници все по-малко сж се занимавали съ разработка на общитѣ теоретически въпроси, съ чуждестранния социялно-политически животъ, съ економическитѣ отношения, съ науката, съ своята родна литература, — и ставаха все по-леки и нищожни, по съдържание и по форма.

Освѣнъ ненормалното развитие на партизанството и политиканството, освѣнъ низката степень на общественната мораль, причинитѣ на този отпадъкъ на българската политическа пресса лѣжжтъ и въ чисто материялни обстоятелства. Работата е тамъ, че въ българския периодически печатъ и сега още господствува тази своеобразна и абсолютна система, при която абонатътъ—или, по-вѣрно казано, читательтъ—не се задължава да плати за вѣстника прѣди да го получи. Издаванитѣ прѣди за идейни или политически пропаганди журнали се опираха обикновенно на паричната поддръжка на разни патриоти и родолюбци — и дирѣха не пари, а читатели, та само за тѣхъ тѣ се разпращаха по разни случайни адреси, на вѣра, безъ всѣкакви прѣдварителни условия, често и безъ всѣкаква надежда за издължение. Тогава, само по себе си се разбира, че много отъ такивато „неволни“ абонати не сж плащали нито сантимъ, макаръ и да сж получавали редовно вѣстника; други пъкъ сж плащали подиръ многократни напомняния, и то по части; само твърдѣ малцина сж се издължавали акуратно и своеврѣменно. Между туй тая система се прѣвърна на траенъ навикъ, вкорени се; да се замѣни съ приетата наврѣдъ не бѣше възможно даже тогава, когато въ България се появи значителенъ контингентъ отъ хо̀ра, за които четенето на вѣстници стана необходима привичка. Заплашванията на нещастнитѣ редакции, че нѣма да изпращатъ никому вѣстника си безъ прѣдплата, не поведе къмъ нищо. А като не се идва до никакъвъ резултатъ, като не се получаватъ никакви поржчки, редакциитѣ капитулиратъ и неволно се повръщатъ къмъ старата система: изчовъркване абонамента отъ читателя съ помощьта на разни пжтующи по цѣлата страна „агенти“.

Разбира се, че при такива условия грамадно болшинство отъ българскитѣ вѣстници (съ изключение на субсидиранитѣ отъ правителството и органитѣ на сериознитѣ партии) — просто се борjжтъ съ крайна бѣдность. Ако тѣ могжтъ да плащатъ печатнитѣ разноски, хартията, отговорния редакторъ и др. т. — това е вече много. За хонораръ на сътрудници не може да има и поменъ. Редакцията тогава е принудена да се задоволява съ доброволни сътрудници, а извѣстно е, че на харизано магаре петалитѣ се не гледатъ. Отъ тука иде неизбѣжната литературна незначителность на такивато вѣстници и, въ свръзка съ това, все по-малко разположение у читателитѣ да ги купуватъ. Отъ тука иде и пълната невъзможность на такивато вѣстници да съхраняватъ независимость и що-годѣ порядъчность. Тѣ по необходимость сѫ длъжни или да се продадѫтъ на правителството, или да служѫтъ на какъвъ да е състоятеленъ честолюбецъ, или да свършѫтъ съ шантажи и порнографии. Но отъ друга страна издаването на такъвъ родъ вѣстници струва много ефтино, и тъй като тѣхъ може да урѣжда всѣки Бай-Ганю, то и излизатъ такива вѣстници въ България (страна съ $3^1/_2$ милиона население, отъ които грамадното болшинство се състои отъ безграмотни и полуграмотни селени) цѣла грамада, единъ отъ други по-нищожни и по-ефемерни. Въ България всѣка партия или партийка има по нѣколко свои повече или по-малко официялни органи; а освѣнъ това излизатъ още десетки полу-политически, полу-мѣстни вѣстничета, които всѣки день никнѫтъ въ провинциялнитѣ градове, редактирани отъ всѣки прѣдприемчивъ дѣецъ, или честолюбивъ политиканъ, щомъ само му попаднатъ въ джеба хилядо-двѣ хиледи лева. И при достатъчната наглость и безразборность на такъвъ господинъ, който току-тъй изкача прѣдъ свѣта съ свой собственъ вѣстникъ,—той често може да се надѣва на успѣхъ, т. е. да закрѣпи своето издание (много рѣдко!) или (много по-често!) да придобие извѣстность и да устрои своето политическо поприще. Това става много просто. Вѣстникътъ, комуто прѣди всичко се дава нѣкое гръмливо име, се разпраща по всевъзможни адреси и всѣки читатель, който не го повърне, се записва въ книгата на абонатитѣ, а послѣ утегчителнитѣ агенти на редакциитѣ ще се постараѭтъ, когато дойде врѣме, да откопчѫтъ каквото могѫтъ... Остава сега най-мѫчното: да се вдигне гюрюлтия съ каквото и да е, за да се добие широка извѣстность въ публиката. Едни избиратъ за своя специялность шантажа, който въ послѣдньо врѣме — благодарение на това, че въ страната има вече доста значителенъ контингентъ отъ състоятелни хора и развитие на промишленъ животъ — захващатъ, както се изразяватъ французитѣ, „да плащатъ“. Други се улавятъ за антисемитизъмъ или македонски патриотизъмъ. Трети (и тѣ сѫ най-многото) — избиратъ за арена на своята дѣятелность благодарната область на „вѫтрѣшната политика“ и, или се обявяватъ за независими — което означава на мѣстния езикъ: „готови да се отдадатъ на тази партия, която плати повече“; или изведнѫжъ сполучватъ да вземѫтъ субсидия отъ правителството и обрѫщатъ своитѣ стрѣли къмъ опозицията; или най-послѣ заематъ строго опозиционна позиция, — което не обѣщава голѣми облаги, но затова пъкъ сдобива най-сигурна кариера за собственникъ. Разбира се, тритѣ четвърти отъ таквизи вѣстничета умиратъ слѣдъ нѣколко броя (още една причина за неудоволствието, съ което българскиятъ читатель плаща прѣдварително парѝ за вѣстникъ), но тѣхнитѣ стопани често достигатъ своитѣ цѣли, и ето че фалирали журналисти изведнъжъ се явяватъ на сцената въ качеството си на извѣстни вече и видни политически дѣятели. Колко такива хлапака — до вчера още никому неизвѣстни и често за нищо негодни — се прѣвръщатъ на главни партийни стълбове, депутати или висши чиновници!...

Но — читательтъ може би ще каже — издаването на такива вѣстници трѣбва да срѣща голѣми прѣчки отъ страна на сѫществующитѣ закони, и затова значи сѫ съпроводени съ голѣмъ рискъ? Рискъ, безъ съмнѣние, има, както го има и този, що взема участие въ вѫтрѣшната политическа борба; но тоя рискъ всѣкога зависи не толкова отъ суровостьта на законитѣ, колкото отъ административния произволъ, къмъ който постоянно прибѣгваше Стамболовъ — па често прибѣгватъ и неговитѣ наслѣдници — за укротяване на противницитѣ. Що се отнася собствено до закона, българскитѣ публицисти се боѭтъ много малко отъ него, благодарение на сѫществуващия въ страната оригиналенъ институтъ на „отговорницитѣ“, както се наричатъ тука номиналнитѣ редактори, чиято служба е изключително да — излѣжаватъ въ затвора наказанията, наложени на вѣстника отъ сѫда. Тъй като българскиятъ законъ за печата до послѣдньо врѣме не искаше отъ такива „отговорници“ никакъвъ — нито образователенъ, нито имущественъ—цензъ, то при първитѣ още случаи на сѫдебно прѣслѣдване, между българскитѣ периодически издания възникна и скоро се утвърди обичаятъ да се рѫководѭтъ при избиранието на своитѣ официялни редактори не по тѣхнитѣ литературни достоинства, а по скромностьта на възнаграждението, за което тѣ се задължаваха да бѫдѫтъ готови на всѣки мигъ да отидѫтъ въ дупката. По такъвъ начинъ, редактори на вѣстници и журнали взеха да ставатъ единъ прѣзъ други разни изпъдени разсилни, файтонджии, хамали-цигани и други подобни субекти, които нѣматъ нищо общо съ литературата, но които затуй пъкъ се отличаватъ съ скромни нужди и, значи, ефтино съдържание въ затвора, въ случай на осѫжданье, и леснота да бѫдѫтъ замѣнени на всѣка минута съ други. Естествено е, че вѣстникарството се улесняваше много чрѣзъ такъвъ удобенъ и ефтинъ институтъ, съ който българскитѣ патриоти захванаха най-послѣ даже да се гордѣѭтъ, като съ драгоцѣнна национална особенность. Па естественна е и врѣвата, що дигна мѣстната пресса, когато, въ послѣдньо врѣме стана въпросъ да се установи за „отговорницитѣ“ срѣдньообразователенъ цензъ, — макаръ такъвъ цензъ и да не застрашаваше да оскудни запаса на „отговорницитѣ“ (много бѣдни студенти отъ тукашното Висше училище изпълняватъ длъжноститѣ на „отговорници“ при мѣстнитѣ вѣстници и 50—100 лева, що получаватъ мѣсечно за това, имъ позволяватъ да завършатъ своето образование . . .). Ако вземемъ въ внимание продължителностьта на сѫдебната процедура — съ нейнитѣ апелации и касации, — сравнителната снисходителность на сѫдиитѣ, които гледатъ твърдѣ прѣзъ пръсти на партийнитѣ „полемики“, на дифамацията и клѣветата противъ частни лица, и наказватъ строго само за оскърбление особата на князя, па дори и на министритѣ; и, най-послѣ, напълно резонната увѣренность въ това, че никое министерство не е вѣчно и че при неговото смѣняване една отъ първитѣ работи ще бѫде амнистирането на всички бивши опозиционери, ний лесно ще разберемъ, защо българскитѣ вѣстникари тъй малко се боѭтъ отъ законитѣ и тъй спокойно се отнасятъ къмъ перспективата на сѫдебно прѣслѣдване. И наистина, въ хрониката на българската пресса има тикива случаи на систематическо нарушение законитѣ отъ страна на вѣстницитѣ, че, безъ горнитѣ обяснения, тѣ биха се показали на читателя съвършенно непонятни. Така напримѣръ, единъ отъ онозиционнитѣ вѣстници въ началото на Стамболовата диктатура („Нар. Права“) бѣ даванъ подъ сѫдъ въ продължение на година врѣме не по-малко отъ четиридесеть пѫти! И безъ да се гледа на това, че вѣстникътъ почти постоянно бѣ осѫжданъ отъ всички сѫдебни инстанции, при туй безъ да обладава нито капиталъ, нито влиятелна поддръжка, нито особно съчувствие отъ страна на читателитѣ и абонатитѣ си — можà да продължи да излиза и прѣзъ слѣдующата година!...

VIII.

Такива бѣха обществено-политическитѣ, моралнитѣ и материялнитѣ условия, въ които се падна да се развива българската политическа пресса, отъ врѣмето на бунта прѣзъ 1886 г. и установяването на Стамболовата диктатура въ страната. Не е чудно тогава, че срѣдната нейна висота изведнѫжъ падна, и продължавà да пада до самия край на този мраченъ периодъ отъ българската история. Правителственнитѣ и тъй нареченитѣ независими органи не прѣдставляваха нищо друго, освѣнъ лоши копия отъ „Свобода“, а опозиционнитѣ влачеха своето жалко сѫществувание, изчезваха прѣди да успѣятъ да се появятъ и колкото по-дълго излизаха, толкова повече се вдребняваха — даже въ границитѣ на своята партизанска опозиция. Единственно исключение правятъ нѣколко органа, които имàха смѣлостьта открито да се борятъ съ беззаконията на „стамболовщината“ и водѣха борба, безъ да се спиратъ прѣдъ жъртвитѣ, дори до послѣдно издихане, тъй да се каже. Такъвъ бѣ напр. „Прогрессъ“, издаванъ отъ една група млади български демократи, въ който защитата на високитѣ принципи на справедливостьта, правото и народния суверенитетъ бѣ застѫпена не по-слабо отъ партизанската полемика. Такъвъ бѣше — макаръ и отъ други родъ—в. „Свободно Слово“, основанъ въ послѣдната година на Стамболовия режимъ отъ неговитѣ бивши другари Начевичъ, Стоиловъ и Радославовъ, които разполагаха съ значителни парични срѣдства и се ползуваха съ тайнитѣ симпатии и поддръжка на княза — обстоятелства, що го отличаваха много отъ тѣхнитѣ дребни, жалки и въ всички отношения нищожни събратя.

За съжаление вѣстницитѣ не се подобриха много и подиръ паданьето на Стамболова. Отъ туй врѣме сѫ се минали само петь години и отъ само себе се разбира, че за толкова кратко врѣме въ вѫтрѣшния строй на живота, въ нравитѣ на населението, въ учрежденията на страната не сѫ могли да станѫтъ нѣкакви сѫщественни промѣни. „Ерата на законностьта и свободата“ не се е отразила особно и върху характера на мѣстната политическа пресса. Разбира се, числото на опозиционнитѣ и „независимитѣ“

вѣстници се много увеличи, но въ качественно отношение всичко си върви пакъ по стария пѫть. Органитѣ на главнитѣ мѣстни партии — сѫщо както и оффициозитѣ — още иди-доди. Тѣ се ползуватъ отъ поддръжката на партиитѣ си; иматъ извѣстенъ крѫгъ задлъжителни тъй да се каже абонати, — безъ да се смѣта свободното продаванье по улицитѣ, което почва да става мода въ София и Пловдивъ; иматъ въ числото на сътрудницитѣ си — макаръ почти всѣкога неплатени — най-добритѣ литературни сили на партията. Благодарение на това, тѣ поне отчасти дирѭтъ да даватъ на читателя малко-много интересенъ материялъ (разбира се, въ висша степень едностранчиво) поне изъ областьта на вѫтрѣшната политика. Най-талантливиятъ и ориентираниятъ (но въ сѫщото врѣме и най-безсрамниятъ) отъ такивато вѣстници бѣше „Свобода“, прѣкръстена сега на „Новъ вѣкъ“. Най-приличниятъ, най-сериозниятъ и дори честенъ (но въ сѫщото врѣме до нѣйдѣ академиченъ и затова скученъ) бѣше в. „Знаме“ на Каравелова, — сега прѣименуванъ на „Прѣпорецъ“. Другитѣ вѣстници отъ тоя родъ — „България“ (на цанковиститѣ), „Миръ“ (на народната партия), „Народни Права“ (на радослависititѣ) — безъ да се гледа на титула „официози“, си оставатъ мършави до жалкость и не се отличаватъ съ нищо, освѣнъ съ нѣкаква клокочуща, но безсилна злость по адресъ на своитѣ врагове и съперници. Останалитѣ български газети (тѣ се набиратъ сега около четиридесеть, безъ да влизатъ въ това число официялнитѣ листове на градскитѣ управления и на другитѣ правителственни учреждения) — не струва и да се поменуватъ. Съ изключение на единъ-два, всичкитѣ тѣзи „Отзиви“, „Народни Защити“, „Надѣжди“, „Реформи“ (?) и десетки други — (само Ти, Боже, знаешъ всичкитѣ тѣхни имена) — които излизатъ, тъй да се каже, съ рискъ и страхъ, за интереситѣ на отдѣлни кариеристи и които често гонѭтъ не толкова политически и литературни, колкото „комерчески“ цѣли— не струватъ буквално нито счупена пара. Понѣкога тѣ даже се явяватъ просто опасни и врѣдни въ отношение на общественната мораль, защото тѣхната единственна задача, като единственно срѣдство за сѫществувание, е шантажътъ — често съвършенно откритъ, други пѫть едвамъ прикритъ съ калнитѣ дрипи на нѣкакво подозрително знаме, — като напримѣръ антисемитизъмъ. Случва се, разбира се, че именно шантажната струя привлича къмъ нѣкои отъ тѣхъ любителитѣ на шантажното четиво, което обстоятелство имъ обезпечава врѣменния успѣхъ и даже „слава“. Но изобщо всичкитѣ тѣзи улични вѣстничета, безъ родъ и безъ племе, сѫ крайно нездрави и скоропрѣходни; тѣ мрѫтъ всѣки часъ, безъ да оставятъ подиръ себе си нищо друго, освѣнъ воня...

За забѣлѣзвание е това, че между всичкитѣ тия газети, които постоянно дърдорѭтъ за народа, — и то непрѣменно отъ негово име — нѣма нито една[1], прѣдназначена специялно за народа, списвана на разбранъ за него езикъ, която да се занимава съ истинскитѣ негови интереси! Уви, българскиятъ политиканъ е до толкова реалистъ и практиченъ, до толкова е чистъ той отъ най-малъкъ примѣсъ на „народническа сантименталность“, че самата мисъль да служи на народа — току-така само на народа, безъ непосрѣдственни облаги въ най-близка перспектива — му се показва нѣкакъ-си съвършенно непонятна... Резултатътъ отъ това е, че съ просвѣтителното дѣло между българския народъ се занимаватъ (оставамъ на страна учителитѣ и другитѣ официални агенти на министерството) само спекулантитѣ, подобно рускитѣ скитници продавачи на щампи и книжки за народа; така народътъ е принуденъ да се задоволява — въ областьта на политическата пресса — съ тия партизански дреболии, съ които се наслаждаватъ и неговитѣ рѫководители... Не е дипъ много завидна впрочемъ и участьта на българската интелигентна младежь — а, изобщо казано, и на българската интелигенция, — която посрѣдъ массата вѣстници, що излизатъ въ страната, не притежава нито единъ, който да прилича — по ориентираность и правдивость — на порядъченъ европейски ежедневенъ вѣстникъ...

---

[1] Съ изключение на социялъ-демократическитѣ издания, за градскитѣ работници.

IX.

Но съ газетната пресса не се изчерпва „периодическия печатъ“, на който е посвѣтена нашата статия. Наредъ съ всички тѣзи партийни и непартийни „вѣстници“, които излизатъ по два и по три пѫти въ недѣлята (ежедневно излизатъ само двѣ вѣстничета), въ България се издаватъ до 60 тъй наричани „списания“ (което съотвѣтствува на нашето „журнали“), — еженедѣлни, двунедѣлни и мѣсечни, общелитературни, научни, специялни и други. Какво прѣдставлява отъ себе си този отдѣлъ на периодическия печатъ? Какъ се е отразила въ него до това врѣме и какъ продължава да се отразява еволюцията на българския обществено-политически животъ?

Както видѣхме вече отъ началото на нашата статия, въ първия периодъ на своето сѫществувание — до освобождението — българскиятъ периодически печатъ бѣше още тъй малко диференциранъ, че вѣстницитѣ и списанията се отличавахѫ едни отъ други повече по формата и по врѣмето на излизаньето си, отъ колкото по съдържание и по характеръ. Отъ освобождението насамъ се захваща и бързо напрѣдва процесътъ на диференцията. Вѣстникътъ е погълнатъ цѣлъ отъ политиката и малко по малко става отражение изключително на интереситѣ на деня. Списанието, напротивъ, като че се прониква съ прѣзрѣние къмъ окрѫжающата го жива дѣйствителность, нейната политическа борба и партизански страсти, — като че все по рѣшително игнорира тая дѣйствителность и твърдѣ старателно се навира въ високитѣ сфери на нравственно-религиознитѣ поучения — и крайно неохотно слиза до изпълнението на такава низка сравнително задача: да даде на читателя интересно и занимателно четиво. Такова списание, като аскетъ, отъждествява живота съ злото и като се отдалечава отъ живота, осѫжда се на безцѣлно сѫществувание. Отъ него лъхти мъртвило и безплодность . . . Такива сѫ въ по-голѣма или по-малка степень почти всички български „списания“ отъ това врѣме (края на 70 тѣхъ и началото на 80-тѣхъ години), — всичкитѣ тѣзи „Братства“, „Християнски слова“, „Правди“, „Духовни прочети“ — и други подобни тѣмъ ветерани отъ прѣдишната школа на българскитѣ просвѣтители и родолюбци.

Но живота въ страната се разви съ изумителна бързина и наредъ съ старцитѣ, навикнали на „душеспасително“ четиво, израстна контингентъ отъ млади, сравнително интелигентни, читатели съ съвсѣмъ други потрѣбности и вкусове. Усложнилиятъ се домашенъ животъ, отгласитѣ на европейската култура, влиянието на европейската наука, литература и изкуства, поставиха прѣдъ тѣхъ редъ въпроси, които искаха отговори, — стрѣмления, които искаха удовлетворение. Назидателнитѣ приказчици и дѣтскитѣ поучения—единственни нѣща, що можаха да имъ даватъ сѫществующитѣ журнали—не ги удовлетворяваха. Още по-малко тѣ можаха да очакватъ въ това отношение отъ изпълнената съ политиканство газетна преса. Имаше се нужда отъ нови учители, — и тѣ, разбира се, не закъснѣха да се явѭтъ. Почнаха да никнѫтъ единъ подиръ другъ боязливи — и въ повечето случаи, естественно, несполучливи — опити да се създаде новъ типъ списание, което да дава на читателя легко, а въ сѫщото врѣме интересно и полезно четиво. Вмѣсто първитѣ „духовно-нравственни“ и „църковно-общественни“, почнаха да се появяватъ „научно-литературни“ и „обществено-литературни“ списания. Тѣ бѣха въ повечето случаи троми и блѣдни до послѣдня стъпень, но все пакъ много повече отговаряха на изискванията на врѣмето, четѣха се съ голѣмъ интересъ, изтиквака малко по малко своитѣ остарѣли съперници и въ нѣкой случаи даже достигаха до извѣстенъ успѣхъ, който имъ позволяваше да стѫпѭтъ на краката си. По такъвъ начинъ до началото на 90-тѣхъ години успѣха да се появѭтъ — и, съ малки изключения, да изчезнѫтъ — десетки мѣсечни и двунедѣлни списания, отъ които ний ще споменемъ тука само най-популярнитѣ. Такива бѣха за врѣмето си: „Наука“, която излизаше подъ редакцията на Величкова и Вазова, и която се задържа̀ повече отъ три години; „Здравецъ“, журналъ за наука и развлечение (1881—83); „Зора“ (1885); „Съврѣмененъ показатель“ (1885); „Научно Списание“ (1885—86); „Трудъ“ (1887 — дори до днесь (?)); „Библиотека Св. Климентъ“, която излизаше подъ редакцията на П. Каравелова (отъ 1887 до 1891 г.); „Искра“ — и още нѣкои и други.

Между това страната се понареди, снабди се съ всичкитѣ атрибути на една съврѣменна цивилизована държава, и малко по малко взе да се чувствува нужда отъ чисто специялни издания, които да поддържатъ нравственната свръзка между лицата отъ една и сѫща професия, да имъ позволяватъ да слѣдѭтъ науката си и да имъ помагатъ по такъвъ начинъ да изпълняватъ своитѣ професионални длъжности. И ето, покрай обще-литературнитѣ, почнаха да се появяватъ и периодически издания отъ чисто специяленъ характеръ: — медицински, юридически, педагогически и други. Тия издания още по-малко можа̀ха да сѫществуватъ безъ правителственна или чиято и да е друга поддържка вече—само по това, че въ малката България почти нито една профессия не би могла да даде на единъ специяленъ журналъ достатъчно число читатели, камо ли абонати. И при все това прѣзъ разглежданото тукъ десетилѣтие (80—90 г.) въ България сѫ успѣли да се появѭтъ цѣлъ купъ повече или по-малко ефемерни специялни списания. Въ 1882 г. се почна издаването на официялния „Сборникъ на пощитѣ и телеграфитѣ“, който е излизалъ, съ малки почивки, и излиза до днесь. Въ 1883 г. излѣзоха: „Земледѣлецъ“, „Медицински сборникъ“ (сѫществувалъ около година), „Народенъ учитель“ (живѣлъ около четири години), „Учебенъ Вѣстникъ“, „Училищенъ дневникъ“ (официяленъ органъ на министерството на народното просвѣщение — който нѣколко пѫти е мѣнилъ име (? Р.) и сега излиза подъ името: „Училищенъ прѣгледъ“). Въ 1884 г. — „Домашенъ лѣкарь“, „Здравие“, „Медицинско списание“ (излиза около 3 години), „Стенографически вѣстникъ“. Въ 1887 г. — „Воененъ журналъ“ — (излиза и сега). Въ 1888 г. — „Медицински прѣгледъ“ (излиза и сега), „Домашенъ учитель“, „Сборникъ на народни умотворения“ (официялно издание, което излиза и до сега) и много други.

По такъвъ начинъ, както за общо-литературнитѣ, така и за специялнитѣ списания отъ новия типъ, периодътъ до 90-тѣхъ години като че бѣше врѣме на чиракуване, въ течение на което тѣ трѣбваше да докажѫтъ своята жизнеспособность. И длъжни сме да признаемъ, че до извѣстна степень тѣ я доказаха. Като ту падаха, ту пакъ се подигаха и като постоянно покриваха трудния си пѫть съ труповетѣ на своитѣ погинали събрати, тѣ вървѣха все понапрѣдъ и се приближаваха къмъ своята цѣль. Въ наше врѣме тая цѣль е до толкова достигната, тия списания успѣха да заематъ такова господствующе положение въ областьта на мѣстната журналистика, че изработениятъ отъ тѣхъ типъ може да се разглежда — поне за сега — като националенъ и почти вече установенъ. Още по поразителни — и, може да се каже, просто непонятни — сѫ резултатитѣ, достигнати въ количественно отношение. И наистина, ще повѣрва ли читательтъ, че въ тази малка страна, съ $3^1/_2$ милиона население, чието грамадно болшинство съставляватъ безграмотнитѣ селени, се издаватъ ежегодно (споредъ даннитѣ на пощенската статистика) до 60 различни „списания“, отъ които повечето сѫ отъ категорията на специялнитѣ. Освѣнъ такива крупни профессии, като медицинската, юридическата, педагогическата и пр., отъ които на всѣка се падатъ — безъ да се обрѫща внимание на дребнитѣ списанийца — не по-малко отъ двѣ-три сравнително „здрави“ и „солидни“ журнала, едва ли не всѣка отъ сѫществующитѣ въ страната профессии и специялности си има своето списание или списанийце; въ списъкътъ на тия списания вий ще намѣрите и „Фармацевтически прѣгледъ“, и

„Ловецъ“, и „Пчеловъденъ листъ“ и „Инжинерно-архитектурно списание“ — и не знамъ още що. Такъво простиране краката по-далечь отъ чергата прѣдставляватъ и общо-литературнитѣ „списания“, по-голѣмата часть отъ които не издържатъ никаква критика и принадлѣжжтъ къмъ числото на ония произведения, за които нѣкои духовити хора казватъ, че тѣхъ редакторитѣ сж длъжни не само да ги съставляватъ, но и да ги печататъ, и да ги продаватъ по улицитѣ, и даже да си ги четжтъ. За какво се тѣ издаватъ, на какво се надѣватъ — това е съвсѣмъ непонятно. И все пакъ тѣ сж многобройни; печалната участь на едни съвсѣмъ не плаши осталитѣ! Тия упорити усилия, които по видимому не обѣщаватъ на авторитѣ нито извѣстность, нито обществено положение, нито парй, положително умиляватъ и примиряватъ наблюдателя съ упорититѣ усилия, които се проявяватъ отъ българскитѣ журналисти въ политическата пресса . . .

Отъ само себе си се разбира, че ний нѣма да се разпространяваме върху тия нищожни въ всѣко отношение „издания“, макаръ че главно тѣ съставляватъ отдѣла на българската журнална литература. Да оствимъ на страна сжщо и официалнитѣ и специални издания, макаръ, между тѣхъ да може да се посочи на двѣ-три такива (напр. „Сборникъ на народни умотворения“, или „Периодическо Списание“), които, благодарение на материялната обезпеченость и подбора на сътрудницитѣ си, сж поставени на съвършенно здрава основа и обладаватъ значителна научна цѣнность. Ний ще се спремъ малко по-подробно на тия нѣколко общо-летературни „списания“, които, благодарение на своето грижливо и сравнително умѣло редактиране въ продължение на нѣколко години, сж успѣли най-послѣ да станжтъ извѣстни на широката публика и прѣкарватъ ако и бездоходно, поне що-годѣ осигурено сжществувание. Въ тия най-добри прѣдставители на съврѣменната българска журналистика именно ний ще се постараемъ да намѣримъ нейнитѣ основни, типически чърти. Такива най-добри и най-популярни списания (безъ да се бронжтъ, както казахме по-горѣ, чисто специялнитѣ) се смѣтатъ: „Искра“, „Мисъль“, „Българска Сбирка“, „Български Прѣгледъ“ — и още нѣколко.

Прочее, това, което най-напрѣдъ се хвърля въ очи, при съвършенно повръхностно запознавание съ тѣхъ, е — отсжтствието на що-годѣ опрѣдѣлена обществено-политическа физиономия. Вий въ сжщность нѣма да намѣрите у тѣхъ нищо, което да сътвѣтствува на това, що у насъ се нарича „направление“. Както мѣстната газетна пресса, оплѣскана до ушитѣ съ политиканство, не иска и да знае за родната литература, наука и, изобщо, за всичко, което излиза отъ кржга на текущия политически животъ, така и мѣстнитѣ списания, съ малко изключения, не искатъ да знаятъ тая послѣдната. Нѣщо повече: това прѣзрѣние къмъ политиката, наслѣдено отъ старитѣ списания, не само че е запазено въ пълна чистота дори до послѣдно врѣме, но е разпространено и на всичко, което мирише на живата дѣйствителность. Обществения животъ, икономическитѣ отношения — всичко, що излиза отъ областьта на литературата и изкуствата, за тѣхъ е чуждо почти толкова, колкото и шумящата наоколо имъ политическа борба. Въ това отношение съврѣменното българско списание не прилича на никое намъ извѣстно, а най-малко — на русското. Това не е списание въ нашъ смисълъ на думата, а нѣкакъвъ хилавъ алманахъ, дѣто първо мѣсто заема беллетристиката и, особенно, поезията (охъ, тая вездесѫща и многообилна българска поезия!) — а слѣдъ това иде литературна критика, изкуство, наука и философия — въ пропорции, опрѣдѣляни отъ личнитѣ вкусове и възгледи на редакцинтѣ. Нито опрѣдѣлени точки на зрѣние, нито обществении (или каквито и да е други) „злоби на деня“ — нищо специфически свое, българско и животрептяще въ тѣхъ нѣма да намѣрите. Даже беллетристиката въ тѣхъ, както се вижда, най-малко отъ всичко друго си задава съзнателна цѣль: да бѫде отражение на българския животъ и българскитѣ нрави. Че какъ друго-яче може и да бѫде, когато тя раздѣля участьта на другитѣ отдѣли на списанието и почти винаги е обикновенно прѣводна, а затова — космополитическа, — което, наистина, въ една такава малка и млада страна е естественъ недостатъкъ, тъй като липсуватъ що-годѣ талантливи и учени писатели, а, отъ друга страна, изобилствуватъ повече или по-малко невѣжи прѣводачи. По тоя начинъ сѫ принудени даже най-добритѣ отъ тукашнитѣ списания да я каратъ най-вече съ прѣводи, — което нѣщо налага на всички единъ и сѫщи шабломенъ печатъ. И наистина, тѣ до толкова приличатъ едно на друго, че ако нѣмаше всѣко свое име и свой външенъ видъ, неопитниятъ читатель може много лесно да ги смѣси едно съ друго. Вземете съдържанието на най-добрата книжка даже, напримѣръ, на „Мисъль“ и го прѣнесете изцѣло (съ изключение на една-двѣ статии, въ които се отражава индивидуалностьта на случайния редакторъ на списанието) — въ нѣкаква-си „Българска Сбирка“ — и никого тая операция нѣма да зачуди, даже никой нѣма да я забѣлѣжи. До такава степень материялътъ, съ който се хранѭтъ всички тия списания е еднообразенъ по своето вѫтрѣшно съдържание. Това сродство до толкова се хвърля въ очи, че нѣкои наивни чуждении не намиратъ никакви основания за отдѣлното сѫществувание на всѣко едно отъ тѣхъ и сериозно сѫ ни питали, защо да не се слѣѭтъ всички подъ една обща редакция, та по такъвъ начинъ да съберѫтъ най-добритѣ литературни сили и да се прѣродѭтъ въ едно, но затова пъкъ наистина сериозно и добро списание. Не ще и дума, че едно подобно сливане, което се струва отъ страна толкова резонно и естественно, е въ сѫщность съвършенно невъзможно — дори поне само по това, че и българскитѣ журналисти страдатъ, както и нашитѣ, отъ тщеславие, честолюбие и други човѣшки слабости, благодарение на което (между другото) всѣки български журналъ гледа на своитѣ събратия (съ които си прилича като двѣ капки вода) малко-много отгорѣ като на нѣщо по-низше и недостойно.

Разбира се, че при такива условия българското списание по никой начинъ не може да претендира да бѫде не рѫководитель, но дори изразитель на общественното мнѣние на българската интеллигенция — или на какъвто и да е други общественъ слой. Най-многото, съ което може да се похвали, е, че то дава на читателитѣ си легко, занимателно и въ сѫщото врѣме полезно четиво; че ги запознава съ европейската литература, докарва ги въ общение съ европейската култура. Това то наистина върши, но и тука трѣбва да направимъ една бѣлѣжка, — защото често се случва, че, благодарение на идиосинкразиитѣ, или просто невѣжеството на нѣкои редактори, нито литературата, съ която тѣ запознаватъ читателитѣ си, заслужава това, нито културата, къмъ която ги приближаватъ, мирише на нѣщо по-добро отъ парижска булевардность и „fin de siécle“ . . .

Прѣв. отъ русски **К. Х.**

Двѣтѣ изборни системи — на теория и на практика.

Отъ **Spectator.**

Упадъкъ на парламентаризма. Причинитѣ на това явление. Принципътъ на множинството е несправедливъ. Пропорционални избори. Прѣдложение за тѣхното въвежданье въ Швейцария. Доводи за и противъ това прѣдложение. Мнимитѣ прѣимущества на пропорционалната система.

Пропорционалнитѣ избори въ Белгия. Тѣхнитѣ резултати. Изборитѣ въ Италия. Усилванье на крайната лѣвица. Бѫдѫщето поведение на опозицията. Оставката на Пелу.

Кѫдѣто и да погледнемъ, ний констатираме едно важно и многознаменателно явление: упадъкътъ на парламентаризма. Изключение съставлява една Англия, гдѣто, при все че тамъ парламентарниятъ режимъ е най-отдавнашенъ, той е още жизнеспособенъ или поне не прѣдизвиква никакви борби, нито критики. Въ други европейски държави парламентаризмътъ прѣдставлява една жалка картина, която не задоволява никого, — нито една политическа партия. И характерно: въ това отношение си приличатъ абсолютистична Австрия и демократична Швейцария. Ако тамъ малцинството — ту нѣмското, ту чешкото — прави обструкция противъ множинството въ парламента и съ туй прави невъзможно функционирането на държавната машина, тукъ народътъ прави обструкция противъ парламента и внася цѣло разстройство и забавянье въ вървежа на държавнитѣ работи. Ето единъ фактъ: швейцарскиятъ парламентъ слѣдъ десеть-годишно изучванье е приелъ единогласно (съ изключение на единъ гласъ) единъ законъ, който урежда задължителното застрахуванье на работницитѣ прѣзъ врѣме на болѣсть, старость и нещастни случки. Обаче при народното гласуванье този законъ е билъ отхвърленъ съ едно небивало мнозинство. И това е въ извѣстенъ смисълъ обструкция. Разбира се, че тѣзи факти каратъ хората да се позамислѭтъ, особенно онѣзи, които виждатъ въ парламентаризма необходимата основа на единъ модеренъ държавенъ животъ.

* * *

Парламентаризмътъ отпада. Защо? Защото, казватъ, той не прѣдставлява истинското мнѣние на страната, на народа: не само тамъ, гдѣто изборитѣ съзнателно се фалшифициратъ, както въ Италия (за България азъ не говорѭ), и не само тамъ, гдѣто изборната система е таквазъ, щото народното мнѣние не може да се чуе, както Австрия и Пруссия, но даже и тамъ, гдѣто сѫществува всеобщото избирателно право въ най-идеалната му форма, както въ Швейцария. Защо? Затова, че сега при изборитѣ се зема въ внимание само мнозинството. Единъ примѣръ ще разясни въпросътъ. Въ една държава има $^{1}/_{2}$ милионъ социялисти, но разхвърлени по разни градове и села. Ставатъ избори; буржуазнитѣ партии се съединяватъ, заедно да се борѭтъ противъ социялиститѣ. И ето че гласоветѣ на социялиститѣ сѫ всѣкѫдѣ въ малцинството, макаръ че въ нѣкои центрове тѣхнитѣ гласове сѫ само съ 10—20 по-малко отъ буржуазнитѣ. Така щото $^{1}/_{2}$ милионъ социялисти нѣма да иматъ нито единъ прѣдставитель въ парламента, само заради туй, че въ никой избирателенъ окрѫгъ не сѫ мнозинство. Или другъ единъ фактъ: въ нѣкоя държава има 2 партии, отъ които една разполага съ 3 милиона, а друга — само съ 2 милиона гласове. Ако прѣдположимъ, че гласоветѣ сѫ равномѣрно разпрѣдѣлени по всичкитѣ избирателни окрѫзи, първата партия ще заграби всичкитѣ депутатски кресла и ще прави закони, безъ да взима въ внимание мнѣнията на 2 милионното меншенство. Едно само да забѣлѣжимъ: този принципъ на мнозинство е полезенъ не само за консервативнитѣ, но понѣкога и за социялистическитѣ партии, именно тамъ, гдѣто тѣ съставляватъ малцинството, напр. въ индустриялни центрове. Тъй щото читательтъ не трѣбва да си прѣдставлява, че принципътъ на мнозинството се критикува главно отъ напрѣдничави партии: въ Белгия социялиститѣ сѫ били донѣйдѣ противъ пропорционалнитѣ избори, противъ които се изказа и единъ отъ теоретическитѣ шефове на германската социялъ-демокрация — Каутски. Въ Швейцария, гдѣто радикалната партия съставлява мнозинство, консерваторитѣ викатъ противъ сегашната изборна система, а въ Белгия радикалитѣ, които сѫ малцинство, сѫ воювали противъ майоритетния принципъ. Фактътъ си остава фактъ: при сегашната изборна система малцинствата страдатъ.

Кѫдѣ е изходътъ?

Въ пропорционалнитѣ избори, които сѫ въведени до сега въ разни швейцарски кантони и въ Белгия. Въ що състои системата на пропорционални избори?

Да си прѣдставимъ единъ избирателенъ окрѫгъ съ 6000 избиратели, които трѣбва да изберѫтъ 6 депутати, тъй щото на всѣка хиляда избиратели да се пада по единъ депутатъ. Сега се броѭтъ гласоветѣ на всѣка партия. Да прѣдположимъ, че въ този окрѫгъ има три партии, отъ които една има 3 хиляди, друга 2 хиляди, а трета 1 хиляда избиратели. Тогава първата партия получава три, втората — два, а третата единъ депутатъ. Съ една дума всѣка партия получава онова число прѣдставители, което отговаря на нейната сила.

При тази система нѣма мѣсто за компромиси между партии. При сегашната изборна система могѫтъ да станѫтъ — и дѣйствително ставатъ — слѣдующитѣ работи: първата партия, която може би брои 3000 и нѣколко гласове, надвива другитѣ двѣ партии и, благодарение на едно мнозинство отъ 8—10 гласа, заграбва за себе си всички депутатски мандати и лишава половината избиратели отъ прѣдставителство; или наопаки: втората (2000 избиратели) и третата партия (1000 избир.) сключватъ между себе компромисъ и съ нѣколко гласове надвиватъ първата найголѣмата партия. Или първата партия се съединява съ третата за да смачка втората партия. И подобни рѫботи ставатъ всѣкидневно при сегашната изборна система, гдѣто рѣшава мнозинството. Благодарение на този принципъ ний виждаме единъ такъвъ чуденъ фактъ, че въ Парижъ напослѣдъкъ реакционо-националисто-антисемитическата партия спечели мнозинство въ градския съвѣтъ, при все че въ деня на изборитѣ сѫ били дадени 210 хиляди гласове за републиканската партия и само 180 хиляди за реакционери-националиститѣ. Това е станало вслѣдствие на туй, че републиканцитѣ сѫ разпокъсани на различни фракции, а реакционеритѣ всѣкждѣ сѫ били обединени. За да се избѣгнѫтъ подобни фалшификации на народното мнѣние, за да не се лиши никоя политическа партия отъ прѣдставителство, прѣдлагатъ системата на пропорционални избори.

Въ момента когато пишемъ тѣзи редове швейцарскиятъ парламентъ се занимава съ този въпросъ: въвежданьето на пропорционалната система при депутатскитѣ избори (Nationalrath). Единъ анализъ на рѣчитѣ, държани отъ защитницитѣ и противницитѣ на това прѣдложение, ще ни разясни въпросътъ. Прѣди всичко нека забѣлѣжимъ, че противницитѣ се рекрутиратъ между правителственото мнозинство, което принадлежи на радикалната партия, а защитницитѣ сѫ прѣдставители на опозицията, която състои отъ двѣ крайни противоположности: консерваторитѣ и социялисти. Les extrêmes se touchent!

Противницитѣ казватъ: Въ сѫщность и сега при сѫществуванието на майоритетния принципъ малцинствата получаватъ съотвѣтственно прѣдставителство чрѣзъ отстѫпки, които имъ прави мнозинството. Но най-важното е, че пропорционалната система ще направи невъзможно сѫществуваньето на едно компактно мнозинство въ народното събрание и на едно хомогенно правителство — двѣ необходими условия за правилното функциониранье на държавната машина. Пропорционалнитѣ избори ще изтъкнѫтъ многобройни дребни обществени групи, отъ които всѣка една ще прѣслѣдва свои егоистични интереси, безъ да зема прѣдъ видъ общедържавнитѣ интереси. Пропорционалната система има още и друго едно лошо послѣдствие: изхвърлянье на видни личности и господаруванье на „скучната“ посрѣдственость. При сегашната система борбата се води открито: при новата система интригата може да се скрие; стига само да се зачеркнѫтъ отъ общата листа имената на нежелателнитѣ депутати. И какви изгоди ще даде новата система? Казватъ, че само пропорционалнитѣ избори ще създадѫтъ отъ парламента вѣренъ изразитель на народната воля. Обаче въ онѣзи кантони, въ които сѫществуватъ пропорционалнитѣ избори, не веднѫжъ се е случвало, че народътъ е отхвърлялъ закони, приети отъ парламентитѣ имъ.

Защитницитѣ казватъ: малцинствата не трѣбва да зависѭтъ отъ милостьта на мнозинството, което ту прави отстѫпки на малцинството, ту пъкъ отказва. Трѣбва чрѣзъ законъ да се гарантиратъ малцинствата отъ капризитѣ на мнозинството, сир. да могѫтъ винаги да иматъ приличното прѣдставителство. Тогава все ще има по-сигурно съотвѣтствие между рѣшенията на парламента и волята на народа, отколкото е сега, когато единъ законъ, приетъ единогласно отъ парламента е билъ отхвърленъ отъ народа. А колкото се касае до това, че пропорционалната система ще направи невъзможно едно компактно мнозинство и едно силно правителство, то прѣди всичко тамъ, гдѣто народътъ дѣйствително отдава прѣимущество на една партия, тя ще има мнозинство и при пропорционалнитѣ избори, които унищожаватъ само искуственнитѣ болшинства; а колкото се касае до силното правителство, то въ една истинска демокрация парламентътъ трѣбва да бѫде само една обсѫждающа, консултативна инстанция, а рѣшающата власть трѣбва да бѫде самиятъ народъ.

Това сѫ сѫщественнитѣ pro и contra върху пропорционалнитѣ избори. Швейцарскиятъ парламентъ е отхвърлилъ съ грамадно болшинство (73 противъ 45) прѣдложението за въвежданье пропорционалната система при депутатскитѣ избори въ общешвейцарския парламентъ.

За да разбере читательтъ напълно значението на пропорционалната система, ний ще притуримъ слѣдующитѣ бѣлѣжки: за да могѫтъ малцинствата да получѫтъ съотвѣтственно прѣдставителство, необходимо е, щото цѣлата държава да се обяви за единъ избирателенъ окрѫгъ. Да вземемъ напримѣръ България. Да прѣдположимъ, че въ България има 600,000 избиратели, които иматъ да избиратъ 150 депутати, тъй щото на 4000 избиратели се пада по единъ депутатъ. Въ цѣла България могѫтъ да се намѣрѭтъ 4000 избиратели католици, или евреи, или цигани, които ще си иматъ по единъ прѣдставитель. Но щомъ България е раздѣлена на 75 избирателни окрѫзи съ по 8000 избиратели, които иматъ да избиратъ по 2 депутати, едва ли ще се намѣри единъ окрѫгъ, гдѣто католицитѣ да иматъ 4000 гласа. Тъй щото, макаръ въ цѣла България и да има 12,000 католически избиратели, но понеже тѣ сѫ разхвърлени по различни окрѫзи, тѣ нѣма да получѫтъ нито единъ прѣдставитель даже и при пропорционалната система. Колкото е по-малъкъ избирателния окрѫгъ, толкова повече общественни групи ще има, които нито въ едина окрѫгъ нѣма да достигнѫтъ минимума на гласове, необходимъ за избиранье на единъ депутатъ (въ нашиятъ примѣръ 4000 гласове), макаръ въ всички окрѫзи заедно зети да иматъ много повече гласове. Отъ друга страна, щомъ цѣлата държава се обяви за единъ избирателенъ окрѫгъ, ще изпъкнѫтъ многобройни дребни групи, които ще прѣслѣдватъ егоистични и ретроградни цѣли. Въ цѣла България могѫтъ съ намѣри 4000 избиратели, които сѫ противъ болясванье, противъ народното образование, противъ равноправие на гражданитѣ и т. н. Разбира се, че въ резултатъ може да се получи единъ парламентъ, абсолютно неспособенъ къмъ каквато и да е полезна дѣятелность.

Съ една дума, ний дохождаме до заключението, че пропорционалнитѣ избори едва ли сѫ приложими всѣкѫдѣ и въ всѣки случай не ще могѫтъ да оправѭтъ парламентаризма тамъ, гдѣто той е въобще компромитиранъ. Изобщо трѣбва да се каже, че пропорционалнитѣ избори могѫтъ да бѫдѫтъ полезни само тамъ, гдѣто народътъ е на доста високо стѫпало на умственно и социялно развитие, гдѣто едно съзнание на общественнитѣ интереси регулира егоистичнитѣ стрѣмления. Сѫщностьта не е въ формата на избора, а въ качеството на избирателя, въ неговото съзнание и въ неговата гражданска храбрость да защищава своитѣ права.

* * *

Въ послѣдно врѣме станаха въ двѣ държави парламентски избори по двѣ различни системи: въ Белгия по пропорционалната система, въ Италия по майоритетната

Ще разгледаме по-прѣди белгийскитѣ избори, станали за пръвъ пѫть по пропорционалната система.

Политическото положение въ Белгия, прѣди тѣзи избори, бѣше слѣдующето: отъ една страна правителство, поддържано отъ грамадното множинство въ двѣтѣ камари, е принадлѣжало къмъ католическата партия, която е въ сѫщность реакционна и противо-демократична. Отъ друга страна, едно нищожно малцинство въ парламента, прѣдставано почти изключително отъ социялиститѣ. Между тѣзи двѣ крайни партии стоеше либералната партия, която сама състои отъ разни елементи: прѣдставителитѣ на едрата буржуазия, които не сѫ по-малко реакционери отъ католицитѣ, а отъ друга страна, радикалитѣ, истинско прогресивни елементи. Либерално-радикалната партия имаше нищожно влияние въ парламентътъ. Подъ влияние на краля, който е за либералната партия, както и на образованното общественно мнѣние, реакционното множинство въ камарата трѣбваше да отстѫпи и да въведе пропорционалнитѣ избори.

Какъвъ е резултатътъ?

Католическата партия запазва мнозинството си, което обаче спадна отъ 60—70 гласа на 15—20. Въ новата камара сѫ избрани 33 социялисти, 33 либерали и 80 и нѣщо католици. Социялиститѣ сѫ спечелили нѣколко гласове, но ний смѣтаме, че и по старата изборна система щѣха пакъ да спечелѭтъ,—ако не повече, то въ всѣкой случай не по-малко. Пропорционалнитѣ избори сѫ донесли една реална услуга на либералната партия, която отъ много години насамъ влиза въ камарата съ едно почтенно количество депутати. Но изобщо зето новитѣ избори едва ли сѫ донесли голѣма полза на прогрессивнитѣ партии: по-рано послѣднитѣ сѫ могли да викатъ, че католицитѣ иматъ само едно искуственно мнозинство, което не отговаря никакъ на истинската имъ сила въ народа; сега вече всички трѣбва да признаѭтъ, че католицитѣ иматъ дѣйствителното мнозинство на народа задъ себе си, че тѣ сѫ дѣйствителни господари на положението. Всички признаватъ, че сега господаруваньето на католишкатѣ партия въ Белгия е усигорено за дълги години — за 10—15 години. — Не трѣбва да забравяме едно нѣщо: пропорционалнитѣ избори въ най-добрия случай гарантиратъ на малцинствата прилично прѣдставителство въ парламента, но не и реално влияние върху държавнитѣ работи. Парламентското мнозинство, гордо съ съзнанието, че неговото надмощие е реално, може винаги да издава закони, които сѫ въ негова полза, безъ да взима въ внимание претенциитѣ на малцинството. Даже ако приемаме, както е въ Швейцария, щото всичкитѣ закони да се гласуватъ отъ народа, пакъ ще имаме изнасилвание на малцинството: ако нѣкой законъ е отхвърленъ съ 400,000 противъ 200,000 гласове (както бѣше съ закона на осигуряванье на работницитѣ) това означава, че волята на 200,000 граждани е изнасилвана, че тѣ трѣбва да се подчинѭтъ на мнозинството. Спорътъ има едно много по-важно значение: какъ да се усигурѭтъ правата на малцинството, сир. възможно ли е това изобщо, съвмѣстимо ли е то съ правилното функциониранье на една държава. Който казва А, трѣбва да каже Б. Който иска пропорционални избори, трѣбва да ни каже, като какъ да се реализира волята на малцинството. Още повече: може да се пита, възможенъ ли е какъвто да е прогресъ, ако малцинството има право да не се подчинява на мнѣнието на мнозинството. Що би станало съ великата френска революция, ако би било необходимо да се земе въ внимание волята на роялистското малцинство! Съвършенно вѣрно е забѣлѣжилъ единъ отъ ораторитѣ въ швейцарския парламентъ, че цѣлиятъ досегашенъ прогресъ на малцинството се благодари на принципа на мнозинството. Ако ли пъкъ малцинството има достатъчна енергия за да защищава своитѣ права, то въ парламентарния животъ тази борба ще вземе старата форма на обструкционизма . . . онова зло, противъ което търсѭтъ лѣкъ въ пропорционалнитѣ избори.

Не ще съмнѣние, че въ Белгия, съ въвежданье на пропорционалнитѣ избори, нищо не се е измѣнило: социялиститѣ ще продължаватъ борбата, както и по-прѣди. Всичко се свожда къмъ енергията на малцинството и тактътъ на мнозинството: колкото по-енергично е първото, толкова по-отстѫпчиво е второто. Английската буржуазия прави на работницитѣ повече отстѫпки безъ пропорционални избори, отколкото белгийскитѣ католици ще ги направѭтъ когато и да е.

* * *

Прѣди нѣколко седмици сѫ станали избори въ Италия по старата система, даже по една съвсѣмъ стара. Италиянското правителство е употрѣбило всички законни, а най-главно незаконни срѣдства, за да си усигури едно мнозинство въ парламента: правителството смѣнило подозрителнитѣ префекти, не дало възможность да се впишѫтъ въ регистритѣ нови избиратели, които принадлежатъ къмъ опозицията, забранило на своитѣ служащи — работници да отиватъ да гласуватъ, забранявало събрания на опозиционнитѣ избиратели, а най-главно... прибѣгнало до подкупи. Гласоветѣ се купували не съ 5 или 10 л., както по-рано, но съ 50, даже и 100 лева. Единъ куриозенъ фактъ, който показва енергията на малцинството: социялиститѣ въ Неаполъ сѫ констатирали множество случаи на подкупи, за които сѫ съобщавали на полицията, която обаче не е обръщала внимание на туй. Тогазъ социялиститѣ организирали своя собственна полиция и арестували подкупницитѣ. Това е ставало въ такъвъ голѣмъ градъ като Неаполь. А какво е ставало въ провинцията, това не може да се опише, като не забравяме, че хиляди селени живѣѭтъ отъ своя трудъ, който имъ купува нѣкой землевладѣлецъ. И при всички тѣзи насилия какво достигна правителството? Ето какви сѫ резултатитѣ на изборитѣ:

Крайната лѣвица, която състои отъ социялисти, републиканци, и радикали,броеше въ току що разпустнатата камара 63 депутати, отъ които само 16 социялисти. Слѣдъ изборитѣ крайната лѣвица брои за сега 95 депутати, къмъ които обаче, слѣдъ валидиранье на изборитѣ ще трѣбва да притуримъ още 4—5 нови депутати. Най-голѣмиятъ успѣхъ иматъ социялиститѣ, броятъ на които се е уголѣмилъ тъкмо два пѫти: отъ 16 на 32. Освѣнъ тѣхъ сѫ избрани 27 републиканци и 36 радикали. При това е забѣлѣжителенъ слѣдующиятъ фактъ: главнитѣ побѣди на опозицията сѫ въ Сѣверна Италия, тъй щото монархизмътъ е съвършенно изгоненъ отъ три провинции: Миланъ — „духовната столица на Италия“ — Романя и Емилия. Въ Миланъ сѫ избрани 3 социялисти и 3 републиканци; особенно важенъ е този изборъ зарадъ туй, че тамъ пропадна бившиятъ прѣдсѣдатель на камарата, Коломбо, побѣденъ отъ социялиста Майно, най-прочутиятъ италиянски криминалистъ, който е принесълъ толкова услуги на народното дѣло, прѣзъ врѣме на Миланското възстание въ 1898 година. И ако правителството си запази едно нищожно мнозинство въ новата камара, то само — споредъ циничното изражение на официялния органъ на италиянското правителство — „благодарение на Бога и на Южна Италия“, сир. благодарение на помощьта на строгитѣ католици, на които папата официялно е забранилъ да взиматъ участие въ изборитѣ, но които иматъ материяленъ интересъ да поддържатъ реакционното правителство, и благодарение на невѣжествената, инертната Южна Италия, гдѣто царуватъ маффия и камора — прочутитѣ разбойнически банди. Да! Южна Италия спаси Пеллу, но все пакъ тя даде вече доказателства на събужданье.

Прѣди всичко е забѣлѣжителенъ изборътъ на социялиста Чикоти въ Неаполъ, единъ градъ, който, като столица на прочутата маффия, до сега вѣрноподанически е поддържалъ тронътъ и правителството. Даже въ Палермо е избранъ заедно съ Криспи единъ социялистъ; тъй сѫщо въ Месина. Това сѫ знаменателни факти. Най-сетнѣ въ Туринъ, най-прѣданниятъ градъ на краля, сѫ избрани 2 социялисти, а третиятъ е пропадналъ само съ 6 гласа, и, забѣлѣжете, слѣдъ цѣлъ редъ фалшификации отъ страна на правителството. Всичко доказва, че най-сетнѣ италиянскиятъ народъ захваща да разбира своето положение.

Другъ забѣлѣжителенъ фактъ е, че за пръвъ пѫть сѫ избрани двама истински работници въ камарата. До сега социялистическитѣ депутати сѫ принадлежали всички къмъ свободнитѣ професии: тѣ сѫ били професори, адвокати, журналисти, лѣкари, сега за пръвъ пѫть влизатъ работници въ камарата. И това е признакъ за зрѣлостьта на италиянскитѣ работници.

Съ една дума: новитѣ избори сѫ доказали, че народътъ въ неговата съзнателна часть е за реформи, за свобода. Да не забравяме, че и конституционната опозиция е излѣзла отъ новото изпитание съ 140 гласа. Тя дѣйствително изгуби нѣколко мандати, но главно поради правителственнитѣ золумлъци въ Южна Италия. Тъй щото правителството разполага съ едно мнозинство само отъ 25—30 гласа. Въ Англия може да се управлява съ подобно мнозинство, въ Франция едно умно министерство може да се държи съ таквозъ болшинство, но въ Италия това е невъзможно. Не ще съмнѣние, че министерството на Пеллу ще трѣбва да подаде оставка, ако не иска да се рѣши на единъ държавенъ прѣвратъ.

Какво ще прави крайната лѣвица, не може за сега да се каже: това ще зависи отъ обстоятелствата. Прѣди всичко тя ще се бори противъ новия вѫтрѣшенъ правилникъ, който прави всѣка обструкция невъзможна, ще защищава сѫществуващата конституция, за да има поне една релативна свобода за своята пропаганда. Слѣдъ това тя ще трѣбва да излѣзе съ една положителна программа, съ позитивни прѣдложения. Това ще има грамадно значение, като срѣдство за агитация. Подобна тактика прѣдлага единъ отъ крайната лѣвица, проф. Панталеони, въ една статия, напечатана въ „Il Secolo". Съвмѣстна борба съ конституционната опозиция, сир. съ либералитѣ, отстѫпки въ спора за вѫтрѣшния правилникъ колкото се касае до формата само, положителна программа — ето програмата на крайната лѣвица.

Още една дума къмъ края: италиянскитѣ избори говорѭтъ до извѣстна степень за пропорционалната изборна система. И дѣйствително: въ цѣлата страна сѫ получили социялиститѣ 215841 гласа, републиканцитѣ — 119645 и радикалитѣ — 110208, ще рече цѣлата крайна лѣвица е получила 345594 гласове. Конституционната опозиция е получила 303891 гласа или цѣлата опозиция е спечелила 649485 гласа, когато за правителственнитѣ кандидати сѫ дадени само 611425 гласа и при все това правителството има въ парламентътъ едно мнозинство отъ 25—30 гласа.

Обаче и при пропорционалнитѣ избори, както ни доказва Белгия, могѫтъ да ставатъ таквизъ работи.

P. S. Когато бѣхме вече завършили статията телеграфътъ ни донеес извѣстието, че министерството на Пеллу подало оставка.

КРИТИКА

Илия Миларовъ. Апостолъ, трагедия въ петь дѣйствия изъ бълг. револ. епоха прѣди освобождението. София 1899 г.

Основниятъ замисълъ на тая трагедия е важенъ и симпатиченъ за насъ българитѣ. Тя третира оня моментъ отъ нашето национално брожение, който прѣко или косвенно повлия за нашето освобождение. Сюжетътъ, който г. Миларовъ си е избралъ, слѣдователно, самъ по себе е милъ и близъкъ до сърдцата ни: въ него е отпечатанъ духътъ на българския патриотизъмъ и отрѣшеностьта на българския героизъмъ. Подобни национални сюжети сгрѣватъ най-вече нашитѣ души, независимо отъ онова, което единъ авторъ би могълъ да вложи въ тѣхъ. Но прѣдметниятъ сюжетъ е отъ твърдѣ сложно естество: въ него се изобразява ожесточената борба между двѣ нации, борба, която трѣбва да се прѣдстави съ всичкитѣ си перипетии и въ нейното най-висше проявление. А това необходимо изисква и силенъ драматически талантъ, който да владѣе тази борба съ своята поетическа сила и да ѝ даде художественно изображение. По основната си идея трагедията на г. Миларова се схожда — нека не се земе това за ирония — съ Вилхелмъ Теллъ; както въ „Апостола“, тъй и въ „Телла“ притисната националность се повдига противъ завоевателя, за да извоюва съ ножъ своята свобода. Ние посочихме на това като на фактъ, който може би е влиялъ при създаваньето на „Апостола“. Намъ се струва, че и други двѣ Шиллерови трагедии сѫ въодушевявали г. Миларова въ неговата работа надъ „Апостола“, именно „Разбойницитѣ“ и „Донъ Карлосъ“. Може би да е съвпадение — много странно обаче — но началото на монолога на Свѣтлова въ II дѣйствие, I явл. прилича не само външно, но и по своето лирично настроение съ началото на IV дѣйствие отъ „Разбойницитѣ“.

Мооръ: „Привѣтъ тебѣ, родная земля! (цѣлуетъ землю) Родное небо! родное солнце! и вы луга и холмы! и лѣса и потоки! всѣмъ вамъ сердечный привѣтъ мой! Какъ сладокъ воздухъ, вѣющій съ горъ моей родины! Какимъ бальзамомъ наполнаешъ ты грудь бѣднаго бѣглеца — Елизіумъ, поетическій міръ“!

Гербелъ I, 188.

Свѣтловъ: „Благословени да сте вий родни дубрави, горди планини и росни поляни! Свѣта земльо, която ме отхрани и съ любовь къмъ себе си сърдцето ми напои — на тебе тая цѣлувка! (цалува земята). Вий буйни потоци, силовити източници, съ вашитѣ шумни вълни се сливатъ въздишкитѣ, що извиратъ отъ моитѣ наболѣли гърди!

О, колко си красива, родна природо“!

Апостолъ. 39.

По своята концепция сюжетътъ на „Апостола“ прилича слѣдователно на „В. Телла“ и спада къмъ категорията на тъй нареченото „трагично съ простъ конфликтъ“,[1]) което се състои въ това, че единъ енергиченъ характеръ попада въ борба или съ сѫдбата (както е въ древнята трагедия), или съ господствующитѣ форми и наредби на общественния животъ (както е въ новата трагедия) и загинва въ тая борба. Концепцията, основниятъ мотивъ въ всѣко поетическо творение е отъ голѣма важность при неговата оцѣнка. Самъ Гете е казалъ, че при всѣко художествено произведение, малко или голѣмо, всичко зависи отъ концепцията. Концепцията на „Апостола“ изобщо не може да се нарече лоша, обаче авторътъ ѝ не е ималъ нуждната поетическа сила да я развие до художественно драматическо творение. Авторътъ просто се е мѫчилъ съ помощьта на правилото да стигне до поетическо творчество. Той изглежда да е запознатъ доста добрѣ съ принципитѣ на драмата, и е обработилъ своя Апостолъ по принципитѣ, изложени въ Фрайтаговата „Техника на драмата“. Наредбата, техническата работа — чисто външното сглобяванье — се чувствува силно, не се слива съ душата, съ съдържанието, както е въ всѣко истинно-художественно творение. А то е вслѣдствие на това, че правилата авторътъ е просто заучилъ, както могѫтъ да се заучѫтъ докторски рецепти, а не ги е извлѣкълъ непосрѣдственно отъ художественнитѣ творения и отъ своята собственна поетическа концепция на живота. Вслѣдствие на това драмата не е създадена поетически, — не е непосрѣдственно обйективиранье на прѣживѣно поетическо настроение, а е писана, дѣто се казва, съ правилата въ рѫка. И като изключимъ чистата декламация — т. е. половината отъ драмата, — всичко друго е писано при постоянно присѫтствие на образцитѣ — рецепти и примѣритѣ, съ които ума на автора е, види се, прѣтоваренъ.

---

[1] Въ противоположность на „трагичното на нравственна коллизия“, което се появява отъ противоположнитѣ стремежи на нравственни сили, които могѫтъ да се концентриратъ или въ душата на едно лице, или всѣка да си има свой прѣдставитель. Sophokles Tragödien. H Viehoff I, Einleitung, 20.

Първото дѣйствие, което споредъ Фрайтага се нарича пристѫпъ, въведение и което трѣбва да загатне основното настроение на драмата, като кѫса увертюра, почва у г. М. доволно сполучливо съ разговора на игумена и дякона за непоносимото тегло и бѫдѫщето възстание. Брайко, който прилича малко на Баумгартена въ „В. Телъ“, станалъ бунтовникъ вслѣдствие турска жестокость надъ неговото дѣте, дохожда при бунтовницитѣ и имъ подава писмо отъ апостола Свѣтлова. Въ явл. 3 се явява Пенчо Бухала, който случайно спасява Невѣнка — една отъ героинитѣ на трагедията — отъ двама пиени турци, които искали да я отвлекѫтъ. Слѣдъ това, въ една безконечна върволица отъ явления, се рисува по-нататъкъ отношението на баба Трояна — прѣдставителка на старото, и Невѣнка — прѣдставителка на новото; отношението на турската власть и българскитѣ чорбаджии къмъ народа. Въ това дѣйствие влиза и любовната сцена между Невѣнка и Кара Марковъ — братъ на Свѣтлова, отъ малъкъ потурченъ, сега миралай на турската войска. Невѣнка го люби, но е прѣдадена и на идеята за освобождението на България. Турци убиватъ Брайка, отъ трупа на когото Пенчо взема писмата на тайния рев. комитетъ, а него хвърля въ провалата. И всички тия дребни прѣдварителни и отъ второстепенна важность нѣща сѫ изобразени въ цѣли 20 явления! — Второто дѣйствие, което споредъ Фрайтага се нарича подемъ (Steigerung), се отваря съ монолога на Свѣтлова, въ който той риторически резонира и съ особенъ и — нека си кажемъ право — много фалшивъ и изобщо несносенъ патетически езикъ оплаква положението на България, като прокламира, че „висшата рожба на разума — е революцията (!?“). Слѣдъ това Свѣтловъ се разговаря съ игумена, който изявява съмнѣние въ успѣха на дѣлото, понеже измамата го прояда. Свѣтловъ обаче е силно увѣренъ въ своето дѣло, за него не сѫществуватъ „недовѣрие“ и „малодушие“, слѣдъ като по-прѣди, въ монолога си, бѣ казалъ безсмисленнитѣ думи: „измама е явлението на вѣчното свѣтило“. Свѣтловъ се срѣща съ попъ Груя, който му разкрива, че братъ му е живъ и че той е миралай на турската войска. Кара Марковъ открива революц. писма у Пенча и му порѫчва да ги пази! Слѣдватъ гимнастически упражнения на бунтовницитѣ — прѣскачанье. Между тѣхъ се появява и Свѣтловъ, па имъ държи една ентузиязмирана революционна рѣчь. Всичко е зрѣло за възстание. Вълковъ намира за нуждно, обаче, да си усигори чужда морална и материялна помощь, а Иванъ Арабаджията е застѫпникъ на противното: „ешъ хлѣбецъ и солчица, па се облѣгай на своята дѣсница“, т. е. България да се стрѣми за своето освобождение чрѣзъ собственнитѣ си сили. Разпаленото събрание се изненадва — и охлядава — отъ явяванье на турската полиция, но събранитѣ го удрятъ на хоро, съ което се замазватъ очитѣ на турцитѣ и тѣ нищо не разбиратъ. Възстанницитѣ полагатъ клетва. — Трето дѣйствие: — споредъ Фрайтага, висша точка (Höhepunkt) на драмат. дѣйствие, защото до тука дѣйствието трѣбва да се възкачва, възвишава на горѣ, а отъ сега нататъкъ то трѣбва да се „прѣчупи“ и устрѣми на долу чрѣзъ единъ рѣшителенъ моментъ. — Понеже Брайко е убитъ и революционнитѣ писма сѫ паднали въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, то възстанието трѣбва неминуемо да избухне по-рано отъ опрѣдѣления день, 11 Май. То избухва. Почватъ се трѣскави приготовления за нападение и защита. Въ тоя моментъ Свѣтловъ се срѣща съ майка си и либовницата си Джемиле. Възстанницитѣ хващатъ Кара Маркова и узнаватъ неговата мисия (шпионство). Когато той се срѣща съ майка си, тя го познава по бѣлѣга на рѫката, но той не се признава за неинъ синъ. Възстанницитѣ поражаватъ башибозуцитѣ, а слѣдъ туй Свѣтловъ намира брата си и го увѣщава да се отрѣче отъ своята несъзнателна измѣна, но той не се поддава, избѣгва, като се заканва да погуби Свѣтлова за неговата дързостъ. — Четвърто дѣйствие: — Понижение (Fall, Umkehr, повратъ, падение) на драмат. дѣйствие. До тука интересътъ силно се подържа, но слѣдъ висшата точка настава една пауза, та трѣбва на ново да се засили. Противникътъ почва да взема надмощие. — Двѣ картини. — 1. Салонъ на пловдивския мютесарифъ. Пенчо донася револ. писма, съ което се разкрива възстанието. Изединъ бей пристига, съобщава за движенията на Свѣтлова и тръгва съ войска срѣщу него. 2. Свѣтловъ и Джемиле — любовна сцена. Свѣтловъ се поставя между чувство и дългъ. Епизодъ съ евреина, когото възстанницитѣ искатъ да кръщаватъ. Отъ Пенча се узнава, че той прѣдалъ револ. писма на пашата. — Дѣйствие пето: — Катастрофа. Възстанницитѣ сѫ разбити. Смъртьта на Свѣтлова: самоубива се прѣдъ брата си. Изединъ бея, който го хваналъ въ плѣнъ. Невѣнка убива Изедина съ ножа на Свѣтлова.

„Апостолъ“ повидимому иска да бѫде трагедия, защото и автора му го нарича тъй. Въ сѫщность, обаче, той не е никаква трагедия, не е никакво худож. произведение, а е нѣщо като... филистерство въ драмата.

1. Въ него нѣма никакви естественни драматически характери, съ изключение на нѣкои второстепенни, които сѫ копирани изцѣло (Брайко, Попъ Груйо, до нѣйдѣ и Бухала); а нѣма такива, защото тѣ въобще не дѣйствуватъ, още по-малко съ строга послѣдователность, а само говорѭтъ безконечно и на единъ чудовищенъ, неестественъ, просто фанфаронски езикъ, който възбужда у читателя духовна „тошнота“. Тоя езикъ е зауѣенъ отъ тѣхъ, той имъ е натрапенъ отъ неумѣлия авторъ; тоя езикъ не само не имъ е свойственъ и не произтича отъ основитѣ на тѣхнитѣ характери, но имъ е и непонятенъ и противенъ. Нека читательтъ се опита да си прѣдстави единъ Левски, или даже единъ Бенковски — най-голѣмиятъ риторъ отъ тѣхъ — че изговаря тия... семковщини на Свѣтлова: „Ха, вий балкански канъри, таинственно издълбани въ небеснитѣ височини; страшни бури и громове васъ ви трошатъ, късатъ, но твърдо стоите вий великани! Надменно, безстрашно гледате на всичко долу! Подъ вашитѣ крака пѫшка единъ народъ, народъ въ робски окови — кой ще го спаси?!...

„Вий потоци нѣми ли сте, вий гори оглушѣхте ли? — Но чувате ли тоя народъ? — Той е жертва на отчаянието! О мѣсече, за какво е твоя блѣсъкъ? За какво блѣщукатъ звѣздитѣ — кога спасение не носятъ?! За какво е великото ти око, ти всемогѫщо слънце, когато ти си слѣпо — не виждашъ терзанията на невинно-страдающия българинъ: не е ли твоята свѣтлина едно поругание, поругание за човѣчеството и най-много за моя народъ!“

„Една пропасть зияе! — Тя се вика измама — ничтожество! Измама е явлението на вѣчното свѣтило. Лъжливи сѫ и величественнитѣ лѫчи на слънцето, — то само е черно (!) опятнено (!) тъмно (!) — Безмисленна игра на елементитѣ, въ които суетното око търси блѣсъкъ.“ (стр. 40). „Пламъкътъ, който гори тука въ грѫдитѣ ми, да не е запаленъ отъ единъ небесенъ разумъ, да е само химически процесъ на случайно съединенитѣ елементи, чиито атоми чрѣзъ взаимното си прѣвличание и отблъскване обусловяватъ силата и величината на моитѣ чувства?!“ — Такъвъ е езикътъ, съ който Свѣтловъ се обръща на стр. 42 къмъ простия български игуменъ, който му напомня да бѫде по-прѣдпазливъ, защото има много робски души — измѣнници! Но Свѣтловъ, като всѣкой герой, слѣпо е прѣданенъ на своята идея, та му отвръща: „тия думи: недовѣрие и малодушие азъ не познавамъ. Нито даже ненавистьта — тая фурия на пъкалътъ. — Прѣдателя азъ не мразя — азъ го съжелявамъ — той е самъ джелатинъ на себе си“. Ний не желаемъ да влизаме въ критика на детайли, но не можемъ да не обърнемъ вниманието на читателя върху послѣднитѣ думи, върхъ на неразбиранье психологията на възстанникъ въобще и частно на българския. Авторътъ изглежда съвсѣмъ да не е държалъ смѣтка за думитѣ си.

Не по-малко фалшиви сѫ характерътъ и езикътъ на Невѣнка; тя не чувствува онова, което говори, тя не чувствува любовь, нито пъкъ съзнава своя дългъ тъй както иска да ни увѣри съ думи авторътъ. Тя е блѣда фигура съ заучени манери и модерна осанка; както у нея, тъй сѫщо и у Изединъ бея и Свѣтлова, нѣма никакъвъ героизъмъ, който да увлича самитѣ тѣхъ като характери и да възбужда симпатиитѣ на читателя или зрителя. Всичко у тѣхъ е фраза и само фраза. Фалшивъ е характерътъ и на Пенча Бухала. Тая личность не е съ цѣлия си умъ, но не е и съвсѣмъ безумна. Той прѣдставлява една тъй да се каже полуидиотска, умствующа личность, въ която авторътъ е въплътилъ измѣната. Авторътъ като че ли се е срамувалъ да вложи тази отрицателна чърта въ „цѣла“ личность. Нѣмаше защо. Не трѣбва да се отива въ разрѣзъ съ фактитѣ. Ако Пенчо Бухала не бѣше „половина“ личность — самъ автора го нарича „бездѣлникъ“ и „нехранимайко“ — измѣната, която той прави, щѣше да се почувства и да всели отвръщение, а както ни е прѣдставенъ отъ г. Миларова, ний се чувствуваме длъжни да му простимъ и само да го съжалимъ, — тъй като той не е съ цѣлия си умъ. Съвѣсть и други подобни работи у него не се пробуждатъ никакъ, — той едва ли и съзнава туй що върши!

2. Драма, въ която нѣма опрѣдѣлени и рѣзко очертани характери, не може да има и никакъвъ драмат. конфликтъ. Затова и въ трагедията на г. Миларова липсва такъвъ конфликтъ. Естественно. Когато дѣйствието и противодѣйствието сж слаби, то и да се сблъскатъ, произвеждатъ слабо впечатление. Обаче, основитѣ за единъ хубавъ драмат. конфликтъ сж дадени: — авторътъ все е могълъ чрѣзъ nachrechnenden Verstand. чрѣзъ точно изпълнение на рецептитѣ да... пробере тухлитѣ, съ които правжтъ сгради. но за повече рецептътъ не е могълъ да му помогне: — Свѣтловъ вижда въ момента на рѣшителната борба, на чело на своитѣ отчаяни врагове, брата си, тоя пъкъ е свързанъ по чувство съ Невѣнка. прѣдадена на идеята за освобождението на Българитѣ. Свѣтловъ отъ своя страна е свързанъ любовно съ Джемиле и пр. Но цѣлиятъ тоя конфликтъ е... конфликтъ между восъчни фигури, между кукли...

3. Понеже характеритѣ сж неестественни, то никой отъ тѣхъ не възбужда въ нашата душа истинско чувство на симпáтия. па даже и антипатия. Въплъщенията на „злото“ (Пенчо, Изединъ) сж за насъ почти еднакво „мили и драги“, като и другитѣ.

4. Тъй като трагедията „Апостолъ“ не възбужда у насъ чувства на истински симпатии и антипатии. а тъй сжщо и страхъ и ужасъ, то у нея нѣма никакъвъ трагизъмъ. Че загивалъ Свѣтловъ, а заедно съ него и българ. дѣло, или Изединъ бей. Невѣнка и др., за насъ е все едно като да слушаме или четемъ нѣкоя хроника за умрѣли. Само когато загива характеръ, който има въ себе си нѣщо необикновенно. свърхчовѣшко. само тогава има трагизъмъ.

5. Г. Миларовъ храни читателитѣ си и съ такива невѣроятни работи: IV дѣйствие (127 стр.) той оставя нашата да познае. че кърпата, която му дава Пенчо Бухала. била на Изединъ бея. Безъ съмнѣние, такива нѣща се допускатъ въ драмата. обаче тѣ трѣбва да сж вѣрни съ дѣйствителностьта и психологията. По-естественно е скроенъ случаятъ между Кара Маркова и майка му, която го познава по роденъ бѣлѣгъ на ржката. Въ дѣйствие II стр. 59. Пенчо Бухала реве. Сцената съ евреина (дѣйств. IV, явл. 4, 5, 6) тоже не е намѣсто. Много често нѣкои драматици (Шекспиръ и пр.) вмъкватъ между силно трагичнитѣ сцени и нѣкоя малка комична сцена, която трѣбва да послужи за почивка на зрителитѣ отъ силното трагично настроение. Но сцената съ евреина въ „Апостола“ не е комична. а е просто противна.

В. И.

К. Марксъ и **Фр. Енгелсъ**. Комунистически манифестъ. Прѣвелъ отъ нѣмски Г. Бакаловъ. Варна. Издание на Ст. Георгиевъ & С-ie. 1900.

Има хора — между ортодоксалнитѣ социялисти — които се чудятъ какъ е възможно да признавашъ генияльностьта на Маркса и въ сжщо врѣме да се отнасяшъ критически. даже отрицателно къмъ неговитѣ учения. Но който внимателно прочете комунистическия манифестъ. който ни е даденъ неотдавна въ доста точенъ и добъръ прѣводъ на български, ще разбере това двояко отношение къмъ Маркса. И дѣйствително: комунистическиятъ манифестъ е написанъ отъ единъ младъ — 29 годишенъ — човѣкъ; това мъничко съчинение съдържа въ себе си цѣло едно мировъззрѣние, цѣла една историческа концепция, една работническа партия въ цѣлия свѣтъ. Забѣлѣжете още и това обстоятелство: всичко това е изработено именно гениялно, дедуктивно, не като резултатъ на дълги изучвания на дѣйствителностьта. Манифестътъ е написанъ въ 1847 година, а вѣроятно и една година по-рано. А въ 1843 или 1844 Марксъ е билъ още чистъ хегелиянецъ, както се вижда отъ написаната въ този периодъ статия: Въведение къмъ критиката на Хегелевата философия. Често сравняватъ Маркса съ Дарвина. Обаче послѣдниятъ дойде до прочутитѣ си биологически заключения възъ основа на 20 годишни методически наблюдения и изучвания. Марксъ наопаки: той създава отведнѫжъ своята теория, и отсетнѣ я подтвърждава съ факти. Всѣки безпристрастенъ човѣкъ трѣбва да признае, че комунистическиятъ манифестъ е едно гениялно творение. При все това, и всѣки критически умъ ще забѣлѣжи, че не всичко изказано въ този манифестъ е научно, реално, съгласно съ дѣйствителностьта.

Марксъ си остава хегелиянецъ и въ онова съчинение, което по съдържание е пълна противоположность на хегелиянизма. И тукъ Марксъ ни дава абстрактни формули, които ни най-малко не отговарятъ на реалния животъ. Той говори за пролетариятъ, дребна буржуазия, едра буржуазия абстрактно, като че тѣзи фактори сѫ били дѣйствително развити въ всички страни. Въ 1847 година не само въ Руссия, но и въ Австрия, Италия, Германия и Сѣверо-Американскитѣ Съединени Щати пролетариятътъ току що бѣ захваналъ да се образува, а едрата буржуазия е сѫществувала повече въ неговото въображение, отколкото въ дѣйствителность. Марксъ просто обобщава факти изъ обществення животъ на Англия и отчасти на Франция, като че ли тѣ сѫществуватъ въ цѣлия свѣтъ.

Колко неоснователни сѫ били обобщенията, Марксъ можа да се убѣди една година слѣдъ като се появи на свѣтъ неговиятъ манифесть. Въ 1847 г. той прѣдсказва, че „Германия... се намира въ прѣдвечерието на една буржуазна революция“, която „може да послужи само за *непосрѣдственъ* прологъ на работническата революция“ (стр. 63). Въ дѣйствителность германската революция въ 1848 г., която се яви като ехо на февруарската революция въ Парижъ, не само не е послужила за „прологъ на работническата революция“ — отъ тогава сѫ изминали вече 52 години и още не се знае, кога ще захване работническата революция — но даже не е била една истинска буржуазна революция, а е била, ако искате, една революция на идеолози, която слѣдъ малко врѣме (въ 1850 г.) отстѫпи прѣдъ най-мрачния абсолютизъмъ. Пролетариятътъ може-би е игралъ извѣстна роля при направата на барикади въ Берлинъ, но не е игралъ никаква роля при опрѣдѣлянье характера на революционното движение. Ако

Марксъ не би се увличалъ отъ хубави абстракции, а би се вглеждалъ по-внимателно въ фактитѣ, той би забѣлѣжилъ, че въ 1847—1848 г. нито пролетариятътъ, нито буржуазията сѫ били развити до таквази степень, щото да могѫтъ направи една рѣшителна революция. Колко слаба е въ политическо отношение германската буржуазия, даже и сега, може да се види не само по туй, че тя до сега е почти изключена отъ прусската администрация, но и по туй, че тя не можа до сега да добие право за построяванье единъ паметникъ на жертвитѣ на берлинската революция. Берлинскиятъ градски съвѣтъ, който прѣдставлява въ болшинството си цвѣтътъ на германската буржуазия, трѣбваше да отстѫпи прѣдъ грубата сила на прусския абсолютизъмъ.

И като четете цѣлия манифестъ, убѣждавате се, че имате работа съ нереални обобщения, абстракции и дедукции.

Когато Марксъ говори за „търговскитѣ кризиси, които се извършватъ периодически и все повече и повече заплашватъ сѫществуваньето на цѣлото буржуазно общество, (стр. 24) той говори съвсѣмъ ненаучно: той е взелъ едно врѣменно явление и го обобщава, издига го на височината на единъ общъ социяленъ законъ. Дѣйствителностьта ни доказа, че търговскитѣ кризиси съвсѣмъ не се извършватъ периодически; повече отъ 25 години насамъ ни най-малко не заплашватъ сѫществуваньето на цѣлото буржуазно общество, макаръ че капитализмътъ се е развилъ прѣзъ послѣднитѣ 50 години и екстензивно и интензивно до небивали размѣри. Марксъ е изпусналъ изъ прѣдъ видъ еластичностьта на капитализма.

Когато Марксъ ни казва, че „долнитѣ слоеве на срѣдното съсловие . . . все повече и повече прѣминаватъ въ редоветѣ на пролетарията" (стр. 27), ний пакъ имаме работа съ една абстракция . . . отъ дѣйствителностьта, понеже, както най-сетнѣ доказа Бернщайнъ, дребната буржуазия, както и дребното земледѣлие съвсѣмъ нѣматъ намѣрение да се прѣвърнѫтъ въ пролетариятъ.

Да не забравяме още, че Марксъ въ манифестътъ си съвсѣмъ не говори за землевладѣлческата и земледѣлческата класса, като че ли всички общества състоятъ само отъ индустриялци и пролетарии. А какво значение имаха и иматъ тѣзи классове въ социялния животъ, ни доказва прѣвратътъ направенъ отъ Наполеона III, доказва ни аграрната борба въ Германия сега, както и националисто-антисемитическата борба въ сегашна Франция.

И при все това, Марксовата критика на буржуазното общество е гениялна и ще остане вѣчна. Неговиятъ манифестъ ни даде такразъ свѣтлина, която никога нѣма да изгасне. Тя ще бѫде още по-полезна, ако възбуди и критиката.

Сега една дума за непосрѣдственно-примѣнимата программа на Маркса (стр. 45). Тука намирате мѣрки отъ чисто якобински характеръ, като напр. „конфискуванье собственностьта на всички емигранти и бунтовници". Кои сѫ тѣзи бунтовници? Нима онѣзи, които не искатъ да станѫтъ комунисти? Но тогава ний нѣмаме право да се възмущаваме противъ сегашнитѣ правителства, които конфискуватъ имуществата на бунтовницитѣ. И най-сетнѣ, гдѣ е обйективниятъ критерий на бунтъ? Може би и Бернщайнъ, който се съмнява въ строгата научность на марксизма, е тъй сѫщо бунтовникъ? Това е една цѣла безсмислица.

Слѣдъ туй иде централизиранье на кредита и на прѣвознитѣ срѣдства въ рѫцѣтѣ на държавата. До колко тѣзи двѣ искания сѫ сами по себе прогрессивни, ний виждаме по туй, че двѣтѣ искания сѫ осѫществени въ държавата на крайния абсолютизъмъ: въ Руссия. Фактъ е, че при извѣстни условия тѣзи реформи могѫтъ да бѫдѫтъ полезни и на най-мрачната реакция, както видѣхме въ Италия, гдѣто желѣзно-пѫтнитѣ служащи сѫ подчинени на военна дисциплина и сѫ лишени de facto почти отъ всички политически права.

Да, животътъ е по-силенъ отъ всѣкакви, даже и най-гениялни теории. Практическиятъ животъ, въпрѣки прѣдписанията на комунистическия манифестъ, е вече докаралъ до тамъ, че шефътъ на френскитѣ социялисти, Милеранъ, засѣдава въ едно министерство съ касапина на пролетарията — съ генералъ Галифе, че баварскитѣ социялисти се борѭтъ заедно съ клерикали-чернокапци и т. н.

Но при все туй, Марксъ самъ прѣдписва съединяванье на комуниститѣ съ онѣзи партии, които стоѭтъ най-близко до тѣхъ, даже и съ буржуазни. Би било желателно да не забравятъ това и онѣзи български социялисти, които смѣтатъ едва ли не за своя най-свещенна обязанность да се борѭтъ, прѣди всичко, противъ демократическитѣ елементи и най-прогрессивнитѣ сили въ страната.

Въ това отношение ний прѣпорѫчваме комунистическиятъ манифестъ на българскитѣ читатели.

Д. Т. П.

Херманъ Зудерманъ. Щастието въ ѫгъла. Драма въ три дѣйствия. Прѣв. отъ оригинала Д-ръ К. Свраковъ и Д-ръ Д. Протичъ. Кюстендилъ. Изд. и печатъ на бр. Дюлгерови. Ц. 50 ст., стр. 73.

На Судермана се пощастливи у насъ: въ единъ мѣсецъ двѣ драми! Само че нѣкакъ все не е както трѣбва: Магда е малко достѫпна и прѣводътъ я прави съвсѣмъ недостѫпна, а Щастието въ ѫгъла е достѫпна и по-добрѣ прѣведена, но не прѣдставява нищо особенно. Единъ „хлъзгавъ“ сюжетъ, обработенъ съ техническа виртуозность, и нищо повече. Една посрѣдственна драмица, въ която има и умни мисли, но никакъвъ полетъ, никаква глѫбина. При това, положителното въ нея е една „плоска“, прозаична филистерщина.

Двѣ думи за прѣвода: той е много по-добъръ отъ оня на Магда, но още не е задоволителенъ. „... Вашитѣ състрадателни къмъ слѣпитѣ планове“ (7); „Занятията държатъ само до 4 ч. (10); „Като Ви удавамъ възможность...“ (25); „Моя животъ тукъ е изтритъ (?), почти безполезенъ“ (41); — такива изражения се срѣщатъ доста. Но още по-често намирате изражения, въ които макаръ да нѣма нищо неправилно, сѫ за осѫжданье, — защото сѫ точенъ прѣводъ, когато трѣбвало да бѫдѫтъ само прѣдадени свободно. „Прѣскѫпа ми приятелко“, „Драгий ми г-нъ Директоре“ и пр. и пр., сѫ отъ тоя родъ. Отъ тоя родъ е и самото име на драмата. „Щастието въ ѫгъла“ е прѣводъ само на думитѣ „Das Glück im Winkel“ и не съдържа ни смисъла, ни съдържанието, ни чувството имъ!

В. М.

ЕДНО ОБЯСНЕНИЕ.

Нашиятъ дългогодишенъ сътрудникъ, г. Д-ръ Д. Пасманикъ, — чиито научни статии и политически прѣгледи правѫтъ честь не само на „Мисъль“, а, вѣрваме, и на българската литература, — отъ нѣколко мѣсеца насамъ е прѣдметъ на особенно бѣсни и недобросъвѣстни нападки отъ страна на сп. „Ново Време“. Дѣйствително, това списание никога не е бивало скрупульозно въ избора на срѣдствата, съ които е атакувало ония, които сѫ се „осмѣлявали“ да не сподѣлятъ убѣжденията на Редакцията му или да я осѫждатъ; но отъ нѣколко врѣме „полемиката“ на това списание въ нищо не се отличава отъ „срѣдствата“, съ които е обичай у насъ да си служѫтъ вѣстникаритѣ въ своята „борба“ съ политически и лични противници. Като отбѣлѣзваме тоя фактъ, ний не можемъ да прѣмълчимъ, че поведението на „Ново Време“ е не само осѫдително, но и недостойно за едно списание, което уважава своитѣ читатели — и себе си.

Ако ли Редакцията на „Ново Време“ сериозно мисли, че, за да има човѣкъ убѣждения, различни отъ нейнитѣ, той трѣбва да бѫде нравственно чудовище, или че единъ Д-ръ Пасманикъ, авторъ на толкова отлични и строго-научни студии, е теоретически противникъ на марксизма не отъ убѣждение и не вслѣдствие на честна и неподкупна научна мисъль, а за нѣкакви лични облаги, — тогазъ ний не виждаме почти никаква разлика между моралната и интелектуална култура на г. Благоева и оная на послѣдния партизански драскачъ, за когото сѫ безчестни всички, които не сѫ „отъ партията“!

Отъ Редакцията на „Мисъль“.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кѫнчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Септемврий — Книжка VII.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1900.

ХОРО

Поема

От **Кирилъ Христовъ**

На покойния художникъ Георги Митовъ, — въ паметь на нашата дружба отъ дѣтинство.

Прологъ

Утрѣ — черна робска мѫка:
Утрѣ пакъ е день работенъ;
Ала днеска е недѣля
За сюрмахъ и за имотенъ.

Ей нагиздени невѣсти
Мѣркатъ се по дворищата;
Дрѣмѭтъ бабитѣ по вратни,
Дѣдовцитѣ — въ механата.

А момитѣ — пакость върла —
На хорището се сбиратъ;
Купомъ подиръ тѣхъ ергени
Съсъ закачки ги задирятъ.

Изстѫпи се момко срѣдъ сбранитѣ млади —
Не момко: босилкова китка на чело —
Па бръкна въвъ поясъ, цафара извади —
Цафара за прѝказъ по цѣлото село.

Поглади я съ пръсти той, па натъкми я
До устни прибрани и често зачѐсти.
Провикна се младъ хороводникъ-делия
И легко нозѣ по свирнята замѣсти.

Мома до ергенъ на хоро се нарежда,
Ергенъ до мома на хоро се улавя.
Свирачътъ подъ вежди момитѣ изглежда;
А пъкъ хороводникъ го съ пѣсень задява. .

Хороводникъ

Свирѝло лудо медна цафара,
Свирѝло пѣсня харна, та стара.

Години писка, младость ми свири,
Имотъ не скъта — нито подири.

А па отиде въ момини двори;
Тогай му моме вели-говори:

„Що диришъ, дѣдо? Хайде сосъ здраве!
„Постеля — тръне, каменъ ти взглаве!..

Момцитѣ

Грошо́ветѣ
Въ кошо́ветѣ,
Бешлицитѣ
Въ шиницитѣ,
Двояцитѣ
Въ чепчацитѣ.
И-и-ихъ-ихъ-ихъ-ихъ!

Ей, че затропаха ситно момитѣ!
Праскатъ колани,
Дрънкатъ гердани.
Па дяволито споглеждатъ се вситѣ:
Пѣсень гласятъ да припѣѭтъ момцитѣ.

Тукъ при моми се невѣста улавя —
Ненаиграна,
Ненапѣя́на —
Тропна-потропна, а че не стърпява
И хороводника сама отпѣва

Невѣстата

Бѣлѣжило е лудо-младо
Във село моме синьооко,
Гергьовско агне — въ рудо стадо,
Въ джбравата — дърво високо.
А на пазарь — самуръ-калпакъ
Бѣлѣжилъ е добъръ юнакъ.

Бѣлѣжи благо, па киниса
И за гурбетъ ми заминува —
Та деветь годинъ тамъ губи се,
Додѣто да се накярува.
Че иде пакъ при домъ и родъ
Съ керванъ товари скжпъ имотъ.

Ала кога се лудо върна —
Момата старо-харо взело,
Вльжъ агнето гергьовско зърна,
Дърварь дървото смъкна въ село,
А и самурови калпакъ
Откупилъ бѣше другъ юнакъ.

Хоръ отъ механата

Жена мжжа стѣга
Съ дрѣнова тояга —
Мжжь отъ жена бѣга.
Във коприва лѣга.

Момцитѣ

Иху-ху! Хайде-де!
Де, невѣсто, де!

Писна ми цафара до небото,
Хороводникъ шаренъ пошъ размаха,
Люшна се, разгърна се хорото,
Сърмени колани запращѣха, —
А че вситѣ моми у селото
На невѣста млада тъй запѣха:

Момитѣ

Мар' невѣсто, добро мило,
Дважъ ли щешъ момува?
Мар' нали се до вѣнчило
Луда налудува?

Та що би туй чудно чудо? —
Позгоди се — свада,
Задоми се — всѣко лудо
Дважъ по тебъ пропада.

На кого не си хвърлйла
Тия очи сини,
Та не си го повалила
Боленъ три години?

Я що ми сж подгоряли
Уста на момцитѣ,
Я що мрѣжа сж хванали
На моми очитѣ!

Сватба се не чуй години,
Повеке — тъкмене:
Чума по моми ще мине,
Мора по ергени.

Мар' невѣсто, добро мило,
Дважъ ли щешъ момува?
Мар' нали се до вѣнчило
Луда налудува?

Хоръ отъ механата

Заборавихъ да се жена,
Дор' кръчмарь ми не спомѐна,
Да излѣза отъ мехната
Да прошетна по махлата.

Бръмватъ, катъ пчели у кошарина,
Смѣхове и думи безобидни:
Всѣко се ухили, всѣко зина
Да подбие младини си свидни.

Разлуди се, втурна се водача
Па хорото трижди-трижъ заплети.
Тропатъ, събиратъ се околъ свирача
Кършни мо́ми и момцѝ напети.

Трепне младъ свирачъ и пакъ обори
На страни глава, — катъ че не хае...
Но цафара свири и говори,
Но цафара писка та не трае...

Сѣква смѣхъ, не чуе се закачка;
Кротко се хорото пакъ нарежда.
Хороводникъ ядно поша мачка,
Трижъ по-ядно къмъ свирачъ поглежда.

Мѣтна кавалджия очи
Около си, па проточи,
А че жална пѣсень скърши —
Потно чело да обърши...
Но поеха отъ цафара
Моми, момци пѣсня стара.

Смѣсенъ хоръ

Ранила ми е млада невѣста,
Ранила ми е татъкъ низъ друма, —
На стара майка по́вратки чини,
Прѣдъ стара майка плаче и думa:

„Защо ми, мале, либе прокуди?
Защо ме даде врагу невѣрни —
Съ единъ кракъ въ гроба, другиятъ в'кѫщи
Защо ми, мале, младость почерни?

„Откакъ за старо си ме тъкмила,
На пръстъ ми, майко, пръстенъ зарасте,
Откакъ вѣнци ни куми мѣниха —
Бодѭтъ ми чело трънe и храсте.

„Полегнѫ вечерь — смрадъ ми смърдѣе,
Брада му, мале — сѐ ежовина,
Рѫка си турѭ мѫжу на сърдце —
Рѫка ми, майко, въ люта къпина.

„Имоти стъталъ — думатъ комшии, —
Имотъ е младость — младость да скъта:
Имане, майко — бунище гнило,
Кога ще гледамъ старо въвъ кѫта.

Друсатъ младитѣ хорце,
Скачатъ като бѣсни;
Вий невѣстино сърдце,
Вие, та ще трѣсне.

Ала погледъ — ясенъ день —
Долу тя не свежда,
А свирача натѫженъ
Крадишкомъ поглежда.

Хороводникътъ

Аегиди, рано позгодена!
Що си толко бѣла и цървена? —
Въ Солунъ ли си зима зимувàла?
Подъ чадъръ ли лѣто лѣтувàла?

Аегиди, рано позгодена!
Я кажи ми: оти съхна, вѣ'на?
Дали ми си магия сторѝла,
Или ми си сърдце умилѝла?

Аегиди, рано позгодена!
Коня водѭ на вода студена —
Морно конче на вода не ходи,
Туку ме въвъ твои двори води.

Аегиди, рано позгодена!
Море дѣ отъ мѫки да се дѣна? —
Харамия башъ ке да се чина —
Младо и зелено да погина!

Момцитѣ

Хайде, хайде, булче младо,
Хайде позатропай, радо —
Да закрепи чаша вино
Харенъ момко на глава ти,
Че е въ чаша, дѣтелино,
Даръ отъ сърдце — пръстенъ злати.

А невѣста луда-полудяла
Срѣдъ хоро сама хоро повежда, —
Ужка явни пѣсни неразбрала,
Трижъ по-явна пѣсня занарежда.

Невѣстата

Ахъ, да би знала, че ще тебъ да вода —
Хвърлила бихъ се въ Цибра мѫтна во́да.

Хоръ отъ механата

Домъ си продавамъ,
Дя́ца главявамъ,
Баба залагамъ —
Въ крѫ́чмата лѣгамъ!

Закачки, смѣхъ, — ала като на сила; —
Болежка всѣко младо сърдце свива:
Невѣста погледъ е въ свирача впила,
А въ явенъ смѣхъ цафара се залива.

Самъ-тамъ настрѫхне нѣкой отъ момцитѣ:
Какъвъ е краятъ — всички се догаждатъ, —
Но тропатъ ужъ нехайно. А момитѣ
Съсъ нова пѣсень огъня подклаждатъ.

Момитѣ

Газили са до два млади елена,
Газили са прѣко нива зелена.

Прѣкоси единътъ, па си отива,
Другиятъ — харманъ вършѣе срѣдъ нива.

Ала дѣ се старъ ступанинъ догади,
Че съ трънаци млада нива загради.

Леле-варе! — Кой срѣдъ нива остава,
Него ратай за рогитѣ олава.

Кой у ютро пъкъ се върна — връхлете
И роги си самъ въ трънаци заплете. —

День се привършва, ей взе да мрачи;
Малко по малко хорó се пилѣе.
Медна цафара ту мудно бучи,
Ту като луда подѣвка се смѣе.

Ехъ, невидѣло се пусто хорó,
Дѣто невѣста съ момитѣ му друсна!
Би ще пакъ свада! Не е на добро:
Не току тъй хороводникъ се пусна . . .

А пъкъ и пакостникъ-мѣсецъ огрѣ . . .
Трепна невѣста, герданътъ и дзвекна,
И о свирача пакъ погледъ опрѣ —
Та че дѣ пѣсень моминска й текна.

Невѣстата

Де гиди юначе,
Църноокъ невѣне,
Стига ми си жалба,
Жалило по мене.—
Туку я кажи ми
Друмъ ли непогаждашъ,
Или конче нѣмашъ,
Та ми не дохаждашъ?
Ако друмъ забрави —
Кàжи, да ти пратя
Деветь воеводи —
Моитѣ деветь братя;
Ако пъкъ за конче
Имало си грижа,
Що не си ми рѣкло —
Герданъ да разнижа,
Конь да ти провода,
Желбо моя драга,
Конь, шо три сахати
Отпрѣдъ вѣтъръ бѣга.

„Мари-хо! я земайте котлитѣ!“ —
Викна баба зла прѣзъ близъкъ плетъ.
Друсатъ за изпроводякъ момитѣ,
Друсатъ, тропатъ тѣ назадъ, напрѣдъ.

Ала ей захласнатъ кавалджия
Отъ уста цафарата свали.
Ехъ, мина тозъ пѫть безъ поразия:
Мирно се хорото развали.

Пръскатъ се момитѣ по кѫщята,
Тръгватъ мълкомъ момцитѣ по тѣхъ,
Па туку се струпватъ прѣдъ кръчмата, —
А че мигомъ скри ги облакъ прахъ.

Кой кого заданя? кой що рече? —
Ни се видѣ, нито се разбра, —
Туку всѣки се за бой притече,
Всѣки във юмрукъ рѫка събра.

Сѣкашъ хала нѣкаква връхлѐтѣ,
Сѣкашъ вихъръ въ купъ ги завърте...
Но дор' нѣкой се въ кръчмата сѣти,
Улицата пуста опустѣ.

Наизливатъ старцитѣ навънка —
Гледатъ, слушатъ—нищо: пустъ мегданъ...
Само нѣкѫдѣ котелъ подрънка
И като че счуй се бѣгъ припрянъ . . .

Епилогъ

Спи селцето. Прѣливатъ звуци нощни
Изъ сѣнкитѣ, налѣгали безъ редъ.
Прѣхвръкатъ край градинитѣ овощни
Свѣтулчици. Самъ-тамъ задъ нѣкой плетъ
Излае срѣщу мѣсецъ псе на сънѣ —
И всичко пакъ въ почивка блага тъне.

Но въ прозорчето мѫтно на кръчмата
Блѣщука още слаба свѣтлинка:
Кръчмарьтъ нѣщо на тезгяха смѣта,
Па послѣ пълни старата ока
И слага я прѣдъ двóйца луди-млади,
Кои тазъ нощь ни сънь, ни дрѣмка кради.

ЕЛЕГИЯ

(Слѣдъ погребението на Никола Вискювски

Отъ Гр. Лютановъ

Отхождатъ си писатели, поети —
Прѣдвѣстници на свѣтла бждднина!
И нашиятъ край — страна на робоветѣ,
Кждѣ звѣзда спасителна не свѣти —
Ахъ, сѣкашъ ще е вѣчно въ тъмнина!

Едни умиратъ рано, неизвѣстни,
Отрудени до край отъ участь зла,
Обсипани отъ укори несвѣстни —
Като звѣзда, що плахо въ свода блѣсне
Потопжтъ се въ дълбоката мъгла!

За други готвимъ кървава засада:
„Които свѣтжтъ — нека да умржтъ,
На наш'та цѣль тѣ страшна сж прѣграда
Да ги прѣмахнемъ всички безъ пощада".
Тѣзъ гласове орисано звучжтъ!..

И гаснжтъ тѣ, отиватъ си отъ нази!
А ний не чухме благата имъ вѣсть,
Погълнати отъ шумнитѣ талази
На дневнитѣ дребнавости, умрази,
Които тровжтъ родний край злочестъ!

*

Отхождатъ си отъ насъ неоцѣнени,
Напущатъ ни — изпращаме ги ний!
И не скърбимъ — сърдцето ни не стене,
Като че има много неброени
България въ нѣдрата-си да крий!

Ахъ, може-би борбата е напрасна.
И твоитѣ най-свѣтли синове
Изгубватъ се, о родино злощастна
По нѣкаква орисница ужасна —
И хранишъ ти салтъ плахи робове!

На тукъ-тамѣ остали великани, —
Не чуе се божественниятъ зовъ!
И въ тъмний шумъ, въ брътвежи неразбрани
И викъ, и смѣхъ, и писъкъ отъ страданье
Вечъ мре гласътъ на кротката любовь!..

София, 6-и мартъ, 1900.

ПИЕРЪ ЛОТИ

Характеристика отъ **Жюль Леметръ**

(Продължение)

III.

Тукъ моето смущение се удвоява. Тая омайность на Лоти какъ да се обозначи малко по-отблизу и да се опрѣдѣли съ извѣстна точность? Тя е прѣди всичко въ самитѣ нѣща, които писательтъ рисува. Насъ твърдѣ лесно ни плѣни екзотизмътъ. По тая причина прѣди единъ вѣкъ Павелъ и Виргиния, по-сетнѣ Атала тъй мощно завладѣха въображението на публиката. Проститѣ хора, наивнитѣ души се възхищаватъ отъ романситѣ, въ които се пѣе за невиждани отъ тѣхъ нѣща, за лагуни и гондоли, или които имъ рисуватъ източни каравани, минарета и ятагани. Не тъй банална, но отъ сѫщия родъ омая има за насъ въ описанията на Лоти. Тѣ задоволяватъ прѣди всичко нашата жажда за нови впечатления. А тия описвания на нѣща, съ които нашитѣ чувства не сѫ свикнали, ги вълнуватъ още по-живо. Сетнѣ тия незнайни нѣща, тия още не изпитани комбинации на линии, цвѣтове, тонове, благоухания, ни даватъ впечатление за нѣщо далечно, мимолетно, — напомнятъ ни, че свѣтътъ е голѣмъ и че ний никога нѣма да постигнемъ въ него нѣщо повече отъ незначителни частички. Най-сетнѣ чрѣзъ единъ видъ контрастъ, до като си въобразяваме нови изгледи отъ вселенната, еднѫжъ свикнали съ тѣхъ, става ни неприятно, усѣщаме се притѣснени, чувствуваме нѣкаква носталгическа тѫга за познатитѣ, близкитѣ намъ явления, които навикътъ ни е направилъ мили!

Така, въ екзотизма има нѣщо омайно и меланхолно. Той ни очарова като рай и ни наскърбява като изгнание.

Но тая меланхолия и тая омая сѫ у Лоти особенно силни. Защо? Просто затова, защото той чувствува по-дълбоко отъ насъ, и защото никой не прѣдава своитѣ чувства съ повече искренность, нито по-непосрѣдствено, — никой по-малко не ги подправя. Той не се бои нито отъ проточеность, нито отъ повторения; той си служи съ съвсѣмъ примитивни срѣдства и нѣма никаква „маниера“ въ слога си. Всѣки пѫть, щомъ не може да прѣдаде въ цѣлость едно впечатление, той употрѣбява съ голѣма наивность думитѣ „странно“, „неизразимо“, „неопрѣдѣлимо“. Но тѣ у него никога не сѫ празни думи: неговитѣ картини сѫ тъй опрѣдѣленни, че неопрѣдѣленностьта на думитѣ, намѣсто да ги ослабѭтъ, ги усилватъ, и сѣкашъ продължаватъ блѣна. А нѣма нужда да прибавямъ изрично, че неговитѣ описания никога не сѫ чисто външни, че той отбѣлѣзва обикновенно съ сѫщия штрихъ усѣщаньето и чувството, които то възбужда въ него, и че това чувство е всѣкога твърдѣ силно и твърдѣ скръбно. Но особенно свойственно нему е това, че усѣщанията и чувствата се завършватъ обикновенно въ н'амъ-какво купнѣнье, пожелание, сладострастие; като че смущението, което буди въ него земята, да се схожда малко съ друго едно смущение, — онова, което буди жената.

Всичко туй е твърдѣ мѫчно да се каже ясно. Но сигурно е, че смъртелна тѫга вѣе отъ всѣка страница на Mariage de Loti. Тахити има болезненната примамливость на единъ чувственъ, недостѫпенъ рай, въ който никога нѣма и да отидемъ. Райска земя, дѣто фауната и флората сѫ само благотворни, дѣто нѣма ни отрова, ни змии, дѣто хората не работѭтъ и не се трудѭтъ, дѣто смѣящи се момичета прѣкарватъ живота си въ това, да се кичѫтъ съ цвѣтя и да играѭтъ, цѣли голи, въ бистритѣ бесейни, въ които се оглеждатъ лимонитѣ и портокалитѣ. Човѣкъ тамъ е вѣчно дѣте. Самото понятие за грѣхъ тамъ липсува. Кражбата, алчностьта, амбицията и всичкитѣ пороци, които произтичатъ отъ тѣхъ, тамъ сѫ непознати, защото земята тамъ храни хората безъ трудъ и защото отъ борба за животъ тамъ нѣма ни поменъ. Тамъ е непозната грѣховностьта на плътьта, а така сѫщо, вслѣдствие на туй, и срамътъ, който Милтонъ нарича нечистъ . . . Влиянието на земята, сладостьта на нѣщата, благоуханията, хубостьта на природата и на тѣлото, прохладнитѣ зефири на вечерьта тамъ тъй ясно и тъй убѣдително навѣватъ любовь, че сѣкашъ поради това и никой не мисли да съединява съ нея идея за нѣщо нечисто. Тоя миръ е прѣди закона на Мойсея, който създаде грѣха, както казва апостолъ Павелъ. Всички длъжности тамъ сѫ просто природна любовь къмъ ближнитѣ, благосклонность и състрадание. Човѣкъ цѣлъ е отдаденъ на щастието да живѣе, а обилието и продължителностьта на приятни чувства ви унасятъ въ единъ безкраенъ сънь... Но въ сѫщото врѣме стариятъ свѣтъ праща внезапни и чудати видения въ тоя дѣтски островенъ миръ, дѣто корабитѣ спиратъ само пѫтемъ; а стариятъ свѣтъ — той означава безъ съмнѣние грѣхътъ, но и трудътъ; моралната болка, но и достойнството; трудътъ, но и умътъ. И тогазъ прѣлеститѣ на райския островъ добиватъ за човѣка отъ стария свѣтъ сладостьта на запрѣтения плодъ. Той има неопрѣдѣленъ страхъ отъ тая градина на Тихия океянъ, дѣто човѣкъ не знае що е страдание. И въ него тъмно се заражда въпроса, какво е по-добро, да ли тоя прѣлестенъ, невиненъ, незначителенъ и дѣтински животъ, или онзи другия, западния животъ, въ който има порокъ и зло, но и добродѣтель. Той остава смаянъ отъ туй внезапно изчезванье на скръбьта въ едно изгубено островче, три хиляди мили далечъ отъ Парижъ и отъ Лондонъ. Да не се е озовалъ на друга планета? А което още повече уголѣмява смущението му, то е тайната на тая мурга раса, която бо-зна отъ дѣ произхожда, която прѣминува живота си да блѣнува и да люби, цѣлата религия на която се състои въ неопрѣдѣлена вѣра въ духоветѣ на умрѣлитѣ; на тая сладострастна и мечтателна раса, която живѣе срѣдъ една дивна, но нѣма природа, дѣто птички не пѣятъ, дѣто се чува шумътъ на вълнитѣ и на вѣтъра: на тая раса безъ история, която отъ година на година се намалява и изчезва и която ще умре отъ това, че е била много щастлива. Между туй, царица Помаре дава единъ балъ на морскитѣ офицери — въ своитѣ салони. Единъ отъ тѣхъ знае да свири на пияно и свири нѣщо отъ Шопена. Царицата е въ роба отъ червено кадифе. Европейскитѣ и полинезийскитѣ работи образуватъ единъ просто лудъ контрастъ. А вънъ, въ градинитѣ, момичета, облечени въ муселинъ, пѣятъ въ хорове, както въ острова Утопия и въ Атлантидитѣ; сетнѣ захващатъ танцоветѣ — нескромни и лудешки — и свършватъ къмъ зори съ всеобщо празденство на плътьта. Съединете всички тия впечатления, и още други, неопрѣдѣлими, които не помнѭ вече, и вий ще разберете, че нѣма нищо по-чувственно, нищо по-разслабяюще и по-меланхолно отъ Женидбата на Лоти.

Aziyadé ви смущава по други начинъ. Най-първо, съ впечатлението отъ изключително сладострастие, сладострастие дълбоко, нѣмо, безъ мисъль и безъ слова. Това любовно легло, — нощьта въ една ладийка, въ солунския заливъ; сетнѣ тоя животъ въ тишина и въ самотия, прѣзъ цѣла година, въ една стара кѫща на най-стария кварталъ на Цариградъ, — азъ не познавамъ по-сладъкъ и по-разнѣжающъ блѣнъ, съ който повече да се приспива съзнанието и волята. Тая тъй позната, тъй изтъркана история Пиеръ Лоти е умѣлъ да я обнови. Какъ? Като става турчинъ, като зема за една година душата на единъ турски ефенди. Не вѣрвамъ да е имало нѣкога у художникъ по-хубаво усилие на симпатизирующа фантазия, нито такава способность за подчиняванье душата подъ външни влияния, като нѣкаква безкрайно впечатлителна и еластична материя и, вслѣдствие на това, за ограничаванье живота въ чувственни усѣщания, нито, отъ друга страна, такова чудесно умѣние да се наслаждава отъ всичко. — Това е нѣщо извънредно и малко обезпокоително. Ний сме прѣдъ една душа, която е така отдадена на външния свѣтъ, че е способна да живѣе какъвто ще животъ и е готова на всичко... Дѣйствително, Пиеръ Лоти има ли своя собственна душа? Може би има нѣколко, може би, най-интимниятъ кѫтъ на душата му въ сѫщность се мѣнява, като мѣнява той мѣстожителството си. Той ни кара да чувствуваме нашата дълбока зависимость отъ видимия миръ; той би ни накаралъ и да се усъмнимъ въ нашата личность и да говоримъ безсмисленно върху енигмата на човѣшкото „азъ“.

Въ Романа на единъ спахия общото впечатление е жестоко. Пиеръ Лоти тоя пѫть ни сочи лошитѣ изгледи на земята. Ний сме въ най-безплодната, най-враждебна човѣку, най-безутѣшна и най-скръбна мѣстность, подъ ослѣпителна слънчева свѣтлина; жълтитѣ безкрайни пѣсъци, посѣни съ бѣдни селца като съ чумни останки или съ отровни блата, които ужасно се изпаряватъ при заходъ слънце. Това е най-злочестото човѣчество — и най-бруталното, и сѫщеврѣменно най-близкото до животнитѣ. То е тоже черната любовь и понѣкога придруженитѣ съ крѣсъкъ танцове на тѣла, като слонова кость, разюздани отъ животинската Венера. Това е пълното съ гримаси лице на Фату-гей,[1] която прилича на маймуна и на лекомисленна мома... То е ту мрачна мѫка, ту бѣсно сладострастие подъ бремето на огненното небе. И вий си спомняте грозната развръзка: битката между спахии и негри, смъртьта на Жанъ[2], на Фату-гей и на тѣхното дѣте...

IV.

Отъ тоя сладострастенъ и скръбенъ екзотизъмъ произтичатъ извѣстни твърдѣ силни и прости, но вѣчни чувства, чрѣзъ които сѣкашъ се продължаватъ и вдълбочаватъ посоченитѣ по-горѣ усѣщания. Таково е, на първо мѣсто, постоянно присѫщото чувство за безкрайностьта на свѣта. Може да се каже, че всѣки пейзажъ на Лоти тъмно буди въ насъ цѣлия образъ на земята; всѣки отъ неговитѣ пейзажи ни привлича, защото е новъ за насъ и защото го чувствуваме отдалеченъ отъ насъ чрѣзъ безмѣрни пространства. Това чувство носи съ себе си извѣстна скръбь; чрѣзъ него ний ясно съзнаваме нашето нищожество и нашата неспособность да се насладимъ на единъ пѫть отъ цѣлата вселенна. И тая идея за величието на земята се увеличава още повече отъ идеята за нейната вѣчность. Въ описанията на Лоти често се мѣркатъ геологически видѣния, възпоминания за историята на земята. Една тиха нощь на екваториялното море му вдъхва чувството, че въ първитѣ епохи, „прѣди деня да е билъ отдѣленъ отъ мраковетѣ, нѣщата трѣбва да сѫ имали нѣщо отъ тая безметежность на ожиданието; почивкитѣ между днитѣ на сътворението трѣбва да сѫ имали нѣщо отъ тѣзи неизразими бездвижности“. Исландското море има за него „изгледи на безжизние, — вече умрѣли или още несътворени свѣтове“. Пейзажитѣ на Бретань му правѭтъ впечатление на примитивни пейзажи, каквито ги е имало прѣди три хиляди години. — Но изведнѫжъ докато мисли за безкрайностьта и вѣчностьта на земята, тоя я чувствува мънинка и ефемерна; защото какво е онова, което не е безконечно и вѣчно? Чувството за суетностьта на нѣщата се вмъква въ най-живитѣ му описания. Идеята за всеобща тлѣнность ги помрачава всѣка минута. Тя изпъква съвсѣмъ естественно, отъ само себе и неприкрито, и впечатлението отъ нея е винаги твърдѣ мощно, защото, каквото и да правимъ, нищо не е по-печално и по-ужасно, нито пъкъ по-непонятно за насъ отъ смъртьта. Най-сетнѣ тая привичка за широки природни простори и за меланхолиитѣ, въ които тѣ ни хвъргатъ, води подирѣ си извѣстно прѣзрѣние къмъ онуй, което привлича и занимава кабинетнитѣ писатели, къмъ тѣснитѣ цивилизации, и къмъ живота въ европейскитѣ градове, — животъ тъй ограниченъ и изкуственъ. Дребнавото изучванье пороцитѣ и страститѣ на нѣкой градски житель ни привлича слабо, когато имаме земята. . . . За оногова, който е обиколилъ петьтѣхъ части на свѣта и цѣлата повръхнина на нашата планета, сюжетитѣ, що въодушевяватъ Балзака, сѫ дребнави и безинтересни.

---

[1] Героинята на романа. Б. пр.

[2] Името на героя.

Но, нѣщо повече, самиятъ екзотизъмъ на неговитѣ романи изискваше и налагаше на Лоти проститѣ сюжети и стихийнитѣ драми. Сюжетитѣ му почти не можеха да бѫдѫтъ други, освѣнъ любовни истории съ жени отъ разнитѣ страни, които кръстосва поетътъ: любовь чувственна и мечтателна, но абсолютна у жената; плодъ на любопитство и на гордость, по нѣкога и жестока, у мѫжа: вѣчната драма за разлѫката на двѣ сѫщества, които се обичатъ. Така, екзотизмътъ на романитѣ на Лоти обяснява както новостьта и силата на чувствата, така и универзалния и въ висша степень човѣченъ характеръ на чувствата.

Затова, когато любительтъ на екзотизма и на рѣдкитѣ впечатления се спре въ Франция, той може да ни разказва само идиллии, по-мѫчителни безъ съмнѣние, но все тъй несложни като Павелъ и Виргиния, Грациела или като епизода на Навзикая въ прѣлестната Одиссея. Защото, освѣнъ че негова пѫтешественъ животъ му е далъ възможность да се запознае съ хора изъ народа, съ матрози, — интензивностьта на страститѣ и мизантропията, която се ражда отъ прѣ-много опитность, и ясно-опрѣдѣленото чувство за жалкото и безполезното въ нашитѣ цивилизации, го каратъ да обича и да пригръща съ гореща симпатия проститѣ сѫщества, по-неначети п по-хубави отъ насъ, и по-близки до оная земя, която той обожава и която цѣла е избродилъ. Наистина, азъ обичамъ романитѣ на Лоти по много други причини; но ги обичамъ и за тая идея, съ която цѣли сѫ напоени: — че душата на единъ рибарь или на една бретонска селенка има хиляди шансове да бѫде по-интересна, по-достойна за изучванье отъ близу, нежели душата на единъ дивизионенъ началникъ, търговецъ или политикъ. Ако не могѫ да бѫдѫ отъ привилегированитѣ, наричани художници, които отражаватъ и описватъ онова що се извършва на повръхнината на земята, пò обичамъ да бѫдѫ отъ ония, които живѣѭтъ близко до нея и които едвамъ сѫ се отдѣлили отъ нея.

И Исландскиятъ рибарь е, като Женидбата на Лоти, като Спахията, като Азияде: — история на една любовь и на една раздѣла: историята на рибаря Янъ и на добрата и сериозна Маргарита (Gaud), които се обичатъ и се зиматъ, — Янъ, който отива като рибарь въ Исландия и не се връща, и на една стара жена, чиито внукъ отива да мре татъкъ нейдѣ, „на другия край на земята“. Братъ ми Ивъ (Yves) е историята на единъ матросъ, който се напива при всѣко излизанье на сухо, който се оженя и става баща и който може би ще се поправи; то е историята на странното и трогателно приятелство между тòя матросъ и Лоти. И азъ нѣмамъ какво друго да кажѫ за тия два разказа, освѣнъ че описанията имъ сѫ чудесни, емоцията всепроницающа и простотата абсолютна. Исландскиятъ рибарь ни рисува лова на рибата и полярнитѣ морета; Братъ ми Ивъ — прибрѣжния животъ, източнитѣ и тропическитѣ морета и „великата монотония“ на океяна; и двѣтѣ книги — Бретань, нейния изгледъ и нейната душа. Едно отъ слѣдствията на екзотизма е и това, че като сте обиколили цѣлия свѣтъ, вий гледате на своята страна и на познатитѣ вамъ прѣдмети съ дѣвственни очи, като на нѣщо ново, и съ сѫщото удивление, както сте гледали на Конго или Тахити. Но Братъ ми Ивъ и Исландскиятъ рибарь сѫ два такива романа, простотата на които би могла да бѫде анализирана и опрѣдѣлена само съ голѣмо усилие, а азъ искахъ само да покажѫ, какъ тритѣ първи романа на Лоти, тия рѣдки произведения, сѫ подготвили тия двѣ chef d'œuvres.

V.

Но азъ не съмъ съвсѣмъ спокоенъ. Боѭ се, че не съмъ умѣлъ да прѣдамъ впечатлението, което ми правѭтъ тия книги, боѭ се тоже, да не ме укорѭтъ, че съмъ се стремилъ само да прѣдамъ туй впечатление. Ще ми кажѫтъ: „всички тия романи на Лоти сѫ написани доста нехайно“. Но моя грѣшка ли е, ако менъ туй не ми прави впечатление? Или:

„не намирате ли нѣщо вѣхтошарско и др. т. въ тоя екзотизъмъ? Ний не можемъ да контролираме неговитѣ описания; това обилие отъ детали различава отъ всичко що познаваме . . .“ Да кажѫ ли, че азъ имамъ тая дѣтинщина, да намирамъ прѣлесть въ таинственностьта на тия думи. Впрочемъ нѣма я толкова. — Или: „природата въ тия романи не притиска ли малко човѣка? Такова бѣше мнѣнието на Сенъ Маркъ де Жирарденъ. Не би ли искали вий малко повечко психология?“ — Защо? Азъ намирамъ толкова, колкото ми трѣбва, и всичко щото трѣбва да има. — Или: „защо не казвате напримѣръ, че Пиеръ Лоти е правъ потомъкъ на Мюссе и на Флобера? И защо не му опрѣдѣляте мѣстото въ съврѣменната литература?“. Уви, азъ съмъ тъй малко критикъ, че когато единъ писатель ме плѣнява, азъ цѣлъ му се отдавамъ; и когато ме плѣни втори, може би все тъй силно, и въ такава степень, щото почти съвсѣмъ да изличи въ мене по-прѣжнитѣ впечатления, азъ не бихъ могълъ да ги сравнявамъ, нито да увѣрявамъ, че вторията стои по-горѣ отъ първия. — Или най-сетнѣ ще ми кажѫтъ: „но за насъ не важи да знаемъ емоциитѣ, които ви правѭтъ книгитѣ; ний искаме да научимъ отъ васъ тѣхната цѣна“. Може би, но . . .

Впрочемъ, азъ съмъ тукъ толкова по-малко способенъ да се издигнѫ по-високо отъ просто чувствуванье, че Пиеръ Лоти е, вѣрвамъ, най-деликатната машина за емоции, която съмъ виждалъ. Той ми доставя прѣ-голѣмо и остро удоволствие, което се забива тъй дълбоко въ моето месо, та и не могѫ да сѫдѭ за него. Азъ едвамъ умѣхъ да кажѫ, колко го обичамъ!

Жабешкото блато

Приказка

отъ

Н. Висковски[1]

◆

То бѣше направено врѣдъ градината. Изораха голото поле, посадиха дървета, направиха пѫтеки, алеи. И градината бѣше готова. Акациитѣ засмѣно цъвнаха прѣзъ пролѣтьта. Може да се каже, че тѣ се най-вече гордѣеха съ своята прѣмѣна. Голѣмитѣ брѣстове, кестени, тополи, които бѣха прѣсадени, пустнаха листи и зашумѣха, като да бѣха у дома си. Малкитѣ борчета, които навъсени, печални, мълчеливи, търпеливо прѣкараха зимата, се засмѣха, като усѣтиха топлитѣ лѫчи на слънцето и позеленѣха така ясно, че имъ завидѣ даже младата трѣва.

Чип, чип, чип, — чрр... чрр, — се обадиха изъ клонеститѣ брѣстове славеитѣ.

— Колко е хубаво всичко това, казаха тѣ: — тукъ може цѣла нощь да се пѣй.

Чип, чип, чип, раздаде се гласътъ. — Добрѣ сѫ направили хората, че нагласили мѣсто и за гнѣзда. Тукъ ще останемъ ний. И косоветѣ рѣшиха едногласно да останѫтъ това лѣто тукъ.

Дойдоха и лѣстовицитѣ. Най-напрѣдъ тѣ обиколиха града, всѣка една кѫща, надникнаха въ всѣка стая. Зачуруликаха, запитаха стопанкитѣ: Що сте прали, що сте ткали, дайте да кроимъ! Дайте да кроимъ! Когато не намѣриха какво да кроѭтъ, защото стопанкитѣ въ София нищо не бѣха прали, нищо не бѣха тъкали, тѣ намѣриха за добрѣ да се върнѫтъ въ градината да си свиѭтъ гнѣзда въ бюфета и да останѫтъ прѣзъ лѣтото тукъ (защото и за тѣхъ е много по-весело да стоѭтъ цѣлъ день при бюфета, гдѣто нищо не ще трѣбва да кроѭтъ).

---

[1] Изъ неиздаденитѣ му рѫкописи. *Б. Р.*

Дойдоха въ градината и други птици. Само кокошкитѣ не пустнаха; на тѣхъ бѣше строго запрѣтено да посѣщаватъ градината, едно да не ровѭтъ, а друго защото иматъ лошо име, че сѫ клюкарки; но ако се изпита по-добрѣ работата и пѣтлитѣ не сѫ по-добри стоки, въ това отношение и пѣтлитѣ не отстѫпваха. Но пѣтлитѣ и тъй не щѣха да дойдѫтъ, защото тѣ безъ кокошкитѣ не ходѭтъ нигдѣ.

— Хубаво ще бѫде, каза градинарьтъ, ако има тука вода и за риба. Ще се завъдѭтъ и жаби, но . . .

Направи се блато.

Жабитѣ отъ околнитѣ нечисти блата чуха разговора на градинаря. И изведнѫжъ тѣ подигнаха крѣсъкъ да се прѣселѭтъ.

Прѣпирнитѣ ставаха на французски и то не дотамъ правилно.

— Qui, qui, qui, каза една жаба, която плувна надъ водата и се огледа наоколо. Когато тя забѣлѣза, че никакъвъ щъркелъ не се виждаше наоколо, тя повтори Qui-qui-qui . . .

Явиха се и други по-млади жаби и завикаха и цѣлото блато се изпълни съ qui-qui-qui.

Quoi, quoi . . . quoique, quoique, обадиха се по-старитѣ жаби.

До колкото можеше да се разбере отъ тѣхния французски езикъ, работата състоеше въ това, че младитѣ жаби искаха непрѣменно да се селѭтъ въ новото блато, а старитѣ се противѣха.

Най-подиръ се свърши съ това, че младитѣ побѣдиха. И аргументътъ бѣше доста силенъ: нѣма щъркели. Дѣйствително, въ градината нѣмаше щъркели, а това бѣше важно.

Една хубава, ясна нощь жабитѣ заскачаха изъ ливадитѣ и се опѫтиха къмъ новото блато. Напрѣдъ вървѣха младитѣ, а слѣдъ тѣхъ важно пристѫпѣха и старитѣ. И всички се намѣстиха въ новото блато.

— Колко е хубаво тукъ, казаха младитѣ жаби. А главно че е свободно, съвсѣмъ свободно, — нѣма щъркели. Тѣ се най-вече бояха отъ щъркелитѣ. Тукъ можемъ да крякаме, колкото си щемъ.

— И това мѣсто има нѣкои прѣимущества, казаха по-старитѣ: има много мухи.

Жабитѣ нищо не забѣлѣзаха, ни лилящитѣ, които се надуваха съ своята прѣмѣна, ни гордитѣ тополи, ни замисленитѣ борове, ни кипариситѣ, ни славеитѣ, ни немирнитѣ лястовици. Тѣ се настаниха добрѣ въ блатото и тъй като никой ги не плашеше, тѣ захванаха често да излизатъ на повърхностьта и да крякатъ до колкото имъ е драга воля.

Отъ най-напрѣдъ кряканьето бѣше доста умѣренно.

Qui-qui-qui — се чуѭтъ десетки млади жаби — quoi, quoi, quoique се обаждатъ по-старитѣ и работа се свърши.

Но отъ день на день жабитѣ се увеличаваха, а заедно съ това и кряканията. Най викаха въ този случай младитѣ. Тѣ бѣха сѫщо за свобода на виканьето. Скоро цѣлата градина се изпълни съ тѣхното кряканье. Какво ли не говорѣха тѣ. Оплакваха се отъ блатото, обвиняваха старитѣ, че ядѣли много мухи, критикуваха всѣки който минуваше.

— Qui, qui, qui, qui, qui, qui — ние ще викаме, намъ ни е дадено това блато за да викаме. На какво прилича това, има ли, нѣкаква управия, има ли закони тукъ, ние питаме има ли закони. Какво сѫ се развикали славеитѣ, ние пропадаме.

Quoi, quoi, quoique, quoique, викаха по-старитѣ: — благоразумие! Но никой не искаше да ги чуе.

Замлъкнаха славеитѣ. Не се чуваше шума на тополитѣ, ни шепненьето на цвѣтята. Косоветѣ само въздишеха изнизко. „Веднѫжъ да си отгледаме дѣцата и ще се прѣселимъ оттукъ: отъ тѣзи жаби умираме.“

А жабитѣ все повече и повече викаха.

Замъмраха и всичкитѣ посѣтители. Отъ жабитѣ нищо не можеше да се чуе.

— Това нѣма да го бѫде тъй, каза градинарьтъ. Само жабитѣ нѣма да слушаме, я!

— Та ние не пустнахме кокошкитѣ да не правѭтъ клюки, а жабитѣ ги надминаха.

Той взе търнокопа — и отпустна водата да изтече.

Жабитѣ се разбѣгаха.

Отдъхнаха всички. Славеитѣ запѣха пакъ. Косоветѣ весело хранѣха малкитѣ. Ружитѣ изпълниха съ благъ дъхъ. Яворътъ тихо шумѣше.

За най-старъ музей се смѣта Атинската Пинакотека (картинна галерея) въ Пропилеитѣ. Въ стария Римъ и Византия е имало натрупано множество статуи и картини въ различни учреждения, храмове и форуми, но всички сѫ имали само декоративно значение, та въ тия два града не е сѫществувалъ никакъвъ музей.

Въ срѣднитѣ вѣкове ролята на древнитѣ храмове сѫ изпълнявали християнскитѣ черкви; тамъ сѫ били запазени не малко образци отъ старото изкуство.

Възраждането възбуди и вкуса къмъ колекциитѣ: Медичитѣ даватъ примѣръ, който тутакси се послѣдва отъ царье, папи и господари; образуватъ се голѣми сбирки, достѫпни не за публиката, а само за нѣкои артисти и любители. Само Революцията, само декрета отъ 27 юлий 1793 г., който създаде въ Лувръ Републиканския музей (Museum de la République), създава първиятъ истински народенъ музей. Отъ тогава музеитѣ, като ставатъ държавни, областни или общински, сѫ отворени винаги и за всички, нѣгдѣ безплатно, а нѣгдѣ срѣщу малъкъ входъ.

Нашиятъ, българскиятъ, Народенъ Музей, споредъ свидѣтелството на западнитѣ учени мѫже, заема първо мѣсто на Балканския полуостровъ слѣдъ цариградския и атинския.

До неговото основание още въ самото начало на политическата ни самостоятелность, въ самото начало на държавното ни устройство, а именно прѣзъ 1879 год. се основа Народната Библиотека въ София Може да се каже, че още тогава почнаха да се събиратъ въ нейнитѣ стаи и коридори различни паметници отъ най-стари врѣмена дори до най-новата епоха. Освѣнъ това и Министерството на Народното Просвѣщение е било единъ видъ хранилище на старини. Всички тия паметници сѫ истинскитѣ зачатъци на нашитѣ музейни сбирки, които сѫ доста значителни, за да образуватъ цѣлъ народенъ институтъ.

Какъ се е образувалъ нашия музей, у кого се е появила най-напрѣдъ идеята да се основе той, ние точно не знаемъ, но, доколкото ни се простиратъ свѣденията, неговъ създатель е билъ г. Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

Щомъ се появила идеята, тя бърже се турила въ изпълнение. Безъ да се мисли много-много, съ единъ приказъ на 3 септемврий 1892 г. отъ 1 септ. с. г. за и. д. директоръ на фиктивния музей се назначава единъ учитель отъ софийската мѫжка гимназия, който и приема отъ директора на Народната Библиотека първитѣ сбирки на музея.

Въ прѣдаденитѣ сбирки се намирали сребърнитѣ прибори на източно-румелийското губернаторство и една значителна нумизматическа колекция отъ 2563 монети (730 гръцки, 1972 римски, 306 византийски, 42 сръбски и български, 5 на латинския ориентъ, 32 турски, 76 други срѣдневѣковни и модерни) съ нумизматическа стойность на 28000 лева.

Къмъ тия старини скоро се прибавятъ и ония, що сѫ се пазили до тогава въ Министерството на Народ. Просвѣщение.

Отъ 1 януарий 1893 год. съ указъ № 1 отъ 14 ян. 1893 г. дотогавашния и. д. директоръ се назначава за директоръ на Народния Музей, който само отъ нея дата почва да функционира като самостоятелно държавно учреждение съ свой собственъ бюджетъ и печатъ.

Единъ пѫть музея създаденъ, трѣбвало е да се помисли и за неговото прѣуспѣванье. Тъкмо тогава съ приказъ № 135 отъ 30 ян. 1893 год. се съставя една специялна филологическа комисия, която, освѣнъ съ чисто езиковнитѣ въпроси, се натоварва и съ проучаванье етнографията и археологията на страната. Въ редовнитѣ членове на тая комисия, покрай другитѣ лица, е влизалъ и директора на музея, г. В. Добруски. По-послѣ самата комисия е била прѣименована: съ приказъ № 375 отъ 24 мартъ 1893 год. е билъ утвърденъ отъ г. Министра Г. Живковъ правилникъ за специялната „филологическа и археологическа комисия“.

Този правилникъ има 15 члена, отъ които пръвиятъ опрѣдѣля, че комисията има за задача: а) да се занимава съ въпроси, които засѣгатъ българския езикъ, правописъ и книжнина и б) да изучава страната въ етнографическо, археологическо и историческо отношение. За тая цѣль на комисията се съставятъ програми, въпросници и упѫтвания по събиранье на разни словесни и вещественни паметници (чл. 2 отъ правилника) По въпроситѣ, прѣдвидени въ точка *б*, комисията трѣбвало да се събира два пѫти въ мѣсеца, но само когато ѝ бѫде възложена работа (чл. 5), а за взетитѣ рѣшения е прѣдставяла министру особни рапорти (чл. 11).

До колкото знаемъ, комисията се ограничи само съ извѣстната правописна реформа и нито веднѫжъ не се събра да разисква било по етнографията, било по историята, било, най-сетнѣ, по археологията на страната; слѣдователно, нѣма и защо да диримъ по този въпросъ особни рапорти или специялни рѣшения. Слѣдъ нѣколко врѣме комисията прѣстана да функционира, безъ да бѫде и до днесь формално разтурена, а въпроса за веществениитѣ паметници на страната остана непокѫтнатъ.

А пъкъ веществениитѣ паметници, старинитѣ въобще, иматъ огромно значение за една страна. Въ тия паметници, били тѣ възхитителни или посрѣдственни, може човѣкъ да намѣри любопитни уроци по историята на старото изкуство; въ тѣхъ можемъ намѣри живъ образъ на миналото, тѣсна общность съ историческитѣ събития и лица, които ни заставятъ по-добрѣ да вникнемъ въ гънкитѣ въ душата на древностьта. Като гледаме чувственнитѣ форми, посрѣдъ които сѫ живѣли прѣминалитѣ вѣкове, умътъ ни по-добрѣ схваща нравитѣ, идеитѣ, привичкитѣ на тия изминали вѣкове; като се любуваме съ образа на боговетѣ и съ живото прѣдставление на священнитѣ легенди, по-добрѣ разбираме религията и невѣрията на народитѣ. За да се разбере по-добрѣ древностьта, трѣбва, споредъ хубавия изразъ на Титъ Ливий, човѣкъ да знае да си образува една антична душа, а пъкъ това ни позволява най вече археологията, паметницитѣ на страната.

Ракия бистра катъ кристалъ
Гяурки лѣжтъ красни,
Що блѣди движжтъ се и съ жаль
Прѣдъ погледитѣ страстни.

Летжтъ въвъ вихъръ и въ пѣсни
Кючецитѣ крилати
И удрятъ съ буйна страсть они
Зильоветѣ си злати.

Ликуватъ вси; Хафжза салъ
Ни пѣе, ни говори;
Той впилъ е погледъ пълнъ съ печалъ,
Въ тжгата що го мóри.

И взема чашата съсъ хладъ
До устни я допира,
И пълна връща я назадъ —
Той сладость не намира.

Стана̀; и тихо, съ мжтенъ взоръ,
До Мирча приближава
И съ думи кротки, сладъкъ зборъ
Къмъ него се отправя:

— „Попѣй ми, Мирчо, нѣщо ти! —
Обичамъ азъ пѣснитѣ;
Попѣй! . . Ахъ, чудни теготи
Днесъ кжсатъ ми грждитѣ“!

„Азъ пѣсень искамъ. О, безъ ней
Животътъ се не снася! —
Тя нѣкакъ сладко ме люлѣй
И въ сънъ ме лекъ прѣнася“! . .

Стисна пѣвецътъ лжкъ въ ржцѣ,
Нагла̀ся гусла чудна;
Па вѝкна пѣсень отъ сърдце
Съ въздишка дълга, трудна:

— „Навредъ се писъкъ чуй и плачь,
Навредъ се кръвь пролива;
Навредъ бѣснѣе зълъ палачъ,
Безчести и убива“.

статъченъ материалъ за единъ историко-археологически музей. Провинциалнитѣ музеи, по образеца на европейскитѣ, би били много полезни за мѣстнитѣ старини.

Нищо такова у насъ нѣма и Народния Музей трѣбваше да дири другѫдѣ срѣдства и помощь, за да закрѣпи своето сѫществувание и да усигури своя напрѣдъкъ. Това той подири у административнитѣ и училищнитѣ власти, но го намѣри само у първитѣ. И ние безъ всѣко колебание можемъ каза, че дѣйствителнитѣ създатели на Народния Музей сѫ нашитѣ административни власти.

Още въ самото начало на неговото сѫществувание управлението на Музея съ цѣлъ редъ писма се обръща до нашитѣ окрѫжни управители и околийски началници, съ молба да му оказватъ своето съдѣйствие въ задачата да събира и пази народнитѣ старини. Това обикновенно е ставало така. Директора на музея се обръща до нѣкой окрѫженъ управитель да му прѣдстави списъкъ на старинитѣ въ подвѣдомственния нему окрѫгъ; управителя иска сѫщото отъ околийскитѣ началници, а послѣднитѣ — отъ общинскитѣ управления. Събранитѣ по тоя административенъ редъ свѣдѣния се изпращатъ или отъ окр. управитель или отъ окол. началникъ директору на музея, който тогава, водѣйки се по тѣхъ, пиши въ надлежното управление да се изпрати тозъ или онзи паметникъ, тия или ония по-подробни бѣлѣжки върху извѣстенъ паметникъ, находка и пр., Такива свѣдѣния сѫ давали, напр., на 29/XI 93 г. Радомирския околийски началникъ, на 15/II 94 г. Силистренския окр. управитель, на 21/III 94 г. Ловчанския окол. началникъ, на 31/III 94 г. Брѣзнишкия окол. началникъ на 25/II 95 г. Старо-Загорския окр. управитель, на 23/III 95 год. Пловдивския окр. управитель, на 8/V 95 г. Т.-Пазарджикския окр. управитель, на 16/V 95 г. Кюстендилския окр. управитель и пр. и пр. Бивало е случай даже да се искатъ отъ административнитѣ власти свѣдѣния за старото турско име на нѣкоя мѣстность или село, па и за други дребулии, и тѣ, до колкото знаемъ, никога не сѫ отказвали да даватъ помощь и съдѣйствие на Народния Музей до толкова, до колкото имъ позволява възложената тѣмъ длъжность по управлението на административния районъ.

Има твърдѣ чести случаи, че старини се изпращатъ изведнѫжъ по нѣколко сандъка, коля и даже по цѣли вагони, така че отъ събранитѣ документални данни ние констатирахме, какво административнитѣ власти на страната ни сѫ взели живо и може да се каже изключително участие въ създаванието на Народния Музей. Ала това участие особно се проявява начевайки отъ 1895 год., когато Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла съ едно окрѫжно писмо, което носи № 9037 и дата 11 юлий 1895 год. и което е публикувано въ „Държ. Вѣстникъ“, брой 151 отъ 13/VII 95 год., стр. 5—7, дава на окр. управители наставления, какъ и какви старини тѣ трѣбва да събиратъ, пазѫтъ и прѣпращатъ въ Народния Музей.

Дѣятелностьта на администрацията и нейнитѣ органи, отъ една страна, и помощьта, която дири и намира у тѣхъ Народния

Музей, отъ друга, изпъкватъ още повече, ако покажемъ съ цифри, колко писма сѫ били размѣнени между тѣхъ. Това се вижда отъ слѣдната таблица.

Изпратени писма			Получени писма	
	Всичко	До административнитѣ власти	Всичко	Отъ административнитѣ власти
За година	Писма	Писма	Писма	Писма
1893	301	31	230	44
1894	409	110	347	113
1895	473	199	408	192
1896	503	245	396	222
1897	563	245	416	223
1898	518	236	449	240
Всичко	2767	1066	2246	1034

Туку речи половината си кореспонденция Народниятъ Музей води съ административнитѣ власти на страната, а тая кореспонденция не може да се докосва до друго, освѣнъ до запазванье и събиранье на националнитѣ старини. И намъ ни е чудно, защо директора на музея е счелъ за потрѣбно да се оплаква прѣдъ Министерството на Народното Просвѣщение, че административнитѣ власти не вземали мѣрки за запазванье и прѣпращанье въ музея старинитѣ че не се грижили за нови открития и находки, че не обръщали нуждното внимание на въпроситѣ и дѣлата, по които музеятъ се обръщалъ къмъ тѣхъ, че въобще дѣйствителностьта никакъ не отговаряла на надѣждитѣ, изказани въ окрѫжното писмо. Вмѣсто това би трѣбвало да се поблагодарѭтъ нашитѣ окрѫжни управители и околийски началници, че тѣ, покрай многото друга работа, която нѣма нищо общо съ организацията и напрѣдъка на музейното дѣло у насъ, намѣрихa врѣме да създадѫтъ музея и сега намиратъ такова, за да помагатъ по силитѣ си на неговото понататъшно прѣуспѣванье. Това би било единствената морална награда на административнитѣ ни чиновници за подкрѣпата, която тѣ тъй охотно указватъ на младия ни Народенъ Музей.

Колкото се касае до въпроса, какво сѫ направили или какво правѭтъ сега училищнитѣ власти, за да помогнѫтъ на музейното ни дѣло, ние отговаряме категорически: нищо. Тъй щото окрѫжното прѣдписание на Министерството на Нар. Просвѣщение до училищнитѣ инспектори, печатано въ „Училищенъ Прѣгледъ“, мартъ 1896 г., подъ № 9331 отъ 18 VII 95 г. остана гласъ вопіющаго въ пустинѣ. Нѣщо повече, въ врѣме на обиколката, която направихме миналата пролѣть въ Ломско и Видинско, ние забѣлѣзахме.

че не само селскитѣ, но и градскитѣ учители, па ако щете и нѣкои училищни инспектори и не подозиратъ даже, че има такова прѣдписание отъ страна на върховното имъ началство. Това доказва излишенъ пжть, че не стига само да прѣдпишешъ, но и да слѣдишъ, дали ще изпълнятъ прѣдписанието твоитѣ подвѣдомствени чиновници; иначе произлиза само деморализация.

Единъ пжть натрупани многобройни национални паметници, единъ пжть основанъ Народния Музей, трѣбвало е да се помисли за неговата наредба, за неговата организация. Може би да е имало нужда да се размисли върху тоя въпросъ прѣди основанието на музея, но щомъ сж рѣшили съ едно замахване на перото да го създаджтъ, трѣбвало е ó-врѣме да се вземжтъ мѣрки и се начертае пжтя, по който трѣбва създаденото да върви; трѣбвало е да се помисли за удобна, цѣлесъобразна сграда за националнитѣ паметници; трѣбвало е да се иматъ прѣдъ видъ основнитѣ принципи въ наредбата на единъ народенъ музей; трѣбвало е, най-сетнѣ, да се помисли и за опрѣдѣлянье длъжноститѣ и правата на тия, на които се повѣрява този музей. Такова нѣщо не е имало. Истина, съ приказъ № 631 отъ 7 юлий 1898 год., печатанъ въ Д. В., брой 150 отъ 16 юлий с. г., стр. 6, е била назначена комисия за изработване „правилникъ за урежданието и управлението на народнитѣ музеи въ София и Пловдивъ“, за която цѣль и ние, по молбата на г. Добруски, единъ отъ членоветѣ на комисията, прѣведохме отъ френски на български гръцкиятъ законъ за старинитѣ, но и до сега такъвъ правилникъ още не сжществуваили, може би, сжществува само въ проектъ. Като се водимъ отъ всичко това, ние си позволяваме да прѣдадемъ тукъ на читателя, каква би трѣбвало да бжде организацията на единъ музей като нашия.

До миналото столѣтие бѣха извѣстни само голѣми сбирки отъ книги, монети, картини, други произведения на изкуствата, классически старини и нѣкои прѣдмети изъ естествената история и етнография. Въ нашето столѣтие особно внимание взе да се обръща на сбирки отъ всѣкакъвъ родъ съ научно и практическо значение, а въ по-ново врѣме се образуваха независими музеи по изкуствата, естествената история, етнографията, антропологията, доисторическата и историческата археология, даже за търговията, пощитѣ и други практически цѣли. Отъ Европа тая тенденция минава въ другитѣ части на свѣта.

Заедно съ това се появява почти въ всѣка една цивилизована страна необходимость отъ голѣма и удобна сграда, запазена отъ пожаръ, за съхранение и нарежданье многобройнитѣ сбирки. Въ тоя случай сж се водили отъ чисто архитектурни съображения или отъ състоянието на сбирката въ онова врѣме, когато се строило самото прѣдназначено за нея здание. Наредбата на научни сбирки и особно на историческо-археологически материали, каквито сж нашитѣ въ по-голѣмата си часть, е неопрѣдѣлена, — тя зависи въобще отъ състоянието на науката, но, при все това, могжтъ се установи извѣстни правила за устройството и размѣритѣ на музеитѣ, особно на тия, които сега се строжтъ.

Не трѣбва въобще да се обръща главно внимание върху архитектурния изгледъ на сградата, а най-вече и прѣди всичко да се съгласува тя съ нуждитѣ на самитѣ сбирки. Или, ако не може архитекта да прѣнебрѣгне красотата на своето дѣло, то нека той се ограничи само съ външната страна на сградата, а вжтрѣшната да съгласува съ нуждата на самитѣ сбирки, които, като постоянно растжтъ и се допълватъ, трѣбва често да се прѣреждатъ и размѣстватъ.

У насъ се е помислило ужъ на врѣме да се съгради здание за музея, но вмѣсто да се асигнуватъ извѣстни ежегодни суми за такова здание и вмѣсто то да се строи наново по извѣстенъ планъ съ международенъ конкурсъ, заловили се да поправятъ една тъмна и влажна турска джамия. Намъ е невъзможно да изчислимъ, каква сума е изразходвана до сега за поправката на тая каменна джамия, но отъ единъ докладъ на директора на Музея до Министра на Нар. Просвѣщение, се вижда, че се е прѣдвиждало за нея прѣзъ 1893 год. по гл. XVII. § 95 на Финансовото Министерство 65000 лева, а прѣзъ 1894 год. 40000 лева по гл. X, § 44 на Министерството на Общественитѣ Сгради, Пжтищата и Съобщенията. А пъкъ джамията още се прѣправя и все ще се прѣправя! Тя е, казватъ, готова да отвори закърпенитѣ си турски врати за българскитѣ национални старини, но намъ се види и рисковано и обидно да влѣземъ вжтрѣ и да я обявимъ за Народенъ Музей на възродена България. Рисковано е, защото незаградената джамия широко е разкрила на скитници и крадци халтавитѣ низки прозорци; рисковано е, защото влагата ще развали не само хубавитѣ ни сбирки, но ще скжси и живота на музейнитѣ чиновници; рисковано е още, че сега вече джамията е тѣсна за паметницитѣ и публиката, която ще иде да ги разглежда; а обидно е, защото ние, българитѣ, трошимъ пари безцѣлно, необмислено, — съ сжщитѣ почти пари, които, сж хвърлени въ този яничарски храмъ, можахме да направимъ прилично и удобно здание, едно дѣйствително обиталище на музитѣ. Истина ви казваме, тазъ джамия съ своитѣ тѣсни и за нищо непригодни, макаръ и скжпо направени галереи, съ единствената и тѣсна дървена стълба, и то обърната съ гърба къмъ публиката, съ мрачнитѣ си съ желѣзни рѣшетки тѣсни стаи, по стѣнитѣ на които текжтъ цѣли рѣки, тазъ джамия, въ която публиката ще труполти цѣлъ день надъ главата на музейнитѣ чиновници, може да бжде прогодна за всичко, каквото обичате, но не и за Народенъ Музей. И не е ли по-добрѣ и по-цѣлесъобразно, вмѣсто да правимъ на всѣкждѣ разцѣпление, да слѣемъ сжществующия въ проектъ „Музей на българското възраждане“ и „Народния Музей“? Не е ли по-добрѣ и по-цѣлесъобразно и двата музея да се намиратъ въ една и сжща сграда, която да бжде и по-голѣма, и по-удобна и по-хубава, а джамията съ нейната дълга и тѣсна галерея, удобна за книги, да се даде на Народната Библиотека или да се опрѣдѣли за държавнитѣ архиви? Ние мислимъ, че така ще бжде и по-цѣлесъобразно, и по-хубаво, и по-ефтино.

Въ срѣднитѣ вѣкове, както и въ старо врѣме, научнитѣ и артистически сбирки не били извѣстни, защото ако и въ нѣкои черкви или дворци да сж се пазили нѣкои рѣдки по изкуство или цѣна прѣдмети, тѣ не били събрани споредъ нѣкой наученъ планъ, ами просто като останки отъ нѣкое знаменито събитие, лице или даже нѣкой светецъ. Само въ XVII столѣтие, подъ влиянието на Реставрацията, царетѣ и князетѣ почнаха да съперничатъ по между си, кой да състави по-голѣма и по-богата сбирка отъ рѣдки паметници на изкуството. Но всичко това се трупало въ единъ хаосъ, безъ да се обрѫща внимание на какво и да е научно классифициранье; само тукъ-тамъ сж нареждали прѣдметитѣ споредъ материята имъ: мраморъ, теракота, бронза, кристалъ и пр. Такава наредба, ако и да е могла да служи за исторически и археологически издирвания, повече е служила да бие въ очи, да прѣдизвиква възхищение съ своя блѣсъкъ, повече да забавлява, отколкото да поучава.

Ограничението на царската власть нанесе ударъ и на царскитѣ сбирки. Френската революция ги разбърка съвършенно, а пъкъ силното течение, което въ това врѣме възбудиха естественитѣ науки, имà такова голѣмо влияние и на историческитѣ и археологически науки, щото и тѣ си съставиха, по подражание на естественитѣ науки, специални музеи, които постепенно разрушиха старитѣ царски кабинети на изкуствата. При това классическитѣ науки не можиха да запазжтъ прѣдишното си най-високо положение, — паралелно съ чувството на свобода и независимость се възбуди у народитѣ и интереса къмъ собственото имъ минало и историята на собственото имъ развитие. За това покрай антропологическитѣ, археологическитѣ и етнографическитѣ сбирки въ музеитѣ се съставиха и сбирки отъ старини на тъй нареченитѣ варварски народи. Сжщо тогава се направиха и първитѣ сериозни опити да се прокаратъ извѣстни принципи въ класиранье на археологическо-историческитѣ паметници.

Главния принципъ въ наредбата на народнитѣ музеи, въведенъ въ нашето столѣтие намѣсто прѣдишния хаосъ, е хронологическия принципъ, споредъ който, както е казалъ Rasmus Nyerup още въ 1896 год., цѣльта на народния музей е да даде „подслонъ на древнитѣ национални паметници, които ставатъ все повече и повече рѣдки, за да може човѣкъ да изучава отъ стая въ стая постепенното развитие на културата, идеитѣ, нравитѣ и привичкитѣ на народа.“

Това хронологическо классифициране се подпълва съ географически редъ. Развитието на цивилизацията не е вървѣло едноврѣменно въ южна и сѣверна Германия или Франция, въ южна Англия, Шотландия или изолираната Ирландия. Значи необходимо е географически да се подраздѣлятъ хронологическитѣ рамки на историко-археологическитѣ музеи.

Тия два принципа на ученитѣ, които се занимаватъ съ националнитѣ старини, не се признаватъ само отъ страна на класическитѣ археолози, които и днесь продължаватъ да нареждатъ прѣдметитѣ по тѣхната материя (мраморъ, теракота, бронза, злато, сребро, кристалъ и пр.).

Ако има въ това столѣтие нѣкоя наука, която особенно да е спомогнала за развитието на историческитѣ познания, тя е археологията. Истина, най-напрѣдъ сѫ гледали на историческитѣ прѣдмети твърдѣ равнодушно и даже съ прѣзрѣние като на прѣдмети съвсѣмъ безполезни; истина, че археолозитѣ прѣди 40 години твърдѣ често сѫ били считани въ литературата и театра за комици, прѣдназначени да забавляватъ публиката, но . . . на свѣта всичко се промѣня. Научнитѣ издирвания скоро констатираха факта, че науката, съ която до скоро се подигравахa, наймного спомага за развитието на историческитѣ познания, че тя не е наука мъртва, а наука, която ни въвежда въ най-скрититѣ чувства и сѫщеврѣменно въ най-обикновеннитѣ мисли на изчезналитѣ народи. Разбира се, че археологията не е само наука за малкитѣ счупени грънци; тая наука за древнитѣ прѣдмети и паметници ни запознава съ една отъ характеристичнитѣ черти на единъ народъ и то, може би, съ най-интересната, съ тая именно, която се докосва до неговитѣ идеи и обичаи. Съ своитѣ открития археологията запозна публиката съ най-добритѣ образци на изкуството, и тя днесь е толкова разпространена, щото съ нея се занимаватъ не само учени хора и дружества, но и обикновенни смъртни, публиката; нѣщо повече, — археологията проникна и въ литературата: образува се особенъ видъ археологически романъ [1].

Това значение на археологията, на старинитѣ изобщо е било разбрано до нѣкждѣ още прѣди 10 години у насъ, та е билъ нареденъ и законъ за издирванье старини, приетъ отъ V-то Обикновено Народно Събрание на 27-й Ноемврий 1889 год. Обаче тозъ законъ е толкова ограниченъ, че националнитѣ ни паметници не можиха и още днесь не могатъ да се запазѭтъ отъ вандалското унищожение отъ страна на невѣжествени и користолюбиви субекти. Истина, прѣзъ априлъ 1895 год. Министра на Нар. Просвѣщение е поканилъ директора на музея да яви, какви измѣнения или допълнения трѣбва да се направѭтъ въ закона за старинитѣ, но ние не знаемъ, дали се е изказало нѣкакво мнѣние, и ако се е изказало, защо не се е взело то въ внимание. Факта е, че ние и до днесь си служимъ съ стария законъ, който не е въ положение да ни запази старинитѣ отъ изтрѣбление. По тая причина намъ ни се видятъ доста цѣлесъобразни мѣркитѣ, които г. М. М. Левченко е прѣдложилъ въ третия руски археологически конгресъ [2] за запазванье южно-русскитѣ старини, а именно:

1) Съ помощьта на вѣстницитѣ да се съобщава за мѣстнитѣ паметници и за ония грижи, отъ които тѣ иматъ нужда, а сѫщо и за вандализма, на който тѣ се подлагатъ.

2) Понеже тия паметници могатъ да изчезнѫтъ, то да се правѭтъ отъ тѣхъ рисунки и, ако е възможно, фотограф. снимки.

3) Да се изнамѣрѭтъ мѣрки за поддържанье и запазванье на паметницитѣ, защото не е още всичко унищожено и има до-

---

[1] Ch. Dihl, Excursions Archeologiques, прѣдговоръ.

[2] Труды III Археологическаго Съѣзда, т. I, стр. 309—312.

статъченъ материалъ за единъ историко-археологически музей. Провинциалнитѣ музеи, по образеца на европейскитѣ, би били много полезни за мѣстнитѣ старини.

Нищо такова у насъ нѣма и Народния Музей трѣбваше да дири другѫдѣ срѣдства и помощь, за да закрѣпи своето сѫществувание и да усигури своя напрѣдъкъ. Това той подири у административнитѣ и училищнитѣ власти, но го намѣри само у първитѣ. И ние безъ всѣко колебание можемъ каза, че дѣйствителнитѣ създатели на Народния Музей сѫ нашитѣ административни власти.

Още въ самото начало на неговото сѫществувание управлението на Музея съ цѣлъ редъ писма се обрѫща до нашитѣ окрѫжни управители и околийски началници, съ молба да му оказватъ своето съдѣйствие въ задачата да събира и пази народнитѣ старини. Това обикновенно е ставало така. Директора на музея се обрѫща до нѣкой окрѫженъ управитель да му прѣдстави списъкъ на старинитѣ въ подвѣдомственния нему окрѫгъ; управителя иска сѫщото отъ околийскитѣ началници, а послѣднитѣ — отъ общинскитѣ управления. Събранитѣ по тоя административенъ редъ свѣдѣния се изпращатъ или отъ окр. управитель или отъ окол. началникъ директору на музея, който тогава, водѣйки се по тѣхъ, пиши въ надлежното управление да се изпрати тозъ или онзи паметникъ, тия или ония по-подробни бѣлѣжки върху извѣстенъ паметникъ, находка и пр., Такива свѣдѣния сѫ давали, напр., на 29/XI 93 г. Радомирския околийски началникъ, на 15/II 94 г. Силистренския окр. управитель, на 21/III 94 г. Ловчанския окол. началникъ, на 31/III 94 г. Брѣзнишкия окол. началникъ на 25/II 95 г. Старо-Загорския окр. управитель, на 23/III 95 год. Пловдивския окр. управитель, на 8/V 95 г. Т.-Пазарджикския окр. управитель, на 16/V 95 г. Кюстендилския окр. управитель и пр. и пр. Бивало е случай даже да се искатъ отъ административнитѣ власти свѣдѣния за старото турско име на нѣкоя мѣстность или село, па и за други дребулии, и тѣ, до колкото знаемъ, никога не сѫ отказвали да даватъ помощь и съдѣйствие на Народния Музей до толкова, до колкото имъ позволява възложената тѣмъ длъжность по управлението на административния районъ.

Има твърдѣ чести случаи, че старини се изпращатъ изведнѫжъ по нѣколко сандъка, коля и даже по цѣли вагони, така че отъ събранитѣ документални данни ние констатирахме, какво административнитѣ власти на страната ни сѫ взели живо и може да се каже изключително участие въ създаванието на Народния Музей. Ала това участие особно се проявява начевайки отъ 1895 год., когато Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла съ едно окрѫжно писмо, което носи № 9037 и дата 11 юлий 1895 год. и което е публикувано въ „Държ. Вѣстникъ“, брой 151 отъ 13/VII 95 год., стр. 5—7, дава на окр. управители наставления, какъ и какви старини тѣ трѣбва да събиратъ, пазѫтъ и прѣпращатъ въ Народния Музей.

Дѣятелностьта на администрацията и нейнитѣ органи, отъ една страна, и помощьта, която дири и намира у тѣхъ Народния

Музей, отъ друга, изпъкватъ още повече, ако покажемъ съ цифри, колко писма сѫ били размѣнени между тѣхъ. Това се вижда отъ слѣдната таблица.

	Изпратени писма		Получени писма	
	Всичко	До административнитѣ власти	Всичко	Отъ административнитѣ власти
За година	Писма	Писма	Писма	Писма
1893	301	31	230	44
1894	409	110	347	113
1895	473	199	408	192
1896	503	245	396	222
1897	563	245	416	223
1898	518	236	449	240
Всичко	2767	1066	2246	1034

Туку речи половината си кореспонденция Народниятъ Музей води съ административнитѣ власти на страната, а тая кореспонденция не може да се докосва до друго, освѣнъ до запазванье и събиранье на националнитѣ старини. И намъ ни е чудно, защо директора на музея е счелъ за потрѣбно да се оплаква прѣдъ Министерството на Народното Просвѣщение, че административнитѣ власти не вземали мѣрки за запазванье и прѣпращанье въ музея старинитѣ че не се грижили за нови открития и находки, че не обръщали нуждното внимание на въпроситѣ и дѣлата, по които музеятъ се обръщалъ къмъ тѣхъ, че въобще дѣйствителностьта никакъ не отговаряла на надѣждитѣ, изказани въ окрѫжното писмо. Вмѣсто това би трѣбвало да се поблагодарѭтъ нашитѣ окрѫжни управители и околийски началници, че тѣ, покрай многото друга работа, която нѣма нищо общо съ организацията и напрѣдъка на музейното дѣло у насъ, намѣриха врѣме да създадѫтъ музея и сега намиратъ такова, за да помагатъ по силитѣ си на неговото понататъшно прѣуспѣванье. Това би било единствената морална награда на административнитѣ ни чиновници за подкрѣпата, която тѣ тъй охотно указватъ на младия ни Народенъ Музей.

Колкото се касае до въпроса, какво сѫ направили или какво правѭтъ сега училищнитѣ власти, за да помогнѫтъ на музейното ни дѣло, ние отговаряме категорически: нищо. Тъй щото окрѫжното прѣдписание на Министерството на Нар. Просвѣщение до училищнитѣ инспектори, печатано въ „Училищенъ Прѣгледъ“, мартъ 1896 г., подъ № 9331 отъ 18 VII 95 г. остана гласъ вопіющаго въ пустинѣ. Нѣщо повече, въ врѣме на обиколката, която направихме миналата пролѣть въ Ломско и Видинско, ние забѣлѣзахме, че не само селскитѣ, но и градскитѣ учители, па ако щете и нѣкои училищни инспектори и не подозиратъ даже, че има такова прѣдписание отъ страна на върховното имъ началство. Това доказва излишенъ пѫть, че не стига само да прѣдпишешъ, но и да слѣдишъ, дали ще изпълнятъ прѣдписанието твоитѣ подвѣдомствени чиновници; иначе произлиза само деморализация.

Единъ пѫть натрупани многобройни национални паметници, единъ пѫть основанъ Народния Музей, трѣбвало е да се помисли за неговата наредба, за неговата организация. Може би да е имало нужда да се размисли върху тоя въпросъ прѣди основанието на музея, но щомъ сѫ рѣшили съ едно замахване на перото да го създадѫтъ, трѣбвало е ó-врѣме да се вземѫтъ мѣрки и се начертае пѫтя, по който трѣбва създаденото да върви; трѣбвало е да се помисли за удобна, цѣлесъобразна сграда за националнитѣ паметници; трѣбвало е да се иматъ прѣдъ видъ основнитѣ принципи въ наредбата на единъ народенъ музей; трѣбвало е, най-сетнѣ, да се помисли и за опрѣдѣлянье длъжноститѣ и правата на тия, на които се повѣрява този музей. Такова нѣщо не е имало. Истина, съ приказъ № 631 отъ 7 юлий 1898 год., печатанъ въ Д. В., брой 150 отъ 16 юлий с. г., стр. 6, е била назначена комисия за изработване „правилникъ за уреждането и управлението на народнитѣ музеи въ София и Пловдивъ“, за която цѣль и ние, по молбата на г. Добруски, единъ отъ членоветѣ на комисията, прѣведохме отъ френски на български грѫцкиятъ законъ за старинитѣ, но и до сега такъвъ правилникъ още не сѫществуваили, може би, сѫществува само въ проектъ. Като се водимъ отъ всичко това, ние си позволяваме да прѣдадемъ тукъ на читателя, каква би трѣбвало да бѫде организацията на единъ музей като нашия.

До миналото столѣтие бѣха извѣстни само голѣми сбирки отъ книги, монети, картини, други произведения на изкуствата, классически старини и нѣкои прѣдмети изъ естествената история и етнография. Въ нашето столѣтие особно внимание взе да се обръща на сбирки отъ всѣкакъвъ родъ съ научно и практическо значение, а въ по-ново врѣме се образуваха независими музеи по изкуствата, естествената история, етнографията, антропологията, доисторическата и историческата археология, даже за търговията, пощитѣ и други практически цѣли. Отъ Европа тая тенденция минава въ другитѣ части на свѣта.

Заедно съ това се появява почти въ всѣка една цивилизована страна необходимость отъ голѣма и удобна сграда, запазена отъ пожаръ, за съхранение и нарежданье многобройнитѣ сбирки. Въ тоя случай сѫ се водили отъ чисто архитектурни съображения или отъ състоянието на сбирката въ онова врѣме, когато се строило самото прѣдназначено за нея здание. Наредбата на научни сбирки и особно на историческо-археологически материали, каквито сѫ нашитѣ въ по-голѣмата си часть, е неопрѣдѣлена, — тя зависи въобще отъ състоянието на науката, но, при все това, могѫтъ се установи извѣстни правила за устройството и размѣритѣ на музеитѣ, особно на тия, които сега се строѭтъ.

Не трѣбва въобще да се обръща главно внимание върху архитектурния изгледъ на сградата, а най-вече и прѣди всичко да се съгласува тя съ нуждитѣ на самитѣ сбирки. Или, ако не може архитекта да прѣнебрѣгне красотата на своето дѣло, то нека той се ограничи само съ външната страна на сградата, а вѫтрѣшната да съгласува съ нуждата на самитѣ сбирки, които, като постоянно растѫтъ и се допълватъ, трѣбва често да се прѣреждатъ и размѣстватъ.

У насъ се е помислило ужъ на врѣме да се съгради здание за музея, но вмѣсто да се асигнуватъ извѣстни ежегодни суми за такова здание и вмѣсто то да се строи наново по извѣстенъ планъ съ международенъ конкурсъ, заловили се да поправятъ една тъмна и влажна турска джамия. Намъ е невъзможно да изчислимъ, каква сума е изразходвана до сега за поправката на тая каменна джамия, но отъ единъ докладъ на директора на Музея до Министра на Нар. Просвѣщение, се вижда, че се е прѣдвиждало за нея прѣзъ 1893 год. по гл. XVII. § 95 на Финансовото Министерство 65000 лева, а прѣзъ 1894 год. 40000 лева по гл. X, § 44 на Министерството на Общественитѣ Сгради, Пѫтищата и Съобщенията. А пъкъ джамията още се прѣправя и все ще се прѣправя! Тя е, казватъ, готова да отвори закърпенитѣ си турски врати за българскитѣ национални старини, но намъ се види и рисковано и обидно да влѣземъ вѫтрѣ и да я обявимъ за Народенъ Музей на възродена България. Рисковано е, защото незаградената джамия широко е разкрила на скитници и крадци халтавитѣ низки прозорци; рисковано е, защото влагата ще развали не само хубавитѣ ни сбирки, но ще скѫси и живота на музейнитѣ чиновници; рисковано е още, че сега вече джамията е тѣсна за паметницитѣ и публиката, която ще иде да ги разглежда; а обидно е, защото ние, българитѣ, трошимъ пари безцѣлно, необмислено, — съ сѫщитѣ почти пари, които, сѫ хвърлени въ този яничарски храмъ, можахме да направимъ прилично и удобно здание, едно дѣйствително обиталище на музитѣ. Истина ви казваме, тазъ джамия съ своитѣ тѣсни и за нищо непригодни, макаръ и скѫпо направени галереи, съ единствената и тѣсна дървена стълба, и то обърната съ гърба къмъ публиката, съ мрачнитѣ си съ желѣзни рѣшетки тѣсни стаи, по стѣнитѣ на които текѫтъ цѣли рѣки, тазъ джамия, въ която публиката ще труполти цѣлъ день надъ главата на музейнитѣ чиновници, може да бѫде прогодна за всичко, каквото обичате, но не и за Народенъ Музей. И не е ли по-добрѣ и по-цѣлесъобразно, вмѣсто да правимъ на всѣкждѣ разцѣпление, да слѣемъ сѫществующия въ проектъ „Музей на българското възраждане“ и „Народния Музей“? Не е ли по-добрѣ и по-цѣлесъобразно и двата музея да се намиратъ въ една и сѫща сграда, която да бѫде и по-голѣма, и по-удобна и по-хубава, а джамията съ нейната дълга и тѣсна галерея, удобна за книги, да се даде на Народната Библиотека или да се опрѣдѣли за държавнитѣ архиви? Ние мислимъ, че така ще бѫде и по-цѣлесъобразно, и по-хубаво, и по-ефтино.

Въ срѣднитѣ вѣкове, както и въ старо врѣме, научнитѣ и артистически сбирки не били извѣстни, защото ако и въ нѣкои черкви или дворци да сѫ се пазили нѣкои рѣдки по изкуство или цѣна прѣдмети, тѣ не били събрани споредъ нѣкой наученъ планъ, ами просто като останки отъ нѣкое знаменито събитие, лице или даже нѣкой свѣтецъ. Само въ XVII столѣтие, подъ влиянието на Реставрацията, царетѣ и князетѣ почнаха да съперничатъ по между си, кой да състави по-голѣма и по-богата сбирка отъ рѣдки паметници на изкуството. Но всичко това се трупало въ единъ хаосъ, безъ да се обръща внимание на какво и да е научно классифициранье; само тукъ-тамъ сѫ нареждали прѣдметитѣ споредъ материята имъ: мраморъ, теракота, бронза, кристалъ и пр. Такава наредба, ако и да е могла да служи за исторически и археологически издирвания, повече е служила да бие въ очи, да прѣдизвиква възхищение съ своя блѣсъкъ, повече да забавлява, отколкото да поучава.

Ограничението на царската власть нанесе ударъ и на царскитѣ сбирки. Френската революция ги разбърка съвършенно, а пъкъ силното течение, което въ това врѣме възбудиха естественитѣ науки, имà такова голѣмо влияние и на историческитѣ и археологически науки, щото и тѣ си съставиха, по подражание на естественитѣ науки, специални музеи, които постепенно разрушиха старитѣ царски кабинети на изкуствата. При това классическитѣ науки не можиха да запазѭтъ прѣдишното си най-високо положение, — паралелно съ чуството на свобода и независимость се възбуди у народитѣ и интереса къмъ собственото имъ минало и историята на собственото имъ развитие. За това покрай антропологическитѣ, археологическитѣ и етнографическитѣ сбирки въ музеитѣ се съставиха и сбирки отъ старини на тъй нареченитѣ варварски народи. Сѫщо тогава се направиха и първитѣ сериозни опити да се прокаратъ извѣстни принципи въ класиранье на археологическо-историческитѣ паметници.

Главния принципъ въ наредбата на народнитѣ музеи, въведенъ въ нашето столѣтие намѣсто прѣдишния хаосъ, е хронологическия принципъ, споредъ който, както е казалъ Rasmus Nyerup още въ 1896 год., цѣльта на народния музей е да даде „подслонъ на древнитѣ национални паметници, които ставатъ все повече и повече рѣдки, за да може човѣкъ да изучава отъ стая въ стая постепенното развитие на културата, идеитѣ, нравитѣ и привичкитѣ на народа.“

Това хронологическо классифициране се подпълва съ географически редъ. Развитието на цивилизацията не е вървѣло едноврѣменно въ южна и сѣверна Германия или Франция, въ южна Англия, Шотландия или изолираната Ирландия. Значи необходимо е географически да се подраздѣлятъ хронологическитѣ рамки на историко-археологическитѣ музеи.

Тия два принципа на ученитѣ, които се занимаватъ съ националнитѣ старини, не се признаватъ само отъ страна на класическитѣ археолози, които и днесь продължаватъ да нареждатъ прѣдметитѣ по тѣхната материя (мраморъ, теракота, бронза, злато, сребро, кристалъ и пр.).

Единъ народенъ музей трѣбва да съдържа днесь не само чисто класическитѣ сбирки на сраната, но това именно, което най-вече я характеризира и което не може да се види на друго мѣсто; той трѣбва да съхранява всичкитѣ паметници на страната отъ най-старо врѣме дори до наши дни, но само тия паметници, които ни обясняватъ постепенното културно развитие на отечеството. Ето защо, при наредбата на единъ народенъ музей не трѣбва да се трупа въ него всѣка старинна вѣщь само за това, че е стара, а трѣбва да се гледа, има ли той отъ нея нужда за постиганье своята цѣль, която не е само научна, но и популярна.

Отъ друга страна, тъй като класическитѣ сбирки на такива малки държави, като нашата, сѫ твърдѣ поучителни за населението и иматъ голѣмо значение за успѣха на изкуството и археологията въ страната, но тъй като музеитѣ на такива държави не сѫ въ състояние да конкуриратъ съ голѣмитѣ европейски музеи по простата причина, че не разполагатъ съ такива голѣми суми, та е немислимо да иматъ пълни сбирки отъ образци на класическото изкуство, то за това тия музеи трѣбва да си набавятъ специялна колекция отъ отливки и репродукции въ такова количество, щото да могѫтъ, хронологически наредени, изрази влиянието на класическитѣ народи върху тъй нареченитѣ варвари [1].

(Ще слѣдва).

---

[1] За организацията на музеитѣ вж. статията на J. J. Worsaae въ Nordisk Tidskrift, Stockholm 1884, стр. 93 и сл., отъ която и ние се възползувахме.

ИЗЪ ХЕНРИХЪ ХАЙНЕ

Прѣвежда **Гр Лютаковъ**

I.

Дълбоко въ очи ти погледнѫ ли азъ
Скръбьта се разсѣва въвъ сѫщия часъ;
Цѣлувка гореща даришъ ли ти менъ —
Какъ здравъ съмъ и бодъръ прѣзъ цѣлия день!

Обхванѫ ли, мила, азъ твойтѣ гѫрди —
Потъвамъ въ блаженство и въ райски мечти;
Но кажешъ ли нѣжно. „о, ангеле мой“,
Сълзитѣ ми рукватъ въвъ мигъ катъ порой!...

II.

Тѣ мене ужасно раниха
И станахъ по-блѣдъ отъ смъртьта,
Еднитѣ — съсъ своитѣ ласки,
А другитѣ — съ свойта вражда.

Отрова ми въ хлѣба туриха,
Отрова — и въ мойта вода,
Еднитѣ — съсъ своитѣ ласки,
А другитѣ — съ свойта вражда!

Но тазъ, отъ която най-много
Съмъ боленъ и люто раненъ —
Тя злото ми не е желала,
Но тя и не ме ѝ обичала менъ.

ИЗЪ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Пѫтни бѣлѣжки отъ **Василъ Кѫнчовъ**

1. **Чирпанъ.**

На 5-и юний тая година отпѫтувахъ съ желѣзницата отъ София право за Чирпанската станция. Желѣзнопѫтнитѣ власти въ Българското княжество сѫ измислювали въ разни врѣмена разни прѣчки за пѫтницитѣ. Сега напр. каратъ пѫтницитѣ, които пѫтуватъ за по-далечни мѣста, да си промѣняватъ прѣзъ всѣки 2—3 станции билетитѣ, защото билетъ по-скѫпъ отъ 10 лева трѣбва да се плаща съ злато. Понеже по нашенско тоя металъ отдавна вече е сталъ рѣдкость, то пѫтницитѣ трѣбва да плащатъ на всѣки 10 лева още по 1 до $1^{1}/_{2}$ л. ажио. Въ Южна България компанията на Ориенталцитѣ кара пѫтницитѣ дори на всѣка станция да си мѣняватъ билетитѣ, защото тамъ за билети отъ 5 лева нагорѣ се иска злато. Хората по другитѣ страни измислюватъ срѣдства да оефтиняватъ по дългитѣ пѫтувания, а у насъ наопаки!

Пѫтьтъ отъ станцията до Чирпанъ е съвършенно занемаренъ. Вѣроятно, той е останалъ непоправенъ отъ турско врѣме до днесь, както и Хасковскиятъ. Единъ много голѣмъ мостъ токо до станцията бѣ строшенъ и ний трѣбваше да правимъ заобиколка прѣзъ най-лошъ пѫть, по какъвто само нашенски пайтонджия се рѣшава да минава съ рискъ да строши както вратоветѣ на пѫтницитѣ, така и своя. Сумитѣ, които се събиратъ отъ пѫтната повинность, половината се харчѫтъ по други работи, една голѣма часть за поддържанье на технически персоналъ и друга нищожна часть за поправки на пѫтищата. Който иска да види до какъвъ абсурдъ може да достигне безполезното разпиляванье на народнитѣ пари, нека прочете годишния отчетъ на Видинския окрѫженъ управитель за 1898—1899 год. Тамъ ще намѣри, че сѫ похарчени 30000 лева за чиновници по пѫтищата и 3000 лева за поправки на пѫтищата!

Късно пристигнахъ въ Чирпанъ и за голѣмо мое щастие намѣрихъ ханъ за спанье безъ дървеници. Нашитѣ ханджии и хотелджии сѫ обикновено извънредно толерантни къмъ тъзи гадина, което нѣщо тревожи пѫтницитѣ; но напослѣдъкъ се забѣлѣзва измѣнение. На много мѣста могѫтъ да се намѣрѭтъ чисти стаи за спанье само че безъ кавги никѫдѣ не мѣняватъ нечиститѣ покриви на лѣглата и завивкитѣ.

Чирпанъ е разположенъ на южния край на единъ нисъкъ хълмъ, който слиза отъ Срѣдногорскитѣ височини и при свършваньето, гдѣто е градътъ, е завитъ малко на западъ. Така щото Чирпанъ се простира по хълма отъ истокъ къмъ западъ. На западния край проглежда варовита скала, отъ която излиза голѣмъ пещеренъ изворъ, нареченъ Текира: тоя изворъ безъ съмнѣние е привлѣкълъ първитѣ заселници на града. Чирпанъ не е промѣнилъ ни най-малко турскиятъ си вѫтрѣшенъ видъ. Запазени сѫ до подробности турскитѣ криви и кални улици, само че сѫ изпоразвалени турскитѣ калдаръми, така щото сега непривикналъ чужденецъ рискува да си строши носа посрѣдъ пладнѣ, ако не гледа внимателно кѫдѣ стѫпва. Въ дъждовно врѣме нѣкои улици отъ калъ ставатъ мѫчнопрѣгазими. Чирпанскитѣ кметства сѫ се погрижили само да развалѭтъ турскитѣ джамии, за да покажѫтъ на случайни пѫтници, че въ страната царува вече не полумѣсецътъ, а кръстътъ. Мѣстото на една голѣма джамия и гробищата ѝ сѫ образували широка поляна всрѣдъ градътъ. Незначителна часть отъ тая поляна е обърната на градинка, засѣнчена само съ акации. Другото мѣсто е пусто и се пълни съ нечистотии, които въ сухо врѣме се обръщатъ на прахъ, а въ дъжделиво на калъ, и градината става мѫчнодостѫпна отъ всички страни. Чирпанското кметство, ако не би се бояло отъ поевропейчванье на града, би могло лесно да обърне цѣлата поляна на градина.

Чирпанската чаршия се състои отъ стари дъсчени дюкяни, правени съ рѣдки изключения още въ турско врѣме. Срѣщатъ се много отъ тѣхъ полуразвалени и затворени. Има на често мехни и кафенета, въ които прѣзъ цѣли дѣлнични дни забѣлѣзвахъ играчи на карти. Еснафитѣ и тукъ, както на всѣкѫдѣ по насъ, сѫ пропаднали. Само чехларскитѣ дюкяни сѫ по-угледни. Нѣкога е имало въ Чирпанъ много златари, сега сѫ останали малко дюкяни, въ които се правѭтъ селски пръстени и обеци. Въ всѣки такъвъ дюкянъ има стари монети, съ които златаритѣ правѭтъ незначителна търговия. Въ Чирпанската чаршия се срѣщатъ воденици, въ които житото се мели съ коне. Подъ единъ и сѫщъ покривъ се намира яхърътъ на конетѣ, воденицата и фурня, въ която се пече хлѣбъ отъ брашното. Такива воденици сѫ запазени и въ Хасково. Парнитѣ, които сѫ се появили тукъ-тамѣ, скоро ще турѭтъ край на тая примитивна индустрия.

Голѣмата часть отъ Чирпанското население се поминува съ земледѣлие. Особено добрѣ е поставено лозарството. Отъ севѣръ, западъ и истокъ градътъ е обиколенъ съ хубави лозя, добрѣ обработени. Переноспората отъ нѣколко години на самъ ги поврѣжда. И тая година лозята сѫ много съсипани. Удивително е, че чирпанци още не искатъ да ръсѭтъ лозята си съ берделезовиятъ разтворъ, който сигурно ги прѣдпазва отъ лошавата болесть. Азъ обиколихъ прѣзъ два пѫтища много лозя и съвсѣмъ редко видохъ ръсени. Въ Севѣрна България и въ селата вече си лѣкуватъ редомъ лозята отъ тая болесть.

Сегашниятъ Чирпанъ е отъ турски произходъ. Той е ималъ голѣмо турско население. Отъ 3000 градски кѫщи повечко отъ половината сѫ били турски току до освобождението. Главната часть отъ чаршията и най-добритѣ земи въ града и околията сѫ били турски. Сега турското население е почти на изчезванье. Сѫщото е и съ чирпанскитѣ села. На друго мѣсто ще кажемъ нѣщо повечко по тоя въпросъ. Споредъ прѣброяванието отъ 1893 г. Чирпанъ има 11069 жители.

Никакъвъ успѣхъ въ обществения животъ на Чирпанъ не се съглежда. Партийнитѣ борби сѫ съвсѣмъ лошави, станали сѫ даже пословични. Гражданитѣ, искуствено раздѣлени на партии, се гонѭтъ като върли неприятели. Образувала се е цѣла банда отъ нехранимайковци, които ходѭтъ като едноврѣмешнитѣ турски хайти съ голѣми развлечени червени пояси и съ ножове забодени въ тѣхъ. Отъ тия негодници се организиратъ изборни шайки, които безнаказанно тероризиратъ населението въ врѣме на избори, подъ закрила на полицията. Казваха ми, че Чирпанъ изпровожда шайкаджии даже въ Стара-Загора, понеже има лишни. Която партия е дохождала на власть, считала е градътъ и околията завоювани отъ нея, правила е всѣкакви пакости на противницитѣ си; узурпирала е кметството и е експлоатирала безконтролно градскитѣ приходи, отъ които е хранила своитѣ хора. Съ единъ цѣлъ редъ побоища, наранявания и убийства е напъстрена късата история на партийнитѣ борби въ Чирпанъ. Въ града иматъ партийни клубове Народняцитѣ, Цанковиститѣ, Стамболовиститѣ и сега Радославиститѣ. Каравеловъ нѣма въ тия мѣста организувани послѣдователи. И социялиститѣ сѫ съвършено безсилни. Водители на партийтѣ сѫ адвокоти. Цанковиститѣ и Народняцитѣ сѫ се появили на мѣсто на Съединистическата партия слѣдъ паданьето на Стамбулова и не могѫтъ добрѣ да се отдѣлѭтъ едни отъ други. Тѣ съставляватъ и голѣмото множество. Нѣмахъ възможность да си пояснѭ добрѣ положението на тия двѣ групи една спрямо друга. Слѣдъ паданьето на Народняцитѣ отъ власть, изглеждало е, че тѣ много губѭтъ. Но послѣ, когато се появиха нѣкакви признаци, че могѫтъ на ново да дойдѫтъ на власть, партията се е съживила. На мѣстото на старитѣ Казьонни сѫ изникнали Стамболовиститѣ и Радославиститѣ. Послѣднитѣ сѫ слабо малцинство, но като владѣюща партия въ София, тѣ сѫ господари на положението и въ Чирпанъ.

Борби партийни се появяватъ въ града само кога има избори. Въ друго врѣме партийнитѣ клубове сѫ закрити, защото нѣма за разискванье въпроси, които тревожѫтъ партийнитѣ голѣмци. Въ тия мѣста още не е помислювалъ нѣкой за политическото възпитание на народа.

Противъ десетъка всички ропталѫтъ, но отпоръ срѣщу властьта относително събиранието му не е показанъ нито въ града, нито въ селата. Единъ отъ правителственитѣ депутати, съ когото говорихъ по тоя въпросъ, се стараеше да ме увѣри, че народа въ Южна България е плащалъ голѣмъ поземленъ данъкъ, затова десетъкътъ не му се вижда тежъкъ, когато въ Сѣверна България поземлениять данъкъ билъ малъкъ, за това селенитѣ роптаяли сега тамъ противъ десетъка. Това не е истина. Десетъкътъ е тежъкъ данъкъ за цѣлото селско население. Имахъ случай да говорѭ съ много чирпански селени и въ града и по селата. На вседѣ плачѫтъ отъ тоя съсипателенъ данъкъ. Причината за тишината на чирпанскитѣ селени лѣжи на друго мѣсто. Тѣ сѫ останали по-надирѣ въ политическото развитие отъ сѣвѣрнитѣ си събратия. Въ турско врѣме чирпанскитѣ селени сѫ теглили много отъ бѣюветѣ земледѣлци, и подиръ освобождението отъ лихвари и лошави партизански правителства. Това е дѣйствувало и дѣйствува злѣ за развитието на народа.

Чирпанската околия завзима плодородната мѣстность между Марица и срѣдногорскитѣ възвишения. Земята ражда много жито и богато награждава труда на земледѣлцитѣ. Прѣди освобождението около 3/4 отъ тая земя е била притежание на турци. 26 села отъ околията сѫ били чисто български, 10 смѣсени съ турци и 13 чисто турски. Българскитѣ селени сѫ работили турскитѣ чифлици на разни условия. Имали сѫ и собствена земя, но тя е била и малко и слаба. Слѣдъ освобождението турското население почна да разпродава земята си и сега вече е на края на продажбата. Въ цѣлата околия сѫ останали само въ 3 села турци при послѣдньото прѣброяванье сѫ намѣрени едвамъ 1676 турци. Голѣмата часть отъ турскитѣ земи е купена отъ български селени, една по-малка часть е отишла въ рѫцѣтѣ на граждани. Както на вседѣ изъ България, така и тукъ селенитѣ сѫ земали пари съ лихва за изплащание на турскитѣ земи. Ние ще кажемъ нѣщо повечко по тоя въпросъ другъ пѫть, а сега ще се ограничимъ съ общи бѣлѣжки и за него.

Лихвитѣ отначало сѫ били много тежки. Главниятъ лихварь по тия мѣста, както и въ непосрѣдственната пловдивска околность е билъ и остава до сега Атанасаки Самоковеца отъ Пловдивъ. Той е взималъ отъ 36 до 64 процента отъ селенитѣ. Подиръ него е имало множина други по незначителни народни грабители. Първитѣ години слѣдъ освобождението е имало добро плодородие и хранитѣ сѫ били на цѣна, затова селенитѣ сѫ успѣвали да отплащатъ тия безбожни лихви и даже да изплатѭтъ на много мѣста дълговетѣ си, но по-сетнѣ изплащаньето се е затруднило и на нѣкои мѣста селското население е разорено отъ лихваритѣ. Такова село напр. е Сюлмешлий, което е заробено отъ горѣказания Атанасаки. Цѣлата му земя е заложена на тоя лихварь и той е пъленъ господарь на труда и на имота на селенитѣ. Въ лошаво положение се намиратъ още селата Енище и Крушово, населени съ прѣселници отъ Одринско и отъ околни села. Лихварьтъ Хаджи Желѣзко Атанасовъ е продалъ на публиченъ търгъ, между другото, и селскитѣ гѫски на Енищени! Атанасаки е завладѣлъ на много мѣста селски земи за борчове, но не е искалъ да образува отъ тѣхъ особени чифлици, а ги оставя на селенитѣ да ги работятъ съ наемъ. Голѣмъ чифликъ въ Чирпанско има само Тодораки Искровъ Кесяковъ въ с. Челтикчии: той е около 2000 уврата. Купенъ е изцѣло отъ турски бегъ, а не отъ селенитѣ за борчове.

По-голѣмата часть отъ чирпанскитѣ села обаче сѫ се отървали отъ лихваритѣ. Помогнала имъ е много на това и земледѣлската касса. Дълговетѣ на земледѣлската касса не тежѫтъ на населението. Тѣ сѫ опропастителни само тамъ, дѣто сѫ давани на партизани селени повече пари отъ колкото сѫ имъ били нуждни. Изобщо земено икономическото положение на чирпанскитѣ селени е добро. Сравнително съ това, което сѫ имали прѣди освобождението, тѣ сега могѫтъ да се считатъ заможни. Има села, които наистина сѫ заможни. Такова е напр. Али-пашино, за което подолу ще кажемъ нѣщо. Жилищата на селенитѣ сѫ подобрени навсѫдѣ и поминъкътъ имъ изобщо е много по-сносенъ отъ колкото е билъ прѣди освобождението.

Въ Чирпанъ се срѣщнахъ съ нѣколко чиновници отъ Министерството на Търговията и Земледѣлието. Единъ отъ тѣхъ ревизираше горитѣ, другъ искалъ да се запознае съ търговията на гюловото масло и въобще съ дребната наша домашна индустрия, а трети отиваше да констатира градобитни сеидби. Първитѣ двама пѫтуваха заедно и понеже не се задържаха дълго врѣме на едно мѣсто, то тѣхнитѣ обиколки имаха видъ на разходки, както обикновенно става по насъ. Тѣ бѣха обиколили въ единъ мѣсецъ голѣми пространства отъ България. Чиновникътъ по градобитината трѣбваше да види загубитѣ около с. Меричлери отъ едно скоро градобитие. Той самъ бѣше справедливо недоволенъ отъ работата си, понеже държавата, като си взимаше редовно отъ земледѣлцитѣ опрѣдѣленитѣ отъ закона проценти за осигурявание отъ градобитие, не можеше да плаща поне половината отъ загубитѣ на повреденитѣ села. Затова населението не гледа добрѣ на тоя законъ и не посрѣща весело ония чиновници, които се занимаватъ съ изпълняванието му.

Въ тридневното ми стоенье въ Чирпанъ посѣтихъ классинитѣ училища и градскитѣ църкви. Мѫжкото классно училище се поддържа отъ окрѫга. То се помѣщава въ хубава нова зграда, построена на единъ край на голѣмата нечиста чирпанска поляна. Около училището нѣма нищичко направено, което да ни свидѣтелствува за стопанската любовь на учителитѣ и на настоятелството. Можеше да се направи градинка, да се посадятъ дръвчета, да се заградв двора и да заприлича училището на обществено заведение, което възпитава дѣцата въ всѣко направление. И вѫтрѣ зданието не бѣше яко чисто. Дѣвическото класно училище се помѣщава въ стара голѣма дървена зграда, която нѣкога е служила за похвала на чирпанци, а сега поради вехтостьта си и негодностьта си служи имъ за укоръ. Градътъ не е могълъ да спести срѣдства да си построи добро здание за момичета, защото, както споменахме и по-прѣди, градскитѣ срѣдства сѫ прахосвани за подържанье на властвующитѣ партии. Градскитѣ църкви сѫ въ по-добро положение. Главната градска църква Св. Богородица, правена прѣзъ 1834 год., е хубавичка каменна зграда, чиста и свѣтла извѫтрѣ, съ хубавъ дворъ и градинка. Въ дворътъ ѝ се намиратъ камъни отъ стари зграды, като мѣстонахождение на които ми посочиха старо градище близо до Чирпанъ. Свещеницитѣ и тукъ, както и по други мѣста у насъ, се оплакватъ отъ недостатъчното число богомолци, които посѣщаватъ църквитѣ.

Въ околностьта на Чирпанъ направихъ малки обиколки. Посѣтихъ мѣстото на едно старо градище наречено Хасарлъкъ (изкривено отъ Хисарлъкъ), което се намира на с.-и. отъ града въ долината на малка рѣкичка между селата Тюркмешлии и Али-пашино. Подиръ това отидохъ въ с. Али-пашино. Добриятъ селски священникъ съ още нѣкои селени ме разведоха изъ селото, изъ което се срѣщатъ много колонни, кѫсове отъ колонни и други дѣлани камъни, довлечени отъ Хасарлъка. А въ единъ скритъ ѫгълъ на селото видѣхъ голѣма изправена мраморна статуя безъ глава, която украсява малка полянка до единъ селски бунарь. Нашиятъ държавенъ музей, който стои още заключенъ въ София, види се, малко се грижи за събиранието на старинитѣ по страната, инакъ ако бѣше, али-пашинската статуя отдавна щѣше да бѫде въ неговата ограда и не щѣха али-пашинскитѣ дѣца да я замѣрятъ съ камъни.

Али-пашино е разширено по лѣвия брѣгъ на Хисарската рѣкичка. Улицитѣ му сѫ кални, както на всичкитѣ наши села. Кѫщитѣ сѫ обиколени съ широки дворища. Плодовити дървета още нѣма изъ тѣхъ. Тукъ населението не се е подсѣтило да си сади овощни дървета, па и отъ вънъ не е имало кой да го подсѣща. Има много акации и черници. Листето на послѣднитѣ се продаваше скѫпо на хасковски жени, които развъдили много копринени буби, а не приготвили храна за тѣхъ. Азъ видѣхъ самъ какъ се продаваха листето на една черница за 5—6 и 7 лева! Кѫщитѣ на селенитѣ сѫ каменни, обикновенно съ по 2 и 3 стаи; и покрити сѫ съ керемиди и всички иматъ кумини. Селенитѣ съ имотни, нѣкои отъ тѣхъ могѫтъ да се нарѣкѫтъ и богати. До освобождението половината отъ селенитѣ сѫ били чифлигари на нѣколко бейски чифлици, разположени около шосето, водяще за Стара-Загора. Отъ освобождението насамъ али-пашинци сѫ купили повечко отъ 4000 саврата много плодородна чифлишка земя и то на скѫпа цѣна, обикновенно отъ 4 до 10 лири уврата. Попъ Мина неодавна е купилъ 19 таврати земя за 210 лири. Близо 25000 лири е дало Али-пашино за турски земи и то е само 165 кѫщи. А селенитѣ не сѫ обременени съ дългове Това показва още единъ лишенъ пѫть, че трудолюбивия нашъ селенинъ, когато попадне въ що-годѣ добри условия, може да направи дивни икономически успѣхи. Ако централното правителство се погрижеше да увеличи сумитѣ на земледѣлскитѣ каси, като ги запази сѫщеврѣменно отъ пиртизански разграбвания и при това да запази съ законъ неотчуждаваньето на селскитѣ имоти отъ лихваритѣ, то би извънредно много улеснило икономическия напрѣдъкъ на земледѣлския народъ.

Въ политическо отношение селското население не е могло да напрѣдне. Угнетявани дълго врѣме отъ власти, отъ бегове чифликчии, отъ лихвари, тукашнитѣ селени не сѫ имали възможность да се развиѭтъ политически по-добрѣ. Градскитѣ партизани сѫ ги теглили на една и друга страна безъ да сѫ искали да вдѫхватъ идея за съзнателни борби въ тѣхъ, или пакъ не сѫ били и сами тѣ приготвени за това. Едно съживяванье обаче и между тукашното селско население се съзира. Селенитѣ желаеха да се научѫтъ отъ менъ за разни работи, които ги интересуваха, но за десетъка, който бѣше главното зло на деня, съ страхъ загатваха. Дохожданието въ село подиръ менъ на единъ коненъ стражарь, случайно или нарочно, може би ги караше да не закачатъ тоя болезненъ въпросъ. Когато азъ самъ попитахъ едного селенина да ми разкаже, какъ гледатъ въ Али-пашино на десетъка, той се побоя да ми отговори, ами обърна приказката на други работи. Въ Хасковско селенитѣ се държеха по-свободно по текущи общественни въпроси.

Отъ Али-пашино заминахъ за с. Икизлери, което отстои на половинъ часъ растояние къмъ западъ. На пѫтя между двѣтѣ села въ единъ шумакъ лѣжи грамаденъ каменен стълбъ отъ древна римска постройка. Али-пашинци дигнали тоя стълбъ отъ едно мѣсто, називаемо Латински гробища и направили голѣми усилия да го закаратъ въ своята църква, но едва успѣли да го довлѣкѫтъ до Икизлерския шумакъ и тамъ го оставили. Въ селото Икизлери видѣхъ и други мраморни кѫсове отъ колони, но селенитѣ не щѣха да ми разправятъ нѣщо за тѣхъ. Прѣди да влѣзнѫ въ селото застигна ме единъ коненъ стражаръ и заедно съ менъ застана прѣдъ една група селени, които се бѣха събрали на приказки и си попиваха ракийца. Тѣ бѣха добри да ме поканѭтъ съ една чашка. Азъ се възползувахъ отъ това и влезохъ въ разговоръ съ тѣхъ. Разпитвахъ ги за голѣмия стълбъ въ шумака. Единъ селенинъ почна да ми отговаря, но другаритѣ му го сбутаха и той млъкна. Помѫчихъ се да обърнѫ разговора на друга страна, като питахъ за плодородието, но получавахъ само кѫси отговори да и не! Видѣхъ, че присѫтствието на стражаря ми побърка на работитѣ и напуснахъ селото недоволенъ. Тукъ искахъ да се научѫ нѣще повече за латинскитѣ гробища, отъ които сѫ извадени много мраморни стълбове и други дѣлани• камъни и сѫ разнесени по околнитѣ села и въ Чирпанъ, но не можахъ. Моятъ водачь не можа да ме заведе къмъ тѣхъ. Скитахме до тъмно изъ лозята между с. Икизлери и Чирпанъ, но не намѣрихме мѣстото имъ.

Село Икизлери е било до освобождението населено само съ турци, които сѫ владѣли много добра земя. Сега то заедно съ земята си е прѣкупено отъ Али-пашинци, които сѫ се заселили въ него и сега е чисто българско селце.

Късно вечерьта стигнахъ въ Чирпанъ като минахъ покрай чирпанската дѫбова горичка, наречена Памукътъ. Тя е доста осѣнена. Чирпанското кметство би могло да си направи отъ нея великолѣпно мѣсто за разходка на гражданитѣ прѣзъ тежкитѣ лѣтни горещи мѣсеци, но за подобни прѣдприятия въ тоя градъ, види се, още не е настанало врѣме. На край на тая горичка до града е построена и новата желѣзопѫтна станция на Старо-Загорската линия.

На другия день 8 юлий, прѣди да заминѫ отъ Чирпанъ, ходихъ въ кметството да потърсѭ единъ турски староходутнаме. Кметътъ ме прие добрѣ, но не можа да ми даде по добри свѣдения за документътъ, отъ колкото азъ имахъ; пакъ и нѣмаше много врѣме да разговаря съ менъ, понеже въ съсѣдната стая, дѣто имаше нѣкаква висока глъчава, го викаха. Той е новъ кметъ, младъ човѣкъ, още неизучилъ работата си, па и надали ще може да я изучи, защото партията, която го е вкарала въ кметството, скоро останала недоволна отъ него. Оказало се, че му недостигало енергия да управлява въ строгитѣ принципи на тая партия...

ТЕОРИЯТА НА ЖАНЪ ЖАКЪ РУССО

ВЪРХУ

СУВЕРЕНИТЕТА И ПРАВИТЕЛСТВОТО[1]

Студия отъ **Р. Косевъ**

Колкото се отнася до друго едно индивидуално право, — правото на сдружаванье — той го отхвърля като опасно за правилното проявление на общата воля, за доброто функциониране на суверенитета. Споредъ него, когато се образуватъ котерии, частни асоцияции въ ущърбъ на държавата, волята на всѣко отъ тѣзи общества става обща по отношение къмъ членоветѣ му и частна спрямо държавата; въ такъвзи случай, продължава той, може да се каже, че не сѫществуватъ вече толкозъ гласувачи колкото и хора, а само колкото ассоцияции сѫществуватъ. Разногласията се намаляватъ и произвеждатъ по́-малко общъ характеръ. Послѣ, когато една отъ тия ассоциации е толкозъ голѣма, щото прѣобладава надъ останалитѣ, вие имате въ резултатъ не една сумма отъ дребни различия, но само една едничка разлика; тогазъ вече не сѫществува общата воля, а мнѣнието което възтържествува е частно мнѣние. Прочее, за да може да се получи истинското изражение на общата воля, важно е, щото да нѣма отдѣлни сдружения въ Държавата, но всѣки гражданинъ да разсѫждава по своему.[2] — По този начинъ Руссо осѫжда сдружаванията и политическитѣ партии въ една държава.

Отъ всички индивидуални права само едно отъ тѣхъ — правото на петиция — се ползува съ благоволението на Руссо, но той се изказва върху него по поводъ тълкуванието на единъ позитивенъ текстъ[1] — Женевската конституция, — за това е позволено да не го смятряме като произходящо отъ неговитѣ теоретически възгледи за суверенитетътъ. Нигдѣ въ Contrat Social, дѣйствително, Руссо не споменува нищо за него.

---

[1] Продължение отъ кн. VI.

[2] C. S. II, 3.

До тукъ ний видѣхме, че едно отъ слѣдствията на принципа, че суверенитетътъ е неограничимъ, е отричанието на всѣко лично неотемлемо право на човѣка. Погрѣшно е да се мисли, че Руссо е защитникъ на личнитѣ свободи.

Второто слѣдствие отъ този принципъ е, че суверенната власть не може да бѫде възпрѣна отъ никой положителенъ законъ; тя може когато и както намѣри за добрѣ да ги отмѣнява или измѣнява. Това е вѣрно даже по отношение къмъ основния законъ, отъ който тя самата произхожда. По-горѣ ний цитирахме една часть отъ пасажа, въ който Руссо изрично казва, че нѣма въ държавата основенъ законъ, който да не може да бѫде отмѣненъ отъ народа, даже общественията договоръ; защото, продължава той, ако всичкитѣ граждани се сберѣха съ намѣрение да отмахнѫтъ по общо съгласие този договоръ, съмнѣние не може да има, че подобно рѣшение е твърдѣ законно.[2] — Въ този случай Руссо е въ съвършенъ разрѣзъ съ старото френско право. Старата юриспруденция различаваше основни и обикновенни закони. Подъ основни закони разбираха ония, които съставляватъ самата сѫщность на държавата, напр. законитѣ, които опрѣдѣлятъ формата на управлението, начина на наслѣдството на прѣстола и пр.; тѣ сѫ задължителни за монарха и той трѣбва да ги съблюдава. Така щото неограниченъ по отношение къмъ обикновеннитѣ закони, суверенътъ се е считалъ като самоограниченъ чрѣзъ основнитѣ закони на Монархията. Сѫщата разлика правѭтъ и философитѣ отъ школата на природното право въ 17 и 18 вѣкове и заключаваха отъ тукъ, че основнитѣ закони (или конституцията споредъ Vatel'я) сѫ antérieures et supérieures на обикновеннитѣ и че съблюдението имъ се налага на законодателната власть; тази послѣдната, като е безсилна да ги отмѣни или витоизмѣни, длъжна е да законодателствува въ формата и условията прѣдвидени отъ тѣхъ. Отъ французскитѣ публицисти на 18-ия вѣкъ само Montesquieu не споменува за тази разлика, вѣроятно защото не я съглежда въ английското право. Извѣстно е, че и до сега англ. парламентъ не прави разлика между основни и обикновенни закони, а вотира и отмѣнява всички безъ разлика по една и сѫщата процедура. Руссо напротивъ приема традиционното различие между тия два вида закони,[3] но неговата оригиналность се състои въ това, че до като споредъ старото право основнитѣ закони сѫ вѣчни и immuables, споредъ Руссо тѣ сѫ еднакво измѣняеми като обикновеннитѣ, съ тая само разлика, че за тѣхното измѣнение трѣбва да се слѣдва особенна процедура. Ето неговитѣ думи върху този въпросъ: Трѣбва добрѣ да се теглѭтъ и обмислятъ главнитѣ точки, които ще образуватъ основнитѣ закони и само върху тѣхъ трѣбва да се съсрѣдоточи силата на liberum veto. По този начинъ Конституцията ще бѫде по-солидна и законитѣ неотмѣняеми, до колкото тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ такива, защото е противоестественно за политическото тѣло да си налага закони, които да не може да отмѣнява; но не е нито противоестественно, нито противно на разума да може да отмѣнява тия закони съ сѫщата тържественность съ каквато ги е установилъ. Тази е единствената верига, която той може да си постави за бѫдѫщето.[1] — Въ тѣзи редове се заключава цѣла една теория на конст. право — теорията на отмѣнението и измѣнението на Конституцията.[2] Но така прѣдставенъ, възгледътъ на Руссо, трѣбва да го признаемъ, до нѣгдѣ съставлява една прѣчка за неограничената власть на суверена, що се отнася до основния законъ, който вслѣдствие на указанитѣ условия става по́-мѫчно измѣняемъ, ако не и съвършенно неотмѣняемъ.

---

[1] Lettres de la Montagne, VIII. [2] C. S. III, 18. [3] C. S. III, 12

V. *Суверенитетътъ е quasi непогрѣшимъ.* — Общата воля споредъ Руссо е винаги права и се стреми винаги къмъ общата полза; обаче непогрѣшимостьта не е необходимо условие, защото народа винаги е неподкупимъ, но той често се подава на измама и тогазъ той изглежда да желае туй що е зло[3]. Общата воля е права, защото като е принудена да се изразява чрѣзъ законъ, всѣкой при вотирането на закона мисли за общото благо, когато даже има прѣдъ видъ себе си[4].

Отъ непогрѣшимостьта на суверенитета Руссо заключава, че тържеството на болшинството при вотирането на закона показва само, че меншенството се е излъгало въ тълкуванието на общата воля, когато е мислило, че негова вотъ е нейното вѣрно изражение; така се обяснява защо именно споредъ Общ. Договоръ меншенствата оставатъ свободни и въ сѫщото врѣме длъжни да се подчиняватъ на законитѣ, които тѣ не правѭтъ сами[5].

За да бѫде общата воля непогрѣшима, изискватъ се слѣдующитѣ, споредъ Руссо, условия:

1. Трѣбва щото народътъ да е консултиранъ върху прѣдметъ отъ общъ интересъ: общата воля изгубва естественната си правота, щомъ се стреми къмъ нѣщо лично и специфирано, понеже сѫдѣйки за нѣщо чуждо, ний сме лишени отъ всѣки принципъ на справедливость, който да би ни служилъ за рѫководитель[6].

2. Трѣбва всѣки гражданинъ, повиканъ да вотира едно прѣдложение, да искаже своето собственно мнѣние, а не да се влияе отъ другиго. За туй пъкъ трѣбва гражданитѣ да се не съобщаватъ помежду си, да не сѫществуватъ партии и групи въ Държавата; защото въ такъвъ случай всѣкой исказва мнѣнието на партията или групата, къмъ която принадлежи, а не своето лично мнѣние[7].

---

[1] Considérations sur le Gouvernement de la Pologne, гл. IX, стр. 270, т. 5-й edit. Hachette

[2] Esmein: op. c. стр. 371—401;

[3] C. S. II, 3. [4] C. S. II, 4. [5] C. S. IV, 2. [6] C. S. II, 4. [7] C. S. II, 3.

3. Трѣбва общата воля да бѫде изразена отъ колкото се може повече граждани[1], и най-послѣ

4. Непогрѣшимостьта на суверенитета прѣдполага малъкъ народъ съ проста организация и еднообразенъ животъ. Това се подразбира отъ симпатиитѣ на Руссо къмъ швейцарскитѣ селени, които уреждатъ „държавнитѣ работи подъ нѣкой дѫбъ и винаги разумно[2].

Тѣзи условия сѫ трудно изпълними на практика и обясненията на Руссо по този въпросъ намаляватъ значително практическото значение на принципа, че суверенитета е почти непогрѣшимъ.

VI. *Суверенитетътъ е компетентенъ само въ границитѣ на Държавата* (Souveraineté territoriale). — На пръвъ погледъ туй качество не е логическо слѣдствие отъ обществения договоръ, който интервенира главно между индувидууми и слѣдователно суверенитета би трѣбвало да бѫде изключително личенъ, т. е. да се ограничава върху личностьта само на поданницитѣ. Но тази концепция би била въ разрѣзъ съ традиционнитѣ идеи по този въпросъ. Въ всички врѣмена и въ всичкитѣ западно-европейски държави суверенната власть е имала териториаленъ характеръ, т. е заповѣдвала е само въ границитѣ на държавата и се упражнявала не само надъ личноститѣ, но и надъ всички движими и недвижими имущества въ нейнитѣ прѣдѣли. Суверенитетътъ е придобилъ такъвъ характеръ още у древнитѣ народи и може да се обясни било като слѣдствие отъ окупацията, било като такова отъ завоюването—двѣ понятия, въ които най-лесно става смѣшение на идеитѣ собственность и власть, особенно въ първобитнитѣ врѣмена и между нецивилизовани още народи. Териториялниятъ характеръ на суверенитета се изтъкна особенно ясно у римлянитѣ подъ Республиката слѣдъ завоюването на чуждитѣ народности; чрѣзъ завоюванье на разнитѣ провинции, римскиятъ народъ стана собственникъ на завоюванитѣ земи. А веднѫжъ Римъ собственникъ на провинциитѣ, неговата власть се прострѣ и надъ обитателитѣ въ тия провинции. Въ срѣднитѣ вѣкове идеята на територия господствува и опрѣдѣля правото, обичая Териториялностьта на суверенитета се опрѣдѣля и усилва, но сѫщеврѣменно и ограничава. Тя се усили и опрѣдѣли въ този смисълъ, че суверенитета придоби чисто поземеленъ характеръ и се манифестира чрѣзъ тъй нарѣченото jurisdictio, т. е. правото на заповѣдване надъ обитающитѣ въ собственнитѣ земи на васалътъ и надъ тѣхното движимо имущество. Едно отъ послѣдствията на тази идея бѣ правилото, че васалътъ изгубва всѣка власть надъ поданницитѣ си, щомъ излѣзе извънъ земитѣ си и наопъки, поданницитѣ, които напущатъ земитѣ на васала, прѣставатъ да бѫдѫтъ нему подвластни и могѫтъ безнаказано да нарушаватъ распорежданията му. Въ срѣднитѣ вѣкове изключение отъ това правило съставляваше само суверенитета на Черквата, който носѣше чисто личенъ характеръ и поради това се простираше надъ всички вѣрующи безъ разлика на територия. Но затова пъкъ рѣшенията ѝ можеха да се изпълнятъ само чрѣзъ посрѣдството на мѣстната свѣтска феодална власть. Въ 18-и вѣкъ почти всички автори признаватъ тuй качество на суверенитета [1]. — Но, както забѣлѣзахме по-горѣ, този характеръ не произтича логически отъ идеята на единъ Общественъ договоръ.

---

[1] C. S. IV, 2. [2] C. S. IV, 1.

Руссо, обаче, се опита да я приспособи или съгласи съ теорията на обществения договоръ по единъ доста искусенъ начинъ. При сключванието на Общественниятъ договоръ, както видѣхме, всѣкой контрактантъ отчуждава на общата воля личностьта и имуществата си; частнитѣ земи, взети вкупомъ. образуватъ държавната територия и общата воля придобива власть, както надъ поданницитѣ, така и надъ почвата, която обитаватъ и по този начинъ суверенитета добива едноврѣменно личенъ и реаленъ характеръ [2]. Руссо дава и друго обяснение на териториялностьта на суверенитета. Понятието народъ е независимо отъ понятието територия; народъ може да бѫде сформиранъ прѣди да притежава една територия [3]. Единъ такъвъ народъ може отсетнѣ да завладѣе или окупира една територия и да образува държава; суверенната власть въ такъвъ случай ще се простре и надъ завладѣната или окупирана територия [4]. Но трѣбва да кажемъ, че тази хипотеза е вече прѣдвидена отъ Vatel'я въ Droits de Gens, което е отъ 1750; така щото може да се мисли, че Руссо въ тази глава само възпроизвожда идеитѣ на послѣдния. Както е извѣстно, Contrat Social е отъ 1762.

* * *

Още въ началото на този параграфъ ний бѣхме казали, че теорията на Ж Ж. Руссо, е теория на народний суверенитетъ, т. е. че споредъ него суверенитета принадлѣжи на народа и произхожда отъ него. Това е ясно отъ направенитѣ до тукъ обяснения, отъ самия общественъ договоръ и отъ самитѣ думи на Руссо, когато той заявява, че суверенитета réside éssentiellement dans tous les membres du corps (C. Social) [5]. За епохата, въ която Руссо е живѣлъ, тази теория прѣдставляваше една новость отъ разрушителенъ характеръ. Не трѣбва, обаче, да се мисли, че Руссо е единствениятъ проповѣдникъ на народния суверенитетъ. Други прѣди него така сѫщо сѫ поддържали това учение и то много по-рано отъ него. „Никой доброволно не може да пакости на самаго себе си, проповѣдваше още въ XIV-ия вѣкъ Марсилъ де Радоие. Ето защо обществото само е способно да сѫди, да ли едикоя мѣрка е съобразна съ интереса на едного само или на нѣколцина, отколкото на всички. Хората сѫ се събрали въ гражданско общество, за да могѫтъ да постигнѫтъ цѣлитѣ си, да добиѭтъ необходимото за сѫществуванието имъ и да избѣгнѫтъ туй що имъ е противно. Добрѣ изработенитѣ закони сѫ най-сигурната гаранция за благоденствието на държавата: а пъкъ тия закони трѣбва да сѫ резултатъ отъ съдѣйствието на всички, които само познаватъ туй що може да бѫде полезно или врѣдно за всѣкой единъ. Народътъ е едничкий суверенъ de jure, понеже той е самиятъ законодатель...“ [1]. Но тази доктрина биде забравена въ послѣдующитѣ вѣкове, вслѣдствие прѣобладающето влияние на теорията на божественото право въ 16 и 17 вѣкъ. А ний вече знаемъ по кой начинъ философитѣ отъ школата на естественното право дохождаха до сѫщитѣ заключения като теолозитѣ, макаръ споредъ тѣхъ първоначално суверенитетътъ да е почивалъ въ народа. Руссо е напълно логиченъ съ себе си, когато утвърждава, че народътъ не е могалъ да отчужди първоначалния си суверенитетъ. Но неговитѣ възгледи за самий народъ необходимо трѣбваше да го доведѫтъ до лъжливи заключения.

---

[1] В. Vatel: Droit de Gens § 202, 206; Bluntchli, стр. 226.

[2] C. S. I, 9

[3] Bluntschli: Op. C. стр. 42 и 76 цитира еврейския народъ за примѣръ.

[4] C. S. I, 9

[5] Lettres de la Montagne, VI.

Споредъ Руссо народъ е сборъ на отдѣлнитѣ индивидууми, които първоначално взиматъ участие въ образуваньето на обществения договоръ; сѫщия народъ и съставлява държавата, но въ качеството си на повинующъ се на законитѣ. Съ една дума, споредъ него народъ и държава сѫ едно и сѫщото нѣщо. А тъй като обществения договоръ се подновява съ всѣко послѣдующо поколение, то и суверенитета, продуктъ и слѣдствие отъ това подновяванье, принадлѣжи на всички индивидуми съставлующи държавата въ този моментъ. Така щото всѣка личность е собственикъ на припадающата му се часть отъ суверенитета и може свободно да располага съ нея jure proprietate. Че това е тъй, се вижда отъ глава VII, кн. I C. Social, въ която Руссо твърди, че „суверенътъ се състои отъ частнитѣ личности, които го съставляватъ“ и отъ гл. първа книга третя C. Social, въ която той обяснява, че „всѣкой членъ въ една държава, състояща отъ 10,000 жители, притѣжава само десетхилядната часть отъ суверенната власть“ [2]. Съ една дума, народниятъ суверенитетъ на Руссо е теорията на частичния суверенитетъ. Послѣдствията отъ това сѫ слѣдующитѣ:

Извѣстно е, че суверенитета се упражнява чрѣзъ гласуванье и избиранье. А тъй като всѣка личность е собственикъ на една часть отъ суверенитета, то всѣки има неотемлемото право на упражнение суверенитета. Съ други думи гласуваньето и избираньето съставляватъ естественно право на индивидуума. Таквозъ е, дѣйствително, заключението на Руссо, [3] споредъ когото „нищо не може да отнеме правото на гласуванье на единъ гражданинъ“. Качеството на избиратель принадлѣжи, споредъ него, на всѣко човѣшко сѫщество безъ разлика на полъ и възрасть. Отъ тукъ логически слѣдва, че суверенътъ или законодательтъ не може въ нищо да ограничи начинътъ на упражнението на туй право: слѣдователно женитѣ, даже юношитѣ, военнитѣ на дѣйствителна служба, осѫденитѣ за позорни прѣстѫпления, би трѣбвало да участвуватъ безразлично въ проявление на народната воля. Нѣщо повече, тази концепция за естеството на гласоподаването оправдава всѣко злоупотрѣбление отъ страна на избирателитѣ и избираемитѣ съ гласоветѣ: избирательтъ, собственникъ на правото на гласоподавание, може да разполага съ една собственность както ще, той може да продаде гласътъ си, кандидатътъ безъ страхъ на наказание може да купи гласоветѣ, отъ които се нуждае или да подкупи ония, чието влияние заплашва успѣхътъ на кандидатурата му. — Руссо смятря всички тия злоупотрѣбления като нищожни и неспособни да попречѫтъ на проявлението на истинската обща воля[1] но той не се съпикасва, че подобенъ възгледъ за гласоподаванието заплашва самия принципъ на неотчуждаемостьта на суверенитета. И наистина, ако болшинството е на мнѣние да отчужди припадающата се нему часть отъ суверенитета, никой не може да го възпре, понеже правото на собственность е абсолютно и заключава въ себе си възможностьта на jus abutendi. Тогазъ гдѣ би останалъ принципътъ на неотчуждаемость и какво би гарантирало меншеството отъ подобна постѫпка? — Тѣзи абсурдности логически произтичатъ отъ идеята, която Руссо си прави за гласоподаванието, която идея сама проистича отъ утвърждението, че всѣки е собственникъ на суверенитета [2].

---

[1] Цитирано въ La souveraineté du peuple, par Eugene d'Eichtal, Paris, 1895, стр. 33.

[2] ср. сѫщо Emile, V.

[3] C. S. liv IV, 1 infine.

Но истина ли е, че суверенитета принадлѣжи jure proprietate на народа? — По този въпросъ ний не можемъ се съгласи съ Руссо. Неговата основна грѣшка се състои въ туй, мислимъ, че тукъ той не прави никаква разлика между частни и публични права. Суверенитетътъ е институтъ на публичното право, на държава, и като такъвъ, частнитѣ личности не могѫтъ да бѫдѫтъ негови собственици. Собственностьта на суверенитета принадлежи на държавата, която отпуща на народа само правото на ползувание отъ него; така щото народътъ е usufruitier, а не собственникъ на суверенитета. Изражението народенъ суверенитетъ би трѣбвало да се замѣни съ — държавенъ суверенитетъ, като по-съотвѣтственъ на съврѣменнитѣ възгледи на публичното право за суверенитета. Суверенитетътъ не прѣдшествува държавата, нито е извънъ или надъ нея; той е, споредъ изражението на Блунчли, който най-добрѣ анализира често употрѣбяванитѣ въ публичното право политически термини, силата и достоинството на самата държава [3]. Тази доктрина прави разлика въ понятията общество, народъ, нация и държава, които Руссо смѣсва на всѣка стѫпка; освѣнъ това нейното прѣимущество се състои въ туй, че се адоптира къмъ разнитѣ видове управления и форми на държавна организация, когато теорията на Руссо прѣдполага републиканската само форма на управление и то изключително директното управление. Споредъ нея гласоподаването е една държавна функция, а не лично право на индивидуума, както мисли Руссо, а на това основание държавата има право да реглементира упражнението ѝ. Освѣнъ това доктрината на държавния суверенитетъ обяснява по единъ по-юридически начинъ неотчуждаемостьта на суверенитета, като различава собственостьта отъ usufruit. Собственостьта принадлѣжи на държавата, която обхваща като personne morale миналитѣ, настоящитѣ и бѫдѫщитѣ поколения на нацията. Всѣко поколение е само usufruitier и въ качеството си на таково нѣма правото да лиши слѣдующитѣ подиръ него отъ едно право, което принадлѣжи на всички. Народътъ е единъ отъ елементитѣ на държавата, но не и самата държава. Руссовата теория отдава суверенитета на една отъ съставнитѣ части на държавата и това обстоятелство обяснява исключителния характеръ на неговата доктрина. Впрочемъ, ний ще имаме случай да се повърнемъ върху този въпросъ, когато ще говоримъ изобщо за характера на Руссовата доктрина и нейното влияние върху позитивното конституционно право на западно-европейскитѣ и нѣкои отъ американскитѣ държави.

---

[1] idem.

[2] В. върху този въпросъ Esmein op. c. стр. 187—192; и Ducrocp: op. c. III-й т. стр. 6—10.

[3] Blunsthli: op. c 445.

(Ще слѣдва).

Религиозно възпитание, религия, наука.

Случайни бѣлѣжки отъ **Д-ръ В. Миролюбовъ**

◆

Членъ 11 отъ новия законопроектъ за училищата гласи: „Основнитѣ училища иматъ за цѣль да дадѫтъ на бѫдѫщитѣ граждани *нравственно-религиозно* възпитание и да ги развиѭтъ умственно и тѣлесно.“ Както знае читательтъ, отъ нѣколко мѣсеца насамъ се води жестока борба за думата *религиозно* въ горния членъ. Органътъ на Учителския съѭзъ, както и отдѣлни окол. учит. дружества, клонове отъ Съѭза, се произнесоха *противъ* тая прибавка къмъ досегашната цѣль на нашето основно училище. Въ отговоръ на това нѣкои политически вѣстници, но особенно *Църковенъ Вѣстникъ* и *Съвѣтникъ* отвориха една, по нашето мнѣние, не твърдѣ достолѣпна война противъ Съѭза и противъ учителството, война, въ която най-силното орѫжие бѣше . . . обвиняванье на нѣкакви социялистчета въ „безбожие“ и която подкрѣпи, а до нѣкѫдѣ и причини „изгонването“ на мнозина отъ тия „безбожници“ изъ училищата. Нашето мнѣние е, че никакъ не прави честь на една държава, въ която е възможно единъ гражданинъ да бѫде изложенъ на гонения зарадъ своитѣ убѣждения, — колкото тия гонения и да сѫ полезни за самитѣ граждани. Дѣйствително, добра свобода на убѣждение и на мисъль сѫществува въ една държава, въ която *единъ* основенъ учитель или *всички заедно* нѣматъ правото да изкажѫтъ своето *мнѣние* — каквото и да бѫде то! — по единъ въпросъ, който досѣга най-много тѣхъ и за който самата власть ги кани да се изкажѫтъ! За насъ — и вѣрваме, не само за насъ, а и за хиляди други — уволняваньето само на *единъ* отъ ония учители, които сѫ се изказали *противъ* религиозното възпитание, е една варварщина, недостойна за едно колко-годѣ културно общество и ний не можемъ да не изкажемъ тукъ своето съжаление, че м-вото на нар. просвѣщение не се е счело длъжно да прѣдпази това, като напомни на своитѣ прѣ-ревностни органи, че въ България е освѣтена свободата на убѣжденията. Защото, както изглежда, повечето отъ тия органи не сѫ способни да направѭтъ разлика между мнѣнието на учителя за цѣльта на възпитанието и неговата работа въ училището, а мислѭтъ (ако въобще мислѭтъ), че който има това мнѣние той „не вѣрва въ Бога“ и „слѣдователно, е безнравственъ“ . . . По-долу ний ще се спремъ върху теоретическата страна на „вѣрваньето“ и „невѣрваньето“ въ Бога, но по-напрѣдъ трѣбва да свършимъ съ частния въпросъ, въпросътъ за религиозното възпитание като цѣль на нашето основно училище.

I.

Ний оставяме съвсѣмъ на страна въпроса, желателно ли е училището да дава религиозно възпитание, тъй като по тоя въпросъ може да има различни мнѣния. Но като се поставяме на гледна точка на ония, които считатъ това за желателно, ще попитаме само: постижимо ли е то у насъ? Съ други думи: може ли въ характера на нашето основно училище да послѣдва нѣкакво дѣйствително измѣнение отъ това, че му се възлага за напрѣдъ да дава не само нравственно, но и религиозно възпитание?

Отговорътъ на тоя въпросъ може да бѫде и положителенъ и отрицателенъ. — ще зависи отъ туй, какво ще значи хубавата и сама по себе безвредна дума. Ако изразътъ „религиозно възпитание“ означава, че за въ бѫдѫще трѣбва лека-по-лека да се изхвърлѭтъ изъ программата на осн. училище ония прѣдмети, които съ нищо не помагатъ на „религиозното възпитание“. тогава, нѣма съмнѣние. ще се получи едно — и много дѣйствително даже! — измѣнение на негова характеръ. Именно, подиръ 10—20 г. нашата народна масса би потънала въ онова невѣжество и оная духовна слѣпота, въ които случаятъ и варваринътъ-завоеватель я бѣха потопили и които отъ памти-вѣка сѫ образували идеала на тиранията. Противъ подобни тенденции, ако бихме имали основание да ги прѣдполагаме, би трѣбвало да се опълчи всичко честно и всичко мислящо, въ единъ безпощаденъ походъ на животъ и на смърть. Но както втората половина отъ цитирания членъ, така и глупавиятъ и случаенъ начинъ, по който се е вмъкнала тая прибавка,[1] не ни даватъ право да прѣдполагаме никакви подобни тенденции у съставителитѣ на проекта, още по-малко у кабинета, който го прѣдлага отъ свое име. Но ако нѣмаме основание да подозираме, че мотиви отъ тоя родъ сѫ диктували въпросното измѣнение въ досегашната цѣль на основното училище, нищо не ни гарантира, че това измѣнение не може отъ сега нататъкъ да послужи за изворъ и за помагало на гибелни и назадничави тенденции. Това е първата причина, която ни кара да бѫдемъ рѣшително противъ измѣняванье досегашната цѣль на основното училище, както тя е била опрѣдѣляна вече въ два закона за нар. просвѣщение, слѣдователно и противъ вмъкванье на религиозното възпитание.

Върху втората причина трѣбва да се спремъ по-дълго.

Ако съ прибавката „религиозно въспитание“ на нашето основно училище се възлага задачата. да развие въ дѣтето религиозни чувства. въобще да разтвори за неговата душа единъ особенъ миръ, мирътъ на религиозното настроение и съзерцание, тогава отъ училището и отъ учителя се изискватъ нѣща, които тѣ никога не могѫтъ дà. Това би могълъ — или поне е могълъ нѣкога — да дава само животътъ, т. е. духътъ на врѣмето и особенното състояние на умоветѣ. Но тоя животъ, това състояние на душитѣ днесь не сѫществува, и да искаме чрѣзъ училището да ги повръщаме, би значило да не знаемъ какво искаме. Да можеше нашето основно училище да се обвини въ това, че дава антирелигиозно възпитание; че неговитѣ учебници дишѫтъ умраза противъ Черква и Религия; че неговитѣ учители не показватъ прѣдъ ученика уважение къмъ тия сѫщитѣ или употрѣбяватъ учебнитѣ часове за проповѣди противъ тѣхъ; — тогава все още би било понятно измѣнението на досегашната цѣль на основното училище. Намъ се струва, обаче, че никой добросъвѣстенъ и безпристрастенъ наблюдатель не може да обвини нашия народенъ учитель въ подобна недобросъвѣстность.[1] Това не значи, разумѣва се, нито пъкъ ний го твърдимъ, че възпитанието е било религиозно. Но то и не може да бѫде такова, — само не по вината на учителя, а по вината на всички насъ или, по-точно казано, по вината на нашия народенъ характеръ и на врѣмето въ което живѣемъ. Не отричаме, че другѫдѣ, — при пò друга народна душа, както въ Руссия напримѣръ, при пò други условия на развитие и пò друга форма на религията, като у англо-саксонското плѣме — модерниятъ духъ не е могълъ така разрушителна да подѣйствува върху умоветѣ; но у насъ, както и не можеше да бѫде друго-яче при бързитѣ и дълбоки прѣврати, новото донесе почти само разрушения. Пъкъ и главното условие за съхранение религиозния трепетъ на душата намъ липсува. За мистицизма — тая дълбока и несъкрушима поезия на проститѣ души — българската трѣзва и прозаична до нѣмай-кѫдѣ природа е малко, да не кажемъ съвсѣмъ недостѫпна. Нашата чудна народна поезия сѣкашъ не е оставила дири въ душитѣ, а натѣ народни повѣрия и суевѣрия, тая люлка на мистичното, удавени въ нѣкакъвъ грубъ материялизъмъ. Но това сѫ въпроси съвсѣмъ отъ други родъ, които ний само пѫтемъ докосваме и минуваме на темата си. —

---

[1] По увѣренията на хора близки до съставителя на проекта, религиозното възпитание се озовало въ него по тоя начинъ: съставительтъ просто прѣвелъ отъ Прусския Законъ параграфа за цѣльта, безъ и да погледне, види се, какво стои въ досегашнитѣ наши закони и, за голѣмо негово очудванье, тамъ се оказало нѣщо съвсѣмъ ново и различно отъ до сегашното. Да не знаехме, какъ се пишѫтъ нашитѣ закони, помислили би, че това е нѣкаква духовита, но малко вѣроятна измислица. А въ сѫщность тоя начинъ за въвежданье най-коренни реформи е така обикновенъ у насъ!...

Въпрѣки всичко горѣказано ний съвсѣмъ не отричаме, че грамадното мнозинство отъ народнитѣ учители дѣйствително има твърдѣ слаби религиозни потрѣбности и е изобщо въ религиозно отношение доста индифферентно, нито пъкъ че между тѣхъ има и така наречени „безбожници“. Но между държавнитѣ учители и между всички по-интеллигентни или, по терминологията на народа, между „ученитѣ“, процентътъ не само не е по-малъкъ, а е сигурно по-голѣмъ. Но и това не е всичко: религиозниятъ индифферентизъмъ е проникналъ въ самата масса истинскиятъ, непосрѣдственниятъ религиозенъ животъ е угасналъ много отдавна. Да имаше дѣйствителна религиозность въ семейството, дѣтето би я всмукало съ майчиното млѣко и би я занесло въ училището, та учительтъ не би могълъ, даже и да би искалъ, да я пропѫди изъ дѣтската душа: — нѣма чувства, които да пущатъ тъй дълбоки и тъй яки корени въ душата, както именно религиознитѣ. Но вмѣсто тия сочни и жизнени корени, въ нашата народна — искаме да кажемъ коллективна — душа сѫ останали само сухи и безжизненни вѣйки . . . Защото никой, вѣрваме, — поне никой съ що-годѣ интеллигентность и способность да мисли — нѣма да земе за религиозенъ животъ онова, което образува ядката на нашето християнство и на нашето православие, — нашата външна обредность. Та у насъ единъ наблюдатель на обществения животъ е петименъ да види или поне да чуе за единъ-едничъкъ фактъ който да му говори за истинно и дълбоко религиозни души. Ходенье въ черква още не е религиозность; постенье и причестяванье — още не означаватъ нѣкакво религиозно настроение, макаръ, разумѣва се, и да не ги изключватъ. Черковнитѣ обреди сѫ нѣщо като окаменелости, остали отъ едновръмешенъ кипящъ религиозенъ животъ. Тѣ не могѫтъ задоволи нито сърдца, жаждущи за религиозно съзерцание, нито умове, лаитящи за хармония между дѣлата и гласа на собствения свой разсѫдъкъ, нито въобще ония, които сѫ вдъхнали въ себе си нѣщо отъ критичностьта и скептичностьта на науката. Защото, покрай своитѣ мъртви знания и затѫпителна дрессировка, училището все ни е дало поне навика да търсимъ живо „съдържание“ въ всѣка „форма“. Его защо днешната Черква е въ постоянна вражда, отъ една страна, съ истинно-религиознитѣ натури, съхранили, по нѣкакво чудо, дѣтската наивность и простодушие на изчезнали столѣтия,[1] а отъ друга

---

[1] Вѣрующъ или не — той си прѣподава по длъжность Законъ Божи по еднакви за всички учебници. Тая длъжность може да не е приятна, но той я върши. А какво мисли той, като български гражданинъ, за селския попъ и дали „варди пости“, — върху това той не е длъженъ никому да дава смѣтка. Пита ли нѣкой попа, какво мисли за учителя или учителството! — Колкото за ходеньето въ черква, ний мислимъ, че въ селата и малкитѣ градчета учительтъ трѣбва да се счита длъженъ да го върши, ако не зарадъ своитѣ, то зарадъ чуждитѣ чувства и желания. Съ това той може да бѫде и много полезенъ, да отвлече десетки селени отъ кръчмата и да влияе върху духовната атмосфера на черквата противъ крайния формализъмъ. Най-сетнѣ, чрѣзъ това учительтъ ще запази връзката съ массата, връзка, уви, тъй рано скѫсана въ вреда на двѣтѣ страни.

---

[1] Колко е характеренъ, напримѣръ, фактътъ, че русскиятъ Синодъ се намира въ вражда съ единствения християнинъ днесъ (— въ историческата и философска смисълъ на думата —) съ графъ Толстой! Наистина, по волята на императора, който ще е чувствувалъ, че това би било всемиренъ скандалъ за русския народъ, Синодътъ се е въздържалъ да отлѫчи живия Толстой отъ Черквата; но той е издалъ секретенъ циркуляръ (печатанъ въ нѣмското списание „Das literarische Echo“ т. год.), съ който запрѣщава черковно погребванье за мъртвия. Но тоя характеренъ и на пръвъ погледъ така страненъ фактъ е нѣщо съвсѣмъ естественно: Толстой дири оная любовь и правда, които провъзгласи Христосъ и . които проповѣдватъ днесъ хиляди мислящи людье, — когато Синодътъ варди само установленията, — своитѣ права и наредби, както правѭтъ и политическитѣ тѣла. И за Черквата, както и за Държавата, силата е право, когато за мислителя и за истинно-религиозната душа само правдата е право и сила.

— съ грамадното мнозинство отъ ония, които сѫ минали прѣзъ праговетѣ на срѣднитѣ и висши училища. У насъ тая вражда е, за съжаление, глуха и покрита, понеже и двѣтѣ страни правѭтъ „подли“ компромисси: ний, като извършваме обреди, които нашиятъ собственъ разумъ признава за абсурди; Черквата, като търпи въ своето лоно хилядитѣ — извѣстни ней — невѣрующи нито въ едно отъ нейнитѣ таинства!

*

Не ще и дума, — не всички народни учители сѫ заразени отъ индифферентизъмъ къмъ Черквата и къмъ вѣрата на народа. Не малко учители (и въобще „учени“), и то не само измежду възпитанницитѣ на нашитѣ духовни семнаерии, сѫ спазили „вѣрата“ си, — въ оная форма, въ която я разбира и притежава самата масса. Това сѫ учителитѣ, които массата счита за истински учители. Други може да виждатъ въ тѣхъ само „лицемѣри и идиоти“. Кое отъ двѣтѣ мнѣния е правото, нѣма да изслѣдваме тука, толкова повече, че и двѣтѣ сѫ еднакво неправи, а ще забѣлѣжимъ само, че сѫществуваньето на такива учители въ нищо, абсолютно въ нищо не измѣнява сѫщностьта на работата, защото даже да би било възможно единъ день да се „изгонѭтъ“ изъ училищата всички „безбожници“ и да се замѣстѭтъ съ тия „примѣрни християни“, религиозното възпитание нищо нѣма да спечели. На самитѣ тѣхъ, твърдимъ ний, липсува опая истинска — дълбока и непосрѣдственна — религиозность, която единственно е способна да вдъхва другиму религиозни чувства. А срѣдата — неизброимото множество „безбожници“, които образуватъ семейството и обществото — би парализирала влиянието и на ония измежду тѣхъ, които заслужватъ името „щастливи изключения“, — каквито не малко има и между така нариченитѣ (отъ тълпата и отъ поповетѣ) „безбожници“. Фактътъ, че тия, примѣрни християни“, които и днесъ сѫ много, не сѫ възпитали нийдѣ религиозно поколение, може да служи за найдобро доказателство, че и въ бѫдѫще нѣма да бѫде другояче, макаръ въ закона да стои, че възпитанието трѣбва да бѫде религиозно. Защото, струва ни се, не може разумно да се твърди, че до сега другитѣ учители — „безбожницитѣ“ — сѫ парализирали тѣхната дѣятелность. Малко ли основни учители рѫководѭтъ едни и сѫщитѣ дѣца отъ първо до четвърто отдѣление! Едно нѣщо обаче би могли такива учители да извършѫтъ и въ много по-голѣми размѣри, отколкото до сега сж го постигали; но това нѣщо е толкова нищожно и толкова далечъ отъ самата идея за религиозно възпитание, щото не заслужва и да се говори за него. Това нѣщо е: да научжтъ дѣцата да ходжтъ редовно въ черква и да постжтъ всичкитѣ двѣстѣ и толкова постни дни въ годината! Не че не цѣнимъ ходеньето въ черква или постеньето, съвсѣмъ не! Напротивъ, ний мислимъ, че когато сж плодъ на вжтрѣшна потрѣбность и на искренна вѣра, тѣ сж безцѣнни. Но именно тая потрѣбность и тая вѣра, нашето училище и нашата срѣда нѣма да бждатъ способни да дадатъ. А само заради механическото — автоматическото — изпълнение на тия дѣяния струва ли си паритѣ тоя луксъ: — да се основаватъ училища! Пъкъ и бащитѣ много по-сигурно би постигнали тоя резултатъ, нежели училището, — ако въобще има нѣкой да мисли, че е достойно, разумни сжщества да се дрессиратъ като „безсловесни“ твари и да се каратъ да извършватъ това или онова.

И тъй, и българската народна душа, и епохата въ която живѣемъ, и тенденциитѣ на нашето развитие правжтъ религиозното възпитание — поне въ оная смисъль, въ която то единственно заслужва това име, — у насъ невъзможно. Защото, като срѣдство за създаванье „черковници“ и „изпостници“ или за „усилванье“ прѣподаваньето на Законъ Божи, за каквото нѣкои го считатъ, новото опрѣдѣлянье цѣльта на основното училище би могло само да повреди на умственното развитие на ученицитѣ и да понизи интелектуалното ниво на массата [1].

Фактитѣ и съображенията, изложени до тукъ, образуватъ втората и по-силна причина, която ни кара да бждемъ все тъй рѣшително противъ религиозното възпитание като цѣль на основното училище. Очакваното добро думата е безсилна да принесе, защото въобще нѣма такава сила, която би била въ състояние да измѣни духа на врѣмето и пѫтя на развитието; но неочаквани злини твърдѣ лесно и твърдѣ много може да довлече и въобще да послужи само като изворъ на влияния и намѣси, пагубни за правилния вървежъ на училищното дѣло, за свободата, научната подготовка и честностьта на основния учитель. Тѣзи влияния — върху това не може да има двѣ мнѣния — въ никой случай нѣма да бѫдѫтъ либерални. Ето защо е и непослѣдователно, и крайно печално, дѣто едно либерално министерство ни поднася това измѣнение на цѣльта на основното училище. Да се поправи злото не е късно, но да вѣрваме, че ще бѫде поправено, би значило да не познаваме нашитѣ политически нрави... А че ще бѫде зло, въ това не вѣрваме да се съмняватъ мнозина. Могълъ ли би, напримѣръ, нѣкой да се усъмни, че съ това, вънъ отъ всичко друго, ще се умножѫтъ общественитѣ условия за възпитаванье на подли и безчестни натури? Вѣрующитѣ и религиознитѣ и днесъ никой не прѣслѣдва; но въ деня, въ който тѣ ще станѫтъ „избранитѣ", въ който званието народенъ учитель ще бѫде поставено (макаръ и въ далечна и скрита) връзка съ нѣкаква религиозность, въ сѫщия день ще се намѣрѭтъ стотини долни натури, които да си наложѫтъ тая маска. Ако министерството на просвѣщението мисли, че за „възпитанието" на българския народъ не сѫ достатъчни партизанскитѣ и въобще държавно-политическитѣ условия за създаванье на низки характери, тогава нека създаде и ... религиозни.

---

[1] Законъ Божи у насъ се прѣподава достатъчно — и достатъчно лошо — и при сегашната цѣль на основното училище. Тоя фактъ вече доказва, че протеститѣ противъ религиозното възпитание още не сж протести и противъ З. Б. като учебенъ прѣдметъ, но, види се, нашитѣ вѣстникари малко се интересуватъ отъ точнитѣ факти и не желаьжтъ да земжтъ актъ отъ тая очевидность. — Ний лично имаме за тоя прѣдметъ като религиозно-възпитателно срѣдство най-долното мнѣние. Той се зубри юнашки, но затуй пъкъ юнашки притжпява и умственни способности и религиозни чувства. На ревнителитѣ на религиозното възпитание ний би дали скромния съвѣтъ: вмѣсто да въоржжаватъ противъ себе си и противъ Черквата българското учителство, да помисльжтъ за едно по-разумно прѣподаванье на З. Б. Той и неговитѣ прѣподаватели сж истинскитѣ убийци на оная слаба религиозна искра, тлѣяща още въ сърдцата! И ако единъ день се яви разуменъ ратникъ за религиозно обновление, увѣрени сме, че първата негова работа ще бжде да поиска изхвърлянието на учебния прѣдметъ З. Б. и замѣстваньето му съ четенье библейски и евангелски текстове. „Чернокапцитѣ“ може да го замѣрятъ съ камъни, но той ще възтържествува.

II

Остава ни още да освѣтлимъ въпроса отъ философска страна, да видимъ, какво говори науката за послѣднитѣ основи на религията.

Между многото научни и quasi-научни идеи, които минаватъ-заминаватъ у насъ, поне у извѣстенъ крѫгъ, като нѣкакви велики и нови истини, е и тая, че науката изключвала религията и била въ състояние да докаже несѫществуваньето на Бога. Мнозина псевдофилософи ни декламиратъ отъ едно столѣтие насамъ, че Кеплеръ и Галилей били избродили звѣзднитѣ простори, но — Бога не намѣрили. Че подобни твърдѣния могѫтъ да излизатъ само отъ мѫтни и невѣжи въ философско отношение глави, — това науката би могла да докаже. Защото, да твърдишъ това, значи, най-слабо казано, да не знаешъ, че Богъ е трансcцендентно понятие, т. е. понятие, което излиза вънъ отъ областьта на човѣшкия опитъ и като такова неговото сѫществувание не може да бѫде прѣдметъ нито на доказванье, нито на оборванье. Ний можемъ днесъ тъкмо толкова да доказваме — научно и строго-логически — несѫществуванието на Бога, колкото срѣдневѣковитѣ и нѣкои нови философи — неговото сѫществувание. Доказватъ се само доказуеми нѣща, а доказуеми сѫ само знайнитѣ нѣща (res scibiles, както казваха схоластицитѣ), т. е. ония, които сѫ достѫпни на нашето възприятие или сѫ непосрѣдствени изводи отъ него.

Ето защо трѣзви мислители и естественници казватъ само: Много отъ догмитѣ на положителнитѣ религии не сѫ въ съгласие съ извѣстни намъ физически закони. А това е нѣщо съвсѣмъ друго; то е просто констатиранье на единъ фактъ, върху който мѫчно може и да се спори, освѣнъ при недоразумѣние, и отъ него до онова дръзко утвърждаванье има една пропасть. Физиката, изобщо природнитѣ науки могѫтъ да установѭтъ факта, но тѣ не могѫтъ да ни дадѫтъ обяснението му, не могѫтъ да ни кажѫтъ нищо за отношението между Религия и Наука. Това е работа на Философията и специялно на Метафизиката. Защото Физиката не прѣдставява спрѣмо Религията нѣкаква висша инстанция: тѣ сѫ и двѣтѣ еднакво подчинени на Метафизиката, оная наука която има задачата да ни уясни вселенната въ нейната цѣлокупность, т. е. да опрѣдѣли отношенията между всички явления, между всички области на природния и на духовния миръ. Всѣка отдѣлна наука, каквато е не само Физиката, но и цѣлото Природознание, ако би го схванали като една наука, изучва само, така да кажемъ, малки ивици отъ тия области, като игнорира всичко що лежи извънъ тия тѣсни ивици. Всѣка отдѣлна наука гледа само съ едно око, бѣ казалъ единъ мислитель; гледа изъ единъ долъ, би могли да кажемъ ний, и затова не вижда онова, що е на висинитѣ. Да искаме отъ гледна точка на Природнитѣ науки да разрѣшимъ спора между Наука и догми, би значило да признаемъ и на Теологията правото да го разрѣшава отъ свое гледище; — че, каквото и да казватъ ония, които не се занимаватъ съ нея, и тя е наука. Но ако отдѣлнитѣ науки сѫ въ низинитѣ, метафизиката е на висинитѣ. Отъ туй може би почвата подъ нея да е похлъзгава и по-несигурна, но крѫгозорътъ ѝ е толкозъ по-обширенъ. Тя може да обгърне всичко и съ еднаква любовь; тя нѣма свои интереси, — интереситѣ на всичкитѣ науки сѫ нейнитѣ интереси.

Но прѣди да кажемъ какво говори Метафизиката по въпроса, трѣбва съ двѣ думи да очертаемъ нейния характеръ. Като знае читательтъ, че тя се занимава съ въпроси, относително които не е възможно да се достигне до положително знание, за него ще бѫде ясно, че тя трѣбва да бѫде чисто хипотетическа наука, т. е. наука, изходнитѣ и основни положения на която не сѫ доказуеми. Наука за послѣднитѣ възможности, — ето най-добрата ѝ дефиниция. Метафизика, способна да докаже своитѣ основоположения, нито сѫществува, нито пъкъ нѣкога може да бѫде създадена. Метафизики или метафизически доктрини има толкова, колкото различни духовни индивидуалитета сѫществуватъ, колкото противоположни схващания на вселенната, колкото мирогледа сѫ възможни. Разумѣва се, нѣма нищо по-просто, но и по-наивно и по-нефилософско отъ това, да се рече: Щомъ е така, защо ни е Метафизиката! Твърдѣ просто: Не говорете и не мислете никога връху ония въпроси, възможнитѣ разрѣшения на които тя изучва, и вий сте свободни отъ нея. Но не си правете дѣтинскитѣ иллюзии да мислите, че можете противъ нейнитѣ „тънкости“ и „абстракции“ да изкажете нѣщо разумно и логично по тия въпроси. То би било сѫщото, каквото да вѣрвате, че противъ законитѣ на логиката ще извлечете една вѣрна мисъль отъ дадени премиеси. Не е работа за думата — ний би могли да дадемъ на тая наука каквото щемъ име — а за сѫщностьта, за проблемитѣ. Великитѣ гатанки, които тя изучва, освѣтлява и рѣшава, ще сѫществуватъ до когато сѫществува човѣшкиятъ умъ. Така напр., въпросътъ, който ни занимава собственно тукъ — божието сѫществувание — нѣма никога да изчезне и, разумѣва се, както ония, които ще го утвърждаватъ, така и ония, които ще го отричатъ, ще бѫдѫтъ въ еднаква степень метафизици, т. е. ще *утвърждаватъ нѣщо, за което нѣматъ и никога не могѫтъ да иматъ дѣйствително знание*. Обаче теолозитѣ, отъ една страна, материялиститѣ, отъ друга, не сѫ били способни да разберѫтъ тая проста истина: такова кръвно родство има между тия два смъртни врага. Впрочемъ, печатъ отъ това родство тѣ носѭтъ и на челата си: тѣхниятъ фанатизъмъ или, както би рѣкълъ Кантъ, тѣхниятъ догматизъмъ, е еднакво силенъ и еднакво слѣпъ. Философскиятъ духъ, инстинно-критическата и всестранна мисъль е еднакво чужда и на двѣтѣ страни. Теологътъ смѣсва своята лична увѣреность, убѣденость, съ обйективна достовѣрность и доказуемость на прѣдмета на своята вѣра; материялистътъ прави сѫщото, съ тая разлика, че дѣто първиятъ утвърждава той отрицава и освѣнъ това забравя, че неговитѣ атоми сѫ само името на единъ голѣмъ X, а съвсѣмъ не „осезаемъ“ фактъ, съвсѣмъ не перципирано битие. Но и единътъ и другиятъ мислѭтъ, че стоѭтъ високо-високо надъ „вѣроятноститѣ,“ „възможноститѣ“ и „прѣфиненитѣ тънкости“ на Метафизиката. Сомнамбулътъ, който ходи по стрѣхитѣ, съ сѫщото право би могълъ да се чуди на ония, които сѫ правили улици! . . .

Между туй мнѣнията на теолога и материялиста прѣдставяватъ само двѣ отъ 4-тѣхъ възможни метафизически теории: Теизъмъ, Деизъмъ, Пантеизъмъ и Атеизъмъ, всѣка отъ които е еднакво недоказуема и еднакво необорима съ обйективни аргументи, т. е. аргументи, които да важѫтъ за всѣки мислящъ човѣкъ, а не само за привърженцитѣ на учението, които не се и нуждаѭтъ отъ убѣждаванье.

Ето вкратце въ какво състоѭтъ тия доктрини. Захващаме съ оная на теизма.

Теизмътъ приема, прѣдполага, че сѫществува едно человѣкоподобно сѫщество, Богъ, и че то не само е създало свѣта, но го и управява, като се намиса въ свѣтовния вървежъ и по волята си „суспендира“ тия или ония закони на природата. Тая метафизическа хипотеза лежи въ основата на християнскитѣ религии, тъй като тя е единствената съединима съ ядката на тия религии, — съ вѣрата въ чудеса, като нѣщо свърхприродно, като новъ и особенъ творчески актъ на Божеството. Но теолозитѣ, като забравятъ, че това е само една отъ многото възможности, само едно отъ прѣдположенията, които можемъ да туримъ въ основа па нашитѣ опитвания да обяснимъ необяснимото, — произхода на вселенната, провъзгласяватъ за безбожникъ и безнравственъ всѣкиго, който не приема тая тѣхна хипотеза, когато днесъ вече всѣки идиотъ знае, че и най-крѣпката вѣра въ тѣхния Богъ никому не е попрѣчила да извърши най-ужасното прѣстѫпление: да оклѣвети невинния! —

Излишно е да повтаряме тука хиляди пѫти повтаряната истина, че всѣки, който иска и може да вѣрва въ това учение, има свещенното право да вѣрва и че нѣма основание да се счита то по принципъ вече несъединимо съ науката (както доказва примѣра на цѣла плеяда първоклассни учени, Нютонъ и Дарвинъ на първо мѣсто), — така както нѣма никакво основание да се считатъ *другитѣ* учения несъединими съ нравственостьта. Анти-научни и безнравственни сѫ само домогванията на фанатици — недоучени „учени“ и невѣжи попове — да правѭтъ на чудовище всѣкиго, който не мисли като тѣхъ, да се ползуватъ отъ обаянието или отъ властьта си, за да *налагатъ* своето, съ простени и непростени срѣдства. — Хиляди сѫ начинитѣ, по които човѣкъ може да се спаси и и да постигне царство божие, — да се изразимъ съ езика на Черквата. Всѣка черква обаче и всѣкога е предендирала, че само тя дава истинското спасение. И нѣма нищо по-естественно отъ това, да вѣрва всѣки въ тая сила на *своята* Черква. Противъ това свято заблуждение на човѣшката натура, което лежи въ основа на всички наши чувства, може да възстава само който не знае законитѣ на психологията. Но нѣма никаква власть и никаква логика на свѣта, която да ни накара днесъ да признаемъ — на която и да било Черква! — правото да спасява хората противъ тѣхната воля (или да лишава гражданитѣ на една свободна държава отъ тѣхнитѣ права)! Инквизицията спасява̀ душитѣ толкова столѣтия чрѣзъ своитѣ огньове и безчеловѣчни мѫчения, но сѣнкитѣ на хилядитѣ нейни жертви и днесь образуватъ найчерното петно въ историята на християнството и на човѣчеството. . . .

За *Деизма* и *Пантеизма* можемъ да бѫдемъ кратки. Деизмътъ прѣдполага, че сѫществува единъ Богъ, Творецъ на свѣта, но тоя Творецъ е за него идентиченъ съ единъ върховенъ разумъ, който се е въплътилъ въ законитѣ, що управляватъ вселенната. Това учение отхвърга, като несъгласна съ идеята за едно всесъвършенно сѫщество, всѣка мисъль за прѣка намѣса на Божеството въ свѣтовния вървежъ и, слѣдователно, не допуска чудесата. — Най-сетнѣ за *Пантеизма* — *Богъ* и *Природа* сѫ синонимни понятия, тѣ сѫ двѣ имена за едно и сѫщо вѣчно и безконечно и непостижимо Сѫщество. Пантеизмътъ отхвърга не само идеята за лично — единъ видъ монархическо — управление на свѣта, но и идеята за Сътворение: Природата, която е Богъ, като вѣчна, е несътворена; тя е сѫществувала прѣдвѣчно.

Повтаряме: нито едно отъ тия три главни схващания или доктрини за Божеството не може да бѫде нито доказано, нито опровергнато; въ полза на всѣко едно могѫтъ се наброи множество доводи, и все толкова — противъ него. Така щото, доводитѣ, обйективнитѣ факти не рѣшаватъ, а рѣшава субйективното чувство на всѣкиго отъ насъ. Всѣки избира онова отъ тритѣ схващания, което нему лично се струва най-вѣроятно. Но никой разуменъ, никой мислящъ, никой добросъвѣстенъ човѣкъ не би трѣбвало да забравя, че което за него е най-вѣроятно, за други може да е най-невѣроятно, и обратно. Тия гносеологически истини се отнасятъ, разува се, и до Атеизма, съ който ще приключимъ тия малко длъжки и, страхуваме се, уморителни за четеца размишления.

Атеизмътъ е прѣко слѣдствие на основния онтологически принципъ на Материялизма,—на неговия атомизъмъ: не сѫществува нищо освѣнъ атомитѣ и праздното пространство; различнитѣ форми и движения на първитѣ образуватъ свѣта въ всичкото му разнообразие (даже онова, което наричаме душевни явления, е за него само особенъ видъ движение на атомитѣ). Както е извѣстно, тая хипотеза лежи въ основата на днешната физика; но отъ това ни най-малко не слѣдва, че физиката и въобще естественнитѣ науки сѫ материялистични. Физиката, нейнитѣ закони сѫ съединими и съ другитѣ хипотези за сѫщностьта на битието: материялиститѣ се броѭтъ на пръсти, а законитѣ на физиката не отхвърля никой мислитель. Тия Бюхнеровски „философски“ галиматии за идентичность между Материялизъмъ и Природознание, които у насъ едвамъ сега пристигатъ, въ отечеството си отдавна сѫ захвърлени. Никой сериозенъ мислитель днесь тамъ не оспорва, че работа на естественнитѣ науки е само да установѭтъ фактитѣ, но че установенитѣ отъ тѣхъ факти могѫтъ да бѫдѫтъ тълкувани различно отъ философията и че най-сетнѣ материялистическото имъ тълкуванье е само едно отъ многото, еднакво възможни и вѣроятни: спиритуалистическо, дуалистическо и монистическо. Голитѣ факти, каквито сѫ резултатитѣ на отдѣлнитѣ науки (— това би трѣбвало да запомни добрѣ всѣки, който се счита въ право да говори върху подобни въпроси —), не съдържатъ въ себе си никаква философия, или тѣ съдържатъ всичкитѣ. — Всичко туй не трѣбва да ни прѣчи, разумѣва се, да признаемъ за фактъ, че подъ егидата на атомизма физиката е направила своитѣ чудни успѣхи и че безъ тая проста, но дишаща матиматически духъ хипотеза едва ли е било възможно за физиката да се освободи тъй бързо отъ самозванитѣ опеки на черквата и на осхоластичения Аристотель. Само да не се забравя и това златно правило, че онова, което е полезно помагало за първитѣ стѫпки, често бива само спѫнка на свободното движение. . . Родителската власть е най-добрата атмосфера за духовно и тѣлесно развитие на дѣтето. Но кой разуменъ човѣкъ би могълъ да утвърди днесь, че и зрѣлиятъ мѫжъ трѣбва да живѣе подъ тая власть? — Или не, филистеритѣ и поповетѣ въ всички страни и епохи това именно сѫ искали. Че и тѣ сѫ умни хора, нѣма да отричаме, но тѣ, уви, не довѣряватъ на своя разумъ, та искатъ свѣтътъ да се управлява по разума и по начина на отдавна изчезнали поколения. Поклонъ на праха на тия поколения, но позволете ни да не подражаваме на примѣра на ония, които прѣдъвкватъ сега огризкитѣ отъ тѣхнитѣ нѣкога великолѣпни пиршества на мисъльта, но да подражаваме на тѣхния великъ примѣръ и да мислимъ съ своя „грѣшенъ“ разумъ, както и тѣ сѫ мислили! Разумътъ е единствената божествена искра въ човѣка. И да мислимъ така, както тоя разумъ, обогатенъ съ научнитѣ приобрѣтения на вѣковетѣ, ни диктува, е божествено дѣяние. Да се прѣслѣдва свободната и безгранична човѣшка мисъль, значи да се възстава противъ законитѣ на природата; значи да се тъпче святостьта и неприкосно-веностьта на човѣшката личность; значи да се хули тоя сѫщия Богъ, който, по вѣрваньето на Черквитѣ, е създалъ човѣка мислящо сѫщество! . . .

КИТАЙСКИЯТЪ ВЪПРОСЪ.

Отъ Spectator.

Защо ни интересуватъ събитията въ Китай. Голитѣ факти. Какво дири Европа въ Китай? Какво правѫтъ християнскитѣ мисионери въ Китай и рѣчьта на Салисбюри. Европейската буржуазия и китайското въорѫжение. Вѫтрѣшнитѣ причини на възстанието въ Китай. Китайскитѣ боксери и френскитѣ националисти. Европейскиятъ концертъ. Какво да се прави слѣдъ завзиманье на Пекинъ? Неспособностьта на Европа да разрѣши китайския въпросъ. Двѣтѣ опасности за Европа отъ страна на Китай: економическата и политическата. Възможенъ съюзъ между Япония и Китай. Кой ще разрѣши китайския въпросъ. Най-близкитѣ послѣдствия на сегашната борба въ Китай. Руссия и Турция. Сближаванье между Германия и Франция. Економическа криза въ Европа.

На пръвъ погледъ може да се покаже, че за българския читатель китайскиятъ въпросъ не прѣдставлява абсолютно никакъвъ интересъ. И дѣйствително: Тръстеникъ, военно положение, врѣменни правила за печата, финансова криза, десетъкътъ и... Китай! Какво общо може да има между тѣхъ? Кой българинъ може сега да се интересува за нѣкакви събития въ далечна Азия?

Собственно азъ като хроникеръ могѫ да кажѫ, че всичко това не се касае до менъ; азъ съмъ задълженъ да съобщавамъ на моя читатель всички по-важни събития въ живота на зап.-европейскитѣ държави, а несъмнѣнно, китайскиятъ въпросъ е прѣди всичко такъвъ, който много близко докосва западно-европейскитѣ държави, печатътъ и общественното мнение на които се занимаватъ сега само съ китайцитѣ. Но читательтъ ще ми отговори, че той повече се интересува за партийнитѣ борби въ Франция, за поражението на нѣмскитѣ социялисти при неотдавнашнитѣ избори въ Мюлхаузенъ (Алзасъ), за националната борба въ Австрия, или за борбата на испанскитѣ данъплатци противъ правителството, които се отказватъ да плащатъ данъци (което съвсѣмъ прилича на България)! И за това имамъ извинение: първо, че азъ съобщавахъ върху живота на тѣзи държави; второ, китайскиятъ въпросъ съвсѣмъ не е тъй далечъ отъ България, както може да се покаже на пръвъ погледъ.

Забѣлѣзалъ ли е читательтъ, че щомъ европейскитѣ държави захванаха да се занимаватъ повече съ Китай, турскиятъ султанъ захвана повече да прѣслѣдва ерменцитѣ? Че млъкнаха всички и за реформи въ Македония. Който е слѣдилъ европейския печатъ, той е забѣлѣжилъ, че съ крайно-источния е свързанъ и источниятъ въпросъ, който много близко интересува България. Отъ друга страна китайскиятъ въпросъ пъкъ извика на сцена чудесната картина на европейския концертъ съ неговата своеобразна музика. Съгласете се, че европейскиятъ концертъ интересува България, както всички малки държави, които тъй или инакъ сѫ подъ опекунството на голѣмитѣ европейски държави.

* * *

Голитѣ факти сѫ, както винаги, много прости: китайцитѣ искатъ да изгонѭтъ чужденцитѣ, сир. европейцитѣ, които безцеремонно завладѣха нѣкои приморски части на Небесната Империя. Образува се една партия въ Китай, членоветѣ на която, кой знае защо, наричатъ сега боксери. Тѣ именно станаха на чело на движението; къмъ тѣхъ се присъединиха и регулярни войски, добрѣ въоръжени и обучени отъ самитѣ европейци. Боксери убиватъ европейскитѣ мисионери, по всѣка вѣроятность и дипломатическитѣ прѣдставители на европейскитѣ държави въ Пекинъ. Послѣднитѣ сѫ испратили до сега приблизително една 20 хилядна армия, която е срѣщнала голѣмо съпротивление отъ страна на китайцитѣ при Тьенъ-тзинъ, единъ градъ на около 300 километра отъ Пекинъ, столицата на Китай. Не само на сѣверъ, но и въ южния Китай се захванаха вече убийствата на европейцитѣ. Не ще съмнѣние, че революционното движение въ късо врѣме ще се разпространи въ цѣлия Китай. Тъй щото европейскитѣ държави сѫ принудени да изпратѭтъ голѣма армия, за да усмирѭтъ този развълнуванъ океанъ на една 400 милионна маса. Ето голитѣ факти, които на пръвъ погледъ сѫ тъй прости и тъй ясни!

Въ дѣйствителность обаче тѣ сѫ много по-сложни. Какво дирѭтъ зап.-европейскитѣ държави въ Китай? — Пазарища за своитѣ стоки. Китай съ неговото 400 милионно население, което се занимава само съ земледѣлие, безъ всѣка фабрична индустрия, прѣдставлява единъ отъ най-голѣмитѣ пазарища въ цѣлия свѣтъ. Ако Европа би прѣдставлявала една едничка държава съ общи цѣли и интереси, въпросътъ би билъ много простъ: китайцттѣ не сѫ съвършени диваци, които убиватъ европейци само зарадъ туй, че и той не е дивакъ; обединена Европа би доставлявала своитѣ фабрични издѣлия въ Китай и би искарвала отъ тамъ разни земледѣлчески и други сурови продукти. Съ туй работата би се свършила и никакви боксери не биха убивали европейцитѣ. Усложненията се създаватъ отъ послѣднитѣ. Европа състои отъ нѣколко държави, които съвсѣмъ не живѣѭтъ помежду си въ братско съгласие, а наопаки: борѭтъ се помежду си. Тази борба въ наше врѣме зима формата на борба за пазарища. Сега не само Англия и Франция, но и Германия, Италия, Австрия и Руссия дирѭтъ пазарища. Въпросътъ слѣдователно се усложнява: коя европейска държава да има надмощие на китайското пазарище? Ето захваща борба за влияние въ Китай. И тукъ се срѣщаме съ едно явление, което ще ни разясни сегашнитѣ събития: ний имаме прѣдъ видъ религиознитѣ мисионери.

Европейцитѣ, като благочестиви християни, съвсѣмъ не дирѭтъ пазарища и нѣкакви материялни облаги, а искатъ спасението на китайскитѣ души И ето благотворителна Европа праща въ Китай своитѣ мисионери, католицитѣ своитѣ монаси и патери, протестантитѣ своитѣ пастори. Всичко върви до сега добрѣ, но ето кждѣ захваща злото: католицитѣ сж дълбоко убѣдени, че китайскитѣ души ще се спасжтъ само като прѣгърнжтъ католишката черква, а пасторитѣ твърджтъ, че истинското спасение е протестантската църква. Тѣзи борби между разнитѣ християни силно е озадачило китайцитѣ: че какъ така всички говорятъ за Христа, за братство помежду всички човѣци и отвъднжжъ самитѣ учители се каратъ и борятъ помежду си. Да не забравимъ още, че китаецътъ не е дивакъ, лишенъ отъ всѣкаква култура, а, наопаки, има подиръ себе си една многохилядогодишна култура съ една установена религия, тъй щото много мжчно е да се прѣобърнжтъ китайцитѣ въ християни. Но мисионеритѣ не могжтъ да се признаятъ въ своето безсилие и ето тѣ захващатъ да създаватъ съвсѣмъ своеобразни християни: прибиратъ най-развалевитѣ елементи на китайското общество, просто прѣстжпницитѣ, които ставатъ християни не отъ убѣждение, а за да се освободятъ отъ заслуженото наказание, понеже щомъ ставатъ хрустияни тѣ се турятъ подъ покровителството на онъзи европейска държава, къмъ която се брои и мисиноерътъ. При тѣзи условия е понятно, че китайцитѣ се отнасятъ съ прѣзрѣние къмъ религиознитѣ мисионери и къмъ тѣхната дѣятелность. Но и това още не е страшно, понеже китайцитѣ сж, споредъ общото признание, единъ много толерантенъ народъ въ религиозно отношение. Заспалъ народъ не е фанатиченъ Самъ Салисбюри въ една прочута рѣчь ни показа, че мисионерската дѣятелность винаги е имала прѣдизвикателенъ характеръ, която нѣма нищо общо съ апостолското самопожертвувание: отъ една страна мисионеритѣ употѣбяваха таквизъ срѣдства въ тѣхната пропаганда, щото китайцитѣ бѣха прѣдизвикани къмъ доста рѣшителни протести и репрессалии, а отъ друга страна щомъ съ мисионеритѣ ставаше нѣкаква неприятность, тѣ не я земаха за божия истина, а веднага викаха за свѣтската помощь, или просто казано за европейски войски. Ето защо мисионеритѣ станаха тъй ненавистни на китайцитѣ. „Подиръ доповетѣ дохождатъ войницитѣ", казватъ послѣднитѣ. Съвършенно справедливо забѣлѣжи Салисбюри, че мисионеритѣ ако отиватъ въ Китай, трѣбва да дѣйствуватъ на свой рискъ, безъ да се надѣватъ на европейскитѣ щикове. Тогава тѣ въ своитѣ дѣйствия ще бждятъ прѣдпазливи и нѣма да прѣдизвикатъ китайцитѣ. Но ще ми се отговори, че Европа като центъръ на цивилизацията трѣбва всѣкждѣ да защищава свободата на съвѣстьта и на словото. Нека оставимъ на страна въпроса, до колко за Германия, Австрия или Руссия сжществува свободата на съвѣстьта. Но ето единъ поразителенъ фактъ: въ Австрия отъ нѣколко врѣме сжществува едно движение въ полза на напущанье католишката черква и прѣминавание въ протестантство. Отиватъ германски пастори въ Австрия да проповѣдватъ Лютеровото учение. Обаче австрийското правителство безцеремонно испжжда тѣзи пастори отъ Австрия, а германското правителство до сега още не е изпратило своитѣ войници да защищаватъ пасторитѣ. А въ Китай Германия се ползува отъ обстоятелството, че китайцитѣ сѫ убили нѣколко нейни мисионери за да поиска не едно парично възнаграждение, а едно пристанище съ грамадни околни земи (Кияу-Тчау).

Всичко това се обяснява сега много просто: сега за сега мисионеритѣ сѫ съзнателни разносвачи не на религиозни учения, а на европейскитѣ стоки. Въ сѫщность сегашнитѣ мисионери сѫ търговски агенти и ето защо между тѣхъ е тази страшна борба, която прѣдизвика прѣзрѣнието на китайцитѣ. Тази борба се корени въ съперничеството между държавитѣ за пазарището. Всѣка държава иска да си усигори изключително за себе си една часть на Китай, кѫдѣто да нѣма нужда да се бори противъ конкуренцията на други държави. И ето Германия заграбва едно парче, Руссия — Портъ Артуръ, Англия — Вейхавей, даже и италиянцитѣ поискаха да плячкосатъ нѣщо.

До кѫдѣ отиватъ експлоататорскитѣ стрѣмления на европейскитѣ държави може да се види отъ слѣдующиятъ фактъ: китайцитѣ, които по прѣди не знаяха, какво нѣщо е топъ, сега убиватъ европейцитѣ съ най-усъвършенствуванитѣ пушки и топове, управляеми отъ добрѣ обучени войници. Още повече: когато тѣзи дни запитаха Бродрика въ английския парламентъ, да ли сега още нѣкои английски фабриканти испращатъ орѫжие за китайцитѣ, той се смая и нищо не отговори. Сирѣчь, сега, когато европейската армия отива да защищава европейцитѣ въ Пекинъ европейскитѣ буржуа испращатъ въ Китай орѫжие да се убиватъ тѣхнитѣ сънотечественици! Ето до кѫдѣ достигна алчностьта на европейската буржуазия, която лицемѣрно ни говори за народность, патриотизмъ и още по-лицемѣрно се възмущава отъ китайскитѣ звѣрства. Англия, за да напакости на Руссия (която, прочее, никога не е испращала мисионери въ Китай), дава на китайцитѣ пушки и топове, а Германия испраща своитѣ офицери да създадѫтъ една добрѣ обучена и дисциплинирана китайска армия.

Англичанитѣ, бѣха сигурни, че китайцитѣ ненавиждатъ само руситѣ, а германцитѣ пъкъ бѣха сигурни, че само англичанитѣ ще бѫдѫтъ отъ дългокоситѣ и по този начинъ сѫ ги подготвили така добрѣ, че сега всичкитѣ европейци теглѭтъ.

Ето въ къси думи външнитѣ причини на сегашнитѣ кървави събития въ Китай. Но може да се приеме, че има и вѫтрѣшни причини, които се коренѭтъ въ недоволството на китайцитѣ отъ своето собствено управление. Фактъ е, че грамадна часть отъ „боксеритѣ" сѫ и противъ царствующата династия и противъ мандаринитѣ изобщо. Интересно е да се отбѣлѣжи фактътъ, че прогресивнитѣ китайци сѫ най-върли ксенофоби, сир. чужденцо-ненавистници, когато, наопаки, болшинството на управляющитѣ мандарини сѫ за европейцитѣ. И ако китайската императрица е издала едиктъ противъ чужденцитѣ, тя го е направила само отъ страхъ прѣдъ боксеритѣ, които много лесно могѫтъ заедно съ чужденцитѣ да прѣмахнѫтъ и императрицата.

Но въ всѣки случай европейцитѣ сѫ прѣдизвикали сегашнитѣ събития, които ще костуватъ стотини милиони левове и десетки хиляди човѣшки животи. Бързамъ да укажѫ на това, че току що изсказаното мнѣние ни най-малко не е оригинално, а ще го намѣрите изразено въ цѣлиятъ европейски печатъ, не само въ социялистическия, но и въ буржуазния, даже и въ консервативниятъ. Само че споредъ държавата се измѣняватъ и обвиненията: английскиятъ печатъ обвинява русситѣ, че тѣ били главни подбудители на това възстание въ Китай, русситѣ обвиняватъ въ сѫщото англичанитѣ, а пъкъ френскиятъ „Eclair“ настоятелно доказва, че главнитѣ виновници сѫ Германия и Англия. Ако искаме да бѫдемъ безпристрастни, трѣбва да признаемъ, че цѣла Европа е виновна, даже и Руссия, макаръ че тя нито религиозни мисии е изпращала въ Китай, нито пъкъ е продавала топове и пушки на китайцитѣ. Но при все това, никой европеецъ не може да оправдава звѣрствата извършени отъ китайцитѣ въ Пекинъ: съ убийството на всичкитѣ или само германския дипломатически агентъ, дългокоситѣ сѫ се турили на една дъска съ варваритѣ. Впрочемъ, тѣ пакъ иматъ извинение: ако сравните китайскитѣ боксери съ френскитѣ националисти ще забѣлѣжите, че тѣ си приличатъ като двѣ капки вода: и еднитѣ и другитѣ сѫ въодушевени отъ най голѣма вражда къмъ чужденцитѣ; първитѣ викатъ: „смърть на чуждитѣ дияволи“, послѣднитѣ викатъ: „смърть на франкъ-масони, евреи и протестанти“ И ако френскитѣ националисти биха могли, тѣ щѣха да избиѭтъ всички тѣзи ненавистни елементи. Тъй щото китайскитѣ боксери не сѫ съвсѣмъ изолирани въ този свѣтъ. Но китайското правителство трѣбваше да противостои противъ това варварство. То, наопаки, поддържа боксеритѣ и ето защо, съвършенно естественно, въ Европа се раздаде единъ викъ на негодуване,— всички викатъ отмъщение и примѣрно наказание. Едно ми харесва: тукъ вече нѣма никакво лицемѣрие; само се питамъ, като какъ ще си обяснѭтъ китайскитѣ християни това отмъщаванне отъ страна на хора вѣрующи въ Евангелието. Тази грижа нека оставимъ на мисионеритѣ, които, разбира се, и слѣдъ тѣзи кървави събития нѣма да оставатъ китайцитѣ спокойни. За сега Европа е заета съ едно: да се накажѫтъ китайцитѣ. И ето ний виждаме изново европейскиятъ концертъ, който за сега се уголѣмява чрѣзъ влизанието на Англия. И тукъ милитарно-буржуазната Европа доказа своята слабость и нищожество. Можеше и трѣбваше да се прѣдположи, че прѣдвидъ на общата опасность цѣла Европа ще дѣйствува съгласно. А какво виждаме? Англия, която винаги има прѣдъ видъ да напакости на Руссия, е прѣдложила щото да се даде мандатъ на Япония, тя да умиротвори китайцитѣ. Несъмнѣно, че това би означавало създаванне на нови усложнения за Руссия, която единъ день ще да сведе смѣтки съ Япония. Слѣдъ като се отхвърли това перфидно прѣдложение, захванаха се прѣговори, като колко войници всѣка държава да изпрати, който въпросъ и до сега остава нерѣшенъ. Сега пъкъ се каратъ, кого да назначѫтъ за главнокомандующъ на съединената армия. Разбира се, всичко това не е въ полза на едно бързо движение. А не трѣбва да се забрави, че сега не е като въ 1860 год., когато 3 хиляди добрѣ въоръжени европейци можаха да се борятъ съ една 50 хилядна китайска армия, лишена отъ всѣкакво модерно оръжие; сега китайцитѣ, както вече казахъ, сѫ въоръжени съ най-усъвършенствувани оръжия и сѫ добрѣ дисциплинирани. А най-важното е, че въ 1860 година китайцитѣ гледаха на „блѣднолицитѣ“ като на единъ народъ, воденъ отъ едни и сѫщи стрѣмления и цѣли, а сега тѣ знаятъ всичкитѣ раздори и несъгласия сѫществующи между европейскитѣ народи. И дѣйствително: слѣдъ единъ мѣсецъ ще пристигнѫтъ нови европейски армии въ Китай; вѣроятно слѣдъ туй ще захване маршътъ противъ Пекинъ, който, ако и не безъ борба, ще бѫде зетъ, а главнитѣ виновници ще бѫдѫтъ наказани. А подиръ? Какво ще стане тогазь? Да се остави всичко, както си е било, означава ново повторение на сѫщата история, на тази грозна Пекинска касапница. Единъ нѣмецъ прѣдлага, щото да се обиколятъ въ бѫдѫще палатитѣ на европейскитѣ посланици въ Китай съ една крѣпость. Добрѣ! Но за Европа е важно не сигурностьта на нѣколко високопоставени личности, а на всичкитѣ европейци живущи въ Китай, сир. на цѣлата търговия. Не може да се иска всички търговци да живѣятъ въ една крѣпость: Тогава цѣлата търговия е унищожена. Слѣдователно, прѣдъ европейцитѣ ще изникне въпросътъ, слѣдъ прѣвзиманието на Пекинъ, какво да стане по-нататъкъ. Тукъ именно ще изникнѫтъ всичкитѣ раздори между европейскитѣ държави: ако искатъ да грабнѫтъ всички по едно парче отъ Китай, раздоритѣ ще достигнѫтъ своя върхъ, понеже сега освѣнъ Руссия, Англия и Германия ще се явятъ съ претенции Франция и Италия и Япония, а може би и Австрия. Отъ друга страна пакъ раздѣлътъ на цѣлия Китай е поне сега за сега въобще нѣщо немислимо: да се покори едно 450 милионно население ще потрѣбватъ дълги години и неизброими жертви. Най-вѣроятно е, слѣдователно, че слѣдъ дълги борби европейскитѣ държави ще се ограничѫтъ съ завзиманье на по единъ портъ и налаганье една контрибуция, която, разбира се, китайцитѣ нѣма никога да изплатятъ. А вѫтрѣшностьта на Китай ще си остане, както по-прѣди. А това означава повторение на сегашнитѣ печални събития слѣдъ нѣколко години, само съ тази разлика, че всѣки пѫтъ борбата става по-мѫчна за европейцитѣ, понеже китайцитѣ ставатъ все по-съзнателни и по-организирани. Не трѣбва да забравимъ, че би било глупаво да се надѣваме, че европейскитѣ фабриканти нѣма вече да снабдяватъ китайцитѣ съ добри оръжия: алчностьта на европейската буржуазия е тъй патриотична, щото тя прѣдпочита нейнитѣ сънотечественници да се убиватъ съ нейни собственни топове.

Съ една дума търговската и капиталистичната Европа се оказва неспособна да разрѣши китайския въпросъ, както тя е неспособна да разрѣши източния и много други въпроси. Тя живѣе споредъ принципа: „après nous le déluge“ (подиръ насъ потопъ). А трѣбва да се разрѣши китайскиятъ въпросъ; той е единъ страшенъ въпросъ въ двояко отношение: економическо и политическо. Економическата опасность отъ Китай състои прѣди всичко въ туй, че единъ день китайскитѣ кули ще станѫтъ най-опасни конкуренти на цивилизованитѣ работници: кули е още на таквозъ долно културно стѫпало, щото е способенъ да намали работната плата до минимумъ. Нека не забравяме, че прусскитѣ землевладѣлци отдавна се носѭтъ съ планътъ да си набавѭтъ кули като полски работници. А американскитѣ фабриканти вече употрѣбяватъ китайцитѣ въ своитѣ фабрики. Тъй щото въ интереса на европейскитѣ работници е: първо, да се развие въ Китайедна индустрия, която да поглъща тамкашнитѣ работни рѫцѣ, а отъ друга страна да се развиѭтъ културнитѣ потрѣбности на китайцитѣ до таквазъ степень, щото да не намаляватъ работната плата

А цѣла Европа трѣбва да се пази отъ политическата опасность на Китай, който, добрѣ въорѫженъ, може да испрати несмѣтни армии противъ Европа. Тукъ обрѫщаме внимание на читателя върху слѣднето обстоятелство, което прѣмина почти незабѣлѣзано въ европейския печатъ: прѣди една година нѣщо двама китайски делегати бѣха отишли въ Япония да прѣдлагатъ на Микадо единъ съюзъ между Китай и Япония съ цѣль да изпѫдѭтъ „блѣднолицитѣ“ отъ Азия. Тогава Япония бѣ отхвърлила това прѣдложение. Но кой знае дали Япония ще отхвърли това прѣдложение другъ пѫть, когато ще бѫде изгодно за нея? А Япония, поддържана сега отъ Англия и Съв.-Американскитѣ Съединени Щати може да намѣри винаги и заеми и орѫжие колкото ще. Отначало Япония може да нападне само на Русия, но подиръ Японско-Китайскиятъ Съюзъ може да се обърне и противъ другитѣ европейци. Япония става сама една индустриялна държава, която има интересъ да монополизира цѣлото китайско пазарище за себе си. Да не забравимъ, че Япония много лесно може да земе водителството на Китай, съ който тя има тѣсни връзки по раса, религия и язикъ. Ето кѫдѣ е грамадната политическа опасность отъ страна на Китай, който единъ день може да унищожи цѣлата европейска култура. И тази опасность сегашна Европа не може да прѣдотврати, понеже тя е неспособна да гледа по-далечъ отъ носътъ си.

Ний прѣдвиждаме една дълга борба между отдѣлнитѣ европейски държави за Китай. Истинското разрѣшение на китайския въпросъ ний очакваме отъ бѫдѫщата, истино-демократическа Европа, обединена въ нейнитѣ цѣли и стремления, която нѣма да се основава върху щикове и топове. Добрѣ е въобще сегашна Европа не забравя думитѣ на единъ отъ изчезналитѣ вече дипломати, на Талейрана: „всичко може да се направи съ щикове, само не може да се седне върху тѣхъ“.

* * *

Ний сме длъжни винаги да зимаме въ внимание не само по-нататъшнитѣ, но и най-близкитѣ послѣдствия на едно явление. Сегашната борба ще има многобройни по-близки послѣдствия отъ грамадна важность. Прѣди всичко за Руссия. Тя сега ще се възползува да завладѣе цѣлата Манджурия, която ще има за нея грамадно политическо и економическо значение. Но за да се закрѣпи тамъ, Руссия ще трѣбва да употрѣби много енергия и пари; построяванье на многобройни желѣзници, портове, крѣпости, заселяванье на този край съ коренно русско население, развитие на земледѣлието и на индустрията — ето важнитѣ задачи на руската държава. Въобще Руссия, ако иска да се закрѣпи въ Азия и да създаде тамъ сигурни пазарища за своитѣ стоки, ще трѣбва да обърне внимание на Сибиръ: първата крачка бѣше построяванние на сибирската желѣзница, втората е прѣкращение на изпращание прѣстѫпницитѣ въ Сибиръ. Трета крачка ще бѫде една планомѣрна колонизация на далечния истокъ съ русски селяни отъ вѫтрѣшнитѣ и южнитѣ губернии, гдѣто многобройни селяни сѫ малко или беземелни. Не ще съмнѣние, че тѣзи мѣрки ще бѫдѫтъ зети отъ русското правителство. Естественно е, че при тѣзи условия ще не ще вниманието на Руссия ще бѫде отвлечено отъ Турция. Руссия има нужда отъ единъ портъ, който да я свързва съ океанътъ. Щомъ се закрѣпи въ сѣв. Китай, тя ще има този портъ и не е бѫде толкозъ въ зависимость отъ Дарданелитѣ. Но въ всѣки случай Руссия не ще иска нѣкакви промѣнения въ Турция: ний сме сигурни, че отъ сега нататъкъ Русия ще бѫде най-гореща и най-искренна защитница на статукво въ Турция и ще противодѣйствува противъ всѣкакви пертурбации на Балканския полуостровъ. Това много добрѣ сѫ разбрали въ Италия и Австрия и ето защо въ тѣзи двѣ държави ще намѣрите най искренни защитници на мнѣнието, да се прѣдостави Манджурия на Руссия: колкото повече тя ще се вдълбочи въ крайниятъ истокъ, толкова по-свободна е Австрия въ своитѣ надѣжди за Солунъ, а Италия въ своитѣ за Албания. Понеже нѣма да бѫдѫ никога български държавенъ дѣецъ нито даже членъ на върховния македонски комитетъ, смѣтамъ за излишно да се разпространявамъ по-нататъкъ върху този пунктъ. Азъ искахъ само да покажѫ на нашия читатель връзкитѣ между сегашнитѣ събития въ Китай и бѫдѫщето развитие на България Друго едно слѣдствие ще бѫде сближаваньето между Франция и Германия. Единъ отъ меродавнитѣ германски органи въ инспирирана статия настоява, щото Германия нищо да не прави прѣди да се съгласи съ Русия и Франция; сѫщото можемъ да срѣщнемъ и въ френския печатъ. Има впрочемъ таквизъ оптимисти, които мислѭтъ, че китайскитѣ събития повече ще сближѫтъ европейскитѣ държави, повече ще осигурѭтъ общеевропейскиятъ миръ отколко всички конгреси, били тѣ свикани даже отъ самия царь. Този оптимизъмъ излиза отъ тази гледна точка, че общата опасность ще унищожи раздоритѣ между европейскитѣ държави. Но ако гледаме, какво се пише въ английския и русския печатъ, какъ едни други се обвиняватъ въ вѣроломство (тъй напримѣръ, тѣзи дни английскиятъ печатъ е съобщилъ, че Руссия води тайни прѣговори съ революционното правителство въ Пекинъ) — мѫчно можемъ да повѣрваме въ бѫдѫщето съгласие на тѣзи двѣ държави. А до когато между тѣзи двѣ държави нѣма съгласие, цѣла Европа нѣма да бѫде спокойна.

По-нататъшно послѣдствие на китайскитѣ безредици ще бѫде една економическа криза въ Европа. Фактътъ, че английската банка е повдигнала своята сконтова лихва отъ 3 на $4^0/_0$, е по-краснорѣчивъ отъ много статии. Економическото положение на Руссия, което е и безъ туй доста лошо, ще се влоши още повече прѣдъ видъ на голѣмитѣ разноски за прѣдстоящата война. (Когато пишемъ тѣзи редове, телеграфътъ обажда, че Китай официално е обявилъ война на Русия, само не ни обаждатъ, отъ кого излиза тази декларация: отъ законното ли или революционното правителство). Руссия вече се опита да направи единъ заемъ, но тя не сполучи. Прочее всички държави ще има да харчжтъ голѣми сумми за тази война и това заедно съ трансваалската война силно тежи върху цѣла Европа.

Най-сетнѣ трѣбва да признаемъ, че никога не е възможно да се прѣдвиджтъ всички послѣдствия на едно сложно обществено явление. Всѣки обаче усѣща, че сегашнитѣ събития въ Китай сж само първиятъ актъ на една много важна драма; всѣки усѣща, че тази драма може много лесно да се обърне въ една трагедия. Но какъ ще се развие тази драма, това не може да се прѣдвиди съ всички подробности.

Двайсетото столѣтие ще има доста работа съ крайно-източниятъ въпросъ, който е много по-сложенъ отъ източния, галеното дѣте на деветнайсетото столѣтие.

P. S. Горнитѣ редове сж писани нѣщо прѣди два мѣсеца, и отъ тогава насамъ се измѣниха нѣкои подробности, но не и сжщностьта. Ний знаемъ вече, че европейскитѣ дипломати въ Пекинъ сж спасени, съ исключение на германския посланикъ и секретаря на японското агентство, и двамата убити отъ „редовни“ китайски войници; ний знаемъ, че интернационалната армия е завзела Пекинъ, но тази армия може много лесно да се блокира отъ всѣкждѣ. Ний не знаемъ обаче, какво иска всѣка отдѣлна държава. Германия, благодарение експанзивностьта на нейния императоръ, даде главнокомандующия на тази смѣсена интернационална армия; нѣколко дни обаче слѣдъ като този главнокомандующъ е билъ припознатъ отъ всичкитѣ държави, ето че Руссия излиза съ една декларация, че тя ще оттегли веднага своитѣ войски отъ Пекинъ, сир. че нѣма никаква нужда отъ главнокомандующъ. Собственно тѣзи дребни дипломатически скандали иматъ значение само до толкова, че показватъ колко пари струва концертътъ на европейско-американскитѣ държави. Тѣзи скандали сж само отражение на рѣзкитѣ противорѣчия въ интереситѣ на тѣзи държави и ако разгледаме фактитѣ отъ тази гледна точка, ний ще разберемъ по-добрѣ постжпкитѣ на различнитѣ държави. А до когато интереситѣ на европейскитѣ държави сж тъй противоположни, Европа е безсилна въ своята борба противъ когото и да е. Различнитѣ сили се поляризиратъ така, щото въ резултатъ се получава една нула, едно нищо, — прочутото запазванье на statu-quo, което означава смърть. Ето до кждѣ стигна прогрессивна Европа въ началото на XX-то столѣтие!

Ромѫнско-българскиятъ конфликтъ.

Отъ **Д. Ризовъ**

◆

Истинитѣ сѫ нещастни, като хората. Има даже истини, които сѫ по-нещастни и отъ хората: такива сѫ повечето политически истини — ако не и всичкитѣ. Кърви трѣбва да се пролѣѭтъ, за да се набие въ човѣшкитѣ глави една най-проста и най-очевидна политическа истина. Въ туй обстоятелство, чини ми се, и се крие, главно, несъразмѣрностьта между голѣмитѣ усилия и малкитѣ резултати на политическата дѣятелность. И за това, вѣроятно, кръстътъ на политическитѣ дѣятели е единъ отъ най-тежкитѣ.

Да илюстрирамъ мисъльта си съ нѣколко примѣра отъ нашия политически животъ.

На всинца ни е извѣстно, че, отъ като сѫществува нашата конституция, никога почти тя не е била приложена напълно и добросъвѣстно. Прѣдъ наличностьта и неоспоримостьта на тоя исторически фактъ, казалъ би човѣкъ, за всѣкиго трѣбва да бѫде ясно, че конституцията не е и не може да бѫде виновата за грѣхове, които не произтичатъ отъ самата нея. А пъкъ у насъ има сумма интеллигентни хора, които считатъ именно конституцията виновата за досегашнитѣ наши неконституционни режими. Може ли да се помисли заблуждение по-дълбоко и по-погрѣшно отъ туй? Това не му бърка, обаче, то да си сѫществува, и даже да си пробива пѫть въ нашето общество [1] . . . — Странната сѫдба на туй заблуждение ми припомня траги-комичната история съ картофитѣ, когато за пръвъ пѫть били прѣнесени въ Европа. Хората започнали да ги садѭтъ, безъ да знаѭтъ, че тѣхния плодъ е корена имъ, а не листата имъ. Лесно е, разбира се, да се отгадае разочарованието, което е произлѣзло отъ това недоразумѣние: и като ѣдѣли блудкавитѣ листа на картофитѣ, хората не могли да се начудѭтъ на умътъ на онзи, който ги е прѣнесълъ въ Европа и ги е прѣпорѫчалъ за ѣдение.

---

[1] Думата тукъ не е за непълнотата и несъвършенството на нашата Контуция (нѣща, които никой свѣстенъ човѣкъ не би сѣдналъ да оспорява), - за виновностьта на конституцията въ досегашнитѣ наши неконституции режими.

Другъ примѣръ.

Ето вече години, какъ нашата държава не се управлява съгласно буквата и духътъ на нашата конституция. На всѣкѫдѣ другадѣ, това незаконно положение на една свободна страна би го считали за анормално и критическо, и всички общественни сили, недоволни отъ него, би съединили усилията си въ една обща борба, за да му турнѫтъ край. А когато туй анормално и критическо положение е усложнено още и отъ единъ икономически, финансовъ и нравственъ кризисъ — както е случая днесь у насъ — общественнитѣ дѣйци би посвѣтили всичката своя дѣятелность изключително на тоя кризисъ и би насочили всичкитѣ свои стремежи къмъ часъ по-скорошното избавление страната отъ тая напасть. Между туй, какво става у насъ? И разумни, и почтени хора сериозно стоѭтъ и ви приказвать, че само тѣхната партия ще може искара България отъ този кризисъ. Има и такива българановци, които прѣважно се мѫчѫтъ да ви убѣдѭтъ, че трѣбва да се започне да се възпитава народа изпърво, та че послѣ самъ той ще се освободи отъ кризиса. Не липсвать дори и таквизъ умници, които съ двѣтѣ си рѫцѣ сѫ се уловили за нещастната дума „еволюция“, като я разбиратъ само въ смисълъ на тихъ и прогрессивенъ вървежъ и недопущатъ повръщания назадъ. А не трѣбза да се изпуска изъ видъ, че всички съзнаватъ необходимостьта отъ бързото изкарванье България изъ днешния кризисъ, признаватъ голѣмата опасность за бѫдѫщето ни ако тоя кризисъ продължи още нѣкоя година и твърдѣ добрѣ се сѣщатъ, че ни една отъ днешнитѣ наши партии не може сама да прѣкрати кризиса въ скоро врѣме (защото ни една отъ тѣхъ нѣма днесь болшинство въ страната, и, което е по-лошото, неможе доби туй болшинство, до гдѣто не вдъхне у народа вѣра въ успѣхътъ си — а тая вѣра не може се вдъхна, до гдѣто не се сдружѫтъ партиитѣ за изкарванье страната отъ кризиса). Не е ли, и чудновато, и необяснимо, и печално-смѣшно това наше положение? . . . И при все туй, то сѫществува въпрѣки всѣки здравъ разумъ. Не така, разумѣва се, би постѫпили другѫдѣ. Единъ прѣсенъ подобенъ случай ни прѣдставя днешна Франция. Въ края на миналата година, сегашния първъ френски министръ, Валдекъ-Руссо, излѣзе единъ день въ парламента и каза на републиканцитѣ горѣ-долу слѣдующето: „Господа, Републиката се заплашва отъ налѣжаща опасность. Националисти, монархисти, клерикали и реакционери сѫ се сдружили и сговорили да ѝ турнѫтъ кракъ. Въ такъво врѣме, първия дългъ на всѣки републиканецъ е да се притече въ помощь на Републиката. Безспорно е, че Франция има неотложна нужда отъ сериозни социални реформи, които би урегулирали народния поминъкъ, но за успѣхътъ на тия реформи необходимо е, прѣди всичко, да се запази републиката. Ето защо, азъ ви канѭ всички републиканци, безъ разлика на партии и убѣждения, да сгърнете на врѣме собственнитѣ си знамена и да се приберете подъ великото и свещенното знаме на републиката. Когато опасностьта измине и републиката влѣзе въ нормалния си пѫть, тогазъ всѣки отъ васъ нека развие знамето си и нека започне борбата около социялнитѣ реформи, отъ които Франция се нуждае. . ." Тоя смѣлъ, откровенъ и разуменъ езикъ биде веднага разбранъ отъ всички чисти републиканци, и знаменитата тази рѣчь на Валдекъ-Руссо, по рѣшението на камарата, биде афиширана въ общинитѣ на цѣла Франция. Опортюнисти, прогрессисти, радикали, радикали-социялисти и социялисти настѫпиха съ кракъ на своитѣ лични симпатии и антипатии, задушиха своята взаима омраза и . . . си подадоха рѫка. Величественния образъ на републиката, не веднѫжъ разкървавянъ въ миналото, се изпрѣчи прѣдъ всички истински републиканци и. . наведе вратоветѣ имъ. . . По тоя начинъ третята френска република трети пѫть биде избавена отъ ногтетѣ на реакцията [1]. А веднѫжъ опасностьта минала, всички републикански партии вече сѫ се приготвили за редовна борба, и, още въ идущата парламентарната сесия, ще развѣѭтъ партийнитѣ си знамена и ще се заловѭтъ съ назрѣлитѣ реформи. Така постѫпиха французитѣ, когато отечеството имъ прѣкарваше единъ не особенно опасенъ политически кризисъ. Ний, българитѣ, вършимъ съвършенно противното днесь, когато прѣкарваме единъ много тежъкъ, не само политически, но и икономически, финансовъ и нравственъ кризисъ. Ето вече нѣколко години, какъ у насъ се проповѣдва нѣщо аналогично съ апела на Валдекъ-Руссо; всички почти наши общественни дѣйци съзнаватъ умѣстностьта, цѣлесъобразностьта и полезностьта на тая проповѣдь; но . . . и до день днешенъ тя си остава „гласъ вопіющій въ пустынѣ" . . .

Трети примѣръ.

Въ ланската декемврийска книжка на „Мисъль" азъ бѣхъ написалъ статия по възбудения отъ русския в. „Ново Врѣме" въпросъ за Бургасъ[2] Въ тая своя статия между другото, азъ изтъквахъ и слѣднитѣ мисли: че — „между многото странни и опасни явления въ нашия политически животъ, на пръвъ редъ иде нашата слаба заинтересованость съ външната политика"; че благодарение на тоя нашъ грѣхъ, нашитѣ политически и национални смѣтки се забъркаха „и ний сме днесь безсилни да сторимъ нѣщо за поробенитѣ си братя въ Македония"; и че, все благодарение на сѫщия този нашъ грѣхъ, „нашата външна политика и днесь още стои неопрѣдѣлена и държи България между два стола, обсадена отъ съперници и лишена отъ съюзници". Ето защо, добавяхъ азъ тогава, никой отъ насъ не може каза днесь, дѣ върви България, и никой не може прозрѣ утрѣ, какво ще стане съ нея" . . . Доведени до своя логически край, тия мисли се завършваха съ заключението: че нашата външна политика трѣбва часъ по скоро да се опрѣдѣли и кристализира, за да можемъ оградп България отъ всѣкакви външни сюрпризи и да можемъ се посвѣти на своето правилно държавно развитие и на систематическото прѣслѣдване своитѣ исторически задачи. И тогава, и сега, азъ виждахъ това опрѣдѣление и кристализиране на нашата външна политика въ единъ съюзъ съ Руссия. [1]

---

[1] Първия пѫть — при Макъ-Махона, втория пѫть — при генерала Буланже, третия пѫть — сега.

[2] **Вижъ статията: „Русско-българскитѣ отношения.** (По поводъ статията на „Новое Время" Багдатъ и Бургасъ). **„Мисъль", год. IX, кн. XII**, стр. 531—542.

Може да е имало и да има българи, на които да не се вижда за цѣлесъобразенъ и полезенъ прѣдлаганий отъ менъ съюзъ съ Руссия. Охотно признавамъ, че тоя въпросъ може да бжде прѣдметъ на споръ. Най-послѣ, възможно е да има мнозина българи, които искренно да мислжтъ, че едно сближение съ Тройния Съюзъ е прѣдпочтително за България; както е възможно да има други българи, които да считатъ една Балканска Федерация за най-добрата форма, въ която трѣбва да се кристализира бълг. външна политика; и както може да има трети, които да намиратъ по-подходяща за тая цѣль друга нѣкоя политическа комбинация. Повтарямъ: върху тоя въпросъ може да се поспори. Но въпроса, върху който неможе да се спори, е: че нашата външна политика трѣба да бжде опрѣдѣлена и кристализирана (въ едно или друго направление). А не може да се спори върху тоя послѣденъ въпросъ: а) защото вжтрѣшната, икономическата, финансовата и военната политика на държавитѣ днесъ се намира почти въ пълна зависимость отъ външната имъ политика, слѣдователно, немислима е една добра, трайна и методическа държавна политика безъ една опрѣдѣлена и осигурена външна политика; б) защото ний, българитѣ, имаме исторически задачи, които сж въ противорѣчие съ интереситѣ на всички почти наши съсѣди на Балканския Полуостровъ, и даже въ противорѣчие съ интереситѣ на Австрия и Германия; и в) защото, както и лани го казвахъ, „никога други пжть хищническитѣ инстинкти на държавитѣ не сж били толкозъ силни и толкозъ алчни, колкото днесь — борбата за сжществувание, осложнена отъ борбата за наслаждение, създаде прѣзъ послѣдното десетилѣтие на изтекающия вѣкъ такъва хищническа атмосфера, че и държави, като Америка, се заразиха отъ нея“ . . . [2] Та, ако велики и могжществении господарства, като Руссия, Германия и Франция се запасватъ съ съюзници, какво остава за малката, распокжсаната и кацналата въ спорния и безпокойния Балкански Полуостровъ наша България... Всичко туй е толкова ясно, очевидно и вѣрно, щото, както остроумно бѣлѣжи Тенъ, „изглежда банално именно защото е много вѣрно“.

Защо тогазъ тая политическа истина не може да си пробие пжть и въ нашитѣ държавни сфери, както одавна си е пробила пжть между нашия народъ и нашата интеллигенция? Вѣдь, за никого вече не е сега тайна, че Краль Миланъ нѣмаше да ни нападне въ 1885 г., ако Руссия не бѣ се свадила съ насъ, русскитѣ офицери не бѣха оставили България и нашата външна политика не бѣ увиснала на въздуха. За никого сега не съставлява тайна и фактътъ, че послѣдната гърцко-турска война бѣ единъ чуденъ моментъ, за да помогнемъ на недобититѣ си братя въ Македония, и че, ако ний не изкористихме тоя моментъ, то това се дължи на нашата неопрѣдѣлена и колебающа се външна политика. За никого не може да бѫде тайна днесь и туй, че отъ глупавия куршумъ на Стоянъ Димитровъ нѣмаше да повилнѣѭтъ нашитѣ съсѣди ромѫнитѣ, ако нашата външна политика бѣ опрѣдѣлена и имаше задъ гърба си поне една велика държава.

---

[1] „Думата „съюзъ“ за мене не е магическа. Тя би могла да се замѣни и съ нѣкоя друга равнозначуща дума, като: конвенция, съглашение, споразумѣние и пр

[2] Вижъ поменатата вече статия въ „Мисълъ“ (стр. 538).

На този важенъ и грѣшенъ въпросъ, азъ съмъ давалъ отговоръ не веднѫжъ, па наскоро се тъкмѭ да го разчепкамъ изново и малко по-подробно. Но днесь, азъ изпрѣчвамъ прѣдъ читателитѣ си тая политическа истина, само за да се види нейното влияние върху конфликта ни съ Ромѫния — на който конфликтъ и ще бѫдѫтъ посвѣтени долнитѣ ми редове.

* * *

Отъ какво се породи и въ какво състои ромѫно-българскиятъ конфликтъ?

Видимата и явна причина на тоя конфликтъ е убиваньето на единъ македонски цинцаринъ, на име Михаиляно, отъ единъ непълнолѣтенъ македонски българинъ, на име Стоянъ Димитровъ. Това глупо и съ нищо неоправдано убийство, дошло слѣдъ убийствата на търговеца Стефановича въ Браила и на шпионина Фитовски въ Букурещъ, възмути съвършенно ромѫнитѣ. Когато пакъ убийцата Стоянъ Димитровъ имъ се призналъ, че той е убилъ Михаиляно по заповѣдь на Македонския Комитетъ въ София, то ромѫнското възмущение се обърна въ настояще изстѫпление. Цѣлия почти ромѫнски печатъ, безъ разлика на партии,[1] се нахвърли безразборно върху всичко българско; а ромѫнската „жълта пресса“, на чело съ шантажнитѣ листове „Adeverul“, „Patriotul“ и „Universul“, до толкозъ побѣснѣ, щото разпсува и сухо и сурово у насъ, и даже не се подвоуми да поиска отъ правителството си да обяви война и на България, за да се накажалъ „варварския“ и „разбойническия“ български народъ. . . Подъ влиянието на тоя опиянѣлъ печатъ се размърда и ромѫнското обществено мнѣние: митингитѣ се зарѣдиха въ градоветѣ (селата, разбира се, си гледать хала), и върху нашитѣ смаяни глави се изсипаха всички гръмове и молнии, които имаше по облачното политическо небо на Ромѫния. Враждата, озлоблението и раздразнението взеха такива ужасающи размѣри, щото помрачиха и най-силнитѣ ромѫнски умове. Така: ромѫнския историкъ и академикъ Хъждеу не се замисли да нарѣче всички българи „Задунавски варвари“ и да се откаже отъ членството си въ нашето „Книжовно Дружество“, защото „кръвнишкитѣ нрави на българитѣ“ не му позволявали да вѣрва, че въ България могло да сѫществува нѣкакво културно дружество; а самото ромѫнско правителство взе да пѫди съ дузини невинни българи отъ земята си. Съ една дума: въ разстояние едва ли не на цѣлъ мѣсецъ, Ромѫния прѣдставляваше отъ себе си колоссална една лудница, въ която неподивѣли хора бѣха останали само кральтъ, кралицата, селенитѣ и... социялиститѣ...

---

[1] **Единственно исключение, до колкото азъ знаѭ, направи само органътъ на ромѫнскитѣ** социялисти „Lumea Noua“.

Всичкия тоя ромѫнски бѣсъ и даде животъ на днешния ромѫно-български конфликтъ; но... не той го породи. Въ зародишъ, тоя конфликтъ сѫществува много по-отдавна, и причинитѣ, които сѫ го породили, сѫ много по дълбоки и много по-отдалечени. Ще трѣбва да се дигне булото на тия именно причини, за да се разбере напълно сѫщностьта на този конфликтъ и да се установѭтъ отговорноститѣ по него.

Това азъ и ще се опитамъ да сторѭ.

По моему, за насъ, българитѣ, сѫществуватъ и трѣбва да сѫществуватъ двѣ Ромѫнии.

Едната отъ тѣхъ е онази братска намъ страна, която бѣ наше второ отечество едно врѣме, въ която се роди и разви цѣлата наша революционна литература и журналистика и цѣлото почти наше освободително революционно движение, която даде възможность на Раковски, на Любена Каравелова, на Ботйова и на останалитѣ наши апостоли да развъртѭтъ всичката си духовна мощь, и която, най-послѣ, опърска съ кръвьта си Плѣвенскитѣ бойни полета и взе участие въ великото дѣло на нашето освобождение. Тази чудна Ромѫния е родина на ония политически великани, които се наричаха Ионъ Гика, Розети, двамата братия Братияно, и които влѣзоха въ гробоветѣ си съ свещенитѣ думи на устнитѣ: „въ солидарностьта на Балканскитѣ народи е тѣхното спасение...“ За зла наша честь, тая скѫпа намъ Ромѫния умрѣ на 19-и Февруарий 1878 г. въ Санъ-Стефано. Поклонъ прѣдъ великия неинъ гробъ и да бѫде свята нейната паметь у насъ!.. Азъ не допускамъ, че има днесь българи, които да не си спомнятъ съ тѫга и умиление за тази благородна покойница; па не допущамъ, и че ще има нѣкога българи, които — при всичкитѣ възможни бѫдѫщи испитания — да измѣнѭтъ своитѣ топли чувства къмъ тая Ромѫния. Нѣщо повече. Азъ се силно надѣвамъ и искренно желаѭ, щото, въ всекогашнитѣ наши отношения съ ромѫнитѣ ний да държимъ смѣтка за тоя свой исторически дългъ. Защото: признателностьта, въ моитѣ очи, не е само една отъ най-високитѣ човѣшки добродѣтели, но е и единъ много цѣненъ политически капиталъ...

Такава е за насъ едната Ромѫния.

Другата Ромѫния е оная наша съсѣдка, която, отъ освобождението ни насамъ, вижда въ насъ опасни свои съперници, и, считайки ни за авангардъ на Руссия въ Балканския Полуостровъ, сматря ни дори за свои потаени врагове.

Нѣколко сѫ съображенията, които каратъ днешна Ромѫния да гледа така небратски на България.

Първото отъ тия съображения е: че Ромѫния отдавна е влѣзла въ Тройния Съюзъ тогазъ, когато ний още стоимъ между два стола, но съ неодолимо наклонение къмъ Матушката... На това съображение се дължи обстоятелството, че Ромѫния съчувствуваше на бездушния Стамболовъ режимъ, който режимъ бѣ успѣлъ да вкара официялна България въ водитѣ на Тройния Съюзъ; на сжщото съображение се дължи и благоразположението на Ромжния къмъ Сърбия, когато въ тази послѣдната вързлува Кралъ Миланъ; и все на сжщото съображение се дължжтъ систематическитѣ и подземни усилия на Ромжния да разединява и разнебитва — колкото ѝ иде отржки — славянскитѣ елементи въ Балканския Полуостровъ. . .

Вториятъ источникъ на сегашната ромжнска неприязненность къмъ насъ е: нещастната Добруджа. Незнамъ защо, но ромжнитѣ сериозно подозиратъ, че, рано или кжсно, ний ще се опитаме да наложимъ ржка на тая сега вече тѣхна область. Отъ гдѣ е влѣзълъ този страхъ у ромжнитѣ, не могж се осѣти: ала онова, за което не се иска много умъ да се сѣти човѣкъ, то е, че никой свѣстенъ, разбранъ и далновиденъ българинъ не може да се стреми къмъ отниманьето на Добруджа отъ ромжнитѣ. Истина е, че тамъ живѣжтъ нѣколко хиляди наши братя; но не по-малка истина е, че да се воюва само за тѣхъ съ Ромжния е съвършенно безумно. Освѣнъ туй, ний сме много близки роднини съ руситѣ, а македонската поговорка казва: „со роднина и со богатъ човѣкъ комшилукъ не ти трѣба“ . . . Да се търси же ромжнския страхъ за Добружа въ невъзможностьта тя да се защищава отъ насъ стратегически, е тоже нелѣпо, защото, както вече казахъ, никой бълг. државенъ мжжъ никога нѣма да помисли за прѣвземанието на Добруджа. Тъй или инакъ, обаче, ромжнитѣ ни подозиратъ въ тѣзи мнимо узурпаторски намѣрения, и, поради това, не само още продължаватъ да държжтъ Добруджа въ исключително положение, ами и доста отдавна сж хвърлили око на съсѣдния съ Добруджа нашъ трижгълникъ Русе—Варна—Силистра. Хора, добрѣ запознати съ сегашна Ромжния сж ме увѣрявали даже, че ромжнското офицерство отколѣ се възпитавало въ тоя духъ, какво, единъ день, то трѣбва да прѣвземе оная часть отъ нашата България, въ която влизатъ градоветѣ Силистра, Русе и Варна съ тѣхнитѣ землища...

Третата причина за недружелюбностьта на днешнитѣ ромжни къмъ насъ е: тѣхната зависть. Ромжнитѣ не могжтъ да не знаѭтъ, че нашата народна масса стои по-високо отъ тѣхната въ всѣко отношение: и физически, и икономически, и нравственно, и умственно, и по трудолюбие, и по възприимчивость, и по трезвость, и по честотивость, и като воинственъ елементъ, и като политически, и даже по-добрѣ живѣе и по-добрѣ се храни . . . А това надмощие на нашия народъ не може да не наранява болѣзненното честолюбие на ромжнитѣ. И не е само честолюбието имъ, което страда отъ туй. За тѣхъ е доста ясно вече, че не тѣ, а ний ще свиримъ първата политическа цигулка на Балканския Полуостровъ. А пъкъ пустото свирене на първа политическа цигулка е равносилно съ хегемония . . . Inde irae. Прибавете сега къмъ тая зависть и ненавистьта, която латинската ромжнска раса счита за своя аристократическа обязанность да храни къмъ насъ, като къмъ славяне, да притурете къмъ тѣзи двѣ враждебни чувства и онази омраза, която минава върху ни като рефлексъ отъ дълбоката омраза на ромжнитѣ къмъ нашитѣ братушки — и вий ще имате до нѣкждѣ обяснението на оня [illegible]ъ и гамъ, който ни дойде отъ Ромжния прѣзъ послѣдния м[illegible]ъ.

Въ тази редица на съображения, по моето разбиранье, и се крие зародишътъ на ромжно-българския конфликтъ. Но като съображения, находящи се въ потенциялно състояние, самитѣ тѣ не биха били достатъчни, да придадже̌тъ на конфликта оня остъръ характеръ, който той взе. Редъ други стремления на ромжнското правителство бидоха посѣяни върху благоприятната почва на горнитѣ съображения, и тогазъ само конфликтътъ взе ония чудовищни размѣри, които изумиха всинца ни.

На първо мѣсто между тия стремления трѣбва да е стояло желанието на настоящето ромжнско правителство да направи една двояка диверсия: да отвлѣче европейското обществено мнѣние отъ безсърдечното прѣслѣдванье на ромжнскитѣ евреи, и да отклони вниманието на самитѣ ромжни отъ трудното вжтрѣшно и финансиялно положение на страната държавата имъ.

На второ мѣсто трѣбва да е идѣло коварното намѣрение на официялна Ромжния да компрометира прѣдъ Турция и Европа македонското движение въ България, като го прѣдстави опасно за мирътъ на Балканитѣ, и, по тоя начинъ, да изтръгне отъ Турция отстжпки по своитѣ митнически тарифи и по националнитѣ си домогвания въ Македония, а, наедно съ туй, и да прѣпоржчи себе си прѣдъ Европа като единственна пазителка на редътъ и тишината на Балканския Полуостровъ.

Възможно е, че ромжнското правителство е очаквало и други нѣкои облаги отъ конфликта си съ насъ (като: скючване на единъ заемъ, услужване на Тройния Съюзъ, сондиране почвата за една евентуална атака противъ България и пр.); но сега вече е безсъмнѣнно, че министерството на г. Карпа, благодарение на конфликта, успѣ до нѣкждѣ, и въ своята двояка диверсия, и въ своитѣ смѣтки съ Турция, и, което е по-важно за насъ, въ своето стремление да скомпрометира македонското движение въ България.

Ето всичко туй и породи, споредъ мене, ромжно-българския конфликтъ. Убийството на Михаиляно послужи само за поводъ и дойде съвсѣмъ наврѣме и съвсѣмъ наржки на днешното ромжнско правителство, за да създаде този конфликтъ. А благодарение на патриотическото фанфаронство, което днесь тържествува даже и въ Англия и което винаги е изобилствувало въ Ромжния, на г. Карпа не бѣ никакъ трудно да раздуха конфликта.

И така: днешния ромжно-българския конфликтъ е искуственно създаденъ отъ ромжнското правителство на г. Карпа. Той е искуственно създаденъ поради причинитѣ и съображенията, които вече изложихъ. Всѣко друго прѣдположение е едва ли не изключено. Защото: никждѣ другждѣ, убийството на Михаиляно не можеше и не трѣбаше да излѣзе отъ границитѣ на сждебната область — даже когато би се доказало, че това убийство е инспирирано и организирано отъ Македонския Комитетъ въ София. Ромжнскитѣ управници, обаче, произведоха тоя юридически въпросъ въ политически. Призведоха го тѣ умишленно и коварно. Правителството на г. Карпа съзрѣ об[illegible]ѣ, които можеше да извлѣче отъ този въпросъ, и разчитвайки [illegible] похватностьта на нашето правителство, пусна въ ходъ всичко[illegible] си лукавство. И то не се съвсѣмъ излъга въ смѣтката си. Толкозъ повече, че на особенъ рискъ то не се излагаше. За война Ромѫния не е могла да мисли и нѣмаше защо да се бои отъ нея. И то по много причини. Първата е: че благородната любовь на сръбския краль изтласка отъ Сърбия оня Краль Миланъ, който можеше да ни се нахвърли сега на вратътъ наедно съ Ромѫния. Втората причина е: че и да бихме били побѣдени, все пакъ Ромѫния нѣмаше да откѫсне нищо отъ насъ, защото Матушката нѣма да позволи туй никога. Третата причина е: че нашата войска е малко по-юначна отъ ромѫнската, та нѣмаше да бѫде чудно, ако ромѫнитѣ изѣдѣха калая отъ насъ, както сърбитѣ въ 1885 г. А четвъртата причина е: че никой у насъ не е мислилъ и не мисли да напада Ромѫния. . . Само едно нѣщо можеше да изкушава ромѫнитѣ за война: че нашия народъ е на ножъ съ правителството (Както всѣкога. Б. Р.). Ала, като ученици на Макиавели, ромѫнскитѣ министри не можаха да не знаѭтъ разумния съвѣтъ на своя учитель, който, още прѣди три вѣка е казалъ: „когато съсѣдитѣ се каратъ помежду си, недѣйте ги напада, защото рискувате да ги помирите врѣменно, да ги заставите да излѣѭтъ върху ви всичката си взаимна ярость и даже да се видите натупани отъ тѣхъ — което нѣма да имъ побърка, разбира се, какъ да се раскаратъ помежду си слѣдъ като сѫ ви вече натупали“. . . При това, не трѣбва да се забравя, че ромѫнския краль Каролъ е най-умния държавенъ глава на Балканския Полуостровъ, и, безспорно, единъ отъ най-умнитѣ държавници въ Европа, та, и ако би имало нѣкой зеленъ ромѫнски министръ да мисли иначе, все пакъ рискътъ отъ война би билъ избѣгнатъ. Слава Богу, Хагската конференция, ако не направи нѣщо друго до сега, то поне даде възможность на държавитѣ, когато тѣ видѭтъ зоръ, да турятъ край на всѣки конфликтъ, като поискатъ отъ нѣкоя Велика Сила арбитражъ. Азъ даже прѣдполагамъ, че краль Каролъ отиде при Австрийския Императоръ въ Ишлъ, не за да иска отъ Австрия обезпечаването гърба на Ромѫния въ случай на една нейна война съ България, ами — за да иска отъ Францъ-Иосифа да извика той „stop!“ въ случай, че ромѫно-българския конфликтъ започне да мирише на барутъ. . .

Тъй поне азъ гледамъ на работата.

Вънъ отъ всѣко съмнѣние е сега, че всичката тая хитросплетена мрѣжа бѣше много ловко подставена подъ нашитѣ крака отъ страна на Ромѫния. За мислящитѣ и разумни хора, обаче, не бѣ трудно да съгледатъ тая мрежа още въ началото. Съгледаха ли я у насъ хората, които трѣбваше да я видѭтъ, и взеха ли тѣ мѣрки, за да отразѭтъ коварния ромѫнски ударъ и да турѭтъ въпроса на Михаиляно тамъ, гдѣто му бѣше мѣстото?

(Свършекъ въ идущата книжка).

Бѣлѣжки къмъ законопроекта за училищата.

Пише **В. М.**

Противъ обичая на нашитѣ министри, особено на ония на нар. просвѣщението, тая година е отпечатанъ 7—8 мѣсеца прѣди свикването на Нар. Събрание единъ проектъ за „Законъ на Училищата“. Печатътъ отбѣлѣза това, за жалость, тъй рѣдко явление у насъ и, макаръ да не може да се каже, че сѫ били написани много важни статии върху проекта, все пакъ не би могли и да обвинимъ съ право печата въ мълчание, още по-малко въ игнориранье на проекта. Напротивъ, всички пó-видни органи, кой съ извѣстна вѣщина, кой и съ пълно незнаянье на прѣдмета, се изказаха върху едни или други негови страни. При все туй, едно обстоятелство бие особено въ очи и не трѣбва да бѫде прѣмълчано. То е видимата безполезность на разискванията и въобще на всички писания върху проекта. Както изглежда сега, тоя Проектъ ще бѫде внесенъ въ най-близката сессия на Нар. Събрание безъ никакви почти измѣнения и тамъ бърже-бърже ще се прѣвърне въ Законъ, безъ да е прѣтърпѣлъ никакви сѫществени измѣнения. Отбѣлѣзваме това безъ да имаме сърдце да винимъ нѣкого: нищо по-лесно отъ това, да се обвинява, но и нищо по-безцѣлно и по-безполезно. Или не, могло би собственно да се обвинява, и силно да се обвинява, но не Иванъ или Драганъ, а нашия „националенъ темпераментъ“, — ако е позволенъ подобенъ варваризъмъ. Защото, не сѫ само тия разисквания безплодни: всички наши борби, всички наши обмѣнявания на идеи сѫ все така безрезултатни, и то не само когато се извършватъ въ политическия печатъ, т. е. между хора, които обикновенно нито се разбиратъ единъ други, нито пъкъ се стремѭтъ да се разберѫтъ; не само въ многолюдни събрания, но и между петима другари и едномисленници. Тая наша зла орисия, слѣдствие на антисоциялни инстинкти, отъ една страна, на съвършенно нееднакви условия на развитие[1] или, по-точно казано, на липсата на единъ общъ, рѣчи го народенъ, ферментъ, правѭтъ и най-добритѣ начинания у насъ — безплодни, най-полезнитѣ драгждѣ обичаи — безполезни!...

Като казваме, че нито една отъ статиитѣ, написани до сега върху проекта, не го обгръща всестранно или пъкъ не го разглежда съ нуждното безпристрастие, нека читательтъ не помисли, че искаме за своята косвено да присвоимъ тая заслуга. Съвсѣмъ не;

---

[1] Гл. бѣлѣжкитѣ за това въ нашата ст. „Българската книга“, Мисъль, год. IX, кн II и IV.

нашата изрична цѣль е само да изтъкнемъ и да освѣтлимъ нѣкои отдѣлни въпроси отъ по-общъ характеръ Само върху най-общия и принципияленъ въпросъ — религиозното възпитание — нѣма да се спираме. Нашитѣ мнѣния по тоя въпросъ читательтъ ще намѣри въ особенна статия.

I. Държавенъ изпитъ.

Тъкмо прѣди година [1] ний говорихме на сѫщото мѣсто за несъстоятелностьта на сегашнитѣ установления за държавенъ изпитъ и прѣдлагахме часъ по-скоро да се узакони слѣд. положение:

„Никой не може да бѫде назначенъ за учитель, който не е издържалъ установения за това държавенъ изпитъ. Подлежащитѣ на тоя изпитъ сегашни учители сѫ задължени да положѫтъ изпита най-кѫсно до 1-и Септ. 1901 година".

Тоя часъ изглежда най-сетнѣ да е ударилъ; поне въ законопроекта, между другитѣ условия за право на учителство, фигурира, като точка д) и това: „Да е издържалъ съ успѣхъ държавенъ теоретически изпитъ".

Както вижда читательтъ, тукъ се говори само за теоретическия изпитъ; практическиятъ е раздѣленъ отъ него (само за кандидатитѣ за срѣдни училища) и се държи една година по-късно. Тъкмо това прѣдлагахме и ний. Има обаче и третьо нѣщо, безъ което тия двѣ добрини се унищожаватъ или поне губѫтъ всѣко дѣйствително значение: това е пробната година или пробнитѣ мѣсеци, все едно.

Ето какво пишехме ний въ своята онъзгодишна статия: „Слѣдъ като единъ кандидатъ издържи научния си държавенъ изпитъ той да не се назначава за учитель, нито да му се повѣрява безъ контролъ да прѣподава, а да се остави на рѫководителството на единъ по-старъ другарь и слѣдъ като прѣкара първитѣ мѣсеци само съ посѣщаванье на негови (и чужди, разумѣва се) уроци, да почне прѣзъ второто полугодие, пакъ подъ прѣкото негово наблюдение, да прѣподава извѣстни прѣдмети, не повече отъ 5—10 часа седмично. Да ли слѣдъ една така прѣкарана година кандидатътъ ще бѫде повиканъ да държи 1—2 пробни урока прѣдъ комисията или ще му бѫде призната учителската правоспособность възъ основа само на рапорта на рѫководителя му (както става обикновенно другадѣ), оставаме да рѣши Учеб. комитетъ, който е по-добрѣ запознатъ съ нашитѣ училищни условия. Ний би били за едно ново явяванье прѣдъ изпитната комисия

---

[1] Гл. Мисъль год. IX, кн. VIII – IX: „Належащи реформи въ нашето просвѣщение". Съ точни данни, взети изъ М-вото, ний показваме тамъ, колко сѫ учителитѣ въ срѣд. училища подлежащи на държавенъ изпитъ, колко сѫ се явили и колцина сѫ го минали благополучно при сегашнитѣ нищожни и неопрѣдѣлени искания и безъ всѣки практически изпитъ. Цифритѣ сѫ красноречиви: отъ 950 сѫ се явили само 130 и отъ тѣхъ тъкмо 50% сѫ пропадвали!

(при което екзаминаторитѣ трѣбва да иматъ въ ржцѣ рапорта на ржководителя му), ако това не бѣ свързано съ толкова разноски“.

За нищо отъ всичко това въ проекта нѣма поменъ. Допущаме, че съставителитѣ и въобще Комитетътъ, може да е ималъ сѐриозни причини да се откаже отъ пробната година, но нека ни бжде позволено да утвърдимъ, че никакви причини не могжтъ извини това. Научни, педагогически причини тѣ не могжтъ да бждтъ, а всички други причини нищо не важжтъ, защото безъ пробното врѣме, прѣзъ което кандидътътъ, чрѣзъ наблюдение и работа надъ себе си, да придобие необходимото умѣние, и то не като експериментира надъ умоветѣ и духовнитѣ и физически сили на 12—13 годишни дѣца, и прѣзъ което единъ опитенъ педагогъ да бди надъ неговитѣ способности, — безъ туй пробно врѣме, повтаряме, държавниятъ изпитъ губи всѣко дѣйствително значение. Той може въобще да служи само за провѣрка на знания по прѣдметитѣ, но липсата на тия знания е най-малкиятъ недостатъкъ на учителя: и да не ги притежава, той слѣдъ двѣ години ще ги придобие. А онова, което и слѣдъ 20 год. нѣма да придобие, е учителската способность, ония неуловими полу-филистерски, полу-високофилософски качества на натюреля, които науката може да усили, но никога не — да създаде. Отсжтствието на всѣко съзнание за абсолютната необходимость на тая провѣрка, —съ което съзнание блѣстжтъ нашитѣ министри на просвѣщението и тѣхнитѣ съвѣтници — е първата и най-главна причина на това, че училищата сж пълни съ „учители“, по-скорото отстраняванье на които е най-първата и най-наложителна длъжность за Министерството! За това отстраняванье, както изглежда, още не е помислилъ никой министръ, — защото „отчисляването“ на 10 или 20 неспособни учители, които случайно сж се попаднали, нѣма нищо общо съ онова прѣчистванье на училищата, за което говоримъ. Срѣщу всѣки единъ отъ тия 10 или 20 уволнени стожтъ по двама и по трима назначени неспособници, и десетина — повисени или, въ всѣки случай, оставени на мѣстата си. Въ единъ длъжностенъ рапортъ до Министерството на просвѣщението, който не се считаме въ право да публикуваме, ний влизаме въ деталитѣ на въпроса, детали, важни за ония, които би трѣбвало единъ день да прѣдприемжтъ туй дѣло. За читателя ще бжде достатъчно да изтъкнемъ тукъ пжтемъ само двѣ-три точки: първо, че тая операция е ужасна и мжчителна — и за ония, които ще я вършжтъ, и за ония, на главитѣ на които ще се върши — и че тя ще докара... конвулсии; второ, че до когато въ уволняванието не се въведе строга система, до тогава и най-полезнитѣ актове на М-вото отъ тоя родъ нѣма да се ползуватъ съ никакъвъ престижъ и нѣма да вдъхватъ никакво довѣрие, и че, най-сетнѣ, при тая операция трѣбва добрѣ да се помни, че виновникътъ на злото, което ще се цѣри, е само М-вото, а никакъ не неспособнитѣ учители, та ще бжде слѣдователно безбожно да се изхвърлжтъ на улицата, като непотрѣбенъ парцалъ, десеть или петнайсеть годишни учители, слѣдъ като сж били изсмукани отъ тѣхъ всички

жизненни сокове и чрѣзъ безплодна работа сж били направени неспособни за всѣка друга работа! . .

Сега можемъ да се върнемъ на въпроса. Ето какво практическо срѣдство прѣдлагаме ний за реализиранье на пробната година:

Държавниятъ изпитъ да се прѣнесе, така да се каже, съвсѣмъ при Висшето Училище и да образува нераздѣлна часть отъ него. Безъ тоя (или нѣкой академически изпитъ, когато не сѐ касае до държавни кариери) студентътъ да не може да претендира на завършенъ курсъ, т. е. на правата, който дава висшето образование.[1] Разумѣва се, че тогава комисията за държавния изпитъ не трѣбва да засѣдава само единъ пжть въ годината, а поне 4—5 пжти. — При Висшето Училище да се основе единъ педагогически семинаръ, по образеца, напримѣръ, на Herrmann Schiller'овия семинаръ при Университета въ Giessen, дѣто кандидатитѣ за учители въ срѣдни училища да добиватъ поне онова, което даватъ нашитѣ педагогически училища на кандидатитѣ за основни учители. Тамъ студентътъ трѣбва да посѣщава чужди уроци и самъ да прѣподава толкова, щото профессорътъ да може си състави понятие за неговитѣ педагогически качества. Тогава ще стане ненуждно отдѣляньето на практическия изпитъ и студентътъ, при срѣдни способности и умѣренно прилѣжание, може въ седемъ семестра да свърши и двата изпита, слѣдъ като е прѣкаралъ поне два семестра като „дѣйствителенъ членъ“ на семинара.

Това за възпитанницитѣ на Висшето Училище. Ония, които **сж посѣщавали чужди университети и сж издържали тамъ държавния** изпитъ, **могжтъ да се назначаватъ направо** за редовни учители или да се подлагатъ само на контролно екзаминиранье, а които иджтъ съ академически изпити (докторатъ), да не се назначаватъ за учители, а само да имъ се дава право да прѣкаратъ цѣла или половина година като кандидати за такива, при едно отъ ония 4—5 срѣдни училища, при които ще има учители способни за ржководители, и слѣдъ туй да се явжтъ на теорет. и практич. държавенъ изпитъ. Само ония, които иджтъ отъ чужбина безъ завършено образование, да бждатъ задължени да прѣкаратъ два семестра въ Висшето Училище като студенти и членове на семинара и едвамъ слѣдъ туй да иматъ право да се явяватъ на държавенъ изпитъ. — Ако се приемжтъ тия или подобни общи установления, разнитѣ детали нѣма да бжде трудно да се опрѣдѣлжтъ.

II. Окржженъ Училищенъ Съвѣтъ.

Този институтъ образува едно отъ най-симпатичнитѣ нововведения на така наричания Живковъ Законъ отъ 1892 година.

---

[1] То ще изисква една малка, но значителна и важна реформа въ организацията на Училището, върху по-дълбокитѣ причини на която ний ще говоримъ въ специална статия, а тука ще загатнемъ само въ какво трѣбва да състои тя. Сегашнитѣ семестрални изпити да се задържжтъ най-много за четири или даже само за три семестра, слѣдъ които студентътъ да се прѣдостави на себе си, за да се готви за окончателнитѣ изпити. Минималното число на семестритѣ, слѣдъ които студентътъ да има право да се яви на единъ отъ тия изпити, да бжде шесть, максималното — десеть до дванадесеть.

За жалость, той не е принесълъ нито частица отъ оная полза, която може да принесе. И виновнитѣ за това сѫ на първо мѣсто учителитѣ, — не ония учители, които е назначенъ да закриля отъ произволи, — не основнитѣ учители, които сѫ пращали тамъ до сега по единъ, а сега ще пращатъ по двама прѣдставители, но повече държавнитѣ учители, които заедно съ директоритѣ и инспекторитѣ достигатъ до числото петь. А то е вече почтенно число и може да влияе върху рѣшенията и при гласуванье, но още повече при разискванията. Но вижда се, не всѣкѫдѣ учителитѣ, членове на тия съвѣти сѫ имали нуждното умѣние, тактъ и доблесть да отстояватъ правата и независимостьта на учителя. Особенно некрасива роля сѫ играли училищнитѣ инспектори въ нѣкои отъ тия съвѣти. Намъ сѫ извѣстни множество случаи за съвсѣмъ долно оклѣветяванье на неприятни учители, за да се оттървѫтъ отъ тѣхъ или пъкъ за да угодѫтъ на силни на деня нищожества. Софийскиятъ училищенъ съвѣтъ е билъ едва ли не най-добриятъ и най-щастливиятъ съ учителския си персоналъ: нийдѣ така храбро не сѫ били защищавани основнитѣ учители. Но колкото по-далечь отъ столицата отиваме, толкова попризрачна е бивала властьта на тия съвѣти и толкова по-лесно сѫ се прѣвръщали тѣ на играчка въ рѫцѣтѣ на окрѫжнитѣ управители, тѣхнитѣ прѣдсѣдатели.

Окрѫжнитѣ управители сѫ второто и най-главното ло въ самата организация на тия съвѣти. Че покойниятъ Живковъ вмъкна полицията, а съ нея и партизанството, въ тия училищни сѫдилища, е доста понятно: но че отъ петимата министри, които го наслѣдяватъ отъ 7 год. и между които има и хора, като г. г. Вазовъ и Величковъ, които отъ 20 години насамъ, ни пѣѭтъ и въ стихове и въ проза, за свобода и за народъ, не се намѣри ни единъ да ги изхвърли отъ тамъ, — ето кое е непонятно. Да не бѣха окрѫжнитѣ управители у насъ въплътено партизанство, а напримѣръ само индиферентни чиновници, каквито сѫ повечето, тѣ не можеха да бѫдѫтъ тъй врѣдни и нѣмаше защо да възставаме: вишниятъ адмииастративенъ чиновникъ въ окрѫга би могълъ съ полза да присѫтствува тамъ. Но нашиятъ окрѫженъ управитель е обикновенно най-върлиятъ партизанинъ въ окрѫга, а той нѣма работа въ тия съвѣти, защото, въ нашитѣ условия, той може да бѫде само врѣденъ за дѣлото и да прѣвърне въ фикция независимостьта на училищнитѣ съвѣти. Ето защо ний мислимъ, че едно министерство, което иска да ни убѣди въ искренното си желание да освободи училищата отъ всѣкакви партизански влияния — трѣбва, прѣди всичко, да освободи съвѣтитѣ отъ окр. управители и да повѣри прѣдсѣдателството на окрѫжнитѣ училищни инспектори, които сѫ прѣдставители на учебната власть въ окрѫга и иматъ не само всичкия престижъ да изпълнѭтъ достойно тая длъжность, но и прѣдставляватъ несравненно по-голѣма гаранция за независимость отъ партизански намѣси.

Ний ще продължимъ допѫти сѫжденията си. —

КРИТИКА

Фридрихъ Енгелсъ. Общественнитѣ отношения въ Руссия. Прѣвелъ Г. Б. Варна. Издание на Ст. Георгиевъ, 1900 г.

Брошурата на Енгелса има сега за сега само историческо значение: върху сегашнитѣ общественни отношения въ Руссия тя нищо не говори. Нейниятъ интересъ бѣше живъ тогава, когато въ легалната, а особенно въ нелегалната русска литература спорѣха върху ролята на общинното землевладѣние. Много русски умове вѣрваха, че селската quasi-комунистическа община ще може да послужи като срѣдство за прѣминаванье на настоящия общественъ строй направо въ социалистическия, безъ да мине прѣзъ капитализма. Сега този споръ е свършенъ: капитализмътъ въ Руссия е порасналъ гигантски прѣзъ послѣднитѣ 10 години, а земледѣлието е отпаднало неимовѣрно; паралелно съ това се разрушава общинното землевладѣние. Обаче къмъ края на брошурата, ний намираме една скица на отношенията между буржуазията и абсолютизмътъ въ Руссия, които ни най-малко не отговарятъ на истината и могѫтъ да въведѫтъ въ заблуждение българската публика. Впрочемъ, и самъ читательтъ може вече да забѣлѣжи, колко струватъ разнитѣ пророчествувания на Енгелса. Въ първата половина на брошурата, писана, ако не се лъжемъ, въ 1875 год. Енгелсъ казва (стр. 12): ясно е, че положението на селенитѣ слѣдъ освобождението е твърдѣ непоносимо, а слѣдователно и неустойчиво, и че „поради това революцията въ Руссия е близка“. Отъ тогава насамъ сѫ изминали 25 години и, ако да очакваме революция отъ селенитѣ, ний сме сега още по-далечъ отъ това събитие, отколкото въ 1875 год. При туй не трѣбва да забравяме че положението на селенитѣ отъ тогава насамъ се е влошило хиляди пѫти, особенно слѣдъ хроническия гладъ, който владѣе ту тукъ, ту тамъ въ разни области на Руссия. И при все, това „положението, въ което се намира днеска русскиятъ селенинъ“, хичъ не „го въвлича въ движението“. И сега може положително да се каже, че русскиятъ селенинъ не само е една индиферетна масса, но е винаги готова да поддържа абсолютизма. Веднѫжъ за винаги трѣбва да се откажемъ — въ близко бѫдѫще — отъ всѣкакви надѣжди на селенитѣ.

Русското прогрессивно движение, както и всѣкждѣ, се концентрира не въ селата, а въ градоветѣ. Зарадъ туй, трѣбва прѣди всичко да се знаѭтъ отношенията между абсолютизма и буржуазията. Споредъ Енгелса излиза, като че ли абсолютизмътъ е пъленъ рабъ на буржуазията. Това показва, колко малко Енгелсъ познава общественнитѣ отношения въ Руссия.

Ето какъ стои работата.

Русското правителство се старае съ всички сили да насади въ Руссия една промишленность; за това то въведе протекционната система, която освобождава русската индустрия отъ вънкашна конкуренция. Но отъ туй още не слѣдва, че абсолютизмътъ е рабъ на индустрията. Прѣди всичко абсолютизмътъ открито заявява, че той прѣди всичко се опира на землевладѣлческото дворянство, въ полза на което се правѭтъ особни привилигировани банки, — което плаща най-малко данъци, — за което сж запазени всичкитѣ служби въ бюрокрацията и армията. Царскитѣ милости, които се изсипватъ върху дворянството, сж безбройни. Второ: при самото насаждание на индустрията руското правителство съвсѣмъ не пита мнѣнието на коренната русска буржуазия, която въ своето стремление къмъ грамадни печалби е противъ допусканьето на чуждитѣ капитали въ Руссия. Читательтъ може да намѣри въ русскитѣ вѣстници за миналата година единъ голѣмъ споръ върху туй, да ли трѣбва да се допуснжтъ чуждитѣ капиталисти въ Руссия или не. Разбира се, че московскитѣ, владимирскитѣ, въобще централно-рускитѣ фабриканти сж противъ всѣкакви концесии на чужди капиталисти. И не само това: московскитѣ фабриканти сж захванали да викатъ даже противъ фабрикантитѣ въ русска Полша, особенно въ Лодзъ, понеже конкуренцията на послѣднитѣ намали значително печалбитѣ на централно-русската индустрия. При все това русското правителство широко отвори вратата за чужди капитали и ни най-малко не мисли да отдѣля Полша съ една митническа стѣна отъ Руссия. Колкото и да е нищожно русското законодателство въ полза на работницитѣ, въ всѣки случай то е направено противъ волята на буржуазията. Най-сетнѣ въ послѣдньо врѣме абсолютизмътъ е захваналъ да облага буржуазията съ по-чувствителни данъци. Енгелсъ се лъже, когато пише, че „първата побѣда на русската буржуазия се състоеше въ изтръгването на желѣзопжтни концесии“. Първо, тукъ русското правителство слѣдваше примѣрътъ на разни конституционни, републикански и демократически държави, гдѣто желѣзницитѣ сж направени отъ частни компании; второ, именно въ Руссия прѣди нѣколко години по-голѣмата часть на желѣзницитѣ сж прѣминали отъ буржуазията въ ржцѣтѣ на правителството; извѣстно е, че най-голѣмитѣ желѣзници — транскаспийската и сибирската — сж правени отъ самото правителство. Тъй щото и тукъ ний не виждаме, щото „държавата да се намира подъ пълната власть на младата русска буржуазия“. Ний не виждаме, отъ кждѣ Енгелсъ е зелъ, че държавата „е принудена да ѝ (на буржуазията) изпълня волята по всички важни економически въпроси“. Наопаки: въ всички важни економически въпроси абсолютизмътъ постжпва споредъ както изискватъ неговитѣ интереси, а не онѣзи на буржуазията. Въобще Енгелсъ забравя грамадната разлика, която сжществува между западно-европейската и русската буржуазия. Първата се е развила отъ градското съсловие, отъ занаятчиитѣ, които отдавна вече сж земали участие въ политическитѣ борби на тѣхнитѣ отечества. Френскитѣ кралье сж побѣдили дворянството само благодарение на дворянството; въ Англия — наопаки — дворянството съединено съ градоветѣ е побѣдило английския абсолютизъмъ. Буржуазията, концентрирана въ градоветѣ, е имала извѣстни традиции, юридически основания за една борба противъ абсолютизма. Не е тъй въ Руссия, гдѣто буржуазията е била искуствено създание на русскитѣ царе, които винаги — отъ врѣмената на Петра Велики — сж „изсипвали свои милости“ върху буржуазията. Тя не само нѣма никакви свободолюбиви, но има холопски традиции. Да се чака отъ нея единъ рѣшителенъ протестъ противъ абсолютизма е съвсѣмъ неоснователно. Още едно обстоятелство: страхътъ прѣдъ работницитѣ заставя и ще застави русската буржуазия да поддържа абсолютизма, който може да ѝ гарантира пълна свобода въ експлоатация. Ето въ къси думи отношенията между абсолютизма и буржуазията.

За да можемъ да разберемъ общественнитѣ отношения въ Руссия, трѣбва да разглеждаме отношенията между абсолютизмътъ и други общественни групи въ Руссия, а именно: интеллигенцията и работницитѣ. Бѣше врѣме, когато мнозина — както и авторътъ на тѣзи редове — вѣрваха, че интеллигенцията, „либералното общество“ ще може да подземе една побѣдоносна борба противъ абсолютизма. Който знае състоянието на духоветѣ въ Руссия прѣзъ седемдесетьтѣ и първата половина на осемдесетьтѣ години, той ще разбере тази на нищо неоснована вѣра въ силата на интеллигенцията. Тя тогава държеше въ страхъ русския абсолютизъмъ, който вече бѣше готовъ да мине къмъ отстжпки. Но сега ний вече знаемъ, че интеллигенцията сама не е въ състояние да се бори противъ абсолютизма, главно зарадъ туй, че една грамадна часть на русската интеллигенция е въ економическа зависимость отъ абсолютизма. Сега за сега все по-рѣдко се чуватъ протести противъ русската реакция отъ страна на земствата, които по-рано сж били центрътъ на либералната мисъль въ Руссия. Даже младежьта се е успокоила и се стреми само къмъ добри кариери.

Това не ще рѣче, че тази маса на либералната интеллигенция има голѣма обичь къмъ абсолютизма: щомъ се яви друга сила, която да прѣдприеме борбата противъ абсолютизмътъ, интеллигенцията ще вземе участие въ тази борба. Но коя е тази сила? Както и да гледаме на марксизма, трѣбва да признаемъ, че тази сила може да бжде фабричниятъ пролитариятъ, който прогресира качественно и количественно съ развитието на капитализма. Това се вижда вече сега: всѣка стачка на работницитѣ принуждава наслѣдницитѣ да се борятъ непосрѣдственно съ абсолютизма. Разбира се, както вече казахме, че нѣкои прѣдставители на интеллигенцията още отъ сега помагатъ на работницитѣ въ тѣхната борба. Но безъ илюзии! Не трѣбва да се лъжемъ върху реалната сила на русския пролетариятъ, който ще има да се бори не само противъ абсолютизма, но едноврѣменно и противъ буржуазията.

Има впрочемъ нѣкои оптимисти, които се надѣватъ на различни революционни движения въ пограничнитѣ области на Руссия, особенно въ Полша и Кавказъ. Даже и Енгелсъ, струва ни се, приписва това значение на Полша, на която той дава необикновени размѣри, кото й подарява великодушно Малоруссия. Който отъ малко-малко познава работитѣ, знае, че малоруссситѣ сѫ исторически врагове на поляцитѣ и че въ критическия моментъ малоруссситѣ ще прѣдпочетѫтъ Руссия, но не Полша.

Но Енгелсъ е забравилъ и другъ единъ фактъ: економическото развитие създаде въ Полша една едра индустрия, която има своето пазарище въ цѣла европейска и азиятска Руссия. Щомъ Полша би се отдѣлила отъ Руссия, полската индустрия би била осѫдена на загинванье, понеже би изгубила пазарищата. Ето защо въ Полша прѣзъ послѣднитѣ 20 години се е усилила „органическата“ партия, която не ще да чува за отдѣлянье отъ Руссия. Повторение на полското възстание отъ 1863 год. е немислимо. И още единъ фактъ: всѣко възстание въ Полша или Кавказъ ще усили абсолютизма, понеже тогава почти цѣлото русско общество е съ него. Ний не изразяваме тукъ наши симпатии, а привеждаме обйективни факти.

При тѣзи данни ний сме наклонни да вѣрваме, че Руссия ни най малко не е „въ надвечерието на една революция“, както мислѣше Енгелсъ. Впрочемъ, ако Енгелсъ можа да се излъже въ датата на германската революция, макаръ че е нѣмецъ и трѣбваше да познава своето отечество, още по естественно е за него да се излъже въ датата на русската революции.

Прочее, брошурата на Енгелса нѣма въобще никакво значение и може да послужи само за разпространяванье на невѣрни мнѣния върху Руссия между българитѣ. Струва ни се, че именно българитѣ иматъ всички причини да знаѭтъ точно работитѣ въ Руссия, да не си правѭтъ илюзии: трѣбва да се знае, че българскиятъ народъ още дълги години ще има работа не съ русския народъ, даже не съ русската интеллигенция, а съ русския абсолютизъмъ.

Разбира се, че пророкуванията въ политиката сѫ винаги ефемерни. Нѣкои се надѣватъ на една война, на едно повторение на кримската война; други пъкъ чакатъ всичко отъ революционното движение на западно-европейскиятъ пролетариятъ; трети казватъ: още двѣ-три гладни години и русскиятъ селенинъ ще възстане. Всичко това е възможно. Само ще забѣлѣжимъ, че стомахътъ на русскиятъ абсолютизъмъ е голѣмъ и якъ: той е прѣглътналъ вече и кримска война, и многобройни революции въ Зап. Европа и страшния Пугачевски бунтъ и при все това не е умрѣлъ.

Русскиятъ абсолютизъмъ, споредъ насъ, още не е приготвенъ за умиранье. Русскиятъ народъ още не е приготвенъ за революция.

Д.

Областьта на социологията. Прѣводъ и прѣдговоръ отъ Вл. Стояновъ. Бургасъ. 1900. Стр. 45.

Да ли прѣдговорътъ е написанъ за прѣвода или прѣводътъ е напровенъ за прѣдговора? Не знаѭ. Но знаѭ, че г. Стояновъ не щѣше много да сбърка, ако бѣше противустоялъ на изкушението да напечата своя трудъ.

Прѣдговорътъ заема шесть страници. Въ тѣхъ г. Стояновъ е изложилъ, както се вижда, резултатитѣ на своитѣ изучвания въ областьта на обществовѣдението. Той възвѣстява слѣднитѣ истини:

1) Социологията е самостоятелна наука, защото си има свой прѣдметъ;

2) Социялното неравенство е първо условие за прогресса („защото инакъ щѣхме да се намираме въ единъ съвършенно неподвиженъ екилибъръ, който никой законъ въ природата не допуща“ стр. 5)

3) Въ ходътъ на цивилизацията виждаме всѣкога и навсѣкѫдѣ промѣни, било отъ лошо къмъ добро или отъ добро къмъ лошо. — Както виждате все велики истини! А най-великата е „че всичкитѣ народи сѫ дѣйствували малко или много за своята свобода“. Аргументътъ, съ който г. Стояновъ подкрѣпя това социологично правило, заслужва да се запомни: „Никое робство на (?) человѣческия родъ не е добило санкция въ природата, защото на всѣко човѣшко създание сѫ присѫщни всички качества включително и свободата (Гръцкия философъ Аристотелъ се е лъгалъ въ своята теория за робството). Отъ това по́-ясно, по́-убѣдително и по-логично — здравье. Значението на социологията се състои, споредъ г. Стояновъ, главно въ туй, че, ако се придържа тя о позитивната метода, ще може рано или късно съ нейна помощь да се разрѣшѫтъ „най-фундаменталнитѣ проблеми, които се отнасятъ до човѣшкитѣ общества“ (стр. 7).

Подиръ прѣдговора, слѣдватъ три глави прѣведени отъ съчинението на N. Gidding (да не е Гиддингсъ?) Principes de Sociologie. Въ тѣхъ се говори за отношението на социологията къмъ биологията и психологията, къмъ другитѣ социялни науки и за класификацията на наукитѣ. Прѣводачътъ ни обажда, че при прѣвода направилъ нѣкой измѣнения, като изхвърлилъ нѣкои части, като непотрѣбни и прибавилъ други (отъ дѣ ги е взелъ?) тамъ „кѫдѣто (?) имаше нужда“ (стр. 8). За тази „прѣводашка волность“ нѣка прѣводачътъ отговаря прѣдъ нещастния авторъ. Не могѫ обаче да не изкажѫ удивлението си за завидната умѣлость, съ която прѣводачътъ е сполучилъ да ни даде образецъ отъ неподражаемъ български езикъ, по-понятенъ за французи, отколкото за българи. И това не само въ прѣводната часть на брошурката, но и въ оригиналния прѣдговоръ. Нека читательтъ се възхищава:

„Това течение . . . не може да не има своитѣ благоприятни резултати: човѣшкото знание става съ по́-нарастнали сили“ . . . „Ние сме прѣдъ изтъкналитѣ поразяващи факти отъ фундаменталната социялна наука, чрѣзъ които се доказватъ социологическитѣ обобщения отъ хипотетичната имъ фаза къмъ истината..." Да не мислите, че съмъ сбъркалъ въ прѣписваньето! Ето ви единъ правиленъ периодъ: „Колкото и да се говори, че социалнитѣ явления не доставляватъ материялъ за наука, талкова трѣбва да се докаже че отношенията, които ни свързватъ сж вѣрни въ повечето случаи". Ако не разбирате, кой ви е кривъ? Не знаж, да избирамъ ли още? На сжщата страница (5) срѣщаме слѣднитѣ български думи: екилибъръ, трансформация, оперира, ретроспективенъ, перипетии, монументи, адмирация. Не сж много. На слѣдната страница четемъ: „Тѣ сж единъ spécimen (словослагательтъ искалъ да покаже, че знае какъ се пише тази дума съ латиница) едно въплощение на едно изкуство и т. н." Има и поезия: „Ето тоя фаталенъ законъ, чрѣзъ когото народи, които сж възлѣзли до една степень на цивилизация сж били принудени да слѣзатъ съ меланхолия по́-низко, като да изкупятъ успѣхътъ на своитѣ усилия, на своя трудъ и на своята слава." Още единъ примѣръ отъ прѣдговора па стига: „Природата не знае други принципъ (за свободата е дума), върху когото прогресса би ималъ по́-широко и по́-продължително течение". (стр. 6). А ето какъ хубаво прѣвежда г. Стояновъ: „Съзнанието на видътъ подразумѣва интегранция и диференцияция; понѣкогажъ тия форми на съзнанието сж въ конфликтъ по между си, а по нѣкогажъ въ добри отношения. Често тѣ изглеждатъ, като да сж побуждения абсолютно различни отъ съзнанието на родътъ, макаръ и отъ него да произхождатъ. Тѣ даже могжтъ тъй девизирани, да се комбиниратъ съ подбуждания произходящи по право отъ отношенията на индивидума съ физическата природа". Срамъ ме е, ама трѣба да признаж, че не можахъ нищо да разберж. Още една послѣдния извадка.

„Психологическата номенклатура, която си е начъртала единъ пжть толкозъ бързъ въ текущитѣ въпроси по економията, има едно голѣмо значение и обѣщава едно пълно промѣнение въ перспектива" (стр. 30). И седнали да казватъ, че Семковъ билъ непостижимъ.

Нека читательтъ извинява за нашия тонъ; ний не можемъ по други начинъ да пишемъ за подобни подигравки съ българския езикъ и литература. И нека не се забравя, че въ г. Стоянова ний бичуваме не него, а цѣлата паплъчь отъ драскачи и прѣводачи, които мислжтъ, че е достатъчно да знажтъ буквитѣ, за да „литераторствуватъ".

И. Ф.

Д-ръ Т. Елзенхансъ. Психология и Логика. Въведение въ философията. Прѣв. отъ нѣмски Д-ръ Г. Паунчевъ, София. Печат. Св. София. ч. I ц. 1 л.

Д-ръ Т. Елзенхансъ. Запознаване съ философията. Психология. Приспособена съ притурка отъ Д-ръ Цѣновъ и К. Цѣновъ. София. Складъ у Ив. Касжровъ Ц. 1 л. и 20 ст.

Тия два прѣвода на книжката на Елзенханса се появиха почти едноврѣменно, — само 4—5 дена ги дѣлжтъ. Може да е и чиста случайность, но случайность, която си има специялната причина: липсата на колко-годѣ подходящи и задоволителни учебници по прѣдмета. Каго такъвъ ни се поднася книжката на Елзенханса и въ двата прѣвода. Фактъ е обаче, че тя не е писана за учебникъ, нито пъкь би могла да претендира напълно на туй име. Но голѣмата краткость и ясность, които я отличаватъ, правѭтъ я доста удобна за първо запознаванье съ науката при помощьта на учителя. И тая помощь би трѣбвало да състои не само въ прѣдварително разясняване на въпроситѣ, но и въ четение съ ученицитѣ на 2—3 по-мѫчни параграфа, (на първо мѣсто § 3), за да се приучѫтъ тѣ къмъ разбрано ползуване отъ по-сухо и абстракто изложение, като се каратъ да обясняватъ и да прѣдаватъ съ свои думи всѣка отдѣлна мисъль, а не само да усвояватъ буквата на текста. Нашата съвсѣмъ неустановена философска терминология бие силно въ очи при сравняване на двата прѣвода. Единъ ученикъ даже не би могълъ да познае въ извѣстни пасажи отъ книгата, че въ двата прѣвода се говори за едно и сѫщо нѣщо! Г. Г. Цѣнови си служѫтъ съ нова терминология (която има и приемливи работи, но прѣкаленоститѣ ѝ не сѫ по-малко и която е, за сега поне, съвсѣмъ непонятна на ученика), а г. Паунчевъ — съ обикновенната, кажи го полуруска, при значително подобрение, побългаряване. Що годѣ строго, обаче, не е прокарана терминологията нито въ единъ прѣводъ. По-понятенъ и фактически по-вѣренъ е въ всѣки случай прѣводътъ на г. Паунчевъ. Но да сѫ били модернизирани още нѣкои термини, негова прѣводъ би спечелилъ много отъ къмъ ясность и послѣдователность. Така напр. рѣшително трѣбва да се осѫди, че е оставилъ термина чувство въ двѣ значения: емоция и усѣщание. Но макаръ и у него да не липсуватъ съвсѣмъ неточности, другия прѣводъ ги има много повече и по-голѣми, и такива, които правѭтъ разбирането вече невъзможно: „Онѣзи (чувства) ще бѫдѫтъ равни по между си, които произхождатъ отъ равни състояния и ставания. „Ставание“ тука значи явление, процессъ, а „равни по между си“ е вмѣсто „подобни“. А такива пасажи има много.

И двата прѣвода съдържатъ допълнения. Само че г. г. Цѣнови никакъ не сѫ били пестовни съ прибавкитѣ. Това е излѣзло въ врѣда на тѣхния прѣводъ. Въ текста сѫ натуряни единъ купъ пояснения, които сѫ могли да оставѭтъ на ученика да си ги направи, а други сѫ и невѣрни. Така напр. на 26 стр. е направено едно съвсѣмъ невѣрно тълкуване на „емоционалния тонъ“ на усѣщаньето: „Интересъ за една прѣдстава имаме, когато е свързана съ приятно чувство“. Съвсѣмъ не е нуждно да бѫде само приятно. Въ „Историческия прѣгледъ на психологията“ има сѫщо много непотрѣбни работи и за ученика непонятни. (Г. Паунчевъ не е прибавилъ нищо за историята на Психологията). Но особено е за съжаляванье, дѣто словарчето на г. г. Цѣнови е пълно съ грѣшки: отъ всѣки Fremdwörterbuch сѫ могли да се земѫтъ по-точни дефиниции.

С. С.

Илия Д. Веновъ. Стихотворения (1893—1900). Варна. Издава книжарницата на Ат. Ивановъ, 1900. Ц. 1 л., стр. 110.

Повечето, ако не всичкитѣ стихотворения, помѣстени въ горната сбирка, сж били печатани въ разни списания, и то въ такива, страницитѣ на които служжтъ главно за мѣсто на упражнение (place d'éxercices) не толкова за начинающи даровитости, колкото за стари и млади бездарности. Родени мъртви, тамъ тѣ бѣха намѣрили — ранъ гробъ. Авторътъ, милѣящъ за рожбитѣ си, е поискалъ на ново да ги извика за животъ. Но той не е могълъ да направи нищо друго освѣнъ да ги извади изъ гробоветѣ имъ; но животъ не имъ е далъ и не е могълъ да имъ даде. Та той не бѣ могълъ да имъ даде животъ при самото зачатие!

Може авторътъ да ни причисли къмъ своитѣ „строги, злъчни критици", но това нѣма да ни възпре да му кажемъ, че той щѣше да направи услуга на българската литература, ако... не бѣше напечаталъ тая книга. Той много се мами, ако мисли, че неговитѣ „мисли, скърби, въздишки, стонове, радости" ще „отиджтъ между хората" и ще „работжтъ надъ умоветѣ и сърдцата". Той, види се, и не съзнава, че да имашъ доброто желание за всичко туй, още не значи, че имашъ и способностьта да го сторишъ: тия стихове оставятъ четеца безучастенъ, макаръ че тѣхниятъ авторъ може би се е вълнувалъ отъ най-дълбоки чувства, когато ги е писалъ.

Д.

НОВИ КНИГИ.

Василъ Кжнчовъ. Македония. Етнография и статистика. Съ 11 карти. Изд. Българското Книжовно Дружество. Ц. 4 л. 50 ст. Стр. 332.

Сборникъ за юбилея на проф. Маринъ Дриновъ. 1860—1899. Съ образа на Дринова и на честитния му адресъ. Нареди и издава Бълг. Книж. Дружество. Ц. 1 л.

П. А. Сергѣенко. Какъ живѣе и работи Гр. Л. Н. Толстой. Изд. книжарн. на А. Мазеновъ въ Хасково. Ц. 80 ст. Стр. 76.

N. Gidding. Областьта на социологията (?). Прѣводъ и прѣдговоръ на Вл. Стояновъ. Бургасъ. Печатн. Хр. Велчевъ. Стр. 46. Ц. 40 ст.

Емилъ Зола. Человѣкъ-звѣръ. Романъ. Прѣвели отъ руски Ив. П-въ и Б. Г. Складъ: книжарницата на Х. Ст. х. Тачевъ. Ст.-Загора. Ц. 2.50 л. Стр. 368.

Бор. Дяковичъ. Бѣлѣжки по археологията на Крайдунавска България (Отпечатъкъ отъ Сб. на М-вото на Нар. Пр.) Стр. 32.

Т. Елзенхансъ. Психология за гор. класове на ср. уч. завед. и т. н. Приспособена съ притурка (?) отъ Д-ръ Г. Цѣновъ и К. Цѣновъ. София. Книжарница на Касжровъ. Стр. 82. Ц. 1.20 л.

Божимиръ Давидовъ. Ключъ за опрѣдѣляние сѣмействата на дивитѣ бълг растения. Собств. издание. Стр. 90. Ц. 1 л.

Юбилеенъ Сборникъ по случай 25-годишнината отъ I випускъ на Габровската Априловска Гимназия. Стр. 270. Ц. 3 л.

Литературно-наученъ сборникъ. Издава се въ полза на „Дружеството за подпомаганье бѣдни ученици при Кюстенд. Педаг. Училище. Стр. 194. Ц. 1 л. 50 ст.

Д-ръ Г. И. Калинковъ. Справочна вѣдомость за сѫдимостьта (Cosier judiciaire). Печатн. на Калѫчевъ. София. Ц. 60 ст.

Полъ Лафаргъ. Социялизмътъ и интеллектуалнитѣ. Прѣв. отъ фр. Г. Стефановъ. Пазарджикъ. Ц 30 ст.

Ан. Найденовъ. Жестокъ отмъститель. Комедия въ три дѣйствия. Стр. 62. Цѣна 40 ст. Хасково. 1900 г.

Константинъ К. Кесяковъ. Ночи безсонныя. Издава книжарницата Хр. Олчевъ. Стр. 82. Ц. 1 л. 50 ст.

Князь Эсперъ Ухтомскій. Къ событіямъ въ Китаѣ. Объ отнош. Запада и Россіи къ Востоку.

* * *

LA REVUE et **Revue des Revues** (Nouveau titre de la *Revue des Revues*) — Paris, 12, avenue de l'Opéra.

Le fascicule du 1-er septembre 1900 contient:

I. La Psychologie et la formation des Boërs africains, par *M-me Olive Schreiner*. — II Les Illusions nationales, par *J. Noricow*. — III. Journal inédit de Marie Bashkirtseff (*5 gravures*), par *M-lle Marie Bashkirtseff*. — IV. L'Art dans les livres Illustrés, par *Gabriel Mourey* — V. L'Académie française et l'Université (Un Conflit), par *Aug Renard*. — VI Les Nouveaux progrès de la télégraphie et de la téléphonie (*6 gravures*), par *Georges Caye*. — VII. Une Révolution dans le Journalisme (La Machine à écrire télégraphique), par *G. Roux* — VIII. La Doctrine de la suggestibilité et ses conséquences, par *H. Bernheim*, Prof. de Clinique interne à la Faculté de médecine de Nancy — IX. Un hideux assassin (Fantaisies philosophiques) (*suite et fin*), par *Alexandre Martin*. — X. *Analyse des „Revues“ françaises, anglaises et américaines, italiennes* — XI. **Caricatures politiques** (*12 gravures*).

— Du 15 septembre:

I. Bois d'ébène (*6 gravures*), par *Jules Durand*, ancien Conseiller général de la Nouvelle-Calédonie. — II La Psychologie et la formation des Boërs africains (*suite et fin*), par *M-me Olive Tchreiner*. — III. Testament d'un poète, par *Sully Prudhomme*, de l'Academie française. — IV. Albert Samain, par *André Beaunier*. — V. Les Revélations bibliques (Découverte d'un cinquième évangile) (*4 gravures*), par le *D-r La Touche-Tréville*. — VI Au Sahara prehistorique. (*3 gravures*), par le *D-r A. Chipault*. — VII. Une Histoire à propos de bottes, par *Ben-Ami*. — VIII. La décomposition des corps simples (*6 gravures*), par le *D-r Curt Schmidt*. — IX. Le Mouvement positiviste, par le *D-r Cancalon*. — X. *Analyse des „Revues“ françaises, allemandes, d'art, néerlandaises et russes.* — XI. **Caricatures politiques** (*6 gravures*).

Prix de l'abonnement par an: Paris et la France, 20 francs. — Étranger (Union postale), 24 francs; avec la **Grande Revue de l'Exposition**: 21 francs en France et 26 fr. 50 à l'Étranger.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кѫнчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Октомврий — Книжка VIII.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1900.

ЛИРИЧЕСКИ ЗВУЦИ

Отъ **П. К. Яворовъ**

1.

Май — 1900.

Радость — пролѣтъ! Слънце грѣй —
Златенъ класъ на нива зрѣй;
По ливади злакътъ млади —
Росенъ — лѣй брилянтъ-сълза̀;
Господъ дъхне, — вѣтрецъ лъхне —
Вий се къдрава лоза.

Въ полски равни широти
Веселъ глъчъ и шумъ ехти:
Неуморенъ въ трудъ упоренъ —
Тукъ обажда се копачъ!
Дѣ овчари, дѣ жътвари,
Ей, я тамъ — запѣлъ косачъ.

Киша, за̀сухъ, моръ и градъ —
Че нѣмотность — че и гладъ —
Ехъ, сирашки родъ селяшки,
Върло каменно сърдце,
Ти понесе — и прѣнесе
На стоманени рѫцѣ . . .

Или . . . ? Тамо . . . дяволъ знай.
А — погледай! — помечтай
И слѣдитѣ на бѣдитѣ —
Нека потъ ги отъ чело
Днесь избрише; — дѣ ще пише
Инакъ новото тегло?

2.

?

Зловѣщо мръщи се небето,
Бѣснѣе хала надъ морето,
Сърдито кипнали вълни
Шумѫтъ въвъ нощни тъмнини.

Животъ — прѣкършенъ отъ бѣдата,
Скръбьта немирствува въ душата
Безсиленъ ядъ кипи въ гѫрди —
Езикъ проклятия реди . . .

Ще грѣйне слънце на небето,
Ще млъкне хала — и въ морето,
На длъжъ и ширъ по далнини,
Ще дрѣмнѫтъ яростни вълни.

Дали на радостьта лучата
Ще грѣйне клетнику въ душата?
Сѫдбата ще ли отреди
Покой за болнитѣ гѫрди?

3.

Нощь.

Безмълвна нощь. Кромешенъ мракъ..
И нигдѣ звукъ, и нигдѣ зракъ.
Почти допиратъ до земята —
Тъй низко виснѫтъ небесата.

Духътъ страдае — притѣсненъ,
Умътъ блуждае — ослѣпенъ . . .
И грозно, Боже. Дѣ звѣздица?
И гласъ — макаръ на нощна птица?

4.

Желание.

Главата тегне — изнурена
Омала, — нито капка мощь . . .
Мъгла въ душата уморена,
Като въ настѫпилата нощь.

А грѣй — замислена — луната,
Морето дрѣме, вѣтрецъ вѣй,
Сънливо плиска се вълната
И лодка до брѣгътъ люлѣй.

Съблазънь сладка ме опива, —
Влече ме кротичка мечта
Далечъ, дѣ никой не отива,
Далечъ — въ пустинна самота.

А тамъ — въ лице да ме цѣлува
Лучътъ на тихата луна,
Зефиръ коса ми да милува,
Едвамъ ца ме люлѣй вълна . . .

5.

Прости!

Разбрахъ те. Въ погледа прощаленъ
Прочетохъ укоръ и тѫга . . .
И азъ забравяхъ се — печаленъ,
Че ти . . . кѫдѣ си ти сега?

Не бѣхме си рѫка подали,
Не бѣхме размѣнили рѣчь —
Сърдцата бѣха се разбрали
Сърдцата знаеха се вечъ . . .

И щастие възможно бѣше,
Възможно бѣше — не мечта!
Самичекъ Богъ надъ нази бдѣше . . .
А днесь — най-черна самота.

Послѣденъ пѫть . . . минути бързи . . .
Прѣдъ мене облакъ се изви.
Прострѣхъ рѫцѣ, поронихъ сълзи.
Извикахъ . . . късно бѣ, уви!

Виновенъ съмъ. И — оскърбена —
Къмъ мене ядъ ли сѣтишъ ти,
О, знай — добрѣ си отмъстена,
Душа невинна, — и прости!

6.

Сонетъ.

Къмъ севѣръ бѣше моятъ пѫть,
А ти отиваше на югъ . . .
Слѣди — изличи ги прахътъ, —
Далечъ сме днесь единъ отъ другъ.

Но азъ? Сърдеченъ идеалъ,
Звѣздице свѣтла въ нощний мракъ!
Животъ и младость — бихъ ги далъ,
Да можехъ да те видѭ пакъ.

Мечта суетна. А въ гърди
За мѫжка не остава мощь,
Че тамъ скръбьта безъ смѣна бди.

И съмъ обърналъ нощь на день —
Деньтъ обърналъ съмъ на нощь,
За тебъ да мислѭ — нажаленъ.

7.

Епитафия.

Не тръгна той да търси срамна слава
Ни въ кървавъ бой, ни въ улична разправа;
А тамъ, дѣ зло разбойствува въ тъмата,
Една любовь — орѫжие занесе
И тамъ, дѣ въ култъ въздига се лъжата,
На истина хоругвата понесе.

Подъ тежъкъ кръстъ плѣщи се не прѣвиха,
Ни сили въ пѫть, въ трънливъ пѫть, имѣниха,
Въ гранитъ-гърди не кипна нивга злоба, —
За свой, за врагъ — той имаше усмивка . . .
И тъй — до край; и тъй до тукъ, — до гроба, —
Герою скѫпъ, най-лека ти почивка!

Неочакванъ край

Очеркъ отъ **Ив. Ст. Андрейчинъ**

Господинъ Стаменовъ е жененъ и баща на двѣ дѣца. Жена му е още хубава и млада, но той е прѣди всичко човѣкъ, а човѣшката природа е такава, че желае винаги онова, което не притежава. Ето защо той намира, че отъ десеть срѣщнати жени половината сж по-хубави отъ неговата. . . Или, ако не по-хубави, то поне по-прѣлъстителни и по-апетитни. . . .

Той обича да чете много; романитѣ, които е изчелъ, нѣматъ брой. . . . И какво неизмѣримо наслаждение добива той отъ този прочитъ! Когато се зачете въ „Воденичарската усойка“, въ „Сержъ Панинъ“, или въ „Парижкитѣ потайности“ и „Графъ Монте Кристо“, той забравя дори да яде. А колкото за спанье, той по цѣли нощи седи буденъ „като пълтеникъ“ . . . Колко се сърди жена му, че на вѣтъра харчи газьта и си губи златното врѣме и безцѣнния сънь! Стаменовъ не обръща внимание на нейнитѣ брътвежи, а слѣдва да поглъща страница подиръ страница и романъ слѣдъ романъ, като усѣща дивна услада да се разлива по цѣлото му сжщество.

Романитѣ го научиха да мечтае. Той гледа на свѣта и на живота чрѣзъ тѣхъ, и всичко му се вижда въ особенна свѣтлина. Той гради чудни истории, въ които самъ бива герой и върши чудеса. Сольта на тѣзи истории е любовьта. Та мигаръ има „романъ“ безъ любовь? Въ живота всичко се свежда къмъ чернитѣ очи и стройната снага. Френцитѣ не казватъ туку тъй cherchez la femme — за всѣко нѣщо жената търси: тя изпълня цѣлото ни битие, и безъ нея свѣтътъ не би сжществувалъ.

Колкото хубави жени срѣщне или се запознае съ тѣхъ, Стаменовъ все започва да съчинява романи за своя смѣтка. Но той почти всѣкога се задоволява съ мечтитѣ си и не се стреми да ги изпълни. Това не го прави отъ нѣкакви принципи за прямолинейность въ живота, но защото книгитѣ сѫ убили физическата му енергия, а сѫ уголѣмили до неимовѣрность неговото въображение. Фантазиитѣ отнематъ всичкия му вѫтрѣшенъ огънь, и за тѣхното въплъщение не остава нищо.

Особенно много мечтае Стаменовъ прѣзъ пролѣтьта и лѣтото. Горещината дѣйствува като испански мухи: тя събужда неговото сладострастие и го изострюва до болезненость. Види ли нѣкоя жена, която му се харесва, особенно ако е облечена малко по-съблазнително, той просто се поболѣва. Обхваща го такова лудо желание, щото едвамъ има сили да се въздържи отъ нѣкоя глупава постѫпка.

Но ето че единъ день Стаменовъ се рѣши да мине отъ царството на мечтитѣ въ областьта на дѣйствителностьта. Той рѣче да си опита щастието въ любовнитѣ приключения — въ приключенията на запрѣтената, грѣховната любовь. Впрочемъ това стана донѣкѫдѣ случайно, както ще разберете отъ изложението на историята.

Нека започнемъ по редъ.

Той е чиновникъ въ едно министерство. Когато отива на работа, той върви полека и лѣниво и прѣзъ цѣлия пѫть все мечтае. Изглежда всичкитѣ жени и знае на кой прозорецъ ще се мѣрне нѣкое обайно лице. Срѣщнатитѣ жени... или по-добрѣ своитѣ срѣщи съ тѣхъ той парича „етапи на моя труденъ пѫть“, и съ ужасъ си мисли, какво би станало, ако минава по пусто мѣсто, или пъкъ срѣща само мѫже и дѣца . . . .

Единъ день, като минаваше край една ниска кѫща на единъ етажъ съ двѣ стаи, чиито прозорци гледаха на пѫтя, Стаменовъ дигна очи и изтръпна на мѣстото си: прѣзъ прозореца го гледаха двѣ голѣми черни очи, толкова омайни, щото свѣтъ му се зави . . . Той дори се поспрѣ за малко и послѣ се сепна, па продължи своя пѫть. Тая сутрина той едвамъ дочака да стане часътъ дванайсеть, за да мине изново край ония божественни очи. И той мина, но за голѣмо огорчение очитѣ ги нѣмаше.

Като стигна у дома си, той мълчеливо се наобѣдва набързо и въ отговоръ на въпроситѣ отъ страна на жена му

„защо е толкова замисленъ, да не му е станало нѣщо“, избъбра нѣкаква причина за „спѣшна“ работа въ канцеларията и се запѫти къмъ итереснитѣ прозорци. Тоя пѫть щастието му проработи, и той изново видѣ голѣмитѣ черни очи.

Той ги видѣ и трети, и четвърти, и пети пѫть . . . . всѣки день по веднѫжъ или по дважъ. Когато наближеше до прозорцитѣ, той се изглеждаше добрѣ, поприберѣше дрѣхитѣ си, поутърсѣше тукъ-тамѣ праха по себе си, заглаждаше мустаци и брада, па . . . па смѣло пронизваше съ очи стъклото и потъваше въ бездънната дълбочина на чудеснитѣ очи.

А тѣ наистина бѣха чудесни. Въ тѣхната дълбочина можеше да потъне не само любовниятъ пламъкъ на Стаменова, но още сладострастието на всички дѣйствующи лица въ Бокачиевия Декамеронъ. Въ тѣхъ имаше нѣщо дяволски прѣлъстително. Тѣ правѣха щото мравки да пъплѭтъ по тѣлото на Стаменовъ, и душата му да бѫде пълна въ оная минута, когато ги гледа. Но щомъ тѣхното сияние залѣзѣше, той усѣщаше че слънцето свѣти два пѫти по-слабо, а врѣмето тече съвсѣмъ мудно. . . . Добрѣ, че всѣки день ги виждаше поне по веднѫжъ: това можеше да го утѣши.

Тъй вървѣха дни слѣдъ дни, додѣто се измина половинъ година. Слѣдъ това, единъ день Стаменовъ напусто гледаше прѣзъ прозорцитѣ: чернитѣ очи липсваха. По безредицата, която царуваше изъ стаитѣ, той заключи че може би да прѣправятъ нѣщо кѫщата. . . и слѣдъ нѣколко дни щастието изново ще го посѣти.

Обаче тѣзи нѣколко дни изтекоха, стаитѣ изново приеха гиздавъ видъ — дори много по гиздавъ отъ по-прѣди — но прѣзъ прозорцитѣ не се виждаше друго, освѣнъ болезненото лице на една безъ врѣме застарѣла жена. Стаменовъ се надѣвà още нѣколко дни, и слѣдъ това го завладѣ пълно отчаяние.

А пъкъ врѣмето бѣше прѣзъ юлий. Пролѣтьта дойде и запали въ всички гѫрди онова особенно усѣщание, което ни кара да треперимъ отъ всѣкой женски погледъ. Мѫкитѣ на Стаменова нѣмаха край. Той ясно виждаше, че нѣма животъ за него безъ чернитѣ очи. Какво не би далъ, само да можеше вѣчно да ги гледа! Впрочемъ, прѣди да ги гледа, той трѣбваше да ги намѣри . . . да, безъ друго ще ги намѣри, та ако ще това да струва половината му животъ. . .

Вижда се, че случаятъ го покровителствуваше, защото той именно му помогна да попадне изново по диритѣ на своя идеалъ. Единъ день той вървѣше по улицата съ единъ свой другарь, чиновникъ въ сѫщото министерство. Когато стигнаха до обичнитѣ нѣкога прозорци, отъ вратата на сѫщата кѫща излѣзе единъ простъ еснафлия човѣкъ. Другарьтъ на Стаменовъ го спрѣ и започна да разговаря съ него за „дървенъ материялъ“. Той строеше кѫща, а този човѣкъ имаше складъ съ строителенъ материялъ. Разговорътъ имъ се продължи четвърть часъ, и Стаменовъ почти изгуби търпѣние да чака, когато слѣднитѣ думи го накараха цѣлъ да се прѣобрази на внимание и слухъ:

— Ами сега, гледамъ, нови кираджии имашъ.

— Да... старитѣ изпѫдихъ.

— ? ?

— Да не си ги закачилъ за нѣщо, па сѫ ти показали носъ?

— Ба, остави се . . . каква работа ми отвориха тѣ . . .

— Защо?

— Защото . . . тѣ били цѣли . . . (неприлична дума). Па остави другото, ами азъ имахъ едно сираче усиновено, че подлудиха и него. Всѣки день при тѣхъ, дрѣхи му шиеха, гиздѣха го, а сега не знамъ кѫдѣ е — дѣнаха го нѣкѫдѣ.

— Че не ги ли знаешъ сега кѫдѣ живѣѭтъ?

— Какъ да ги не знаѭ — ето, тука сѫ, ей на онова кюше . . . Но каква полза — момичето не е при тѣхъ, а тѣ казватъ че не сѫ го виждали.

— Я гледай ти . . . че защо не заявишъ на полицията.

— Ба, не знаешъ ти още тѣзи работи: полицията не си дава зоръ за такива дреболии. . .

Стаменовъ не пропустна нито една думица отъ тоя разговоръ. „Хм... такава ли е работата“ си помисли той. „Азъ прѣдполагахъ, че това е нѣкое честно, недостѫпно момиче, а пъкъ то . . . Тогава чакай ти . . . ний ще я наредимъ нея . . .“ И той още веднѫжъ погледна изъ посочената улица. като се помѫчи да си уясни за кое „кюше“ говорѣше бившиятъ хазяинъ на дивнитѣ черни очи.

И на другия день подиръ обѣдъ, слѣдъ като излѣзе отъ работа, Стаменовъ се запѫти къмъ посоченото кюше. Той нѣколко пѫти обиколи край вратитѣ на онася кѫща, въ която прѣдполагаше че живѣе сега адресътъ на неговото сърдце, ала вратитѣ останаха безмълвни и студени. Най-послѣ той влѣзе въ кръчмата, що се намираше подъ сѫщата кѫща. Вѫтрѣ двама души си бъбрѣха нѣщо при една маса. Той съгледа едно момче при тезгяха и му заяви че иска кафе „сладко-прѣварено“. Момчето лѣниво и апатично му отвърна, че не правѭтъ кафе. Додѣто Стаменовъ се чудѣше да иска ли нѣщо друго или да си излѣзе, отъ едни вѫтрѣшни врата влѣзе едно момиче и поиска оцетъ. Той трепна. Боже — Господи! Колко много прилича на чернитѣ очи! — „Слушай, бе момче, — обърна се той къмъ бакалчето слѣдъ като си отиде дѣвойката — това момиче кое е?“ — „Цинцарче, у насъ живѣѭтъ.“ — „Има ли по-голѣма сестра?“ — „Има.“ Той искаше да го разпитва още, но изведнѫжъ му мина прѣзъ ума, че ще обърне внимание на хората и ще си докара неприятности, за това си млъкна и се помѫчи да се покаже хладнокръвенъ. Двамата събесѣдници поискаха вино, момчето отиде да наточи, и Стаменовъ излѣзе изъ дюкяна бързо-бързо. Той изново засука на кюшето и мина край вратата, па се спрѣ и изгледа наоколо. Нѣмаше нищо подозрително — по прозорцитѣ на съсѣднитѣ кѫщи не се виждаше никой, а улицата бѣше пуста. За мигъ се хлопна нѣщо. Той устреми погледъ къмъ вратата, и сърдцето му затупа усилено: чернитѣ очи подъ гѫста корона отъ гарванова коса, въ рамки отъ гайтанени вѣжди, го гледаха благоразположено. Той се смути отпървомъ, но изведнѫжъ усѣти нахлуванье на нечувана смѣлость и тръгна къмъ нея.

— Добъръ вечерь, госпожице . . .

— Добъръ вечерь.

— Тука ли живѣете сега?

— Тука да, — цѣлия горенъ етажъ.

Тя се усмихваше леко, изглеждаше малко смутена и гледаше наоколо по прозорцитѣ и улицата.

— Могѫ ли да ви посѣтѭ нѣкога?

— Заповѣдайте когато обичате.

— Кѫдѣ?

— У дома.

— Какъ ще питамъ за васъ?

— Госпожица Мария Кондова.

— Тогава . . . Наскоро ще се възползувамъ отъ вашето любезно съгласие. До вижданье. . . .

Тя само клюмна съ глава и продължи да си гледа наоколо.

А той ликуваше. Свѣтътъ му се виждаше толкова широкъ, слънцето толкова свѣтло, хората толкова добри . . .

щото усѣщаше че се разтопява и слива съ всичко, що диша и живѣе . . . а това му докарваше неизказана услада. Той се чудѣше, какъ всичко това стана толкова гладко и толкова добрѣ.

Вечерьта бѣше захласнатъ повече отъ други пѫть. Не че бѣше умисленъ — едно сияние озаряваше умното му лице — но бѣше потопенъ въ себе си: мечтаеше, колко щастливъ ще бѫде на другия день, когато се намѣри прѣдъ лицето на хубавата дѣвойка.

„Това дѣйствително прилича на романъ — мислѣше той — и още на какъвъ романъ!“ И той дори усѣщаше силно желание да опише тази случка, но рѣши да почака. додѣто вземе единъ край „за да има повече материялъ“.

И той спа съ блажени видѣния.

На другия день завалѣ дъждъ. Врѣмето цѣлъ день бѣше начумерено и сльзливо. Стаменовъ намѣри, че е неудобно да отиде въ такова мрачно врѣме — любовьта обича цвѣтята и свѣтлината, тя е радость, а радостьта е пролѣть, пъкъ пролѣтьта е зеленина и пѣсни.

Дъждътъ валѣ цѣла седмица. Стаменовъ се пръскаше отъ мѫка. Нѣколко пѫти рѣшаваше да отиде, като прѣзрѣ врѣмето — нали въ сърдцата имъ (разбира се, че и въ нейното) е хубаво и свѣтло, какво имъ бърка това умразно врѣме? Но не: усѣщаше че нѣма оня огънь, който го горѣше по-прѣди . . . Затова рѣши да си „даде търпѣние“ и да дочака синйо небе и горещо слънце, за да продължи своята „дивна поема“.

И той го дочака. Не можете да си помислите дори съ каква радость той отиваше на работа тая сутрина . . . Когато часътъ стана десеть, той се ухитри да напустне канцеларията по „важна домашна работа“ и като нѣкой побѣдитель се запѫти къмъ богинята на своето сърдце.

Стигна при нейния замъкъ, отвори смѣло вратата и влѣзе. На двора имаше прострѣно пранье да съхне. Той стигна до сълбитѣ и се спрѣ. Да почука ли, или направо да възлѣзе? Услуша се — никакъвъ гласъ. Изведнѫжъ необяснимъ страхъ го обхвана, и той помисли да се върне. Но нѣкой слизаше по сълбата. За връщание бѣше късно, и той чакаше съ разтупкано сърдце. Показа се едно малко момиче. Като видѣ Стаменова, то се спрѣ и въпросително го погледна.

— Тука ли е Мария? (мѫчеше се да бѫде спокоенъ).

— Нѣма я.

— Кѫдѣ е?

— У женената ми сестра.

— Кога ще се върне?

— Е че тя на обѣдъ ще си бѫде тука.

— Кажи ѝ че съмъ идвалъ ... и че подиръ обѣдъ ще дойдѫ пакъ ... въ шесть часа ... Да ме чака ... Нали ще ѝ кажешъ?

— Ще ѝ кажѫ.

Стаменовъ си тръгна. Като измина двайсетина крачки, той намисли да се върне назадъ и да мине по другата улица. Момичето още седѣше на вратата и гледаше слѣдъ него. Като се изравниха, той се спрѣ.

— Ще ѝ кажешъ, нали? Сигурно?

— Да ... ще ѝ кажѫ ... Ами вий кой сте?

— Тя ме знае ... Кажи ѝ „оня, дѣто сте говорили прѣди нѣколко дена ей тука, на вратата.“ Тя ме знае — ще се досѣти.

И той си замина.

Подиръ обѣдъ той не дочака шесть часа. Това му се видѣ много дълго. Пакъ си намѣри нѣкаква „неотложна работа“ и излѣзе въ три часа. „Ще я изненадамъ — мислѣше той. — Нека разбере, че безъ нея врѣмето ми се вижда тежко и тѫжно.“

Той не се съмняваше, че тя го чака съ отворени обятия, и летѣше къмъ нейното жилище тъй, както лѣти орелъ отъ небесата къмъ своята жертва далече нѣйдѣ въ роснитѣ ливади. Нейното полуусмихнато лице съ двѣтѣ черни огнени очи стоеше живо прѣдъ него. Още малко и дивниятъ сънь ще стане дѣйствителность.

Дотолкова бѣше погълнатъ отъ сладоститѣ на прѣдстоящето свижданье, щото не му доде дори на ума да погледне, не го ли слѣди нѣкой кѫдѣ влиза. Захлопна слѣдъ себе си вратата и стигна до сълбата. Горѣ се чуваха много гласове. Той се почуди да иде ли направо, или нѣкакъ да извѣсти... Ала въ сѫщата минута бързо-бързо се обърна, излѣзе на улицата и почти тичешкомъ стигна до едно кафене, па се тръшна при една маса и си въздъхна съ облекчение.

„Какво правѭ азъ — размишляваше той — ами ако това е измама? Ами ако тя иска да се подиграе съ мене? Ако нагласи нѣкого отъ своитѣ да ме биѭтъ?“

щото усѣщаше че се разтопява и слива съ всичко, що диша и живѣе . . . а това му докарваше неизказана услада. Той се чудѣше, какъ всичко това стана толкова гладко и толкова добрѣ.

Вечерьта бѣше захласнатъ повече отъ други пѫть. Не че бѣше умисленъ — едно сияние озаряваше умното му лице — но бѣше потопенъ въ себе си: мечтаеше, колко щастливъ ще бѫде на другия день, когато се намѣри прѣдъ лицето на хубавата дѣвойка.

„Това дѣйствително прилича на романъ — мислѣше той — и още на какъвъ романъ!“ И той дори усѣщаше силно желание да опише тази случка, но рѣши да почака, додѣто вземе единъ край „за да има повече материялъ“.

И той спа съ блажени видѣния.

На другия день завалѣ дъждъ. Врѣмето цѣлъ день бѣше начумерено и слъзливо. Стаменовъ намѣри, че е неудобно да отиде въ такова мрачно врѣме — любовьта обича цвѣтята и свѣтлината, тя е радость, а радостьта е пролѣть, пъкъ пролѣтьта е зеленина и пѣсни.

Дъждътъ валѣ цѣла седмица. Стаменовъ се пръскаше отъ мѫка. Нѣколко пѫти рѣшаваше да отиде, като прѣзрѣ врѣмето — нали въ сърдцата имъ (разбира се, че и въ нейното) е хубаво и свѣтло, какво имъ бърка това умразно врѣме? Но не: усѣщаше че нѣма оня огънь, който го горѣше по-прѣди . . . Затова рѣши да си „даде търпѣние“ и да дочака синйо небе и горещо слънце, за да продължи своята „дивна поема“.

И той го дочака. Не можете да си помислите дори съ каква радость той отиваше на работа тая сутрина . . . Когато часътъ стана десеть, той се ухитри да напустне канцелярията по „важна домашна работа“ и като нѣкой побѣдитель се запѫти къмъ богинята на своето сърдце.

Стигна при нейния замъкъ, отвори смѣло вратата и влѣзе. На двора имаше прострѣно пранье да съхне. Той стигна до сълбитѣ и се спрѣ. Да почука ли, или направо да възлѣзе? Услуша се — никакъвъ гласъ. Изведнѫжъ необяснимъ страхъ го обхвана, и той помисли да се върне. Но нѣкой слизаше по сълбата. За връщание бѣше късно, и той чакаше съ разтупкано сърдце. Показа се едно малко момиче. Като видѣ Стаменова, то се спрѣ и въпросително го погледна.

веднѫжъ да я види човѣкъ, за да не я забрави вече никога. Изяви своето безкрайно щастие, породено отъ „нейнитѣ божествени очи, които не даватъ миръ на негова·сънь“... И още нѣщо ѝ каза, но всичко напусто: тя седѣше досущъ равнодушна, — сѣкашъ не разбираше нищо отъ онова, което излизаше направо отъ сърдцето му. Той се забърка и не знаеше какво да прави. „Поне да ни оставѭтъ по-дълго врѣме сами, че да може човѣкъ да се обясни“, мислѣше си той. Най-послѣ рѣши да си тръгне. „Белки ще ме изпрати сама. и на двора ще ѝ кажѫ каквото трѣбва.“ Сбогува се и тръгна — тръгнаха подирѣ му и тритѣ, дори Мария най-послѣ. Съ отчаяние той затвори слѣдъ себе си пѫтнитѣ врата и си отмина.

„Нѣма що, ще ѝ се обяснѭ чрѣзъ писмо.“ И вечерьта той дълго писà, като треперѣше отъ всѣко изшумоляванье — да не стане жена му и да не го види потъналъ въ потъ надъ любовно писмо. Той скѫса нѣколко, додѣто най-послѣ едно го задоволи. „Азъ ви любѭ, любѭ, любѭ... Повече отъ слънцето, повече отъ мѣсеца, повече отъ звѣздитѣ. . . Всичко бихъ далъ, само любовьта ми да бѫде щастлива. . . Заповѣдайте, и азъ ще сторѭ всичко по вашата воля ... Къмъ никоя жена не съмъ горѣлъ съ такъвъ огънь, какъвто вий запалихте въ моитѣ гѫрди . . .“ Той се зачиташе до забрава, до прѣнасянье, въ тѣзи красиви фрази и бѣше твърдо убѣденъ, че писмото ще постигне своята цѣль.

Изпрати го още на сутриньта... тоесть самъ го отнесе и го даде на нейното братче. „Да го дадешъ на Мария, чули? На други не го давай....“ даде му и десеть стотинки да си купи нѣщо.

На другата сутрина той отиде за отвѣтъ. Намѣри на пѫтя братчето ѝ. „Иди ѝ кажи че съмъ дошълъ за отговоръ на писмото.“ То се върна на скоро съ празни рѫцѣ. „Кака каза да заповѣдашъ у дома.‘ Той тръгна и влѣзе въ сѫщата стая. Ужъ бѣше спокоенъ, пъкъ сегисъ-тогисъ цѣлъ потреперваше.

Дойде пакъ Елена най-напрѣдъ, послѣ старата и найпослѣ Мария. Той ги намѣри силно промѣнени: бѣха извънредно весели и приказливи. Той едвамъ успѣваше да имъ отвръща на въпроситѣ. По едно врѣме останаха сами съ Мария.

— Получихте ли моето писмо?

— Да... Яни го донесе право на мене — отвърна тя и безгрижно се засмѣ. — Само азъ знаѭ да четѫ въ кѫщи български, и то не всѣко писмо... Но вашето е ясно написано, лесно го прочетохъ. . .

— Да бѣхте ми отговорили, щѣхъ да видѭ какъ пишете вий...

— Нѣма нужда, азъ могѫ и устно да ви отговорѭ.

Додѣто се рѣши да я попита за отговора, влѣзоха другитѣ. Слѣдъ като го почерпиха сладко и кафе, озоваха се пакъ сами.

— Сега нека ви отговорѭ на писмото. . . .

Стаменовъ потрепера, а тя досущъ спокойно и безгрижно продължи:

— И азъ съмъ напълно съгласна съ онова, което излагате въ писмото си. Като мома, азъ единъ день ще трѣбва да си изберѫ едного. Щомъ сте съгласни вий и ме обичате, азъ съмъ готова. Остава само да кажемъ на майка ми и баща ми — тѣ не знаѭтъ още, само Еленка знае, недѣйте да мислите че не знае. . . .

Тя чуруликаше весело, весело . . . и дотолкова безгрижно. . . Боже мой . . . а не знаеше, какъвъ гръмъ отъ ясно небе бѣха думитѣ ѝ за Стаменовъ! Той се смръзна на мѣстото си . . . На неговата любовь тя отвръща съ годежъ и вѣнчило... Ами ако влѣзѫтъ ей-сега да го натиснѫтъ за годявка? Какъ ще имъ откаже . . . по каква причина? . . . инакъ какво търси той у тѣхъ? . . .

Въ това врѣме навънъ се зачуха гласове. Стаменовъ едвамъ дишаше. Идѣше му да извика: „въздухъ, въздухъ!“ Майката и Елена наближаваше да влѣзѫтъ.

— Госпожице.... не казвайте още на вашитѣ, — нека ги изненадаме... Да дойдѫ поне два-три пѫти... че тогава... е лесно . . . Да не бързаме . . .

И той я погледна безпомощно. По нейното лице нищо не личеше, освѣнъ една широка, безкрайна усмивка.

Той избърса потното си чело и гузно се надигна да си ходи. Изпратиха го пакъ тритѣ съ покана да заповѣда и трети пѫть. Когато палатътъ на неговата фея се скри отъ очитѣ му, той почувствува че сѫ го снѣли отъ бѣсилото.

Вечерьта Стаменовъ бѣше извънредно нѣженъ съ жена си — той я галѣше и цалуваше толкова страстно, щото тя помисли, че се е подмладила съ цѣли десеть години.

НА ТЕОРИЯ И НА ПРАКТИКА

По поводъ на тритѣ социялистически конгресса.

Отъ **Spectator**.

Какво направи конгрессътъ на нѣмската социялъ-демокрация? Задължително участие на социялиститѣ въ изборитѣ и ландтага. Реалниятъ животъ е по-силенъ отъ всѣкакви теории.

Интернационалниятъ социялистически конгрессъ въ Парижъ. Възобновяванье на „Интернационала“. Зашо буржуазията посрѣщна хладнокръвно този фактъ. Революция и еволюция. Може ли социялистъ да стане министъръ на едно буржуазно правителство — или въпросътъ за Милерана. Прѣдложението на Кауцки прието съ грамадно болшинство. Рѣчьта на Ансеель. Двата германски и двата български гласа.

Колониялниятъ въпросъ и мнѣнието на единъ виденъ социялистъ за него.

Националниятъ конгрессъ на френскитѣ социялисти. Два лагера. Избѣгванье на „научнитѣ социялисти“. Отъ кждѣ произлиза спорътъ. Обединение на френскитѣ социялисти. Въ що състои революционностьта на френскитѣ марксисти. Резултатъ на тритѣ конгресса. Всемирната стачка отхвърлена

Ако имаше нужда да се доказва още, че социялизмътъ играе голѣма роля въ общественния животъ на цивилизования свѣтъ, стигаше да се прѣглеждатъ прѣзъ послѣднитѣ седмици вѣстницитѣ на всички държави: подиръ събитията въ Китай, отчетътъ върху засѣданията на социялистическитѣ конгресси заемаше най-много мѣсто. Освѣнъ отчети имаше и цѣли уводни статии върху тѣхъ въ най-сериознитѣ и въ най-буржуазнитѣ вѣстници. Но ако се вгледаме въ тѣзи статии, ще забѣлѣжимъ, че тази година социялизмътъ възбуди особенъ интересъ, който не се обяснява просто съ факта, че сжществува една социялистическа партия въ всички цивилизовани държави. Не! този интересъ се възбуди благодарение на специялни причини, на нѣщо съвсѣмъ ново въ живота на социялистическата партия. Въ послѣдно врѣме много се говореше върху кризата на „научния социялизмътъ“ (която само многоученитѣ и непогрѣшими български социялисти отричаха), но до скоро тази криза оставаше само въ областьта на теорията; послѣднитѣ конгресси доказаха, че тази криза е прѣминала и въ областьта на практиката. Ето кждѣ е причината на голѣмия интересъ, възбуденъ отъ послѣднитѣ социялистически конгресси. Мислимъ, че и за българския читатель това явление прѣставлява доста голѣмъ интересъ.

български, и то не всѣко писмо... Но вашето е ясно написано, лесно го прочетохъ...

— Да бѣхте ми отговорили, щѣхъ да видѫ какъ пишете вий...

— Нѣма нужда, азъ могѫ и устно да ви отговорѭ.

Додѣто се рѣши да я попита за отговора, влѣзоха другитѣ. Слѣдъ като го почерпиха сладко и кафе, озоваха се пакъ сами.

— Сега нека ви отговорѭ на писмото....

Стаменовъ потрепера, а тя досущъ спокойно и безгрижно продължи:

— И азъ съмъ напълно съгласна съ онова, което излагате въ писмото си. Като мома, азъ единъ день ще трѣбва да си изберѫ едного. Щомъ сте съгласни вий и ме обичате, азъ съмъ готова. Остава само да кажемъ на майка ми и баща ми — тѣ не знаѭтъ още, само Еленка знае, недѣйте да мислите че не знае....

Тя чуруликаше весело, весело... и дотолкова безгрижно... Боже мой... а не знаеше, какъвъ грѫмъ отъ ясно небе бѣха думитѣ ѝ за Стаменовъ! Той се смръзна на мѣстото си... На неговата любовь тя отвръща съ годежъ и вѣнчило... Ами ако влѣзѫтъ ей-сега да го натиснѫтъ за годявка? Какъ ще имъ откаже... по каква причина?... инакъ какво търси той у тѣхъ?...

Въ това врѣме навънъ се зачуха гласове. Стаменовъ едвамъ дишаше. Идѣше му да извика: „въздухъ, въздухъ!“ Майката и Елена наближаваше да влѣзѫтъ.

— Госпожице.... не казвайте още на вашитѣ, — нека ги изненадаме... Да дойдѫ поне два-три пѫти... че тогава... е лесно... Да не бързаме...

И той я погледна безпомощно. По нейното лице нищо не личеше, освѣнъ една широка, безкрайна усмивка.

Той избърса потното си чело и гузно се надигна да си ходи. Изпратиха го пакъ тритѣ съ покана да заповѣда и трети пѫть. Когато палатътъ на неговата фея се скри отъ очитѣ му, той почувствува че сѫ го снѣли отъ бѣсилото.

Вечерьта Стаменовъ бѣше извънредно нѣженъ съ жена си — той я галѣше и цалуваше толкова страстно, щото тя помисли, че се е подмладила съ цѣли десеть години.

НА ТЕОРИЯ И НА ПРАКТИКА

По поводъ на тритѣ социялистически конгресса.

Отъ Spectator.

◆

Какво направи конгрессътъ на нѣмската социялъ-демокрация? Задължително участие на социялиститѣ въ изборитѣ и ландтага. Реалниятъ животъ е по-силенъ отъ всѣкакви теории.

Интернационалниятъ социялистически конгрессъ въ Парижъ. Възобновяванье на „Интернационала“. Зашо буржуазията посрѣщна хладнокръвно този фактъ. Революция и еволюция. Може ли социялистъ да стане министъръ на едно буржуазно правителство — или въпросътъ за Милерана. Прѣдложението на Кауцки прието съ грамадно болшинство. Рѣчьта на Ансеель. Двата германски и двата български гласа.

Колониялниятъ въпросъ и мнѣнието на единъ виденъ социялистъ за него.

Националниятъ конгрессъ на френскитѣ социялисти. Два лагера. Избѣгванье на „научнитѣ социялисти“. Отъ кждѣ произлиза спорътъ. Обединение на френскитѣ социялисти. Въ що състои революционностьта на френскитѣ марксисти. Резултатъ на тритѣ конгресса. Всемирната стачка отхвърлена

Ако имаше нужда да се доказва още, че социялизмътъ играе голѣма роля въ общественния животъ на цивилизования свѣтъ, стигаше да се прѣглеждатъ прѣзъ послѣднитѣ седмици вѣстницитѣ на всички държави: подиръ събитията въ Китай, отчетътъ върху засѣданията на социялистическитѣ конгресси заемаше най-много мѣсто. Освѣнъ отчети имаше и цѣли уводни статии върху тѣхъ въ най-сериознитѣ и въ най-буржуазнитѣ вѣстници. Но ако се вгледаме въ тѣзи статии, ще забѣлѣжимъ, че тази година социялизмътъ възбуди особенъ интересъ, който не се обяснява просто съ факта, че сжществува една социялистическа партия въ всички цивилизовани държави. Не! този интересъ се възбуди благодарение на специялни причини, на нѣщо съвсѣмъ ново въ живота на социялистическата партия. Въ послѣдно врѣме много се говореше върху кризата на „научния социялизмътъ“ (която само многоученитѣ и непогрѣшими български социялисти отричаха), но до скоро тази криза оставаше само въ областьта на теорията; послѣднитѣ конгресси доказаха, че тази криза е прѣминала и въ областьта на практиката. Ето кждѣ е причината на голѣмия интересъ, възбуденъ отъ послѣднитѣ социялистически конгресси. Мислимъ, че и за българския читатель това явление прѣставлява доста голѣмъ интересъ.

Хронологически на първо мѣсто стои конгресътъ на нѣмската социялъ-демократия въ г. Майнцъ. Прѣди всичко можеше да се констатира извѣстенъ застой въ развитието на нѣмската социялъ-демократия: намаляванье на членскитѣ вносове, — много боженъ признакъ въ една държава, дѣто социялиститѣ сѫ много добрѣ организирани и дѣто работницитѣ печелѭтъ добри пари, — както и изгубванье на нѣколко мандата. Това обаче нѣма още рѣшающе значение: това явление може да бѫде прѣходно, случайно. Второ: отъ цѣлия конгрессъ вѣе духъ на практичность: никакви принципиялни дебати, макаръ че всички въпроси възбудени на прѣжнитѣ конгресси, още си оставатъ неразрѣшени, макаръ че между Зингеръ и Хайне, между Бебель и Давидъ, между Кауцки и Бернщайнъ несъгласията оставатъ сѫщи, както и прѣди години. Трето, и това е най-важно: този конгрессъ за прьвъ пѫть е рѣшилъ, щото всички социялисти задължително трѣбва да зиматъ участие въ изборитѣ на депутати за ландтагитѣ. Както е извѣстно ландтагитѣ прѣдставляватъ парламентитѣ на всѣко отдѣлно нѣмско кралство или княжество; обаче изборитѣ за ландтага се правѭтъ по една отъ най-реакционнитѣ системи — която описахме въ една отъ нашитѣ хроники за по-миналата година. Тъй щото социялиститѣ само въ извънредно рѣдки случаи могѫтъ да прокаратъ по единъ депутатъ въ ландтага съ собствени сили, а сѫ принудени да влизатъ въ компромисси съ други партии, по нѣкой пѫть даже съ реакционни, както и стана миналата година въ Бавария, а прѣди малко въ Хессенъ, или пъкъ могѫтъ да помогнѫтъ за избора на единъ либераленъ депутатъ, както бѣше въ Бреславъ (Пруссия). И при все това послѣдниятъ конгрессъ се рѣши да обяви участието въ тѣзи избори за задължително. Като си припомнимъ, че прѣди нѣколко години участието въ тѣзи избори е било забранено на социялиститѣ, че подиръ нѣколко врѣме това участие е било позволено, а сега става задължително, тогава ще разберемъ цѣлата еволюция, прѣзъ която е прѣминала нѣмската социялъ-демократия въ нѣколко години. И забѣлѣжете: сега, както и по-прѣди, социялиститѣ само въ извънредно рѣдки случаи ще могѫтъ да прокаратъ своя депутатъ съ собствени сили; сега, както и по-прѣди, изборътъ за ландтагъ ще означава компромисъ съ буржуазни партии; но сега практиката зима върхъ надъ теорията. Практиката показва, че все има разлика, кой засѣдава въ ландтага: — реакциовенъ наикеръ или либераленъ буржуа; практиката показва, че първиятъ е готовъ да унищожи свободното народно училище, а вториятъ не иска да прѣдаде училището въ рѫцѣтѣ на поповетѣ; първиятъ има нужда отъ единъ безсъзнателенъ, безграмотенъ и безволенъ робъ, а вториятъ отъ единъ грамотенъ, интелигентенъ, съзнателенъ работникъ; първиятъ е готовъ да приема най-строги наказания за работници, които правѭтъ стачки, вториятъ все иска да остави извѣстна свобода на работницитѣ. Безъ всѣко съмнѣние, по отношение къмъ крайнитѣ цѣли на социялиститѣ и единиятъ и другиятъ се отнася еднакво отрицателно; но въ практическия животъ единъ дѣйствува по-благородно отъ другия. Както и да е, фактътъ си остава фактъ: германската, сир. най-строгата социялъ-демокрация призна, че въ практическия животъ нѣма рѣзки граници: както въ зоологическия миръ отдѣлнитѣ классове не сѫ рѣзко разграничени, ами незабѣлѣжно прѣминуватъ единъ въ други, тъй и въ обществото нѣма и не може да има рѣзко разграничени классове; по никой начинъ не може да се твърди: тукъ — компактна класса на експлоататори, тамъ цѣлата класса на експлоатиранитѣ,—тукъ буржуа, тамъ пролетарии, ами трѣбва да се признае, че между тѣзи двѣ групи има многобройни прѣходи, че даже вѫтрѣ въ тѣхъ има раздѣления, разцѣпления на различни групи съ най-противорѣчиви интереси. Не само интереситѣ на земелната и на индустриялната буржуазия сѫ често противорѣчиви, но и онѣзи на земледѣлския и градския пролетариятъ, както го призна между други и самъ Кауцки. Ето защо и никоя социялна программа не може да бѫде заключена въ окаменѣли форми, ами трѣбва да бѫде еластична, както е еластиченъ и самиятъ животъ. Ето защо тазгодишниятъ конгресъ на германската социялъ-демокрация има особено значение. Не че отъ сега ще захване нова тактика; германскитѣ социялисти вече отдавна зимаха участие въ изборитѣ за ландтага, — но отъ сега нататъкъ теоретицитѣ на „научния социялизмъ“ ще прѣстанѫтъ да ни главоболѭтъ съ окаменѣли и ужъ непогрѣшими принципи. А това значи, че въ бѫдѫще практиката нѣма да се вклѣщя въ тѣснитѣ рамки на теорията, а наопаки: теорията ще бѫде въ хармония съ даннитѣ на практическия животъ, на обйективната истина.

* * *

Щомъ се свърши конгрессътъ на германската социялъ-демокрация, нѣкои отъ виднитѣ нѣмски социялисти сѫ заминали за Парижъ да присѫтствуватъ на международния социялистически конгрессъ, който имаше принципиялно значение. Прѣди всичко той рѣши да се образува единъ постояненъ интернационаленъ секретариятъ, съ сѣдалище въ Белгия, който секретариятъ ще служи за посрѣдникъ между различнитѣ национални социялистически партии. Може да се каже, че съ образуваньето на този секретариятъ оживява стариятъ „Интернационалъ“. Но каква разлика между тогава и сега! Тогава всички правителства бѣха погледнали на интернационала като на нѣщо страшно, ужасно, което заплашва веднага да разруши всичкитѣ „основи на сѫществующия редъ“ сир. на буржуазното общество. Членоветѣ, а особено водачитѣ, на интернационала сѫ били всѣкѫдѣ подвъргнати на най-голѣми прѣслѣдвания, тѣхнитѣ събрания забранени, тѣхнитѣ вѣстници конфискувани. А сега? Освѣнъ единъ-два вѣстника, чиито редактори сѫ вече изумѣли отъ старость, цѣлиятъ буржуазенъ печатъ отбѣлѣжи този фактъ съвършено спокойно, съзнавайки напълно неговото значение. Отъ дѣ произлиза това? Ето дѣ трѣбва да вникнемъ добрѣ въ сѫщностьта на въпросътъ. Ако ни кажѫтъ, че сегашното буржуазно общество се страхува отъ работницитѣ и затуй не смѣе да прѣдприеме нѣщо противъ тѣхъ, ний трѣбва да отговоримъ, че едно подобно твърдѣние е дѣтинско, наивно, неосновително. Буржуазията е сега много по-силна отколкото прѣди 35—40 години прѣзъ епохата на стария „Интернационалъ“. Никога още милитаризмътъ не е билъ тъй грозенъ, както сега и нека не се лъжемъ: войската още всѣкѫдѣ ще изпълни слѣпо приказанията на своитѣ рѫководители. Ако буржуазията сега не се плаши отъ „Интернационалътъ“, то това се дължи на двѣ причини: отъ една страна, буржуазията всѣкѫдѣ е сега наклонна да признае справедливостьта и основателностьта на нѣкои отъ работническитѣ искания; сега даже италиянското правителство не се ограничава просто съ испращание добрѣ въорѫжени войници противъ стачницитѣ, ами се грижи да примири противоположнитѣ интереси на буржуазията и на работницитѣ. Буржуазията нѣма вече онази вѣра въ непогрѣшимостьта и вѣчностьта на сегашнитѣ обществени основи, както прѣди години. Въ единъ късъ периодъ отъ 50 години това общество прѣтърпѣ вече толкова радикални промѣни и пертурбации, щото и буржуазията е принудена да разбере, че нищо не е вѣчно, че обществото се развива, че и сегашнитѣ обществени основи се измѣнятъ и ще изчезнѫтъ единъ день. Единъ отъ най-типичнитѣ защитници на буржуазната наредба, проф. Парето въ Лозана, не отколѣ въ една статия укоряваше буржуазията за туй, че тя е изгубила вѣра въ raison d'être на своето сѫществувание. И той елегично се провиква: „щомъ сте тъй слаби, малодушни и неенергични, ще изчезнете единъ день, г-да капиталисти“. Скептицизмътъ на нашата епоха е тъй силенъ, щото е заразилъ и буржуата. Ето първата причина на хладнокръвието, съ което правителствата и буржуазията сѫ посрѣщнали новото въскръсванье на „Интернационалътъ“. Но има още една причина, която може би е още по-важна: промѣната въ възгледитѣ на социялиститѣ. Прѣди 30—40 години тѣ мислѣха, че социялната революция е работа на нѣколко мѣсеци, или най-много на нѣколко години. Особенно гениялни умове даже прѣдсказваха точната дата на сгромолясванието на капиталическия строй, а поети въ хубави стихове ни описваха картината на социялната революция, въ която картина господаруваше червено-кървавата боя. Тѣзи врѣмена изчезнаха за винаги. Скептицизъмъ е заразилъ и най-екзалтиранитѣ глави, които сѫ запазили още способностьта да разсѫждаватъ. Сега европейскитѣ социялисти съ нищожни изключения не вѣрватъ въ близостьта на социялната революция, въобще не вѣрватъ въ възможностьта да направи обществото единъ внезапенъ скокъ отъ капитализъмъ къмъ социялизъмъ, а високо проповѣдватъ, че общественото развитие върви бавно, постепенно, че обществената еволюция не знае внезапни скокове, които би могли да оставѭтъ подиръ себе трайни слѣди, че организацията на пролетарията е много трудно нѣщо, че буржуазията съвсѣмъ не е тъй слаба, както сѫ го мислили по-прѣди, че между буржуазията и пролетарията има прѣходни обществени групи, интереситѣ на които не сѫ еднакви ни съ онѣзи на първата, нито съ онѣзи на вториятъ, че не е работата само да се завладѣе държавната машина, но да се знае какъ тя подиръ да се управлява, че пролетариятътъ съвсѣмъ не е още готовъ да вземе управлението на държавната машина . . . и още много работи сѫ научили европейскитѣ социялисти благодарение на практическия животъ и въпрѣки хубавитѣ теории на „нашитѣ велики учители“. Европейскитѣ социялисти отъ революционери сѫ станали еволюционисти. Ето втората причина, поради която възкръсваньето на „Интернационалътъ“ не възбужда никѫдѣ никакви страхове. Буржуазията и правителствата, както и социялиститѣ знаѭтъ много добрѣ, че интернационалниятъ секретариятъ не е нѣкакъвъ „изпълнителенъ комитетъ“ на прѣдстоящата социялна революция, ами едно мирно, но крайно полезно за цѣлия пролетариятъ учреждение, което ще внесе повече редъ въ интернационалното работническо движение.

Че ний вѣрно прѣцѣняваме фактитѣ, най-добрѣ се вижда отъ това, какъ конгрессътъ разрѣши главния въпросъ, който послужи за прѣдметъ на обсѫждания на парижкия конгрессъ.

Ето въ що състои този въпросъ:

Прочутата афера на Драйфуса докара Франция до една страшна криза, която заплашваше сѫществуванието на френската република. Монархисти, антисемити и въобще всички реакционери въ съгласие съ нѣкои генерали (болшинството на френскитѣ генерали сѫ реакционери) сѫ прѣдприели да унищожѫтъ републиката, за да я замѣстѭтъ съ една монархия. Въ този моментъ министерството на двуличния Дюпюи падна и трѣбваше да се състави ново министерство. Лубе, прѣдсѣдательтъ на републиката, се обърна къмъ Валдекъ-Руссо, който принадлежи къмъ типичнитѣ прѣдставители на истинско-републиканската, макаръ и буржуазна партия. Като истински републиканецъ и бидейки убѣденъ, че републиката е необходимата гаранция на прогресса въ Франция, той се обърна къмъ всички истинно-републикански фракции за помощь, между други и къмъ социялистическата фракция. Единъ отъ прѣдставителитѣ на послѣдната, Милеранъ, влѣзе въ новосъставеното министерство подъ прѣдсѣдателството на „буржуата“ Валдекъ-Руссо. Може да се каже, че Милеранъ прие министерския постъ безъ да поиска мнѣнието на социялистическата партия Но виноватъ ли е той въ това? Съвършенно вѣрно забѣлѣжи нѣмскиятъ делегатъ Ауеръ — „колкото по-голѣма е бърканицата въ Франция (сир. между разнитѣ социялистически фракции), толкова повече азъ съ страхъ се питамъ, къмъ кого трѣбваше да се обърне Милеранъ за съвѣтъ, толкова повече азъ се питамъ, прѣдъ кой авторитетъ трѣбваше да се прѣклони“. Милеранъ, рѫководимъ отъ съзнанието, че въ интересътъ на социялиститѣ е запазваньето на републиката прие на собственъ рискъ да стане членъ на едно буржуазно министерство.

Inde ira . . . на догматицитѣ-марксисти. Работата дойде до тамъ, че Гедъ и Лафаргъ, захипнотизирани марксисти, обявиха, че най-сетнѣ между Лубе и Вилхелмъ II нѣма никаква разлика, сир. че все едно е, да ли въ Франция е република или юнкерска монархия. Принципиялниятъ въпросъ: може ли единъ социялистъ да влѣзе въ едно буржуазно министерство е билъ и главниятъ пунктъ въ дебатитѣ на парижкия интернационаленъ конгрессъ. Ний нѣма тукъ да излагаме всичкитѣ дебати по този въпросъ; ще съобщимъ само най-главнитѣ пунктове. Отъ една страна е имало прѣдложение на италиянския делегатъ Енрико Ферри, който провъзгласяваше за законъ, че социялиститѣ не трѣбва да влизатъ въ каквито и да е компромисси съ буржуазнитѣ партии и че, слѣдователно, единъ социялистъ не трѣбва да става членъ на едно буржуазно правителство. Отъ друга страна, отъ теоретическия глава на нѣмскитѣ социялисти, Кауцки, който при все че е ортодоксаленъ марксистъ, все е заразенъ малко отъ Берщайновщина, е било прѣдставено друго едно прѣдложение, което съ разни оговорки, необходими за спасение на теорията, признаваше грубия жизненъ фактъ, че въ нѣкои случаи е позволено на единъ социялистъ да става министръ въ буржуазно правителство, и че въ дадения случай грамадното множинство на френскитѣ социялисти сж постжпили добрѣ, като сж поддържали Милерана и индиректно буржуазното, но републиканско правителство на Валдекъ-Руссо.

Колкото се касае до прѣдложението на Ферри, трѣбва да се забѣлѣжи, че то е било отхвърлено даже отъ неговитѣ непосрѣдствени другари. Отъ името на болшинството на италиянската делегация Андреа Коста заявява, че той е противъ прѣдложението на Ферри. Нашитѣ читатели отъ прѣдишнитѣ ни хроники вече знаятъ, че италиянскитѣ социялисти се борятъ заедно съ буржуазнитѣ радикали и републиканци: странно би било да се забрани на френскитѣ социялисти да дѣйствуватъ по сжщия начинъ. И при все че Гедъ ораторствува противъ прѣдложението на Кауцки, при все че Вайянъ заявява, че „резолюцията на Кауцки е една капитулация,“ тази ужасна резолюция е била приета съ грамадно болшинство, слѣдъ блѣскавитѣ рѣчи на Ансеелъ, Жоресъ и Ауеръ. Ще си позволимъ да приведенъ тукъ дословно нѣкои откъслеци отъ рѣчьта на белгийския социялистъ Ансеелъ[1]). „Азъ единъ „отъ първитѣ поздравихъ Милерана, че е приелъ портефейла. Относително прѣдложението на Кауцки, упрѣкаватъ го въ недостатъчна опрѣдѣленость. Това е вѣрно, но това е затуй, че „и самото положение е неопрѣдѣлено и затуй, че не може да се „турятъ твърди правила въ единъ въпросъ на тактика. Гедъ намѣри въ това прѣдложение много хубави работи. И азъ тъй „сжщо ги намѣрихъ. Азъ особено го почитамъ за туй, че се осмѣли да каже прѣдъ свѣта, че триумфътъ на работническата класса ще бжде една бавна и мжчна работа. Отъ тази гледна точка конгрессътъ скъсва съ миналото, миналото когато ни укоряваха, не безъ основание, че сме „като черквата, която провъзгласява: Вѣрвайте въ Бога, а останалото ще ви се даде отъ небето. Днесь ний се осмѣляваме „да кажемъ, че, безъ да прѣставаме да мислимъ за

---

[1] Цитираме по отчета въ „Petite République“ отъ 29 Септ. 1900 г. № 8933.

„*крайната велика борба, ний ще се сражаваме върху* „*всички поприща и съ всички срѣдства* (к. н.) Буржуазното общество почива върху двѣ сили: политическата и икономическата сила. Сега, ако би се случило единъ день, че собственицитѣ на Крейза (голѣми фабрики), на Анзинскитѣ мини, на „голѣмитѣ индустрии въ Америка, — да се осѣтжтъ слаби да „есплоатиратъ тѣзи богатства и би се обърнали за помощь къмъ „единъ интеллигентенъ социялистъ, тѣхенъ сътрудникъ прѣди да „бжде тѣхенъ наслѣдникъ, — кой би се осмѣлилъ да каже на този човѣкъ: „Не приемайте! Това е истинско економическо министерство. „Вий бихте измѣнили на работническата класса!“ Гедъ притури, че всѣкждѣ въ социялистическия свѣтъ се случватъ морални малодушия, (defaillances). Азъ протестирамъ въ името на конгресса противъ тази дума морални малодушия, която е невѣрна. „Той каза още, че социялистическата партия е изгубила въ глжбина, което е спечелила въ широчина. Но азъ отговарямъ на „Геда, че ако пролетарниятъ нѣма достатъчно ясно съзнание за „своитѣ классови обязаности, то е защото той нѣма, свободното „врѣме да изучва и да размислюва. А Милеранъ, като е направилъ да се вотира законътъ върху намаляванье работнитѣ часове, именно е далъ свободното врѣме, което е необходимо на „пролетарията за да вижда по-добрѣ, да разбира по-добрѣ, да се „проникне по-дълбоко отъ своитѣ задължения.“ Подиръ тази рѣчь и не по-малко блѣскавитѣ рѣчи на нѣмеца Ауера и на италиянеца Коста, можеше вече да се прѣдвиди резултата на гласуването. Понеже делегациитѣ на нѣкои нации (Франция, Полячитѣ, Америка) сж били разцѣпени на двѣ непримирими партии, то сж били дадени на всѣка нация по два гласа и ето какъкъ бѣ резултатътъ: Германия, Англия, Австрия, Чехия, Дания, Испания, Швеция, Белгия, Холандия, Аргентиния, Португалия и Швейцария сж дали и двата гласа за резолюцията на Кауцки, сир. одобрили постжпката на Милерана. Франция, Полша, Сѣв.-Американскитѣ Съедин. Щати, Руссия и Италия сж дали по единъ гласъ за прѣдложението на Кауцки и по единъ гласъ за онова на Ферри. Имало е обаче делегации на двѣ държави, които напълно сж прѣминали въ лагера на непримиримитѣ . . . стари дѣви, които искатъ да упазятъ своята дѣвственость отъ всѣкакво прикосновение съ новия дяволъ въ лицето на буржуазията: това сж Ирландия и . . . *България*. Както виждате, любезни читателю, и въ най-сериознитѣ събрания комизмътъ не липсва. Но за да разбере читательтъ значението на този резултатъ, той трѣбва да си припомни, че двата гласа на германската делегация за Милерана прѣдставляватъ стотини хиляди работници, когато двата български гласа прѣдставляватъ тъкмо двѣ хиляди български социялисти, а двата ирландски гласове — нѣщо около 4000 работници. Единиятъ гласъ за Милерана, подаденъ отъ Франция, прѣдставлява, както излѣзе наявѣ подиръ

---

[1] Българската делегация, ако не се лъжемъ, състоеше отъ Д-ръ Р., единъ французинъ и единъ български студентъ по медицината.

нѣколко дни, $^{4}/_{5}$ отъ френскитѣ социялисти, а френскиятъ гласъ противъ Милерана прѣдставява едвамъ $^{1}/_{5}$ на френския организиранъ пролетариятъ. Съ една дума: прѣдложението на Кауцки, поддържано отъ най-виднитѣ вожди на интернационалния пролетариятъ, е било приeто съ 29 противъ 9 гласа. Но за да се разбере напълно значението на тѣзи цифри, читательтъ трѣбва, не само да прѣброи, но и да прѣтегли гласоветѣ.

Съ този вотъ интернационалниятъ пролетариятъ отваря една нова епоха, епоха на сериозна работа, и захвърга громкитѣ, но безсъдържателни фрази: реалната еволюция замѣства фантастич. революция. До колко социялиститѣ захващатъ да ставатъ практични, се вижда и отъ слѣдния фактъ: сжщиятъ конгрессъ се занимава и съ въпроса за колониялната политика. Понеже всичкото врѣме е било изгубено въ дебати по Милерановия въпросъ, конгрессътъ нѣмалъ врѣме да обсжди въпроса за колониялната политика, а се ограничилъ съ нѣколко хубави, но безсъдържателни рѣчи, слѣдъ които е приелъ една резолюция, въ която се обявява, че „организираниятъ пролетариятъ трѣбва да се ползува отъ всички срѣдства, за да се бори противъ капиталистическото колониялно разширяванье (expansion) и да осжди колониялната политика на буржуазията.“ И ето какво пише, нѣколко дни слѣдъ като се прие тази резолюция, единъ отъ виднитѣ френски социялисти, Анри Тюро. Слѣдъ като съжалява, че винаги интернационалнитѣ конгресси изгубватъ много врѣме въ дреболии и подиръ не имъ остава врѣме да се занимаватъ сериозно съ по-важни въпроси; слѣдъ като признава, че добрѣ е да се бичуватъ жестокоститѣ на колониялнитѣ войни, той казва: „Но достатъчно ли е това? И буйностьта на една толкова проста формула, — и тя не е нѣкакво удовлетворително разрѣшение на толкова сложни задачи, които трѣбва да се турятъ прѣдъ интернационалния пролетариятъ?“ [1] И ето той изброява цѣлъ редъ въпроси, които съдържатъ въ себе си признанието, че колониялниятъ въпросъ интересува не само буржуазията, но и пролетарията, че има разлика между различни форми на колонизация, че Европа сега за сега не може да сжществува безъ колониитѣ и т. н. И ето какъ Тюро свършва своята статия: „Социялистическата партия трѣбва до се грижи повече и повече да не се задоволява съ много прости формули, които злѣ съотвѣствуватъ на економическитѣ явления, на непрѣкъснатото развитие на нѣщата.“ Азъ писахъ вече веднжжъ, че и между германскитѣ социялисти има таквизъ, които иматъ дързостьта да заявяватъ, че уголѣмяваньето на флотата, която служи за запазвание и разширяванье на колониитѣ, е не само въ интересъ на буржуазията, но и на пролетарията; ако пъкъ попитате английскитѣ работници, то ще намѣрите, че поне половината отъ тѣхъ сж найгорещи империялисти, които поддържатъ кървавата колониялна политика на Чемберлена. Не ще съмнѣние, че подиръ нѣколко години и социялистическата партия ще бжде принудена да се отнесе по-трѣзвено и къмъ тоя въпросъ, както се отнесе къмъ въпроса за Милерана. Който е слѣдилъ внимателно развитието на социялистическото движение той ще се съгласи напълно съ нашето прѣдположение.

---

[1] La petite République № 8939 отъ 5 Octobre 1900

Едно е въ теория, а друго е въ практическия животъ.

* * *

Веднага щомъ се свърши интернационалниятъ, захвана националниятъ конгрессъ на френскитѣ социялисти, който пакъ трѣбаше да се занимава съ въпроса за Милерана. Още прѣди да захванѫтъ засѣданията, въ въздухътъ се усѣщаше буря. Прѣди всичко трѣбва да се знае, че френскитѣ социялисти никога не сѫ прѣдставлявали една организирана партия на подобие на германскитѣ, а наопаки, винаги сѫ били разцѣпени на голѣмо множество дребни групи, които се кланятъ на различни богове-шефове. Сега за сега френскитѣ социялисти се разпадатъ най-малко на 12—15 партии, между които не само нѣма никакво съгласие, но положително има най-голѣма вражда. А отъ когато Милеранъ стана социялистъ, все по-ясно ставаше противорѣчието между онѣзи, които поддържаха министерството на Валдекъ-Руссо, които защищаваха Драйфуса, които съ една дума защищаваха републиката противъ реакционно-монархисто-антисемитскитѣ партии и онѣзи, за които министерството на Валдекъ-Руссо е имало сѫщо значение, както и всѣко друго буржуазно министерство, сир. което по никой начинъ не трѣбва да се поддържа; за които афер. на Драйфуса не е имала абсолютно никакво принципиялно значение, за които найсетнѣ формата на държавното управление — била тя република или монархия, — нѣма никаква важность. Отъ една страна сѫ Жоресъ, Вивияни, Жеро-Ришаръ, отъ друга страна — Лафаргъ (зетъ на Маркса), Гедъ, Завесъ. Враждата между тѣзи два елемента бѣше толкова голѣма, че първитѣ двѣ засѣдания бѣха пълни просто съ ругание и кавги, които се завършиха най-сетнѣ съ единъ шамаръ, даденъ на единъ отъ делегатитѣ, слѣдъ което гедиститѣ (непримиримитѣ) сѫ напуснали залата на засѣданието и съ това провозгласили напълно разцѣплението на френската социялистическа партия. Ето какво пише Жеро-Ришаръ по този поводъ: „Гражданинътъ Гедъ и неговитѣ приятели избѣгаха прѣдъ найлошия си неприятель: социялистическото единство. Трѣбва да имъ се отдаде справедливость, че тѣ се рѣшиха на отстѫпванье само слѣдъ най-горещa борба прѣзъ два дни. Да, цѣли два дни тѣ изригваха каль, оскърбления и клевети; тѣ потопиха въ туй делегатитѣ на социялистическа Франция, прѣвърнаха конгресса въ вертепъ. Убийци! Крадци! Продажни! Шалонъ! Галифе! Мрьсенъ чифутинъ! — ето тѣзи тъй наречени прѣдставители на научния социялизъмъ какво противопоставиха на аргументитѣ на партизанитѣ за единство“.[1] Както вижда читательтъ, прѣдставителитѣ на „научния социялизъмъ“ всѣкждѣ си приличатъ: и въ България

---

[1] La petite République № 8936 отъ 2 Октомврий, 1900 год.

тѣ на спокойни и обикновени аргументи отговарятъ само съ клѣвети, денунцияции и псувни.

Но читательтъ все ще запита, какво е прѣдизвикало тѣзи борби? Ето що: всѣка отъ тѣзи партии е искала да има болшинството въ конгресса. Ако се гледа числото на делегатитѣ, ако се дава на всѣки делегатъ само по единъ гласъ, тогава болшинството бѣ на страна на Жореса, сир. за Милерана. Но гедиститѣ измислили нова тактика; тѣ искали, щото делегатитѣ да иматъ толкова гласове, колкото мандати иматъ, тъй че ако нѣкой делегатъ прѣдставлява 30—40 социялистически кружоци (макаръ да състои всѣки кржжокъ само отъ 10—12 члена), той да има вече 30—40 гласа. Тъй щото единъ делегатъ, който прѣдставлява една организация отъ 5000 члена, да има само единъ гласъ, а другъ делегатъ, който прѣдставлява само 300 души, но разцѣпени на 10 организации, да има 10 гласа. Това което не е позволено на английската или белгийската буржўвия, която тъй сжщо иска така нареченъ „плураленъ вотъ“, който дава възможность на единъ човѣкъ да има нѣколко гласове, това трѣбвало да се позволи на прѣдставителитѣ на „научния социялизъмъ“ Гедъ и Лафаргъ!

Тази безсмислица бѣ отхвърлена отъ болшинството на конгресса, и гедиститѣ напуснали засѣданията още прѣди да стане формалното гласуванье. Слѣдъ това останалото грамадно болшинство е рѣшило да обедини всичкитѣ разхвърлени групи въ една концентрирана на федеративни начала социялистическа партия.

И съ вика „Vive l'unité“ (Да живѣе единството) се закри последното засѣдание на френския социялистически конгрессъ. Но гедиститѣ отъ своя страна тъй сжщо заявяватъ, че тѣ ще работжтъ за единството на партията.

Отъ цѣлата тази бърканица може да се извади само едно заключение: грамадното болшинство на френскитѣ социялисти сж се уморили отъ громкитѣ фрази на „научнитѣ социялисти“, и искатъ да работжтъ, споредъ изражението на Ансеелъ, „на всички поприща съ всички срѣдства“, искатъ да подобрjжтъ своето положение още сега, безъ да чакатъ „блѣскавия финаленъ бой“, който е още задъ далечни облаци, толкова повече, че „научнитѣ социялисти“ освѣнъ революционни фрази не правжтъ нищо революционно. Жеро-Ришаръ е съвършено правъ когато пише: „Гражданинътъ Лафаргъ има намѣрение да покръсти своята партия съ ново име: „Партия на социялната революция“. Подобно име ще го освободи отъ необходимостьта да даде доказателства на революционность. А това именно му трѣбва. Ний още дълго врѣме ще чакаме, мислж азъ, щото гражданинътъ Делори (послѣдователь на Лафарга и кметъ на гр. Лилъ) да прокламира социялната революция въ Лилъ; а колкото до нашия отличенъ другарь Русель, то, ако социялната революция бжде прокламирана, той ще илюминира кметството въ Иври (гдѣто Русель е кметъ), като да е дошълъ царьтъ пакъ въ Парижъ (алюзия на туй, че „научниятъ социялистъ“ Русель въ качество на кметъ на Иври е илюминиралъ кметството, когато прѣди нѣколко години Николай II бѣ дошълъ въ-

Парижъ)“ [1] Революционниятъ характеръ на френскитѣ „научни социялисти“ е тъй безвреденъ, че тѣ се ползуватъ съ най-голѣмитѣ и съвършенно явни симпатии на всичкитѣ френски реакционни партии, особенно на националиститѣ.

Френскиятъ пролетариятъ най-сетнѣ е разбралъ, че съ подобна революционность той нѣма нищо да спечели и ето защо той въ грамадното си болшинство рѣшително поддържа Милерана, който се рѣши да подкрѣпи буржуазното министерство на Валдекъ-Руссо, което е честно републиканско и даде вече нѣколко много полезни реформи за работницитѣ. Даже онѣзи работници, които по-прѣди поддържаха „непримиримитѣ“ Гедъ и Лафаргъ, захващатъ да се отказватъ отъ тѣхъ. Ето, например, резолюцията на работническата организация на Ciotat: „Протестираме енергично противъ дѣйствията на онѣзи, които въ едничкото желание да нападатъ социялистическия министеръ Милеранъ, заявяватъ, че вънъ отъ капиталистическия въпросъ Републиката и свободната мисъль нѣматъ никакво значение“.

И тукъ практическиятъ животъ счупи теорията.

Ето резултатътъ на тритѣ социялистически конгреси, който може да се сведе къмъ една фраза: Не революция, а еволюция. Това не значи, че пролетариятътъ се отказва за винаги отъ революцията: и въ природата крайниятъ актъ на една бавна еволюция е революционенъ; но пролетариятътъ се отказва вече да очаква всичкитѣ блага отъ крайната революция, която безъ дълга по-прѣжна еволюция е или съвсѣмъ невъзможна или, ако даже случайно стане, не оставя подиръ себе си никакви слѣди. Парижската комуна въ 1870 е доста поучителенъ урокъ. Къмъ този резултатъ дохаждатъ работницитѣ въ всичкитѣ държави: и въ Англия, дѣто Джонъ Бжрнесъ се избира за депутатъ благодарение помощьта на либерали и радикали, и въ Белгия, дѣто социялиститѣ се борѭтъ заедно съ радикалитѣ, и въ Германия, дѣто Фолмаръ сключва прѣдъ изборитѣ компромиссъ съ католическата партия, и въ Италия, дѣто социялиститѣ заедно съ радикалитѣ и републиканцитѣ се борѭтъ противъ правителството, и въ Франция дѣто социялиститѣ поддържатъ едно буржуазно министерство.

За да разбере читательтъ, какъ се е измѣнилъ характерътъ на социялистическия пролетариятъ прѣзъ послѣднитѣ 10 години, азъ ще си позволѭ въ края да приведѫ още единъ фактъ.

Бѣше врѣме, когато и не твърдѣ фантастични глави между социялиститѣ си прѣдставяха социялната революция много лесна: стигаше само всичкитѣ работници да прѣстанѫтъ да работѭтъ, сир. да се направи една всемирна стачка. Па и сега се намиратъ тукъ-тамъ луди глави, които смѣтатъ този планъ за лесно изпълнимъ.

При това се забравя, 1) че между работницитѣ още за дълго врѣме ще има толкова силни несъгласия, щото никакво общо движение нѣма да е възможно, че още много години ще минѫтъ дордѣто всички работници станѫтъ социялисти; 2) ако даже по нѣкое чудо това би станало, то прѣди всичко биха измрѣли отъ гладъ самитѣ работници; 3) буржуазията, поддържана отъ войската, още дълго врѣме ще бѫде въ състояние съ насилие да потуши едно подобно движение. При все това прѣди 10 години мнозина социялисти вѣрваха въ тази фантазия. Обаче сега парижскиятъ интернационаленъ конгрессъ въпрѣки цѣлото краснорѣчие на Брианъ, е подтвърдилъ резолюцията приета въ 1896 г. на лондонския конгрессъ, който „не вижда въ днешно врѣме възможностьта на една обща интернационална стачка“. За сега, казва резолюцията, е необходимо да се организира работническата масса въ синдикати — нѣщо което най-добрѣ се прави безъ всѣкакви революционни фрази. Да, ще дойде единъ день, когато социялната мизерия ще изчезне, благодарение на работницитѣ, на интеллигентното общество, което туря идеала на обществената правда по-високо отъ личния интересъ; благодарение на човѣшкия гений, който, като се ползува отъ природата, създава несмѣтни богатства; благодарение на човѣшката еволюция, която повече и повече замѣства жестокия егоизъмъ съ правдивъ алтруизъмъ.

---

[1] La petite République № 8939 отъ 4 окт. 1900.

Този день сигурно ще дойде, но слѣдъ дълговрѣменна, настойчива, методична работа на всички честни, жаждущи за правда елементи на нашето общество.

Послѣднитѣ конгресси сѫ най-добро доказателство, че пролетариятътъ захваща да се освобождава отъ магичната сила на фразата.

Доктринарниятъ социялизъмъ ще изчезне заедно съ деветнадесетото столѣтие.

Легендата за Крали-Марко.

Скица отъ **А. П. Стоиловъ.**

„Отъ Истрия до Цариградъ, отъ Янина до Варна едва ще се срѣщне човѣкъ, комуто да не е познато името на Крали-Марко“, казва г. д-ръ Конст. Иречекъ.[1] Неговото име живѣе и до днесъ между българи, сърби, хървати, словенци, па и даже между турцитѣ и албанцитѣ на Балкански полуостровъ. Крали-Марко (или Марко Кралевичъ, Кралевити Марко), главниятъ епически херой на южнитѣ славяни, възпѣтъ въ толкова много пѣсни, въ нѣкои отъ които се зачекнуватъ важни моменти отъ паданьето на балканскитѣ самостоятелни държави подъ турцитѣ, е билъ прѣдметъ на сериозни изслѣдвания, толкозъ повече че два народа, българи и сърби, претендиратъ да бѫдѫтъ родина на епическитѣ пѣсни за него. Най-новитѣ издирвания доведоха изслѣдвачитѣ до заключението, че българитѣ сѫ по-богати отъ сърбитѣ съ пѣсни за тоя юнакъ, и че тѣхното отечество трѣбва да се търси не въ Сърбия, а въ Македония между българитѣ, въ която страна е живѣлъ той дълго врѣме[2].

Явява се питанье: защо Крили-Марко е епически центъръ на южнитѣ славяни? Макаръ цѣльта на тази ми разправка да не е тоя въпросъ, пѫтемъ ще споменѫ и за него, понеже е тѣсно свързанъ съ прѣданието, че Крали-Марко е живъ.

Извѣстно е отъ историята, че Крали-Марко е билъ синъ на призрѣнския деспотъ Влъкашина. Послѣдниятъ, отъ българско потекло, падналъ въ бой противъ турцитѣ на 1381 год. при Черменъ на Марица. А отъ 1372 год. Марко станалъ управитель на една область между р. Вардаръ и албанскитѣ планини, съ сѣдалище гр. Прилѣпъ. Отъ начало той билъ самостоятеленъ господарь „въ Христа Бога благовѣрный краль“, както се чете на монети, сѣчени въ негово име, но послѣ станалъ васалъ на султанъ Баязидъ и падналъ въ боя срѣщу влашкия войвода Мирчо въ полето на Равине на 1394 год. [1]

---

[1] Исторія болгаръ, 434 стр.

[2] V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, Bd. IV 240—2; ср. М. Е. Халанскій, О. Слов. нар. поэзіи — Русскій Филологическій Вѣстникъ за 1882 г. и 1884 г. М. Дриновъ, Нѣсколько словъ объ языкѣ народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ. Спб. 1888 г. 48 стр.; Велико Йордановъ Крали-Марко въ българската народна епика, С. II. Сп. кн. LXI. 141 стр. и др.

До XIII в. владѣнията на Крали-Марко били въ прѣдѣлитѣ на Българското царство, а въ XIV — въ Сръбската държава на Стефанъ Душанъ.

Крали-Марко се борилъ дълго врѣме за своята независимость, и съ това спечелилъ симпатиитѣ на българитѣ въ Македония. Тѣ били до толкова привързани къмъ него, щото почнали още при-живѣ да го възпѣватъ въ цѣлъ редъ епически пѣсни. Първитѣ пѣсни вѣроятно сѫ били отзивъ на онзи прѣломъ, който причиниха турцитѣ съ завладѣванията на самостоятелнитѣ балкански държави. Тѣ се разпространяваха и вънъ отъ Македония, защото сѫщата участь, турското робство, сполетѣ и останалитѣ българи въ сѣверна България. Па тѣ прилегнаха по съдържание и духъ и на сърбитѣ слѣдъ разпадането на Душановото царство. Славата му се пръснала отколѣ и у хърватитѣ, словенцитѣ, дори и у нехристианскитѣ народи на Балканский Полуостровъ, турцитѣ и албанцитѣ.

До сега у насъ сѫ познати 250 пѣсни за Крали-Марко съ около 40,000 стиха, до като у сърбитѣ сѫ много по-малко и почти всички сѫ прѣнесени отъ Македония въ Сърбия, както и другждѣ, отъ профессионални пѣвци, които се подгатвятъ въ специални школи. Такива школи сѫ извѣстни до сега у насъ въ Битоля („Битолски просяци“) и Разлогъ (въ с. Недобрадско или Гнидобрадско и сега осакатяватъ дѣцата си, за да ги научѫтъ на просяшко-пѣвчески занаятъ) [2]. Тия школи сѫ твърдѣ интересни за фолклора и тѣхното изучванье би разкрило много за създаваньето и разпространието на епическитѣ пѣсни. Вс. Ф. Миллеръ е убѣденъ, че „чѣмъ больше изучается народный эпосъ востока и запада, древній и современный, тѣмъ тверже складывается убѣжденіе, что въ его поэтической обработкѣ и распространеніи капитальная роль принадлежала профессіональнимъ пѣвцамъ и раскащикамъ, которые народныя традиціи и путемъ обученія передавали свой пѣсенный репертуаръ ученикамъ“.[1]

---

[1] Велико Иордановъ, op. cit. 141 стр.: ср. А. Тодоровъ, българска литература, Пловдивъ, 1896 г. 37 стр.; D-r J. Máchal, O bohatyrskem epose slovanckém, Praha 1894 г. 109 стр.

[2] Велико Иордановъ op. cit. 141 стр.

Този въпросъ, както и сюжетитѣ, които влизатъ въ кралимарковскитѣ пѣсни, най-добрѣ е прослѣденъ отъ професоръ М. Е. Халанский.[2]

Крали-Марко, въздигнатъ отъ фантазията на народа въ неговитѣ епически пѣсни на такава висота и идеализиранъ въ най-разкошенъ поетически типъ, е — за народа — недостѫпенъ за участьта на обикновеннитѣ смъртни, — той е просто олицетворение на племенната мощь и на блѣноветѣ за избавление на българи и сърби отъ робството. Прѣданието което и до сега живѣе въ устата на народа гласи, че, когато измислили барута и почнали да се борѭтъ не съ юнащина, а съ пушка, Крали-Марко, слѣдъ като опиталъ силата ѝ въ рѫката си, прѣдвидѣлъ, че не може да се излиза на глава съ юначество, щомъ и едно дѣте може да го убие, и търсилъ случай да избѣгне отъ този свѣтъ. Когато не можалъ да устои срѣщу турската сила при привземаньето на „кулитѣ“ му надъ с. Варошъ до Прилѣпъ, поставилъ тѫпани да биѭтъ на вѣтъръ и прѣзъ това врѣме избѣгалъ съ своя Шарколия и се скрилъ живъ въ една пещера, въ която седи и до днесъ. Люде го виждали въ нея и го питали, кога ще излѣзе. Отговорилъ имъ, че когато му доизлѣзе цѣлата сабя. Всѣка година му се мѣнявала кожата, а на коня му — дланата.[3] Това прѣдание знаѭтъ и сърби[4] и хървати.[5].

Прѣданието, разгледано въ зависимость отъ съдържанието на епическитѣ пѣсни за К.-Марко и разпространението имъ, бихме допуснали, че е възникнало самостоятелно нѣйдѣ въ Македония, както и пѣснитѣ за него̀. Обаче, като погледнемъ въ живота на други нѣкои европейски народи, намираме сѫщо такива прѣдания за тѣхни херои или царе, и се испрѣчва въпросъ, у кой народъ да търсимъ родината на това прѣдание?

---

[1] „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ 1893 г. Януаръ 233 стр.

[2] Южнославянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былеваго эпоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго эпоса южныхъ славянъ и русскаго народа. Варшава. 3 т. 1892—96 г.

[3] Мил. 528 стр.; ср. Качановскій 555 стр.; М. К. Цѣпенковъ, Прилѣпъ, Сбм. XV кн., 3. отд. 114—115 стр; А. Теодоровъ, Българска литература, 38 стр. и др.

[4] Вук. Ст. Караджич, Живот српскога народа, 240 стр.

[5] M. K. Valjavec, Narodni pripovjesti u Varaž-dinu i okolici, Zagreb, 1890 г. № 24.

На 1879 г. W. Weryho[1] разгледа специялна монография въ прѣданието за спящитѣ, безсмъртнитѣ юнаци у западнитѣ народи, къмъ които отнася и това за Крали-Марко. Слѣдъ него поде сѫщия въпросъ Ad. Cèrny[2] все въ такъвъ смисълъ. Спорeдъ двамата изслѣдвачи, у всички народи се вѣрва че ония юнаци, герои или владѣтели, които сѫ принесли особени добрини на народа си, не сѫ умрѣли, а сѫ живи, спѭтъ, и до-ще врѣме пакъ да се пробудѭтъ и излѣзѫтъ на този свѣтъ за нови добрини. Такъвъ е у славянитѣ Крали-Марко;[3] у поляцитѣ св. Ядвиго, Владисловъ Локетъ, Болеславъ Смѣли, Черницки и Иванъ Канта; у чехитѣ св. Вацлава;[4] у моравцитѣ Светопълкъ; у русситѣ царица Елена и водителитѣ-бунтовници Разинъ, Пугачевъ, Гришка, Андреевъ и др. Нѣмцитѣ разказватъ сѫщото за Карлъ Велики, Фридрихъ Барбаросса, Карлъ V; Французитѣ за Макъ-Махонъ, Роландъ, Артуръ; португалцитѣ — за Донъ Себастианъ и др.[5].

Относително смисъльта на прѣданието, изслѣдвачитѣ дохождатъ до разни заключения. Така, едни виждатъ въ него символъ на слънцето, което зимѣ спи, други — подъ имената на героитѣ подразбиратъ природни явления, трети, на чело съ Weryho,[6] отиватъ много далечь, като твърдѭтъ, че то си води началото отъ онова врѣме, когато първобитниятъ човѣкъ не е можалъ да различава съня отъ смъртьта. Най-близо до истината е, спорeдъ насъ, че смисълътъ му се крие въ онази младенческа идея която поставя надъ човѣка, въобще надъ природата ония герои, които сѫ се издигнали съ нѣщо по-високо отъ другитѣ. Мечтитѣ си за изгубено щастие народътъ олицетворява въ тѣхъ, и очаква възвращанието му отъ тѣхъ. За това тѣ сѫ за него живи, безсмъртни — тѣ спѭтъ.

Солунъ, Септемврий, 1900 г.

---

[1] Spiacy rycerze въ „Visva“, III т. 845—859 стр.

[2] Mýthiske hyltosce lužiskich Serbow, Budyšin, 1893 год. I. 111—115 стр.

[3] B. Krek, Slovenske narodne pravljece in pripovedke, № 20, 47—48 стр.

[4] P Syrku, Ohhas národniho rýtirskeho eposu v Cechach въ „Ceský Lid“, Praha, VII т, 27 стр.

[5] W. Weryho, op. cit. 853—4 стр.

[6] Op. cit. 858 стр.

Духътъ на германскитѣ университети[1]

Отъ

Фридрихъ Паулсенъ,

профессоръ по философия въ Берлинския университетъ.

◆

Въ нѣмскитѣ университети четѫтъ — въ всичкитѣ факултети — едноврѣменно три вида профессори: редовни, извънредни и приватъ-доценти. На приватъ-доцента се позволява да чете лекции и да води практически занятия (venia legendi), но той не е задълженъ да върши туй. Той не служи и не получава заплата. Извънредниятъ профессоръ е държавенъ чиновникъ и обикновенно получава заплата, обаче той нѣма право да гласува и да засѣдава въ факултета и не взима участие въ изборитѣ, засѣданията и академическитѣ изпити. Редовниятъ профессоръ, назначаванъ отъ държавата, е сѫщеврѣменно обладатель на една отъ сѫществующитѣ при университета катедри и официялниятъ прѣдставитель на научната специялность. Цѣлиятъ съставъ отъ редовни профессори образува корпорацията на факултета. Най-подиръ трѣбва да споменемъ и за почетнитѣ профессури, които се срѣщатъ по нѣкога; тая форма открива свободенъ достѫпъ за прѣподавателска дѣятелность на заслужили стари учени, за които нѣма свободна катедра, или които не се домогватъ до нея; тѣхнитѣ правни отношения спрѣмо университета сѫ сѫщитѣ, както на членоветѣ отъ академията, които четѫтъ лекции; то съ нищо сѫществено не се различава отъ положението на приватъ-доцентитѣ. Въ философскитѣ факултети има още и лектори, — прѣподаватели на новитѣ езици, повечето чужденци. И най-сетнѣ още „Exerzicienmeister“, учители по фехтование, ѣздене и танцъ.

Тия три класса университетски прѣподаватели прѣдставяватъ обикновенно стѫпалата въ академическата кариера. Защита на дисертация дава право на четенье лекции въ качество на приватъ-доцентъ. Слѣдъ по-вече или по-малко години приватъ-доцентитѣ добиватъ извънредна профессура и най-подиръ редовна, ако такава има свободна. Но тоя редъ тъй често бива нарушаванъ, че за общо правило не може и дума да става. Не всѣки университетски прѣподаватель е захваналъ своята дѣятелность съ приватъ-доцентура;

---

[1] Б. Р. — Тая статия образува една глава въ една обширна студия на Паулсена върху организацията на германскитѣ университети. Прѣводътъ е направенъ съ нѣкои съкращения.

твърдѣ често, особно въ философския факултетъ, се поканватъ учени, стоящи извънъ университета, именно гимназиялни учители; а отъ друга страна не всѣки приватъ-доцентъ може съ врѣме да стане професоръ. Мнозина напущатъ изново университета за практическа дѣятелность, за служба въ духовно или свѣтско управление, въ училища, библиотеки и подобни; нѣкои прѣзъ цѣлия си животъ оставатъ приватъ-доценти; особно въ медицинския факултетъ, дѣто професорството най-малко прѣчи на практическата дѣятелность. Най-подиръ и извънредната професура никога не прѣдставява необходимо прѣходно стжпало; авансиранье отъ приватъ-доцентъ направо въ редовенъ професоръ става доста на често. Случва се сжщо, особно въ голѣмитѣ университети, щото извънредния професоръ дълго врѣме да чака дордѣ стане редовенъ. За нѣкои научни отдѣли сжществуватъ само извънредни катедри. Но въпрѣки всички тия изключения все пакъ този пжть може да се счита за обикновената кариера на прѣподавателитѣ въ нѣмскитѣ университети.

Тъй като приватъ-доцентурата е характерна особеность на нѣмскитѣ университети и отдавна привлича вниманието на чуждестраннитѣ наблюдатели, ще си позволимъ да направимъ още нѣкои бѣлѣжки за нейното положение и значение. Исторически тя може да се счита като останка отъ корпоративното управление на срѣдневѣковитѣ университети. Този, когото университета провъзгласявалъ за магистеръ, т. е. майсторъ на науката (magister artium), добивалъ право да прѣподава въ този факултетъ и това право е било, както вече споменахме, въ артистическитѣ факултети често и длъжность. Отъ както по-старитѣ магистри отъ артистическия факултетъ почнали да получаватъ мѣста въ коллегията, стипендии или заплащанъ обязателенъ курсъ, явила се разликата между назначенитѣ прѣподаватели, които получавали заплата и били задължени да четжтъ безплатни публични лекции, и магистритѣ, лишени отъ такова задължение и отъ заплата, но съ право на хонораръ за четени лекции. Това различие се изострило отъ врѣмето, когато слѣдъ реформацията системата да се назначаватъ професори съ заплата все повече и повече се утвърдявала и въ философския факултетъ. Заедно съ туй изчезва и задължението за четенье лекции слѣдъ добиванье магистерска степень. Прѣподавателския персоналъ въ университетитѣ се запълнялъ съ професуритѣ. Вмѣсто туй станало обичай да се изисква отъ лица, които желаятъ да бждатъ приети въ факултета, като magister legens, други доказателства за тѣхната научна дѣятелность. Такова е произхождението на хабилитацията, която сега е разпространена навсѣкждѣ. Претендентътъ за venia legendi, освѣнъ свидѣтелство за учѐна степень, е длъженъ да прѣдстави и други нѣкои печатани или ржкописни научни трудове, да издържи колоквиумъ прѣдъ факултета и да прочете пробна публична лекция; той може да чете лекции само слѣдъ опрѣдѣленъ срокъ, три години слѣдъ своето свършванье на университетския курсъ. Факултетитѣ впрочемъ не сж задължени да приематъ приватъ-доценти. Тѣ въобще не се отнасятъ леко къмъ раздаванието на venia legendi.

Значението на хабилитацията се заключава въ това, че тя открива достжпъ въ крѫга на лица, изъ които, ако не изключително, то почти всецѣло се попълнятъ профессорскитѣ мѣста. Приватъ-доцентътъ не добива никакво право, никаква юридическа гаранция за профессура, но ако той има нѣколко видни трудове отъ наученъ характеръ, и ако не му се случи нѣщо особно неблагоприятно, все може да се надѣва рано или късно да стане извънреденъ профессоръ.

За отдѣлно лице годинитѣ прѣкарани въ приватъ-доцентство служѫтъ главно за врѣме на проба; прѣзъ това врѣме той има възможность да изпита и прояви себе си като прѣподаватель, и сѫщеврѣменно да попълни научното си образование. Прѣподавателската дѣятелность, ограничена въ скромни рамки, както по обйема на четенитѣ науки, тъй и обикновенно по числото на слушателитѣ, е извънредно полезна за младитѣ профессори. Тя дава възможность да се упражнѭтъ прѣдъ своитѣ малко слушатели въ изкуството на четенье лекции — което, разумѣва се, тоже иска подготовка. Първитѣ неизбѣжни грѣшки се правѭтъ и поправятъ прѣдъ малъкъ крѫгъ слушатели, и ако човѣкъ се убѣди, че въобще е сбъркалъ, като е избралъ академическата кариера, той може още безъ голѣма врѣда за себе си да избере друга.

Сѫществуваньето на тритѣ вида прѣподаватели при всѣки университетъ е резултатъ на тоя именно редъ; това обстоятелство упражнява голѣмо влияние върху образованието. То поражда конкуренция между нѣколко прѣподаватели на единъ и сѫщъ прѣдметъ и свързания съ нея свободенъ изборъ на прѣподавателя отъ страна на самитѣ студенти, — нѣщо толкова характерно за нѣмскитѣ университети. Собственно официялниятъ прѣдставитель на катедрата въ единъ факултетъ се явява редовниятъ профессоръ; ала той не е единствениятъ прѣдставитель: редомъ съ него за по-обширнитѣ отдѣли отъ науката, като напр. Филология, История, Физика, Математика, Философия, много пѫти чете поне още по единъ прѣподаватель; а въ голѣмитѣ университети нѣколцина доценти и извънредни профессори четѫтъ лекции по едни и сѫщи прѣдмети, но обикновенно разни курсове въ всѣки семестръ. Впрочемъ въ по-голѣми университети се случва тъй сѫщо твърдѣ често, че единъ и сѫщи прѣдметъ се повтаря нѣколко пѫти въ разписа на лекциитѣ; и нищо не прѣчи на студента да си избере курса на приватъ-доцента или на извънредния профессоръ, ако тоя му се харесва повече или пъкъ по́ му е на згода. Разбира се, че редовниятъ профессоръ, вече като по-старъ и по-извѣстенъ ученъ, има голѣми прѣимущества; при туй той рѫководи института или семинара, изпитва на академическия, а често и на държавния изпитъ. При все туй редомъ съ тѣхъ дѣятелностьта на по-младитѣ учени не е безъ значение. Важно е тъй сѫщо, че въ тѣхно лице профессорската корпорация има елементъ, който стои по-близко до младежьта поради своята възрасть; приватъ-доцентътъ по-лесно свързва тѣсни лични сношения, особенно съ по-стари студенти.

Че това отношение между по-стари и по-млади прѣподаватели, основано на конкуренция, придава на прѣподаваньето особена жизненость и го запазва отъ рутина, е било често наблюдавано и е, безъ съмнѣние, много вѣрно. Младиятъ прѣподаватель трѣбва да напрѣгне всички сили, за да си пробие пѫть къмъ прѣподавателска дѣятелность наредъ съ по-старитѣ и по-извѣстнитѣ; отъ друга страна това служи за по-старитѣ като подбудителна стимулъ да не се „отпускатъ“, къмъ което естественно сѫ наклонни хора съ обезпечено положение. Ако той би се поддалъ на естественото влечение на своята възрасть и би потъналъ напълно въ своитѣ мисли и съзерцания, ако би игнориралъ новитѣ вѣяния, или ако би поискалъ да се прѣдаде всецѣло само на научна дѣятелность, като счита прѣподаваньето за нѣщо второстепенно, то намаляваньето на слушателитѣ би му напомнило, че за да привлича човѣкъ младежьта, нуждно е самъ той да бѫде младъ и да взима живо участие въ духа на своето врѣме. Учащата се младежь не може да търпи дълго, да ѝ четѫтъ всѣка година все изъ една и сѫща стара и пожълтѣла тетрадка, — въ което, както погрѣшно се мисли, трѣбвало въобще да се заключава дѣятелностьта на нѣмския профессоръ; младежьта скоро ще почувствува, дали прѣподаваньето е изпълнено съ прилежание и любовь, съ живо участие и постоянно вѫтрѣшно обновление.

И друго едно обстоятелство не е безъ значение: личнитѣ отношения между слушателя и прѣподавателя не почиватъ на външно принуждение: слушательтъ самъ си избира профессора, когото ще слуша. Разбира се, фактически не всѣкога рѣшава размишлението и съзнателниятъ изборъ; случаятъ, навикътъ, смѣтката, не ще съмнѣние, тъй сѫщо играѭтъ роль. Но едно е несъмнѣнно: че нѣмскиятъ студентъ не е принуденъ да слуша прѣподаватель, който не му се харесва; въ сѫщия университетъ обикновенно има и други прѣдставители на сѫщата наука, а ако такъвъ нѣма, то той дири въ други университети прѣподаватель, който би го задоволилъ повече. Съ туй се обясняватъ дружественитѣ отношения, въ които се намиратъ профессори и слушатели въ нашитѣ университети. Враждебно чувство къмъ прѣподаватель е нѣщо почти нечувано. Но то би поникнало, ако лекциитѣ бѣха задължителни, особно пъкъ ако посѣщаваньето бѣше, въ каквато и да било форма, принудително.

Тукъ му е мѣстото, струва ми се, да поменѫ за възнаграждението за тъй нар. частни лекции. Тоя институтъ може на пръвъ погледъ да се покаже нелибераленъ; не би ли било по-добрѣ да се унищожи тая послѣдна останка отъ срѣдневѣковата система на възнаграждение, отмѣнена сега на всѫдѣ? Тя внася, така да се каже, една неестественость въ отношенията на учения прѣподаватель спрѣмо неговия ученикъ; тя неволно ни напомня софиститѣ, както ги рисува Сократъ. На пръвъ погледъ поне изглежда, че таксата, внасяна въ университета, която отваря на студента вратитѣ на всички лекции, — т. е. безплатность на всички прѣподавания, е по-достойна за една свободна организация. Въпрѣки туй мнозинството отъ профессоритѣ сѫ за стария начинъ на възнаграждение, — нѣщо, което едва ли би могло да се обясни съ егоистични мотиви, защото новата система не би намалила доходитѣ на сегашнитѣ притежатели на катедритѣ, по-скоро би ги увеличили, а въ всѣки случай би прѣмахнала колебанията.

Но противъ тая система има сериозни възражения. Първо, човѣкъ повече цѣни и по-добрѣ се ползува отъ онова, което си купува съ собствени пари, нежели онова, което му подаряватъ; студентътъ не прави изключение отъ това общо правило. Опрѣдѣлената семестрална такса тъй сѫщо има своитѣ обратни страни. Сега срѣщу извѣстни пари, които той ако пожелае плаща, студентътъ добива право на опрѣдѣлена услуга. Ако се въведѣше такса по семестри, то студентитѣ ще посѣщаватъ неопрѣдѣленно и нередовно всевъзможни лекции, противъ което администрацията ще се види принудена да се бори чрѣзъ въвежданье на особени училищни наредби. Сега студентътъ повече обмисленно избира ония лекции, които дѣйствително има намѣрение да слуша. Второ, прѣподавательтъ се чувствува задълженъ да се отплати на слушателитѣ си за услугата съ услуга; заедно съ туй отъ характера на услугата му зависѭтъ до извѣстна степень и бѫдѫщитѣ му доходи. И двѣтѣ тия нѣща уголѣмяватъ неговата ревность.

Не ще съмнѣние, че да се унищожи хонорара, като се замѣни съ увеличена семестрална такса, ще прѣдизвика количествено и качествено намаляване въ работата, т. е. ще прѣвърне профессурата въ синекура. Старото духовенство служи за примѣръ на туй. Могѫтъ се намѣри случаи и изъ съврѣменния животъ. Вънъ отъ Германия, дѣто това устройство е пустнало корени, резултатитѣ вече сѫ на лице; количеството на лекциитѣ, четени отъ нѣмскитѣ профессори въ седмицата, възбуждатъ удивлението на чужденцитѣ. Нѣмскиятъ профессоръ, вѣроятно, тоже не би се оказалъ чуждъ на стремлението свойствено на човѣшката природа — да плаща за услуги съ колкото се може по-макко услуги. Неизбѣжно слѣдствие отъ туй би било усилванието на надзора и на контрола. И въ туй отношение хонорарната система служи за опора на свободата. И най-подиръ, тя прави университетския прѣподаватель независимъ отъ правителството поне откъмъ заплатата. Той би се прѣвърналъ въ сѫщи чиновникъ, ако би живѣлъ само отъ заплатата си. Тъй че системата на хонораритѣ е твърдѣ важна наредба като гаранция за старата свобода на нѣмскитѣ университети. Прѣвъ резултатъ отъ прѣмахваньето ѝ би била тенденцията — да се прѣвърнѫтъ университетитѣ въ бюрократическа профессионална школа, снабдена съ правила за прѣподаванье и ученье. Това би погубило университета въ оная смисъль, въ която го разбиратъ нѣмцитѣ. Свободата, която той дава, е една отъ главнитѣ причини за неговата привлекателна сила. Това обстоятелство, че профессурата не е длъжность, а свободна профессия, — ѝ придава особна прѣлесть въ очитѣ на най-добритѣ и най-независимитѣ хора.

*

Задачата и смисълътъ на дѣятелностьта на нѣмския про-
ссоръ има двѣ цѣли: той е въ едно и сжщо врѣме изслѣдвачъ
учитель. При туй първата цѣль се счита най-важна: първо мѣсто
и оцѣнката и избора на профессора се дава неговитѣ научни
дове, а при оцѣнка резултатитѣ отъ прѣподаваньето най-го-
о значение има това: възбудилъ ли е той въ студента инте-
ъ и навикъ къмъ наученъ трудъ. Впрочемъ, на това нѣщо
гледа различно въ разнитѣ отдѣли на знанието. Горното се
ася главно до философския факултетъ; въ юридическия и ме-
ицинския факултетъ отдаватъ несъмнѣнно много по-голѣмо зна-
ение на прѣподаваньето; и тая страпа се цѣни, вѣроятно, повече
ъ министерството на просвѣщението, нежели отъ коллегитѣ.

Що се отнася до външната организация на прѣподаваньето,
я забѣлѣзваме двѣ съставни части: лекции и практически
ія.

Лекциитѣ сж образували основата на старото академическо
ение; въ повечето науки тѣ и сега зематъ първо мѣсто. Тѣх-
о значение прѣвъзнасятъ и защитницитѣ на задължителното
рѣподаванье; тия послѣднитѣ сж обикновенно за публични и
частни лекции.

Различието между публичнитѣ и частнитѣ лекции състои прѣди
всичко въ туй, че първитѣ се четжтъ безплатно, а вторитѣ—срѣщу
онораръ. Съдържанието имъ се различава по това, че система-
ическитѣ курсове биватъ четени обикновенно „частно“ (privatim),
т. е. въ публичнитѣ лекции излагатъ по малки отдѣли, или отдѣлни въпроси и проблеми, или пъкъ тълкуватъ нѣкой писатель или най-сетнѣ, се третира група въпроси, отъ по-общъ характеръ.

Публичнитѣ лекции се различаватъ отъ частнитѣ още и по това, че първитѣ се ограничаватъ съ по-малко врѣме (обикновенно по единъ до два часа седмично), а вторитѣ пълнжтъ по 4 до 6 часа седмично, нѣкои даже и двойно повече.

Лекциитѣ като форма на академическо прѣподаванье често сж бивали подлагани на жестоки и остри критики. Отъ врѣмето на Фихте и Шлайермахере често е била повтаряна мисъльта: днесъ само профессоритѣ мислжтъ, че иматъ право да игнориратъ откритието на книгопечатаньето. Година изъ година, днесь, както и прѣди 500 години, тѣ си диктуватъ на търпеливитѣ слушатели ржкописни учебници. Подобенъ начинъ е билъ може би необходимъ въ срѣднитѣ вѣкове; но въ сегашно врѣме могжтъ подобрѣ, по-скоро и по-вѣрно да се добижтъ по-вечето знания отъ книгитѣ.

Ако би било вѣрно, че лекциитѣ се изчерпватъ съ диктовка и прѣписванье ржкописни учебници, то не би могли да разберемъ (да се изразимъ съ думитѣ на Шлайермахера): „какъ профессоритѣ каратъ хората да иджтъ при тѣхъ, а не имъ продаватъ, както си е редътъ, своята и безъ това замрьзнала въ неподвижни форми мждрость“; при подобно прѣподаванье разказитѣ за чудодѣйно впечатление на живата рѣчь би били смѣшни. Но въ сегашно врѣме такива случаи се срѣщатъ все по-рѣдко, поне изъ вънъ стѣнитѣ на юридическия факултетъ, дѣто обаче изглежда, стариятъ обичай да се е запазилъ повече, понеже тамъ се касае най-често за обсебени, излѣни въ твърди формули безлични знания; освѣнъ това, туй се обяснява съ обилието на лекции: въ никой други факултетъ, може би, единъ и сѫщъ доцентъ не чете три или четири частни лекции.

А истинската лекция, живата рѣчь, има право на сѫществувание сега, както и въ врѣмето на Аристотеля и Св. Тома, които сѫ диктували лекциитѣ си на своитѣ ученици, ако и книгитѣ и четеньето да не сѫ били за тѣхъ неизвѣстни нѣща. Най-съвършениятъ учебникъ не може да замѣни лекцията, — тя прѣслѣдва съвсѣмъ друга цѣль. Това може да се формулира така: лекцията трѣбва въ редъ свързани едно съ друго четения да даде общо понятие за науката, за нейнитѣ основни задачи и рѫководящи принципи, за главното съдържание и характеръ на нейнитѣ резултати, за връзката ѝ съ науката въобще и съ основнитѣ задачи на живота. Това общо понятие трѣбва да бѫде своеобразно, самостоятелно обмислено и да носи печатъ на личностьта на прѣподавателя. Лекцията, нѣма за цѣль да излага всичкия наученъ материялъ, нито да даде пъленъ прѣгледъ на литературата на прѣдмета. Лекцията не може да замѣни учебника, и всѣко нейно стремление въ тая посока заслужва порицание. И единъ срѣденъ по обемъ учебникъ стои — по пълнота на материяла, точность на фактитѣ и литературни насочвания — по-високо и отъ най-грижливо обработената и най-точно записана отъ устата на прѣподавателя лакция.

За този, който започва изучваньето на една наука: Теология или Юриспруденция, Философия или История, Естествознание или Медицина, тя ще му се стори като нѣщо безкрайно и необхватимо, като шемеденъ сборъ отъ необозримо множество факти, книги, въпроси, възгледи, изслѣдвания. Въ това и състои задачата на лектора: да улови за рѫка начинающия и да бѫде неговъ рѫководитель. Лекторътъ разкрива прѣдъ слушателя въ постепенно развитие общитѣ контури на прѣдмета, запознава го съ най-важнитѣ фактори и въпроси, дава му рѫководящъ мирогледъ за тѣхното разбиранье и разрѣшаванье, излага му възможнитѣ възгледи и най-важнитѣ форми, въ които тѣ сѫ се проявили исторически и сѫщеврѣменно посочва на обстоятелствата, отъ които зависи тѣхното разрѣшение.

Всичко туй, разбира се, може да се съдържа и въ една книга; твърдѣ много книги сѫ плодъ на лекции. Но именно за началото живата рѣчь има много по-голѣми прѣимущества. Първо и прѣди всичко зарадъ туй, че въ живата рѣчь науката се явява прѣдъ слушателя въ лицето на една жива човѣшка индивидуалность, проникната всецѣло отъ нея. Това създава въ него непосрѣдствено отношение къмъ науката, вдъхва му вѣра въ нейното значение и дѣйствителность. Книгата е нѣщо мъртво и отвлечено, — тя не е способна пробуди вѣра; всѣка вѣра се прѣдава лично отъ човѣкъ на човѣкъ. Фактътъ, че човѣкътъ, който стои прѣдъ мене и говори съ мене, — човѣкътъ, когото азъ уважавамъ и комуто се довѣрявамъ, вѣрва въ науката, посвѣщава ней своя трудъ, своя животъ, — тоя фактъ за пръвъ пжть пробужда въ мене чувството за нейната реалность. Тукъ се повтаря нѣщо подобно на онова, което ний изпитваме относително чужди страни, за които сме чели въ книги и слушали въ училище: стига да доде нѣкой, който самъ е билъ тамъ, който много години е живѣлъ и дѣйствувалъ тамъ, да ни разкаже за страната и хората, — за туй, какъ се отива тамъ и какви прѣимущества прѣдставява по отношение дѣятелностьта и поминъка у насъ, и въ насъ тоя часъ ще оживѣе чувството за тѣхната реалность: Африка и Америка нѣма вече да сжществуватъ само на книга, дѣто сж описани много работи, които нийдѣ не сжществуватъ, но и въ осезаема и достижима дѣйствителность; и заедно съ вѣрата въ дѣйствителностьта расте и рѣшимостьта да отидемъ тамъ.

Сжщо става съ студента по отношение къмъ науката; въ очитѣ на младия историкъ или филологъ миналото добива, — благодарение на живото слово на стоящия прѣдъ него учитель, — една дѣйствителность, която книгата не е въ състояние да му даде. Ония дреболии, които не липсуватъ на никоя наука, — текстове и откжслеци, микроскопически наблюдения и уморителни умозаключения, — добиватъ за студента онова значение и смисълъ, безъ които той би изгубилъ всѣка охота за работа. По тоя начинъ успѣ Тренделенбургъ (нека ми бжде позволено да дамъ мѣсто тука на едно лично възпоминание) да възбуди въ своитѣ ученици интересъ къмъ Аристотеля. За философията на стария еллинъ, ний, разбира се, бѣхме слушали много, даже бѣхме се опитали да го четемъ, но плашеше ни неизвѣстностьта и струва ли си още да се чете страхътъ да ли не е остарѣлъ. И едвамъ тогава, когато въ лицето на Тренделенбурга видѣхме човѣкъ, живѣлъ въ аристотелевата философия и при туй свързанъ съ стария еллинъ чрѣзъ лично чувство, — едвамъ тогава у насъ се пробуди вѣра въ тая наука, въ нейното значение и за сегашно врѣме и заедно съ вѣрата насъ ни обхвана рѣшимость да проникнемъ въ тоя чуждъ намъ духовенъ миръ. Думитѣ на Аристотеля, че тозъ, който иска да се учи трѣбва да вѣрва, и днесь не сж изгубили своето значение. Първото и, може би, най-главното прѣимущество на прѣподаванието прѣдъ книгата се заключава въ туй, че то дава тая вѣра; при туй не трѣбва да се изпуска прѣдъ видъ и влиянието на другари и съработници.

Ще прибавимъ още и туй: книгата е нѣщо завършено и неподвижно, лекцията е нѣщо живо и мѣнливо. По вънкашность даже: книгата се явява като нѣщо цѣло, лекцията всѣки часть дава малъкъ бѣгълъ отломъкъ. И още: *този отломъкъ не се донася готовъ, а се създава прѣдъ очитѣ на слушателитѣ*. Извѣстно е, че зараждането на какво и да било прѣдъ нашитѣ очи възбужда много по-живо участие отколкото съзерцанието на едно готово цѣло; за туй и начертаванието на една страна, нахвърляно съ нѣколко черти нв дъската, се запечатватъ въ пометьта по-силно и по-дълбоко отъ най-съвършената сама по себе карта на атлаза. Друго: учебникътъ не може да възбуди оная напрѣгнатость, съ която слушательтъ по живитѣ движения слѣди мислитѣ на лектора. И тая напрѣгнатость се прѣдава сѫщо и на лектора. Като встѫпва по такъвъ начинъ въ живо общение съ слушателитѣ, той подъ влияние на минутата намира най-вѣрното изражение, най-подходящето слово, най-добрия примѣръ. Общението съ слушателитѣ го учи да различава жизненото и полезното отъ празнитѣ мѫдрувания и отъ излишенъ баластъ. Най-подиръ ще посочимъ сѫщественото различие между вѫтрѣшната форма на лекцията и учебника. Единството въ систематическото изложение въ учебника се достига по-често съ помощьта на синтетическия методъ, който води отъ общитѣ принципи къмъ частното. Лекцията се развива по-свободно; тя не е свързана съ неподвижна схема; тя може да излага една глава по единъ способъ, друга — по другъ, като се рѫководи отъ туй, кое е педагогически по-цѣлесъобразно. Изобщо тя е наклонна да прѣдпочита аналитическия методъ. Тя не начева съ подробно изслѣдванье основнитѣ понятия и принципи, а изхожда отъ извѣстни факти и явления, за да се издигне до понятието. Тя захваща съ извѣстното за слушателя и свършва съ основнитѣ премисси, когато учебникътъ изисква синтентическо изложение. Сетнѣ, учебникътъ се стреми къмъ пълнота, съразмѣрность и точность. Въ туй отношение лекцията е тоже по-свободна, тя може, като се съобразява съ нуждата, интереса на лектора или на слушателя, да се спре по-дълго на нѣкой въпросъ, а да се докосно само пѫтемъ до друга не по-малко важна въ систематическо отношение, тя не се стреми да бѫде справочна книга, отъ която може да се иска пълнота и съразмѣрность, а се стреми да даде общо разбиране; а за тая цѣль разнитѣ прѣдмети иматъ различна стойность. А на лектора нищо не запрѣщава при случай да се спре на събития и въпроси, които възбуждатъ общо внимание. Въ лекциитѣ въобще се стремѭтъ да избѣгватъ натрупванье на факти и подробности съ които сѫ пълни справочнитѣ книги. Отдѣлнитѣ факти за лекцията иматъ повече значение на методологически примѣри и иллюстрация. Да се затруднява слушателя съ подробности би било безполезно. Слушательтъ трѣбва да изнесе изъ лекцията не паметь обременена съ факти, не тетрадки за повторение, а разбиране на науката въ нейнитѣ общи и сѫществени чърти, одухотворено отъ ония възгледи, които се олицетвворяватъ въ личностьта на учителя. И ако слушательтъ добие това, той сетнѣ лесно ще се справи съ отдѣлни случаи и ще умѣе да се възползува отъ рѫководствата и отъ книгитѣ. Най-голѣма полза лекцията принася съ туй, че *дава рѫководящи категории*; въ това се крие нейното прѣвъзходство надъ всѣка книга. И затова лекцията ще съхрани значението си редомъ съ учебницитѣ, до когато сѫществува научното прѣподавание.

Врочемъ, можемъ погледна на лекцията още отъ друга страна; тя е полезна не само на ония, които я слушатъ, но и на онзи, който я чете. Тя го кара всѣки пѫть на ново да си припомня всичкия материялъ, да сравнява новата литература, да търси ново, по-добро изражение за своитѣ мисли, съ една дума, въ сѫщия смисълъ, въ който на писателя е полезно вторичното издаванье, или по-вѣрно, тя му е още по-полезна, тъй като вълнува повече нежели прѣглежданье на собственна книга. Тоя фактъ, че нѣмскитѣ учебници, напримѣръ по юриспруденцията, сѫ разпръснати вредъ по свѣта, доказва, че лекциитѣ все научватъ нѣщо и самитѣ професори.

Да завършимъ тия размишления съ думитѣ на Гете: Писаньето е злоупотрѣбление съ езика, четеньето на умъ е жалъкъ суррогатъ на живата рѣчь. Човѣкъ влияе само съ силата на своята личность.

Цѣльта на лекцията опрѣдѣля и формата й; тя влияе, колкото може и трѣбва, само въ качеството на свободна рѣчь. Подъ това ний обаче не разбираме импровизирана рѣчь, формата и съдържанието на която възникватъ въ момента. Това не е възможно. Никой въ такава степень не владѣе науката, че въ всѣко врѣме да помни общото и частното. Па даже и въ такъвъ случай подготовката би била необходима за лекцията. По тоя начинъ лекцията има нужда отъ прѣдварително готвенье, резултатътъ на което сѫ бѣлѣжкитѣ, т. е. тетрадката на профессора. Тия бѣлѣжки ще бѫдѫтъ повече или по-малко подробни, споредъ прѣдмета и познанството на профессора съ прѣдмета; но било би неблагоразумно да се лишаваме отъ тия бѣлѣжки, и слушателитѣ отъ това нищо не би спечелили. Сѫщо така нищо не прѣчи на доцента да си носи тия бѣлѣжки на лекцията, за да може при случай да си припомни хода на мислитѣ или да види тамъ отдѣлни формули, факти, цитати или подобно Лекцията не е ораторско произведение или проповѣдь, дѣто всѣка книжка въ рѫката на говорителя би развалила впечатлението. Но лекторътъ трѣбва да бѫде толкова независимъ, щото очитѣ му да не сѫ приковани къмъ книгата, и мисъльта му въобще мигновенно да намира подходящъ изразъ. Не трѣбва обаче да се чете въ аудиторията готовъ рѫкописъ; това би лишило лекцията отъ истинския й смисълъ Прочетената лекция е безжизнена; тя не може да внуши онова чувство на реалность, което дава лекцията, произнесена свободно отъ лектора. Ней липсува оная напрѣгнатость, която прикова вниманието както на слушателитѣ, така и на лектора: за нея е необходимо възбужданьето, което характеризира свободното творчество, и рискътъ за несполука.

Прѣвежда **М. К.**

НАШИЯТЪ НАРОДЕНЪ МУЗЕЙ[1]

Студия отъ **Борисъ Дяковичъ**

Ние видѣхме по-горѣ, какъ се създаде нашия Народенъ Музей безъ всѣкакъвъ планъ и безъ какви и да е мѣрки, прѣдварително установени за правилното му функциониранье; ние видѣхме, че още днесь, за жалость, нѣма никакъвъ правилникъ, който да опрѣдѣля организацията на музея, нито пъкъ отношенията на неговитѣ чиновници. Не е чудно прочее. че се е образувала въ музея още отъ самото му създаванье оная галиматия, която сега служи за източникъ на неспоразумѣния и раздори между повиканитѣ да го нареждатъ и даже гонения отъ страна на старитѣ спрямо младитѣ чиновници за това само, че тѣ сѫ противни на старus редъ на работитѣ или, по-право казано, на старата безредица. Нека ни бѫде позволено да кажемъ тукъ истината и нека не подозиратъ у насъ нѣкакви „попълзновения“, — ние сме още твърдѣ млади, за да претендираме за директорски мѣста. Директорътъ на музея е забравилъ, че нему е повѣрено едно народно дѣло; може би той и не го е разбиралъ, та се е сродилъ съ мисъльта. че българскитѣ сбирки сѫ повѣрени лично нему, да върши съ тѣхъ каквото иска, стига само тѣ да не се губѫтъ: той дори почва да се идентифицира съ музея и да смѣта, че ако директорътъ прѣдставлява външно музея, то и вѫтрѣ той е всичко, а всички други — нищо.

Тѣзи разбъркани понятия за длъжностьта и правата на директора породиха много — кажете го безсмислици, кажето го... както щете го кажете: оцѣняванье на прѣдметитѣ, купуваньето и изплащаньето имъ, съставянье на разпискитѣ и пр. и пр. финансови работи се вършѫтъ лично и само отъ директора; прѣноса, поправкитѣ и инсталацията на паметницитѣ, вписваньето имъ въ инвентарнитѣ книги, фотографическитѣ имъ снимки и пр., — всичко това става по личнитѣ усмотрѣния само на директора; даже самата кореспонденция на музея се разпечатва лично отъ директора и старателно се крие отъ погледитѣ на другитѣ чиновници, назначени да работѫтъ на сѫщото съ него поле; работата отива до тамъ, че когато отсжтствува отъ музея, той остава за свой замѣстникъ не чиновникъ отъ музея, който е човѣкъ вжтрѣшенъ, запознатъ съ работата, но обикновено свой личенъ приятель и най-често сънародникъ, който по никой начинѣ не бива да се бърка въ работитѣ на съвършенно чуждо нему учреждение.

---

[1] Продължение отъ кн. 7.

Това сж то слѣдствията на едно дѣло, създадено безъ всѣка программа и оставено безъ всѣкакви ржководящи начала и правилници. Директорътъ, привикналъ да гледа на себе си като на единствено лице, комуто е разрѣшено да работи съ музейнитѣ сбирки, скоро забравя и до кждѣ достига неговата власть и отговорность, и до кждѣ достига правото на другитѣ чиновници да се normally бъркатъ въ управлението, въ организацията на Музея, въобще въ вжтрѣшната му и външна наредба, па най-послѣ, ако щете, и правото на публиката да посѣщава и изучава свободно своя собственъ имотъ.

Тая самозабрава най-добрѣ се вижда отъ ежегоднитѣ доклади на директора по бюджета на Музея. Вземете кой и да е неговъ докладъ по тоя въпросъ отъ която година обичате, като почнете отъ създаванието на учреждението и до сега, и винаги ще четете една и сжща формула: „Директорътъ на музея, както е поставенъ сега, трѣбва да върши всичката административна и научна работа на музея самъ, само съ единъ писарь, безъ поддиректоръ, безъ секретарь и въобще безъ чиновници, каквито сж прѣдвидени при библиотекитѣ въ София и Пловдивъ, при Метеорологическата Станция и другждѣ. Като Ви моля (т. е. г. Министра) да вземете прѣдъ видъ и прѣдставителната страна на тая длъжность, позволявамъ си да Ви моля, да уважите тѣзи мотиви и да увеличите мѣсечната заплата на Директора отъ 450 (или колкото е била въ нея година) лева на 500 лева“. Ни дума нито за завѣдующия нумизматиката, нито за завѣдующия етнографията. Директора ги игнорира и ги счита нѣкакси за чиновници или даже, по правилно казано, за нѣкакви хора, блъснати въ тая сграда за прѣхрана на държавна смѣтка.

Прѣди всичко, погрѣшно е да се искатъ за музея такива длъжности и чиновници, каквито сжществуватъ по другитѣ държавни учреждения, — той си има свои специялни задачи и цѣли, които нѣматъ нищо общо нито съ библиотеки, нито съ метеорологически станции; сетнѣ, не трѣбва да се забравя прѣдназначението на завѣдующитѣ. Днесь за днесь завѣдующия една сбирка на музея е не само помощникъ на неговия директоръ, не само неговъ съвѣтникъ, но и пъленъ господарь на сбирката, колкото се отнася до нейната наредба и съхранение. Това да не се признава и да се оплаква човѣкъ, че нѣма нито единъ помощникъ, когато има два, ще рѣче абсолютно да не знае наредбата на европейскитѣ музеи.

Истина, административната работа на единъ голѣмъ европейски музей изисква нѣколко канцеларисти (секретари, архивари, касиери, писари и пр.), но такъвъ малъкъ музей, като нашия, дали има нужда отъ такива сжщо чиновници? За да отговоримъ на тия въпроси, нека видимъ, каква е канцеларската и административната работа въ музея.

Въ него има единъ директоръ и двамина, които завеждатъ сбирките т. е. три чиновника, отъ които, прѣдполага се, всѣки единъ отговаря за себе си и за повѣренитѣ нему колекции; значи, наредбата и съхранението богатствата на нашия малъкъ музей сѫ раздѣлени между три лица, и тѣ сѫ, мислимъ, за сега поне, напълно достатъчни и способни да се справѭтъ сами съ възложената тѣмъ работа, безъ други чиновници, стига само правилно да се разпрѣдѣли труда между тѣхъ, и тѣ сами взаимно да си помагатъ.

Колкото за канцеларската работа на музея, тя е толкова незначителна, щото човѣкъ трѣбва да бѫде много смѣлъ, за да прави отъ нея въпросъ за уголѣмяванье щата на канцеларистите. Обикновенно послѣднитѣ сѫ хора безъ всѣко специялно образование, та въ единь музей, като нашия, едва ли се пада тѣмъ да вършѫтъ писмената часть, която има—съ изключения, разбира се—специялно съдържание, — тя трѣбва да се води отъ директора и неговитѣ помощници. Щомъ е така, единъ писарь стига, за да прѣписва и вписва книжата, да експедира кореспонденцията на музея и да съставя надлежни вѣдомости. До 8 декемврий 1899 год. били сѫ изпратени писма и посилки отъ страна на музея прѣзъ 1893 год. 301, прѣзъ 1894 год. — 409, прѣзъ 1895 — 473, прѣзъ 1896 — 503, прѣзь 1897 — 563, прѣзъ 1898 — 518 и прѣзъ 1899 год. до 8 декемврий 534 мисма, а всичко 3301 писмо. Отъ тукъ се вижда, че писаря има да напише или прѣпише срѣдно въ годината 472 писма или на день, като смѣтнемъ и неприсѫтственитѣ дни, най-много 2 писма, а това е много малко, за да се искатъ други канцеларисти. – Ако съберемъ всичкитѣ получени и изпратени писма на музея за периода 1893—1898 год., получаваме 2767 писма изпратени и 2246 писма получени или всичко 5013 писма, а тови е такава нищожна папка съ книжа, щото не заслужава и името „архива", камо ли специално чиновниче.

Дали има нужда отъ канцеларисти въ музея, нека си отговори сега самъ читательтъ.

Като казахме нѣколко думи за броя на писмата, нека кажемъ нѣколко думи за кореспонденцията въобще и особно за сношенията на Народния Музей съ частни лица. Тия сношения не сѫ твърдѣ чести, но, каквито и да сѫ, ние можемъ ги раздѣли главно на два вида: едни иматъ за цѣль обогатяванье сбиркитѣ на музея, а други — опрѣдѣлянье значението, цѣната и даже автентичностьта на извѣстни старини. Първия видъ сношения ставатъ съ всѣкакъвъ родъ хора безъ разлика на вѣра, възрасть, полъ, народность и обществено положение. Такива хора дохождатъ туку-речи всѣки день да донесѫтъ нѣкоя старина или етнографически прѣдметъ; тѣ се съобщаватъ, по заведената практика, направо съ директора и съ него само свършватъ и уреждатъ това, за което сѫ дошли въ музея. Само продавачитѣ на нумизматически прѣдмети се обръщатъ често и до нумизмата. Отъ сѫщата категория сѫ и ония лица, които се натоварватъ съ прѣноса, инсталацията и поправката на музейния имотъ, съ доставката на ветрини и шкафове, съ написванье и подвързванье на книги, фотографиранье на прѣдметитѣ и пр.; за тия цѣли ние си имаме единъ видъ примузейни доставчици, като книжара Rivnáč въ Прага (доставилъ е всичката музейна библиотека), столичния чешки фотографъ Велебни, столичната чешка фирма Вруха (до сега е доставилъ мобели за повече отъ 10000 лева), сръбския подвързачъ Вуксановичъ (подвързалъ е доста калпаво цѣлата музейна библиотека), Патакъ, Шимачекъ и пр.

Вторият видъ сношения ставатъ съ чуждестранни учени мѫже, които помагатъ съ своитѣ знания съвѣти и бѣлѣжки не само да се опрѣдѣли значението и покупната цѣна на тозъ или онзи прѣдлаганъ прѣдметъ, но нерѣдко и самата автентичность на прѣдмета. Не малко пѫти тия учени сѫ били поканвани, въ името на музея и неговитѣ нужди, да даватъ такива срѣдства и тълкувания, които сѫ били употрѣбявани за постиганье лични цѣли. Ние бихме могли да укажемъ, напр., какъ сѫ били поканвани да пращатъ въ музея отпечатъци на тракийскитѣ монети г. Head отъ Британския Музей, г. E. Babelon отъ френската Народна Библиотека, г. Hamdi Bey отъ цариградския музей и пр., които отпечатъци сѫ послужили само за статията, печатана въ „Сборника“, кн. XIV, подъ заглавие, струва ни се, „Погледъ върху нумизматиката на тракийскитѣ царе“ и пр., но мислимъ, че тукъ не му е мѣстото да се впущаме по тия въпроси, а пъкъ което се рѣшихме да кажемъ, правимъ съ цѣль да дадемъ възможность на нашето общество да знае имената на тия учени, които така или иначе сѫ указвали и указватъ съдѣйствие на Музея.

Изъ между тия учени първо мѣсто заема г. д-ръ Pick, прочутия нумизматъ на прочутата Готска библиотека. Той е, тъй да се каже, Менторъ на нашия музей въ областьта на неговата нумизматика. Съ цѣлъ редъ обширни писма знаменития ученъ не прѣстава да дава обяснения и бѣлѣжки за монети и медали, да имъ опрѣдѣля цѣната, да ни учи, дали еди кой си стратеръ е автентиченъ или не, дали еди кои си камени не сѫ фалшиви и дали заслужватъ да се купѭтъ за музея и пр. и пр. Такива наставления му сѫ искани твърдѣ често и би било излишно да пълнимъ страницитѣ съ тѣхното съдържание.

Другъ не по-малко ревностенъ помагачъ на Народния Музей е билъ и е още днесь неуморния г. Sal. Reinach, завѣдующъ въ С.-Жерменския Музей до Парижъ. Ако D-r Pick нарекохме менторъ на нашия музей, на Рейнаха можемъ да дадемъ името „главенъ прѣдставитель на българската археология въ странство“. Благодарение на бѣлѣжкитѣ и фотографиитѣ, които му се пращатъ въ изобилие отъ тукъ, той не само е запозналъ европейската публика съ богатството на археологическитѣ ни сбирки, особно бронзовата, но, по вродената на французина прѣкалена вѣжливость, е написалъ още и цѣла реклама за ония, които сж му пратили толкова много снимки. Писмата, които сж били адресирани до него и които сж били получени отъ него, сж доста многобройни.

Отъ другитѣ лица, които не малко сж способствували за правилното разрѣшение на нѣкои въпроси, важни или за цѣлитѣ на музея или за други нѣкои цѣли, ще назовемъ проф. E. Bormann въ Вѣна (по надписи), J. A. Blanchet, отъ парижката библиотека, секретарь въ редакцията на „Revue Numismatique“, E. Babelon, завѣдующъ нумизматиката въ парижската библиотека, André Joubin въ Цариградъ отъ археологическата френска атинска школа, Fr. Cumont (паметници по култа на Митрасъ) въ Брюкселъ, G. Schlumberger (византийска археология) въ Парижъ, проф. A. Conze (надписи) въ Берлинъ, Ed. Leblant (надписи) въ Парижъ и др.

Българското общество трѣбва да знае тия учени и да цѣни тѣхнитѣ услуги, тъй като съ тѣхната помощь ние знаемъ значението на това, което сме събрали въ народния си музей въ София. Като разкриваме имената на тия славни жреци на науката и помагачи на народното дѣло на нашия младъ музей, ние се надѣваме, че нашитѣ разкрития не ще послужжтъ за претекстъ на нѣкои лица, като се скрижтъ задъ извѣстното вече име на музея, да ни правжтъ външната му кореспонденция още по-тайна или пъкъ да я прѣобърнжтъ на лична.

Както и подобава да се очаква, първото писмо, което е получилъ Народния Музей и отбѣлѣзалъ въ входящия дневникъ за 1892 г. подъ № 1, е пратено отъ Министѣрството на Народното Просвѣщение. То е писано на 17 септ. 1892 г. и подписано отъ министра, покойния Г. Живковъ, то е първиятъ документъ на новото държавно учреждение.

Съ това писмо министерството прѣпраща въ музея първата старина, а именно една бронзова статуйка, мѣстна, тракийска направа, намѣрена въ с. Дюдюкчелий, Т. Сейменска околия. Статуйката прѣдставя бога Аполлона, който, като закрилникъ на наукитѣ и изкуствата и като глава на музитѣ, що сж дали самото име на института, се явява единъ видъ покровитель и на нашия младъ националенъ музей.

Първото пъкъ частно писмо до музея е писано на 26 апр. 1892 г. отъ единъ прѣдставитель на българската народна просвѣта, отъ нѣкой си г. Никола Паровъ, учитель въ Никополското трикласно училище. Той подробно, макаръ и погрѣшно, съобщава нѣкои латински надписи въ с. Турски-Карагачъ съ едничката, споредъ него, цѣль, че отъ надписитѣ могло да се открие нѣщо интересно за отечеството ни. Писмото е прѣпратено отъ Министерството на Народното Просвѣщение.

Този починъ е билъ щастливъ за музея, и ние виждаме, че неговитѣ сношения както съ държавнитѣ власти, тъй и съ частни лица, все повече и повече растжтъ. Това най-добрѣ се вижда отъ слѣдната статистика за получени и изпратени писма отъ създанието на музея до края на 1898 одина.

Години	Изпратени писма								Получени писма							
	До Министерството на Народ. Просв.	До общински управления	До окол. управления	До окръжни управления	До други учреждения*	До всички учреждения	До частни лица	Всичко	Отъ Министер. на Народ. Просв.	Отъ общинскитѣ управления	Отъ околийскитѣ управления	Отъ окръжнитѣ управления	Отъ други учреждения	Отъ всички учреждения	Отъ частни лица	Всичко
1892	22	—	—	—	13	33	6	**39**	15	—	—	—	7	22	2	**24**
1893	125	3	12	16	119	275	26	**301**	120	1	19	24	50	214	16	**230**
1894	153	7	55	48	92	355	54	**409**	171	8	63	42	31	315	32	**347**
1895	123	17	96	86	81	403	70	**473**	150	21	93	78	36	378	30	**408**
1896	106	18	109	118	63	414	89	**503**	91	20	103	99	27	340	56	**396**
1897	83	21	140	84	87	415	148	**563**	82	20	125	78	11	316	100	**416**
1898	93	23	160	53	94	423	95	**518**	95	27	151	62	31	366	83	**449**
Всичко	705	89	572	405	549	2318	488	**2806**	724	97	554	383	193	1951	319	**2270**

Като сравнимъ двѣтѣ таблици, ще забѣлѣжимъ, че за дадения периодъ повече сѫ написанитѣ писма, отколкото полученитѣ; затова би трѣбвало да се прѣдполага, че музея е повече разпитвалъ за своитѣ нужди, а по-малко е получавалъ отговори. Това е така, но има и друго нѣщо. Отъ сравнение на цифритѣ въ двѣтѣ таблици, намираме: 1) че музея е написалъ всичко 2806—2270=536 писма повече, отколкото е получилъ, 2) че въ графата „други учреждения“ написанитѣ писма надминаватъ съ 549—193=356 полученитѣ и 3) че на частни лица музеятъ е написалъ 488—319=169 писма повече, отколкото е получилъ. По точка 2) нѣма дипъ защо да диримъ отговори, тъй като кореспонденцията има повечето канцеларски характеръ, — достатъчно е, мислимъ, да кажемъ, че прѣзъ 1893 г. само за софийското ковчежничество сѫ били пратени 62 писма, за да се разбере, дали трѣбва да се очакватъ нѣкакви отговори. — По точка 3) изглежда, че музея не е получилъ отговоръ на 169 свои писма, адресирани до частни лица. Ние обаче сме въ положение да кажемъ, че повечето отговори сѫ получени. Въ това най-лесно се увѣрява човѣкъ, като прѣгледа всичкитѣ писма, адресирани въ странство, гдѣто между редоветѣ се четѫтъ загатвания и ссилки на прѣдишна, изчезнала и неотбѣлѣзана въ книгитѣ кореспонденция. Работата, види се, е такава: писмата сѫ писани отъ името на музея, а отговоритѣ сѫ получавани не отъ музея...—Отъ сравнение на другитѣ графи въ таблицитѣ се вижда, че останалата изходяща и входяща кореспонденция почти се уравновѣсява.

---

* Като народнитѣ библиотеки, Държавната Печатница, Софийското Ковчежничество, Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла, Министерство на Финанситѣ и пр.

За да допълнимъ статистическитѣ свѣдѣния по писменната, тъй да се каже, дѣятелность на нашия Народенъ Музей, нека дадемъ още една табличка за кореспонденцията му по семестри прѣзъ сѫщия периодъ 1892—1898 г.

Изпратени писма.

	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	Всичко
1-й семестръ	—	94	194	267	353	260	274	1342
2-й семестръ	39	207	215	206	250	303	244	1464

Получени писма.

	1892	1893	1994	1895	1896	1897	1898	Всичко
1-й семестръ	—	89	192	212	208	189	243	1113
2-й семестръ	24	141	155	196	188	227	206	1137

Отъ сравнението на двѣтѣ таблици забѣлѣзваме, че до като броя на полученитѣ писма се уравновѣсява за двата семестра прѣзъ цѣлия периодъ, броя на изпратенитѣ прѣзъ 2-я семестръ надминава съ 1464—1342=122 писма броя имъ прѣзъ 1-и семестръ на цѣлия периодъ, а това зависи отъ обстоятелството, че въ първия семестръ се падатъ повече вакантни дни и че тогава е сезона за екскурсии изъ провинцията. Ние вѣрваме, че числото 122 би се намалило значително, ако директора на музея, когато отсѫтствува, се замѣстваше въ всичкитѣ му права и длъжности отъ лице вѫтрѣшно, отъ другъ нѣкой чиновникъ на музея, който знае хода на цѣлата работа, а не, както е ставало и става още и до сега, отъ съвсѣмъ чужди лица.

При самото основание на единъ музей появява се нужда отъ специялна библиотека, и колкото повече нарастватъ неговитѣ сбирки, толкова повече нараства и библиотеката му, защото при придобиванье на нови паметници и любопитни рѣдкости трѣбва да разполагаме съ потрѣбната литература за тѣхното опрѣдѣление и наредба. Музейната библиотека се прѣдназначава изключително за музейнитѣ чиновници — специялисти и понеже съдържа различни пособия и рѫководства, които могѫтъ да съставляватъ при извѣстни условия и тайна на учреждението, тя не е и не трѣбва да бѫде публична. Обаче самото ѝ прѣдназначение иска тя да бѫде не само достѫпна на всѣки единъ специаленъ чиновникъ на музея, но да се намира винаги подъ негова рѫка. Ето защо въ нѣкои отъ най добрѣ уреденитѣ музеи, чието богатство е разпрѣдѣлено по отдѣли, повѣрени на отдѣлни специалисти, библиотеката е сѫщо така разбита на части и разпрѣдѣлена по отдѣли и специалность. Това обаче не ще рече, че библиотеката е въ безредица. Напротивъ, така раздѣлена, тя по-добрѣ се подпълва и урежда отъ специалисти и по-лесно достига цѣльта си — да служи на музейния чиновникъ всѣки моментъ, когато той има отъ нея нужда, да бѫде подрѫчна.

Въ началото на сѫществуването на нашия Музей сѫщо така се появява нужда отъ специална библиотека. И наистина, още въ края на септемврий 1892 год. се изписватъ за 1829 лева 58 съчинения, повечето нѣмски; слѣдъ три мѣсеца се изписватъ други за 1372. лева приблизително, а пъкъ въ края на априлъ въ музея сѫ били прѣнесени отъ Народ. Библиотека въ София. 86 отдѣлни съчинения. Така малко по малко се създава музейната библиотека, но съ скромнитѣ срѣдства, които ѝ се отпущатъ (всичко 1000 л. годишно), тя не е въ състояние да си набави множество отъ най-необходимитѣ, но твърдѣ скѫпи книги и помагала. Обаче и съ тия срѣдства, съ които разполага Народния Музей за своята библиотека, би могло повече полза да се постигне, ако се употрѣбяваше друга система за изписване книги. Ние мислимъ, че е по-износно за музея и, слѣдователно, по-полезно за библиотеката му, ако книгитѣ се изписваха не само и изключително чрѣзъ пражската книжарница Rivnáč, която, за да ни достави книги изъ Франция и Руссия, Англия и Германия, Австрия и Италия, взема ни комисиона тъкмо това, а може би и повече, което щѣхме да спестимъ; ние мислимъ, че е по-износно да ги изписваме или направо отъ книжаритѣ или пъкъ да се присъединяваме къмъ Народната Библиотека и Висшето Училище, та съвмѣстно да пишемъ за книги, защото колкото е по-голѣма сумата, толкова по-голѣма отстѫпка правѭтъ книжаритѣ.

При избора на книги за изписванье взема се мнѣнието на всичкитѣ чиновници отдѣлно и вкупомъ, защото управителя или директора на единъ музей не може да бѫде компетентенъ по всичкитѣ клонове на музейното дѣло, специялистъ по всички науки, съ които боравятъ чиновницитѣ на музея въ възложената тѣмъ работа. За нашата музейна библиотека тозъ принципъ не е приложенъ, той е замѣненъ съ личнитѣ съображения на едно само лице.

Въ продължение на 7 години библиотеката значително порастна, ала колко именно тома заключава тя сега, това не можемъ каза, защото тя туку-речи не ни е достѫпна. Причината на това е пакъ отсѫтствието на редъ, на правилникъ, нѣщо, което е дало на нѣкои твърдѣ много свобода или произволъ. Да се държи библиотеката заключена, недостѫпна за чиновницитѣ, за които е прѣдназначена, това не разбираме какво значи: или библиотеката не е „прирѫчна“, както я нарича г. Добруски въ докладитѣ си до г. Министра, или е „прирѫчна“ само за двѣ рѫцѣ.

Ние имахме лично множество случаи да се убѣдимъ, че занятията на директора, че непрѣстаннитѣ му грижи и множество други причини не му позволяватъ да удовлетворява исканията на чиновницитѣ и да имъ дава потрѣбнитѣ тѣмъ книги и помагала тогава, когато тѣмъ сѫ нужди, а по нѣкога и никакъ да не имъ ги дава. За това мислимъ, че и тукъ трѣбва да се направи нѣщо, и то такова нѣщо, което да тури въ редъ библиотеката и да я направи най-достѫпна за всичкитѣ чиновници специалисти, за да могѫтъ тѣ всѣкога, всѣки моментъ да си служѫтъ съ нея. А това да се постигне, трѣбва или тя да не е повѣрена на директора, а на другъ чиновникъ въ музея, по-малко прѣтрупанъ съ работа, както е мислилъ и самъ г. Добруски, прѣди да бѫдемъ ние чиновникъ на музея, или да се разпрѣдѣли по стаитѣ на всѣки единъ отъ тѣхъ.

Колкото пъкъ за подвързия на книгитѣ, ние мислимъ, че трѣбва да се обръща внимание не само на здравината, но и на изящностьта на подвързията. — музея не трѣбва въ нищо да губи отъ внимание хубавото, красивото. Па и отъ двѣ нѣща еднакво здрави, но не еднакво красиви, защо да не прѣдпочетемъ красивото?

Отъ всичко до тукъ казано излиза, че отсѫтствието на рѫководящи начала при самото създавание на музея е породило оная бъркотия въ управлението и наредбата му, което още дълго врѣме ще спъва правилния ходъ и цѣльта, която той трѣбва да гони като народенъ институтъ. Затова ние виждаме днесь скѫпитѣ архиелогически, исторически и етнографически материяли натрупани безъ всѣка система по дулапитѣ и ветринитѣ и даже изъ кюшетата; затова ние нѣмаме не само каталогъ, достѫпенъ за публиката, но какъвъ и да е публикуванъ списъкъ, отъ който да се види, какви паметници притежава българския народъ; нѣщо повече — минаха се повече отъ 7 години, а Народния Музей още не е официално откритъ за тозъ, който го е създалъ, и ние сме дълбоко убѣдени, че всичкитѣ интеллигентни чужденци които живѣѭтъ въ града ни или минаватъ прѣзъ него, по-добрѣ познаватъ отъ българина неговия собственъ имотъ и по-добрѣ се ползуватъ отъ него

А пъкъ нашия музей би ималъ важно значение за насъ, ако се наредѣше по-скоро и по-добрѣ, ако ни се дадѣше възможность да го посѣщеваме по-често. Музеитѣ, както се изразява на едно мѣсто Albert Dumont сѫ учреждения за народна просвѣта; тѣ сѫ създадени за публиката, за демоса, т. е. за массата сѫщо тъй, както и за образованитѣ. Държавата е длъжна да спомогне на тия, които ходѭтъ тамъ да дирѭтъ поука, та за това тя трѣбва да се погрижи сама или застави когото се слѣдва да състави каталози, списъци или даже книжки за най-главнитѣ прѣдмети за музея, и то толкова достѫпни, щото да ги купува и разбира не само ученъ специялистъ, но и ученикъ, и работникъ, и войникъ, и всѣки другъ човѣкъ, който има желание да разбира това, каквото гледа въ музея.

Недостатъка отъ публикувани описи на събранитѣ паметници, казва И. И. Срезневски, и недостѫпностьта на много сбирки прави невъзможно основателното изучванье на старинитѣ. Това зависи до извѣстна степень отъ общото равнище и направление на образованието, но най вече отъ лицата, на които е повѣрено дѣлото, отъ тѣхното отношение къмъ него, отъ това, че тѣ малко си познаватъ работата и малко залѣгатъ за нея. За да може тая работа да върви, изисква се не само основателното ѝ изучванье, което прѣдполага основателна подготовка и обширно четенье, но и пълно отсѫтствие на лични съображения, защото смѣсваньето на лична цѣль съ цѣльта на науката отъ просто самохвалство или користолюбие, защото своеволието, безгрижностьта, равнодушието и навика да угодничашъ и да изпъквашъ напрѣдъ — означаватъ слабо заляганье за повѣреното тебъ дѣло.

София, Априлъ, 1900 год.

На поета

Отъ А. С. Пушкинъ.

Поете, не желай възторга на тълпата:
Минутниятъ му шумъ, ти знай, ще отлѣти!
Ще си осѫжданъ на глупеца отъ устата, —
Осмѣнъ, но стой все тѫженъ, гордъ, спокоенъ ти

Ти царь си: самъ живѣй! Въ пѫтеката си свята
Върви, кѫдѣ влѣкѫтъ те волнитѣ мечти;
За благородний подвигъ не търси отплата,
Труда си все укитяй съ нови красоти.

Отплата, висши сѫдъ — тѣ въ тебе се таѭтъ.
Дѣлото ти не други ще опрѣдѣлѭтъ:
Харесва ли ти то, художниче ревнивий?

Тогазъ тълпата нека да не го цѣни,
Сърдечний ти алтаръ тя нека да скверни, —
Не ще разклати твоя тронъ непоклатлавий!

1899 год.

Прѣв. Н. Василиевъ.

---

[1] Вж. стр. 6 отъ реферата на Срезневски въ „Труды 2-го Арх. Съѣзда въ Руссіи“.

Бѣлѣжки върху законопроекта за училищата[1]

Пише **В. Миролюбовъ.**

III. Гимназиитѣ.

Новиятъ законопроектъ задържа сѫщитѣ типове гимназии и въобще не внася никакви реформи въ тѣхната вѫтрѣшна организация. При всичко че нашитѣ реални гимназии сѫ твърдѣ малко реални, а классическитѣ — съвсѣмъ не сѫ классически (понеже въ тѣхъ нѣма ни диря отъ классическо образование), ний можемъ само да одобримъ изцѣло проекта въ тая точка. Не защото считаме тия типове за най-добри или за единственно възможни у насъ, съвсѣмъ не; а защото върху тоя въпросъ у насъ още никой не е мислилъ и говорилъ, — поне до колкото ни е извѣстно, нийдѣ не е разискванъ въпроса. Ония които стоѭтъ най-близо до работата, гимназиялнитѣ учители, просто нѣмѣѭтъ. 2) Вслѣдствие на това нѣма никакви сериозни наблюдения върху сегашнитѣ типове на нашитѣ гиназии, върху тѣхнитѣ недостатъци. Дѣто Учебниятъ Комитетъ, при това състояние на работата, се е въздържалъ отъ досегашниятъ начинъ на правенье реформи — по усмотрѣние на случайнитѣ законосъставители — това можемъ само да одобримъ и да го прѣпорѫчаме на самия Комитетъ за правило на бѫдѫщи негови дѣйствия. . . . защото и върху Комитета тежѫтъ доста грѣхове отъ тоя родъ. . . .

---

[1] Продължение отъ книжка VII.

[2] Въобще за нашитѣ гимназиялни учители не би могло да се каже нѣщо добро въ туй отношение. Като гледате състоянието на нашата педагогическа литература не би ви дошло никога ни на умъ да помислите, че у насъ има толкова гимназии, съ не по-малко отъ 4—500 души учители! Въ официялния органъ на министерството ще се намѣрѭтъ десетина свѣстни бѣлѣжки върху частни училищни въпроси, писани отъ тѣхъ — и туй е всичко! И самото обстоятелство, че гимназиялнитѣ учители прописаха главно когато се основа Учил. Прѣгледъ, който плаща добрѣ за всѣка работица, хвърга, бихме рѣкли, ярка (да не бѣше тъй тъмна) свѣтлина върху нашитѣ държавни учители. Разумѣва се, това не е осѫдително: — какво по-естественно отъ възнаграждаванье на труда! Но като се поогледа човѣкъ наоколо си и види колко свѣтъ у насъ полага сѫщия и по-голѣмъ трудъ безъ никакво възнаграждение, особно като обърне внимание върху факта, че нашитѣ народни учители, спрѣмо които „държавнитѣ“ сѫ сѫщи крезовци, сѫ поддържали съ своитѣ литературни приноси не едно, а двѣ и три бѣдни педагогически списания, безъ никакви възнаграждения, — тогава не може да не помисли само лошо за първитѣ. Въобще въ сравнение съ живота, който владѣе между основното учителство, гимназиялнитѣ „профессори“ сѫ една инертна, една мъртва и още недифференцирана масса: „примѣрни“ чиновници и нищо друго! А това не е заслуга, — че всѣка овца е „примѣрно“ животно. Прочее, сиромашията и пакъ сиромашията да живѣе!

Това изобщо. Има обаче една реформа, която не докосва рода и обема на прѣдметитѣ, изучвани въ гимназиитѣ, която, безъ да измѣнява тѣхния характеръ, прѣмахва съ единъ махъ единъ отъ най-голѣмитѣ тѣхни недостатъци: прѣтрупваньето, прѣтовареностьта на ученицитѣ, за което въ послѣдно врѣме тъй много се говори и на Западъ и въ Руссия. Тая реформа се касае до числото на классоветѣ, които образуватъ пълния курсъ. Както е извѣстно, нашитѣ гимназии сѫ били седмокласни отъ самото си основание, — и когато классическиятъ типъ бѣше съвсѣмъ другъ. Между това отдавна вече е врѣме да станѫтъ тѣ осмокласни. Духовната храна, която българскиятъ гимназистъ трѣбва да смеле или да погълне — въ периодъ отъ 7 години — е по количество горѣ-долу сѫщата (а по качество сигурно по-лоша и по-несмилаема), каквато е храната що смила нѣмскиятъ или русскиятъ гимназистъ въ осемь години. Разликитѣ, които сѫществуватъ въ программитѣ на нашитѣ и тѣхнитѣ классически гимназии[1] само уголѣмяватъ, а не намаляватъ количеството на умствената работа, която трѣбва да се извърши отъ българския гимназистъ. Прибавете къмъ тая разлика между наши и чужди гимназии сравнителната — и не само сравнителна — долнокачественость на множинството отъ нашитѣ учители, и неподготвеностьта и неопитностьта на всички почти учители прѣзъ първитѣ десеть години, и вий що имате двѣтѣ главни причини за печалното състояние — и резултати — на нашето срѣдно образование. Втората отъ тия причини ще се задоволимъ само пѫтемъ да отбѣлѣжимъ, а върху първата ще се спремъ по-дълго.

Да се мисли за едно що-годѣ значително намаляванье учебния материялъ е почти невъзможно.[2] Не че нѣма въ него безполезни излишности и врѣдни дреболии, лишени отъ всѣко значение за умственото развитие на ученика; напротивъ, има ги и по-вече. Но въ деня, въ който бѫдѫтъ изхвърлени, тѣ ще трѣбва да бѫдѫтъ замѣстени съ нѣща необходими именно за това развитие, които сега липсуватъ само защото никой у насъ не мисли за тия работи. — А да продължаваме, както до сега, съ леко сърдце да блъскаме дѣтскитѣ умове съ непосилни умствени товари, би било педагогическо прѣстѫпление и би доказвало само, че нашето министерство на просвѣщението е неспособно да научи нѣщо отъ 20-годишния опитъ и да реализира най-елементарнитѣ искания на науката за възпитанието. Остава прочее, като най-лесно и най-бързо спасително срѣдство, да се уголѣмятъ годинитѣ на гимназ. курсъ, прѣди всичко за классическитѣ гимназии. Ний прѣдлагаме това най-настоятелно и, трѣбва да признаемъ, че за насъ остава даже непонятно, какви мотиви може да сж попрѣчили на Уч. Комитетъ да направи тая толкова проста и толкова рационална реформа. На членоветѣ на Комитета не могжтъ да бждятъ неизвѣстни тия недостатъци на нашитѣ гимназии, за които говоримъ по-горѣ. Слѣдователно, причинитѣ не могжтъ да бждятъ педагогически, — не могжтъ да произтичатъ отъ несъзнаванье основнитѣ злини на нашето училище. А че други мотиви, като напр. финансиялни затруднения, не е позволено да влияятъ върху Комитета, се разбира отъ само себе. Че народното прѣставителство, между което обикновенно нѣма и по 5—6 души вѣщи въ учебни въпроси, може по такива мотиви да изхвърли тѣхнитѣ реформи, — това не би трѣбвало и да го интересува, още по-малко да влияе върху характера на приготвенитѣ отъ него проекти. Ако въ Нар. Събрание сж неспособни да разбержтъ, че и най-голѣмата държавна сиромашия не може да извини това състояние на нашитѣ гимназии, — толкозъ по-злѣ за него. Но единъ учебенъ комитетъ и единъ министеръ на просвѣщението трѣбва ясно и недвусмислено да изкажжтъ, че щомъ бюджетни причини прѣчжтъ на подобна реформа, то е хиляди пжти по-добрѣ да се намали числото на гимназиитѣ, нежели да бждятъ тѣ и за напрѣдъ такива, каквито сж сега — мѣсто за отглежданье на умствени и физически уроди!

---

[1] Така напримѣръ, въ чуждитѣ гимназии латинския и гръцкия се изучватъ много по-вече години, когато въ нашитѣ се прѣкарватъ много „чисто реални“ прѣдмети. Каквото и да се мисли за тая разлика отъ друго гледище, отъ гледна точка на умствената хигиена нашитѣ гимназии, поради разнообразнитѣ занятия, изискватъ по-голѣмо интеллектуално напрѣжение и слѣдователно нашитѣ гимназисти се изтощаватъ по-вече.

[2] Твърдимъ това, не защото цѣнимъ знанията, които дава гимназията, като такива, а защото тѣ сѫ необходимо срѣдство за всестранно развитие на умственитѣ способности на ученика.

Нека читательтъ не мисли, че отъ голѣма обичь къмъ нашитѣ гимназии прѣдлагаме, българската младежь да прѣкарва една година по-вече въ тѣхнитѣ прашни стаи и душна атмосфера. О не! Педагогическата стойность на нашитѣ срѣдни училища е, въ нашитѣ очи, малко по-голѣма отъ нула, — безъ да отричаме, че въ тѣхъ има и отлични учители. Вьобще българското срѣдно училище не заслужва ни една десета отъ жертвитѣ и неговото сжществувание е, по нашето най-дълбоко убѣждение, едно прѣстжпление спрѣмо бащитѣ и данъкоплатцитѣ. Нашиятъ ржководящъ мотивъ е мисъльта: да се намали умствения товарь на юношата — и на дѣвицата, разумѣва се, само че за нея ний имаме и съвсѣмъ друго да кажемъ — и по тоя начинъ да му се даде възможность за по-естествено развитие. Тогава ще се прѣмахнжтъ поне всички ония злини, които сж прѣко или косвено слѣдствие на прѣждеврѣменното и бързо-бързо (слѣдователно и повръхно) запознаванье съ множество и най-разнообразни знания.

IV. Учителкитѣ и тѣхнитѣ заплати.

Българската учителка слѣдъ освобождението е едно крайно безлично и безцвѣтно сжщество, за ролята на което, като културенъ факторъ, е твърдѣ мжчно да се кажжтъ двѣ опрѣдѣлени думи Дѣйствително, българската жена стои по-долу отъ българския мѫжъ, не защото разликата въ образованието на мнозинството отъ женитѣ спрѣмо образованието на мнозинството отъ мѫжетѣ е твърдѣ голѣма, а защото процентътъ на дѣйствително учено-образованитѣ жени е съвсѣмъ нищоженъ. Обаче учителката е минала обикновенно горѣ-долу прѣзъ сѫщитѣ училища, както и учителътъ, имала е слѣдователно всичката външна възможность да добие еговата култура на ума, и при все това напраздно би било да се ърси въ литературата или живота каква да е диря отъ же-ата като работница и мислителка. Има стотина жени, учителки и неучителки, съ висшо образование, а нѣма да намѣрите написани отъ жени нито двѣ статии, които да се равнѭтъ ако не на най-доброто, то поне на срѣдното мѫжско литературно производ-о. До скоро българската жена се прѣдставляваше въ литера-та отъ едно вѣстниче, въ което се подвизаваха нѣколко без-мотнѣйши дами отъ провинцията. Статиитѣ и книжкитѣ за така ичания женски въпросъ се прѣвеждатъ отъ мѫжье, т. е. отъ чинающи млади момци. Нуждата отъ женско движение, отъ еманци-лиранье, отъ нови хоризонти и др. т., сѫществува само въ главитѣ на мѫжье и на 5—6 дами, отрасли въ чужда, не въ нашата срѣда. Нито женскитѣ дружества, нито даже „първиятъ феминистически нгрессъ“, не опровергаватъ това, защото тия дружества и тѣхнитѣ брания твърдѣ малко се различаватъ отъ ученически дружества засѣдания. И въ всичкитѣ учителски движения учителкитѣ стояха а заденъ планъ, т. е. нищо не проявиха. Даже нѣщо повече: като хрисимъ и послушенъ елементъ, доволенъ и съ най-малката милостиня-заплата, която селото желае да даде, учителката е бивала често опасна не само за учителя-мѫжъ, но и въобще за прогресса. Той фактъ не е изтькванъ до сега, може-би защото се касае до „прѣкрасната“ половина, за която (— по охлузенитѣ понятия на една фалшива нашенска житейска философия —) неприятни истини не се казвали. А може би и защото въобще нищо отъ подобенъ характеръ не се изтъква у насъ. Ний прѣзираме тая философия, защото уважаваме и въ жената прѣди всичко човѣка, личностьта, и не се колебаемъ да ѝ кажемъ тукъ най-горчивитѣ истини.

На какво се дължи това умствено състояние на жената у насъ? — Изобщо казано — на мѫжа, а частно — на училището и на живота. А това състояние, въобще живота на жената е нѣщо жалко и недостойно за разумни човѣшки сѫщества.

Не вѣрваме читательтъ отъ тѣзи думи да извади заключението, че ний считаме жената по-долно сѫщество отъ мѫжа. Мислящитѣ така за жената, по нашето убѣждение, нѣматъ право да се наричатъ образовани хора: то е една варварщина, достойна може би за азиятски диваци, но не и за интеллигентни хора. Между мѫжа и жената има сигурно разлики и прилики, както ги има и между мѫжье, които сѫ се родили и сѫ отрасли въ много различни условия. Нима между българина и французина или англичанина нѣма такива разлики, както между българки и българи? А ний би считали за върхъ на „западна диватия“ ако единъ чужденецъ отъ туй би заключилъ, че нашата раса е по-долна. — Ний не само не поставяме жената по-долу отъ мѫжа, а напротивъ имаме прѣдубѣждението, че жената, че българката, е отъ природа по интелигентна отъ мѫжа, но условията, въобще възможностьта, която притежава мѫжътъ да се развива — и въ училището, но особенно извънъ него — за жената не сѫществуватъ, затова тя не само не се развива, но се и притѫпява. Който е ималъ случай да сравни единъ юноша и една дѣвица на осмата и осемнайсетата година, той не може да се не съгласи съ насъ. Отъ какво произтича това? — Отъ туй че и двата най-главни фактора на умственото развитие на юношата: книгитѣ и свободното движение между хората, за дѣвицата обикновенно не сѫществуватъ. Тя е прѣдоставена само на училището и на кѫща̀та, — едното я затѫпява като ѝ тъпче главата съ неразбрани знания, другото я ограничава, опошлява. И по тоя начинъ отъ осемь годишната бистроума, наблюдателна, мисляща дѣвица се получава осемнайсеть годишна „баба,“ която нито смѣе да мисли, нито пъкъ знае какъ и защо се мисли. —

Читательтъ може подиръ горнитѣ мисли да прѣдугади какво ще бѫде нашето мнѣние за тия §§ отъ законопроекта, които опрѣдѣлятъ заплатитѣ на учителкитѣ съ 10% по-долу отъ учителскитѣ: то накърнява човѣшкото достойство на жената и поради това е осѫдително, макаръ че го има въ много културни страни. Вѣрваме, че никой нѣма да̀ намѣри противорѣчие между тия думи и нашето мнѣние за учителкитѣ. Защото, макаръ учителкитѣ да стоѭтъ изобщо по-долу, но отъ това не слѣдва, че нѣма отдѣлни учителки прѣвъзходни въ всѣко отношение, нито пъкъ, че нѣма масса учители, които стоѭтъ по-долу отъ всѣка учителка. Така щото, ако тая разлика въ заплатитѣ се оправдава съ долнокачественность на учителката, това оправдание почива върху една фактическа неистина. И щомъ министерството ни поднася подобно положение въ своя проектъ, то трѣбва да е градѣло върху едно отъ двѣтѣ: или че жената по природа стои по-долу или пъкъ че жената има по малко истински духовни и материялни нужди. Ний не допущаме първото но ако е то, можемъ само да изкажемъ своето дълбоко съжаление, а ако е второто, върху него може да се поспори. Че жената трѣбва да се облича тъй прилично и да живѣе тъй хигиенично както и мѫжътъ, нѣма да откажѫтъ, вѣрваме, и ония достойни прѣдставители на мѫжския полъ, които считатъ жената за нѣщо долно. Че жената трѣбва да харчи толкова за своето умственно развитие, е тоже самоочевидно. Или, може би, ще ни се възрази, че въ дѣйствителность тя не харчи за него, че даже има учителки, които нѣматъ нито една книга въ кѫщи и не чувствуватъ никаква потрѣба да я иматъ. Добрѣ, но малко ли учители има такива! А щомъ това е желателното състояние, защо да не се намали и тѣхната заплата? — Но жената не пуши, не играе на табла и на комаръ, не ходи по кафенета, а мѫжътъ прави всичко това, за да поддържа мѫжското си достойнство; а туй иска пари. На тия мѫжски потрѣбности би могли да се противопоставѭтъ все такива важни женски нужди, като пудри, помади, парфюми и др. под. но ний вмѣсто това ще кажемъ, че и пиянството е за нѣкои хора насѫщна нужда и то такава, която иска много по-вече пáри, та ако подобни нужди иматъ значение за законосъставителя, то би било послѣдователно да се уголѣми заплатата на пияницитѣ съ още 10%.

Ето възможнитѣ основи и послѣдствия на разликата въ заплатата на мѫжа и на жената. Ако ни се възрази, че тая разлика е направена само по бюджетни причини. ний би се осмѣлили да попитаме, защо не е 20% — тогава поне би се постигала по-дѣйствителна икономия: на всѣки милионъ по 200.000 и ако заплатитѣ на учителкитѣ образуватъ крѫглата цифра петь милиона. тъкмо единъ милионъ. който може да се употрѣби за много „по-полезни“ цѣли. Сетнѣ, защо да не е направено сѫщото и съ други нѣкои категории учители и въобще чиновници: евреи, чужденци и др. под.? Сигурно. защото не е достолѣпно за една държава. Но нима спрѣмо учителкитѣ е достолѣпно?

V. Възпитанницитѣ на педагогически училища.

Проектътъ лишава възпитанницитѣ на тия училища. макаръ и да сѫ тѣ висше образование, отъ правото да учителствуватъ въ гимназии. Противъ това положение на проекта имало протестъ отъ страна на студентитѣ-педагози въ нашето Висше Училище. Въ печата обаче тоя протестъ. до колкото знаемъ, не е публикуванъ и никаква статийка. нито отъ заинтересуванитѣ. не се яви нѣйдѣ. А за насъ бѣ важно да чуемъ мотивитѣ както на законоположението, така и на недоволнитѣ отъ него. — Споредъ насъ, то не може да се нарече несправедливо, но е, въ тая обща форма, нецѣлесъобразно и, отъ чисто педагогически съображения, нежелателно. Цѣлесъобразно би било само да се вземе за общо правило, щото „педагози“ да не прѣподаватъ въ горнитѣ классове, но това правило да не се пише въ Закона, а само въ нѣкой правилникъ, за да бѫдѫтъ лесни и възможни изключенията, които сѫ крайно желателни не само защото на дарбитѣ и старанията трѣбва да бѫдѫтъ отворени всички врати, но и защото въ сѫщность единъ възпитанникъ на педагог. училище може да прѣподава и въ горнитѣ классове всички прѣдмети, по които би искалъ да се подготви. Колкото за долнитѣ классове, изъ тѣхъ не само не трѣбва да се изключватъ педагозитѣ, а трѣбва, напротивъ, изрично да се турѭтъ на единъ редъ съ гимназиститѣ. У насъ пропастьта, която дѣли IV отдѣление отъ I классъ е и безъ туй грамадна и въ нея се давѭтъ хиляди и хиляди дѣца, понеже прѣходътъ е противъ всички правила на педагогията и всички закони на психологията. Едно слабо съзнание за това бѣше проникнало прѣди 3—4 години даже и въ министерството и то бѣ издало окрѫжно за групиранье на прѣдметитѣ: десетьтѣ прѣдмети на I классъ да не се разпокѫсватъ помежду десеть храни-боже специялисти, а между двама или най-много трима. Отъ туй, разумѣва се, както отъ всѣко добро начинание на министерството, нищо не излѣзе. Както затова, че самó то скоро го забрави, така и затова, че за него нѣма персоналъ, нито съзнание у самитѣ учители. Подобни реформи, както въобще всички истински реформи, които се докосватъ до сѫщностьта на учителската работа (— министерството би трѣбвало добрѣ да запомни тая истина—) не се правѫтъ съ едно окрѫжно прѣдписание, а съ цѣлесъобразенъ начинъ на дѣйствие при вербуванье персонала въ продължение на години. — Но да оставимъ тия общи въпроси на страна и да се повърнемъ върху частния въпросъ. Нашиятъ главенъ мотивъ за изрично допущанье педагозитѣ въ долнитѣ клас. на гимназиитѣ е тоя, че въ тия классове трѣбва да се работи колкото се може по сѫщия начинъ, както е било работено въ отдѣленията, — и въ разпрѣдѣлянье на прѣдметитѣ, и въ начина на прѣподаваньето имъ. Както е сега и както изглежда че ще си остане за напрѣдъ, на десеть годишни дѣца, които още не могѫтъ да четѫтъ както трѣбва, се даватъ десеть учебника, всѣки отъ по 80—100 стр. и се оставятъ у дома да си тъпчѫтъ главитѣ съ мъртвото и непонятно знание. Седемь до осемь печатни страници е обикновеното, което нещастното дѣте трѣбва да зазубри всѣки день. И въ тия 7—8 страници има най-малко 20—30 съвсѣмъ нови за него понятия, които нито учебникътъ, нито учительтъ му е разяснилъ достатъчно и по единъ напълно достѫпенъ за него начинъ. А за онзи методъ на прѣподаванье, който дава възможность на ученика да усвои сѫщественото още въ класса, отъ устата на учителя, — за него не може и дума да става. — Признаваме, че само съ допущанье педагози въ гимназиитѣ още нищо не се свършва, че съ него ни една отъ злинитѣ не се прѣмахва. Та и малко ли ги има сега! Но не само тая, а никоя отдѣлна мѣрка нѣма да поправи злинитѣ. Нуждна е система отъ мѣрки, отъ цѣлесъобразни дѣйствия. Само че съ мѣрки като тая, за която е дума, Министерството не показва никакво съзнание за туй, отъ какъвъ родъ трѣбва да бѫдѫтъ тия мѣроприятия. Въобще въ тоя проектъ нищо не говори за нѣкаква система отъ мѣроприятия за едно вѫтрѣшно прѣобразование и прѣраждане на нашитѣ училища; всичко е отъ външенъ, административенъ характеръ и не може да се откаже, че, като такива, има много добри нѣща.

VI. Учебни окрѫзи.

Ние одобрихме това, дѣто проектътъ не внася никакви вѫтрѣшни, органически реформи въ нашитѣ училища. Не можемъ обаче да не осѫдимъ неговитѣ съставители за, това дѣто тѣ не сѫ внесли въ нашитѣ училища поне малко новъ, свѣжъ и жизненъ духъ, а напротивъ сѫ турили яки прѣгради на тѣхното естествено развитие и по тоя начинъ сѫ оставили да царува въ тѣхъ и за въ бѫдѫще сѫщия духоморенъ педантизъмъ, сѫщата рутина и сѫщата педагогическа полицейщина. Нѣщо по-вече: тия тѣхни недостатаци сѫ уголѣмени, — съ нѣколко нововведения, най-характерно отъ които е това раздѣлянье България на учебни окрѫзи. Съ едно драсванье на перото, на бащата и на данъкоплатеца е отнето свещеното право да избира за дѣцата си онова училище, което мисли че би могло да имъ даде най-доброто възпитание или образование. Ний не знаемъ, да ли и другѫдѣ сѫществува подобно узаконение, но дѣто и да бц сѫществувало, то е едно ограничение, което съ нищо не може да се оправдае. Въ никоя държава не могѫтъ всички училища да бѫдѫтъ еднакво добри, — макаръ че могѫтъ да бѫдѫтъ горѣ-долу еднакво лоши. Такива сѫ, напримѣръ нашитѣ несъ и ний би били крайно наивни, ако би се мамили съ надѣждата, че слѣдъ 10 или дори 20 години тѣ могѫтъ всички да бѫдѫтъ поне достатъчно добри, поне удовлетворителни. Всички условия за това липсватъ и нѣма скоро да се явѭтъ. Но за единъ министъръ на просвѣщението, който разбира що-годѣ задачата си, е сравнително лесно да направи по-вече отъ удовлетворителни една ли двѣ гимназии въ продължение на 2—3 години. И ако такъвъ инистеръ или нѣкои мѣстни условия—мимо неговата воля — създадѫтъ едно-двѣ такива училища, законодательтъ трѣбва да направи тия училища достѫпни за всички, които би имали възможность да се ползуватъ отъ тѣхъ, безразлично да ли тѣ сѫ жители на тоя градъ или не. И единъ законъ, който прави противното, не само е лошъ законъ, но образува единъ аргументъ по-вече въ полза на смѣлото твърдение на Бѫкля, че законитѣ се правѭтъ да убиватъ, а не да създаватъ доброто.

Въобще туй нововведение, за което ни се разправя на дълго и широко съ видимо задоволство (на стр. 24 отъ проекта), е типъ на канцеларско велемѫдрие. Като четете тия точни указания, кои градове или околии въ кой учебенъ окрѫгъ спадатъ, не можете да не помислите, че авторътъ ще е виждалъ въ туй, най-малко, панацеята на всички училищни — а може би и обществени — злини! Между това, единствената смисъль, която то може да има, е да се прѣмахне натрупваньето на прѣ-многото ученици въ нѣкои гимназии, главно столичнитѣ. Но нека ни бѫде позволено да утвърдимъ, че това срѣдство е най-нецѣлесъобразния цѣрь за това зло. Първо, защото столичнитѣ гимназии ще си бѫдѫтъ прѣпълнени съ ученици и безъ провинциялни пришелци, — до когато бѫдѫтъ по една. Второ, защото и другитѣ наши гимназии — съ изключение може би на една — си иматъ достатъчно ученици, така щото първото слѣдствие на това узаконение ще бѫде това, да се натрупатъ по-вече (отколкото трѣбва) ученици и въ гимназиитѣ на нѣкои провинциялни градове, дѣто не може и да се мисли за отваряньe на двѣ. По тоя начинъ бѫдѫщиятъ Законъ съ тая своя реформа буквално ще извади очи, вмѣсто да изпише вѣжди. Това зло има единъ много лесенъ и простъ цѣръ: да се създадѫтъ засега двѣ отдѣлни мѫжски гимназии, классическа и реална (а не както прѣдвижда Проектътъ „двѣ мѫжски гимназии съ по двѣ отдѣления“). И дѣто това не е било сторено досега, макаръ столичната м. гимназия да е прѣпълнена съ ученици не отъ една, не отъ двѣ, а отъ седемь-осемь години, — това може да има само двѣ причини: или нехайство отъ страна на министерството, или пъкъ неразбиранье на елементарни училищни работи, пакъ негова страна.

VII. Частни училища.

Членъ 155 отъ Проекта гласи: „Ни една частна гимназия или прогимназия не може да получи държавна, общинска или окръжна помощь“, а чл. 94 постановява да се даватъ помощи (на основни и главни частни училища) по рѣшение на Нар. Събрание, но „само на онѣзи, които въ всичко се подчиняватъ на наредбитѣ за нар. училища (и езикътъ на прѣподаваньето е български)“.

Тия два члена възвеждатъ въ държавенъ принципъ единъ редъ, който у насъ за жалость и безъ това си е съществувалъ: монополизиранье на образованието отъ страна на държавата. Види се, старата приказка: „колкото е по-некадѫренъ единъ човѣкъ, толкова по-голѣми претенции има той“ — е вѣрна и по отношение къмъ държавитѣ. Поне ние само така можемъ си обясни тия домогвания на нашата училищна власть. Едва ли има область, дѣто да не може да се констатира държавна некадѫрность, а държавата се явява съ домогванье, и чрѣзъ законодателенъ актъ да монополизира една отъ най-труднитѣ и най-отговорнитѣ обществени фукции! Има ли българската държава и моралното право за това, когато въ нейни рѫцѣ българскитѣ училища сѫ изпаднали до такава степень, че другѫдѣ едва ли би били търпѣни като частни, лишени отъ всѣкакви права, учебни заведения!? Или това е инстинктътъ на самосъхранение, — да не би единъ день частната инициятива ad oculos да покаже, че тя може съ несравненно по-скромни срѣдства да постигне несравненно по-добри резултати? Нека не се счете това за обида, но за насъ е непонятно, какъ могѫтъ министерски чиновници или самъ министерътъ до тамъ да се заблуждава за достоинствата на нашитѣ училища, че да пожелаѭтъ да увѣковѣчѫтъ тия достоинства. Разумѣва се, ний не твърдимъ, че съ туй министерството прѣко запрѣщава частната инициятива, но то не е и нуждно; като я лишава отъ всѣка помощь, тя съ туй вече я прави положително невъзможна, поне до тогава, до когато единъ Евлогий не завѣщае поне половина милионъ за една гимназия. Безъ това училищната такса на една частна гимназия би трѣбвало да бѫде минимумъ 300 л. за година, а въ България нѣма да се намѣрѭтъ нито 200 души, които би могли и би желали да плащатъ такава сумма.

Единъ законодатель, способенъ и наклоненъ да не игнорира, зарадъ канцеларски, въобще бюрократически интереси, великитѣ културни задачи на държавата, би трѣбвало не да убие, а да извика, да създаде частната инициятива въ учебното дѣло[1], защото частнитѣ училища могжтъ да бждятъ полезни прѣди всичко на самото министерство и въобще да влияжтъ най-благотворно въ тая область. Така щото истинска заслуга би си спечелило министерството, ако, напротивъ, чрѣзъ жертви отъ своя страна би дало възможность, би улеснило създаванието на двѣ-три частни гимназии въ България: една българска, една германска и единъ французски Lycée, или единъ английски College[1]. Единъ Robert-College въ София — ва би значило да се направжтъ невъзможни сегашнитѣ сто- и гимназии.

---

[1] Казваме това не отъ прѣдубѣждение противъ държавата като възпитателка. Германия доказва, че държавата може да достигa отлични резултати, — както Англия ни убѣждава, че тѣ сѫ достижими и при частната инициятива. Всѣка система си има добритѣ и лошитѣ страни. Първа държавна добродѣтель е, да се съзнае тая истина и да се създадѫтъ условия, които да не позволяватъ на никоя система да добие абсолютно надмощие, които, съ други думи, да направѭтъ възможно развитието на всички сили и страни на народния животъ.

VIII. Заключителни бѣлѣжки.

Ний се задоволихме да изтъкнемъ нѣколко пункта отъ законопроекта, които иматъ по-принципиялна важность и да ги освѣтлимъ по-всестранно. Спрѣмо други пунктове се въздържахме, понеже министерството не ни е казало мотивитѣ си, а догадкитѣ не бѣха тъй лесни, пъкъ и не ни се виждаха умѣстни. Просимъ извинение и за исказанитѣ тука догадки, ако тѣ не отговарятъ на дѣйствителнитѣ мотиви на законосъставителитѣ, като съжаляваме, че сж ни оставили да налучваме нѣща, които е трѣбвало да ни бждятъ казани съ . . . най-високъ гласъ и си задържаме правото да се повърнемъ върху едни или други точки, за да поправимъ или допълнимъ.

Друго. Нашитѣ бѣлѣжки се касаеха повече до слабитѣ страни на Проекта, — не защото намираме удоволствие да осждаме, а за да посочимъ онова, което считаме за вредно, като укажемъ и защо го считаме вредно. Но въ Проекта има и добри, даже много добри отдѣлни нѣща. Най-доброто, почти идеално, при нашитѣ политически нрави, е това, дѣто се прѣдвижда учреждаванието на една изборна комисия (чл. 137 и 138), която да рѣшава безапелационно за глобяванье и уволняванье на учителитѣ отъ срѣднитѣ училища. За голѣмо съжаление, обаче, и въ това идеално и добро установление се е вмъкнала една малка погрѣшка, която ще парализира всичкитѣ му добрини. Именно: министерството си е запазило едно безконечно поле за произволи, като не е отстѫпило на тая комисия — или поне на Уч. комитетъ, въ качеството му на независима корпорация — и правото да рѣшава за мѣстенията на учителитѣ. Защото, каква полза отъ това, че министерството нѣма да може да уволни ония 50—60 д., които уволнява всѣка година, — за да ги назначи слѣдъ мѣсецъ! — когато то си е запазило правото, по свое усмотрѣние да мѣсти всѣка година по нѣколко стотини учители! Каква полза, че ще отървешъ 100 д. отъ страха прѣдъ възможно уволнение, когато ще останѫтъ хиляди съ страха прѣдъ възможно и съвсѣмъ несвоеврѣменно мѣстенье! Нека единъ министеръ направи по нѣкакъвъ косвенъ пѫть една анкета и той ще се увѣри, че 70% отъ учителитѣ живѣѭтъ въ грижи за слѣд. учебна година и като не се чувствуватъ гарантирани нито чрѣзъ своята добросъвѣстность, нито чрѣзъ своитѣ способности, захвърлятъ и едното и другото. Така щото, ако тая комисия е плодъ на съзнанието, че на учителя трѣбва да се даде сигурность, то не е направено всичко за да се запази тя. Все пакъ, ний ще рѫкоплещемъ на онзи министеръ, който реализира тая комисия; но онзи, който прѣмахне тоя... lapsus calami, ще бѫде истинския благодѣтель на българскитѣ училища.

---

[1] Че въ България сж възможни прѣвъзходни частни училища, — това ни доказва училището за глухо-нѣми, основано и поддържано отъ единъ добъръ нѣмецъ, г. Urbich. Но отношението на министерството къмъ това образцово заведение е осждително: то го кара да се бори за своето сжществувание! Да бѣше държавно, за него щѣха да се харчжтъ десетина хиляди лева годишно, безъ да се постигне нито една десета отъ резултатитѣ, които постига г. Урбихъ (доказателство: командировката на единъ „глухо-нѣмъ“ господинъ въ Дрезденъ!), а на готовото училище, при неговитѣ всеизвѣстни добрини, се дава една тъй нищожна сумма, че сжществуванието му става почти невъзможно. — Дѣйствително, не всички частни училища сж тъй образцови. Ето напр. какво нѣщо намѣрихме ний въ едно отъ по-добритѣ, германското основно училище въ столицата. Тамъ се приематъ, срѣщу по-голѣма такса (около 150 л. годишно) и дѣца, които не знаятъ нѣмски Но въпрѣки разликата въ таксата (другитѣ плащатъ около 100 л.), никой не се занимава отдѣлно съ незнающитѣ нѣмски. Напротивъ, всички дѣца отъ I и II отд. се турятъ въ една стая и се прѣподава така, като че всички дѣца разбиратъ прѣподаванието на учителя! До колкото познаваме нѣмската педагогическа наука, тя не би оправдала той, по нашето мнѣние, затжпителенъ за дѣцата редъ и никоя германска училищна власть не би го търпѣла. А нашето министерство кой знае да ли е надникнало да види какво става тамъ.

Все така похвални сѫ и слѣднитѣ членове: 64, който запрѣщава тѣлеснитѣ наказания (когато въ самата столична м. гимназия тѣ се практикуватъ доста); 65, който опрѣдѣля и ограничава наказанията на учителитѣ и особенно 66, който гласи: „Не може да се наказва никой учитель прѣди да бѫде изслушанъ устно или писменно и прѣди дѣйствието, за което се обвинява, да бѫде доказано“. Дѣйствително, всичко туй е крайно разтежимо; дѣйствително, отъ книгата до живата наша дѣйствителность има такава бездна, че въ послѣдната не прониква нищо отъ идеалностьта на първата, — но противъ тия злини нито се пишѫтъ закони, нито пъкъ, и да би се написали, би помогнали нѣщо. Само чрѣзъ борби въ живота, чрѣзъ страдания, идеитѣ проникватъ въ живота и ставатъ плъть и кръвь отъ него.

По-малко идеални, но за туй пъкъ напълно изпълними сѫ други нѣкои установления на Проекта, като напр. уравняването на заплатитѣ на селски и градски учители, уголѣмяването съ една година курса на основното училище въ селата и др. т. Наистина, противъ първото би могло да се възрази, че учебната година за селския учитель е много по-малка, че той работи по-малко и др. п. Но на такива възражения може съ право да се отговори съ въпроса: Нима учебната година на Висшето Училище не е все тъй малка, — защо на професоритѣ, отъ които се иска сѫща подготовка, както и отъ гимназиялнитѣ учители, се плаща повече? Или тѣхната работа е по-тежка? Съвсѣмъ не; тя е само по-приятна и по-малко rentable въ практическия животъ, освѣнъ въ отдѣлни единични случаи. Но и вънъ отъ това съпоставяние: нима ако селската учебна година е по-малка отъ градската, та селскиятъ учитель има по-малко духовни и материялни нужди? Нима той ще може, прѣзъ ваканционнитѣ мѣсеци, да земе втора служба или да залови нѣкоя свободна профессия, та отъ нея да извади недостига? Съвсѣмъ не; той даже е длъженъ да прѣкарва голѣма часть отъ ваканционното врѣме въ селото си, безъ никаква работа, което е въ всѣко отношение по-лошо отколкото да работи съ дѣцата. Пъкъ най-сетнѣ, ако не искаме селскиятъ „даскалъ“ да подивѣе, той трѣбва да има възможность да прѣкарва по единъ и по два мѣсеца отъ своитѣ ваканции въ градски центрове, — а това става съ пари.

КРИТИКА

Общо Дѣло. Списание за книжовенъ и общественъ животъ. Редакторъ Янко Сакѫзовъ. Година I, бр. 1 и 2.

Общо Дѣло, каквото е сега, не е нито партиенъ органъ, нито пъкъ се явява проводникъ само на доктрина, — разбираме доктрината, която изповѣдва редакторътъ му и повече отъ сътрудницитѣ му. Това, разумѣва се, не значи, че въ основата на статиитѣ нѣма да бѫдѫтъ поставени строго социялистически идеи. И колкото и малъкъ да е теоретическиятъ баластъ на първитѣ два броя, това явно се съзира и никой, сигурно, не е искалъ да го скрива. Но именно това стремление да се освѣтляватъ въпроситѣ отъ опрѣдѣлено теоретическо гледище, безъ да се идентифицира то съ партийни интереси или групи, ний считаме и полезно и потрѣбно у насъ, когато партийната (официялна и неофициялна) социялистическа преса съвсѣмъ не би могли по съвѣсть да наречемъ полезна, — а дали тя е потрѣбна нѣкому, не ни влиза въ работа. Общо Дѣло прѣдставлява, сега поне, единъ отраденъ контрастъ на оная „озлобеность“, ако ни бѫде позволенъ тоя силенъ изразъ, която владѣе напримѣръ, въ Ново Врѣме, — както и на онова леко, сир. фриволно и нестѣснено отъ никакви скруполи отнасянье къмъ хората и тѣхнитѣ стремления, което царува въ партийния социялъ-демократически органъ, Работнически вѣстникъ. Редакторитѣ и вдъхновителитѣ на тия два органа сѣкашъ сѫ забравили, че съ подобно ожесточение може все тъй успѣшно да се прѣслѣдватъ и най-благороднитѣ сами по себе обществени явления и че вѣстникарското гавренье не е нито голѣмо изкуство, нито пъкъ има нѣкакво възпитателно значение. И ако нашето общество съ право се възмущава и прѣзира ония „буржуазни“ вѣстници, които сѫ способни само за туй, съ какво чувство трѣбва да гледаме на единъ вѣстникъ, който излиза съ претенциитѣ да ратува за по-свѣтло бѫдѫще, когато той си позволява да си служи съ — духовити и дебелашки — осмивания.

тамъ дѣто е на мѣсто само спокойно и разумно аргументиранье и убѣждаванье!? Не е далечь отъ насъ врѣмето, когато партизански вѣстници по тоя начинъ ратуваха противъ социялизма и социялиститѣ. И много скоро послѣднитѣ взеха да прѣгръщатъ „тактиката“ на своитѣ буржуазни събратия!

Може би, Общо Дѣло пада въ противоположната крайность — прѣголѣма кротость и хрисимость. Но то скоро ще си намѣри тона и ще си опрѣдѣли поведението, — поведение на безусловна вражда спрѣмо едни обществени проявления, на условна, т. е. врѣменна, диктувани отъ нуждитѣ на историческия моментъ дружба къмъ други и т. н. И неговитѣ сериозни статии нѣма да закъснѣѭтъ да му спечелѭтъ читатели не само между идейни другари, но, вѣрваме, и между ония, които боравѭтъ по-активно съ политика, понеже до колкото между политицитѣ има желающи и между тѣхъ има хора способни дъ мислѭтъ.

С. С.

Д. Ризовъ. Ромѫно-българскиятъ конфликтъ. София. Печатница на Г. А. Ножаровъ, Стр. 36, Ц. 20 ст.

Основанъ на едно интервю на нашия пръвъ министеръ съ единъ френско-маджарски вѣстникъ, авторътъ констатира само слѣднитѣ три искания, прѣдявени отъ ромѫнското правителство на нашето:

1) Да се прѣслѣдва автора на покушението противъ живота на ромѫнския поданникъ Краджовъ въ София.

2) Да се прѣдадѫтъ на сѫдъ лицата, които сѫ изтръгнали пари отъ разни ромѫнски поданници, живущи въ бълг. столица.

3) Да се прѣдадѫтъ на сѫдъ лицата, подозрѣни като съучастници въ убийството на Михаиляно.

---

[1] Считаме се длъжни да дадемъ на читателя на „Мисъль“ скратено изложение на непечатаната часть, като съжаляваме, че не можемъ да дадемъ изцѣло и втората половина отъ тая статия, по тая проста причина, че г Ризовъ, е побързалъ да я отпечата въ отдѣлна брошура, по мотиви („зашото уважаемиятъ редакторъ, „страха ради иудейскаго“ е изхвърлилъ нѣкои нѣща отъ нея, които я осакатяватъ“), за основателностьта и истинностьта на които ще оставимъ да сѫди читательтъ. Единственниятъ пасажъ въ печатаната половина на статията, който е билъ „изхвърленъ“ отъ редакцията, съ знанието на автора, е слѣдниятъ: „ала, когато недоразумѣнието се разяснило, всички се убѣдили въ вкусностьта, хранителностьта и полезностьта на картофитѣ. Нѣщо подобно става и съ нашата конституция. Отъ като сме се освободили, князетѣ у насъ ядѫтъ корена (т. е. плода) на държавнитѣ картофи, самия же народъ яде листата имъ — тогазъ, когато трѣбвало би да става обратното . . . Очевидно е, слѣдователно, че догдѣто тоя редъ на работитѣ не се измѣни у насъ, всичкитѣ набѣдявания и осѫждания на нашата конституция ще ождатъ прѣждеврѣменни и праздни приказки“. Освѣнъ туй има и една редакционна прибавка, за която не помнимъ добрѣ, да ли е била прѣдставена г-ну Ризову още въ коректура, но която е отбѣлѣзана изрично като Б. Р. То сѫ думитѣ „както съ всичкитѣ“, поставени въ скобки слѣдъ фразата: „Само едно нѣщо можеше да изкушава ромѫнитѣ за война: то бѣ, че нашия народъ е на ножъ съ днешното си правителство“. — Мислящиятъ читатель лесно ще отгатне, вѣрваме, истинскитѣ мотиви на зачеркваньето и на прибавката, но, ако бѫде нуждно, ний сме готови и сами да ги кажемъ.

Б. Р.

Като нарича тия искания „и законни, и справедливи, и приемливи“, авторътъ по слѣд. начинъ обяснява, какъ е могълъ въпроса да земе характеръ на политически конфликтъ:

> „Заинтересовано въ раздухването на въпроса (поради причинитѣ и съображенията, които по горѣ изложихъ), ромѫнското правителство взе послѣдователно редъ мѣрки, които трѣбваше да го доведѫтъ до прѣдначертаната цѣль. Тъй: отъ една страна, то възбуди и раздразни противъ насъ печата и общественото мнѣние въ Ромѫния (и дори въ нѣкои страни на Европа); отъ друга страна, то изнесе работата прѣдъ Великитѣ Сили така както си искаше; отъ трета страна, то поиска отъ Турция, като отъ наша сюзеренка, да ни внуши да ѝ дадемъ удовлетворение; отъ четвърта страна, то размърда войскитѣ си подъ прѣдлогъ на нѣкакви си есенни маневри въ Добруджа; а отъ пета страна, то започна да прѣслѣдва и гони изъ Ромѫния съ цѣли дузини невинни българи, отишли тамъ да търсѭтъ прѣпитанието си. И като не му стигна всичко туй, правителството на г. Карпа разтрѫби за нѣкакъвъ си комплотъ, приготвинъ ужъ отъ Македонския Комитетъ въ София противъ ромѫнския и сръбския крале, и даже накара прѣдстивителя си въ Бѣлградъ да докладва за той комплотъ на самия сръбски краль — извѣстно съ каква цѣль . . .
>
> Прѣдъ тази некрасива, но ловка тактика на ромѫнското правителство, дългътъ на нашето правителство бѣ до нѣмай кѫдѣ очевиденъ: то трѣбваше да отрази веднага коварнитѣ удари на официялна Ромѫния, като употрѣби всички усилия, за да локализира и задържи въпроса въ неговата юридическа область, и, като се възползува отъ неоправданитѣ и жестоки гонения на българитѣ изъ Ромѫния, да влѣзе само въ атака противъ ромѫнското правителство и го прѣдстави прѣдъ свѣтътъ въ всичката негова голота. Простото съпоставление на нашето поведение спрямо ромѫнитѣ, живущи въ България, съ ромѫнското поведение спрямо българитѣ, живущи въ Ромѫния, бѣ достатъчно, за да се хвърли пълна свѣтлина върху японския характеръ на ромѫнската цивилизация. Въ добавъкъ къмъ всичко туй, нашето правителство можеше и трѣбваше да прѣдаде на гласность размѣненитѣ си ноти съ Ромѫния, па и да прѣнесе цѣлия въпресъ прѣдъ сѫда и оцѣнката на Великитѣ Сили“.

На недобросъвѣстнитѣ, но добрѣ обмислени дѣйствия на ромѫнското правителство нашето правителство, отговорило, обаче, само съ неумѣстни и нетактични обяснения и дѣла. Особенно се напира, при туй, на обстоятелството, че нашиятъ официозъ:

> „съ единъ уличенъ (френски) езикъ нападалъ ромѫнското правителство“ . . . . и неговитѣ прѣдставители въ едно врѣме, когато България продължава да поддържа съ Ромѫния правилни дипломатически сношения!.. Повече нѣщо. В. „Н. Права“ не се замисли да заговори за нѣкакви си „скрити домогвания и планове на Ромѫния спрямо България и Македония“, и даже не се стѣсни да прогласи ромѫнитѣ за наши „непримирими врагове“! . . Още нѣщо повече. В. „Н. Права“ се появиха антрефилета, въ които недвусмислено се инсинуираше, че Ромѫния искала била ужъ „унищожението на Македонския Комитетъ“ — когато нищо подобно не е имало (такъво желание сѫ заявявали нѣкои ромѫнски вѣстници, но не и самото ромѫнско правителство).

Като осѫжда и поведението на македонския комитетъ и на негова органъ, „Реформи“, дѣто Михаилеано се наричалъ „шпионинъ“, а неговото убийство се провъзгласявало за „неумолимо справедливо“, авторътъ изброява накѫсо послѣдствията, които е оставилъ тоя конфликтъ намъ и на Ромѫния:

> „а) Ромѫнитѣ отсрочиха на цѣла почти година митническата си борба съ Турция, създадоха си благоприятна почва за бѫдѫщето урегулиране на своитѣ митнически сношения съ Османската империя и изтръгнаха отъ тая държава ония печали за сънародницитѣ си въ Македония, които мѫчно биха

били изтръгнати безъ тоя конфликтъ; б) между двата съсѣдни народи, ромѫнитѣ и насъ, мина вече черна котка, и, ако не бѫдемъ умни да изгладимъ работата въ близко бѫдѫще, ний ще трѣбва окончателно и безвъзвратно да счетемъ Ромѫния за свой „непримиримъ врагъ“; в) на търговията и на кредита, както въ Ромѫния, тъй и въ България, се нанесе единъ тежъкъ ударъ, отъ който не твърдѣ скоро тѣ ще се оправѭтъ; г) нашия Македонски Комитетъ биде доста силно скомпрометиранъ въ очитѣ на дипломацията и на общественното мнѣние въ Европа; д) съ стотини — ако не и хиляди — българи, изъ България и Македония, бидоха опропастени съ изпѫждането си изъ Ромѫния; и е) ний си останахме . . . съ псувнитѣ, които получихме отъ ромѫнитѣ, и които псувни не се сдържахме поне да имъ ги не отвърнемъ . . .

Въ заключение г. Ризовъ вади уроцитѣ отъ тоя конфликтъ и напира 1) на опрѣдѣлянье и кристализиранье нашата външна политика — въ форма на споразумѣние съ Освободителката; въ него вижда той гаранция противъ изненади отъ рода на скорошния конфликтъ и залогъ за скорошна славянска федерация на Балканитѣ; 2) на поставянье нашата войска на оная висота, на която тя може и трѣбва да стои.

С. С.

Г. Е. Лессингъ. Минна фонъ Барнхелмъ или солдатското щастие. Комедия въ петь дѣйствия. Прѣвела отъ нѣмски К. х. Денкова.

Деньтъ, въ който Лессингъ бѣ пустналъ въ свѣтъ тая комедия, е рождения день на нѣмската национална драма, теоретическитѣ основи на която бѣха създадени, пакъ отъ Лессинга, нѣколко години по-рано, — въ неговата Хамбургска драматургия. Прѣвежданьето на една драма, която е национална и классична въ най-добрата смисъль на тия думи, не може да не се посрѣщне съ радость, макаръ да се разбира отъ само себе, че тя у насъ — въобще нийдѣ освѣнъ въ отечеството си — не може да има нито широко, нито дори непосрѣдствено влияние върху литературата. Като знаемъ, че у насъ липсува всѣко историко-литературно образование и всѣки интересъ къмъ всичко що е классично, ний се съмняваме даже, да ли Минна фонъ Барнхелмъ ще намѣри читатели у насъ, не само между широката публика, но и между писателитѣ по профессия, — защото нийдѣ по свѣта писателитѣ не се мислѭтъ толкова знающи, т. е. не сѫ толкова невѣжи въ своя собственъ занаятъ. Но ако между тридесетьтѣхъ прѣподаватели на литература се намѣрѭтъ петима, които да дадѫтъ книгата въ рѫцѣтѣ на ученика, resp. ученичката и да направѭтъ съ тѣхъ единъ по-подробенъ естетически анализъ, туй ще бѫде доста, и прѣвежданьето ще бѫде принесло ползата си. Разумѣва се, ако учителитѣ по литература разбиратъ своитѣ задачи, никой отъ тѣхъ нѣма да пропустне случая да утилизира тая драма за развитие литературния вкусъ на ученицитѣ. Не само защото драмата въ литературно отношение заслужва това, но и защото малко драми би могли да се намѣрѭтъ въ всемирната литература, които да сѫ така достѫпни за ученика и така прозрачни въ своята комзиция [illegible] експозицията, и въ постройката на дѣйствието изобщо, [illegible] ъ хар[illegible]иранье на лицата и, най-сетнѣ, въ мотивиранье на всѣка тѣхна [illegible] постѫпка. Теоретикътъ Лессингъ е писалъ всичкитѣ си драми съ [illegible] „Драматургията“ въ лѣвата и перото — въ дѣсната рѫ[illegible] о въ никоя той не достига до това органическо ассиммилиранье [illegible] теорията отъ практиката, защото въ никоя отъ тритѣ [illegible]ови зрѣ..., классически драми (Минна, Емилия Галоти и [illegible]атанъ) нѣ[illegible]а тоя животъ, тоя реализъмъ.

Трѣбва, [illegible]бaче да съжалимъ, че прѣводачката, като ни е дала единъ к[illegible]ректенъ и внимателенъ прѣводъ, не се е погрижила да на[illegible]ави драмата пригодна за училищни цѣли. Туй е могло да ст[illegible] твърдѣ лесно, понеже нѣмската литература е прѣбогата съ [illegible]ни издания, които сѫ могли просто изцѣло да бѫдѫтъ [illegible] Най-извѣстнитѣ и най-добритѣ отъ тия издания [illegible]: D-r A. [illegible]ke, D-r Ed. Niemeyer, Düntzer. Освѣнъ туй отъ [illegible] Фишера сѫществува една классическа книга върху Лес[illegible]а, главно като драматургъ (Lessing als Reformator der deutschen Literatur, издание 3-о), изъ която тоже би могло да се прѣведе безъ всѣко измѣнение отдѣлътъ за Минна ф. Барнхелмъ. Съ това би се улеснило не само училището, но драмата би се направила напълно достѫпна и понятна за публиката.

Може би не е късно и сега да се направи туй!

В. М.

НОВИ КНИГИ.

◆

Ив. Мана[illegible]. Потекло и развой **на розовата индустрия въ България**. Стр. 106. Цѣна 1.50 ст. **София. 1900 г.**

Гр[illegible] **Л. Толстой. Що е искуство. Прѣв. Д. Димитровъ. Стр.** [illegible] Цѣна [illegible] ст. **Варна. 1900 г.**

[illegible] **Що е възпитание. (Педаг. очеркъ). Стр. 12. Цѣна** [illegible] София. 1900 г.

Д-ръ Т. Елзенхансъ. Психология и Логика. Прѣв. Д-ръ Паунчевъ. Ч. II. Логика. Стр. 50. Цѣна 1 л. София. 1900 г.

Иванъ Вазовъ. Вѣстникаръ ли? Комедия въ едно дѣйствие. Стр. 79. Цѣна 60 ст. София 1900 г.

Полихронъ Н. Нейчевъ. Българска История за срѣднитѣ училища. Издание II. Стр. 167. Цѣна 1.30 ст. София. 1900 г.

Хенрихъ Ибсенъ. Празникътъ въ Солхаугъ. Драма въ три дѣйствия. Прѣв. отъ русски Д. С-въ и Ив. К. В-ски. Стр. 56. Цѣна 60 ст. Пловдивъ.

Ив. С. Тургеневъ. Клара Миличъ. Повѣсть. Прѣв. Дим. П-въ. Издава М. Касабовъ въ Ст.-Загора. Стр. 139. Цѣна 30 ст. 1900 г.

Л. Н. Толстой. Животътъ и учението на Исуса. Прѣв. отъ русски С. Т. Ничевъ. Стр. 43. Цѣна 30 ст. София. 1900 г.

Д-ръ Д. К. Вогагли. Недвижимата собственность и въпросътъ за уреждането ѝ въ България. Отпечатъкъ отъ сп. „Юр. Прѣгледъ“ VIII год. София. 1900 г.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, В. Кѫнчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), П. Славейковъ,
Г. Стаматовъ и П. Ю. Тодоровъ.

Година X. — Ноемврий и Декемврий — Книжка IX и X.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1900

ГРАДУШКА

Отъ П. К. Яворовъ

— Една, че двѣ, че три усилни
И паметни години . . . Боже,
За нѣкой грѣхъ рѫцѣ всесилни
Издигна ти и насъ наказа.
Кой ли може
Неволя клетнишка изказа,
Макаръ и — вчерашна се дума?
Да бѣше моръ, — да бѣше чума,
Че въ гробътъ гърло не гладува,
Ни жадува! . . .
А ту градушка ни удари,
А ту порой ни мѫтенъ влече,
Слана — попари, засухъ бѣше —
Въ земята зърно се опече. —

Но мина зима снѣговита,
Отиде пролѣть дъждовита —
И знойно лѣто позлати
Довчера злачни широти.

Назрѣва вече тучна нива,
Класецъ натегналъ се привежда
И утѣшителка-надѣжда
При труженикъ — селякъ отива.

Затопли радость на сърдцето,
Усмивка цъвна на лицето,
Въздишка кротка . . пръстъ до пръстъ —
Рѫка неволно прави кръстъ:

— Да бѫде туй недѣля още,
Недѣля пекъ и мирно врѣме,
Ще поотлекне тежке брѣме. —
На тежки мѫки краятъ до-ще. —

И трудъ. Догдѣто сила има,
Селякъ безъ отдихъ трудъ се труди . . .
Почивка — ей я, би-ще зима
Не дремналъ — сега и се буди:
Пѣтлитѣ първи не пропѣли,
Дори ни куче да залае,
А той на кракъ е . . .
— Взе ли
Такъво отъ пазаря?
Знае
Невѣста ранобудна — всичко
Готово е, но пакъ ще пита,
Че утрѣ жетва е; — самичко
Сърдце си знае какъ се стѣга . . .
И — сърдита —
За нѣщо тя на дворътъ бѣга
И пакъ завръща се въ килеря. —
Тършува . . .
— Днеска да намѣрѫ
Седмина още — чуешъ, жено?
— Ти ставай, Ваньо, — сънльо, стига!
Небето — ето го червено,
Че вече слънцето се дига.
Добитъкътъ те чака . . . —
А Ваньо съненъ се прозява
И — задъ сайванта, въ полумрака
Подалъ се — Сивчо го задява
Съ носътъ си влаженъ по вратлето . . .
— Хе ставай! — вика пакъ бащата
Отсрѣди дворътъ — на колата
Затракалъ нѣщо, — стига . . . —
Ето
Въ отвъдий дворъ се дига врѣва —
Съсѣдътъ върло се ругае . . .
Наблизко нѣгдѣ чукъ играе,
И наковалнята отпѣва . . .

А сутренникъ полъхва леко
И звънъ отъ хлопки отъ далеко
Донася въ село . . . Стадо блѣе . . .
На всѣкждѣ животъ захваща.
И ето вече слънце грѣе
И на земята огънь праща.

Прѣваля пладня. За̀духъ страшенъ.
И всѣки вдигне взоръ уплашенъ,
Съ ржкавъ избрише си челото,
И дълго гледа къмъ небото,
А то сивѣе мъгловито.
И слънцето желтѣй — сърдито:
Отъ югъ бухлатъ се облакъ дига,
Пълзи и вече го настига . . .
По-долу — вирнали главитѣ —
И други . . . Знакъ е — чуй пѣтлитѣ . . .
А гжски, около рѣката,
Защо — размахали крилата —
И тѣ сж — глупи — закрѣщѣли,
Какво ли сж орали, сѣли?

— Върни се, облако невѣренъ, —
Почакай, пакостнико черенъ,
Недѣля — двѣ . . . ела тогази,
Страшилище! —
Но облакъ лази,
Расте и вий снага космата,
Засланя слънце . . . Въ небесата
Тъмнѣй зловѣщо . . .
— Срѣдство нѣма! —
Ще бжде бѣда голѣма. —
На завѣтъ всичко се прибира,
Сърдцето тръпне — въ страхъ прѣмира,
Че горѣ — димъ и адски тътенъ . . .
Вихрушка . . . прахъ. Ей, сводътъ мжтенъ —
Продранъ — запалва се и — блѣсъкъ . . .
И още . . . пакъ . . .
— О, Боже! . . .
— Трѣсъкъ
Оглася планини, полета —

Аврама за брашно. А тоя не дава на вѣра . . . Не може, казва: кой знае кога ще получите заплата, а и моитѣ смѣтки сѫ забъркани . . . Добрѣ че се намѣриха добри приятели, та заеха на Тинко петь лева, а то . . . Както и да е, — върви когато има здравье, но когато нѣма . . . Ето, тая недѣля дѣтенцето му е лошо: между живота и смъртьта, дѣто се казва . . . И-и-ихъ, какво пълничко, хубавичко и пъргаво бѣше! . . . Като се върне Тинко вечерь, па го вземе на рѫцѣ, то се ухили и двѣ бѣли зѫбчета току изпъкнѫтъ. А като го задруса на колѣно, нá — като връбченце: пръха, пръха съ рѫчички . . . А при огнището, Божана шъта и бърза да приготви оскѫдна, но сладка вечеря, па ѝ е драго, драго . . . И на Тинко е драго. Ехъ, отруденъ е, — но като е весело въ кѫщи, сѣкашъ нови сили изблికватъ въ него . . .

А сега? . . . Игриво и здраво заспа дѣтето, оная недѣля, и на утрото — изведнѫжъ болно . . . Тича Тинко за доктора, а тоя — съ брада такава, голѣма, съ златни очила и гласътъ му като изъ бъчва . . . Като пише лѣкове, пухти и се мръщи, сѣкашъ че подига лопата съ въглища . . . — Възпаление, казва, на бѣлия дробъ . . . Малка надежда, казва, но слѣдвайте тия лѣкове . . .

И докторътъ подава на Тинко една книжка.

Тинко поема книжката, отива и дава на аптекаря двата лева, що му бѣха остали въ джеба, но нищо: дѣтето по-лошо отива . . .

Вчера отива пакъ при доктора и го моли да дойде безплатно: зеръ нѣма пробита пара . . . Че като изрева на срѣща му: ти, казва, ако си имашъ брада, трѣбва да си купишъ и гребенче . . . Тинко се връща у тѣхъ намусенъ и сълзитѣ му, хѫ-хѫ, ще закапѭтъ . . . Срѣща го Божана, а той се чуди, що да ѝ каже. Дѣтето все тъй си лежи съ затворени очи и тежко поима. Сегисъ-тогисъ се ококори: задави го кашлица; или ще погледне баща си и въ тоя погледъ сѣкашъ проглежда молба, укоръ . . .

Тинко си спомня за това и двѣ едри сиромашки сълзи се търкалятъ по очерненото му лице . . . Той бързо ги избрърсва съ рѫкавъ.

Спомня си, слѣдъ това за Божана . . .

Въ душата му се подига образа на миналото — на дѣтството . . . Но то е увито съ такава мѫгла, то е тъй безцвѣтно, безрадостно . . .

Искаше Тинко да учи, а баща му го натири съ бой и го даде по чужди врата. Мъкне вода, бави дѣца, а по нѣкога яде и безъ причина бой . . . Едвамъ се сдобива съ тая работа, но и тука огорчения, мѫки . . . Нито опранъ, нито закърпенъ, нито зарадванъ съ нѣщо . . . Търси той близка душа. И ето, намира я: срѣща се съ Божана . . . Едва година и половина има отъ женитбата. И все такъвъ животъ . . . Ехъ, баремъ тя да е охолна, а то . . . и тя тегли като кираджийски конь. — А колко е търпелива, горката ! . . .

Тая недѣля Тинко не внася нищо въ кѫщи: всички пари отидоха за лѣкове... Вземе тя дѣтенцето да го кърми и се прѣвива отъ болки. Нѣма млѣко... Зеръ, нѣма какво да хапне. Па и устата ѝ се сключили отъ милость, — цѣла нощь виси надъ дѣтето. Той вижда всичко и — тъй му капе на сърдцето . . . .

Лека-полека захваща да го налита дрѣмка. Той е уморенъ. Па и голѣмо пространство пущината... Осемъ тона вѫглища минуватъ прѣзъ рѫцѣтѣ му на день! А нощемъ не може да спи: сѣкашъ мравки лазѭтъ по тѣлото му. Ехъ, пъкъ тая нощь!... Дѣтето бѣше много лошо и не можа да мигне... А сега му се спи. На очитѣ му сѣкашъ камъни тежѫтъ. Машината еднообразно трака — сѣкашъ, го люлѣе въ люлка. Той заспива... Присѫня му се, че се връща отъ работа. Отруденъ и сърдитъ за нѣщо .. Влиза въ широка, свѣтла стая. Вѫтрѣ, на високъ одъръ, лежи дѣтето му мъртво, окичено съ цвѣтя. Божана, облѣчена хубаво, шъта нагорѣ-надолу и пѣе нѣкаква весела пѣсень... Това още повече го гнѣви... И той ѝ удря една плѣсница... Ей, чуди се жена му, такава плѣсница не ми е удряна! И се хваща за бузата...

Тинко се стрѣска изведнѫжъ, олюлява се напрѣдъ и се задържа за спирачката... Смутенъ отъ тоя чуденъ сънь, той разсѣяно се олавя за работа и вмѣсто да поддържа огъня, — разчуква вѫглища...

А машинистътъ стои като закованъ на едно мѣсто, и съ сериозно и угрижено лице наблюдава лошия пѫть... Машината върви съ усилена бързина. Частитѣ ѝ странно нѣкакъ си гърмѭтъ и навяватъ неопрѣдѣленъ ужасъ. Дъждътъ се усилва... Отъ нискитѣ върхове буйно се стичатъ порои и пълнѭтъ близкитѣ, до линията, междини. — И-и-хъ, пущината... Кому ли за главата си завалѣлъ? мъмри недоволно машинистътъ и гледа, какъ поройтѣ подравятъ вече и траверситѣ.

Тинко дочува тия думи, спомня си чудния сънь и нѣкакъвъ си смъртенъ студъ пролазва по цѣлото му тѣло...

Изведнѫжъ — едно ужасно сътрѣсение.

Машината съ глухъ ревъ рухна на долу по единъ високъ насипъ и се изгуби въ гѫсти облаци отъ пара... Чуха се, подиръ това, единъ слѣдъ другъ нѣколко остри трѣсъци: първитѣ вагони, пълни съ храни, се нахвъргаха въ пропастьта... Прѣдниятъ отъ пассажерскитѣ вагони се откѫсна и увисна въ въздуха. Пассажеритѣ се спасиха...

— Помощь! Помощь! отчаяно вика началникътъ на трена.

Отъ пассажерскитѣ вагони наизкачаха хора съ блѣдни, разкървавени лица и опулени очи. Тѣ тичаха, по плъзгавия насипъ, къмъ машината; нѣкои отъ тѣхъ падаха и пакъ ставаха.

Отъ машината снемаха вече машиниста съ мъртвешко лице и изгорени крака...

— Огнярьтъ ми, бѣдния ми огнярь!... Помогнете му!.. Той пропадна..., викаше той и жално скимтѣше.

Той е здравъ, обажда се нѣкой за успокоение.

Не... той пропадна; азъ го видѣхъ, но не можахъ да му помогна — възразява машинистътъ.

Но изведнѫжъ той падна въ несвѣсть. Прѣнесоха го въ единъ вагонъ и му залѣха ранитѣ съ нѣкаква жълтеникава течность.

Слисанитѣ пассажери се затекоха да разглеждатъ пакоститѣ отъ дъжда, който още продължаваше да вали....

— Ето тука е трѣбвало да се направи мостче — продума единъ.

— Я вижъ, обади се другъ, водата отъ дъжда се набирала и като нѣмала изходъ — подринала насипа.

— Ехъ, добавя трети иронично, нали трѣбва да се икономисатъ парици и за черни дни!...

А гѫстата пара надъ машината се бѣше дигнала вече.

Отидоха да видѫтъ, що е станало и съ Тинко... Той бѣше прѣмазанъ подъ машината. Всичкитѣ вѫглища отъ тендера се бѣха изсипали върху него. Само два крака, обути въ чизми, и едната рѫка съ разперени пръсти се виждаха...

МОЦАРТЪ И САЛИЕРИ

Драматическа поéма

Отъ А. С. Пушкинъ

СЦЕНА ПЪРВА.

(Стая.)

Салиери (самъ)

Ний всички казваме, че нѣма правда
Тукъ долу, на земята. Ала нѣма
И на небето правда. Туй за мене
Разбрано е, като основна гамма.
Родихъ се азъ съсъ пламенна любовь
Въ искуството; дѣте кога бѣхъ още
Азъ вслушвахъ се и се прѣхласвахъ цѣль
Въ тържественитѣ мощни звукове
На органа във нашʼта стара черква:
Азъ слушахъ, а неволно отъ очи ми
Течаха сладки сълзи. Много рано
Отшелникъ отъ живота станахъ азъ;
Надменно азъ отрѣкохъ вси науки
Далечъ отъ музиката, — та така
Да се прѣдамъ на святото искуство,
На музиката само. Трудна бѣ
По тазъ посока първата ми стѫпка.
Но азъ надвихъ на всичкитѣ несгоди:
Връхъ занаята, катъ на пьʼедесталъ
Искуството поставихъ азъ и станахъ
Занаятчия. Пръститѣ сдобиха
Съсъ трудъ подвижность суха и спокойна,
Ухото — точенъ и измѣренъ слухъ.
Азъ умъртвихъ звука, за да изучѫ
Искуството катъ трупъ. Съединихъ
Хармонията съ алгебрата азъ.

И чакъ тогазъ посмѣхъ да се прѣдамъ
На творческитѣ сладостни мечти:
Азъ почнахъ да творѭ, но тайно, скришно,
Безъ да посмѣѭ още да помислѭ
За слава. Често, цѣли дни затворенъ
Въ келията си тиха, азъ забравяхъ
Храна и сънь отъ творчески възторгъ
И сълзи, — а слѣдъ малко своя трудъ
Изгаряхъ азъ и гледахъ равнодушно,
Какъ мисъльта и звуцитѣ, родени
Отъ тозъ възторгъ, прѣвръщатъ се на димъ!...
Що казвамъ? Та кога великий Глюкъ
Яви се и откри ни нови тайни —
Плѣнителни, дълбоки, смѣли тайни! —
Нима азъ не захвърлихъ всички знанья
Прѣдишни, къ които бѣхъ живѣлъ
И на които пламенно бѣхъ вѣрвалъ —
Нима ги не захвърлихъ и не тръгнахъ
Безропотно слѣдъ него, катъ човѣкъ,
Що е изгубилъ пѫтя и обратно
Насоченъ е отъ първий минувачъ?
Най-послѣ съ тѣзъ усилья свръхчовѣшки
Достигнахъ до висока степень азъ
Във безграничното искуство. Ето
И славата най-сетнѣ се усмихна:
Азъ бѣхъ намѣрилъ въ чуждитѣ сърдца
Съзвучия на своитѣ създанья.
Азъ бѣхъ честитъ — и мирничко се радвахъ
На своитѣ трудове, успѣхи, слава;
А радвахъ се азъ и на тържествата
На своитѣ другари по призванье.
Не! никога не съмъ завиждалъ азъ!
О, никога! — нито кога Пиччини
На парижанина слуха плѣни,
Нито когато звуцитѣ начални
На Ифигения чухъ първи пѫть.
Кой би казалъ, че гордия Сальери
Е нѣкога прѣзрянъ завистникъ билъ!
И стѫпкана отъ хората змия —
При-живѣ прахъ за бѫдѫщитѣ дни!
О, никой!... Ала днесь азъ самъ ще кажѫ —

Днесь азъ завиждамъ — и завиждамъ азъ
Мѫчително, дълбоко. — О, небе!
Дѣ правдата, когат' священий даръ,
Когато геният не е награда
За пламенна любовь, за трудъ усиленъ,
За самоотреченья и молитви —
А озарява праздната глава
На тозъ безумецъ веселъ?... Моцартъ, Моцартъ!

Моцартъ.

Аха! Видѣ ме, дявола! Да знайшъ
Какъвъ сюрпризъ ти бѣхъ приготвилъ...

Салиери.

Какъ!
Ти тука ли си билъ!

Моцартъ.

Туку що идѫ.
Азъ бързахъ съ нѣщо новичко при тебе.
Ала вървѭ изъ пѫтя азъ и чувамъ
Въ една кръчма цигулка... Ехъ Салйери,
Едва ли иѣкога си видѣлъ ти
По-смѣшна работа!... Слѣпъ цигуларь
Тамъ свирѣше voi che sapete. Прѣлесть!
Не се стърпѣхъ, и ей че ти го водѭ
Съ искуството си той да угости
И тебѣ.

(Влиза единъ слѣпъ старецъ)

Я, старче, посвири ни нѣщо
Отъ Моцарта.

(Старецътъ свири една ария изъ Донъ-Жуана; Моцартъ се смѣе.)

Салиери.

Ти можешъ да се смѣешъ
Тъй весело!

Моцартъ.

Ахъ, друже! Та нима
Не е за смѣхъ?

Салиери.

О не! не е за смѣхъ!
Не е за смѣхъ, кога зографъ негоденъ
Мадонитѣ на Рафаела плѣска;
Не е за смѣхъ, кога прѣзрянъ палячо
Мърси съ пародия Алигиери.
Върви си старче!

Моцартъ.

Чакай малко. Дръжъ,
Да пийшъ за мое здраве.

(Старецътъ излиза).

Ти, Салйери,
Не си добрѣ май днесь. Да те оставѭ,
А че намина-щѫ по-сетнѣ пакъ.

Салиери.

Що ново, казвашъ, че си билъ написалъ?

Моцартъ

Ехъ, — дреболия. Миналата нощь
Безсъницата пакъ ме позамѫчи —
Та идватъ ми въ главата двѣ-три мисли,
Които днесъ нахвърляхъ. Твойто мнѣнье
За тѣхъ да чуѭ искахъ азъ; но тебе
Това ли грижа ще ти е сега.

Салиери.

Ахъ Моцартъ! Моцартъ! — Сѣдай; азъ те слушамъ.

Моцартъ (сѣда при пияното).

Тогава... Прѣдстави си... но кого?
Напримѣръ мене... само малко пó-младъ...
И още — прѣдстави си, че съмъ влюбенъ,
Но мъничко... Та че съсъ мойта мила —
Или дори съ приятель — съ тебе, напримѣръ...
И азъ съмъ веселъ... Изведнѫжъ тъма
Внезапна и видения гробовни...
Но слушай по-добрѣ. (Свири

Салиери.

И ти бѣ тръгналъ
При мене съсъ туй чудо, и можа
Да се запрешъ прѣдъ нѣкаква кръчма,
Да слушашъ тозъ негоденъ цигуларь!
Ахъ Боже!... Моцартъ, ти си недостоенъ
За себе си!

Моцартъ.

Нима ти се харесва?

Салиери.

Каква неизмѣрима глѫбина.
И мощь, и стройность, и безумна смѣлость!
Ти богъ си, Моцартъ — и не подозирашъ!
Но азъ го виждамъ, азъ!

Моцартъ.

Така? Ехъ, може...
Но богътъ днесъ е гладенъ като вълкъ.

Салиери.

Я чакай: да обѣдуваме двама
Въ гостилницата Златенъ Левъ.

Моцартъ.

Съгласенъ;
На драго сърдце. Ще отидѫ само
Да кажѫ на жена си да обѣдва
Безъ мене днесъ.

Салиери.

Но чакамъ те; помни! —
Не! повече не могѫ се противи
На орисията си: азъ избранъ съмъ
Да го запрѫ на пòлвинъ пѫть, а то
Не само мене застрашава той,
Не само мойта бѣдна, глуха слава:
Изгубени сме всички, всички ние,
Жреци на музиката... Цѣла нощь
Азъ мислихъ салъ: Ще ли достигне той
Отъ тая по-голѣма висота?

И ще ли да повдигне съсъ това
Искуството? Не! Той не ни оставя
Наслѣдникъ, та да не отпадне то,
Кога изчезне. А тогасъ що полза
Отъ него? Като нѣкой херувимъ
Изпѣ той нѣколко небесни химни —
Но салъ за да възбуди тукъ у насъ,
Чадата жалки на праха, безкрило
Желание — и пакъ да отлети!
Тогасъ лети! — по-харно часъ по-скоро!
Ей нà отровний сокъ — послѣдний даръ
На моята Изора. Осемнайсетъ
Години азъ у себѣ си го носѭ, —
И често е за менъ животътъ билъ
Несносна рана, и седѣлъ съмъ често
Съ безгрижния си врагъ азъ на една
Трапеза — ала нивга се не вслушахъ
На изкушението въ сладкий шепотъ, —
Макаръ страхливецъ да не съмъ, макаръ
Обидата да чувствувамъ дълбоко —
И да не ми е много милъ животътъ.
Но азъ отлагахъ. Азъ жедувахъ често
За смърть, за гробъ . . . Но мислѣхъ си: Защо
Да се простѭ съ живота? — може би
Той ненадѣенъ плодъ ще ми даде;
Възторгъ и вдъхновенье може би
Нощь творческа ще посѣтѭтъ; или
Новъ нѣкой Глюкъ ще се яви — и пакъ
Отъ дара му азъ ще се насладѭ . . .
Като пирувахъ съ госта си умразенъ
Азъ мислѣхъ си: ще видѭ може би
У него врагъ надменъ; обида смъртна
Сърдце ми може би ще нарани —
Тогава нѣма даромъ да пропаднешъ,
О, даръ безцѣненъ мой. И правъ съмь билъ!
Азъ найдохъ най-подирѣ своя врагъ, —
А Хайденъ новъ съ възторъ ме упои!
Часътъ дойде! О, даръ на любовьта,
Излѣй се днесъ във дружеската чаша.

СЦЕНА ВТОРА.

(Гостилница. Отдѣлна стая, съ пиано).

Моцартъ и Салиери (на масата).

Салиери.

Защо си тъй умисленъ днесъ?

Моцартъ.

Умисленъ?
О, не!

Салиери.

Ти, Моцартъ, нѣщо си тревоженъ . . .
Обѣдътъ е добъръ, виното — прѣлесть,
А ти се мръщишъ.

Моцартъ.

Да ти се признаѭ:
За Requiem-а си се азъ тревожѫ.

Салиери.

А! Requiem ли съчинявашъ пакъ?
Отдавна ли?

Моцартъ.

Отъ три недѣли вече.
И колко страненъ случай . . . Но нима
Не съмъ ти казвалъ?

Салиери.

Не.

Моцартъ.

Тогава слушай:
То бѣше тъкмо прѣди три недѣли.
Завръщамъ се азъ късничко дома
И казватъ ми, че нѣкой-си ме търсилъ.
Кому ли пъкъ ще е притрѣбвалъ Моцартъ?
Си мислѭ. — А на другий день ми казватъ,
Че пакъ ме дирилъ сѫщиятъ човѣкъ.
На третий день играѭ азъ съ дѣтето
Изъ стаята — повикватъ ме. Излизамъ:
Прѣдъ мене се явява господинъ

Облѣченъ цѣлъ въвъ черно; съсъ поклонъ
Порѫчва той учтиво Requiem,
Покланя се повторно и изчезва.
Азъ сѣдамъ и захващамъ да го пишѫ;
Но отъ тогава вече ни еднѫжъ
Не се вѣсти тозъ черенъ господинъ.
И мене ми е драго: азъ не искамъ
Съ тозъ трудъ тъй скоро да се раздѣлѭ,
Макаръ че Requiem-ътъ е готовъ.
Но между туй отъ него день . . .

Салиери.

Какво?

Моцартъ.

Ехъ, съвѣстно ми е да се признаѭ . . .

Салиери.

Въвъ що?

Моцартъ.

Ти знаешъ ли, че отъ тогава
И день и нощь тозъ черенъ господинъ
Не дава ми покой? Навредъ слѣдъ мене
Се носи той, катъ сѣнка. Ето нá,
И въ тазъ минута азъ го виждамъ тука,
Помежду насъ.

Салиери.

Какъвъ дѣтински страхъ!
Далечъ тѣзъ черни мисли! Бомарше
Ми казваше: „Знай туй отъ менъ, Салйери,
Когато те нападнѫтъ черни мисли —
Цѣрътъ му е шампанското: една
Бутилчица; или прѣпрочети
„Женитбата на Фигаро“.

Моцартъ.

Да! — Близъкъ
Приятель тебъ ти бѣше Бомарше.
За него ти Таррара съчини.
Да . . . Има тамъ единъ такъвъ мотивъ . . .
Азъ всѣкога повтарямъ го, когато

Съмъ повечко щастливъ... Ла, ла, ла, ла...
Ахъ истина ли ще да е, Салйери,
Че Бомарше ужъ нѣкога отровилъ
Незнамъ кого?

Салиери.

Не вѣрвамъ. Хорски думи:
За тая работа той билъ би смѣшенъ.

Моцартъ.

Да. Той е гений, като тебъ и менъ,
А гений и злодѣй сж два врага
Непримирими.

Салиери.

Вѣрвашъ ли го ти?

(Пуща отрова въ чашата на Моцарта.)

Да пиеме!

Моцартъ.

За твое здраве, друже —
И да живѣе искренний съюзъ
Що свързва Моцарта и Салйери —
Двѣ чáда на хармонията.

(Пие).

Салиери

Чакай!
Почакай!.. Ахъ, ти пи! ти пи!.. безъ мене?

Моцартъ (хвърля сервиетката си на масата).

Нахранихъ се и днесь.

(Отива при пияното).

Сега, Салйери,
Послушай моя Requiem. (Свири).
Ти плачешъ?

Салиери.

За първи пжть тѣзъ сълзи азъ проливамъ...
Ахъ, какъ приятно е и какъ боли:
Като че съмъ извършилъ дългъ свещенъ, —
Като че е цѣлебенъ ножъ отрѣзалъ

Отъ тѣлото ми членъ отдавна боленъ!
Ахъ Моцартъ, Моцартъ, тѣзъ сълзи́ . . . недѣй,
Недѣй ги забѣлѣзва, брате мой,
А продължавай, бързай да на́ситишъ
Душата ми съ тѣзъ дивни звукове...

Моцартъ.

Да бѣха всички чувствували тъй
Хармонията! Ала не: тогасъ
Свѣтътъ не могълъ би да сѫществува,
Защото никой се не би погрижилъ
За нуждитѣ на дѣлничний животъ,
А всѣки се изцѣло би отдалъ
На волното божествено искуство!
Ний малко сме, избранници щастливи,
Отшелници отъ користний животъ
И на прѣкрасното жреци достойни.
Нали така? — Но азъ съмъ днеска боленъ,
Тежи ми нѣщо. Ще отидѫ въ кѫщи
Да поотдъхнѫ малко, да поспѭ.
Прощавай.

Салѝери.

И до виждане!

(Самъ).

До вѣка
Ще спишъ сега ти, Моцартъ!.. Но нима
Той право каза — и нима не съмъ
Азъ гений? „Гений и злодѣй сѫ два
Непримирими врага...“ Не! Лъжа!
А Микела́нджело? Или е басня
То на безсмислената тѫпа сганъ —
Или е клевета, че билъ убийца
Безсмъртниятъ творецъ на Ватикана?!

Прѣвелъ **Кирилъ Христовъ.**

Идиотъ

Очеркъ отъ **Н. Г. Данчовъ**

Автору „Ночей безсонныхъ“ —
моему дорогому другу К. К. Кесякову.

Навелъ напрѣдъ кѫдра глава, вървѣше изъ уличката самъ — той, Луко: шеснайсетгодишно момче, прѣзъ зимата още ученикъ отъ петия классъ, а сега писарь въ мировото сѫдилище. Бѣше надвечерь и слънцето, прѣзъ разпокѫсанитѣ пухести облаци, хвърляше червени лучи, които въ тази крайрѣчна уличка ставаха още по-червени — защото отъ двѣтѣ ѝ страни се редѣха низки кѫщици, измазани съ червена пръсть, размѣсена съ слама и покрити съ още по-червени керемиди.

Луко вървѣше, пъхналъ рѫцѣ въ джобове и гледаше само въ нееднаквитѣ камъни, съ които бѣше послана уличката. — Него пакъ го оскърбиха, но този пѫть най-жестоко, най-жестоко . . . . прѣдъ нея . . . . Сега и тя вече знае всичко, сега и тя ще гледа на него тъй, както всички . . . . Боже, Боже! Тя — русичката, съ отрѣзаната, пустната коса, веселичката съ малки, мижавки и тъй мили очици, всѣкога облечената въ вишнево Тинка, неговата отскорошна съсѣдка — и тя вече знае че майка му се опива, че ходи въ кръчмитѣ, че стои до кѫсно тамъ . . . . и пие, и пѣе, и играе съ разни файтонджии, касапи, турци . . . . Тинка може би и още знае вече . . . . Тѣ може би тамъ все за туй говорѭтъ . . . . Тѣ останаха на тихото, безлюдно мегданче, дѣто обикновенно се сбираха надвечерь ученицитѣ и ученичкитѣ отъ махлата и едни играеха, други говорѣха, други се прѣпираха, а други . . . . се любуваха . . . — Тѣ останаха и продължиха да говорѭтъ за майка му . . . тѣ наистина все още говорѭтъ . . . И сега — сега той вече загубва и Тинка — хубавата, добрата Тинка.

Какъ ли гледа вече тя на него? Какъ ли е срамно ней, че е говорила тъй често съ Луко и че го е харесвала . . .

Той може да я загуби . . . А тъй е мила тя. Устничкитѣ си — какъ ги притваря, та тихость, благость показватъ . . . а погледътъ ѝ . . . а тънкитѣ ѝ рѫчици . . . — Той дори обича и това, дѣто ноктитѣ ѝ не сѫ изрѣзани и изчистени . . . И то ѝ прилича, нѣкакъ — чернитѣ ивички.

Луко излѣзе на рѣчния брѣгъ — наслапъ съ гѫста, яснозелена трѣвица, набоденъ съ върби и изрѣзанъ съ много заливчета. Рѣката бѣше широко разлѣна и по нея плуваха малки островчета, всички рошави, зелени. А оттатъкъ се видѣше махлицата, сбрана отъ ниски кѫщици и колиби. Видѣше се и запустялата джамия, надъ която щъркели бѣха свили гнѣздо. Сега срѣщниятъ брѣгъ, прѣдъ горящия въ пурпуръ западъ, изглеждаше като грамаденъ, черъ гребенъ съ нееднакво почупени зѫбци.

Луко сѣдна на самия край на брѣга съ спуснати надъ водата крака, свали капелата си и се облегна назадъ на рѫцѣ. — Защо Вълко бѣше тъй злобенъ и немилостивъ, та разказа за майка му? . . . Съ нищо той не му даде поводъ . . . Прѣдъ Луко и сега сѣкашъ стоеше Вълко съ своето изкривено отъ ядъ лице и като че говорѣше устата му дебело: „Ей, ти, Бухалъ, какво се тикашъ насамъ-нататакъ — иди ти вижъ да не се е насмукала майка ти пакъ! Бари да е отрѣзнявала нѣвга! Ей, снощи, като минавахъ край кръчмата на Станчо, гледамъ вѫтрѣ майка му на една маса съ файтонджии . . . Ухъ, каква майка има — пияница . . .“ И това — всички го чуваха . . . . и това — и тя го чуваше . . .

Наговори му тъй Вълко, защото го прѣзира. А прѣзиратъ го Луко всички . . . всичко! . . . Той знае много-добрѣ, че офицерката Иванка не пуща синоветѣ си да се сбиратъ съ него. Еднѫжъ той я дори чу да говори: „Майка му е пияница, не е добра жена, и той не е добъръ“. — Много ясно той съзнава, че всички го отбѣгватъ . . . Може все за туй . . . а може и за друго — защото ходи нечисто . . . или . . .

Като виждаше всичко това, Луко почна самъ да се усамотява. Разхождаше се тамъ, дѣто никой не ходи. Въ училището той сѫщо се примѣсти самъ на чинъ, на края, и взе да избѣгва участие въ разговори, спорове, игри . . . Най-напрѣдъ правѣше туй само отъ болка, а послѣ почна да се страхува отъ всички — като че тѣ постоянно му се пасмиваха, говорѣха недобро за него. И лицето му доби плахъ изразъ. Тогава взѣха да го наричатъ лудъ . . .

Тежко му бѣше на Луко, ахъ какъ тежко . . . Но, Божичко, никога той нѣма да забрави тази горчива дума, която чу отъ учителя Вичевъ. — Еднѫжъ той дигна на урокъ Луко, а Луко бѣше неприготвенъ и много се смути; Вичевъ тогава се приближи-приближи до него, втрѣнчи своитѣ голѣми, исхвръкнали на вънъ и всѣкога лъскави, много лъскави очи въ неговитѣ и, като мислѣше за нѣщо, попита го: „Ти защо не си знаешъ урока . . . ?“ Попита го съ такъвъ гласъ, като да не искаше отговоръ. Луко прѣмисли: „Навѣрно прѣдполага, че ми е побъркала мама . . . тя, истина, и снощи бѣше пакъ . . . . но . . . не . . . “ — „Не!“ — отговори той на учителя смутено. А тоя, като все повече втренчаше очи и го изглеждаше нѣкакъ особно, попита: „Какво „не“ . . . какво „не“ ?“, пакъ нѣкакъ глухо. Подиръ това той тихо рѣче: „идиотъ“ и лицето му изобрази съжаление и прѣзрѣние. И прѣкрачи, но веднага се запрѣ, извърна се, взрѣ се още еднѫжъ въ Луко и повтори: „идиотъ“! — Луко не разбра думата, но по тона, съ който я произнесе учительтъ и по израза на лицето му, помисли, че навѣрно значи нѣщо лошо — че е синъ на пияница, да . . . или — . . . кой знае . . . И му стана болно. Но когато отиде въ библиотеката и видѣ въ рѣчника що значи тя — стана му много, много болно . . . .

И отъ тогава, колкото и да готвѣше Луко уроцитѣ на Вичевъ, когато тоя го дигнѣше за изпитъ, той все не отговаряше . . . Губѣше той мислитѣ си, може би, защото учительтъ го гледаше всѣкога тъй страшно и тъй съжалително. Луко въ такъвъ случай все помисляше: „Дали, Боже, не съмъ идиотъ?“

А еднѫжъ, когато учительтъ по история разказваше, колкото и да се мѫчеше Луко да не мисли за майка си, а да внимава — все за нея мислѣше и нищо не запомни отъ урока . . . Тогава той съ страхъ се попита: „Дали, истина, не съмъ идиотъ?“.

И той често-често вече почна да прѣмисля това — дали не е идиотъ.

А изключиха за една година Луко отъ гимназията ето защо: всѣка утрина, като отваряше той своя чинъ, виждаше отдолу му написано отъ сина на кмета Йовчевъ съ тебиширъ думата: „пияничка“. Луко знаеше, че това е за майка му, но нищо не отговаряше, а всѣкога я заличваше. Това се продължаваше тъй близо мѣсецъ . . . Но една утрина, когато видѣ нарисувана и женска глава, не стърпѣ и даде два плѣсника на кметския синъ. Йовчевъ се оплака на класния учитель, който, макарь Луко да му обясни всичко, почна да го ругае и да говори, че щѣлъ да го прѣдстави въ съвѣта. Тогава Луко високо му каза: „Вий, господинъ учителю, сте несправедливъ — Вий не правите забѣлѣжка на Йовчевъ, защото баща му е кметъ!“

За тѣзи му думи го изключиха.

Той тогава пакъ си рѣче: „Азъ не трѣбаше да отвръщамъ тъй на учителя, но азъ съмъ идиотъ, затова не се въздържахъ . . . “

И сега Луко пакъ поклати глава: „идиотъ съмъ“.

На нѣколко крачки отъ Луко минаха патици. Той ги изгледа и прѣмисли: „Защо Боже, азъ не съмъ патица? Тогава за нищо не бихъ се грижилъ, нѣмаше какво да ме мѫчи . . . Или, по-добрѣ, защо не съмъ дърво? Върба напримѣръ? . . . Върбата не може да бѫде идиотъ.

Ахъ, всичко е хубаво, само човѣкъ да не бѫде идиотъ!

И веднага подиръ това си спомни пакъ за Тинка. — Той трѣбаше да отвърне на Вълко! . . . Той можеше, защото баща му е крадецъ: кралъ е държавни пари, а и това е лошо . . . Той можеше съ него да му отговори . . . А не го направи, защото не се сѣти . . . А не се сѣти — защото е и-ди-отъ . . .

Дали за това? . . . Не, защото не е мстителенъ . . . и защото се страхуваше да не го оскърби още повече Вълко . . . М-м, а дали и идиотитѣ не сѫ мстителни и страхливи? . . . Ахъ! . . . Да! . . . Струва му се, челъ е, че великитѣ хора сѫ мстителни . . . слѣдователно . . . Ахъ, не — отъ добрина той не отвърна на Вълко! . . .

Луко набърчи своето жълто като лимонъ лице и задавено се изкашли — болѣха го гѫрдитѣ. Смрачаваше се и хладенъ вѣтрецъ почна да лъхти; сѣкашъ се повдигаше отъ водата.

Тѣ навѣрно вече не сѫ тамъ, кѫсно е . . . Тинка — тя мисли сега за него . . . Да, Луко нѣмаше да скрие отъ нея нищо, но щѣше да ѝ го разкаже, когато тя разберѣше него самия по-добрѣ . . . Тогава тя би погледнала на него малко пó инакъ. — А какъ ли е добрѣ да има човѣкъ една близка душа, на която всичко да разкрива.... и която да го разбира... Истина!... Тинка е тъй мила, тъй умна... Тъй добра е тя!... Той я загуби, загуби!... Вълко го усрами... усрами... усрами!!...

И Луко се взрѣ въ водата подъ него, която вече бѣше черна. Тишина! — въ тишина глъхнѣше всичко наоколо. Татъкъ рибарска лодка се хлъзгаше по черната повръхность безшумно и сѣкашъ това още повече вмъртвяваше въздуха. Луко потри чело еднѫжъ, потри го пакъ по-силно и помисли — да скокне ли?... — Та що?...

Но бързо хрипна и почти гласно заговори:

— Мамо, ти, ти ме мѫчишъ постоянно... Ти ме срамишъ... Защо пиешъ?... Защо?... За-що?? Ти ме правишъ и да ставамъ лудъ... Ти ме правишъ и да ставамъ — идиотъ...

Той махаше рѫцѣ.

А тамъ нѣкѫдѣ свирѣше солдатска трѫба; чуеше се едва и да тракатъ щъркели...

Когато Луко стигна у дома си, часътъ бѣше деветъ. Свѣтѣше се само въ стаята на Питковъ, чиновникъ, който отъ два мѣсеца живѣеше съ наемъ у тѣхъ. Луко обиколи стаитѣ, готварницата — майка му я нѣмаше. Той запали лампа и седна до отворения прозорецъ. — „Тя ще е отишла пакъ.... но толкова късно?...“ — А!... Какво е това? Нейниятъ гласъ?... На майка му?... —Да, тя се смѣе въ стаята на Питковъ... но какъ!!... Защо тя тъй се смѣе?!

Въ Питковата стая и такъвъ смѣхъ!... И не иска да знае, че той, нейниятъ синъ, може да си дойде всѣка минута!... — Сега едва Луко се досѣти, че тази вечерь нѣмаше да си дохожда рано; той бѣше обадилъ туй на майка си...

Но, Боже, какъ се смѣе?!... Той никога не е чувалъ тя тъй да се смѣе — много провлечено и нѣкакъ задавено. Тракатъ се и чаши — тѣ пиѭтъ...

Да отиде ли да послуша? Това не е добро! Защо? — Докатъ Луко размишляваше, тѣ за нѣщо високо заговориха, па изведнѫжъ и двама почнаха громко да се смѣѭтъ. И неусѣтно той дойде до вратата на Питковата стая и даде ухо. — Тѣ вечеряха и пиеха.

— „Азъ за тебе дойдохъ да живѣѭ тукъ“ — каза Питковъ съ пиянски гласъ.

Тя се засмѣ, все тъй особно . . .

— „Ти си хубава, знаешъ ли? — ти си много хубава . . .“

— „И ти . . . ахъ! . . .“ — това говорѣше тя, майка му . . . Майка му!!!

Луко отпустна глава и заплака. И дойде въ стаята си, хвърли се на кревата и горко заплака „Мамо, мамо...“ — повтаряше само тихо въ плача си той.

Когато втори пѫть отиде да послуша — тѣ още пиеха и говорѣха, но тъй неясно, щото нищо се не разбираше. Най-послѣ Питковъ каза по-високо:

— „Такова — да излѣземъ . . ., а ти му кажи послѣ на Луко, че . . . такова, на циркъ, а? . . .“

Луко избѣга въ другата стая. Треперящъ цѣлъ, той не знаеше дѣ да иде, що да стори . . . Да се обади ли на майка си? . . . Да се скрие ли? . . . Да се прѣстори ли, че нищо не знае? . . . — Тя иде . . . Що да направи? . . —

Той се хвърли пакъ на кревата и се зави прѣзглава.

Майка му, тежко стѫпяща, влѣзе въ стаята. Въ начало тя не забѣлѣжи Луко. Търси тя нѣщо въ долапа, другждѣ и — когато да излиза, видѣ го. Тя се посѣпна, поозърна и, като прѣдположи, че той спи — излѣзе на пръсти.

Луко плачеше, завитъ. „Мамо, мамо, какво правишъ ти, мамо? Азъ съмъ ти синъ . . . Тате лани умрѣ . . . мамо, какво правишъ? . . .“

— Ти спишъ ли, Луко? — провлечено попита майка му, надвесена надъ него. На това я подучи Питковъ.

Луко се стрѣсна и се разкри. Лъхна го задушителенъ дъхъ на вино и чесънъ.

— Ний ще отидимъ . . . съ Питковъ на црикъ. Ти спишъ ли? Спи си, мама! . . .

Луко се поизвърна и прѣзрително я погледна. . . — но се просълзи и тихо я повика. Тя не го усѣти.

Подиръ Луко чу какъ тѣ излѣзоха, чу какъ притвориха вратата и слѣдъ това я заключиха. . . .

— Тѣ, значи... отидоха... той — Питковъ и тя — неговата майка...

Луко се разкри съвсемъ и седна на кревата. Но веднага стана... — Тѣ сега отиватъ.... Какво да направи той?... Да се спустне ли, да ги застигне, да се хвърли върху майка си и да я върне? Ако не отиде... — Той прѣкрачи. — Но, Боже, той да каже на майка си!... Послѣ какъ ще я гледа?... Тя най-послѣ му е майка... Или пъкъ — само отдалече?... — Той се запрѣ... Какво да направи?... Какво? — Той пукаше пръсти.

Сега — що ли прави сега Тинка?... — Хмъ, Тинка... Какво е Тинка?... Какво има у нея?.. — Тя му се видѣ смѣшна.

И бързо неговото жълто, дълго, сплѣскано отъ странитѣ и заострено къмъ брадата лице, почна да става по-дълго. Той примига, примига, поиздигна вѣжди и седна на единъ столъ до масата. — Лампата бѣше високо отворена и кадѣше.

Какво е Тинка?... Какво е майка му?... Какво е Питковъ?.. Какво е той?.. Всички сж хора. Послѣ: Тинка и майка му сж жени, а Питковъ и той сж мжже...

Слѣдъ това Луко издълбоко пое и лицето му стана още по-дълго. — Но Тинка, ако се залюби съ Луко и родителитѣ ѝ се научжтъ — тѣ ще ѝ се каратъ...

Но все пакъ струваше му се нѣкакъ, че майка му върши друго, той друго... — Да, майка му има синъ... Да, синъ.... Тъй, но пъкъ Тинка е още много малка, а и той.. е много младъ... — Затова и едното е запрѣтено, затова и другото.

Но той къмъ Тинка има само любовь.. чиста ... Какъ чиста любовь? Нима не е помислялъ лошо за Тинка? — Помислялъ е! Хмъ, той е помислялъ не само за нея... И за офицерката... и за...

Значи, Луко не билъ съвсѣмъ чистъ.. Да, той е правилъ и друго — когато вечерь ходѣше да гледа прѣзъ дупчицата на чернитѣ дебели пердета тамъ... Дори нѣкога е оставалъ много до кжсно... И когато баща му го питаше, кждѣ се е бавилъ, той лъжеше: казваше, че е ходилъ у нѣкой приятель. Значи, лъжеше. —

Вижъ, колко запрѣтени работи е вършилъ той!!.. А до сега не е помислялъ за тѣхъ!.. Той се зимаше за съвсѣмъ чистъ, за невиненъ.... А не билъ...

Има ли право той да сжди майка си? Може да сжди само този, който е чистъ!...

А той не е чистъ!..

Лампата почна много да кади и стъклото се пукна. То бѣше съвсемъ черно вече и пропущаше червеникава свѣтлина.

Но майка му сега е... — спомни си той — сега е съ Питковъ... неговата майка, която го е родила, която го е гледала толкова врѣме, която го е милвала, която го пере, която му готви да ѣде . . .

Луко затрепера пакъ силно — той искаше да излѣзе, да ги намѣри . . . безъ друго да ги намѣри . . . Тя му е найпослѣ майка . . . Но дѣ сѫ тѣ? Дѣ ще ги търси? . . .

Ахъ, що мисли той. . . Той е идиотъ! Инакъ би спрѣлъ майка си и би крѣсналъ на Питкова още одевѣ, когато тѣ бѣха тукъ . . .

Кръвьта му рукна къмъ главата и жилитѣ надъ ушитѣ му почнаха силно да щракатъ.

Боже мой! И той върши запрѣтени работи, и майка му. Но той скришомъ ги върши, затова никой го не осѫжда . . .

Но тъй Луко е по-голѣмъ прѣстѫпникъ, защото и лъже... Той е прѣстѫпникъ, първо, защото върши запрѣтено, второ — защото лъже, че не прѣстѫпва.

Боже, право ли мисли той? . . . — Ушитѣ му тъй силно вече щракатъ . . . Той не знае какво мисли — той е идиотъ . . .

Тъй, работата е въ това — човѣкъ да не желае да върши запрѣтеното, нито да помисля за него. И едната мисъль за прѣстѫпление — е прѣстѫпление. Значи, човѣкъ не трѣба и да пожелава запрѣтеното . . . и да не помисля за него . . .

А може ли такова нѣщо? . . . Луко туй не може . . . А кой знае колцина могѫтъ . . .

Тогава? . . . Тогава? . . . —

А защо всички говорѭтъ, а защо всички осѫждатъ? . . .

Ами кое е запрѣтено? Защо е запрѣтено? Отъ кого?

Ахъ, какви мисли — той е идиотъ! . . .

А майка си — трѣба да я намѣри непрѣменно . . . Инакъ какъ ще я гледа утрѣ? . . .

Какво да прави? — Той е идиотъ; майка му не е добра; Тинка . . . не може вече; той нѣма да слѣдва въ училище . . . значи все писарь . . . и другаритѣ му ще го подигравать.

Съ сключени челюсти и стиснати рѫцѣ Луко погледна ръждивия ножъ въ панерчето за хлѣбъ.

Да, той не може да види вече въ лице майка си и за това... ще се самоубие! И още защото е идиотъ! И — защото Тинка е загубена за него вече! — Защо тогава да живѣе? Да бѫде само писарь? . . . и идущия мѣсецъ, и по-идущия, и до година? . . . — Луко закрачи нервно изъ стаята. Послѣ се спрѣ и се огледа.

Тъй, съ ножъ — не може да го навре изъ единъ пѫтъ до сърдцето си ... А! Така! — прѣзъ халката на тавана ще прѣкара вѫже, за вѫжето ще привърже тежъкъ камъкъ. Луко ще легне отдолу и ще закрѣпи тъкмо надъ сърдцето си остъръ ножъ. Послѣ съ другъ ще отрѣже вѫжето, тежкиятъ камъкъ ще падне върху ножа, ще го забие въ сърдцето му и — свършено ...

Луко полусъзнателно построи машината и полусъзнателно легна подъ нея. Ножътъ бѣше закрѣпенъ надъ сърдцето му съ крайшникъ хлѣбъ.

Сега трѣбва съ другия ножъ да се отрѣже вѫжето ... и — свършено ...

Въ ушитѣ му щракаше силно-силно ... Да го отрѣже ли? ... — Той трѣбва да го отрѣже, той трѣбва да умре, защото е идиотъ. Ако не бѣше идиотъ, той не би лежалъ сега подъ този камъкъ ...

Но ако го отрѣже, значи подирѣ той нѣма вече да живѣе ... Нѣма да гледа този свѣтъ ... и тази стая. Този камъкъ и това вѫже ще останѫтъ, значи, и подиръ него. Тинка — и тя ще бѫде жива, и ще ходи, и ще ѣде ... — Тинка съ вишневата рокля. Ами той не е видѣлъ още всичко. Но като е идиотъ ... Срамътъ ... другаритѣ ... майка му... кан-це-ла-ри-я-та . . .

Луко силно затрепери ... Камъкътъ се люлѣеше надъ него ... Прѣдъ очитѣ му почна да тъмнѣе ... Камъкътъ взе да чернѣе и да расте.

Чу се шумъ отвънъ. Вратата се отключи и отвори ... — Луко смѫтно схвана шума. Но той позна прѣсипналия гласъ на майка си. Тѣ идѫтъ ... Майка му и ... Идѫтъ! ...

Прѣдъ очитѣ му съвсѣмъ причернѣ.

Луко рѣзна вѫжето; още еднѫжъ; камъкътъ тупна върху му ....

Луко охна и се загърчи ...

А майка му, пияна, се кискаше отвънъ ...

ЕСЕННИ ПѢСНИ

От **Гр. Лютаковъ**

I.

Първий день на есеньта —
Вѣстникъ тихъ на жалби и униньe...
На човѣкъ е даденъ земенъ дѣлъ —
Цѣлъ животъ въ неволя да го мине.

Днесь печаль, а утрѣ суета
Въ други день страданье безъ причина.
Лутанье, клатушканье безъ цѣль
Изъ живота, като прѣзъ пустиня.

Първий день на есеньта!
Колко скърбь и мисли ми навява —
Радость ли, иль скръби на свѣта
За напрѣдъ ми, Боже, прѣдвѣщава?

II,

Нечакано нещастье постигна ме сега,
Кога мечтаяхъ за радость
И стана ми живота — убийственна тжга;
А хубавата младость
Тъй скоро заминава, изгубва се за менъ,
Азъ гледамъ зашеметенъ:
Наоколо бушува животътъ разяренъ
Сърдитъ и непривѣтенъ! . . .

III.

Изгрѣй о, слънце благодатно,
Изплувай срѣдъ сиянье златно
Природата да се засмѣй —
Дотѣгнаха ми вечъ мъглитѣ:
Сърдце азъ носѭ във гърдитѣ
Кое за свѣтлина купнѣй! . . .

IV.

Въздищай, ала не плачи,
Че малодушье сѫ сълзитѣ;
Запазени, на бисеръ тѣ
Прѣвръщатъ се въ гѫрдитѣ.
Напразенъ плачъ! На тоя свѣтъ
Все тъй отиватъ пусто днитѣ, . .
Въздишай салъ, но не плачи,
Не си хаби сълзитѣ! . . .

V.

Не питай и не чакай отговоръ
Отъ никого за тайната свѣтовна:
По слѣпъ случай дошли сме ние тукъ
Да гонимъ цѣль незнайна и лъжовна.
Тукъ чуй се пѣсень, тамъ сподавенъ плачъ.
Отъ дѣка идемъ, за кѫдѣ вървиме? . .
И лутаме се като сѣнки ний,
Безъ смисълъ нѣкакъвъ да отсѣниме.

ИЗЪ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Пѫтни бѣлѣжки отъ **Василъ Кѫнчовъ**

◆

II.

Стара Загора.

На 8 Юний заминахъ за Стара Загора. Добро шосе съединява двата града. Мѣстностьта, прѣзъ която се пѫтува, е хълмиста. Ниски землисти рътлини се спускатъ отъ централната часть на Срѣдня гора къмъ долината на р. Марица съ югоисточна посока и отдѣлятъ Загорското поле отъ Пловдивското. Малки слабоводни рѣкички текѫтъ между хълмоветѣ, като държѫтъ тѣхното направление. Мѣстностьта не е безъ естествени хубости. Красиви горички прошарватъ често хълмоветѣ. Низинитѣ сѫ добрѣ обработени. Нивитѣ бѣха по онова врѣме чудно хубави и обѣщаваха голѣмо изобилие, което излъга и народа и правителството. Селата сѫ възобновени на всѫдѣ и новитѣ керемидни кѫщи не сочѫтъ сиромашия. Всички пѫтници отъ Чирпанъ за Стара Загора спиратъ на ханчето при р. Суютлийка на почивка. Иречекъ, който е пѫтувалъ по тия мѣста скоро слѣдъ войната, е намѣрилъ това ханче като сламена колиба. Сега вмѣсто тая колиба стои хубавичка керемидна бѣлосана сграда съ сѣнчаста градинка. Суютлийка е най-голѣмата рѣкичка по тия мѣста; тя слиза изъ живописна тѣснина изъ Срѣдня гора, прѣсича Загорското поле отъ западъ къмъ истокъ, мѣша се съ Ново-Загорската Сазлийка и двѣтѣ заедно отиватъ въ Марица. Мостътъ на рѣкичката е камененъ. Той съединява сега двѣтѣ села Арабъ махле и Суютлий, кой знае по какъвъ дивъ патриотизъмъ прѣименувани сега въ с. Бѣлчево.

На срѣдъ пѫть между Суютлийка и Ст. Загора на гърба на послѣдния хълмъ, който отива къмъ долината на Марица, се намира хубаво село Теке. То носи името си отъ едно много извѣстно по тия мѣста теке, построено край голѣмъ изворъ, украсенъ съ единъ великолѣпенъ саркофагъ, който служи за водовмѣстилище. Текето се пази отъ старъ турчинъ, посѣщава се и отъ християни, които търсѭтъ тукъ изцѣление на недѫзитѣ си. Имало е голѣми имоти, отъ които едни сѫ вече разграбени, а други сѫ на пѫть къмъ разграбванье. Прѣди войната селото е било чисто турско, сега е мѣшано. Има 50 кѫщи българи и 110 турци казълбаши. Българитѣ сѫ прѣкупили по-голѣмата часть отъ добритѣ селски имоти. Сами тѣ сѫ доста добрѣ увързани отъ нѣколко лихвари, между които единъ е и мѣстниятъ кръчмаръ.

Отъ Теке до Ст. Загора — около 7 килом. — мѣстото е покрито съ буйни лозя, които съставятъ едно отъ добритѣ богатства на Ст. Загора. За жалость переноспората вече ги бѣше закачила, а гражданитѣ не бѣха се сѣтили да ги прѣдпазѭтъ отъ страшната болѣсть съ рѭсенье. По пѫтя само лозята на братия Матееви видѣхъ ръсени. Градътъ е загубилъ прѣзъ изтеклата година стотина хиляди лева поради нехайството и невѣжеството на лозаритѣ.

Хубавъ изгледъ има Ст. Загора, гледана отъ послѣднитѣ хълмове на лозята. Тя е разположена на полегата поляна, наведена малко на югоистокъ. Лежи въ самитѣ поли на Срѣдна гора. Туку надъ града съ голия Ахмакъ-баиръ се начеватъ срѣдногорскитѣ ридове, а на югъ се разстила широкото равно и неизгледно Загорско поле. Сѣвернитѣ градски улици се качватъ по склоноветѣ на Ахмакъ-баиръ. Тамъ е и казармата. Главата на тоя баиръ, наречена Аязмо, е покрита съ малъкъ новъ лѣсъ. Братството Св. Иванъ Милостивий е въздигнало параклисъ и е посадило голѣмо пространство отъ каменливитѣ височини съ горски и бадемови дървета. На южния край на града сега е издигната красива желѣзнопѫтна станция, около която градското кметство е уредило прѣкрасна градина.

Въ сегашния си видъ Ст. Загора е съвсѣмъ новъ градъ. Той бързо е изникналъ отъ пепелищата си слѣдъ страшния пожаръ прѣзъ освободителната война. Улицитѣ му сѫ прави, шоссирани и се държѭтъ доста чисто сравнително съ другитѣ наши градове. Около тѣхъ сѫ наредени чисти нови малки кѫщички съ хубави дворове, потънали въ зеленина. Въ центъра се срѣщатъ по-голѣми кирпичени згради отъ модерна архитектура. Около градската градина, посадена почти само съ акации, сѫ завзели мѣста най-виднитѣ старозагорски кѫщи. Тамъ е и кметството, една грамадна каменна сграда съ лошава архитектура. На истокъ отъ градината се наченва чаршията. Тукъ се издига стара градска баня, уцѣлѣла отъ пожара. Въ сѣверозападната часть на града се е зачувалъ тоже малъкъ турски кварталъ, и той съ своитѣ тѣсни и криви улички и съ старитѣ си турски кѫщи ни напомня добрѣ едноврѣмешната Захара. На много мѣста въ сѣверо-източната часть отъ града има още незастроени дворове; по тѣхъ се виждатъ слѣдитѣ на ужасния пожаръ отъ 1877 год.

Ст. Загора сега държи мѣсто между първореднитѣ чистобългарски градове. Населението му е около 20,000 души, между които има турци едва 1600 до 1800 души, около 500 души евреи и близо толкозъ цигани. Всичкото останало население е българско. Прѣди войната градътъ е ималъ голѣмо турско население. Прѣдполага се, че тогава жителитѣ му сѫ били около 20,000, отъ които половината сж били турци. Въ врѣме на войната погинаха много българи, които не успѣха да избѣгатъ. Слѣдъ войната значителна часть старозагорци се пръснаха изъ Княжеството и изъ Румелия като чиновници. Едно много умно рѣшение на първото Ст.-Загорско кметство относително разпрѣдѣлението на градскитѣ мѣста успѣло да прибере голѣмата часть отъ уцѣлѣлитѣ живи български жители на града. Кметството постановило да се отчуждѫтъ всичкитѣ градски мѣста съ ниска цѣна. Слѣдъ това цѣлия градъ билъ раздѣленъ на правилни четвъртити дворове отъ по 600 кв. метра. Така сѫщо цѣлата чаршия била раздѣлена на правилни части. Слѣдъ като били извадени нуждкитѣ мѣста за градски постройки, всичко останало било продадено на публиченъ търгъ. Имали право да наддаватъ само Старо-загорски граждани и всѣко сѣмейство могло да купи само едно мѣсто за кѫща и едно за дукянъ. Съ тая наредба се постигнали редъ добри резултати за българското население. По-напрѣдъ $^{2}/_{3}$ отъ градското замлище и $^{3}/_{4}$ отъ чаршията били турски. Ако тия имоти се продаваха направо отъ стопанитѣ имъ, трѣбвало е българското население да заплати най-малко четворна стойность, нежели при публичнитѣ търгове. Освѣнъ това богатитѣ щѣха да накупѭтъ голѣми пространства дворове изъ центра на града и щѣха да спекулиратъ съ тѣхъ. Новата наредба дала изведнѭжъ на българитѣ евтини дворове и съ това се улеснило застройванието на града. Кметството бързо спечелило значителни суми отъ продажбата на имотитѣ и съ тѣхъ могло да посрѣщне голѣмитѣ разноски за провеждание на улици за издиганье на училища, за направа на общественъ домъ и за подпомагание на голѣмото множество граждани, съсипани отъ злочестинитѣ прѣзъ 1877 год.

По такъвъ начинъ градътъ бързо се е заселилъ и бързо е почналъ да се увеличава. При първото прѣброявание на населението въ Румелия въ 1880 год. Стара Загора е имала около 13000 жит., отъ които 10000 сж били българи, останалитѣ турци и цигани. Евреи още не сж се били повърнали отъ бѣгство въ града. При второто прѣброявание прѣзъ 1884 г., което е било много по-точно, въ града сж се указали 15300 жит., отъ които 12235 сж били българи, останалитѣ турци, цигани и 147 евреи. Третото прѣброявание отъ 1887 год. намѣрва Ст. Загора съ 16039 жит., отъ които 13275 българи, а споредъ послѣдното отъ 1893 г. градътъ е ималъ 17457 жит.

Българското население въ града отдавна е извѣстно по своята интеллигентность. Тукъ се усѣща човѣкъ още при първа срѣща съ гражданитѣ въ една по-културна срѣда. Старазагорци сж обръщали голѣмо внимание на своитѣ училища прѣди войната, и тия училища сж дали на отечеството много учители, още повече учителки и доста книжовници, а подиръ освобождението — много чиновници [1]. И сега учебното дѣло въ града е добро, но споредъ менъ, ако не бѣ училищната държавна централизация, то щѣше да се развие по-правилно. При сегашната централизация взаимното влияние между гражданската срѣда и учебнитѣ заведения е ослабнало въ врѣда и на едната и другата страна. Въ края на 1896/97 уч. год. въ българскитѣ Старозагорски основни училища е имало 993 момчета и 995 момичета Уравновѣсяванието между числото на момчетата и момичета показва, че въ Ст. Загора населението изобщо притежава съзнателна нужда отъ школното образование за дѣцата си. Това нѣщо се повтаря още въ Шуменъ, дѣто сѫщо тъй българската масса е отишла много напрѣдъ въ своето развитие. Въ Марийнската дѣвическа гимназия се възпитаватъ срѣдно около 650 момичета, отъ които около 500 сѫ отъ града. Много старание се е положило отъ централната училищна власть въ София за намаляванио възпитателното значение, на най старо българското дѣвическо срѣдно заведенне чрѣзъ провождание на негодни учителски сили, но благодарение на по-прѣжнята здрава закваска то се е запазило още доста добрѣ. При всичко това нѣкои отъ по-богатитѣ старозагорчени обичатъ да си възпитаватъ момичетата въ цариградскитѣ католишки учебни заведения, защото тамъ научавали по-добрѣ френски езикъ и получавали вън̀кашна загладеность. Въ мѫжкото окрѫжно V-классно училище, се събиратъ отъ 650 до 700 ученици, по-голѣмата часть на които сѫ пакъ отъ Стара Загора. То се помѣщава въ несъвсѣмъ пригодно здание и е по-слабо въ всѣко отношение отъ дѣвическото Кръстено е съ името на Ив. Вазовъ. Постѫпката на мѣстното кметство, което е направило това кръщанье, не е за прѣпорѫчванье, независимо отъ това заслужва ли или не такива почести българския поетъ. Нѣма си мѣстото да се турятъ имената на живи още хора било на училища, било на села, както е станалъ обичай у насъ, до като тѣ не сѫ завършили обществената си дѣятелность и върху тая дѣятелность не е произнесена общепризната народна присѫда. Инакъ ще дойде редъ всѣки случаенъ министъръ или даже окрѫженъ управитель да си овѣковѣчава името чрѣзъ податливи или лъскателни общински магистри [1].

---

[1] Най-много чиновници има въ Княжеството отъ градоветѣ Търново, Шуменъ, Стара-Загора, Пловдивъ, Сливенъ и София. Отъ Стара-Загора е имало прѣзъ 1896 год. само държавни чиновници 463 души, които сж полу-

За забѣлѣзванье е, че и въ Ст. Загора при една много по развита масса обществено-политическитѣ борби не сѫ се повдигнали на по-високо равнище. Все още лични мотиви наддѣлватъ въ партийнитѣ борби. И тукъ още не се съзира стремежъ въ интеллигенцията да се групира около опрѣдѣлени принципи и да дѣйствува политически-възпитателно на масата. Наистина, въ миналитѣ два избора въ Ст. Загорската околия е имало енергична борба срѣщу насилията на полицията, борба подкрѣпена отъ по-

---

чавали отъ хазната 2,172,321 лева. (Гл. резултати отъ прѣброяванието на държавнитѣ чиновници и служащи въ Кн. България на 1-и Мартъ 1896 г. София, 1897 г. стр. 136—137.)

[1] Единъ русенски окрѫженъ управитель бѣше си натрапилъ вече името на едно село. Когато му направиха отъ централното управление бѣлѣжка за това, той заявилъ, че кумството му е струвало доста разноски, харчени за поенье на общинскитѣ съвѣтници.

широки народни слоеве; но съ свършванието на избирателната кампания е прѣкѫсната и обществено-политическата дѣятелность на интеллигенцията. А пакъ за да се повдигне массата на по-високо политическо стѫпало, трѣбва самоотвържена дѣятелность между народа въ мирно (неизборно) врѣме. Образуванието по селата партийни бюра безъ такава дѣятелность отъ страна на интеллигенцията нѣматъ особено значение; тѣ не ще да бѫдѫтъ друго освѣнъ партийни кандидатури за бѫдѫщи кметства.

По-широка проповѣдническа агитация развива само социялъ-демократическата партийна група, но успѣхи тя нѣма въ града, още по-малко въ околията. Еснафскитѣ крѫгове въ Ст. Загора сѫ се оказали неподатливи къмъ социялизъма, а въ селата той никакъ не е могълъ да борави. Главнитѣ сили на тая партия сѫ въ Казанлѫкъ, отдѣто на скоро бѣше прѣмѣстена въ Ст. Загора редакцията на „Работнически вѣстникъ“, за да съживи партията въ центъра на окрѫга. Тоя вѣстникъ води дълго врѣме упорита борба срѣщу Старозагорския митрополитъ, който по едно врѣме бѣше напъналъ всичката си енергия да чисти епархията си отъ Карлъ-Марксовитѣ послѣдователи. Сега и двѣтѣ страни сѫ поулегнати. Изглежда, че въ тая борба не сѫ били увлечени по-широки крѫгове. Въ Ст. Загора владиката има твърдѣ много противници и съ това може до негдѣ да се уясни, защо обществото не го е подкрѣпило по-силно срѣщу социялиститѣ.

Старозагорския митрополитъ, който е създалъ и рѫководи братството св. Иванъ Милостивий, употрѣбява всевъзможни срѣдства да увеличи приходитѣ му, понеже залѣсяваньето на Ахмакъ баиръ изисква голѣми суми. Той налагалъ глоба за всѣкакви простѫпки на свещеницитѣ въ епархията въ полза на братството, налагалъ имъ и доброволни помощи безъ да имъ се ще, заставялъ по-богатичкитѣ да изтеглюватъ на свое име пари било отъ банката, било отъ други кредитни учреждения за нуждитѣ на братството. Това повдигнало ропотъ между нѣкои селски свещеници срѣщу владиката. Тѣ мислѭтъ, че не е тѣхна работа да залѣсяватъ Старозагорскитѣ каменливи ридове. Особено силенъ тоя ронотъ е билъ въ Казанлѫшката околия. Социялистическата партия тамъ се е придружила къмъ недоволнитѣ и така се е образувала една своеобразна опозиция срѣщу владиката отъ свещеници и социялисти. Наистина, владиката успокоява свещеницитѣ като имъ дава надѣжди за приходитѣ, които ще получава съ врѣме братството отъ бадемовитѣ дървета, но тѣмъ се видѭтъ тия надѣжди много далечни.

Най-голѣмо влияние иматъ въ Ст.-Загора и околията Прогресивно-Либералната и Народняшката партийни групи, пониннали отъ Съединистическата партия, която е била подпълно господствующа тукъ до съединението. Слѣдъ съединението тя се е поставила въ остра опозиция на правителството дори до паданието на Стамбулова. „Казьоннитѣ, които сѫ подкрѣпяли изпърво Каравеловото правителство, послѣ Стамбуловото, сѫ били слаби, не сѫ имали сериозна поддръжка отъ народа, и за да държѫтъ властьта въ рѫцѣтѣ си, прибѣгвали сѫ до насилия къмъ противницитѣ си. Паметни сѫ смутоветѣ въ Старо-Загорския окрѫгъ прѣзъ това врѣме. Тѣ довкараха голѣмъ тероръ, слѣдствията на който още се усѣщатъ. Прѣзъ врѣме на Каравеловото управление станаха Казанлѫшкитѣ демонстрации, стана и Новозагорското изборно кръвопролитие; прѣзъ Стамбуловия режимъ стана капитанъ Бояновия бунтъ, слѣдъ несполуката на когото мнозина отъ виднитѣ съединисти злѣ си изтеглиха. По тая причина въ Старо-Загорския окрѫгъ се е посрѣщнало Стоиловото правителство съ голѣма радость и въ редоветѣ на новосъставената Народняшка партия сѫ влѣзли почти всички съединисти. Това не траяло много дълго врѣме. Гонението на Цанкова е подѣйствувало злѣ на мнозина стари руссофили, които въ най-тежкото врѣме сѫ се броили негови съратници. Подирѣ сѫ послѣдвали редъ други незадоволства отъ политиката на Стоиловия кабинетъ, който по едно врѣме не желаеше, или не можеше да удовлетворява много желания на южно-българскитѣ си нови послѣдователи. Появили сѫ се и мѣстни спорове между виднитѣ хори на партията и раздѣлението е дошло много лесно. Една значителна часть отъ мѣстната интеллигенция прѣмина подъ знамето на Цанкова и взе дѣятелно участие при организуванието на Прогресивно-либералната партия. При първитѣ избори за сегашното Нар. Събрание двѣтѣ групи се съединиха за обща борба и съ голѣми усилия прокараха съединената кандидатура отъ Прогресисти и Народняци. Слѣдъ като се касираха тия избори безъ всѣкакви законни поводи, развали се дружбата. Народняцитѣ се оттеглиха отъ борбата при допълнителнитѣ избори, а прогресивно-либералната кандидатура неможа да издържи голѣмия полицейски натискъ и падна. Отъ това врѣме насамъ двѣтѣ групи въ Ст. Загора се гледатъ накриво и се обвиняватъ помежду си за причинитѣ на незговора. Сѫществени отличия между Народняцитѣ и Прогресивнитѣ либерали въ града азъ неможахъ да съзрѫ. Тѣ сѫ хора горѣ-долу отъ еднаква материя. Принципиални дѣления между тѣхъ не се виждатъ. Може би народняцитѣ да прѣдставляватъ съ нѣкои свои хора единъ по-консервативенъ край, а прогресивнитѣ по-демократически, но контуритѣ не сѫ отдѣлени ясно. И на двѣтѣ партии водителитѣ сѫ адвокати, които иматъ добро обществено положение и въ главни черти сѫ хора отъ еднакъвъ кроежъ, колкото и да има разница въ характера имъ.

Некогашнитѣ „казьонни“ сѫ се видоизмѣнили въ стамбулисти и радослависти, съ други имена наричани Народни либерали и Либерали. И между тѣхъ нѣма сѫщо тъй строго раздѣление. И двѣтѣ групи сѫ слаби, както въ града, така и въ околията. Водителитѣ имъ враждуватъ помежду си, което обаче не прѣчи на послѣдователитѣ имъ да дѣлѭтъ задружно властьта, когато едната или другата партия я има.

Демократическата партия има отдѣлни едномишленици, но организовани послѣдователи нѣма и не изглежда въ скоро врѣме да може тя да играе по-значителна роль както въ Ст.-Загора, така и въ цѣлия окръгъ. Нейното мѣсто се завзима отъ прогресивнитѣ либерали.

Азъ прѣстояхъ въ града една недѣля. Прѣзъ това врѣме имахъ възможность да се видѭ съ много граждани и да обиколѭ нѣколко села. Искахъ да се запознаѭ по-добрѣ съ икономическото положение на населението. Ще се потрудѭ да изложѫ това, което въ кѫсото си прѣбиване можахъ да схванѫ.

Поминъчното положение на жителитѣ отъ града не е лошо. Въ сравнение съ много други наши градове, може да се каже, че Ст. Загора стои икономически доста добрѣ. Тукъ се не виждатъ кѫщи полусрутени, дворове запустени, дукяни напустнати, както е обикновено въ нашитѣ западнали градове. Нито пакъ въ дѣлничин дни се срѣщатъ хора безъ работа да се скитатъ по улицитѣ и механитѣ. Само турци забѣлѣзвахъ по тѣхнитѣ кафенета да стоѭтъ безъ работа. Турското население обаче и не мисли да закрѣпва стопанство въ града, то ще се изсели, щомъ окончателно си разпродаде имотитѣ. Надницата на простъ възрастенъ работникъ се върти около 1$^1/_2$ до два лева въ града. Въ осиромашелитѣ наши градове надницата е поспаднала. Градското население добива добъръ доходъ отъ лозята. Гражданитѣ иматъ около 30 кил. декара лозя и всѣки декаръ може да принесе 30 до 40 лева доходъ въ срѣдни години. Прѣзъ послѣднитѣ години маната нанесе усѣтни загуби на града и за чудо е, че ръсеньето още не може да се разпространи между лозаритѣ. Много голѣма полза би принесло Министерството на Земледѣлието и Търговията на българскитѣ лозари, ако имъ доставеше евтинъ синь камъкъ и евтини пръскачки. Прѣзъ изтеклото лѣто цѣната на синия камъкъ се е покачила до 2 л. килгр. Дребнитѣ занаяти се крѣпѭтъ и хранѭтъ значителна часть отъ населението. Прѣди освобождението Ст. Загора се е славила съ своя добъръ казанджийски еснафъ. Много добри сѫ били тогава сапунджиитѣ, мутавчиитѣ, златаритѣ и бояджиитѣ. Сега успѣхи правѭтъ въ града кундуржиитѣ, шивачитѣ, дограмаджиитѣ и желѣзаритѣ. Дребнитѣ занаяти ще могѫтъ да се подобряватъ и да вирѣѭтъ въ Ст. Загора, понеже има добра срѫчность въ гражданитѣ и има добра околия за продаванье на занаятчийскитѣ произведения. Работението на модерни мѣдни и желѣзни издѣлия ще може въ града да има успѣхъ, ако се подкрѣпи отстрана на правителството съ добри майстори и съ особенъ кредитъ, както правѭтъ австрийскитѣ власти въ Босна. Крупни индустриялни заведения въ Ст. Загора нѣма и не изглежда въ скоро врѣме да се появѭтъ. Капиталитѣ на богатитѣ граждани тукъ намиратъ по добри печалби съ лихварството. Това едно, а друго въ града липсуватъ евтини работни рѫцѣ, а отъ селата такива още не могѫтъ да се доставятъ. Нѣма и водна сила, а парната е много скѫпа, поради скѫпотията на каменни вѫглища. Въ търговско отношение Ст. Загора стои добрѣ. По географическото си положение той образува единъ пригоденъ търговски центъръ въ срѣдния дѣлъ на Южна България между планинската и полската ѝ часть, между Черно море и Пловдивъ. Това му положение го е въздигнало въ старо врѣме, то му гарантира и за напрѣдъ добро бѫдѫще, стига да не го убъркаме искуствено съ неразумни желѣзни линии. Ст. Загора ще стане добъръ търговски центъръ за храна и вина.

Много е различно положението на селенитѣ въ околностьта на Ст. Загора отъ онова на самия градъ, особенно на полскитѣ села.

Полскитѣ села прѣди освобождението сѫ били въ пълна икономическа зависимость отъ беговетѣ чифликчии, които сѫ владѣли най-добрата земя. Въ Ст.-Загорската околия е имало до 100 чифлика, които сѫ съставяли половината на всичката работна земя. Отъ останалата половина важна часть е била притежание на турски селени. Българскитѣ селени въ полето сѫ имали съвсѣмъ малко работна земя, работили сѫ турскитѣ чифлици и икономически сѫ били много злѣ. Такова е било положението и въ Ново-Загорската и Търново-Сейменската околии, които лежѫтъ въ Загорското поле. Слѣдъ освобождението селенитѣ сѫ откупили по-голѣмата часть отъ чифлишкитѣ земи, но понеже не сѫ имали свои пари, а държавата не се е погрижила да имъ открие кредити, тѣ сѫ прибѣгнали къмъ лихваритѣ. Взимали сѫ пари съ тежки лихви, обикновенно отъ 36 до 60%. Отъ изучванията, които направихъ, лихваритѣ до 1895 год. рѣдко сѫ давали пари съ лихви по-малки отъ 3% за мѣсецъ, а има случаи, дѣто лихвитѣ сѫ достигали 7% за мѣсецъ. Селенитѣ отъ Загорското поле сѫ излѣзли по-малко честити отъ Чирпанскитѣ. При всичкитѣ добри плодородни години и добри цѣни на хранитѣ, тѣ не сѫ могли да се отървѫтъ отъ лихваритѣ до 1895 год. До това врѣме обаче сѫ успѣвали да покриватъ лихвитѣ. Отъ тогава насамъ работитѣ се измѣнcensватъ. Слабородни години и слабитѣ цѣни на житата съвсѣмъ разоряватъ полскитѣ села. Лихваритѣ сѫ напуснали голѣмитѣ лихви, но сѫ се завзели енергически да прибиратъ пари отъ длъжницитѣ си. Сѫдилищата се прѣпълватъ съ процесси за дългове и сѫдебнитѣ пристави почватъ продажби на селски земи. Купувачи ставатъ обикновенно лихваритѣ. Земитѣ на ново се изплъзватъ отъ рѫцѣтѣ на селенитѣ. Лихваритѣ обаче не намиратъ за изгодно да образуватъ особенни чифлици, като едноврѣменнитѣ бейове и да ги работѭтъ сами, а оставятъ завладенитѣ отъ тѣхъ земи на селенитѣ да ги работѭтъ подъ наемъ. Тая е най-лошавата система за експлоатиранье на земята отъ всички сѫществующи.

По тоя пѫть лихварството е процъвтѣло въ Загорското поле и въ гр. Ст. Загора единъ редъ хора сѫ направили грамадни състояния съ тоя занаятъ, прѣслѣдванъ отъ всички закони въ свѣта и проклетъ отъ всички религии на земята. Първо мѣсто между лихваритѣ по голѣмъ париченъ обратъ е завзималъ З., сега извѣстенъ градски богаташъ. Той е дошълъ въ Ст. Загора кѫдѣ 60-тѣхъ години отъ изтекающото столѣтие като кожухаръ. Занимавалъ се е и съ дребна търговия, кредитиранъ отъ кѫщата на Хаджи Славчеви въ Търново. Освободителната война го е заварила съ малъкъ капиталъ, съ когото той разчетливо захваналъ лихварство и въ единъ периодъ отъ 15—16 години е достигналъ грамадно богатство. Обикновенно е давалъ съ 3 до 4°/o за мѣсецъ. Освѣнъ спечеленото богатство въ пари З. притежава грамадни пространства земи, присвоени за борчове. Прѣдполага се, че той трѣбва да има повече отъ 30.000 декара най-добри ниви въ Старо-Загорско. Отъ 3—4 години насамъ З. напуска лихварството и намѣстя паритѣ си въ наши и чужди кредитни заведения. Напослѣдъкъ много сѫ станали извѣстни А. и 3-ма братя Дебрани, като лихвари. Противъ тѣзи има обща олелия въ Старо-Загорско. Хаджи С. А. е билъ сиромахъ човѣкъ, извѣстенъ като голѣмъ скѫперникъ. Той почналъ да се занимава съ лихварството на дребно и въ скоро врѣме направилъ голѣмо състояние. Напослѣдъкъ той е билъ замѣсенъ въ едно прѣстѫпление, което поради оригиналностьта си заслужава да бѫде споменато. Синоветѣ на единъ състояteленъ починалъ селенинъ отъ Трънково намислили да лишѫтъ сестритѣ си отъ наслѣдство, затова направятъ една „икономическа“ полица на А., въ която ужъ покойния имъ баща се задължавалъ за една крупна сума пари — нѣщо 300 наполеона. Сестритѣ били принудени прѣдъ тоя дългъ да не търсѭтъ наслѣдство. Обаче лихварьтъ, възползуванъ отъ полицата въ рѫцѣтѣ си, поискалъ, да прибере отъ лекоумнитѣ братя 300-тѣ наполеона, конто никога не давалъ. Братята се намѣрили въ чудо. За да се не разорѭтъ окончателно тѣ били принудени да признаѭтъ извършеното прѣстѫпление прѣдъ сѫдилищата съ фалшивата полица, направена отъ тѣхъ. Обаче лихваря настоявалъ, че полицата е истинска, до като се открило въ сѫдилището, че бланката на полицата била отпечатана 1 година слѣдъ смъртьта на стареца. Старо-Загорскиятъ сѫдъ осѫдилъ и братята и лихваря на затворъ. Лихварьтъ апелиралъ дѣлото. Пловдивската апелация потвърдила прѣсѫдата. Тогава той потърсилъ изкусни адвокати въ София и съ помощьта на тѣхъ, кой знае поради какви юридически кривули дѣлото било касирано и втората апелация освободила лихваря, а братята останали да излѣжаватъ наказанието си. Обаче тѣ спасили 300-тѣ наполеона. Още веднѫжъ се доказва нагледно, че голѣмитѣ прѣстѫпници пробиватъ мрѣжата на закона, а само малкитѣ се вплитатъ въ нея. Тримата братя дебрани, наречени Арнаути, както тукъ се именуватъ македонскитѣ българи отъ Дебъръ, сѫ дошли като дюлгери въ Ст.-Загора, спечелили малко пари и сѫ ги вложили въ лихварски прѣдприятия, които въ скоро врѣме сѫ ги направили състоятелни и владѣтели на много селски ниви по разнитѣ крайща на околията.

Освѣнъ тия повече извѣстни лихвари въ града и околията има още цѣла редица по-дребни обирачи на народа.

Азъ се срѣщнахъ съ много селяни отъ разни крайща на полето и чухъ удивителни работи за съсипията на населението отъ лихварството, затова поискахъ самъ да видѭ нѣкои отъ много пострадалитѣ села. Съ единъ приятель отъ града, който добрѣ познава околностьта, отидохъ въ с. Могила.

Село Могила или Кавакъ, както турцитѣ го наричатъ, се намира на юго-изтокъ отъ Ст. Загора около 7 клм. далечъ отъ града. Има 50 кѫщи съ около 300 жители, всички българи. Заселено е всрѣдъ плодородната равнина и е обиколено съ добри ниви отъ всички страни. Прѣди войната въ него е имало 7 турски чифлици, които сѫ владѣли по-голѣмата часть отъ земята. Слѣдъ войната селенитѣ откупили турскитѣ земи, но сѫ задлъжнѣли на нѣколко лихвари. Съ прѣсиленъ трудъ селенитѣ сѫ се мѫчили да се освободятъ отъ лихваритѣ и да възобновятъ жилищата си, които сѫ били изгорени въ врѣме на войната. Слѣдъ 23 годишни усилия селенитѣ сега сѫ принудени на ново да изгубятъ земята си. Селскиятъ сегашенъ кметъ Жельо Дончевъ бѣ първия, който ми се оплака, че единъ лихварь туку що му взелъ мехната, двора, и едно лозе срѣщу борчъ 800 гроша, на който плащалъ $36^0/_0$ лихва. Едно по-подробно изучванье направихъ върху дълговетѣ на Нанко Банковъ, който е изгубилъ цѣлия си имотъ наскоро. Тоя селенинъ получилъ отъ жена си кѫща съ дворъ и 30 уврата ниви и купилъ съ свои пари 13 уврата нива и гора. Прѣзъ 1882 година взелъ отъ братята Дебрани 9 кила жито по 65 гр. килото и имъ далъ записъ за 495 гр. съ лихва. Прѣзъ 1884 г. получилъ отъ тѣхъ 7 кила казълджа по 70 гр. килото и далъ записъ за 490 гр. съ лихвитѣ. Колко сѫ били тия лихви той добрѣ не помни, на всѣкой случай не по малки отъ $5^0/_0$ за мѣсецъ. Прѣзъ 1894 год. селенинътъ далъ на лихваритѣ 1200 гроша прѣдъ свидѣтели. Прѣзъ 1895 год. имъ далъ още 10 наполеона и 50 кила казълджа, която, оцѣнена по 50 гр. килото, е правила 2500 гроша. Значи далъ около 4700 гр. и при все това оказало се, че не можалъ да се освободи отъ борча, а останалъ още нѣщо длъженъ на лихваритѣ. Прѣзъ 1896 год. сѫщия селенинъ видѣлъ голѣма нужда за храна и за плащанье на данъкъ поради безродната година и взелъ отъ лихваря 9 наполеона на заемъ съ $36^0/_0$ лихва. Текущата година лихваря рѣшилъ да си свърши смѣткитѣ съ Нанко Банковъ чрѣзъ сѫдилищата. Вслѣдствие на това билъ продаденъ чрѣзъ сѫдебния приставъ всичкия имотъ на селенина заедно съ кѫщата му и подиръ това се оказало, че той още дължи на лихваритѣ 2000 лева! Лихварьтъ е купилъ имотитѣ му и го е оставилъ да живѣе на тѣхъ съ кирия. По такъвъ начинъ сѫ изгубили всичкитѣ си имоти още мнозина селяни. Нанко Георговъ е ималъ малко свой имотъ, прикупилъ и турска земя, взелъ пари съ лихва за нея. Сега лихварьтъ му усвоилъ цѣлия имотъ — около 40 декара — и кѫщата. Теньо Иовчевъ ималъ кѫща, около 55 уврата ниви, 4 стари уврата лозе. Прѣзъ една гладна година взелъ храна отъ Иванъ Петковъ Куфалчовецъ, селски лихварь. Храната била обърната на пари съ тежки лихви и сега всичкия имотъ на Теньо Иовчевъ е продадено отъ сѫдебния приставъ. Сѫщия лихварь е усвоилъ имотитѣ на Ганьо Минчовъ. Петко Илиевъ Гайдарджията е взималъ пари съ лихва отъ Арифето и сега послѣдния е усвоилъ всичкия му имотъ. Рашо Минджовъ отъ Арабаджиево, дребенъ лихварь, е усвоилъ за тъ имотътъ на селянитѣ Христо Недѣлковъ и Диньо авковъ. Апостолъ Дебралията е секвестиралъ имотитѣ Стоянъ Атанасовъ. Сивчо Петковъ, лихварь отъ Араджиево, е усвоилъ имотитѣ на Петръ Диневъ Освѣнъ тия пени мнозина още сж съвършенно уплетени съ лихварски за- и и въ недалечно врѣме ще бждятъ принудени да си загубжтъ отитѣ. Само 3 кжщи сж успѣли да се запазжтъ отъ лихваритѣ, сж на Дѣдо Петръ Диневъ. Драганъ Спасовъ и Ив. Димитровъ. иръ 5 или 6 години селенитѣ отъ Могила изцѣло ще станжтъ езземленици, роби на лихваритѣ.

Въ такова положение се намиратъ още много села въ полето. Тако напр. селенитѣ отъ с. Скендерлии до войната сж имали ие половината отъ селската земя. Слѣдъ войната сж изкупили 0 уврата чифлишка земя, като сж зимали пари съ тежки лихви. вече губжтъ заедно съ накупенитѣ и старитѣ свои имоти. ата братя Дебрани и В. З. сж усвоили около 1500 уврата земя. 80-тѣ селски кжщи 15 сж вече безъ имоти. Въ сжщото положение сж и селата Папукчии, Опанъ и още мн. др.

Едно отъ най-безбожнитѣ срѣдства, съ които сж си служили лихваритѣ да ограбватъ населението, е било даване храна на заемъ въ гладни години. Обикновенно сж давали 4 кила за 6 на арманъ. Но понеже се случваха по двѣ безплодни години една слѣдъ руга, селенитѣ не могли да повърнжтъ по харманъ дълга си. тава лихваритѣ обръщали дългътъ на пари, като турвали ви- ки цѣни. Напр. царевицата, която струвала 30 гроша килото била оцѣнявана 50, и на тия пари туряли лихва отъ 3 до 6% за мѣсецъ!

За забѣлѣзванье е, че въ ония села, които сж разсипани отъ лихваритѣ, става бързо умножавание на механитѣ. Опропастения селянинъ стопанинъ търси въ механата забрава на неволитѣ си. Въ с. Могила на 50 кжщи има 3 механи, а въ с. Орѣховица, което е запазено отъ лихваритѣ, 3 механи има на 210 кжщи.

Несравнено по-добро е положението на селата около Срѣдня-Гора. Още до освободителната война тѣ не сж били толкова притиснати отъ бейоветѣ землевладѣлци, имали сж доста своя земя и скътани пари, така щото при покупката на турскитѣ земи не сж могли да станжтъ жертва на лихваритѣ толкова, колкото полскитѣ села. Освѣнъ това тия села не сж били изоставени само на нивята си, а сж имали по нѣщо лозя и трендафили, така щото когато единъ плодъ не се е удавалъ, селенитѣ сж намирали полза отъ другъ. Най-послѣ селското население, като по-неугнетено отъ бейоветѣ, е било и по-интеллигентно и повечко е знаяло да се пази отъ лихваритѣ.

Направихъ едни обиколки прѣзъ селата Орѣховица, Дълбоки и Хрищени, всички на истокъ отъ Стара Загора въ политѣ на Срѣдня Гора, придруженъ отъ сжщия приятель, съ когото бѣхъ въ Могила. Отидохме съ конье по Ново-Загорското шосе, което се поддържа добрѣ. На пжтя спрѣхме на едно ханче, при Чардакли Чашма, което е добило извѣстность напослѣдъкъ въ Ст. Загора поради едно убийство. Азъ ще разкажѫ за него, понеже то характеризира нашитѣ лошави полицейски нрави. Въ Ст. Загора билъ настаненъ за старши стражарь нѣкой си Кольо Даскаловъ отъ Джаде гьолъ, извѣстенъ поради редъ злодѣяния и едно убийство, извършено отъ него въ родното му село, но освободенъ по малодоказаность. При първитѣ избори Кольо като обикновенъ стражарь се отличилъ съ буйствата си срѣщу опозицията, затова околийския началникъ Ив. Миневъ го прѣдставилъ за старши. Окр. управитель Хамамджиевъ се противилъ на това назначение, но билъ заставенъ да отстѫпи. Кольо Даскаловъ ржководилъ Ст. Загорската шайка, която правила демонстрации на Д-ръ Данева, изтрошила прозорцитѣ на Ходжева и гонила избирателитѣ при повторнитѣ избори, Независимо отъ това старшиятъ Кольо образувалъ тайна разбойническа банда, въ която влизали нѣкои отъ новоназначенитѣ полицейски селски кметове и направилъ редъ сполучливи обири по селата. Най-сетнѣ той съ своитѣ другари нападналъ една нощь ханчето на Чардакъ Чешме. Тамъ била само жената на ханджията. Полицейския злодѣй мѫчилъ по разни начини злочестата жена за пари и най-сетнѣ я убилъ. Между другаритѣ му били назначенитѣ отъ полицията кметове на селата Караджалии и Черково. Прѣстѫпницитѣ сѫ уловени случайно, Намѣрила се въ единъ публиченъ домъ въ Ст. Загора вещь отъ краденитѣ на ханчето, оставена тамъ отъ старшия стражарь Кольо Даскаловъ. Прѣстѫпницитѣ сѫ уловени и способния шайкаджия за голѣма скърбь на полицейското началство намѣрилъ мѣстото си въ затвора заедно съ достойнитѣ си другари. —

Орѣховица е прѣкрасно селце съ стари укрѣпления на близо до него. Прѣди войната е имало 40 кѫщи турци и 80 българи. Сега има 210 кѫщи българи и 8 турци. Селото икономически е поставено добрѣ. Селенитѣ иматъ добри лозя, 11,700 декара ниви и 250 декари трендафилъ. Подобрѣнието на селото се познава по жилищата на селенитѣ, които се измѣняватъ все къмъ по-добро. И тукъ нѣкои селени сѫ зимали пари отъ лихвари, но сѫ се отървали на врѣме. Сега селенитѣ иматъ незначителни дългове въ земледѣлческата касса и въ нѣкои отъ кредитнитѣ дружества въ Ст. Загора. На послѣднитѣ плащатъ 12% лихва.

Прѣзъ живописни мѣстности се отива отъ Орѣховица за с. Дълбоки. То е распростено на широко по политѣ на Срѣдня Гора. Прѣди войната е имало 130 к. турци, 180 к. българи. Сега има около 320 български кѫщи. Една часть отъ българското население е отъ войнишкото потекло, прѣселено отъ Ловешко. Лихварството е нанесло пакости и на това село. Мнозина селени сѫ увързани отъ градски лихвари. Има 20 кѫщи, които сѫ разорени икономически. Общото положение на селото обаче е много добро сравнително съ полскитѣ села.

Прѣзъ живописни мѣста, покрити съ лозя, гюлове и гори минахме по пѫтя за с. Хрищени, наричано отъ турцитѣ Христа̀. И тукъ до войната е имало 40 к. турски и 70 български. Сега има около 190 български. Селото има прѣкрасно мѣстоположение, радва се на хубавъ климатъ, затова лѣтѣ Старозагорци дохождатъ на прохлада. Тука бѣхме гости на дѣдо Стойко, състоятеленъ селенинъ, който владѣе голѣма турска кжща съ просторна раскошна градина. Въ врѣмето на капитанъ Бояновия бунтъ и дѣдо Стойко е пострадалъ злѣ. Изѣлъ е 200 тоеги бой отъ „изпитателната комисия“, въ която е присжтствувалъ и единъ поручикъ, който още носи офицерски мундиръ въ Ст. Загора. Икономическото положение на селото е срѣдно. Лихварството е поврѣдило доста селени, но кредитътъ, който имъ се отваря при земледѣлческата касса, ще може да ги отърве отъ злото.

Забѣлѣзва се, че при голѣмото плодородие на Загорско поле, обработванието на земята не е направило никакъвъ успѣхъ. До като въ нѣкои окржзи на Сѣверна България, които сж имали много по-слаба земя, старитѣ рала сж почти замѣнени съ плугове [1] въ Загорското полѣ се работи още съ дървенитѣ рала [2]. Причината на това се крие главно въ икономическото угнетяване на селенина, нѣма възможность да мисли за подобрѣние на обработката на земята. Лихваритѣ, които усвояватъ земитѣ, не искатъ да ги обработватъ сами и съ това да се грижжтъ за подобрѣние на работата, а прѣдпочитатъ да ги даватъ подъ наемъ на нуждающия се отъ тѣхъ народъ.

На това съсипателно положение за земледѣлческото население трѣбва да се потърси неотложно лѣкъ. Ако Правителството и Народното Събрание биха желаяли до помогнжтъ на заробенитѣ земледѣлци, трѣбва да побързатъ. Най-първо съ законъ трѣбва да се прѣкжсне продавание на селската земя и добитъкъ, потрѣбни за храна на семейството, и на кжщата, въ която живѣе това сѣмейство. Съ единъ специаленъ законъ трѣбва да се уреджтъ въ лихварскитѣ околии особени комисии състоящи отъ сждии, селени и чиновници отъ Министерството на Земледѣлието, които безапелиционо да разгледатъ и рѣшжтъ всички спорове между селени и лихвари и най-послѣ земледѣлческитѣ касси трѣбва да отворжтъ особени кредити за пострадалитѣ селени, изкопчани отъ ржцѣтѣ на лихваритѣ, които ще имъ послужатъ за урежданье на разсипанитѣ си стопанства.

---

[1] Изложение за състоянието на Врачанското окржжие прѣзъ 1899/1900 год. стр. 27.

[2] Изложение на Ст. Загорский Управитель за общото състояние на Ст. Загорский окржгъ прѣзъ 1894—1895 год., стр. 30; Изложение за състоянието на Ст.-Загорското окржжие прѣзъ 1898—1899 год. стр. 8—9.

ПѢСНИ.

1.

Грижи, скърби и незгоди
Горда сила наддѣляха;
Не очудвай се че ходи
Тъй посърналъ сиромаха.

И не питай за тжгата
Що въ очи му се оглежда —
Днеска му умрѣ въ душата
И послѣдната надѣжда.

2.

Пада вечерь. Леки сѣнки
Цъфналитѣ клони свалятъ.
Цвѣтица едно се друго
Мълкомъ съ аромати галятъ.

Галятъ се и си нашепватъ
Думи тѣмъ еднички знайни —
Пролѣтьта съ които имъ е
Повѣрила своитѣ тайни.

Какъ е милвала съ цѣлувки
Своитѣ рожбици отбрани,
И какви имъ е донесла
Тя отъ юга армагани.

Какъ ги е станила, росни
Да цъфтжтъ, благоухаятъ — —
Само за сърдца, които
Чиста обичь въ себе таятъ.

Тѣхъ да милватъ, тѣхъ да галятъ
Съ аромата си омайни —
Само тѣмъ да повѣряватъ
Нейнитѣ чаровни тайни.

3.

Цѣлъ день не ме остава той на мира,
Тозъ дивенъ образъ. Смѣлия херой,
На вихренъ конь, по срѣдъ кръвнишки бой
Лети, замахналъ кървава сѣкира.

Дома се връщамъ — той и все пакъ той
Въ мечтитѣ ми... Конь прѣдница възпира;
Полита възнакъ, изтървалъ сѣкира,
Съ стрѣла въ гѫрди пронизаний херой.

На Омира прѣдъ статуйката мѣдна
Цигара слагамъ... Мигъ е вдъхновенъ —
Завършвамъ вече — думица послѣдня.

А като Богъ кръзъ чадътъ прѣдолтаренъ,
Спокойно погледъ Омиръ спрялъ е въ менъ
И кива ми кръзъ бѣлий димъ цигаренъ.

ПОСЛѢДНАТА ИБСЕНОВА ДРАМА

„Кога мъртвитѣ се пробудѭтъ“

От **Л. Гуревичъ**

Сбити до нѣмай-кѫдѣ, даже сухи, драмитѣ на Ибсена ни рисуватъ всѣкога малко на брой мѫжски и женски лица, които размѣнятъ само кратки фрази по между си, и нито въ единъ монологъ не ни разкрива всичката глѫбина на своята душа. Тѣ съвсѣмъ не сѫ експанзивни и въ това отношение не се явяватъ като типични драматически лица. Вѫтрѣшниятъ имъ животъ като да е сглобенъ съвсѣмъ различно отъ срѣдната норма на човѣшкото общество, така характерна за културни епохи и народи. Индивидуалноститѣ сѫ уловими и видими само за наблюдателното ухо и око на зрителя. Колкото е по-дълбокъ и по-сложенъ животътъ, скритъ задъ коректната и съ нищо не поражающа вънкашность и маниери, толкова е по-трудно да си го обяснимъ всецѣло и да опрѣдѣлимъ негова смисъль. А между туй главнитѣ Ибсенови герои таѭтъ въ себе си дълбокъ и сложенъ животъ, и при това животъ съзнателенъ, революционенъ, протестующъ противъ дѣйствителностьта. Стремление къмъ идеалното, безкрайно-високото ги мѫчи въпрѣки кипежа на зли лични страсти. Пълни съ незадоволство и тревога тѣ въ нищо не намиратъ успокоение. Тѣ изискватъ отъ себе си и отъ другитѣ много повече отъ онуй, което хората съ своитѣ ограничени сили сѫ въ състояние да осѫществѭтъ. Тѣ очакватъ единъ отъ други нѣкакво „чудо“, както Нора отъ мѫжа си. Тѣ искатъ „невъзможното“, както Хилда отъ архитекта Солнесъ.

Новата си драма, озаглавена „Кога мъртвитѣ се пробудѭтъ“ Ибсенъ е нарѣкълъ „епилогъ“. Това е единъ видъ заключителна драма на цѣлъ редъ драми, като почнемъ отъ „Нора“. Очевидно е, че въ нея е въплътена една мисъль, която, така да се каже, обобщава всичкитѣ негови драми отъ послѣдно врѣме. И наистина тая малка драма отъ три акта хвърля ярка свѣтлина на всичкитѣ негови по-прѣжни драми. Ето на кратко нейното съдържание:

Скулпторътъ Рубекъ, който се е прославилъ съ своята статуя „Деньтъ на възкресението“ и е разбогатѣлъ благодарение на своята слава, се завръща въ родното си мѣсто заедно съ жена си Мая, отъ една разходка по чужбина. На пѫть за своята разкошна вилла той се спира въ едно малко приморско село. Рубекъ е „прѣкаралъ, виденъ господинъ“. Мая твърдѣ млада жена „съ весело лице и дяволити, но морни очи“. Тѣ сѫ женени едвамъ прѣди четири години, но това врѣме се струвало или захващало да се струва на Рубека „дълго, твърдѣ дълго“.

Мая моли мѫжа си да бѫде веселъ. „Азъ съмъ веселъ, Мая, съвсѣмъ веселъ, — казва той — по своему веселъ. Защото не ще съмнение, има извѣстно щастие въ съзнанието на пълна свобода и независимость, въ обладаваньето на всичко онуй, къмъ което другитѣ се стремѭтъ“. Ясно е отъ какъвъ родъ е това щастие и до колко Рубекъ дѣйствително се чувствува щастливъ. „А помнишъ ли, казва ненадѣйно Мая, какво ми обѣщаваше ти тогава, когато рѣшихме онзи труденъ въпросъ“, т. е. въпроса за тѣхния бракъ. Не, — Рубекъ не помни. Мая тѫжно му припомня: той ѝ обѣщавалъ да вземе и нея на върха на планината и да ѝ покаже цѣлия миръ въ всичкото негово великолѣпие, и тоя миръ щѣлъ да стане тѣхенъ миръ. „А туй бѣ за мене просто една фраза въ онпя дни, фраза, останала отъ врѣмето на моето ученичество; така мамѣхъ съсѣднитѣ дѣца, когато ми се искаше да си поиграѭ.“ Той е давалъ своитѣ обѣщания, разбира се, безъ желание да измами своята годеница, само тъй, безъ да е ималъ при туй какво и да било сериозно намѣрение: неговата душа не е била тогава сериозна, а Мая, наивна жена, взимала всичко туй сериозно, мислейки, че съ подобни нѣща не се правѭтъ шеги.

Рубека, тъзи нощь, налегнала безсъница. Заставалъ до прозореца, той видѣлъ, че изъ градината се разхождали двѣ фигури — едната бѣла, а другата черна. На слѣдния день той иска да разпита за туй странно явление инспектора на курорта, но тъкмо въ това врѣме сѫщитѣ тѣзи фигури се явяватъ въ парка. Едната отъ тѣхъ, дама въ бѣло облѣкло, съ блѣдно, сѣкашъ, ледено лице, съ угасналъ погледъ, другата — която вървѣла подирѣ ѝ, — милосердна сестра. Рубекъ смѫтно и неувѣренно познава тая странна фигура, тая дама, която била записана въ книгата на посѣтителитѣ съ русската фамилия — Сатова. Прѣди години, когато работѣлъ надъ своята прославена статуя, той ималъ за моделъ Ирена, една мома отъ добро семейство, която заради него оставила баща и майка, която го обожавала, която съ своята чудна дѣвствена снага вдъхновявала неговото творчество. По нѣкога ти будила въ него страстни желания, ала той ги задушвалъ, защото вѣрвалъ, че чувствената страсть ще погуби художественитѣ му настроения. Единъ прѣкрасенъ день, когато мряморната фигура на възкръсналата дѣвица била готова, Ирена изчезнала . . . Безъ нея почватъ да прѣсъхватъ и прѣжнитѣ вдъхновения; самата замисъль на статуята лека полека се измѣнява: вмѣсто чистата и жизнерадостна дѣвица се явили други фигури — човѣшки, по лицата на които обаче се мѣркатъ звѣрски и животински чърти. Художникътъ изобразилъ и себе си въ групата — съ изражение на закъснѣло безсилно разкаяние, въ позата и въ лицето. Отъ цѣлото произведение вѣялъ сега духъ на пессимизъмъ, на недовѣрие въ човѣшката природа. Животътъ потъмнѣлъ въ неговитѣ очи. Нѣщо му липсвало. Опиталъ се да заживѣе като другитѣ: зелъ си жена, ала животътъ съ нея му се сторилъ жалъкъ, досаденъ. Той чувствувалъ гореща и мѫчителна потрѣбность да има при себе си близъкъ човѣкъ. Такъвъ човѣкъ е могла да бѫде само Ирена, никой другъ. Сега като я вижда той чувствува това съ още по-голѣма сила.

Обстоятелствата спомогнали на Рубека да се сближи наново съ Ирена, измѣнена сега до неузнаваемость, и странна, постоянно придружавана отъ милосердната сестра. Мая завръзва познанство съ нѣкой си господинъ Улфхаймъ, богатъ чифликчия, страстенъ и смѣлъ ловецъ на мечки. Рубекъ никакъ и не пита, защо Мая дири обществото на Улфхайма: нему и на умъ не иде, че тая по природа жива, но душевно изнурена жена въ отчаянието си иска да се забрави въ глупости, само да не чувствува върху себе си незаслужения, мълчаливия укоръ на неудовлетворения отъ нея мѫжъ. Сега Рубекъ е занятъ само съ Ирена и съ себе си. Но какво е ставало съ Ирена? Тя не прѣстава да твърди, че е мъртва. Тя разсѫждава съвсѣмъ разумно, но отъ врѣме на врѣме повтаря пакъ, че е мъртва; че въ нея нѣма душа, че е умрѣла отъ какъ се е раздѣлила съ него. При туй, подирѣ ѝ върви постоянно милосердната сестра, която носи съ себе си смирителна риза. Но безумнитѣ слова на Ирена сѫ тъй разумни, тъй понятни, тъй човѣчни. „Защо изчезна ти тогава тъй внезапно?“ — я пита Рубекъ. Тя изчезнала, защото се убѣдила, че той я не обича. Тя му отдала всичко, служила му съ душата и тѣлото си, неговата статуя била тѣхно общо дѣте, тя се измѫчвала отъ страстна любовь къмъ него, — мѫчила се дори до припадъци на дива ненависть, но нито съ една дума, нито съ едно движение не нарушила неговото настроение. Слѣдъ това той казалъ една дума, — и тя разбрала, че той съвсѣмъ не я обича, че тя не му е нуждна.

Тогава тя го оставила. Рубекъ не помни, пакъ не помни, както и въ разговора съ жена си, — каква дума билъ рѣкълъ. „Ти рѣче: приеми моята сърдечна благодарность, Ирено; това, каза ти, — бѣше за мене единъ благотворенъ епизодъ въ моя животъ... За тая дума азъ те оставихъ“. — „Ти всичко взимашъ много присърдце, Ирено“, отвръща Рубекъ съ най-характерната и най-банална фраза на мѫжа спрямо една оскърбена отъ него жена. И ней е обѣщавалъ той нѣкога, че ще я вземе съ себе си на върха на планината и ще ѝ покаже свѣта въ всичкото му великолѣпие, и нея теглило нѣщо нагорѣ, къмъ планински вишини. Но „епизодътъ“ на тѣхнитѣ отношения се свършилъ прѣди още Рубекъ да помисли да изпълни своето обѣщание. „Поетъ!“ — жестоко и хладно му казва Ирена. — „Защо поетъ?“ — „Затуй, че си слабъ и тѫпъ и пъленъ съ снизхождение къмъ себе си... Тая дума съдържа нѣщо оправдателно, нѣщо, което прикрива като съ плащъ всѣкакви слабости...“ Отношението на Рубека къмъ нея не е било сериозно: сериозно е било за него само неговото изкуство. Той я пустналъ безъ и да помисли по-нататъкъ какво е ставало съ нея, и тогава едвамъ видѣлъ той, колко му е била потрѣбна тя като човѣкъ.

А тя като оставила Рубека, „изгубила душата си“, прѣдала се на груби, диви и лоши страсти. Тя прѣминала прѣзъ всичкитѣ вулгарни падения и побѣди на жената: имала двама мѫже „и много-много дѣца..., които убивала прѣди ражданьето“.

Заедно съ любовьта и душата си, тя изгубила и женското си призвание: да ражда живи дѣца...

Но сега Рубекъ съзнава колко много е изгубилъ съ нея. „Помогни ми ... да прѣживѣемъ живота отново“ — дума ѝ той. „Празни блѣнове!“ — отвръща тя. „Празни, мъртви блѣнове. Нашиятъ общъ животъ е умрѣлъ и нѣма на ново да възкръсне ... Когато ние, мъртвитѣ, се пробуждаме, ний ... виждаме, че никога не сме живѣли“.

При все туй закъснѣлата страсть се пробужда и въ двамата. „Лѣтна нощь... въ планината ... съ тебе, съ тебе! О Ирено, туй би било животъ! —“ шепне Рубекъ. Къмъ зори Ирена сполучва да се открадне отъ милосердната сестра. Наедно съ Рубека възлизатъ тѣ на планинския върхъ, за да се отдадѫтъ единъ другиму тамъ. На срѣща имъ идѫтъ Мая съ Улфхайма, които сѫ прѣкарали нощьта въ ловъ. Мая е пълна съ вѫтрѣшно отчаяние и съ диво присторно веселие: животътъ я тласка въ обятията на тоя циниченъ, уменъ ловецъ, когото тя никакъ не обича. Тя е безсилна да намѣри какъвъ-годѣ изходъ въ живота, при съзнанието, че между нея и мѫжа ѝ нѣма вече нищо общо. И нейната душа прочее умира, и тя дава воля на своитѣ лоши страсти. Въ планината бучи наближающа буря. Мая и Улфхаймъ почватъ да слизатъ надолу, а Рубекъ и Ирена възлизатъ все по-високо, обзети отъ безумна мечта, отъ минутенъ подемъ на своитѣ духовни сили, съ надѣжда да възкръснѫтъ сега, слѣдъ като сѫ съзнали и двамата, че тѣхниятъ животъ е безвъзвратно сломенъ и изхарченъ. Както Солнесъ се изкачва на своята кула, като надвива, въ припадъкъ на страсть, своята душевна и нервна грохналость, своето безсилие, сѫщо така и Рубекъ съ полубезумната Ирена възлиза все по-високо и по-високо къмъ грьмотевицитѣ. Една снѣжна прѣспа ги струпаля и двамата долу въ пропастьта.

Тая драма е твърдѣ проста въ своята вънишна постройка, може дори да се каже, че тя е упростена, за кроткость, съ нѣкои изкуствени срѣдства. Тъй напр. познанството на Мая съ Улфхайма, което възниква тъкмо въ момента, когато Рубекъ гледа какъ-да-е да се сближи отъ ново съ Ирена, прави до нейдѣ впечатление на скроено.

Изобщо Ибсену не винаги се удава да скрие отъ читателя механизма на своитѣ драми. Неговото стремление да изхвърли всичко що е лишно, случайно, и не помага за откриванье на неговитѣ идеи, го завлича въ друга крайность. Художествената тъкань на неговитѣ произведения, ако може тъй да се каже, не е до тамъ плътна и гѫста, да може да скрие чисто техническитѣ смѣтки на драматурга. Поради това и по-голѣмата часть отъ произведенията му не прави впечатление на органическа простота и пластическа цѣлность. Но ако оставимъ на страна този недостатъкъ на Ибсеновата драма, и погледнемъ на художествения материялъ, който съдържа тя, прѣдъ нашитѣ очи ще се разкрие цѣла стихия отъ жива човѣшка психология и мисъль. Това, което особно поразява въ тъзи драма — както впрочемъ и въ други негови драми (напр. въ „Архитектъ Солнесъ“). — то е мощния духовенъ протестъ противъ несъвършенствата на живота и хората, вложенъ отъ него въ устата на жената, въ дадения случай, въ двѣтѣ героини на драмата. Мая и Ирена въпрѣки дълбокото различие между тѣхнитѣ натури, проявено въ тѣхнитѣ отношения къмъ Рубека и въ неволнитѣ обличения, които отправятъ къмъ него, иматъ една обща черта, която ги сближава и съ досущъ несходната съ тѣхъ Хилда. Дошла при Солнеса, Хилда му напомня за обѣщанието, което ѝ билъ далъ прѣди десеть години и за всичко, станало тогава между тѣхъ въ оня незабравимъ за нея день и вечерь. „Нима съмъ казалъ всичко туй? — отвръща ѝ Солнесъ. Той помни много нѣща, даже дребулии — отъ онова що се отнасяло до негова личенъ успѣхъ, ала какво е говорилъ на Хилда той не помни. „Чудно, какъ сѫ се запечатали всички тия дребулии въ паметьта ви!“ — дума ѝ той. Това сѫ за него все дребулии; защото той всичко туй зема така, на шега, а Хилда мислѣла, че за подобни нѣща може да се говори само сериозно. Ние вече отбѣлѣжихме по-горѣ сѫщата черта у скулптора Рубека, като излагахме съдържанието на драмата: и Рубекъ не помни, какво е говорилъ на Ирена, не помни, какво е обѣщавалъ на Мая, когато се оженилъ за нея. Тия наивни жени — Ирена, Мая, Хилда — „много при-сърдце взиматъ всички тия нѣща“. Така мислѭтъ мѫжьетѣ, талантливитѣ, прославенитѣ художници. Тѣ сѫ заети съ сериозни работи; тѣ не искатъ да гледатъ отъ страни, да се отвличатъ отъ свещенитѣ си обязаности. Когато Рубекъ създавалъ своята статуя, той не смѣялъ да обича Ирена, която му отдавала душа и тѣло. „На първо мѣсто — художественото произведение, човѣкътъ — вече на второ“, — насмѣшливо забѣлѣзва Ирена.

Могло би, наистина, да се допустне, че самъ Ибсенъ не дава голѣмо значение на тия „женски“ мисли, които сѫ дѣйствително типично-женски и постоянно се повтарятъ, въ една или друга форма, отъ жени — като обвинение на мѫжа, като вопълъ на оскърбено женско чувство. Може би, Рубекъ е билъ правъ, когато е мислѣлъ, че съ „земна“ любовь къмъ Ирена той ще „оскверни душата си“ и ще погуби въ себе си художника. Но защо тогава на тия художници, тия поети, тия „архитекти“ изведнѫжъ захваща да тежи самотията? Защо животътъ изъ единъ пѫть става меланхоленъ и безплоденъ? — Като се раздѣлилъ съ Ирена Рубекъ изгубилъ най-хубавитѣ и свѣтлитѣ свои настроения, замѣнилъ даже идеята на своята статуя съ друга, по-мрачна. И сетнѣ изведнѫжъ — всичко туй, като призвание, изкуство и др. т.“ почнало да му се вижда тъй пусто и безсъдържателно“, и той поискалъ да го замѣсти съ животъ.“ Ала какъвъ животъ? — Простъ животъ, безъ мѫдруванье, безъ идеи. И той се оженилъ, както се женятъ хората, когато искатъ да „живѣятъ“. Жена си той замамилъ съ възвишени, но несериозни обѣщания, а послѣ се оказало, че му било тежко да живѣе съ нея: тя не може да говори съ него за изкуството, та той трѣбвало да говори съ нея за всевъзможни празни работи. Творчеството му сега носи характеръ на банално осмиванье на човѣшкия родъ, на неговитѣ животни свойства. И ето, най-подиръ, му дотегва духовната самотность: „Азъ имамъ нужда отъ общение съ другъ човѣкъ, който … да влѣзе въ душата ми … да ме допълни … да се слѣе съ мене, съ цѣлата ми дѣятелность“ … — говори той на жена си, и като срѣща Ирена, чувствува, че тя, именно тя е била за него такъвъ човѣкъ, тя — съ всичката сила на своитѣ човѣшки страсти, съ своята потрѣбность „да ражда живи дѣца“ и въ сжщото врѣме съ стремлението си къмъ високото, съ своето боготворенье на неговата личность и на тѣхната обща рожба — неговото художествено творение! Рубекъ мислѣлъ, че ако даде воля на страстна човѣшка любовь къмъ нея, — „ще оскверни своята душа“. Но защо? Не затова ли, че мжжътъ е тъй раздвоенъ, щото въ неговата душа се е образувала цѣла пропасть между интеллектуалната и чувствената сфера на негова животъ, — пропасть, незапълнена съ чувства, съ нѣжни, възторжени и самоотвержени душевни движения? Рубекъ нарича сега прѣдишното свое мнѣние по тоя въпросъ „суевѣрие“, но тутакси прибавя, че и сега дори туй мнѣние му се чини до нейдѣ справедливо: той смжтно усѣща, че може би, и сега чувствената страсть не би била просвѣтлена отъ духовна сърдечна любовь, че тая страсть би се оказала по-ярка, по-мощна отъ способностьта му да обича. Негли той нивга не е бивалъ сериозенъ въ отношенията си къмъ женитѣ. Той всѣкога съзнателно отдѣлялъ, откжсвалъ изкуството отъ живота на непосрѣдственото чувство, макаръ настроението му, както и душевния му упадъкъ, неволно да се чувствували въ цѣлата му дѣятелность. Изкуството споредъ него не трѣбвало да се слива съ живота, съ истинно човѣшкия, пъленъ и широкъ животъ, а на живота той не е гледалъ като на нѣщо стоящо на равно съ изкуството; заради туй животътъ билъ въ неговитѣ очи тежъкъ и баналенъ, а неговото изкуство, което не черпило нищо изъ непосрѣдственитѣ чувства и усѣщания, добити отъ собственитѣ негови нерви и собствената душа, се оказало най накрая тъй сжщо безплодно. Сега чакъ открива той истината, сега захваща да се догажда, че неговото творчество не може да бжде значително, дълбоко и поетическо, ако не е изпиталъ истинската поезия въ живота. Той безвъзвратно погубилъ двѣ любящи жени, а сега сърдцето му проси любовь. „Лѣтна нощь въ планината … съ тебе, съ тебе!“ … повтаря той нѣколко пжти на Ирена. Ала вече е късно. „Любовьта … съ която се обича въ земния животъ … въ дивния, прѣкрасния земенъ животъ … таинствения земенъ животъ … тая любовь е умрѣла и за двама ни!“ — му отвръща Ирена.

Каква топла поезия звучи въ тия думи! Ибсенъ, който бѣ наклоненъ всѣкога да отрича живота, който сурово безпощадно отричаше всички институти въ живота, всички видове човѣшки иллюзии, говори сега за „дивния, прѣкрасния земенъ животъ“, таинствения земенъ животъ“. Ибсенъ, който въ „Комедия на любовьта“ се показва такъвъ пессимистъ спрѣмо човѣшката любовь, сега гади своя герой за туй, че не е умѣялъ и не е искалъ да люби. Но туй никакъ не е противорѣчие въ неговата художествена дѣятелность. Дѣйствителния животъ, какъвто си е той, е комедия, или по-вѣрно, траги-комедия въ неговитѣ очи. И туй е то именно, че животътъ не е такъвъ, какъвто би трѣбвало да бѫде. Художницитѣ се носѭтъ съ възвишени идеи и дирѭтъ тѣхното въплъщение — не само въ изкуството. Тѣ ни говорѭтъ за органическата цѣлность на художественото произведение, но отъ себе си и отъ своя животъ не искатъ да създадѫтъ цѣлно художествено произведение. Мислителитѣ догаждатъ нѣщо видно, прѣкрасно, таинственно вѫтрѣ въ душата и отразяватъ това въ своитѣ мисли, но на практика забравятъ, че всѣко човѣшко сѫщество, всѣко създание живѣе по дивни и таинствени свѣтовни закони, и че всѣко дѣйствие на живота е безкрайно сериозно. И заради туй хората които живѣѭтъ на земята, — сѫ мъртъвци. За мнозина настѫпва моментъ, когато тѣ се пробуждатъ, но повечето се пробуждатъ тогава, когато е вечъ късно да заживѣѭтъ на ново, когато всичкитѣ непосрѣдствени сили на душата и тѣлото сѫ изтощени.

Съ казаното до тукъ, ний никакъ не изчерпваме психологическитѣ материяли на Ибсеновата драма. Много чудесни художествени черти сѫ пръснати въ думитѣ на Мая, Рубекъ, даже и въ едностранчиво нарисувания Улфаймъ. Типътъ на Мая съ открита душевна тѫга, съ нейния некултуренъ, но остъръ и живъ умъ, съ нейната отзивчивость и готовность да стори мѣсто на друга, (— отъ благородство, смѣсено съ уязвена гордость) — трѣбва да се признае за единъ отъ най-жизненитѣ Ибсенови характери. Полумъртвата Ирена, съ монотонностьта на нейнитѣ безумни и въ сѫщото врѣме дълбокоразумни думи, проявяватъ по нѣкога проблѣски на страстенъ темпераментъ и нѣкои нѣжни думи, както и движения, отбѣлѣзани въ скобкитѣ, поразяватъ съ художествена правдивость. Тия женски фигури е могълъ да създаде само художникъ съ нѣжна, топла душа, рѣдъкъ познавачъ на женското сърдце или, по-вѣрно въобще на човѣшкото — тъй като женската природа съдържа черти, типични за сърдечната страна на общечовѣшката природа.

Впрочемъ, не трѣбва да се удивяваме на туй, дѣто Ибсенъ въ послѣдната си драма се явява защитникъ на човѣшкото сърдце. Туй що знаемъ за личностьта на Ибсена, — за негова затворенъ животъ, за неговата необщителность, неговата външна студенина и сдържаность — не съставява пълната му характеристика. Неотдавна ни попадна единъ интересенъ литературенъ документъ, който се касае до Ибсена като човѣкъ. Думата ни е за бѣлѣжката въ книгата „Ecrivains étrangers“ на извѣстния французски критикъ Теодоръ де Визева, комуто се удало да се запознае съ Ибсена въ Мюнхенъ. Дордѣ Визева разглеждалъ Ибсена отдалече, той му се струвалъ като нѣкой старъ лъвъ. Косата му, вѣждитѣ му и брадата му даватъ на външния му изгледъ нѣщо свирѣпо. Въ своя начинъ на живѣнье Ибсенъ прави впечатление на суровъ педантъ. Маниеритѣ му сѫ сдържани, облѣклото му — до крайность коректно. Но когато на френския писатель се удало да се запознае съ него и да го види по-отблизо, той билъ поразенъ отъ оная почти дѣтска мекость и нѣжность, разлѣна по цѣлото старческо лице, но особено въ очитѣ, скрити задъ златнитѣ очила. Все такава мекость и топлина трептѣла и въ негова гласъ. И всичко що говорилъ тая вечерь — внезапно го обладала голѣма приказливость — създало у Визева дълбокото убѣждение, че тоя „старъ лъвъ“ таи въ душата си източникъ на най-топла и сърдечна хуманность. Нека отбѣлѣжимъ още, на основание на сѫщата статия, че Ибсенъ говорилъ съ дълбоко уважение за Толстоя, ако и да признавалъ, че много нѣща му сѫ непонятни въ неговитѣ произведения. Види се, че на тѣзи двама велики хора на нашето врѣме не е сѫдено да се разберѫтъ единъ другиго.

Прѣвелъ отъ руски **М. К.**

Една алинея отъ българската Конституция изчезнала

Отъ **Д-ръ С. Кировъ**

◆

Кждѣ е **втората алинея на точка I-а отъ чл. 141** на нашата Конституция?

Кждѣ е тя? Знаемъ ли! Нѣма я въ текста на Конституцията, която сега ни управлява. А да се е отмѣнявала тая алинея — по реда прѣдписанъ отъ Конституцията, — ний поне не знаемъ. Тя не е отмѣнена, а въ обнародвания текстъ на измѣнената въ 93 год. Конституция е изхвърлена!

Ако нѣкога стане нужда да се прилага въпросната алинея, тя ще ни докара голѣми затруднения. Ала на всѣки случай нейното изчезванье доказва нагледно — и не пръвъ пжть! — колко небрѣжно ние българитѣ се отнасяме не само къмъ обикновенитѣ, но и къмъ основнитѣ си закони.

Въ руския текстъ на законопроекта за нашата Конституция, този чл. 141 (по проекта 134) е ималъ само двѣ точки, 1-а и 2-а, безъ никакви алинеи къмъ тѣхъ. Въ българския прѣводъ на сжщия текстъ, т. 1-а е разглобена на двѣ алинеи, а т. 2-а си остава въ една! И това е пакъ една българска небрѣжность; но тя е, както ей сега ще видимъ, първата причина за сждбата, която е сполетѣла този чл. 141 при измѣнението му прѣзъ 1893 год. — Това дѣление на 1-а точка, въ двѣ алинеи, се срѣща отъ тогазъ на самъ въ всичкитѣ текстове на старата Конституция, както въ отдѣлнитѣ отпечатъци, така и въ приложената на чело на Т. I. отъ Сборника на законитѣ.

Въ Закона за измѣнението на чл. чл. 6, 38, 58 . . . **141**, 144 и 161 отъ Конституцията[1], измѣнението на чл. 141 е формулирано така:

„§ 11. — Въ чл. 141 слѣдъ първата алинея се прилага слѣдующата: — 2) Да се произнесе по случая прѣдвиденъ въ чл. 7 отъ Конституцията. — Втората алинея на горния членъ става третя“.

---

[1] Приетъ отъ 4-о О. Н. С., 3-а р. сесия, въ засѣданието му отъ 7 дек. 1892 г.; утвърденъ съ указъ № 5, отъ 15 дек. с. г. и обнародванъ като притурка на бр. 6 отъ Д. В., 1893 год.

IV Вел. Н. Събрание е приело този § 11 безъ никакво разискване, на второ и трето четение, въ засѣданията си на 14 и 15 май 1893. — Въ сѫщата форма той е обнародванъ и въ княжеската прокламация отъ 15 май 1893, отъ В. Търново (напечатана въ Д. В. бр. 107, отъ 24 май с. год.).

Както всѣки вижда, въ приетия отъ В. Н. Събрание § 11 отъ закона за измѣн. на Конституцията, не се казва, — па и никѫдѣ другѫдѣ не се казва, — че ще се изхвърли алинеята, която стоеше като втора алинея подиръ т. 1-а, и която гласи:

„Тия въпроси се рѣшаватъ по вишегласие отъ членоветѣ, които сѫ въ Събранието“.

Ето тая алинея е изчезнала, и незаконно изчезнала, отъ текста на сегашната ни Конституция.

Въ засѣданието на 15 май е стояло на дневенъ редъ — слѣдъ гласуванието на измѣненията — : 2-ро, подписвание на Конституцията. Въ края на това засѣдание наистина се пристѫпва къмъ „подписванието на Конституцията както е измѣнена.“ [1] Прѣдложили се листове, и прѣдставителитѣ, привиквани по списъка, единъ по единъ подписвали „Конституцията“. Коя Конституция? — Текста на новата Конституция, приготвенъ прѣдварително споредъ гласуванитѣ поправки (а въ сѫщность тѣ сѫ подписвали на бѣли листове, които да се приложѫтъ къмъ текста на измѣнената Конституция). — Този текстъ е и приложенъ къмъ Дневницитѣ на IV-о В. Н. С., заедно съ подписитѣ на бюрото, на министритѣ и на прѣдставителитѣ.

Като погледнемъ на измѣнения текстъ на чл. 141, ний виждаме, че втората половина на прѣдишната т. 2 (сега 3), която половина се отнасяше само къмъ своята точка, — сега стои на отдѣлно, като отдѣлна алинея, обща и за тритѣ точки, и старитѣ, и новата. Тази обща алинея гласи: „Рѣшенията на тия прѣдмѣти изисква вишегласието на двѣ третини отъ всичтѣ членове на Събранието“.

Но такова нѣщо нито е прѣдлагано, нито е нѣкога рѣшавано, било въ Обикн., било въ Вел. Н. Събрание. Най-многото, което може да се допустне, то е споръ относително до мѣстото на новата точка; но за изхвърляние на нѣщо отъ чл. 141, не може и дума да става.

Споръ относително до мѣстото, дѣто трѣбва да стои новата точка, може да се допустне по причина на неточнитѣ термини, употрѣбени въ § 11 отъ закона за измѣнението на Конституцията. Наистина законътъ казва: „слѣдъ първата **алинея** на чл. 141 да се прибави една нова **алинея** втора, а втората да стане третя“. Това е неточно. Първата точка има двѣ алинеи; слѣдъ коя отъ тѣхъ ще се притурѭтъ новитѣ думи? Па и въ сѫщность самата точка първа, е вече втора алинея на чл. 141. — Очевидно е, че законодательтъ употрѣбява тукъ думата алинея намѣсто точка: слѣдъ първата (точка) се прилага една нова — втора, а втората става третя. Така смисъла е ясенъ. Обаче отъ тукъ почва мжчнотията. Тукъ се говори за двѣ различни нѣща или „прѣдмѣти“, за които е прѣдвидено и различно вишигласие. За новата точка не е прѣдвидено нищо. Съ какво вишегласие ще се рѣшава прѣдвидения въ нея случай? Възъ основа на самия гласуванъ текстъ за измѣнението, най-правото, най-законното е да се вмѣсти новата точка слѣдъ цѣлата първа, т. е. като се вематъ и двѣтѣ ѝ алинеи заедно като една точка, както и сж, и като се приеме, че „алинея“ въ гласувания текстъ е употрѣбено вмѣсто точка, както е очевидно. Обаче, понеже за новата точка не е прѣдвидено отдѣлно болшинство, тогава втората точка е опасно да не подпадне подъ вишегласието на послѣднята точка, т. е. да се приравни втората съ третята, — нѣщо неприемливо, както ще видимъ по-долу.

---

[1] Дневн. на IV В. Н. С., стр. 62.

Прѣдъ тая сжщата мжчнотия се е намѣрила и комисията, която е изучавала закона за измѣнението. Тя е видѣла, че не е безразлично дали ще се вмѣтне новата точка прѣдъ, или слѣдъ алинеята за болшинството на 1-а т.; тя е видѣла, че послѣдното е неприемливо, а за да се постигне първото тя не е намѣрила за нуждно да измѣни, да поправи текста на прѣдлагания § 11. За да постжпи тъй, намъ ни се вижда, че тя трѣбва да е разбирала този текстъ по единъ оригиналенъ, но твърдѣ хитъръ начинъ. Именно, тя е разбирала, че прѣдложението значи това: подиръ оная алинея, която е означена съ числото 1, да се тури една нова — № 2; оная, която сега е означена съ числото 2, ще се означава съ числото 3. — Така е и станало. Докладчикътъ на комисията, г-нъ К. Калчовъ чете въ камарата: „чл. 141 приема слѣдующата редакция: Князътъ свиква Великото Народно Събрание 1) за да обсжжда въпроси за отстжпване или размѣняване на нѣкоя часть отъ територията на княжеството. 2) Да се произнесе по случая, прѣдвиденъ въ чл. 7 отъ Конституцията. Тия въпроси се рѣшаватъ по вишегласие отъ членоветѣ, които сж въ Събранието. 3) За да измѣни или прѣгледа Конституцията. Рѣшението на тия прѣдмети изисква вишегласието на двѣ третини отъ всичтѣ членове на Събранието“. Докладчикътъ продължава: „тъй като въ тоя членъ е прибавена само втората алинея, която гласи: да се произнесе по случая, прѣдвиденъ въ чл. 7 отъ Конституцията, — то естествено и гласуването само за тая алинея трѣбва да стане“.[1] — Това е при второто четение на закона. Слѣдъ малко, при разискването членъ по членъ,[2] докладчикътъ, като прочита § 11, добавя: „по тоя начинъ чл. 141 приема слѣдующата редакция“ — и прочита пакъ сжщото както по-горѣ, включително и заклю~~чителнитѣ думи, че гласуването „естествено“~~ трѣбва да стане само за новата „алинея“.

И така, Събранието, като е гласувало, знаяло е какво гласува. Притуря се една нова алинея непосрѣдствено слѣдъ 1-а алинея на точка п[illegible]ва; алинеята, че „тия въпроси се рѣшаватъ по више[illegible]асие отъ членоветѣ, които сѫ въ Събранието", [illegible]два непосрѣдственно слѣдъ новата точка; старата 2-а точка ст[illegible]-я и вишегласието съ $^2/_3$ се отнася само до нея (сегашната [illegible]). — Въ Вел. Нар. Събрание цѣлата редакция на чл. 141 наистина не е четена; но, каза се вече по-горѣ: гласуването трѣбвало да стане само върху новата точка. (Докладчикъ е билъ пакъ сѫщия г-нъ К. Калчовъ).

---

[1] 27-о засѣд., 7 дек. 92 г., стр. 83.

[2] Стр. 97 на сжщия Дневникъ.

Мислимъ, че въпросътъ е твърдѣ ясенъ. Събранието е гласувало друго, а обнародваниятъ пъленъ текстъ ни дава друго, — нѣщо прѣправено.

Сега, пита се: въ случай, че стане нужда да се прилага тоя чл. 141, точка първа, [illegible] ще се слѣдва? Приложения къмъ дневницитѣ на В. [illegible] и подписанъ отъ министритѣ и прѣдставителитѣ ли, [illegible]ия текстъ, измѣненъ точно споредъ приетото [illegible]

Ний мислимъ, ч[illegible] правото ще бѫде на страната на истината, на дѣйс[illegible], а не на невѣрния, макаръ и подписанъ и приетъ [illegible]енъ, текстъ.[1]

Подписаниятъ отъ [illegible]литѣ документъ не може да се счита за в[illegible]ъ, щом[illegible]же [illegible]докаже невѣрностьта му. Той е подли[illegible] не е вѣренъ и съгласенъ съ гласува[illegible] единъ отъ подписалитѣ е вѣрвалъ, [illegible]гласувалъ; а да е гласувалъ нѣщо друго, н[illegible]възможно, не може да се докаже да е било. Подписването тука въ сѫщность е една външна форма, отъ която даже нѣма нужда. Ако за единъ документъ може да се докаже какъ е произлѣзълъ; ако може да се докаже, че той не може да има друго съдържание освѣнъ това, за което се доказва че е трѣбвало да има, — никое сѫдилище на свѣта нѣма да приеме такъвъ документъ заточенъ. Той може да бѫде автентиченъ, и пакъ невѣренъ, погрѣшенъ. А по въпроси за прѣглеждание и измѣнение на конституцията, най-важното е именно какъ това става, и то може винаги да се докаже. Формалноститѣ сѫ строги и строго опрѣдѣлени отъ Конституцията. Незачитанието на тия формалности инвалидира самитѣ рѣшения.

Княжеската прокламация въ случая не може да се вземе за рѣшающа, па и, ако се вземе за такава, тя е пакъ въ полза на приетото (§ 11 и нищо повече). Наистина, тя обявява само приетитѣ измѣнения, а не и цѣлия текстъ на Конституцията. Но нищо не би прѣчило на правителството да състави прокламацията така, че, слѣдъ като се изброжтъ приетитѣ измѣнения, да слѣдва и цѣлия текстъ, както ще изглежда съ поправкитѣ; или, още по́-добрѣ, прокламацията би могла да каже на късо, че внесенитѣ измѣнения се приеха, и слѣдователно новата Конституция е слѣдната, — и да слѣдва цѣлия текстъ. И този текстъ щѣше да бѫде, мислимъ, сѫщиятъ, който е и подписанъ и притуренъ при дневницитѣ. Всичко туй е възможно. Но що отъ туй? Прокламацията въ тоя случай не би доказвала нищо повече отъ автентичния документъ, който се пази въ архивитѣ на Народното Събрание. Защо това? Защото рѣшенията на В. Н. Събрание сѫ окончателни щомъ като се взематъ. Тѣ нѣматъ нужда отъ княжеската санкция, — както и въ случая Князътъ не утвърждава, а само обнародва рѣшението на В. Н. Събрание. Утвърждение отъ Княза не се прѣдвижда, защото въ противенъ случай бѝ трѣбвало да се признае и правото му на veto. — Но и самото обнародване е една чисто външна формалность, която не е необходима. Приеме ли се за необходима, както е у насъ за обикновеннитѣ закони (чл. 46), тогазъ рѣшенията на Великото Нар. Събрание би могли да бѫдѫтъ парализирани.[1] За това не случайно, а нарочно Конституцията признава извѣстни права на Короната спрямо Обикновенното Народно Събрание, но не и спрямо Великото. Сѫщото е, напримѣръ, и съ правото на Княза да разтурва камарата (чл. 136).

---

[1] Освѣнъ като притурка на Дневницитѣ, новия текстъ на Конституцията фигурира и въ Сборницитѣ на дѣйствующитѣ сѫдебни закони, (1878—96 и 78—98), официално издание на Министерството на Правосѫдието. Да не бѣ извѣстно, че то е копие на самия текстъ подписанъ въ Събранието, бѣлѣжката на Министерството, че „текстътъ е поправенъ споредъ приетитѣ измѣнения", можеше да привлече вината върху самото Министерство.

Какъ и да е, въ случая, който ни интересува, прокламацията отъ 15 Май 93 год. не доказва, и не би могла да докаже нищо въ полза на погрѣшния текстъ на чл. 141.

И така, не може да има никакво съмнѣние, мислимъ, че пропустнатата алинея трѣбва да си доде на мѣстото; тъй като за отмѣняването ѝ нищо не е ни прѣдлагано, ни гласувано, па и въ обявенитѣ рѣшения нищо подобно не се споменува, и тъй като подписаниятъ документъ, съ дата отъ 15 Май 1893 г., е погрѣшенъ.

Но тя трѣбва да си доде на мѣстото още и по слѣдната причина.

Първата точка на този чл. 141, и чл. 142 отъ Конституцията, третиратъ за сѫщитѣ въпроси, и алинеитѣ имъ, които третиратъ за вишегласието, сѫ (т. е. бѣха) съгласни. По сегашния текстъ, обаче, чл. чл. 141 и 142 дохождатъ въ едно флагрантно противорѣчие. Първиятъ нарежда да се рѣшаватъ сѫщитѣ въпроси съ $^2/_3$ отъ вситѣ членове, а вториятъ — само съ болшинство отъ членоветѣ които сѫ въ Събранието.

---

[1] Тамъ, гдѣто нѣма особенъ учредителенъ органъ, нѣма разлика между обикновенни и конституционни закони, както въ Англия и Белгия. Но напримѣръ въ Франция, прѣдсѣдательтъ може да упражнява правото си „да изисква повторно разглеждание на единъ законъ", спрямо 2-тѣ камари, въ обикновено врѣме, но не и когато тѣ образуватъ „Народното Събрание" (като нашето В. Н. Събрание).

Нашата конституция може въ това отношение да се постави надъ грѫцката, която се нуждае отъ „подписа на краля" (чл. 109) и сърбската (отъ 88), която изрично гласи (чл. 201) че „рѣшенията на Великата Народна Скупщина влѣзватъ въ сила слѣдъ като се санкциониратъ отъ краля". — И въ много други страни измѣненията на Конституцията ставатъ по обикновенъ законодателенъ редъ.

Искаме ли да избѣгнемъ това противорѣчие, като приемемъ, че то не е противорѣчие, а нарочно поставено различие, тогава пъкъ ще изпаднемъ въ абсурдъ. И дѣйствително, какво е различието въ тия два члена? То е, че, по първия, Събранието се свиква отъ Князя, а по втория — отъ Регентството; но, забѣлѣжете, касае се все за единъ и сжщия въпросъ: за отстжпване или размѣняване на нѣкоя часть отъ територията. Е, какъ? не самата сжщность на въпроситѣ, а кой е свикалъ Събранието, — това ли ги прави повече или по-малко важни? Такова нѣщо не може да се приеме.

Очевидно е, че ако да е било работата да се измѣни и самия начинъ на гласуване, прѣдвиденъ въ чл. 141, т. 1, то измѣнението е щѣло да стане и въ съотвѣтния чл. 142. Но това не е станало. То не е станало, защото и за другия нито се е прѣдлагало, нито се е даже мислило каквото и да било измѣнение. — Но да оставатъ двата тия члена въ противорѣчие, е невъзможно.

Слѣдъ като приемемъ, по този начинъ, че изоставената алинея трѣбва да се въдвори, нека се повърнемъ сега на въпроса за мѣстото на новата алинея. Кждѣ трѣбва да се постави тя, прѣдъ или слѣдъ изоставената алинея?

Подиръ всичко, което казахме по́-горѣ, въпросътъ се разрѣшава самъ по себе си. Не е безразлично, разбира се, дали прѣдъ или слѣдъ нея. Но направимъ ли послѣдното, — както би слѣдвало, ако приемемъ че „алинея“ въ гласуваното измѣнение значи „точка“, — тогава алинеята на послѣдната точка ще се отнася и къмъ новата точка. Както е сега отпечатанъ текстътъ, именно като се отдѣля послѣдната алинея, и понеже, при туй, въ нея се говори за „прѣдмѣти“ (въ мн. число), то тя сигурно ще се вземе, че се отнася и до двѣтѣ точки. А това не може да бжде тъй. Защо?

Първо, — пакъ както по́-горѣ — защото не е това гласуваното измѣнение. Докладчикътъ е прочелъ цѣлата нова редакция на члена, и отъ нея се вижда, че новата точка се вмѣтва непосрѣдственно слѣдъ първата, и тогазъ дохожда изоставената алинея, а слѣдъ туй третя точка.

Но и тукъ има една втора причина. И тука, ако приемемъ че втората и третята точки се управляватъ отъ една и сжща алинея (т. е. послѣдната), а не първата и втората отъ една и сжща (т. е. изоставената), — ако приемемъ това, изпадаме пакъ въ абсурдъ. Защото тогава ще излѣзе, че се изискватъ много по-строги условия (съгласието на $^{2}/_{3}$ отъ всичкитѣ членове на Събранието), когато е въпросъ да бжде българския князъ сжщевръменно управитель и на друга нѣкоя държава (чл. 7), т. е. когато си присъединимъ нѣкоя държава или область, когато влѣземъ въ съединение съ нѣкоя държава, на която нашия князъ става шефъ, — съ една дума, когато въпросътъ е за усилване на държавата, за печалба на държавата; а пъкъ несравненно по-легки условия — когато се касае за отстжпване на часть отъ територията. Часть отъ територията, — това може да бжде, теоретически, и по-голѣмата часть отъ цѣлата територия! Такова логическо противорѣчие е пакъ неприемливо. Въ тоя случай сегашниятъ текстъ е поне послѣдователенъ (да не бѣше противорѣчието пъкъ съ чл. 142).

Така щото, колкото се касае до мѣстото на новата точка — или — което е все едно — до мѣстото на изоставената алинея, — тѣ трѣбва да се поставятъ така, както ги е поставила и комисията и както ги е прочелъ нейния докладчикъ на два пжти въ Камарата; едно, защото това е приетото отъ Събранието, и друго, защото въ противенъ случай изпадаме въ логическо противорѣчие.

За да стане въпросътъ пó-нагледенъ, за да видимъ, че не е току-тъй малка разлика дали се изисква вишегласие отъ $^{2}/_{3}$ отъ всички членове, или обикновенно мнозинство отъ присжтствующитѣ, нека прибѣгнемъ до цифритѣ.

Прѣди всичко да не забравяме, че и чл. 114 отъ Конст. тъй сжщо прѣтърпѣ едно значително измѣнение и че, по силата на чл. 147, тоя членъ (114) се прилага и за Вел. Н. Събрание. По тоя членъ, щомъ като $^{1}/_{3}$ отъ всичкитѣ прѣдставители се намиратъ въ засѣданието, може да се гласоподава.

Сега, нека направимъ смѣтката: Да веземемъ сегашния съставъ на Народното Събрание. То има сега 169 прѣдставители, значи въ В. Н. С. (съгласно съ чл. 144) прѣдставителитѣ ще бждатъ двойно, т. е. 338 души. Двѣ-третини отъ всички, plus 1, ще бжде 227.

Ако ли се рѣшава по вишегласие на присжтствующитѣ, както се прѣдвижда по чл. 142, а сжщо и по изоставената алинея на чл. 141, тогава, щомъ като $^{1}/_{3}$ отъ всички могатъ законно да гласоподаватъ, достатъчно е $^{1}/_{6}$ отъ тѣхъ plus 1 за да се рѣши въпроса. $^{1}/_{3}$ отъ 338 сж 113, слѣд. 57 или 58 гласа рѣшаватъ.

Ето какво е слѣдов. различието: 227 гласа въ единя случай, а само 58 въ другия.

Различието е поразително, и наистина то не е въ полза на изчезналата алинея. Споредъ нея, и възъ основа на сегашния чл. 114, отъ цѣлитѣ три милиона и толкова население на нашето Княжество, 58 души могжтъ да рѣшжтъ сждбата на една голѣма часть отъ територията ни, — па даже и само 29 души, ако тя е ненаселена! Желателно би било за тия работи да се прѣдвиждаше поголѣмото болшинство ($^{2}/_{3}$ отъ всички). Ний сме съгласни съ това. Съгласни сме, сжщо, че въ това отношение поправката въ гласувания текстъ е, както виждаме, патриотическа. Ала — такава поправка не е гласувана! Това е фактътъ. Би трѣбвало да се гласува, па да се измѣни съотвѣтно и втората алинея на чл. 142.

До като това не стане, сегашниятъ текстъ си остава дефективенъ, и въ сила е, споредъ насъ, изчезналата алинея.

Октомврий, 1900.

ДЖОРДАНО БРУНО

Характеристика отъ **Харалдъ Хефдингъ**

У Бруно намираме идеитѣ на Телезио и на Коперника, обединени въ едно своеобразно цѣло, — въ най-великата философска система, създадена отъ Възражданьето, която въ много отношения е имала пророчески характеръ. Той полага основнитѣ камъни за научнитѣ миригледи на новото врѣме. Отъ друга страна, Бруно подѣля прѣдразсѫдъцитѣ и фантастиката на своята епоха, — които ѝ отговарятъ на негова страстенъ и безпокоенъ темпераментъ. Ясно и методично мисленье той не знае; само общитѣ очертания сѫ у него ясни и сѫ изказани въ най-вдъхновена форма. Относително до подробноститѣ, той не притежава никаква ясность за себе си или своитѣ идеи, нито пъкъ е могълъ да си даде смѣтка, колко се е отдалечилъ отъ старото, съ което още се чувствува свързанъ, колкото и да го осмива и подиграва. Бруно е въобще такъвъ образъ, на който нито духовната, нито нравствената физиономия не е ясно очертана. Той самъ е чувствувалъ противорѣчията и вѫтрѣшнитѣ борби въ себе си. Тѣ сѫ произтичали изъ самата му природа, но обстоятелствата, посрѣдъ които се е развивалъ той и неговата мисъль, сѫ ги усилили още повече.

Рано се опрѣдѣля неговата сѫдба. Той самъ казва: закопчеешъ ли криво първото копче на дрѣхата си, нито едно вече не можешъ закопча право . . . Туй може точно да се приложи върху първата му стѫпка въ живота: роденъ 1548 г. въ Нола (Ю. Италия), той постѫпва 16 годишенъ въ единъ неаполитански мънастиръ. За неговото дѣтство не се знае нищо, — нито пъкъ, какво го е накарало да влѣзе въ мънастира. Може би да е взелъ туй рѣшение въ нѣкое екзалтирано състояние. Силнитѣ колебания — отъ безкрайна въодушевеность до дълбоко униние, отъ мистична мечтателность до критическа мисъль — сѫ били присѫщи на характера му. Той извършва една постѫпка, която не е могла вече да се направи неизвършена, а цѣлиятъ му подирѣшенъ животъ е едно опитванье да я развърне. Въ мънастира, дѣто приема името Джордано, скоро става явно, колко малко е билъ способенъ той да се подчини на дисциплина. Много пѫти е бивалъ обвиняванъ въ еретичество. Най-напрѣдъ—когато измахналъ всички икони изъ келията си и оставилъ само едно разпятие, а по-сетнѣ, вече монахъ, защото защищавалъ ариянското учение. По-сетнѣ, прѣдъ инквизиционния сѫдъ, той призналъ, че на 18 год. вече се е съмнявалъ въ догмата за триединството. Когато забѣлѣзалъ, че противъ него се готви обвинение, той избѣгалъ въ Римъ, за да се оттърве затвора, а като видѣлъ, че обвинението върви подирѣ му, избѣгалъ и изъ Римъ, като захвърлилъ расото. Туй става въ края на 1576 г. Тогава захваща негово безпокойно скитничество отъ мѣсто на мѣсто, при кипяща работа на мисъльта и не по-малко страстна борба за новитѣ идеи, които придобива. Много обстоятелства каратъ да се мисли, че не само интелектуалната страна на неговата природа се е бунтувала противъ мънастира. Той е билъ чувствена натура и самъ се е изразявалъ, че нито снѣговетѣ на Кавказъ не би могли да охладѭтъ огъня, който гори вѫтрѣ въ него. Ако и съвсѣмъ младъ да е влѣзълъ въ мънастира, съ това той не се отчуждава отъ живота, който тъй буйно пулсиралъ въ него, че скоро го извежда отъ тамъ. Конфликтътъ е причиненъ обаче главно отъ интеллектуални причини. — Подиръ своето бѣгство изъ Римъ той се скиталъ нѣколко години по сѣв. Италия. Въ Ноли, при Генуа, рѫководилъ извѣстно врѣме едно дѣтско училище и въ сѫщото врѣме прѣподавалъ астрономия на нѣколцина юноши-аристократи. Вѣроятно още тогава е билъ привърженикъ на Коперника, тъй като е билъ запознатъ съ неговото учение, както самъ съобщава, още въ ранни младини. Изпърво той не виждалъ въ новото учение друго освѣнъ безумие, скоро обаче му става ясна неговата истинность и значение, именно когато се запозналъ достатъчно съ математиката, за да може да прослѣди подробно основитѣ му. И тогава той почувствува вѫтрѣшната потрѣбность да отиде по-далечъ отъ учителя, който още не свободенъ отъ идеитѣ на старата и срѣдневѣковата астрономия, е приемалъ, че свѣтътъ има граница и че осемьтѣ сфери сѫ неподвижни. За Бруно вселенната е безгранична (тъй като всѣко опитванье да ѝ поставимъ абсолютна граница е произволно) и обхваща една безконечность отъ свѣтове, всѣки отъ които си има свой центъръ. Божеството дѣйствува въ всѣка точка на тая безконечна вселенна като вѫтрѣшна нейна душа, която всичко обгръща и животвори. — Освѣнъ Коперника, голѣмо влияние сѫ имали върху му още и Н. Кузански и Телезио. Неговата концепция на свѣта го поставя въ разрѣзъ съ владѣющата Аристотелевска философия, върху която е почивала и тогавашната теология, и която е рухвала съ рухванье на старитѣ астрономически идеи.— Понеже въ сѣв. Италия не намира трайно мѣстожителство, ако и да я кръстосалъ цѣла дори до Венеция, той прѣминува Алпитѣ и отива въ Женева (1579). Тукъ изглежда да е приелъ калвинизма, макаръ самъ той по-сетнѣ да отрича това прѣдъ инквизицията въ Венеция. Но и съ калвинизма е ималъ доста неприятности, както и по-сетнѣ въ други протестантски страни, което обяснява остритѣ му присѫди върху протестанизма, особенно въ неговата калвинистическа форма. Бруно не е могълъ да прѣдчувствува, какво ще се развие исторически отъ калвинизма; той се е сблъскалъ само съ неговитѣ тъмни страни и тѣ сж причината, дѣто слѣдъ нѣколко мѣсеца е напусналъ Женева и е заминалъ за южна Франция. Въ Тулуза начева да чете лекции, съ голѣмъ успѣхъ, и бива назначенъ за професоръ, — какъвто и остава двѣ гедини. И тукъ прѣподавалъ астрономия и философията на Аристотеля. Туй врѣме е било найтихиятъ периодъ на живота му, макаръ че и тука влѣзълъ въ прѣпирни съ ученитѣ, вѣроятно поради новитѣ нѣща, които замишлявалъ. За да се разбере отношението на Бруно къмъ католицизма, трѣбва да се има прѣдъ видъ, че той още въ Тулуза правилъ постжпки за връщанье въ лоното на католишката черква, постжпки, които по-късно въ Парижъ подновилъ. Той се е надѣвалъ на помирение съ черквата безъ да се връща въ мънастира. Своитѣ връзки съ черквата той самъ едва ли е считалъ за прѣкъснати. Сжщественото отъ християнската религия той е считалъ за съединимо съ своитѣ нови идеи и вѣрвалъ, че черквата би могла да позволи онова тълкувание на догматическитѣ идеи, което се прѣдполага отъ това помирение. Оттласкателното впечатление, което му произвелъ протестантизмътъ, поддържало у него нуждата за помирение съ напустнатата черква, въпрѣки убѣждението, че тя се нуждае отъ основна реформа. Но като първо условие за помирение му поставили — да се върне въ мънастира си, на което той не е могълъ да се съгласи. Неговото желание е било, да живѣе въ уединение, съ своитѣ научни занятия, безъ да се подчинява пакъ подъ мънастирска дисциплина. — Това схващанье на Бруновото отношение къмъ католицизма се подкрѣпя отъ показанията му прѣдъ инквизицията, и възвръщаньето му въ Италия е понятно само при туй прѣдположение.

Когато гражданската война туря край на Бруновата дѣятелность въ Тулузския университетъ, той отива въ Парижъ (1581), дѣто чете лекции съ голѣмъ успѣхъ. Освѣнъ схоластически прѣдмети, той излага още тъй нар. Луллическо изкуство, което силно го занимавало и което е прѣдметъ на цѣлъ редъ негови съчинения, сжщо и мнемоническото изкуство, на което тоже приписвалъ голѣмо значение. Самъ Хенрихъ III се заинтересувалъ и го повикалъ при себе си, да се освѣтли върху неговитѣ идеи. Той спечелилъ благоволението на краля и по негова прѣпоржка получилъ достжпъ въ кжщата на французския посланикъ въ Лондонъ, Маркизъ Castelnau, когато въ 1583 миналъ въ Англия. Въ съчиненията си, издадени въ Лондонъ, той високо хвали гостолюбието и образованието на посланика и на неговото семейство. По-малко го задоволили англичанитѣ, които му направили впечатление на варвари, даже и тѣхнитѣ учени. Работата била тъзъ, че тукъ въ Англия той за пръвъ пжть се явилъ като реформаторъ на астрономическото мировъззрѣние, и както самъ се изразява, разбралъ, какво значи, на свинье да хвърляшъ безцѣнни камъни. Бруно е въодушевенъ вече не само за новитѣ идеи, които добиватъ все по-опрѣдѣлена форма, и за възвѣстяванье на които вече настжпило врѣмето, но той чувствува и своето значение, което и доста бомбастично изказва. Не само консервативни педанти ще е раздразнило, напр., писмото, съ което той извѣстява вицеканцлера на оксфордския университеть за своето пристиганье; той се прѣпоржчва тамъ като учитель на чиста и безвинна мждрость, като единъ, въ другитѣ европейски академии вече прочутъ философъ, който е неизвѣстенъ само на варваритѣ, — като пробудитель на дрѣмящитѣ души, побѣдитель на невѣжеството, чийто погледъ е насоченъ само къмъ духовно образование, — ненавижданъ отъ глупцитѣ и лицемѣриитѣ, посрѣщанъ тържествено отъ честнитѣ и сериознитѣ и т. н. Голѣма часть отъ тоя бомбастъ се длъжи, разумѣва се, на тогавашния вкусъ.

Оксфордскиятъ университетъ му отваря вратитѣ си, и той извѣстно врѣме чете въ неговитѣ стени лекции върху своитѣ психологически и астрономически теории. Неговитѣ идеи за единството на душевния животъ, въпрѣки различието на формитѣ, въ които се явява послѣдователно и едновремѣнно, и за безкрайностьта на вселенната, — че земята не е абсолютенъ центъръ, а само едно отъ безкрайно многото, вѣчно движащи се небесни тѣла, отъ които нито едно нѣма право да се сматря за абсолютенъ центъръ, — тѣзи негови идеи трѣбва да сж възбудили шемедъ и омраза у оксфордскитѣ схоластици. И единъ публиченъ диспутъ, въ който той, както самъ разказва, петнайсеть пжти затворилъ устата на своитѣ противници, „корифеитѣ“ на университета, убѣдили Бруно въ грубостьта на ученитѣ англичани. При все това, надѣждата, че ще успѣе съ своитѣ идеи, не го оставяла. Въ кжщата на французския посланикъ той изработилъ цѣлъ редъ съчинения на италиянски диялози, въ които развива една величава картина на възгледитѣ си. Колкото безпокоенъ и разкжсанъ да е билъ негова животъ, той все достигналъ най-голѣмото щастие, до което може да достигне единъ мислитель: именно той сполучва да развие своитѣ идеи така подробно и така ясно, както е било възможно на онова стжпало, на което се е намиралъ. Така щото стоеньето въ Лондонъ е било щастливо врѣме за Бруно. Отлични мжже, като Филипъ Сидней и Фулко Гревилъ сж го удостоили съ приятелството си; намира достжпъ и въ аристократически кржгове и дори до кралица Елизавета, която възхвалява въ съчиненията си като Амфитрита, морската царица. Но да се мисли, че неговитѣ идеи сж били разбрани даже въ по-тѣсни, по-избрани кржгове, би било твърдѣ смѣло. Никакви слѣди поне нѣма: за неговото прѣбиванне въ Англия не споменува никой. Философскитѣ интереси на англичанитѣ сж били насочени съвсѣмъ въ друга посока, както въ Бруново врѣме, така и по-сетнѣ. Врѣмето за разбиранье на неговитѣ идеи е дошло много по-късно. Сроднитѣ съ Брунови идеи мисли, които намираме у Шекспира, именно у Хамлета, сж взети изъ Монтеня и др. съврѣменни писатели, ако не се длъжжтъ на мисъльта на великия поетъ.

Прѣзъ своето стоенье въ Англия Бруно развива удивителна дѣятелность. Тамъ сж написани повечето отъ капиталнитѣ му съчинения. Характерно за тия съчинения е, че въ тѣхъ вървжтъ ржка за ржка философско дълбокомислие и поетическа широта. но редомъ съ тѣхъ, въ нѣкои глави, още царува схоластиката, а въ други и фантазията му създава фантазмагории. Но най-характерна е, може би, неговата борба съ езика да искаже неизразимото.

Неговото мировъзрѣние почива главно върху установения отъ Коперника възгледъ. Но Бруно вижда, че послѣдствията на тоя възгледъ водѧтъ много по-далечъ, и че въ сжщия мигъ, когато сме отнели на земята покоя и централното ѝ положение въ вселенната, собственно сме изгубили всѣко право да твърдимъ, че въобще въ свѣта сжществува покой и граница. Съ стремлението да се основе едно мировъззрѣние върху даденъ опитъ се съединява едно стремление, което води извънъ прѣдѣлитѣ на опита. Бруно е убѣденъ както въ това, че въ природата се намира „най-висшето“, така и въ това, че никое откровение или редица отъ откровения не е достатъчна, за да се изрази това най-висшо въ неговото единство и въ всичката негова пълнота, така щото то не може да се схване съ никакви думи. Никаква мисъль, никакво число и никаква мѣрка не е достатъчна, макаръ природата въ всичкитѣ си части да се опрѣдѣля отъ мисъль, число и мѣрка. Бурно чувствува еднакво дълбоко както необходимостьта на научното обяснение, така и неговата недостатъчность.

Бруно храни убѣждението, че божеството дѣйствува въ „святая святыхъ“ на свѣта и че тая „святая святыхъ“ се намира на всѣко мѣсто. Външнитѣ дѣтински различавания между небе и земя сж изчезнали, за да сторѧтъ мѣсто на чувството, че „най-висшето“ е вредъ, дѣто за него сжществува чувството. Тогазъ наново захваща работата въ областьта на вжтрѣшния животъ, който тоже крие въ себе си мощни контрасти и ламтения къмъ безконечното. Въ съчинението си върху „Героическитѣ афекти“ Бруно облича това въ поетическо облѣкло, чрѣзъ алегории и психологически и етически размишления. Удоволствие и болка сж свързани едно съ друго, тъй че едното безъ другото не може да се избере; пжтьтъ къмъ побѣда върви прѣзъ опасности и погибель; и опасностьта не е само външна, но и вжтрѣшна: волята трѣбва да се сломи, за да се издигне най-високо. За Бруно сжществува между стремлението къмъ познание и истината едно трагическо отношение. Но най-висшето за него е чувството за тая диспропорция. „Даже ако прѣслѣдваната цѣль не бжде постигната, и даже ако душата се измжчва отъ силно ламтение —, стига ѝ това, че въ нея гори такъвъ благороденъ огънь“.

Въ своята собствена природа и своята собствена сждба Бруно е криялъ много противоположности. Идеялни стремления и страстна жажда за знания, отъ една страна, фантастично самочувство и чувствена страсть — отъ друга: достатъчно подводни канари, които и безъ всѣка намѣса на външни обстоятелства могжтъ попрѣчи на развитието на характера. А колко сложни и разнообразни сж и обстоятелствата! Единъ избѣгалъ католишки инокъ, който не може да намѣри успокоение и въ протестантскитѣ страни, по които се скита, а напротивъ осжжда протестантизма много по-рѣзко отъ оная черква, която го е пропждила! Единъ мислитель, който иска да събори всички досегашни системи, за да издигне една нова, на която неговата мисъль неуморно се бъхте да даде форма, и която у съврѣменницитѣ му не посрѣща никакво съчувствие и никакво разбиранье! Единъ юженъ житель, който се чувствува въ сѣв. Европа като между варвари!

Слѣдъ двугодишно стоенье въ Англия Бруно се връща съ французския посланикъ въ Парижъ, дѣто прави втория напрасенъ опитъ да се помири съ католическата църква. На единъ диспутъ въ университета той напада философията на Аристотеля и защищава новото мировъзрѣние. Съ мощни и ясни думи говори той тукъ за свободата на мисъльта. Скоро подиръ диспута обаче напуща Парижъ, вѣроятно поради политическитѣ размирици, и се скита по нѣкои германски университети. Въ Марбургъ не му позволяватъ да доцира, което има за послѣдствие една бурна сцена съ ректора на университета. Въ Вюртенбергъ, напротивъ, му позволяватъ и тукъ той прѣкарва двѣ тихи години. Но херцогътъ се мѣнява и той е принуденъ пакъ да напустне града. Въ прощалната си речь той хвали нѣмската наука, прѣдставена отъ Кузански, Парацелза и Коперника, и прославява Лютера за неговата борба съ властьта на черквата — като „новъ Херкулесъ се е борилъ той съ триглавия Церберъ“.

Пакъ захваща скитнишкятъ животъ. Слѣдъ кратко прѣстоянье въ Прага и Хелмщедъ той заминува за Франкфуртъ, дѣто въ продължение на година се занимава съ издаванье на цѣлъ редъ съчинения, които въ видъ на дидактически поеми съдържатъ систематическо изложение на учението му. Тия съчинения сж писани на латински, за да бждятъ достжпни на нѣмскитѣ учени; въ тѣхъ Бруно се доближава до атомизма и за първъ пжть си послужва съ изслѣдванията на Тихо де Брахе върху пжтя на кометитѣ, които подкрѣпятъ по-рано изказвани отъ него идеи. Но редомъ съ това тия съчинения съдържатъ тъмни и непонятни символизации, които вдъхватъ извѣстенъ интересъ само защото ни доказватъ, към какво сж прибѣгвали тогава, поради липса на научни данни. Въ тая, както и въ други точки, Бруно много напомня Кеплера, у когото тоже велики научни идеи се съединяватъ съ символизации и спекулации.

Но прѣди да свърши печатаньето на тия книги трѣбвало е пакъ да напустне Франкфуртъ. Въ прѣдговора на послѣдното отъ тия съчинения издателитѣ казватъ, че внезапно билъ се изгубилъ отъ града. Вѣроятно е билъ принуденъ отъ властитѣ да напустне града. Впрочемъ, въ Франкфуртъ той получава една покана да отиде въ Италия, която едва ли и безъ туй не би послѣдвалъ. Въ единъ сонетъ той се сравнява съ пеперуда, която перперка все около една свѣщь. . ; той има на умъ своето съ нищо непобѣдимо, но злополучно ламтение къмъ истината. Но отъ сжщия родъ е и ламтеньето и любовьта му къмъ Италия. Въпрѣки всичкитѣ си скитания на сѣверъ отъ Алпитѣ, ново отечество той не намира. Но каква опасность е очаквала избѣгалия монахъ въ старото му отечество! Обстоятелството, че поканата идѣла отъ Венеция, трѣбва да му е вдъхвала сигурность. Единъ младъ венециянски аристократъ, Джовани Моченигo, комуто било извѣстно едно отъ мнемоническитѣ му съчинения, узналъ отъ издателя му, че Бруно се намира въ Франкфуртъ и го поканилъ да доде въ Венеция, за да му бѫде учитель. Моченигo изглежда да е прѣдполагалъ у Бруно познанство и съ „тайнитѣ изкуства“ и да е искалъ собственно да бѫде посвѣтенъ въ тѣхъ. Бруно приема поканата. Слѣдъ внезапното напусканье на Франкфуртъ той се спира малко въ Цюрихъ, дѣто чете нѣколко сказки на нѣколцина юноши и прѣзъ есеньта, 1591 г. прѣдриема фаталното пѫтешествие прѣзъ Алпитѣ. Въ Венеция прѣподава на Моченигo, а по-сетнѣ отива да живѣе и въ кѫщата му. Слѣдъ извѣстно врѣме ученикътъ се оплаква, че не научва всичко що искалъ да научи. Сѫщеврѣменно го мѫчи съвѣстьта, за дѣто държи въ кѫщата си единъ еретикъ. И по заповѣдь на изповѣдника си обажда за Бруно на инквизицията и го затваря въ кѫщата си, додѣто да прѣмине въ затвора на инквизицията (23 май, 1592).

При разпита Бруно пада духомъ. Той протестира противъ отдѣлни откъслечни дръзки мнѣния, които по Моченииговъ доносъ му били приписвани; той обяснява, че въ душата си винаги се придържалъ о вѣрата на своята черква, макаръ, като разкалугеренъ да не е ималъ възможность да участвува въ богослужението и макаръ въ своята философия да учи нѣща, които косвено водѫтъ къмъ конфликтъ съ догмитѣ, — и на колѣнѣ просилъ прошка за всички свои погрѣшки и изказалъ желание да му се наложи наказание, което пакъ да му отвори вратата на черквата. — За да разберемъ, какъ е могълъ Бруно по тоя начинъ да се отрича отъ онова, което той самъ така вдъхновенно е проповѣдвалъ, трѣбва да помнимъ, че той никога не е вѣрвалъ, че между него и католическата черква всичко е свършено. Това доказватъ неговитѣ нееднократни опитвания да се помири съ нея. И впечатлението, което получава отъ протестантизма, го правило още по примирителенъ. И въ Венеция той казвалъ на нѣколко лица, които и потвърдили туй прѣдъ инквизицияти, че работи върху едно съчинение, което ще поднесе на папата и съ което вѣрва да придобие възможностьта да живѣе въ Римъ и да се прѣдаде на литературни занятия. Въ сѫщото врѣме е искалъ да прѣдстави на папата ония съчинения, които признава сега за свои и се надѣвалъ да получи прошка за своитѣ прѣгрѣшения. Може би е прѣдполагалъ, че символическата истина, която приписва въ своята философия на черковнитѣ учения, може да я направи поне търпима за черквата, особенно, като признава на вѣрата самостоятелно мѣсто и значепие извънъ областьта на наукитѣ. Поради това той искренно излага прѣдъ инквизиторитѣ живота и философията си; съобщава имъ, напр, че онова, което черквата нарича свети духъ, за него е душата на свѣта, която крѣпи вселенната, и до като душитѣ „catholicamente parlando“ слѣдъ смъртьта отиватъ въ рая или въ чистилището или въ ада, той учи „seguendo le raggron filosofiche“, че животътъ на душата е безсмъртенъ и всѣкога приема нови форми, — което намира изказано и въ старото учение за прѣселението на душитѣ. Той не апелира собственно, както прави Помпонацци, къмъ така наричаната двойна истина, къмъ учението, че въ теологията може нѣщо да бжде истина, безъ да бжде истина и въ философията. Той не вѣрва въ сжществуванье на двойна истина, вѣрва обаче въ двойна форма на истината. Отношението на своята философия къмъ учението на черквата трѣбва да му се прѣдставлявало така, както отношението на Коперниковата теория къмъ сонзировното възприятие. Трѣбва обаче да се признае, че той никога не е достигналъ до пълна ясность върху себе си. Толкова по-лесно е да се разбере, дѣто той — човѣкъ на чувства, който лесно е изпадалъ отъ силна екзалтация до пълно униние — е падналъ духомъ и че, за да спечели възможностьта за тихъ литературенъ животъ, подиръ толкова години безпокойно скитанье, е далъ исканото самоотрѣчение, както по-сетнѣ Галилей, — вмѣсто своето собствено разбиранье на християнството да противопостави на черковно-догматическото.

Може би е щѣлъ да мине благополучно съ туй, и тогазъ не би билъ за насъ онзи герой въ всемирната история, за какъвто го имаме сега. Но римската инквизиция, щомъ се научва за процесса му, поисква неговото екстрадиранье, отчасти защото билъ виновенъ въ такива груби еретичества, отчасти поради прѣжното му бѣгство отъ Римъ и Неаполъ. Слѣдъ извѣстно колабание венецианското правителство го прѣдава, и въ Римъ се захваща новъ процессъ. Отъ дѣлото на тоя процессъ ни сж извѣстни само отдѣлни отклжслеци, — другото било изчезнало, не се знае какъ, изъ папската архива, Поради това не е уяснено, какъ е станало та Бруно е седѣлъ по-вече отъ 6 години затворенъ. Само туй е ясно, че римскитѣ инквизитори, между които по-виденъ е сетнѣшния кардиналъ Белларминъ, показали по-голѣма ревность отъ венецианскитѣ. Прѣгледани били Бруновитѣ съчинения и съставена листа върху осемь груби еретически учения, отказванието отъ които се искало. На първо мѣсто е стояло оспорванието на католическото учение за причастието. Вѣроятно, билъ му е вмѣненъ въ грѣхъ и възгледътъ за сжществувание на безкрайно много свѣтове. То било еретическо, защото противорѣчало на откровението, което не можало да стане повече отъ единъ пжть. По сжщата причина въ срѣднитѣ вѣкове се считало за ересь вѣрванието въ антиподи.

Отъ овова що знаемъ за разпита, личи, че папата е искалъ да ограничи точкитѣ, отъ които трѣбвало Бруно да се отрѣче, само съ положения, които черквата отдавна е анатемосала, а ония негови учения, които сж непосрѣдственно свързани съ Коперниканизма, искали да игнориратъ. Но Бруно противостоялъ противъ това прецизирано исканье. Той оспорвалъ да се е провинилъ въ каква и и да било ересь, — инквизиторитѣ тълкували въ еретическа смисълъ неговитѣ мнѣния; — той нѣма отъ какво да се отказва. Това негово държанье потвърждава прѣдположението ни за отношението му къмъ католицизма. Прѣдъ лицето на смъртьта, той храбро отстоява своето схващанье на християнството и не иска да се откаже нито отъ религиознитѣ, нито отъ философскитѣ си идеи. Той съчинява една защита, която иска да поднесе на папата; отварятъ я, но не я четжтъ. На 6 февр. 1600 му прочитатъ присждата. Деградиратъ го, отлжчватъ го и го прѣдаватъ на свѣтската власть, съ обикновената лицемѣрна молба, да го нака- кротко и безъ да пролива кръвь. Бруно посрѣща това съ ана: „Вий, които издавате присжда противъ мене, чувствувате же би по-голѣмъ страхъ нежели азъ, за когото е издадена тая сжда“. Навѣрно, искалъ е да каже, че тѣ чувствуватъ страхъ прѣдъ истината, до като самъ той е прѣвъзмогналъ страхътъ отъ страданията въ служба на истината. Сега той ясно вижда онова, което не е могълъ да съзре въ Венеция, — че се касае да се защитжтъ правата на свободната мисъль и изслѣдванье на истината. И сега вече той не знае колебания. На 17 февр. 1600 го изгарятъ живъ на Campo di fiora и той геройски приема смъртьта. Духовника, който искалъ да му подаде разпятието, билъ отклоненъ; Бруно издъхналъ безъ да издаде гласъ. Прахътъ му билъ развѣнъ отъ вѣтроветѣ. — Но на мѣстото, дѣто е билъ изгоренъ, въ 1889 г. му издигнаха единъ паметникъ, съ доброволни пожертвувания отъ цѣлия образованъ свѣтъ.

ПРИВѢТСТВЕНЪ АДРЕССЪ

до

Прѣдсѣдателя на Трансваалската Република.

Въ началото на м. февруарий т. г., когато Буритѣ бѣха на върха на своята военна слава, нѣколцина столични граждани, — тѣхни приятели и адмиратори, — бѣха отправили до Прѣдсѣдателя на Трансваалъ единъ поздравителенъ адрессъ, който ний печатахме на това мѣсто. Сѫщитѣ, по случай пристиганьето на Крюгера въ Европа, тия дни сѫ отправили до него и слѣдния адрессъ:

„До Прѣдсѣдателя на
Трансваалската Република.

Гражданино.

„Въ щастливитѣ минути на тържеството на Трансваалското орѫжие ний се упоявахме отъ военната слава на доблестнитѣ Бури, които така юнашки защищаваха свободата и свещената земя на своята татковина. Ний, заедно съ всички други приятели на Вашата Република, искренно желаяхме да видимъ пълното. позорното поражение на ненаситния на чужди земи и сълзи похитителъ.

„Сега, когато щастието измѣни на Републиката; когато храбростьта на шепата Трансваалски борци и тѣхното право дѣло бидоха съкрушени и отстѫпиха прѣдъ грубата сила на безчисленнитѣ английски пълчища; ний не можемъ да не сподѣлимъ Вашето и на народътъ Ви нещастие и да не изкажемъ нашето дълбоко възмущение противъ нечуваното насилие. съ което цивилизована Англия ознаменува началото на новото столѣтие и си нанесе неизличимъ, вѣченъ позоръ.

„Прочее, като даваме изразъ на тия наши чувства, ний. Доблестний Гражданино, Ви привѣтствуваме съ Вашето благополучно стѫпванье на Европейската земя. гдѣто Вий ще има да се насладите на радушния приемъ на Европейскитѣ народи, които, въ противоположность на своитѣ правителства, съ трепетъ сѫ слѣдили перипетиитѣ на войната и сѫ отправяли своитѣ симпатии и благопожелания къмъ изоставения отъ дипломацията Вашъ народъ.

„Ползуваме се отъ случая да поздравимъ въ Вашето лице и малцината ония ратници, които, на чело съ своитѣ велики генерали, въ тая минута продължаватъ да даватъ юнашки отпоръ на своя недостоенъ врагъ.

„Да живѣе Трансваалската Република! Дано правия Богъ не я изостави въ послѣднята минута!

„Да живѣе Прѣдсѣдательтъ и Гражданинътъ Крюгеръ!“

Бѣше врѣме, когато една намѣса отъ страна на Европейската или Американска дипломация можеше да помогне на тоя нещастенъ народъ. А това бѣ възможно до като още нѣмаше Китайския въпросъ, па и Англия, вслѣдствие на постояннитѣ поражения и разколебаната вѣра въ нейното могжщество, се намираше твърдѣ на тѣсно. Но тоя благоприятенъ моментъ се изгуби безвъзвратно. Днесь Англичанитѣ, макаръ и съ сѣтни усилия, сж побѣдители. Освѣнъ това на политическата сцена неочаквано изпъкна многосложниятъ и мжчноразрѣшимъ Китайски въпросъ, съ който сж свързани много по-жизненни за европейско-американската дипломация интереси, отъ колкото сждбата на единъ малъкъ народъ, захвърленъ тамъ негдѣ изъ южнитѣ и затънтени краища на Африка.

Като се има всичко туй прѣдъ видъ, особенно пъкъ послѣдното англо-германско съглашение по Китайския въпросъ, ний не трѣбва да очакваме каквато и да било външна намѣса въ полза на Буритѣ. Съ тѣхъ вече е всичко свършено: загинва единъ малъкъ и храбъръ народъ, жестоко погубенъ отъ една велика нация, която най-много се пери съ своята хуманитарна и цивилизаторска миссия въ свѣта . . .

А туй като е така, документи като горния нѣматъ никакво практическо значение. Но голѣмо е тѣхното нравствено значение: тѣ сж нравствена присжда за Англия и послѣденъ, макаръ и безпомощенъ, изразъ на онуй всеобщо съчувствие, което нито за минута не е изоставяло Буритѣ въ тѣхната неравна борба, въ която тѣ, шепа борци, изоставени на собственитѣ си сили противъ единъ многочисленъ и съ всесвѣтски богатства неприятель, извършиха чудеса отъ военни подвизи и показаха на свѣта, какъ се защищава и мре за свобода и отечество. Великъ е тѣхниятъ примѣръ и тѣхната горка участь не може да не изтръгне чувства на дълбоко състрадание у всички ония, които почитатъ великитѣ добродѣтели.

Тѣзи сж били чувствата и съображенията на ония, които сж отправили Крюгеру горния адрессъ

Z.

КРИТИКА

Юбилеенъ сборникъ по случай 25-годишнината отъ първия випускъ на Габровската Априловска гимназия. Габрово 29-й Юний. 1900 г. Пловдивъ. Печатница на Хр. Г. Дановъ. Стр. 270,' цѣна 3 лева.

Трѣбва да признаемъ, че ний очаквахме съ таенъ страхъ появяваньето на тоя юбилеенъ сборникъ: бояхме се, да не би такъво важно събитие въ нашата нова история — отваряньe за пръвъ пѫть гимназиялнитѣ врати на млади българи, изучени въ свое училище — да бѫде ознаменувано съ нѣкой литературенъ дрипелъ. Обаче нашиятъ страхъ изчезна още при внушителния видъ на сборника. Макаръ и въ тоя юбилеенъ сборникъ да не личѫтъ имената на всички наши по-първи книжовници (—които дяволъ знае какво може да събере наедно!), но тамъ личѫтъ други нѣколко имена, не по-малко важни въ случая: имената на нѣколцина стари почтени учители при Габровската гимназия, а така сѫщо и на нѣколцина отъ най-първитѣ ѝ ученици. Тѣ даже иматъ по-голѣмо значение за случая — и ний съжаляваме, че не е било възможно да се изпълни сборникътъ изключително съ тѣхни трудове. Ала и той както е, този сборникъ е най-добъръ отъ всички подобни нему досегашни издания. Може би за туй нашиятъ печатъ, обърна най-малко — да не кажѫ никакво — внимание върху него.

* * *

На първо мѣсто заслужва всичкото внимание на читателя хубавия очеркъ на г. В. Ив. Ранковъ — „Габровското училище“. Г. Ранковъ захваща съ едно спокойно и вѣрно изложение на събитията отъ началото на гръцката пропаганда въ България — слѣдъ историята на О. Паисий. Българското национално съзнание, — подкрѣпяно отъ появилата се до и прѣзъ врѣмето на султанъ Махмудъ II народна книжнина, усилвано отъ събитията по това врѣме въ Сърбия, Гърция, срѣдня и западна Европа, отъ русско-турскитѣ войни до Одринския миръ — почва да отстѫпва на тая гръцка агитация Толкосъ повече, че еленизацията намира поддържка и въ голѣма часть отъ българската младежь. И тъкрали, въ тая минута продължаватъ да даватъ юнашки отпоръ на своя недостоенъ врагъ.

„Да живѣе Трансваалската Република! Дано правия Богъ не я изостави въ послѣдната минута!

„Да живѣе Прѣдсѣдательтъ и Гражданинътъ Крюгеръ!“

Бѣше врѣме, когато една намѣса отъ страна на Европейската или Американска дипломация можеше да помогне на тоя нещастенъ народъ. А това бѣ възможно до като още нѣмаше Китайския въпросъ, па и Англия, вслѣдствие на постоянитѣ поражения и разколебаната вѣра въ нейното могѫщество, се намираше твърдѣ на тѣсно. Но тоя благоприятенъ моментъ се изгуби безвъзвратно. Днесь Англичанитѣ, макаръ и съ сѣтни усилия, сѫ побѣдители. Освѣнъ това на политическата сцена неочаквано изпъкна многосложниятъ и мѫчноразрѣшимъ Китайски въпросъ, съ който сѫ свързани много по-жизненни за европейско-американската дипломация интереси, отъ колкото сѫдбата на единъ малъкъ народъ, захвърленъ тамъ негдѣ изъ южнитѣ и затънтени краища на Африка.

Като се има всичко туй прѣдъ видъ, особено пъкъ послѣдното англо-германско съглашение по Китайския въпросъ, ний не трѣбва да очакваме каквато и да било външна намѣса въ полза на Буритѣ. Съ тѣхъ вече е всичко свършено: загинва единъ малъкъ и храбъръ народъ, жестоко погубенъ отъ една велика нация, която най-много се пери съ своята хуманитарна и цивилизаторска мисия въ свѣта...

А туй като е така, документи като горния нѣматъ никакво практическо значение. Но голѣмо е тѣхното нравствено значение: тѣ сѫ нравствена присѫда за Англия и послѣденъ, макаръ и безпомощенъ, изразъ на онуй всеобщо съчувствие, което нито за минута не е изоставяло Буритѣ въ тѣхната неравна борба, въ която тѣ, шепа борци, изоставени на собственитѣ си сили противъ единъ многочисленъ и съ всесвѣтски богатства неприятель, извършиха чудеса отъ военни подвизи и показаха на свѣта, какъ се защищава и мре за свобода и отечество. Великъ е тѣхниятъ примѣръ и тѣхната горка участь не може да не изтръгне чувства на дълбоко състрадание у всички ония, които почитатъ великитѣ добродѣтели.

Тѣзи сѫ били чувствата и съображенията на ония, които сѫ отправили Крюгеру горния адрессъ

Z.

колежкото, отъ нѣколко събудени Робертъ-колежки ученици. То изпълва своето назначение — да буди (главно чрѣзъ популярни сказки по най-различни отрасли на науката). — духовни интереси у младежьта и подиръ 1876 г. угасва, за да се прѣроди чакъ въ 1884 г. подъ името „Развитие“. Ний нѣма да изброяваме насловитѣ на многобройнитѣ сказки, реферати, статии, разкази, декламации и пр., четени въ тѣзи ученически събрания, защото това би било дълга работа. Ще отбѣлѣжимъ само, че който се интересува за тия младежки устреми на недавното минало, за усилията, съ които тогавашната младежь е утъпкала сама пѫтя си къмъ реалния животъ, чрѣзъ това и нему подобнитѣ дружества— той ще научи много отъ статията на г. Пухлева. Нѣщо друго. Г. Пухлевъ ни комай смайва съ туй, което ни разказва за послѣдно годишния животъ на тия недѣлни ученически събрания. Излиза, че най-старото българско ученическо дружество и сега е едно отъ най-жизненитѣ — ако не най-жизнено. Тамъ даже имало опити да се прѣдначартае една закрѫглена, цѣлна программа за цѣла година, та да се прѣвърне на нѣщо съвсѣмъ системно. — Прочее, ний пожелаваме трудолюбиви работници и добри „лектори“ на тоя габровски извънреденъ курсъ, — като признаваме (макаръ ролята на ученическитѣ дружества у насъ отдавна да е изиграна) заедно съ г. Пухлева „че ученикътъ може да намѣри срѣдства за своето усъвършенствуванье прѣди всичко въ себе си, а сетнѣ въ другитѣ“.

По нататъкъ г. М. Попруженко ни дава нѣколко стари писма, горѣ-долу важни за историята ни отъ онова врѣме, когато българския народъ заяви на свѣта, че е народъ съ история, прѣдания, пѣсни и съ пригоденъ за литература езикъ. Това сѫ листчета отъ одесската архива на новоруссийския и Бесарабски генералъ-губернаторъ, дѣто се съхранили нѣкакви дѣла съ прѣписка по станалитѣ прѣзъ 1841/44 г. вълнения въ България и по сношенията на заддунавскитѣ и бесарабски българи за освобождението ни отъ турцитѣ. Тѣзи документи сѫ струпани почти безъ никакви коментарии, па и безъ какъвъ-годѣ огранически редъ. Вижда ни се безполезно да излагаме тѣхното съдържание. Доста е да се спомене само, че тѣ озаряватъ нѣкои тъмни и скромни герои отъ извѣстнитѣ въ новата ни история два типа борци — просвѣтители и революционери. Априловъ, който играе роля въ тия документи, е естествено единъ отъ най-виднитѣ прѣдставители на просвѣтителитѣ. Тамъ има и нѣкои характерни мѣста за намѣсата на русскитѣ власти въ доста наивнитѣ планове на тогавашнитѣ наши патриоти-мечтатели: па прозира злобната намѣса и на влашкитѣ власти, — което ни живо напомня нѣкои съврѣменни събития. . . .

„Българското просвѣтително огнище въ началото на 19-ия къ“ е статия отъ рода на прѣдидущата, но далечъ я прѣвъзхож- Тя борави съ по-стара епоха, както бѣлѣжи и наслова. Тя надлежи на извѣстния трудолюбивъ нашъ книжовникъ Ва- Кѫнчовъ. По множеството материяли, наредени смисленно, но, сбито, при срѫчно изтъкванье на важното, тази малка мо въ това врѣме Венелиновата история свѣстява едного отъ младитѣ българи агитатори на еленизацията — Априлова, който отъ отчаянъ панеленистъ става върлъ противникъ на гърцизма. Тоя Априловъ основава и първото българско модерно училище въ родния си градъ Габрово, — дѣто еленизацията до туй врѣме не е била още проникнала, а послѣ съвсѣмъ не е и могла да проникне. Той завѣщава всичкия си имотъ на това училище, и, додѣто се уреди на̀-двѣ, на̀-три, ей че се отварятъ подобни нему училища— въ Копривщица, Панагюрище, Сопотъ, Карлово, Калоферь, Казанлѫкъ, Котелъ, Трѣвна, Дрѣново, Търново, Лѣсковецъ, Плѣвенъ, София и пр. Сѣмето е пръснато въ богата почва и България бързо се изпъстря съ училища. Гръцката мѫдрость спуща кепенци, по нѣманье ученици. Търновскиятъ митрополитъ Иларионъ схваща ролята на Габровското училище и, като ревностенъ панеленистъ, опитва се да го прѣвърне въ гръцко, ала напраздно. Българщината е вече възкръсена, борбата е поведена — и побѣдата е празднувана отъ рано...

Г. Ранковъ ни очъртава всички фази ца тая борба, моментъ по моментъ — дори до окончателното пропаданье на гърцизма, — до нейния гробъ, схизмата. Той ни дава нѣколко цѣнни документи, писма, а и любопитни училищни закони и правилници въ пелени, отъ които не можемъ да не цитираме тоя либераленъ пасажъ: „Ако нѣкой отъ учителитѣ накаже нѣкой отъ ученицитѣ съ пръчка или плѣсница, то такъвъ се изключва рѣшително отъ службата си“. Това прѣди трийсетъ и нѣколко години!

Къмъ тоя очеркъ е приложена прѣгледна таблица за движението на учителитѣ и учиницитѣ въ Габровската гимназия, а и за разходитѣ ѝ.

На второ мѣсто срѣщаме една статия отъ нѣкой си г. Синкювски (псевдонимъ? — несполучливъ): — „Нѣщо по историята на Габровското училище“. Тая статия е написана доста несрѫчно. Авторътъ прѣкалено мѫдрува за прѣдвидливостьта на Априлова— съ рѣшението му да отвори училище въ Габрово, „мѣсто затулено отъ злобното око на гърка, а така сѫщо отъ мрачното око на турчина“. Обаче нѣкои странници отъ статията отражаватъ вѣрно раздоритѣ и злобитѣ на роба — кавги между учители, граждани, чорбаджии, еснафи — и то когато Габровското училище е въ найжалко състояние (1860—73) и когато черковната борба е въ найголѣмия си разгаръ.

Г. Р. Пухлевъ ни разправя толкова милата за всички, които сѫ я прѣживѣли, история на учническитѣ дружества — въ типичната история на ученическитѣ литературни бесѣди при Габровската гимназия. И тукъ се подчерква борбата между „стари“ и „млади“, като се настоява даже, че надали другждѣ тя е била тъй силна (което авторътъ обяснява съ по-ранната събуденость на габровския скитникъ-търговецъ). Доста нѣща отъ встѫплението на тая статия сѫ лишни, ала нататъкъ читательтъ прощава тоя малъкъ недостатъкъ. Историята на дружеството „Напрѣдъкъ“ е прѣдадена топло. Това дружество се основава по образеца на Робертъколежкото, отъ нѣколко събудени Робертъ-колежки ученици. То изпълва своето назначение — да буди (главно чрѣзъ популярни сказки по най-различни отрасли на науката). — духовни интереси у младежьта и подиръ 1876 г. угасва, за да се прѣроди чакъ въ 1884 г. подъ името „Развитие“. Ний нѣма да изброяваме насловитѣ на многобройнитѣ сказки, реферати, статии, разкази, декламации и пр., четени въ тѣзи ученически събрания, защото това би било дълга работа. Ще отбѣлѣжимъ само, че който се интересува за тия младежки устреми на недавното минало, за усилията, съ които тогавашната младежь е утъпкала сама пѫтя си къмъ реалния животъ, чрѣзъ това и нему подобнитѣ дружества— той ще научи много отъ статията на г. Пухлева. Нѣщо друго. Г. Пухлевъ ни комай смайва съ туй, което ви разказва за послѣдно годишния животъ на тия недѣлни ученически събрания. Излиза, че най-старото българско ученическо дружество и сега е едно отъ най-жизненитѣ — ако не най-жизнено. Тамъ даже имало опити да се прѣдначертае една закрѫглена, цѣлна программа за цѣла година, та да се прѣвърне на нѣщо съвсѣмъ системно. — Прочее, ний пожелаваме трудолюбиви работници и добри „лектори“ на тоя габровски извънреденъ курсъ, — като признаваме (макаръ ролята на ученическитѣ дружества у насъ отдавна да е изиграна) заедно съ г. Пухлева „че ученикътъ може да намѣри срѣдства за своето усъвършенствуванье прѣди всичко въ себе си, а сетнѣ въ другитѣ“.

По нататъкъ г. М. Попруженко ни дава нѣколко стари писма, горѣ-долу важни за историята ни отъ онова врѣме, когато българския народъ заяви на свѣта, че е народъ съ история, прѣдания, пѣсни и съ пригоденъ за литература езикъ. Това сѫ листчета отъ одесската архива на новоруссийския и Бесарабски генералъ-губернаторъ, дѣто се съхранили нѣкакви дѣла съ прѣписка по станалитѣ прѣзъ 1841/44 г. вълнения въ България и по сношенията на заддунавскитѣ и бесарабски българи за освобождението ни отъ турцитѣ. Тѣзи документи сѫ струпани почти безъ никакви коментарии, па и безъ какъвъ-годѣ огранически редъ. Вижда ни се безполезно да излагаме тѣхното съдържание. Доста е да се спомене само, че тѣ озаряватъ нѣкои тъмни и скромни герои отъ извѣстнитѣ въ новата ни история два типа борци — просвѣтители и революционери. Априловъ, който играе роля въ тия документи, е естественно единъ отъ най-виднитѣ прѣдставители на просвѣтителитѣ. Тамъ има и нѣкои характерни мѣста за намѣсата на русокитѣ власти въ доста наивнитѣ планове на тогавашнитѣ наши патриоти-мечтатели: па прозира злобната намѣса и на влашкитѣ власти, — което ни живо напомня нѣкои съврѣменни събития. . . .

„Българското просвѣтително огнище въ началото на 19-ия вѣкъ“ е статия отъ рода на прѣдидущата, но далечъ я прѣвъзхожда. Тя борави съ по-стара епоха, както бѣлѣжи и наслова. Тя принадлежи на извѣстния трудолюбивъ нашъ книжовникъ Василъ Кѫнчовъ. По множеството материяли, наредени смисленно, планно, сбито, при сръчно изтъкванье на важното, тази малка статия е прѣвъзходна. Тя може да заинтересува съ туй, за което е писана и най-нехайния българинъ. Г. Кѫнчовъ изравя едно погребено въ вѣковенъ пепель огнище, на което нѣкога е тлѣялъ тихъ, но негаснящъ огънь — единъ олтаръ. Това е Хилендарскиятъ светогорски мънастиръ, чието име наистина мнозина сѫ чували, ала само въ свръзка съ името О. Паисий. Да, ний знаемъ за Хилендарь само това, че подъ негова зàвѣтъ О. Паисий е уловилъ и хвърлилъ първата искра отъ съзнание срѣдъ тоя почти изчезналъ тогава народъ, 1758 г.; ала ний нѣмаме никакво понятие за скромния, но упоренъ и плодовитъ трудъ на стотини други монаси-просвѣтители, които сѫ работили едноврѣменно съ Паисия и сѫ раздухали искрата на пожарь. Г. Кѫнчовъ доказва съ факти, че Хилендарь още въ 18-то столѣтие е ималъ метоси по всички крайща на България, отъ София до Одринъ и до Свищовъ (та дори въ Сараево) — най-много на брой отъ всички други Светогорски мънастири. А таксидиотитѣ на тѣзи метоси сѫ били най-важнитѣ тогава разпространители на писменностьта ни. Това сѫ нашитѣ тогавашни профессори, които иматъ много по-голѣмо значение отъ сегашнитѣ. По откъслеци отъ писмата на разни чорбаджии отъ всички крайща на България ний виждаме, че глухитѣ наши паланки и селца просто сѫ се надпрѣдварвали да искатъ отъ Хилендарь възпитатели за дѣцата си; и тия възпитатели наводнявать безшумно България почти цѣлъ вѣкъ. Скроменъ, но великъ трудъ, на който сега се знаѭтъ само плодоветѣ!

Ние горещо прѣпорѫчваме статията на г. Кънчова — особенно прѣпорѫчваме я на нашитѣ книжовници, които трѣбва, покрай другото, да проумѣѭтъ и това, че въ 18-ия и началото на 19-ия вѣкъ простакътъ селенинъ е писалъ несравнено на по-чистъ, па ако щете и по-художественъ езикъ, отъ колкото най-добриятъ сегашенъ „стилистъ“. Ето напримѣръ какъ сѫ писали тогавашнитѣ полуграмотни българи: „Пратихъ писма по духовникъ Киприянъ Ватопедски. Ако ви са пришли хубаво, а ако ли неса, а то тука пиша пакъ дано ми пратите една полица до петъ шестъ стотини гроша да ви я испатимъ, оти на панаиро нема никой отъ каде Света Гора . . . и пр. — Друго, ако питате какво е и щое, нема никаковъ здравъ хаберъ какво ще да стане до есень. Туку седиме като на трънѣ. Турци зинали за пари, че да изедатъ човецитѣ сасъ дрехитѣ. Ката день напълняватъ затворите сасъ християне — като Диоклитианъ съсъ свѣтий мученици“. — Іосифъ Иеромонахъ вашъ сослужитель“. . . и пр.

Да, г. Кѫнчовъ има право: архивата на Хилендаръ трѣбва да излѣзе часъ по-скоро на бѣлъ свѣтъ, защото грѣхъ е най-сетнѣ тая люлка на най-ранната българска просвѣта да остава още — слѣдъ четвърть вѣкъ свобода! — въ буренитѣ на забравата и черната неблагодарность.

Върху хрониката на дѣдо Кисимова, „Нашитѣ школя прѣди половинъ вѣкъ“, нѣма какво особенно да кажемъ: дѣдо Кисимовъ е доста извѣстенъ съ своитѣ записки. Тукъ той ни дава единъ типъ на нашенски „педагогъ“ отъ прѣди 50 години — даскалъ

Пеню, възпитатель на автора. Щедро нарежда дѣдо Кисимовъ около портрета на своя даскалъ пъстри декорации, но особенно бие въ очи истински художническата работа — даскалъ Никола Златарчето, мусикословеснѣйшиятъ нареченъ. То даже не е декорация: даскалъ Пеню и даскалъ Никола сѫ сѣкашъ два колосални скелета отъ доисторически врѣмена, върху които се лѣпѭтъ цѣли планини отъ съвършенно чужди тѣмъ мѣста, ала формитѣ на чутовнитѣ скелети личѫтъ и прѣзъ тѣхъ. Даскалъ Пеню е училъ въ Сърбия „Граматика савяно-българская, сочинена отъ Христаки П. Дупничанина въ славено-слинското въ Свищовъ училище учитель“, слѣдъ което става възпитатель на автора и на неговитѣ връстници. Тоя дивенъ даскалъ Пеню, който ходи срѣдъ лѣто по Търново съ дебели потури, съ кожена салтамарка и голѣмъ кожухъ върху ѝ; който непозволява на ученицитѣ да се взиратъ твърдѣ много въ географичаската карта, за да го не засрамѭтъ на изпита („Покажи отдалечъ тамъ съ пръстъ на хартата; кой ще дойде да гледа, ако си показалъ право на хартата, или не“) — тоя дивенъ даскалъ Пеню е поетъ! Той пише оди ту на султана, ту на владиката; мусикословеснѣйшиятъ имъ скроява гласъ по нѣкое турско маане, а хаджи Пандели и връстницитѣ му ги пѣѭтъ дѣто и когато трѣбва. Той съчинява сѫщо разни проповѣди и слова (ала всѣкога на плоча — никога на книга! навѣрно за да не покаже суетность...); мусикословеснѣйшиятъ ги прѣписва грижливо съ черковни букви на хартия, па избира нѣкой ученикъ да ги зазубри дума по дума — и да ги каже на християнитѣ въ черква, разбира се подъ контрола и корекцията на автора. Тая честь се падала и на дѣдо хаджи Пандели Кисимовъ нѣколко пѫти, което той грижливо отбѣлѣзва; той се признава сѫщо, че се научилъ да пише отъ даскала си пѣсни — и даже привежда една — единъ надгробенъ надписъ...

Отъ тукъ нататъкъ се редуватъ, чакъ до прѣдпослѣдната статия, пиеси отъ изящна литература (макаръ повечето да сѫ наречени спомени). Ние ще минемъ тоя отдѣлъ съвсѣмъ на бърже, защото и безъ туй рецензията ни взе голѣми размѣри, — па и защото искаме да се спремъ малко повечко на послѣдната статия — хубавия трудъ на г. Ив. Гюзелевъ, „Значението на Балкана за историческото развитие на България“.

Най-голѣмо внимание въ тоя отдѣлъ заслужва, безспорно, новелата на г. А. Страшимировъ, „Змѣятъ“. Ала то е дѣло, което чака специална студия: ние поне мислимъ, че то е единственно по своя родъ въ нашата литература, па и най-хубаво отъ туй, що до сега е написалъ г. Страшимировъ (само при прѣпечатване да се зачеркне за Бога първата страница и да се захване направо съ: „Змѣйове сѫ пръквали, откакъ е Дунавъ зандѣлъ“.) —

Споменитѣ на г. Несторъ Марковъ сѫ истинско украшение на сборника. Тѣ сѫ написани тъй, както трѣбва да се пишѫтъ подобни нѣща; простичко, искренно, безъ никакво хитруванье. Въ това отношение ний ги бихме сравнили съ книгата на полковникъ

Кисова — за опълчението. Само единъ истински ветеранъ може да пише тъй естественно, безъ пѣна, за каквото е видѣлъ и чулъ — безъ да подозира, че често е цѣлъ художникъ. Г. Н. Марковъ описва съ доста подробности отражението и слѣдствията на габровското възстание за тогавашнитѣ учители при първата българска гимназия.

Споменитѣ на г. Н. Начевъ сж като едно допълнение на тоя разказъ: тѣ ни описватъ пъкъ вълненията на съученицитѣ на автора за сжщото събитие. Обаче написани сж доста неумѣло. Само „високиятъ“ имъ декламационенъ тонъ и повечето отъ лишнитѣ наивни подробности хармониратъ на цѣлото наивно съдържание — третокласснитѣ герои, въоржжени съ ками.

Очеркътъ на г. Вазова, „При Ивана Гърбата“, е единъ отъ добритѣ Вазови очерки. Той прави впечатление на чисто художествена работа, макаръ да е по-вече отъ история.

Безъ стихотворенията „Къмъ Василия Евстатиевичъ Априловъ“ отъ Врани-Ловецъ; „Страница изъ книгата на младежкитѣ ми фантазии“ отъ Ятсонъ и „Страница изъ книгата на живота ми“, е могло да мине: Сборникътъ е щѣлъ само да спечели.

Но това е единственното, което може да се натекне на редакцията на сборника. За нѣколко страници по-вече материялъ, тя е развалила хубавото единство на книгата.

Сега да додемъ на цѣнния трудъ на г. Ив. Гюзелевъ. „Значението на Балкана за историческото развитие на България“. Каква широта вѣе отъ самия насловъ! И не напраздно. Строгиятъ логиченъ духъ, въ който е написана тая статия, би направилъ честь на всѣки жрецъ на науката. Съ него г. Гюзелевъ озарява мрачнитѣ бездни на нашия Балканъ — за да ни покаже въ тѣхъ спасителниятъ гений на България. Това би било смѣла и трудна задача даже за единъ поетъ, камо ли за единъ наученъ умъ.

Но да вървимъ съ редъ. Г. Гюзелевъ захваща статията си съ купъ хубави примѣри, подбрани отъ историята на всички народи и вѣкове, за да доказва, че единъ притиснатъ народъ по-скоро идва до съзнание и заяква нравственно и физически, когато другъ, който въ началото на развитието си не се е застрашавалъ и притискалъ отвънъ, твърдѣ лесно може да се разкапе и да изчезне. Г. Гюзелевъ вѣрва, че прѣди паданьето си подъ турцитѣ ний сме живѣли като народъ, въ сжщинското значение на думата; — и именно съ липсата на народно съзнание, което да прѣдстави сериозно съпротивление, той обяснява бързия успѣхъ на турцитѣ въ България. Послѣ той минава на причинитѣ, поради които турцитѣ не сж могли да ни прѣтопжтъ и слѣжтъ съ себе си: равното и даже по-ниско културно равнище на завоевателя, коренната разлика по езикъ и религия, по нрави, обичаи, облѣкло — и най-послѣ, най-важната наша опора въ робството: климатическитѣ, или по-добрѣ географическитѣ условия на нашата земя. И тука собственно г. Гюзелевъ застжпва на здраво първия мотивъ на своята тема: значението на Балкана, като охранитель на мѣстното население отъ разнитѣ неприятелски нашествия. Тука той разглежда първомъ едно много важно обстоятелство: защо сѣвернитѣ склонове на Балкана сѫ покрити съ буйна растителность, а южнитѣ сѫ голи. Пакъ купъ хубави исторически примѣри за да се покаже, че наситениятъ съ водни пàри лодосъ (юженъ вѣтъръ) като се блъска въ Балкана, издига се въ високитѣ студени пластове на въздуха, дѣто пàритѣ съ сгѫстяватъ — и падатъ на дъждъ въ сѣверна България. Вслѣдсвие на това — сѣвернитѣ поли сѫ покрити съ по-буйна растителность, отколкото южнитѣ, което отъ своя страна влече туй важно послѣдствие: тракиецътъ е земледѣлецъ, а сѣверниятъ българинъ — индустриялецъ. Това сѫ два типа, които коренно се различаватъ по между си — по интеллигентность и по интензивность въ живота; при все туй отъ по-подирнитѣ данни на статията ний виждаме, че разликата между сѣверния и южния българинъ е по-малка, отколкото между източния и западния — разлика по облѣкло, типъ, нрави и пр. Но защо е трѣбвала на автора прѣдишната разлика? — За да ни увѣри, че тракиецътъ и жительтъ на сѣвернитѣ склонвве на Балкана сѫ едно и сѫщо племе, а поленецътъ отъ сѣверна България има голѣма прилика съ шопа и жителя на западна Македония. А еднъжъ това установено, авторътъ лесно се догажда за причинитѣ, поради които тракиецътъ е побѣгналъ въ глухитѣ пазви и гори на Балкана: то не сѫ нашествия нито на перси, нито на гърци, или какви да е врѣменни други варварски нападения, а вѣковнитѣ и систематически опустошения на турцитѣ слѣдъ поробванието ни. Значи Балканътъ е далъ подслонъ на роба и го е запазилъ отъ пълно изтрѣбление. И само въ това мѫчнопристѫпно убѣжище е можалъ да се съхрани неговиятъ националенъ духъ и чувството на волность. Тия бѣжанци сравнително много по-послѣ сѫ признали турското владичество, като при туй пакъ сѫ си запазили извѣстни привилегии, които послужватъ по-сетнѣ за основа на по-ранното свѣстяванье. Отъ друга страна тежкитѣ условия, при които е осѫденъ да живѣе планинецътъ, го правѫтъ по-пъргавъ, по-съобразителенъ, и той усъвършенствува срѣдствата си за прѣхрана. Тия условия сѫ именно причината за по-скорото развитие на балканското население въ интеллектуално отношение. Масса документи по нашето възражданье доказватъ, че училищното дѣло въ Балкана е много изпрѣварило това въ полето. Па доказва го най-добрѣ и туй, дѣто балканското нарѣчие стана литературно за цѣлия народъ.

Това е първата половина отъ задачата на г. Гюзелева: миналото. Но влиянието на Балкана върху историческото развитие на българитѣ не се изчерпва съ изложеното до тукъ. Това влияние ще има да продължава и върху по-нататъшното ни развитие като културенъ народъ. Тука именно трудътъ на г. Гюзелева дъха най-много животъ и оригиналность. Той ни напомня, че економически въ турско врѣме ний сме били несравненно по-добрѣ и че сега бързо крачимъ къмъ едно много по-страшно — економическо — робство. Достатъчно е да цитираме този примѣръ: въ България се консумира ежегодно за 25 милиона изработенъ коженъ материялъ; ала 8 милиона отъ тая сума се изнася навънъ! Каква ужасна перспектива на разорение! А министерството на търговията и земледѣлието до неотдавна се е още съмнявало, дали кожарското производство принадлѣжи къмъ химическата индустрия — и слѣдоват. дали трѣбва да се прилага къмъ него закона за насърдчение на мѣстната индустрия. Г. Гюзелевъ дава тия грозни цифри и заедно съ това ни сочи спасението: нашиятъ благословенъ Балканъ пази всички срѣдства, които могжтъ да ни отървжтъ отъ економическо робство, стига само да си посъберемъ малко ума въ главата. Балканътъ има много по-вече скрита енергия, отъ колкото е нуждно за да се прѣвърне България на рай; той има безбройни водопади и бързеи, които могжтъ да се прѣобразжтъ въ необятна електрическа сила; той има чудовищна потаена слънчева енергия, прѣвърната въ неизчерпаеми съкровища отъ каменни въглища. А златнитѣ мини сж нищо при тѣхъ. Каменнитѣ въглища, казва г. Гюзелевъ, сж оня лостъ на културенъ напрѣдъкъ, съ който Архимедъ искаше да подигне земята. Англия е живо доказателство.

Прочее, грамадното значение на Балкана за бждащето историческо развитие на България е неоспоримо. Само Балканътъ ще подигне България економически. Реализирането на този сънь ще дойде, когато нашата земледѣлческа до сега страна прѣстане да се ползува отъ изнасянье хранитѣ си на всемирното тържище, —което не е далечъ. Тогава нуждата ще ни накара да поспремъ безсмисленнитѣ партизански борби и да се заловимъ главно съ развитието на мѣстната индустрия. А това нѣма да бжде мжчно, додѣто имаме такава Калифорния въ пжпа на България.

Сборникътъ се свършва съ една матуритетна тема по български езикъ на ученикъ отъ послѣдния випускъ на гимназията, която тема показва, че младиятъ ѝ авторъ е изучилъ грижливо материяла.

К. Х.

Д. Тодоровъ. Бѣдняци, пиеса въ петь дѣйствия, стр. 90, цѣна 80 ст. Плѣвенъ. 1900 год.

Не заслужва и да се говори за тази пиеса, — дотолкова е слаба. Като я четешъ, не прави впечатление на съвършенна безграмотность, а на едно до нѣмай-кждѣ наивно писанье. По всичко си личи, че авторътъ не познава нито техниката на драмата, нито живота, когото рисува —, нито пъкъ има изобщо понятие за художественость. Неговитѣ дѣйствующи лица не сж живи хора, а нѣкакви призраци, които говоржтъ дълги диалози и монолози ни въ клинъ, ни въ ржкавъ. Въ пиесата нѣма никакво движение, никакъвъ животъ, и тя е въ състояние да ви навѣе дрѣмка, макаръ прѣдъ вашитѣ очи да умиратъ четири отъ дѣствующитѣ лица. Само това послѣднето е доста, за да се разбере наивностьта на автора; за да бжде много трагично и да произвожда силно впечатление на зрителитѣ, трѣбва хора да умиратъ прѣдъ тѣхъ, макаръ това и да не е мотивирано съ нищо. И главното е, че много лесно умирать: ей тъй, както говорѭтъ, — извѣстѭтъ че умиратъ, или авторътъ извѣсти това въ скоби — и работата се свършва. Само едно самоубийство има — другитѣ три лица умиратъ безъ да се пролѣе кръвь.

Все за поразително впечатление едно отъ дѣйствующитѣ лица, Цвѣтана, полудѣва. Тука ясно прозира влиянието на Иванку, Дори сцената съ лудостьта напомня много всеизвѣстната сцена отъ драмата на Друмева. Дѣйствието става на гробища, нощно врѣме. Лудата говори прѣкѫснато, смѣе се, пѣе — както и Мария. А нейната майка ѝ говори тѣзи думи: „Дѣте мое, стига... ахъ, стига се мѫчи... Всѣка твоя дума ми кѫса и трови сърцето!... Стига, успокой се!...“ Кой не вижда, че тѣзи думи сѫ буквално онова, което калугерътъ говори на Мария?

Драмата е най-мѫчниятъ родъ поетическо произведение. Освѣнъ силенъ талантъ, тя изисква още основателно познание на техниката и широко литературно образование. Нашитѣ млади писатели, обаче, всичко иматъ, само което трѣбва нѣматъ. Тѣ се залавятъ съ чудна лекость за онова, което сто пѫти надминава тѣхнитѣ сили. Незапознати съ чуждитѣ литератури, тѣ започватъ да творѭтъ, подбутнати отъ онова, което има нашата родна книжнина. Съвсѣмъ бездарнитѣ продължаватъ дѣлото на Станчева, а по-умнитѣ копиратъ Друмева или Вазова. Ако и по този пѫть може да се роди нѣщо гениално, тогава нашата литература не е за оплакванье. . .

Обаче, едно нѣщо е много неутѣшително и то изключава възможностьта за дълго врѣме още да се сдобиемъ съ нѣщо цѣнно не само въ драмата, но дори и въ повѣстьта. А това нѣщо е влиянието на романтизма. Съ него се захвана нашата литература подиръ освобождението, неговитѣ корифеи ний имахме най-напрѣдъ прѣведени на български, и той сложи своя печатъ върху творчеството на нашитѣ писатели. Люкреция Боржия, Клетницитѣ, Графъ Монте Кристо... още за дълго врѣме ще бѫдѫтъ прародители на Подъ игото, Смутно врѣме, Апостолъ... А пъкъ това е много, твърдѣ много неутѣшително, защото похватитѣ на романтическата школа сѫ едно наивно творчество, особенно у по-слабитѣ таланти.

И. С. А.

Д. Гюлеметовъ. Срѣдства за повдигание овощарството у насъ. Плѣвенъ Печатница Бакърджиевъ и С-іе 1900.

Ето една книжка, която, макаръ и отгорѣ-отгорѣ, зачеква въпроси отъ най-сѫщественъ характеръ.

Автора съ прискърбие отбѣлѣзва нашата индиферентность къмъ земледѣлието и овощарството въ частность, и съ живи факти доказва, какво правѭтъ за това въ просвѣтенитѣ държави; дори въ казармитѣ нѣкои държави въвели курсъ по овощарство!... Като четемъ за износа на овощия въ другитѣ държави — той достига

ѣкои д и дори до грамадната цифра 200 милиона —
аме, че това отношение България стои на послѣдно мѣсто.
ъ да има всички природни условия да стои на първо! —
ътъ говори и за обширната полза отъ овощията и доказва,
единъ день ще замѣстятъ лозовата пржчка . . . Най-накрай,
рѣдлага нѣкои мѣрки за подобрение на нашето овощарство:
се увеличжтъ държавнитѣ разсадници и да се съдѣйствува
рана на правителството за развитие на частната инициятива.
се назначжтъ пжтующи градинари въ всѣки окржгъ с) По-
манастиритѣ сж въ най-добри условия за градинарство. —
се отворжтъ при тѣхъ сирашко-градинарски училища и за всѣки
чкъ да се п здвижда годишно възнаграждение до 200 лева.
да свършванье курса да му
който боти и др.
дечемъ нието на М-то на Търгов.
нитѣ мѣрки. Книжката заслужва
популяризирана широки ржгове, особенно между
ата масса.

Г. Д.

ИЗЪ НАШИТѢ СПИСАНИЯ.

◆

Български прѣгледъ.

Въ двойната книга за ноемврий-декемврий 1899 г. Д-ръ Поповилиевъ ни дава едно резюме на вст. си лекция, четена въ Висш. Училище на 13 Октомврий с. г. Подъ наслова „Индивидуално и обществено право“ ни се поднася съ завидна убѣденость, нераздвоена отъ никакъвъ скептицизъмъ, нещастното учение за рационалното, естествено право на абстрактния индивидуумъ противопоставено на правото на обществото, на държавата. Авторътъ констатира, че правнитѣ и нравствени науки прѣкарватъ криза, на която причината билъ „така нарѣчения положителенъ духъ“. Мнозина, като видѣли че въ естественитѣ науки „опитната метода“ направила голѣмъ напрѣдъкъ, зели да мислятъ, че тази метода е единствената научна метода, която трѣба да се слѣдва въ нравственитѣ и правни науки. Авторътъ намира това прѣкалено. Правото „тръгва“ отъ понятието за човѣка, сжщество, което може да бжде наблюдавано и изучвано. Но единъ пжть „естеството“ на човѣка изучено посрѣдствомъ експерименталната психология (не е твърдѣ ясно за какво „естество“ на човѣка мисли авторътъ), г. Поповилиевъ, пита, не може ли да разсжждаваме à priori и да установимъ тия правила, които трѣба да служжтъ за ржководитель на законодателя? Подобно геометрията, която съдържа истини дедуктивно извадени отъ конкретното понятие за пространството, авторътъ е на мнѣние, че е „възможно да се намѣрѭтъ послѣдствия, които произтичатъ логически отъ сѫществото и назначението на човѣка отъ точка зрѣние на общественнитѣ задачи“ (?) „Тия логически послѣдствия съставятъ естественото, идеално или рационално право, което е прѣдметъ на философията на правото“. Авторътъ, види се, счита всѣко друго опрѣдѣление на правната философия окончателно оборено отъ послѣдователитѣ на естественото право. За зла честь, самитѣ тѣ не се съгласяватъ по между си, кога опрѣдѣлятъ естественото право. То, като рационално, идеално право се състои, споредъ автора, отъ заключения, извадени отъ дѣйствителностьта на човѣшката личность.

„Самитѣ тия заключения, обаче, не могѫтъ да бѫдѫтъ прѣдметъ на една наблюдателна провѣрка.“ Значи, ние ще трѣбва да вѣрваме въ тѣхъ, толкозъ повече, че „тукъ има единъ идеялизъмъ, съзиданъ върху самитѣ основи на натурализма, и той (идеализъмътъ) е толкозъ сигуренъ, колкото послѣдния, понеже не е нищо друго, освѣнъ неговото логично слѣдствие.“ И да можехме да сподѣлимъ убѣждението на автора, че естеството и назначението на човѣка сѫ понятия обйективно опрѣдѣлени и то опрѣдѣлени за човѣка изобщо, пакъ не бихме се съгласили съ него, че индивидуалното право сѫществува прѣди всѣко общество, защото независимо отъ обществото, човѣкъ още отъ първия день билъ „вѣнецъ на творението“, надаренъ съ благородство, съ нравствено достойнство, съ „личность“. Правото прѣдполага социялни отношения. Индивидуално право безъ общество е, мислимъ, contradictio in adjecto.

Формулата, съ която авторътъ разграничава областитѣ на индивидуалното право и на общественото е много проста: „Личностьта има спрямо държавата право на сѫществото на своитѣ права; държавата има спрямо личностьта право на модалитета на нейнитѣ индивидуални права“. Ами индивидуалното право не дължи ли и сѫществото си (а не само урежданье на „модалитета“) на държавата?

Авторътъ, като се влияе очевидно отъ Парижския професоръ Boistel, ни дава опитъ за философското обосноваванье на Манчестерската либерална доктрина, която подвежда най-циничния егоизъмъ на модернитѣ капиталисти подъ благозвучната фраза за „неприкосновеностьта и святостьта на индивидуалнитѣ права“.

— — —

Въ мартовската книжка намираме и встѫпителната лекция на г. Д-ръ П. Нойковъ, доцентъ по педагогия при Висш. Училище, за „Общочовѣшко и народно образование“. Г. Нойковъ изглежда да е прѣкаралъ солидна школа и прави приятно впечатление съ широтата на своя погледъ. Образованието трѣбва да бѫде национално, ала не шовинистично. То не трѣбва да служи като срѣдство да се прѣтопяватъ или обезличватъ други националности, особно малцинства, въ една държава, нито да се създаватъ националности, както правѭтъ сърбитѣ въ Македония. Отъ друга страна въ образованието трѣба да е отредено широко мѣсто и за общочовѣшки елементи, въ които именно да намира изразъ общностьта на европейската цивилизация. За нашитѣ училища трѣба, за жалость, да се каже, че не даватъ нито национално, нито общочовѣшко образование.

Въ априлската и майската книжка Д-ръ Н. Маренинъ отъ Солунъ (псевдонимъ) разказва увлѣкателно за геройската борба на Велесчани и Велесчанки противъ сръбската пропаганда и противъ нейната могѫща помощница: коварната и жестока турска власть, по случай отварянье на сръбско училище въ Велесъ. Авторътъ показва съ автентични документи, какъ нечестно и подло „работѭтъ“ въ Македония сърбитѣ и на какви лукавщини и произволи е способна турската администрация, въ дадения случай централната въ Цариградъ, когато се касае да нанесе ударъ на българщината. Колкото е възмутително и низко поведението на нашитѣ съсѣди, които си въображаватъ, че „работѭтъ“ за себе си, — толкозъ по-отрадно явление прѣдставя юнашката твърдость и безкрайното самопожъртвувание на Велешкитѣ граждани и гражданки, които сѫ били готови да пожертвуватъ имотъ и животъ, но да не допустнѫтъ да се оскверни чисто българския градъ съ сръбско училище — разсадникъ на подкупи и нравствена развала. Но силата надвила. Училището е отворено и се пази съ войска.

Статията на Д-ръ Маренинъ се чете като народна епопея, въ която първа роля играѭтъ доблестни майки и жени. Въ турско раята нѣма политически правдини — но, въ дѣйствителность, кога дойде редъ да се отстояватъ правата на българщината, ние виждаме българкитѣ въ първитѣ редове на борбата. Какъвъ смисълъ има прѣдъ този фактъ изтърканата фраза, че на жената едничкото поприще е кѫщата?

Сѫщиятъ авторъ разправя въ февруарската книжка за българския светогорски мънастиръ Хилендаръ, върху който хищнитѣ сърби сѫ хвърлили око. И тукъ виждаме отчаяния макиявелизъмъ на сърбитѣ, които, възползувани отъ финансови затруднения на мънастира, искатъ да го „посърбѭтъ“, безъ да се стрѣскатъ отъ факта, че въ Хилендаръ почти всички монаси сѫ българи и че той е игралъ видна роля, както въ историята на нашето възражданье, така и въ борбата за нашето национално освобождение. Езикътъ въ мънастиря е български. Но за сръбската пропаганда това нищо не значи. Краль, епископъ, консулъ, подкрѣпяни отъ прѣдставителитѣ на Руссия въ Цариградъ и Солунъ, три години наредъ водѭтъ упорна борба съ всевъзможни срѣдства — за да накаратъ българитѣ монаси въ Хилендаръ да се отрѣкѫтъ отъ своя езикъ и отъ своята народность и да признаѭтъ че мънастирътъ трѣбва да се подчини на благоволението на сръбския краль.

Ала всички сръбски лукавщини и заплашвания се разбили о националното съзнание на Хилендарцитѣ, които, поставени прѣдъ дилеммата: признаванье на сръбскитѣ домогвания или финансиялно разорение, не сѫ се поколебали да прѣдпочетѫтъ второто и да не измѣнѭтъ на свещената паметь на незабравимия будитель: Паисий. Изпратениятъ отъ сърбитѣ епископъ Сава Жички, който билъ прѣдназначенъ да вземе управлението на мънастира въ свои рѫцѣ, е билъ прокуденъ отъ монаситѣ заедно съ ренегата архимандритъ Василий. — За отбѣлѣзванье е помощьта, която русската дипломация въ Македония оказва на сърбитѣ: въ атентата противъ националностьта на Хилендарския мънастирь русскитѣ консули въ Солунъ (Боди, Ястребовъ и Иларионовъ) сѫ помагали открито на сърбитѣ, като не сѫ се посвѣнявали да хокатъ и заплашватъ монаситѣ, за дѣто не искали да въведѫтъ сръбския езикъ въ корреспонденцията въ мънастира. Д-ръ Марениnъ мисли, че това е ставало по лични симпатии на русскитѣ консули къмъ сърбитѣ. Не ни се вѣрва. По всичко се вижда, че въ Македония официялна Руссия гледа да прѣчи на българското дѣло. Смисълътъ на тази тактика нека дирѭтъ нашитѣ панслависти.

Българска Сбирка.

Въ февруарската книжка на т. год. Д-ръ Ив. Михаиловъ се опитва да даде психологическо обяснение на нашитѣ политически нрави въ статията: *Психология на българскитѣ политически партии*. Като изхожда отъ схващаньето, че за развитието на народната психика иматъ особно значение *подражанието и внушението*, авторътъ констатира, че петвѣковното турско владичество е оставило неизличими дири въ българската народна душа, като е убило всѣко чувство за гражданска доблесть и е създало убѣждение, че въ държавата има само безконтролни владѣтели и безправни подданници: владѣтели и завладѣни. Търпѣнието и скромностьта сѫ, споредъ това, главнитѣ добродѣтели. Такава намира освобождението българската народна душа. „500 години единъ народъ да не се грижи за своето, да не се управлява, то значи да се атрофиратъ у него чувствата, добродѣтелитѣ и доблестьта, които може да се развиѭтъ само при едно чисто национално самоуправление“. При новото конституционно управление турскиятъ духъ на властвуванье и на подчинение изпъква въ всичката си грозота. „Привилегированото положение на властвующитѣ партизани става като нераздѣлима часть отъ тѣхната психическа натура и тѣ не могѫтъ да не мислѭтъ, че всѣка най-легална борба противъ тѣхъ е непокорство противъ установенитѣ власти. Сѫщото е било и при турското управление, само че тамъ е ставало това безъ декламации и безъ софизми“. Авторътъ се опитва сѫщо да обясни съ „останѫли навици“, нетолерантностьта къмъ чужди мнѣния. За характера на учението въ турско врѣме той мисли, че е било и тогава чисто „теоретическо“, и не е могло да даде практически резултати на народа. А днесь „учението“ служи само за да се докара до върха декламацията за парламентаризъмъ, за свобода и законность. Авторътъ нарича нашето врѣме „епоха на даскализма въ нашето политическо сѫществувание“.

Въ оплакванията до князя, отъ насилия, въ благодарствеnитѣ телеграмми особно слѣдъ паданьето на една властвующа партия, авторътъ вижда една нова форма на арзухалитѣ и махзаритѣ, въ турско врѣме, когато никой не е вѣрвалъ въ законитѣ, а само въ силата на високостоящитѣ лица. Д-ръ Михаиловъ несъмнѣно е правъ, като обяснява грознитѣ явления въ нашия политически животъ, съ навици и настроения, останали отъ робството. Но да се дири въ тия психични прически пълното обяснение на нашата дѣйствителность би било погрѣшно. Новитѣ социялно стопански условия, които се създадоха и се развиваха прѣзъ двайсеть годишния ни свободенъ животъ, не бива да се оставятъ на страна. Тѣ сами по себе обясняватъ достатъчно това, що днесь пълни съ скърбь и отчаяние сърдцето на всѣки честенъ гражданинъ. Но допускаме, че безъ ония наслѣдени душевни „навици“, за които говори Д-ръ Михаиловъ, щѣше, може би, формата да бѫде по-малко отвратителна.

Лѣтописи.

Въ броеве 2, 3, 7 и 9 Faith (псевдонимъ) издирва причинитѣ на нашата финансова криза. Като отхвърля мнѣнието, че финансовата криза е причинена отъ строенье на желѣзници, особно на паралелната, Faith се спира върху редъ причини, които свързани една съ друга сѫ докарали нашитѣ финансии до пълно разнебитванье. Тия причини сѫ прѣди всичко разбърканитѣ бюджетни равносмѣтки и постояннитѣ бюджетни дефицити. Послѣднитѣ сѫ причинени отъ съхрхсмѣтнитѣ кредити, срѣщу които не е имало свърхсмѣтни доходи. Отъ 1879 до 1895 сѫ били изхарчени извънъ редовния бюджетъ до 132½ мил. лева. Отъ 18 финансови години 11 сѫ сключени съ дѣйствителни дефицити. Осталалитѣ финансови години сѫ дали излишъкъ всичко около 15½ мил. лева, които извадени отъ общата сумма на недоимъцитѣ до края на 1897 год. „оставѭтъ“ на съкровището въ това врѣме недостигъ повече отъ 89 мил. лева. Още въ края на 1892 г. дефицитътъ ни е достигпалъ до 46 мил. лева и само свободнитѣ сумми на новосключения тогава фаталенъ заемъ сѫ можали да спасѭтъ страната отъ една неизбѣжна още на края на 1892 г. финансова криза. Но дефицити и свърхсмѣтни кредити сѫ само формалната страна. Дълбокитѣ органически, „обществени“ причини за разнебитеното състояние на нашитѣ финансии днесь сѫ, споредъ Faith, 1) „несъотвѣствието между нашата икономическа култура и държавнитѣ ни институции“ или другояче „неприликата между стопанскитѣ сили на нашия народъ и формитѣ на управлението въ нашата страна“, и 2) „безучастието на нашия народъ въ обществения животъ изобщо и въ финансовия частно“. Освѣнъ това съ неопрѣдѣленостьта на външната ни политика, съ клатушканьето си между Истокъ и Западъ, ние се лишихме отъ всѣка възможность да намѣримъ изгодни заеми; па и Българската Народна Банка не оказала никаква помощь на затрудненото ни съкровище, а споредъ Faith държавата имала право да очаква въ такъвъ моментъ подкрѣпа отъ създаденото отъ нея кредитно учреждение.

Отъ всички тия *причини* на финансовата криза въ днешната ѝ изострена форма заслужватъ собствено по́-подробно разглеждание само ония, които Faith привежда като причини органически, обществени. Faith не изтъква ясно въ каква свръзка се намиратъ тѣ съ свръхсмѣтнитѣ кредити и слѣдователно съ огромнитѣ бюджетни дефицити. Че формата на управлението не отговаря на ступанското развитие на нашия народъ, който именно за това не взима дѣятелно участие въ обществения животъ изобщо и въ финансовия частно, е истина, която днесь въ тази или онази форма е достояние на всички у насъ. Но дѣ е причинната връзка между тази истина и нашето държавно прахосничество? Струва ни се, да бѣше формата на управлението друга, напр. абсолютна монархия или парламентарна съ двѣ камари, пакъ щѣхме да дойдемъ до тоя халъ. Новитѣ ни държавни институции сами по себе не сѫ причина на бюджетнитѣ дефицити. Но тѣ разнебитиха нашитѣ финансии и съсипаха економически народа, защото съ тѣхъ си послужиха властвующитѣ хора, за да се обогатяватъ. Особно отъ 1887 г. насамъ. А това можеха да правѭтъ защото производителнитѣ слоеве на народа, които биха могли да насочѫтъ развитието на държавнитѣ функции въ посока успоредна съ повдигание на народното производство, бѣха и сѫ още разнебитени и дезорганизирани. Faith самъ посочва на този важенъ факторъ въ статията си „Защо нашитѣ партии не могѫтъ да бѫдѫтъ основа на единъ конституционенъ животъ“ (брой 8).

Партиитѣ сѫ у насъ лични, алчни само за власть, и сѫ безидейни, защото не сѫ изразители на организирани обществени интереси. Градското и селското население, занаятчиитѣ и земледѣлцитѣ не сѫ можали отъ освобождението насамъ да се проявѭтъ и да дѣйствуватъ за своитѣ съсловни интереси, първитѣ защото бидоха ступански съсипани, вторитѣ защото бѣха несъзнателна масса, рая. Въ размърдваньето на занаятчиитѣ и търговцитѣ, които основаватъ дружества и съюзи, въ новото земледѣлско движение Faith вижда зората на едно свѣтло политическо бѫдѫще, въ което партиитѣ ще почиватъ върху ясно съзнати съсловни интереси.

Faith наблюдава вѣрно, но като разглежда по отдѣлно и откѫслечно разнитѣ страни на нашия социялно-държавенъ животъ, не сполучва да свърже въ едно органическо цѣло своитѣ възгледи върху причинитѣ у условията на наблюдаванитѣ социялни явления.

Наблюдатель.

* * *

НОВИ КНИГИ.

С. [illegible]овъ. Въспоминания и бѣлѣжки отъ сръбско-бъл[illegible]ската [illegible] 238. [illegible] офия, 1900 г.

Ив. [illegible] Іодъ на [illegible]. Стихотворения. Стр. 102. [illegible]ѣна 1 л. Ст[illegible]гора, 1900 г.

Т. Беневъ. Учебникъ по г[illegible]ика за петокл. дѣвич. учил. и долния курсъ на дѣвич. гимна[illegible]. Стр. 137. Цѣна 1·50. Пловдивъ. 1900 г.

М. С. Дриновъ. Разборъ сочиненія П. А. Сырку: „Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ“. Стр. 40. Санктпетербургъ. 1900 г.

Д-ръ Н. Бобчевъ. Методологически бѣлѣжки върху класното четене. Стр. 20. Видинъ 1900 г.

А. Боруйски. Сбирка отъ нови и интересни четива. Стр. 120. Цѣна 1 л. Пловдивъ, 1900 г.

Е. Ангерщаинъ и Г. Еклеръ. Домашна гимнастика за здрави и болни. Премия на сп. „Медиц. Бесѣда“. Год. VI. Стр. 84. Цѣна 2 л. Видинъ. 1900 г.

Д. Драгиевъ. Гласъ къмъ българскитѣ земледѣлци. Стр. 41. Цѣна 25 ст. Ст.-Загора 1900 г.

Д. Драгиевъ. Трѣбва ли земледѣлцитѣ да плащатъ десятъкъ? Стр. 23. Цѣна 10 ст. Ст.-Загора 1899 г.

Д. Юруковъ. Злото и цѣрътъ. Политич. брошура. Стр. 34. Цѣна 40 ст. Пловдивъ. 1900 г.

М. Ватсонъ. Ада Негри. Кратъкъ биограф. очеркъ Прѣв. отъ русски М. Теофеловъ. Стр. 84. Цѣна 70. Габрово, 1900 г.

В. Вересаевъ. Безъ пѫть. Прѣв. отъ русски Г. Б. Стр. 124. Цѣна 80 ст. Варна 1901 г.

М. И. Разсудовъ. Епидемия. Драма въ 4 дѣйствия. Прѣв. отъ русски А. В. Изворовъ. Библ. „Смѣхъ и Сълзи“. Стр. 52. Цѣна 45. Варна 1900 г.

В. Сарду и Е. Моро. „Madame Sans gêne“. Комедия въ четире дѣйствия. Прѣв. Ст. Н. Коледаровъ. Стр. 82. Цѣна 60 ст. Търново. 1900 г.

Т. Х. Боклъ. Влиянието на женитѣ върху успѣхитѣ на знанието. Университетска библиотека № 1. Стр. 48 Цѣна 25 ст. Пловдивъ 1900 г.

Происхождение и свършекъ на свѣта. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 1. Стр. 40 Цѣна 15. Варна.

Вѣрата и общественнитѣ работи. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 2. Стр. 15. Цѣна 5 ст. Варна 1901 г.

Тадеушъ Регеръ. Людвигъ Варински. Прѣв. отъ полски Г. Б, Кн. за народа № 5 Стр. 16. Цѣна 5 ст. Варна 1901.

С. И. Барутчийски. Какъ водя литературнитѣ бесѣди... (Изъ отчета на Плов. м. гимн. за 1899/00).

П. Никоновъ. За характерътъ. Очеркъ. Прѣв. Г. П. Димитровъ. Кюстенд. Бр. Дюмерови. Ц. 20 ст.

Крилови басни. Прѣв. отъ русски Г. Б. Кн. за народа № 3. Стр. 32 Цѣна 10 ст. Варна 1901.

Клара Цеткина. Женскиятъ въпросъ. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 4. Стр. 15. Цѣна 5 ст. Варна 1901.

Работническа пѣснопойка. Кн. за народа № 6. Стр. 32. Цѣна 10 ст. Варна 1901.

Д. Тодоровъ. Бѣдняци. Пиеса въ петь дѣйствия. Стр. 90. Цѣна 80 ст. Плѣвенъ 1900 г.

Отчетъ на Сливенската държ м. гимназия за учебната 1899—1900 година. Сливенъ.

Отчетъ на централното управление на земледѣлческитѣ каси за 1899 г. София 1900 г.

СЪДЪРЖАНИЕ
НА
ДЕСЕТАТА ГОДИШНИНА
НА
„МИСЪЛЬ“

I. **Поезия.**

П. К. Яворовъ. Калиопа. Лирическа поема 3
М. Куновъ. Пѣсень. 50
Кирилъ Христовъ. Моитѣ пѣсни недопѣти. 83

Албумъ отъ лирически пѣсни:

1. Ц. Церковски 112
2. Н. Василиевъ 113
3. Ив. Арнаудовъ. 114
4. Гр. Лютаковъ 115
Ив. Ст. Андрейчинъ. Пѣсни. 182
П. К. Яворовъ Арменци. 202

Албумъ отъ лирически пѣсни:

П. К. Яворовъ 259
Хайнрихъ Хайне (прѣв. А. Д. И. и Г. Лютаковъ) . . 261
Н. Василиевъ. 261
Н. Огаревъ (прѣв. Н. Саввовъ) 262
Д. Подвързачевъ. Разкаяние. 290
П. К. Яворовъ. I. Великъ-день. — II. Мечта 336
Плещеевъ, Думи..., само думи. Прѣв. Ив. Радославовъ. . 353
Кирилъ Христовъ. Хоро. Епико-лирическа поема 413
Гр. Лютаковъ. Елегия 422
Змай Ивановичъ. Гусларева смърть. Воленъ прѣводъ отъ сръбския оригиналъ 434
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. Гр. Лютаковъ. . . . 449
П. К. Яворовъ Лирически звуци. 513
А. С. Пушкинъ. На поета. Прѣвелъ Н. Василиевъ . . . 562
П. К. Яворовъ. Градушка. 581
А. С. Пушкинъ. Моцартъ и Салиери. Прѣв. Кир. Христовъ. 591
Гр. Лютаковъ. Есенни пѣсни 610
* * * Пѣсни. 625

II. Беллетристика.

Н. Г. Данчовъ. Планинецъ. Скица 28
Карима. По нова година. Очеркъ. 33
Гюи де Мопассанъ. Слѣпецътъ. Очеркъ. Прѣв. отъ френски Д. Р. 51
* * * Обикновена история. Очеркъ 100
Д. Ризовъ. На гости у графа Л. Н. Толстой 151
П. Ю. Тодоровъ. За правда. Разказъ 187, 269, 327
Ив. Ст. Андрейчинъ. Кратка биография. Скица изъ романа „Душевноболни“ 263
Пиеръ Лоти. Безполезни съжаления: I. Старъ конь. — II. Стара жена. Два очерка. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 347
Василъ Кънчовъ. Изъ България. Пѫтни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково 363
Н. Висковски. Жабешкото блато. Приказка 431
Василъ Кънчовъ. Изъ южна България. Пѫтни бѣлѣжки. I. Въ Чирпанъ 450
Ив. Ст. Андрейчинъ. Неочакванъ край. Очеркъ . . . 517
Г. Домусчиевъ. Огнярь. Очеркъ 585
Н. Г. Данчовъ. Идиотъ. Очеркъ 601
В. Кънчовъ. Изъ Южна България. II. Ст. Загора . . . 612

III. Литературни статии и характеристики.

Пенчо Славейковъ. Честитъ поетъ 13
Ив. Ст. Андрейчинъ. Бйорнстйерне Бйорнсонъ. Литературенъ портретъ 86
Д. Р. Петъръ Лавровичъ Лавровъ. Некрологъ . . . 124
В. М. † Никола Висковски. Характеристика I—IV (кн. III и IV)
Д. Т. Страшимировъ. Русската литератури у насъ . . 278
Жюлъ Леметръ. Пиеръ Лоти. Характеристика. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 339, 423
Л. Гуревичъ. Послѣдната Ибсенова драма „Кога мъртвитѣ се пробудѭтъ“. Прѣв. М. К. 627

IV. Научно-философски, социологически и педагогически статии.

Р. Косевъ. Теорията на Ж. Ж. Руссо върху суверенитета и правителството. . . . 40, 213, 370, 457
Д-ръ Д. Страшимировъ. Нашитѣ селски училища. 55, 116
Н. Стояновъ. Нашата слънчева система 292
Г. Т. Данаиловъ. Защо у насъ не може да вирѣе едра индустрия? 354
Д-ръ В. Миролюбовъ. Религиозно възпитание, религия, наука. Случайни бѣлѣжки 465
В. М. Бѣлѣжки върху законопроекта за училищата I—V. 497, 563

Въ оплакванията до княза, отъ насилия, въ благодарственитѣ телеграмми особно слѣдъ паданьето на една властвующа партия, авторътъ вижда една нова форма на арзухалитѣ и махзаритѣ, въ турско врѣме, когато никой не е вѣрвалъ въ законитѣ, а само въ силата на високостоящитѣ лица. Д-ръ Михаиловъ несъмнѣно е правъ, като обяснява грознитѣ явления въ нашия политически животъ, съ навици и настроения, останали отъ робството. Но да се дири въ тия психични причински пълното обяснение на нашата дѣйствителность би било погрѣшно. Новитѣ социялно-ступански условия, които се създадоха и се развиваха прѣзъ двайсеть годишния ни свободенъ животъ, не бива да се оставятъ на страна. Тѣ сами по себе обясняватъ достатъчно това, що днесь пълни съ скърбь и отчаяние сърдцето на всѣки честенъ гражданинъ. Но допускаме, че безъ ония наслѣдени душевни „навици“, за които говори Д-ръ Михаиловъ, щѣше, може би, формата да бѫде по-малко отвратителна.

Лѣтописи.

Въ броеве 2, 3, 7 и 9 Faith (псевдонимъ) издирва причинитѣ на нашата финансова криза. Като отхвърля мнѣнието, че финансовата криза е причинена отъ строенье на желѣзници, особно на паралелната, Faith се спира върху редъ причини, които свързани една съ друга сѫ докарали нашитѣ финансии до пълно разнебитванье. Тия причини сѫ прѣди всичко разбърканитѣ бюджетни равносмѣтки и постояннитѣ бюджетни дефицити. Послѣднитѣ сѫ причинени отъ схърхсмѣтнитѣ кредити, срѣщу които не е имало свърхсмѣтни доходи. Отъ 1879 до 1895 сѫ били изхарчени извънъ редовния бюджетъ до $132^{1}/_{2}$ мил. лева. Отъ 18 финансови години 11 сѫ сключени съ дѣйствителни дефицити. Останалитѣ финансови години сѫ дали излишъкъ всичко около $15^{1}/_{2}$ мил. лева, които извадени отъ общата сумма на недоимъцитѣ до края на 1897 год. „оставѭтъ“ на съкровището въ това врѣме недостигъ повече отъ 89 мил. лева. Още въ края на 1892 г. дефицитътъ ни е достигналъ до 46 мил. лева и само свободнитѣ сумми на новосключения тогава фаталенъ заемъ сѫ можали да спасѭтъ страната отъ една неизбѣжна още на края на 1892 г. финансова криза. Но дефицити и свърхсмѣтни кредити сѫ само формалната страна. Дълбокитѣ органически, „обществени“ причини за разнебитеното състояние на нашитѣ финансии днесь сѫ, споредъ Faith, 1) „несъотвѣствието между нашата икономическа култура и държавнитѣ ни институции“ или другояче „неприликата между ступанскитѣ сили на нашия народъ и формитѣ на управлението въ нашата страна“, и 2) „безучастието на нашия народъ въ обществения животъ изобщо и въ финансовия частно“. Освѣнъ това съ неопрѣдѣленостьта на външната ни политика, съ клатушканьето си между Истокъ и Западъ, ние се лишихме отъ всѣка възможность да намѣримъ изгодни заеми; па и Българската Народна Банка не оказала никаква помощь на затрудненото ни съкровище, а споредъ Faith държавата имала право да очаква въ такъвъ моментъ подкрѣпа отъ създаденото отъ нея кредитно учреждение.

Отъ всички тия *причини* на финансовата криза въ днешната ѝ изострена форма заслужватъ собствено по́-подробно разглеждание само ония, които Faith привежда като причини органически, обществени. Faith не изтъква ясно въ каква свръзка се намиратъ тѣ съ свърхсмѣтнитѣ кредити и слѣдователно съ огромнитѣ бюджетни дефицити. Че формата на управлението не отговаря на ступанското развитие на нашия народъ, който именно за това не взима дѣятелно участие въ обществения животъ изобщо и въ финансовия частно, е истина, която днесь въ тази или онази форма е достояние на всички у насъ. Но дѣ е причинната връзка между тази истина и нашето държавно прахосничество? Струва ни се, да бѣше формата на управлението друга, напр. абсолютна монархия или парламентарна съ двѣ камари, пакъ щѣхме да дойдемъ до тоя халъ. Новитѣ ни държавни институции сами по себе не сѫ причина на бюджетнитѣ дефицити. Но тѣ разнебитиха нашитѣ финансии и съсипаха економически народа, защото съ тѣхъ си послужиха властвующитѣ хора, за да се обогатяватъ. Особно отъ 1887 г. насамъ. А това можеха да правѭтъ защото производителнитѣ слоеве на народа, които биха могли да насочѫтъ развитието на държавнитѣ функции въ посока успоредна съ повдигание на народното производство, бѣха и сѫ още разнебитени и дезорганизирани. Faith самъ посочва на този важенъ факторъ въ статията си „Защо нашитѣ партии не могѫтъ да бѫдѫтъ основа на единъ конституционенъ животъ“ (брой 8).

Партиитѣ сѫ у насъ лични, алчни само за власть, и сѫ безидейни, защото не сѫ изразители на организирани обществени интереси. Градското и селското население, занаятчиитѣ и земледѣлцитѣ не сѫ можали отъ освобождението насамъ да се проявѭтъ и да дѣйствуватъ за своитѣ съсловни интереси, първитѣ защото бидоха ступански съсипани, вторитѣ защото бѣха несъзнателна масса, рая. Въ размърдваньето на занаятчиитѣ и търговцитѣ, които основаватъ дружества и съюзи, въ новото земледѣлско движение Faith вижда зората на едно свѣтло политическо бѫдѫще, въ което партиитѣ ще почиватъ върху ясно съзнати съсловни интереси.

Faith наблюдава вѣрно, но като разглежда по отдѣлно и откѫслечно разнитѣ страни на нашия социялно-държавенъ животъ, не сполучва да свърже въ едно органическо цѣло своитѣ възгледи върху причинитѣ у условията на наблюдаванитѣ социялни явления.

Наблюдатель.

НОВИ КНИГИ.

С. И. Кисовъ. Въспоминания и бѣлѣжки отъ сръбско-българската война. Стр. 238. Цѣна 3 л. София, 1900 г.

Ив. Вазовъ. Подъ нашето небе. Стихотворения. Стр. 102. Цѣна 1 л. Ст.-Загора, 1900 г.

Т. Беневъ. Учебникъ по педагогика за петокл. дѣвич. учил. и долния курсъ на дѣвич. гимназии. Стр. 137. Цѣна 1·50. Пловдивъ, 1900 г.

М. С. Дриновъ. Разборъ сочиненія П. А. Сырку: „Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ“. Стр. 40. Санктпетербургъ, 1900 г.

Д-ръ Н. Бобчевъ. Методологически бѣлѣжки върху класното четене. Стр. 20. Видинъ 1900 г.

А. Боруйски. Сбирка отъ нови и интересни четива. Стр. 120. Цѣна 1 л. Пловдивъ, 1900 г.

Е. Ангерщаинъ и Г. Еклеръ. Домашна гимнастика за здрави и болни. Премия на сп. „Медиц. Бесѣда“. Год. VI. Стр. 84. Цѣна 2 л. Видинъ, 1900 г.

Д. Драгиевъ. Гласъ къмъ българскитѣ земледѣлци. Стр. 41. Цѣна 25 ст. Ст.-Загора 1900 г.

Д. Драгиевъ. Трѣбва ли земледѣлцитѣ да плащатъ десятъкъ? Стр. 23. Цѣна 10 ст. Ст.-Загора 1899 г.

Д. Юруковъ. Злото и цѣрътъ. Политич. брошура. Стр. 34. Цѣна 40 ст. Пловдивъ, 1900 г.

М. Ватсонъ. Ада Негри. Кратъкъ биограф. очеркъ Прѣв. отъ русски М. Теофеловъ. Стр. 84. Цѣна 70. Габрово, 1900 г.

В. Вересаевъ. Безъ пѫть. Прѣв. отъ русски Г. Б. Стр. 124. Цѣна 80 ст. Варна 1901 г.

М. И. Разсудовъ. Епидемия. Драма въ 4 дѣйствия. Прѣв. отъ русски А. В. Изворовъ. Библ. „Смѣхъ и Сълзи“. Стр. 52. Цѣна 45. Варна 1900 г.

В. Сарду и Е. Моро. „Madame Sans gêne“. Комедия въ четире дѣйствия. Прѣв. Ст. Н. Коледаровъ. Стр. 82. Цѣна 60 ст. Търново, 1900 г.

Т. Х. Боклъ. Влиянието на женитѣ върху успѣхитѣ на знанието. Университетска библиотека № 1. Стр. 48 Цѣна 25 ст. Пловдивъ 1900 г.

Происхождение и свършекъ на свѣта. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 1. Стр. 40 Цѣна 15. Варна.

Вѣрата и общественнитѣ работи. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 2. Стр. 15. Цѣна 5 ст. Варна 1901 г.

Тадеушъ Регеръ. Людвигъ Варински. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 5 Стр. 16. Цѣна 5 ст. Варна 1901.

С. И. Барутчийски. Какъ водя литературнитѣ бесѣди... (Изъ отчета на Плов. м. гимн. за 1899/00).

П. Никоновъ. За характерътъ. Очеркъ. Прѣв. Г. П. Димитровъ. Кюстенд. Бр. Дюмерови. Ц. 20 ст.

Крилови басни. Прѣв. отъ русски Г. Б. Кн. за народа № 3. Стр. 32 Цѣна 10 ст. Варна 1901.

Клара Цеткина. Женскиятъ въпросъ. Прѣв. отъ полски Г. Б. Кн. за народа № 4. Стр. 15. Цѣна 5 ст. Варна 1901.

Работническа пѣснопойка. Кн. за народа № 6. Стр. 32. Цѣна 10 ст. Варна 1901.

Д. Тодоровъ. Бѣдняци. Пиеса въ петь дѣйствия. Стр. 90. Цѣна 80 ст. Плѣвенъ 1900 г.

Отчетъ на Сливенската држ м. гимназия за учебната 1899—1900 година. Сливенъ.

Отчетъ на централното управление на земледѣлческитѣ каси за 1899 г. София 1900 г.

* * *

СЪДЪРЖАНИЕ
НА
ДЕСЕТАТА ГОДИШНИНА
НА
„МИСЪЛЬ“

I. Поезия.

П. К. Яворовъ. Калиопа. Лирическа поема 3
М. Куновъ. Пѣсень. 50
Кирилъ Христовъ. Моитѣ пѣсни недопѣти. 83

Албумъ отъ лирически пѣсни:

1. Ц. Церковски 112
2. Н. Василиевъ 113
3. Ив. Арнаудовъ. 114
4. Гр. Лютаковъ 115
Ив. Ст. Андрейчинъ. Пѣсни. 182
П. К. Яворовъ Арменци. 202

Албумъ отъ лирически пѣсни:

П. К. Яворовъ 259
Хайнрихъ Хайне (прѣв. А. Д. И. и Г. Лютаковъ) . . 261
Н. Василиевъ 261
Н. Огаревъ (прѣв. Н. Саввовъ) 262
Д. Подвързачевъ. Разкаяние. 290
П. К. Яворовъ. I. Великъ-день. — II. Мечта 336
Плещеевъ, Думи..., само думи. Прѣв. Ив. Радославовъ. . 353
Кирилъ Христовъ. Хоро. Епико-лирическа поема 413
Гр. Лютаковъ. Елегия 422
Змай Иовановичъ. Гусларева смърть. Воленъ прѣводъ отъ сръбския оригиналъ 434
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. Гр. Лютаковъ. . . . 449
П. К. Яворовъ Лирически звуци. 513
А. С. Пушкинъ. На поета. Прѣвелъ Н. Василиевъ . . . 562
П. К. Яворовъ. Градушка. 581
А. С. Пушкинъ. Моцартъ и Салиери. Прѣв. Кир. Христовъ 591
Гр. Лютаковъ. Есенни пѣсни 610
* * * Пѣсни. 625

II. Беллетристика.

Н. Г. Данчовъ. Планинецъ. Скица 28
Карима. По нова година. Очеркъ. 33
Гюи де Мопассанъ. Слѣпецътъ. Очеркъ. Прѣв. отъ френски Д. Р. 51
* * * Обикновена история. Очеркъ 100
Д. Ризовъ. На гости у графа Л. Н. Толстой 151
П. Ю. Тодоровъ. За правда. Разказъ 187, 269, 327
Ив. Ст. Андрейчинъ. Кратка биография. Скица изъ романа „Душевноболни“ 263
Пиеръ Лоти, Безполезни съжаления: I. Старъ конь. — II. Стара жена. Два очерка. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 347
Василъ Кѫнчовъ. Изъ България. Пѫтни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково 363
Н. Висковски. Жабешкото блато. Приказка 431
Василъ Кѫнчовъ. Изъ южна България. Пѫтни бѣлѣжки. I. Въ Чирпанъ 450
Ив. Ст. Андрейчинъ. Неочакванъ край. Очеркъ . . . 517
Г. Домусчиевъ. Огнярь. Очеркъ 585
Н. Г. Данчовъ. Идиотъ. Очеркъ 601
В. Кѫнчовъ. Изъ Южна България. II. Ст. Загора . . . 612

III. Литературни статии и характеристики.

Пенчо Славейковъ. Честитъ поетъ 13
Ив. Ст. Андрейчинъ. Бйорнстйерне Бйорнсонъ. Литературенъ портретъ 86
Д. Р. Петъръ Лавровичъ Лавровъ. Некрологъ . . . 124
В. М. † Никола Висковски. Характеристика I—IV (кн. III и IV)
Д. Т. Страшимировъ. Русската литератури у насъ . . 278
Жюлъ Леметръ. Пиеръ Лоти. Характеристика. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 339, 423
Л. Гуревичъ. Послѣдната Ибсенова драма „Кога мъртвитѣ се пробудѭтъ“. Прѣв. М. К. 627

IV. Научно-философски, социологически и педагогически статии.

Р. Косевъ. Теорията на Ж. Ж. Руссо върху суверенитета и правителството. . . . 40, 213, 370, 457
Д-ръ Д. Страшимировъ. Нашитѣ селски училища. 55, 116
Н. Стояновъ. Нашата слънчева система 292
Г. Т. Данаиловъ. Защо у насъ не може да вирѣе едра индустрия? 354
Д-ръ В. Миролюбовъ. Религиозно възпитание, религия, наука. Случайни бѣлѣжки 465
В. М. Бѣлѣжки върху законопроекта за училищата I—V. 497, 563

А. П. Стоиловъ. Легендата за Крали-Марко. Скица. 539
Фридрихъ Паулсенъ. Духътъ на германскитѣ университети. Прѣвежда М. К. 543
Харалдъ Хефдингъ. Джорданъ Бурно. Характеристика . . 642

V. Политика и публицистика.

* * * Какво да се прави. 64, 128
Z. Единъ поздравителенъ адресъ до прѣдсѣдателя на Трансваалската Република. 138
К-въ Сждбинитѣ на периодическия печатъ въ България. I. Прѣводъ отъ русски 204, 302, 381
Д-ръ С. Кировъ. Забравени рѣшения на Учредителното Народно Събрание. 224
Д-ръ Д. Пасманикъ. Политически писма. I. Италиянски работи 283
И. Ф. Въпросътъ за нашитѣ икономии. 308
Spectator. Англия и Трансваалъ. 318
Spectator. Двѣтѣ изборни системи — на теория и на практика 395
Едно обяснение, отъ Редакцията на „Мисъль“. 412
Борисъ Дяковичъ. Нашиятъ народенъ музей . . 439, 553
Spectator. Китайскиятъ въпросъ 479
Д. Ризовъ. Ромжно-българскиятъ конфликтъ . . . 488
Spectator. На теория и на практика. По поводъ на тритѣ социялистически конгресса 527
Д-ръ Ст. Кировъ. Една алинея на нашата Конституция изчезна 635
Z. Привѣтственъ адрессъ до Прѣдсѣдателя на Трансваалската Република 651

Критика.

Т. Г. Вл. Бѣжанци. Разказъ изъ учителскиятъ животъ. Отъ Мирча (Учитель, год. VII, кн. I—III) 74
Ж. И. Чирашко летераторство. (Свѣтлина, год. IX, кн. VII 77
В. М. Живота и дѣятелностьта на славянскитѣ простѣтители св. св. Кирилъ и Методий. Отъ Д-ръ Били. Прѣвели И. и В. И. 79
О. В. Психологическитѣ закони на развитието на народитѣ. Прѣв. С. Джангозовъ и Д-ръ К Тончевъ . . 79
В. И. Всеобща история на литературата. Учебникъ за срѣднитѣ училища и наржчно помагало за любители на литературата. Съставили К. Карагюлевъ, Юр. Ивановъ и С. В. Барутчийски 140
G. Adam. Трепети. Лирически стихове отъ Кирилъ Христовъ. 145
В. И. Чудесната история на Петра Шлемиля, отъ Аделбертъ Шамиссо. 238

Д-ръ Д. Пасманикъ. Прѣстѫпностьта, нейнитѣ причини и срѣдствата за изкореняването ѝ. Отъ Д-ръ К. Г. Раковски . . . . , ... 242
В. К. Старопланинский полуостровъ. Отъ Кап. Данковъ и Д. Илковъ . . , ... 245
П. В. Чарлзъ Дарвинъ и неговата теория. Отъ В. Антоновичъ. Прѣв. Г. Б. . . . . . . , ... 246
В. М. Родина. Драма въ 4 дѣйствия, отъ Херманъ Судерманъ. Прѣвели Д-ръ В. Николчовъ и П. Миневъ . . . 322
К. Училищенъ Алманахъ. Година първа. Нарежда и издава Хр. Д. Максимовъ 323
С. С. На помощь! Литературенъ сборникъ. Издава Редакционниятъ комитеть въ полза на гладующитѣ 324
С. С. Волтеръ и Руссо. Отъ Евгений Ноелъ. Прѣвелъ отъ френски А. Героновъ. 324
В. И. Апостолъ. Трагедия въ петь дѣйствия изъ бълг. револ. епоха прѣди освобождението, отъ Илия Миларовъ . . 403
Д. П. Комунистическиятъ манифестъ, отъ К. Марксъ и Фр. Енгелсъ. Прѣвелъ отъ нѣмски Г. Бакаловъ . . . 408
В. М. Щастието въ ѫгъла. Драма въ три дѣйствия отъ Херманъ Судерманъ. Прѣв. Д-ръ К. Свраковъ и Д-ръ Д. Протичъ 411
Д. Общественитѣ отношения въ Русия, отъ Фридрихъ Енгелсъ 502
И. Ф. Областьта на социологията. Прѣводъ и прѣдговоръ отъ Вл. Стояновъ 506
С. С. Д-ръ Т. Елзенхансъ. Психология и логика. Въведение въ философията. Прѣв. отъ нѣмски Д-ръ Г. Паунчевъ. — Запознаване съ философията. · Психология. Приспособена съ притурка, отъ Д-ръ Г. Цѣновъ и К. Цѣновъ . . . , ... 507
Д. Стихотворения, отъ Илия Д. Веновъ 508
С. С. „Общо Дѣло“. Списание за книжовенъ и общественъ животъ. Редакторъ Янко Сакъзовъ. Год. I, бр. 1 и 2. . . 574
С. С. Ромѫно-българскиятъ конфликтъ. Отъ Д. Ризовъ. 575
В. М. Минна фонъ Барнхелмъ или солдатското щастие. Комедия въ петь дѣйствия, отъ Г. Е. Лесингъ. Прѣвела отъ нѣмски К. х. Денкова 577
Наблюдатель. Изъ нашитѣ списания . . . .
К. Христовъ. Юбилеенъ сборникъ на Габровската м. гимназия 653
И. С. А. Бѣдняци. Пиеса въ 5 дѣйствия отъ Д. Тодоровъ.

Отворено писмо до г. Д. Благоевъ. Отъ Д-ръ Д. Пасманикъ 248
Едно пояснение. Отъ автора на „Какво да се прави“. . . 251

ОБЯВЛЕНИЯ.

ОТВАРЯ СЕ ПОДПИСКА
за
ДѢТСКОТО ИЛЮСТРОВАНО СПИСАНИЕ

„ЗВѢЗДИЦА“

Година X (1901).

(Сп. „Звѣздица“ е прѣпоржчено на родители и учители съ окржжно отъ Министер. на просвѣщението отъ 28 септемвр. 1896 г. подъ № 15,250).

„Звѣздица“ е най-разпространеното дѣтско списание. То дава читателитѣ си, освѣнъ отборъ материялъ за прочитъ, още и такива риложения, каквито друго списание съ такъва цѣна не може да даде. (Първото приложение е прѣкрасенъ стѣненъ календаръ, художествено изработенъ въ едно отъ най добритѣ заведения въ Европа, който се испраща съ I книжка, а при всѣка втора книжка се прилага по една ѣкрасна цвѣтна картина). Такива приложения може да даде само вѣздица“, защото има много абонати.

Годишния абонаментъ на „Звѣздица“ е **само 2 лева.** прѣдплатени. Въ странство **2 лева и 50 стот.**

Всичко що се отнася до „Звѣздица“ се изпраща до Н. Бѣловѣждовъ, учитель — София.

ОТВАРЯ СЕ ПОДПИСКА
За VII-та годишнина на

„ПРИРОДА“

Списанието „Природа“ излиза въ края на всѣки мѣсецъ освѣнъ Юлий и Августъ Абонаментътъ е годишенъ и въ прѣдплата: за България 5 л., за странство 6 л., а за ученици 4 л. Всички течения на списанието „Природа“ отъ I до VII включително и заедно съ прѣмиитѣ се отстжпватъ за 22 л. За 3 прѣдплатени абонаменти се дава I год. течение, а за 15 прѣдплатени абонаменти даватъ се всички седемъ годишни течения. Разноскитѣ по испращанието сж наши. Всѣко отъ миналогодишнитѣ течения се отстжпва за 4 л. Всичко що се отнася до списанието ни да се адресира: Сп. Природа София.

Отъ Администрацията.

Като издаваме послѣдната книжка отъ десетата годишнина на Мисъль, ний чувствуваме като свой нравственъ дългъ да изкажемъ тукъ своята най-искренна благодарность на ония български писатели, които съ своята помощь — било като сътрудници, било като съредактори — създадоха възможностьта да сключи списанието първото си десетилѣтие, въпрѣки многото материялни — и не само материялни — незгоди, съ които имаше да се бори. Ний чувствуваме тая помощь като лична услуга и се считаме съ нея лично задължени, — макаръ никога Мисъль да не е служила нашъ личенъ органъ, а сме се стремили само да създадемъ отъ нея една трибуна за свободна българска мисъль и за самобитно българско поетическо творчество. Да ли нашитѣ стремления сѫ дали положителни резултати — нека за това сѫди читательтъ и литературниятъ историкъ.

Не малко сме задължени и на нашитѣ абонати, особно на ония отъ тѣхъ, които останаха вѣрни на списанието и слѣдъ като то измѣни реда на абонираньето, — които пожелаха да разберѫтъ, че това не бѣ плодъ на лично недовѣрие, а на единъ у насъ новъ и — вѣрваме — по достолѣпенъ начинъ на общение между писатели и публика. Дѣйствително, финансиитѣ на Мисъль никога не сѫ били нито блѣскави, нито напълно задоволителни (— абонатитѣ на Мисъль никога не сѫ били повече отъ 1200, а често сѫ бивали по-малко отъ 900 —); но ний сме доволни и отъ това, дѣто тѣ обикновенно биваха достатъчни за покриванье техническитѣ разноски по издаваньето, безъ което сѫществуваньето на едно списание като Мисъль, прѣдоставено изключително на своитѣ собствени срѣдства, бѣше, разумѣва се, фактически невъзможно.

12 Декемврий 1900 год. **Д-ръ К. Кръстевъ.**

Къмъ тая — IX и X — книжка на **Мисъль** се прилага **Общъ Прѣгледъ на Съдържанието на Мисъль** за I до X год.; къмъ една отъ книжкитѣ на XI год. ще се приложи азбученъ указатель на авторитѣ.

ПРѢГЛЕДЪ НА СЪДЪРЖАНИЕТО
НА
ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНОТО СПИСАНИЕ
МИСЪЛЬ
Година I—X.

I. Поезия

(Лирически стихотворения, поеми, баллади, сатири и др.)

Година I.

Стр.
Ф. Шиллеръ. Пилигримъ. Прѣв. отъ нѣмски Philopoëtes. . . . 1
А. Тенисонъ. Година. Прѣв. П. П. Славейковъ 92
Х. (Ив. Вазовъ). Скрежъ и роса 26, 81, (49)
П. Славейковъ. Сѣпвание 14 (56)
Н. Начовъ. Калинка . . 108 (68)
В. Хюго. Изъ „Les chants du crépuscule“. Прѣв. И. Ф. . . 32 (71)
Х. Хайне. На моитѣ скърби безкрайни.. . . . . 29 (72)
Н. В(исковски). Пролѣть. 107 (86)
Д. Ш. Морякъ 115 (87)
Х. Хайне. Любилъ съмъ те азъ.. 111
Надсонъ. Животътъ. Прѣв. И. Ф. 169
Н-ровъ (Ив. Вазовъ). 1. Нощно пѫтувание. 2. Твоитѣ очи . 187
Х. (Ив. Вазовъ). На единъ скърбенъ приятель 188
П. Славейковъ. Присѫдата на Фрина 189
В. Гете. Горский царь. Прѣв. Philopoëtes (И. Ф.). 201
Я. Връхлицки. Въ кестеновата аллея 221
Х. Хайне. Въ сини облаци увити.. 258
П. Славейковъ. Царь Крезъ на кладата 297
К. В(еличковъ). Цариградски сонети. 314
Н. Висковски. Спомени . . . 324
В. Халекъ. Скърбьта умрѣла сънувахъ. Прѣв. отъ чески И. Ф.. 325
Т. С. Ней. 325
П. Славейковъ. Fis Dur . . 336
Х. (Ив. Вазовъ). Усамотение . 369
П. Славейковъ. Въстаникъ . 385
Ф. Панайотовъ. Облакъ. . . 398
Ст. Михайловски. Сатира. . 422
П. Славейковъ. Змейново любе. 497
Стр.
П. Славейковъ. Маркови кули. 508
П. П. Славейковъ Падающа звѣзда. 509
Ф. Боденщедтъ. Изъ „Мирза Шаффи“. Пр. П. Айдонидисъ . 529
А. Колцовъ. Славей. Пр. Ст. К. 551
П. Славейковъ. Успокоений . 577
Ст. Михайловски. Кирилъ и Методий 597
П. Славейковъ. Хекзаметри . 612
П. Карапетровъ. Не гледай въ моята душа.. 622
П. Славейковъ. Момини сълзи 689
П. Славейковъ. Сърдце на сърдцата 779
Перси Шелли. Любовь. Прѣв. П. Славейковъ. 800

Година II.

Ст. Михайловски. Amoroso . 1
П. Славейковъ. Етъръ се назадъ повръща 14
Ленау. Безъ желание. Прѣв. отъ нѣмски И Ф. 23
П. Славейковъ. Чумави Баллада 89
Х. Хайне. Стихове. Прѣв. отъ нѣмски Л. Б-ръ. 103
П. С. Заровенъ изворъ 113
П. Айдонидисъ. (П. П. Слав.) Мирза Шаффи 126
Алфредъ Тенисонъ. Дора. Идиллия. Прѣв. П. Славейковъ. 153
Ст. Михайловски. Безрадостни мисли . . . 174, 240, 341, 406
Н. Н. Есенни мотиви. 193
П. Айдонидисъ. Нѣма да възвръсне 201
П. Славейковъ. Коледари . . 217
Евгений Рѣвковъ. Епиграмма за Кн. Дружество 296

П. Славейковъ. Валтасаръ. . 364
Е. Рѣзковъ. Епиграмма . . . 370
Джура Акшичъ. Що ме не обичашъ.. Прѣв. Д. К. Поповъ . 418
Хр. Карапетковъ. Сонетъ. . 427
П. Славейковъ. 1. Бащинъ край. 2. Орисия 447
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. Л. Епитроповъ. 547
Ст. Михайловски. Орисия . 533
Ферхадъ Медахи. Шарки. Прѣв. П. Славейковъ 561
Ст. Михайловски. Епиграмми 611
Л. Уландъ. Харолдъ. Прѣв. Ю. Розенталъ 632
Ст. Михайловски. Благой Памфиловичъ 725
Ст. Михайловски. Въсточни мотиви и мелодии. 772
П. Н. Даскаловъ. Виторожка рогъ подаде 792

Година III.

Ст. Михайловски. Сатирически басни. I, 265, 409, 489, 583, 785
Х. Хайне. Смъртьта е нощь прохладна 135
Ст. Михайловски. Сонетъ . 148
П. Славейковъ. Ралица . . 227
Ферхадъ Меддахи. Шаркй. Прѣв. П. П. Сл. 237
А. Пушкинъ. Затворникъ. Прѣв. П. Сл. 247
Н. Минский. Вѣра. Прѣв. П. Славейковъ 247
Н. Язиковъ. Пловецъ, Пр. П. Сл. 248
Ст. Михайловски. Нашитѣ писачи и газетари . . 265, 409, 489
Н Начовъ. Бѣхъ боленъ.. . . 328
Х. Хайне. Въ лучитѣ слънчеви блѣсти. . Прѣв. П. Айдонидисъ (П. Славейковъ) 378
П. Славейковъ. Слѣдъ Ст.-Загорския бой. 604
Змай Йовановичъ. Кръвь и сълзи. Прѣв. Д. К. Поповъ . . 734
Ст. Михайловски. Философически сонети 785
П. Н. Даскаловъ. На Витоша. 817
Робертъ Бърнсъ. Жалба. Пр. отъ нѣмски. I. Faull-er 842
И. Славейковъ. Гарвано, птица зловѣща! 842
Х. Хайне. Стихотворения . . . 874
Л. Плачи! 881

Година IV.

Данте Алигиери. Божествена комедия. I. Адъ. Пр. К. Величковъ. 1, 153, 220, 397, 503, 634, 725
И. Ф(аденхехтъ). Надѣжда . 12
.*. Честититѣ дни. 39
Ст. Михайловски. Словоиграчи, словоборци и словопродавачи 40
Philopoëtes. (И. Ф.) Вечерь . 61
Н. В(исковски). Безъ надѣжда 77
П. Славейковъ. Конярь. Пѣсень. 113
.*. Социяленъ редъ. Сонетъ . . 152
П. Славейковъ. Вдъхновение. 252
Хаджи Мирза Бей. (М. Георгиевъ). Изъ страшнитѣ години. . 260
Воиславъ Иличъ. Звѣздица. Прѣв. Д. К. Поповъ. 278
Н. В. Честититѣ дни. Стихотворение 296
С. Стрѣлковъ. Епиграмми . . 334
П. Славейковъ. Царъ Самуилъ. Баллада 417
Н. Висковски. Константинъ Фотиновъ. 468
П. Славейковъ. Момини сълзи. 501
Воиславъ Иличъ. Райски цвѣтъ. Прѣв. Д. К. Поповъ . . 518
Н. Висковски. Една нощь . . 547
П. Славейковъ. Кждѣ е моя роденъ край. 620
Н. Висковски. Есень. 682
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. П. Н. Даскаловъ 805

Година V.

Данте Алигиери. Божественна комедия. Прѣв. К. Величковъ. Пѣсень XXIII—XXVI . . . 13, 158
П. Славейковъ. Микелъ Анджело 55
Н. Милковъ. Напрѣдъ! . . . 58
Ив. Ст. Андрейчинъ. Въздишки на сърдцето. 75
Х. Поклонъ, поклонъ на васъ. Сонетъ. 94
К. Христовъ. Бѣгство. Романсъ. 110
Н. Висковски. Не пѣй! . . . 124
Ив. Ст Андрейчинъ. Въздишки на сърдцето 169
К. Христовъ. Дъхътъ на пролѣтьта 188
Н. Милковъ. Чудно, въ минути на страдания 202
Ст. Михайловски. Сатирически сонети 276
К. У. Сонетъ 302
К. Х. Подъ прозореца 329
Ст. Михайловски. Сатирически сонети 377
П. Славейковъ. Неразделни . 389
Ив. Ст. Андрейчинъ Въздишки на сърдцето. 394
В. Хюго. Изъ „Les chants de crépuscule“. Прѣв. Д. Писовъ . . 417
П. Славейковъ. Нощемъ. Баллада 487

К. Христовъ. Родопски сонети. I. Водопадъ. II. Нощь въ гората. 499
И. Зюлейма 515
Н. Ленау. Съвѣтъ и желание. Прѣв. Н. Милковъ 542
Т. Китанчевъ. Дѣдо Недѣлко. 594
Иванъ Толевъ. Лунна нощь. 616
Н Милковъ. Ней 617
Х. Хайне. Стихотворение. Прѣв. К. Х. 626
Перси Бишъ Шелли. Луната. Прѣв. Ив. Толевъ 697
В. Ив Неновъ. Стихотворение. 787
Н. Милковъ Въ безсън. нощь. 856
К. Христовъ. Requiem П. Р. Славейкову 877
К. Христовъ. Стихотворения . 896
П. Н. Даскаловъ. Сънь. . . 898
Х. Хайне. Защо сѫ тъй розитѣ.. Прѣв. П. Н. Даскаловъ . . . 898
Н. Милковъ. Сонетъ 926
Н. Милковъ. Послѣдно прости. 927
К. Х. Сонетъ 940

Година VI.

П. Славейковъ. Приказка. . 21
Дж. Леопарди. Послѣдната пѣсень на Саффо. Пр. К. Христовъ. 35
К. Христовъ. Морски сонети. 42, 28
Х. В. Лонгфелло. Excelsior. Прѣв. Гавриловъ 125
П. Н. Даскаловъ. Стихотворения 130
Ст. Михайловски. Изъ дневника на Мирза Аббасъ . . 169, 319
Кирилъ Христовъ. Отвѣтъ. 211
Кирилъ Христовъ. Страхливци вий които... 252
Л. Стеккети. Стих. Прѣв. К. Х.. 334
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. П. Н. Даскаловъ 425
Кирилъ Христовъ. Сонети. 440
Н. Начовъ. Изповѣдьта на Отца Макария 462
П. Н. Даскаловъ. Планински мелодии 526
Хуго Фосколо. Гробове. Лирическа поема. Прѣв. К. Христовъ. 543
Н. Начовъ. До майка ми. . . 553
Ю. Ц. Розенталъ. Пѣсень на отстѫпницитѣ (подражение). . 562
Кирилъ Христовъ. Клѣтвопрѣстѫпникъ 609
Ч. Ней 668
К. Христовъ. На единъ жизнерадостенъ поетъ 671
Х. Хайне. Изъ „Buch der Lieder“. Прѣвелъ П. Н. Даскаловъ . . 716
Л. Стеккетти. Бродъ. Идиллия. Прѣв. К. Христовъ 736

Година VII.

П. Славейковъ. Бойко . . . 3
А. Узуновъ. Младость. . . . 25
Кирилъ Христовъ. Вълни . 35
А. Асникъ. Двѣ срѣщи. . . . 57
„*„ I. Любовь и Злоба. II. Sentenza 110
Кирилъ Христовъ. Пѣсни на отчаянието 111
Ив. Андрейчинъ. По-малко шумъ!... 137
Кир. Христовъ. Пѣсни на отчаянието 224
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. П. Н. Даскаловъ 285
П. Славейковъ. Прелюдия. (Изъ поемата „Кървава пѣсень“) 287
Ив. Андрейчинъ. Скръбьта на Матарева 307
Кир. Христовъ. Обсадата на Солунъ 319
Церковски. Савьтъ 345
Алеко Константиновъ. Все обстоитъ благополучно 421
П. Славейковъ. Алеку Константинову 422
Кир. Христовъ. На смъртьта на Алеко Константиновъ . . . 431
И. Андрейчинъ. Щастливецъ. 436
П. Славейковъ. I Сѣнката на свърхчовѣка. II. Късметъ. . . 460
Кир. Христовъ. I. Пѣсень; II. Молба; III. Прѣдателка; IV. Есененъ мотивъ; V. Пѫтеводенъ лѫчъ; VI. Чернитѣ очи . . . 468
A. Vigny. Смъртьта на единъ вълкъ. Прѣв. А. Узуновъ. . . 472
П. Славейковъ. Лоза . . . 556
A. de Musset. Люси. Елегия. Прѣв. П. А. 566
P. Verlain Надъ мене черна нощь... Прѣв. Ив. Радославовъ . 578
Кир. Христовъ. Мелодии. . 592
А. Б-ски. Изъ моята сбирка. I. Искушение. — II. Пѣсень. . . 605
Кир. Христовъ. Мелодии . . 754
Ст. Михайловски. Изъ дневника на Мирза Аббасъ . . . 639
М. Лермонтовъ. Хаджи Абрекъ. Поема. Прѣв. К. Савовъ. 671
Кир. Христовъ. Въ пламъцитѣ на Ст. Загора 816
R. Burns. Стихотворения. Прѣв. Ив. Славейковъ 831
А. Б-ски. Изъ моята сбирка . 842

Година VIII.

Кирилъ Христовъ. Козмическа легенда 1
Ст. Михайловски. Изъ Дневника на Мирза Аббасъ. . . . 14

Д. Страшимировъ. Вечерни сонети 25
В. С-ва. Признай се (Изъ сбирката „Потайни скърби на една жена“) 35
К. Снѣжна звѣздица 51
П. Славейковъ. Nocturno . . . 115
Х. Хайне. Изъ „Buch der Lieder“. Прѣв. П. Н. Даскаловъ . . . 125
В. С-ва. Изъ сбирката „Потайни скърби на една жена“ . . . 136
П. Славейковъ. Симфония на безнадѣждностьта. 205
К. Христовъ. Кажи, безчувствена жена ! 254
В. П-овъ. Златокрила младежь. Епиграмма 280
К. Христовъ. Вечерни сѣнки . 305
⁂ Македонска пѣсень 433
А. Б-ски. Едно мило либе имахъ 471
Н. Г. Данчовъ. Измама . . . 477
П. Славейковъ. Момини сълзи 513
К. Послѣдньо прости! 526
П. Кр-овъ (Яворовъ). I. На единъ пессимистъ. II. Синъ на чужбина 533
Н. Авр-овъ. Безсънна нощь . 604
Кир. Христовъ. Убиецътъ на Асѣня I. 622
П. Кр-овъ. Луди млади . . . 630
А. Б-ски. I. Не лѣй сълзи! II. Дъждъ и сълзи 233
M-me L. Ackermann. Бунтътъ на мъртвитѣ. Прѣв В С-ва 697
Три-ка. На исповѣди 697
А. Б-ски. 1. Слѣдъ буря. 2. Срѣща. 684

Год. IX.

Първо полугодие.

Албумъ отъ лирически пѣсни :
  Ц. Церковски. 48
  П. Яворовъ. 48
  Сл. П. Петковъ 48
Адамъ Мицкевичъ. 1. Народната пѣсень. 2. ⁂. 3. Акерманскитѣ степи. 4. Бахчисарай. 5. Чатирдагъ. 6. Тримата Будрисовци. Прѣв. К. Х. 153
Албумъ отъ лирически пѣсни :
  А Бѣлковски. 185
  Б. Ивановъ. 185
  Ц. Церковски 185
  П. Кр. Яворовъ 185
Кирилъ Христовъ. Бѣжанци. 283
П. Славейковъ. Самотенъ . . 300
К. Христовъ. Вечерни сѣнки. 374
П. К. Яворовъ. Сънувахъ те.... 388
А С. Пушкинъ. Лирич. стих. Прѣв. П. Р. Славейковъ. 1. Станси. 2. Зименъ вечерь. 3. Ехо. 4. 26-ий май. 5. Кавказъ. (Прѣв. П. П. Сл.) 6. Анчаръ. 7. Облакъ. 8. Къмъ поета. 9. На гробищата (Прѣв. К. Христовъ. 481
П. Кр. Яворовъ. Буря . . 504
Свѣт. Миларовъ Сълзи. . . 601

Второ полугодие.

Ст. Михайловски. Стражари. 3
Змай Йованъ Йовановичъ. 1. Новъ свѣтъ. 2. Напѫтствие. 3. Зименъ день. (Прѣв. Б. Ивановъ). 4. Звѣзда. 5. Море. 6. Бѣгай. (Прѣв. А. Бѣлковски). . . 51
Куновъ. Вѣтъръ вѣе 83
Петйофи Шандоръ. Лирич. стих. Прѣв. П. Славейковъ . . 129
Албумъ отъ лирически пѣсни :
  П. Кр. Яворовъ. 177
  А. Бѣлковски 177
  Ферхадъ Медахи. 177
  Сл. П. Петковъ 177
Волфгангъ Гете. Лир. стих. Прѣв. П. Славейковъ 233
  1. Едно за друго 2. Измама 3. Първа загуба 4. Ней 5. Морска тишина 6. Утѣха въ сълзитѣ 7. Сълзи 8. Призивъ 9. Нощемъ 10. Къмъ мѣсеца 11. На себе си. 12. Томление 13. Пѣсеньта на Клара, 14. Близость. 15. Вѣкога и всѫдѣ 16. Рибаръ 17. Прометей. . . . .
Ив. Ст. Андрейчинъ Пѣсни . 382
Куневъ. Пѣсень 426
Ив. Ст. Андрейчинъ. Пѣсни. 461

Година X.

П. К. Яворовъ. Калиопа. Лирическа поема. 3
М. Куновъ. Пѣсень. 50
Кирилъ Христовъ. Моитѣ пѣсни недопѣти. 83
Албумъ отъ лиричесси пѣсни:
  1. Ц. Церковски 112
  2. Н. Василиевъ. 112
  3. Ив Арнаудовъ 113
  4. Гр. Лютаковъ 114
Ив. Ст. Андрейчинъ. Пѣсни. 182
П. К. Яворовъ. Арменци. . . 202
Албумъ отъ лирически пѣсни :
  1. П. К. Яворовъ 259
  2. Хайнрихъ Хайне (прѣв. А. Д. И. и Г. Лютаковъ) . . 261
  3. Н. Василиевъ. 261
  4. Н. Огаревъ (прѣв. Н. Савовъ) 262
Д. Подвързачевъ. Разкаяние. 290
П. К. Яворовъ. I. Великъ-день. II. Мечта. 336

Плещеевъ. Думи.., само думи. Прѣв. Ив. Радославовъ. . . . 353
Кирилъ Христовъ. Хоро. Епико-лирическа поема. . . . 413
Гр. Лютаковъ. Елегия . . . 422
Змай Йовановичъ. Гуслярева смърть. Воленъ прѣводъ. . 434
Х. Хайне. Стихотворения. Прѣв. Гр. Лютаковъ 449
П. К. Яворовъ. Лирич. звуци. 513
А. С. Пушкинъ. На поета. Прѣв. Н. Василиевъ 562
П. К. Яворовъ. Градушка . . 581
А. С. Пушкинъ. Моцартъ и Салиери. Прѣв. Кир. Христовъ. . 591
Гр. Лютаковъ. Есенни пѣсни. 610
⁂. Пѣсни. 625

II. Беллетристика.

(Разкази, повѣсти, пжтни очерки и др.)

Година I.

М. Георгиевъ. Моя приятель. Пенчо Че:маковъ. Хумореска. 15, 95 (17)
А. Макавѣевъ. Художникъ . 112, 202 (57)
П. Славейковъ Прѣзъ Клисура 33 (60)
В. Халекъ. Подъ кухото дърво. Прѣв. Ф. Шоурекова 208, 326, 399
К. Величковъ. Призраци . . 317
Веселинъ. Ратай . . 370. 510 582
Н. Начовъ. Найденъ. Разказъ . 426
Лукиянъ. Икароменипъ или пжтуванье надъ облацитѣ. Прѣв. Г. Ангеловъ. 532, 623
Н. Начовъ. Изъ размирнитѣ врѣмена въ Пловдивъ. Записки на очевидецъ 552
К. Величковъ. Златанъ. Разказъ 695, 765
М. Георгиевъ. Шаренъ свѣтъ. 713
Емилъ Зола. Полудѣлиятъ поетъ. Прѣв. И. Ст. Андрейчинъ . 721
Н. Начовъ. Сираче 805

Година II.

Н. Н. Единъ братъ. Разказъ . . 8
Едгаръ Пое. Кржглий портретъ. Разказъ. Прѣвелъ отъ французски Ив. Ст. Андрейчинъ. 20
Д. Т. Страшимировъ. Единъ праздникъ въ Швейцария. . . 58
Н. Начовъ. Изъ Родопитѣ. Пжтни бѣлѣжки . . . 93, 194, 458
В. Кжнчевъ. Попъ Аврамъ отъ Айватово . . . . , ... 122
К. Баранцевичъ. Въспоменание. (Елегия въ проза). Прѣвела отъ русски Ел. С-ва 202
Н. Н. Милка. Расказъ 253
Pièrre Lotti. Сънь. Прѣв. отъ французски И. Ф. 366
А. Иширковъ. Задуха. Очеркъ. 414
В. Кароленко. Сѣнки. Фантазия. Прѣв. отъ русски Р. К. 419, 620, 752
Гюи де Мопасанъ. Лунната нощь. Прѣв. Н. Начовъ . . . 442
Н. Н. Какво може да направи една змийска кость. 565
М. Георгевъ. Неразбория. Хумореска 736
Лукианъ. Разговори между мъртвитѣ Прѣв. отъ старогръцки Г. В. Ангеловъ. 633
П Славейковъ. Искъръ Очеркъ 674, 764

Година III

Н. Начовъ. Стефанъ Караджа въ Пловдивъ 44, 136
Д. Страшимировъ. Единъ праздникъ въ Швейцария II. . 58
А. Иширковъ. Стефанчо Хаджи Петровъ. Расказъ. 66
Жанъ Ришпенъ. Какъ отплаща свѣтътъ за доброто. Прѣв. отъ френски И. Ст. Андрейчинъ 79
М. Георгиевъ. Какво бѣше едно врѣме. Очеркъ изъ политическия животъ. 126
П. Славейковъ. Радоилъ. Драмат. сцени 159
Полъ Луи Куриe. Памфлетъ на памфлетитѣ. Прѣв. отъ френски Е. К. 149, 321
Теофрастъ. I. Подъ пепелецъ въгленецъ. II Угодливость. Пр. И. П. Плачковъ 171
Софоклъ. Антигона. Трагедия. Прѣв. П. Слав. 193, 295, 441, 510
Лукиянъ. Разговори на мъртвитѣ. Прѣв. отъ старогръцки Г. Ангеловъ 216, 608
Алфонсъ Доде. Звѣздитѣ. Пр. Ж. Н. Халаджовъ 248
Страховски (В. Кжнчовъ). Изъ нашето неотдавнашно минало. Очеркъ 349, 445

Алфредъ фонъ Хеденстьерна. Старата майка. Прѣв. отъ нѣмски И. Ф. 355
Д. У. Г. Срѣщу коледа. Разказъ. 375
М. Печоринъ. Първа любовь (изъ дѣтския животъ). Прѣв. Х. 463
Н. Начовъ. Изъ Родопитѣ . . 464
Н. Начовъ. Два нови гроба . . 476
Ив. Вазовъ. Пилатъ . , . . 522
Анри де Борние. Какъ можешъ да станешъ съвършенъ. Прѣв. Ст. Бѣлевъ . . . 532, 643
Юлиусъ Келлеръ. Кражба. Прѣв. И. Ст. Андрейчинъ. . . 681
П. Славейковъ. Рила Пѫт. очеркъ , ... 724
Н. Начевъ. Въ мънастира . . 732
Д-ръ Д. С. Охридското езеро . 740
А. Иширковъ. Плавинче. Очеркъ 808
Г. Б. Отъ кога сѫ Загорови щастливи. 843
Ю. Хвостовъ. Историята на единъ кръсть. Прѣв. Е. С-ва. . 882
Г. Х. Боневъ. Една драма . . 887
Д-ръ Елисѣевъ. Прѣдъ портитѣ на Великата пустина. Прѣводъ . . . . , ... 832

Година IV.

Алеко Константиновъ. Бай Ганю тръгва по Европа 13, 128, 238 419
Н. Начовъ. Жертвитѣ 170, 253, 407
Н. В. Гоголь. Невский проспектъ. Пр. Т. Китанчевъ. 186 285, 433
Н. Висковски. Божий духъ на земята. Едно богомилско сказание. 217
Г. Х. Боневъ. Единъ съврѣмененъ герой. Очеркъ 313
С. Г. П. Роза и Кремъ. Приказка. 464
Н. В. Гоголь. Шинелъ. Повѣсть. Прѣв. Т. Китанчевъ. 513, 606, 758
Г. Х. Боневъ. Отплата. Очеркъ. 549
Г. Х. Боневъ. На гости. Очеркъ 667
Д-ковъ. Пропаднала младость. Чъртици 795

Година V.

Веселинъ. Каменовъ. Очеркъ изъ нашитѣ съврѣменни политически нрави. 25, 145
Алеко Константиновъ. Бай Ганю прави избори 36
Н. Висковски. Вселенната. Богомилско сказание 77
Н. Висковски. Въ лоното на природата. 95
Guy de Maupassant. Любовь. Прѣв. отъ френски Ив. П. Славейковъ 96
В. Т. Б. Подъ вуаля. Повѣсть 174 265
Н. Начовъ. Александръ Батембергъ въ Цариградъ. 189
Н. Висковски. Министръ Митковъ. Разказъ 203
Н. Висковски. Една шарена драска. 263
Н. Висковски. Пролѣть (Стихотворение въ проза) . : . . 302
Маркъ Твенъ. Живъ или умрѣлъ 330
Н. Висковски. Рубинщайнъ. Разказъ. Присмѣлъ се хумникъ на черепъ 379
И. П. Плачковъ. Въ Египетъ за цѣрь 312, 401
Алеко Константиновъ. Аутодафираниятъ разказъ „Изъ миналия животъ на Славянската Бесѣда“ 390
Г. Х. Боневъ. Кой е виновенъ? Очеркъ 396
Д. К. Поповъ. Двѣтѣ прошения. Разказъ 491
Г. Х. Боневъ. Пакъ недоволна. Разказъ 500
Н. Начовъ. Haberlea Rhodopensis 543
Д-ръ К. Кръстевъ. По чужбина. I. Въ Виена 544
Г. Нѣжинъ. Классната дама. Повѣсть, прѣвелъ Г. А. Миндовъ . . . . 640 и 708
Ст. Михайловски. Идеалистъ и отрицатель. Бесѣда 681
⁂ Едно писмо съ побърканъ адресъ. Разказъ 788
Поль Бурже. Сънь на явѣ. Разказъ. Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ 826
И. С. Тургеневъ. Пѣснопойцитѣ. Прѣв. Г. А. Миндовъ . 878
А. Т. Страшимировъ. Бойчова майка (Смѣхъ и сълзи). . 899

Година VI.

Веселинъ. Вѣстовой 1, 89, 230, 370
Г. Х. Боневъ. Въ опасность. . 23
А. Чеховъ. Спи й се. Пр. А. Д. П. 29
Алфонсъ Доде. Опасностьта. Прѣвелъ Ив. П. Славейковъ. . 38
M. Twain. Една визита у русския царь. Прѣв. И. П. Плачковъ. , 44
Ив. Ст. Андрейчинъ. Чужди грѣхове 120
Матилда Серао. Негоденъ. Прѣв. К. Христовъ 126
Ернестъ Доде. Единъ велики петъкъ въ врѣме на терора. Прѣв. Ст. М. 133
Н. Начевъ. Искушение. Разказче 253
И. Н. Потапенко. Рѣши се най подиръ. Очеркъ. 346

Самуелъ Коксъ. Най-глупавиятъ човѣкъ въ Турция., Разказъ Прѣв. отъ русски Х. 369
З. Ф. О. (К. К.) Силуети . . . 399
Антонъ Чеховъ. Педагогически скандалъ.Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ. 441
Д-ръ К Кръстевъ. Въ подножието на Рила. (Мисли и наблюдения). 448
Г. Х. Боневъ. Тѣ се разбраха. Очеркъ 455
А. Чеховъ. Гиго Стругарьтъ. Расказъ. Прѣв. Ст. Бѣлевъ . . 521
Маркъ Твенъ. Цареобожанието въ Европа. Прѣвелъ отъ английски ***. 530
*** (П. Даскаловъ). Главниятъ Секретарь Петъръ Голѣмановъ. 554, 637
Н. Потапенко Едно писмо. Прѣв. оть русски Т. Т. . . . 630
Г. Х. Боневъ. Една рожба на врѣмето. Разказъ . . . 657, 722
*** Щастливи мъртвитѣ Прѣводъ отъ френски. 669
Д-ръ К. Кръстевъ. Между народа. (Пѫтни спомени, мисли и наблюдения). I На пѫть до Казанлъкъ . . . , ... 697
Н. Н. Такъ . . . Такъ . . . Истинска случка. Прѣв. Н. Стойновъ. 789

Година VII.

Д. Т. Страшимировъ По филипово поле. Пѫтни бѣлѣжки. 38
Д. Т. Страшимировъ. Къмъ гробницитѣ. Пѫтни картини. . 128
Г. П. Д. Стихотворения въ проза: I. На Въскресение. II Народътъ. 146
Гюи де Мопассанъ. Пияницата. Прѣв. Karmela 147
Карима. Въ тайнитѣ на душата. Картинка 153
Детлевъ Ф. Лилиенкронъ. Едно лѣтно сражение. Прѣв. Е. Платнаровъ . . . . . 216 и 337
Д. Т. Страшимировъ Кашлицата на учителя. Приказка . . 230
Г. П. Домусчиевъ. I. Страхъ. II Горчивата чаша 234
В. Т. Майка и дѣте. 236
Котъ Мурлика. Думата. Прѣв. А. Л-ский 240
Страховски. (К. К.) Едно видѣние. (Не е аллегория) 245
Willy Pastor. Смъртьта на Юда Искариотски. Прѣв. Е. П. . . 311
И. С. Тургеневъ. Лазурното царство. Прѣв. Г П Думусчиевъ 335
Д-ръ К. Кръстевъ. Прѣдъ кървавия трупъ на Алека. . . 423
Алеко Константиновъ. Фейлетони: I. Торжествующая Болгарія. II Честита нова година. III. Тронната рѣчь на Белгийския Краль. IV. Законопроектъ за изборитѣ въ Българското княжество. 445
К. Чилингировъ. На брѣга на Черното море . , ... 456
Василъ Кѫнчовъ. Една вдовица. Разказъ 483
Жанъ Рамо. Енюкскитѣ ябълки. Прѣв. А. Андрѣева 568
И. Потапенко. Жертва. Прѣв. Н. Ф 579
Алеко Константиновъ Нѣщо шумолѣше, ама какво бѣше! 551
П. Н Даскаловъ. Първата цѣлувка 681
Всеволодъ Гаршинъ. Аясларскиятъ подвигъ. Прѣв. Г. П. Домусчиевъ 684
Карима. Той бѣше самъ, клетникътъ. Очеркъ 698
И. Потапенко. Една тайна. Прѣвела Р. П. 819

Година VIII.

Ед. де Амичисъ. Кармела, прѣв. К. Х. 36, 146, 231
И. Маринополски Какъ щѣхъ да станѫ учил. инспекторъ, 138, 240
Свѣтослава. Една драма . . 240
Д-ръ К. Кръстевъ. На пѫть за Парижъ 308, 433
Н. Г. Данчовъ. Спомени и впечатления 318
Алфонсъ Доде. Първата пиеса. Прѣв. Х. 327
И. С. Тургеневъ Хоръ и Калиничъ. Прѣв. Г. А. Миндовъ . 345
Кирилъ Христовъ. Глупости 354
Д. Ангеловъ. Сираковъ умрѣ! 383
Н. Г. Данчовъ. Въ пожарната кула 444
В. Шумаковъ. Едно скарване 456
Коломанъ Миксатъ. Гощавката на Павелъ Врабчето. Хумореска. Прѣвела Б. С-ва . . . 471
*** Изъ дневника на една мома 528, 605
Н. Савовъ. Гена съ чудото . . 537
Н. В. Гоголь. Староврѣмски хорица. Прѣв. Н. Филиповъ. 545, 772
Г. П. Стаматовъ Касинови. Очеркъ 624
Г. П. Домусчиевъ. 1. Морфей. 2. Богочеловѣкъ (стих. въ проза) 632
Карима. Озлобена 703
Н. Г. Данчовъ. Началникъ . . 711
Г. П. Домусчиевъ. Не било истина 724

Година IX.

Първо полугодие.

Веселинъ. Кандидатъ за лакей. Разказъ 3
Василъ Кжнчовъ. Народно тържество. Скица 43
М. Метерлинкъ. Вжтрѣ. Драма. Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ . . 60
Н. Висковски. Вечеринка у мадамъ Шумова 142
Кирилъ Христовъ. Съученици. 172
Г. Стаматовъ. Лариновъ. . . 243
Н. Г. Данчовъ. Квартирантъ. 275
Гюи де Мопассанъ. I. По мѣсечина. II. Нощь. Прѣвела Е. Каравелова 303
Графъ Л. Н. Толстой. История на майката. Прѣводъ отъ стенограма 355
Александъръ Стойчовъ. Пришадъкъ. Очеркъ . , . . . 378
Кирилъ Христовъ. Не е на добро. Очеркъ 404
Н. Г. Данчовъ. Черните очи. 488
Д. Невѣпова. Изъ дневника на една мома 495
П. Ю. Тодоровъ. Нѣма вече! Очеркъ 500
Лудвигъ Якобовски. И сатаната се усмихна. Прѣв. М. К. 518
Г. Стаматовъ. Въ прѣмеждие. Очеркъ 573
Жанъ Ришпенъ. Метафизическа машина. Разказъ. Прѣвелъ Ив. Ст. А. 608

Второ полугодие.

Ив. Ст. Андрейчинъ. Угощение. Разказъ въ двѣ сцени . . 29
Н. Г. Данчовъ. На пазарището. 123
Г. П. Стаматовъ. Вѣстовой Димо. 184
Уелсъ. Печалната история на единъ театраленъ критикъ. Прѣв. Ек. Ст. Андрейчинъ 223
Кирилъ Христовъ. Алеко Константиновъ. Спомени . . . 309
А. Стойчевъ. In memoriam . . 328
⁂ Изъ дневника на една мома. 331, 521
П. Василевъ. Слѣдъ погребението 340
П. Ю. Тодоровъ. Мишка. . . 369
Авг. Стриндбергъ. Несполучливъ опитъ. Разказъ. Пр. И. С. А. 397
А. Стриндбергъ. П. Игра съ огъни. Комедия. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 400
Н. Г. Данчовъ. Видна политическа личность 468
Херманъ Судерманъ. La donna e mobile. Прѣвелъ Ив. Ст. Андрейчинъ 501
Херманъ Судерманъ. Фрицхенъ. Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ 505

Година X.

Н. Г. Данчовъ. Планинецъ . . 28
Карима. По нова година . . . 38
Гюи де Мопассанъ. Слѣпецътъ. Прѣв. Д. Р. 51
⁂ Обикновенна история. (Изъ „Дневникътъ на една мома“) . 100
Д. Ризовъ. На гости у графа Л. Н. Толстой 151
П. Ю. Тодоровъ. За правда Разказъ 187, 269, 327
Ив. Ст. Андрейчинъ. Кратка биография 26
Пиеръ Лоти. Безполезни съжаления: I. Старъ конь. II. Стара жена. Два очерка. Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ 347
Василъ Кжнчовъ. Изъ България. Пжтни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково 36
Н. Висковски. Жабешкото блато. Приказка 431
Василъ Кжнчовъ. Изъ Южна България I. Въ Чирпанъ . . . 450
Ив. Ст. Андрейчинъ. Неочакванъ край. Очеркъ 517
Г. Домусчиевъ. Огнярь. Очеркъ. 585
Н. Г. Данчовъ. Идиотъ. Очеркъ. 601
В. Кжнчовъ. Изъ Южна България. II. Ст. Загора. 612

III. Естетически и литературни статии.

Година I.

Д-ръ К. Кръстевъ. Изъ съврѣменната бълг. повѣсть. I. Ив. Вазовъ. 2
Ефр. Лессингъ. Разборъ на „Rodogune“. Прѣв. И. Ф. (115), 129, 194
Д-ръ К. Кръстевъ. Въ царството на легионитѣ. I. Съ тебеширъ и съ въгленъ, отъ М. Георгиевъ 222, 599
В. Дружининъ. Характеристика на „Царь Лиръ“. Прѣв. Н. Начевъ 457

Г. Гервинусъ. Естетич. разборъ на „Макбетъ“. Прѣв. Н.. Гавриловъ 731, 822
Д-ръ К. Кръстевъ. L'art au point de vue sociologique par M. Guyau 742
Д-ръ К Кръстевъ. Перси Биши Шелли 753
Полъ Бурже. Женитѣ у Тургенева. Прѣв. А. Б-ровъ . . . 801

Година II.

Конст. Величковъ. Писма отъ Римъ. 24, 160, 229, 337, 539, 601.
К. К. Расказъ за леля Гена. отъ Веселинъ 84
Д-ръ К. Кръстевъ. За естетическия вкусъ 35, 277
И. П. Плачковъ. Единъ чужденецъ за нашата литература . 43
Д-ръ К. Кръстевъ. Великата Рилска пустиня. Отъ Ив. Вазовъ. 137
Д. Т. Страшимировъ. Реакционний духъ на нашата найнова литература . 113, 297, 371.
В. Дружининъ. Характеристика на Корделия. Прѣв Н. Гавриловъ 127
Артуръ Шопенхауеръ. Занимателностьта въ поезията и пластическитѣ искуства 291
Габриелъ Саразенъ. Алфредъ Тенисонъ. Пр. . . 303, 390, 710
Иполитъ Тенъ За идеала въ искуството. Пр. К. К. 377, 449, 571, 666, 778.
Джонъ Ад Саймжндсъ. Ахилесъ. Пр П. К. . . 473, 679, 786.
Д-ръ К. Кръстевъ. Шекспиръ и неговата драма „The Marchant of Venice“ 502
П. Морозовъ. Задачитѣ на изкуството. Пр. 653
Д-ръ К. Кръстевъ. Поетътъ и обществото 730
Д. Страшимировъ. Волфгангъ Гете и Хайнрихъ Хайне . . . 747

Година III

Д-ръ К. Кръстевъ. М. Георгиевъ и Веселинъ 28
К. Величковъ. Писма отъ Римъ. 209
Х. Хайне. Юлия 256
Д-ръ Д. Страшимировъ. Хайнрихъ Хайне. Характеристика. . 311
Дж. Люисъ. Гете като лирич. поетъ. Прѣв. П. Ч. 359
Дж. Ад. Саймжндсъ. Софоклъ. Прѣв. П. К. . . . 541, 654, 753
Д-ръ К. Кръстевъ. Единъ портретъ на нашето общество . 569
М. Гюйо. Бѫдѫщето на искуството и на поезията. Пр. 587, 797, 866
Дж. Люисъ. Характеристика на Гете. Прѣв. П. Ч. 812
В. Бѣлински. Идеална и реална поезия. Прѣводъ 824

Година IV.

Д-ръ К. Кръстевъ. Джонатанъ Свифтъ и неговата сатира противъ человѣчеството . . . 51
П. Н. Даскаловъ. Нашата журналистика 87
Т. Б. Маколей. Милтонъ. Прѣводъ. . . 201, 335, 326, 621, 771
Д-ръ К. Кръстевъ. Задачата на бълг. беллетристика . . . 279
Н. Недевъ. Гоголь и неговата творческа дѣятелность. . . . 329
Ив. Д Пейзажъ отъ Ив Вазовъ 380
Сопоцко. Звукове. Лир. стих. отъ И. Вазовъ. 387
Д-ръ Д Страшимировъ. Ифигения въ Таврида, драма отъ Гете 576
И. П. Плачковъ. Изъ послѣднитѣ дни на бълг. литература. 700, 816

Година V.

И. П. Плачковъ Мѣсечни литературни бѣлѣжки. 125, 331, 354, 477, 569, 752, 858 и 998
Д-ръ К. Кръстевъ. „Дѣло“. Редакторъ В. Благоева. Година I, книжка V 135
Д-ръ Кръсгевъ. Нашитѣ литературни списания. II. Бълг. Сбирка 239
Г. Баламезовъ. Дѣдо Петко Р. Славейковъ. Некрологъ . . 489
Д-ръ Кръстевъ. Нашитѣ литературни списания: III День. Год. III. кн. XI 1895 г. . . . 577
*** Н Станевъ. Трайко Китанчевъ. Некрологъ 584
Ф. Шиллеръ. Върху нравствената полза отъ естетическото възпитание 618
К. Балмонтъ. Сърдце на сърдцата 799
Д-ръ Кръстевъ. Василъ Левски, биография отъ Ст. Заимовъ. 871

Година VI.

Д-ръ К. Кръстевъ. Alfred Odin Некрологъ (кн. I) . . . . . I—IV
Д. Т. С. Живъ е той, живъ е. (Една бѣлѣжка) 51
Д-ръ К. Кръстевъ. Философически и сатирически сонети. Отъ Ст. Михайловски 81

Ф. Брюнетиеръ. Възраждането на идеализма . . . 101, 193.
Д-ръ В. Балджиевъ. „Подъ Игото“ отъ Ив. Вазовъ . . . 269
И. Миларовъ. В. Друмевъ като драматически писатель . . . 356
Д-ръ К. Кръстевъ. Пѣсни и въздишки. Отъ Кирилъ Христовъ 420
***. Споменъ за П. Р. Славейкова въ Трѣвна 411
Нѣмскиятъ печатъ за D-r A. Odin. Прѣв. Н. Ч. И. 4:3
М. Гюйо. Поезията и научно-философскитѣ идеи 473
Ф. Брюнетиеръ. Изворитѣ на пессимизма 480
П. Н. Даскаловъ. Социялната роль на искуството . . . 532, 739
С. Делиспасовъ. Хамлетъ, като типъ на идеалистъ 587

Година VII.

Макс. Харденъ. Достоевски. Литературно-биографич. очеркъ. Прѣв. отъ нѣмски Б. Б. . . 58
Д-ръ К. Кръстевъ. Aesthetik des Tragischen, von Johannes Volkelt. 90
П. Н. Д. Нашитѣ дѣди. Повѣсть. 92
Д-ръ К. Кръстевъ. Свѣтославъ Миларовъ и неговиятъ политически дневникъ 97
Александъръ Узуновъ. В. Хюго като драматургъ 138
Д. Т. Страшимировъ. Сватбата между Ботева и Любеня Каравелова 292
Д-ръ К. Кръстевъ. Една трагедия на общественната лъжа („Единъ народенъ врагъ“, драма отъ Henrik Jbsen) 389
Д-ръ К. Кръстевъ. Алеко Константиновъ. Некрологъ . . 415
Д. Т. Страшимировъ. Бай Ганю 433
Д-ръ К. Кметове, повѣсть отъ Т. Г. Влайковъ. 538
Д-ръ К. Кръстевъ. Гаврилъ Баламезовъ. Некрологъ. . . . 545
Д-ръ К. Кръстевъ. Пенчо Славейковъ 647
Ст. Михайловски. Животъ и литература 783
R. Основитѣ на материялизма . 833
И. С. А. Алфонсъ Доде 856

Година VIII.

A. Albalat. Ернестъ Ренанъ. Пр. отъ френски К. и Ф. 17
(Д. Димитровъ). За сюжетитѣ на българската белетристика. 26, 117
Д-ръ К. Кръстевъ. Великиятъ апостолъ 105
П. Д. Съчинения на Трайко Китанчевъ. Нарежда Ю. Ивановъ. 200
П. Б—въ. Хайнрихъ Хайне, спорѣдъ най-новитѣ критици. 209, 321
Jules Lemaître. Джонъ Габриелъ Боркманъ. драма въ 4 дѣйствия отъ Хенрикъ Ибсенъ . . 288
Д-ръ К. Кръстевъ. Трепети. Лирически стихотворения отъ Кирилъ Христовъ 294
К. К. Блѣнове. Епически пѣсни, книга II, отъ П. П. Славейковъ 303
Ю. Мариополски. Смѣхъ и сълзи. Разкази отъ А. Т. Страшимировъ 418
Д-ръ К. Кръстевъ. Ив. Ст. Андрейчинъ. 517
К. Соня Коваленска отъ Е. Литвинова. 590
Л. С. А. С. Грибоѣдовъ. Отъ главата си тегли. („Горе отъ ума“). Комедия отъ 4 дѣйствия. Прѣв. Г. Бакаловъ. 593
Ad. Brisson. Гюставъ Ларруме 618
К. К. Българска Сбирка. Списание за книжнина и обществ. знания. Год. V, кн. VII 662

Година IX.

Първо полугодие.

П. Славейковъ. Душата на художника 35
Ив. Ст. Андрейчинъ. Морисъ Метерлинкъ и декандентството въ литературата 52
Д-ръ Кръстевъ. Изъ тѣснинитѣ. Повѣсть отъ А. Лудогоровъ 114
Д-ръ К. Кръстевъ. Българската книга 131, 361
П. Славейковъ. Адамъ Мицкевичъ. Етюдъ 158
В. Т. Стаю Малиновъ. Разказъ отъ Н. Василиевъ — Границки 231
Р. Думикъ. Гюи де Мопасанъ 286, 409
К. К. Политически нули. Повѣсть отъ Матейко Дончевъ 347
П. П. Славейковъ. Потаената скърбь на поета 367
П. С. Цариградски сонети. Отъ К. Величковъ 463
Георгъ Адамъ. Лудвигъ Якобовски. Литер бѣлѣжка . . . 516
К. К. Процессъ. Романъ отъ В. Благоева 548
П. Славейковъ. Пушкинъ въ България. Очеркъ 563
А. Жанъ Ришпенъ. Литературна бѣлѣжка 606

Второ полугодие.

Пенчо Славейковъ. Змай Иованъ 55
П. Слав. Кървава кошуля. Поема отъ Жинзифовъ 113
Пенчо Славейковъ. Една пѣсень (Петйофи Шандоръ) . . 139
К. К. Христоматия за четвъртитѣ и петитѣ классове, отъ Ив Момчиловъ. — Христоматия по изучвание словесностьта. Отъ Ст. Костовъ и Д. Мишевъ. Ч. I и II. 265
Пенчо Славейковъ Гетевитѣ пѣсни 283
С. Скитнишки пѣсни, отъ И. Вазовъ 363
Ив. Ст Андрейчинъ. Августъ Стриндбергъ 386
Т. В. Бърникътъ дошелъ! (Изъ записитѣ на ловеца). Отъ Falco Peregrinus 451
Б. Литцманъ. Херманъ Судерманъ. Прѣводъ отъ нѣмски . . 490
М. (К. К.) Пѣвецъ, разказъ отъ П. Ю. Тодоровъ 551

Година X.

Пенчо Славейковъ. Честитъ поетъ 13
К. К. Никола Висковски (кн. III) I – IV
Т. Г. Вл. Бѣжанци. Разказъ изъ учителскиятъ животъ Отъ Мирча (Учитель, год. XII, кн. I) . . 74
Ив. Ст. Андрейчинъ. Бйорнстерне Бйорнсонъ. Литературенъ портретъ 86
Д. Р. Петъръ Лавровичъ Лавровъ. Некрологъ 124
В И. Всеобща история на литературата Учебникъ за срѣднитѣ училища и наръчно помагало за любители на литературата. Съставили К. Карагюлевъ, Юр. Ивановъ и С. В Барутчийски . . 140
G. Adam. Трепети. Лирически стихове отъ Кирилъ Христовъ . . 145
В. И. Чудесната история на Петра Шлемиля, отъ Ад. Шамиссо . 238
Д. Т. Страшимировъ. Русската литература у насъ 278
Жюлъ Леметръ. Пиеръ Лоти. Характеристика Прѣв. Ив. Ст. Андрейчинъ 339, 423
В. И. Апостолъ Трагедия въ петь дѣйствия отъ Илия Миларовъ . 403
R. Гуревичъ. Послѣдната Ибсенова драма. „Кога мъртвитѣ се пробудѫтъ“. Прѣв М. К. . . 627
К. Христовъ. Юбилеенъ сборникъ на Габр. Априловска Гимназия 654

IV. Наука.

(Философия, история, педагогия, природознание, биографии и под.)

Година I.

Д-ръ И. Д. Шишмановъ. Най-ново направление въ развитието на педагогиката . . 83 (40)
D-r A. Odin. Влиянието на Германия върху Франция (73) 42, 170, 300
Д. П. Ангеловъ. Веселостьта въ живота и въ училището 55, 145, (87)
М. Драгомановъ. Земския Либерализъмъ (100), 116, 246, 340, 436
Д-ръ К. Кръстевъ. Сократъ и Платоновата Апология . 62 (106)
Ст. Икономовъ. (Станимировъ). Робството у старитѣ източни народи . . . . (127) 137, 259, 541
***. (И. Д. Шишмановъ). Нашето Висшо Училище 235
Уста Генчовъ. Симеонъ Ц. Симеоновъ 350
Д-ръ К. Кръстевъ. Психологически етюди 430
Д. Заира. Географич. писма I и II 447
Г. Калиновъ. Народ. образование въ Франция 452, 650
М. Драгомановъ. Послѣсловие къмъ българския прѣводъ на „Земский Либерализъмъ“ . . . 498
К. Столѣтовъ. Единъ забравенъ труженикъ (Н. Павловичъ) . . 538
С. Прѣображенски. Какъ трѣбва да се водятъ ученическитѣ съчинения. Прѣв. Н. Станевъ 655, 724, 811
П. П. Карапетровъ. Нѣколко думи за българската черква въ Цариградъ 703, 787
Р. К(осевъ). Единъ приносъ къмъ биографията на о. Неофитъ Рилски 613
Д. С. Мережковски. Маркъ Аврелий. Прѣводъ 635

Година II.

***. Възпитателното значение на историята. Прѣв. Н. Станевъ . 51

Т. Г. Влайковъ. Бесѣди по нашето народно образование. За училищнитѣ библиотеки 67
П. П. Карапетровъ. Българския периодически печатъ отъ възраждането му до днесъ, отъ Ю. Ивановъ. кн. I 74
Д-ръ Н. Бобчевъ. Задачата и прѣдметътъ на психологията 103, 183
И. Григоровъ. По рѫчната работа 133, 464
В. К. С. Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Срѣдецъ 150
Ернестъ Ренанъ. Смъртьта на Нерона 261
Рачо П. Косевъ. Единъ приносъ къмъ биографията на Отца Неофита Рилский 269, 352
И. П. П Уйпърсънъ. Българитѣ спрѣмо своя езикъ 284
Л. Ив. Доросиевъ. Противодѣятели на успѣха въ Народното Училище 308, 385, 584
Лео Еррера. Дъханието на растенията 314, 483
М. А. Чистяковъ. За самостоятелното четенье на ученицитѣ . 320
⁂ (П. П. Карапетровъ). Българский периодически печатъ отъ Ю Ивановъ. кн. II и III . . . 328
Н. Бобчевъ. Учебникъ по стилистика, отъ Н. Станевъ 394, 504, 716
Н. Станевъ. Характеристика на Иезуитизма 427, 549
Д-ръ В. Балджиевъ. Историческото развитие на нашето право. 434, 646
Черновѣждъ Търновский Митрополитъ Иларионъ. 498
Ив Ев. Гешевъ. Богатството на България. 521
Alexandre Martin. Питанията въ училището 689
Ст. Икономовъ. Робството у старитѣ источни народи . . . 695
Александръ Ломбаръ. Богомилитѣ Пр. 758

Година III.

Т. Г. Влайковъ. Нашата интелигенция по отношение къмъ нар. образование 7
А. В. П. Мисли върху възпитанието. Прѣводъ 83, 167, 386
Ст. Костурковъ Проектопрограммата за основ. училища . 89
D-r Alfred Odin. Гениятъ и лудостьта. 106, 280
Д-ръ Кръстевъ. Въ нашитѣ училища 249
И. Н. Плачковъ. Симметрични конструкции въ бълг. литература
Дж. Люисъ. Джордано Бруно. Прѣводъ 339,
Ст. Костурковъ. Всеобщата история като прѣдметъ въ нар. училища 364,
Д-ръ К. Кръстевъ. Барухъ Спиноза . . . .
Д. Х. Боевъ. Нѣколко думи за народ. образование . . . . . .
К Д. Грамматически бѣлѣжки. .
Ив. П. Самарджиевъ За четеньето . . . .
Б. Благомировъ. (К. К.). Новата митна тарифа . . . . .
А. Тйерсъ. Наполеонъ на св. Елена . . . .
Д-ръ Д Пасманикъ. Що е хипнотизъмъ? . . . .
Н. Станевъ. Дѣйствието на вниманието . . . .
Щабъ офицеръ. Щ офицерскитѣ курсове въ София . . .
Фармаковски. Учил. дисциплина. Прѣводъ. . . . . . .
Л. И. Доросиевъ. По въпроса за учебницитѣ . . . .
Л. И Доросиевъ. Годишнитѣ изпити 819,
И. П. Плачковъ. Уипърсънъ за бълг. интеллигенция. . . .

(Правописния въпросъ).

Ара д'Абулъ (И. П. Плачковъ). Единъ букетъ противорѣчия. .
Д-ръ К. Кръстевъ. „Бълг. Прѣгледъ“ и неговата полемика.
М. Дриновъ. Отговоръ на въпроситѣ, прѣдложени отъ „Мисъль“
К. К. Обществ. мнѣние и правописната комисия . . . .
М. Ивановъ. По въпроса за правописанието . . . .
Единъ писатель Кой ще разрѣши правописния въпросъ . .
К. К. Правописната комисия оклѣветена! . . . .

Година IV.

М. Пундевъ. Мисли върху нашитѣ училища 53, 180,
К. Столѣтовъ. Историята на една злочеста царица . . . . .
Ст. Заимовъ. Извънред. сѫдъ и неговото засѣдание на 11 авг. 1876 год. 266,
Н. Станевъ. Хуманизмътъ и неговото значение. . . . . .
Л. Доросиевъ. Пакъ по годишнитѣ изпити . . . .

- Д-ръ А. Оденъ. За прѣподаванье на гимнастиката 344
- К. Елницки. Учительтъ и неговото звание. Прѣводъ . . . 349
- Н. С. Т. Нравствената дисциплина въ училищата. Прѣводъ . . . 355
- Д-ръ П. Н. Райковъ. Учебникъ по неорг. химия отъ М. Богдановъ 357, 576
- И. Калина. Тиндаль и неговото мѣсто въ науката. 454
- ⁂. За педагог. подготовка на учителитѣ 464
- Д-ръ Д. Пасманикъ. Писма изъ Швейцария. III и IV. 471, 789
- Л. Доросиевъ. По закона за Нар. Просвѣщението. 478, 519, 683
- Д-ръ Д. Оденъ. За политич. животъ въ Швейцария . . . 507
- Я. Д. Буршиеръ. За номацитѣ. Пр. 558, 693
- Ц. Ханъ. Духоборската секта въ Ю. Кавказъ. Пр. 674

Година V.

- Миролюбовъ (A. Odin). Има ли у насъ обществено мнѣние? 1, 265
- Марко Д. Балабановъ. Незабравеното посрѣщанье 59
- Д. Ризовъ. Князъ Батембергъ и Съединението 83
- В. По правописния въпросъ . . 636
- Д. Илковъ. Българско свещенно (черковно) знаме въ Дрезденъ . 418
- Н. Станевъ. За изключванье на ученицитѣ отъ училището. 442, 532
- Б. Учителитѣ въ общественитѣ и политическитѣ борби у насъ . 453
- Д. Илковъ. Атонската калугерска република 418, 517
- Ст. Заимовъ. Патриотизмъ и шпионство 608
- Гено Кировъ. Изложенията на Окр. Управители 627
- D-r L. Aveling. Значението на Дарвиновата теория. Пр. . 653, 821
- Н. Станевъ. Единъ споменъ за първата учителска дѣятелность на Т. Китанчевъ 698
- Л. Доросиевъ. Нѣколко думи по въспитанието въ нашитѣ училища. 721
- С. К(остурковъ). Нашия учителски конгресъ 728
- Миролюбовъ (К. К.). Двѣ думи за Висшето Училище . . . 781
- Ю. Трифоновъ. Българска история за III кл. отъ В. Неновъ 864
- Н. Начовъ. Тошковичовий прѣписъ на Паисиевата История . 875
- П. П. К. Адресъ и Мемоаръ до Султана (1866 и 1867 г.) . . . 908
- П. Деборовъ. Писма изъ Швейцария 930
- ⁂. Нашата хубава цивилизация. 935
- Т. Рибо. За различнитѣ форми на характера. Прѣв. И. Ф. . 941
- И. П. Плачковъ. Интеллигенция и българска интеллигенция. 929
- П. Н. Райковъ. Какъ г. Богдановъ защищава своя учебникъ 1020

Година VI.

- П. П. К. 3-и Априлий 1860 год. и 29-и Априлий 1861 год. въ Цариградъ 55, 110
- К. Столѣтовъ (К. К.). Народниятъ учитель и народ. образование . 61
- К. Столѣтовъ. Висшето училище и женския въпросъ. . . 138
- ⁂. Александъръ Батембергъ въ Рени 140
- ⁂. Двѣ думи за женското образование. Пр. 142
- К. К. Очерки по емпирическата психология отъ Х. Хефдингъ. . 153
- П. Н. Даскаловъ. Bulgarien und der bulg. Fürstenhof. Von einem Diplomaten 160
- Д-ръ К. Кръстевъ. Естетиката като наука 212
- Д. Илковъ. Нашата Дунавска равнина 256
- Хербертъ Спенсеръ. Еволюционниятъ принципъ. Прѣводъ. 335
- П. П. К. Връщанието на българскитѣ владици отъ заточение . 427
- Д. Йоцевъ. Европа—Армения—Балканския Полуостровъ . . . 464
- Д-ръ К. Кръстевъ. Великитѣ хора и теориитѣ за тѣхното развитие 505
- Д-ръ К. Кръстевъ. Философскитѣ системи 563, 646
- D-r A. Odin. За прѣподаванието на новитѣ езици въ Висшето училище 617
- А. Драндаръ. Паданьето на Князъ Александра. Прѣводъ. . 748
- Г. А. Миндовъ. Единъ старъ обичай въ с. Гумендже . . . 792

Година VII.

- Д-ръ К. Кръстевъ. Нашата университетска младежь и нейнитѣ социялни задачи 12
- Е. де Лавеле. Прѣдставителство на меншествата въ парламентитѣ Прѣводъ 29
- К. Столѣтовъ. Българскитѣ жени и М-вото на Просвѣщението 67
- С. Делиспасовъ. Училищенъ прѣгледъ. Год. I, кн. XII . . . 95

Фр. Паулсенъ. Раскапването на стария свѣтъ и тържеството на християнството. Прѣводъ. . 117
П. Велиновъ. Марксизмътъ и неговото научно значение. . . 156
Д-ръ Д. Пасманикъ. Психологическа христоматия, отъ Н. Станевъ и Юр. Трифоновъ . . 179
Д-ръ К. Кръстевъ. Великитѣ хора и условията на тѣхното развитие. II. 198
Викторъ Хюго. На Луи Бонапарта. Прѣводъ. 208
Ст. М-овъ. Съврѣменнитѣ германски университети 242 и 558
Alfred Odin. Еволюция на историята. Прѣводъ . 321, 656 и 799
Т. Г. Влайковъ Едно противоконституционно разпореждане . 364
П. Велиновъ. Прудонъ, отъ Гафановски 402
П. Велиновъ. Нови теории за наслѣдствеността. (Дарвинъ, Вайсманъ и Хертвигъ . . 490 и 748
Р. Славейковъ. Сръбско-бълг. война и чуждиятъ печатъ. 506, 784
К. Столѣтовъ. Учителското движение 585
Д-ръ К. Кръстевъ. Новитѣ посоки въ психологията, отъ Д-ръ Д. Пасманикъ 683
В. Миролюбовъ (К. К.) Программата на Висшето Училище 705
Louis Proal. Маккиявелизмътъ въ политиката. Прѣводъ . . . 719
Д-ръ К. Кръстевъ. Сила и материя, отъ Л. Бюхнеръ. . . 768
Д. Д. Основитѣ на материализма. 833

Година VIII

П. Велиновъ. Религия и социология, 52, 393
Louis Proal. Развалата на законитѣ отъ политиката Прѣводъ 127
В. Оствалдъ. Оборванье на научния материализъмъ. Пр 161, 387
К. Миналото на народ. просвѣщение въ България. Пр. 186
Сикорски. Психология на славянина 188
Д-ръ К. Кръстевъ. Противъ материализма 221
L. Proal Развалата на правосѫдието отъ политиката. Прѣводъ. 269
Алфредъ Фуйе. За метода на историята на философията и помирение на системитѣ. Прѣводъ 363
Д. Иоцовъ. Освобожд. на България. . . . . . 449, 645 и 741
Ж. Изуле. Самоубийството на демокрациитѣ. Прѣводъ. 540 и 634
Д-ръ Кръстевъ. Русия на Изтокъ, отъ Д-ръ К. Раковски . 592
Ив. Славейковъ. За нѣкои врѣмена на глаголитѣ 685
В. Глаголевъ. Логика и математика. Прѣводъ 763

Година IX.

Първо полугодие.

П. Велиновъ. Изопачаване на историч. материализъмъ . . 76
Т. Г. Влайковъ. Законодателни реформи по нар. просвѣщение. 88
Д. П. Една помирителна философия 262
П. Велиновъ. Произхождение и развитие на семейството и на собствеността, отъ М. Ковалевски 343
П. Велиновъ. Парламентаризмъ и демокрация 389
Г. Баласчевъ. Новонайдениятъ славянски паметникъ 522
П. Велиновъ. Социализмъ и демокрация. Статия I 585
⁂ Животътъ като движение, отъ Л. К. Поповъ 656
Лѣкарь. Нервната жена. Отъ А. Моль 663

Второ полугодие.

П. Велиновъ. Икономическитѣ учения на Маркса 10
В. Кѫнчевъ. Една избирателна борба 65
В. Т. Генчовъ. Общъ погледъ върху узаконенитѣ договори. . 84
Spectator. Революция и обструкция. 103
П. Велиновъ. Земледѣлческиятъ въпросъ 162
Т. Липсъ Егоистъ ли е човѣкъ? Прѣв. К. К. 207
В. Миролюбовъ. Належащи реформи въ нашето просвѣщение 255
А. Лянчевъ. Самозащитата на г. Ив. Ев. Гешова 230
П. Велиновъ. Обществено развитие въ бѫдѫщето 293
П. Велиновъ. Думитѣ и дѣлата на българския социализъмъ . . 427
Spectator. Последнитѣ политически събития 348
Б. Дяковичъ. Варненската мраморна група Афродита и Адонисъ 442
Т. Липсъ. Дѣла и помисли Пр. 476
Д. Ризовъ. Руско-българскитѣ отношения 531
Spectator Германия и Англия. 542

Година X.

Р. Косевъ. Теорията на Ж. Ж. Руссо върху суверенитета и правителството. . . . 40, 213, 370, 457
Дръ Д. Страшимировъ. Нашитѣ селски училища . . 55, 116
К-въ. Сѫдбинитѣ на периодич. печатъ въ България . 204, 302, 381
Д-ръ С. Кировъ. Забравени рѣшения на Учр. Нар. Събрание . 224
Д-ръ Д. Пасманикъ. Прѣстѫпностьта, нейнитѣ причини и т. н. отъ Д-ръ К. Г. Раковски . . . 242
П. В. Чарлзъ Дарвинъ и неговата теория. Отъ В. Антоновичъ . . 246
Н. Стояновъ. Нашата слънчева система 292
Д. П. Комунистическиятъ манифестъ, отъ К. Марксъ и Ф. Енгелсъ 408
Б. Дяковичъ. Нашия народенъ музей 439, 553
Д-ръ В. Миролюбовъ. Религиозно възпитание, религия, наука 465
В. М. Бѣлѣжки върху законопроекта за училищата . . . 497, 563
Д. Общественитѣ отношения въ Русия, отъ Фр. Енгелсъ . . . 502
А. П. Стоиловъ. Легендата за Крали-Марко 539
Фр. Паулсенъ. Духътъ на германскитѣ университети. Пр. . . 548
Д-ръ С. Кировъ. Една алинея на нашата конституция изчезнала
Х. Хефдингъ. Джордано Бруно

V. Политически статии и хроники.

Година V.

И. Калина. Какво става въ чужбина. 113, 220, 338, 458. 560, 650, 743, 840 и 987
Ненашъ (Г. Баламезовъ) По нашитѣ работи. 125, 212, 348, 470, 553, 738 и 974
D-r A. Odin На коя държава да подражаваме! 140
И П Плачковъ. Малко политика. 666
Cognitus. Пакъ малко политика 839 и 965

Година VI,

Cognitus. (Д-ръ К Кръстевъ). Външното помирение и вѫтрѣшнитѣ безредици 70
Cognitus. Вълнения и затишие 145
Cognitus. Епохата на тържествата 400
Cognitus. Турция и българитѣ въ Македония 483
Incognitus. „Принципитѣ“ на нашитѣ правителства 488
Cognitus-Incognitus. Какво да се прави? 573
Д-ръ К Кръстевъ. Моето уволнение и моятъ отговоръ. . 598
Cognitus. Думитѣ и дѣлата на нашитѣ партии 672
Incognitus. В. „Знаме“ и циркулярътъ на цанковиститѣ . . 692
Ouida. Злочестинитѣ на Италия. 778
Cognitus. Една психология на изборитѣ 794
„'„. Дневния печатъ върху изборитѣ и тронната рѣчь 819

Година VII

Incognitus. (П. Н. Даскаловъ). Единъ погледъ назадъ. . . . 71
Cognitus-Incognitus. Ентусиазъмъ и униние. 169
Spectator Критъ и новитѣ обществени движения въ Западна Европа 247
Incognitus. Вѫтрѣшната неволя и хаосътъ въ нашитѣ външни отношения 259
Cognitus. Жертвитѣ на 22 Февруарий. 268
Spectator. Какво става на чужбина. 346, 606
Incognitus. Гърция, Сърбия и България. 355
Spectator. Страхътъ отъ вѫтрѣшни революции -- пазитель на европейския миръ 511
Cognitus. Размишления за една държава, въ която убийствата сѫ „обикновенно нѣщо“ . . . 523
Cognitus. Юбилеятъ и стихийнитѣ бѣдствия. Министритѣ на нар. просвѣщение. 617
Cognitus. Емигрантитѣ и тѣхнитѣ другари 756

Година VIII.

Д-ръ К. Кръстевъ. Българската интеллигенция 3
Cognitus. Нашиятъ общественъ животъ 83
Spectator. Какво става по чужбина. 71. 175, 281. 407. 498, 574, 652 и 762

Драндаръ. Источна Румелия и Съединението. Пр . 555 и 720
ръ К. Кръстевъ. Нашето ие на Просв. и неговата литер. ятелность . . . . . 597 и 726
. Р. Турскиятъ военнъ планъ 640

Година IX.

Перво полугодие.

tator. Сждбата на либера-ама на Западъ 92
Нѣколко думи по поводъ би-а за 1899 г 189
К. Българскитѣ работи въ ция 198
tator. Парламентаризъмъ на и въ дѣйствителность . . 210
Ганчевъ. Послѣдната криза ювия кабинетъ. 311
tator. Интернационалната итика въ начало на XX ст. 323
Г. (Т. Влайковъ). Нови-ятъ договоръ 423
ctator. Революционни вълнения Европа. 430
иловъ. Нашата финан-политика 505
Станишевъ. Източнитѣ граници 530
Spectator. Значението на колониялната политика на държавитѣ. 537
В. Кжнчевъ. Една избирателна борба 617
Т. Г. Влайковъ. Учителскитѣ сдружавания 630
Spectator. Невинниятъ Драйфусъ и болната Франция . . . 648

Година X.

⁂ Какво да се прави . . . 64, 128
Z Единъ адресъ до прѣдсѣдатели на Трансваалската република . 138
⁂ Едно пояснение. Отъ автора на „Какво да се прави“ . . . 251
Д-ръ Д. Пасманикъ. Политически писма 283
И. Ф. Въпросътъ за нашитѣ икономии 308
Spectator. Англия и Трансваалъ. 318
Г. Т. Данаиловъ. Защо у насъ не може да вирѣе едра индустрия 351
Spectator. Двѣтѣ изборни системи — на теория и на практика 395
Spectator. Китайскиятъ въпросъ. 479
Д. Ривовъ. Ромжнско-българскиятъ конфликтъ. 488
Spectator. По поводъ на тритѣ социалистически конгреса. . . 527

Покана

за

ЕДИНАДЕСЕТАТА ГОДИШНИНА

на

МИСЪЛЬ

Прѣзъ единадесетата си годишнина Мисъль ще излиза съ сѫщата программа и въ сѫщия обемъ, както и прѣзъ изтеклата годишнина. Новиятъ отдѣлъ — Изъ нашитѣ списания — има за цѣль да отбѣлѣзва и да освѣтлява критически по-цѣннитѣ статии, които се публикуватъ отъ нашитѣ списания.

Постояни сътрудници на списанието ще бѫдѫтъ: Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, (Веселинъ), Г. Т. Данаиловъ, Н. Г. Данчовъ, В. Кѫнчовъ, Д-ръ Д. Пасманикъ (П. Велиновъ), Г. Стаматовъ, П. П. Славейковъ, П. Ю. Тодоровъ, Кирилъ Христовъ, П. К. Яворовъ, И. Ф. и др.

Абонаментъ: { За България **8** л., само въ прѣдплата.
За Чужбина **9** л. зл. „ „ „

Отстѫпки се правѭтъ само при задружно абониранье, именно: на 12 абонамента скупомъ, прѣдплатени направо въ Редакцията, по 10%, на 25 абон. — по 20%. Настоятелитѣ се ползуватъ въ тоя случай само съ едно безплатно годишно течение.

За абонатитѣ на XI-та год. цѣнитѣ на старитѣ годишнини отъ Мисъль се намаляватъ както слѣдва:

Първа годишнина	**13 л.**	**Шеста годишнина**	**13 л.**
Втора годишнина	**13 л.**	**Седма годишнина**	**6 л.**
Трета годишнина	**13 л.**	**Осма годишнина**	**8 л.**
Четвърта годишнина	**5 л.**	**Девета годишнина**	**9 л.**
Пета годишнина	**5 л.**	**Десета годишнина**[1]	**7 л.**

Донъ Кихотъ — **2** л. **50** ст. (вм. 5 л.); Книга за Българския народъ (отъ Ст. Михайловски) — **80** ст. (вм. 1 л. 50 ст.).

Всички 11 годишнини заедно струватъ **75** л. вмѣсто **108** л.

За купувачитѣ на кои да е четири отъ тия годишнини и Д. Кихота, XI-та год. се отстѫпва безплатно. Въ тоя, както и въ слѣд. случай трѣбва да се прилагатъ за 80 ст. пощенски марки.

Срѣщу всѣки четири пълни (по 8 л.) абонамента на XI год. се отстѫпва безплатно IV-та или V-та год., а срѣщу всѣки седемъ — VII-та, IX-та или X-та год.

	Име и прѣзиме	**По-точенъ адрессъ**	Стари годишнини

---

[1] За повече тѣла — отъ IV-та, V-та VII-та, IX-та или X-та годишнина — се правѭтъ особени отстѫпки.

	Име и прѣзиме	По-точенъ адрессъ	Стари годишнини

0 590

AP
58
B8M5
v.10
1900

IVERSITY LIBRARIES
AUXILIARY LIBRARY
IFORNIA 94305-6004
723-9201
e recalled after 7 days

ATE DUE

94